

3 KRONIKA 2018 66

IZ ZGODOVINE RIBNICE NA DOLENJSKEM

66
2018

KRONIKA

kronika.zzds.si

Iz zgodovine
Ribnice na
Dolenjskem

Uredil Miha Preinfalk

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

zzds.si

Kronika 2018, letnik 66, številka 3 – Iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

12. oktobra 2018

Naslednja številka izide/ Next issue:

februar / February 2019

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašpersič - angleščina (English), mag. Irena Bruckmüller Vilfan - nemščina (German)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojence/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ Single issue 15,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ *Slovenian Research Agency*

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Razglednica Ribnice, začetek 20. stoletja / Postcard of Ribnica, beginning of the 20th century (Muzej Ribnica, inv. št. 688).

Na zadnji strani/ Back cover: Edvard Wolf, Grad Ortnek (1866), olje na platnu (zasebna last) /Eduard Wolf: Ortnek Castle (1866), oil on canvas (private property).

KAZALO

Razprave

Miha Preinfalk:	Ribniška številka <i>Kronike</i> – drugič323 <i>Kronika's</i> special thematic issue: Ribnica – part two325
Boris Golec:	»Ribenca, narlepši terg na Krajskim«. Trg Ribnica do odprave trške avtonomije v začetku 19. stoletja327
Jurij Šilc:	Nekdanji ortenburški vazali in fevdi na Ribniškem v času grofov Celjskih349
Igor Sapač:	Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica na Dolenjskem377
Igor Sapač:	Grad Breg pri Ribnici na Dolenjskem in njegov arhitekturnozgodovinski pomen435
Mitja Sadek:	Poročilo o upravljanju ribniškega arhidiakonata (1633–1638)461
Blaženka First:	Ribniško obdobje Mojstra HGG. Zgodovinske okoliščine nastanka Geigerjevih slik v ribniški župniji479
Matevž Košir:	Čarovniški proces v Ribnici 1700–1701 – najbolj znan čarovniški proces na Kranjskem507
Dragica Čeč:	Ribnica v primežu strahu pred roparji – poskus vpada roparske skupine v Ribnico leta 1768515
Boris Golec:	Potujoči Ribničani na začetku 19. stoletja. Suhorobarji, krošnjariji in drugi popotniki z Ribniškega v luči seznama potnih listov iz let 1802 in 1803537
Blaž Otrin:	Topografsko-zgodovinski opis župnije Ribnica, vikariata Sodražica in lokalije Dolenja vas pri Ribnici iz leta 1822561
Dunja Dobaja:	Ignacij Holzapfel, župnik in dekan v Ribnici, dobrotnik gluhoneme mladine. Ustanovitev ljubljanske gluhonemnice in ohranjanje spomina na Ignacija Holzapfla575
Anton Berčan:	Kronika župnije Ribnica587
Ana Pucelj:	Stensko slikarstvo v župnijski cerkvi sv. Štefana v Ribnici na Dolenjskem601
Matjaž Ambrožič:	Ribniška graščaka Anton st. in Anton ml. Rudež – poslednja patrona župnije Sodražica625
Marina Gradišnik:	Gospodarska slika Ribnice od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne639

Tadeja Tominšek Čehulić, Tadej Cankar, Primož Tanko, Tanja Žohar:	Sledi bitke pri Jelenovem Žlebu v virih in javnih razpravah657
Domen Češarek:	Zgodovina raziskovanja pripovednega izročila na območju Ribniške doline673
Nada Lavrič:	Vesna Lavrič, rojena Bernot (1927–2006).....691
Polona Rigler Grm:	Življenje Poljancev pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej.....703

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Ribnica)(082)

IZ zgodovine Ribnice na Dolenjskem / uredil Miha Preinfalk ; [prevodi povzetkov Manca Gašperšič - angleščina, Irena Bruckmüller Vilfan - nemščina]. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2018. - (Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino, ISSN 0023-4923 ; letn. 66, 3)

ISBN 978-961-6777-24-7

1. Preinfalk, Miha
296980480

Ribniška številka *Kronike* – drugič

Kdor želi raziskovati bogato zgodovino Ribnice, zagotovo najprej vzame v roke monumentalno delo ribniškega župnika in dekana Antona Skubica *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Skubičevo delo, ki kljub nekaterim napakam še danes velja za enega od temeljev poznavanja ribniške zgodovine, je luč sveta ugledalo v Argentini več kot trideset let po njegovi smrti (1976). Šest let pozneje (1982) je izšla tudi številka *Kronike*, ki je bila z 12 prispevki v celoti posvečena Ribnici. V desetletjih, ki so minila od takrat, se je o Ribnici odkrilo marsikaj novega, zato smo se tudi na pobudo Muzeja Ribnica odločili, da temu dolenskem kraju posvetimo še eno številko. Da je bila naša odločitev pravilna, kaže tudi obseg nove številke, saj je v njej zbranih kar 19 prispevkov 20 avtorjev.

Med prispevki si posebno pozornost zaslužijo objave virov, ki med drugim razkrivajo dojemanje pričevalcev in njihove izkušnje z Ribnico in njenimi prebivalci. Eden takšnih virov je poročilo ribniškega arhidiakona Vaccana, ki je v 30. letih 17. stoletja zgrožen opazoval »barbarstvo« Ribničanov in moralno razpuščenost njihovih duhovnih pastirjev. A tudi slabih dvesto let pozneje so tamkajšnji duhovniki v svojih opisih našli le malo lepih besed za svoje ribniške »ovčice«. Tretji vir je župnijska *Kronika* s konca 19. in začetka 20. stoletja, ki je bolj nevtralna, čeprav se pisci (ribniški župniki) niso povsem odpovedali komentiranju in so svoje (pogosto pikro) mnenje o Ribničanih radi podali med vrsticami.

A zelo verjetno se Ribničani v preteklosti niso kaj dosti razlikovali od drugih Slovencev. So pa nedvomno sloveli po suhi robi in krošnjarstvu (ki je imelo v 19. in 20. stoletju status obrti), pa tudi po svoji odrezavosti in pojoči govorici, ki je njihovo prepoznavnost ponesla po celem svetu. Kakšen je bil tipični »Ribničan Urban« v začetku 19. stoletja, razkrivata dva seznama potnih listov, ki ju je izdalo gospostvo Ribnica. Tudi sicer je Ribnica znana po bogati etnološki dediščini, ki jo tokrat razkriva obsežen članek, etnološke predstavitve pa so deležni tudi prebivalci Poljan pri Ortneku.

V preteklosti so Ribnico pestile številne težave, zlasti so ljudi vznemirjali roparski napadi. Leta 1778 je izbruhnil obsežen požar, ki je uničil večino kraja. A kljub temu si je Ribnica kmalu opomogla, tako da so jo že nekaj desetletij kasneje razglašali celo za najlepší trg na Kranjskem.

Ribnica se je v zgodovinskih anale zapisala tudi zaradi znamenitega čarovniškega procesa v začetku 18. stoletja. Ta je dolgo veljal za edini čarovniški pro-

ces na Kranjskem z ohranjenim podrobnim zapisnikom, njegova žrtev Marina Češarek pa za zadnjo na grmadi sežgano čarovnico na Slovenskem. Čeprav današnje raziskave kažejo, da to ni povsem točno, pa se Ribnice še dandanes drži »čarovniški« sloves.

Med pomembnimi in vidnimi posamezniki sta tokrat izpostavljeni dva, ki pravzaprav nista rojena Ribničana, a sta v tem kraju pustila neizbrisno sled. To sta ribniški župnik Ignacij Holzapfel iz prve polovice 19. stoletja, ki je s svojo dejavnostjo spremenil podobo kraja, poskrbel za zidavo nove ribniške cerkve (ki jo krasijo zanimive poslikave slovenskih umetnikov) in pozneje z velikodušno donacijo omogočil ustanovitev ustanovil gluhonemnice v Ljubljani. Druga je več kot stoletje mlajša Vesna Lavrič, učiteljica prirodopisa v ribniški osnovni šoli, ki je bila gonilna sila ribniškega družabnega življenja, članica številnih tamkajšnjih društev in ena od pobudnic danes tradicionalne in prepoznavne prireditve Ribniški semenj suhe robe in lončarstva.

Seveda pa v ribniški številki *Kronike* najdemo še več posameznikov oziroma rodbin, ki so zaznamovali kraj in njegovo zgodovino. Iz srednjega veka je treba nedvomno omeniti celjske grofe, ki so v 30. in 50. letih 15. stoletja poskrbeli za nastanek dveh fevdnih knjig, v katerih najdemo veliko vazalov in fevdov iz ribniškega območja. Iz 20. stoletja pa je največ pozornosti namenjeno predvojnemu ribniškemu graščaku Antonu Rudežu, ki se je pred smrtjo zapletel v sodni spor, ker ni hotel več poravnati svojih patronskih obveznosti do župnijske cerkve v Sodražici.

Ko govorimo o ribniških graščakih, ne moremo mimo grajskih stavb. Na območju današnje občine Ribnica jih je stalo kar nekaj, vendar praktično nobena ni preživela do današnjega časa. Grad v Ribnici je bil močno poškodovan med drugo svetovno vojno in po njej, njegova tragična povojna usoda pa je vzorčen primer splošnega negativnega slovenskega odnosa do grajske dediščine. V neposredni bližini Ribnice so še vidni ostanki gradu Breg, ki je bil eden zanimivejših grajskih kompleksov, a je bil opuščen že pred stoletji. Oba gradova sta izčrpno predstavljena z arhitekturno-zgodovinskega vidika, medtem ko je srednjeveški Ortnek tokrat v ospredju zaradi nekoč bogate, danes pa povsem uničene grajske cerkve.

Čas med drugo svetovno vojno je opisan v prispevku o bitki pri Jelenovem Žlebu med partizansko in italijansko vojsko marca 1943. Prispevek primerja dokumente obeh udeleženih strani in bitko umesti v kulturo spominjanja. Njegova aktualnost se kaže zlasti v tem, ker problematizira relativizacijo bitke

in njenega pomena v zgodovini. Takšne obravnave je v zadnjem času nasploh deležna polpretekla zgodovina, znotraj nje pa zlasti druga svetovna vojna in dogodki po njej.

Druga ribniška številka *Kronike* tako prinaša obilo novih in zanimivih odkritij iz daljne pa tudi bliž-

nje preteklosti kraja in njegove okolice. Kljub temu je ostalo še kar precej neraziskanih tem, a te naj ostanejo za morebitno tretjo ribniško *Kroniko*.

Miha Preinfalk
odgovorni urednik Kronike

Kronika's special thematic issue: Ribnica – part two

Those who want to explore the rich history of Ribnica will surely start with the monumental book *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine* (*The History of Ribnica and Its Area*), written by Ribnica's parish priest and dean Anton Skubic. Still considered a seminal work on Ribnica's history despite of certain errors, the book saw the light of day in Argentina more than thirty years after Skubic's death (1976). Six years later (1982), *Kronika* published a thematic issue dedicating all twelve articles to Ribnica. However, given many new discoveries made during the following decades, we followed the initiative of the Ribnica Museum and decided to compile another thematic issue on this Lower Carniolan town. Its sheer volume, featuring no fewer than nineteen articles by twenty authors, confirms that our decision was indeed the correct one.

Articles that merit particular attention are the publications of sources conveying how witnesses perceived and experienced Ribnica and its population. One such source is the report drawn up by Ribnica's Archdeacon Vaccano, who during the 1630s observed with consternation the "barbarism" of local inhabitants and the moral disorderliness of their spiritual leaders. And even two hundred years or so later, the local clergy rarely found a good word in describing their "flock". The third source is the parish Chronicle from the end of the nineteenth and early twentieth centuries. Although this document takes on a more neutral tone, its authors (Ribnica's parish priests) did not entirely refrain from passing remarks and they tended to convey their (often biting) opinions between the lines.

Nevertheless, it seems safe to assume that the inhabitants of Ribnica did not differ significantly from other Slovenes in the past. They distinguished themselves for their woodenware and peddling (regarded as a craft in the nineteenth and twentieth centuries), but also for their curtness and melodic speech, which carried their recognisability around the globe. The traits of a typical "Ribničan Urban" in the early nineteenth century are revealed by two lists of passports, issued by the seigniorship of Ribnica. Moreover, Ribnica boasts a rich ethnological heritage, which is at the focus of an extensive article here, and one ethnological presentation focuses on the inhabitants of Poljane pri Ortneku.

Ribnica had a tumultuous past, punctuated by brigand raids. In 1778, a huge fire turned most of the town into ashes. However, Ribnica quickly recovered and was only a few decades later proclaimed

the most beautiful market town in Carniola.

Ribnica also entered historical annals for its infamous witch trial in the early eighteenth century. The latter was long considered to be the only witch trial in Carniola with preserved detailed minutes and its victim Marina Češarek as the last witch burned at the stake in Slovenian territory. Although current research finds that this is not entirely accurate, Ribnica still holds a reputation as a witch town.

As for the most important and notable individuals, special mention is made of two, who, although not born in Ribnica, left an indelible mark on the town. The first one was Ribnica's parish priest Ignacij Holzapfel from the first half of the nineteenth century. He changed the town's appearance with his activity, saw to the construction of a new church in Ribnica (decorated by interesting paintings of Slovenian artists) and subsequently ensured the establishment of the deaf-mute institute in Ljubljana with a generous donation. The second one was more than one hundred years younger Vesna Lavrič, a natural science teacher at the primary school of Ribnica, the driver of the local social life, a member of numerous local societies, and an initiator of what is today the traditional and recognisable Ribnica's woodenware and pottery fair.

In the current *Kronika's* thematic issue on Ribnica, one will, of course, find other individuals and families that marked the town and its history. Featuring most prominently in the Middle Ages were undoubtedly the Counts of Cilli for their compilation of two fief books listing a considerable number of vassals and fiefs from the Ribnica area in the 1430s and 1450s. As for the twentieth century, most attention is devoted to the pre-war lord of the Ribnica manor, Anton Rudež, who in the last years of his life became embroiled in a legal dispute over his claim to be freed of patronage obligations towards the parish church in Sodražica.

Speaking about the lords of Ribnica's manor, consideration should also be given to the castle buildings. Although there were quite a number of them in the area of present-day municipality of Ribnica, almost none has been preserved to date. The castle in Ribnica suffered devastating damage during and after the Second World War and its tragic post-war fate is an illustrative example of the prevailing negative attitude towards castle heritage in Slovenia. In close vicinity of Ribnica, there are the still visible remnants of the Castle Breg, a very interesting castle complex that was abandoned centuries ago. The cur-

rent issue of *Kronika* provides a detailed presentation of both castles in terms of their architectural and historical significance, while the article on the medieval Ortnek Castle focuses on its once rich castle church now lying in ruins.

The time during the Second World War is described in the article on the Battle at Jelenov Žleb between the Partisan troops and the Italian Army in March 1943. The article draws a comparison between the documents of both belligerent sides and factors the battle into the culture of remembering. The current relevance of the article is reflected above all in it addressing the relativization of the battle and

its historical significance. Recent history – particularly the Second World War and its aftermath – have of late been subject to similar discussions.

The second thematic issue of *Kronika* on Ribnica brings many new interesting findings from the distant as well as recent past of the town and its surroundings. Nevertheless, there are still plenty of unexplored themes left to be featured in the possible third *Kronika* issue dedicated to Ribnica.

Miha Preinfalk
Managing Editor of Kronika

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 711.452(497.434Ribnica)(091)

Prejeto: 6. 7. 2018

Boris Golec

dr., izr. prof., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

»Ribenca, narlepši terg na Krajskim«

Trg Ribnica do odprave trške avtonomije v začetku 19. stoletja

IZVLEČEK

Ribnica na Dolenjskem je bila eden večjih in prepoznavnejših trgov na Krajskem z močno neagrarno dejavnostjo, zlasti z razširjeno krznarsko obrtjo. Posebnost ribniškega trga je nastanek neposredno iz vasi, kar se je zgodilo v času kolonizacije sosednje Kočevske v prvi polovici 14. stoletja. Čeprav je Ribnica sodila med maloštevilne krajske trge z razvito trško avtonomijo, se ta vendarle ni razvila do takšne stopnje kot ponekod drugod. Trg je v zgodnjem novem veku doživel tudi nihanja v obljudenosti, največja nesreča pa ga je doletela leta 1778, ko je skoraj povsem pogorel, a se je hitro spet postavil na noge. Konec 18. stoletja je Valentin Vodnik o Ribnici upravičeno zapisal: »Ribenca, narlepši terg na Krajskim.«

KLJUČNE BESEDE

Ribnica, trg, trška uprava, sejmi, trgovina, obrt

ABSTRACT

**»RIBENCA, NARLEPŠI TERG NA KRAJSKIM«
MARKET TOWN OF RIBNICA UP TO THE ELIMINATION OF MARKET-TOWN AUTONOMY
IN THE EARLY NINETEENTH CENTURY**

Ribnica in Lower Carniola was one of major and significant market towns in Carniola, based on a distinctly non-agrarian economy and particularly the widespread fur industry. What distinguishes Ribnica from other market towns is that it emerged directly from a village during the colonisation of the neighbouring Kočevje area in the first half of the fourteenth century. Although Ribnica was one of the few Carniolan market towns with well-developed autonomy, the latter never reached the same degree as in some other areas. In the early Modern Period, the market town also experienced population fluctuations and faced the greatest disaster in 1778, when it nearly burned to the ground, but then soon recovered. At the end of the eighteenth century, Valentin Vodnik rightly described it as: »Ribenca, narlepši terg na Krajskim« [Ribnica, the most beautiful market town in Carniola].

KEY WORDS

Ribnica, market town, market town governance, fairs, trade, industry

Nastanek trga in njegove glavne značilnosti

V 14. stoletju je Dolenjsko poleg nastopa Habsburžanov kot deželni knezov (1335) in njihove ustanovitve najpomembnejšega dolenjskega urbanega središča Novega mesta (1365) zaznamoval pojav več novih trgov. Ti so temeljito predrugali razporeditev meščanskih naselij, preden se je proces nastajanja trgov na Slovenskem pred koncem stoletja večinoma zaključil. V 14. stoletju je tako v pisnih virih izpričano največ novih dolenjskih trgov. Poleg Metlike (1300) in zgodaj ugaslega Kronovega (1308) se tedaj pojavijo še devet trških naselij: Šentvid pri Stični (1326–1333), Trebnje (1335), Radeče (1338), Krško (1343), Ribnica (1350), Kočevje (1377), Poljane ob Kolpi (1377), Žužemberk (1377), Litija (1386) in Višnja Gora (1386).¹ Vzpon, če že ne tudi samo utemeljitev, so skoraj vsi dolgovali dvema močnima rodbinama, Ortenburžanom in Celjskim, ter prišli slednjič leta 1456 kot celjska dediščina v habsburške roke.

Zahodna polovica Dolenjske, kjer se od prve tretjine 14. stoletja kot prvi omenja trg Šentvid pri Stični, ni, je v tem času dobila še en trg, Ribnico, s trškim nazivom izrecno omenjeno leta 1350 (*ze Reyfnicz im marcht*).² Za ribniški trg je bilo značilno, da je grad kot sedež ribniškega gospostva stal že od srednjega veka na ravnini tik ob trgu in ne na vzpetini. Ribniško gospostvo, leta 1220 v rokah Auerspergov, je prišlo še pred letom 1263 v posest Ortenburžanov in je nato delilo usodo ortenburško-celjskih posesti. V dobi Ortenburžanov je bila Ribnica sredi 14. stoletja že pomembno gospodarsko in upravno središče.³ Prav v času prve omembe trga je na Kočevskem potekala živahna ortenburška kolonizacijska dejavnost, ki je dala kraju gospodarsko neprimerno močnejše zaledje na jugu. Ni naključje, da se v virih skoraj hkrati s trgov in kočevsko kolonizacijo pojavijo ribniški vikar (1340), cerkev sv. Štefana (1353) in končno župnija (1363).⁴ Poznejša vloga pomembnega cerkvenoupravnega središča je imela korenine že konec srednjega veka. Župniki so se namreč začeli redno imenovati arhidiakoni v zadnjem desetletju 15. stoletja, k svojemu arhidiakonatu pa so poleg celotne Kočevske prištevali župniji Bloke in Stari trg pri Ložu.⁵ Tako je bila Ribnica poleg Novega mesta in Metlike ena od treh meščanskih naselbin, ki je v novi vek vstopila kot cerkvenoupravno središče nad ravnijo navadne župnije.

Skupaj s še dvema drugima kranjskima srednjeveškima trgoma, Postojno in Planino, spada ribniški trg v poseben razvojni tip – **nastanek trga neposredno iz vasi** –, ki je med slovenskimi srednjeveškimi naselji najmanj razširjen. Pojav preoblikovanja oziroma povzdignitve vaškega naselja v trg je prepoznaven po značilni posestni strukturi s hubo (kmetijo) kot temeljno enoto. Pri navedenih treh trgih je posest do konca 15. stoletja izpričana le s posameznimi primeri, kot celota pa v najstarejših urbarjih iz časovnega razpona 1498–1573, ki v vseh treh trgih ločijo med hubno posestjo in podružniki – kajžarji (*untersassen*).⁶ Izhodišče v številu prvotnih hub je bilo precej različno: v Planini 8, v Postojni 15 in v Ribnici kar 21.⁷

Čeprav se v Ribnici pri podružnikih pozneje mestoma pojavlja tudi posestna enota oštat in se izraza prepletata kot sinonimna,⁸ pa v teh podružniških oštatih ni mogoče prepoznati pravih »urbanih« oštatov, ki bi predstavljali morebitni sekundarni trg ob prvotnem vaškem hubnem naselju. Njihov mlajši nastanek potrjujeta predvsem dve okoliščini: dosledno označevanje celote kot podružniki, tj. z značilnim poimenovanjem mlajšega kajžarskega adstrata, in lega večine teh zunaj samega trškega jedra. V vseh najstarejših urbarjih se naziv tržani (*bürger*) nanaša izključno (!) na posestnike razdeljenih hub v trgu, ki sestavljajo popisno enoto trg kot takšno. Podružniki (*untersassen*) so v urbarjih pomenljivo navedeni posebej. Tako kot v vaseh so bili sloj poznega nastanka in niso bili prebivalci trškega, prvotno vaškega jedra naselja, čeprav so imeli nekateri maloštevilni svoja domovanja tudi tam. Nadalje je treba poudariti, da v času prvih urbarjev struktura hubne posesti Planine, Postojne in Ribnice le malo odstopa od strukture njihove podeželske okolice. Tako v trgih kot v večini okoliških vasi je bila prevladujoča posestna enota polovična huba, nerazdeljenih pa je ostalo malo hub. Enako kot pri trgih so se domovi podružnikov oblikovali tudi v večjih vaseh, a v manjšem številu.

Prvotna vaška Ribnica je bila obcestna vas, le da je šlo tu, drugače kot pri Planini, za njeno enostransko varianto, zastopano v več značilnih koloniziranih vaseh Ribniške doline.⁹ Proti jugu jo je namreč omejeval potok Bistrica, onstran katerega je zrasel grajski

¹ Prve omembe trgov gl. v: <https://topografija.zrc-sazu.si/>; prim. Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije*.

² Prvo omembo Ribnice kot trga vsebuje listina Tristrama iz Sajevca, datirana »ze Reyfnicz inn marcht« (HHStA, AUR, 1350 VII. 1., Ribnica, po: ZRC SAZU, ZIMK, Božo Otorepec, Centralna kartoteka srednjeveških listin).

³ Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 79–82.

⁴ Prim. prav tam, str. 81–82. – Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 153; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 39–40.

⁵ Gruden, *Cerkvene razmere*, str. 77–78; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 41; Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 154.

⁶ Urbarji gospostva Postojna: 1498 (objava: Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 223–224), 1500, fol. 1–2' (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 73, I/42, lit. A I–1), 1504, fol. 1–1' (prav tam), 1564, s. p. (prav tam). – Urbarja gospostva Hošperk: 1551, s. p. (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 84, I/49, lit. H I–3), 1553, s. p. (prav tam, lit. H I–4). – Urbarja gospostva Ribnica: 1564, s. p. (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R I–5), 1573, s. p. (ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1).

⁷ Izhodiščno stanje je povzeto po naslednjih urbarjih: Postojna 1498, Hošperk 1553 in Ribnica 1564 (gl. prejšnjo opombo).

⁸ Oštate, ki jih posedujejo podružniki, srečamo v urbarju iz leta 1573 (*Untersassen im marcht Reifniz*) (ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1, s. p.).

⁹ Prim. zemljevid Kmečka naselja na Slovenskem v: Blaznik et al. (ur.), *Gospodarska in družbena zgodovina*, priloga Z XXV.

*Ribniški trg na franciscejski katastrski mapi iz leta 1823
(ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 232, k. o. Ribnica, mapa, mapni list 3).*

kompleks. Posestne enote je mogoče zasledovati po urbarjih od srede 16. vse do srede 19. stoletja, zato je s pritegnitvijo franciscejskega katastra mogoče precej natančno ugotoviti kontinuiteto in identiteto posameznih hub in podružništev – kajž.¹⁰ Za prve domove podružnikov in župnijsko cerkev sv. Štefana se je našel omejen prostor onstran ceste do bistriškega potoka, s čimer je dobila Ribnica bolj urbano podobo sklenjenega naselja na obeh straneh ceste. Temu razvoju se je podredil tudi zaključeni sklop župniji podložnih domov, ki zapira vzhodni rob kraja: tri prvotne hube v isti vrsti s hubami ribniškega gospostva in vrsta mlajših oštатов – kajž na nasprotni strani ceste, kjer stoji cerkev.¹¹ Vse skupaj sestavlja danes sklenjeno zazidano jedro z oznako Trg. Ribnica tako v svojem jedru ni bila farna vas, ampak enostranska obcestna kolonizacijska vas, v katero se je župnija vkomponirala šele pozneje, v času, ko so naselje začeli v virih označevati kot trg. Bržčas je že 14. stoletje

prineslo prve oštate, značilne predvsem za župnijske podložnike,¹² ki so naznanili drugo razvojno stopnjo – množični pojav podružništva. Zanj je bilo dovolj prostora le zunaj trga, tj. na Mali Mlaki onstran Bistrice južno od gradu.¹³

V političnem pogledu je ribniški trg tudi v zgodnjem novem veku najprej ostajal v enakih okvirih kot od leta 1456 dalje, ko je gospostvo prišlo v habsburške roke in so ga deželni knezi skupaj s trgom oddajali v zastavo zastavnim imetnikom. Potem ko so komorno gospostvo Ribnica leta 1618 kupili baroni Khisli, sta gospostvo in trg eno generacijo delila skupno usodo s še dvema dolenskim meščanskima naseljema:

¹⁰ Urbarji gospostva Ribnica: 1564 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R I-5), 1573 (ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1), 1621 (prav tam, knj. 2), 1659 (prav tam, knj. 3), 1707–1710 (prav tam, knj. 4), 1711–1714 (prav tam, knj. 5), 1818–1829 (prav tam, knj. 17). – ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 124, RDA, N 169, No. 22, 23. 7. 1755. – ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 232, k. o. Ribnica, mapa (1823), protokol; prav tam, Cenilni operati, N 232, k. o. Ribnica.

¹¹ Župnijsko posest poznamo šele po terezijanskem katastru sredi 18. stoletja (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 104, RDA, N 26, No. 8, s. d.).

¹² Po terezijanskem katastru je bilo okoli leta 1750 v trgu Ribnica 10 župnijskih oštатов (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 104, RDA, N 26, No. 8, s. d.), ki jih na podlagi mlajše franciscejske katastrske mape in cenilnih operatov vse lociramo v sklop župnijske posesti na vzhodnem koncu trga (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 232, k. o. Ribnica, mapa (1823); ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 232, k. o. Ribnica, zapisnik zemljiških in stavbnih parcel, 18. 11. 1823).

¹³ Razlikovanje med podružniki v trgu (*Markt Reiffnitz vndtersassen*) in na Mali Mlaki (*An der Lackhen*) srečamo šele v urbarju leta 1659, vendar primerjava posesti in priimkov s starejšimi urbarji iz let 1564, 1573 in 1621 prča o že tedaj domala identičnem stanju. Leta 1659 je bilo podružnikov v trgu 7, na Mali Mlaki pa kar 43. Med daleč prevladujočo hubno posestjo samega trga urbar navaja manjši delež nehubne posesti, tj. 11 hišic in hiš ter dva oštata. ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1, urbar 1573; knj. 2, urbar 1621; knj. 3, urbar 1659. ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R I-5, urbar 1564.

mestom Kočevje in trgom Poljane. Khisli so v letih 1619 in 1623 z nakupom pridobili komorni gospodstvu Kočevje in Poljane ter bili leta 1624 – zdaj kot gospodarji znatnega dinastičnega teritorija treh gospostev in deželjskih sodišč – iz baronov povzdignjeni v grofe Kočevske.¹⁴ Sredi zaključnega ozemlja je kot enklava ostalo le deželnoknežje mesto Kočevje, vendar je cesar Ferdinand II. tudi tega za dve desetletji navezal na gospodstvo, ko je leta 1621 Jakobu Janezu Khislu v dosmrtni užitek podelil drugo ali prizivno sodno instanco nad mestom, dotlej pripadajočo vicedomskemu uradu.¹⁵ Naveza je trajala do leta 1641, ko so Khisli vsa tri gospostva skoraj hkrati prodali. Kočevsko-poljanski del je prišel v posest grofov Auerspergov kot sestavni del njihovega neprimerno obsežnejšega dinastičnega ozemlja na osrednjem in jugozahodnem Dolenjskem, ribniško gospostvo pa je kupil plemeniteni mitničar Andrej Triller pl. Trillek, čigar rodbina, prav tako povzdignjena v grofovski stan, ga je posedovala do leta 1707, ko je s poroko prešlo na grofe Kobenzle. Od leta 1810 je bilo v rokah neplemiške rodbine Rudež, ki je dominikalnemu delu posesti gospodarila tudi po zemljiški odvezi, vse do prve polovice 20. stoletja.¹⁶

Kot pri mnogih drugih trgih trško ozemlje tudi v Ribnici ni v celoti spadalo pod enega zemljiškega gospoda. Na Kranjskem razcepljenost trškega ozemlja srečujemo predvsem tam, kjer se je trg razvil neposredno iz hubne vasi, ki ob pridobitvi trškega naslova že ni bila več kompaktna. Posamezne hube so bile v Ribnici odtujene zgodaj in jih pozneje srečamo v rokah domače župnije. Župnijsko posest poznamo šele iz terezijanskega katastra sredi 18. stoletja, vendar je mogoče vse tri župnijske hube v trgu po legi prepoznati kot sestavni del kolonizacijske vasi,¹⁷ kar pomeni, da so morale biti prvotno podložne ribniškemu gospostvu.

V trgih je lahko teritorialni gospod za določene nepremičnine uveljavil tudi poseben status, ki se je razlikoval od splošnega razmerja zemljiški gospod – podložna posest. Tak status so imele t. i. svobodne hiše, ki jih gre deliti na takšne s sodno imuniteto in druge, ki s njim začasno fiskalno oprostivijo. Slednjo zasledimo pri vrsti »osvoboditev« v letih po padcu Celjskih (1456) in je očitno značilna za mlajši čas, saj jo srečamo predvsem v 15. stoletju. V ribniškem

trgu je, denimo, cesar Friderik III. leta 1458 Hansa Čušperskega doživljenjsko oprostil plačevanja činža, davka, tlake ter drugih obveznosti za hišo in poldrugo hubo.¹⁸

Gospodarska podoba ribniškega trga

O gospodarski podobi trga je za prvi dve stoletji znanega zelo malo. Sklepati je mogoče, da je v Ribnici živela obrt, še preden se je vas v prvi polovici 14. stoletja preoblikovala v trg. Prvi znani obrtnik, kolar Štefan Nundorfer (*pogner zu Reyffniz*), je sicer izpričan šele leta 1423¹⁹ in je do konca srednjega veka tudi edini.

Neagrarna dejavnost ribniške pokrajine in trga je znatne spremembe doživljala od konca 15. stoletja, ko so se na Kranjskem deloma preusmerili prometni tokovi. Skozi Ribnico je tedaj na škodo Ljubljane potekal živahen trgovski promet proti jugu, kar je leta 1496 privedlo do deželnoknežje prepovedi, da bi trgovci uporabljali »neobičajno pot« skozi Ribnico in Kočevje.²⁰ Ni naključje, da je do reakcije Ljubljančanov in prepovedi prometnice prišlo le nekaj let zatem, ko je cesar Friderik III. leta 1492 zaradi škode po turških opustošenjih vsem podložnikom kočevskega urada podelil pravico trgovati z lastno živino, platnom in drugimi domačimi pridelki na Hrvaškem in drugod. Šlo je za začasen ukrep, ki pa je s potrditvami v 16. in 18. stoletju postal osnova tamkajšnjega krošnjarstva.²¹

Kronološko prvi pregledni vir o stanju neagrarnega gospodarstva kranjskih trgov so šele poročila iz leta 1752, ki so jih na zahtevo reprezentance in komore v Ljubljani od trgov ali njihovih zemljiških gosposk zbrali vsi trije kranjski okrožni glavarji.²² Dolenjski okrožni glavar v Novem mestu je poročilo zahteval le od štirih trgov – Radeč, Mokronoga, Liti-je in Žužemberka –, Ribnico pa je v skupnem poročilu zgolj omenil, češ da skupaj z ostalimi trgi spada med trge »druge klase«.²³

Iz tabel obrtnikov v omenjenih poročilih in iz poklicev posestnikov, ki jih v istem času, sredi 18. stoletja, navaja terezijanski kataster, lahko povzamemo, da je bila Ribnica po številu obrtnikov (41) med vodilnimi dolenjskimi trgi, po deležu obrtnikov med (hišnimi) posestniki (44,1 %) pa je zaostajala le za Radečami in Mokronogom. Samo ti trije trgi so se lahko pohvalili tudi z navzočnostjo kramarjev. Kvan-

¹⁴ Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 222, 376, 422. Prim. Parapat, Doneski k zgodovini, str. 86–87.

¹⁵ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 274, I/139, lit. G I–4, 5. 6. 1621.

¹⁶ Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 222, 376, 422. – Po imenjski knjigi so grofje Kobenzli gospostvo Ribnica od baronov Trillek pridobili prek poroke leta 1707 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 570), medtem ko so gospostvo Hošperk kupili leta 1717 od knezov Eggenbergov (prav tam, fol. 546–548v). O Trillekih (tudi Trillekih) prim. Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 165–172.

¹⁷ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 232, k. o. Ribnica, mapa (1823), protokol; prav tam, Cenilni operati, N 232, k. o. Ribnica.

¹⁸ HHStA, Hs. B 360, fol. 114, 1458 9. IV. (po tipkopisu B. Otorepca, ZRC SAZU, ZIMK).

¹⁹ Prav tam, 1423 IX. 21., s. 1.

²⁰ Listina 1496 VIII. 13., s. 1., objava: *Gradivo za zgodovino Ljubljane IV/34*. – Prim. Otorepec, Doneski k zgodovini, str. 83.

²¹ Listina 1492 X. 23., Linz, insert v potrditvi 1571 VI. 16., Gradec v: StLA, I. Ö. Privilegienbuch II, fol. 103–104. – Prim. Otorepec, Doneski k zgodovini, str. 83.

²² ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 88, fasc. XXVIII, 10. 11. 1752, 23. 11. 1752, 4. 12. 1752.

²³ Prav tam, 23. 11. 1752.

titativne podatke za največje dolenske trge prikazuje naslednja razpredelnica.²⁴

Trg	hišni posestniki	obrtniki	kramarji
Ribnica	93	41 (44,1 %)	1
Mokronog	71	54 (76,0 %)	1
Radeče	57	41 (71,9 %)	3
Dolenjske Toplice	46	17 (40,0 %)	–
Litija	39	17 (43,6 %)	–
Žužemberk	97	12 (12,4 %)	–
Raka	61	2 (3,3 %)	–

Če vzamemo trge v celoti, so bili med obrtniki najštevilnejši čevljarji, tem so sledili mesarji, krojači, kovači in tkalci. Za Ribnico so bili posebej značilni krznarji, za obsavska trga Radeče in Litija pa vino-toči – v Litiji poleg slednjih še čolnarji. Le mestoma zasledimo tudi specializirano obrt. Znatne razlike se kažejo v številu različnih obrti po posameznih trgih: 17 v Radečah, 14 v Mokronogu, 12 v Ribnici, 8 v Žužemberku, po 5 v Litiji in Dolenjskih Toplicah ter samo dve na Raki. Ribnica je tako sredi 18. stoletja premoгла (najmanj) 15 krznarjev, 7 čevljarjev, 4 krojače, po tri kovače in vinotoče, po dva mizarja, tkalca in zidarja ter po enega mlinarja, mesarja in sedlarja. Z dvema tovarnikoma, enim kramarjem in enim založnikom tobaka pa so bili zastopani še trije poklici.

Odras pomena posamezne trške obrti so **cehovska združenja**, najsibo privilegirana ali stanovsko-religiozna. V dolenskih trgih so bili cehi in cehovski obrtniki v primerjavi z mesti zastopani le v skromni meri, trška obrt pa je bila na dokaj nezavidljivi kvalitativni stopnji. Iz poročil štirih trških predstojništev o stanju trgovine in obrti, sestavljenih leta 1752, je razvidno precej šibko stanje obrtnih dejavnosti, pri čemer žal ni poročila za Ribnico. V omenjenih štirih trgih – Radečah, Mokronogu, Žužemberku in Litiji – tako v celoti pogrešamo cehovska združenja, ki jih

dotlej dejansko ni bilo, posamezni obrtniki pa so bili v cehe včlanjeni v Ljubljani in Novem mestu.²⁵ Iz teh trgov zato v petdesetih letih 18. stoletja na dunajski dvor niso prihajale prošnje po potrditvi ali podelitvi kakršnih koli cehovskih privilegijev. Drugačno podoba stanja obrti bi leta 1752 zasledili edinole v Ribnici, ki jo poročilo okrožnega glavarstva zgolj omenja, ni pa imelo od tam nobenih konkretnih podatkov. V Ribnici je namreč že od leta 1600 obstajal edini privilegirani ceh dolenskih trgov. Navedenega leta je nadvojvoda Ferdinand čevljarskemu cehu in bratovščini potrdil svoboščine, po katerih je ceh nadzor nad čevljarji in njihovimi izdelki izvajal ne le v trgu, temveč v celotnem ribniškem deželskem sodišču. Z določenimi spremembami je Ferdinandov privilegij leta 1758 potrdila Marija Terezija,²⁶ potem ko so s svojim podeljenim privilegijem z ene strani na Ribnico pritiskali čevljarji in usnarji iz notranjske Cerknice, z druge pa novomeški ceh.²⁷ Čez dve leti, leta 1760, so podelitev cehovskega privilegija izprosili še ribniški krznarji, ki so se šele leta 1751 združili v bratovščino.²⁸ K naslednjemu koraku so jih prav tako silile zahteve Novomeščanov po včlanitvi v njihov ceh, čeprav novomeški cehovski distrikt treh milj sploh ni segal do Ribnice.²⁹

Proti Ribnici so s svojimi cehovskimi zahtevami težili zlasti Cerkničani. Na ruševinah propadlega postojnskega čevljarskega ceha so se cerkniki čevljarji in usnarji skušali na obsežnem prostoru vsiliti kot monopolisti. Leta 1753 so namreč dvor prosili, naj jim dovoli prosto trženje obutve in usnja na celotnem Notranjskem – od Vrhnike do Ajdovščine in Reke ter na vzhodu do Ribnice in Dobropolja. Čeprav je prošnja naletela na ostro nasprotovanje zemljiških gospodstev in zlasti Ribničanov, ki so zahtevali, naj Cerkničani ostanejo zgolj pri starih pravicah,³⁰ je slednjim kljub temu uspelo zapolniti nastalo praznino, saj jim je Marija Terezija leta 1754 izdala privilegij, ki je bil povsem skladen z njihovimi željami.³¹

Ribnica je torej med dolenskimimi trgi izstopala po tem, da sta tu delovala kar dva privilegirana ceha, čevljarski z zgodnjim privilegijem celo že vse od leta 1600. V ta ceh so bili vključeni tudi sorodni usnarji,

²⁴ Ribnica: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 79, BT, N 169; Radeče: ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 88, fasc. XXVIII, 5. 6. 1752; Mokronog: prav tam, 10. 11. 1752; No. 2, s. d.; Litija: prav tam, 7. 9. 1752; Žužemberk: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, šk. 128, N 183, No. 20, s. d.; Dolenjske Toplice: šk. 57, BT, N 34, No. 14, s. d.; Raka: prav tam, šk. 49, BT, N 4, No. 21, s. d. – Podatki o poklicih izvirajo iz napovedi posevka v terezijanskem katastru in poročil okrožnemu uradu (1752), medtem ko smo število hiš praviloma ugotavljali po urbarjih in štiftnih registrih (Ribnica: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 134, RDA, N 169, No. 22, 23. 7. 1755; Radeče: prav tam, šk. 123, RDA, N 168, No. 26, 5. 6. 1752; Mokronog: prav tam, šk. 119, RDA, N 156, No. 8, individualna subreparticija, s. d.; Litija: prav tam, šk. 134, RDA, N 205, No. 5, 29. 5. 1752; Dolenjske Toplice: prav tam, šk. 105, RDA, N 34, No. 3, urbarski izvleček, 17. 1. 1757; šk. 109, RDA, N 118, No. 9, s. d.; Raka: prav tam, šk. 98, RDA, N 4, ad No. 28, ekstrakt iz urbarja, s. d.; šk. 101, N 12/I, No. 56, 4. 8. 1757; šk. 102, N 12 II/No. 232, s. d.; šk. 215, ARS, TK RDA, L 16, No. 9, 23. 9. 1756; Žužemberk: prav tam, šk. 130, ARS, TK RDA, N 183, No. 20, s. d.). Tako je treba računati z manjšimi odstopanji, ker nekateri obrtniki niso bili tudi hišni gospodarji.

²⁵ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 88, fasc. XXVIII, poročilo dolenskega okrožnega glavarja 23. 11. 1752 s prilogami.

²⁶ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 52, fasc. XIX, lit. S, No. 26, 20. 3. 1758, 8. 5. 1758 (privilegij).

²⁷ Prim. Apih, K obrtni politiki, str. 71.

²⁸ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 436–437.

²⁹ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 50, fasc. XIX, lit. K, No. 6, 4. 5. 1759, 21. 2. 1760, 22. 11. 1760 (privilegij).

³⁰ Apih, K obrtni politiki, str. 64–67.

³¹ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 51, fasc. XIX, lit. S, No. 11, 28. 11. 1754. – Apih, K obrtni politiki, str. 67, trdi drugače, in sicer naj bi bile pretirane zahteve Cerkničanov zavrnjene. – Prim. Lavrič, Čevljarska bratovščina, str. 18.

Vinsgarden	
1 Maß Wein	120
2 Maß Wein	120
3 Maß Wein	120
4 Maß Wein	120
5 Maß Wein	120
6 Maß Wein	120
7 Maß Wein	120
8 Maß Wein	120
9 Maß Wein	120
10 Maß Wein	120
11 Maß Wein	120
12 Maß Wein	120
13 Maß Wein	120
14 Maß Wein	120
15 Maß Wein	120
16 Maß Wein	120
17 Maß Wein	120
18 Maß Wein	120
19 Maß Wein	120
20 Maß Wein	120

Letni obračun ribniškega usnjarskega in čevljarskega ceha za leto 1788 (ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, šk. 14, Civitatensia, obračun dohodkov in izdatkov usnjarskega in čevljarskega ceha v Ribnici 1788–1793).

zato so ga pozneje naslavljali kot usnjarski in čevljarski ceh. S konca 18. stoletja (1788–1793) je ohranjenih nekaj njegovih letnih obračunov,³² pri katerih gre za edine znane obračune katerega od trških cehov na Dolenjskem.

Poleg tega je na ribniških tleh, tako v trgu kot okoliških vaseh, živela hišna lesna obrt, ki je sodobni viri dolgo sploh ne omenjajo, pač zaradi splošne razširjenosti in sezonskega značaja, povezanega s krošnjarjenjem, ki pa ni bilo toliko značilno za trško, temveč za okoliško prebivalstvo.³³ Tako kot dolenjski trgi nasploh je Ribnica poznala le skromno poklicno trgovino. Provincialni trgi se kajpak niso mogli ponasati s pravimi trgovci, ampak s kramarji in prekupče-

valci. Sredi 18. stoletja, ko so prvič na voljo primerljivi podatki, zasledimo v njih samo peščico kramarjev – enega v Ribnici in Mokronogu ter tri v Radečah –, nobeden pa si ni prislužil oznake trgovca.³⁴

Podoba nadvse šibke poklicne trgovine sredi 18. stoletja je sama po sebi zgovorna, a gotovo nekoliko enostranska. Zlasti v tranzitnih trgih z rednimi sejmskimi trgi ni bilo malo domačih tovarnikov, ki so se ukvarjali z enako dejavnostjo kot kmečki tovarniki. Priložnostno prekupčevanje z življenjskimi potrebščinami kajpak ni moglo odtehtati oznake poklicnega kramarja, kaj šele trgovca. Tovornike srečamo v katastru presenetljivo samo v ribniškem gospostvu, in sicer največ v vse pomembnejši sejmski vasi Sodražica in le dva v samem trgu Ribnica.³⁵

V primerjavi z nekaterimi drugimi trgi ni Ribnica nikoli imela veliko **sejmov**, temveč ravno nasprotno: od tod je množica obrtnih izdelkov odhajala na dru-

³² ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, šk. 14, Civitatensia, obračun dohodkov in izdatkov usnjarskega in čevljarskega ceha v Ribnici 1788–1793.

³³ Delna kvantifikacija lesne obrti je mogoča šele na podlagi dragocenega vira, seznama izdanih potnih listov, izdanih pri ribniškem gospostvu v letih 1802 in 1803 (ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, šk. 41, Naborno-okrajna gosposka Ribnica, protokol izdanih potnih listov 1802).

³⁴ Gl. op. 24.

³⁵ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 79, BT, N 169, No. 2 – No. 28.

ge sejme po deželi in zunaj nje. O prvem ribniškem sejmu imamo poročila šele iz 16. stoletja. Leta 1539 je Gašper Lanthieri kot zastavni imetnik ribniškega gospostva od Ferdinanda I. izposloval privilegij za en letni sejem,³⁶ ki se tedaj tudi zadnjič omenja. Od sejmov in proščenj v ribniškem deželskem sodišču je po reformiranem urbarju iz leta 1573 stojnino pobiralo ribniško gospostvo.³⁷ Sam trg naj bi imel pravico do tedenskega sejma, za katerega so Ribničani leta 1580 trdili, da je že pred veliko leti (*vor etlich villjarn*) propadel med neko kužno epidemijo (*durch ainen sterblauff*) in poslej ni več potekal. Prebivalci trga so se povečini preživljali s tovarništvom in ročnim delom, spričo svoje revščine in deželne ceste skozi Ribnico pa je soseska leta 1580 pri nadvojvodi Karlu prosila ne le za obnovev tedenskega sejma, ki naj bi bil ob sredah, temveč tudi za dva letna sejma z majhno mitnino, na praznik sv. Trojice in na martinovo (*zwen freyen khirchtag /.../ sambt ainer clainen mauth*).³⁸ Prošnji so tedaj ali pozneje vsaj deloma ugodili, saj je leta 1627 izpričan semanji dan ob sredah. Tedaj je novi lastnik ribniškega gospostva Janez Jakob Khisl skušal v imenu svojega »lastnega tržanstva v Ribnici« (*seiner eigenthumblichen burgerschafft zu Reiffniz*) sejemsko trgovanje z žitom razširiti kar na vseh šest delovnih dni v tednu. Smela prošnja cesarju Ferdinandu je zagotovo naletela na močno nasprotovanje sosednjih mest, trgov in gospostev, priča pa o očitno stalni žitni trgovini.³⁹

Sodeč po poznejših poročilih so ti časi prav kmalu minili, saj se v začetku 18. stoletja niti najstarejši Ribničani niso več spominjali tedenskih sejmov, temveč so jih poznali le iz pripovedovanj svojih staršev.⁴⁰ Potemtakem so tedenski sejmi ugasnili že kmalu po letu 1630, v času, ko je ribniški trg tudi demografsko najbolj nazadoval. Domače gospostvo je imelo leta 1621 v Ribnici 91 podložnih gospodarjev, po urbarju iz leta 1659 pa le še 51 (!).⁴¹ Glede na odsotnost vesti o kugah in požarih kot povzročiteljih neugodnih posestno-demografskih razmer so morali biti razlogi pretežno druge, deloma gotovo tudi v propadu tedenske sejemске trgovine. V določeni meri so jo nadomeščali trije letni sejmi, za katere je edini vir Valvasor (1689), ki jih povezuje z dobrim stanjem trga. Sejemski dnevi so bili v njegovem času na novega leta dan, v nedeljo po veliki noči in 2. avgusta.⁴²

Če bi tedenski sejem pot navzdol ubral šele v drugi polovici 17. stoletja, bi Ribničani na to nedvomno opozorili z navedbo konkretnjših dejstev, ko so leta 1705 cesarja prosili za njegovo ponovno podelitev. Tedaj namreč o času njegove ugasnitve in drugih okoliščinah niso imeli več nikakršne predstave. Ob pomanjkanju pisnih dokazil so propad svojega privilegirane sejm postavljali v zelo odmaknjen čas, in sicer celih sto petdeset let v preteklost (okoli 1550), ko naj bi ga uničili pogosti turški vpadi. Kot rečeno, so o nekdanjem sejmu zgoj slišali pripovedovati prednike, kot materialni dokaz navedli dobro ohranjeno komunsko hišo (*caumaun*) in se pri kronologiji oprli na navedbe iz Valvasorja o turških uničenjih v letih 1480–1564.⁴³ Ničesar torej niso vedeli niti o ponovni uvedbi sejma po letu 1580 niti o tem, da je potekal ob sredah in bil živ še slabih osemdeset let pred letom 1705.

Razmere v začetku 18. stoletja že precej časa niso bile naklonjene uvajanju novih privilegiranih sejmov in tudi večkratna prošnja Ribničanov je naletela na nasprotovanje za mnenje povprašanih sosedov. Nazadnje je bila zavržena z utemeljitvijo, da bi novi sejem povzročil škodo mestu Lož in tamkajšnji vicedomski mitnici.⁴⁴ Pravzaprav so skušali tržani samo izkoristiti praznino, ki je nastala, potem ko je bil na ukaz dvorne komore in kranjskega vicedoma maloprepovedan samovoljno uvedeni tedenski sejem v bližnji vasi Sodražica, prav tako v ribniškem deželskem sodišču. Ta sejem je dejansko samo za nekaj časa potihnil, se nato v prvi polovici 18. stoletja spet razmahnil in sprožil nov val nasprotovanj. Ribnica je v dolgotrajnih sporih med ribniškim gospostvom in Sodražico na eni ter Ložem na drugi strani ostala povsem odrinjena. Možnosti za legalno obnovev njenega tedenskega sejma so se zaradi prevelike bližine Sodražice in pravdanj o tamkajšnjem samovoljno uvedenem sejmu še zmanjšale, čeprav je lastnik gospostva, grof Janez Gašper Kobenzl, leta 1739 v obrambi pred očitki, da v Sodražici poteka »tihotapski sejem«, zadevo skušal v svoj prid obrniti s predlogom, naj se sejem z obuditvijo starega privilegija prenese v Ribnico.⁴⁵ Stvari so se zasukale drugače. Namesto Ribnice je leta 1752 privilegij tedenskega

³⁶ Rutar, *Archivalisches aus Wippach*, str. 57.

³⁷ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1, urbar 1573, s. p.

³⁸ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 260, I/135, lit. R XII-1, prezentirano 12. 6. 1580, 14. 6. 1580.

³⁹ StLA, I. Ö. Reg., Cop 1627-IX-34, 10. 9. 1627.

⁴⁰ V podporo prošnji tržanov za ponovno uvedbo tedenskega sejma je domači župnik overil ustno pričevanje 70- in 80-letnih Ribničanov ter trškega sodnika (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 260, I/135, lit. R XII-1; prav tam, 2. 6. 1706).

⁴¹ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 2, urbar 1621, s. p.; knj. 3, urbar 1659, s. p.

⁴² Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 468.

⁴³ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 260, I/135, lit. R XII-1, prezentirano 5. 10. 1705. – Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 425–426.

⁴⁴ StLA, I. Ö. Reg., Cop. 1706-I-15, 13. 1. 1706. – StLA, I. Ö. HK-Akten, 1709-I-5, 2. 1. 1709. – A. Skubic je v graščinskem arhivu še videl danes izgubljeno korespondenco v zvezi s prošnjo za novi sejem do vključno leta 1714 in sklenil, da ni znano, kdaj so Ribničani to pravico »izmoledovali« (prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 425–428). Kolikor je znano, so za sejemski privilegij ponovno zaprosili leta 1718 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 260, I/135, lit. R XII-1, 31. 8. 1718).

⁴⁵ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 197, I/107, lit. L XX-2, prezentirano 25. 6. 1739.

sejma dobila vas Sodražica, in sicer s formalnopravnim prenosom sejma iz Loža.⁴⁶

Ribniški trg je moral torej v neposredni bližini trpeti konkurenčno tedensko sejmarjenje v Sodražici, ki je bilo leta 1752 dokončno legalizirano. Katastrski cenilni operati iz časa malo po letu 1830 pričajo, da je Sodražica medtem Ribnico kot tedenski sejmski kraj močno zasenčila. Žitni sejem je tam potekal vsak četrtek in bil pomembnejši od ponedeljkovega sejma v Ribnici, ki je bil slabo obiskan ali sploh ne. Kdaj je bil ta uveden, ostaja odprto vprašanje, očitno pa šele po legalizaciji sodražiškega. Nasprotno so po navedbi v cenilnih operatih dober obisk beležili ribniški živinski sejmi.⁴⁷ Tudi H. G. Hoff v svoji topografiji Kranjske iz leta 1808 ne ve povedati ničesar o tedenskem sejmu, medtem ko navaja dva letna živinska sejma, prvega 24. junija in drugega 21. septembra.⁴⁸

Tako kot za veliko večino trgov na Slovenskem je bila tudi za Ribnico značilna močna agrarna dejavnost, ki se ji ne bomo posebej posvečali. Po terezijanskem katastru sredi 18. stoletja je denimo posevek izkazovalo 87 posestnikov ali skoraj vsi domovi.⁴⁹ Razmerje med agrarnim in neagrarnim gospodarstvom je mogoče ponazoriti za dva časovna izseka. Sredi 18. stoletja, ko je Ribnica štela približno 93 hiš, se je z obrtjo ukvarjalo 41 posestnikov (44,1 %), dodatni štirje pa z drugimi poklici (dva tovarnika, kramar in založnik tobaka), kar skupaj zneslo slabo polovico (48,4 %).⁵⁰ Malo po letu 1830 imamo v cenilnih operatih podatke za stanovanjske stranke oziroma gospodinjstva. Od 210 stanovanjskih strank, ki so živele v 150 hišah, se jih je samo z obrtjo ukvarjalo 20 ali slaba desetina (9,5 %), 61 ali dobra četrtina pa hkrati z obrtjo in kmetovanjem (29,0 %), skupaj 81 ali slabi dve petini (38,6 %). Samo od kmetovanja je živelo 126 gospodinjstev ali 60 %, tri gospodinjstva pa so odpadla na lastnika gospodstva, višjega uradnika in župnika.⁵¹ Podatkov ni mogoče v celoti primerjati, lahko pa sklenemo, da je bila Ribnica trg z močno neagrarno dejavnostjo.

Posestna in demografska slika trga

Tako kot za večino kranjskih trgov nimamo za Ribnico iz srednjega veka nobenih podatkov o številu domov in prebivalcev. Za to obdobje je gotovo

le število hub – 21 gosposočinskih in 3 župnijske⁵² – ter zelo verjetno, da ni bilo kajž na Mali Mlaki (*auff der Lagkben*), kjer so še leta 1564 navedeni samo trije podružniki. Prvi ohranjeni davčni register ribniškega gospodstva iz omenjenega leta ima v ožjem trgu 33 gospodarjev na hubni posesti ter 30 podružnikov,⁵³ kar najbrž precej odstopa od stanja pred koncem srednjega veka. Predvidevati namreč smemo, da hube niso bile že v 14. in 15. stoletju razdeljene na toliko delov kot pozneje in da so podružniki (kajžarji) predvsem pojav 16. stoletja.

Prav tako je do konca srednjega veka znana le peščica trških prebivalcev. Prvi znani Ribničan je Vulfing Ameiz (*Wulfingen dem Ameiz von Reiffnitz*), ki je leta 1353 za večno luč v cerkvi sv. Štefana kupil neko hubo v župniji Šmarje.⁵⁴ Štirinajst let pozneje, leta 1367, je tržan Mihael (*Micheln Pürger ze Reiffnitz*) kupil dvor v vasi Zapotok,⁵⁵ nato pa je leta 1372 isti Mihael (*Michel Purger ze Reiffnitz*) z ženo Maršo (*Marsa*) za večno luč zastavil hubo v Ratju v Suhi krajini.⁵⁶ Več kot pol stoletja pozneje se v dveh listinah omenja Štefan Nundorfer, prvič leta 1423 kot kolar v Ribnici (*Stepheil Nwundorffer, Pogner ze Reiffnitz*) in drugič leta 1430 kot ribniški tržan (*Steffann Nundorffer Burger ze Reiffnitz*), v obeh primerih pa je šlo za zastavitev neke hube v župniji Krka.⁵⁷

Posebnost Ribnice med dolenskimimi trgi – neposredni nastanek iz hubne vasi – se je jasno odražala v **trojnosti posestnih enot**: najstarejših hubah, mlajših oštatih in najmlajših kajžah ali podružništvihi, ki so se poleg tega prav tu delile in združevale tako intenzivno kot nikjer drugje. Najrazličnejše posestne kombinacije, združene v rokah enega posestnika, nazorno prikazuje razpredelnica. Pri tem je treba opozoriti, da so prvotne kajže od leta 1573 naprej v urbarjih vodili kot oštate, dasiravno takšna oznaka ni povsem točna. Na koncu preglednice je glavnini trške posesti, podložne gospodstvu Ribnica,⁵⁸ dodana še podložna posest treh domačih cerkvenih gospodov,⁵⁹ znana le

⁵² Vse tri župnijske hube je mogoče po legi prepoznati kot sestavni del kolonizacijske vasi. Gl. op. 17.

⁵³ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R II–5, davčni register gospodstva Ribnica 1564, s. p.

⁵⁴ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 158, 1353 IV. 3., s. 1.

⁵⁵ Prav tam, št. 6406, 1367 IX. 12., Ribnica.

⁵⁶ Prav tam, št. 208, 1372 VI. 15., s. 1.

⁵⁷ Prav tam, št. 478, 1423 IX. 29., s. 1.; št. 501, 1430 VIII. 2., s. 1.

⁵⁸ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R II–5, davčni register Ribnica 1564, s. p. – ARS, AS 774, Gospodstvo Ribnica, knj. 1, urbar 1573, s. p.; knj. 2, urbar 1621, s. p.; knj. 3, urbar 1659, s. p.; knj. 4, urbar 1707–1710, fol. 1–46; knj. 8, urbar 1723–1726, s. p. – ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 169, No. 22, 23. 7. 1755.

⁵⁹ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 104, RDA, N 26 (župnija Ribnica), No. 8, štiftni register, s. d.; prav tam, RDA, N 28 (beneficij sv. Rešnjega Telesa), No. 5, štiftni register, s. d.; šk. 108, RDA, N 88 (župnijska cerkev sv. Štefana), No. 6, štiftni register, 25. 10. 1756. – Razen kajže in četrtinske hube, ki sta podložni beneficiji sv. Rešnjega telesa, celotna posest odpade na župnijo Ribnica.

⁴⁶ Po resoluciji z dne 2. 2. 1752 je bil tedenski sejem podeljen gospodstvu Ribnica in iz mesta Lož prenesen v vas Sodražica, pri čemer se je ribniško gospodstvo obvezalo plačevati Ložu 100 goldinarjev na leto (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 45, RDA, P 192, No. 8, s. d.; prim. Lavrič, Čevljarska in usnjarska, str. 120).

⁴⁷ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 232, k. o. Ribnica, cenilni elaborat, Uvod, & 7.

⁴⁸ Hoff, *Historisch-statistisch-topographisches Gemählde*, str. 119.

⁴⁹ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 124, RDA, N 169, No. 2, s. d.; šk. 104, N 28, No. 4, s. d.

⁵⁰ Gl. op. 24.

⁵¹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 232, k. o. Ribnica, cenilni elaborat, Uvod, & 3.

Trg Ribnica po Valvasorjevi skicni knjigi 1678–79 (Valvasor, Topografija Kranjske, št. 230).

Posestna podoba Ribnice v številkah

Obseg posesti/leto	1564	1573	1621	1659	1707	1723	1755	župnija, župnijska cerkev in beneficij	Skupaj okoli 1755
neznano = hube	-	-	-	-	3	-	-	-	-
2 hubi	1	-	-	-	-	1	-	-	-
1 11/12 + 1/2 hube	-	-	-	-	-	1	-	-	-
1 11/12 hube	-	-	-	-	-	-	1	-	1
1 5/12 hube	-	-	-	-	-	-	1	-	1
1 5/8 hube	-	-	-	-	-	-	1	-	1
1 1/2 + 1/3 + 1/4 hube	-	-	-	1	-	-	-	-	-
1 1/2 hube	-	-	1	-	1	-	1	-	1
1 1/2 hube + 2 oštata	-	1	-	-	-	-	-	-	-
1 1/2 hube + oštata	-	-	1	-	-	-	-	-	-
1 5/24 hube	-	-	-	-	-	-	1	-	1
5/4 hube + 2 oštata	-	-	-	-	1	-	-	-	-
5/4 hube	-	-	-	-	1	1	-	-	-
Huba	6	7	6	2	1	2	-	1	1
huba + oštata	-	1	-	-	-	-	-	-	-
23/24 hube	-	-	-	-	-	1	1	-	1
11/12 hube	-	-	-	-	1	1	-	-	-
3/4 hube + oštata	-	-	-	-	-	1	-	-	-
3/4 hube	-	-	3	-	1	-	2	-	2
1/2 hube	22	13	16	7	4	6	11	4	15
1/2 hube + 2 oštata	2	2	1	-	1	1	1	-	1
1/2 hube + oštata	-	1	2	1	-	-	2	-	2
1/2 hube + oštata + mlin	1	-	-	-	-	-	-	-	-
1/2 hube + hiša + hišica	-	-	-	1	-	-	-	-	-
11/24 hube + oštata	-	-	-	-	-	-	1	-	1
3/8 hube	-	-	-	-	2	2	2	-	2
3/8 hube + 1/2 oštata	-	-	-	-	-	-	2	-	2

2/6 hube = 1/3 hube	-	-	1	1	2	2	-	-	-
1/3 hube + oštat	-	-	-	-	-	-	1	-	1
1/4 hube + brus	1	-	-	-	-	-	-	-	-
1/4 hube + 2 oštata	-	-	-	-	-	-	2	-	2
1/4 hube + oštat	-	-	-	1	1	4	2	-	2
1/4 hube + 1/2 oštata	-	-	-	-	1	-	-	-	-
1/4 hube	1	4	8	-	5	7	4	1	5
5/24 hube	-	-	-	-	1	1	-	-	-
1/6 hube	-	-	1	-	-	-	-	-	-
1/8 hube	-	-	-	1	-	-	-	-	-
2 oštata	-	3	1	-	-	-	-	-	-
oštat	-	40	49	1	4	25	30	10	40
oštat + hišica	-	-	-	1	-	-	-	-	-
1/2 oštata	-	-	1	-	-	-	1	-	1
kajža	32	1	-	7	-	1	9	1	10
neznano = kajzarji	-	-	-	20	-	-	-	-	-
hiša + mesnica	-	-	-	-	1	1	-	-	-
Hiša	-	-	-	2	1	-	-	-	-
hišica	-	-	-	5	22	14	-	-	-
kovačija	-	-	-	1	-	-	-	-	-
mlin	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Skupaj (hiš)	67	73	91	51	56	72	76	17	93
pustota	4	-	-	1	-	-	-	-	-
pusta oštat + kovačija	-	-	-	-	1	-	-	-	-
pusta hišica	-	-	-	-	3	-	-	-	-
dninar	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Dninar – pustota	4	-	-	-	-	-	-	-	-
zemljišča in ostalo	1	4	8	15	14	13	6	6	12
Skupaj posesti	83	77	99	77	72	85	82	23	105
Vsota hub	21	21	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	3,25	24,75
Vsota oštatorv							43,5	10	53,5
Vsota kajž							9	1	10

po stanju v terezijanskem katastru, s čimer je zaokrožena posestna podoba Ribnice sredi 18. stoletja.

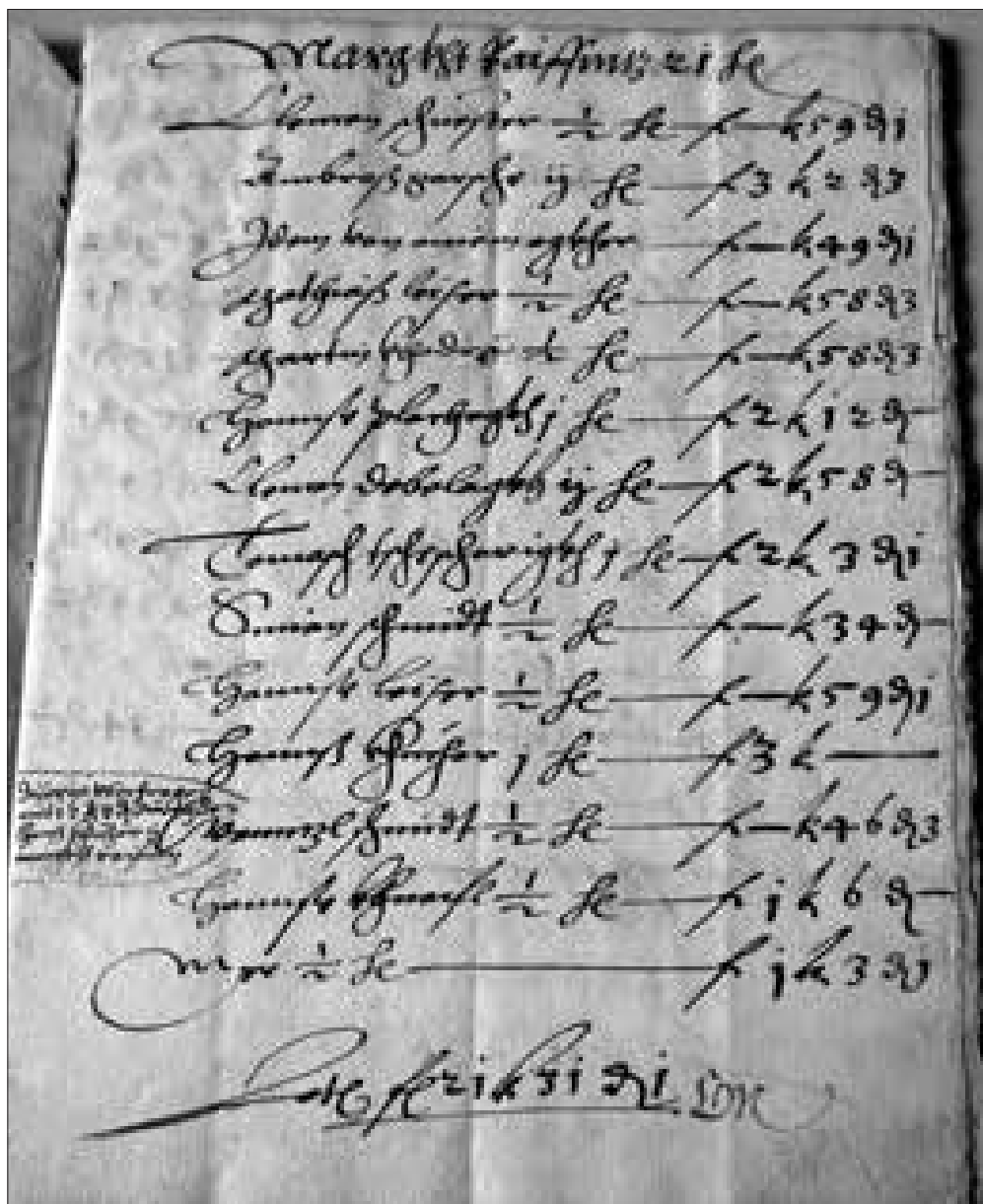
Ribniški trg je v številu naseljenih domov močno dinamično doživljal zlasti v 17. stoletju. Trendu naraščanja števila gospodarjev je sledil znaten upad in nato vnovičen porast, ki je naselitveno stanje do srede 18. stoletja privedel spet tja, kjer je Ribnica že bila 180 let prej, v sedemdesetih letih 16. stoletja. Posestne spremembe so od leta 1564 sicer vseskozi dobro dokumentirane z urbarji, tako kot pri veliki večini trgov pa o drugih dogajanjih in procesih skoraj ni poročil, potem ko je gospostvo leta 1619 iz dežel-noknežjih prišlo v zasebne roke.

Vaški izvor trga in pomen cerkvenoupravnega sedeža sta vsekakor glavna razloga, da ribniška posest ni bila kompaktneje združena v rokah domačega gospostva, ampak so si jo delile še tri cerkvene ustanove: župnija, beneficij sv. Rešnjega Telesa in z malenkostnim deležem župnijska cerkev. Razdeljenost, ki pred terezijansko dobo poblizje ni znana, je nedvomno še plod poznosrednjeveških obdaritev župnije. Od izhodiščnega stanja 25 hub jih je leta 1564 pri gospostvu izpričanih 21, tri so morale biti v rokah župnije, medtem ko je bila ena lastniška huba v začetku 17. stoletja z graščine Breg z zamenjavo prenesena

na gospostvo Ribnica. S tem naj bi bila po sodobnem poročilu odtlej vsa trška posest združena pod gospoščinso sodno oblastjo (*völlig der herrschaft Reiffniz jurisdictio incorporiert*).⁶⁰

Poleg širjenja **kajzarstva** urbarji iz let 1564–1621 ponazarjajo tudi proces drobitve nekdanjih celih in polovičnih hub ter posledično povečevanje razlik v posestni moči tržanov. Spremembe socialne podo-be Ribnice so postale toliko večja skrb starega jedra tržanov na hubni posesti (*hubsäsige burger: vnnndt nachberschaft zu Reiffniz*). Ti so bili ob pomanjkanju vzvodov avtonomnega odločanja povsem nemočni opazovalci zanje neugodnega razvoja dogodkov. Leta 1584 so zlasti ostro nastopili zoper novonaseljene kajzarje (*die inwohner oder vnterßasen*), ki so se zadnja leta s podporo zastavnega imetnika gospostva Adama Moscona v velikem številu naseljevali na trški gmajni. T. i. tržani so se ustrašili njihovega naglega širjenja in navajali, da je kajzarjev zdaj že okoli 70

⁶⁰ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R X–17, 19. 2. 1605. – Vsota trških hub, navedena v ribniškem urbarju iz leta 1573, se je, kot je razvidno iz urbarja iz leta 1621, povečala le za pol hube, kar pomeni, da se je druga polovica tako ali drugače izgubila ali razdrobila, kolikor ni že zamenjana huba sama veljala le pol hube.

Posestniki v trgu v najstarejšem ohranjenem davčnem registru iz leta 1564 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R II–5, davčni register Ribnica 1564, s. p.).

ali več kot njih ter da jim z zagrajevanjem odtegujejo uporabo gmajne.⁶¹ Vicedomska komisija je ugotovila, da je stanje še hujše, kot so ga predstavili Ribničani, in da ni nobenih sporov med hubnimi posestniki in starimi oštetarji. Poročali so tudi o zanimivem pojavu kot posledici turških vpadov. Oštetarji in nekateri zunanji podložniki so v trgu kupovali hiše in oštate, kamor so se z imetjem in služinčadjo umikali v času neposredne turške nevarnosti, sicer pa so imeli, tako kot nekateri ribniški hubni posestniki, v njih naseljene gostače, ki so lastnikom plačevali činž (*vberzinß*).

Ti gostači so se večinoma preživljali s tovarništvom, zato so bili tržanom nadležni njihovi konji, ki so odjedali krmo na hubah in trški gmajni.⁶²

Ker so novi kajzarji ali podružniki (*neue kheüscher oder vndtersassen*) ne nazadnje motili sosednjega graščaka, barona Baltazarja Lamberga, so zadevo v vicedomskem uradu tudi resno obravnavali,⁶³ kar pa širjenja kajzarstva ni zavrlo. Urbar iz leta 1621, nastal neposredno po prodaji gospostva Khislom, namreč izkazuje največje število kajž (oštatov) in trških domov sploh. Močno kajžarsko jedro se je izobliko-

⁶¹ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R X–19, s. d., pred 24. 11. 1584.

⁶² Prav tam, 24. 11. 1584.

⁶³ Prav tam, 16. 12. 1586.

Število hiš v dolenjskih mestih in trgih okoli leta 1750

do 20 hiš	21–40 hiš	41–80 hiš	81–100 hiš	več kot 100 hiš
Svibno – 3 Kostel – 10 Pobrežje – 11 Turjak – 16	Vinica – 27 Poljane – 30 Litija – 39	Dol. Toplice – 46 Kostanjevica – 51 Radeče – 57 Raka – 61 Višnja Gora – 62 Mokronog – 71	Kočevje – 82 Ribnica – 93 Žužemberk – 97	Črnomelj – 104 Krško – 108 Metlika – 167 Novo mesto – 262

valo na Mali Mlaki onstran potoka Bistrica, kjer so bile leta 1564 samo tri kajže, sto let pozneje (1659), v času največje opustelosti, 25, v vmesnem času pa gotovo precej nad 30. Naravnost drastičen upad tako števila hubnih posestnikov kot kajzarjev beleži urbar iz leta 1659, ko je dokumentirano najnižje število gospodarjev domov – 51 ali kar 44 % manj kot slaba štiri desetletja prej. Tudi naslednjega pol stoletja se podoba ni bistveno spremenila na bolje, čeprav naj bi bila Ribnica po Valvasorjevih besedah po požarih v 15. stoletju zdaj spet »v razcvetu«, zlasti ker v trgu potekajo trije letni sejmi.⁶⁴ Najpozneje v drugi polovici 17. stoletja je dobila Ribnica tudi značilno sklenjeno pozidavo ob glavni ulici z deloma nadstropnimi hišami, kakršno prikazuje že Valvasorjeva upodobitev s konca sedemdesetih let.⁶⁵

Ker se je hubna posest združila v rokah manjšega števila posestnikov, za porušenimi kajžami pa je hitro izginila vsaka sled, saj v urbarjih skoraj ni pustot, je Ribnica dejansko dajala vtis gospodarsko uspešnega trga, v katerem ni bilo niti videti opustelih stavbišč niti slutiti nekdanje večje obljudenosti. Kaj je po letu 1621 povzročilo tako silovit upad števila naseljenih domov, zaenkrat ostaja nepojasnjeno. Če bi bile gospodarske razmere ugodnejše, do tega ne bi prišlo niti zaradi požarov niti zaradi epidemij, pri čemer ni znanega sploh nič o kaki tovrstni nesreči.

Videti je, da je Ribnici pri ponovnem vzponu pomagala predvsem gospodarsko razgibana prva polovica 18. stoletja. Tako se je na račun malih posestnikov število gospodarstva podložnih domov v kratkem (1707–1723) dvignilo za dobro četrtino – s 56 na 72 – in se nato do petdesetih let 18. stoletja še neznatno povečalo na 76, vključno s cerkvenimi podložniki pa na 93. Pri tem gre glede kajzarjev opozoriti na pomembno razliko s preteklima stoletjema. Tokrat so namreč nove kajže polnile prostor v samem trgu in precej manj na njegovem obrobju. Tako je ob koncu obravnavane dobe na Mali Mlaki stalo 23 kajž ali samo štiri več kot tri desetletja poprej.

Po terezijanskem katastru sredi 18. stoletja, ki prvi omogoča **primerljivo posestno sliko vseh dolenjskih mest in trgov**, je bilo število domov naslednje (mesta so v krepkem tisku).⁶⁶

Dolenjska z gosto posejanimi sedmimi mestnimi naselji je imela skoraj dvakrat toliko dejanskih in nominalnih trgov (13), ki pa so bili na splošno vsi majhni. Ob štirih miniaturnih trgih z manj kot 20 hišami so na Dolenjskem obstajali še nadaljnji trije z manj kot 40 domovi, niti največji Žužemberk pa ni imel sto hiš. Večji dolenjski trgi so se lahko primerjali le s tremi najmanjšimi mesti, pri čemer je Ribnica kot drugi največji trg za Žužemberkom po številu domov prekosila sosednje mesto Kočevje.

Prelomnico v razvoju ribniškega trga je po poznejših pričevanjih pomenil katastrofalni požar leta 1778. Kot je v svojem topografskem prikazu Kranjske leta 1808 zapisal H. G. Hoff, se je ribniški trg po zadnjem požaru »tako spremenil, da je zdaj brez dvoma eden najlepših v deželi«. ⁶⁷ Požar, ki ga Hoff pomotoma postavlja v leto 1783, dejansko pa se je zgodil 18. julija 1778, je dobro dokumentiran v luči nastale škode. Trg, ki je štel 120 hišnih števil, je pogorel skoraj v celoti – skupaj z gradom, župnijsko cerkvijo in župniščem. Mesec dni pozneje so celotno škodo ocenili na 65.384 goldinarjev, od tega samo pri gradu na 19.900 goldinarjev. Posamezni pogorelci so v povprečju utrpeli po nekaj sto goldinarjev, pri čemer so bile hiše večinoma ocenjene na okoli sto goldinarjev.⁶⁸

Po požaru si je Ribnica očitno naglo opomogla. Poldrugo desetletje pozneje jo je Valentin Vodnik v Veliki pratiki za leto 1795 označil z naslednjimi pomenljivimi besedami: »Ribenca, narlepši terg na Krajskim, tukaj je okoli 26 kernarskih mojstrov inu zraven v petih velikih vaseh so vsi lončarji, kulkur je hiš.«⁶⁹ Omenjeni Hoff pa je leta 1808 poudaril, da trg že dolgo ni več takšen kot pred 30 leti pred požarom. Veliko hiš je čednih in okusno zgrajenih. Navzven je vse simetrično, enaka razdelitev ulic in skoraj enaka višina hiš, povsod udoben dovoz, prostoren trg, povsod čistost. Tudi znotraj vse kaže na blagostanje prebivalcev, ti živijo od obdelovanja zemlje in trgovanja.⁷⁰

⁶⁷ Hoff, *Historisch-statistisch-topographisches Gemählde*, str. 115.

⁶⁸ ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek, šk. 24, lit. F, No. 13, 19. 7. 1778.

⁶⁹ Vodnik, *Zadovolne Krajnc*, str. 94. – Vodnik je v Ribnici deloval kot kaplan v letih 1788–1793 (Kos in Toporišič, Vodnik Valentin, str. 509).

⁷⁰ Hoff, *Historisch-statistisch-topographisches Gemählde*, str. 115.

⁶⁴ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 468.

⁶⁵ Prav tam, str. 466.

⁶⁶ Golec, *Družba v mestih*, str. 624.

V začetku 19. stoletja, ko imamo prve točne podatke o številčnosti trškega prebivalstva, je to naraščalo skladno z ugodnimi gospodarskimi razmerami. Tako je Ribnica leta 1803 štela 880 duš.⁷¹ Dobro desetletje pozneje, leta 1817, je imela že 150 hiš in 971 duš, s čimer je prehitela Žužemberk (124 hiš, 728 duš) in se med dolensjimi trgi zavihtela na prvo mesto. Sledil je Mokronog (122 hiš, 508 duš), temu pa Radeče (87 hiš, 446 duš). Tudi po gostoti obljudečnosti je bila Ribnica vodilna s 6,47 prebivalca na hišo (Žužemberk 5,87, Radeče 5,12).⁷² Njena rast se je v predmarčni dobi še nadaljevala. Po ljudskem štetju leta 1830 je bilo namreč v trgu že 1190 prebivalcev in 210 gospodinjstev (stanovanjskih strank), ni pa se povečalo število hiš (150).⁷³

Pravni položaj prebivalcev in pravno-upravni razvoj trga do ukinitve trške avtonomije

O pravnem položaju prebivalcev dolenskih in nasploh kranjskih trgov je iz srednjega veka malo znanega. Kolikor se v virih, in sicer domala izključno v zasebnopravnih listinah, posamezne osebe naslavljajo kot tržani, brez izjeme pripadajo gospodarsko samostojnemu krogu lastnikov nepremičnin ali poslovno sposobnim pričam pravnih dejanj. Vloge, v katerih jih zasledimo, so enake vlogam meščanov, vključno s pečatenjem, ki je bilo v poznem srednjem veku sicer splošni pojav; po nemškem pravu pravice pečatenja niso imeli le mladoletniki, neviškeki podložniki in kmetje.⁷⁴ Najstarejša primera pečatov tržanov, oba v lastni zadevi, sta na Kranjskem izpričana skoraj hkrati – leta 1372 v Vipavi⁷⁵ in Ribnici,⁷⁶ nato pa sredi 15. stoletja le še pečat trškega sodnika Loža (1440)⁷⁷ in dveh vipavskih tržanov (1466),⁷⁸ kar glede na slabo stanje virov seveda ne pomeni, da drugje tržani lastnih pečatov niso premogli. Omenjeni ribniški tržan s pečatom, po imenu Mihael (*Michel Purger ze Reifnitz*), je 15. junija 1372 skupaj z ženo Maršo (*Marsa*) domači župnijski cerkvi za večno luč zastavil hubo, ki je bila sicer ortenburški fevd. K Mihaelovemu pečatu je zato svojega pristavil grof Oto

Ortenburški.⁷⁹ Mihaelov pečat je toliko pomembnejši, ker za zdaj ne poznamo nobenega drugega pečata ribniških tržanov vse do leta 1796.⁸⁰

Na drugi strani je pomenljiva ugotovitev, da gospodarsko dobro stoječi prebivalci trgov v srednjem veku neredko ne nosijo naslova »purger«, kar je v mestih izjema. Zdi se, da se prav neobstoj pravnega statusa tržana zrcali v naslavljanju posameznih oseb, ki v enem viru nastopijo kot tržani, v drugem pa denimo le z oznako poklica ali kraja, kot da »purgarski« naslov ne bi bil dovolj prestižen. Tak primer je Ribničan Štefan Nundorfer, ki se leta 1423 imenuje »pogner zu Reyffniz« (kolar v Ribnici)⁸¹ in sedem let pozneje ribniški tržan: »burger ze Reyffniz«.⁸²

V zvezi s trškim prebivalstvom se pomudimo ob temeljnem vprašanju, kdo in kaj so bili ribniški tržani in tržani (purgarji) nasploh. Purgarski naslov, v sodobnih dokumentih in v živi rabi tako kot pri mestih neredko oznaka za celotno trško prebivalstvo in ne le za njegov vodilni sloj, je trške »purgarje« hkrati vsaj po imenu povezoval z mestnimi. V pravnem pogledu med enim in drugimi tako rekoč ni bilo stičnih točk, razen glede političnih pravic v okviru mestne/trške avtonomije, ki so jih v omejenem obsegu posedovali formalnopravni tržani tistega manjšega dela trgov, kjer se je razvila upravno-sodna avtonomija. Na Dolenskem je formalnopravni status tržana (*marktbürger, bürger*) poznalo le vseh pet upravno-sodno avtonomnih trgov: Radeče, Mokronog, Litijska, Žužemberk in Ribnica.⁸³ Tako kot ne poznamo številčnega stanja tržanov, je tudi izredno malo konkretnih poročil o statusu tržana in podeljevanju tržanskih pravic. Za Ribnico imamo ob neugodnem stanju ohranjenih virov konkreten dokaz o obstoju statusa tržana šele iz leta 1769, ko so med tržane (*Marktbürger*) sprejeli Benečana Pavla Morochutija, ki je po Kranjskem trgoval z razno kramo in blagom. Novomeški okrožni urad mu je bil status tržana (*Bürgerrecht*) pripravljen priznati le ob pogoju, da se v treh mesecih z ženo, otroki in imetjem z Beneškega preseli v Ribnico in si najpozneje do konca leta 1770 v trgu kupi svojemu premoženju primerno hišo, vredno vsaj 200 goldinarjev.⁸⁴

Odrasli moški prebivalci trgov, ki niso dobili tržanskih pravic, so veljali za gostače (*Inwohner*). V Ribnici sicer tega izraza ne srečamo. V najstarejšem ohranjenem protokolu podložniških listin gospostva Ribnica 1709–1741 najdemo v razlikovanju od trža-

⁷¹ NŠAL, ŠAL/Ž, Ribnica, fasc. 281, mapa 1803, 25. 9. 1803.

⁷² *Haupt-Ausweis* 1817.

⁷³ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 232, k. o. Ribnica, cenilni elaborat, Uvod, & 3. – Po zapisniku stavbnih parcel franciscejskega katastra je bilo hiš 148 (prav tam, zapisnik stavbnih parcel, 5. 4. 1824), po seznamu na koncu zapisnika zemljiških parcel pa 150 (prav tam, zapisnik zemljiških parcel, 18. 11. 1823).

⁷⁴ Prim. Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane, str. 200.

⁷⁵ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 4821, 1372 IV. 12., s. 1.; regešt v: Komatar, Ein Cartular, str. 65, št. 60. – Simon iz Vipave, ki je svojo darovnico pečatil samostanu Bistra, se v listini sicer ne imenuje tržan, a ga navaja kot takega drug vir iz leta 1357: *Symon purger ze Wippach* (StLA, All. Urk. Reihe, No. 2595, 1357 III. 12., s. 1.).

⁷⁶ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 208, 1372 VI. 15., s. 1.

⁷⁷ Prav tam, št. 6699, 1440 V. 31., s. 1.

⁷⁸ Prav tam, št. 4903, 1466 III. 3., s. 1.

⁷⁹ Prav tam, št. 208, 1372 VI. 15., s. 1.

⁸⁰ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, šk. 14, Civitatensia, zakupna pogodba, 4. 4. 1796.

⁸¹ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 478, 1423 IX. 29., s. 1.

⁸² Prav tam, št. 501, 1430 VIII. 2., s. 1.

⁸³ Referenčni vir za pravnoformalno diferenciacijo so predvsem župnijske matične knjige, ki kontinuirano obstoj pojma »civis« potrjujejo le v omenjenih petih trgih (Golec, *Družba v mestih*, str. 381 sl.).

⁸⁴ ZAL, NME 5, Mestna občina Novo mesto, fasc. 1, št. 49, 12. 11. 1769, 6. 1. 1770.

nov »v trgu živeče podložnike« (*in dem markt ansesiger vntterthan*),⁸⁵ v enem primeru pa tudi rojenjaka (*herrschaft Reiffniz: erbholden*),⁸⁶ le da ni znano, ali je ta že poprej živel v trgu.

Poleg nepriviligiranega prebivalstva so v večini trgov živele privilegirane osebe, zlasti plemiči in kleriki. Pri Ribnici je šlo za grajsko rodbino ter grajsko in župnijsko duhovščino. Med dolensjimi trgi je Ribnico skladno z njenim cerkvenoupravnim pomenom zaznamovala večja številčnost duhovnikov. Tako je denimo leta 1581 ob župniku delovalo pet kaplanov.⁸⁷

Kot kaže, je v 16. stoletju glede pravne narave zemljišč trških prebivalcev prišlo do nazadovanja. Tržani so namreč leta 1573 zatrjevali, da dotlej ob posestnih spremembah niso plačevali desetega pfeniga.⁸⁸ Enajst let pozneje so se že povsem uklonili domnevno novi obveznosti in svoje hube sami označili kot kupnopravne,⁸⁹ nakar jih kot take – z obveznostjo desetega in dvajsetega pfeniga – navaja tudi terezijanski kataster leta 1751. V njem med trškimi in podeželskimi podložniki ribniškega gospostva glede pravne narave posesti ni več nobene razlike,⁹⁰ le da so tržani vse obveznosti poravnali v denarju. Trški posestniki hub in hubnih delov so bili kot že leta 1573 privilegirani predvsem pri tlaki, saj so samo trije plačevali robotnino, vsi ostali pa so občasno opravljali stavbno tlako. V slabšem položaju so bili tako v 16. kot v 18. stoletju ribniški kajzarji ali podružniki, ki jim je gospostvo nalagalo hišno tlako: leta 1573 so morali saditi zelje in repo ter sejati in presti lan, sredi 18. stoletja pa prati ter prenašati pisma in hrano.⁹¹ Ni znano, po kakšnem zakupu je hube in oštate v trgu podeljevala ribniška župnija, katere podložniki so tlako opravljali v naravi.⁹² Sklepati je mogoče, da se pravna narava župnijske posesti ni razlikovala od one pri beneficiju sv. Rešnjega Telesa, ki je Ribničanom zemljišča podeljeval po kupnem, podeželanom pa po zakupnem pravu.⁹³

O ribniški trški upravi zelo dolgo ni nobenih podatkov. Malo je znanega celo o deželskem sodišču ribniškega gospostva. Leta 1417 je denimo Viljem Kompoljski (Gumpeler) »der zeit richter in der

Reyffniz« pečatil listino o poravnavi med Marjeto Čušperško in Jurijem Auerspergom.⁹⁴ V času najhujših turških pustošenj se sicer leta 1473 omenja celo »trški sodnik«,⁹⁵ vendar ne smemo spregledati, da gre za ribniškega gradiščana Lenarta, v kopijalni knjigi oglejskega patriarha navedenega kot »castellano et iudici oppidi Raiffniz«. Dejansko je bil Lenart deželjski sodnik, v vlogi trškega sodnika pa je nastopal samo glede na okoliščine – kot sodna oblast za ribniški trg. Poskrbel naj bi namreč, da neki Hans Pruča vrne ukradeni puščici zbranega denarja zoper Turke in bratovščine sv. Rešnjega telesa, ki ju je ukradel v času, ko so Turki napadli Ribnico.⁹⁶ Da v Ribnici tedaj ni obstajalo posebno trško sodišče, posredno izpričuje tudi listina, s katero je Andrej Hohenwarter v zameno za grad in glavarstvo Metlika leta 1470 dobil v zastavo deželnoknežji grad Ribnica; v listini namreč ni omenbe trškega sodišča.⁹⁷

Kot pri večini dolenskih trgov srednjeveškega nastanka so imeli tržani tudi v Ribnici pravico sodelovati kot prisledniki na krvnih pravnih domačega deželjskega sodišča, ki ga je upravljal zemljiško gospostvo. Na tovrstnih procesih so se s pravico delegiranja prislednikov poleg mest ponašali nekateri prav nepomembni dolenski trgi. Ribniške tržane so za prislednike vabili še h krvnim pravnim sosednjega kočevskega gospostva. V ribniškem gospostvu so jim kot prisledniki delali družbo meščani iz Kočevja in Loža ter tržani iz Žužemberka (1573),⁹⁸ v kočevskem pa poleg celotnega kočevskega mestnega sveta tržani s Turjaka (1574).⁹⁹

Ribnica je, kot je bilo že omenjeno, spadala med tistih pet od dobrega ducata dolenskih trgov, ki jih je mogoče uvrstiti v skupino trgov z razvito upravno-sodno avtonomijo. Gre izključno za trge srednjeveškega nastanka, izpričane že v 13. in 14. stoletju: Mokronog, Radeče, Žužemberk, Litija in Ribnica, med katerimi pa je Ribnica v upravno-sodnem pogledu najbolj zaostajala.¹⁰⁰

Do leta 1619, ko je gospostvo Ribnica spadalo v

⁸⁵ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 26, protokol podložniških listin 1709–1741, No. 228, 31. 5. 1738, No. 233, 13. 12. 1738, s. d. (med 4. in 7. 1. 1740), 26. 4. 1740.

⁸⁶ Prav tam, No. 174, 20. 2. 1736.

⁸⁷ Gruden, Doneski k zgodovini, str. 64. – Höfler, *Trije popisi cerkva*, str. 14.

⁸⁸ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1, urbar 1573, s. p.

⁸⁹ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R X–19, s. d., prezentirano 24. 12. 1584.

⁹⁰ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 124, RDA, N 169, No. 2, 23. 11. 1751.

⁹¹ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1, urbar 1573, s. p. – ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 124, RDA, N 169, No. 2, 23. 11. 1751.

⁹² ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 104, RDA, N 26, No. 8, s. d.

⁹³ Prav tam, RDA, N 28, No. 5, s. d.

⁹⁴ Preinfalk in Bizjak, *Turjaška knjiga listin II*, str. 115–117, št. 54, 1417 XII. 6., s. l. Prim. Otorepec, Doneski k zgodovini, str. 82.

⁹⁵ Otorepec, Doneski k zgodovini, str. 82, navaja, da se trški sodnik izrecno omenja šele (!) konec srednjega veka, in to kot »iudex oppidi Raiffniz«.

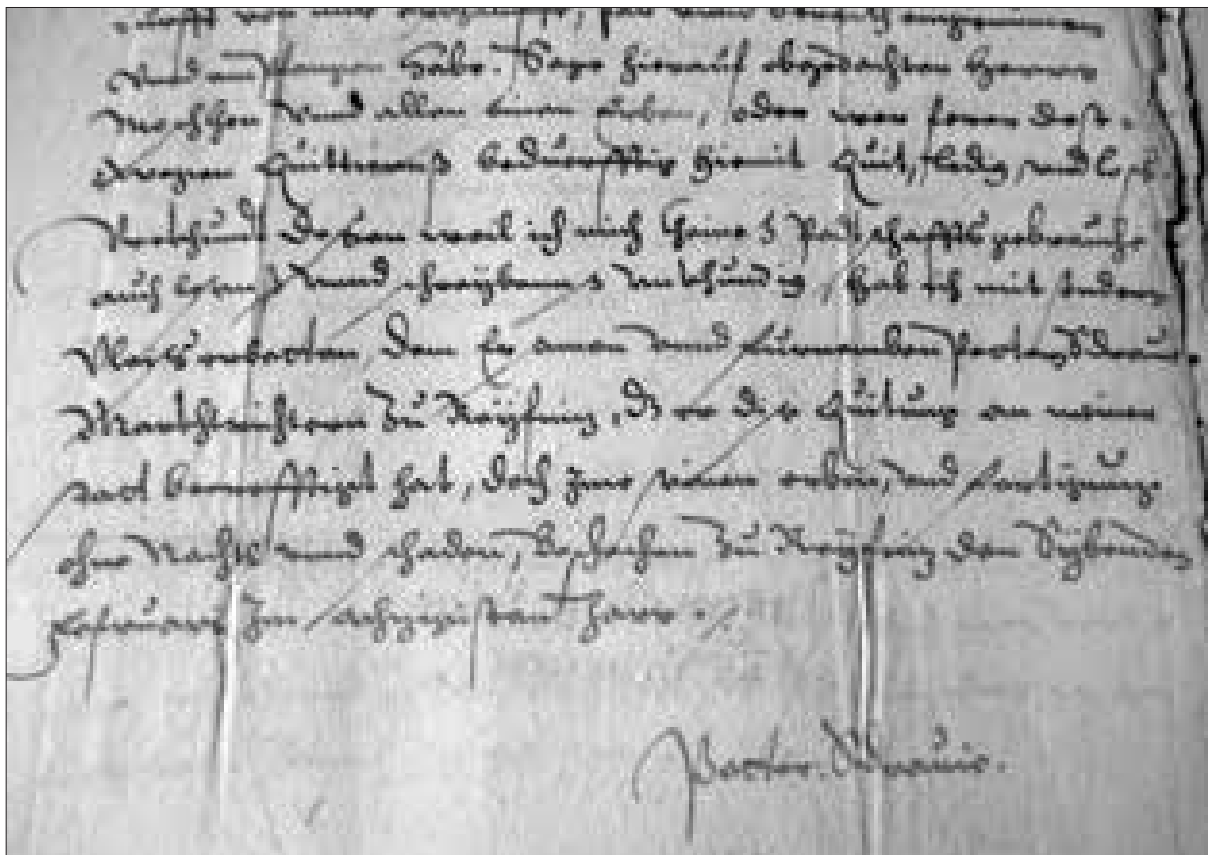
⁹⁶ O vsebini listine gl. Koblar, Drobtnice, IMDK I (1891), str. 23. – Navedba v izvorniku je povzeta po: Kos, *Gradivo za historično topografijo*, str. 521.

⁹⁷ ARS, AS 1087, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov, Listine iz HHStA, 15 D/17, 1470 V. 10.

⁹⁸ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1, urbar Ribnica 1573, s. p., Malefiz rechtens befirderung. – V domačem deželskem sodišču so ribniški tržani kot prisledniki sodelovali vsaj še v začetku 18. stoletja (ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 12, proces proti Marini Šušark, 30. 4.–11. 5. 1701).

⁹⁹ Objava urbarja gospostva Kočevje iz leta 1574 v: Wolsegger, *Das Urbarium, MMVK IV* (1891), str. 34.

¹⁰⁰ Prim. Golec, *Družba v mestih*, str. 381 sl.

Omemba prvega trškega sodnika z imenom Peter Zdravje na pobotnici iz leta 1580 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R X–6, 7. 2. 1580).

komorno posest, bera podatkov za trg ni skromna, zato toliko bolj preseneča odsotnost tržanov in trških organov v določenih vrstah virov, v katerih bi jih najprej pričakovali in kjer je mogoče najti nemalo uporabnih podatkov za druge trge. Viri iz druge polovice 16. in prve četrtine 17. stoletja tudi s svojo molčečnostjo dovolj zgovorno pričajo, česa vsega Ribnica tedaj v primerjavi z drugimi trgi še ni imela. Pomenljiva je že odsotnost omembe trga ob prodajah ribniškega gospostva zastavnim imetnikom.¹⁰¹ Dejstvo, da se v vicedomskih sodnih protokolih nikoli ne pojavi ribniško trško sodišče ali vsaj trški sodnik, še lahko pripišemo naključju, da tu pač ni bilo podobnih sporov kot drugod. Samo v enem primeru iz leta 1557 je namreč vicedomsko sodišče na drugi stopnji obravnavalo spor, ki ga je na prvi instanci razsodil ribniški oskrbnik (*hausphleger zu Reiffniz*).¹⁰² Vsekakor pa ni več naključna odsotnost trškega sodstva v

dokumentih reformacijske komisije in v temeljnem urbarju, ki ga je ta sestavila leta 1573.¹⁰³

Trg Ribnica kot tak v omenjenem deželnokežjem urbarju nastopa z nekaterimi urbarialnimi ugodnostmi, sicer pa le še v zvezi s tavernino (*taffernrecht*), naloženo samo krčmarjem in vinotočem v trgu. Tudi stojnina na prošenjih v celotnem deželskem sodišču je pripadala izključno gospostvu. V urbarju ni niti z besedo omenjeno kako trško sodišče, temveč zgolj kvatrne pravde deželskega sodišča in krvno sodišče, kamor je poleg domačih tržanov (*neben der burgerschaft zu Reiffniz*) vabljenih za prisednike nekaj tržanov in meščanov iz sosesčine (*erbetnen burgern*). Pomenljiva je razlika z Radečami, kjer prisedniški zbor sestavljata trški sodnik in svet,¹⁰⁴ v Ribnici pa le nedefinirani tržani. Slednji drugače kot v številnih mestih in trgih niso postavljali niti vislic, ampak je to opravilo pripadalo podložnikom iz vasi Breže.¹⁰⁵

¹⁰¹ StLA, I. Ö. HK–Rep., Ex. Buch 1575–1576, fol. 171–174, 28. 3. 1575; Ex. Buch 1579, fol. 86–88, 11. 5. 1579.

¹⁰² ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 372, protokoli zaslišanj 1554–1558, fol. 254–255, 28. 4. 1557. – Spor je nastal zaradi 11 ducatov, ki jih je Ožboltu Kestnerju dolgoval Jurij Knafel, čigar ime zasledimo med Ribničani v urbarju iz leta 1573 (ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1, urbar 1573, s. p.).

¹⁰³ StLA, I. Ö. HK–Sach, K 90/15–18. – ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1, urbar 1573.

¹⁰⁴ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 107, I/60, lit. S–X, urbar Žebnik ali Radeče 1576, pag. 318–319; prav tam, lit. S–XI, urbar Radeče 1602, pag. 503–504.

¹⁰⁵ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1, urbar 1573, s. p., Landgerichts Besizung.

Ribniški trg je bil torej v sedemdesetih letih 16. stoletja šele na začetku svoje upravno-sodne emancipacije in, kot kaže, tudi edini od dolenskih srednjeveških trgov, ki je na tem področju odločilnejše korake naredil pozneje, že kot patrimonialni trg. Čeprav samo nekaj let po urbarju srečamo prvega **trškega sodnika**, ta ni bil enake narave kot sodniki v drugih trgih, denimo v Litiji ali Žužemberku, v katerih se sodnika v virih pojavita skoraj hkrati z ribniškim.¹⁰⁶ Slednji, po imenu Peter Zdravje (*markbtrichter zu Reyfniz*), je v letih 1580 in 1585 s podpisom potrdil pobotnici ljubljanskima obrtnikom, ki ju je zastavni imetnik gospostva Ribnica izplačal za opravljena dela na gradu.¹⁰⁷ Vmes je omenjenega sodnika leta 1581 kot podpisnik pobotnic zamenjal trški sodnik Gregor Fröschl.¹⁰⁸

O pristojnostih ribniškega trškega sodnika ne vemo nič zanesljivega. Prej navedena dejstva slejkoprej kažejo, da za prebivalce trga ni bil prva sodna instanca mimo zastavnega imetnika gospostva ali njegovega oskrbnika. Prejkone mu je pripadala nekakšna arbitrarna vloga v trški soseski ali posredništvo med gospostvom in tržani. Kot tak bi sodnik utegnil obstajati že zelo dolgo, a vendarle preseneča, zakaj se ne omenja v spisih deželno knežje urbarialne reformacije. Morebiti so sodniško funkcijo resnično uvedli šele Mosconi po letu 1573: tedaj v urbarju med gospodarji sploh še ni bilo poznejših sodnikov Zdravjeta in Fröschla.¹⁰⁹ Končno ni izključena hipoteza, da se je sodnik razvil in preimenoval iz navadnega župana, saj leta 1621 v trgu srečamo posestnika Mihaela, sina starega župana (*des alten suppan sohn*).¹¹⁰ Primer, da se je funkcija trškega sodnika razvila neposredno iz funkcije župana, je sredi 17. stoletja pozno nastali trg Cerknica.¹¹¹

Ob pojavu prvih dveh sodnikov (1580–1585) niti ni najpomembnejše, ali so ju Ribničani volili sami in ju je gospostvo samo potrdilo ali pa postavilo kot svo-

ja predstavnika. Zgovorno je dejstvo, da je iz osemdesetih let 16. stoletja ohranjenih več virov, v katerih nastopajo ribniški tržani in soseska, niti z besedo pa ni skupaj z njimi omenjen kak sodnik. Prošnja Ribničanov deželnemu knezu nadvojvodi Karlu za obnovitev propadlega tedenskega sejma, obravnavana sredi leta 1580, daje vtis, da na čelu trga ni nobenega organa ali osebe. Podpisali so jo le »n. der ganzen nachperschafft vnnd gmain des märkhtl Reifniz«, ki se na začetku naslavlja kot »wir arme vrbars vnderthanen vnnd burgerschafft des clainen armer vnnd schlechten märckhts zu Reiffniz«. Način samonaslavljanja je tu enak kot v prošnjah deželnemu knezu pri tistih trgih, ki niso imeli lastne uprave ali kjer sodnik ni bil predstavnik trške skupnosti.¹¹³ Tudi pod pritožbe deželnemu vicedomu so se malo pozneje (1584) podpisali le »na hubah naseljeni tržani in soseska« (*n. vnnd n. die huebsäsige burger: vnd nachberschafft zu Reiffniz*).¹¹⁴

Glede na zgornje ugotovitve moramo relativizirati osamljen primer naslavljanja »n. richter, rath vnd gannzer gemain vnsers marckhts Reiffniz in Crain«, ki ga je nadvojvoda Karel leta 1585 navedel v ukazu dvorni komori, naj Ribničanom na njihovo prošnjo pošlje nekaj orožja iz ljubljanske orožarne.¹¹⁵ Že formulacija »naš trg« priča o modifikaciji izvirnega naslova, poleg tega pa gre za enega številnih sočasnih klišejskih ukazov, zato bi bilo napak sklepati, da je Ribnica čez noč pridobila razvejano avtonomijo s sodnikom, svetom in občino. Podobni primeri od drugod pričajo, da je moral biti voljen predstavniški organ vsaj trški svet, če so si tržani sodnika sicer »izposodili« v osebi deželskega ali od gospostva postavljenega trškega sodnika. V Ribnici je malo pred tem, leta 1580, izpričana samo občina, a še ta ne kot občina tržanov, ampak kot »soseska in gmajna tržca Ribnica« (*nachperschafft vnnd gmain des märkhtl Reifniz*). Tudi če so se Ribničani v prošnji deželnemu knezu sami naslovili kot »sodnik, svet in občina«, so to storili v zadevi, ki ni imela posebnega pomena, pri tem pa zgolj posnemali tuje vzore in hoteli poudariti, da imajo tudi sami sodnika.¹¹⁶

Prav tako v tem času ni dokazov, da bi se že izoblikoval **formalnopравни sloj tržanov**, tj. moških

¹⁰⁶ V Litiji je trški sodnik prvič omenjen leta 1566 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 124, I/70a, lit. W XXIII–3, urbar Višnja Gora 1566, s. p., Marckht Littay), v Žužemberku pa 1582 (prav tam, šk. 373, protokoli zaslišanj 1582–1584, fol. 24, 5. 1. 1582, fol. 46, 16. 2. 1582).

¹⁰⁷ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R X–6, 7. 2. 1580, 6. 3. 1585 (*kot Petter Gsundt*). – Peter Zdravje se kot trški sodnik omenja tudi leta 1597 (Gestrin, Reformacija v Ribnici, str. 99).

¹⁰⁸ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R X–6, 24. 10. 1581, 3. 11. 1581.

¹⁰⁹ Peter Zdravje, nekdanji sodnik ali že njegov sin, je naveden šele v naslednjem urbarju iz leta 1621, ko mu je v trgu pripadala polovična huba (ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 2, urbar 1621, s. p.), priimka Fröschl (Žabar?) pa sploh nikoli ne zasledimo.

¹¹⁰ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 2, urbar 1621, s. p. – Oznaka »des alten suppan sohn«, ki jo leta 1621 srečamo tudi drugod v gospostvu, npr. kar dvakrat v Goriči vasi, je dala na Ribniškem priimek Stargažupana, v ribniškem trgu ponovno izpričan šele sredi 18. stoletja (ARS, AS 174, Terezijanski kaster za Kranjsko, šk. 124, RDA, N 169, No. 22, 23. 7. 1757).

¹¹¹ Golec, Cerknica – pozni nastanek, str. 220.

¹¹² ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, I/135, šk. 260, lit. R XII–1, prezentirano 11. 6. 1580, 14. 6. 1580.

¹¹³ Npr. v Senožečah leta 1577: »burgerschafft zu Senoetschach« (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–4, 29. 5. 1577) in Vipavi leta 1553: »nachparschafft vnd inwohner des marckhts Wippach« (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 285, I/145, lit. W II–4, 27. 7. 1553).

¹¹⁴ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R X–19, s. d. (pred 24. 11. 1584), 24. 11. 1584, 16. 12. 1586, 25. 4. 1587.

¹¹⁵ StLA, I. Ö. HK–Akten, 1585–III–85, 13. 3. 1585.

¹¹⁶ Podobno so leta 1577 storili Vipavci, ki so si trškega sodnika izposodili v osebi deželskega (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 285, I/145, lit. W II–4, prezentirano 2. 3. 1577).

oseb, ki bi jim določen trški gremij individualno podeljeval tržanske pravice. V reformiranih urbarjih je opazna podobnost z drugima dvema trgoma, nastalima iz hubne vasi, s Planino in Postojno. Delitev na tržane in netržane je pri vseh treh zemljiškoposestne narave, saj se tržani imenujejo posestniki celih in razdeljenih hub, na kajžah naseljeni gospodarji pa so podružniki.¹¹⁷ V urbarju iz leta 1573 trg Ribnica nastopa razdeljen na dve urbarialni enoti: ožji trg (*marckbt Reiffniz*), v katerem živijo tržani ali soseska (*die burgerschafft oder nachbarschafft zu Reiffniz*), in kajžarski del (*vnndtersassen im marckbt Reiffniz*), pri čemer ne gre za fizično ločenost dveh delov naselja, temveč zgolj za dve vrsti posesti.¹¹⁸ Tudi ducata Ribničanov, ki jih pobotnice iz osemdesetih let 16. stoletja posamič naslavljajo kot tržane (*burger*) oziroma prebivalce Ribnice (*wohnhaft zu Reiffniz, in markbt seschafft*) in kot podložnike (*unterthan /.../ wonhaft zu Reiffniz*),¹¹⁹ s pomočjo urbarjev ni mogoče klasificirati drugače kot tržane na hubah in netržane – kajžarje. Delitev na dva sloja je bila prvenstveno premoženjska, saj nobena od statusno označenih oseb ni spadala v drugo premoženjsko skupino: netržani so brez izjeme kajžarji, tržani pa prebivalci ožjega trga, kar formalnopravne delitve vendarle ne izključuje.

Četudi torej Ribničani pod zastavnimi imetniki Mosconi, kakor kaže, niso dosegli enake stopnje upravno-sodne samostojnosti kot nekateri drugi dolenski trgi, je bila Ribnica demografsko in gospodarsko vendarle močan trg. Nadvojvoda Ferdinand je njegovi čevljarški bratovščini leta 1600 izdal svoboščine, ki so do srede 18. stoletja ostale edini deželno knežji privilegij obrtnikov kakega dolenskega trga.¹²⁰

Po letu 1619, ko je bilo ribniško gospostvo skupaj s trgov prodano v zasebne plemiške roke, so se tako kot drugod zrahljale vezi z deželno knežjimi oblastvi, s tem pa zožil spekter virov, na podlagi katerih smo dotlej spremljali upravno-sodni razvoj trga. Kljub temu da je arhiv gospostva leta 1778 pogorel,¹²¹ je ohranjenost dokumentov gosposčinske proveniencije

zaradi serije urbarjev celo med najugodnejšimi, če jih primerjamo z drugimi gosposčinskimi arhivi na Kranjskem,¹²² medtem ko je ogenj skupaj s trškim komunom (*marckt kamaun*) slejkoprej že omenjenega leta pogoltnil celoten trški arhiv. Razen peščice dopisov višjim oblastvom je z viri domačega izvora slabo dokumentirano predvsem 17. stoletje, za katerega imamo na voljo le dva gosposčinska urbarja (1621, 1659) ter od šestdesetih let dalje župnijske matične knjige. S stališča obravnavane problematike gre za pomembno dobo, ko je tu šele z zamudo dozorevala notranja trška uprava, vendar njenemu razvoju žal ni mogoče natančneje slediti.

Iz časa lastništva grofov Khislov (1619–1641) imamo samo urbar (1621) in prošnjo Janeza Jakoba Khisla notranjeavstrijski vladar v Gradcu iz leta 1627, naj se njegovim »lastniškimi tržanom v Ribnici« (*aigenthumbliche burgerschafft zu Reiffniz*) razširijo pravice prodajati in kupovati žito ne le ob sredah, ampak tudi druge dni v tednu.¹²³ Grofova prošnja v imenu tržanov ni odraz bistveno spremenjenega odnosa zemljiškega gospostva do trga, ampak predvsem lastnikovega osebnega interesa za povečanje gmotnih koristi. Tudi prej so denimo drugi plemiški lastniki kot trški gospodje vladarje prosili za tedenske sejme svojih tržanov.¹²⁴

Neodgovorjeno ostaja vprašanje, kdaj je socialna delitev na tržane in podružnike prerasla v formalnopravno delitev na individualno sprejete tržane in ostale prebivalce – netržane, kar pomeni tudi obstoj institucionaliziranega trškega sveta ter občine s sodnimi in upravnimi pristojnostmi. V urbarjih se Ribnica vseskozi deli na trg in podružnike, pri čemer je pomenljivo, da so v urbarju iz leta 1621 gospodarji ožjega trga zadnjikrat označeni kot »seshafte bürger«, nakar te oznake v naslednjem urbarju iz leta 1659 ni več.¹²⁵ Neposredno zatem je razlikovanje med tržani in netržani izpričano v najstarejših župnijskih maticah.¹²⁶ Kolikor se tržani (*civis*) iz časa po letu 1670 pojavijo že v urbarju iz leta 1659, gre tako kot v osemdesetih letih 16. stoletja izključno za gospodarje hub in oštatorv v ožjem trgu. Na drugi strani sama odsotnost oznake posameznih oseb kot tržan v matičnih knjigah še ne zadošča za dokazovanje teze, da je dvojnost tržani – netržani tedaj še vedno teme-

¹¹⁷ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1, urbar Ribnica 1573, s. p. – ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 73, I/42, lit. A I–1, urbar Postojna 1564, s. p. – ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 30, RDA, P 98, No. 12, urbar Postojna 1576, s. p. – ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 84, I/49, lit. H III–6, urbar Hošperk 1573, s. p. – ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 33, RDA, P 114, No. 27, urbar Hošperk 1573, s. p.

¹¹⁸ Na Mali Mlaki, poznejšem kajžarskem privesku trga, je tedaj živel šele komaj kak kajžar, leta 1564 denimo trije (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R II–5, davčni register Ribnica 1564, s. p., Auff der Lagkhen).

¹¹⁹ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105, I/59, lit. R X–6, 15. 6. 1581, 24. 10. 1581, 12. 11. 1584, 12. 9. 1586.

¹²⁰ Potrditev čevljarkega reda nadvojvode Ferdinanda, 12. 5. 1600 v: ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 52, fasc. XIX, lit. S, No. 26, 8. 5. 1758.

¹²¹ Celoten trg z gradom in 111 hišami je pogorel 18. julija 1778 (ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični odelek, šk. 24, lit. F, No. 13, 19. 7. 1778).

¹²² Prim. Smole, *Graščina Ribnica*.

¹²³ StLA, I. Ö. Reg., Cop 1627–IX–34, 10. 9. 1627.

¹²⁴ Krški škof Urban je na primer leta 1562 prosil za vladarjevo obnovitev tedenskega sejma trgu Mokronog (ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. VII, 8. 4. 1562), Hans pl. Auersperg pa dve leti pozneje za svoj lastniški trg Žužemberk (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 274, I/139, lit. S XVI–1, 23. 3. 1564).

¹²⁵ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 1, urbar 1573; knj. 2, urbar 1621; knj. 3, urbar 1659; knj. 4, urbar 1707–1710; knj. 5, urbar 1711–1714; knj. 8, urbar 1723–1726.

¹²⁶ V najstarejši krstni matici 1662–1669 izraz *civis* še ni običajen, dokaj pogost pa postane v naslednji matični knjigi 1670–1682 (NŠAL, ZA Ribnica, Matične knjige, R 1662–1669, R 1670–1682).

ljila le na neformalni socialni podlagi: posestniki hub nasproti kajzarjem, saj se je delitev na prave tržane in ostale – netržane ali gostače – vedno in povsod opirala predvsem na premoženje.

Čeprav kontinuirano vrsto trških sodnikov srečujemo šele v prvi krstni matici od leta 1663,¹²⁷ je trg skoraj gotovo imel lastne sodnike ves čas od zadnje četrtine 16. stoletja. Če ob neugodni strukturi virov razumljivo še celotno 17. stoletje pogrešamo omembe trškega sveta in svetnikov, pa je vendarle presenetljivo, da so se Ribničani poznega leta 1705 na cesarja obrnili le kot »gehorsamste vnterthanen vnd burger zu Reiffniz in Vnter Crain«.¹²⁸ Izbira samonaslovitve brez omembe trških organov spominja na ono iz leta 1580, ko je že obstajal sodnik, a ga v prošnji vladarju ne zasledimo. Ribnica leta 1705 prav tako ni bila brez trškega sodnika, saj je ta skupaj s sedmimi najstarejšimi tržani (*alle burger dises markhs Reiffniz*) domačega župnika poprosil, da je v podkrepitev prošnje za tedenski sejem potrdil njihovo pričevanje o nekdanjem obstoju in propadu sejma.¹²⁹ V nadaljnjem postopku, ki še leta 1718 ni bil zaključen, se končno pojavijo tudi prepisi dokumentov, ki sta jih podpisala sodnik in svet trga Ribnica.¹³⁰

Čas izoblikovanja trškega sveta in voljenega sodnika po zgledu deželno knežjih mest ter drugih dolenskih trgov je torej precej negotov. Z večjo verjetnostjo kot v dobo zastavnih imetnikov pred letom 1619 ju je mogoče postaviti v čas, ko so ribniško gospostvo in trg posedovali grofje Khisli (1619–1641) in njihovi nasledniki baroni (nato grofje) Trilleki (1641–1707), vsekakor pa pred konec 17. stoletja. O volitvah trškega sodnika sicer ni nobenega neposrednega poročila skoraj do konca 18. stoletja, a glede na doseženo upravno razvojno stopnjo tudi ne utemeljenega dvoma.

Upravne razmere v gospostvu in trgu postanejo razvidnejše z nastopom grofov Kobenzlov (1707–1810).¹³¹ Protokol podložniških listin ribniškega gospostva iz let 1709–1741 razkriva, da tako kot v Žužemberku domena gosposočinske pisarne ni bil samo promet z nepremičninami, ampak tudi izdajanje poročnih pogodb in overitve oporok trških prebivalcev. Le kot fizične osebe, tj. kot neposredni udeleženci ali priče, v protokolu nastopajo razni trški sodniki,

posamezni tržani in netržani, nikjer pa trški svet ali svetniki.¹³² Katere civilnopravne zadeve so, če sploh, pripadale trškemu sodniku in svetu, je težko določljivo zgolj »ex silencio«. Verjetno so bili trškemu sodstvu vsaj do določene višine denarnih kazni pridržani nižjesodni kazenski primeri.

Iz protokola podložniških listin 1709–1741 izhaja kot najpomembnejša ugotovitev evidentnost **pravnoformalne delitve** Ribničanov na polnopravne tržane in netržane, tj. v trgu živeče gosposočinske podložnike ter rojenjake. S konkretnim primerom sprejema novega tržana je delitev končno potrjena poznega leta 1769.¹³³ A tudi zdaj razdeljenost tržani – netržani ne presega premoženjske delitve gospodarji hub in oštator – kajzarji, zaradi katere za 16. in 17. stoletje ni mogoče zanesljivo dokazati, da so že takrat obstajali formalnopravno sprejeti polnopravni tržani. Kot »v trgu naseljene podložnike« so označevali kajzarje in sinove gospodarjev hub, ki še niso premogli lastne posesti in niso izpolnjevali pogojev za sprejem v tržanstvo.

Sredi 18. stoletja imamo o šibkih pristojnostih ribniške trške uprave vsaj dva tehtna indica. Prvič, pri napovedih in sestavi fasij terezijanskega katastra drugače kot pri ostalih štirih avtonomnih dolenskih trgih nimajo nobene vloge trški organi, ampak je trg zgolj eden od urbarialnih krajev gospostva.¹³⁴ Po tem se Ribnica ne razlikuje od neavtonomnih dolenskih in notranjskih trgov. Prav tako se na njeno trško upravo ni obrnil dolenski okrožni glavar, ko je leta 1752 ugotavljal stanje neagrarnega gospodarstva trgov ter zahteval poročila le od Mokronoga, Žužemberka, Litije in Radeč.¹³⁵ Stanje v petdesetih letih 18. stoletja tako na svoj način potrjuje zapoznelost in nepopolno izoblikovanost tistih upravnih funkcij, ki so bile za upravno-sodno avtonomne trge značilne že od druge polovice 16. stoletja.

Na drugi strani je Ribnica premogla dve materialni značilnosti avtonomnih trgov: **komunsko hišo in trški pečat**. Na dobro vzdrževano komunsko hišo (*der cummaun albier*) so se Ribničani sklicevali leta 1706 kot na dokaz o obstoju že zdavnaj propadlega tedenskega sejma.¹³⁶ Hiša je bila očitno prosta vseh urbarialnih obveznosti, saj je ni ne v urbarjih ne v terezijanskem katastru in se zadnjič omenja leta 1778, ko je v velikem požaru pogorela skupaj s svojim

¹²⁷ Kot prvi sodnik (*judex*) se v maticah omenja Peter Erko, npr. 29. 10. 1663, 14. 6. 1664, 23. 3. 1666 (NSAL, ŽA Ribnica, Maticne knjige, R 1662–1669, s. p.).

¹²⁸ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 260, I/135, lit. R XII–1, prezentirano 5. 10. 1705.

¹²⁹ Prav tam, 2. 6. 1706.

¹³⁰ Prav tam, 31. 8. 1718, priložen prepis prošnje s. d. – A. Skubic je pred drugo svetovno vojno v ribniškem graščinskem arhivu videl dopisa sodnika in sveta z dne 23. 5. 1708 in 17. 2. 1714 ter odgovor cesarja Karla VI. istima z dne 8. 8. 1714 (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 427–428, 597).

¹³¹ Od njihovega prevzema Ribnice naprej je ohranjena skoraj kontinuirana serija gosposočinskih urbarjev (od 1707), za obravnavano obdobje pa še pomemben protokol podložniških listin 1709–1741 (prim. Smole, *Graščina Ribnica*, str. 11).

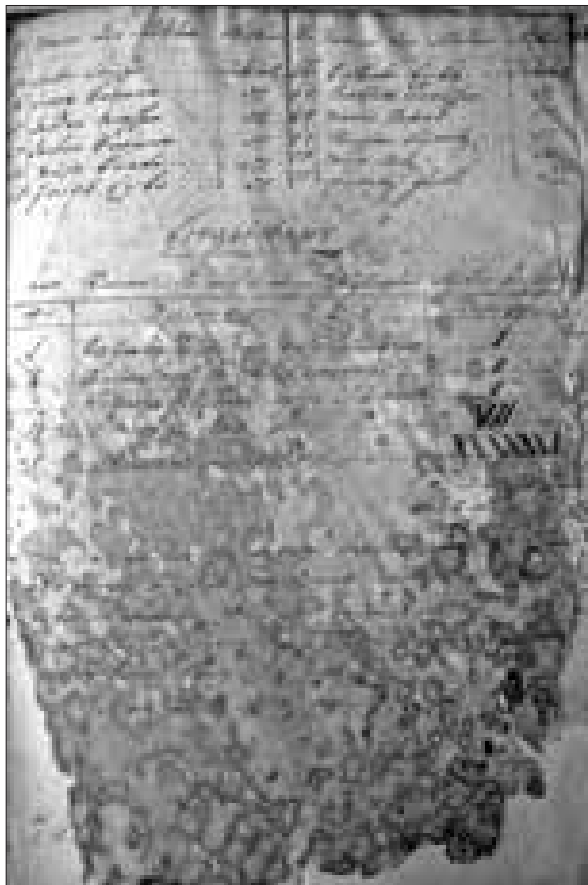
¹³² ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 26, protokol podložniških listin 1709–1741.

¹³³ ZAL, NME 5, Mestna občina Novo mesto, fasc. 1, št. 49, 12. 11. 1769.

¹³⁴ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 124, RDA, N 169; šk. 79, BT, N 169.

¹³⁵ ARS, AS 6, Repräsentanza in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 88, fasc. XXVIII, 23. 11. 1752.

¹³⁶ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 260, I/135, lit. R XII–1, 2. 6. 1706. – Za njimi je leta 1739 za obnovo tedenskega sejma cesarja prosil še grof Janez Gašper Kobenzl in navedel enak dokaz: »stüff, vnd bäulich erhaltene commaun« (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 197, I/107, lit. L XX–2, s. d., prezentirano 25. 6. 1739).

Sklepni del zapisnika volitev trškega sodnika leta 1797 (ARS, AS 774, Gospodstvo Ribnica, šk. 41, Volitve in inštrukcije za rihtarje 1797, 15. 6. 1797).

zvoncec.¹³⁷ Samo nekaj let prej (1769) naletimo na za zdaj najstarejše in edino znano sodnikovo pečateenje z domnevno trškim pečatom. Vtisnjen pečat na potrdilu trškega sodnika Janeza Jurija Turka je odtrgan, njegova velikost pa nedvoumno priča, da ni šlo za navaden zasebni pečat.¹³⁸ Kdaj si je Ribnica dala izdelati pečat, ne vemo, ne preseneča pa njegov pozni pojav, še posebej v primerjavi s trškimi pečati upravnosodno samostojnejših trgov.

Končno najdemo konec 18. stoletja neposredno potrditev, da so ribniškega trškega sodnika (*Markt-richter*) resnično volili in torej ni bil zgolj postavljeni organ zemljiškega gospodstva. Edini ohranjeni volilni zapisnik, datiran 15. junija 1797 in žal poškodovan,

razkriva celo potek sodniških volitev. Te so potekale v navzočnosti (gospoščinskega) uradnika, ki je zapisnik tudi sestavil in ga štiri dni zatem predložil v potrditev gospodstvu Ribnica. Udeležencev volitev je bilo skupaj 71, zapisnik pa jih imenuje z dvema oznakama: »Marktglieder« in »Bürger«. Koliko se jih sklicu volitev ni odzvalo, ne vemo, kakor tudi ne, kdo je predlagal pet sodniških kandidatov. Od 71 glasov jih je kar 61 prejel Anton Debelak, 7 Franc Ksaver Feitl in po enega trije drugi kandidati, izvoljenega sodnika pa je moralo potrditi še domače zemljiško gospodstvo.¹³⁹ O trajanju sodniškega mandata in dotedanji praksi pri volitvah ni znanega ničesar, tako tudi ne, od kdaj je bil ribniški trški sodnik voljen organ.

Zato pa je iz arhivskega gradiva ribniškega gospodstva jasno razvidno, da so imeli trški sodniki v zadnjih desetletjih pred ukinitvijo trških uprav (1812) zelo omejene pristojnosti. Iz popisa prejemkov in izdatkov Jožefa Rudeža kot upravitelja premoženja Štefana Arka za obdobje 1797–1800 izvemo, da je trški sodnik od tržanov pobiral njihsko desetino in razne prispevke ter po potrebi skrbel za (vojaško) pripravo in popravilo ceste.¹⁴⁰ Sestavljanje dokumentov (pogodb, zadolžnic, oporok idr.) je bilo po vsem sodeč v izključni pristojnosti gospodstva. Celo naziv tržan (*Bürger*) se v gospoščinskih in župnijskih listinah te dobe ne pojavlja več, ampak je govor zgolj o podložnikih v trgu.¹⁴¹ Trški sodnik je v listinah izpričan kvečjemu kot zasebnik, konkretno leta 1768 kot priča v neki zamenjalni pogodbi (*Hans Georg Turk Marktrichter*).¹⁴² Morda je v tem času še poravnava manjše spore med prebivalci trga, o čemer sicer ni nikakršnih pričevanj.

Zadnji ribniški trški sodnik je bil trgovec Jožef Detoni, izpričan jeseni 1811,¹⁴³ tik preden je stari sistem trških sodnikov povsod na Kranjskem ugasnil. Leta 1812 je namreč francoska oblast uvedla občine na čelu z župani (meri),¹⁴⁴ s čimer je upravno-sodna avtonomija prenehala. Po restavraciji avstrijske oblasti (1813) je bila Ribnica do uvedbe modernih občin (1849) hkrati središče glavne občine in (pod)občine ter tako sedež nadrihtarja in podrihtarja.¹⁴⁵ Ni pa po-

¹³⁹ ARS, AS 774, Gospodstvo Ribnica, šk. 41, Volitve in inštrukcije za rihtarje 1797, 15. 6. 1797.

¹⁴⁰ ARS, AS 774, Gospodstvo Ribnica, šk. 13, Rusticalia, pobotnice, 1797–1800. – Ribničan Štefan Arko je v tem času kot trgovec živel v Pecu na Ogrskem, njegovo hišo št. 24 v Ribnici pa je leta 1799 vzel v zakup Martin Kanduš, ribniški tobačni založnik (ARS, AS 774, Gospodstvo Ribnica, šk. 14, Civitatensia, zakupna pogodba, 4. 4. 1796).

¹⁴¹ ARS, AS 774, Gospodstvo Ribnica, šk. 13, Rusticalia, kupoprodajne pogodbe 12. 4. 1730, 23. 4. 1761 in 12. 9. 1763, 15. 4. 1800; izročilno pismo 6. 2. 1787, dolžno pismo 29. 5. 1787, oporoki 2. 4. 1789 in 22. 11. 1792, zadolžnica 17. 1. 1807, izplačilo dolžnikov 12. 5. 1812.

¹⁴² Prav tam, zamenjalna pogodba 16. 5. 1768.

¹⁴³ NŠAL, ŽA Ribnica, Matične knjige, R 1809–1812, 8. 11. 1811.

¹⁴⁴ Žontar, *Struktura uprave*, str. 202.

¹⁴⁵ V glavno občino Ribnica so bile vključene podobčine Ribnica, Gorenja vas, Sušice, Dane in Jurjevica (*Haupt-Ausweis*

¹³⁷ ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek, šk. 24, lit. F, No. 13, 10. 9. 1778. – Stavba ni mogla biti ne posebej velika ne vredna. V seznamu škode je namreč ocenjena na pičlih 60 gld, medtem ko so grajsko pristavo ovrednotili na 3.500, grad pa na 10.547 gld. – Kot kaže, komunske hiše niso obnovili, saj v Ribnici po franciscejskem katastru leta 1823 ni bilo nikakršne občinske ali srenjske hiše (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 232, k. o. Ribnica).

¹³⁸ ZAL, NME 5, Mestna občina Novo mesto, fasc. 1, št. 49, 12. 11. 1769.

trjeno, ali so morda ribniškega podrihtarja vendarle naslavljali tudi kot trškega rihtarja in ali so ga volili, kot se je, denimo, dogajalo v Žužemberku.¹⁴⁶

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko

AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko

AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani

AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek

AS 166, Mesto Višnja Gora

AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko

AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko

AS 774, Gospodstvo Ribnica

AS 1063, Zbirka listin

ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko

AS 1087, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov, Listine iz HHStA.

ADG – Archiv der Diözese Gurk, Klagenfurt Handschriften

HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien

AUR – Allgemeine Urkundenreihe

Hs. – Handschriften

FAA – Fürstlich Auerspergsches Archiv

NŠAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana

ŠAL/Ž – Škofjski arhiv Ljubljana/Župnije

ŽA Ribnica – Župnijski arhiv Ribnica

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

All. Urk. Reihe – Allgemeine Urkundenreihe

I. Ö. Privilegienbuch II

I. Ö. HK–Rep. – Repertorien der innerösterreichischen Hofkammer

I. Ö. HK–Akten – Akten der innerösterreichischen Hofkammer

I. Ö. HK–Sach – Sachabteilung der innerösterreichischen Hofkammerakten

I. Ö. Reg. – Archiv der innerösterreichischen Regierung

ZAL, LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu
ZAL, NME 5, Mestna občina Novo mesto

ZRC SAZU, ZIMK – Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa
Božo Otorepec: Centralna kartoteka srednjeveških listin 1243–1500.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Apih, Josip: K obrtni politiki 18. veka. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* IV (1894), str. 58–73, 87–103.

Blaznik, Pavle et al. (ur.): *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek. Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, 1970.

Gestrin, Ferdo: Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku. *Zgodovinski časopis* 5 (1951), str. 192–209.

Gestrin, Ferdo: Reformacija v Ribnici in okolici. *Kronika* 30 (1982), št. 2, str. 95–102.

Golec, Boris: Cerknica – pozni nastanek in specifični razvoj največjega slovenskega trga. *Kronika* 66 (2018), št. 2, str. 213–230.

Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja* (doktorska disertacija), Ljubljana, 1999.

Golec, Boris: Trg Žužemberk v dobi trške samouprave (do 1849). V: *Žužemberški grad. Subkranjski zbornik*. Žužemberk: Občina, 2000.

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. IV. zvezek. Listine Mestnega arhiva ljubljanskega 1471–1521. Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1959.

Gruden, Josip: *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*. Ljubljana: Leonova družba, 1908.

Gruden, Josip: Doneski k zgodovini protestantizma na Slovenskem. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* XVII (1907), str. 1–15, 53–65, 121–140.

Haupt-Ausweis über die Einteilung des Laibacher Gouvernements in Provinzen, Kreise, Sektionen, Bezirksobrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser und Seelenzahl in Jahre 1817. [Laibach, 1817].

Hoff, Heinrich Georg: *Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain und demselben einverleibten Istrien. Dritter Theil*. Laibach: Heinrich Wilhelm Korn, 1808.

Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska*. Ljubljana: Viharnik, 2015.

Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1986.

1817, fol. M2). Leta 1830 je bil nadrihtar (*Oberrichter*) Janez Petelin, podrihtar (*Unterrichter*) pa Mihael Novak (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 232, k. o. Ribnica, zapisnik o klasifikaciji zemljišč, 15. 10. 1830).

¹⁴⁶ Golec, Trg Žužemberk, str. 38–41.

- Höfler, Janez: *Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja* (SAZU, Viri za zgodovino Slovencev, Knjiga šesta). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1982.
- Koblar, A.(nton): Drobtinice iz furlanskih arhivov. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko I* (1891), str. 1–38; II (1892), str. 30–92; III (1893), str. 16–27, 101–109, 184–201, 244–252; IV (1894), str. 13–30, 73–78.
- Komatar, Fr.(anc): Ein Cartular der Karthause Pletriach. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain XIV* (1901), str. 23–48, 49–72.
- Kos, Janko – Toporišič, Jože: Vodnik Valentin, geslo v: Munda, Jože (ur.): *Slovenski biografski leksikon. Štirinajsti zvezek. Vode–Zdešar*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986, str. 509–528.
- Kos, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*. Ljubljana: Inštitut za občo in narodno zgodovino Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 1975.
- Kos, Milko: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek tretji. Urbarji Slovenskega Primorja. Drugi del* (Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga tretja). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1954.
- Lavrič, Andrej: Čevljarska bratovščina sv. Ane v Cerknici. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo VII–VIII* (1926–1927), str. 17–20.
- Lavrič, Andrej: Čevljarska in usnjarska zadruga v Ložu. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XIX* (1909), str. 116–123.
- Otorepec, Božo: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. *Kronika* 30 (1982), št. 2, str. 79–87.
- Otorepec, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1988.
- Parapat, Janez: Doneski k zgodovini Kranjskih mest, II. Kočevje. *Letopis Matice Slovenske 1874*. Ljubljana, 1874, str. 75–102.
- Preinfalk, Miha – Bizjak, Matjaž: *Turjaška knjiga listin II. Dokumenti 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 17. stoletje. 1. del. Od Billichgrätzov do Zanettijev*. Ljubljana: Viharnik, 2014.
- Rutar, S.(imon): Archivalisches aus Wippach. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain IV* (1891), str. 53–60.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.
- Smole, Majda: *Graščina Ribnica*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1980 (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Inventarji, Serija Graščinski arhivi, Zvezek 4).
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach – Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Valvasor, Johann Weikhard Frhr von: *Topografija Kranjske [Slikovno gradivo]: 1678–79: skicna knjiga. Janez Vajkard Valvasor*. Faksimiliran natis, 2. natis. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Vodnik, Valentin: *Zadovolne Krajnc. Izbrano delo* (Klasiki Kondorja 20). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.
- Wolsegger, Peter: Das Urbarium der Herrschaft Gottschee vom Jahre 1574. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain III* (1890), str. 140–183; IV (1891), str. 13–45.
- Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

SPLETNI VIR

<https://topografija.zrc-sazu.si/> (dostop januar 2018).

ZUSAMMENFASSUNG

»Ribenca, narlepši terg na Krajnskim« (»Reifniz, der schönste Markt in Krain«). Der Markt Ribnica (Reifniz) bis zum Ende der Marktautonomie am Beginn des 19. Jahrhunderts

Ribnica (Reifniz) in Unterkrain war einer der größeren und bemerkenswerteren Märkte in Krain, mit starker nichtagrarischer Tätigkeit, vor allem einem weit verbreitetem Kürschnergewerbe. Die Besonderheit des Marktes Reifniz ist seine Entstehung unmittelbar aus einem Dorf. Dazu kam es in der Zeit der Kolonisierung der benachbarten Gottschee in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Dieser Entstehungstypus eines Marktes ist in der slowenischen mittelalterlichen Siedlungsgeschichte am wenigsten vertreten, neben Reifniz kam er in nur in zwei weiteren Märkten vor, in Postojna (Adelsberg) und in Planina (Alben). Die Transformation einer Dorfsiedlung in den Markt ist aus der typischen Besitzstruktur erkennbar, mit Huben (Bauernhöfen) als Grundeinheit. Reifniz wurde als Markt 1350 unter den Grafen von Ortenburg zum ersten Mal erwähnt, als es schon ein bedeutendes wirtschaftliches und administratives Zentrum war. Am Ende des Mittelalters entwickelte sich Reifniz

auch zu einem wichtigen kirchlichen Verwaltungszentrum, da sich die Pfarrer von Reifniz (die Pfarre wird 1363 belegt) als Archidiakone zu bezeichnen begannen. Den Ortenburgern folgten als Eigentümer der Herrschaft und des Marktes die Grafen von Cilli. Nach ihrem Aussterben war Reifniz ab 1456 im Besitz des Landesfürsten, seit 1618 jedoch im Besitz von drei adeligen Familien, der Khisl, Trillek und Kobenzl, bis es am Ende der hier behandelten Epoche in nichtadelige Hände übergang (1810).

Die Besonderheit von Reifniz unter den Märkten in Unterkrain – die unmittelbare Entstehung aus einem Hubendorf – kam sehr klar zum Ausdruck in der dreifachen Form der Besitzeinheiten: die ältesten waren Huben, etwas jünger waren die Hofstätten, und die jüngste Schicht bildeten Keuschen oder die »Untersasserei«, die sich hier außerdem sehr intensiv teilten und (wieder) vereinigten, wie nirgendwo sonst.

Der Markt Reifniz wies immer eine starke nicht-agrarische Tätigkeit auf und war unter den Unterkrainer Märkten der einzige mit einer eigenen Zunft. Seit 1600 war hier die privilegierte Zunft der Schuster aktiv, 1751 wurde auch den Kürschnern das landesfürstliche Zunftprivileg erteilt. In der Mitte des 18. Jahrhunderts lässt sich die nicht-agrarische Wirtschaft quantitativ veranschaulichen; damals zählte der Markt etwa 93 Häuser. Mit einem Gewerbe, meistens mit der Kürschnerei, waren 41 Hausbesitzer beschäftigt (44,1%), weitere vier hatten andere Berufe, was zusammen eine schwache Hälfte ausmachte (48,4%).

Im Vergleich zu einigen anderen Märkten hatte Reifniz niemals viele eigenen Märkte, eher das Gegenteil war der Fall: von hier gingen zahlreiche Erzeugnisse des heimischen Gewerbes auf die anderen Märkte im Land und außerhalb. Reifniz sollte auch über das Recht verfügen, eigenen Wochenmarkt zu veranstalten, die Reifnizer berichteten aber 1580, dass dieser schon vor vielen Jahren eingegangen sei. Dasselbe geschah später auch mit dem damals neu eingerichteten Wochenmarkt. Er erlosch schon bald nach 1630, als der Reifnizer Markt auch demographisch die stärksten Rückschläge erlitt. Die heimische Herrschaft hatte 1621 in Reifniz 91 Untertanen, nach dem Urbar aus dem Jahre 1659 aber nur noch 51. Die Reifnizer mussten in ihrer unmittelbaren

Nähe den konkurrierenden Wochenmarkt im Dorf Sodražica dulden, der 1752 endgültig legalisiert wurde.

Offenbar wirkte sich die wirtschaftlich rege erste Hälfte des 18. Jahrhunderts in Reifniz sehr positiv aus und bewirkte einen neuen Aufschwung. Dank kleinen Besitzern vergrößerte sich die Zahl der untertänigen Häuser in kurzer Zeit um ein gutes Viertel, von 56 auf 72, und stieg bis in die fünfziger Jahre des 18. Jahrhunderts unwesentlich auf 76, zusammen mit den kirchlichen Untertanen auf 93. Bei den Häuslern muss auf einen bedeutenden Unterschied zu den vergangenen beiden Jahrhunderten hingewiesen werden. Jetzt standen die neuen Keuschen im Markt selbst und viel weniger am Rand der Marktsiedlung.

Einen neuen Wendepunkt in der Entwicklung des Marktes brachte der katastrophale Brand im Jahre 1778. H. G. Hoff schrieb in seiner topographischen Darstellung Krains im Jahre 1808: »der Markt hat sich so umgeändert, dass er jetzt ohne Zweifel einer der schönsten im Lande ist«. Parallel zu den günstigen wirtschaftlichen Bedingungen stieg auch die Bevölkerungszahl. Reifniz konnte schon vor der Mitte des 18. Jahrhunderts die benachbarte Stadt Kočevje (Gottschee) überholen. Am Beginn des 19. Jahrhunderts (1817) war es mit den 150 Häusern und 971 Seelen der größte Markt in Unterkrain.

Es ist keineswegs überraschend, dass sich Reifniz unter jene fünf von etwas mehr als ein Dutzend Unterkrainer Märkten einreihet, die über eine entwickelte Autonomie in Verwaltung und Gerichtswesen verfügten. Die Marktautonomie entwickelte sich jedoch nicht in dem Maße wie in einigen anderen Märkten. Trotz ungünstiger Quellenlage gibt es Indizien, dass die Marktverwaltung eher schwach ausgeprägt und der Verwaltung der Herrschaft Reifniz im starken Maße untergeordnet war. Erst 1769 wird das Siegeln mit dem vermutlichen Marktsiegel und erst Ende des 18. Jahrhunderts die Wahl des Marktrichters belegt; die Funktion des Richters bestand zwar schon mindestens seit der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Die Selbstverwaltung des Marktes endete so wie anderswo in Krain unter französischer Herrschaft Ende 1811.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 347.236.1(497.434)"14"

Prejeto: 30. 6. 2018

Jurij Šilc

dr., višji znanstveni sodelavec, C. Cirila Kosmača 51, SI-1211 Ljubljana-Šmartno
E-pošta: jurij.silc@siol.net

Nekdanji ortenburški vazali in fevdi na Ribniškem v času grofov Celjskih

IZVLEČEK

V prispevku obravnavamo fevdalne razmere – vazale in fevde – na Ribniškem med letoma 1418 in 1456, torej v času, ko so bili nekdanji ortenburški fevdi v rokah grofov (pozneje knezov) Celjskih. Grofje Ortenburški so od sredine 13. do začetka 14. stoletja na Dolenjskem in Notranjskem od oglejskega patriarha prejeli v fevd obsežen kompleks zemljiških gospostev, tudi Ribnico. Z njihovim izumrtjem (1418) je ta posest prešla v roke grofov Celjskih. Po smrti Hermana II. Celjskega (1435) je postal senior rodbine njegov sin Friderik II., ki je ponovno potrdil oziroma podelil celjske fevde. Tako je leta 1436 nastala fevdna knjiga, danes najstarejši še ohranjen popis celjskih fevdov, v dveh ne povsem enakih izvodih; prvega hranijo v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani, drugega pa v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Podobno se je zgodilo po smrti grofa Friderika II. Celjskega (1454), ko sta nastali novi fevdni knjigi, tokrat ločeno za grofiji Ortenburg in Celje; obe sta danes v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani. Z umorom Ulrika II. Celjskega (1456) je rodbina izgubila zadnjega moškega člana in celjsko posest so po krajši vojni prevzeli Habsburžani.

KLJUČNE BESEDE

Ribnica, grofje Ortenburški, grofje Celjski, fevdi, vazali, 14.–15. stoletje

ABSTRACT

FORMER ORTENBURG VASSALS AND FIEFS IN THE TERRITORY OF RIBNICA DURING THE TIME OF THE COUNTS OF CILLI

The article focuses on the feudal conditions – vassals and fiefs – in the territory of Ribnica between 1418 and 1456, i.e., at a time when the former Ortenburg fiefs were in the hands of the Counts (later Princes) of Cilli. Between the mid-thirteenth and early fourteenth century, the Counts of Ortenburg received in fief from the Aquileian Patriarch a vast complex of landed estates, including Ribnica, in Lower and Inner Carniola. Following their extinction (1418), this estate passed into the hands of the Counts of Cilli. After the death of Herman II of Cilli (1435), the helm of the family was taken over by his son Frederick II, who renewed his confirmation or, rather, feoffment of the Cilli fiefs. This is how the fief book was compiled in 1436, now the oldest preserved inventory of the Cilli fiefs, in two not entirely identical copies; one is kept by the Archives of the Republic of Slovenia and the other by the Styrian Provincial Archives in Graz. In a similar vein, two new fief books were compiled after the death of Count Frederick II of Cilli (1454), one for the County of Ortenburg and one for the County of Cilli. Both are kept by the Archives of the Republic of Slovenia in Ljubljana. The murder of Ulrich II of Cilli (1456) left the family without its last male representative and after a short war, their property was taken over by the Habsburgs.

KEY WORDS

Ribnica, Counts of Ortenburg, Counts of Cilli, fiefs, vassals, 14th–15th centuries

Pragospostvo Ribnica

»Pragospostvo« Ribnica je bilo v visokem srednjem veku verjetno posest oglejskih patriarhov, ki so ga že v 12. stoletju podeljevali v fevd svojim vazalom iz rodu svobodnih Turjaških.¹ Tako se leta 1220 gospostvo Ribnica (*dominio ... Reiveniç*) omenja kot posest svobodnega gospoda Engelberta II. Turjaškega.² Po izumrtju starih Turjaških³ je bila posest vrnjena Ogleju in patriarh Bertold Andeški je – morda že med letoma 1245 in 1248 – gospostvo Ribnica in nekatera h gradu Čušperk pripadajoča ozemlja podelil v fevd grofom Ortenburškimi.⁴ Ti so tako na Ribniškem že v drugi polovici 13. stoletja posedovali obsežen kompleks zemljiških gospostev, ki se je v začetku 14. stoletja s pridobitvijo Loža še povečal.

Ribnica z gradom,⁵ ki so ga verjetno že v 12. stoletju zgradili oglejski vazali svobodni Turjaški,⁶ je bila ortenburško politično-upravno središče in se leta 1350 že omenja kot trg (*ze Reyfnitz im marcht*).⁷ Čeprav je bil v Ribnici vseskozi ortenburški upravni grad, so njegovi gradiščani večinoma anonimni. Kot upravnik gradu se 30. novembra 1397 omenja Herman (II.) Čušperški,⁸ 1. maja 1414 pa Tristram (III.)

iz Sajeveca.⁹

Ortenburžani so kmalu po prihodu zgradili tudi bližnji grad Ortnek¹⁰ in osnovali pripadajoče gospostvo, kot del nekdanjega velikega gospostva Čušperk.

Na Kočevskem so Ortenburžani sredi 14. stoletja začeli z intenzivno nemško kolonizacijo;¹¹ nekaj podobnega so poskusili tudi v Ribniški dolini, o čemer govori ime kraja Nemška vas, ki se leta 1394, ko se prvič omenja, in tudi še v 15. stoletju imenuje »Bavarska vas«.¹²

Na Ribniškem so se v prvi polovici 14. stoletja skoraj dvajset let vlekle ozemeljska nesoglasja med grofi Ortenburškimi in (novimi) Turjaškimi. Leta 1342 so se slednji pred ograjnim sodiščem v Ljubljani odpovedali zahtevam do vzpetine, na kateri je stal grad Ortnek, območju Črnega Potoka pri Velikih

denarja prodala hubo v Prevolah v Suhi krajini Marijini bratovščini in kapeli Treh kraljev v Ribnici za večno luč (ARS, AS 1063, sig. 321 [1397 XI 30]). Herman (II.) se 4. maja 1417 že omenja kot gradiščan na Ortneku (ÖStA-HHStA, AUR, 1417 V 4; reg. v URGSt III, št. 325); na tem mestu je bil še 29. septembra 1423 (ARS, AS 1063, sig. 478 [1423 IX 29]).

⁹ Janez iz Gradca (v Beli krajini) je takrat grofu Frideriku III. Ortenburškemu za 261 mark soldov beneškega denarja prodal devet hub v Damlju pri Sinjem Vrhu tostran Kolpe; listino, ki je bila izdana v Ribnici, sta pečatila tudi Tristram (III.) iz Sajeveca (*Tristramen von Rawsbach die zeit phleger in der Reyffnicz*) in Henrik Čušperški (ÖStA-HHStA, AUR, 1414 V 1).

¹⁰ Ortenburški grad Ortnek se prvič omenja 16. oktobra 1329, ko je bila tam spisana listina, s katero grof Herman III. Ortenburški priporoča Pavlu Bojaniju, glavarju v Trziču/Monfalcone, svojega kaplana Henrika za vikarja v Šmartinu pri Kranju (listina v kodeksu v ACC, CDB, št. 129; obj. v IMDK 13, št. 17). Z Eberhardom Pfefflom pa se 12. novembra 1335 prvič omenja tudi gradiščan na Ortneku (ARS, AS 1063, sig. 6140 [1335 XI 12]). Blizu so tudi ruševine stolpa Ottenstein (gl. Valvasor, *Topographia*, str. 175) – morda gre za predhodnika ortenburškega Ortneka ali za utrdbo iz prvotnega turjaškega obdobja (gl. Kos, *Vitez in grad*, str. 196).

¹¹ V prvi polovici 14. stoletja so na čelu Ortenburžanov stali trije vnuki Hermana II., oziroma sinovi leta 1304 umrlega grofa Friderika I., in sicer: Majnhard I., Albert I. in Oton V. Po smrti Majnharda I. leta 1332 ali 1333 sta dolensko posest upravljala njegova sinova Majnhard II. in Herman III., ki pa sta kmalu umrla, prvi leta 1337, drugi leto pozneje. Nekaj pred tem, leta 1335, je umrl tudi Albert I., brat takrat že pokojnega Majnharda I., tako da je živel le še tretji od bratov, Oton V., ki je bil tedaj senior rodbine (gl. Lackner, *Zur Geschichte*, str. 181–184). Oton V. je dal postaviti fevdalno središče nove dolenske posesti, in to kot naselje s kapelo sv. Jerneja v kraju, imenovanem »Mahovnik« (*villa ... in Moswald*), pozneje Kočevje (*Gotsche*). 1. septembra 1339 je oglejski patriarh Bertrand de Saint-Geniès kapelo povzdignil v podružnico ribniške župnije (BCU, Ms. 1472/III, f. 45^v). Do smrti Otona V. leta 1343 so na Kočevskem polju nastale prve vasi s koloniziranimi podložniki, domnevno z vzhodnotirolskih in zahodnokoroških območij. Njegov nečak Oton VI., sin grofa Alberta I., ki je bil poročen z Ano, hčerjo zadnjega žovneškega gospoda in prvega celjskega grofa Friderika I., je ambiciozno nadaljeval in izpeljal nemško kolonizacijo oddaljenejših ozemelj na Kočevskem, kar je bilo povezano z obsežnim krčenjem gozdov (gl. Wakounig, *Studien*).

¹² V listini iz 14. marca 1394 se omenja ortenburški vazal, imenovan po Nemški vasi (»Bavarski vasi«) (*von Payerisdorf*) (ÖStA-HHStA, AUR, 1394 III 14; reg. v URGSt III, št. 268).

¹ Prva nedvomna omemba Turjaških je iz 3. maja 1162, ko je kot priča v listini, ki jo je izstavil koroški vojvoda Herman, nastopal svobodnik Engelbert I. Turjaški (*Engelbertus de Vrsperch liber homo*) (StLA, AUR, 1162 V 3; obj. v MDC I, št. 229; gl. Komac, *Vzpon Turjaških*, str. 18).

² Engelbert II. Turjaški je dal 7. aprila 1220 plemičem iz Loža v fevd Sodražico v svojem gospostvu Ribnica z vsem pripadajočim do meja Loža, ti pa so mu prepustili tri kmetije pri Brežah, ki so jim bile zastavljene (ARS, AS 1063, sig. 6719 [1220 IV 7]; obj. v UBKr II, št. 34; reg. v GZS 5, št. 310).

³ Konrad, zadnji iz rodu starih Turjaških, je umrl pred 9. majem 1248 (gl. Komac, *Vzpon Turjaških*, str. 18).

⁴ 9. maja 1248 je dobil grof Herman II. Ortenburški po že pokojnem zetu Konradu Turjaškemu od patriarha v fevd patronatno pravico nad župnijo Poljane (Stari trg ob Kolpi) in dve tretjini desetin od vseh že obstoječih ali bodočih novin, ki sodijo h gradu Čušperk (ÖStA-HHStA, AUR, 1248 V 9; obj. v UBKr II, št. 156; GZS 6, št. 59; Bernhard, *Documenta patriarchalia*, št. P41). Grof Herman II. Ortenburški je namreč svojo hčer Katarino poročil s Konradom, zadnjim iz rodu starih Turjaških, ki je umrl brez potomcev. Iz te zveze sta Ortenburškimi ostali gospostvi Ribnica in Čušperk (pozneje razdeljen na Čušperk, Ortnek, Poljane in Kostel). Tako so večino stare turjaške posesti, v zgodovini pisju imenovane tudi pragospotvo Ribnica, podedovali grofje Ortenburški, medtem ko so novi Turjaški skupaj z gradom prevzeli le manjši del posesti (gl. Adam, *Donesek k zgodovini*, str. 8–9).

⁵ Po zasnovi že zgodnjegotski grad je prvič omenjen 25. aprila 1263 v dedni pogodbi med bratom Friderikom I. in Henrikom II. (sinovoma grofa Hermana II. Ortenburškega), ko slednji na Kranjskem poleg gradov Kamen in Jama na Gorenjskem prejme tudi gradova Čušperk in Ribnica s posadkami, imetjem in vsem pripadajočim, kar je ležalo med Kolpo in Soro (ÖStA-HHStA, AUR, 1263 IV 25; obj. v MDC IV, št. 2805; gl. Otorepec, *Doneski*, str. 81).

⁶ Gl. Kos, *Vitez in grad*, str. 211.

⁷ ÖStA-HHStA, AUR, 1350 VII 1.

⁸ Herman (II.) Čušperški (*Herman von Zobelspërg zu der zeit pfbleg in der Reyffnicz*) je takrat skupaj z bratrancema Henrikom in Petrom Čušperskim pečatil listino, s katero sta Gregor Rütter in žena Neža za 33 mark pfenigov oglejskega

Če upoštevamo dejstvo, da so imeli grofje Celjski s pridobitvijo grofije Ortenburg (1420) v oblasti kar tri četrtine Kranjske, je ob pokneženju (1436) obstajala resna in realna možnost, da se Kranjska zlije v Celjsko kneževino (zemljevid izdelal J. Šilc).

Laščah ter vasema Zamostec in Sodražica.¹³ Leto pozneje je na Ortneku med njimi prišlo do sklenitve mirovnega sporazuma.¹⁴

Grofje Ortenburški so s smrtjo Friderika III. (28. aprila 1418) v moški liniji izumrli, grofje Celjski pa so si na osnovi 23. novembra 1377 sklenjene pogodbe o obojestranskem dedovanju v primeru izumrtja¹⁵ pridobili njihovo celotno dediščino. Kmalu po smrti grofa Friderika III. Ortenburškega se je grof Herman II. Celjski polastil ortenburške dediščine, čeprav je kralj Sigismund Luksemburški 10. maja 1418 za upravitelja te posesti in skrbnika mladoletnemu otroku (sinu ali hčeri) pokojnega Friderika III. Ortenburškega postavil oglejskega patriarha Ludvika

Tecka, brata Friderikove prve žene Marjete.¹⁶ Kralj je že 26. junija 1418 grofu Hermanu II. Celjskemu dovolil obdržati zasedeno posest, ki mu jo je nato 29. februarja 1420 podelil v dedni fevd.¹⁷ Patriarh, ki je med letoma 1420 in 1439 bival v pregnanstvu,¹⁸ nekaj časa tudi na celjskem dvoru, je maja 1425 v Celju grofu Hermanu II. potrdil oglejske fevde, ki so jih imeli prej grofje Ortenburški;¹⁹ s tem so se celjski fevdi praktično podvojili. Celjski so tako dobili v roke velik del Kranjske z gospodvini in gradovi na Gorenjskem (Radovljica, Kamen, Waldenberg), Notranjskem (Lož) in predvsem Dolenjskem (Kravjek, Čušperk, Ortnek, Ribnica, Kočevje, Kostel, Poljane pri Starem trgu ob Kolpi, Stari grad pri Otočcu).²⁰

¹³ ÖStA-HHStA, AUR, 1342 X 23. Kot je razvidno iz te listine, je bil današnji potok Veliki graben nekoč zgornji del reke Rašice.

¹⁴ Ortenburška grofa Oton VI. in Friderik II. sta 18. junija 1343 s poravnavo na Ortneku končala vse spore z bratoma Volkerjem II. in Herbardom V. Turjaškim (KLA, GAFA, sig. 53 [1343 VI 18]; obj. v TKL I, št. 69).

¹⁵ Pogodba med grofom Friderikom III. Ortenburškim (sinom Otona VI. in Ane Celjske) in Celjskimi (grofom Hermanom I., njegovim sinom Hermanom II. in nečakom Viljemom) je bila spisana 23. novembra 1377 (ARS, AS 1063, sig. 4300 [1377 XI 23]; reg. v MDC X, št. 837). K pogodbi je dal istega dne soglasje tudi tridentinski škof Albert II. Ortenburški, stric grofa Friderika III. Ortenburškega (ARS, AS 1063, sig. 4301 [1337 XI 23]).

¹⁶ Ulrik, starejši brat patriarha Ludvika Tecka, se je leta 1394 poročil z Ano Poljsko, vdovo grofa Viljema Celjskega.

¹⁷ Listina je bila izdana v Wroclawu (Breslau) v prisotnosti številnih cerkvenih in posvetnih knezov (ARS, AS 1063, sig. 4435 [1420 II 29]). O tem gl. Orožen, *Celjska kronika*, str. 47; Štih, *Celjski grofje*, str. 238, op. 97.

¹⁸ Več o tem v Domenig, Ludwig von Teck, str. 150–157.

¹⁹ 6. maja 1425 (ARS, AS 1053, sig. 4447 [1425 V 6], sig. 4448 [1425 V 6], sig. 4449 [1425 V 6]), 13. maja 1425 (ARS, AS 1063, sig. 4450 [1425 V 13]) in 18. maja 1425 (ARS, AS 1063, sig. 4451 [1425 V 18]).

²⁰ Dediščina po grofih Ortenburških je grofom Celjskim prinesla okrog 34 gradov in desetino manjših stolpov na Koroškem in Kranjskem. Več o tem gl. Kosi, *Grajska politika*, str. 479–480.

Ulrik s Seničnega, bratranca Henrik in Herman (II.) Čušperška, Viljem Lamberg, brata Štefan in Janez Ravbar, Gregor s Kompolja, Janez (I.) Dürrer, Friderik iz Dan in Nikolaj (I.) iz Sajeveca potrjujejo, da polje in lovišče med gospostvoma Metlika in Poljane pripadata gospostvu Ortenburg. Pečatili: Ulrik s Seničnega, Henrik in Herman (II.) Čušperški, Viljem Lamberg, Štefan in Janez Ravbar ter Gregor s Kompolja. Izdano v Poljanah (Stari trg ob Kolpi) na dan sv. Jerneja (24. avgusta) 1396 (ÖStA-HHStA, AUR, 1396 VIII 24).

Ortenburški in celjski vazali na Ribniškem

O vazalih grofov Ortenburških na Ribniškem je ohranjeno le listinsko gradivo;²¹ žal pa ni ohranjena nobena fevdna knjiga grofije Ortenburg in Strmec/Sternberg, da bi lahko natančneje določili ortenburške fevde in vazale v času do začetka 15. stoletja. Vazali, ki so imeli v fevdu posest na Ribniškem, so prihajali iz dolenskih ortenburških krajev, s Čušperka, iz Sajeveca, Sušij, Dan in Nemške vasi, pa tudi iz ortenburških gorenjskih posesti, npr. iz Valburge pri Smledniku in z Brega pri Begunjah.

O vazalih grofov Celjskih na Ribniškem največ izvemo iz fevdnih knjig. Kmalu po smrti²² grofa Hermana II. Celjskega so morali vazali kot izraz zvestobe novega seniorja, grofa Friderika II., zaprositi za ponovno potrditev oziroma podelitev fevdov. Tako je nastal danes najstarejši še ohranjen popis celjskih

fevdov.²³ Fevdna knjiga je bila sestavljena v torek po sv. Florijanu, 8. maja 1436, in je ohranjena v dveh ne povsem enakih izvodih; prvega hranijo v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani,²⁴ drugega pa v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu.²⁵ Knjiga v prvem delu vsebuje fevde grofije Ortenburg, v drugem delu pa grofije Celje. V ljubljanskem izvodu so vpisi do leta 1447, v graškem pa do 1441. Podobno se je zgodilo po smrti grofa Friderika II. Celjskega.²⁶ Tokrat sta bili sestavljeni dve novi fevdni knjigi, ločeno za grofiji Ortenburg in Celje; obe sta danes v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani.²⁷

V času Celjskih grofov se v letih 1441 in 1442 kot gradiščan v Ribnici omenja Janez Mehovski, kot gradiščan na bližnjem Ortneku pa Nikolaj Lengheim.²⁸

²³ Gl. Kosi, Grajska politika, str. 485.

²⁴ ARS, AS 1073, I-57r. Gl. Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 68–74.

²⁵ StLA, HStAC 3/15. Gl. Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 77–79.

²⁶ Umrli je na Žovneku julija 1454.

²⁷ Fevdna knjiga grofov Celjskih za grofijo Celje iz 1455 (AS 1073/I-3r), Fevdna knjiga grofov Celjskih za grofijo Ortenburg iz 1456 (AS 1073/I-2r). Gl. Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 74–75.

²⁸ Omenjena 8. avgusta 1441 (KLA, GAFA, sig. 328 [1441 VIII 8]; obj. v TKL II, št. 214) in 10. maja 1442 (KLA, GAFA, sig. 332 [1442 V 10]; obj. v TKL II, št. 219).

²¹ Predvsem v zbirki listin v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani (ARS, AS 1063), v splošni zbirki listin v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju (ÖStA-HHStA, AUR) in v zbirki listin stanovskih arhivov v Spodnjeavstrijskem deželnem arhivu v St. Pöltnu (NÖLA, StA Urk).

²² Leta 1435 je cesar Sigismund Luksemburški ostarelega grofa Hermana II. Celjskega poklical v Bratislavo, kjer ga je nameraval poknežiti, a je grof zbolel in tam 13. oktobra 1435 umrl.

Plemiči iz Sajevca²⁹ (gl. Genealoška preglednica 1)

Med pomembni ortenburški vazali na Dolenjskem in Notranjskem so bili plemiči iz Sajevca. V virih jih prvič zasledimo 10. avgusta 1332, ko sta bila brata Seibot (I.) in Tristram (I.) iz Sajevca pričr pri prodaji dveh hub na Blokah (pri Fari in na Studenem), ki ju je Elizabeta, hči Hermana iz Viševka pri Ložu in žena Janeza iz Planine, prodala Dominiku (I.) Čušperskemu.³⁰ Omenjena brata sta 25. julija 1340 od Turjaških, bratov Henrika II., Ortolfa I. in Friderika I., kupila dvor pri Goriči vasi z dvema hubama, mlinom na Bistrici, hubo v sadovnjaku in tremi hubami v bližnjih Otavicah ter desetino v Goriči vasi, Hrovači, Gorenji vasi, Zapotoku, na Vinicah, v Sušjah in na Bregu pri Ribnici.³¹ Poleg omenjene posesti na Ribniškem sta Seibot (I.) in Tristram (I.) takrat od Turjaških kupila tudi petnajst hub v bližini gradu Poljane, in sicer v (Dolenjih, Gorenjih in Srednjih) Radencih ob Kolpi. Te hube je Tristram (I.), skupaj z ženo Zofijo ter Hermanom in Tristramom (II.), sinovoma pokojnega brata Seibota (I.), 1. julija 1350 za 60 mark pfenigov oglejskega denarja prodal Ortenburžanom.³²

Poleg omenjenih Hermana in Tristrama (II.) je bil morebitni sin Seibota (I.) tudi Seibot (II.), ki je bil poročen najprej s Krumperško, drugič pa s Katariño Harder³³ in je umrl pred letom 1401.³⁴ Imel je sinove Friderika, Tristrama (III.) in Martina ter hčere Dorotejo, Kristino, Ano, Marjeto in Gundulo.³⁵ Kot očetova dediščina je bil pretežni del teh, takrat ortenburških fevdov podeljen sinu Frideriku, ki pa je že pred letom 1406 umrl. Po njegovi smrti je brat Tristram (III.) 25. maja 1406 grofu Frideriku III. Ortenburškemu prodal osem hub v gospodstvu Lož: tri na Knežji Njivi, dve v Markovcu, dve v Nadlesku in

eno v Novi vasi na Blokah.³⁶ Naslednji dan, 26. maja 1406, pa mu je grof podelil fevde pokojnega brata Friderika iz Sajevca.³⁷ Šlo je za posest, ki so jo vazali iz Sajevca leta 1340 kupili od Turjaških: dvor v Sajevcu, na katerem je prej živel pokojni Friderik, dvor v Slatniku, na katerem je živel Tristram (III.), poldrugo hubo in mlin v Goriči vasi in tri hube v Otavicah ter dve tretjini desetine od petnajstih hub in pol v Goriči vasi, osmih hub v Hrovači, devetih hub v Gorenji vasi, štirih hub na Bregu pri Ribnici, šestih hub na Vinicah, šestih hub v Sušjah, petih hub v (Velikem in Malem) Zapotoku, osmih hub v Jurjevici, desetih hub v Slatniku in tridesetih hub v Brežah. Tretjina desetine v Brežah se je delila na petine; dve sta šli Tristramu (III.), tri pa njegovemu (neimenovanemu) bratrancu. Tristram (III.) je 4. maja 1417 dvor v Sajevcu in nekaj desetine (dve tretjini od petnajstih hub in pol v Goriči vasi, osmih hub v Hrovači in devetih hub v Gorenji vasi) podaril sorodnikoma Viljemu (I.) in Tristramu iz Valburge.³⁸ Vendar je ta desetina, verjetno po smrti Tristrama (III.), ponovno prešla v roke vazalom iz Sajevca, saj je leta 1441 Martin iz Sajevca, mlajši brat Tristrama (II.), od Celjskih grofov ponovno dobil v fevd desetino od petnajstih hub in pol v Goriči vasi, osmih hub v Hrovači, devetih hub v Gorenji vasi, treh hub na Bregu pri Ribnici, šestih hub na Vinicah, šestih hub v Sušjah in petih hub v Zapotoku.³⁹ Ko je Martin umrl, je skrbništvo nad njegovimi mladoletnimi otroki prevzel Jakob Strmolski. Ta je zaradi poplačila stroškov za potrebe varovanih otrok 9. maja 1445 del celjskih fevdov, ki jih je imel Martin (desetine od treh hub na Bregu pri Ribnici, šestih hub na Vinicah, šestih hub v Sušjah in petih hub v Zapotoku), prodal Viljemu (II.) in Frideriku, bratoma iz Valburge.⁴⁰

Tristram (I.), brat Seibota (I.) iz Sajevca, je imel hčer Ano, ki se je leta 1371 poročila s Friderikom Somrakom, ortenburškim uradnikom v Radovljici;⁴¹ Tristramov sin pa je bil verjetno tudi Nikolaj (I.), ki je 24. avgusta 1396 na gradu Poljane pri Starem trgu ob Kolpi skupaj z drugimi ortenburškimi vazali potrdiril, da polje in lovišče med gospodstvom Metlika in Poljane pripadata gospodstvu Ortenburg.⁴² Nikolaj (I.) se je poročil z Elizabeto, hčerjo Ditrika s Šumberka, in ji je 11. maja 1405 s privoljenjem grofa Friderika III. Ortenburškega zastavil za jutrnjo v višini

²⁹ Nem. *von Rüzspach, von Ruspach, von Ruezspach, von Rüzspach, Ruspacher, Ruespacher* ipd.

³⁰ ARS, AS 1063, sig. 98 [1332 VIII 10].

³¹ ARS, AS 1063, sig. 6179 [1340 VII 25].

³² ÖStA-HHStA, AUR, 1350 VII 1.

³³ Katarina je bila hči Jakoba Harderja, čigar brat je bil krajši čas opat v benediktinskem samostanu Šentpavel v Labotski dolini. 15. avgusta 1404 so se namreč Elizabeta, hči pokojnega Jakoba Harderja, ter njena nečaka in nečakinja, Tristram, Martin in Doroteja, otroci pokojnega Seibota iz Sajevca in Elizabetine sestre Katarine, s šentpavelskim opatom Ulrikom dogovorili glede neke tamkajšnje dediščinske posesti (prep. v ŠtAStP, Cod. 3/0, f. 178; reg. v UBStP, št. 343). Šlo je za posest pri Šentpavlu v Labotski dolini, ki jo je Jakobovim otrokom 13. decembra 1356 podelil stric Henrik (II.) Harder, ki je bil v letih 1356–1357 opat v šentpavelskem samostanu (ŠtAStP, UStP, št. 192 [1356 XII 13]; reg. v UBStP, št. 238).

³⁴ 23. marca 1401 je bila Katarina že vdova in je hubo v Šentjoštu nad Horjulom v polhograjski župniji zastavila Viridi iz Milana, vojvodinji avstrijski, za posojenih 10 mark pfenigov (ÖStA-HHStA, AUR, 1401 III 23; obj. v GZL II/42).

³⁵ Štiri sestre, Kristina, Ana, Marjeta in Gundula, so 26. avgusta 1410 prodale vso materino dediščino okoli Krumperka (ARS, AS 1063, sig. 407 [1410 VIII 26] in sig. 408 [1410 VIII 26]).

³⁶ ÖStA-HHStA, AUR, 1406 V 25.

³⁷ NÖLA, StA Urk 1686 [1406 V 26].

³⁸ ÖStA-HHStA, AUR, 1417 V 4; reg. v URGSt III, št. 325.

³⁹ ARS, AS 1073, I-57r, f. 44; StLA, HStAC 3/15, f. 44.

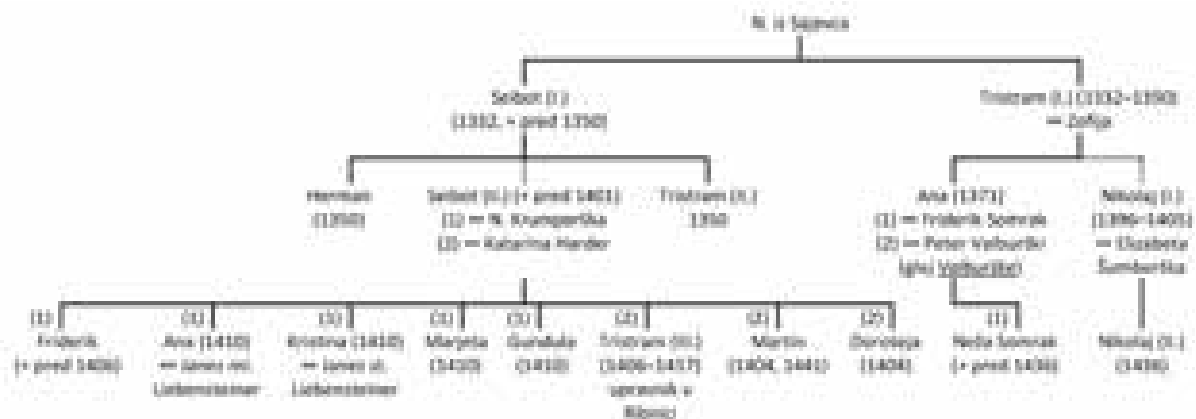
⁴⁰ NÖLA, StA Urk, sig. 2595 [1445 V 9]; ARS, AS 1073/I-57r, f. 57.

⁴¹ Friderik Somrak je 15. marca 1371 ženi Ani za jutrnjo v višini 60 mark soldov beneškega denarja zastavil svoj dvor v Lescah, desetino v Novi vasi pri Lescah (ortenburški fevd), gmajno na Goriči pri Radovljici in hišo v Radovljici (NÖLA, StA Urk, sig. 806 [1371 III 15]).

⁴² ÖStA-HHStA, AUR, 1396 VIII 24; reg. v MHVSt 7, št. 273.

Grof Friderik II. Celjski potrjuje, da je predenj prišel Jakob st. Strmolski kot zakoniti varuh otrok pokojnega Martina iz Sajeveca in ga prosil, naj desetine na Bregu pri Ribnici, Vinicah, v Sušjah in Zapotoku podeli v fevd Viljemu (II.) in Frideriku, bratoma iz Valburge, ker jih je zaradi povračila dolgov za potrebe varovanih otrok prodal njima. Grof je vse to podelil omenjenima bratoma in njunim dedičem – sinovom in iz posebne milosti tudi hčeram. Izdano v nedeljo po vnebohodu (9. maja) 1445 (NÖLA, StA Urk, sig. 2595).

Genealoška preglednica 1: plemiči iz Sajeveca (Ruespacherji).

mark šilingov dvora v Brežah in Sajevcu, pol hube v Jurjevici ter svoj delež desetin v Jurjevici, Brežah in Slatniku.⁴³ Nikolaj (II.), sin Nikolaja (I.), je imel leta 1436 v fevdu dvore v Sajevcu, Slatniku in Brežah,⁴⁴

poleg tega pa še dvor v Brežah, dve hubi in pol v Sajevcu, pol hube v Jurjevici ter tretjino desetine od hube v Brežah, Jurjevici in Slatniku.⁴⁵

⁴³ ARS, AS 1063, sig. 378 [1405 V 11].

⁴⁴ Priloga, št. 9.

⁴⁵ Priloga, št. 4.

*Dürrerji*⁴⁶ (gl. *Genealoška preglednica 2*)

Dürrerji izhajajo iz Sušij in so bili ortenburški vazali, ki so se pozneje naselili tudi na Spodnjeavstrijskem.⁴⁷ Prva med njimi se 29. marca 1384 omenjata Bertold (I.) in Janez Zeseri Dürrer. Bertold (I.) je pečatil listino, s katero Janez Zeseri izpričuje, da je od svaka Viljema Lamberga prejel 50 mark soldov beneškega denarja kot doto ženi Kunigundi, Viljemovi sorodnici.⁴⁸ Tudi 26. junija 1384 je bil Bertold (I.) med pečatniki listine, s katero sta ortenburška grofa Albert II. (tridentinski škof) in Friderik III. Janezu Loškemu z Brega (Marofa pri Starem trgu pri Ložu) v dedni fevd podelila obsežno posest okrog Loža.⁴⁹ Bertold (I.) se kot pečatnik omenja še 19. oktobra 1388,⁵⁰ 20. aprila 1399 pa že kot gradiščan v Ložu;⁵¹ na tem položaju je omenjen še 29. aprila 1403⁵² in 30. oktobra 1404.⁵³ Njegov brat je bil morda Jakob, župnik v Ložu ter arhidiakon Kranjske in Marke, ki se prvič omenja 15. septembra 1398.⁵⁴ 14. aprila 1404 sta mu nečak Janez (I.), verjetno sin Bertolda (I.), in žena Zofija za 46 mark pfenigov prodala hubo na Velikem Vrhu v župniji Bloke.⁵⁵ Omenjeni Janez (I.) je bil med ortenburškimi vazali, ki so 24. avgusta 1396 potrjevali meje ortenburške posesti.⁵⁶ Župnik Jakob Dürrer je umrl pred letom 1415.⁵⁷

Bertold (I.) je imel istoimenskega sina Bertolda (II.), ki je bil poročen z Lindeško ter je imel sinove Boltežarja (I.), Nikolaja (II.) in Andreja (I.).⁵⁸ Med njimi je bil najdejavnejši Boltežar (I.), ki je bil v štiridesetih letih 15. stoletja tudi gradiščan v Lo-

žu.⁵⁹ Okrog leta 1445 mu je grof Friderik II. Celjski podelil v fevd pet hub pri Starem trgu pri Ložu.⁶⁰ 16. januarja 1446 je dobil v fevd še po eno hubo v Zagradcu in Mali vasi pri Grosupljem ter tretjino desetine v Zdenski vasi in Cesti v Dobropolju.⁶¹ Fevdi v Dobropolju so se okrog leta 1457 povečali še za hubi v Bruhanji vasi in Mali vasi. Dodatno pa je takrat sin Boltežar (II.) dobil v fevd obsežno posest okoli Podkuma in Loža.⁶² Njegov stric Nikolaj (II.) je kot skrbnik nečaka Friderika (II.) Dürrerja,⁶³ sina takrat že pokojnega Andreja (I.), okrog leta 1456 dobil v fevd dve hubi v Brežah in tretjino desetine v Slatniku, Brežah in Jurjevici; poleg tega pa še šest hub v Škrjančah pri Ivančni Gorici, šest hub v Jezeru pri Trebnjem in eno hubo v Brezovici pri Mirni.⁶⁴ Nikolaj (II.) je imel v fevdu tudi grad Lanšprež, tri dvore in štiri hube v Sušjah, mlin na reki Ribnici in hubo v Otavicah, po eno hubo v Podpeči in Borštu (delu Podgorice) v Dobropolju ter sedem hub v Zapužah (danes del Mirne na Dolenjskem);⁶⁵ kmalu zatem je imel Nikolaj (II.) v fevdu tudi tri hube v Rodinah pri Trebnjem, tri v Podborštu pri Šentjanžu in štiri v Jezeru pri Trebnjem.⁶⁶

Brata Boltežar (I.) in Nikolaj (II.), oba člana kranjskih deželnih stanov,⁶⁷ sta 3. februarja 1446 ustanovila spominsko obredje za pokojnega brata Andreja in svojce pri ljubljanskih frančiškanih ter za to dala posestvo pri župnijski cerkvi na Šutni pred Kamnikom.⁶⁸

V začetku 15. stoletja zasledimo tudi Nikolaja (I.) Dürrerja, ki ga ne moremo natančno sorodstveno povezati z Bertoldom (I.), a je bil morda tudi on njegov sin. Nikolaj (I.) je imel tri sinove: Bertolda (III.), Jurija (I.) in Friderika (I.), ki se skupaj z njim omenjajo 18. junija 1418.⁶⁹ Takrat jim je Herman II. Celjski podelil v fevd posest pri Gornjem Gradu, ki je bila

⁴⁶ Sušje, nem. *von der Dürr, von der Dürr, von der Durr, von der Dürr* ipd.

⁴⁷ Gl. Wissgrill, *Schauplatz*, str. 273–275.

⁴⁸ Listino je pečatil tudi Jurij iz Poljč pri Begunjah na Gorenjskem (ARS, AS 1063, sig. 251 [1384 III 29]).

⁴⁹ Prep. iz 16. stoletja v KLA, GAFA, sig. 190 [1384 VI 26]; obj. v TKL I, št. 236. Poleg samega stolpa Marof pri Starem trgu pri Ložu je bila posest še na Babni Polici, Bloški Polici, v Iga vasi, na Knežji Njivi, v Kozarišču, Markovcu, Nadlesku, Podcerkvi, Podgori pri Ložu, Starem trgu pri Ložu in v »Seničah« (nekje pri Ložu). Pečatili so še Jakob Pfeffel, Herman Snežniški, Janez Lamberger in Oto z Gorij pri Bledu.

⁵⁰ KLA, GAFA, sig. 199 [1388 X 19]; obj. v TKL I, št. 247.

⁵¹ NŠAL, NŠAL 101, št. 221 [1399 IV 20].

⁵² KLA, GAFA, sig. 230; obj. v TKL II, št. 12.

⁵³ ARS, AS 1063, sig. 374 [1404 X 30].

⁵⁴ ARS, AS 1063, sig. 330 [1398 IX 15]. Jakob je na predlog Viljema Lamberga, gradiščana na Waldenbergu pri Radovljici, župnijo Zasip podelil duhovniku Petru, imenovanemu Naiger, sinu Nikolaja iz Radovljice (gl. Otorepec, Gradivo, št. 79).

⁵⁵ ARS, AS 1063, sig. 369 [1404 IV 14].

⁵⁶ ÖStA-HHStA, AUR, 1396 VIII 24; reg. v MHVSt 7, št. 273.

⁵⁷ Marko Stupel je namreč 11. decembra 1415 hubo v Depali vasi pri Domžalah v mengeški župniji, ki jo hasnuje Peter, prodal velesovski redovnici Doroteji, hčeri Nikolaja Sauerja, za 50 goldinarjev dobro tehtanih dukatov. Prodajalec določa, da po Dorotejini smrti huba preide v last samostana, ki se mora vsako nedeljo spominjati pokojnega župnika Jakoba Dürrerja, ki je priskrbel potreben denar za nakup hube (ARS, AS 1063, sig. 5373 [1415 XII 11]).

⁵⁸ Zahn, *Das Familienbuch*, str. 403, 404.

⁵⁹ Kot gradiščan se Boltežar omenja okrog leta 1445 (ARS, AS 1073, I-57r, f. 123) in tudi 28. marca 1447, ko je pečatil listino Janeza Goldsmida, tržana v Ložu (NŠAL, NŠAL 101, II, Stari trg pri Ložu, št. 605 [1447 III 28]; reg. v LNSAL II, št. 605).

⁶⁰ ARS, AS 1073, I-57r, f. 123.

⁶¹ ARS, AS 1073, I-57r, f. 59'-60.

⁶² StLA, HStAC 3/17, f. 56'.

⁶³ Friderik (II.) Dürrer je bil pozneje, med letoma 1478 in 1484, glavar Pordenona (Kosi, *Spopadi*, str. 188, op. 798).

⁶⁴ ARS, AS 1073/I-2r, f. 17; StLA, HStAC 3/17, f. 5'.

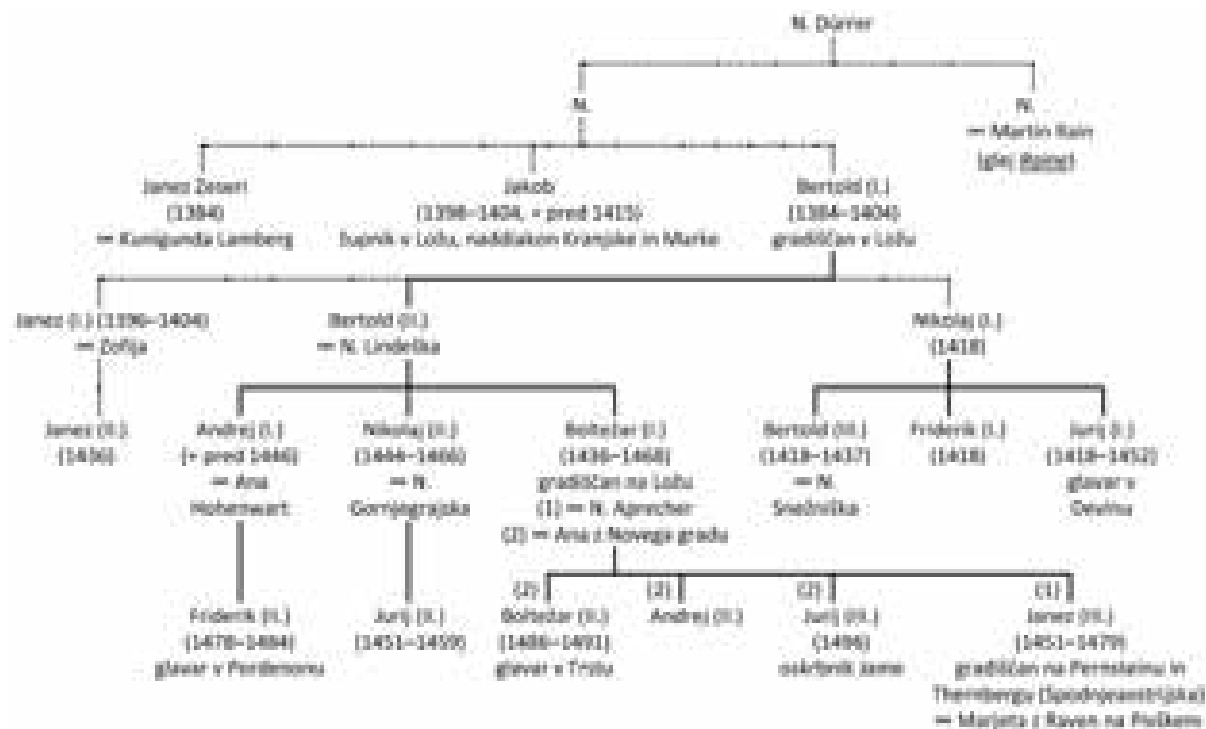
⁶⁵ ARS, AS 1073/I-2r, f. 17; StLA, HStAC 3/17, f. 6.

⁶⁶ StLA, HStAC 3/17, f. 69-69'.

⁶⁷ Oba sta leta 1446 omenjena v seznamu kranjskih deželnih stanov, Boltežar celo dvakrat – očitno gre za očeta in sina (Nared, Sezname, str. 333-334).

⁶⁸ ASFPL, ZL, 1446 II 3; obj. v GZL IX, št. 75. Za pokojnega Andreja, pokopanega v frančiškanskem samostanu v Ljubljani, naj bo v sredo ali četrtek po sv. Jakobu zvečer peta vigilija in exsequies na grobu, zjutraj peta zadušnica in pet govorjenih maš, nato exsequies na grobu. Sredi pete zadušnice mora duhovnik izreči skupno spoved in prositi za duše svojcev. Naslednji dan mora biti 30 maš. Pri vseh teh mašah, pa tudi vsako nedeljsko in praznično mašo se mora prositi za duše svojcev (gl. Snoj, Petje, str. 109).

⁶⁹ Wissgrill, *Schauplatz*, str. 273.

Genealoška preglednica 2: Dürrerji (von der Dürr, prvotno iz Susij pri Ribnici).

prej fevd pokojnega Alberta Kozjaškega.⁷⁰ Bertold (III.) je bil verjetno poročen s Snežniško,⁷¹ omenjen je v dveh seznamih Kranjcev iz let 1421–1422⁷² in zadnjič kot pečatnik leta 1437,⁷³ njegov brat Jurij (I.) pa je bil med letoma 1448 in 1452 glavar v Devinu.⁷⁴

Sin Janeza (I.) je bil morda Janez (II.), ki je imel leta 1436 v fevdu dvor v Leskovcu pri Krškem, pet hub in pol v (Velikem oziroma Malem) Podlogu in tri travnike pri Krakovskem gozdu, dve hubi v Pristavi pod Rako, po eno hubo v Dolenjih Raduljah in Zaborštu pri Bučki ter domec v Krškem.⁷⁵

Boltežar (I.) Dürrer, ki ga zadnjič zasledimo kot pečatnika listine, izdane 11. oktobra 1468,⁷⁶ je imel

štiri sinove: Janeza (III.), Boltežarja (II.), Andreja (II.) in Jurija (III.).⁷⁷ Janez (III.) je okrog leta 1455 dobil v fevd desetine v Leskovcu pri Krškem, Venišah, na Bregah, Vihrah in Jelšah na Krškem polju.⁷⁸ Janeza (III.) med letoma 1451 in 1459 pogosto srečujemo kot pečatnika listin.⁷⁹ V letih 1478 in 1479 pa je bil gradiščan na Pernsteinu in Thernbergu na Spodnjeavstrijskem.⁸⁰

Plemiči iz Dan⁸¹ (gl. Genealoška preglednica 3) se omenjajo v 14. stoletju, prvič 23. aprila 1337, ko je Leopold iz Dan, sin Hertla Ribniškega iz Dan, s soglasjem žene Vilpurg, sina Nikolaja ter bratov Bernarda in Bertolda stškemu opatu Janezu in samostanu prodal tri hube v Poljanah pri Stični.⁸² Bertold

⁷⁰ Albert Kozjaški je bil v letih 1388 in 1400 glavar v Kostanjevici, ko so jo imeli v zastavi Ortenburžani (gl. Kos, *Vitez in grad*, str. 164).

⁷¹ 21. aprila 1428 je Jurij Snežniški z namenom ustanovitve zgodnje maše v cerkvi sv. Petra v Ložu prodal hubo na Volčjem v župniji Bloke, ki je bila oglejski fevd, cerkvenim ključarjem za 33 mark in 100 soldov beneškega denarja. Listino je poleg izstavitelja pečatil tudi njegov svak Bertold (III.) Dürrer (NŠAL, NŠAL 101, II, Stari trg pri Ložu, št. 601 [1428 IV 21]; reg. v LNŠAL II., št. 601).

⁷² Nared, Sezname, str. 330, 332.

⁷³ Takrat je pečatil neko listino bratov Čreteških, ki naj bi bila nekoč med turjaškimi listinami (gl. Wissgrill, *Schauplatz*, str. 273). Je pa Bertold 2. avgusta 1430 pečatil listino, s katero je Štefan Nundorfer, kolar v Ribnici, domači župnijski cerkvi zastavil hubo v Lopati v Suhi krajini za 57 goldinarjev dobro tehtanih dukatov (ARS, AS 1063, sig. 501 [1430 VIII 2]).

⁷⁴ Wissgrill, *Schauplatz*, str. 273.

⁷⁵ ARS, AS 1073, I-57r, f. 82'; StLA, HStAC 3/15, f. 109'.

⁷⁶ Takrat je Mihael Ritter iz Podcerkve (pri Starem trgu pri Ložu) prodal rovt z vsem, kar sodi zraven, cerkvi sv. Primoža

in Klemena v Otoku ob Cerknškem jezeru za 18 ogrskih zlatnikov (NŠAL, NŠAL 101, II, Stari trg pri Ložu, št. 607; reg. v LNŠAL II., št. 607).

⁷⁷ HA-GNM, Urk, sub dat. [1456 III 16]; reg. v RKF XIX, št. 442. Cesar Friderik III. je 16. marca 1454 Boltežarjevemu sinovom Janezu, Boltežarju, Andreju in Juriju podelil v fevd osem hub na Rakitni, štiri v (Gorenjem oziroma Spodnjem) Jelenju, dve v Klenoviku (zaselku Prevega pri Polšniku), eno v Magolniku in eno v Osredku (pri Podkumu). To posest je imel prej v fevdu oče Boltežar (StLA, HStAC 3/17, f. 56').

⁷⁸ ARS, AS 1073/I-3r, f. 27'; StLA, HStAC 3/17, f. 69.

⁷⁹ Za samostan Pleterje (ARS, AS 1063, sig. 5608 [1451 III 1]; ARS, AS 1063, sig. 5610 [1453 III 4]) in za Freichawerje z Vrhovega pri Sentjerneju (NŠAL, NŠAL 101, II, Vače, št. 622 [1456 XII 6]; ARS, AS 1063, sig. 676 [1459 XII 21]).

⁸⁰ Wissgrill, *Schauplatz*, str. 273.

⁸¹ Nem. *aus dem Poden, de Podem, von Poden* ipd.

⁸² Prep. iz 18. stoletja v SAS, ZKL [1337 IV 23]; obj. v CKL I, št. 166; reg. v Grebenc, *Gospodarska ustanovitve*, št. 164.

Genealoška preglednica 3: plemiči iz Dan (Podem).

Matija iz Nemške vasi se poravnava z grofom Friderikom III. Ortenburškim glede činža, ki so ga na njegovih posestih protipravno pobirali ortenburški uradniki. Pečatila sta Friderik (IV.) Čušperški in Herman Durstel. Izdano v soboto pred nedeljo Reminiscere v postu (14. marca) 1394 (ÖStA-HHStA, AUR, 1394 III 14).

se kot priča omenja še 25. julija 1340,⁸³ njegova hči Kunica, ki je bila poročena s Hermanom z Zgornjega Otoka pri Mošnjah, pa 4. julija 1368.⁸⁴

Proti koncu 14. stoletja se med ortenburškimi vazali omenja tudi Friderik iz Dan, ki je bil morda Leopoldov sin – prvič 1. junija 1384 med pričami v Čedadu, ko oglejski patriarh Filip iz Alençonu Jakobu Strmolskemu, župniku v Lanišču, in Jakobu Staynerju kot pravnima zastopnikoma grofov Alberta II. in Friderika III. Ortenburškega podeli v fevd grad Lož z vsem pripadajočim;⁸⁵ in drugič 24. avgusta 1396, ko s številnimi ortenburškimi vazali potr-

juje, da polje in lovišče med gospostvoma Metlika in Poljane pripadata gospostvu Ortenburg.⁸⁶

Iz njihovega rodu izhaja tudi Jurij, ki je leta 1436 od Celjskih grofov dobil v fevd dvor v Danah, na katerem je takrat bival in so mu pripadale štiri hube. V fevdu je imel še šest hub v Kotu pri Ribnici, štiri hube in pol ter mlin v Jurjevici,⁸⁷ poldrugo hubo v Brežah, posest v Lipovšici, opuščeni dvor južno od Bukovice in žago na reki Ribnici, verjetno na mestu, kjer se vanjo izliva potok Smečec. Opuščenemu dvoru so pripadale tri hube; ležal je na vzpetini, kjer

izvira omenjeni potok Smečec. Posest dvora je segala od izvira potoka do gozdne meje Velike gore na eni strani ter od izvira potoka do višine »Kramitach« (morda gre za današnji vrh Vinograd) proti Ugarku na drugi strani. Les in pašniki izven omenjenih mejnikov proti vodi v dolini Ribnice so bili v skupni srenjski rabi z drugimi vasi v ribniški pokrajini.⁸⁸ Vso to nekdanjo ortenburško posest je imel Jurij v fevdu še vsaj do leta 1457.⁸⁹

⁸³ ARS, AS 1063, sig. 6179 [1340 VII 25].

⁸⁴ ARS, AS 1063, sig. 5113 [1368 VII 4].

⁸⁵ ÖStA-HHStA, AUR, 1384 VI 1.

⁸⁶ ÖStA-HHStA, AUR, 1396 VIII 24; reg. v URGSt III, št. 273.

⁸⁷ Jurij iz Dan je dve hubi in pol v vasi Jurjevica zastavil Boltežarju Lambergu (ARS, AS 1073, I-57r, f. 15; StLA, HStAC 3/15, f. 14).

⁸⁸ ARS, AS 1073, I-57r, f. 15; StLA, HStAC 3/15, f. 13'.

⁸⁹ ARS, AS 1073, I-2r, f. 20'; StLA, HStAC 3/17, f. 22.

*Vazali iz Nemške vasi*⁹⁰

Prva omemba ortenburškega vazala, imenovane-ga po Nemški vasi, je iz 14. marca 1394.⁹¹ Takrat se omenja Matija iz Nemške vasi oziroma »Bavarske vasi«, kakor se je naselje imenovalo še v 15. stoletju. Njegov sorodnik je bil verjetno Henrik iz Nemške vasi; ta je imel pred letom 1417 v zastavi dvor v Sajevcu, ki ga je za 90 mark pfenigov oglejskega denarja prodal Tristramu (III.) iz Sajevcu, ta pa ga je 4. maja 1417 podaril sorodnikoma Viljemu (I.) in Tristramu iz Valburge.⁹²

Leta 1436 se med celjskimi vazali omenja Viljem iz Nemške vasi, ki je takrat dobil v fevd dvor in hubo v Nemški vasi, hubi v Prigorici, hubo v Lipovcu in hubo v Dolenjih Lazih. V fevd je dobil tudi dve hubi v Ponovi vasi in pet hub v Mali vasi (danes del Iške), kar je bil prej fevd Ane in Urše, hčera pokojnega Ostermana iz Mačerol.⁹³ Omenjeno posest je imel Viljem v fevdu tudi leta 1457.⁹⁴ Dvor v Nemški vasi je imel pred Viljemom iz Nemške vasi v fevdu Jurij Čušperški.⁹⁵ Viljem je bil tudi član kranjskih dežel-nih stanov leta 1446.⁹⁶

*Vazali iz Sodražice*⁹⁷

Med celjskimi vazali zasledimo tudi Heranda iz Sodražice; ta je imel leta 1436 v fevdu posest v Zapotoku, ki jo je hasnoval podložnik Gregor Košica.⁹⁸

*Vazali z Brega pri Ribnici*⁹⁹

Celjsko posest je imela leta 1436 v fevdu tudi Ana z Brega pri Ribnici, soproga Štefana Ebrarna.¹⁰⁰ Ana je verjetno poimenovana po naselju Breg in ne po dvoru, ki so ga takrat imeli v fevdu Čušperški.¹⁰¹

Čušperški (gl. Genealoška preglednica 4)

Plemiči, imenovani po Čušperku, so bili tako turjaški kakor tudi ortenburški in pozneje celjski vazali. Ko je Engelbert II. Turjaški 7. aprila 1220 bratom Karlu, Rupertu in Albertu iz Loža podelil v fevd Sodražico, se med pričami listine omenja tudi turjaški vazal Hartvik Čušperški.¹⁰² Po izumrtju Turjaških je oglejski patriarh gospostvo Čušperk podelil v fevd

grofu Hermanu II. Ortenburškemu, ta pa je turjaške viteze zamenjal s svojimi. Prvi med njimi se 9. aprila 1275 omenja Bernard Čušperški,¹⁰³ nato 15. avgusta 1276 brata Hohold in Ulrik (I.) [Chater]¹⁰⁴ ter 8. maja 1301¹⁰⁵ in 22. junija 1304¹⁰⁶ tudi Friderik (I.) Chater. V darovnici stiškemu samostanu iz leta 1308,¹⁰⁷ ki je bila spisana v Dobropolju, se med pričami omenjajo: brata Herman (I.) in Dominik (I.) Čušperška, sinova neimenovanega brata Friderika (I.) Chaterja,¹⁰⁸ torej njegova nečaka, in Friderik (II.) [Chater] Čušperški,¹⁰⁹ ki je bil verjetno sin Friderika (I.) Chaterja; pričal je tudi Ulrik (I.) Chater. Brata Herman (I.) in Dominik (I.) se skupaj s svojim stricem omenjata tudi 22. junija 1316.¹¹⁰ Dominik (I.) se nato omenja 28. marca 1322 skupaj s sorodnikom Ulrikom (II.) Gepawerjem, sinom Eberharda

¹⁰³ Takrat je Friderik iz Mirne samostanu v Stični prodal svojo vas Zagorica pri Čatežu za 36 mark pfenigov dunajskega denarja; na zadnjem mestu se med pričami omenja Bernard Čušperški (prep. iz 18. stoletja v SAS, ZKL [1275 IV 9]; obj. v Baraga, Grad Mirna, št. 17; reg. v Grebenc 1973, št. 68).

¹⁰⁴ ÖStA-HHStA, AUR, 1276 VIII 15; reg. v RGTG II, št. 177; MHDC V, št. 213. V prvi polovici 14. stoletja so bili na ortenburškem Waldenbergu (pri Radovljici) plemiči po imenu Geschlecht. Tako se 22. junija 1304 omenja Ulrik (ÖStA-HHStA, AUR, 1304 III 22 (dve listini)), med številnimi brati pa se 5. aprila 1343 omenjata tudi Hohold in še en Ulrik (ARS, AS 1063, sig. 117 [1343 IV 5], sig. 118 [1434 IV 5]). Ta dva sta sicer živila prepozno, da bi ju lahko enačili s plemičema na Čušperku, a so podobna imena in grbi sila zgovorni in le domnevamo lahko, da so Ortenburžani Čušperk naselili s kastelani iz rodu waldenberskih Geschlechtov (prim. Adam, Donesek k rodoslovju, str. 10).

¹⁰⁵ Takrat je Majnhard IV. Turjaški samostanu v Stični podaril hubo v Polici (pri Grosupljem), da bi bil pokopan v samostanski kapeli sv. Katarine. Med pričami se takoj za župnikom Jakobom iz Šentvida pri Stični omenja Friderik Chater (prep. iz 18. stoletja, obj. v AS-DS, št. 16; reg. v Grebenc, Gospodarska ustanovitev Stične, št. 107).

¹⁰⁶ Takrat sta brata Ditmar in Ulrik z Greifenfelsa grofu Frideriku II. Ortenburškemu prodala osem kmetij v Suhi pri Predosljah za 60 mark pfenigov oglejskega denarja (ÖStA-HHStA, AUR, 1304 III 22; obj. v GZL XI, št. 32). Njun oče Ditmar z Greifenfelsa in sorodnik Oton z Vivšnika/Weißenegga sta grofu jamčila za prodajo (ÖStA-HHStA, AUR, 1304 III 22; reg. v MHDC VII, št. 224). Pri obeh listinah, izdanih v Ljubljani, so bile priče: savinjski arhidiacon Witigo, stolnik Popo s Kraiga, točaj Rajner III. Ostroviški, Ulrik s Silberberga, Friderik (I.) Chater, Ulrik Geschlecht, Markvard iz Polhovega Gradca, Albert Sommerecker, Majnhard iz Gorij in Friderik iz Kompolja pri Krašnji.

¹⁰⁷ Takrat je Viljem Piber stiškemu samostanu deloma podaril, deloma prodal tri in pol hube na Glogovici. Reg. v AS-PS, str. 378–379 pod letnico 1308; Grebenc, Gospodarska ustanovitev Stične, št. 124 (pod letnico 1308) in št. 134 (pod letnico 1318).

¹⁰⁸ Morda je bil oče Hermana (I.) in Dominika (I.) leta 1276 omenjeni Hohold Čušperški.

¹⁰⁹ Friderik je verjetno istoveten s Friderikom Chaterjem, ki se omenja leta 1340 (ARS, AS 1063, sig. 6179 [1340 VII 25]) in zadnjič leta 1355 (ARS, AS 1063, sig. 6779 [1355 VIII 5]).

¹¹⁰ Takrat se je grof Majnhard I. Ortenburški pomiril s svojim stricem, grofom Henrikom Goriškim, in imenoval pet svojih služabnikov, med njimi tudi Friderika (I.) Chaterja ter brata Hermana (I.) in Dominika (I.) Čušperška, ki naj bi bdeli nad ohranitvijo miru (ÖStA-HHStA, AUR, 1316 VI 22; reg. v MDC VIII, št. 324).

⁹⁰ Nem. von Payerischdorf, vonn Payersdorff ipd.

⁹¹ ÖStA-HHStA, AUR, 1394 III 14; reg. v URGSt III, št. 268.

⁹² ÖStA-HHStA, AUR 1417 V 4; reg. v URGSt III, št. 325.

⁹³ Priloga, št. 10.

⁹⁴ StLA, HStAC 3/17, f. 8'.

⁹⁵ Priloga, št. 1.

⁹⁶ Nared, Sezname, str. 334.

⁹⁷ Nem. von Strodasicz.

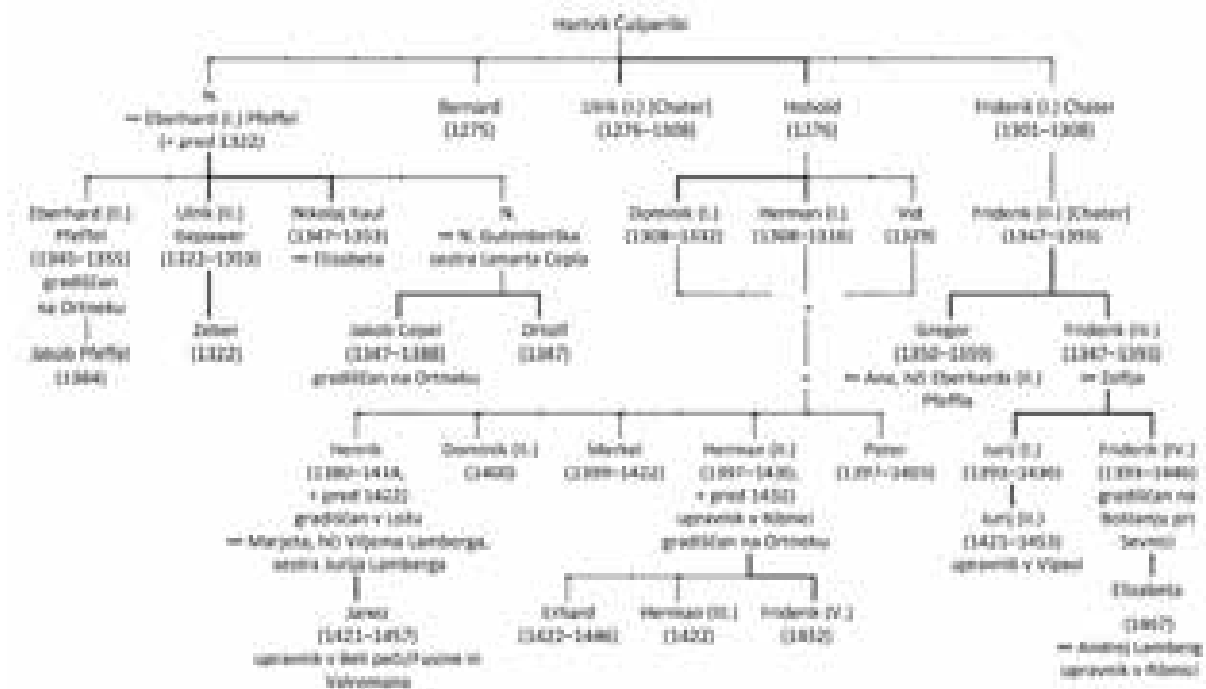
⁹⁸ Priloga, št. 11.

⁹⁹ Nem. von Willigen Rayn.

¹⁰⁰ Priloga, št. 8.

¹⁰¹ Priloga, št. 13.

¹⁰² ARS, AS 1063, sig. 6719 [1220 IV 7]; obj. v UBKr II, št. 34; reg. v GZS 5, št. 310.

Genealoška preglednica 4: Čušperski (von Zobelsberg).

(I.) Pfeffa, in Friderikom z Osolnika, takrat imenovanim tudi po Čušperku.¹¹¹ Dominik (I.) se skupaj s svojim morebitnim bratom Vidom Čušperskim omenja še 10. avgusta 1329¹¹² in zadnjič 10. avgusta 1332.¹¹³ Eberhard (I.) Pfeffel, ki je bil verjetno poročen s Čušpersko, je imel poleg že omenjenega sina Ulrika (II.) Gepawerja še vsaj dva sinova, Nikolaja Kaula¹¹⁴ in verjetno tudi Eberharda (II.) Pfeffa.¹¹⁵

¹¹¹ Takrat sta Ulrik (II.) Gepawer in Dominik (I.) Čušperski v Kamniku pod Krimom za Ulrikovega sina Zebra spisala darovnico bistriški kartuziji za tri hube v Dobcu; porok Friderik je tu naslovljen kot »dictus Ozzelniker de Zobelsperch« (ARS, AS 1063, sig. 4782 [1322 III 28]; obj. v GZL XI, št. 39). Friderik je na Čušperku živel le krajši čas.

¹¹² Takrat se je grof Majnhard I. Ortenburški zavezal spoštovati določila poravnave z Volkerjem II. in Herbardom V. Turjaškim (KLA, GAFA, sig. 36 [1329 VIII 10]; obj. v TKL I, št. 48).

¹¹³ Takrat je Elizabeta, hči Hermana iz Viševka pri Ložu in žena Janeza iz Planine, Dominiku Čušperskemu prodala dve hubi na Blokah (pri Fari in na Studenem). Med pričami sta bila tudi brata Seibot (I.) in Tristram (I.) iz Sajeveca (ARS, AS 1063, sig. 98 [1332 VIII 10]).

¹¹⁴ Nikolaj Kaul s Čušperka se prvič omenja 20. novembra 1347, ko je prodal neko hubo v župniji Marijinega rojstva v Šmarju pri Ljubljani. Listino, izdano v Ljubljani, je poleg Nikolaja pečatil še njegov bratranec Friderik (III.) Čušperski (ARS, AS 1063, sig. 136 [1347 XI 20]). Nikolaj Kaul se z ženo Elizabeto zadnjič omenja 3. aprila 1353, ko hubo na Malem Vrhu pri Šmarju proda Vulvingu Omejcu iz Ribnice, ki jo je kupil za večno luč v domači cerkvi sv. Štefana. Listino je pečatil tudi Nikolajev brat Ulrik (II.) [Gepawer] s Čušperka (ARS, AS 1063, sig. 158 [1353 IV 3]).

¹¹⁵ Eberhard (II.) Pfeffel se 12. novembra 1335 omenja kot gradiščan na Ortneku (ARS, AS 1063, sig. 6140 [1335 XI 12]). Najverjetneje gre za sina istoimenskega očeta, ki je bil pred 28. marcem 1322 že pokojni (ARS, AS 1063, sig. 4782 [1322 III 28]; obj. v GZL XI, št. 39).

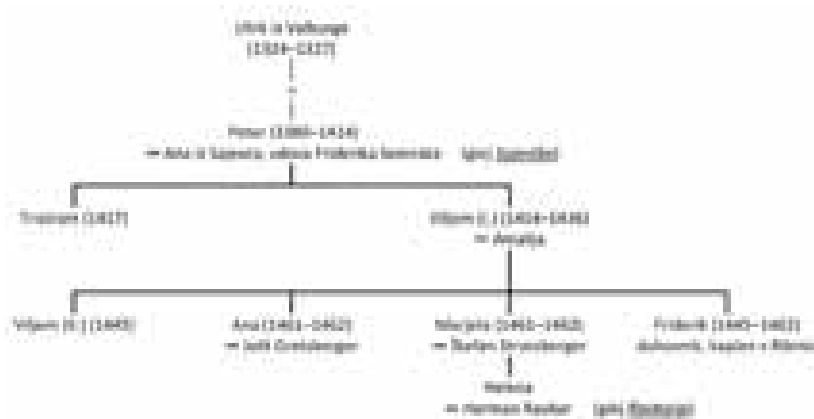
V drugi polovici 14. stoletja je bil med Čušperskimi najbolj dejaven Friderik (III.), verjetno sin Friderika (II.) Chaterja, ki je imel brata Gregorja.¹¹⁶ Poročen je bil z Zofijo, s katero je imel sinova Friderika (IV.) in Jurija (I.). Friderik (III.) je bil eden najzanesljivejših ortenburških vitezov, dejaven na Notranjskem, Dolenjskem in Gorenjskem. Omenja se med letoma 1347 in 1393.¹¹⁷ Oba njegova sinova sta bila celjska vazala. Leta 1436 je imel Friderik (IV.) v fevdu grad Boštanj pri Sevnici in številno okoliško posest,¹¹⁸ Jurij (I.) pa dvor v Bukovici, dvor v Goriči vasi, hubo v Nemški vasi ter dvor pri sv. Martinu (gre za predhodnika poznejšega gradu Boštanj pri Velikem Mlačevem), ki ga je nekoč zgradil njegov sorodnik Nikolaj Kaul, skupaj s travnikom in mlinom ter poldrugo hubo na Velikem Mlačevem.¹¹⁹

¹¹⁶ Prvič omenjen 1. novembra 1350, ko daje Eberhart (II.) Pfeffel svoji hčeri Ani, Gregorjevi ženi, za jutrnjo 18 kmetij na Rašici, med Ortnekom in Turjakom (ARS, AS 1063, sig. 6250 [1350 XI 1]; prim. tudi Adam, *Grad Kamen*, str. 27). Gregor je omenjen tudi 4. aprila 1359 (ARS, AS 1063, sig. 167 [1359 IV 4]).

¹¹⁷ ARS, AS 1063, sig. 131 [1347 II 2]; KLA, GAFA, sig. 74 [1353 III 12]; ÖStA-HHStA, AUR, 1353 VII 21; ARS, AS 1063, sig. 4598 [1354 VII 13]; KLA, GAFA, sig. 84 [1356 I 7]; ARS, AS 1063, sig. 6307 [1357 VII 18], sig. 6780 [1358 IV 28]; KLA, GAFA, sig. 92 [1358 V 4]; ARS, AS 1063, sig. 167 [1359 IV 4]; KLA, GAFA, sig. 98 [1359 VI 5]; ARS, AS 1063, sig. 6783 [1360 V 31]; KLA, GAFA, sig. 114 [1363 VIII 22]; KLA, GAFA, sig. 118 [1364 VI 26], sig. 120 [1364 VIII 3], sig. 121 [1364 VIII 3], sig. 122 [1364 VIII 3], sig. 134 [1367 X 23]; ARS, AS 1063, sig. 6502 [1380 XII 21], sig. 4380 [1393 III 19].

¹¹⁸ ARS, AS 1073/1-57r, f. 91, 108; StLA, HSStAC 3/15, f. 113.

¹¹⁹ Priloga, št. 1.

Genealoška preglednica 5: plemiči iz Valburge (von Sand Walpurg).

Nejasen je pojav Gutenberskih Ceplov na Čušperku. Ko je ortenburški gradiščan Jakob Cepel 12. septembra 1367 v Ribnici pečatil listino, s katero je Tomaž iz Zapotoka ribniškemu tržanu Mihaelu prodal dvor v Zapotoku, na pečatu jasno razberemo napis »s. Iocobi de Zobelsprch«.¹²⁰ Kot kaže, se je nekdo od Čušperških poročil s sestro Lenarta Cepla z Gutenberga in v zakonu z njo imel vsaj dva sinova, Jakoba in Ortolfa, pri čemer je Jakob izrecno naveden kot Cepel.¹²¹

Na prehodu v 15. stoletje se omenja še pet bratov oziroma bratrancev, imenovanih po Čušperku, in sicer: Peter,¹²² Merkel,¹²³ Dominik (II.),¹²⁴ Herman (II.)¹²⁵ in Henrik.¹²⁶ Od Čušperških v seznamih kranjskega plemstva in deželnih stanov najdemo Hermana (II.) in (njegovega sina) Hermana (III.), Friderika (IV.), Merkla, Erharda, Janeza in Jurija (II.).¹²⁷

Plemiči iz Valburge¹²⁸ (gl. Genealoška preglednica 5)

Ortenburški in celjski vazali so bili tudi plemiči iz Valburge pri Smledniku, ki so imeli posestva prvotno le na Gorenjskem. Njihov začetnik je Ulrik iz Valburge, ki se omenja med letoma 1324 in 1327.¹²⁹ Njegov potomec (najverjetneje vnuk) je bil Peter, ki se prvič omenja 25. januarja 1380, ko mu je grof Friderik III. Ortenburški v znak zvestobe podelil v fevd posest v Predtrgu pred Radovljico.¹³⁰ 24. junija 1394 mu je grof Herman II. Celjski podelil v fevd dvor in tri hube v Valburgi, tri hube in domec na Podreči ter po eno hubo v Hrašah, Polju pri Vodica in (Spodnjih ali Zgornjih) Pirničah.¹³¹ Del te posesti (tri hube v Valburgi, domec na Podreči in huba v Polju pri Vodica) je bil 18. aprila 1414 po Celjskih grofih podeljen v fevd Petrovemu sinu Viljemu (I.) kot očetova dediščina.¹³²

Vazali iz Valburge so bili sorodniki vazalov iz Sajeveca, saj je bil Peter iz Valburge poročen z Ano, hčerjo Tristrama (I.) iz Sajeveca in vdovo Friderika Šomraka, ortenburškega upravnika v Radovljici. Tako je 4. maja 1417 Tristram (II.) iz Sajeveca sorodnikoma, že omenjenemu Viljemu (I.) iz Valburge in njegovemu bratu Tristramu, podaril dvor v Sajevcu ter dve tretjini desetine od petnajstih hub in pol v Goriči vasi, osmih hub v Hrovači in devetih hub v Gorenji vasi.¹³³ Te ortenburške fevde je Viljemu (I.) 12. maja 1436 potrdil tudi grof Friderik II. Celjski. Viljem (I.) je dobil v fevd dvor in dve tretjini desetine od desetih hub v Sajevcu, dvor v Bukovici, dve hubi in pol ter mlin v Goriči vasi, tri hube v Otavicah, dve tretjini desetine od osmih hub v Jurjevici ter polo-

¹²⁰ ARS, AS 1063, sig. 6406 [1367 IX 12].

¹²¹ 23. aprila 1347 je v Škofji Loki Lenart Cepel z Gutenberga s soglasjem žene Vilburge in Jakoba Cepla ter Ortolfa, sinov svoje sestre, Henriku, staremu sodniku v Loki, prodal štiri hube na Laborah ob Savi (ARS, AS 1063, sig. 132 [1347 IV 23]).

¹²² Omenjen med letoma 1397 in 1403 (ARS, AS 1063, sig. 321 [1397 XI 30], sig. 362 [1403 IV 24], sig. 363 [1403 IV 24]).

¹²³ Omenjen 12. oktobra 1399 (ÖStA-HHStA, AUR, 1399 X 12).

¹²⁴ Omenjen 24. aprila 1400 (KLA, GAFA, sig. 220 [1400 IV 24]).

¹²⁵ Omenjen med letoma 1397 in 1423 (ARS, AS 1063, sig. 321 [1397 XI 30]; KLA, GAFA, sig. 220 [1400 IV 24]; ARS, AS 1063, sig. 439 [1416 XI 8]; ÖStA-HHStA, AUR, 1417 V 4; ARS, AS 1063, sig. 478 [1423 IX 29], sig. 5018 [1430 VIII 2]).

¹²⁶ Omenjen med letoma 1380 in 1414 (ARS, AS 1063, sig. 6502 [1380 XII 21]; ARS, AS 1063, sig. 245 [1382 V 25]; KLA, GAFA, sig. 199 [1388 X 19]; ARS, AS 1063, sig. 282 [1391 VIII 16], sig. 286 [1392 III 12], sig. 287 [1392 III 13]; NŠAL, NŠAL 101, II, Stari trg pri Ložu, sig. 599 [1393 III 12]; ARS, AS 1063, sig. 321 [1397 XI 30], sig. 362 [1403 IV 24], sig. 363 [1403 IV 24]; ÖStA-HHStA, AUR, 1414 V 1).

¹²⁷ Nared, Sezname, str. 330–334.

¹²⁸ Nem. von Sand Walpurg, von Sand Walpurg, Waldpürger ipd.

¹²⁹ Omenjen 20. decembra 1324 (NŠAL, NŠAL 101, št. 97 [1324 XII 20]) in 9. april 1327 (ARS, AS 1063, sig. 4019 [1327 IV 9]; reg. v CKL I, št. 119).

¹³⁰ NÖLA, StA Urk, sig. 1024 [1380 I 25].

¹³¹ NÖLA, StA Urk, sig. 1348 [1394 VI 24].

¹³² NÖLA, StA Urk, sig. 1891 [1414 IV 18].

¹³³ ÖStA-HHStA, AUR, 1417 V 4; reg. v URGSt III, št. 325.

Grof Friderik II. Celjski podeli Viljemu (I.) iz Valburge fevde na Ribniškem (dvora v Sajevcu in Bukovici, posestva v Goriči vasi in Otavica ter desetine v Sajevcu, Jurjevici, Brežah in Slatniku) in pri Radovljici na Gorenjskem (Predtrg, Nova vas pri Lescah in Rečica pri Bledu). Izdano v Celju na dan sv. Pankracija (12. maja) 1436 (NÖLA, StA Urk, sig. 2377).

vico desetine od tridesetih hub v Brežah in desetih hub v Slatniku; druga polovica te desetine se je delila na petine: dve sta šli Viljemu (I.), tri pa njegovemu (neimenovanemu) sorodniku. Po svoji polsestri Neži Somrak je takrat dobil v fevd še tretjino desetine v Novi vasi pri Lescah, šest njiv v Predtrgu pri Radovljici in hubi na Rečici pri Bledu.¹³⁴ Grof Friderik II. Celjski je Viljemu (I.) leta 1436 podelil v fevd še hubo v Goriči vasi.¹³⁵

Sinova Viljema (I.) iz Valburge, Viljem (II.) in Friderik, sta 9. maja 1445 od Jakoba Strmolskega, skrbnika mladoletnih otrok pokojnega Martina iz Sajevca, kupila del posesti, ki so jo imeli v fevdu vazali iz Sajevca, in sicer: dve tretjini desetine od treh hub na Bregu pri Ribnici, šestih hub na Vinicah, šestih hub v Sušjah in petih hub v Zapotoku.¹³⁶ Kot kaže, sta bila po letu 1457 tako oče Viljem (I.) kot tudi njegov sin Viljem (II.) že pokojna, fevdi pa so prešli v last mlajšega brata Friderika, ki je bil duhovnik in je imel beneficij kaplana pri oltarjih Naše ljube Gospe ter Mohorja in Fortunata v Ribnici.¹³⁷ Ta je

del fevdov prodal: desetino od petnajstih hub in pol v Goriči vasi Andreju Lambergu,¹³⁸ dvor v Sajevcu in dve tretjini desetine obeh dvorov v Sajevcu pa Janezu Čušperskemu.¹³⁹ Friderik je 29. septembra 1461 s svojima sestrama Ano, ženo Jošta Gretzbergerja, in Marjeto, ženo Štefana Strassbergerja, sklenil dogovor o delitvi dediščine po pokojnem očetu Viljemu (I.) in materi Amaliji.¹⁴⁰ Marjeta je 10. aprila 1462 svojo polovico dvora za 226 ogrskih goldinarjev prodala svoji sestri Ani.¹⁴¹

Raini¹⁴² (gl. Genealoška preglednica 6)

Za ortenburške vazale Raine (Breške) se je domnevalo, da je bil njihov viteški dvor morda Breg ob Kokri, vendar vsi do sedaj znani viri kažejo, da je bil to verjetneje Breg pri Begunjah.¹⁴³ Dvor na Bregu pri Begunjah je prvič omenjen kot celjski fevd Rainov

¹³⁸ StLA, HStAC 3/17, f. 3'.

¹³⁹ StLA, HStAC 3/17, f. 56', 70.

¹⁴⁰ NÖLA, StA Urk, sig. 2922 [1461 IX 29].

¹⁴¹ NÖLA, StA Urk, sig. 2935 [1462 IV 10].

¹⁴² Nem. *ab dem Rain, von Rayn* ipd.

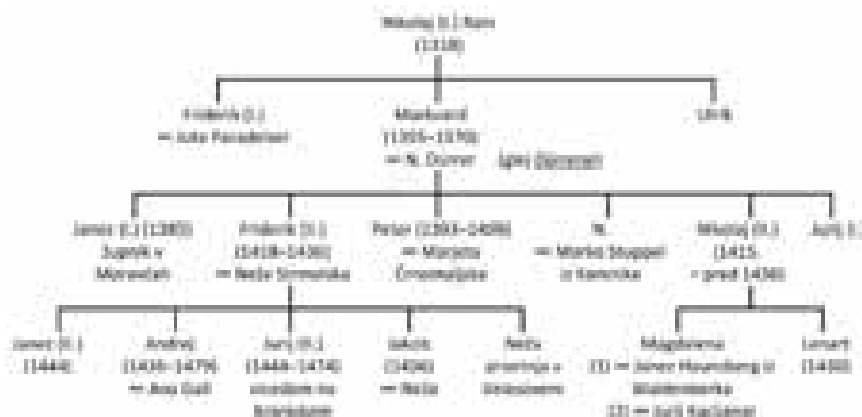
¹⁴³ Gl. Otorepec, Občina Predvdor, str. 85; Oitzl, Poselitvena slika, str. 309, op. 124. Več o rodbini Rain (Breških) gl. Slana, Grad Strmol, str. 159–167 in priloženo genealoško preglednico (Rodbina vitezov Strmolskih in povezava z rodbino Breških).

¹³⁴ NÖLA, StA Urk, sig. 2377 [1436 V 12]; ARS, AS 1073/I-57r, f. 20; StLA, HStAC 3/15, f. 17.

¹³⁵ Priloga, št. 12.

¹³⁶ NÖLA, StA Urk, sig. 2595 [1445 V 9]; ARS, AS 1073/I-57r, f. 57.

¹³⁷ StLA, HStAC 3/17, f. 27'.

Genealoška preglednica 6: Raini (prvotno z Brega [pri Begunjah]).

leta 1436, ko ga je grof Friderik II. Celjski podelil v fevd Frideriku (II.) Rainu.¹⁴⁴ Friderik (II.) in njegova nečakinja Magdalena, hči pokojnega brata Nikolaja (II.),¹⁴⁵ sta takrat od grofa Friderika II. Celjskega prejela v fevd obsežne ortenburške fevde, in sicer: poleg že omenjenega dvora na Bregu pri Begunjah še dvor v Nemški vasi, hubi v Prigorici, hubo v Lipovcu, hubo v Jurjevici, dve hubi, mlin in desetino v Zamostcu, hubi v Sodražici, hubo v Borštu (danes del naselja Podgorica v Dobropolju), hubi v Starem trgu ob Kolpi, šestino desetine v Dolenji vasi, Prigorici, Nemški vasi in Slovenski vasi, rovtve pri Otavichah ter posest na Koroškem (dve hubi v Šentpetru in eno v Kazazeh, oboje danes del Špitala ob Dravi). Friderikova žena Neža pa je dobila v fevd dvor v Begunjah in štiri hube v kraju Erlach (»Jelše«, nekdanje naselje pri Radovljici).¹⁴⁶ Po smrti Friderika (II.) Raina so bili 6. junija 1444 ti fevdi podeljeni sinu Janezu (II.), še vedno skupaj s sestrično Magdaleno.¹⁴⁷

Ravbarji (gl. Genealoška preglednica 7)

Rodbina najverjetneje izvira iz Koroške,¹⁴⁸ od koder so s pomočjo Ortenburžanov prišli na Kranjsko. Kot njihova vazala se na Kranjskem prva omenjata brata Štefan in Janez (I.) Ravbar, in sicer 4. junija 1379. Takrat je namreč grof Friderik III. Ortenburški bratoma za 100 mark soldov beneškega denarja zastavil deset hub v Zbiljah in za 72 mark desetino v Iški vasi.¹⁴⁹ Oba se skupaj omenjata še 24. avgusta 1396, ko sta na gradu Poljane pri Starem trgu ob Kolpi potrjevala meje ortenburške posesti med gospostvoma Metlika in Poljane.¹⁵⁰ Janez (I.) se kot pečatnik listine zadnjič omenja 31. avgusta 1407.¹⁵¹ Med prvimi od podedovanih ortenburških fevdov na Ribniškem je novi senior, grof Herman II. Celjski, po ohranjenih listinah 24. maja 1422 nekdanjemu ortenburškemu vazalu Frideriku Ravbarju podelil dvor z desetini v Nemški vasi.¹⁵² Friderik je bil verjetno sin Janeza (I.) in je imel od leta 1433 v fevdu grad Kravjek. Ta je bil v času habsburško-celjske faje porušen, a so ga Ravbarji pozneje obnovili in jim je do konca 17. stoletja služil kot eno glavnih rodbinskih središč.¹⁵³

Friderik Ravbar je imel brata Janeza (II.),¹⁵⁴ s katerim sta 28. septembra 1436 ljubljanskemu meščanu Vidu Spenglavcu prodala dve hubi na Velikem Vrhu na Blokah za 65 funtov pfenigov dunajskega denarja; eno je hasnoval podložnik Herandt Kocijančič, druga pa je bila opustela.¹⁵⁵ Njun brat je bil morda Ul-

¹⁴⁴ Pri tem dvoru verjetno ni šlo za današnji Breg pri Žirovnici, temveč za neki toponim »na Bregu« pri Begunjah. V fevdni knjigi grofov Celjskih za grofiji Ortenburg in Celje, sestavljeni 8. maja 1436, je bilo sprva zapisano »hof zu Vegawen am Rayn gelegen in Ratmansdorffer pharre«, pozneje pa je bilo »zu Vegawen«, tj. Begunje, prečrtano (ARS, AS 1073/I-57r, f. 21). Ko sta po smrti Friderika (II.) dvor podedovala sinova, najprej Janez (II.) in po Janezovi smrti Jurij (II.), je v fevdnih knjigah lokacija dvora opredeljena kot »am Rayn zu Figawen im dorf in Ratmansdorffer pfarr gelegen« (ARS, AS 1073/I-2r, f. 9^v) oziroma »am Rain zu Figawen im dorf in Ratmansdorffer pfarr gelegen« (ÖStA-HHStA, HS W 724, f. 267^v). Leta 1472 sta brata Andrej in Jurij (II.), sinova Friderika (II.), kupila tudi bližnji dvor Breg pri Žirovnici (gl. Smole, *Graščine*, str. 408).

¹⁴⁵ Nikolaj (II.) Rain (*ab dem Rain*) se prvič omenja 24. avgusta 1415 kot pečatnik listine, s katero sta brata Lenart in Benedikt, sinova pokojnega Janeza Zgoškega, ob izpolnjeni polnoletnosti od svojih skrbnikov Nikolaja iz Lesc, Jurija Lamberga in Heranta iz Kellerberga prejela očetovo posest (ARS, AS 1063, sig. 432 [1415 VIII 24]; reg. v Otorepec, Gradivo, št. 94).

¹⁴⁶ Priloga, št. 5. Omeniti velja, da je bila vsa naštetá posest leta 1436 prvotno podeljena v fevd le Frideriku, a je zapis, ki ga najdemo samo v ARS, AS 1073/I-57r, f. 19, prečrtan.

¹⁴⁷ Priloga, št. 16.

¹⁴⁸ V listini z dne 14. februarja 1354 (KLA, AUR, sig. 335 [1354 II 14]) se za neko vetrinjsko hubo v Unterbergnu pri St. Stephanu na Krappfeldu omenja, da jo po kupnem pravu zaseda Nikolaj Ravbar (*Nichlaw der Ravbar*).

¹⁴⁹ ÖStA-HHStA, AUR, 1379 VI 4.

¹⁵⁰ ÖStA-HHStA, AUR, 1396 VIII 24; reg. v MHVSt 7, št. 273.

¹⁵¹ ARS, AS 1063, sig. 398 [1407 VIII 31].

¹⁵² ARS, AS 1063, sig. 5746 [1422 V 24].

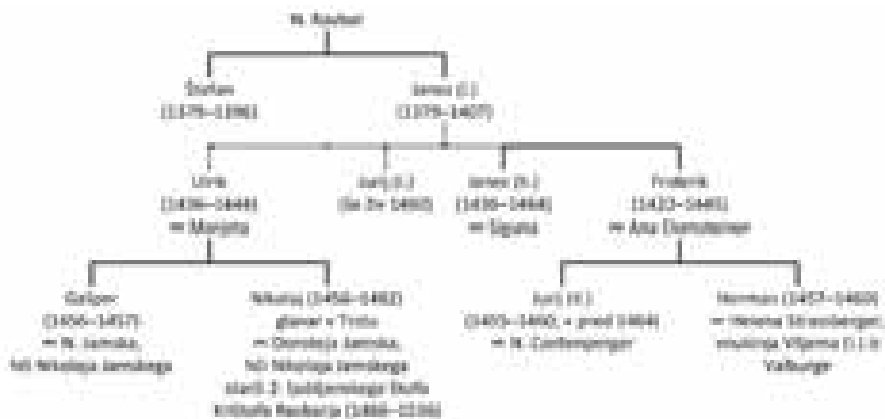
¹⁵³ Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 172.

¹⁵⁴ Oba sta omenjena v seznamu Kranjcev iz let 1421–1422 (Nared, Sezname, str. 330).

¹⁵⁵ Insert v KLA, GAFA, sig. 365 [1460 XII 1]; obj. v TKL II, št. 285.

Grof Friderik II. Celjski podeli Frideriku Ravbarju nekdanje ortenburške fevde, dvor v Nemški vasi z dvema tretjinama dvoru pripadajočih desetini in hubo v Nasovčah blizu Mengša. Izdano v nedeljo po vnebohodu (24. maja) 1422 (ARS, AS 1063, sig. 5746 [1422 V 24]).

Genealoška preglednica 7: Ravbarji.

rik Ravbar, ki je 7. novembra 1436 že omenjenemu ljubljanskemu meščanu Vidu Spenglavcu in njegovi ženi prodal še pusto hubo na Velikem Vrhu na Blokah za 20 funtov pfenigov dunajskega denarja.¹⁵⁶ Kot pečatnik se Ulrik zadnjič omenja 19. julija 1445.¹⁵⁷

Pravi vzpon Ravbarjev se je začel v drugi polovici 15. stoletja, ko sta vodenje družinske politike prevzela brata Nikolaj in Gašper, sinova Ulrika Ravbarja in

matere Marjete. Oba sinova sta pred letom 1456 od grofa Ulrika II. Celjskega dobila v fevd dvor v Blatah, dvora in hubi v Goriči vasi, dvor v Bukovici, dvor »Rožnik« nekje pri Ribnici ter po hubo na Vinicah in v Zapotoku. Skupaj z materjo Marjeto pa so imeli v fevdu še dve tretjini žitne desetine od šestih hub in pol v Sušjah, šestih hub na Vinicah, petih hub v Zapotoku in treh hub na Bregu pri Ribnici.¹⁵⁸ Oba sinova sta z uspešno vključitvijo v cesarjevo službo dosegla

¹⁵⁶ KLA, GAFA, sig. 310 [1436 XI 7]; obj. v TKL II, št. 185.

¹⁵⁷ ÖStA-HHStA, FAA XXIII, 1445 VII 19.

¹⁵⁸ Priloga, št. 19.

številne pomembne položaje v deželnoknežji upravi in sta bila v zadnji četrtini 15. stoletja glavna opora habsburški oblasti na jugozahodnem Kranjskem. Ravbarji so v drugi polovici 15. stoletja posedovali gospostva Lož, Šteberk, Hašperk in Završje v Istri, tako da so težišče svojega delovanja prenesli na Kras.¹⁵⁹

Lambergi

Po poreklu rodbina verjetno izvira iz Koroške, od koder so prišli najprej kot ministeriali Ortenburžanov na Gorenjsko. Na Ribniškem so imeli celjske fevde Boltežar Lamberg ter njegova sinova Andrej in Jurij.

Boltežar Lamberg se prvič omenja leta 1436, ko mu je Jurij iz Dan zastavil dve hubi in pol v vasi Jurjevica.¹⁶⁰ Nato ga zasledimo 24. aprila 1441, ko je za 24 funtov pfenigov dunajskega denarja prodal pol opustele hube v Podobu pri Ložu.¹⁶¹ Na njegovo prošnjo je Janez, naslovni škof v Lodu (Palestina) in generalni vikar oglejskega patriarha, v župnijski cerkvi sv. Jurija v Starem trgu pri Ložu 28. septembra 1445 posvetil nov oltar sv. Barbare ter vernikom podelil 80 dni odpustkov.¹⁶² Boltežar se kot gradiščan v Ložu omenja že okrog leta 1445¹⁶³ in 28. marca 1447, ko je pečatil listino Janeza Goldsmida, tržana v Ložu.¹⁶⁴ Boltežar je bil leta 1446 član kranjskih deželnih stanov.¹⁶⁵

Njegova sinova Andrej in Jurij sta okrog leta 1456 kot dediščino dobila v fevd hubi v Sodražici, hubi v Zamostcu, po eno hubo v Nemški vasi, Lipovcu in Jurjevici, desetine v Dolenji vasi, Prigorici, Zamostcu in Sodražici ter njivo pri Otavicah. Desetino od petnajstih in pol hub v Goriči vasi pa jima je prodal duhovnik Friderik iz Valburge.¹⁶⁶ Cesar Friderik III. je 12. junija 1457 bratoma podelil v upravo gospostvo in grad Ribnica,¹⁶⁷ 12. aprila 1462 pa je Andreju v štiriletni zakup podelil spodnji in srednji urad v Ribnici.¹⁶⁸ Od obeh sinov je bil na Ribniškem bolj dejaven Andrej, ki je bil poročen z Elizabeto Čušperško in je bil v tistem času oskrbnik gradu Ribnica,¹⁶⁹ okrog leta 1470 pa je sezidal grad na Bregu pri Ribnici.¹⁷⁰

¹⁵⁹ Kosi, *Spopad*, str. 187.

¹⁶⁰ Priloga, št. 4.

¹⁶¹ NŠAL, NŠAL II, Stari trg pri Ložu, št. 603 [1441 IV 24]; reg. v LNŠAL II, št. 603.

¹⁶² NŠAL, NŠAL II, Stari trg pri Ložu, št. 604 [1445 IX 28]; reg. v LNŠAL II, št. 604.

¹⁶³ ARS, AS 1073, I-57r, f. 123.

¹⁶⁴ NŠAL, NŠAL 101, II, Stari trg pri Ložu, št. 605 [1447 III 28]; reg. v LNŠAL II, št. 605.

¹⁶⁵ Nared, Sezname, str. 333. Pri Boltežarju Lambergu, ki je naveden v seznamu Kranjcev iz let 1421–1422 (Nared, Sezname, str. 331), pa gre zelo verjetno za istoimenskega očeta.

¹⁶⁶ Priloga, št. 20.

¹⁶⁷ ÖStA-HHStA, HS B 360, f. 54–54', 55–55'.

¹⁶⁸ ÖStA-HHStA, AUR, 1462 IV 12.

¹⁶⁹ ARS, AS 1063, sig. 733 [1465 III 28]; KLA, GAFA, sig. 384 [1465 VIII 10]; ARS, AS 1063, sig. 738 [1465 IX 26] in sig. 759 [1467 VII 17].

¹⁷⁰ Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68.

Schrabas

Vazal Celjskih grofov je bil tudi Janez Schrabas iz stare družine celjskih vazalov, ki se prvič omenja 30. septembra 1425.¹⁷¹ Grof Friderik II. Celjski mu je 18. marca 1436 za številne usluge, ki jih je storil njemu in očetu Hermanu II., podelil v oskrbo grad Kostel.¹⁷² Poleg tega mu je 24. junija 1436 podelil v fevd številno posest v kostelski, krški, trebanjski in ribniški župniji; v slednji po eno hubo v Gorenji vasi, Lipovcu in Nemški vasi.¹⁷³ Janez Schrabas je na Kranjskem in Štajerskem veljal za deželnega sovražnika, torej v celjsko-krški oziroma celjsko-habsburški fajdi za pristaša Celjskih. V seznamu deželnih sovražnikov iz okrog leta 1440 je navedeno, da roparsko napada deželane in noče upoštevati deželnega prava; deželni sovražniki pa jahajo notri in ven v Kostelu ter se tam tudi vzdržujejo.¹⁷⁴

Ortenburški in celjski fevdi na Ribniškem

Dvori

Med letoma 1436 in 1456 se na Ribniškem omenja kar štirinajst dvorov, ki so jih v fevd podeljevali grofje Celjski.

V Brežah se že leta 1405 omenja ortenburški dvor. Takrat je bil v fevdu Nikolaja (I.) iz Sajeveca, ki ga je 11. maja omenjenega leta s privoljenjem grofa Friderika III. Ortenburškega zastavil ženi Elizabeti, hčeri pokojnega Ditrika Šumberškega, za jutrnjo v višini 50 mark šilingov.¹⁷⁵ Dvor je bil leta 1436 v fevdu sina Nikolaja (II.) iz Sajeveca.¹⁷⁶

Dvor na Bregu pri Ribnici je leta 1436 dobil v fevd Friderik (V.) Čušperški.¹⁷⁷ Iz tega dvora je Andrej Lamberg okrog leta 1470, potem ko se je ločil od brata Jurija, ki je ostal v ribniškem gradu, sezidal grad.

V Bukovici so bili trije dvori. Prvega je imel leta 1436 v fevdu Jurij Čušperški,¹⁷⁸ v letih 1455 in 1457 pa so ga imeli v fevdu že Ravbarji, in sicer Marjeta, vdova Ulrika Ravbarja, ter njuna sinova Nikolaj in Gašper.¹⁷⁹ Drugega je 12. maja 1436 grof Friderik II. Celjski podelil v dedni fevd Viljemu (I.) iz Valburge.¹⁸⁰ Leta 1457 ga je imel kot dediščino v fevdu

¹⁷¹ Takrat je skupaj z Jurijem Turjaškim in Nikolajem Hmeljniškim obljubil vrniti Janezu Perneškemu 322 funtov dunajskih črnih pfenigov (KLA, GAFA, sig. 278 [1425 IX 30]; obj. v TKL II, št. 98).

¹⁷² ARS, AS 1073/I-57r, f. 72'; StLA, HStAC 3/15, f. 76. Fevd mu je potrdil še leta 1441 (StLA, HStAC 3/15, f. 47–48').

¹⁷³ Priloga, št. 14.

¹⁷⁴ ARS, AS 1063, sig. 4496, f. 3 [ok. 1440]; obj. v Otorepec, Sezname, str. 334–335.

¹⁷⁵ ARS, AS 1063, sig. 378 [1405 V 11].

¹⁷⁶ Priloga, št. 9.

¹⁷⁷ Priloga, št. 13.

¹⁷⁸ Priloga, št. 1.

¹⁷⁹ Priloga, št. 19.

¹⁸⁰ NÖLA, StA Urk, sig. 2377 [1436 V 12]; ARS, AS 1073/I-57r, f. 20.

Bratje Henrik (II.), Ortolf (I.) in Friderik (I.) Turjaški prodajo bratoma Seibotu (I.) in Tristramu (I.) iz Sajeveca dvor pri Goriči vasi z dvema hubama, mlinom na Bistrici, hubo v sadovnjaku in tremi hubami v bližnjih Otavnicah ter desetine v Goriči vasi, Hrovači, Gorenji vasi, Zapotoku, na Vinicah, v Sušjah in na Bregu pri Ribnici. Poleg omenjene posesti na Ribniškem jima prodajo še petnajst hub v Radencih ob Kolpi v bližini gradu Poljane. Med pričami sta bila tudi Friderik (II.) Chater s Čušperka in Bertold iz Dan. Izdano na dan sv. Jakoba (25. julija) 1340 (ARS, AS 1063, sig. 6179 [1340 VII 25]).

že njegov sin, duhovnik Friderik iz Valburge.¹⁸¹ V bližini, južno od Bukovice, je bil še tretji, leta 1436 že opuščeni dvor, ki ga je imel med letoma 1436 in 1457 v fevdu Jurij iz Dan.¹⁸²

Omenjeni Jurij je leta 1436 od celjskih grofov dobil v fevd tudi dvor v Danah, na katerem je takrat bival in kateremu so pripadale štiri hube.¹⁸³ Ta dvor je imel Jurij v fevdu še leta 1457.¹⁸⁴

Najstarejši med omenjenimi dvori je bil v Goriči vasi; v prvi polovici 14. stoletja so ga imeli v fevdu Turjaški. 25. julija 1340 so bratje Henrik (II.), Ortolf (I.) in Friderik (I.) Turjaški bratoma Seibotu (I.) in Tristramu (I.) iz Sajeveca prodali dvor pri Goriči vasi z mlinom na Bistrici in tremi hubami v bližnjem Otavniku.¹⁸⁵ Ta dvor je 26. maja 1406 Friderik Ortenburški podelil v fevd Tristramu (III.) iz Sajeveca.¹⁸⁶

Kot kaže, so bili trije dvori tudi v Nemški vasi. Prvega je 24. maja 1422 grof Herman II. Celjski po-

delil Frideriku Ravbarju.¹⁸⁷ Leta 1456 so ga še imeli v fevdu Ravbarji, tako kot tistega v Bukovici, in sicer Ulrikova vdova Marjeta s sinovoma Nikolajem in Gašperjem.¹⁸⁸ Drugega je leta 1436 od celjskih grofov dobil v fevd Jurij Čušperški,¹⁸⁹ a je kmalu zatem prešel v fevd Viljema iz Nemške vasi,¹⁹⁰ ki ga je imel v fevdu tudi leta 1457.¹⁹¹ Tretji dvor je leta 1436 dobil v fevd Friderik (II.) Rain,¹⁹² po njegovi smrti pa je bil 6. junija 1444 podeljen v fevd njegovemu sinu Janezu (II.).¹⁹³

Ortenburški dvor v Slatniku se, tako kot tisti v Brežah, omenja leta 1405, ko ga je Nikolaj (I.) iz Sajeveca skupaj s še neko drugo svojo posestjo zastavil svoji ženi Elizabeti za jutrnjo.¹⁹⁴ Dvor je bil leta 1436, tako kot tisti v Brežah, že v fevdu njegovega sina Nikolaja (II.).¹⁹⁵

¹⁸⁷ ARS, AS 1063, sig. 5746 [1422 V 24].

¹⁸⁸ Priloga, št. 19.

¹⁸⁹ Priloga, št. 1.

¹⁹⁰ Priloga, št. 10.

¹⁹¹ StLA, HStAC 3/17, f. 8'.

¹⁹² Priloga, št. 5.

¹⁹³ Priloga, št. 16.

¹⁹⁴ ARS, AS 1063, sig. 378 [1405 V 11].

¹⁹⁵ Priloga, št. 9.

¹⁸¹ StLA, HStAC 3/17, f. 27'.

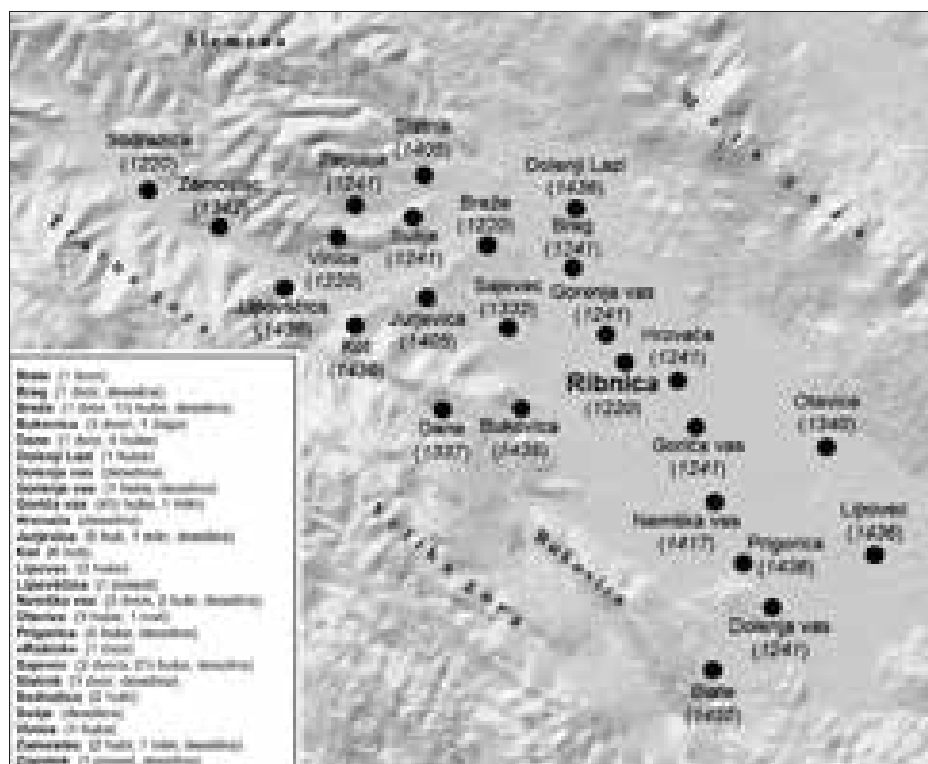
¹⁸² Priloga, št. 2, 22.

¹⁸³ Priloga, št. 2.

¹⁸⁴ Priloga, št. 22.

¹⁸⁵ ARS, AS 1063, sig. 6179 [1340 VII 25].

¹⁸⁶ NÖLA, StA Urk 1686 [1406 V 26].

Kraji na Ribniškem, kjer so imeli Celjski podedovane ortenburške fevde; navedene so tudi najstarejše pisne omembe krajev (prim. SHT I pod ustreznim toponimom) (zemljevid izdelal J. Šilc).

Leta 1456 se prvič omenja dvor v Blatah, ki je bil fevd bratov Nikolaja in Gašperja Ravbarja. Ravbarja sta imela v fevdu tudi dvor »Rožnik« nekje v bližini Ribnice.¹⁹⁶

Poleg naštetih štirinajstih dvorov, ki se omenjajo v času Celjskih grofov, je bil (takrat verjetno že opuščen) ortenburški dvor tudi v Zapotoku. Nekoč je bil v lasti Tomaža iz Zapotoka, ki ga je 12. septembra 1367 z vsem pripadajočim za sedem in pol marke soldov beneškega denarja prodal Mihaelu, tržanu v Ribnici.¹⁹⁷

Hube, mlini in žage

Poldruga huba v Brežah, štiri hube v Danah, mlin ter štiri hube in pol v Jurjevici, šest hub v Kotu pri Ribnici, žaga na reki Ribnici (nedaleč od Bukovice) ter posest v Lipovšici so bili med letoma 1436 in 1456 v fevdu Jurija iz Dan.¹⁹⁸ Po ena huba v Gorenji vasi, Lipovcu in Nemški vasi so bile 24. junija 1436 podeljene v fevd Janezu Schrabasu.¹⁹⁹ Huba v Dolenjih Lazih, huba v Lipovcu, huba v Nemški vasi in dve hube v Prigorici so bile leta 1436 v fevdu Viljema

iz Nemške vasi.²⁰⁰ Leta 1436 je imel hubo v Goriči vasi v fevdu Jurij Čušperški,²⁰¹ tri in pol hube v Goriči vasi, tri hube v Otavica in mlin v Goriči vasi Viljem (I.) iz Valburge,²⁰² pol hube v Jurjevici, dve hube in pol v Sajevcu pa Nikolaj (II.) iz Sajevca.²⁰³ Hubo na Vinicah je imela v fevdu Ana z Brega pri Ribnici, hči takrat že pokojnega Štefana Ebrarja,²⁰⁴ nekaj posesti v Zapotoku pa je bilo v fevdu Heranda iz Sodražice.²⁰⁵ Hubo v Jurjevici, hubo v Lipovcu, hube v Prigorici, hube v Sodražici, hube in mlin v Zamostcu ter rovt pri Otavica je imel leta 1436 v fevdu Friderik (II.) Rain,²⁰⁶ 6. junija 1444 pa so ti fevdi kot očetova dediščina prešli v last sina Janeza Raina.²⁰⁷

Desetine

Celjski grofje so podeljevali v fevd tudi številne desetine, in sicer: na Bregu pri Ribnici (leta 1441 vazalom iz Sajevca, 1445 vazalom iz Valburge), v Brežah (1436 vazalom iz Sajevca in Valburge, 1456 Dürrerjem), v Dolenji vasi (1436 in 1444 Rainom),

¹⁹⁶ Priloga, št. 19.

¹⁹⁷ Listino, ki je bila izdana v Ribnici, sta pečatila Tristram iz Sajevca in Jakob Cepel s Čušperka (ARS, AS 1063, sig. 6406 [1367 IX 12]).

¹⁹⁸ Priloga, št. 2, 22.

¹⁹⁹ Priloga, št. 14.

²⁰⁰ Priloga, št. 10.

²⁰¹ Priloga, št. 1.

²⁰² Priloga, št. 7, 12.

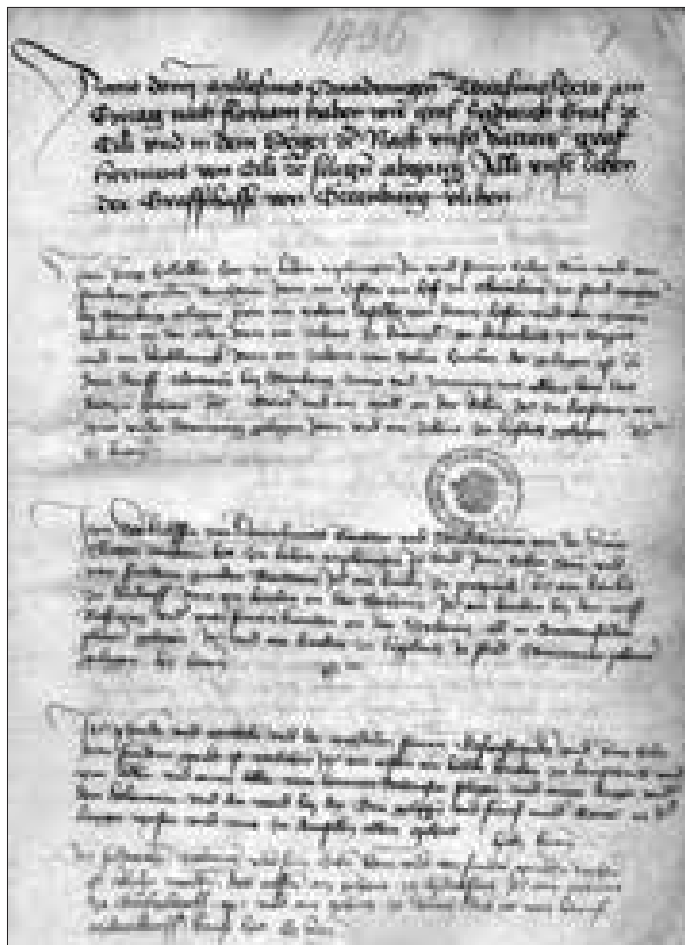
²⁰³ Priloga, št. 4.

²⁰⁴ Priloga, št. 8.

²⁰⁵ Priloga, št. 11.

²⁰⁶ Priloga, št. 8.

²⁰⁷ Priloga, št. 16.

Fevdna knjiga grofa Friderika II. Celjskega za grofijo Ortenburg je bila nastavljena 8. maja 1436 (ARS, AS 1073/I-57r, f. 1).

v Gorenji vasi (1436 vazalom iz Valburge, 1441 vazalom iz Sajejca), v Goriči vasi (1436 vazalom iz Valburge, 1441 vazalom iz Sajejca), v Hrovači (1436 vazalom iz Valburge, 1441 vazalom iz Sajejca), v Jurjevici (1436 vazalom iz Valburge in Sajejca, 1456 Dürrerjem), v Nemški vasi (1436 in 1444 Rainom), v Prigorici (1436 in 1444 Rainom), v Sajejcu (1436 vazalom iz Valburge), v Slatniku (1436 vazalom iz Valburge in Sajejca, 1456 Dürrerjem), v Sušnjah (1441 vazalom iz Sajejca, 1445 vazalom iz Valburge), v Zapotoku (1441 vazalom iz Sajejca, 1445 vazalom iz Valburge) in v Zamostcu (1436 Rainom).

Deželnoknežja posest

Zaradi vedno večjih trenj, ki so se spričo postopnega nastajanja lastne celjske dežele pojavljala med celjskimi grofi in Habsburžani, je ob koncu leta 1437 izbruhnila fajda (glavni vzrok je bil povzdig celjskih grofov v državne kneze s strani cesarja Sigismunda Luksemburškega, povod pa nesoglasja v zvezi z umestitvijo krškega škofa), ki je dodobra spremenila razmerja moči v regiji. Zaključila se je avgusta 1443

s poravnavo med sprtima stranema, ki je celjskima grofoma (osebno, ne pa dedno) priznavala knežji položaj, ukinjala pa njuno kneževino.²⁰⁸ Ta poravnava je vključevala obojestransko dedno pogodbo, sklenjeno 16. avgusta 1443, ki je določala, da v primeru izumrtja Celjskih po moški liniji vso njihovo posest dobijo Habsburžani, če pa izumrejo oni, dobe novopečeni knezi vsa njihova gospostva v Istri ter delu Kranjske in Štajerske.²⁰⁹ Z umorom Ulrika II. Celjskega 9. novembra 1456 v Beogradu je celjska rodbina izgubila zadnjega moškega člana, celjsko posest pa so po krajši vojni prevzeli Habsburžani. Cesar Friderik III. je leta 1457 sestavil novo fevdno knjigo, v kateri so bili popisani deželnoknežji fevdi grofij Celje, Ortenburg in Gorica, vojvodin Štajerska, Koroška, Kranjska in Avstrija ter gospostva Weitra, med njimi tudi na Ribniškem.²¹⁰

²⁰⁸ Nared, Sezname, str. 329–330, s podrobnim seznamom literature.

²⁰⁹ ARS, AS 1063, sig. 4511 [1443 VIII 16].

²¹⁰ StLA, HStAC 3/17.

Priloga

Celjski fevdi na Ribniškem 1436–1456²¹¹

št. 1 [1436]: Item Jorig Zobelsperger^{a)} hat ze lehen enphanen in vnd seinen erben sün vnd von sundern gnaden tochttern. Item vnd sind das die gueter. Des ersten ain hof zu **Puchholz**^{b)}. Item ain hof zu **Payerstorff**^{c)}. Item ain hueben ze **Weykerstorff**^{d)}. Item ain hof ze Sand Mertten^{d)} mit sampt dem puel, da vormalen der Kewl selig ain hawss aufgehabt hat. Item die wysen bej der obern müll. Item vnd anderthalbe hueben zu Grossen Mlatsche^{e)}. Habet litteram.²¹² // [*vsebinsko enako*]²¹³

^{a)} Jurij Čušperški ^{b)} Bukovica ^{c)} Nemška vas ^{d)} Goriška vas ^{e)} Boštanj (nekdanji grad pri Velikem Mlačevem); gre za dvor in gorico, kjer je nekoč imel hišo pokojni [Nikolaj] Kaul [s Čušperka] ^{e)} Veliko Mlačevo

št. 2 [1436]: Jorig Podem^{a)} hat ze lehen enphanen in vnd seinen erben sun vnd von sundern gnaden tochttern die hernachgeschriben gueter des erstten im **Podem**^{b)} ain hof den er selber pawtt. Item dabei vier hueben. Item in dem **Winkchel**^{c)} 6 huben. Item an der **Juriauetz**^{e)} funfthhalb huben. Item ain müll daselbs. Item ain guett in **Lippabicz**^{d)}. Item anderthalb hueben ze **Frisach**^{e)}. Item ainen oden hof des drej hueben sind gelegen am perg ob den **Puchholz**^{f)} des pymerkch ausgeczait sind von dem prun **Sumetzčetsch**^{g)} da er auf den perg endspringet vnd derrichts auf **Reyfnicz perg**^{h)} auf die hoch des waldes vnd von demselben prunn an der anderen seyten derrichts auf die hoch vncz in das **Kramitäch**ⁱ⁾ gen **Vgor**^{j)}, was awer ausserhalb der zwayer gemerkch ist gen dem wasser ze tal der **Reifnitz**^{k)} werdts, das sol ein gleiche gemayn sein mit suchung des holcz vnd der wayd dem markt vnd den dorffern in der gegent **Reifnitz**^{l)}. Item vnd ain sag im vrsprung in der **Reifnitz**^{k)}. Habet litteram.²¹⁴ // [*vsebinsko enako, le da preostanek teksta od auf den perg endspringet vnd derrichts dalje manjka*]²¹⁵

^{a)} Jurij iz Dan ^{b)} Dane ^{c)} Kot pri Ribnici ^{d)} Jurjevica ^{e)} Lipovšica ^{f)} Breže ^{g)} Bukovica ^{h)} Smečec, pritok Ribnice ⁱ⁾ masiv Velika gora ^{j)} morda Vinograd (567 m) ^{k)} grič Ugar ^{l)} reka Ribnica ^{l)} Ribnica

št. 3 [1436]: Jorig Podem^{a)} hat versecz Walthazaren Lamberger^{b)} dritthalb hueben in dem dorff **Jurewicz**^{c)} meins herren lehen Ortenburg^{e)} vmb

funfczigk marck agler darczu meins herren vrlaub vnderm petschäd.²¹⁶ // [*vsebinsko enako*]²¹⁷

^{a)} Jurij iz Dan ^{b)} Boltežar Lamberg ^{c)} Jurjevica ^{d)} grofija Ortenburg

št. 4 [1436]: Nicklas Ruespacher^{a)} hat ze lehen enphanen in vnd seinen erben vnd von sundern gnaden tochttern die hernachgeschriben lehen vnd gueter. Item dez ersten ainen hof ze **Friesach**^{b)}. Item ain tail ains zehents daselbs ze **Friesach**^{b)}, zu **Juriawitz**^{c)} vnd zum **Slättenigk**^{e)}. Item dritthalbe hueben zu **Rüspäch**^{d)}. Item ain halbe hueben zu **Juriawicz**^{e)}. Habet litteram.²¹⁸ // [*vsebinsko enako*]²¹⁹

^{a)} Nikolaj iz Sajeveca ^{b)} Breže ^{c)} Jurjevica ^{d)} Slatnik ^{e)} Sajevec

št. 5 [1436]: Fridreich von Rain^{a)} hat ze lehen enphanen in vnd seinen erben sun vnd von sundern gnaden tochttern die hernachgeschriben guetter. Des ersten den hof am Rain^{b)} gelegen in Radmansdorffer pharr^{c)} vnd ain hof zu **Payersdorff**^{e)} gelegen in **Reiffniczer pharr**^{d)}. Item zwo hueben ze **Pucheldorff**^{e)} vnd ain hueben ze **Lippowicz**^{f)}. Item ain hueben an der **Juriowicz**^{g)} vnd zwo hueben zem **Prukklein**^{h)} ain müll vnd ainen zehenten daselbs. Item zwo hueben ze **Stodersicz**ⁱ⁾ vnd ain hueben am Vierst^{j)} gelegen in Guttenuelden pharr^{k)} vnd zwo hueben zu Polan^{l)} gelegen vor dem markt^{m)}. Item ainen zehenten von den drein dorffern ze **Niderdorff**ⁿ⁾, ze **Pucheldorff**^{e)} vnd ze **Payersdorff**^{e)}, von yeden zehenten den sexsten tail vnd ainen zehenten ze Windesdorff^{o)} auch den sexten tail ze nemen. Item vnd ain gerewt gehaizzen Morauicz^{p)} gelegen bej dem dorff **Ottawnikch**^{q)} alles in der **Reifniczer pharr**^{d)}. Item ain hof ze Vigawn^{s)} vnd vier hueben zum Erlach^{s)} nehent bej Ratmansdorff^{t)} gelegen. Item zwo hueben zu Sannd Peter^{u)} vnder Ortenwurg^{v)} vnd ain hueben zu Edling^{z)} in Spitaler pharr^{z)} gelegen. Habet litteram. (Zapis je prečrtan.)²²⁰ // [*vsebinsko enako, le da namesto Des ersten den hof am Rain*^{b)} gelegen *piše* Des ersten den hof zu **Vegawen**^{s)} am Rain^{b)} gelegen, *na koncu pa sledi*: Auch haben wir den engenanten Fridreichen von Rain^{a)}, Agnesen^{a)} seiner wirttin vnd iren erben sun vnd tochttern besunderlich verlihen ain hof ze Vigawen^{s)} vnd vier hueben zum Erlach^{s)} nehent bej Ratmansdorff^{t)} gelegen. Habet litteram.]²²¹ // [*vsebinsko enako*]²²²

^{a)} Friderik Rain ^{b)} Breg (pri Begunjah) ^{c)} župnija sv. Petra

²¹⁶ ARS, AS 1073/I-57r, f. 15.

²¹⁷ StLA, HStAC 3/15, f. 14.

²¹⁸ ARS, AS 1073/I-57r, f. 15'.

²¹⁹ StLA, HStAC 3/15, f. 14.

²²⁰ ARS, AS 1073/I-57r, f. 19.

²²¹ ARS, AS 1073/I-57r, f. 21.

²²² StLA, HStAC 3/15, f. 18.

²¹¹ Opomba: toponimi, izpisani odebjeljeno, so na Ribniškem.

²¹² ARS, AS 1073/I-57r, f. 1'.

²¹³ StLA, HStAC 3/15, f. 1'.

²¹⁴ ARS, AS 1073/I-57r, f. 15.

²¹⁵ StLA, HStAC 3/15, f. 13'.

v Radovljici ^o Nemška vas ^d župnija sv. Štefana papeža v Ribnici ^e Prigorica ^f Lipovec ^g Jurjevica ^h Zamostec ⁱ Sodražica ^j Boršt (del naselja Podgorica v Dobropolju) ^k župnija sv. Križa v Dobropolju (Videm-Dobropolje) ^l Poljane (v pomenu pokrajine) ^m Stari trg ob Kolpi ⁿ Dolenja vas ^o Slovenska vas ^p Moravec, podložnik pri Otavica ^q Otavice ^r Begunje ^s Erlach (nekdanje naselje pri Radovljici) ^t Radovljica ^u Sankt Peter/Šentpeter (del naselja Spittal an der Drau/Špital ob Dravi) ^v Ortenburg (nad zaselkom Unterhaus v Baldramsdorfu) ^w Edling/Kazaze (del naselja Spittal an der Drau/Špital ob Dravi) ^x župnija Spittal an der Drau/Špital ob Dravi ^y Neža, žena Friderika Raina

št. 6 [1436]: Wilhalm von Sand Walpurg^{a)} hat ze lehen enphangen in vnd seinen erben sun vnd tochttern die hernachgeschriben gueter. Des ersten zu **Weykkersdorff**^{b)} ain zehent von sechzehenthalben hueben. Item zu **Chrabacz**^{c)} ainer von acht hueben. Item zu **Oberdorf**^{d)} ainer von newn hueben alles in **Reifniczer pharr**^{e)} gelegen zway tail ze nemen. Habet litteram.²²³ // [*vsebinsko enako*]²²⁴

^{a)} Viljem iz Valburge ^{b)} Goriča vas ^{c)} Hrovača ^{d)} Gorenja vas (del Ribnice) ^{e)} župnija sv. Štefana papeža v Ribnici

št. 7 [1436]: Wilhalm von Sannd Walpürg^{a)} hat ze lehen enphangen in vnd erben sun vnd tochttern die hernachgeschriben lehen. Des ersten ain hof in dem **Ruespach**^{b)} vnd ain zehent von zehen hueben zway tail ze nemen daselbs gelegen. Item ain hof in dem **Puchholz**^{c)} mit aller irer zugehorung, als von allter herkommen ist. Item zu **Weykersdorff**^{d)} drithalbe hueben vnd ain mull daselbs gelegen. Item ze **Ottownikh**^{e)} drej hueben vnd ainen zehenten ze Friesach^{f)} auf dreyzehen hueben zway tail ze nemen vnd von zwain tailen geuellt dem benanntten Wilhalm^{a)} halbs vnd das andertthalb tail get in fuff tail demselben Wilhalem^{a)} zway tail vnd seinem ohem drew tail. Item ze **Juryabit**^{f)} auf acht hueben zway tail zehent ze nemen vnd ze **Slatenikg**^{g)} auf zehen hueben auch zway tail zehenten ze nemen vnd die zway tail gen in fuff tail dem egenanten Wilhalem^{a)} zway tail vnd seinen ohem drey tail. Item ain zehent zu Newendorff^{h)} allerlay drittall ze nemen. Item sekchs akcher von dem markt Radmansdorffⁱ⁾ gelegen vnd zwo hueben an der Reschicz^{j)} an der Weleschicz^{k)} gelegen die im Agnes^{l)}, weylend Fridreichs des Somraks^{m)} tochter sein stewf swester vermacht vnd geben. Habet litteram.²²⁵ // [*vsebinsko enako*]²²⁶

^{a)} Viljem iz Valburge ^{b)} Sajevec ^{c)} Bukovica ^{d)} Goriča vas ^{e)} Otavice ^{f)} Breže ^{g)} Jurjevica ^{h)} Slatnik^{b)} Nova vas pri Lescah ⁱ⁾ Predtrg (del naselja Radovljica) ^{j)} Rečica (pri Bledu) ^{k)} »Weleschicz« (nekje blizu Rečice) ^{l)} Neža, hči

²²³ ARS, AS 1073/I-57r, f. 20.

²²⁴ StLA, HStAC 3/15, f. 17.

²²⁵ ARS, AS 1073/I-57r, f. 20.

²²⁶ StLA, HStAC 3/15, f. 17–17'.

Friderika Somraka ^{m)} Friderik Somrak, ortenburški upravnik v Radovljici

št. 8 [1436]: Anna von Willigen Rayn,^{a)} Steffan des Ebraren^{b)} wirttin hat ze lehen enphangen ir vnd iren erben sun vnd von sundern gnaden tochttern ain hueben ze **Weynicz**^{c)} in **Reyfniczer pharr**^{d)} gelegen. Habet litteram. Die huben hat mein herr kawfft.²²⁷ // [*Vsebinsko enako*]²²⁸

^{a)} Ana z Brega pri Ribnici na Dolenjskem, hči Štefana Ebrarja ^{b)} Štefana Ebrar ^{c)} Vinice ^{d)} župnija sv. Štefana papeža v Ribnici

št. 9 [1436]: Niklas Ruspacher^{a)} hat ze lehen enphangen in vnd seinen erben sun vnd von sundern gnaden tochttern die hernachgeschriben gueter vnd zehent. Des ersten ain hof in dem **Ruspach**^{b)}. Item hof ze **Friesach**^{c)} vnd zu **Slatenikg**^{d)} alles in **Reifniczer pharr**^{d)} gelegen. Habet litteram.²²⁹ // [*vsebinsko enako*]²³⁰

^{a)} Nikolaj iz Sajeveca ^{b)} Sajevec ^{c)} Breže ^{d)} Slatnik ^{e)} župnija sv. Štefana papeža v Ribnici

št. 10 [1436]: Wilhalm von Payersdorff^{a)} hat ze lehen enphangen im vnd seinen erben sun vnd von sundern gnaden tochttern. Des ersten ainen hof zu **Bayersdorff**^{b)}. Item ain huben dabey. Item zwo huben zu **Pucheldorff**^{c)}. Item ain huben zu **Lyppawecz**^{d)}. Item ain huben zu **Gerewt**^{d)} allez in **Reifniczer pharre**^{e)} gelegen. Item awer zwo huben zu Penndorff^{f)}. Item ain huben zu Wenigdorfflein^{g)} in Harrlander pharre^{h)} gelegen. Item aber fuff huben daselb zu Wenigdorfflein^{g)} gelegen die wir im als ainem lehentrager an stat Annenⁱ⁾ vnd Vrssen^{j)} Ostermans des Matscheral^{k)} tochttern vnd irn erben zu irn rechten vnd an schaden gelihen sind. Habet litteram.²³¹ // [*vsebinsko enako*]²³²

^{a)} Viljem iz Nemške vasi ^{b)} Nemška vas ^{c)} Prigorica ^{d)} Lipovec ^{e)} Dolenji Lazi ^{f)} župnija sv. Štefana papeža v Ribnici ^{g)} Ponova vas ^{h)} Mala vas (del naselja Iška) ⁱ⁾ župnija Marijinega rojstva v Šmarju pri Ljubljani ^{j)} Ana, hči Ostermana z Mačerol ^{k)} Urša, hči Ostermana z Mačerol ^{l)} Osterman z Mačerol

št. 11 [1436]: Item Herrandten von Strodasicz^{a)} vnd sein erben sun vnd von sundern gnaden tochttern ist daz gut zu **Sapotekch**^{b)} gelegen darauf der Gregor Costzicza^{c)} gesessen ist verlihen worden. Habet litteram.²³³ // [*vsebinsko enako*]²³⁴

²²⁷ ARS, AS 1073/I-57r, f. 21.

²²⁸ StLA, HStAC 3/15, f. 18.

²²⁹ ARS, AS 1073/I-57r, f. 22.

²³⁰ StLA, HStAC 3/15, f. 19'.

²³¹ ARS, AS 1073/I-57r, f. 25.

²³² StLA, HStAC 3/15, f. 22.

²³³ ARS, AS 1073/I-57r, f. 31.

²³⁴ StLA, HStAC 3/15, f. 29'.

^{a)} Herand iz Sodražice ^{b)} Zapotok ^{c)} Gregor Koščica, podložnik v Zapotoku

št. 12 [1436]: Wir Fridreich von gotes gnaden graf ze Cili zu Ortenburg vnd in dem Seger etc. ^{a)} Bekennen. Als wir vnser lehen berufft haben, das fur vns kom vnser getrewer Wilhelm von sand Walpurg ^{b)} vnd batt vns das wir im ain huben ze Weykertorf ^{c)} da Laure ^{e)} vnd Symon ^{d)} auf gesessen sind in Reyfnicz pharre ^{e)} gelegen vnser lehenschafft der grafschafft von Ortenburg ^{f)} geruchten zuerleihen. Das haben wir also getan vnd haben dem selben Wilhelm ^{b)} vnd seinen erben die benant huben mit aller zugehorung ze rechten lehen verlihen vnd leihen auch wissentlich mit dem brief was wir in ze recht daran leihen sullen oder mugen vngeuerlich vnd durch solher gnaden willen die wir damit an im getan haben hat sich derselb Wilhelm ^{b)} des gen vns verpunden mit seinen trewen an aides stat das er vnd sein erben bei vns vnd vnsern erben fur bass mit getrewen dinsten stetlich beleyben vnd auf demselben gutt hewslich siczen vnd von vns nymer schaiden sullen vnd wan wir oder vnser geschafft von vnsern wegen sew vorden so sullen sy vns zu rossen geharnascht bereit sein vnd vns getrewlich dinen wider maniklich wo hin wir ir bedurffen vnd gebietten angeuerde. Mit vrkund etc. Habet litteram. ²³⁵ // [*vsebinsko enako*] ²³⁶

^{a)} Friderik II. Celjski ^{b)} Viljem iz Valburge ^{c)} Goriča vas ^{e)} Lovro, podložnik v Goriči vasi ^{d)} Simon, podložnik v Goriči vasi ^{e)} župnija sv. Štefana papeža v Ribnici ^{f)} grofija Ortenburg

št. 13 [1436]: Item Fridreich Czobelsperger der junger ^{a)} hat ze lehen emphungen gutter. Item ain hof zum Willigen Rain ^{b)}. Item sibenthalb huben zu Polan ^{c)} vnd den zehendt von denselben sibenthalben huben. Item anderhalbe huben zu Podgricz ^{e)}. Item vnd ain halbe huben zu Pannikel ^{d)}. Mit vrkund etc. Habet litteram. ²³⁷ // [*vsebinsko enako*] ²³⁸

^{a)} Friderik (V.) Čušperški ^{b)} Breg pri Ribnici na Dolenjskem ^{c)} Velike Poljane ^{e)} Podgorica (v Dobropolju) ^{d)} Ponikve (pri Velikih Laščah)

št. 14 [1436 VI 24]: Wir Fridreich von gots gnaden graf ze Cili vnd in dem Seger etc. ^{a)} Bekennen als wir vnser lehen berufft haben daz fur vns kom vnser getrewer Hanns Schrabazz ^{b)} vnd bat vns die-mütiklich das wir im die hernachgeschriben gueter vnser lehenschafft geruchten zuerleihen wann er die auch vormalen zu lehen gehabt hette. Daz habent

wir also getan vnd haben im vnd seinen erben sun vnd töchtern die hernachgeschriben guter mit iren zugehörungen zu rechten lehen verlihen vnd leihen auch wissentlich mit dem brief waz wir in zurecht daran leihen sullen oder mugen vngeuerlich. Vnd sind das die güter. Des ersten ain hof zu Katschen ^{e)}. Item das Lug ^{e)} ob der Saw ^{d)}. Item ain huben bei Petersdorf ^{e)} in Gurkuelder pharr ^{f)} gelegen. Item ain huben zu Nyder Perental ^{g)} vnd ain supph huben zu Jeser ^{h)} in Trefner pharr ⁱ⁾ gelegen. Item ain huben zu Oberndorf ^{j)} vnd ain huben zu Payersdorf ^{k)} in Reyfnicz pharr ^{l)} gelegen. Item ain huben zu Lipowecz ⁿ⁾. Item drei huben bei der kichen im Kostel ^{o)}. Item ain huben zu Padaw ^{p)} in Kostellar pharr ^{r)} gelegen. Mit vrkund des briefs versigelt mit vnserm anhangunden insigel. Geben nach Kristi gepurd M^oCCCCXXXVI jar an sannd Johannstag zu sunnewenden. ²³⁹ // [*vsebinsko enako*] ²⁴⁰ // Item Hanns Schrabazz ^{b)} sint die hernachgeschriben güeter verlihen worden. Item des ersten ain hof zu Katschen ^{e)}. Item das Lüg ^{e)} ob der Saw ^{d)}. Item ain huben bei Petersdorf ^{e)} in Gurkfelder pharr ^{f)} gelegen. Item ain huben zu Nyder Perental ^{g)} vnd ain supph huben zu Jeser ^{h)} in Trefner pharr ⁱ⁾ gelegen. Item ain huben zu Oberndorf ^{j)} vnd ain huben zu Payerdorf ^{k)} in Trefner pharr ^{m)} gelegen. Item ain huben zu Lippowecz ⁿ⁾. Item drei huben bei der kichen im Kostel ^{o)}. Item ain huben zu Padaw ^{p)} in Kostellar pharr ^{r)}. Mit vrkund. Habet literam. [*zapis prečrtan*] ²⁴¹

^{a)} Friderik II. Celjski ^{b)} Janez Schrabas ^{c)} Kočno ^{e)} »Lueg« (nekje ob Savi pri Krškem) ^{d)} reka Sava ^{e)} »Petersdorf« (nekje v gričevju zahodno od Krškega) ^{f)} župnija Marijinega vnebovzetja v Leskovcu pri Krškem ^{g)} Dolenje Medvedje selo ^{h)} Jezero (pri Trebnjem) ⁱ⁾ župnija Marijinega vnebovzetja v Trebnjem ^{j)} Gorenja vas ^{k)} Nemska vas ^{l)} župnija sv. Štefana papeža v Ribnici ^{m)} gre za očitno napako prepisovalca, namesto župnija Trebnje bi moralo biti župnija Ribnica ⁿ⁾ Lipovec ^{o)} Fara (pri Kostelu) ^{p)} Padovo pri Fari ^{r)} župnija Marijinega vnebovzetja pri Fari

št. 15 [1441]: Merten Ruespacher ^{a)} vnd sein erben ist verlihen worden der zehend in der Reyfnicz ^{b)}. Item zu Weikersdorf ^{c)} von 15½ hueben. Item zu Krabaticz ^{e)} von 8 huben. Item zu Oberdorf ^{e)} von 9 huben. Item zu payden Sapotokg ^{e)} 5 hueben, zu der Dürr ^{f)} von 6 huben. Item zu Weinicz ^{g)} von 6 huben. Item zu Willigen Rain ^{h)} von drei huben, wann der sein erb gewesen ist. ²⁴² // [*vsebinsko enako*] ²⁴³

^{a)} Martin iz Sajeveca ^{b)} Ribnica (v pomenu pokrajine) ^{c)} Goriča vas ^{e)} Hrovača ^{d)} Gorenja vas (del Ribnice) ^{e)} Zapotok (nekoč Veliki in Mali Zapotok) ^{f)} Sušje ^{g)} Vinice ^{h)} Breg pri Ribnici na Dolenjskem

²³⁵ ARS, AS 1073/I-57r, f. 37'.

²³⁶ StLA, HStAC 3/15, f. 36.

²³⁷ ARS, AS 1073/I-57r, f. 38.

²³⁸ StLA, HStAC 3/15, f. 37.

²³⁹ ARS, AS 1073/I-57r, f. 94.

²⁴⁰ StLA, HStAC 3/15, f. 102.

²⁴¹ ARS, AS 1073/I-57r, f. 103'.

²⁴² ARS, AS 1073/I-57r, f. 44'.

²⁴³ StLA, HStAC 3/15, f. 44'.

št. 16 [1444 VI 6]: Hans von Rayn^{a)} hat zu lehen emphanen an sein selbs vnd Meylen^{b)}, weylend Niclasen von Rayn^{c)} des benanten Hannslens^{a)} vater, tachter stat vnd irenerben sun vnd von sundern gnaden tochttern wann inn die von weylend seinem vater Fridreichen von Rayn^{d)} anerstroben weren die hernachgeschriben guter vnd lehen. Vnd sind daz die guter vnd lehen: Des ersten ain hof am Rayn^{d)} in Radmansdorffer pharr^{e)} gelegen vnd ain hof zu **Payersdorff**^{f)} gelegen in Reyffniczer pharr^{g)} vnd zwo huben zu **Pucheldorf**^{h)} vnd ain huben zu **Lippowicz**^{h)}. Item ain huben an der **Juryabitz**ⁱ⁾ vndt zwo huben zem **Prukchlein**^{k)} ain müll vnd ainen zehendten daselbs. Item zwo huben zu *Stodersicz*^{l)} vnd ain hube nam Vierst^{m)} gelegen in Guttenuelden pharrⁿ⁾ vnd zwo huben zu Pölan^{o)} gelegen vor dem markt^{p)}. Item ain zehendten von den drey dorffern ze **Nyderdorff**^{r)}, ze **Pucheldorf**^{h)} vnd ze **Payerdorff**^{f)} von yedem zehendten den sechsten tail vnd ainen zehendten ze Windesdorf^{s)} auch den sechsten tail ze nemen. Item ain gerewt gehayssen Morauicz^{s)} gelegen bei dem dorff **Ottawnikg**^{t)} alles in der **Reyffniczer pharr**^{g)}. Item zwo huben zu Sannd Peter^{u)} vnder Ortenburg^{v)} vnd ain huben zu Edling^{z)} in Spittaller pharr^{z)} gelegen. Auch so haben wir sunderlich dem obgenanten Hannsen von Rayn^{a)} vnd Agnesen^{a)} seiner mütter vnd iren erben sün vnd sunder gnaden tochttern ain hof zu Figawn^{b)} vnd vir huben zu Erlach^{c)} nahend bei Radmannsdorff^{e)} gelegen die des benanten Hannsen vater gekauft hat. Mit vrkund versigelt mit vnserm an hanngunden insigel. Anno domini etc. XLIIII^{to} an Samstag vor der heylgen dryualtikeit.²⁴⁴

^{a)} Janez Rain, sin Friderika Raina ^{b)} Magdalena, hči pokojnega Nikolaj Raina ^{c)} Nikolaj Rain ^{d)} Friderik Rain ^{e)} Breg (pri Begunjah) ^{f)} župnija sv. Petra v Radovljici ^{g)} Nemška vas ^{h)} župnija sv. Štefana papeža v Ribnici ⁱ⁾ Prigorica ^{j)} Lipovec ^{k)} Jurjevica ^{l)} Zamostec ^{m)} Sodražica ⁿ⁾ Boršt (del naselja Podgorica v Dobrepolju) ^{o)} župnija sv. Križa v Dobrepolju (Videm-Dobrepolje) ^{p)} Poljane (v pomenu pokrajine) ^{q)} Stari trg ob Kolpi ^{r)} Dolenja vas ^{s)} Slovenska vas ^{t)} Moravec (nekdanje naselje blizu Otavice) ^{u)} Otavice ^{v)} Sankt Peter/Šentpeter (del naselja Spittal an der Drau/Špital ob Dravi) ^{w)} Ortenburg (nad zaselkom Unterhaus v Baldramsdorffu) ^{z)} Edling/Kazaze (del naselja Spittal an der Drau/Špital ob Dravi) ^{aa)} župnija Spittal an der Drau/Špital ob Dravi ^{ab)} Neža, mati Janeza Raina ^{ac)} Begunja na Gorenjskem ^{ad)} Erlach (nekdanje naselje pri Radovljici) ^{ae)} Radovljica

št. 17 [1444 XI 25]: Wir Fridreich etc.^{a)} Bekennen daz wir vnserm getrewen Vlreichen Rawber^{b)} vnd seinen leiherben daz sün sein durch desselben Rawber^{b)} getrew dinst willen vns getan, die akker mit iren zugehorungen die der Globoker^{c)} innegehabt hat vnd die bey vnserm mayrhof in vnserm burkchfrid in der **Reyfnicz**^{e)} gelegen sein die vns ain markch vnd hundert schilling jerlich gedinet haben,

geben vnd leihen in die auch wissentlich in krafft des brief waz wir in zu recht daran ze geben vnd ze leihen haben. Also daz er vnd sein leiherben daz sün sein nü hinfur dieselben akker nuzzen vnd nyssen vnd die von vns vnd vnsern erben alsofft daz zu schulden kumbt ze lehen als lehensrecht ist emphanen sullen getreulich vnd vngeuerlich. Mit vrkund in die natiuitatis anno etc. XLV^{to}.²⁴⁵

^{a)} Friderik II. Celjski ^{b)} Ulrik Ravbar ^{c)} Globokar, podložnik v Ribnici ^{d)} Ribnica

št. 18 [1445 V 9]: Wir Fridreich etc.^{a)} Bekennen das vns vnser getrewer Jacob Stermoler der elter^{b)} als sin gesaczter gerhab weylend Merten des Rüzspacher^{c)} kinder ain traidzehent zwaitail auf den hernachgeschriben gutern zu nemen vnserer lehenschaft der grafschaft von Ortenburg^{e)} mit seinen brief aufgesandt vnd vns gebetten hat den vnsern getrewn Wilhalm^{d)} vnd Fridreichen gebrudern den Walddurgern^{e)} zu uerleihen wann er in den von ettwas notdurft vnd geltschuld wegen so die egenanten des Rüzspacher^{c)} kinder von hannden hetten vnd schuldig weren hingeben vnd verkaufft hett, das wir also getan vnd denselben zehent dem yeczgemeldten Wilhallem^{d)} vnd Fridreichen^{e)} gebrudern vnd iren erben sün vnd von sundern gnaden tochttern verlihen haben vnd leihen in den auch wissentlich mit dem brief was wir in zu recht daran leihen sullen vnd mügen vngeuerlich. Vnd ist das der zehent auf den hernachgeschriben gütern von erst zu **baiden Sapotoken**^{f)} auf fünf huben, zu der **Dürr**^{g)} auf sech huben, zu **Weynicz**^{h)} auf sechs huben vnd zu **Willigen Rayn**ⁱ⁾ auf drein huben alles in **Reyfnicz pharr**^{j)} gelegen, versigelt mit insigel an suntag nach dem hayligen auffarttag anno etc. XL quinto.²⁴⁶

^{a)} Friderik II. Celjski ^{b)} Jakob st. Strmolski ^{c)} Martin iz Sajeveca ^{d)} grofija Ortenburg ^{e)} Viljem iz Valburge, Friderikov brat ^{f)} Friderik iz Valburge, Viljemov brat ^{g)} Zapotok (nekoč Veliki in Mali Zapotok) ^{h)} Sušje ⁱ⁾ Vinice ^{j)} Breg pri Ribnici na Dolenjskem ^{k)} župnija sv. Štefana papeža v Ribnici

št. 19 [1455]: Item Margreth^{a)} Vlrichs Rauber^{b)} wittib, Niclas^{c)} vnd Casper^{e)} gebrüder dy Rauber ir sün haben zu lehen emphanen in nēmlich zu der **Durr**^{d)} auf 6½ huben zu **Weynicz**^{e)} auf 6 huben zu **baiden Sapotoken**^{f)} auf funf huben vnd zum **Willigen Rain**^{g)} auf drein huben allerlay zehentrecht zway tail ze nemen alles in **Reyfnicz pharr**^{h)} gelegen. Item sunder so haben dieselben Niclas^{c)} vnd Casper^{e)} in vnd iren erben sün vnd tochteren emphanen. Item ain hof zu **Mos**ⁱ⁾ mitsambt den zehenten. Item zu **Pairsdorff**^{j)} zwen höf ii huben vnd den zehenten daselbs. Item zu **Wēikerstorff**^{k)} ain huben. Item zu

²⁴⁵ ARS, AS 1073/I-57r, f. 118^r.

²⁴⁶ ARS, AS 1073/I-57r, f. 57^r.

²⁴⁴ ARS, AS 1073/I-57r, f. 55–55^r.

Puchholz¹⁾ 1 hof. Item ain huben zum **Sapotokg**^{f)}. Item vnd ainen hof zum **Rosenprun**^{m)} ist in vnd iren leiberben das sün sind verlihen. [*zapis přečrtan*]²⁴⁷ // [*vsebinsko enako*]²⁴⁸ // [*vsebinsko enako*]²⁴⁹

^{a)} Marjeta, vdova Ulrika Ravbarja ^{b)} Ulrik Ravbar ^{c)} Nikolaj Ravbar, sin Ulrika in Marjete ^{d)} Gašper Ravbar, sin Ulrika in Marjete ^{e)} Sušje ^{f)} Vinice ^{g)} Zapotok (nekoč Veliki in Mali Zapotok) ^{h)} Breg pri Ribnici na Dolenjskem ⁱ⁾ župnija sv. Štefana papeža v Ribnici ^{j)} Blate ^{k)} Nemška vas ^{l)} Goriča vas ^{m)} Bukovica ⁿ⁾ Rožnik (nekdanji dvor pri Ribnici)

št. 20 [1456]: Item **Andre Lamberger**^{a)} hat zu lehen empfangen an sein selbs vnd Jorgen^{b)} seins bruder stat vnd iren erben sun vnd tochteren dy hernachgeschriben stuckh vnd zehendt ir erb vnd auch ettlich nachmallen kawfft dy vns Walthisar Lamberger^{c)} sein vatter mit seinem offenbrief aufgesant hat. Item vor erst zu **Stodrasicz**^{e)} zwo huben. Item zum **Purklein**^{d)} zwo huben. Item zu **Puheldorf**^{e)} zwo huben. Item zu **Payersdorf**^{f)} ain huben. Item zu **Lyppowecz**^{g)} ain huben. Item zu **Juria-wecz**^{h)} ain huben. Item ainen zehent zu **Niderdorf**ⁱ⁾, zu **Puhelsdorf**^{e)}, zu **Paersdorf**^{f)}, zu **Pruklein**^{d)}, zu **Stodrasicz**^{e)}. Item vnd ettlich ekker bey **Othwamgk**^{j)} als in **Reyfnicz pharr**^{k)} gelegen. Item zu Wultschicz^{l)} zwo huben vnd am Vyerst^{m)} ain huben in Gutenfelder pfarrⁿ⁾ gelegen. Item drey huben zu sand Baltpurg^{o)} vnd ain huben hinder Flednigk^{p)} in Wodiczer pfarr^{q)} gelegen. Item ain hofstat zu Patriarchsdorf^{s)} in sand Mertten pfarr^{s)} gelegen. Item ain zehendt zu Prugk^{t)} von newn huben oberthalb Flednigk^{p)} gelegen. Item Ober Dewplach^{u)} drey huben. Item zu Prerasel^{v)} zwo huben. Item zu Preleys^{z)} zwo huben. Item am Rain^{z)} vnder Kraynburg^{a)} ain huben. Item besunder dy hernachgeschriben zehent dy der obgenanten Walhesar Lamberger^{c)} von Andren Gallen von Rudolfsekg^{b)}, Fridrichen Waltpurger^{c)} vnd Annan Hellekerin^{e)} kawfft hat in massen als oben stet verlihen. Item ain zehent zu Mukendorf^{d)} auf aindleft huben in Gutenfelder pfarrⁿ⁾ der vom Gallen^{b)} kawfft ist. Item ain zehent auf sechzehenthalber hüben im dorff zu **Weykersdorf**^{e)} in **Reyfnicz pfarr**^{k)} der von herrn Fridrichen Waltpurger^{c)} vnd ain zehent zu Padfresiach^{f)} in drein dorferen der von Annan Helekerin^{e)} kawfft sind. Datum.²⁵⁰ // [*vsebinsko enako*]²⁵¹

^{a)} Andrej Lamberger, Jurijev brat ^{b)} Jurij Lamberger, Andrejev brat ^{c)} Boltežar Lamberger, oče Andreja in Jurija ^{d)} Sodražica ^{e)} Zamostec ^{f)} Prigorica ^{g)} Nemška vas ^{h)} Lipovec ⁱ⁾ Jurjevec ^{j)} Dolenja vas ^{k)} župnija sv. Štefana papeža v Ribnici ^{l)} Opalkovo (pri Velikih Laščah) ^{m)} Boršt (del naselja Podgorica v Dobropolju)

²⁴⁷ ARS, AS 1073/I-3r, f. 33.

²⁴⁸ ARS, AS 1073/I-2r, f. 28'.

²⁴⁹ StLA, HStAC 3/17, f. 22'.

²⁵⁰ ARS, AS 1073/I-2r, f. 8–8'.

²⁵¹ StLA, HStAC 3/17, f. 3'.

ⁿ⁾ župnija sv. Križa v Dobropolju (Videm-Dobropolje) ^{o)} Valburga (pri Smedniku) ^{p)} Smednik ^{q)} župnija sv. Marjete v Vodicač ^{r)} Podreča (pri Smedniku) ^{s)} župnija sv. Martina v Šmartinu pri Kranju ^{t)} Moše (pri Smedniku) ^{u)} Zgornje Duplje ^{v)} Predoslje (pri Kranju) ^{z)} »Preleys« (nekje v okolici Kranja) ^{h)} Breg ob Savi (pri Kranju) ^{a)} Kranj ^{b)} Andrej Gall z Rožeka ^{c)} Friderik iz Valburge ^{e)} Ana Helleker ^{d)} Bruhanja vas (v Dobropolju) ^{e)} Goriča vas ^{f)} Podbrezje (pri Naklem)

št. 21 [1456]: Item **Niclas Durrer**^{a)} hat zu lehen emphanen anstat seines vettern Fridreichs Durrer^{b)} als seins gerbhaben im vnd sein erben sun vnd tochteren. Item ain zehendt auf den hernachgemelten dofferen. Item zu **Slatinigk**^{c)}, zu **Friesach**^{e)} vnd zu **Juriewicz**^{d)} die dritte garben ze nemen in **Reiffniczer pharr**^{e)} gelegen vnd zwo hueben zu **Friesach**^{e)}. Item sechs hueben zu Lerchendorf^{f)}. Item zu Yesser^{g)} vier hueben. Item zu Grossenpirgk^{h)} ain hueben alles in **Treffner pharr**ⁱ⁾ gelegen ir erib. (Na robu:) Suech aber ain an dem dritten platt.²⁵² // [*vsebinsko enako*]²⁵³

^{a)} Nikolaj Durrer ^{b)} Friderik Durrer, bratranec Nikolja Durrerja ^{c)} Slatnik ^{d)} Breže ^{e)} Jurjevica ^{f)} župnija sv. Štefana papeža v Ribnici ^{g)} Skrjanče (pri Ivančni Gorici) ^{h)} Jezero (pri Trebnjem) ⁱ⁾ Brezovica pri Mirni ^{j)} župnija Marijinega vnebovzeta v Trebnjem

št. 22 [1456]: Item **Jorg Podem**^{a)} hat zu lehen emphanen im vnd sein erben sun vnd von sundern gnaden tochteren. Item des ersten im **Podem**^{b)} ain hof den er selber pawtt. Item dabei vier hueben. Item in dem **Winkchel**^{c)} sechs huben. Item an der **Juria-uecz**^{e)} funffthalb huben. Item ain müll daselbs. Item ain gut in **Lippawicz**^{d)}. Item anderthalbe huben ze **Fresiach**^{e)}. Item ainen oden hof des drey hueben sind gelegen am perg ob den **Puchholz**^{f)} des pymbberg ausgezaigt sind von dem prunn **Sumeczetsch**^{g)} da er auf dem perg entspringt vnd derrichts auf **Reiffniczer perg**^{h)} auf die hoch des waldes vnd von dem selben prunn an der anderen seyten derrichts auf die hoch vncz in das **Kranntach**ⁱ⁾ gen **Vgor**^{j)} was aber ausserhalb der zwair gemerkch ist gen dem wasser ze tal der **Reiffnicz**^{k)} werts das sol ain gleiche gemain sein mit suechung des holcz vnd der waid dem markcht vnd den dorfferen in der gegent **Reiffnicz**^{l)}. Item vnd ain sag im vrsprung in der **Reiffnicz**^{k)}.²⁵⁴ // [*vsebinsko enako*]²⁵⁵

^{a)} Jurij iz Dan ^{b)} Dane ^{c)} Kot pri Ribnici ^{d)} Jurjevica ^{e)} Lipovšica ^{f)} Breže ^{g)} Bukovica ^{h)} Smečec, pritok Ribnice ⁱ⁾ masiv Velika gora ^{j)} morda Vinograd (567 m) ^{k)} grič Ugar ^{l)} reka Ribnica ^{m)} Ribnica

²⁵² ARS, AS 1073/I-2r, f. 17.

²⁵³ StLA, HStAC 3/17, f. 5'.

²⁵⁴ ARS, AS 1073/I-2r, f. 20'.

²⁵⁵ StLA, HStAC 3/17, f. 22.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ACC – Archivio capitolare, Museo archeologico nazionale, Cividale/Čedad

CDB – Codice diplomatico Bojani etc. Tomo unico

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

AS 1063 – Zbirka listin

AS 1073/I-57r – Zbirka rokopisov, Fevdna knjiga grofov Celjskih za grofiji Ortenburg in Celje / 1436–1447 (uporabljena je foliacija, ki ne upošteva praznih strani)

AS 1073/I-3r – Zbirka rokopisov, Fevdna knjiga grofov Celjskih za grofijo Celje / 1455

AS 1073/I-2r – Zbirka rokopisov, Fevdna knjiga grofov Celjskih za grofijo Ortenburg / 1456

ASFPL – Arhiv Slovenske frančiškanske province sv. Križa, Ljubljana

ZL – Zbirka listin

BCU – Biblioteca Civica Vincenzo Joppi, Udine/Videm

Ms. 1472/III – Notarska knjiga Gubertina de Novate 1339–1347

HA-GNM – Historisches Archiv des Germanischen Nationalmuseum, Nürnberg

Urk – Urkunden

KLÄ – Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt/Celovec

AUR – Allgemeine Urkundenreihe

GAFA – Gräflich Auersperg'sches Fideikommissarchiv

NÖLA – Niederösterreichisches Landesarchiv, St. Pölten

StA Urk – Urkundensammlung des Ständischen Archivs

NŠAL – Nadškofijski arhiv, Ljubljana

NŠAL 101 – Kronološka zbirka listin

NŠAL 101, II, Stari trg pri Ložu – Zbirka listin, II, Župnija Stari trg pri Ložu

NŠAL 101, II, Vače – Zbirka listin, II, Župnija Vače

ÖStA-HHStA – Österreichisches Staatarchiv / Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien/Dunaj

AUR – Allgemeine Urkundenreihe

FAA XXIII – Fürstlich Auersperg'sches Fideikommissarchiv, XXIII Urkunden

HS B 360 – Handschriftensammlungen, HS Blau 60, Registraturna knjiga cesarja Friderika III. / 1456–1467

HS W 724 – Handschriftensammlungen, HS Weiß 724, Notranjeavstrijska fevdna knjiga cesarja Friderika III. / 1443–1469

SAS – Samostanski arhiv Stična

ZKL – Zbirka kupnih listin. Prepisi listin iz 18. stol.

StiAStP – Stiftsarchiv Sankt Paul im Lavanttal

Cod. 3/0 – Cod. 3/0. Kopialna knjiga samostana Šentpavel v Labotski dolini / 13.–15. stol.

UStP – Urkunden St. Paul

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz/Gradec

AUR – Allgemeine Urkundenreihe

HStAC 3/15 – Herrschaft und Stadt Cilli, Karton 3, Heft 15, Fevdna knjiga za grofiji Ortenburg in Celje / 1436–1441

HStAC 3/17 – Herrschaft und Stadt Cilli, Karton 3, Heft 17, Fevdi grofij Celje in Ortenburg ter fevdi vojvodin Štajerska, Koroška, Kranjska, Avstrija, gospostva Weitra in grofije Gorica / 1457–1460

OBJAVLJENI VIRI

AS-DS – Documenta Sitticensia. Ur. opat Viljem. Sitticii 1751. Tiskano v *Austria sacra*. IV. Teil. Vol.

7. Ur. Marian Fidler. Wien 1786, str. 312–350.

AS-PS – Posthuma Sitticensia. Ur. Wolfgang Scharf. Sitticii 1673. Tiskano v *Austria sacra*. IV. Teil. Vol.

7. Ur. Marian Fidler. Wien 1786, str. 373–388.

CKL I – *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1431* (ur. Dušan Kos). Ljubljana: ZRC SAZU; Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996.

GZL IX – *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. IX. zvezek. Listine 1220–1497* (ur. Božo Otoresec). Ljubljana, 1964.

GZL XI – *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. XI. zvezek. Listine 1154–1361. Fevdna knjiga Jamskih 1453–1480* (ur. Božo Otoresec). Ljubljana, 1964.

GZS 5 – *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Peta knjiga. 1201–1246* (ur. Franc Kos in Milko Kos). Ljubljana, 1928.

GZS 6 – *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku. 6/1. Listine 1246–1255* (ur. France Baraga). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2002 (Thesaurus Memoriae; Fontes 2).

IMDK 13 – Levec, Vladimir: *Iz furlanskih arhivov. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 13 (1–2), 1903, str. 1–39.

LNŠAL II – *Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana II* (ur. Marija Čipić Rehar). Ljubljana: Nadškofija, 2018.

- MDC I – *Monumenta historica ducatus Carinthiae I. Die Gurker Geschichtsquellen 864–1232* (ur. August Jaksch). Klagenfurt, 1896.
- MDC IV – *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Bd. 4/1–2. Die Kärntner Geschichtsquellen 1202–1262* (ur. August Jaksch). Klagenfurt, 1906.
- MDC V – *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Bd. 5. Die Kärntner Geschichtsquellen 1269–1286* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt, 1956.
- MDC VII – *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Bd. 7. Die Kärntner Geschichtsquellen 1300–1310* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt, 1961.
- MDC VIII – *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Bd. 8. Die Kärntner Geschichtsquellen 1310–1325* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt, 1963.
- MDC X – *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Bd. 10. Die Kärntner Geschichtsquellen 1335–1414* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt, 1968.
- RGTG II – *Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge in Kärnten. II. Band: Die Regesten Meinbards II. (I) 1271–1295* (ur. Hermann Wiesflecker). Innsbruck, 1952.
- RDF I – *Regesta chronologico-Diplomatica Friderici IV. Romanorum Regis (Imperatoris III.). Erste Abtheilung* (ur. Josef Chmel). Wien, 1838.
- RKF XIX – Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Heft 19. *Die Urkunden und Briefe aus Archiven und Bibliotheken der Stadt Nürnberg. Teil 2: 1450–1455* (ur. Dieter Rübsamen). Wien, 2004.
- SHT I – *Slovenska historična topografija 1. Historična topografija Kranjske (do leta 1500), ver. 1.0*. Ljubljana, 2016. <https://topografija.zrc-sazu.si/>
- TKL I – *Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) I (1210–1400)* (ur. Miha Preinfalk in Matjaž Bizjak). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008 (Thesaurus Memoriae; Fontes 6).
- TKL II – *Turjaška knjiga listin II. Dokumenti 15. stoletja* (ur. Matjaž Bizjak in Miha Preinfalk). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009 (Thesaurus Memoriae; Fontes 8).
- UBKr II – *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain. II. Band: 1200–1269* (ur. Franz Schumi). Ljubljana 1884–1887.
- UBStP – *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten* (ur. Beda Schroll). Wien, 1876 (Fontes rerum Austriacarum II, 39. Band).
- URGSt III – *Urkunden-Regesten für die Geschichte von Steiermark vom Jahre 1252 bis zum Jahre 1580* (ur. Georg Göth). *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 7, 1857, str. 242–268.
- Adam, Stane: Donesek k rodoslovju čušperških Kastelanov v 14. stoletju. *Drevesa* 4, 1997, str. 10–11.
- Adam, Stane: *Grad Kamen in njegovi prebivalci do konca Ortenburžanov. II. del*. Radovljica: samozaložba, 2000 (Doneski k zgodovini Radovljice v srednjem veku, 5).
- Baraga, France: *Grad Mirna v srednjeveških listinah*. Mirna: Studio 5, 2005 (Grad Mirna, 3).
- Bernhard, Günter: *Documenta patriarchalia res gestas Slovenicas illustrantia. Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251)*. Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- Domenig, Christian: Ludwig von Teck und der Niedergang der weltlichen Herrschaft des Patriarchats von Aquileia. *Nulla historia sine fontibus: Festschrift für Reinhard Härtel zum 65. Geburtstag* (ur. Anja Thaller, Johannes Gießauf in Günter Bernhard). Graz, 2010, str. 150–157 (Schriftenreihe des Instituts für Geschichte, 18).
- Grebenc, Jože: *Gospodarska ustanovitvev Stične ali njena dotacija leta 1135*. Stična: Cistercijanski samostan, 1973.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Dopolnjen ponatis. Ljubljana: DZS, 1999.
- Komac, Andrej: Vzpon Turjaških v srednjem veku (1. del). *Zgodovinski časopis* 54, 2000, str. 15–48.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, Slovenskem Štajerskem in Slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika* 60, 2016, str. 465–494.
- Kosi, Miha: *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018 (Thesaurus memoriae; Opuscula 6).
- Lackner, Christian: Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain. *Carinthia I* 181, 1991, str. 181–200.
- Nared, Andrej: Sezname kranjskega plemstva in kranjskih deželnih stanov. *Arhivi* 28, 2005, str. 313–334.
- Oitzl, Gašper: Poselitvena slika zgornje Gorenjske v srednjem veku. *Kronika* 64, 2012, str. 295–314.
- Orožen, Ignac: *Celska kronika*. V Celi: J. Jeretin, 1854.
- Otorepec, Božo: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. *Kronika* 30, 1982, str. 79–87.
- Otorepec, Božo: Gradivo za zgodovino Radovljice v srednjem veku. *Radovljiški zbornik 1995* (ur. Jure Sinobad). Radovljica: Občina Radovljica, 1995, str. 10–37.
- Otorepec, Božo: Občina Preddvor v srednjem veku. *Preddvor v času in prostoru: zbornik občine Preddvor* (ur. Tone Roblek). Preddvor: Občina, 1999, str. 83–88.

LITERATURA

Adam, Lucijan: Donesek k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem. *Kronika* 43, 1995, str. 7–11.

- Otorepec, Božo: Seznam »deželnih sovražnikov« na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440. Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436–1443. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1996, str. 331–342.
- Schwanke, Robert: *Die Kanzlei der Grafen von Cilli*. Staatsprüfungsarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung. Wien, 1935.
- Slana, Lidija: Grad Strmol in njegovi lastniki skozi čas. *Kronika* 54, 2006, str. 151–174.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
- Snoj, Jurij: Petje v srednjeveških obrednih ustanovah na Kranjskem. *De musica disserenda* 7, 2011, str. 95–115.
- Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove deželno-knežje oblasti. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1996, str. 227–256.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topographia ducatus Carnioliae modernae*. Wagenspergi, 1679.
- Wissgrill, Franz Karel: *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten*. Zwayter Band. Wien, 1795.
- Wakounig, Marija: *Studien zu den Ortenburgern*. *Die ortenburgische Kolonisation der Gottsche*. Staatsprüfungsarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung. Wien, 1983.
- Zahn, Joseph: Das Familienbuch Sigmunds von Herberstein. *Archiv für österreichische Geschichte* 39, 1868, str. 293–416.

S U M M A R Y

Former Ortenburg vassals and fiefs in the territory of Ribnica during the time of the Counts of Cilli

In the high Middle Ages, the »original seigniorie« of Ribnica was most likely the property of the Aquileian patriarchs, who feoffed it to their vassals from the lineage of the Free Lords of Auerspergs already in the twelfth century. The property was returned to the patriarch after the extinction of the old Auerspergs (1248). From the mid-thirteenth to the early fourteenth century, the patriarchs of Aquileia feoffed vast complex of seigniories, including Ribnica, in Lower and Inner Carniola to the Counts of Ortenburg. Ribnica and its castle served as the Ortenburgs' political and administrative centre and appeared in sources as a market town already in 1350. The Counts of Ortenburg died out in the male line upon the death of Frederick III in 1418. After that, their entire property passed into the hands of the Counts of Cilli in accordance with the agreement on mutual inheritance in case one of the families became extinct. The Counts of Cilli also came into the possession of a major part of Carniola with seigniories and castles in Upper Carniola (Radovljica, Kamen, Waldenberg), Inner Carniola (Lož), and particularly in Lower Carniola (Kravjek, Čušperk, Ortnek, Ribnica, Kočevje, Kostel, Poljane by Stari trg ob Kolpi, Stari grad by Otočec). Their elevation to principedom (1436) gave rise to a serious and palpable possibility that Carniola would merge into the Principality of Cilli.

Most information on the vassals and fiefs of the Counts of Cilli in the Ribnica area is obtained from the Cilli fief books. Soon after the death of Count Herman II of Cilli in October 1435, the vassals had to demonstrate their loyalty by requesting the new seignior, Count Frederick II, for a renewed confirmation or, rather, feoffment. This is how the oldest preserved survey of Cilli fiefs was compiled. Set in May 1436, the fief book lists the fiefs of the County of Ortenburg in the first part and those of the County of Cilli in the second. In a similar vein, two new fief books were set following the death of Count Frederick II of Cilli – one for the County of Ortenburg and one for the County of Cilli.

Between 1436 and 1456, mention is made of no fewer than fourteen mansions feoffed by the Counts of Cilli: three at Bukovica and Nemška vas each, two at Sajevec, and one at Blate, Breg pri Ribnici, Breže, Dane and Slatnik each, as well as the »Rožnik« mansion somewhere near Ribnica. There was also a mansion at Zapotok which had been abandoned

by the end of the fourteenth century. The Counts of Čilli also feoffed a mill at Goriča vas, Jurjevica and Zamostec each, and a sawmill at Bukovica, bovates at Breže, Dane, Dolenji Lazi, Gorenja vas, Goriča vas, Jurjevica, Kot pri Ribnici, Lipovec, Lipovščica, Nemška vas, Otavice, Prigorica, Sajevec, Sodražica, Vinice, Zamostec, and Zapotok. The same goes for the tithe in numerous villages across the Ribnica area (Breg pri Ribnici, Breže, Dolenja vas, Gorenja vas, Hrovača, Jurjevica, Nemška vas, Prigorica, Sajevec, Slatnik, Sušje, Zamostec, and Zapotok).

Vassals feoffed with the Čilli property in the territory of Ribnica came from Lower Carniolan places

under Ortenburg control: Čušperk, Sajevec, Sušje (the Dürrer family), Dane, Nemška vas, Sodražica, and Breg pri Ribnici; and from the Ortenburg estates in Lower Carniola: Valburga by Smlednik and Breg by Begunje (the Rain family). Other vassals of the Counts of Čilli in the Ribnica area were the Ravbars, Lambergs, and Schrabases.

The murder of Ulrich II of Čilli (1456) left the family without its last male representative and after a short war, their property (including that in the Ribnica area) was taken over by the Habsburgs.

1.01 Izvirni znanstveni članek

728.82(497.434Ribnica)"12"

Prejeto: 4. 9. 2018

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Arhitekturna zgodovina gradu Ribnica na Dolenjskem

IZVLEČEK

Sredi naselbine Ribnica postavljeni grad je bil eden redkih nižinskih oziroma vodnih gradov v Sloveniji. Nastal je za grofe Ortenburške v drugi polovici 13. stoletja oziroma pred letom 1263. Pred 15. stoletjem so prvotno stavbno zasnovano razširili in ji dodali še drugo bivalno poslopje. Najpozneje v prvi polovici 16. stoletja so grad obdali z razsežnim protiturskim obzidjem, ki je imelo tudi funkcijo protiturskega tabora za ribniške tržane. V 17., 18. in 19. stoletju je bil grad deležen več gradbenih posegov in z njimi se je iz utrdbe spremenil v udobno rezidenco vplivnega novoveškega plemstva. Stavbni kompleks so dopolnili z razsežnim dislociranim vrtom, ki so ga poudarili s kakovostno zasnovanim paviljonom. Med drugo svetovno vojno in v prvih letih po njej so večji del gradu podrli do tal. Ostanke so med letoma 1958 in 1961 prenovili po načrtih arhitekta Cirila Tavčarja.

KLJUČNE BESEDE

grad, Ribnica, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, romanika, gotika, renesansa, barok, klasicizem, historizem, protiturske utrdbe, Auerspergi, grofje Ortenburški, Celjski grofje, Trilleg, Cobenzl, Kobenzl, Rudež, prenova, konservatorstvo, spomeniško varstvo, Janko Trošt, Ciril Tavčar

ABSTRACT

ARCHITECTURAL HISTORY OF THE RIBNICA CASTLE

The castle standing at the heart of the Ribnica settlement was one of the rare flatland or water castles in Slovenia. It was built for the Counts of Ortenburg in the second half of the thirteenth century or, rather, before 1263. Prior to the fifteenth century, the original building layout was expanded and added the second residential building. No later than the first half of the sixteenth century, the castle was enclosed with an extensive anti-Turkish defensive wall which also served as an anti-Turkish fortification for the inhabitants of the market town of Ribnica. In the seventeenth, eighteenth and nineteenth centuries, the castle underwent several renovations that converted it into a comfortable residence of influential nobility from Novo mesto. The building complex was added an extensive non-adjointing garden, accentuated with a splendidly designed pavilion. During the Second World War and immediately after, most of the castle was torn down. The remains were restored between 1958 and 1961, according to the design of Ciril Tavčar.

KEY WORDS

castle, Ribnica, architecture, architectural history, castelology, building development, Romanesque art, Gothic art, Renaissance, Baroque, Classicism, historicism, anti-Turkish fortifications, Auerspergs, Counts of Ortenburg, Counts of Cilli, Trilleg, Cobenzl, Kobenzl, Rudež, restoration, conservation, protection of cultural heritage, Janko Trošt, Ciril Tavčar

Pogled na ribniški grad z zahodne strani pred letom 1935 (Muzej Ribnica).

Prispevek posvečam spominu dr. Nataše Štupar-Šumi (1927–2018), arhitektke, konservatorke, ene poslednjih diplomantk Jožeta Plečnika in vnete raziskovalke slovenske grajske zapuščine.

Ribniški grad je do razdejanja med drugo svetovno vojno spadal med tiste najpomembnejše srednjeveške gradove nekdanje dežele Kranjske, ki so v novem veku doživeli temeljito preobrazbo in dobili podobo dvorcev.¹ V zadnjih štirih desetletjih je nastalo več strokovnih in znanstvenih študij, ki so z različnih zornih kotov osvetlile njegovo preteklost.² Z njimi so postale bolj jasne tudi vsebine posameznih stavbnih delov gradu v preteklosti in njegova predvojna podoba. S tem člankom želim nadgraditi in deloma korigirati doslej opravljene raziskave v zvezi s stavbnim razvojem ribniškega gradu ter poskusiti podati zaokroženo interpretacijo njegove arhitekturne zgodovine. Analiza je sicer težavna, ker je od srednjeveškega grajskega jedra po pojavnih rušenjih ostala samo njegova konservatorsko prezentirana tlorisna zasnova. Za korektno interpretacijo arhitekturne zgodovine ribniškega gradu je zato treba poleg

stavbne analize v veliki meri upoštevati tudi razpoložljive pisne in slikovne zgodovinske vire, ohranjene v arhivih, knjižnicah, muzejskih ustanovah in zasebnih zbirkah.³

Grad je nastal na ravnini sredi Ribniške doline, ob ponikalnici Bistrica, morda med njenima dvema rokavoma. Ime je dobil po prvotnem vodnem imenu.⁴ Enako ime – v nemščini Reifnitz – je dobil tudi grad ob Vrbskem jezeru na avstrijskem Koroškem, ki je sedaj razvaljen.⁵ Zgradili so ga ob srednjeveški trgovski cesti, ki še sedaj povezuje Ribnico in Ljubljano.⁶

³ Za preučevanje arhitekturne zgodovine ribniškega gradu so izjemno pomembni terenski zapiski kastelologa in konservatorja Ivana Komelja iz let 1945 in 1949, ki jih hranita IN-DOK center pri Ministrstvu za kulturo in Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto. Velik pomen imajo tudi načrti iz 19. in 20. stoletja, shranjeni v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani (fond: SI AS 774) in INDOK centru pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije v Ljubljani, ter predvojne fotografije in razglednice ribniškega gradu, ki so shranjene v Dolenjskem muzeju v Novem mestu, INDOK centru pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije v Ljubljani, Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu, Muzeju Ribnica, Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, na ljubljanski območni enoti Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije in v zasebni zbirki dr. Francija Lazarinija v Ljubljani. Številne pričevalne stare upodobitve, fotografije in razglednice ribniškega gradu iz javnih in zasebnih zbirk so objavljene tudi v: Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 230; *Ilustrirani Slovenec*, 7, 1931, str. 390–391; Skubic, *Zgodovina Ribnice*; Zdunič, *Ribnica*, str. 103–104, 138; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 285; Jakič, *Sto gradov*, str. 144; Rudež Kosler, *Dnevnik*; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 119–137; Gradišnik, *Ribnica*, str. 38–39, 51, 52; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*; Pungerčar, *Razglednice*, str. 13; Gradišnik in Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 14, 31, 83, 93, 94, 96, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119.

⁴ Snoj, *Etimološki slovar*, str. 354; prim. Pettau, Imena, str. 14.

⁵ Prim. Krahe, *Burgen*, str. 497.

⁶ Prim. *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 92.

¹ Prim. Sapač, *Kaj je grad?*, str. 391–412.

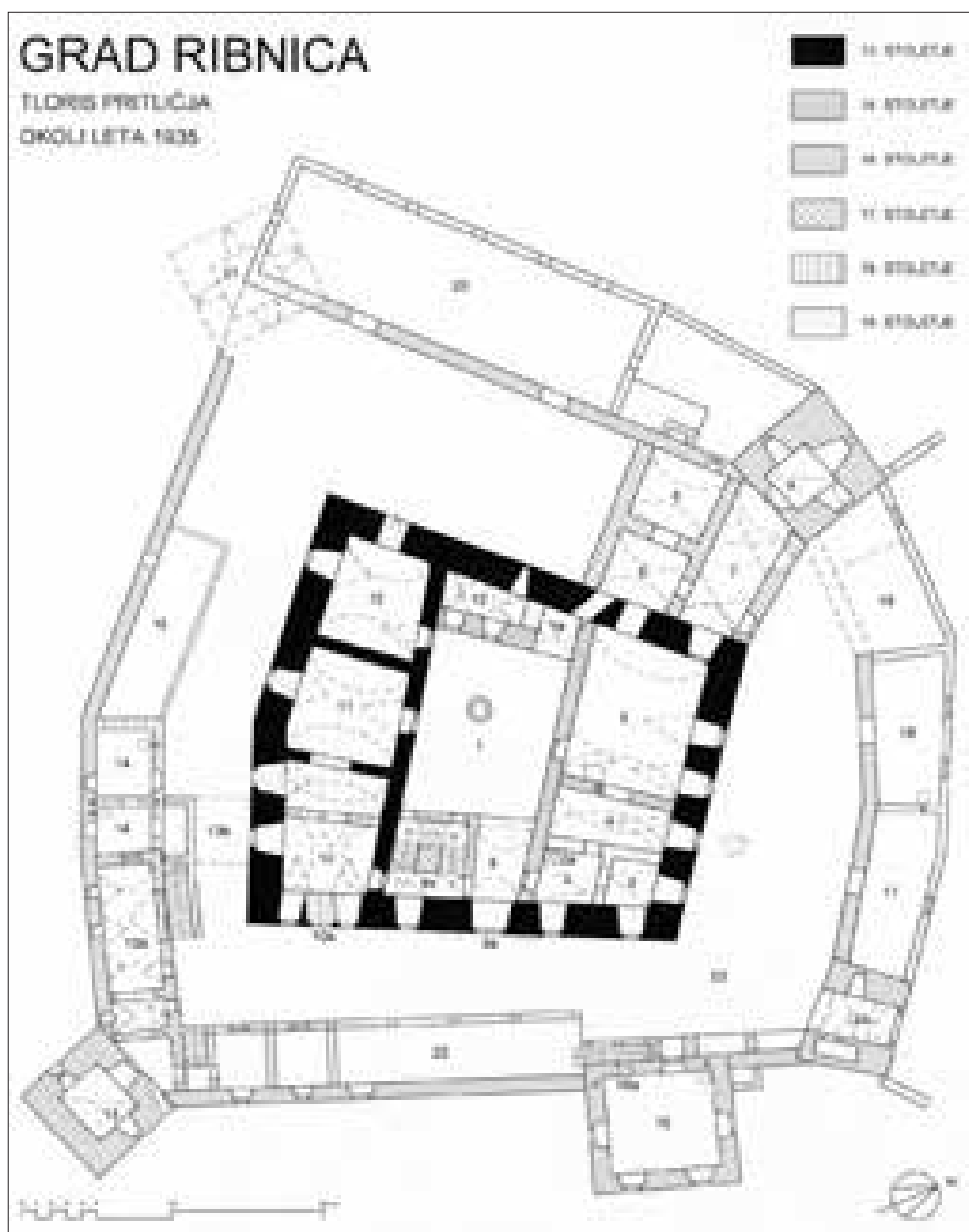
² Smole, *Graščina Ribnica*; Otorepec, Doneski, str. 79–87; Smole, *Graščine*, str. 420–422; Zdunič, *Ribnica*; Stopar, *Gradovi*, str. 64; Kos, *Med gradom in mestom*, str. 16, 42, 186–187; Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 202–203; Jakič, *Grad Ribnica*, str. 52; Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 67, 84, 93, 99, 124–134; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 285–286; Juričić Čargo, *Urbarji gospostva Ribnica*, str. 111–117; Jakič, *Sto gradov*, str. 144–145; Rudež Kosler, *Dnevnik*; Sapač, *Razvoj*, str. 44, 91, 99, 172, 218, 243; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 119–137; Kos, *Vitez in grad*, str. 211–212; Gradišnik, *Ribnica*, str. 16, 27–28, 34, 37–39, 51, 60, 66; Zorc Kobi, *Iz vsakdanjega življenja*, str. 58–59; Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 104–117; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*; Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 108–112; Vlašič, *Ribniški grad*.

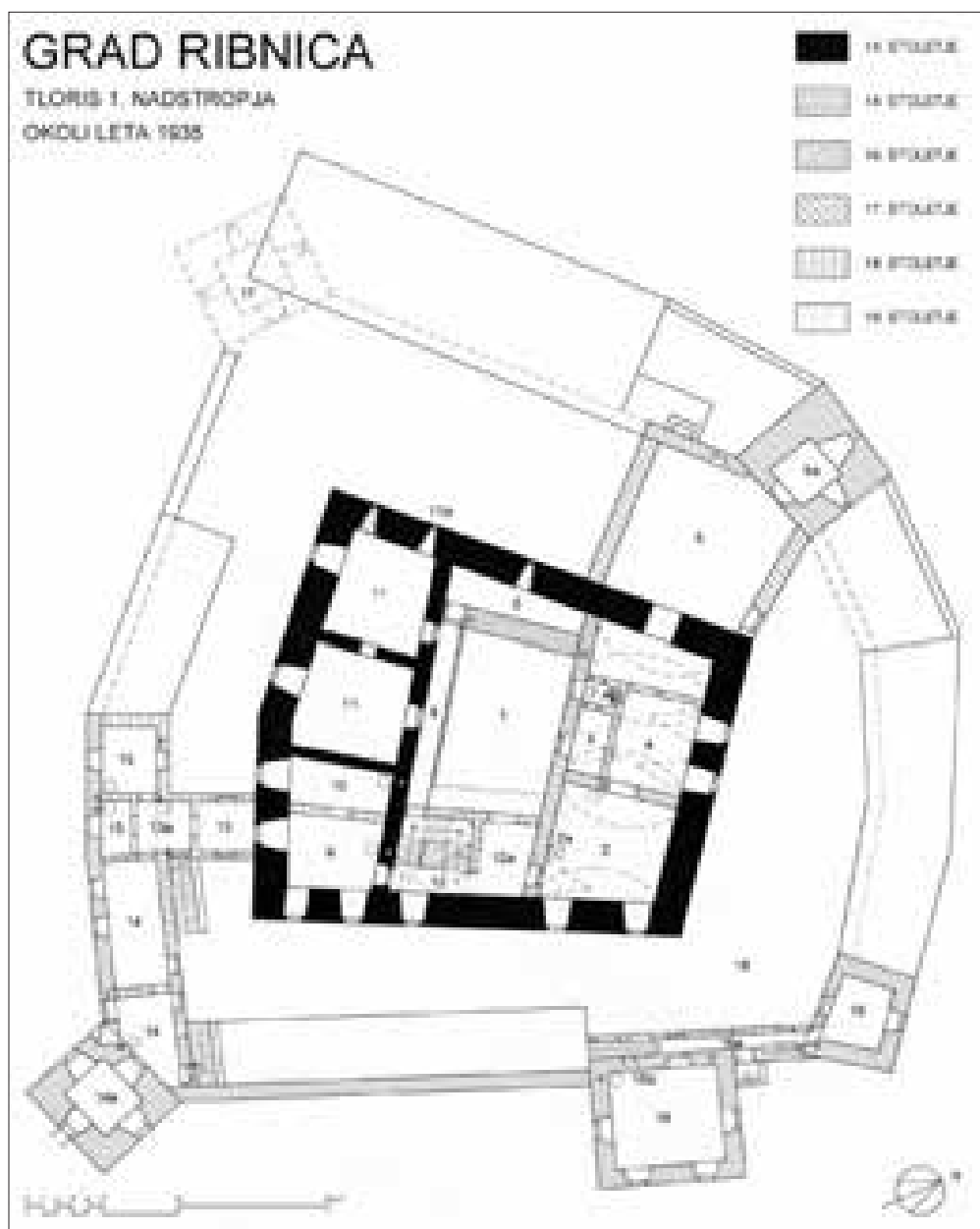
Pogled na središče Ribnice z gradom in župnijsko cerkvijo z jugovzhodne strani iz zraka pred drugo svetovno vojno (INDOK).

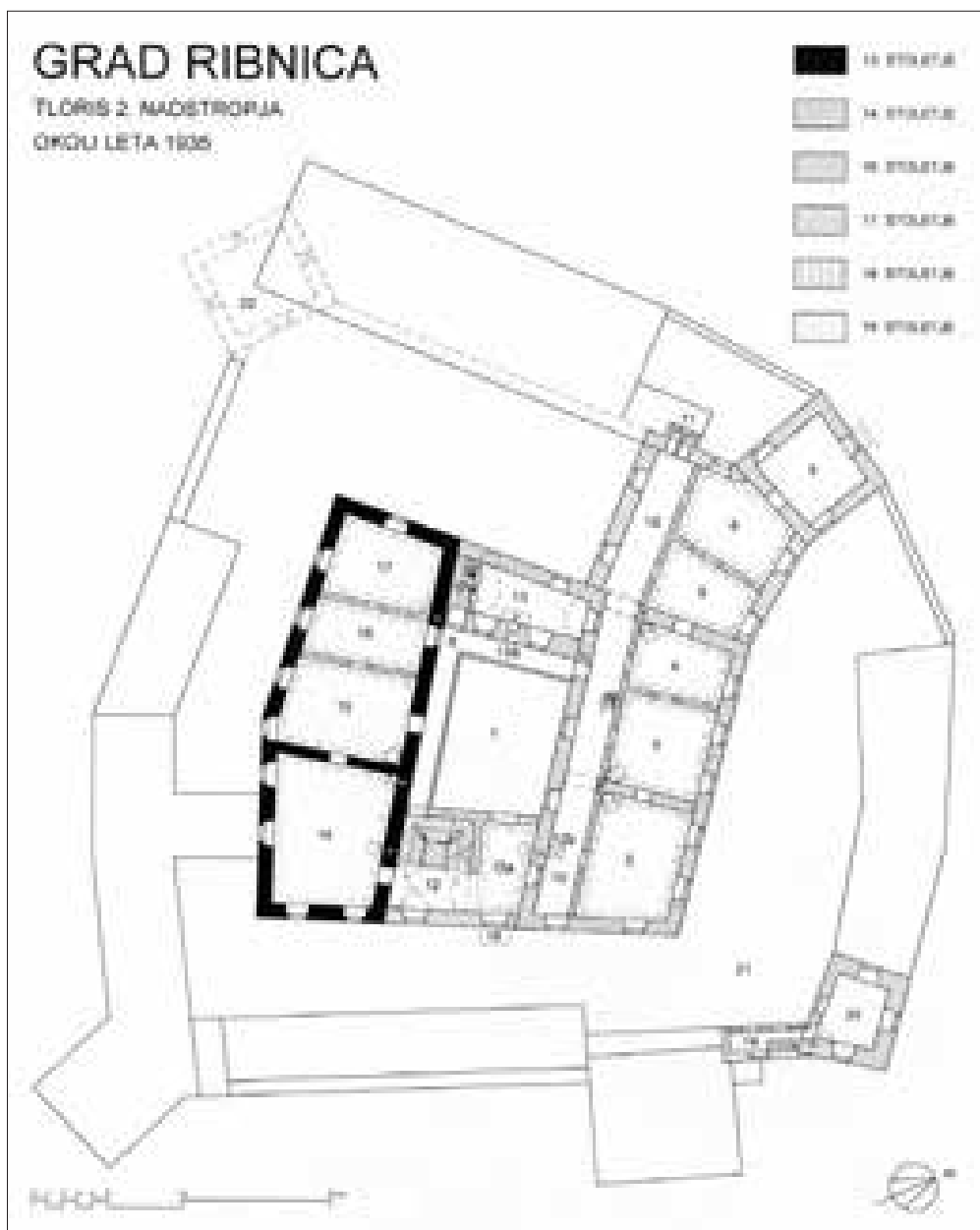
Pogled na središče Ribnice z ostanki gradu z jugozahodne strani iz zraka leta 1996 (foto: Marjan Garbajs).

Tloris pritličja gradu Ribnica okoli leta 1935 z vrisanimi fazami stavbnega razvoja in oštevilčenimi prostori. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2018). PROSTORI: 1 notranje grajsko dvorišče z vodnjakom, 1a prehod v pritličju veznega severozahodnega trakta, 2 fištrna, 2a dvigalo za hrano, 3 soba za likanje, 4 soba za gospodinjo, 5 kuhinja za gospodo, ohišje (šoferja, kuharico, kočjaža) in posle, 6 shramba, 7 shramba (špajza), 8 shramba v severnem stolpu, 9 veža grajskega jedra, 9a glavni portal grajskega jedra z vklesano letnico 1815, 9b glavno grajsko stopnišče, 10 soba (jedilnica za grajske uslužbence), 10a zazidani poznogotski portal z vklesano letnico 1537, 11 kolarska delavnica, 12 vinska klet, 13 shramba v južnem stolpu, 13a shramba v jugozahodnem stranskem poslopju, 13b prehod pod obokanim pokritim mostovžem med grajskim jedrom in jugozahodnim stranskim poslopjem, 14 stanovanje šoferja Tončka, 15 remiza (drvarnica), 16 hladilnica v vzhodnem stolpu (pred letom 1848 grajske ječe), 16 a zazidano gotsko okence na dvoriščni fasadi vzhodnega stolpa, 17 ledenica, 18 pralnica, 19 drvarnica, 20 hlev za konje, 21 lokacija podrtega zahodnega stolpa, 22 pokriti privezi za konje in remiza, 23 zunanje grajsko dvorišče oziroma medzidje, 24 vhodni stolp z zunanjo grajsko vežo.

Tloris prvega nadstropja gradu Ribnica okoli leta 1935 z vrisanimi fazami stavbnega razvoja in oštevilčenimi prostori. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2018). PROSTORI: 1 notranje grajsko dvorišče, 2 monge, 2a dvigalo za hrano, 3 kopalnica, 4 depo, 5 kašča, 5a kašča v severnem stolpu, 6 prostor za skrivanje dragocenosti s skrivnim vhodom skozi omaro (šackamra), 7 krožne stopnice, 8 leseni dvoriščni konzolni povezovalni hodnik (gank), 9 knjigovodstvo (pred letom 1848 urad zemljiškega gospostva), 10 pisarna grajskega gospoda, 11 knjižnica, 11a zgodnjegotsko okence na severozahodni fasadi grajskega jedra, 12 glavno grajsko stopnišče, 12a prostor nad vežo grajskega jedra, 13 pokriti mostovž med grajskim jedrom in jugozahodnim stranskim poslopjem, 13a veža v nadstropju jugozahodnega stranskega poslopja, 14 stanovanje Elizabete Petrovan, roj. Rudež (tete Elze) v jugozahodnem stranskem poslopju, 14a stanovanje Elizabete Petrovan v južnem stolpu, 15 soba za goste, 16 trisobno stanovanje oskrbnika Švajgerja v vhodnem in vzhodnem stolpu, 16a zaprti povezovalni hodnik med vzhodnim in vhodnim stolpom, 16b zazidani gotski portal na dvoriščni fasadi vzhodnega stolpa, 17 lokacija podrtega zahodnega stolpa, 18 zunanje grajsko dvorišče.

Tloris drugega nadstropja gradu Ribnica okoli leta 1935 z vrisanimi fazami stavbnega razvoja in oštevilčenimi prostori. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2018). PROSTORI: 1 notranje grajsko dvorišče, 2 dnevna soba (leta 1701 domnevno zadnja soba pri sobi s štukaturo), 3 glavna spalnica (leta 1701 domnevno soba s štukaturo), 4 spalnica otrok (leta 1701 domnevno srednja ali tajnikova soba), 5 spalnica (leta 1701 domnevno soba poleg tajnikove sobe), 6 spalnica (leta 1701 domnevno oskrbnikov prostor), 7 krožne stopnice do kopalnice, 8 leseni dvoriščni konzolni povezovalni hodnik (gank), 9 spalnica v severnem stolpu (leta 1701 domnevno soba trobentačev v stolpu), 10 zaprti hodnik ob severovzhodni dvoriščni fasadi grajskega jedra (notranji gank, leta 1701 domnevno velika delovna soba), 11 konzolno stranišče (ajželj), 12 glavno grajsko stopnišče z lovsko predsobo v drugem nadstropju grajskega jedra, 12a vsakodnevna jedilnica (leta 1701 domnevno orožarnica poleg jedilnice), 12b dvigalo za brano, 13 barokizirana gotska grajska kapela sv. Janeza Krstnika, 13a zazidano šilastoločno okno gotske grajske kapele, 14 reprezentančna velika jedilnica (glavna jedilnica že leta 1701), 15 beli salon z Langusovima portretoma (leta 1701 grofova soba), 16 zeleni salon (leta 1701 soba grofice), 17 zelena soba (leta 1701 mala soba nad stopnicami ali soba grofične), 17a stopnišče do podstrešnega prostora nad kapelo, 18 konzolni balkon na glavni fasadi grajskega jedra, 19 zaprti vezni hodnik s stopniščem do drugega nadstropja vhodnega stolpa, 20 soba stanovanja oskrbnika Švajgerja v drugem nadstropju vhodnega stolpa, 21 zunanje grajsko dvorišče, 22 lokacija podrtega zahodnega stolpa.

Izris jugovzhodne fasade gradu Ribnica pred drugo svetovno vojno. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2003).

Izris jugovzhodne fasade srednjeveškega jedra gradu Ribnica pred drugo svetovno vojno. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2003).

Pred uničenjem v drugi svetovni vojni oziroma v prvih povojnih letih je bil koncentrično zasnovani grajski kompleks sestavljen iz grajskega jedra, zunanjšega obrambnega obzidja s prislonjenimi različnimi poslopji in visokega vrtnega zidu, ki je obdajal približno ovalno talno površino s premerom približno od 120 do 140 m. Bistrica je tekla na severovzhodnem robu grajskega kompleksa in čez njo so pred glavnim grajskim vhodom postavili kamniti dvoločni most, ki je še sedaj ohranjen. Grajsko jedro je bilo dvonadstropno, v osnovi zasnovano na nepravilni peterokotni talni ploskvi ter sestavljeno iz štirih neenakih traktov, ki so obdajali majhno kvadratno notranje dvorišče z vodnjakom. Fasade grajskega jedra so bile dokaj preprosto oblikovane in v glavnem členjene s pravokotnimi okenskimi okviri. Glavni portal grajskega jedra je bil na jugovzhodni fasadi in nad njim je bil v drugem nadstropju manjši kamniti konzolni balkon z železno trebušasto ograjo baročnih oblik. Za glavnim portalom jedra je bila majhna veža in ob njej zaprto tesno tiramno glavno grajsko stopnišče. Prostori v pritličju in deloma tudi v prvem

nadstropju grajskega jedra so imeli banjaste oboke s sosvodnicami. Prostori v drugem nadstropju grajskega jedra so bili do leta 1937 reprezentativno opremljeni in so imeli ometane ravne lesene stropje. Ob severnem vogalu jedra je bil dvonadstropni prizidek, ki je povezoval jedro in enako visok severni oglati stolp zunanjšega grajskega obrambnega obzidja. Stolp je na zunanjščini kazal sledove različnih prezidav in je imel v pritličju na treh straneh skoraj 2 m debelo zidovje. Na severovzhodni vogal severnega stolpa se je navezovalo večkrat zalomljeno obzidje, postavljeno ob Bistrici, na katerega je bilo naslonjeno pritlično gospodarsko poslopje in ki se je zaključilo z vhodnim stolpom grajskega kompleksa. Ta je še ohranjen. Je dvonadstropen, zasnovan na pravokotni talni ploskvi in v pritličju predrt z zunanjo grajsko vežo. V nadstropjih je opremljen z renesančno oblikovanimi kamnitimi okenskimi okviri, v pritličju pa ima na glavni fasadi segmentnoločno zaključen glavni grajski portal, ki je nastal po sredini 18. stoletja. Južno od vhodnega stolpa stoji masivni enonadstropni vzhodni grajski obrambni stolp, ki je v obeh etažah opremljen

Prerez jedra gradu Ribnica proti severozahodu pred drugo svetovno vojno. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2003).

Izris severozahodne fasade jedra gradu Ribnica pred letom 1937. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2003).

Izris jugozahodne fasade srednjeveškega jedra gradu Ribnica pred drugo svetovno vojno. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2003).

s preprostimi pravokotnimi kamnitimi okenskimi okviri. Na zahodni vogal tega stolpa se je do prenove po drugi svetovni vojni, ko so ga nadomestili z odprto arkadirano galerijo, naslanjal visok kompakten kamnit obrambni zid, ki se je zaključil na severovzhodnem vogalu južnega grajskega obrambnega stolpa. Tudi ta je še ohranjen in vključen v nadstropno poslopje, ki je po drugi svetovni vojni nastalo z adaptacijo ostankov starejšega nadstropnega pomožnega grajskega poslopja. To je bilo prislonjeno na notranjo stran v rahlem zalomu potekajoče jugozahodne stranice zunanega grajskega obrambnega obzidja, sestavljeno iz treh podolžnih zaporedno nanizanih delov in v nadstropju preko obokanega mostovža povezano z rahlo zalomljeno jugozahodno fasado grajskega jedra. Na zahodnem vogalu zunanega obrambnega obzidja je nekoč stal diagonalno postavljeni zahodni obrambni stolp, ki ga kaže Valvasorjeva upodobitev, a so ga pozneje nadomestili z dolgim pritličnim in na zunanjo stran severozahodne stranice obrambnega obzidja prislonjenim gospodarskim poslopjem, v katerem je bil hlev za konje. Zunanje obrambno obzidje je bilo na jugovzhodni, jugozahodni in severozahodni strani obdano z urejenim vrtom, tega pa je obdajal visok kamnit vrtni zid, ki je še ohranjen; na zahodni strani je predrt s širokim betonskim portonom iz obdobja povojne prenove grajskega kompleksa, na jugozahodni strani pa so na njegovo zunanjo stran prislonjene novejša manjše stanovanjske hiše, ki so nadomestile hišice iz časa pred nastankom franciscejskega katastra leta 1823.⁷

Opisano predvojno zasnovo ribniškega gradu dopolnjujejo pričevanja, objavljena v razpoložljivi literaturi.⁸ Za starejšo arhitekturno zgodovino gradu so zanimive zlasti Valvasorjeve navedbe v *Slavi vojvodine Kranjske*. Topograf je zapisal, da je ribniški grad veliko in po starih gradbenih principih zgrajeno poslopje – torej utrjena stavba z obzidjem in stolpi – in da je v njem kapela sv. Janeza Krstnika, ki je bila posvečena že pred več kot dvesto leti – torej v 15. stoletju.⁹

Srednjeveška stavbna zasnova gradu Ribnica v 13. stoletju

Že prvi raziskovalec stavbnega razvoja ribniškega gradu Ivan Komelj (1923–1985) je ugotovil, da je njegovo jedro s peterokotno talno zasnovo srednjeveško oziroma iz časa pred letom 1537. Ker požgani

grad v času njegovih terenskih ogledov v letih 1945 in 1949 na fasadah več ni imel ometov, je na osnovi strukturne analize kamnite zidave ugotovil, da je ves zunanji obodni zid grajskega jedra do višine tal drugega nadstropja nastal istočasno in da je v obdobju gotike stalo tudi že drugo nadstropje jugozahodnega, severozahodnega in severovzhodnega trakta. Obenem je ugotovil, da so drugo nadstropje ozkega veznega severozahodnega trakta sekundarno naslonili na drugo nadstropje jugozahodnega trakta in da so kratki jugovzhodni trakt s stopniščem in vežo postavili kot sekundarni prizidek med starejšima jugozahodnim in severozahodnim traktom, pri tem pa v novi trakt vključili do vrha pritličja segajoče prvotno jugovzhodno obodno obzidje. Ribniški grad je opredelil kot gotsko arhitekturno stvaritev, ki je nastala po sredini 13. stoletja in pred letom 1537. Ugotovil je tudi, da gotska zasnova srednjeveškega jedra ribniškega gradu nadaljuje tradicijo romanskega »kastelnega« (oziroma obodnega) tipa gradu.¹⁰

Komeljevim ugotovitvam ni mogoče oporekati. Dopolniti jih je mogoče na osnovi analize prezentirane tlorisne zasnove. Ugotoviti je mogoče, da so vse stranice nekdanjega obodnega obzidja z izjemo severozahodne debele 2,2 m. Debelina severozahodne stranice znaša približno 2,1 m in v dolžino meri 29,6 m. Severovzhodna stranica je dolga 20,4 m in jugovzhodna 28,4 m. Jugozahodni stranici, ki se stikata v zelo topem kotu, sta dolgi 15,9 m in 13,6 m. Razdalja med zahodnim in južnim vogalom obodnega obzidja znaša 29,3 m. Debelina dvoriščne stene nekdanjega jugozahodnega trakta znaša 1,1 m, debelina dvoriščne stene nekdanjega severovzhodnega trakta pa 1 m. Preverba debeline zidovja potrjuje Komeljevo ugotovitev, da je ves zunanji obodni zid grajskega jedra (do vrha pritličja) nastal hkrati oziroma v isti stavbni fazi. Različni debelini dvoriščnih sten obeh nekdanjih glavnih grajskih traktov kažeta, da trakta najverjetneje nista nastala sočasno. Glede na večjo debelino dvoriščnega zidu nekdanjega jugozahodnega trakta je mogoče sklepati, da je bil to najstarejši stavbni trakt ribniškega gradu oziroma, da gre za sočasno gradnjo z obodnim obzidjem grajskega jedra. Takšno ugotovitev potrjuje tudi dokumentirano zgodnjegotško okence v prvem nadstropju severozahodne fasade tega trakta. Okvir okenca oziroma line je bil izdelan iz enega kosa kamna in oblikovan s šilastoločnim zunanjim zaključkom in trilstno sklenjeno svetlobno odprtino s suličastim srednjim listom. Svetlobna odprtina je bila najverjetneje široka samo približno 25 cm. Poleg okenca je bil do miniranja razvalin leta 1950 viden pozneje s prislonitvijo drugega nadstropja veznega severozahodnega trakta obzidani severni vogal

⁷ Prim. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 15. 4. 1945, 23. 4. 1949 in 17. 5. 1949; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 32; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 119–137.

⁸ Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 67, 84, 93, 99, 124–134; Rudež Kosler, *Dnevnik*; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 119–137; Zorc Kobi, *Iz vsakdanjega življenja*, str. 58–59; Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 104–117; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*; Vlašič, *Ribniški grad*.

⁹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 466, prim. Komelj, *Srednjeveška grajska arhitektura*, str. 40.

¹⁰ KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 15. 4. 1945, 23. 4. 1949 in 17. 5. 1949; Komelj, *Srednjeveška grajska arhitektura*, str. 57, 68, 69; Gerlanc, *Kočevsko*, str. 218; Komelj, *Gotska arhitektura*, str. XLV, XLVIII.

Okoli leta 1959 konservatorsko prezentirana talna zasnova srednjeveškega jedra ribniškega gradu z južne strani (foto: Igor Sapač, 2018).

drugega nadstropja jugozahodnega trakta; sestavljen je bil iz blokov apnenca in se je vezal na zidavo iz deloma obdelanih apnenčevih lomljenec.¹¹

Na podlagi teh opažanj je mogoče ugotoviti, da je imel ribniški grad v drugi polovici 13. stoletja podobo značilnega obodnega gradu, postavljenega v nižino, tik ob ponikalnico Bistrica. Zaradi naravno slabo zavarovane lokacije oziroma izpostavljene ravninske lege gradu so zgradili dokaj debelo obodno zidovje in njegova debelina se najbrž do vrha prvega nadstropja ni spremenila. Čeprav peterokotna osnovna talna ploskev ni pravilna, je mogoče ugotoviti, da je bila zasnovana približno simetrično glede na os, ki poteka pravokotno na Bistrico od sredine severovzhodne obzidne stranice do stika obeh jugozahodnih obzidnih stranic. Jugozahodna stran gradu je bila torej zasnovana kot nekakšen izbočen ščit in za njo je bil postavljen prvotni dvonadstropni grajski palacij, ki je zavzemal približno eno tretjino talne površine prvotne grajske zasnove. Širok je bil od 8,9 m do 10,5 m in dolg v povprečju 28 m. Velikost talne ploskve palacija je s približno 272 m² malce večja od talnih ploskev značilnih palacijev romanskih gradov v slovenskem prostoru v 12. stoletju in prvi polovici 13. stoletja, ki imajo največkrat površino veliko do 200 m². Dokumentirano okence v prvem nadstropju kaže, da je bil palacij kakovostno oblikovan. Okence je morda osvetljevalo prvotno grajsko kapelo na severozahodnem koncu palacija.¹² Domnevati smemo, da je imel palacij v bivalnem drugem nadstropju večje okenske odprtine, morda

bifore. Gotovo je bil pokrit s strmo skodlasto streho. Notranjščina je bila morda že prvotno z zidovi v vsaj v spodnjih dveh etažah prečno predeljena na tri dele.¹³ Glavni bivalni prostori z viteško dvorano so bili gotovo v drugem nadstropju palacija. Vhod v prvotno grajsko zasnovo je najverjetneje skozi ves stavbni razvoj – do uničenja leta 1950 – ostal na istem mestu; v pritličju na sredini jugovzhodne stranice obodnega obzidja. Oblika portala se je skozi čas večkrat spremenila. Sprva je bil po analogijah sodeč najverjetneje preprosto oblikovan, s približno 2 m široko vratno odprtino, neprofiliran in polkrožno ali šilastoločno zaključen. Obodno obzidje je bilo visoko približno 8 m in na vrhu najverjetneje opremljeno z zastrešeno leseno obrambno galerijo – hurdo. V spodnjem delu smemo glede na analogije domnevati obstoj redko posejanih ozkih pokončnih pravokotnih strelnih lin z navznoter lijakasto razširjenim ostenjem. Vse kaže, da grad nikoli ni imel visokega stolpa – bergfrida – in zato je dopustno pomisliti, da je bila vzporedno z Bistrico postavljena izpostavljen severovzhodna stranica obodnega zidovja višja od drugih delov obzidja ter oblikovana kot ščitni zid. Upošteva analogije je utemeljena tudi domneva, da je bilo na dvorišču nasproti palacija na notranjo stran obodnega obzidja prislonjeno pritlično gospodarsko poslopje, ki ga je pozneje nadomestil severovzhodni grajski trakt. Najverjetneje je imel grad na notranjem dvorišču že na začetku tudi vodnjak, ki se je ohranil do uničenja po drugi svetovni vojni.¹⁴ Brez ustreznih arheoloških raziskav ni mogoče pojasniti, ali so grad že ob nastanku na vseh straneh obdali z vodnim jarkom. Bolj verjetno se zdi, da so koncentrični vodni jarek oblikovali šele med gradnjo protiturškega zunanjšega grajskega obzidja pred sredino 16. stoletja. Če bi že pred tem prvotno obodno obzidje obdajal jarek, bi ta gotovo zelo otežil temeljenje protiturškega obzidja.¹⁵

Na podlagi interpretacije prvotne arhitekturne zasnove ribniškega gradu ni mogoče ugotoviti, da bi nastala pred sredino 13. stoletja, ko so romansko stavbo tradicijo v slovenskem prostoru začele nadomeščati nove gotske arhitekturne usmeritve. Ivan Stopar je sicer ugibal, da je grad morda nastal že v poznem 12. stoletju.¹⁶ Osnovno zasnovo z obodnim obzidjem je sicer res mogoče primerjati z zasnova mi obodnih gradov iz druge polovice 12. stoletja,¹⁷

¹¹ KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 15. 4. 1945 in 17. 5. 1949. Fotografiji iz leta 1947 sta objavljeni v: Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura, str. 63; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 127. Risba okenca je objavljena v: *Varstvo spomenikov*, II, 3–4, 1949, str. 96.

¹² Za grajsko kapelo v Ribnici: Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 17, 30. Anton Skubic sklepa, da je bila v ribniškem gradu že ob njegovem nastanku kapela sv. Janeza Krstnika, in navaja, da je leta 1454 pičenski škof Martin v grajski kapeli posvetil oltar sv. Janeza Krstnika. Prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 18.

¹³ V pritličju so dokumentirani in prezentirani trije prečni zidovi, ki so bili debeli od približno 60 do 80 cm. Debelejša zidova s postavitvijo kaže, da bi mogla nastati že hkrati z obodnimi zidovi palacija.

¹⁴ Prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 31.

¹⁵ Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 44.

¹⁶ Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 132.

¹⁷ Velikost peterokotne talne ploskve ribniškega gradu z dolžino približno 30 m in povprečno širino 25 m je znašala približno 750 m². Primerjati jo je mogoče s prvotno pravokotno talno ploskvijo gradu Podsreda na Kozjanskem iz sredine ali druge polovice 12. stoletja, ki je dolga približno 40 m, široka približno 20 m in torej zavzema približno 800 m² površine.

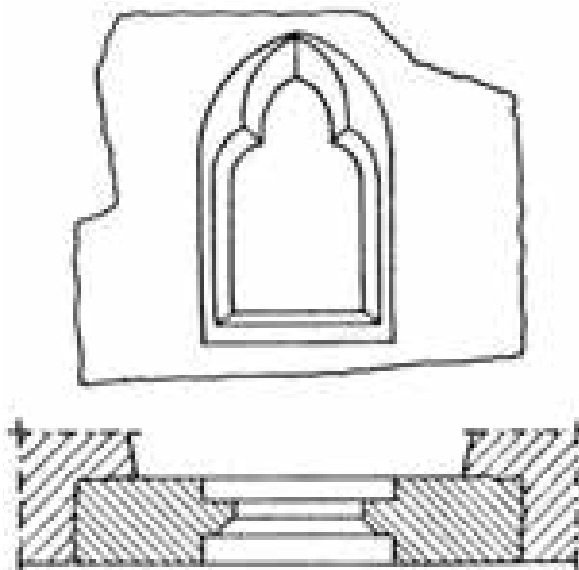

Pogled na ribniški grad s srednjeveškim jedrom s severne strani pred letom 1935. Na desni strani je nad mlajšim hlevom vidna streha prvotnega palacija (Muzej Ribnica).

a ob tem je treba ugotoviti, da so bile peterokotne osnovne tlorisne zasnove na območju nekdanjega Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti značilne predvsem v 13. stoletju in zgodnjem 14. stoletju. Na območju sedanje Nemčije so značilni primeri gradovi Keppenbach, Kirberg, Lichteneck, Lilienstein, Neidenstein, Steinau, Straubenhart, Trausnitz, Wäschenschloß, v Avstriji Großölk na Štajerskem in Stein blizu Volšperka na Koroškem, v Švici pa Klingnau, Lieli in Wellenberg.¹⁸ V slovenskem prostoru je s prvotno zasnovo ribniškega gradu najbolj primerljiva prvotna zasnova gradu Lindek blizu Frankolovega, ki je prvič omenjen leta 1264 in ki gotovo ni nastal pred 13. stoletjem.¹⁹ Lindek je poleg peterostraničnega obodnega obzidja že na začetku obsegal tudi palacij z zalomljeno daljšo zunanjo fasado, visoki stolp pa je dobil šele sekundarno.²⁰ Peterokotni obodni zasnovi sta dokumentirani tudi na Starem gradu Celje in na gradu Vrbovec blizu Krapine na Hrvaškem, ki sta nastala v prvi polovici 13. stoletja.²¹ Velika debelina obodnega obzidja in razmeroma velika talna ploskev prvotnega palacija ribniškega gradu kažeta bolj na nastanek v 13. stoletju, kakor v 12. stoletju. Prav tako se ne zdi verjetno, da bi dokumentirano zgodnjegotsko okence v prvem nadstropju severozahodne fasade jedra ribniškega gradu sekundarno vstavili v nekaj desetletij starejši obodni zid.

Dokumentirano zgodnjegotsko okence z značilnim oblikovanjem kaže, da je nastalo med sredino 13. stoletja, ko se tovrstna okenca na Dolenjskem prvič

pojavi, in koncem 13. stoletja, ko takšnih okenc več niso izdelovali.²² Sklepati torej smemo, da so prvotno zasnovo ribniškega gradu postavili sredi ali v drugi polovici 13. stoletja. Natančnejšo datacijo nam omogočajo podatki iz arhivskih listin. Ribniški grad je v pisnih virih prvič izpričan leta 1263 kot *castra ... Rei-*

Izris dokumentiranega zgodnjegotskega okenca v prvem nadstropju severovzhodne fasade grajskega jedra. Pogled in tloris. Poskus rekonstrukcije na osnovi risbe Milice Detoni iz leta 1949 (risal: Igor Sapač, 2003).

¹⁸ Krahe, *Burgen*, str. 324, 331, 370, 376, 377, 418, 580, 582, 592, 610, 631, 653, 736, 745.

¹⁹ Kos, *Vitez in grad*, str. 316.

²⁰ Stopar, *Gradovi*, str. 64; Stopar, *Grajske stavbe 3*, str. 74–78.

²¹ Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 259.

²² Dokumentirani sta podobni okenci na gradovih Žužemberk in Stari grad pri Novem mestu.

uenz.²³ Dobri dve desetletji pred tem – leta 1241 – je omenjeno samo ribniško okrožje – *in contrata Reiffenitz*²⁴ in zaradi odsotnosti hkratne omembe gradu je mogoče sklepati, da takrat še ni stal. Tej ugotovitvi bi bilo načeloma sicer mogoče oporekati, ker se ribniški grad v srednjeveških virih izrecno omenja zelo redko; po prvi omembi leta 1263 je znova omenjen šele leta 1457 kot *geslos Reiffnitz*, nato pa leta 1462 kot *das gesloss in der Reyffnycz* in leta 1470 kot *geslosz Reyffnycz*.²⁵ A ugotovitve stavbne analize kažejo, da je zelo malo verjetno, da bi grad stal že pred sredino 13. stoletja.

O natančnejšem času nastanka ribniškega gradu je mogoče sklepati tudi z upoštevanjem širšega konteksta bojev za fevdalno oblast v tem delu Dolenjske v 12. in 13. stoletju. Janez Vajkard Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* leta 1689 navaja, da je bil ribniški grad izvorna hiša gospodov iz Ribnice ter, da je ribniško gospostvo pred štiristo ali petsto leti pripadalo Auerspergom.²⁶ O gospodih iz Ribnice razpoložljivi arhivski viri molčijo. Navedbe, da so grad najbrž postavili pl. Schenekhi in da naj bi ga že leta 1082 imeli Auerspergi, v arhivskih dokumentih nimajo podlage.²⁷ Po danes znanih zgodovinskih virih so bili najstarejši fevdalni gospodarji Ribnice svobodni gospodje Auerspergi. Ribniško oziroma čušperško pragospostvo so imeli domnevno kot oglejski fevd. V pisnih virih se Ribnica prvič pojavi leta 1220 – in sicer kot gospostvo Engelberta II. Auersperga – *in dominio nostro in Reirwenic*.²⁸ Najbolj verjetna se zdi domneva, da je bilo prvotno upravno središče tega gospostva na gradu Čušperk, ki je stal že vsaj leta 1220, najverjetneje pa že v drugi polovici 12. stoletja. Ribniško oziroma čušperško pragospostvo je segalo do reke Kolpe in je zajemalo tudi poznejšo Kočevsko.²⁹ To je razvidno med drugim tudi iz razdelitve ortenburških posesti med sprtima bratoma Friderikom I. (1233–1304) in Henrikom III. († 1271) leta 1263, po kateri je Henrik III. na Kranjskem poleg gradu Kamen pri Begunjah na Gorenjskem pripadla vsa posest med Soro in Kolpo z gradovoma Čušperk in Ribnica.³⁰ Z listino iz leta 1263, v kateri je ribniški grad prvič omenjen, je Ribnica prvič izpričana kot

ortenburška posest.³¹ Od kdaj je bila ortenburška, ni znano, a najbolj verjetno se zdi, da se je to zgodilo po smrti zadnjega svobodnega Auersperga, Konrada, med letoma 1245 in 1248, ko je tudi Čušperk kot oglejski fevd pripadel njegovemu tastu Hermanu II. grofu Ortenburškemu († 1256).³² Grad Turjak je po letu 1248 ostal v posesti Auerspergov oziroma je pripadel novim Auerspergom. Zdi se, da je to povzročilo, da se je večji južni del čušperškega oziroma ribniškega gospostva kmalu po letu 1248 osamosvojil in posledično dobil novo utrjeno središče – ribniški grad. Ribniški grad je bil še v 14. stoletju last oglejskega patriarhata, a samo nominalno, dejanski gospodarji so bili že vsaj od leta 1248 Ortenburžani.³³

Vse kaže, da je ribniški grad sredi 13. stoletja oziroma pred prvo omembo leta 1263 nastal po enotnem konceptu kot močno utrjeno novo središče zemljiškega gospostva. Starejših arhitekturnih prvin iz obdobja pred sredino 13. stoletja v stavbi zasnovi ni mogoče prepoznati. Skrbno načrtovana in dovolj ambiciozno izvedena stavbna zasnova kaže, da jo je treba povezati z Ortenburžani ter jo morda obravnavati celo kot prvi načrtni korak k celoviti kolonizaciji Kočevske. Malo je verjetno, da bi se gradnje tako premišljene stavbne zasnove lotili že Auerspergi, ki so imeli v bližini matični Turjak in močne utrjene grajske stavbe na območju Ribnice niso potrebovali. Ob tem je treba dopustiti možnost, da so Ortenburžani z novim gradom kmalu po letu 1248 nadomestili manjši starejši auersperški upravni dvor na isti lokaciji.³⁴ Pomisliti je dopustno, da je dvor na lokaciji poznejšega ribniškega gradu stal že v poznem 11. stoletju in da je ob njem ob vodi že od začetka stala tudi krstna kapela sv. Janeza Krstnika, ki jo je pozneje nadomestila grajska kapela sv. Janeza Krstnika.³⁵ Zanesljive odgovore na ta vprašanja bi seveda lahko podale samo ustrezne arheološke raziskave na območju nekdanjega grajskega jedra.

Vsekakor je novi grad nastal na podlagi arhitekturnega načrta in v novo zasnovo niso vključili starejših delov. Njegov nastanek je bil, enako kakor tudi nastanki drugih gradov na Dolenjskem med 11. in

³¹ Otorepec, Doneski, str. 81.

³² Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 292–293; Smole, *Graščine*, str. 421; Jakič, *Sto gradov*, str. 144–145; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 36; Kos, *Vitez in grad*, str. 117; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 48.

³³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 272, 286.

³⁴ V zvezi z domnevnim turjaškim dvorom v Ribnici prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 279–286; Otorepec, Doneski, str. 79–80.

³⁵ Za primerjavo je smiselno opozoriti na fevdalni upravni dvor v Mariboru, ki je tik ob reki Dravi nastal najverjetneje v 11. stoletju, po sredini 12. stoletja pa je njegovo upravno vlogo prevzel novi grad na nekaj streljajev oddaljeni vzpetini Piramida. Po izgradnji novega utrjenega gradu so stari dvor v glavnem podrli in ga do leta 1189 nadomestili s kompleksom župnijske cerkve. Ostanke so odkrili med arheološkimi raziskavami leta 2008. Vse kaže, da je hkrati z dvorom ob njem že v 11. stoletju nastala tudi krstna kapela, ki je v 12. stoletju prevzela funkcijo prezbiterija nove župnijske cerkve.

²³ <https://topografija.zrc-sazu.si/> Prim. Pettau, Imena, str. 14; Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura, str. 48; Adam, Donesek, str. 9.

²⁴ <https://topografija.zrc-sazu.si/>

²⁵ <https://topografija.zrc-sazu.si/> Prim. Jakič, *Sto gradov*, str. 144.

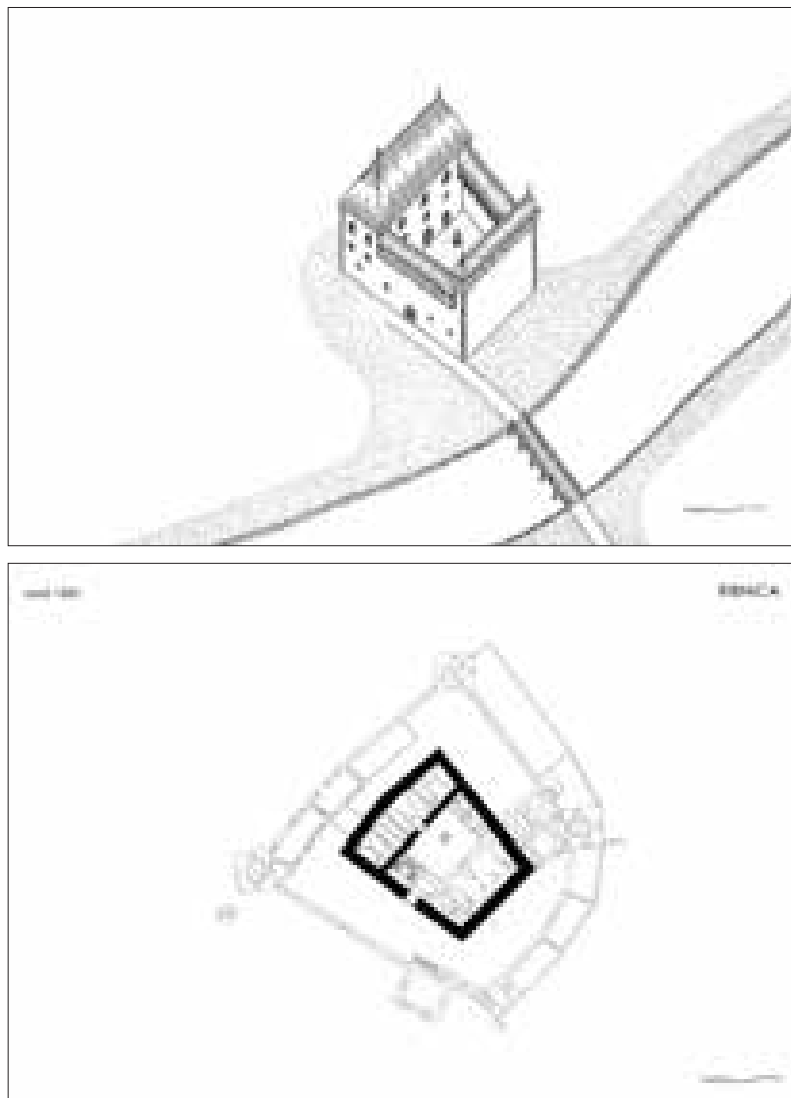
²⁶ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 467.

²⁷ Prim. Smole, *Graščina Ribnica*, str. 5; Smole, *Graščine*, str. 421.

²⁸ <https://topografija.zrc-sazu.si/> Prim. Kos, *Gradivo*, št. 310; Pettau, Imena, str. 14; Otorepec, Doneski, str. 79; Gradišnik, *Ribnica*, str. 16; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 264.

²⁹ Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 117.

³⁰ Otorepec, Doneski, str. 80; Kos, *Vitez in grad*, str. 117; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 264. Za Ortenburžane prim. Tangl, *Die Grafen von Ortenburg in Kärnten*, I in II; Kos, *Ortenburžani*, str. 171–173; Adam, Donesek, str. 7–13; Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*.

Grad Ribnica okoli leta 1300. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2003).

13. stoletjem, tesno povezan z utrditvijo in rastjo fevdalizma ter bojem za obvladovanje zemljiških gospodstev. Gradovi so nastajali kot utrjena središča upravne, gospodarske in vojaške oblasti. Bili so grajeni simboli njihovih lastnikov ter so odražali plemenitost in privilegirano, hkrati pa boj za denar in oblast. Prvi gradovi so nastali v pomembnih fevdalnih središčih, na sedežih visokega svetnega in cerkvenega plemstva, pozneje, ko se je fevdalna družba pričela čedalje bolj organizirati, pa so nastajali tudi tam, kjer so prej postavljali samo manjše dvore. Po sredini 12. stoletja so na območju Dolenjske začeli graditi na geometrično bolj ali manj pravih talnih ploskvah zasnovane obodne grajske zasnove, ki so združevale obzidje in bivalna poslopja in so služile kot rezidence od višjega gospodarja – grofa ali škofa – odvisnih napol svobodnih plemičev nižjega ranga – ministerialov oziroma služnikov. Obodne zasnove so dopuščale možnost poznejšega širjenja stavbnih traktov ob notranji stra-

ni obzidja in s tem večanje stanovanjskega udobja. To je bilo značilno tudi za prvotni arhitekturni koncept ribniškega gradu. Zasnovali so ga kot pomembno novo ortenburško upravno, gospodarsko in vojaško središče. Premišljena zasnova gradu je omogočila, da se je ob njej do sredine 14. stoletja na osnovi kolonizatorske vasi izoblikovala trška naselbina.³⁶ Gradnje gradu se je najverjetneje lotil že Herman II. grof Ortenburški († 1256) in ne šele njegova sinova Friderik I. in Henrik III., preden sta se okoli leta 1260 sprla ter se zapletla v medsebojno fajdo, ki je trajala do leta 1263, ko se je končala s sporazumno delitvijo dediščine.³⁷ Leta 1271 je Henrik III. umrl in ribniški grad je skupaj z vsem drugim njegovim imetjem dedoval njegov brat Friderik I. († 1304).³⁸

³⁶ Za trško naselbino prim. Otorepec, Doneski, str. 81.

³⁷ Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 290–292.

³⁸ Prav tam, str. 295–296.

Prvotna zasnova ribniškega gradu je zanimiva in zgovorna tudi z vidika postavitve v prostor. Drugače kakor veliko večino gradov na sedanjem slovenskem ozemlju so ga zgradili v ravnini, ob potoku sredi doline. Brez ustreznih arheoloških raziskav ni mogoče odgovoriti na vprašanje, ali je imel že na začetku značaj vodnega gradu. Ta možnost se zdi manj verjetna. Za to govori tudi podatek, da je bilo v srednjem veku na območju nekdanjega Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti kar 26 % gradov postavljenih v nižini, a med njimi je bilo zelo malo vodnih gradov.³⁹ Čeprav je treba dopustiti možnost, da je ribniški grad nastal med dvema rokavoma Bistrice oziroma da je bil že pred 15. stoletjem obdan s koncentričnim vodnim jarkom, se zdi bolj verjetno, da je voda sprva varovala samo njegovo severovzhodno stran, medtem ko so naravno najslabše zavarovano jugozahodno stran zavarovali z rahlo navzven izbočenim oziroma zalomljenim obodnim obzidjem in tako oblikovali poligonalno osnovni talno ploskev, kakršna je značilna za številne nižinske srednjeveške gradove.⁴⁰ Zdi se, da so masivni obodni zidovi nadomestili vodni jarek. Zaradi ravninske lege grad ni potreboval visokega obrambnega stolpa – bergfrida, s kakršnim so, denimo, pred sredino 14. stoletja opremili ortenburški grad Kostel ob reki Kolpi. Zadosten nadzor nad ravnico so omogočali leseni obrabni hodniki vrh visokega obzidja. Domnevati smemo, da je funkcijo glavnega grajskega opazovalnega oziroma izpostavljenega stolpa prevzel stolp Ottenstein oziroma Otenštajn, ki so ga postavili na vzpetini na severnem robu Ribniške doline, v zračni črti približno 6,5 km severozahodno od ribniškega gradu.⁴¹ Z Otenštajna je bil mogoč odličen pregled nad celotno Ribniško dolino, obenem pa je bil izpostavljena stolpasta mejna postojanka proti zemljiškemu gospostvu gradu Turjak. Oblika imena tistega stolpa oziroma gradu v obliki stolpa kaže, da so ga zgradili po letu 1248, ko so ozemlje med Čušperkom in reko Kolpo prejeli v fevd Ortenburžani in da je nastal pred sosednjim gradom Ortnek.⁴² Sprva se je najbrž imenoval Ortenstein,

a se je njegovo ime sčasoma popačilo v Ottenstein oziroma Otenštajn.⁴³ Otenštajn je sprva spadal h gospostvu Ribnica, po nastanku gradu Ortnek pred letom 1329 oziroma 1335, ko se ta prvič omenja,⁴⁴ pa so ga vključili v novo ortneško zemljiško gospostvo.⁴⁵ Zgolj ugibati moremo, ali so najprej postavili Otenštajn vrh vzpetine in z njim zavarovali gradbišče ribniškega gradu v dolini ali pa so Otenštajn zgradili šele za ribniškim gradom kot njegov funkcionalni dodatek in dislocirano izpostavljeno utrdbo. Vsekakor je treba ribniški grad in stolp Otenštajn v drugi polovici 13. stoletja interpretirati kot eno funkcionalno celoto z obzidano rezidenčno stavbo v dolini in izpostavljenim opazovalno-obravnim bivalnim stolpom na vzpetini. Vsekakor sta dislocirani grajski stavbi v okviru istega zemljiškega gospostva pomenili izhodišče za načrtno kolonizacijo Kočevske v 14. stoletju.

Sadelerjeve morda tudi tiste, ki jo je pred letom 1640 ustvaril Jean Jenet (Johann Gennet). Primerljive mlajše upodobitve sv. Jurija, ki ubija zmaja, je zato npr. mogoče videti tudi na območju Hrvaškega Zagorja; na leta 1754 naslikani oljni sliki v atiki glavnega oltarja župnijske cerkve sv. Nikolaja v Hraščini, na leta 1760 naslikani oljni sliki na glavnem oltarju v kapeli sv. Jurija v Jezeru Klanječkem, na oltarni sliki slikarja Janeza Krstnika Rangerja v kapeli sv. Jurija v Juranščini in na stenski poslikavi glavne oltarne stene v kapeli sv. Jurija v Purgi na območju Lepoglave, ki jo je okoli leta 1750 prav tako ustvaril Janez Krstnik Ranger. Kljub temu je upodobitev ortneškega grajskega kompleksa in Otenštajna zanesljiva in unikatna; enaka zasnova razkritega stolpa je dokumentirana tudi na Valvasorjevi upodobitvi Ortneka iz okoli leta 1678. Na osnovi obeh upodobitev je mogoče sklepati, da je imel Otenštajn zasnovano visoke trdne hiše na pravokotni talni ploskvi oziroma izpostavljenega stolpa – propugnakula – na kvadratni talni ploskvi. Prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 433.

³⁹ Krahe, *Burgen*, str. 17; Büren in Schuler, *Die Burg*, str. 7.
⁴⁰ V slovenskem prostoru je tovrsten značilen dokumentiran primer nižinskega oziroma vodnega gradu Dragomelj blizu Domžal, ki je nastal pred letom 1312, a v 18. stoletju povsem propadel. Na Hrvaškem sta se ohranila primerljiva nižinska gradova Ribnik in Đurđevac.
⁴¹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 103–104; Sapač, *Razvoj*, str. 23.
⁴² Prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 433 (z zmotnimi navedbami v zvezi z začetki Ottensteina v 12. stoletju); Tangel, *Die Grafen von Ortenburg in Kärnten*, I, str. 265; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 103–104; Kos, *Vitez in grad*, str. 196–197; Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 102–104; Hočevar, *Gospostvo Ortnek*, str. 29–30. Ostanke stolpa niso več ohranjeni. Na oljni sliki s podobo sv. Jurija mojstra HGG iz leta 1641, ki je nekoč krasila glavni oltar ortneške grajske oziroma podružnične cerkve sv. Jurija, sedaj pa je v Narodni galeriji v Ljubljani, je stolp upodobljen kot čokata dvonadstropna oglata monolitna stavba, ki pa je bila takrat že brez strehe. Ortneška podoba sv. Jurija je sicer nastala na podlagi grafičnih predlog; poleg

⁴³ Ime Ortenstein imata gradova v Švici in na Južnem Tirolskem v Italiji, ki sta oba nastala v 13. stoletju. Prim. Krahe, *Burgen*, str. 456, 457. Ime Ottenstein nosi grad blizu Kremsa v Spodnji Avstriji. Krahe, *Burgen*, str. 459.
⁴⁴ Grad Ortnek se prvič omenja leta 1329 kot *Ornek*, nato leta 1335 z *purchgrafen ze Ortenek*, leta 1336 kot *grad – castra ... Ortenek* – in leta 1338 kot *utrdba – die vest ... Ortenek* (<https://topografija.zrc-sazu.si/>). Prim. Otorepec, Doneski, str. 84; Kos, *Vitez in grad*, str. 196. V razvalini gradu Ortnek je na ostanku prvotne visoke trdne hiše ohranjen sekundarno zazidan zgodnjegotski portal, ki kaže, da je grad nastal po sredini 13. stoletja, ko so se začele uveljavljati gotske oblike. Čas nastanka gradu Ortnek je torej treba postaviti med sredjo 13. stoletja in letom 1329 oziroma 1335. Zgodnjegotska visoka trdna hiša je bila do okoli leta 1920 še v celoti ohranjena in pokrita. Kmalu zatem so jo razkrili, saj konservator France Stele v svojih terenskih zapiskih leta 1925 navaja, da strehe ni več. Na akvarelu ribniškega učitelja Janka Trošta, ki je nastal malo pred letom 1925 je streha še vidna. Prim. Gradišnik, Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 113. Po razkritju strehe so še pred drugo svetovno vojno podrli večino zidovja visoke trdne hiše. Ostala je samo stena z zazidanim zgodnjegotskim portalom.

⁴⁵ Ker Otenštajn nikoli ni bil središče samostojnega zemljiškega gospostva, je razumljivo, da se v srednjeveških pisnih virih posebej ne omenja.

³⁹ Krahe, *Burgen*, str. 17; Büren in Schuler, *Die Burg*, str. 7.
⁴⁰ V slovenskem prostoru je tovrsten značilen dokumentiran primer nižinskega oziroma vodnega gradu Dragomelj blizu Domžal, ki je nastal pred letom 1312, a v 18. stoletju povsem propadel. Na Hrvaškem sta se ohranila primerljiva nižinska gradova Ribnik in Đurđevac.
⁴¹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 103–104; Sapač, *Razvoj*, str. 23.
⁴² Prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 433 (z zmotnimi navedbami v zvezi z začetki Ottensteina v 12. stoletju); Tangel, *Die Grafen von Ortenburg in Kärnten*, I, str. 265; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 103–104; Kos, *Vitez in grad*, str. 196–197; Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 102–104; Hočevar, *Gospostvo Ortnek*, str. 29–30. Ostanke stolpa niso več ohranjeni. Na oljni sliki s podobo sv. Jurija mojstra HGG iz leta 1641, ki je nekoč krasila glavni oltar ortneške grajske oziroma podružnične cerkve sv. Jurija, sedaj pa je v Narodni galeriji v Ljubljani, je stolp upodobljen kot čokata dvonadstropna oglata monolitna stavba, ki pa je bila takrat že brez strehe. Ortneška podoba sv. Jurija je sicer nastala na podlagi grafičnih predlog; poleg

Širitve in obnove gradu Ribnica med 13. in 15. stoletjem

Ribniški grad so za Ortenburžane upravljali gra-diščani, ki so v pisnih virih do začetka 15. stoletja večinoma anonimni.⁴⁶ Vsaj v 14. stoletju, v obdobju kolonizacije Kočevske, je imel za Ortenburžane tudi rezidenčni pomen.⁴⁷ Ta pomen je obdržal tudi zatem, ko so Ortenburžani (najbrž Majnhard I. († 1332) in Albert I. († 1335), ki sta bila sinova Friderika I.) pred letom 1336 zgradili gradove Ortnek, Kostel in Poljane ob Kolpi.⁴⁸ S temi novimi gradovi, ki so omogočili intenzivno kolonizacijo območja med Ribniško dolino in reko Kolpo, se je drobljenje prvotnega ribniškega pragospstva nadaljevalo, a ribniški grad je ostal središčna in najpomembnejša grajska postojanka na območju med Turjakom in reko Kolpo. Najverjetneje se je že takoj po izgradnji gradu pod Ortenburžani ob njem začela oblikovati vaška naselbina, ki je dobila obliko značilne kolonizatorske vasi s pravilno razvrščenimi parcelami oziroma domačijami ob ravni dolgi ulici.⁴⁹ Ob grajskem kompleksu se je ulica razširila v trg in to kaže, da je načrtno zasnovana naselbina nastala za gradom in ne obratno. Zdi se, da se je naselbina navezala na prvotno srednjeveško grajsko predgradje, ki je bilo najverjetneje severovzhodno od gradu, na levem bregu Bistrice. Čeprav je bila okolica gradu sprva najverjetneje pogosto poplavljen, ⁵⁰ to ni onemogočilo nastanka in razvoja naselbine, ki je do sredine 14. stoletja dosegla status trga.⁵¹ Hkrati z naselbino se je razvijal tudi grajski kompleks, ki je po letu 1320 oziroma v tridesetih letih 14. stoletja postal lokalna izhodiščna točka za ortenburško kolonizacijo Kočevske.⁵² Načrtne kolonizacije se je lotil Oton VI. grof Ortenburški, ki je bil vnuk Friderika I. Leta 1342 se je poročil z Ano grofico Celjsko in med letoma 1357 ter 1360 je bil kranjski deželni glavar. Ortenburške posesti na Dolenjskem je upravljal od leta 1338, ko je v listinah prvič omenjen, do svoje smrti leta 1374. Zaradi kolonizacije je veliko časa prebival v ribniškem gradu in tam tudi umrl.⁵³ Ribniški grad je bil zaradi nižinske lege ob trgovski poti in trški naselbini v 14. stoletju gotovo udobna in ugledna plemiška rezidenca. Primerjati ga je mogoče z mestnim gradom oziroma poznejšim knežjim dvorcem v Celju. Po smrti Otona VI. je ribniški grad z vsem drugim imetjem grofov Ortenburških pripadel njegovemu sinu Frideriku III. grofu Ortenburškemu

(1352–1418), ki se je najverjetneje rodil v Ribnici.⁵⁴ V listini iz leta 1384 je omenjen dom Friderika Ortenburškega v Ribnici – *in domo habitacionis nostre in Reyfnicz*.⁵⁵ Ta omemba se gotovo nanaša na ribniški grad in dokazuje, da je imel ribniški grad v tistem obdobju funkcijo rezidence Friderika III. grofa Ortenburškega.

Z ozirom na rezidenčni pomen in funkcijo središča kolonizacije se zdi verjetno, da je ribniški grad najpozneje v obdobju Otona VI. grofa Ortenburškega ali njegovega sina Friderika III. doživel prvo razširitev. Vsekakor so še pred obdobjem pozne gotike oziroma pred 15. stoletjem prvotno grajsko zasnovo na notranji strani obodnega obzidja dopolnili z novim bivalnim poslopjem – drugim oziroma severovzhodnim palacijem, ki je bil s trapezasto talno ploščjo v izmeri približno 22 × 11 m malce krajši in širši od prvotnega palacija. Z novim palacijem se je razpoložljiva bivalna površina gradu podvojila in stavbni kompleks je dobil zasnovo z dvema približno enakima palacijema na nasprotnih straneh dokaj tesnega notranjega dvorišča.⁵⁶ Novi palacij je zasedel severovzhodno polovico površine prvotnega notranjega grajskega dvorišča, naslonili so ga na notranjo stran severovzhodne stranice obodnega obzidja in je tako kakor prvotni palacij poleg pritličja gotovo obsegal še dve zidani nadstropji. Najverjetneje so hkrati z novim palacijem kot povezavo med njim in prvotnim palacijem zgradili ožji in krajši dvonadstropni severozahodni vezni trakt, ki je bil naslonjen na notranjo stran severozahodne stranice obodnega obzidja, dolg približno 9,4 m in v povprečju 5,5 m širok. Prvotne arhitekturne detajle drugega palacija in veznega trakta so poznejše prezidave skoraj v celoti zbrisale. Povojne raziskave so razkrile samo sekundarno zazidano šilastoločno gotsko okno s kamnitim okvirom iz lehnjaka in z močno navznoter zožujočim se ostenjem v drugem nadstropju dvoriščne fasade veznega trakta. Odprtina je osvetljevala prostor, ki je bil po navedbah Ivana Komelja nazadnje banjasto obokan, sekundarni obok pa se je gotski odprtini prilagodil, kar kaže, da je bila odprtina v času nastanka oboka še odprta in so jo zazidali šele pozneje.⁵⁷

⁴⁶ Kos, *Vitez in grad*, str. 211–212.

⁴⁷ Prim. Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 108–112.

⁴⁸ Kos, *Vitez in grad*, str. 162, 202.

⁴⁹ Prim. Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 202–203.

⁵⁰ Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 713.

⁵¹ Prim. Otorepec, Doneski, str. 81.

⁵² Prim. prav tam, str. 79.

⁵³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 308–318; Otorepec, Doneski, str. 81; prim. Kos, Ortenburžani, str. 171–173; Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 24–25.

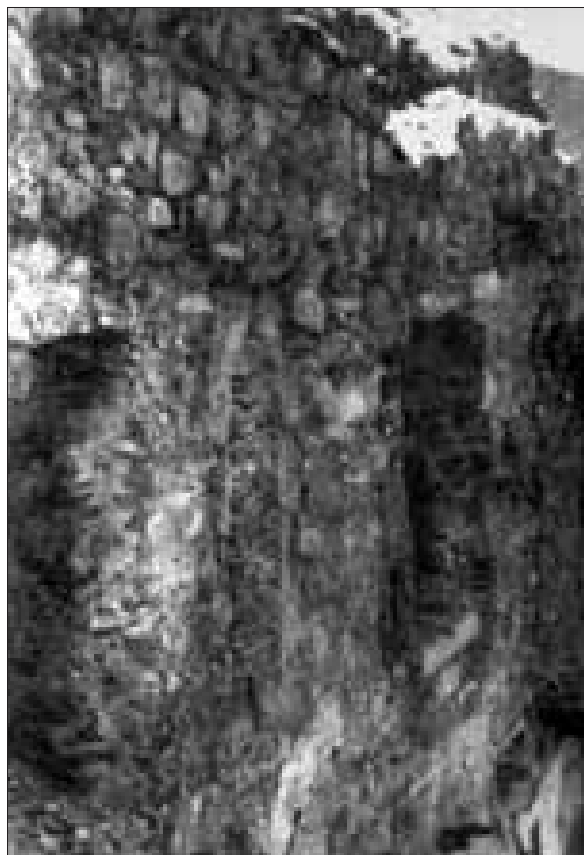
⁵⁴ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 318–324; Otorepec, Doneski, str. 81; Kosi, Grajska politika, str. 479–480; prim. Kos, Ortenburžani, str. 171–173.

⁵⁵ Otorepec, Doneski, str. 81; <https://topografija.zrc-sazu.si/>

⁵⁶ Podobno zasnovo z dvema palacijema na notranji strani obodnega obzidja je najverjetneje že v poznem 12. stoletju dobil ortenburški grad Waldenberg blizu Radovljice na Gorenjskem (Sapač, Grad Waldenberg, str. 327–352). V slovenskem prostoru je že pred sredino 13. stoletja nastalo več grajskih zasnov z dvema palacijema. Največkrat so najprej zgradili obodno obzidje in en palacij, čez nekaj desetletij pa na račun zmanjšanja površine notranjega dvorišča zgradili še drugi palacij. Značilni dokumentirani primeri zasnov z dvema palacijema iz obdobja pred koncem 13. stoletja so gradovi Podsreda, Podčetrtek, Rajhenburg, Hmeljnik in Gorica, ki je sedaj na ozemlju Republike Italije.

⁵⁷ Studentka arhitekture Milica Detoni (1926–1961) je med

Dokumentirana oblika in gradbeni material gotskega okna dokazujeta, da je drugo nadstropje veznega trakta stalo že pred 15. stoletjem, to pa dokazuje, da sta takrat stali tudi zidani drugi nadstropji obeh palacijev. Dokaj arhaična oblika gotskega okna, ki je z močno zožujočim se ostenjem kazalo še na romansko stavbarsko tradicijo, načeloma dovoljuje pomisliti tudi na možnost, da sta drugi palacij in vezni trakt nastala že v drugi polovici 13. stoletja, v obdobju, ko sta bila ribniška gospodarja brata Henrik III. († 1271) in Friderik I. († 1304) grofa Ortenburška. Vsekakor sta drugi palacij in vezni trakt stala že pred izumrtjem rodovine Ortenburžanov leta 1418. Vezni trakt je v slovenskem prostoru še najlažje primerjati z enonadstropnim daljšim veznim traktom na gradu Podčetrtek, ki je z naslonitvijo na notranjo stran starejšega obodnega obzidja najverjetneje nastal v 14. stoletju in so ga opremili s šilastoločnimi bifornimi gotskimi okni. O funkciji prostorov v veznem traktu ribniškega gradu moremo zgolj ugibati. Glede na širino prostora pritličja in prvega nadstropja, ki je znašala samo 1,6 do 2,6 m, se zdi najbolj verjetno, da so bili tam samo pomožni prostori. Prostor v prvem nadstropju je morda služil kot manjši bivalni prostor, ki je omogočal tudi prehod med večjimi bivalnimi prostori v prvem nadstropju obeh palacijev. V dokaj nizkem, ozkem, do 3,8 m širokem in banjasto obokanem prostoru v drugem nadstropju je bila pred letom 1937 baročna grajska kapela sv. Janeza Krstnika z oltarno sliko iz okoli leta 1742.⁵⁸ Dokumentirana oblika šilastoločnega gotskega okna z močno navznoter zožujočim se ostenjem na dvoriščni fasadi omogoča sklep, da je bila na tisti lokaciji že pred 15. stoletjem grajska kapela. Morda so z njo nadomestili prvotno

Pogled na sekundarno zazidano gotsko okno v drugem nadstropju dvoriščne fasade severozahodnega veznega trakta grajskega jedra na fotografiji Ivana Komelja iz leta 1949 (Knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto).

dokumentiranjem razvalin ribniškega gradu leta 1949 pozicijo sekundarno zazidane gotske odprtine vrisala v svoj tlorski načrt na levi strani dvoriščne fasadne stene veznega trakta (*Varstvo spomenikov*, II, 3–4, 1949, str. 96). Oblika odprtine je dokumentirana na fotografiji konservatorja Ivana Komelja iz leta 1949, ki jo hrani Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu. Fotografija kaže, da so levo in desno od prvotne odprtine pozneje nastali pravokotni okni, ki sta bili postavljeni v isti višini. To dokazuje, da veznega trakta in najverjetneje tudi obeh palacijev nikoli niso preetažirali. Po nastanku novih pravokotnih oken so gotsko okno zazidali z opeko. Po fotografiji sodeč je bilo gotsko okno na dvoriščni fasadi visoko približno 160 cm in široko približno 80 cm. Zaradi ljakaste zožitve ostenja je bila svetla odprtina najverjetneje široka samo 40 cm. Konservator Ivan Komelj je v svojih terenskih zapiskih v zvezi s tem gotskim okencem leta 1949 zapisal: *Na dvoriščni strani zasledimo šilasto oblikovan kamnit okvir. Morda gre za okno, ki je danes zazidano. Svetlobna odprtina je zelo ozka. / Na južni steni (glede na ročno skico poleg teksta je očitno mislil severozahodno fasado dvorišča) je vidno zazidano šilasto okno, ki ga sestavlja okvir iz lehnjaka. okno se nahaja v drugem nadstropju, ki je bilo po vsej gotovosti kasneje dvignjeno, za kar govori zunanja stran tega grajskega dela, kjer dobro opazimo prvotno zasnovano, ki pa sega le do prvega nadstropja.* (KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 23. 4. 1949 in 17. 5. 1949. Prim. Komelj, *Srednjeveška grajska arhitektura*, str. 69).

⁵⁸ Prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 119; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 14; Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 202–203. Oltarna slika je zakrivala pozicijo zazidanega gotskega okna.

kapelo v prvem nadstropju na severozahodni strani prvotnega palacija.

Po smrti Friderika III. grofa Ortenburškega leta 1418 je ribniški grad skupaj z vsem drugim ortenburškim imetjem na osnovi dedne pogodbe iz leta 1377 leta 1420 pripadel grofom Celjskim.⁵⁹ Celjski so imeli v tistem obdobju številne gradove in ribniškemu gradu niso posvetili posebne pozornosti. Po izgradnji Fridrihštajna, najverjetneje kmalu po letu 1422, je ribniški grad izgubil vlogo najpomembnejše oziroma osrednje fevdalne postojanke na širšem kočevskem območju.⁶⁰ Zdi se, da je bil ribniški grad v tistem obdobju v slabem gradbenem stanju in ga ni bilo mogoče uporabljati kot ugledno plemiško rezidenco. Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* navaja, da je leta 1415 v požaru pogorel ves trg Ribnica, leta 1445 pa polovica trga.⁶¹ Najverjetneje je bil leta 1415 poškodovan tudi grad in zgolj ugibati moremo, ali so ga popravili še pred smrtjo ostarelega Friderika III.

⁵⁹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 318–324; Otorepec, Doneski, str. 81; Kosi, *Grajska politika*, str. 479–480; prim. Kos, *Ortenburžani*, str. 171–173.

⁶⁰ Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 324–336.

⁶¹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 468.

grofa Ortenburškega. Vsekakor je bil ribniški grad deležen obnove po požaru leta 1445, saj je leta 1454 pičenski škof Martin v grajski kapeli posvetil oltar sv. Janeza Krstnika.⁶² Stavbnozgodovinska analiza kaže, da v 15. stoletju oziroma pred izumrtjem rodovine grofov Celjskih leta 1456 ribniški grad sicer ni doživel korenitejših gradbenih sprememb. Najverjetneje so po požarih v letih 1415 in 1445 samo nadomestili uničene lesene dele, arhitekturne zasnove iz 13. in 14. stoletja pa pri tem niso spremenili, saj za grofe Celjske ribniški grad ni imel rezidenčnega pomena, marveč zgolj funkcijo upravnega središča zemljiškega gospodstva.

Protiturško utrjevanje gradu Ribnica v 16. stoletju

Po smrti zadnjega Celjskega je leta 1457 ribniški grad pripadel Habsburžanom in odtlej so ga kot deželnoknežjo komorno posest do leta 1619 upravljali deželnoknežji oskrbniki. Leta 1457 sta postala oskrbnika brata Jurij (II.) pl. Lamberg (1409–1490) in Andrej (I.) pl. Lamberg († 1473).⁶³ Med letoma 1462 in 1466 je imel Andrej (I.) pl. Lamberg ribniško gospostvo v zakupu in cesar Friderik III. mu je v tistem obdobju odobril, da sme del denarja porabiti za obnovo ribniškega gradu, ki ga upravlja v cesarjevem imenu.⁶⁴ Samo ugibati moremo, ali je Andrej (I.) pl. Lamberg odobreni denar resnično porabil za obnovo ribniškega gradu in ali je z njim morda financiral tudi gradnjo svojega novega gradu na Bregu pri Ribnici, ki je po letu 1465 oziroma okoli leta 1470 nastal na lokaciji nekdanjega srednjeveškega dvora oziroma pristave ribniškega gradu. Ko se je gradnja gradu na Bregu zaključila in se je tam izoblikovalo središče novega manjšega zemljiškega gospodstva, je leta 1470 zakupni gospod in deželnoknežji oskrbnik ribniškega gospodstva z gradom po Andreju (I.) pl. Lambergu postal Andrej (st.) pl. Hohenwart(er) († 1503). Ribnico je dobil kot nadomestilo za Metliko, ki jo je imel dotlej v zastavi.⁶⁵ V njegovem času

je nastal inventarni popis orožja v grajski orožarni.⁶⁶ Za njim je Ribnico kot deželnoknežje gospostvo po letu 1478 in pred letom 1493 prejel v zakup Žiga pl. Piers (Pyrš, Pirš, Pusch), ki je bil poročen s hčerjo Andreja (I.) pl. Lamberga ter je med letoma 1475 in 1503 imel tudi Kočevje in Fridrihštajn.⁶⁷ Njemu je leta 1493 sledil tržaški glavar in gospodar Malega gradu blizu Postojne Gašper pl. Ravbar, ki sta mu leta 1499 kot ribniška zastavna gospoda sledila Žiga (Sigmund) in Volbenk pl. Hodiška. Nato so se kot ribniški grajski oskrbniki oziroma zakupni gospodje naglo zvrstili Erazem pl. Braunbart, Mihael pl. Costa in leta 1515 Moric pl. Purgstall († 1549), ki je bil graščak v Puštalu pri Škofji Loki in Krupi v Beli krajini. Leta 1521 je ribniški gospod postal stotnik Bernardin vitez Ričan (*Ritschan, Rečan*), ki je bil kranjski vojni glavar oziroma poveljnik kranjskih čet na hrvaški meji. Ribnico je branil pred Turki in leta 1529 skupaj z drugimi pred Turki ubranil tudi Dunaj. Umril je po letu 1530. Leta 1543 je ribniško gospostvo z gradom po dedičih Bernardina Ričana dobil ortneški graščak Jožef I. pl. Lamberg (1489–1554). Po njegovi smrti je ribniški grad upravljal Franc Gall pl. Gallenstein († 1614), ki je imel od leta 1582 grad Luknja pri Novem mestu, od leta 1586 pa je bil tudi zakupni gospod na gradu Brežice in je tam leta 1590 dokončal obsežna renesančna gradbena dela. Ribniški grad je leta 1579 v zastavo prejel Adam pl. Moscon, ki je gospodaril tudi v Logatcu in Višnji gori. Po njegovi smrti leta 1618 je ribniško gospostvo cesar leta 1619 prodal Janezu Jakobu baronu Khislu (1565–1637), ki je bil od leta 1618 gospodar Kočevja in Fridrihštajna, leta 1620 je kupil mestni grad v Mariboru, leta 1623 grad Poljane ob Kolpi, leta 1629 pa še dvorca Ravno polje in Šentjanž (Starše) med Mariborom in Ptujem.⁶⁸

Ribniški grad je v obdobju, ko je bil deželnoknežja komorna posest, doživel obsežno širitev in preobrazbo v pomembno protiturško utrdbo, ki je mogla učinkovito zavarovati tudi prebivalce ribniške trške

⁶² Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 17, 30; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 18. S tem podatkom se sklada Valvasorjeva navedba iz leta 1689, da je bila ribniška grajska kapela sv. Janeza Krstnika posvečena pred več kot dvesto leti, torej v 15. stoletju (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 466). Del opreme poznogotske grajske kapele je menda v baročni grajski kapeli ostal do leta 1937 (Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 32).

⁶³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 336–342.

⁶⁴ Otorepec, Doneski, str. 82.

⁶⁵ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 342; Otorepec, Doneski, str. 82. Andrej (st.) pl. Hohenwart(er) je bil med letoma 1457 in 1470 metliški glavar in v istem času je imel v zastavi deželnoknežje gospostvo Metlika z gradom. Pred letom 1493 je imel v zakupu tudi grad in gospostvo Kostel ob Kolpi ter od leta 1492 gospostvo Brežice. Leta 1478 je imel v zakupu menda tudi grad in gospostvo Planina pri Sevnici, od leta 1492 do smrti pa tudi mitnico z dvorcem na Vrnskem. Leta 1463 si je za zasluge pridobil funkcijo dednega stolnika na Kranjskem in v Marki, nato pa napredoval do glavarja v Celju, celjskega vicedoma in cesarjevega svetovalca. Leta 1470 mu je cesar Friderik III. poleg Ribnice izročil grad Gornje Celje, ki ga

je nato upravljal več kakor 30 let. Andrej (st.) Hohenwart je umrl leta 1503, kar dokumentira tudi vklesana letnica na njegovem odličnem figuralnem nagrobniku v celjski stolno-opatijski cerkvi (Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg*, str. 609–610, op. 43; Nared, *Dežela - knez - stanovi*, str. 163–164).

⁶⁶ Inventarni popis, ki je nastal v obdobju kralja Maksimiljana I. (1459–1519), navaja: 11 kavljastih pušk, 3 železne možnarje brez lafet, 2 železna možnarja na lafetah, 8 polovičnih kavljastih pušk, 300 krogel za kavljaste puške, 3 lovske sulice, 600 puščic. Poleg tega je imel Andrej Hohenwart(er) v lasti še 4 železne tarasnice in 4 sodčke puščic. Žiga (pl. Hodiški) je imel 2,5 tovara sodčkov sodnika (Lazar, *Obožitev*, str. 131).

⁶⁷ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 342–355; Gestrin, *Reformacija*, str. 97; Smole, *Graščine*, str. 145, 421–422; Žvanut, *Od viteza*, str. 38; Hočevar, *Gospostvo Ortnek*, str. 43.

⁶⁸ Orožen, *Vojvodina Kranjska*, str. 98–99; Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 342–355; Gestrin, *Reformacija*, str. 97; Šimoniti, *Vojška organizacija*, str. 123; Hočevar, *Gospostvo Ortnek*, str. 43; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 424; Smole, *Graščine*, str. 145, 376, 421–422 (z nekaterimi zmotnimi navedbami).

Območje nekdanjega širokega vodnega jarka pred jugozahodno stranico obrambnega obzidja. Na desni strani je dobro viden okop na zunanjem robu jarka (foto: Igor Sapač, 2018).

Vhodni stolp protiturskega utrdbenega sistema (foto: Igor Sapač, 2018).

Pogled čez Bistrico na nekdanjo jugovzhodno stranico protiturskega obzidja z južnim, vzhodnim in vhodnim stolpom (foto: Igor Sapač, 2018).

naselbine. Nižinsko obodno zasnovo iz 13. stoletja so koncentrično obdali s poligonalnim zunanjim obzidjem ter jo zavarovali z novim vodnim jarkom, ki je bil na severozahodnem in severovzhodnem koncu navezan na ponikalnico Bistrica. Na najbolj izpostavljenih delih so novo obzidje okrepili s petimi močnimi oglatimi stolpi. Nekdanjo protitursko utrdbeno zasnovo, ki so jo med 18. in 20. stoletjem s predelavami in rušitvami zelo okrnili, je mogoče dovolj zanesljivo interpretirati na podlagi Valvasorjeve upodobitve, situacije v mapi franciscejskega katastra, tlorisnih načrtov iz prve polovice 19. stoletja in leta 1949 ter fotografij iz obdobja pred letom 1950. Predelavam in rušitvam navkljub je ohranjenih tudi dovolj zidanih struktur, ki omogočajo nazorno predstavo o nekdanji utrdbeni celoti.

Novo zunanje obrambno obzidje je bilo visoko približno 6,5 m, debelo do 1 m in v tlorisnem poteku prilagojeno obliki talne ploskve grajskega jedra iz 13. stoletja, od katerega je bilo odmaknjeno od 7,5 do 11 m. Obzidje je bilo zgrajeno iz večjih in manj-

Razkriti nekdanji visoki severni obrambni stolp protiturskega utrdbenega sistema na fotografiji Ivana Komelja iz leta 1949 (Knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto).

ših lomljencev lokalnega apnenca, na notranji strani v nadstropju opremljeno s pokritim lesenim povezovalnim obrambnim hodnikom ter najverjetneje v obeh etažah opremljeno s strelnimi linami ključastih oblik. Lesene obrambne hodnike in strelne line, ki so dokumentirane na Valvasorjevi upodobitvi, so odstranili že pred drugo svetovno vojno. Obzidje se žal na nobenem odseku ni ohranilo nespremenjeno. Struk-

tura zidave je dobro razvidna na njegovi jugozahodni strani. Druge stranice obzidja so podrli med preizidavami v 17., 18., 19. in 20. stoletju. Kljub temu je mogoče potek protiturskega obzidja dovolj natančno ugotoviti. Medzidje med grajskim jedrom in novim obzidjem zaradi obrambnih razlogov sprva gotovo ni bilo zapolnjeno s stranskimi poslopji. Severozahodna in jugovzhodna stranica obzidja sta bili postavljeni vzporedno s severozahodnim in jugovzhodnim obodnim zidom grajskega jedra in povsem ravni, severovzhodna in jugozahodna stranica obzidja pa sta bili v poteku obe dvakrat zalomljeni. Na severovzhodni strani so bili zalomi v tlorisnem poteku bolj poudarjeni, ker so obzidje na tisti strani prilagodili poteku struge Bistrice. Upodobitev v Valvasorjevi skicni knjigi nazorno dokumentira dvakrat zalomljeno severovzhodno obzidje, ki ga je pozneje zakrilo nanj z zunanje strani naslonjeno pomožno pritlično grajsko poslopje.⁶⁹ Pri izdelavi bakroreza za Valvasorjevo Topografijo se je zgodila zmotna in bakrorezec je osrednji segment zalomljenega obzidja neustrezno prikazal kot nezastrešen polkrožni oziroma šalast obrambni stolpič.⁷⁰ Jugovzhodno, jugozahodno in severozahodno stran zunanjega obrambnega obzidja so zavarovali s širokim obrambnim jarkom, ki je bil širok do 30 m.⁷¹ Potek jarka na terenu je na jugovzhodni in jugozahodni strani še vedno zelo dobro razpoznaven. Jarek je bil sprva gotovo zapolnjen z vodo, a že v času nastanka Valvasorjeve upodobitve je bil suh. Odvečno zemljo, ki so jo pridobili z ureditvijo obrambnega jarka, so odložili na njegovem zunanjem robu in tako oblikovali do 3 m visok in do 15 m širok okop, ki je na jugovzhodni in jugozahodni strani grajskega kompleksa še vedno zelo dobro razpoznaven. Primerljiv je z obrambnim okopom bližnjega gradu Breg.

Južni stolp protiturskega utrdbenega sistema
(foto: Igor Sapač, 2018).

Štiri vogale novega protiturskega obrambnega obzidja so utrdili z oglatimi stolpi in s posebnim oglatim stolpom zavarovali tudi edini prehod skozi obzidje na severovzhodni strani. Vhodni stolp, ki je še vedno ohranjen, čeprav v detajlih sekundarno preoblikovan, so zasnovali kot dvonadstropno stavbo, ki je bila približno 2,5 m nižja od grajskega jedra.⁷² Tako kakor obzidje so ga zgradili iz lomljenčev lokalnega sivega apnenca in njegove vogale okrepili z večjimi apnenčevimi bloki. Gotovo je bilo njegovo zidovje predrto s strelnimi linami, ki so jih pozneje nadomestila sedanja večja okna. Na vhodni stolp so navezali leseni mostovž čez Bistrico, ki ga kaže Valvasorjeva upodobitev. Najverjetneje je most na približno tisti lokaciji stal že pred gradnjo protiturskega obzidja. Ob stiku z vhodnim stolpom je bil mostovž nedvomno opremljen z dviznim mostom. Enako visoka kot grajsko jedro in malce višja od vhodnega stolpa sta bila stolpa na severnem in zahodnem vogalu obzidja. Severni stolp se je ohranil do miniranja leta 1950, sedaj pa so vidni samo še njegovi temelji, ki kažejo, da je bilo njegovo zidovje v pritličju na treh straneh debelo do 3 m. Stolp so sekundarno s prizidkom povezali z grajskim jedrom in ga pri tem deloma prezidali. Na osnovi fotografij iz časa pred letom 1950 je mogoče ugotoviti, da je bil stolp sprva dvojnopolnadstropen, da je imel podstrešno obrambno poletažo opremljeno z manjšimi cinami, v drugem nadstropju pa je bil na izpostavljeni severni fasadi opremljen s konzolnim pomolom, ki so ga odstranili že vsaj v 19. stoletju. Komeljeva fotografija razkritega stolpa iz leta 1949, ki jo hrani Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu, kaže, da je imel stolp na južnem vogalu vse do tal kamnite vogalne bloke, kar dokazuje, da so severozahodno stranico obzidja naslonili na stolp. Seveda stolp s približno kvadratno talno ploskvijo in 7,4 m dolgo stranico ni nastal kot samostojna arhitektura, ki bi jo šele sekundarno vključili v večji obzidni sistem, marveč vogalni bloki dokazujejo samo to, da so obzidni sistem gradili po enotnem arhitekturnem konceptu v več gradbenih etapah. Po Valvasorjevi upodobitvi smemo sklepati, da je bil zahodni stolp, ki so ga podrli že pred nastankom mape franciscejskega katastra iz leta 1823, zasnovan podobno kot severni stolp.⁷³

Drugače so zasnovali južni in vzhodni stolp, ki sta bila nižja od drugih treh obzidnih stolpov in samo približno 3 m višja od obzidja. Južni stolp so tako kakor severni in najverjetneje tudi zahodni stolp postavili diagonalno glede na vogal obzidja. Pozneje so ga vključili v nadstropno stransko poslopje, ki so ga z notranje strani naslonili na jugozahodno stranico ob-

⁶⁹ Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 230.

⁷⁰ Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, str. 200; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 466.

⁷¹ Obstoje krožnega obrambnega jarka je ugotovil že Ivan Komelj leta 1949 (KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 17. 5. 1949).

⁷² S primerljivim vhodnim stolpom so v 14. ali 15. stoletju zavarovali prehod skozi zunanje obrambno obzidje gradu Zovnek na Štajerskem.

⁷³ Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 230; Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, str. 200; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 466.

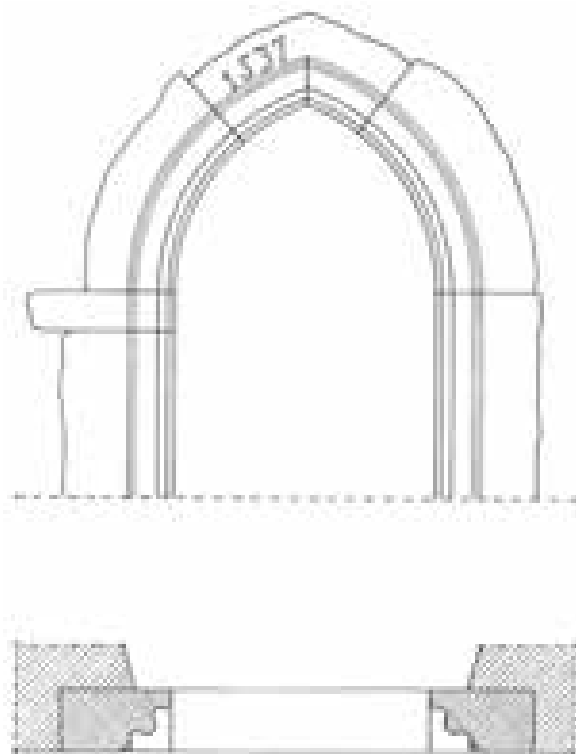
Značilni gradbeni detajli na južni in vzhodni fasadi južnega stolpa protiturškega utrdbenega sistema (foto: Igor Sapač, 2018).

zidja. Danes zidovje južnega stolpa na zunanji strani ni ometano in omogoča zanesljivo analizo strukture zidave. Zidava stolpa v pritličnem delu brez cezura prehaja v zidavo obzidja, kar kaže, da je južni stolp nastal hkrati z jugozahodno in jugovzhodno stranico obzidja. Cezura na severovzhodnem vogalu stolpa kaže, da so v prvi gradbeni etapi zgradili pritličje stolpa in spodnjo polovico jugovzhodne ter jugozahodne obzidne stranice, v naslednji etapi je nastal zgornji del stolpa in zgornja polovica jugozahodne obzidne stranice, nazadnje pa so zgradili še zgornjo polovico jugovzhodne obzidne stranice. Južna vogala stolpa sta sestavljena iz masivnih blokov apnenca, medtem ko je drugo zidovje sestavljeno iz manjših apnenčevih lomljencev. Zidava ni posebno kakovostna, lomljenci niso razvrščeni v plasti in to kaže, da zidovje najverjetneje ni nastalo pred 16. stoletjem. Prvotne odprtine stolpa se niso ohranile. Na južni fasadi je viden ostanek prvotne preproste pokončne pravokotne odprtine, ki jo spodaj dopolnjujeta dve preprosti četrkrožni kamniti konzoli; to je ostanek obrambnega konzolnega pomola, ki je bil precej ožji od dokumentiranega pomola na severni fasadi severnega stolpa. Sled nekdanjega pomola kaže, da so stolp v preteklosti preetažirali; sprva je imelo njegovo

pritličje manjšo etažno višino, tla nadstropja so bila nižje in na vrhu je imel stolp podstrešno poletažo, ki je sedaj vključena v višinski obseg prvega nadstropja. Vse kaže, da so sekundarno preetažirali tudi vzhodni obzidni stolp s kubično učinkujočo stavbno maso. Ta je s pravokotno talno ploskvijo v izmeri približno $8,8 \times 9,8$ m po površini največji stolp v kompleksu ribniškega gradu. Njegove stene so v pritličju debele približno 1,2 m, kar kaže, da ni bil posebno močna oziroma izpostavljena obrambna točka. Njegove zunanje fasade so sedaj ometane in analiza strukture zidave zato tam ni mogoča. Večja okna so nadomestila prvotne strelne line. Na dvoriščni fasadi, ki ni ometana, sta vidna zazidano pravokotno pritlično okno s poznogotsko oblikovanim kamnitim okvirom in zazidani šilastoločni portal, ki je precej nad tlemi nadstropja in kaže, da so v preteklosti tla nadstropja dvignili ter nadstropje razširili na račun prvotne nizke obrambne podstrešne poletaže. Stolp je imel torej sprva nižje pritličje, nižje nadstropje in podstrešno poletažo. Šilasti lok portala so po drugi svetovni vojni (slabo) rekonstruirali. Zidava stolpa na dvoriščni strani brez cezura prehaja v zidavo jugovzhodne obzidne stranice, kar kaže, da je stolp nastal hkrati z obzidjem. Zidanega hodnika s stopniščem

na dvorišni strani vzhodnega stolpa prvotno še ni bilo, saj se njegove višine ne ujemajo z zazidanim šilastoločnim portalom. Oblike zazidanega šilastoločnega portala in poznogotskega okna kažejo, da je vzhodni stolp nastal pred sredino 16. stoletja, ko so renesančne oblike v grajski arhitekturi izrinile gotško tradicijo. Na zahodnem vogalu stolpa so po vsej višini vidni masivni vogalni bloki iz apnenca, ki so prav takšni kot na južnem in vzhodnem stolpu in kakršni so dokumentirani na nekdanjem severnem stolpu. To kaže, da so vsi stolpi in tudi obzidje med njimi nastali približno istočasno oziroma po enotnem arhitekturnem konceptu v isti stavbni fazi, čeprav v več zaporednih gradbenih etapah.

Najverjetneje so hkrati z gradnjo obsežnega protiturškega obzidja prenovili tudi srednjeveško grajsko jedro. Kastelolog Ivan Komelj je že med prvim ogledom požganega gradu 15. aprila 1945 na glavni fasadi grajskega jedra opazil sekundarno zazidan profilirani kamniti gotški šilastoločni portal.⁷⁴ Portal se je ohranil do miniranja leta 1950 in je dobro dokumentiran s fotografijo konservatorja Cirila Velepčiča iz leta 1947.⁷⁵ Umeščen je bil na levo tretjino fasade, približno v osrednjo os stranske fasade prvotnega grajskega palacija. Levo in desno od njega so sekundarno, v 18. ali 19. stoletju, prebili veliki pravokotni okni, ki sta deloma poškodovani njegovo ostenje. Njegova vratna odprtina je bila široka približno 1,3 m, njegov prag pa je bil nazadnje skrit pod sekundarnim nasutjem dvorišča. Višina vratne odprtine nad sekundarnim zasutjem je znašala približno 1,9 m. Po Velepčičevi fotografiji sodeč je bil prag približno 0,6 m pod sedanjim nivojem grajskega dvorišča in morda je pod sedanjim dvoriščnim nasutjem še vedno ohranjen. Portal je bil sestavljen iz več kosov kamna in na sklepnem kamnu je imel spredaj levo vklesano letnico 1537. Dokumentirano bogato profilirano ostenje portala z dvojnim žlebom se oblikovno ujema s to letnico.⁷⁶ Ivan Komelj je leta 1949 domneval, da portal ni vzidan na prvotnem mestu, saj na notranji strani zidovja ni opazil znakov vratne odprtine.⁷⁷ Ta domneva se ne zdi verjetna; sledove vratne odprtine na notranji strani so nedvomno zbrisali med sekundarno vgradnjo obeh velikih pravokotnih oken. Ne zdi se verjetno, da bi v 17. ali 18. stoletju premeščali gotško oblikovani portal iz 16. stoletja. Tudi ni verjetno, da bi bil tako reprezentativno oblikovan portal sprva vzidan v enem od dokaj utilitarno oblikovanih vogalnih obzidnih obrambnih stolpov. Za vhodni

Izris dokumentiranega poznogotskega portala na glavni fasadi grajskega jedra. Pogled in tloris. Poskus rekonstrukcije na osnovi fotografije Cirila Velepčiča iz leta 1947 in skice Ivana Komelja iz leta 1949 (risal: Igor Sapač, 2003).

stolp bi bil s širino 1,3 m premajhen in tudi za glavni vhod v grajsko jedro se zdi pretesen.⁷⁸ Najbolj verjetno se zdi, da je nastal kot reprezentativen sekundarni vhod v grajsko jedro oziroma kot novi samostojni zunanji vhod v poznogotsko prenovljeni prvotni grajski palacij. Njegova oblika in pozicija dokazujeta, da je v času njegovega nastanka – torej leta 1537 – zunanje grajsko obrambno obzidje že stalo. Drugih poznogotsko oblikovanih stavbnih členov stavbnogodovinske raziskave požganega gradu v prvih po vojnih letih niso razkrile. Zdi se verjetno, da so hkrati s portalom preoblikovali okna v nadstropjih grajskega jedra in jih opremili z značilnimi kamnitimi križi. Med 17. in 19. stoletjem so grajsko jedro temeljito prenovili in zato ne preseneča, da od domnevnih poznogotskih okenskih okvirov ni ostalo prav nič.

Pri analizi funkcionalnega pomena protiturškega obzidja ribniškega gradu je treba upoštevati, da ribniška trška naselbina nikoli ni imela obzidja. Grajski kompleks je torej med turškimi napadi prevzemal vlogo pribežališča oziroma taborne utrdbe za rib-

⁷⁴ KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 15. 4. 1945.

⁷⁵ INDOK – Fototeka (Ribnica).

⁷⁶ Smiselna je primerjava z bogato profiliranim šilastoločnim portalom v pritličju valjastega stolpa gradu Rajhenburg ob Savi iz okoli leta 1500.

⁷⁷ Prim. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 23. 4. 1949 in 17. 5. 1949; Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura, str. 69.

⁷⁸ Vratna odprtina glavnega portala grajskega jedra je bila pred miniranjem leta 1950 široka približno 1,85 m in takšna širina ustreza tudi značilnim glavnim grajskim portalom iz 13. stoletja.

niške tržane.⁷⁹ Dokaj razsežno novo grajsko obzidje je pomenilo edino pravo zagotovilo za varnost ljudi pred Turki na širšem ribniškem območju. Obsežna širitev ribniškega gradu v obdobju turških vpadov je potekala hkrati s protiturškim utrjevanjem številnih drugih pomembnih gradov na Dolenjskem in v Beli krajini. V poznem 15. stoletju in prvi polovici 16. stoletja se je na tem območju zaradi turških vpadov za nekaj desetletij prekinil arhitekturni razvoj od utrjenega srednjeveškega gradu do neutrjenega renesančnega dvorca in v tistem obdobju so skoraj vsi srednjeveški gradovi dobili dodatna zunanja obzidja. Gradnja novih obzidij sicer ni povsem prekinila prizadevanja za izboljšanje bivalnega udobja in na številnih dolenjskih srednjeveških grajskih stavbah so dokumentirane vzporedne gradnje protiturški obzidij ter modernizacije stanovanjskih delov. Ker so bili turški vpadi plenilnega in ne zavojevalnega značaja, so največkrat samo širili starejše zasnove in niso gradili povsem novih močnih vojaških utrd. Z adaptacijami starejših grajskih zasnov so si prizadevali za najnujnejše zavarovanje najpomembnejših dobrin – življenja in osnovnega imetja. Obrambna obzidja so gradili v naglici, ob splošnem pomanjkanju, in zato je bila njihova gradnja manj kakovostna kakor gradnja grajskega zidovja med 12. in 15. stoletjem. Z novimi obzidji so poskrbeli predvsem za najnujnejšo varnost oziroma pribežališče za grajsko gospodo, pa tudi za okoliško prebivalstvo. Protiturško utrjevanje gradov ni imelo globljega deželno obrambnega pomena ali pomembnejšega vojaškega pomena. Utrjeni gradovi niso mogli preprečiti turških vpadov, lahko pa so omilili njihove posledice. Na hitro zgrajena obzidja so zaščitila življenje in imetje grajskih prebivalcev ter s svojo pojavnostjo odvrnila turške horde, ki se jim je največkrat mudilo naprej. Takšna obzidja kakšnega dolgotrajnega in številčnega obleganja seveda ne bi zdržala. Zasnovana so bila v glavnem še povsem v skladu s srednjeveško arhitekturno tradicijo in še niso upoštevala nove renesančne utrdbene arhitekture, ki se je v slovenskem prostoru v večjem obsegu začela uveljavljati v drugi četrtini 16. stoletja. Največkrat so jih zavarovali z obrambnimi stolpi, ki so bili sprva redki, od zgodnjega 16. stoletja pa vse pogostejši; zasnovani so bili na polkrožni, okrogli ali oglati talni ploskvi in visoki do tri nadstropja. V 16. stoletju so stolpi postali tudi statusni simbol in njihovo število je pričalo o pomenu grajskega gospoda. Protiturška grajska obzidja so se s tlorisnimi zasnovami največkrat dosledno podredila naravni izoblikovanosti terena in obliki talne ploskve grajskega jedra iz 12. ali 13. stoletja. Njihova zasnova, razsežnost in odnos do obstoječih sestavin so bili odvisni predvsem od naravnih danosti. Če je bilo na razpolago dovolj prostora, so – tako kot v primeru ribniškega gradu –

zgradili dokaj obsežno obzidje, ki je ustvarilo široko medzidje do obodnega zidu grajskega jedra. Razsežno medzidje je omogočilo, da je poleg osnovne obrambne funkcije prevzelo tudi funkcije grajskega predgradja oziroma sekundarnega grajskega dvorišča z gospodarskimi objekti in taborne utrdbe dvorišča za večje število okoliškega prebivalstva.⁸⁰

Časa nastanka ribniškega grajskega protiturškega obzidja ni mogoče natančneje opredeliti. Vsekakor je stalo že leta 1537, ko je nastal datirani poznogotski portal na glavni fasadi grajskega jedra. Znan je tudi podatek, da so leta 1536 gradova Ribnica in Čušperk utrdili ter ju preskrbeli z municijo.⁸¹ Sklepati je torej mogoče, da je bilo ribniško grajsko obzidje dokončano leta 1536. Nekateri pomembnejši srednjeveški gradovi na Kranjskem so sicer zunanja obrambna obzidja dobili že v 14. stoletju ali prvi polovici 15. stoletja.⁸² Struktura zidave ribniškega zunanjega obzidja kaže, da ga ni mogoče primerjati z obzidji iz 14. ali 15. stoletja in da najverjetneje ni nastalo pred začetkom 16. stoletja. Tudi razmeroma velika talna površina, ki so jo obdali z obzidjem, kaže bolj na čas nastanka v 16. stoletju, kakor v 15. stoletju. Vsekakor nič ne kaže, da bi mogel ribniški grad imeti zunanje obzidje že pred obdobjem turških vpadov, tako kakor, denimo, ortenburški Waldenberg že vsaj v 14. stoletju. Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* leta 1689 navaja, da so Turki trg Ribnica večkrat osvojili (v letih 1480, 1528, 1546, 1558, 1559, 1564), a da ob tem nikoli niso zavzeli gradu.⁸³ Po prvem obsežnejšem turškem napadu na Kočevsko in Ribniško leta 1469 so po letu 1491 vpadi oslabei in se nato v siloviti obliki obnovili leta 1522 ter trajali do druge polovice 16. stoletja.⁸⁴ Pomisliti bi mogli, da je ribniški grad protiturško obzidje dobil kmalu po prvem obsežnejšem turškem napadu na Kočevsko in Ribniško leta 1469. V tistem obdobju je, denimo, začel nastajati razsežni kompleks gradu Šilentabor na Pivškem, začeli so graditi močni protiturški tabor v Cerknici, ki je s stavbno zasnovo deloma primerljiv s protiturškim obzidjem ribniškega gradu, in nastal je grad Breg pri Ribnici.⁸⁵ A po drugi strani primerjava strukture zidave najstarejšega stolpa cerkniškega tabora in gradu Breg, ki sta oba nesporno nastala še v 15. stoletju, s strukturo zidave protiturškega obzidja ribniškega gradu kaže, da je to manj kakovostno in mlajše. Do-

⁸⁰ Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 92–109.

⁸¹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 513.

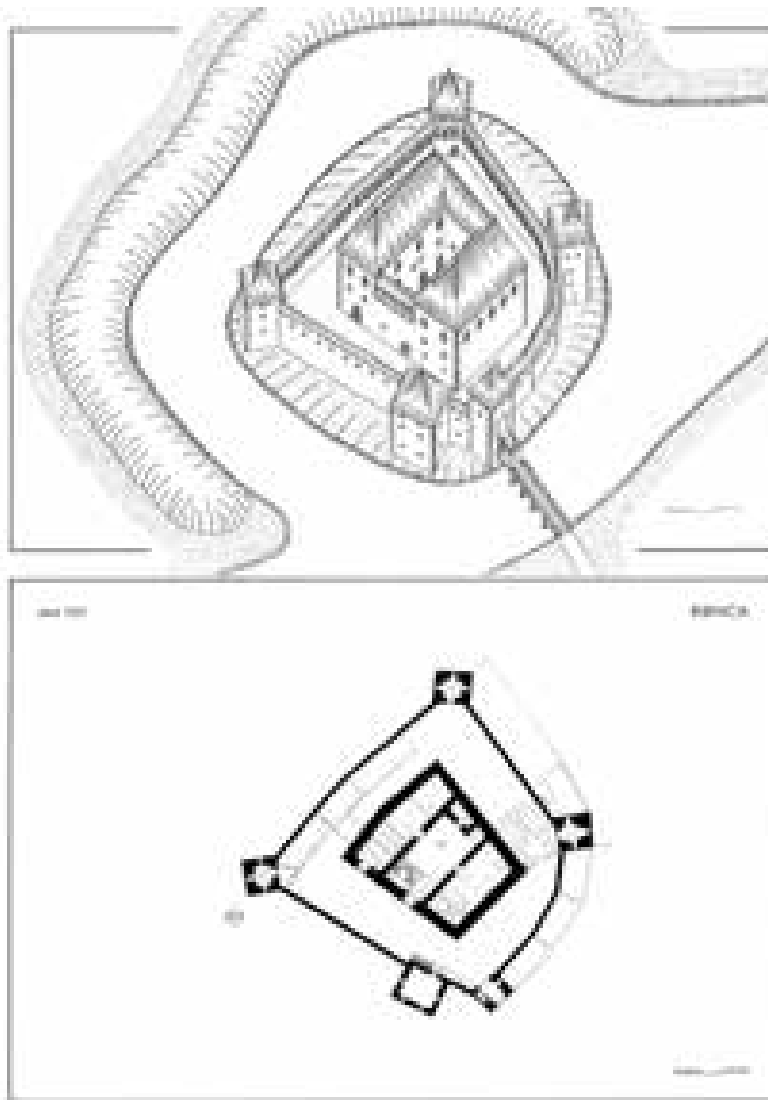
⁸² Značilni primeri so Waldenberg blizu Radovljice na Gorenjskem in Lož ter Šteberk na Notranjskem.

⁸³ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 467.

⁸⁴ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 497–525; Komelj, *Srednjeveška grajska arhitektura*, str. 72; Zdunič, *Ribnica*, str. 83–86; Simoniti, *Organizacija*, str. 101–109; Simoniti, *Turki*, str. 204–208; *Voje, Slovenci*, str. 22, 32–36, 82; Gradišnik, *Ribnica*, str. 19–20; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 221; *Krajevni leksikon Slovenije. II*, str. 573.

⁸⁵ Prim. Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, str. 18, 40, 58, 59, 61, 72–81, 96, 155, 158, 159.

⁷⁹ Prim. Otorepec, *Doneski*, str. 83.

Grad Ribnica okoli leta 1537. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2003).

kumentirani visoki oglati stolpi ribniškega grajskega protiturškega obzidja z vidika renesančne arhitekture v 16. stoletju sicer res učinkujejo nekoliko arhaično, a na Dolenjskem in v Beli krajini so tako arhaično oblikovani grajski obrambni stolpi vzporedno z novimi nižjimi renesančno zasnovanimi stolpi nastajali še vse do druge polovice 16. stoletja.⁸⁶ Treba je tudi ugotoviti, da niso bili vsi stolpi ribniškega grajskega obzidja višinsko poudarjeni in da je imel vzhodni stolp že na začetku približno kubično stavbno maso, ki se približuje renesančnim arhitekturnim idealom v 16. stoletju. Štruktura zidave in arhitekturna zasnova ribniškega protiturškega grajskega obzidja torej kaže, da je nastalo v prvi polovici 16. stoletja, ko se je

tradicija gotskega stavbarstva začela mešati z novimi renesančnimi usmeritvami.

Najbolj verjetno se zdi, da je ribniško protiturško grajsko obzidje začelo nastajati po letu 1522, ko so se znova okrepili turški napadi na to območje. V tistem obdobju je bil gospodar ribniškega gradu stotnik in vojskovodja Bernardin vitez Ričan, za katerega je izpričano, da je Ribnico branil pred Turki in da se je še leta 1530 aktivno udeleževal bojev proti Turkom. Kaže, da mu je pomembna vojaška funkcija omogočila, da je poskrbel za obsežno utrditev ribniškega gradu, ki je do leta 1537 postal ena najpomembnejših protiturških utrdb med reko Kolpo in Ljubljano. Glede na strateški pomen ribniškega gradu je verjetno, da si je Ričan v njem uredil tudi glavno rezidenco in zato primerno moderniziral tudi srednjeveško grajsko jedro. Dokaj arhaično zasnovo protiturškega obzidja, ki samo s posameznimi elementi kaže, da je nastalo že v obdobju, ko so se uveljavljale nove rene-

⁸⁶ Prim. Komelj, *Srednjeveška grajska arhitektura*, str. 72–74; Komelj, *Utrdbena arhitektura*, str. 73–92. Značilni primer so dokumentirani visoki valjasti stolpi v jedru gradu Pobrežje v Beli krajini, ki so datirani z vklesano letnico 1557. Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 92–109.

sančne arhitekturne usmeritve, je mogoče dobro povezati z osebnostnimi značilnostmi Bernardina viteza Ričana. Sicer skopi podatki o njem pričajo, da je bil – tako kakor njegov sodobnik Ivan baron Lenkovič († 1569) – predvsem vojak in da ni imel humanistične izobrazbe. Zato se je pri utrjevanju ribniškega gradu, tako kakor Lenkovič pri gradnji gradu Pobrežje po letu 1547, odločil za tradicionalni poznosrednjeveški koncept in ni sledil novim, iz italijanskega prostora uvoženim renesančnim usmeritvam, ki so se na tem območju začele uveljavljati kmalu po letu 1520, s temeljito modernizacijo gradu Turjak za Trojana pl. Auersperga (1495–1541).

Poleg ribniškega gradu in Turjaka so na tem območju po letu 1520 zaradi okrepitev turških vpadov, gotovo pa tudi zaradi kmečkega upora leta 1515, utrdili oziroma modernizirali tudi večino drugih najpomembnejših grajskih stavb. Čušperk so do leta 1536 koncentrično obdali z zunanjim obzidjem.⁸⁷ Okoli leta 1530 so temeljito prezidali in povečali grad Ortnek, mesto Kočevje pa je na vogalih mestnega obzidja dobilo močne renesančne bastije.⁸⁸ Grad Fridrihštajn so po letu 1528 in v tridesetih letih 16. stoletja utrdili z večjim obrambnim oborom in vhod v srednjeveško jedro zavarovali z manjšo okroglo bastijo.⁸⁹ Obsežna utrdbena dela so do druge polovice 16. stoletja izpeljali tudi na gradovih Kostel, Poljane in Vinica.⁹⁰ Ribniški grad ima med naštetimi grajskimi stavbami posebno mesto, saj je bil edini med njimi postavljen v nižino in je z obsežno protitursko širitvijo postal ena naših najodličnejših z vodnim jarkom ter okopom zavarovanih velikih nižinskih grajskih zasnov. Z njim je bil na Kranjskem primerljiv samo grad Dragomelj blizu Domžal, ki pa je že v 18. stoletju povsem propadel.

V drugi polovici 16. stoletja ribniški grad ni bil deležen omembe vrednih gradbenih sprememb. Nedvomno pa so z menjavami njegovih ambicioznih zakupnih gospodov posodabljali njegove bivalne prostore. Izpričano je, da je ljubljanski slikar Elija Pišek leta 1582, v obdobju ko je bil ribniški zakupni gospod Adam pl. Moscon, v grajski kapeli naslikal grba cesarja in cesarice.⁹¹ Bolj kakor podoba gradu se je spremenil njegov uporabni pomen. Tako kakor večina drugih gradov na tem območju je po sredini 16. stoletja postal močno središče protestantizma.⁹² Po izgradnji utrjenega mesta Karlovec na Hrvaškem leta 1579, ko so turški vpadi na Kranjsko prenehali, je njegov vojaški pomen skoraj povsem presahnil. Obrambne stolpe obzidja so od takrat uporabljali za

bivalne in gospodarske potrebe. Gotovo so pritličja stolpov uporabljali tudi kot ječe. Izpričano je, da so v ribniški grad zapirali ujete Turke. Leta 1567 je v ječi ribniškega gradu Primož Trubar obiskal ujetega turškega pašo in svečenika ter se z njima, zagret od vneme, da bi s prevodom biblije za novo vero pridobil Turke in s tem odvrnil njihovo nevarnost od slovenskega ljudstva, pogovarjal o prevodu Lutrove biblije v turški jezik.⁹³

Prenova gradu Ribnica po letu 1641

Ribniško gospostvo je bilo od leta 1619 v lasti Janeza Jakoba (I.) barona Khisla (1565–1637),⁹⁴ ki pa ribniškega gradu najverjetneje nikoli ni uporabljal kot rezidenco. V glavnem je prebival v mestnem gradu v Mariboru, ki ga je imel od smrti svojega očeta Janeza barona Khisla (okoli 1530–1593) kot zastavni imetnik, leta 1620 pa ga je kupil in takoj zatem temeljito prenovil ter poudaril z reprezentativnimi visokimi večkotnimi vogalnimi stolpiči.⁹⁵ Umril je v Mariboru in pokopali so ga v grobnici mariborske kapucinske cerkve, ki so jo v bližini gradu začeli graditi z njegovo podporo že leta 1613.⁹⁶ Zdi se malo verjetno, da bi se v njegovem obdobju na ribniškem gradu mogle zgoditi kakšne opaznejše gradbene spremembe. Še manj je verjetno, da je bil prav on pobudnik gradnje cerkve Nova Štifta blizu Ribnice, saj so temeljni kamen zanjo položili šele leta 1641, štiri leta po njegovi smrti.⁹⁷ Njegov posinovljenec in dedič Jurij Jernej grof Khisl, rojen Zwickl, († 1656) je leta 1641 prodal gospostva Ribnica, Kočevje, Fridrihštajn, Poljane, Ravno polje in Šentjanž (Starše) ter leta 1642 kupil reprezentativni zgodnjebaročni dvorec Črnci pri Apačah ob reki Muri. Ribniško gospostvo, ki je bilo v tistem obdobju eno večjih na Kranjskem, je od njega kupil ambiciozni plemič Jurij Andrej Triller pl. Trillek († 1667) z dvorca Trilek na Vipavskem in v lasti njegovih potomcev je ribniški grad ostal do začetka 18. stoletja.⁹⁸ Leta 1653 je bil skupaj z bratom Janezom Friderikom († 1697) povišan v baronski stan s predikatom »gospod na Ribnici« in opustil prvotno ime Triller. Ko je leta 1667 v ribniškem gradu umrl, je skrb za njegovo hčer Katarino Elizabeto in sina Jurija Andreja (II.) (1663–1701) prevzel njegov brat Janez Friderik. Jurij Andrej (II.), ki je skupaj s stricem Janezom Friderikom dosegel povzdig v grofov-

⁸⁷ Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 513; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 38.

⁸⁸ Sapač, *Razvoj*, str. 113–115, 118.

⁸⁹ Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 112; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 49.

⁹⁰ Sapač, *Razvoj*, str. 104–105.

⁹¹ Žvanut, *Od viteza*, str. 200.

⁹² Gestrin, *Reformacija*, str. 95–101; Voje, *Slovinci*, str. 85.

⁹³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 516, 548; Gestrin, *Reformacija*, str. 98; Zdunič, *Ribnica*, str. 55.

⁹⁴ Smole, *Graščine*, str. 422.

⁹⁵ Curk, *Mariborski grad*, str. 56–57; prim. Žabota, *Rodbina Khisl*, str. 14, 21.

⁹⁶ Žabota, *Rodbina Khisl*, str. 21. Pokrajinski muzej Maribor hrani oljno sliko Janeza Jakoba (I.) grofa Khisla na parah iz leta 1637. Prim. Grahornik, *Betnava*, str. 120.

⁹⁷ Prim. Žabota, *Rodbina Khisl*, str. 21.

⁹⁸ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 356; Smole, *Graščine*, str. 222, 376, 422; prim. Sapač, *Grajske stavbe* 20, str. 82–92; Grahornik, *Betnava*, str. 121–124.

ski stan, je gospodaril na ribniškem gradu do smrti leta 1701. V Ribnici je do smrti leta 1693 živel tudi njegova mati Ana Katarina, roj. baronica Kobenzl, ki pa s problematičnim sinom ni bila v dobrih odnosih in zato ni prebivala v gradu, marveč v novi hiši, ki je bila obdana z zidom.⁹⁹

Ko je ribniški grad leta 1641 prešel v last plemiške rodovine Trilleg, se je začela njegova preobrazba iz protiturške utrdbe v udobno rezidenco bogatega baročnega plemstva. Na osnovi stavbne analize in Valvasorjeve upodobitve je mogoče sklepati, da grad v tistem obdobju sicer ni bil deležen gradbenih posegov, ki bi koreniteje posegli v arhitekturno zasnovno, postopno izoblikovano med 13. in 16. stoletjem. Prenova je bila usmerjena na izboljšanje bivalnega udobja z minimalnim poseganjem v starejše gradbene strukture. Grad zato ni doživel temeljite arhitekturne preobrazbe iz utrdbe v razkošni baročni двореc. Ambicioznost plemiške rodovine Trilleg je na arhitekturnem področju zato bolj ustrezno presojati po monumentalni pozno-renesansni oziroma zgodnjebaročni romarski cerkvi Nova Štifa, ki so jo z denarjem Trillegov zgradili med letoma 1641 in 1671 na lokaciji manjše gotske cerkve. Graditi jo je začel Jurij Andrej (I.), dokončal pa njegov brat Janez Friderik.¹⁰⁰

Da se je prenove ribniškega gradu lotil že Jurij Andrej (I.) baron Trilleg († 1667), dokazuje manjša podolžna pravokotna kamnita plošča z vklesanimi inicialkami G:A:V:T:F (Georg Andreas von Trilleg Freiherr) in letnico 16:65.¹⁰¹ Plošča je sedaj vzdana na sekundarni lokaciji, v ograji ribniškega štiriločnega (nekoč petločnega) kamnitega mostu čez Bistrico, ki je v prvi polovici 19. stoletja nastal na severozahodnem robu grajskega območja. Zgolj ugibati moremo, kje je bila plošča prvotno vzdana. Morda je bila del zidanega mostnega podpornika na enem od bregov potoka. Leseni most, ki ga je pozneje nadomestil petločni zidani, je vsekakor nastal pred letom 1678, saj je na Valvasorjevi veduti Ribnice iz tistega časa že upodobljen. Po drugi strani je mogoče, da je bila plošča sprva vključena v krajši most pred vhodnim stolpom grajskega kompleksa. Izključiti ni mogoče niti možnosti, da je bila plošča sprva vzdana nad glavnim grajskim portalom na vhodnem stolpu in da je tam dopolnjevala večjo ploščo s kamnitim grbom

Na sekundarni lokaciji v ograji ribniškega Francoskega mostu iz 19. stoletja vzdani kamen z inicialkami Jurija Andreja barona Trillega in letnico 1665 (foto: Igor Sapač, 2018).

rodovine Trilleg. Vsekakor sta v prvi polovici 19. stoletja sedanja mostova nadomestila starejša mostova in tudi glavni grajski portal na vhodnem stolpu so v tistem obdobju izdelali na novo, pri tem pa ploščo z inicialkami in letnico prenesli na novo lokacijo.

Po letu 1641 oziroma v drugi polovici 17. stoletja izpeljana gradbena dela so ribniškemu gradu odvzela nekaj utrdbenega značaja iz 16. stoletja in mu dala podobo, ki jo kaže Valvasorjeva upodobitev. Bolj poudarjena je postala funkcija upravnega in gospodarskega središča velikega zemljiškega gospostva, ob tem pa se je bistveno povečalo tudi stanovanjsko udobje v grajski notranjščini. Okoli gradu so izsušili in deloma zasuli grajski obrambni jarek in morda tudi nekoliko znižali okop.¹⁰² Z odstranitvijo stoječe vode v jarku so se zdravstvene razmere na območju gradu gotovo izboljšale. V zasutem jarku so uredili grajski vrt in ga obdali z lesenim plotom, ki ga kaže Valvasorjeva upodobitev. Pozneje je plot nadomestil dokaj visok in dolg kamniti vrtni zid, ki je še ohranjen. Najverjetneje so hkrati s preureditvijo območja grajskega jarka čez Bistrico postavili nova lesena mostova. S krajšim mostom pred vhodnim stolpom so nadomestili starejši leseni mostovž z dviznim mostom. Domnevno so pred letom 1715 leseni most pred vhodnim stolpom nadomestili z zidanim.¹⁰³ Obrambne stolpe so prezidali za stanovanjske potrebe in pri tem prvotne strelne line nadomestili z večjimi okni. Vhodni stolp je v obeh nadstropjih dobil pravokotne kamnite okenske okvire z renesansno profiliranimi ravnimi

⁹⁹ Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 165–171; prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 357–360 (z nekaterimi zmotnimi navedbami); Smole, *Graščine*, str. 422; Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 125; Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 104–117.

¹⁰⁰ Cerkev je datirana na sklepnem kamnu glavnega portala z letnicama 1641 in 1671, ki pa so ju tam naslikali najverjetneje sekundarno. Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 357. Na severni steni prezbiterija cerkve Nova Štifa sta v naslikanem oknu najverjetneje upodobljena ribniški graščak Jurij Andrej (I.) baron Trilleg († 1667) in njegova žena Ana Katarina, roj. baronica Kobenzl († 1693). Prim. Železnik, *Nova Štifa*, str. 13; Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 112.

¹⁰¹ Prim. Zdunič, *Ribnica*, str. 77.

¹⁰² Tudi avstrijski vojaški zemljevid iz druge polovice 18. stoletja v nekdanjem jarku nima označene vode. Prim. Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224.

¹⁰³ Na ljudski votivni podobi iz leta 1715, ki visi v prezbiteriju cerkve Nova Štifa, je v ozadju naslikana upodobitev Ribnice z gradom. Veduta ustreza Valvasorjevi upodobitvi. Ob gradu je že upodobljen kamniti most, kar kaže, da so do takrat leseni most že nadomestili z novim zidanim (Železnik, *Nova Štifa*, str. 20–21).

Ribnica z gradom na risbi iz knjige skic za Topografijo Kranjske Janeza Vajkarda Valvasorja (Valvasor, Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga, str. 230).

čeli. Vežo v njegovem pritličju so opremili z banjastim obokom s sosvodnicama. Vzhodni stolp so preetažirali, obokali njegovo pritličje in ga v obeh etažah opremili s preprostimi kamnitimi okenski okviri. Na dvoriščni strani so mu prizidali odprt povezovalni hodnik, ki je v pritličju oprt na masivne slopaste arkade. S hodnikom so omogočili prehod v nadstropje vzhodnega in vhodnega stolpa.¹⁰⁴ Zaradi preetažiranja so zazidali poznogotsko okno v pritličju in šilastoločni portal podstrešne poletaže na dvoriščni steni tega stolpa. Preetažirali so tudi južni obrambni stolp in pri tem, tako kakor na vzhodnem stolpu, na račun nekdanje obrambne podstrešne poletaže povečali etažne višine pritličja in nadstropja. Z naslonitvijo na dvoriščno steno južnega stolpa in notranjo stran jugozahodne stranice zunanega grajskega obrambnega obzidja so zgradili nadstropno stransko grajsko poslopje, ki so ga višinsko prilagodili stolpu in ga v pritličju, tako kakor južni stolp, opremili z banjastim obokom s sosvodnicami.¹⁰⁵ Visok severni stolp protiturskega obzidja so z večjim dvonadstropnim prizidkom povezali z grajskim jedrom oziroma z njegovim severovzhodnim palacijem. S tem se je

površina grajskega jedra povečala, obenem pa so prekinili krožno pot okoli jedra v grajskem medzidju. V drugem nadstropju novega veznega prizidka med severnim stolpom in grajskim jedrom so uredili tudi stranišče – konzolno stranišče oziroma ajželj, ki ga kaže tudi Valvasorjeva upodobitev, se je ohranilo do prezidav po letu 1937.¹⁰⁶

Do konca 17. stoletja so temeljito prenovili tudi grajsko jedro. Žal po drugi svetovni vojni tem gradbenih posegom niso posvetili zadostne pozornosti in jih niso ustrezno dokumentirali. Sklepati smemo, da so v tistem obdobju prostore v pritličju obeh srednjeveških palacijev opremili z dokumentiranimi

V 17. stoletju na dvoriščno stran vzhodnega stolpa prizidane arkade (foto: Igor Sapač, 2018).

¹⁰⁴ V nadstropjih vhodnega stolpa so bile menda do leta 1701 grajske ječe, v katerih so zapirali in mučili tudi obtoženke na čarovniških procesih. Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 351, 404–413; Jakopin, *Čarovniški procesi*, str. 48–63. Po drugih navedbah so bile grajske ječe v pritličju vzhodnega stolpa (Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 10). Upošteva je ustrezne analogije in obliko prostorov ter okenskih odprtin se zdi druga navedba bolj utemeljena.

¹⁰⁵ Oboki v tem delu grajskega kompleksa so še vedno ohranjeni in kažejo, da je poslopje najverjetneje nastalo že v 17. stoletju.

¹⁰⁶ Prim. fotografijo v: Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 117.

Ostanek na južni stolp in jugozahodno stranico protiturškega obzidja prizidanega nadstropnega jugozahodnega stranskega grajskega poslopja (foto: Igor Sapač, 2018).

križnimi oboki oziroma banjastimi oboki s sosvodnicami.¹⁰⁷ Deloma so obokali tudi prostore v prvem nadstropju.¹⁰⁸ Najverjetneje je v tistem obdobju nastal tudi dokumentirani banjasti obok v drugem nadstropju severozahodnega veznega trakta, kjer je bila pred letom 1937 baročna grajska kapela.¹⁰⁹ Kapela v tistem obdobju sicer ni povsem izgubila svojega srednjeveškega značaja, saj se je novi obok po navedbi Ivana Komelja prilagodil starejšemu gotskemu oknu v dvoriščni fasadi, v kapeli se je ohranil del njene srednjeveške opreme in tudi Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* navaja samo, da je bila ribniška grajska kapela sv. Janeza Krstnika posvečena pred več kot dvesto leti, torej v 15. stoletju, ne omenja pa njene modernizacije.¹¹⁰ Če bi kapela že pred letom 1689 doživela temeljito barokizacijo, nam Valvasor tega najbrž ne bi zamolčal. Kapela je bila dokaj nizek prostor in nad njo je bila podstrešna poletaža, ki sta jo na severozahodni fasadi osvetljevali dve kvadratni okenci oziroma cini.¹¹¹ Dostop do podstrešne poletaže so uredili po stopnicah med jugozahodno steno kapele in dvoriščno steno prvotnega palacija.¹¹² Med prenovi grajskega jedra so gotovo zgradili tudi nekaj novih predelnih sten in z njimi nadomestili srednjeveške lesene predelne stene. Najverjetneje so že v tistem obdobju na notranji strani dvoriščne fasade mlajšega palacija oziroma severovzhodnega trakta v drugem nadstropju zgradili dolg zaprt hodnik, ki se je na-

daljeval skozi omenjeni nov dvonadstropni prizidek med grajskim jedrom in severni stolpom protiturškega obzidja ter se zaključil z ajzljem na severozahodni fasadi prizidka. Pri teh posegih srednjeveške stavbne mase niso spremenili in tudi talni nivoji v obeh palacijah so ostali nespremenjeni. Najverjetneje pa so že v tistem obdobju starejše okenske okvire nadomestili z novimi. Iz Valvasorjeve upodobitve te nadrobnosti sicer ni mogoče razbrati.

Gotovo so do konca 17. stoletja v grajskem jedru zgradili tudi nov vezni trakt med palacijama na jugovzhodni strani notranjega grajskega dvorišča ter vanj umestili notranjo grajsko vežo in novo glavno grajsko stopnišče. Nov trakt so zgradili z naslonitvijo na starejše grajsko obodno obzidje iz 13. stoletja. Ivan Komelj je leta 1949 sicer domneval, da so jugovzhodni vezni trakt grajskega jedra morda zgradili šele leta 1815, ko je nastal datirani novi glavni portal grajskega jedra.¹¹³ A ta možnost se ne zdi verjetna; grad, ki je bil ugledna rezidenca višjega plemstva, je gotovo že v drugi polovici 17. stoletja potreboval dovolj udobno stopnišče. Pred 17. stoletjem je gotovo imel samo preprosto zasnovana ozka lesena stopnišča, ki za reprezentiranje premožne baročne gospode gotovo niso več zadostovala. Po drugi strani je dokumentirana oblika križno obokanega stopnišča z masivnim zidanim slopom med tremi stopniščnimi ramami najbolj značilna prav za 17. stoletje.¹¹⁴ Najbrž so notranje grajsko dvorišče že v 17. stoletju v obeh nadstropjih opremili z odprtimi lesenimi povezovalnimi hodniki.¹¹⁵ Utilitarno oblikovani hodniki na lesenih konzolah so omogočili povezavo med novim glavnim stopniščem in posameznimi stavbnimi trakti, brez prehajanja skozi niz notranjih prostorov.¹¹⁶

¹¹³ KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 17. 5. 1949.

¹¹⁴ Stopnišče ribniškega grajskega jedra je dokumentirano na predvojni fotografiji, ki jo hrani Muzej Ribnica (Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 19), na načrtih gradu iz prve polovice 19. stoletja, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, in na tlorisnem posnetku gradu Milice Detoni iz leta 1949. Njegova talna zasnova je prezentirana na terenu. Dokumentirana zasnova glavnega stopnišča ribniškega gradu je primerljiva z dokumentiranimi zasnovami stopnišč iz poznega 16. stoletja in iz 17. stoletja na štajerskih gradovih Cmurek, Vurberk, Hompoš in Jamnik.

¹¹⁵ Hodniki so dokumentirani na načrtih gradu iz prve polovice 19. stoletja, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije. Za opozorilo se zahvaljujem kolegici mag. Marini Gradišnik. Prvotni palacij je imel odprta dvoriščna hodnika v obeh nadstropjih, vezni severozahodni trakt pa samo v drugem nadstropju. Podobni hodniki iz 17. ali 18. stoletja so bili pred drugo svetovno vojno ohranjeni na gradovih Gornja Radgona in Branek pri Ljutomeru.

¹¹⁶ O konstrukcijski zasnovi hodnikov je mogoče sklepati na osnovi fotografije konservatorja Ivana Komelja iz leta 1949, ki jo hrani Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu. Fotografija kaže drugo nadstropje dvoriščne fasade severozahodnega grajskega trakta s sekundarno zazidanim gotskim oknom. Na spodnjem delu fotografije sta vidna ostanka dveh lesenih konzol, ki so do požara leta 1944 opirale lesen povezovalni hodnik.

¹⁰⁷ Položaj in oblika obokov v pritličju sta razvidna na načrtu gradu Milice Detoni iz leta 1949 (*Varstvo spomenikov*, II, 3–4, 1949, str. 96).

¹⁰⁸ V INDOK centru ohranjene fotografije razvaljenega grajskega jedra iz prvih let po drugi svetovni vojni kažejo, da so bili obokani prostori v prvem nadstropju severovzhodnega trakta oziroma mlajšega palacija.

¹⁰⁹ Prim. fotografijo v: Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 119.

¹¹⁰ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 466; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 32.

¹¹¹ Odprtni podstrešne poletaže sta vidni na razglednicah ribniškega gradu iz obdobja pred prvo svetovno vojno.

¹¹² Prim. tlorisni načrt drugega nadstropja v: Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 14.

V 17. stoletju so na vhodnem stolpu prvotne strelne line nadomestili z večjimi okni s kamnitimi okviri renesančnih oblik (foto: Igor Sapač, 2018).

Hodnik oziroma predsoba z banjastim obokom iz 17. stoletja pred glavnim grajskim stopniščem v drugem nadstropju jugovzhodnega veznega trakta grajskega jedra na fotografiji pred letom 1935 (Muzej Ribnica).

V drugi polovici 17. stoletja izoblikovana tradicija bogato opremljenih gosposkih bivalnih prostorov v drugem nadstropju grajskega jedra je ostala prisotna do leta 1937, čeprav so opremo večkrat v celoti zamenjali. Fotografija iz obdobja pred letom 1935 z delom neobaročne opreme belega salona v osrednjem delu prvotnega palacija (Muzej Ribnica).

Pet glavnih grajskih bivalnih prostorov v drugem nadstropju grajskega jedra je v tistem obdobju dobilo razkošno opremo. O tem nas informira ohranjeni inventarni popis zapuščine po umrlem Juriju Andreju (II.) grofu Trillegu, ki je nastal 25. avgusta 1701. V popisu so navedeni tile prostori: jedilnica, grofova soba zraven jedilnice s tremi okni, soba grofice poleg grofove sobe, mala soba nad stopnicami ali soba grofične, srednja ali tajnikova soba, soba poleg tajnikove sobe, soba s štukaturo, zadnja soba pri sobi s štukaturo, velika delovna soba, oskrbnikov prostor, orožarnica poleg jedilnice in soba trobentačev v stolpu. Bivalni prostori grajskega gospoda in njegove družine so bili opremljeni z razkošnim pohištvom, slikami, za tisti čas redkimi zavesami na oknih in dragocenimi usnjenimi ter polsvilenimi stenski tapetami. Ribniški grad je premogel za tedanje razmere na Kranjskem zelo veliko knjižnico z več kot 200 knjigami, med drobnimi predmeti pa je bila tudi srebrnina in celo nakit z diamanti. Standard Jurija Andreja (II.) grofa Trillega je bil za kranjske razmere zelo nadpovprečen.¹¹⁷ V zapuščinskem inventarju so posebej navedli samo 12 prostorov, ki so bili najverjetneje vsi v drugem nadstropju grajskega jedra, a samo pet od njih je imelo bogato opremo. Poleg njih je imel grad še vrsto drugih prostorov; vsekakor kuhinjo, obokane shrambe, kapelo, knjižnico z arhivom in drugo. Omenjena soba s štukaturo je imela najverjetneje vlogo slavnostne sobane in je bila zato okrašena z družinskimi ter cesarskimi portreti.¹¹⁸ Glavni grajski bivalni prostori so bili nedvomno obrnjeni proti jugu oziroma jugozahodu in so bili torej v drugem nadstropju prvotnega grajskega palacija. Glede na dokumentirano tlorisno zasnovo je mogoče ugotoviti, da je bila na jugovzhodnem koncu poleg novega stopnišča glavna grajska jedilnica, nato pa so se za njo zvrstili grofova soba, soba grofice in manjša grofična soba, ki je bila najverjetneje v podstrešni poletaži nad kapelo. V veznem severozahodnem traktu je bila banjasto obokana grajska kapela in ob njej manjše stopnišče do podstrešne poletaže.¹¹⁹ Orožarnica je bila najverjetneje poleg novega glavnega stopnišča v veznem jugovzhodnem traktu. Drugi omenjeni prostori so bili najverjetneje v drugem nadstropju severovzhodnega trakta oziroma drugega palacija in v njegovi novi navezavi na severni stolp. Soba trobentačev je bila najverjetneje v drugem nadstropju severnega stolpa. Soba s štukaturo je morda nastala z adaptacijo gotske viteške dvorane in iz nje se je preko Bistrice odpiral pogled na središče ribniške trške nasebine.¹²⁰ Grajska kuhinja je bila najverjetneje v pri-

tličju severovzhodnega trakta, knjižnica pa v prvem nadstropju jugozahodnega trakta.¹²¹ Drugi prostori v prvem nadstropju so bili najverjetneje namenjeni upravi zemljiškega gospostva in sodišču.

Poznobaročna prenova gradu Ribnica v 18. stoletju

Jurij Andrej (II.) grof Trilleg je leta 1701 umrl star 37 let, najverjetneje zaradi posledic spolne bolezni, in z njim je ta plemiška rodovina v moškem rodu izumrla. Glavna dedinja je postala njegova edinka Ana Katarina (1688–1724), ki se je februarja 1702 komaj štirinajstletna poročila z očetovim bratrancem Ludvikom Gundakerjem grofom Kobenzlom (1678–1745).¹²² V zakon mu je prinesla tudi ribniško gospostvo z gradom. Zakonca nista imela otrok in v glavnem sta živela na dvorcih Štanjel na Krasu in Lože v Vipavski dolini.¹²³ Ludvik Gundaker grof Kobenzl je uradni lastnik ribniškega gospostva z gradom postal leta 1707.¹²⁴ Leta 1724 je odvedel in ribniški grad je zatem leta 1738 prodal svojemu bratu Janezu Gašperju (II.) grofu Kobenzlu (1664–1742).¹²⁵ Ta si je v ribniškem gradu uredil glavno rezidenco, saj je malce prej, okoli leta 1730 prodal družinsko palačo v Gorici in двореc Moš blizu Gorice ter mu je ostal samo neudobni grad Jama v Predjami pri Postojni. Ludvik Gundaker ribniškega gradu kot rezidence gotovo ni potreboval, saj je imel še dvorca Štanjel in Lože.¹²⁶ Po smrti Janeza Gašperja (II.) grofa Kobenzla leta 1742 je ribniško gospostvo z gradom dedoval njegov sin Gvido (bald) grof Kobenzl (1716–1797), ki je na ribniškem gradu skupaj z očetom gospodaril že od leta 1738. Do leta 1748 je ribniški grad ostal njegova glavna rezidenca, pozneje pa je v glavnem živel v Gorici oziroma v dvorcih Štanjel in Lože, ki ju je dedoval po smrti strica Ludvika Gundakerja.¹²⁷ Janez Gašper (II.) in

katerska delavnica, ki je okoli leta 1670 izdelala bogate štukature v sobanah na gradovih Turjak, Luknja in Grm pri Novem mestu ter v kapeli sv. Frančiška Ksaverija v župnijski cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani. Prim. Jaki Mozetič, *Vtis obilja*, str. 41–53.

¹²¹ Lokaciji kuhinje in knjižnice se od 17. stoletja do leta 1937 najverjetneje nista spremenili. Prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 32; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 10, 12–13.

¹²² Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 125; Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 113–117; Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 170–171.

¹²³ Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 256.

¹²⁴ Golec, *Družba*, str. 401; prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 359–374.

¹²⁵ Smole, *Graščine*, str. 422; prim. Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 255–256.

¹²⁶ Sapač, *Grajske stavbe* 22, str. 304; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 256.

¹²⁷ Smole, *Graščine*, str. 422; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 7; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 256. Dvorec Lože je bil glede na inventarni popis iz leta 1777 bogato opremljen. Med drugim je v njem takrat viselo kar 124 slik. Med slikami je bilo eno tihožitje, ki je bilo signirano z *Guido Kobenzl*, kar kaže, da je Gvido (bald) grof Kobenzl dvorec uporabljal tudi kot rezidenco (Sapač, *Grajske stavbe* 20, str. 29).

¹¹⁷ Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 67, 84, 93, 99, 124–134; prim. Stoper, *Grajske stavbe* 15, str. 124–128; Gradišnik, *Ribnica*, str. 27–28.

¹¹⁸ Prim. Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 124, 125, 130.

¹¹⁹ Prim. slikovno gradivo v: Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 119; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 14.

¹²⁰ Štukirani strop v ribniškem gradu je morda izvedla ista štu-

*Oltar in z baročno štukaturo okrašen obok
v grajski kapeli pred letom 1935
(Muzej Ribnica).*

*Metzingerjeva slika iz nekdanjega oltarja
barokizirane kapele ribniškega gradu
(Povzeto po: Cevc, Valentin Metzinger, str. 203).*

njegov sin Gvido(bald) grof Kobenzl ribniškega gradu pred sredino 18. stoletja gradbeno najverjetneje nista spreminjala, gotovo pa sta poskrbela za vsaj delno posodobitev reprezentativnih notranjih prostorov. Morda sta zasnovala tudi dislocirani veliki grajski vrt na severozahodnem robu trške naselbine Ribnica, ki je že označen na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787.¹²⁸

V tistem obdobju so barokizirali grajsko kapelo sv. Janeza Krstnika v drugem nadstropju severozahodnega veznega trakta grajskega jedra. Starejši banjasti obok so okrasili s plitko rokokojsko štukaturo, ki jo kaže fotografija iz časa pred letom 1937.¹²⁹ Z opeko so zazidali gotsko okno na dvoriščni strani in kot nadomestilo na njegovi levi in desni strani prebili dve večji preprosti pravokotni okni. Staro gotsko okno so zazidali zaradi ureditve novega glavnega oltarja, ki ga je zakril. Prvotno je bil oltar morda na jugozahodni steni. Nov oltar so dopolnili z naslikanim večjim oltarnim nastavkom, ki je v dokaj nenavadni obliki povezal steno in banjasti obok. V poslikavo so vključili tudi novo oltarno sliko, ki jo je okoli leta

1742 z oljem na platnu naslikal Valentin Metzinger (1699–1759). Zaradi nizkega prostora in prilagajanja starejšemu banjastemu oboku so sliko na steno oziroma obok pritrdili v ukrivljenem položaju.¹³⁰ Barokizirana kapela je ohranila značaj intimnega majhnega prostora in zaradi nizkega oboka ter vhoda, ki ni bil v osi oltarja, marveč na strani, ni učinkovala prav nič monumentalno. Barokizacija kapele je bila izpeljana brez prevelikih ambicij in predvsem z manjšimi kozmetičnimi posegi. To kaže, da je bil grad v tistem obdobju predvsem dovolj udobna podeželska rezidenca, ni pa služil za ambicioznejše reprezentiranje plemiške rodovine Kobenzl. S parcialno izpeljanimi prenovitvenimi posegi so izboljšali bivalni standard, pri tem pa si niso prizadevali za korenitejše spremembe v starejših obdobjih izoblikovane stavbne zasnove.

Morda so že v 18. stoletju podrli visoki zahodni stolp protiturškega obzidja, ki ga kaže Valvasorjeva

¹²⁸ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224.

¹²⁹ Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 119.

¹³⁰ Slika Marije z Jezusom in sv. Janezom Krstnikom je v ribniškem gradu ostala do leta 1937, od leta 1962 pa je v Narodni galeriji v Ljubljani (Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 202–203; prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 32 (z nekaterimi zmotnimi navedbami)). David Krašovec je sliko okvirno datiral v čas med letoma 1735 in 1752 (Krašovec, *Valentin Metzinger*, str. 118, 199).

upodobitev iz okoli leta 1678, v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823 pa ni več označen. Zdi se, da so hkrati z rušitvijo tega stolpa podrli tudi zahodno četrtino jugozahodne stranice protiturškega zunanjega grajskega obzidja. Domnevati smemo, da so še pred koncem 18. stoletja proti severozahodu podaljšali na jugozahodno stranico zunanjega obrambnega obzidja najverjetneje že v 17. stoletju naslonjeno enonadstropno stransko poslopje. Podaljšek je dobil isto višino, prilagojeno višini južnega stolpa, in z zaprtim pokritim mostovžem so ga povezali z grajskim jedrom. Oblika mostovža je dokumentirana na tlorisnih načrtih gradu iz prve polovice 19. stoletja, ohranjenih v Arhivu Republike Slovenije, in na posameznih predvojnih fotografijah. Mostovž so naslonili na stari obodni zid ob južnem vogalu jugozahodne fasade grajskega jedra. V nadstropju je bil zaprt, osvetljen na dveh straneh z dvema kvadratnima oknomoma in pokrit z dvokapno streho, ki se je navezovala na streho jugozahodnega stranskega poslopja. Mostovž je bil v pritličju oprt na širok banjast obok polkrožnega prereza s sosvodnicama in dostopen tudi preko zaprtega enoramnega stopnišča, ki so ga naslonili na dvoriščno fasado jugozahodnega stranskega poslopja. Tako zasnovani zaprti vezni mostovži, pod katerimi so bile speljane poti, so bili v slovenskem prostoru značilni v 18. stoletju.¹³¹

Osemnajstega julija 1778 je trška naselbina Ribnica z gradom popolnoma pogorela. V gradu je bil takrat uničen tudi arhiv ribniškega gospostva in z njim starejši dokumenti, iz katerih bi bilo najverjetneje mogoče natančneje razbirati tudi arhitekturno zgodovino ribniškega gradu.¹³² O škodi na gradu moremo zgolj ugibati. Najverjetneje so bile poškodovane oziroma uničene samo njegove strehe, saj vse kaže, da je obokana kapela s stropno štukaturo in Metzingerjevo oltarno sliko požar prestala nepoškodovana. Domnevati smemo, da je bil med požarom uničen izpričani zgodnjebaročni štukirani strop iz 17.

¹³¹ Okoli leta 1700 je nastal krajši vezni mostovž med glavnima traktoma Kobenzlovega dvorca Štanjel na Krasu. Po letu 1700 so z zaprtim nadstropnim mostovžem povezali škofjsko palačo in novo stolno cerkev v Ljubljani. V Preddvoru na Gorenjskem so okoli leta 1751 primerljiv mostovž zgradili med dvorcem in župnijsko cerkvijo sv. Petra. V drugi tretjini 18. stoletja je nastal tudi krajši vezni mostovž med dvorcem Lanšprež na Dolenjskem in novo grajsko kapelo sv. Jožefa. V Radovljici na Gorenjskem so po letu 1730 so z daljšim lesenim nadstropnim mostovžem povezali dvorec in župnijsko cerkev sv. Petra; po požaru leta 1835 so prvotni lesen mostovž nadomestili z zidanim hodnikom, oprtim na arkadne loke. Po starih vedutah iz 17. in 18. stoletja poznamo tudi zaprti nadstropni baročni mostovž med sedanjo stolno cerkvijo v Mariboru in sosednjim župniščem, ki so ga z mostovžem vred podrli v drugi polovici 19. stoletja. Zidani vezni mostovži so v slovenskem prostoru dokumentirani od 17. stoletja, a pred 18. stoletjem z redkimi izjemami še niso bili zaprti, marveč predrti z arkadami. Značilni primeri iz 17. stoletja so arkadni mostovži na gradovih Negova, Mirna na Dolenjskem in Maribor.

¹³² Prim. Golec, *Družba*, str. 400.

stoletja in morda je takrat propadel tudi dragoceni inventar, ki je naštet v zapuščinskem inventarju iz leta 1701. Gvido(bald) grof Kobenzl je pogoreli grad z velikimi stroški obnovil.¹³³ Med obnovo v starejših obdobjih izoblikovane stavbne zasnove vsekakor niso spremenili. Najverjetneje so postavili novo strešno konstrukcijo in nove ometane ravne lesene stropne nad bivalnimi prostori v drugem nadstropju grajskega jedra. Prostore so gotovo tudi na novo opremili in pri tem morda deloma spremenili njihove funkcije. O spremembah namembnosti posameznih prostorov ribniškega gradu v 18. in 19. stoletju bi bilo morda mogoče sklepati na podlagi natančne analize inventarnih popisov premičnin, ki so ohranjeni iz let 1777, 1783, 1784, 1787 in 1875, trije pa niso datirani.¹³⁴ V okviru priprave tega članka takšne analize ni bilo mogoče opraviti. Domnevati smemo, da je zaradi požarov med požarom grad dobil nova okna in da so pri tem grajsko jedro opremili tudi z novimi kamnitimi okenskimi okvirji. Predvojne fotografije glavne fasade grajskega jedra kažejo, da so bili tam v vseh treh etažah vzdani preprosti neprofilirani pravokotni okenski okvirji, ki so bili v pritličju presenetljivo največji, v prvem nadstropju pa dokaj majhni in skoraj kvadratne oblike. Med oblikovanjem novih velikih oken v pritličju so zazidali in zakrili poznogotski šilastoločni portal z letnico 1537. V drugem nadstropju je v osi glavnega portala nastal nov zastrešen kamnit konzolni balkon s kovano železno trebušasto ograjo baročnih oblik.¹³⁵ Zdi se, da so ti elementi nastali med obnovo po požaru leta 1778 in ne šele pozneje v zgodnjem 19. stoletju. Po drugi strani je malo verjetno, da bi ti elementi nastali že pred letom 1778, saj so z utilitarnim oblikovanjem že zrcalili vzpon racionalizma po zatonu poznega baroka v zadnji tretjini 18. stoletja. Gvido(bald) grof Kobenzl je po požaru gotovo poskrbel samo za najnujnejša obnovitvena dela, saj v tistem obdobju ribniškega gradu ni več uporabljal kot rezidenco. Pomisliti je dopustno celo, da obnovitvenih del pred letom 1810 niso povsem končali.

Modernizacija gradu Ribnica v prvi tretjini 19. stoletja

Leta 1784 je oskrbnik Kobenzlovega ribniškega gradu postal Anton Rudež (1757–1829) s Kobjeglave blizu Štanjela na Krasu. Bil je podložnik zemljiškega gospostva Štanjel, ki je bilo med 16. in 19. stoletjem v lasti rodovine Kobenzl. Leta 1789 je ribniški grad

¹³³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 363, 365. Najverjetneje se je Antonu Skubicu zmotno zapisala letnica požara 1784, namesto 1778.

¹³⁴ ARS – SI AS 774, fascikel 11; prim. Smole, *Graščina Ribnica*, str. 27.

¹³⁵ *Ilustrirani Slovenec*, 7, 1931, str. 391; Muzej Ribnica: Fototeka; prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 41.

Ribnica s prenovljenim gradom, grajsko pristavo, trškimi hišami in župnijsko cerkvijo na ozadju Langusovega portreta Antona Jurija Rudeža iz leta 1833 (foto: Igor Sapač, 2018).

najel oziroma zakupil, leta 1810 pa ga je v negotovih razmerah, v obdobju francoske okupacije, poceni odkupil od Janeza Filipa Kobenzla (1741–1810), ki je bil sin in dedič leta 1797 v Gorici umrlega Gvid(obald)a grofa Kobenzla, zadnji moški potomec rodovine Kobenzl in je kot ugledni diplomat in vplivni politik stalno živel na Dunaju ter do ribniškega gradu ni imel posebnega odnosa.¹³⁶ Anton Rudež je bil uspešen podjetnik, dober gospodar, imel je humanistično univerzitetno izobrazbo in prijateljaval je s pesnikom Valentinom Vodnikom, ki je bil leta 1793 kaplan v Ribnici.¹³⁷ Med letoma 1809 in 1813 je bil v dobrih odnosih s francosko upravo Ilirskih provinc ter je leta 1811 postal francoski maire oziroma župan Ribnice.¹³⁸ Vse to je omogočilo, da je ribniški grad v prvi tretjini 19. stoletja doživel poslednji vrhunec svojega arhitekturnega razvoja. Rudež je s premišljeno modernizacijo gradu poudaril svojo veljavo in vzpon na družbeni lestvici. Grad je v tistem obdobju, ko je baročna kultura prešla v klasicizem oziroma bidermajer, še zadnjič postal ugledno družabno in gospodarsko središče. V njem so v predpustnem času v skladu z baročno tradicijo prirejali sijajne plesne v maskah.¹³⁹ Po drugi strani je Rudež v skladu z novimi usmeritvami razsvetljenstva izpopolnil grajsko knjižnico in zelo posodobil grajsko gospodarstvo.¹⁴⁰ Podobo, ki jo

je grajski kompleks dobil v času Antona Rudeža, nazorno dokumentirata mapa franciscejskega katastra iz leta 1823 in veduta v ozadju portreta mladega Antona Jurija Rudeža (1818–1839), ki ga je leta 1833 naslikal Matevž Langus.¹⁴¹

Pod Antonom Rudežem se je ribniški grajski kompleks povečal in dobil podobo podeželske gosposke rezidence s poznobaročnimi, klasicističnimi in bidermajerskimi oblikovnimi značilnostmi. Okvirni čas izvedbe gradbenih posegov je do uničenja leta 1950 dokumentiral kamniti glavni portal grajskega jedra, ki je imel na sklepem kamnu vklesano letnico 1815 in pod njo inicialki AR (Anton Rudež).¹⁴² Vse kaže, da so takrat starejši portal, ki je bil morda poškodovan med požarom leta 1778, nadomestili z novim, ki je imel segmentnoločni zaključek in profilirano ravno čelo. Portal so oblikovali v skladu s poznobaročno tradicijo.¹⁴³ Ob novem portalu so na obeh straneh postavili kamniti klopi, ki ju kažejo predvojne fotografije.¹⁴⁴ Portal se je dobro prilagodil

¹³⁶ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 368–377; Zdunič, *Ribnica*, str. 46; Smole, *Graščine*, str. 422; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 5–9, 20; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 128–129.

¹³⁷ Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 6, 8.

¹³⁸ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 536.

¹³⁹ Prav tam, str. 494.

¹⁴⁰ Čeč, »Nisem kradel«, str. 20.

¹⁴¹ Anton Jurij Rudež (1818–1839) je bil vnuk Antona Rudeža in prvorojenec Antonovega sina Jožefa Antona Rudeža (Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 11; Gradišnik, *Ribnica*, str. 37). Portret je pred letom 1937 skupaj z Langusovim portretom Jožefine Rudež oziroma »lepe Pepi« visel v ribniškem gradu, sedaj pa je v Narodni galeriji v Ljubljani. Prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 21; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 131 (z reprodukcijama Langusovega portreta Jožefine Rudež).

¹⁴² KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 17. 5. 1949; prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 135.

¹⁴³ Podobno zasnovani portali so na Kranjskem začeli nastajati po letu 1760.

¹⁴⁴ Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 15. Ostanki klopi so ohranjeni v grajskem parku na območju nekdanje jugozahodne stranice zunanega obrambnega obzidja. Primerljivi

Detajl klasicistične stropne poslikave z lestencem in vrhnji del klasicistične peči v belem salonu grajskega jedra pred letom 1935 (INDOK).

kompoziciji šestosne glavne fasade grajskega jedra, ki je imela v pritličju velika pokončna pravokotna zamrežena okna, v prvem nadstropju manjša kvadratna okna in v drugem nadstropju večja pravokotna okna ter omenjeni konzolni balkon nad portalom. Enaka okna, kot na glavni fasadi, so bila tudi na severovzhodni in jugozahodni fasadi grajskega jedra. Stavbne mase grajskega jedra sicer niso spremenili. Osredotočili so se na novo opremo reprezentativnih bivalnih prostorov v drugem nadstropju. Prostore so opremili z novimi klasicističnimi pečmi, klasicističnimi stropnimi poslikavami, novimi stenski tapetami, oljnimi stenskimi slikami, pohištvom in preprogami, kar kažejo fotografije iz časa med letoma 1900 in 1937.¹⁴⁵ Na fotografijah ni mogoče zaslediti nobenega elementa opreme iz časa pred 19. stoletjem in tudi ne starejšega stavbnega pohištva. To kaže, da so v obdobju Antona Rudeža notranjost, z izjemo barokizirane grajske kapele, popolnoma prenovili in jo v

celoti na novo opremili. Samo ugibati moremo, ali je vsa starejša oprema propadla med požarom leta 1778. Osnovne funkcije prostorov v grajskem jedru se sicer glede na stanje v 17. in 18. stoletju niso bistveno spremenile. V obokanem pritličju so ostale shrambe, kolarska delavnica, vinska klet, kuhinja, prostori za grajske uslužbenke in veža. V prvem nadstropju so bile gosposčinske pisarne, sobe za goste, grajska knjižnica, arhiv in kašča. Gosposko stanovanje z gosposko jedilnico in kapelo je ostalo omejeno na drugo nadstropje grajskega jedra.¹⁴⁶ Morda so že v tistem obdobju konzolno stranišče oziroma ajželj iz 17. stoletja v drugem nadstropju veznega prizidka med severnim stolpom in grajskim jedrom podzidali do tal in ga tako preoblikovali v manjši straniščni prizidek.

Gradbeno se je bolj spremenila okolica grajskega jedra. Vhodni stolp je dobil nov segmentnolčni kamniti glavni portal, ki je bil deloma primerljiv z glavnim portalom grajskega jedra in je še ohranjen.¹⁴⁷ Protitursko zunanje obrambno obzidje med vhodnim in severnim stolpom so znižali do višine približno 3 m in nanj na zunanji strani pred letom 1823 naslonili novo utilitarno oblikovano pomožno poslopje, pokrito z dvokapno streho, v katerem so pred letom 1937 imeli ledenico, pralnico in drvarnico.¹⁴⁸ Na notranjo stran jugovzhodne stranice zunanjega obzidja so naslonili pritlično pomožno stavbo, ki je bila pokrita z dolgo enokapno streho in v obsegu severovzhodnih dveh tretjin zasnovana z odprtim stebriščem. Jugovzhodno obzidno stranico so predrli s pravokotnim portalom, ki je bil postavljen približno v osi glavnega portala grajskega jedra in je omogočil hitro povezavo med notranjim grajskim dvoriščem in vrtom na območju nekdanjega vodnega jarka. V sklopu preurejanja vrta so na delu nekdanjega vodnega jarka uredili bajer.¹⁴⁹ Najpozneje v tistem obdobju so leseni plot okoli grajskega vrta, ki ga kaže Valvasorjeva upodobitev, nadomestili z dokaj visokim in dolgim kamnitim vrtnim zidom, ki je še ohranjen. Zid je večkrat zalomljen in nanj so že pred nastankom mape franciscejskega katastra z zunanje strani naslonili lesene in zidane hišice. Na severovzhodni strani so vrtni zid v spodnjem delu predrli s tremi polkrožnimi odprtini, ki so omogočale odtekanje vode iz območja nekdanjega grajskega jarka v Bistrico. Na notranjo stran znižane jugozahodne stranice protiturskega obzidja so v nadaljevanju nadstropnega jugozahodnega stranskega poslopja naslonili utilitarno oblikovano pritlično poslopje remize, ki je bilo pokrito z dvokapno streho in se je na severozahodu

kamniti klopi sta še pred nekaj leti stali ob baročnem glavnem portalu gradu Brdo pri Lukovici. Primerljivi kamniti klopi sta nekoč stali tudi ob leta 1811 izdelanem glavnem portalu dvorca Grumlof na Dolenjskem (Sapač, *Razvoj*, str. 221–222; Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 627).

¹⁴⁵ Rudež Kosler, *Dnevnik*; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*; INDOK – Fototeka (Ribnica); Muzej Ribnica – Fototeka.

¹⁴⁶ Prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 31–32, 117–119; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 10–19.

¹⁴⁷ Portal je primerljiv tudi z glavnim portalom gradu Gracarjevturn, ki ga je Anton Rudež kupil leta 1821 (Šmole, *Graščina Ribnica*, str. 102).

¹⁴⁸ Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 32; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 11, 12.

¹⁴⁹ Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 11.

Glavna fasada grajskega jedra s konzolnim balkonom in portalom iz leta 1815 (Povzeto po: Ilustrirani Slovenec, 7, 1931, str. 391).

V prvi polovici 19. stoletja izdelani portal vhodnega stolpa (foto: Igor Sapač, 2018).

Pogled na ribniški grad s severovzhodne strani, iz osrednjega ribniškega trga, na razglednici iz okoli leta 1910 (Muzej Ribnica).

končalo v črti severozahodne fasade grajskega jedra.¹⁵⁰ Podrti zahodni stolp protiturškega obzidja je najpozneje v tistem obdobju nadomestil dolgi hlev za konje, ki so ga naslonili na zunanjo stran nižane severozahodne stranice zunanjega obzidja in ga pokrili z dvokapno čopasto streho.¹⁵¹ V tem hlevu so

vzdrževali jahalne konje in vprežne konje za kočije, medtem ko so hlev za delovne konje uredili v kompleksu grajske pristave oziroma marofa, zahodno od grajskega kompleksa, na območju sedanjega Rokodelskega centra Ribnica.¹⁵² Območje grajske pristave, ki so jo sestavljala tri poslopja, med njimi največje enonadstropno na talni ploskvi v obliki črke L, so obdali s kamnitim zidom.¹⁵³ Po letu 1823 so od tam

¹⁵⁰ Fotografija je objavljena v: Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 6.

¹⁵¹ Spremenjeno besedilo k avstrijskemu vojaškemu zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787 navaja, da ima grad še precej dobro obzidje – *das Schloß hat noch ziemlich gute Ring Mauern*. Na zemljevidu hlev za konje ni označen (Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224, opisi, str. 50). Torej sme-

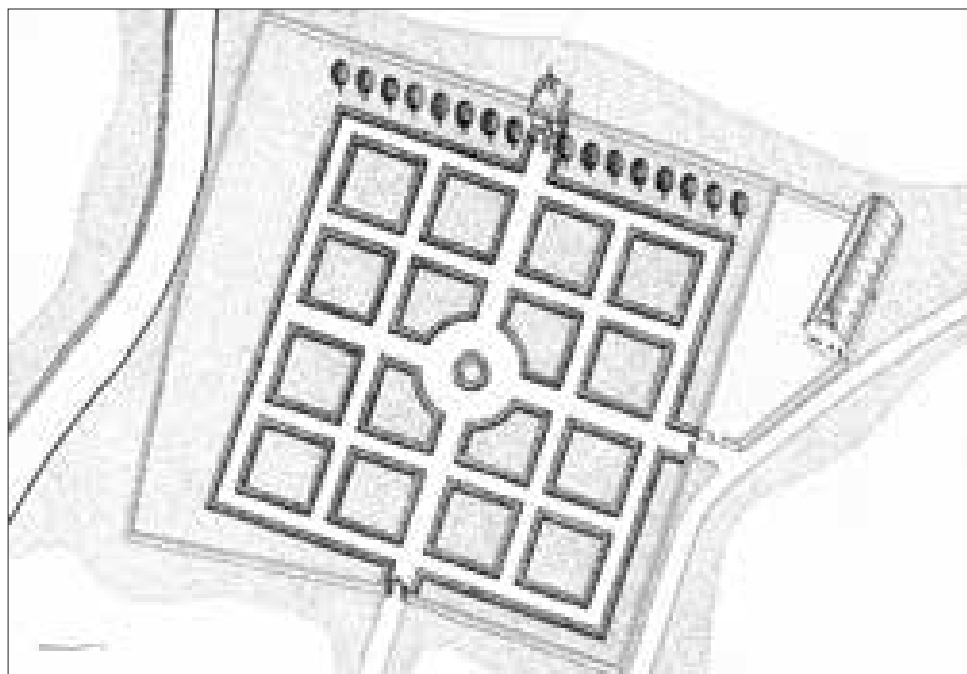
mo sklepati, da so hlev zgradili po letu 1787.

¹⁵² Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 32; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 11.

¹⁵³ Veliko enonadstropno poslopje v kompleksu grajske pristave je nepoškodovano prestalo drugo svetovno vojno in so

Grad Ribnica okoli leta 1830. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2003).

Dislocirani veliki vrt gradu Ribnica okoli leta 1830. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2003).

Trška naselbina Ribnica z gradom (spodaj v sredini), grajsko pristavo (spodaj levo) in dislociranim velikim grajskim vrtom (zgoraj levo) v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823. Izrez (ARS, SI AS 176/N/N232/g/A03).

do lokacije nekdanjega zahodnega stolpa grajskega protiturškega obzidja speljali široko peščeno pot, zaradi katere so podrli tudi zahodni konec jugozahodne stranice protiturškega obzidja. S tem so omogočili nov prehod do medzidja med grajskim jedrom in zunanjim obzidjem.

V obdobju Antona Rudeža je razvojni vrhunec dosegel tudi dislocirani veliki grajski vrt na severozahodnem robu trške naselbine Ribnica, ki je sicer v osnovi nastal že pred letom 1787, ko je kot velika ograjena in zazelenjena pravokotna površina označen na avstrijskem vojaškem zemljevidu.¹⁵⁴ Okrasni vrt se je razvil iz prvotnega sadovnjaka, po katerem je dobil tudi značilno ime Pungart, ki je izpeljanka iz nemške besede za sadovnjak (Baumgarten).¹⁵⁵ Zaradi srednjeveške lokacije gradu in ob njem postavljene trške naselbine se veliki grajski vrt ni mogel razviti poleg gradu, ampak so ga po vzorcih iz 17. stoletja zasnovali povsem izolirano, v ravnini ob robu naselbine, in ga z osrednjo prostorsko osjo navezali na os ribniškega trga oziroma glavne ulice.¹⁵⁶ Zasnovano vrta nazorno kaže mapa franciscejskega katastra iz leta 1823. Razsežna talna ploskev se je približevala trapezu, a ni bila geometrično pravilna. Na jugozahodu jo je zamejevala struga Bistrice, na severovzhodu pa cesta proti Ljubljani. Jugovzhodni rob vrta se je pri-

lagajal robu trške naselbine in je bil zato v poteku nekoliko vbočen. Povsem ravno je potekal samo dolgi severozahodni rob vrta. Vrt je bil obdan z masivnim kamnitim vrtnim zidom, visokim približno 1,5 do 2,5 m, ki je na severnem delu območja deloma še ohranjen. Vrtni areal je bil zasnovan simetrično glede na osrednjo prostorsko os in najverjetneje po renesančnih vzorcih razčlenjen s štiriindvajsetimi parternimi polji. Osrednjih 16 peternih polj je imelo kvadratno obliko. Sečišče obeh glavnih vrtnih poti oziroma prostorskih osi je bilo poudarjeno z velikim praznim rondojem. Glavni vhod v vrt na jugovzhodni strani je bil najverjetneje poudarjen s portonom. Na drugem koncu vrta se je osrednja prostorska os ob severozahodnem vrtnem zidu zaključevala z vrtnim paviljonom, ki je s stolpasto obliko in je do določene mere nadomeščal monumentalni arhitekturni učinek grajske stavbe.¹⁵⁷ Paviljon, ki se je ohranil do druge polovice 20. stoletja, je dokumentiran na redkih predvornih fotografijah in na akvarelirani veduti A. Petka.¹⁵⁸ Stavba z napol vkopano kletjo in visokim pritličjem je bila zgrajena na kvadratni talni ploskvi s približno 6 m dolgo stranico. V višini tal pritličja jo je na treh fasadah, razen na začetni severozahodni, obdajal lesen razgledni balkon oziroma gank, do katerega je bilo v glavni osi vrta speljano stopnišče. Imela je tri pravokotna okna in polkrožno zaključen glavni portal, pokrivala pa jo je strma usločena piramidalna streha s širokim napuščem, ki je varoval tudi razgledni balkon. Tri zunanje fasade in ravno stropni notranji prostor v visokem pritličju so bili poslikani s kakovostno klasicistično figuralno poslikavo. France Stele je domneval, da je paviljon nastal v drugi polovici 18. stoletja.¹⁵⁹ A glede na dokumentirano arhitekturno zasnovano in klasicistični značaj poslikave se ne zdi verjetno, da je nastal pred letom 1810. Zasnovan je bil v poznobaročni tradiciji, oprti na priljubljene kitajske vzorce oziroma chinoiserije, in je nekoliko spominjal na oblikovanje znanega dvorca saških knezov Pillnitz blizu Dresdna, ki je nastal postopno med letoma 1720 in 1826. Po velikosti in značaju je bil na Dolenjskem primerljiv z vrtnim paviljonom dvorca Soteska ob Krki, ki je nastal že v poznem 17. stoletju in ki sedaj nosi ime Hudičev turn. Zasnova ribniškega paviljona je bila na Dolenjskem sicer najbolj primerljiva z dokumentiranim nekdanjim paviljonom v vrtu dvorca Grumlof v Šentpavlu blizu Stične, ki je prav tako nastal okoli leta 1810 oziroma malce po letu 1811 in je imel napol vkopano

ga pred nekaj leti prezidali za potrebe Rokodelskega centra Ribnica. Nekdanjo podobo dokumentira fotografija iz zraka, posneta med zavezniškim bombnim napadom na Ribnico 19. aprila 1945 (<http://biltongbrbu.wixsite.com/ww2-saaf-heritage/photo-albums>).

¹⁵⁴ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224.

¹⁵⁵ Območje še sedaj nosi ime Pungart, čeprav tam sadovnjaka oziroma grajskega vrta že dolgo ni več.

¹⁵⁶ Problematika umestitve ribniškega velikega grajskega vrta v prostor je primerljiva z dokumentiranimi nekdanjimi dislociranimi grajskimi parki oziroma vrtovi v Radovljici, Soteski ob Krki, Žužemberku, Mokronogu in ob Knežjem dvorcu v Ljubljani.

¹⁵⁷ Podobno vlogo sta imela nekdanja stolpasta oblikovana vrtna paviljona v Radovljici in ob dvorcu Ojstrica blizu Vranskega na Štajerskem.

¹⁵⁸ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 491 (s fotografijo iz obdobja po nastanku modernistične vile v grajskem vrtu); Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 135–137.

¹⁵⁹ INDOK: Stele, Terenski zapiski LII, 1929, 15 in LXXXIV, 1933, 56; Stele, Ribnica, str. 64; prim. INDOK: Zbirka dopisov (Ribnica): Ivan Komelj, Ribnica, konservatorsko poročilo, 1956; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 135–137.

Pogled z zahodne strani na paviljon v dislociranem velikem grajskem vrtu okoli leta 1940 (Povzeto po: Skubic, Zgodovina, str. 491).

Sodobni pogled na lokacijo nekdanjega vrtnega paviljona z jugovzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2007).

Značilni pogled na slikoviti petločni Francoski most, ribniški grad s severnim stolpom v ospredju in monumentalno historično ribniško župnijsko cerkvi v ozadju na fotografiji iz okoli leta 1910 (Zasebna zbirka).

klet, visoko pritličje, lesen fasadni gank in usločeno streho. Podobnost med paviljonoma v Ribnici in na Grumlofu je tolikšna, da smemo zaključiti, da so ju zgradili po istem konceptu oziroma, da so ju ustvarili isti mojstri.¹⁶⁰

Po nastanku franciscejskega katastra, najverjetneje okoli leta 1830, je Anton Rudež oziroma njegov sin Jožef (I.) Anton Rudež (1793–1846) ob severnem vogalu dislociranega velikega grajskega vrta začel graditi podolžno pritlično pravokotno 4 × 9-osno stavbo z veliko kletjo za potrebe ribniške pivovarne.¹⁶¹ Prvotni

zasnovi so verjetno šele po letu 1848 nadzidali prvo nadstropje in jo pokrili z dvokapno streho, opremili z bidermajersko fasadno členitvijo in kakovostnim kamnitim profiliranim polkrožno sklenjenim portalom z ravnim konzolnim čelom.¹⁶²

Nadstropno poslopje so uporabili za stanovanjske namene ter ga med letoma 1843 in 1845 preuredili za nastanitev okrajnega komisariata. Med letoma 1848 in 1948 je bilo v tistem poslopju ribniško sodišče, sedaj pa so v njem prostori Upravne enote Ribnica. Poslopje nosi hišno številko Gorenjska cesta 9, Ribnica (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 493–494; Smole, *Graščina Ribnica*, str. 30, 100; prim. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68).

¹⁶² Po razdejanju med drugo svetovno vojno so stavbo obnovili, ji nadzidali mansardno etažo in odstranili bidermajersko fasadno členitev. Okoli leta 2008 so jo temeljito prenovili in ji

¹⁶⁰ Sapač, *Razvoj*, str. 218–222; Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 595–596, 627.

¹⁶¹ Pivovarna v novem poslopju menda nikoli ni obratovala.

Sodobni pogled na Francoski most, ki je po drugi svetovni vojni ostal brez grajskega jedra in petega loka (foto: Igor Sapač, 2018).

Temeljito modernizacijo ribniškega grajskega kompleksa v prvi tretjini 19. stoletja, s katero je nastala ena najbolj udobnih gosposkih rezidenc tistega časa na Dolenjskem, so zaključili z gradnjo slikovitega petločnega kamnitega mostu čez Bistrico, ki so ga postavili pred severnim stolpom zunanjega grajskega obzidja, med ribniškim trgov in Veliko Mlako. Na tisti lokaciji je leseni most stal že v času nastanka Valvasorjeve upodobitve iz okoli leta 1678. Nov zidani most so morda začeli načrtovati že pod Antonom Rudežem v času Ilirskih provinc. Tako je mogoče pojasniti njegovo značilno ime Francoski most in najbrž na tem osnovani podatek oziroma domnevo Antona Skubica, da je most nastal v letih francoske zasedbe okoli leta 1810.¹⁶³ Vendar pa so zidani most zgradili šele po nastanku mape franciscejskega katastra iz leta 1823, saj je tam na njegovi lokaciji označen lesen most. Vse kaže, da so zidani most dogradili šele leta 1830. O tem nas informira v njegovo kamnito ograjo vzdani pravokotni kamen z napisom: I. RUDESCH. F.(ECIT) / CUM HABIT.(ANT) REIFNIZ / 1830, ki priča, da je most leta 1830 dogradil Jožef (I.) Anton Rudež s prebivalci Ribnice.¹⁶⁴ Most je z ograjo vred zgrajen iz grobo obdelanih kosov kamna, njegovi zelo potlačeni loki pa so v rečni strugi oprti na masivne podporne slope. Najverjetneje so približno takrat kot petločni most čez Bistrico zgradili tudi sosednji dvooločni kamniti

na zunanjšini poskusili vrniti podobo iz sredine 19. stoletja (Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 596).

¹⁶³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 530, 744, 761; prim. Gradišnik, *Ribnica*, str. 34.

¹⁶⁴ Z ribniškim petločnim mostom je primerljiv štiriločni kamniti most v Velikih Blokah na Notranjskem, ki mu pravijo Napoleonov most, a je nastal šele leta 1858 (Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 651, 662). Primerljivo konstrukcijo je imel tudi nekdanji triločni oziroma štiriločni kamniti most v Cerknici, ki je v okviru ceste med Rakekom in Prezidom nastal leta 1824 in so pri njegovi gradnji uporabili kamnite klesance iz podrtih delov cerkniškega protiturskega tabora. Most so jugoslovanski vojaki po izbruhu druge svetovne vojne razstrelili in leta 1962 ga je nadomestil sedanji armiranobetonski most (Kebe, *Cerknica*, str. 163).

Rudežev napisni kamen iz leta 1830 v kamniti ograji ribniškega Francoskega mostu (foto: Igor Sapač, 2018).

most pred vhodnim stolpom grajskega kompleksa. Tudi na tisti lokaciji je v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823 označen lesen most.

Usode ribniškega gradu v 20. stoletju

Po smrti Antona Rudeža leta 1829 ribniškega gradu do razdejanja med drugo svetovno vojno niso več temeljiteje gradbeno spreminjali. Opravljeni posegi so se omejili predvsem na postopno parcialno posodabljanje opreme, stavbnega pohištva in dekoracij reprezentativnih bivalnih prostorov v drugem nadstropju grajskega jedra.¹⁶⁵ Antonov sin Jožef (I.) Anton Rudež (1793–1846) je bil tako kakor njegov oče uspešen gospodar in je dokončal modernizacijo ribniškega grajskega kompleksa, ki ga je dedoval skupaj z Gracarjevim turnom, posestjo v Dragomlju pri Domžalah in hišo št. 54 na Starem trgu v Ljubljani. Študiral je na Dunaju pri Jerneju Kopitarju in se je v zgodovino zapisal tudi kot zbiratelj ljudskih pesmi.¹⁶⁶ Po njegovi smrti je ribniški grad pripadel njegovemu drugorojenemu sinu Jožefu (II.) Rudežu (1819–1871) in v njegovem času se je po revolucionarnem letu 1848 iz sedeža fevdalnega zemljiškega gospostva prelevil v sedež kapitalistične

¹⁶⁵ V prihodnosti bo morda mogoče na podlagi sistematske analize osebne korespondence članov družine Rudež, ki je ohranjena v Arhivu Republike Slovenije (ARS – SI AS 774, fascikli 30–41; prim. Smole, *Graščina Ribnica*, str. 61–88) natančneje opredeliti postopno preurejanje posameznih notranjih prostorov ribniškega gradu med letoma 1810 in 1937. V okviru tega članka, katerega osnovni namen je opozoriti na temeljene faze arhitekturnega razvoja gradu, tega dela ni bilo mogoče opraviti.

¹⁶⁶ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 377–379; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 9–11.

Veduta ribniškega gradu s kamnitim dvoločnim grajskim mostom s severovzhodne strani pred letom 1935 (Povzeto po: Rudež Kosler, Dnevnik, str. 19).

veleposesti. Ta sprememba sicer ni povzročila omembe vrednih gradbenih posegov. Do leta 1848 so bili v gradu prostori okrajnega sodišča, ki so jih tistega leta preselili v novejšo poslopje ob severnem vogalu dislociranega velikega grajskega vrta. Po Jožefu (II.) Rudežu je grad dedoval njegov brat Teodor Rudež (1838–1913), za njim pa je pripadel njegovemu sinu Antonu Rudežu starejšemu (1871–1932), ki je posest sicer začel upravljati že pred očetovo smrtjo in je ribniški grad prenovil. Nasledil ga je sin Anton Rudež mlajši (1903–1938), ki je dal do leta 1937 na Ugarju, na jugozahodnem obrobju Ribnice, zgraditi novo manjšo vilo, grad pa je brez pripadajočega posestva prodal državi Jugoslaviji, ki ga je uporabila za potrebe vojske. Kmalu zatem, ko je zapustil grad, je zaradi depresije storil samomor.¹⁶⁷

Približno sto let po temeljiti modernizaciji gradu v prvi tretjini 19. stoletja se je Anton Rudež starejši (1871–1932), ki je posest začel upravljati že pred očetovo smrtjo leta 1913, odločil, da grajsko poslopje in še zlasti gosposke bivalne prostore znova posodobiti. Na načrtovanje in izvedbo posegov je vplivala tudi njegova žena Olga, rojena Kosler (1874–1952). Takrat so v drugem nadstropju grajskega jedra na jugozahodni, jugovzhodni in severovzhodni fasadi dotrajana okna nadomestili z novimi, ki so v skladu s historistično arhitekturo tistega obdobja dobila tridelno obliko. Obenem so prostore v drugem nadstropju opremili z novimi vrati in najverjetneje tudi z novimi parketi. V nekaterih prostorih so stare dotrajane klasicistične peči nadomestili z novimi. V dnevni sobi, reprezentančni veliki jedilnici, belem sa-

Pogled na ribniški grad s severne strani na razglednici iz časa pred letom 1935 (Dolenjski muzej).

lonu, zelenem salonu in zeleni sobi so stene prekrili z novimi tapetami, ki so bile v glavnem potiskane z neobaročno geometrično in rastlinsko ornamentiko. V vsakodnevni jedilnici, ki je bila v drugem nadstropju nasproti reprezentančne velike jedilnice in nad vežo v pritličju so zgradili manjše dvigalo, ki je bilo speljano do sobe za gospodinjstvo v pritličju in je zelo olajšalo transport hrane iz kuhinje v pritličju severovzhodnega trakta. Nad kuhinjo so v prvem nadstropju, v osrednjem delu severovzhodnega trakta, zgradili kopalnico in jo s krožnimi stopnicami povežali z drugim nadstropjem tega trakta, kjer so bile spalnice.¹⁶⁸ Stopnice so bile najverjetneje litoželezne in podobne tistim, ki so ohranjene v okroglem stolpu gradu Fužine v Ljubljani ali na arkadnem hodniku v nadstropju gradu v Slovenski Bistrici. Barokizirane grajske kapele oblikovno niso spreminjali. Po letu 1925 so v njej v vzdani železni omari skupaj z liturgičnim posodjem hranili žaro s pepelom Janeza Rudeža, sina Antona Rudeža starejšega, ki so jo leta 1937 prenesli v novo vilo na Ugarju.¹⁶⁹

Do tridesetih let 20. stoletja se funkcije grajskih prostorov glede na situacijo iz prve polovice 19. stoletja niso bistveno spremenile.¹⁷⁰ Leta 1937 je družina Rudež grad zapustila in takrat so odpeljali tudi vso opremo reprezentativnih bivalnih prostorov in kapele, knjige iz grajske knjižnice ter arhiv.¹⁷¹ Med odstranjevanjem oltarja v grajski kapeli so naleteli na vzdani kos lesa s pečatom pičenskega škofa in z

¹⁶⁷ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 374–380, 697–699; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 11–25, 33, 34; prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, II, str. 572; Smole, *Graščina Ribnica*, str. 14, 21, 26, 61–88; Smole, *Graščine*, str. 422, Zdunič, *Ribnica*, str. 46–49; Granda, Rudež, str. 309; Jakič, *Sto gradov*, str. 145; Zorc Kobi, *Iz vsakdanjega življenja*, str. 58–59; Čeč, »Nisem kradel«, str. 19–23; Gradišnik, *Ribnica*, str. 37–38.

¹⁶⁸ Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 9, 32; prim. Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 10–19; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 130; Vlašič, Ribniški grad.

¹⁶⁹ Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 29–30.

¹⁷⁰ Funkcije posameznih prostorov v grajskem kompleksu okoli leta 1930 je opisala Katja Zorc Kobi (1926–2014), ki je bila vnukinja Antona Rudeža starejšega in Olge Rudež Kosler ter je mladost preživela v ribniškem gradu (Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 31–32; Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 10–19).

¹⁷¹ Grajski arhiv je po drugi svetovni vojni preko Federalnega zbirnega centra skoraj v celoti prešel v Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani. Prim. Smole, *Graščina Ribnica*; Juričić Čargo, *Urbarji gospostva Ribnica*. Del opreme iz nekdanjih grajskih reprezentativnih prostorov so po drugi svetovni vojni prepeljali v Argentino. Tam se je znašla tudi Langusova slika Jožefine Rudež. Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 131, 136.

Pogleda čez bajer na območju jugovzhodnega dela nekdanjega vodnega obrambnega jarka proti jugovzhodnemu obrambnemu obzidju in glavni fasadi grajskega jedra okoli leta 1930 (Muzej Ribnica).

Pogleda v veliko jedilnico in spalnico grajskega gospoda in gospe v drugem nadstropju grajskega jedra okoli leta 1930 (Muzej Ribnica).

letnico 1454, ko je bila kapela posvečena.¹⁷² Jugoslovanska vojska je grajske prostore znova opremila in jih deloma tudi preuredila. Najverjetneje so takrat odstranili stropne poslikave in stenske tapete. V notranjščini so prenovili tudi sanitarije in pri tem odstranili nekdanji konzolni pomol oziroma manjši straniščni prizidek na severozahodni fasadi veznega prizidka med severnim stolpom in grajskim jedrom. Manjše okno na severozahodni steni nekdanje kapele so povečali in pri tem zazidali okni podstrešne poletaže nad obokom kapele, ki ju kažejo fotografije na starejših razglednicah gradu.¹⁷³ Najverjetneje so v obdobju preurejanja gradu za vojaške namene podrli tudi hlev za plemenite konje z ostankom severozahodne stranice zunanega obzidja vred in približno pravokotno glede na njegovo tlorisno ploskev na ob-

močju nekdanjega obrambnega jarka in poznejšega vrta postavili novo pritlično pomožno utilitarno zasnovano poslopje z dvokapno streho, ki se je ohranilo do petdesetih let 20. stoletja.¹⁷⁴

Z izgubo rezidenčnega pomena, na katero sta odločilno vplivala negativni odnos nove jugoslovanske države do dediščine habsburške monarhije in izbruh svetovne gospodarske krize leta 1929, se je v tridesetih letih 20. stoletja začel zatoni ribniškega gradu. Pri tem ni bila prizadeta samo glavna grajska stavba, ki se je iz gosposke oziroma veleposestniške rezidence spremenila v vojaški objekt in jo je doletela podobna usoda, kakor že nekaj desetletij prej dvorce v Vipavi, Kojskem v Goriških brdih in Kanalu ob Soči. Še bolj klavno usodo je doživel dislocirani veliki grajski vrt na Pungartu, ki so ga začeli opuščati že na začetku 20. stoletja. V vzhodnem delu vrta je kmalu po letu 1900 nastala vila poznohistorističnih oblik,

¹⁷² Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 18 (z zmotno zapisano letnico 1554, namesto 1454). Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 17, 30.

¹⁷³ Prim. fotografijo v: Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 117.

¹⁷⁴ KMJ: Posebne zbirke: Fototeka: Ribnica: Fotografije Ivana Komelja iz leta 1950, po miniranju ostankov grajskega jedra.

*Požgano jedro ribniškega gradu januarja 1944
(Povzeto po: Črne bukve, str. 231).*

ki so jo zgradili za dr. Schiffererja.¹⁷⁵ Že pred tem so opustili nekdanjo geometrično vrtno parterno zasnovo s kvadratnimi polji. Po smrti Antona Rudeža starejšega leta 1932 je območje velikega grajskega vrta na Pungartu dedovala njegova hči Olga Rudež, poročena Zorc (1902–1994), ki je zatem nekdanji vrt razparcelirala in stavbne parcele razprodala.¹⁷⁶ Usoda odličnega vrtnega paviljona je že takrat postala zelo negotova in tega se je dobro zavedal tudi konservator dr. France Stele.¹⁷⁷ Na območju glavne vrtno poti so začrtali podaljšek glavne ribniške ulice in začeli načrtovati tudi njeno nadaljevanje čez lokacijo paviljona proti severozahodu. Med letoma 1933 in 1935 so tik ob paviljonu, na severnem delu vrta, za zdravnika dr. Ivana Novaka zgradili večjo vilo modernističnih oblik.¹⁷⁸ Pri tem so severovzhodno od paviljona z novim prehodom predrli del kamnitega vrtnega zidu.¹⁷⁹

Usoda starodavnega ribniškega grajskega kompleksa je zapečatila druga svetovna vojna. Od leta 1937 do izbruha vojne so bili v gradu nameščeni višji predstavniki vojske oziroma oficirji, poleg njih pa so bili tam tudi nekateri državni uradi.¹⁸⁰ Tik pred izbruhom vojne spomladi 1941 je bil v gradu pehotni polk jugoslovanske vojske. Po okupaciji so v grajski stavbi uredili italijansko bolnišnico. Po kapitulaci-

*Razvaline jedra ribniškega gradu s severne strani leta 1945
(Povzeto po: Rudež Kosler, Dnevnik, str. 117).*

ji Italije septembra 1943 je v gradu do nemške ofenzive oktobra 1943 delovala partizanska bolnišnica.¹⁸¹ Po nekajdnevni nemški okupaciji oktobra 1943 je bila Ribnica nato več mesecev pod partizansko oblastjo.¹⁸² Na novoletni dan 1944 so mladi pripadniki oddelka partizanske Varnostno-obveščevalne službe (VOS) s pomočjo domače mladine grad zažgali. S požigom so nameravali Nemcem in domobrancem preprečiti ustanovitev postojanke v Ribnici. Grad je snegu navkljub počasi gorel več dni. Požar je trajal vsaj še 6. januarja, ko so partizani v Ribnici zažgali še osnovno in meščansko šolo. Pozneje so požgali še sodišče in nekaj drugih večjih stavb, menda vse v naivnem prepričanju, da bo tako mogoče preprečiti ustanovitev nemške oziroma domobranske postojanke.¹⁸³ Nemška policija in slovensko domobranstvo sta kljub sistematičnim partizanskim požigom vseh večjih stavb v Ribnici 16. marca 1944 organizirala svojo postojanko, ki so jo partizani zatem do konca vojne nekajkrat neuspešno napadli.¹⁸⁴ Požig ribniškega gradu ni izpolnil pričakovanega vojaškega cilja. Razumeti oziroma opravičevati ga je mogoče z upoštevanjem neuspešnega partizanskega obleganja gradu v Kočevju med 9. in 12. decembrom 1943, kjer so se utrdili nemški in domobranski vojaki in jih partizani niso

¹⁷⁵ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 542; Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 597. V prenovljeni stavbi z naslovom Gorenjska cesta 3 je sedaj sedež Občine Ribnica.

¹⁷⁶ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 698; prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 32–33.

¹⁷⁷ INDOK: Stele, Terenski zapiski LII, 1929, 15 in LXXXIV, 1933, 56; Stele, Ribnica, str. 64.

¹⁷⁸ Zupančič, *Modernizem*, str. 32–36. V deloma prezidani in povečani stavbi z naslovom Gorenjska cesta 7 je sedaj policijska postaja Ribnica.

¹⁷⁹ Z usodo ribniškega grajskega vrta je primerljiva usoda velikega baročnega grajskega vrta v Radovljici na Gorenjskem, ki so ga prav tako v tridesetih letih 20. stoletja oziroma po letu 1932 začeli načrtno uničevati z novo pozidavo in rušenjem historičnih grajenih elementov. Baročni paviljon so tam nadomestili z novim hotelom.

¹⁸⁰ Gradišnik, *Utrinki iz zgodovine*, str. 7.

¹⁸¹ Zdunič, *Ribnica*, str. 138; Ferenc, Ribnica, str. 207; Jakič, *Sto gradov*, str. 145; Gradišnik, *Ribnica*, str. 59.

¹⁸² Ferenc, Ribnica, str. 207.

¹⁸³ Črne bukve, str. 187, 231; Zdunič, *Ribnica*, str. 140; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 45–51; prim. *Krajevni leksikon Slovenije. II*, str. 572; Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 104.

¹⁸⁴ Ferenc, Ribnica, str. 207.

mogli premagati.¹⁸⁵ Podobno bi se moglo pripetiti tudi v Ribnici, kjer je bil grad najbolj čvrsto poslopje naselbine. Seveda pa ob presojanju vojaškega konteksta požiga ribniškega gradu ni mogoče prezreti, da je imelo to dejanje tudi poseben dodatni simbolni pomen; vsekakor je bil vojaško-strateško utemeljeni požig tudi odlična priložnost za politično-ideološko pogojeni obračun z dediščino fevdalnega obdobja in veleposestnikov ter ga je bilo mogoče izrabiti za propagandne potrebe. Požar je prizadel samo grajsko jedro, medtem ko vhodni, vzhodni in južni obrambni stolp z nanje prislonejimi stranskimi poslopji niso bili niti malo poškodovani. Pogorela je celotna streha grajskega jedra in sesuli so se leseni stropi nad drugim nadstropjem, vse zidovje pa je požig prestalo nepoškodovano.¹⁸⁶ To kaže, da so požigalci namerali razdejati predvsem gosposke bivalne prostore v vrhnjem nadstropju grajskega jedra, medtem ko se z močnimi obrambnimi stolpi in obzidjem, ki bi v primeru napada na grad napadalcem gotovo povzročili največ težav, niso ukvarjali. To napeljuje na domnevo, da je pri požigu v resnici bolj šlo za simbolno dejanje in za željo po uničenju fevdalne rezidence, ne pa predvsem za dejansko onesposobitev potencialne vojaške utrdbe.

Takoj po požigu so domačini do aprila 1944 iz gradu kradli vse, kar je bilo mogoče, nato pa so Nemci pogorišče strogo zastražili. Domačini so že med vojno začeli iz gradu odvažati material za popravila drugih poškodovanih stavb v Ribnici.¹⁸⁷ Pritlično pomožno poslopje ob severovzhodni stranici zunanega grajskega obzidja je imelo po požigu januarja 1944 streho še v celoti ohranjeno, na fotografiji iz leta 1945 pa je vidna samo še razkrita lesena strešna konstrukcija.¹⁸⁸ Nekatero poškodbo je grajski kompleks doživel med bombnimi napadi na Ribnico med marcem 1944 in aprilom 1945. Najverjetneje se je zaradi letalske bombe, namenjene Francoskemu mostu, do vrha pritličja v obsegu treh okenskih osi sesul osrednji del severovzhodne stene grajskega jedra.¹⁸⁹ Zaradi zračnega pritiska med bombnim napadom pred 19. aprilom 1945 je z južnega stolpa popadal pretežni del opečne strešne kritine.¹⁹⁰ Kastelolog in poznejši konservator Ivan Komelj je ob prvem ogledu ribni-

škega gradu, še pred koncem vojne 15. aprila 1945, zapisal, da je požgan in delno porušen.¹⁹¹

Vse kaže, da se je po vojni nova komunistična oblast že pred oktobrom 1945 odločila za skoraj popolno likvidacijo ribniškega gradu. Arhitekt in Plečnikov diplomant Marjan Mušič (1904–1984), ki se je že pred drugo svetovno vojno veliko ukvarjal s konservatorstvom, po vojni pa je bil leta 1945 uslužbenec Ministrstva za gradnje Ljudske republike Slovenije (LRS), ki ga je takrat in do leta 1953 vodil narodni heroj in podpredsednik vlade LRS Ivan Maček-Matija (1908–1993), je že v začetku oktobra 1945 poročal vodji tedanje slovenske republiške spomeniške službe dr. Franu Šijancu, da na lokaciji ribniškega gradu predvidevajo nov kulturni center. Ob tem je poudaril pomen vhodne partije; najverjetneje je s tem mislil na ohranitev grajskega mostu in vhodnega stolpa, ki naj bi ju obdržali kot edini ostanek grajskega kompleksa. Na sestanku 14. decembra 1945, ki je potekal na Ministrstvu za prosveto LRS, je Mušič ponovil svoje stališče oziroma stališče Ministrstva za gradnje LRS: »Porušeni grad naj bi se odstranil, na njegovo mesto pa postavil kulturni center, ki bi se ga dalo povezati s preostalim zanimivim grajskim fragmentom na vhodni strani ob Bistrici z obema lepima kamnitima mostovoma.« Podobno je Mušič predlagal tudi v zvezi s problematiko gradov Žužemberk in Mokronog.¹⁹² Zgolj ugibati je mogoče, ali je Mušič iz lastnih vzgibov, sledečih postulatoma aktualne funkcionalistične arhitekture, ali pa predvsem zaradi lojalnosti do novih povojnih oblastnikov v revolucionarni evforiji prvih mesecev po koncu druge svetovne vojne zagovarjal uničenje pretežnega dela takrat sicer še dobro ohranjenih starodavnih zidov gradov Ribnica, Žužemberk in Mokronog. Vsekakor si ni drznil nasprotovati novi oblasti in ta je njegovo lojalnost kmalu nagradila s profesuro na ljubljanski univerzi, pozneje pa še s članstvom v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Za drugačen odnos do ribniškega gradu od Marjana Mušiča se je odločil ravnatelj ribniške meščanske šole in poznejši muzealec Janko Trošt (1894–1975), ki najverjetneje ni bil seznanjen z usmeritvami Ministrstva za gradnje LRS in se je kmalu po vojni zavzel za ohranitev celotnega gradu. Na občino je šel protestirat, ko so ostanke gradu začeli rušiti. Ruševinski material so drobili v pesek in z njim na območju, kjer so pred vojno stali grajski hlevi, utrjevali tla. Na tistem prostoru so postavili nove garaže za tovorne avtomobile. Njegovo posredovanje pri takratnem ribniškem županu se je klavrno končalo; župan mu je menda zagrozil in pokazal vrata. Jeseni 1948 je moral Trošt zapustiti Ribnico in se je odselil v Idrijo.¹⁹³

¹⁸⁵ Prim. Žagar-Jagrov, *Kočevje v narodnoosvobodilnem boju*, str. 78–80.

¹⁸⁶ Prim. fotografiji v: *Črne bukve*, str. 187, 231.

¹⁸⁷ Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 61.

¹⁸⁸ Prim. fotografije v: *Črne bukve*, str. 187, 231; Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 117.

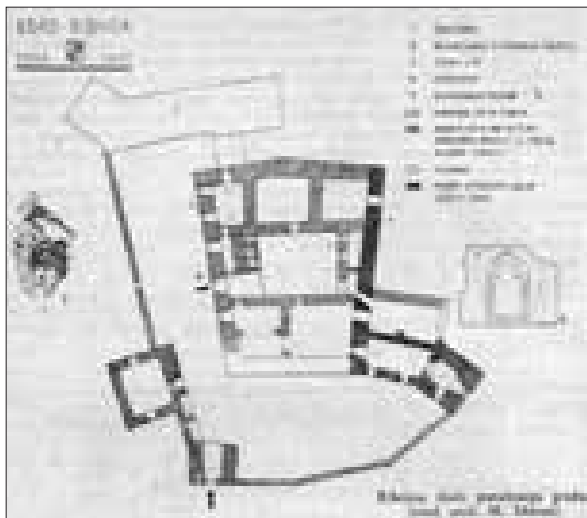
¹⁸⁹ V reviji *Slovensko domobranstvo* (leto I., št. 9, 30. 11. 1944) je objavljena fotografija požganega ribniškega gradu, ki že kaže porušeni osrednji del severovzhodne stene grajskega jedra in poškodovano streho pritličnega pomožnega poslopja ob severovzhodni stranici zunanega obzidja. Prim. Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 54, 61, 117.

¹⁹⁰ Leseno ostrešje stolpa je na fotografiji, ki so jo 19. aprila 1945 posneli iz britanskega vojaškega letala, še vidno. To kaže, da južnega stolpa niso požgali (<http://biltongbrbu.wixsite.com/ww2-saaf-heritage/photo-albums>).

¹⁹¹ KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 15. 4. 1945.

¹⁹² Komelj, Leto 1945, str. 27, 33, 34.

¹⁹³ Gradišnik, Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 16–17.

Milica Detoni: tloris pritličja ribniškega gradu in izris dveh detajlov (Povzeto po: Varstvo spomenikov, II, 3–4, 1949, str. 96).

Leta 1947 je ribniški grad obiskal in s fotografijami dokumentiral konservator Ciril Velepčič. Zidovi grajskega jedra so bili takrat še skoraj v celoti ohranjeni. Nad konzolnim balkonom na glavni fasadi je bila še vedno trikapna strešica baročnih oblik. Pretežno porušeni sta bili samo severovzhodna fasadna stena z vzhodnim vogalom grajskega jedra in severozahodna stena v 17. stoletju zgrajenega veznega prizidka med severnim stolpom in grajskim jedrom. Sesuti steni sta za seboj potegnili nanje vezane oboke prostorov v pritličju in prvem nadstropju. Razrušene so bile tudi nekatere tanjše predelne stene v traktih grajskega jedra in podrli so se vrhnji deli sedmih dimnikov. Pod odpadajočimi fasadnimi ometi je na glavni fasadi grajskega jedra znova postal viden šilastoločni poznogotski portal z vklesano letnico 1537. Opečni strehi vhodnega in vzhodnega stolpa sta bili na dvoriščni strani deloma poškodovani. Razkriti del ostrejša vzhodnega stolpa je bila provizorično zavarovan z deskami. Pokriti hodnik med vhodnim in vzhodnim stolpom je bil v vrhnjem delu razrušen. Visoka jugovzhodna stranica zunanjega grajskega obrambnega obzidja je bila nepoškodovana in zastrešena, nanjo z notranje strani prislonjen pomožni objekt pa je bil do tal porušen. Streha nad južnim stolpom je že manjkala, z njo povezana streha nad nadstropnim stranskim poslopjem ob jugozahodni stranici zunanjega obrambnega obzidja pa je bila skoraj v celoti ohranjena. Mostovž med tem poslopjem in grajskim jedrom je bil zrušen, njegov nastavek na nadstropnem stranskem poslopju pa provizorično pokrit z deskami. Sesula se je lesena strešna konstrukcija pritličnega pomožnega poslopja ob severovzhodni strani zunanjega obzidja. Iz Velepčičevih fotografij je mogoče tudi razbrati, da so takrat v glavnem že odpeljali ruševinski material iz porušene severovzhodne

Fotografski portret Milice Detoni-Kurent (1926–1961) okoli leta 1955 in njen lastnoročni podpis (Zasebna zbirka).

fasadne stene grajskega jedra. Vse kaže, da se je prav tam med letoma 1945 in 1947 začelo načrtno rušenje oziroma miniranje grajskih ostankov.¹⁹⁴

V letu 1949 sta kastelolog in konservator slovenske republiške spomeniške službe Ivan Komelj (1923–1985) ter Milica Detoni (1926–1961), ki je bila takrat še študentka arhitekture pri Jožetu Plečniku v Ljubljani, v okviru leta 1947 začete akcije spomeniškovarstvenega dokumentiranja med drugo svetovno vojno požganih gradov na Dolenjskem z opisi in izmerami dokumentirala ostanke ribniškega gradu. Dokumentacija ribniškega gradu je nastala tudi v zvezi z direktivnimi regulacijskimi načrti za mesti Kočevje in Ribnica. Detonijeva je na podlagi izmer izrisala tloris pritličja gradu ter pričevalna detajla: balkon s kovano železno ograjo nad glavnim portalom grajskega jedra in zgodnjegotsko okence na severozahodni fasadi grajskega jedra. Na osnovi dobre ohranjenosti masivnega zidovja in velike kulturnozgodovinske pričevalnosti je predlagala vsaj ohranitev vhodnega stolpa, vzhodnega stolpa, severnega stolpa in severozahodne fasadne stene grajskega jedra. V grajskem jedru je bila v tistem času večina zidov še vedno ohranjenih do prvotne višine. Ohranjeno je bilo tudi glavno grajsko stopnišče in križni oziroma banjasti oboki s sosvodnicami v pritličju ob južnem vogalu jedra, v severnem stolpu in v seve-

¹⁹⁴ INDOK: Fototeka (Ribnica). Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 123. Prim. tudi fotografijo v: Rudež Kosler, *Dnevnik*, str. 117. Primerjava fotografij kaže, da so med letoma 1945 in 1947 z miniranjem načrtno podrli skoraj celotno severovzhodno fasadno steno in tako preprečili morebitno prekritje grajskega jedra. V zvezi s problematiko nasilnega miniranja razvalin ribniškega gradu prim. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 17. 5. 1949; Pravilni odnos, str. 5; Tloris gradu Ribnica v: *Varstvo spomenikov*, II, 3–4, 1949, str. 96.

rovzhodni polovici veznega prizidka med severnim stolpom in grajskim jedrom. Detonijeva je na načrtu pomenljivo označila, da v grajskem jedru v glavnem manjkajo samo streha in leseni stropi.¹⁹⁵

Leta 1949 bi bilo torej še mogoče brez prevelikih stroškov grajsko jedro pokriti z novo streho in ga tako ohraniti. Seveda se je zgodilo drugače in tako, kakor so že pred oktobrom 1945 odločili na Ministrstvu za gradnje LRS; v prvi polovici leta 1950 so z miniranjem porušili celotno srednjeveško grajsko jedro z nanj navezanim severnim stolpom vred. Konservator Zavoda za spomeniško varstvo Ljudske republike Slovenije Ivan Komelj je s tem v zvezi v osrednji spomeniškovarstveni reviji *Varstvo spomenikov* še isto leto zapisal: »Ribnica: Brez Zavodovega dovoljenja in vednosti so letos zaminirali še ostali del požganega, sicer dobro ohranjenega ribniškega gradu. Ker se od gradu ne da ničesar več rešiti, Zavod vztraja vsaj na obranitvi obzidja s stolpi.«¹⁹⁶ Ob Komeljevem ogledu je od razširjenega grajskega jedra stal samo še severozahodni vogal močnega severnega stolpa, ki je segal do prvotne višine in se dvigoval nad mogočno ruševinsko grobljo na lokaciji grajskega jedra.¹⁹⁷ Ostanke gradu so sicer podrli nezakonito, saj jih je načeloma varoval leta 1948 v Ljudski skupščini Ljudske republike Slovenije sprejet Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski Republiki Sloveniji.

Ribniški grad je bil med tistimi med drugo svetovno vojno požganimi kulturnozgodovinsko pomembnimi srednjeveškimi gradovi na Slovenskem, katerih ostanke so skoraj v celoti podrli že v prvih petih letih po drugi svetovni vojni. Takšna usoda je poleg nekaterih manjših dvorcev doletela samo še gradove Kočevje, Krupa in Rakovnik pri Šentrupertu. Ostanke drugih požganih kulturnozgodovinsko zelo pomembnih gradov so v glavnem rušili šele med letoma 1950 in 1960, ko se je nova oblast povsem utrdila.¹⁹⁸ Mesti Ribnica in Kočevje sta imeli v tistem obdobju očitno poseben pomen in grajene zgodovinske vire, ki bi jih bilo mogoče povezovati tudi z nemško obarvano preteklostjo, je bilo treba čim hitreje in temeljiteje izbrisati.¹⁹⁹ Barbarsko politično-ideo-

loško motivirano uničevanje pomembnih kulturnih spomenikov so novi oblastniki poskušali opravičiti z omenjanjem potreb po modernizaciji naselbin. S tem v zvezi je zgovorno besedilo v leta 1956 natisnjem turističnem vodniku po Kočevski, ki se sicer nanaša na grad v Kočevju, a se dobro navezuje tudi na povojno problematiko ribniškega gradu: »Masiven grad, ki je poprej ob ovinku tržne ceste oviral promet in razgled, je bil po osvoboditvi s svojimi razvalinami in razvalinami sosednih hiš povsem odstranjen in tla splanirana, s čimer je v mestnem središču nastal impozanten 'Trg 3. oktobra' v obliki četverkotnika s spomenikom Osvobodi-

Zadnji ostanek grajskega jedra oziroma severnega grajskega stolpa po miniranju leta 1950 na fotografiji konservatorja Ivana Komelja (Knjižnica Mirana Jarca).

Skromni ostanki ribniškega gradu na fotografiji konservatorja Marijana Zadnikarja iz leta 1953. Na desni strani so vidne ruševine nadstropnega stranskega poslopja, ki so ga razkrili in podrli po letu 1950 (INDOK).

¹⁹⁵ *Varstvo spomenikov*, II, 3–4, 1949, str. 96, prim. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Ribnica – terenski zapiski, 23. 4. 1949 in 17. 5. 1949.

¹⁹⁶ *Varstvo spomenikov*, III, 1–2, 1950, str. 74.

¹⁹⁷ KMJ: Posebne zbirke: Fototeka: Ribnica: Fotografije Ivana Komelja iz leta 1950, po miniranju ostankov grajskega jedra. Ostanke požganega ribniškega gradu pred miniranjem grajskega jedra leta 1950 in po njem je z risbama dokumentiral slikar in restavrator Izidor Molé (1927–1998). Objava v: Gerlanc, *Kočevsko*, str. 59, 114.

¹⁹⁸ Sapač, *Razvoj*, str. 237–250.

¹⁹⁹ Z načrtnim uničenjem skoraj vseh ostankov ribniškega gradu v letu 1950 je mogoče primerjati popolno odstranitev prav tako še dobro ohranjenih ostankov mestnega gradu v Berlinu leta 1950 po ukazu komunističnega vodstva Nemške demokratične republike. Podobno kot v Berlinu so tudi v Ribnici po odstranitvi gradu na njegovi lokaciji načrtovali

nov prostrani trg z osrednjim spomenikom, ob katerem bi bilo mogoče organizirati politično zrežirane javne shode in manifestacije. Prim. Šumi, Ribnica. Adaptacija, str. 219.

Preurejanje ostankov ribniškega gradu leta 1959. Temelji grajskega jedra takrat še niso bili prezentirani (ZVKDS OE Ljubljana).

*tve v sredi.*²⁰⁰ Pravi vzrok za odstranitev pretežnega dela ostankov ribniškega gradu je mogoče izvedeti z upoštevanjem širšega konteksta dogajanja v tistem obdobju na Dolenjskem. Nazorno ga ilustrira droben pripetljaj, ki se je v Ribnici zgodil približno takrat kot dokončno uničenje gradu; okoli leta 1950 so neznanci, ki jih najverjetneje ni poslal lokalni župnik, v sakralnem znamenju v bližini bivšega grajskega vrta na Pungartu – očitno s precejšnim trudom – na trske razsekali starodavno gotško leseno skulpturo sedeče Marije z Jezusom, ki je sicer vojno preživela nepoškodovana.²⁰¹

Z miniranjem ostankov grajskega jedra v prvi polovici leta 1950 se uničevanje kompleksa ribniškega gradu še ni končalo. Leta 1950 posnete fotografije konservatorja Ivana Komelja ob ruševinski groblji na lokaciji grajskega jedra še kažejo pokrito in povsem ohranjeno nadstropno jugozahodno stransko poslopje z leseno zaščitno streho, ki je pred letom 1947 nastala nad nastavkom porušenega mostovža do grajskega jedra.²⁰² Do leta 1953, ko je lokacijo ribniškega gradu obiskal in s fotografijami dokumentiral Komeljev kolega, konservator Marijan Zadnikar, so jugozahodno stransko poslopje v celoti razkrili in njegovo severozahodno polovico do tal podrli, jugovzhodno polovico tega poslopja pa so uspeli razrušiti samo do vrha pritličja. Zidovje južnega stolpa se je

ohranilo in tudi jugovzhodna stranica obrambnega obzidja je bila takrat še povsem ohranjena ter pokrita z dvokapno strešico. Ruševinski material miniranega grajskega jedra so do takrat že v celoti odpeljali in podrli so tudi visok ostanek severnega stolpa. Vhodni in vzhodni stolp sta obstala, čeprav sta bili njuni strehi že zelo poškodovani.²⁰³ Po posredovanju spomeniške službe sta vhodni in vzhodni stolp še v letu 1953 dobila novo opečno kritino, ki je preprečila njun dokončni propad.²⁰⁴

Uničevanje ribniškega grajskega kompleksa se je končalo po letu 1956, ko so med gradnjo podaljška Ljubljanske ceste podrli propadajoči odlični paviljon na območju nekdanjega dislociranega velikega grajskega vrta na Pungartu.²⁰⁵ Približno takrat so podrli tudi skoraj ves preostali zid nekdanjega vrta in nato do okoli leta 1980 z zasebnimi stanovanjskimi hišami pozidali celotno jugozahodno polovico vrtnega območja. Spomeniška služba paviljona pred rušitvijo ni dokumentirala in najverjetneje o njegovi odstranitvi niti ni bila obveščena. Zato je danes o nekdanjih klasicističnih poslikavah na zunanjsčini in v notranjsčini paviljona mogoče zgolj ugibati; evidentirana ni niti ena sama fotografija, ki bi jih prikazovala.

Ko je bil ribniški grajski kompleks že skoraj povsem porušen, je dal takratni Občinski ljudski odbor Ribnica v letih 1953 in 1954 izdelati ureditveni načrt za območje gradu in njegovo neposredno okolico v mejah ohranjenega grajskega vrtnega zidu.²⁰⁶ Prvi predlog je v sodelovanju z arhitektom Marjanom Mušičem izdelala njegova takratna asistentka

²⁰⁰ Gerlanc, *Kočevsko*, str. 66.

²⁰¹ V letih 1953 in 1954 so restavtorji v Ljubljani razsekane kosce skulpture znova sestavili in dopolnili manjkajoče dele (*Varstvo spomenikov*, V, 1953–1954, str. 136, 138–139). Skulptura je sprva domnevno krasila oltar v ribniški srednjeveški župnijski cerkvi, ki ga je leta 1427 na čast Marije in sv. Mohorja posvetil pičenski škof Gregor. Emilijan Cevc je skulpturo datiral v čas med letoma 1430 in 1435 (Cevc, *Srednjeveška plastika*, str. 210–211). Bolj verjetno se zdi, da je skulptura nastala kmalu po požaru Ribnice leta 1415. Za požar: Valvasor, *Die Ebre*, XI, str. 468.

²⁰² Gl. op. 197.

²⁰³ INDOK: Fototeka (Ribnica): 1953: Marijan Zadnikar.

²⁰⁴ INDOK: Fototeka (Ribnica): 1953: Ivan Komelj; objava v: Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 124.

²⁰⁵ Po navedbi Ivana Komelja je paviljon s strmo usločeno streho in ostanki klasicistične dekoracije leta 1956 še stal (Gerlanc, *Kočevsko*, str. 219; INDOK: Komelj, Terenski zapiski, 1956).

²⁰⁶ Gradišnik, Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 21.

Na lokaciji nekdanjega jugovzhodnega zunanjega obrambnega obzidja po letu 1958 zgrajena arkadirana galerija z letnim odrom (foto: Igor Sapač, 2007).

Milica Detoni-Kurent. Predlog je bil zasnovan v skladu z usmeritvami Plečnikovih arhitekturne šole. Predvidel je ohranitev ter obnovo vhodnega, vzhodnega in južnega grajskega stolpa ter jugovzhodne stranice zunanjega obrambnega obzidja in ostanka na južni stolp naslonjenega pomožnega poslopja z ohranjenimi oboki v pritličju. Na ohranjeno visoko obzidje naj bi z notranje strani prislonili nov arkadni hodnik, z zunanje strani pa novo pritlično poslopje, ki bi se raztezalo med južnim in vzhodnim stolpom. V prenovljenih ostankih gradu naj bi uredili muzej narodnoosvobodilnega boja, knjižnico in gostilno.²⁰⁷ Predloga niso uresničili, a je postal izhodišče za nekaj let pozneje izvedeno celovito preureditev ostankov.

Prenova in preureditev grajskega območja sta se zgodili zatem, ko se je konec leta 1956 iz Idrije v Ribnico vrnil Janko Trošt. Leta 1958 se je povezal z Birojem za obnovo stare Ljubljane in zaprosil njegovega ravnatelja, arhitekta Cirila Tavčarja (1904–1980), za pomoč in sodelovanje. Tavčar, ki je leta 1929 skupaj z Marjanom Mušičem na ljubljanski univerzi diplomiral pri Jožetu Plečniku, po drugi svetovni vojni pa je bil dve leti v zaporu in na prisilnem delu v Biroju za načrtovanje Kidričevega, je po ogledu izdelal skice oziroma idejno zasnovo za obnovo gradu, arhitekt Janko Hren pa je nato na tej osnovi izdelal izvedbene načrte, ki jih je potrdil tudi Zavod za spomeniško varstvo Ljudske republike Slovenije.²⁰⁸ Gradbena dela so izpeljali med letoma 1958 in 1961. Že nekaj let pred tem so za muzejske potrebe začeli sanirati razkriti južni stolp in nanj naslonjeni ostanek

stranskega poslopja.²⁰⁹ Konservator Nace Šumi je v zvezi s preureditvenimi deli leta 1959 zapisal: »Ribnica – adaptacija in razširitev ostankov gradu. Že vsa povojna leta, odkar so bile odstranjene razvaline starega ribniškega gradu, so krajevne organizacije razmišljale o možnostih, kako urediti ta del mesta in ga vključiti v sodobno življenje. Sčasoma se je izoblikovala želja, naj bi na tem kraju s primernimi ureditvami in dodatki oblikovali festivalski prostor in javno zbirališče, kakršnega Ribnica nima. Od gradu se je ohranil le del zunanjega obzidja z dvema stolpoma in vmesnim zidom, pač pa je kompleks vrta v celoti ohranjen. Projektant (ing. arh. C. Tavčar) je naslonil na vmesni zid, ki ga je bilo treba rekonstruirati, motiv dvostranskih galerij, po načrtu so usposobili oba stolpa (kavarna in muzej) ter začeli urejati poti. Obenem so bili storjeni prvi ukrepi za ureditev amfiteatralnega gledališča ter je bil splaniran teren, kjer je stal stari grad. Spomeniški organ je predlagal, naj dosledno po spomeniških načelih obravnavajo oba stolpa ter skušajo vključiti v ureditev trga (kjer bo predvidoma stal spomenik NOB) tudi tloris starega grajskega jedra. Ker so bile te zahteve deloma že izvedene, sicer pa sprejete in ker so poleg tega restavrirali tudi dohodni most, je OLO Ljubljana tudi finančno podprl akcijo. Čeprav gre za novo kompozicijo s porabo starih sestavin, je vendar naš interes varovan tudi s tem, da se ohrani v javne namene razmeroma obsežen grajski prostor ter tako vključi v novo življenje kraja.«²¹⁰

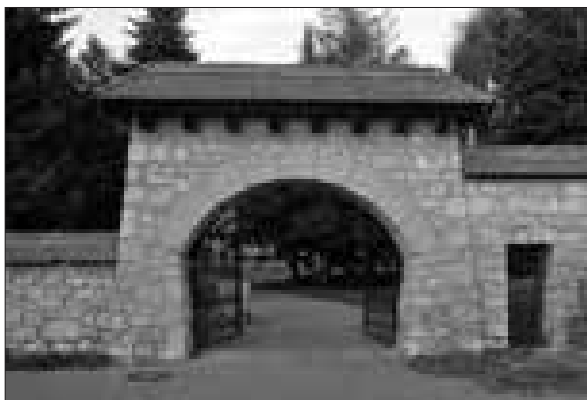
Na Dolenjskem in v Beli krajini po drugi svetovni vojni najverjetneje ni bilo veliko ljudi, ki so verjeli, da ima grajska dediščina na tistem območju še kakšno prihodnost. Kljub temu so redki posamezniki z

²⁰⁷ INDOK: Zbirka načrtov (Ribnica). Objava v: Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 126.

²⁰⁸ Gradišnik, Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 22–23. Za arhitekta Cirila Tavčarja: Gostiša, *Plečnikova šola*, str. 48, Krečič, Tavčar, str. 190.

²⁰⁹ Gerlanc, *Kočevsko*, str. 218.

²¹⁰ Šumi, Ribnica. Adaptacija, str. 219. V arhivski dokumentaciji Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana, so se ohranile fotografije, ki kažejo območje ribniškega gradu med preurejanjem okoli leta 1959.

Med povojnimi preureditvenimi deli zgrajena nova portona v vrtnem zidu okoli grajskega območja (foto: Igor Sapač, 2012 in 2018).

neutrudnim delom in velikimi napori uspeli zavarovati in ohraniti ostanke nekaterih najpomembnejših grajskih stavb. Do celovitih prenov in revitalizacij pa z dvema izjemama ni prišlo nikoli; ribniški grad je bil poleg Otočca edini, kjer so načrtovana obnovitvena in preureditvena dela povsem dokončali v skladu s prvotnimi načrti. Razumljivo se na ribniškem gradu, drugače kakor na Otočcu, zaradi pičlosti ostankov niso odločili za rekonstrukcijske posege oziroma za poskus vračanja nekdanje podobe s ponovno gradnjo nekaterih uničenih delov historičnega stavbnega kompleksa. Namesto tega so poskusili ostanke s pomočjo suverenih arhitekturnih pristopov povezati v novo skladno grajeno celoto in jo vključiti v parkovno okolje. Pri tem so se odločili tudi za nekatere radikalne rešitve; podrli so sicer še dobro ohranjeno jugovzhodno stranico protiturškega obrambnega obzidja in jo nadomestili z odprto arkadirano galerijo, ki je omogočila boljšo povezavo grajskih ostankov z novim parkovnim okoljem. Po drugi strani so od grajskega jedra ohranili tisto, kar je bilo mogoče – njegovo tlorisno zasnovo, ki so jo konservatorsko dosledno s kamnito zidavo prezentirali v okviru nove ureditve. Čeprav je projekt arhitekta Cirila Tavčarja bolj radikalno od starejšega predloga Milice Detoni posegel v ohranjeno originalno substanco, je zmožgel ustvariti bolj harmonično, slikovito in tudi funkcionalno celoto, s tem pa zagotovil, da je boleča izguba grajskega jedra z vrsto bogatih arhitekturnih nadrobnosti iz različnih časovnih razdobij postala manj občutna. S kultiviranim in poduhovljenim pristopom, izhajajočim iz Plečnikove arhitekturne šole, je bilo mogoče dokaj uspešno omiliti posledice brezumnega revolucionarnega uničevanja v letih med drugo svetovno vojno in neposredno po njej.²¹¹

Preureditvena dela na območju ribniškega gradu so po enotnem konceptu izpeljali v dokaj kratkem času, a postopno. Najprej so leta 1958 v vzhodnem stolpu uredili stanovanje za upravnika predvidene-

ga ribniškega muzeja.²¹² Obnovili so vezni hodnik med vzhodnim in vzhodnim stolpom, pri tem pa niso ponovno zgradili porušenega drugega nadstropja hodnika in zato so zazidali vratni prehod v drugem nadstropju dvoriščne fasade vzhodnega stolpa.²¹³ Ob dvoriščni fasadi vzhodnega stolpa so odstranili zidano enoramno stopnišče iz 17. stoletja in pri tem odkrili zazidano poznogotsko okno in šilastolčni portal nekdanje podstrešne obrambne poletaže. Do leta 1960 so podrli jugovzhodno stranico zunanje-protiturškega grajskega obzidja in jo nadomestili s pokrito arkadirano galerijo, poudarjeno s slikovito plečnikovsko betonsko balustradno ograjo. Hkrati so v glavnem dokončali prenovo stranskega poslopja ob južnem stolpu, ki je kot spomin na nekdanji konzolni balkon na glavni fasadi grajskega jedra dobilo dva nova konzolna balkona; tisti na zunanji strani je opremljen z železno trebušasto ograjo, ki spominja na baročno oblikovanje. Stik med originalnim in novim delom stranskega poslopja so poudarili z nizom preprostih betonskih konzol, ki imajo funkcijo nosilcev manjše fasadne pergole. Po prenovi vseh treh stolpov in stranskega poslopja so z nizko nadzidavo ohranjenih temeljev prezentirali tloris odstranjene grajskega jedra ter začeli urejati parkovne površine.²¹⁴ V sklopu urejanja parkovnih površin so odstranili pritlično pomožno poslopje, ki je po letu 1937 severozahodno od grajskega jedra nadomestilo nekdanji hlev za konje. Približni potek nekdanje jugozahodne stranice zunanje grajskega obzidja so nakazali z nizkim kamnitim zidcem, ki ga na vrhu zaključujejo zobčasti nastavki oziroma igračkaste cine. Na enak

²¹² O duhu tistega časa veliko pove podatek, da je bilo sprva načrtovano, da se bo v upravniško stanovanje v obnovljenem grajskem stolpu vselil Janko Trošt, a ga je prehitel komandir milice v Ribnici (Gradišnik, Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 22).

²¹³ Prim. fotografijo Ivana Komelja iz leta 1953. INDOK: Fototeka (Ribnica): 1953: Ivan Komelj; objava v: Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 124.

²¹⁴ Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 380 in fotografije na str. 699, 738, 744.

²¹¹ Prim. Sapač, *Rekonstrukcijski posegi*, str. 293–294.

Maketa ribniškega gradu s preverbo možnosti ponovne gradnje porušenega grajskega jedra (izdelal: Igor Sapač, 1993).

način so oblikovali tudi eskarpni zid ob Bistrici, ki je zadnji ostanek na nekdanje severovzhodno zunanje obzidje prislonjenega pritličnega pomožnega poslopja. V sklopu urejanja parkovnih površin so v celoti sanirali tudi dolgi kamniti vrtni zid in ga na zahodu opremili z novim mogočnim uvoznim portonom, ki je poudarjen s širokim betonskim lokom. Manjši porton s kamnitim polkrožnim lokom in zamreženo odprtino je nastal tudi na severnem vogalu vrtnega zidu ter je povezal grajsko območje s Francoskim mostom. Leta 1961 so preureditvena dela povsem dokončali in v prenovljenih grajskih prostorih so odprli takrat ustanovljeni ribniški muzej z etnološko zbirko in kavarno.

Tako izoblikovano zasnovano so pozneje dopolnjevali samo še z manjšimi posegi. Ob nekdanji severovzhodni fasadni steni grajskega jedra so leta 1968 postavili kamniti venec vodnjaka, ki so ga prepeljali z neke bližnje domačije.²¹⁵ Konec šestdesetih let so regulirali Bistrico in umirili njen tok.²¹⁶ Pri tem so zožili strugo in zasuli oziroma odstranili severovzhodni lok Francoskega mostu. Slikoviti kamniti petločni most se je tako pred letom 1970 spremenil v štiriločni most.²¹⁷ V sedemdesetih letih 20. stoletja so notranje grajske prostore deloma preuredili in leta 1978 v njih odprli galerijo. V nekdanjem kavarniškem prostoru v banjasto obokanem pritličju stranskega poslopja ob

južnem stolpu je nastala poročna dvorana.²¹⁸ Med letoma 1980 in 1982 so na območju parkovne površine na severozahodni strani nekdanjega grajskega jedra postavili obeležja petinšestdesetim pomembnim ribniškim rojakom, ki jih je domiselno oblikoval arhitekt in konservator Vlasto Kopač (1913–2006). Tako je nastal ribniški spominski park, za katerega je bila sicer pobuda dana že leta 1967.²¹⁹

Pozneje preurejenega grajskega kompleksa gradbeno niso več spreminjali in dandanes ga je mogoče vrednotiti predvsem kot zelo kakovostno stvaritev Plečnikove arhitekturne in konservatorske šole. Kljub prepoznavnemu avtorskemu pristopu se s preureditvijo kulturnozgodovinska pričevalnost grajskih ostalin ni zmanjšala in prezentirani ostanki srednjeveškega grajskega jedra še vedno nazorno dokumentirajo, da je tu stal eden tistih gradov, ki se je s postavitvijo v ravnini razlikoval od večine drugih naših srednjeveških grajskih stavb. Še vedno je mogoče razbirati, da je tu stala mogočna protiturška utrdba, ki je bila zasnovana v obliki vodnega gradu. Ti posebni pomeni nas opominjajo, da bo treba grajskemu območju v bližnji prihodnosti tudi formalnopravno, z ustreznim aktom razglasitve, priznati status pomembnega kulturnega spomenika in se tudi na tak način kritično distancirati do barbarskega politično-ideološkega uničenja pretežnega dela grajskega kompleksa v prvih letih po drugi svetovni vojni. Z nekaj več poguma in volje bi

²¹⁵ Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 135.

²¹⁶ Gradišnik, *Ribnica*, str. 60.

²¹⁷ Prim. fotografijo v: Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 696.

²¹⁸ Gradišnik, *Ribnica*, str. 59–60; Gradišnik, Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 23.

²¹⁹ Debeljak, *Park kulturnikov*; Stopar, *Gradovi*, str. 64.

bilo mogoče začeti razmišljati tudi o arheoloških raziskavah na območju nekdanjega grajskega jedra, ki bi nas gotovo obogatilo z novimi zanimivimi podatki v zvezi z najstarejšo zgodovino Ribnice, in celo o možnosti gradnje primerne nove nadomestne stavbe na lokaciji grajskega jedra, morda po vzoru pravkar zaključujoče se ponovne gradnje mestnega gradu v Berlinu, ki so ga prav tako kot jedro ribniškega gradu leta 1950 pokopale zgrešene politične odločitve.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 176/N/N232/g/A03 – Franciscejski kataster za Kranjsko (k. o. Ribnica), 1823

SI AS 774, Gospostvo Ribnica, 1432–2005

DM – Dolenjski muzej Novo mesto

Zbirka starih razglednic dolenjskih gradov: Ribnica

INDOK – INDOK center pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije

Fototeka (Ribnica)

Komelj, Ivan: Dolenjski gradovi. Terenski zapiski iz let 1945 – 1949. Pretipkani zapiski o gradu Ribnica na devetih straneh. 15. 4. 1945 (Zapiski I); 23. 4. 1949 (Zapiski XII). (Prepis se nekoliko razlikuje od prepisa istih zapiskov v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu).

Stele, France: Pretipkani terenski zapiski iz let 1929 in 1933: Ribnica.

Zbirka dopisov (Ribnica)

Zbirka načrtov (Ribnica)

KMJ – Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto

Komelj, Ivan: Dolenjski gradovi. Pretipkani terenski zapiski iz let 1945–1949, zvezki I–XV. Rokopisni oddelek – mapa CLXVII (Inventarna knjiga rokopisov), Ms 81, št. 1 (leto dobave: 1956): Pretipkani zapiski o gradu Ribnica Breg na štirih listih z osmimi prostoročnimi skicami. Posebne zbirke: Fototeka (Zbirka fotografij dolenjskih gradov iz obdobja kmalu po koncu druge svetovne vojne: Ribnica)

Posebne zbirke: Stare razglednice: Ribnica

MR – Muzej Ribnica

Fototeka (Zbirka fotografij gradu Ribnica iz obdobja pred drugo svetovno vojno)

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
Zbirka fotografij: Lergetporer, Benedikt: *Schloss in Reifnitz*. [Veldes] : Photogr. Atelier B. Lergetporer, [med letoma 1880 in 1900]

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana
Fototeka: Fotografije in stare razglednice gradu Ribnica pred letom 1990.

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Adam, Lucijan: Donesek k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem. *Kronika*, 43/3, 1995, str. 7–13.

Büren, Guido von in Alfred Schuler (ur.): *Die Burg in der Ebene*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2016 (Forschungen zu Burgen und Schlössern; 17).

Cevc, Anica: *Valentin Metzinger. Življenje in delo baročnega slikarja*. Ljubljana: Narodna galerija, 2000.

Cevc, Emilijan: *Srednjeveška plastika na Slovenskem. Od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1963.

Curk, Jože: *Mariborski grad*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2007 (Osvetljena dediščina; 3).

Čeč, Dragica: »Nisem kradel lesa, samo veje sem pobiral!« *Kronika*, 52/1, 2004, str. 17–34.

Črne bukve o delu komunistične osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu. Ljubljana, 1944.

Debeljak, Janez: *Park kulturnikov v Ribnici*. Ribnica: Skupščina občine, 1982.

Ferenc, Tone: Ribnica. *Zgodovina (po 1941). Enciklopedija Slovenije*, 10. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 207.

Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.

Gerlanc, Bogomil (ur.): *Kočevsko. Zemljepisni, zgodovinski in umetnostno-kulturni oris kočevskega okraja. Vodnik z adresarjem*. Kočevje: Turistično olepševalno društvo, 1956.

Gestrin, Ferdo: Reformacija v Ribnici in okolici. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 95–101.

Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja*. Ljubljana, 1999 (Doktorska disertacija na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).

Gostiša, Lojze (ur.): *Plečnikova šola v Ljubljani*. Katalog razstave. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 1996.

Gradišnik, Marina, Darko Viler in Nadja Kovačič: *Janko Trošt. 1894–1975*. Ribnica: Rokodelski center, 2011.

Gradišnik, Marina: *Ribnica, veličina majhnosti. Ribniška zgodovina od prazgodovinske naselbine pri Žlebiču do devetdesetih let prejšnjega stoletja*. Ribnica: Muzej Miklova hiša, 2007.

Gradišnik, Marina: *Utrinki iz zgodovine ribniškega gradu*. Ribnica: Muzej Miklova hiša, 2010.

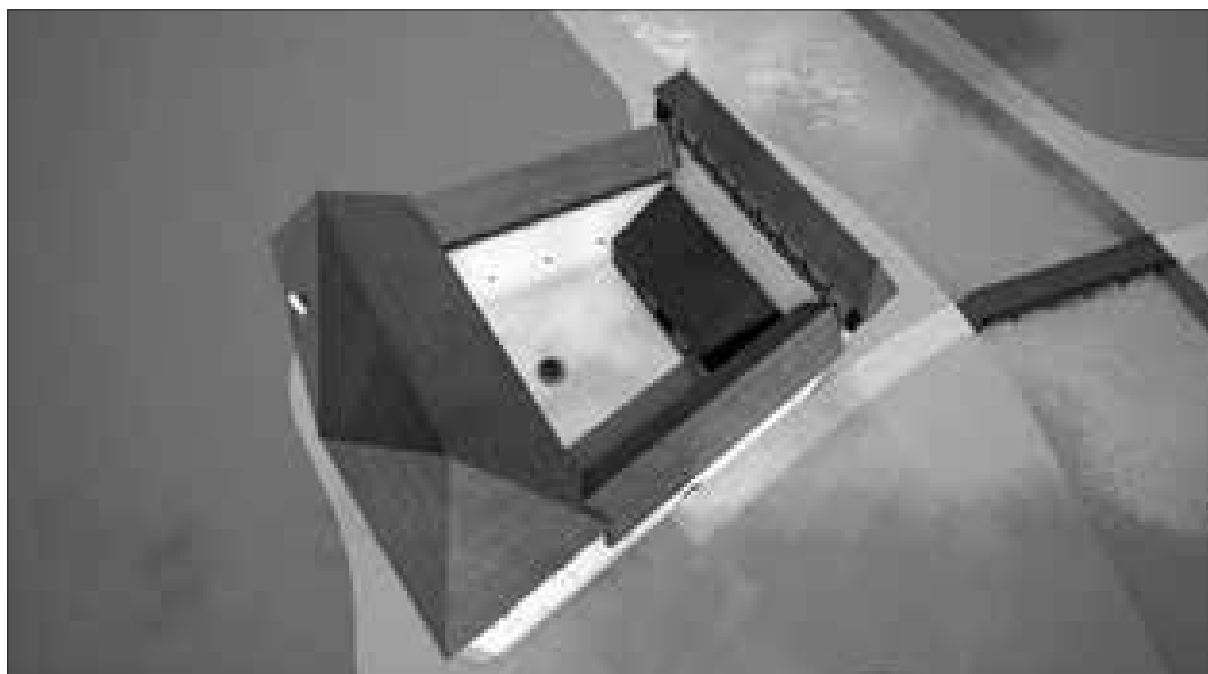
Grahornik, Matjaž: Betnava v obdobju od začetka 17. do konca prve četrtine 18. stoletja. *Dvorec Betnava*. Ljubljana: Založba ZRC, 2018 (Castellogica Slovenica; 1), str. 113–148.

- Granda, Stane: Rudež. *Enciklopedija Slovenije*, 10. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 309.
- Gros, Ben: *Gradovi grofov Ortenburških*. Diplomsko delo na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Kranj, 2014.
- Hočevar, Teja: *Gospodstvo Ortnek*. Velike Lašče: samozaložba, 2015.
- Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2013.
- Jaki Mozetič, Barbara: *Vtis obilja. Štukatura 17. stoletja v Sloveniji*. Ljubljana: Narodna galerija, 1995.
- Jakič, Ivan: Grad Ribnica. *Rodna gruda. Revija za Slovence po svetu*, 42, št. 12 (december 1995), str. 52.
- Jakič, Ivan: *Sto gradov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Jakopin, Tina: *Čarovniški procesi na območju Ribnice in Poljan v 17. in 18. stoletju*. Koper, 2016 (Diplomsko delo na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem).
- Juričić Čargo, Danijela: Urbarji gospostva Ribnica iz let 1621–1848. *Arhivi*, 20, 1996, str. 111–117.
- Kebe, Tone: *Cerknica in njeni ljudje*. Ljubljana: samozaložba, 1994.
- Kohlbach, Rochus: *Steirische Baumeister. Tausendund ein Werkmann*. Graz: Grazer Domverlag, 1961.
- Komelj, Ivan: *Gotska arhitektura*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969 (Ars Sloveniae).
- Komelj, Ivan: Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem. *Varstvo spomenikov*, XX, 1975 (1976), str. 5–52.
- Komelj, Ivan: Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem. Stavbno zgodovinski oris. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta I, 1951, str. 37–85.
- Komelj, Ivan: Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1965, nova vrsta VII, str. 73–92.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: Ortenburžani. *Enciklopedija Slovenije*, 8. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, str. 171–173.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Peta knjiga*. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika*, 60/3, 2012 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Krahe, Friedrich-Wilhelm: *Burgen des deutschen Mittelalters. Grundriss-Lexikon*. Würzburg: Flechsig, 2000.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. II. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.
- Krašovec, David: *Valentin Metzinger (1699–1759). Lorenec na Kranjskem. Un Lorrain à la lisière de l'Empire*. Ljubljana: Educy, 2000.
- Krečič, Peter: Tavčar, Ciril. *Enciklopedija Slovenije*, 13. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, str. 190.
- Lazar, Tomaž: Oborožitev slovenskih dežel v začetku 16. stoletja: münchenski rokopis Cod.icon 222. *Zgodovinski časopis*, 71/1–2, 2017, str. 106–162.
- Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009 (Thesaurus memoriae. Dissertationes; 7).
- Orožen, Fran: *Vojvodina Kranjska. Zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1902.
- Otorepec, Božo: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 79–87.
- Pettauer, Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj. Imensko zgodovinska razprava. *Kronika slovenskih mest*, 5, 1938, str. 7–17, 107–109, 189–192.
- Pravilni odnos do naših kulturnih spomenikov. *Varstvo spomenikov*, 2/1–2, 1949, str. 1–10.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 17. stoletje. 1. del. Od Billichgrätzov do Zanettijev*. Ljubljana: Viharnik, 2014 (Zbirka Blagoslovljeni in prekleti; 4).
- Pungerčar, Majda: *Razglednice dolenskih gradov iz depojev Dolenjskega muzeja*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 2014.
- Rajšp Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, 1*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1995.
- Rudež Kosler, Olga: *Dnevnik Olge Rudež Kosler. Utrinki iz slovenske zgodovine*. Ribnica: samozaložba (Katja Zorc Kobi in Jurij Rudež), 2001.
- Sapač, Igor in Franci Lazarini: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2015.
- Sapač, Igor: Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg. *Kronika*, 62/3, 2014, str. 599–664.
- Sapač, Igor: Grad Waldenberg – Pusti grad pri Radovljici. Stavbnozgodovinski oris. *Kronika*, 64/3, 2016, str. 327–352.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. I. Zgornja Vipavska dolina*. Ljubljana: Viharnik, 2008 (Grajske stavbe 20).

- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. III. Območje Nove Gorice in Gorice*. Ljubljana: Viharnik, 2010 (Grajske stavbe 22).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. V. Kras in Primorje*. Ljubljana: Viharnik, 2011 (Grajske stavbe 24).
- Sapač, Igor: Kaj je grad? Problematika terminološke oznake in temeljne definicije. *Kronika*, 60/3, 2012, str. 391–412.
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Sapač, Igor: *Rekonstrukcijski posegi v historičnih urbanih naselbinah na Slovenskem*. Ljubljana, 2008 (Doktorska disertacija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani).
- Simoniti, Vasko: Organizacija obrambe pred Turki na ribniškem območju v 16. stoletju. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 101–109.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Smole, Majda: *Graščina Ribnica*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1980.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan; Založba ZRC, 2009.
- Stele, France: Ribnica, bivši grajski vrt, glorieta. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XIV, 1936/1937, str. 64.
- Stopar, Ivan: *Gradovi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991 (Zbirka Slovenska dediščina).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Med Igom, Ribnico in Kočevjem*. Ljubljana: Viharnik, 2003 (Grajske stavbe 15).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Park, 1992 (Grajske stavbe 3).
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana: ŠKUC; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Šumi, Nace: *Naselbinska kultura na Slovenskem. Urbana naselja*. Ljubljana: Viharnik; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Šumi, Nace: Ribnica. Adaptacija in razširitev ostankov gradu. *Varstvo spomenikov*, VIII, 1958–1959, str. 219.
- Tangl, Karlmann: Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Erste Abtheilung von 1058 bis 1256. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 30/2, 1864, str. 203–352.
- Tangl, Karlmann: Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Zweite Abtheilung von 1256 bis 1343. *Archiv für österreichische Geschichte*, 36, 1866, str. 1–183.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*. Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogtums Crain*. Laybach, Nürnberg, 1689.
- Valvasor, Johann Weichart: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna. Wagensperg in Crain, 1679. Faksimilirana izdaja*. Ljubljana: Cankarjeva založba; München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Vlašič, Stella: Ribniški grad v obdobju med obema in po drugi svetovni vojni. Ljubljana, 2016 (Diplomsko delo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Voje, Ignacij: *Slovinci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Zdunič, Drago (ur.): *Ribnica skozi stoletja*. Ribnica: Skupščina občine; Zagreb: Spektar, 1982.
- Zorc Kobi, Katja: Iz vsakdanjega življenja v gradovih. *Drevesa. Bilten slovenskih rodoslovcev*, 14, št. 1 (junij 2007), str. 58–59.
- Zupančič, Bogo: *Modernizem na deželi. Delo ribniškega stavbenika Alojzija Hrena. Prispevek k razumevanju stavbeništva med obema vojnama in po drugi svetovni vojni v Ribniški dolini*. Ribnica: Galerija Miklova hiša, 2004.
- Žabota, Barbara: Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu. *Kronika*, 51/1, 2003, str. 1–26.
- Žagar-Jagrov, Jože: *Kočevje v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945*. Kočevje: Turistično društvo Kočevje in Občinska zveza prijateljev mladine Kočevje, 1976.
- Železnik, Milan: *Nova Štifta na Dolenjskem*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, 1971 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; 29).
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Žvanut, Maja: *Plemiške zgodbe. Kranjsko plemstvo v šestnajstem in sedemnajstem stoletju*. Ljubljana: Viharnik, 2009.

SPLETNI VIRI

- <http://biltongbru.wixsite.com/ww2-saaf-heritage/photo-albums>
<https://topografija.zrc-sazu.si/>

Grad Ribnica okoli leta 1300. Pogled na grajsko stavbo iz zraka z južne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Nuša Žohar na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

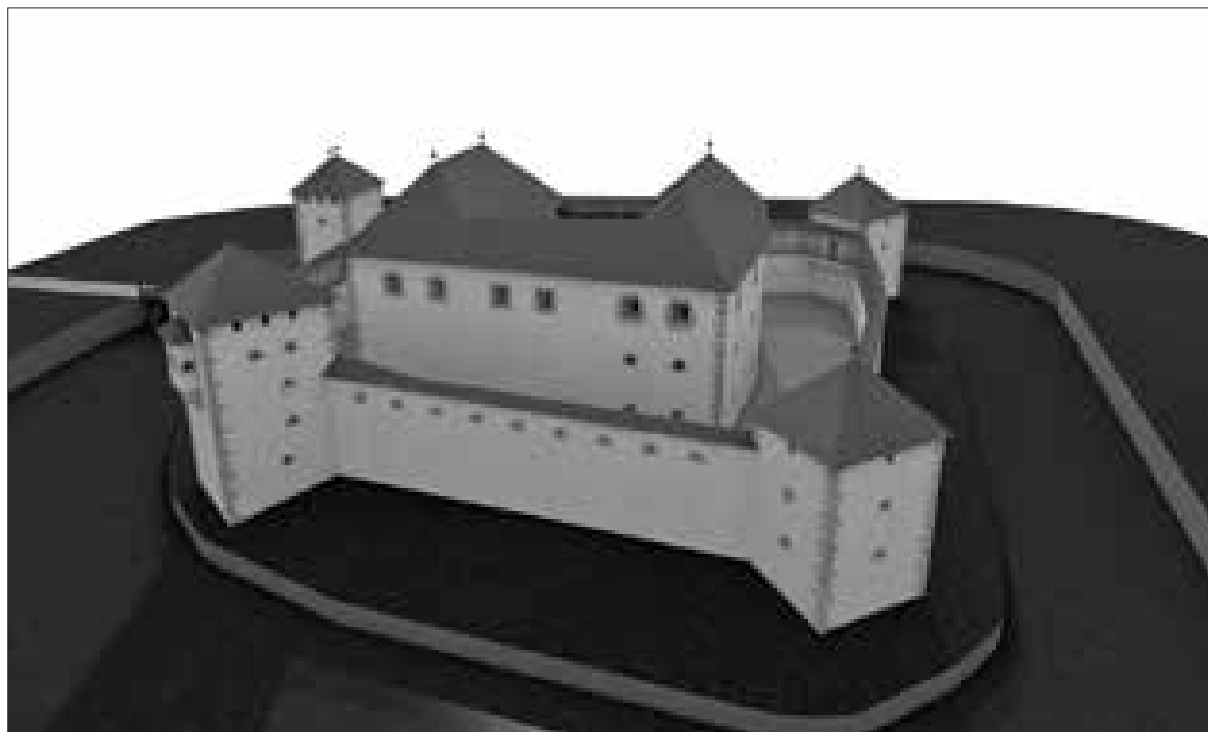
Grad Ribnica okoli leta 1300. Pogled na grajsko stavbo z zahodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Nuša Žohar na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Ribnica okoli leta 1300. Pogled na severovzhodni del notranjega dvorišča. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Nuša Žohar na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

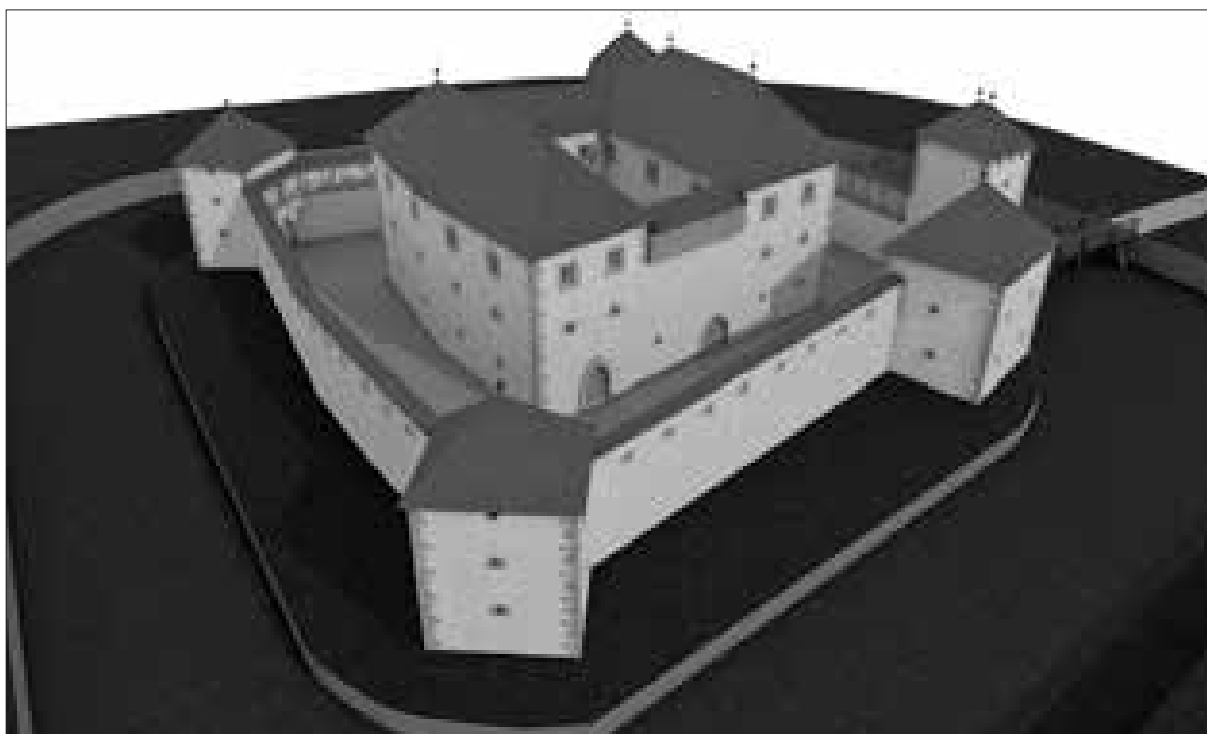
Grad Ribnica okoli leta 1300. Pogled na grajsko stavbo z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Nuša Žohar na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Ribnica okoli leta 1550. Pogled na grajsko stavbo iz zraka z jugozahodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Ribnica okoli leta 1550. Pogled na grajsko stavbo z jugovzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Ribnica okoli leta 1550. Pogled na grajsko stavbo iz zraka z južne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Ribnica okoli leta 1550. Pogled na grajsko stavbo z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Ribnica okoli leta 1830. Pogled na grajsko stavbo z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Rok Šinko, 2017).

Grad Ribnica okoli leta 1830. Pogled na grajsko stavbo iz zraka z jugovzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Rok Šinko, 2017).

Grad Ribnica okoli leta 1830. Pogled na grajsko stavbo z zahodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Rok Šinko, 2017).

Grad Ribnica okoli leta 1830. Pogled iz zraka proti severozahodni strani dvorišča grajskega jedra. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Aljaž Kolarič na podlagi risb Rok Šinko, 2017).

S U M M A R Y

Architectural history of the Ribnica Castle

The castle standing at the heart of the Ribnica settlement was one of the rare flatland or water castles in Slovenia. It was built by the Counts of Ortenburg in the second half of the thirteenth century or, rather, before 1263. It initially consisted of an outer wall on a pentagonal ground plan and the residential building – palatium – adjacent to the castle wall. The building layout enabled the emergence and development of the market town of Ribnica. In the fourteenth century, the castle served as an Ortenburg residence and was closely linked to the systematic colonisation of the wider Kočevje area. Therefore, it was already before the fifteenth century that the original layout was expanded and added the second palatium as well as a two-storey tract connecting them. A Gothic castle chapel that was set up in the second storey of the connecting tract was first documented in 1454. After 1418, the castle belonged to the Counts of Cilli and after 1456 to the Habsburgs, who held it until 1619 as territorial princely chamber property. The castle was significantly fortified in the wake of the first Turkish incursions into the area. The medieval layout was enclosed with an extensive polygonal outer wall, fortified with five square towers. The construction of the wall was performed in several stages but nevertheless followed a uniform concept. At about the same time as the anti-Turkish wall, restoration works were also performed on the medieval castle core, adding it a new side late-Gothic portal with an engraved indication of year (1537). Comprehensive construction works during Turkish incursions were most probably linked to Bernardin Ritter of Ričan (Ritschan), the Carniolan military governor and from 1521 onwards

the territorial princely steward of the Ribnica Castle. The outer castle wall also provided a refuge to the population of Ribnica, as the settlement never had its own defensive wall. Once the Turkish threat ceased in the second half of the sixteenth century, the castle complex was gradually converted into a comfortable non-fortified noble or seigniorial residence. The conversion took place from the seventeenth to the nineteenth century. Between 1641 and 1701, the castle was renovated for the noble family of Trillegs. In the same period, the representative noble residential quarters on the second storey of the castle core were fitted with luxury furnishings by Carniolan standards. In the eighteenth century, when the complex was in the hands of the noble Kobenzl family, its castle chapel was given a Baroque-style makeover and the castle itself was provisionally reconstructed after the fire of 1778. The last thorough restoration of the castle took place after 1810, when it passed into the possession of its former steward Anton Rudež. This was when the main residential quarters in the interior were rearranged, facades partially rebuilt, a few new side buildings constructed, and a vast non-adjointing garden area was arranged on the fringes of the Ribnica settlement, boasting an elegant pavilion with neoclassicist paintings. The members of the Rudež family resided in the Ribnica castle until 1937. After that, it was consigned to the use of the Yugoslav army until the outbreak of the Second World War. In January 1944, the partisans burned the castle core. Following the war, the communist government deliberately demolished the remnants of the castle until 1953 and almost completely removed them. The non-adjointing castle garden and the pavilion were destroyed as well. Only three fortified towers of the former anti-Turkish defensive system have been preserved to date. They were reconstructed between 1958 and 1961 for Ribnica's museum and cultural purposes, according to the designs of architect Ciril Tavčar.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.81(497.434)"1470"

Prejeto: 4. 9. 2018

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Grad Breg pri Ribnici na Dolenjskem in njegov arhitekturnozgodovinski pomen

IZVLEČEK

V ravnino postavljeni grad je nastal okoli leta 1470 za oskrbnika gradu Ribnica Andreja pl. Lamberga († 1473). Z njim so nadomestili srednjeveški dvor, ki je bil uničen med turškim vpadom leta 1469. Zasnovali so ga kot heterogeno oblikovan grajski kompleks s krožnim zunanjim vodnim obrambnim jarkom, samostojnim obrambnim obzidjem in z višjo prosto stoječo glavno grajsko stavbo na sredini zasnove. Opravljena stavbna analiza je pokazala, da je bil grad Breg zanimiv arhitekturno-razvojni primer hibridne zasnove, ki je v eni stavbni fazi združila koncept protiturške utrdbe oziroma tabora in v ravnino postavljenega protorenesančnega plemiškega dvorca s poznogotsko oblikovanimi drobnimi stavbnimi členi. Z gradnjo gradu Breg se je začela izjemno bogata gradbena in arhitekturna dejavnost rodovine Lamberg na Kranjskem. Čeprav so od gradu po rušenjih v 18. in 19. stoletju ostali razmeroma skromni ostanki, je še vedno mogoča dovolj zanesljiva interpretacija pričevalne arhitekturne zasnove iz zadnje tretjine 15. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

grad, srednjeveški gradovi, dvorec, renesančni dvorci, Breg pri Ribnici, Willingrain, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, gotika, renesansa, Lamberg, Cobenzl, Kobenzl, Rudež

ABSTRACT

CASTLE BREG NEAR RIBNICA IN THE DOLENJSKA REGION AND ITS ARCHITECTURAL-HISTORICAL SIGNIFICANCE

The flatland castle was built about 1470 for the steward of the Ribnica Castle, Andreas von Lamberg (died in 1473) in place of a medieval manor house that was demolished during a Turkish incursion in 1469. It was designed as a heterogeneously constructed castle complex, surrounded by a circular moat, with an unattached defensive wall, and a higher, freestanding building in the centre. The building analysis has found the Castle Breg to be an interesting example of architectural development, featuring a hybrid layout where a single architectural phase merged the concept of anti-Turkish fortification or tabor on the one hand and a proto-Renaissance noble mansion built on a plain and exhibiting late-Gothic architectural details on the other. The construction of the Castle Breg ushered in an era of an extremely rich building and architectural activity of the Lamberg family in Carniola. Although the destructions in the eighteenth and nineteenth centuries left little trace of the castle, it is still possible to make a sufficiently reliable interpretation of its illustrative architectural design from the last third of the fifteenth century.

KEY WORDS

castle, medieval castles, mansion, Renaissance mansions, Breg near Ribnica, Willingrain, architecture, architectural history, castelology, building development, Gothic art, Renaissance, Lamberg, Cobenzl, Kobenzl, Rudež

Pogled na lokacijo nekdanjega gradu Breg s severne strani (Igor Sapač, 2018).

Severozahodno od Ribnice na Dolenjskem se v ravnici na robu vasi med drevesi skrivajo ostanki gradu Breg.¹ Uvrščajo se med manjše in manj znane predstavnike slovenske grajske dediščine.² Kljub temu imajo v skoraj tisočletnem razvojnem loku grajske arhitekture na sedanjem slovenskem ozemlju nepogrešljivo mesto. Dokumentirajo, kako se je že v drugi polovici 15. stoletja začel arhitekturnorazvojni proces, ki je v 16. stoletju pripeljal do nadomeščanja srednjeveških gradov z manjšimi renesančnimi dvorci. Čeprav je stavbna zasnova gradu Breg ohranjena samo v fragmentih, je kljub temu še vedno dovolj pričevalna, da jo je mogoče uporabiti kot enega najboljših primerov za ilustracijo povezav med srednjeveškimi nižinskimi oziroma vodnimi gradovi in renesančnimi utrjenimi nižinskimi dvorci, ki so bili obdani z obrambnim vodnim jarkom. Stavbna zasnova gradu Breg doslej še ni bila dovolj celovito in poglobljeno analizirana.³ To niti ni zelo presenetljivo,

saj so od celote – po opustitvi v poznem 18. stoletju in rušenjih do konca prve četrtine 19. stoletja – ostale samo skromne razvaline. A na osnovi poglobljene analize razvaljenih ostankov in Valvasorjeve upodobitve ter z upoštevanjem ustreznih analogij je še vedno mogoče dovolj prepričljivo razbirati in interpretirati njegovo stavbno zasnovo.

Stavbna zasnova gradu Breg

Grajska stavba je nastala približno poldrugi kilometer severozahodno od središča Ribnice oziroma ribniškega gradu. Postavili so jo ob trgovski cesti, ki še sedaj povezuje Ribnico in Ljubljano in ki je od 14. stoletja postajala vse pomembnejša.⁴ Osnovna situacija v prostoru se vse od nastanka gradu ni bistveno spremenila.⁵ Grajski kompleks je postavljen v ravnici, na južnem robu istoimenske vasi in zahodno ob okljuku potoka Bistrica. Vzhodno in južno od kompleksa se razprostirajo nepozidani travniki, zaradi česar imajo grajski ostanki še vedno dominantno

¹ Na osnovi rezultatov stavbne analize za osnovno tipološko oznako objekta uporabljam besedo grad. Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 99, 141; Sapač, *Kaj je grad?*, str. 391–412. Isto oznako sta za ta objekt v svojih kasteloloških delih uporabila tudi Ivan Komelj in Ivan Jakič. Prim. Komelj, *Srednjeveška grajska arhitektura*, str. 81; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68. Ivan Stopar je za oznako objekta uporabil oznaki dvor in graščina, kar pa se zdi manj ustrezno. Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25–28.

² Ostanki gradu so vpisani v register nepremične kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije pod evidenčno številko EŠD 13410 (Breg pri Ribnici na Dolenjskem – Grad Pungart). Označeni so kot arheološka dediščina oziroma arheološko najdišče. Ostanki nimajo statusa kulturnega spomenika. (<http://rkd.situla.org/>)

³ Prim. Komelj, *Srednjeveška grajska arhitektura*, str. 81; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68; Sapač, *Razvoj*, str. 99, 141;

Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25–28 (Z deloma povzetimi mojimi stavbnozgodovinskimi ugotovitvami iz leta 2003 in objavljenim mojim hipotetičnim tlorisom gradu Breg, ki je nastal na podlagi premalo natančnih terenskih izmer takrat zelo zaraščene lokacije in zmotne interpretacije tlorisne zasnove osrednje stavbe v grajskem kompleksu na podlagi skice dr. Ivana Komelja iz prvih let po drugi svetovni vojni. Prim. KMJ: Dolenjski gradovi: Breg. Dodatno zmedo je povzročila zmotna objava reprodukcije risbe v zrcalni obliki). Za pomen ceste prim. *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 92.

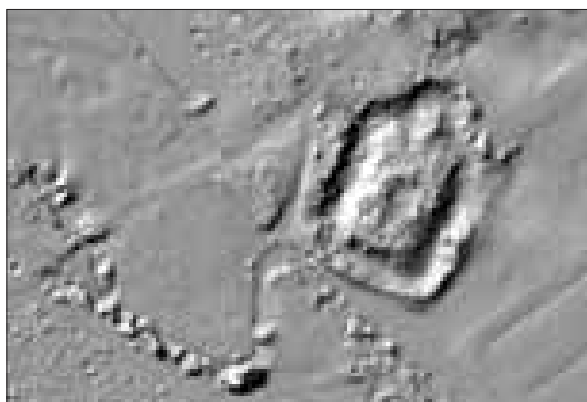
⁴ ⁵ To je mogoče sklepati tudi na osnovi situacije na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224) in situacije v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823 (ARS, SI AS 176/N/N175/g/A08).

Pogled na lokacijo nekdanjega gradu Breg z vzhoda, iz smeri glavne ceste (Igor Sapač, 2018).

Kamniti dvoločni most čez Bistrico in območje nekdanjega grajskega mlina (Igor Sapač, 2018).

Območje gradu Breg s potokom Bistrico in nekdanjim krožnim grajskim obrambnim jarkom na lidarskem posnetku (http://gis.arso.gov.si/evode/profile.aspx?id=atlas_voda_Lidar@Arso)

Pogled na lokacijo nekdanjega gradu z juga. Dobro je viden okop na zunanjem robu obrambnega jarka (Igor Sapač, 2018).

Kamniti eskarpni zid ob severozahodnem robu grajskega obrambnega jarka (Igor Sapač, 2018).

Nekdanje mostišče na severni strani grajskega obrambnega jarka (Igor Sapač, 2018).

tno vlogo v širšem prostoru. Zahodno od nekdanjega gradu stojijo ob Bistrici in slikovitem kamnitem dvo-ločnem mostu deloma modernizirana stara poslopja nekdanjega mlina in žage, ki sta sprva najverjetneje pripadala gradu.

Grajski kompleks se z osnovno tlorisno obliko približuje nepravilnemu peterokotniku in je na vseh straneh obdan z umetno ustvarjenim krožnim obrambnim jarkom. Kompleks je vključno z jarkom v osi jugozahod–severovzhod dolg približno 88 m, v osi jugovzhod–severozahod pa približno 64 m. Jarek je širok od 8 do 16 m in globok približno 3 m, vendar ponekod zasut za 1 m. Sedaj je suh, sprva pa je bila vanj iz jugozahodne strani – po sedaj zasutem prekopu, dolgem približno 6 m – speljana voda iz potoka Bistrica. Na severozahodni in severni strani je jarek na zunanjem robu zamejen z močnim kamnitim eskarpnim zidom, ki je visok do 4 m, zgoraj debel 80 cm, spodaj pa – zaradi poševno postavljenega zidnega plašča – še več. Sledovi kažejo, da je zid potekal tudi na severovzhodni strani jarka. Tam je na ostanke eskarpnega zidovja z zunanje strani prislonjen manjši kozolec iz 19. stoletja ali prve polovice 20. stoletja. Na jugovzhodni in jugozahodni strani je jarek na zunanjem robu dopolnjen z zemeljskim okopom, ki je visok do 2 m in v preseku širok 3,7 m. Na severni strani jarka so vidni ostanki mostišča, zidanega s

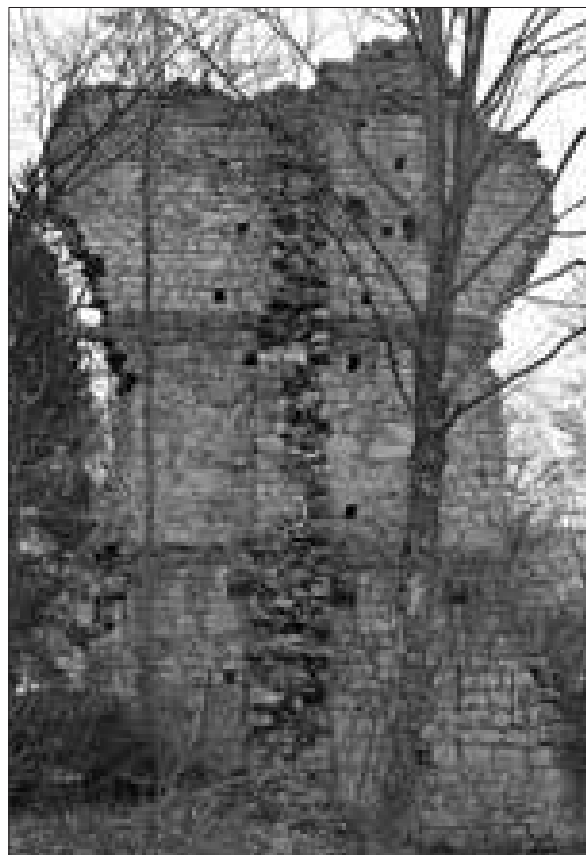
kamnom, zahodno od mostišča pa je edini dostop v jarek, oblikovan kot dokaj položna vkopana rampa. Oblika mostišča kaže, da se je nanj navezoval lesen mostovž, ki je bil dog približno 11 m in širok 3 m. Mostovž se je nasproti mostišča zaključeval na vhodnem stolpu grajskega stavbnega kompleksa. Zidovje tega stolpa je povsem izginilo, a oblikovanje terena kaže, da je bil postavljen diagonalno na severni vogal zunanjega obzidja dvorca in najverjetneje zasnovan na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 8,3 × 5,9 m.

Območje gradu znotraj obrambnega jarka je bilo zasnovano na skoraj povsem pravilni pravokotni talni ploskvi v izmeri 29 × 42 m in na vseh štirih straneh obdano s približno 110 cm debelim obrambnim obzidjem. Obzidje je sedaj do tal podrto, a je njegov potek na terenu mogoče še vedno dovolj dobro slutiti. Ob južnem vogalu nekdanjega obzidja so vidni ostanke kamnitega zidovja, ki kažejo, da je tam stal vogalni obrambni stolp s približno kvadratno talno ploskvijo in 5,5 m dolgimi stranicami. Zdi se, da je enak stolp stal tudi na zahodnem vogalu obrambnega obzidja. Na nekdanjo severovzhodno stranico obzidja se navezuje podolžni plato, ki z obliko kaže, da je tam nekoč stala na zunanjo stran obzidja prislonjena stavba s pravokotno talno ploskvijo v izmeri 7,5 × 16,1 m. Glede na položaj v okviru stavbnega kompleksa in upoštevaje velikost talne ploskve je mogoče sklepati, da je tam stala utrjena grajska kašča. Na južni vogal te stavbe se je naslanjalo neko manjše pomožno poslopje, ki je bilo naslonjeno na notranjo stran severovzhodne obzidne stranice in zasnovano na pravokotni talni ploskvi v izmeri 8,3 × 7,5 m. Ohranjen je spodnji del jugovzhodnega zidu tega poslopja; debel je 80 cm.

Jugovzhodni zid manjšega pomožnega poslopja je postavljen na črti jugovzhodnega fasadnega zidu glavnega oziroma osrednjega grajskega poslopja. To je bilo široko 18,5 m in najverjetneje dolgo 24,7 m. Med glavnim grajskim poslopjem in štiristranim

Pogled na jugovzhodni del obrambnega jarka in na območje znotraj obrambnega jarka z visokim ostankom severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja (Igor Sapač, 2018).

Pogleda z zunanje (levo) in notranje strani (desno) na visoki ostanek severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja (Igor Sapač, 2018).

obrambnim obzidjem je bilo medzidje, ki je bilo na severovzhodni strani široko približno 11 m, na jugovzhodni, jugozahodni in severozahodni strani pa samo 4 do 5 m. Povsem jasen je potek severovzhodnega fasadnega zidu glavnega poslopja in zelo dobro sta razpoznavana tudi nizka nastavka njegovih severozahodnega in jugovzhodnega fasadnega zidu. Ostanki jugozahodnega fasadnega zidu so pod rušo, a je njihov potek na terenu še mogoče dovolj dobro določiti. Čeprav je na jugozahodni strani tlorisna situacija zelo zabrisana, je s precejšnjo verjetnostjo mogoče ugotoviti, da je bilo glavno grajsko poslopje zasnovano na pravokotni talni ploskvi, in zdi se, da so bili vsi njegovi zunanji zidovi v pritličju debeli 130 cm. Ostanki kažejo, da je bil tloris glavnega poslopja najverjetneje zasnovan simetrično glede na os osrednje veže, ki je potekala od glavnega portala osrednjega poslopja na severozahodni fasadi do jugovzhodne fasadne stene.⁶ Na jugovzhodnem kon-

cu veže je bilo najbrž stopnišče, ki je bilo speljano v nadstropji. Glavno poslopje nedvomno ni bilo podkleteno. Veža je bila široka približno 4,7 m, stranski prostori ob njej pa približno 7,6 m.

Višinska razmerja glavnega grajskega poslopja so dobro dokumentirana na njegovi severovzhodni fasadni steni, ki je v takšni obliki – zlasti zaradi trdne gradnje – brez večjih sprememb že vsaj od okoli leta 1930.⁷ Ostanek je dolg 6,7 m, visok do 13 m, v pritličju debel 130 cm in na notranji strani okrepjen z nastavkom prečne stene, ki je v pritličju debel 110 cm. Kamnita zidava zidu je zelo kakovostna –

leseni stropniki zaradi potrebe po čim krajši razdalji med ležišči usmerjeni v smeri severozahod–jugovzhod in ne severovzhod–jugozahod.

⁷ Prim. fotografije v: *Ilustrirani Slovenec*, 7, 1931, str. 390–391; Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 483; INDOK (Breg pri Ribnici, foto: Ivan Komelj, 1953); *Dolenjski list*, 1972, foto: J. Prime; ZVKDS OE Ljubljana (Fotografije razvalin gradu Breg pred letom 1990); Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68; Sapač, *Razvoj*, str. 99; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25–28; upodobitve v: Gradišnik, Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 114 (akvarelirana upodobitev razvalin gradu Breg avtorja Janka Trošta iz leta 1939, sedaj v zasebni lasti); INDOK (Breg pri Ribnici: dva akvarela razvaljene grajske stene avtorja Janka Trošta iz okoli leta 1947); Gerlanc, *Kočevsko*, str. 217–218 (Skica razvalin gradu Breg pri Ribnici avtorja Izidorja Moléta iz časa okoli leta 1950 oziroma pred letom 1956).

⁶ Obstoj dolgega prostora skozi celotno širino stavbe, ki ga je mogoče interpretirati kot vežo, je ugotovil že Ivan Komelj v prvih letih po drugi svetovni vojni. Prim. KMJ: Komelj: *Dolenjski gradovi: Breg – skica tlorisne zasnove*. Dandanes je mogoče steno med vežo in stranskima prostoroma na terenu samo slutiti. A ta stena je vsekakor obstajala, sicer na ohranjeni severovzhodni steni ne bi bilo konzol, ker bi bili

Grad Breg na risbi iz knjige skic za *Topografijo Kranjske* Janeza Vajkarda Valvasorja. Risba je glede na original reproducirana v prezrcaljeni obliki in tako ustreza terenski situaciji (Valvasor, *Topografija Kranjske* 1678–1679. *Skicna knjiga*, str. 342).

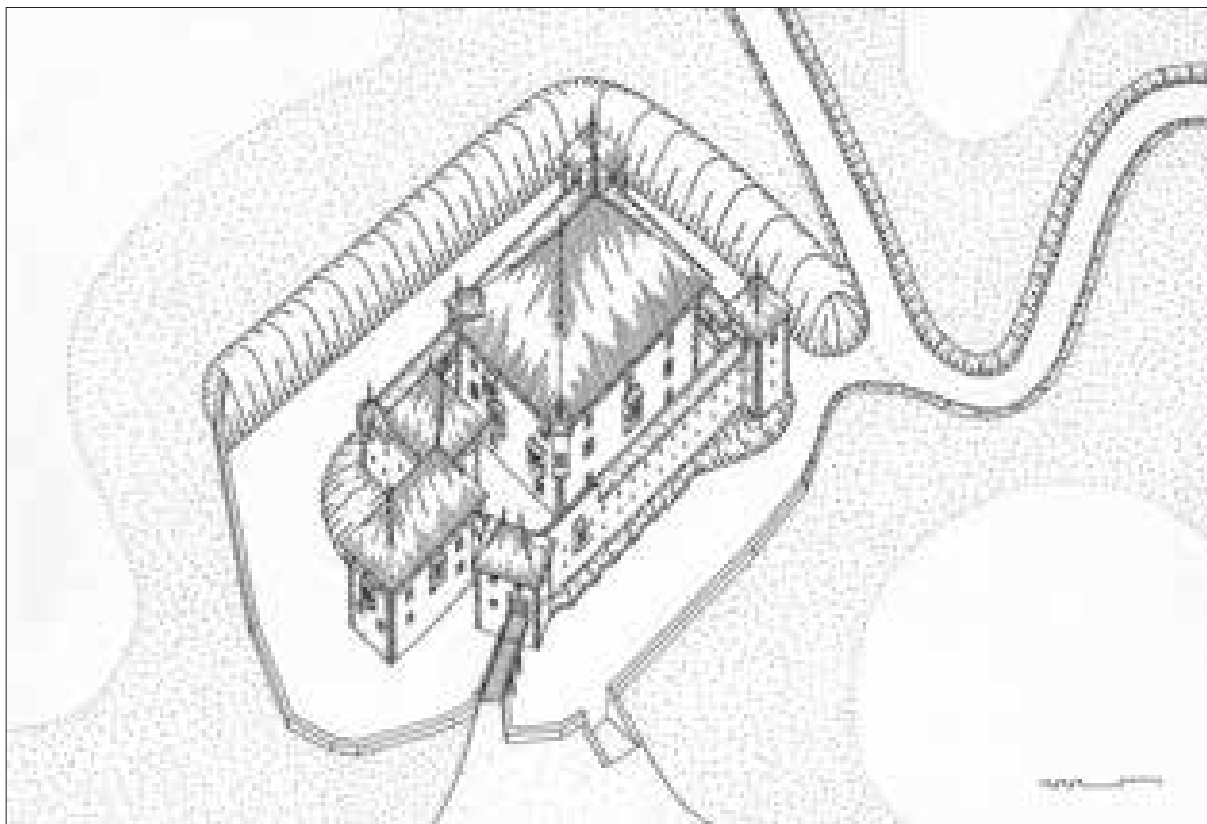
iz deloma obklesanih lomljenecv sivega lokalnega apnenca, v tradiciji gotskega stavbarstva uravnanih z izravnalnimi plastmi iz manjših kosov kamna. Kamniti kosi so povezani z močno sproti gašeno živoapneno malto. Zato so po mnogih desetletjih od porušitve še vedno dobro prepoznavni sledovi nekdanjih petih okenskih odprtih in vrh zidu sega skoraj do prvotne višine. Okenske odprtine so bile različnih velikosti in zgoraj zaključene s kamnitimi segmentnimi loki, ki pa so že vsi sesuti; ponekod so vidni njihovi nastavki. Zid kaže, da je glavno grajsko poslopje obsegalo 4,3 m visoko pritličje, 3,3 m visoko prvo nadstropje, 3,7 m visoko drugo nadstropje in podstrešno obrambno poletažo z 80 cm visokim kolenčnim zidom. Zidovje se z notranje strani z etažami stopničasto tanjša; v prvem nadstropju je debelo 118 cm, v drugem pa 98 cm. Tudi prečni zid je v nadstropjih tanjši kot v pritličju; v prvem nadstropju je debel 102 cm, v drugem pa 85 cm. V prvem nadstropju je na prečnem zidu vidna sled nekdanjega vratnega prehoda. Zidovje kaže, da so bile etaže v glavnem posloplju predeljene z lesenimi tramovnimi stropi in da niti v pritličju ni bilo obokov. V pritličju so bili leseni stropniki oprti na četrtkrožne kamnite konzole, od katerih so se ohranile tri. Nad prvim in drugim nadstropjem so stropnike oprli na stopničast zidni zamik. V ohranjenem zidovju je na različnih višinah vidnih tudi veliko pravokotnih lukenj – odrnic; to so ostanki nekdanjih lesenih gradbenih odrov, ki so jih po dokončanju stavbe odstranili. Luknje kažejo, da so bili odri v navpični smeri razmaknjeni približno 1 m.

Predstavo o nekdanji arhitekturni celoti, ki si jo je mogoče ustvariti na podlagi oglada ostankov, je mogoče dobro izpopolniti z analizo okoli leta 1678 ustvarjene upodobitve iz knjige skic za *Topografijo Kranjske* Janeza Vajkarda Valvasorja.⁸ Lavirana skica oziroma perorisba s tušem je služila kot predloga za tri malce različne bakroreze, ki jih je Valvasor leta 1679 uporabil za *Topografijo sodobne vojvodine Kranjske* in za *Topographio arcium Lambergianarum*, leta 1689 pa še za za *Slavo vojvodine Kranjske*.⁹ V *Slavi* je Valvasor ob upodobitvi še zapisal, da je grad obdan z močnim obodnim obzidjem, opremljen s stolpi, obkrožen z jarkom in zavarovan proti Turkom.¹⁰ Grajski kompleks je upodobljen v kavalirski perspektivi, z malce dvignjenega – nenaravnega – gledišča. To kaže, da je risba nastala v delavnici, na podlagi neohranjenih terenskih skic. Zato je treba upoštevati, da upodobitev ni povsem zvesta odslikava dejanskega stanja na terenu, ampak manj ali bolj tudi rezultat umetniškega dela v ateljeju. Grajski kompleks je obdan z obzidanim suhim jarkom, v katerem so oblikovane pravokotne vrne gredice. Čez jarek je do barbakana sto zasnovanega enonadstropnega zaobljenega vhodnega stolpa postavljen lesen mostovž. Zastrešeno obrambno obzidje s strelnimi linami v dveh etažah

⁸ Valvasor, *Topografija Kranjske* 1678–1679. *Skicna knjiga*, str. 342.

⁹ Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, str. 301; Valvasor, *Topographia arcium Lambergianarum*, št. 28; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 652.

¹⁰ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 651.

Grad Breg okoli leta 1500. Aksonometrična študija. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2018).

je na levem vogalu okrepljeno z višjim dvonadstropnim oglatim stolpom, pokritim s piramidalno streho, na desnem vogalu pa z diagonalno postavljenim manjšim lesenim obrambnim pomolom. Oglati stolp in segmenti obzidja imajo poleg večjih pravokotnih odprtin tudi značilne ključaste strelne line. Med vhodnim stolpom in obrambnim pomolom je na zunanjo stran obzidja prislonjeno dvonadstropno pravokotno poslopje s konzolnima pomoloma v prvem nadstropju, z lesenim podstrešnim delom in s štirikapno slemenasto streho. Zraven tega poslopja je vidno enako visoko in podobno oblikovano poslopje, ki je postavljeno na notranji strani obrambnega obzidja. Četrty vogal obzidja na upodobitvi zakriva velika kubično učinkujoča stavbna masa glavnega grajskega poslopja. Po upodobitvi je mogoče sklepati, da je imelo glavno poslopje poleg pritličja še dve nadstropji, leseno konzolno zasnovano podstrešno obrambno poletažo oziroma hurdo in štirikapno piramidalno streho. V nadstropjih in tudi na podstrešni poletaži je mogoče poleg dokaj velikih pravokotnih oken zaslediti celo vrsto zidanih konzolnih pomolov, od katerih sta dva vogalna. Na strehi glavnega grajskega poslopja je upodobljen dimnik, ki dokumentira tudi položaj prečne stene v notranjosti. Pred grajskim kompleksom sta upodobljeni dve grajski gospodarski poslopji; desno je zasnovano na kvadratni talni ploški, v zgornjem delu leseno in pokrito s štirikapno

piramidalno streho, levo poslopje pa je v celoti zidano, podolžno, s pravokotno talno ploskvijo in štirikapno slemenasto streho. Zdi se, da je zadnje poslopje preživelo rušenje gradu in je od 19. stoletja prezidano v kmečko domačijo, ki sedaj nosi hišno številko Breg pri Ribnici na Dolenjskem 15.

Valvasorjeve upodobitve ni mogoče povsem uskladiti z dokumentiranim stanjem na terenu. Predvsem je treba ugotoviti, da upodobitev zmotno kaže zrcalno podobo resničnega stanja; na obzidje prislonjeni pomožni grajski poslopji sta pri Valvasorju na severozahodni strani, na terenu pa je njune sledove mogoče zaslediti ob severovzhodni strani obzidja. Na vzhodnem vogalu obzidja ni mogoče zaslediti ostankov ogleatega stolpa.¹¹ Vse kaže, da je Valvasorjevo zmoto oziroma zmoto njegovih sodelavcev v grafični delavnici na Bogenšperku spoznal že raziskovalec ribniške preteklosti Janko Trošt (1894–1975) in to ustrezno upošteval pri lastni akvarelirani interpretaciji Valvasorjeve upodobitve.¹² Valvasor je zmotno prikazal tudi obliko vhodnega stolpa grajskega kompleksa, ki ni imel zaobljene talne ploskve,

¹¹ Zmota je morda nastala, ker je risba nastala kot neposredna predloga za vrezovanje v bakreno ploščo, a so jo nato pomotoma še enkrat prezrcalili.

¹² Troštovo upodobitev hrani Muzej Ribnica. Njena reprodukcija je objavljena v: Gradišnik, *Ribnica*, str. 17; prim. Gradišnik, Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 93.

marveč pravokotno. Najverjetneje je prišlo do napake tudi pri upodabljanju oblike strehe glavnega grajskega poslopja; glede na ugotovljeno podolžno pravokotno osnovno talno ploskev je bolj verjetno, da je bilo glavno grajsko poslopje pokrito s štirikapno slemenasto streho in ne s piramidalno. Glede na ostanke na terenu se zdi tudi malo verjetno, da je bil obzidan ves zunanji rob obrambnega jarka. Tudi ni mogoče z gotovostjo ugotoviti, ali je bil obrambni jarek v Valvasorjevem času resnično že suh ali pa so skicirane vrtno gredice nastale zgolj kot plod risarjeve domišljije oziroma sugestija za preureditev jarka v prihodnosti.

Kljub temu da današnjega stanja na terenu in Valvasorjeve upodobitve ni mogoče povsem uskladiti, ni večjih dilem pri interpretaciji podobe gradu v 17. stoletju. Grajski kompleks je imel dokaj heterogeno podobo in je bil sestavljen iz krožnega obrambnega jarka, enonadstropnega obrambnega obzidja z eno- do dvonadstropnimi obrambnimi stolpi in nanj prislonjenima dvonadstropnima pomožnima posloppjema ter monolitno učinkujoče višje dvojnopolnadstropne glavne grajske stavbe na sredini zasnove. Pred grajskim jarkom na severni strani je bilo predgradje z gospodarskimi posloppji, ki so jih po opustitvi gradu nadomestile sedanje kmečke domačije. Zunanje fasade gradu so bile najverjetneje ometane z grobo zglašenim tankim belim apnenim ometom in opremljene s poznogotsko profiliranimi kamnoseškimi elementi. Ostanke ometa sicer nikjer niso več vidni in tudi vsi okenski in vratni okviri so izginili. Upodobljene ključaste strelne line na obzidju kažejo, da je obzidje nastalo pred drugo polovico 16. stoletja, ko tovrstnih arhitekturnih elementov na Dolenjskem niso več izdelovali.¹³ Obzidje je bilo oblikovano zelo podobno kakor pri protiturških taborih iz poznega 15. stoletja in 16. stoletja.¹⁴ Tako kot podoba je bila zelo heterogena tudi funkcionalna zasnova stavbnega kompleksa. Šlo je za preplet utrdbenih, bivalnih in gospodarskih funkcij, pri čemer so prve prevladovali in tudi zato je stavbni kompleks treba označiti z besedo *grad* in ne morda *utrjeni dvorec*. Težišče obrambe je bilo skoncentrirano na jarek in na obzidje s stolpi. V vhodnem stolpu je bila ob veži najbrž tudi sobica za stražo, v nadstropju pa najbrž obrambno-bivalni prostor. Za pomožne bivalne namene so najverjetneje uporabili tudi vrhnji nadstropji obeh južnih oglatih vogalnih stolpov. Dvonadstropni pravokotni posloppji ob severovzhodni stranici obzidja sta gotovo imeli funkcijo glavnega grajskega gospodarskega poslopja

in ju je mogoče interpretirati kot utrjeno grajsko kaščo.¹⁵ Podobne kašče, naslonjene na obzidje, so imeli tudi številni protiturški tabori.¹⁶ Po analogijah sodeč je bil v pritličju poslopja na notranji strani obzidja hlev za konje. Grajska orožarna je bila morda v pritličju enega od obrambnih stolpov ali v pritličju glavnega grajskega poslopja. Glavno grajsko poslopje je združevalo funkcije shrambe (v pritličju), plemiške rezidence (v obeh nadstropjih) in obrambe iz višine (v obsegu podstrešne poletaže). Prostori v pritličju so bili gotovo mračni; poleg veže in shramb je bila tam najverjetneje tudi grajska kuhinja. Upošteva je ustrezne analogije, npr. v 16. stoletju zgrajena dvorca Prežek pod Gorjanci in Zalog pri Moravčah na Gorenjskem, smemo domnevati, da je bilo stopnišče postavljeno na koncu veže, ob njenem južnem vogalu, in da je bilo dvoramno, na talni ploskvi v obliki kljuka. Prostori v nadstropjih so bili gotovo dobro osvetljeni in apneni stenski ometi so bili nedvomno bolj fini od tistih v pritličju.¹⁷ Tla so bila sestavljena iz širokih lesenih desk, ponekod pa morda pokrita z opečnim tlakovcem. Nad vhodom glavnega grajskega poslopja je bila v prvem ali drugem nadstropju morda grajska kapela. Stranišča so bila najverjetneje umeščena v konzolnih pomolih na začetni oziroma jugovzhodni fasadi. Po dimniku na Valvasorjevi upodobitvi je mogoče sklepati, da so bili nekateri prostori ogrevani. Morda so v gradu imeli že v času njegovega nastanka lončene peči, ki so v poznem srednjem veku vse bolj izpodrivale kamine. Okna v nadstropjih so bila gotovo vsaj deloma opremljena s kamnitimi križi in zastekljena z okroglimi stekelci – pihanci, v pritličju pa zamrežena. V bivalnih prostorih so bile gotovo skrinje, baldahinske postelje, mize, različni stoli, klopi, svečniki, keramično posodje in deloma morda tudi leseni stenski opaži.¹⁸ Podstrešje z leseno obrambno poletažo so najbrž uporabljali tudi za shranjevanje predmetov in morda tudi kot kaščo. Visok ostanek severovzhodne fasadne stene kaže, da je bilo leseno ostrešje oprto na masivne kamnite zidane slope; ohranjen je ostanek takšnega zobčasto učinkujočega slopa v osrednji osi severovzhodne fasadne stene. Slop je bil širok približno 3,3 m. Med slopi je bil mogoč prehod do lesene konzolne obrambne galerije, ki jo kaže Valvasorjeva upodobitev.¹⁹ Strešno

¹³ Za tipologijo strelnih lin v obdobju protiturškega utrjevanja prim. Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, str. 141–144.

¹⁴ Arhitektura grajskih stavb in protiturških taborov na Slovenskem na prehodu iz 15. v 16. stoletje kaže številne vzporednice, ki pa doslej še niso bile predmet natančnejših stavbnogodovinskih analiz, ki bi mogle pojasniti morebitne globlje povezave med obema arhitekturnima zvrstema.

¹⁵ Postavitev v prostor in način navezave na zunanje grajsko obrambno obzidje sta deloma primerljiva z gradom Ozalj ob reki Kolpi na Hrvaškem. Tam je imela utrjena grajska kašča sprva sicer funkcijo zunanjega grajskega palacija.

¹⁶ Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, str. 149–154. Omeniti je treba zlasti kaščo nekdanjega protiturškega tabora v Cerknici.

¹⁷ Ob stiku severovzhodne fasadne stene in nekdanjega notranjega prečnega zidu glavne grajske stavbe so v pritličju opazni sledovi nekdanjega dokaj grobega notranjega stenskega ometa.

¹⁸ Za opremo gradov na Slovenskem v poznem srednjem veku prim. Žvanut, *Od viteza*, str. 181–183.

¹⁹ Podobno oblikovana obrambna podstrešna poletaža je bila do požiga leta 1943 ohranjena na obeh najvišjih stolpih utrjenega renesančnega dvorca Boštanj pri Grosupljem,

konstrukcijo so – vsaj sprva – gotovo pokrivalo skodle, saj je bila strešna opeka na Dolenjskem v 15. in 16. stoletju še zelo redka in draga.²⁰

Opisana grajska zasnova v slovenskem prostoru nima prave primere. Predstavlja sredi ravnine postavljeno manjšo grajsko arhitekturo, zavarovano z obzidjem, jarkom in okopom, ki je dokaj uravnoteženo združevala obrambno in bivalno funkcijo. Že na prvi pogled je mogoče ugotoviti preplet gotske tradicije in novih renesančnih usmeritev. Kakovostna zidava ostanka severovzhodne fasadne stene kaže, da je najverjetneje nastala v drugi polovici 15. stoletja.²¹ Ob tem ostane odprto, ali so v tistem obdobju zgradili tudi vse druge dele stavbnega kompleksa. Pri iskanju odgovora na to vprašanje si je mogoče pomagati z ustreznimi analogijami. V nižino postavljene in z vodnim jarkom obdane grajske stavbe so bile v sedanjem slovenskem prostoru najbolj pogoste v 16. stoletju. Značilni primeri so utrjeni renesančni dvorci Brdo pri Kranju, Fužine v Ljubljani, Krupa v Beli krajini, Betnava in Rače blizu Maribora ter Murska Sobota v Prekmurju.²² A po drugi strani so bili v tem prostoru že vsaj od 13. stoletja prisotni tudi nižinski srednjeveški gradovi, ki so imeli v nekaterih primerih značaj vodnih gradov. Značilni primeri so grad v Ribnici na Dolenjskem, nekdanji grad Dragomelj blizu Domžal in grad Ribnik blizu Metlike, tik za današnjo državno mejo na Hrvaškem. Na avstrijskem Štajerskem je zanimiv primer grad Feistritz (Bistrica) blizu Ilza, ki se je postopno razvil iz prvotnega stolpastega dvora. Oblikovne značilnosti stavbne zasnove gradu Breg kažejo bolj na 15. stoletje, kakor na 16. stoletje. Vsekakor bi bila po prvi tretjini 16. stoletja, ko so se dokončno uveljavile velike homogeno oblikovane štiriraktne stavbne zasnove z notranjim

dvoriščem, v trakte vključenimi vogalnimi stolpi in brez dodatnega zunanega obrambnega obzidja, tovrstna zasnova že popolni arhaizem.

Zelo heterogeno oblikovna stavbna zasnova gradu Breg je še povsem zvesta izročilu srednjeveške grajske arhitekture. Primerjati jo je mogoče z nekdanjim gradom Gromberg oziroma Gromperk na Pohorju, kjer so prav tako v okviru protiturškega obzidja združili višje bivalno poslopje in nižje gospodarsko poslopje. Smiselna je tudi primerjava z dvorcem Gabelhofen blizu Judenburga na avstrijskem Štajerskem, ki so ga kot ravninski (proto)renesančni dvorec zgradili po letu 1490 na lokaciji starejšega srednjeveškega dvora, a ga še v srednjeveški maniri obdali s samostojnim protiturškim obzidjem in vodnim jarkom. Ostanke fasadnega zidu in Valvasorjeva upodobitev kažejo, da so bile odprtine tudi na glavnem grajskem posloppju razvrščene zelo nepravilno, z zamiki okenških osi, kar bi bilo za razvito renesančno arhitekturo v 16. stoletju nedopustno.²³ Zgovorni so tudi fasadni konzolni pomoli, ki so se uveljavili z gotsko arhitekturo in so pri nas ostali priljubljen arhitekturni motiv še do poznega 16. stoletja.²⁴ Po Valvasorjevi upodobitvi sodeč so bili na Bregu razvrščeni zelo nepravilno, kar bi bilo za 16. stoletje nenavadno. V notranjščini so bili tudi v pritličju ravni leseni tramovni stropi, kar prav tako kaže bolj na srednjeveško stavbarsko tradicijo in ne na nove renesančne arhitekturne tendence, s katerimi so se uveljavili banjasti oboki.

Če torej ugotavljamo, da osnovne kompozicijske značilnosti celotne grajske zasnove na Bregu, struktura zidave in oblikovanje detajlov kažejo bolj na čas nastanka v 15. stoletju kot v 16. stoletju, pa se je treba še malce ustaviti pri tlorisni zasnovi glavnega grajskega poslopja. Ta je – v rekonstruirani obliki – presenetljivo renesančno geometrično pravilna in jo je mogoče zlahka primerjati z značilnimi neutrjenimi renesančnimi monolitnimi dvorci, kakršne so po vsem slovenskem ozemlju in tudi v širšem srednjeevropskem prostoru v velikem številu gradili zlasti med koncem prve tretjine 16. stoletja in sredino 17. stoletja.²⁵ Pred 16. stoletjem v slovenskem prostoru takšne tlorisne zasnove niso dokumentirane, a po drugi strani so med 13. in zgodnjim 16. stoletjem v

pozidanega med letoma 1549 in 1558. Tudi tam so zobčasto učinkujoči zidani slopi, visoki približno 150 cm, opirali osnovno konstrukcijo lesenega ostrejša, konzolna galerija pa je bila v glavnem iz lesa. Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 123–125; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 9–24; INDOK (Boštanj pri Grosupljem, foto: France Mesesnel in Ivan Komelj, 1944 in 1955). V slovenskem prostoru je podobno oblikovana lesena obrambna galerija iz obdobja turških vpadov ohranjena oziroma obnovljena na t. i. Ribjem stolpu v kompleksu Žičke kartuzije na Štajerskem. Najverjetneje je imel sprva takšno leseno podstrešno obrambno galerijo tudi Friderikov stolp na Starem gradu Celje.

- ²⁰ Npr. bližnji grad Ortnek je deloma s skodlami krito streho ohranil vse do propada v drugi polovici 19. stoletja, kar kaže odlična oljna slika Edwarda Wolfa iz druge tretjine 19. stoletja, sedaj shranjena v zasebni zbirki družine Kosler.
- ²¹ Primerjati jo je mogoče zlasti s strukturo zidave visokega glavnega stolpa Malega gradu pri Planini na Notranjskem, ki je nastal okoli leta 1460 oziroma pred letoma 1482 (Sapač, *Grajske stavbe* 17, str. 68–78) in s strukturo zidave vzhodnega oglatega stolpa – t. i. Jurčkovega tabora – ob župnijski cerkvi v Cerknici na Notranjskem, ki so ga skupaj z novo cerkvijo začeli graditi po turškem upoštevanju leta 1472 (Sapač, *Grajske stavbe* 18, str. 26–32).
- ²² Komelj, *Utrdbena arhitektura*, str. 73–92; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja*; Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja*; Sapač, *Grad Krupa*, str. 557–574.

²³ Že Ivan Komelj je pred letom 1950 ugotovil, da je bilo glavno grajsko poslopje opremljeno z okni velikega formata in da ga je mogoče datirati v 15. ali 16. stoletje. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Breg – terenski zapiski.

²⁴ Značilni so ohranjeni oziroma dokumentirani konzolni pomoli iz prve tretjine 16. stoletja na gradovih in dvorcih Ljubljana, Otočec, Rajhenburg, Jablje, Turjak, Fužine v Ljubljani, Zaprice pri Kamniku, Drnča pri Begunjah in Česenik pri Domžalah.

²⁵ Prim. Šumi, *Arhitektura 16. stoletja*; Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja*; Sapač, *Razvoj*. Zgovorna je primerjava s tlorisno zasnovo dvorca Prežek pod Gorjanci, ki je v osnovi pravokotnik dimenzij 27,5 × 17,3 m z 1,25 m debelim zunanjim zidovjem iz sredine ali druge polovice 16. stoletja. Drugače kot pri glavnem posloppju gradu Bregu je veža dvorca Prežek precej širša in stranski prostori so ožji.

Tloris pritličja gradu Breg. Poskus rekonstrukcije z označenim ohranjenim zidovjem (Igor Sapač, 2018).

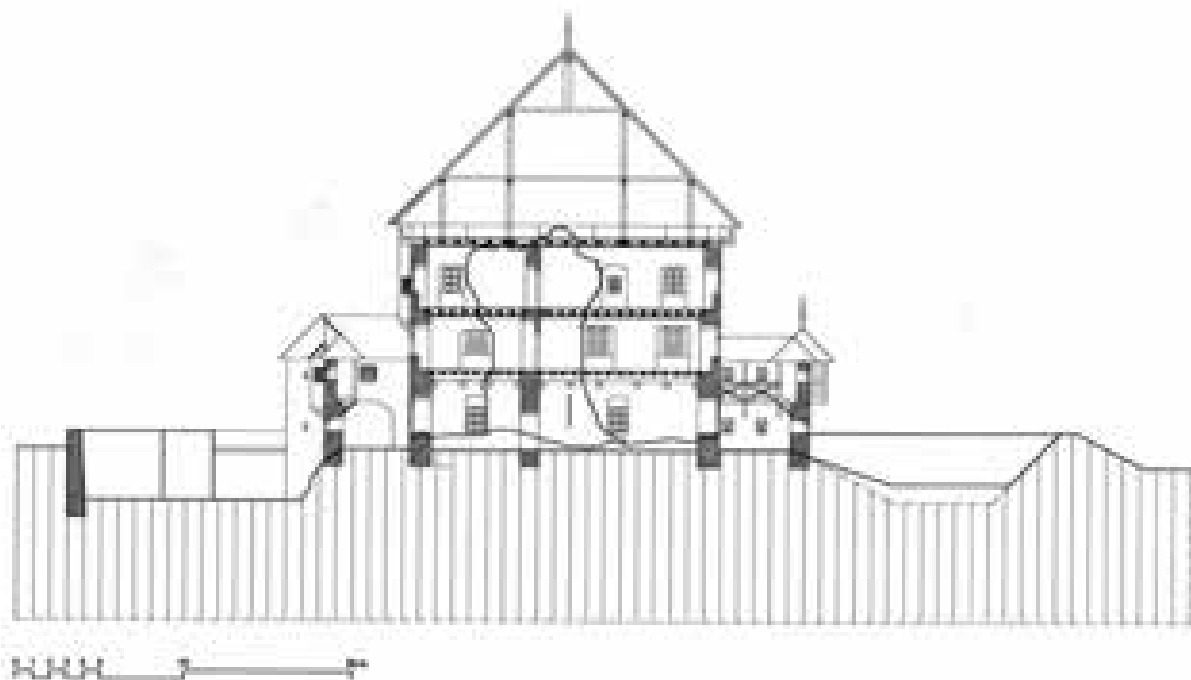
Prerez gradu Breg proti jugovzhodu z glavno fasado glavnega grajskega poslopja. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2018).

okviru grajskih kompleksov in srednjeveških dvorov nastala tricelična eno- ali dvonadstropna bivalna poslopja, ki so imela na sredini vežo.²⁶ Z zasnovo glavnega grajskega poslopja na Bregu je mogoče še najlažje primerjati zasnovo glavnega bivalnega poslopja

v kompleksu razvaljenega gradu Jablanica blizu Ilirske Bistrice, ki je – najverjetneje za plemiško rodovino Raunach – nastalo v zadnji četrtini 15. stoletja oziroma kmalu po turškem pustošenju leta 1471.²⁷

²⁶ Značilni primeri so nekdanji dvor Medija blizu Izlake iz 13. stoletja, obe bivalni poslopji v kompleksu gradu Vodriž v Mislinjski dolini iz okoli leta 1300 in bivalno poslopje v kompleksu dvorca Radelca na Dolenjskem iz zgodnjega 16. stoletja. Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 146.

²⁷ Sapač, *Grajske stavbe* 19, str. 28–41. Glavno poslopje gradu Jablanica je zasnovano na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 13 × 22 m. Na sredini zasnove je veža, stranska fasada pa je dopolnjena z dvema izzidkoma, od katerih je eden manjši in pravokoten, drugi pa večji in oblikovan kot polvaljasti stolp.

Prerez gradu Breg proti severovzhodu skozi glavno grajsko poslopje. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač. 2018).

Ugotoviti je torej mogoče, da sicer tlorisna zasnova glavnega grajskega poslopja na Bregu učinkuje zelo napredno in kakor da bi nastala v 16. stoletju, a da je nastala že v drugi polovici 15. stoletja in da jo je mogoče obravnavati kot najzgodnejši na slovenskih tleh dokumentirani primer geometrično pravilnih renesančnih monolitnih dvorcev z osrednjo vežo. Ob tem je sicer zaenkrat – do izvedbe ustreznih arheoloških raziskav – treba dopustiti možnost, da celotna talna površina glavnega poslopja ni nastala v isti stavbni fazi in da je jugozahodna tretjina morda sekundarni prizidek. Ta možnost se sicer zdi zelo malo verjetna, ker bi potemtakem imela prvotna tlorisna zasnova na bočni strani ozko dolgo vežo, kar je z arhitekturno-kompozicijskega vidika zelo slaba rešitev. Tudi se ne zdi verjetno, da bi najprej nastalo glavno grajsko poslopje in bi ga šele več desetletij pozneje obdali z obzidjem in obrambnim jarkom; dalj časa nezavarovanega samostojnega in v ravnino postavljenega bivalnega poslopja si v obdobju turških vpadov ni mogoče predstavljati.

Na podlagi opravljene stavbne analize je torej mogoče ugotoviti, da je grad Breg zanimiv arhitekturno-razvojni primer hibridne zasnove, ki je najverjetneje v isti stavbni fazi združila koncept z vodnim jarkom obdane protiturške utrdbe oziroma tabora in v ravnino postavljenega protorenesančnega plemiškega dvorca s poznogotsko oblikovanimi drobnimi stavbnimi členi. V širšem srednjeevropskem prostoru je iz poznega 15. stoletja in zgodnjega 16. stoletja mogoče najti nekaj sorodnih primerov. Tu je smiselno omeniti zlasti дворец Vlatthenhaus v kraju

Eynatten na vzhodu Belgije, ki je sedaj sicer napol razvaljen.²⁸ Zgovorna je tudi primerjava z dvorcem Hardenberg v Porenju v Nemčiji, ki se je sicer do sedanjega obsega razvil s postopno širitvijo.²⁹ Tovrstne zasnove so v slovenskem prostoru, še zlasti na zahodu, nastajale še do druge polovice 17. stoletja, a po prenehanju nevarnosti turških vpadov so imela z vogalnimi stolpiči poudarjena zunanja obzidja samo še simbolni pomen.³⁰

Zgodovinske okoliščine nastanka gradu Breg

Rezultate opravljene stavbne analize je smiselno primerjati še s podatki iz arhivskih dokumentov. Grad na Bregu v srednjeveških listinah ni omenjen. Kraj se omenja od leta 1241 kot *Williginrain*, leta 1340 *zem Willigem Rain*, leta 1436 *in der Reyfnicz ... zu Willigen Rain*, leta 1436 *von Willigen Rayn*, leta

²⁸ Büren in Schuler, *Die Burg*, str. 375–377.

²⁹ V ravnino postavljeno jedro grajske zasnove in zunanje obzidje na trapezasti talni ploskvi s štirimi valjastimi vogalnimi stolpi in vodnim jarkom so zgradili v devetdesetih letih 15. stoletja. Pozneje so glavno grajsko poslopje večkrat prezidali in ga razširili ter mu na koncu dali podobo baročne palače. Podobno kakor v glavnem poslopju gradu Breg so tudi v glavno poslopje dvorca Hardenberg vgradili lesene tramovne strope na kamnitih konzolah (Büren in Schuler, *Die Burg*, str. 264–281).

³⁰ Značilni primeri so dvorci Dobrovo v Brdih, Spodnji Rihemberk v Braniku, požgan med drugo svetovno vojno, in Ločnik na južnem obrobju Gorice, ki je bil razdejan med prvo svetovno vojno. Prim. Šumi, *Arhitektura sedemnajstega stoletja*; Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*; Sapač, *Grajske stavbe 22*; Sapač, *Grajske stavbe 23*; Sapač, *Grajske stavbe 24*.

1445 *zu Willigen Rayn ... in Reyfniczter pharr* in leta 1496 kot *Willingrein*.³¹ V 16. stoletju so ime zapisovali tudi kot *Billingrain*.³² Nemško ime *Willingrain* po ugotovitvi Boža Otorepca pomeni Vrbov breg, saj beseda *wilge* pomeni vrbo, *salix*.³³ Na Bregu, ob potoku Bistrica, je že v prvi polovici 14. stoletja stal plemiški dvor, ki je leta 1340 izpričan kot *hoff an der Veustriz*.³⁴ V 15. stoletju je omenjen leta 1436 kot *hof zum Willigen Rain* in leta 1465 kot *zu Willigen Rain ein hof ... in Reiffnitzer pharr*.³⁵ Leta 1436 je dvor na Bregu od grofov Celjskih prejel v fevd Friderik Čušperški.³⁶

Po letu 1465 se dvor na Bregu ne omenja več. Vse kaže, da je bil kmalu zatem uničen med turškimi oziroma osmanskimi pustošenji. Prvi večji turški napad na Kočevsko in Ribniško se je zgodil leta 1469; takrat je do 10.000 Turkov prišlo pred Metliko in povsem razdejalo okolico mesta, nato pa 14 dni ropalo po Kranjski. Med drugim so takrat požgali tudi Kočevje z okoliškimi vasmami. Turki so opleni in požgali vse kraje, ki so jih dosegli. V naslednjih letih so se uničujoči vpadi nadaljevali. Oslabeli so šele po letu 1491, leta 1522 pa so se ponovili in trajali vse do druge polovice 16. stoletja.³⁷ Turki sredi ravnice ob glavni cesti med Kočevjem in Ljubljano stoječega dvora gotovo niso spregledali. Tako kot večina drugih srednjeveških plemiških dvorov nedvomno ni bil utrjen in zato je bil za napadalce lahek plen. Vse kaže, da so ga pogoltnili ognjeni zublji. O njegovi obliki pred propadom moremo zgolj ugibati. Doslej opravljene raziskave so pokazale, da je imelo največ poznosrednjeveških plemiških dvorov v slovenskem prostoru obliko neutrjenih dvonadstropnih zidanih manjših bivalnih stolpov, ob katerih so stala lesena gospodarska poslopja.³⁸ Najbolj verjetno se zdi, da je bil takšen tudi dvor na Bregu, čeprav je treba dopustiti tudi možnost, da je šlo za preprostejše nižje poslopje, morda konstruirano celo v lesu, brez posebno poudarjene rezidenčne funkcije. Dvor na Bregu je pripadal ribniškemu gradu oziroma gospodstvu Ribnica in ga je mogoče interpretirati tudi kot ribniško pristavo.

Uničeni srednjeveški dvor na Bregu so nadome-

stili z novim utrjenim grajskim poslopjem. Janez Vajkard Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* navaja, da ga je povsem na novo postavil Andrej pl. Lamberg. O času gradnje grajskega poslopja ne poroča.³⁹ Ribniški zgodovinopisec Anton Skubic (1876–1940) je zapisal, da je grad na Bregu po letu 1465 oziroma okoli 1470 zgradil takratni oskrbnik deželnokežjega ribniškega gradu Andrej (I.) pl. Lamberg.⁴⁰ Vse kaže, da je ta navedba pravilna in da ne držijo podatki iz novejšje literature, da je Breg zgradil Andrej (III.) pl. Lamberg s Črnela in Stare Loke na Gorenjskem, ki je okoli leta 1530 gradil tudi dvorec Jablje pri Mengšu in ki je umrl leta 1542.⁴¹ Bil je član ugledne in razvejane kranjske plemiške rodovine, ki je vselej ostala zvesta Habsburžanom.⁴² Andrej I. pl. Lamberg je skupaj s starejšim bratom Jurijem II. pl. Lambergom (1409–1490) leta 1457, ko je gospodstvo Ribnica skupaj z skoraj vsem drugim imetjem leta 1456 izumrlih grofov Celjskih, pripadlo Habsburžanom, postal ribniški oskrbnik in zastavni imetnik.⁴³ Ribnico je imel v zakupu tudi še med letoma 1462 in 1466, ko mu je cesar Friderik III. odobril, da sme del denarja porabiti za obnovo ribniškega gradu, ki ga upravlja v cesarjevem imenu.⁴⁴ Njegov oče Boltežar I. († 1426), ki je bil leta 1396 omenjen kot oskrbnik v Skofji Loki, je po poroki z Marjeto, roj. pl. Apfaltrer ustanovil družinsko linijo Lambergov na Ortneku in Otenštajnu. Andrej I. je ustanovil po gradu Snežnik poimenovano linijo Lambergov.⁴⁵ Andrejev brat Jurij II. (1409–1490) je imel od leta 1468 gospodstvo Ortnek, Andrej pa si je v bližini zgradil grad na Bregu. Brata sta se poročila s hčerkama Friderika Čušperškega; Andrej z Elizabeto, Jurij II. pa z Marjeto. Andrej I. gradu na Bregu ni mogel dolgo uživati, saj je že leta 1473 umrl.⁴⁶ Vse kaže, da je še pred smrtjo dosegel izoblikovanje novega manjšega zemljiškega gospodstva na Bregu, ki se je najverjetneje izločilo iz ribniškega gospodstva in ki je za razliko od tega ostalo v njegovi posesti tudi zatem, ko je ribniško gospodstvo z gradom leta 1470 v oskrbo prevzel

³¹ <https://topografija.zrc-sazu.si/> Prim. Otorepec, Doneski, str. 83; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25.

³² Lazar, *Oborožitve*, str. 141.

³³ Otorepec, Doneski, str. 83; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25.

³⁴ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 481; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68.

³⁵ <https://topografija.zrc-sazu.si/> Prim. Otorepec, Doneski, str. 83; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25.

³⁶ Otorepec, Doneski, str. 83.

³⁷ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 497–525; Zdunič, *Ribnica*, str. 83–86; Simoniti, *Organizacija*, str. 101–109; Simoniti, *Turki*, str. 204–208; Voje, *Slovenci*, str. 22, 32–36, 82; Gradišnik, *Ribnica*, str. 19–20; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 221; *Krajevni leksikon Slovenije. II*, str. 573.

³⁸ Za arhitekturne zasnove poznosrednjeveških dvorov v slovenskem prostoru: Stopar, *Arhitektursymbolik*; Makarovič, *Pričevanje*, str. 143–205; Sapač, *Arhitekturnozgodovinska problematika*, str. 371–410.

³⁹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 651.

⁴⁰ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 341, 481, 550, 751; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 220; Zdunič, *Ribnica*, str. 81; Otorepec, Doneski, str. 83; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68.

⁴¹ Prim. Smole, *Graščine*, str. 103, 120, 634; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25.

⁴² Za rodovino Lamberg prim. Otorepec, Lamberg, str. 94–95; Žvanut, *Od viteza*, str. 37–39.

⁴³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 336–342.

⁴⁴ Otorepec, Doneski, str. 82; prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 481–484; Žvanut, *Od viteza*, str. 38; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68.

⁴⁵ Slana, *Iz zgodovine*, str. 26. Sicer sta si že Andrejev ded Viljem in stric Jurij prilastila večino snežniških posestev in četrtino gradu Snežnik.

⁴⁶ Slana, *Iz zgodovine*, str. 27–28; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška knjiga listin. II*, str. 526–527; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

Pogleda z notranje strani na strukturo zidave visokega ostanka severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja (Igor Sapač, 2018).

Andrej (st.) pl. Hohenwart(er) († 1503).⁴⁷ Leta 1470 je grad na Bregu torej že stal in imel je vlogo središča novega zemljiškega gospodstva.

Grad na Bregu je nastal v obdobju, ko se je na ozemlju sedanje Slovenije med močnimi turškimi napadi množično začela gradnja protiturških utrd. Vse kaže, da je bil med našimi prvimi ambiciozno zasnovanimi novimi protiturškimi utrdbenimi arhitekturami.⁴⁹ Čeprav se pri poskusih natančnejšega datiranja posameznih protiturških utrdbenih gradenj zaradi pomanjkanja pisnih virov in odsotnosti vklesanih letnic pogosto zatakne, je kljub temu mogoče zanesljivo ugotoviti, da je bilo veliko obsežnih gradbenih posegov izpeljanih že v zadnji tretjini 15. stoletja in ne šele v 16. stoletju. Mesto Metlika so

proti Turkom utrjevali od leta 1464.⁵⁰ Leta 1471 so gospodje Raunachi začeli graditi grad Šilentabor na Pivškem, ob katerem je postopno nastal razsežni protiturški taborni kompleks.⁵¹ Po turškem opustošenju Cerknice leta 1472 so tam začeli graditi novo župnijsko cerkev, dokončano do okoli leta 1520, in jo hkrati postopno obdali z velikim taborom.⁵² Okoli leta 1473 je ob domnevnem plemiškem dvoru nastal razsežni tabor nad Črničami v Vipavski dolini. Leta 1485 so zgradili močni tabor okoli župnijske cerkve v Braslovčah na Štajerskem. Gospodje Raunachi so okoli leta 1487 ob domnevnem plemiškem dvoru zgradili tudi tabor v Lokvi pri Divači in ga opremili z močnim valjastim stolpom modernih renesančnih oblik. Leta 1493 so ostanke srednjeveškega gradu nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu predelali v protiturški tabor. V Mozlju na Kočevskem je tabor okoli cerkve nastal leta 1520.⁵³ Iz teh podatkov je mogoče tudi razbrati, da si je plemstvo v zadnji tre-

⁴⁷ Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 342; Otorepec, Doneski, str. 82.

⁴⁸ Prim. Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, str. 18.

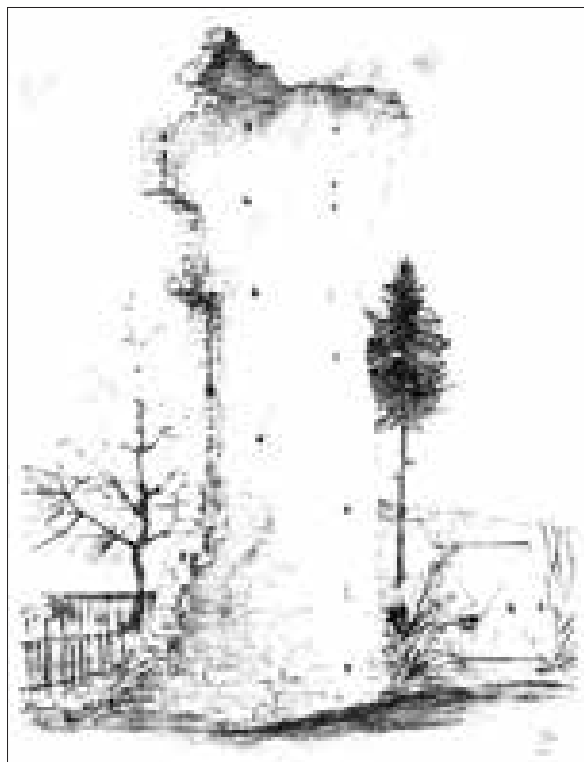
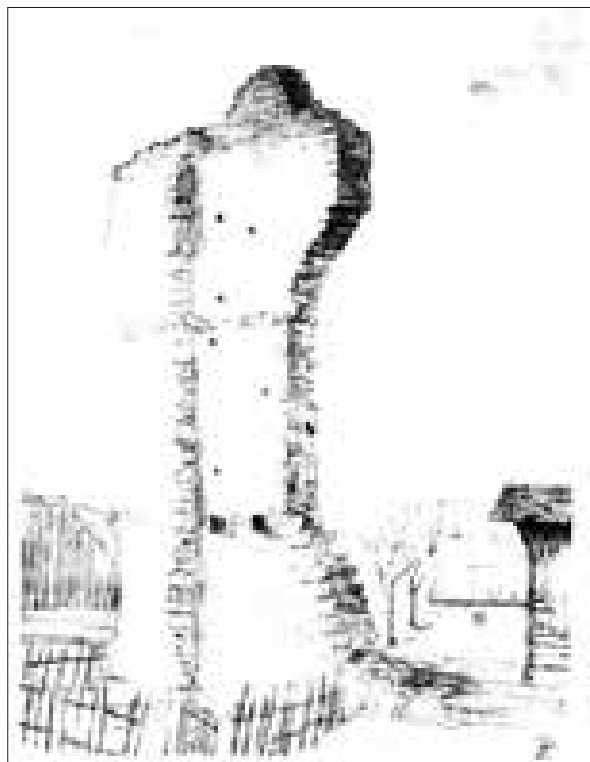
⁴⁹ Grad je bil na začetku 16. stoletja tudi dokaj dobro oborožen in z ognjenim orožjem založen celo bolje od marsikaterega drugega gradu na Kranjskem. Inventarni popis orožja v grajski orožarni, ki je nastal v obdobju kralja Maksimilijana I. (1459–1519), navaja: 22 kavljastih pušk, 3 arkebuze na lunto, 2 sodčka smodnika, 100 krogel, 2 sodčka pušic, 8 sulic in 16 samostrelav (Lazar, Oborožitev, str. 141).

⁵⁰ Sapač, *Srednjeveški stavbni zasnovi*, str. 551.

⁵¹ Sapač, *Grajske stavbe* 19, str. 151–158.

⁵² Sapač, *Grajske stavbe* 18, str. 32.

⁵³ Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, str. 18, 40, 58, 59, 61, 72–81, 93, 96, 155, 158, 159; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 75–81.

Pogleda z notranje (levo) in zunanje strani (desno) na visoki ostanek severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja. Akvarela Janka Trošta iz okoli leta 1947 (INDOK).

tjini 15. stoletja s premišljenimi gradbenimi posegi prizadevalo poskrbeti za dovolj veliko število utrd, s katerimi je bilo mogoče zavarovati tudi podložnike. Dokumentiranih je še cela vrsta primerov, ko so starejše srednjeveške plemiške stolpaste dvore nadomestili oziroma dopolnili z manjšimi ali večjimi protiturškimi tabori.⁵⁴ Nadomeščanje neutrjenih dvorov s protiturškimi tabori ali protiturško utrjenimi gradovi pod taktirko lokalnega plemstva je torej v zadnji tretjini 15. stoletja postala zelo razvejana dejavnost in nastanek novega manjšega gradu na Bregu je mogoče v tem kontekstu zelo dobro razumeti.

Gradnja gradu Breg v okviru gradbene dejavnosti plemiške rodovine Lamberg

Dandanes nas pri presojanju arhitekturnega pomena gradu Breg pritegne zlasti izjemno kakovostna zidava visokega ostanka severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja. S hkratnim upoštevanjem dokumentirane premišljeno načrtovane stavbne zasnove grajskega kompleksa je treba ugotoviti, da je bil grad Breg v času svojega nastanka zelo ambiciozno načrtovana in izvedena arhitekturna stvaritev. Vse kaže, da turško pustošenje ni pretirano vplivalo na kakovost gradnje, ampak prej nasprotno; graditelji so se kljub težavnim razmeram še bolj potrudili in ustvarili močno zidovje, ki brez strehe že več kakor dve stoletji učinkovito kljubuje zobu časa. Odlične stavbne zasnove gradu Breg ni mogoče korektno interpretirati brez upoštevanja pomena plemiške rodovine Lamberg in ugotoviti je treba, da se je najverjetneje prav z gradnjo novega gradu Breg začela izjemno bogata gradbena in arhitekturna dejavnost te rodovine. Lambergi so imeli na Kranjskem med 14. in 19. stoletjem številne gradove.⁵⁵ Ne preseneča, da je Janez Vajkard Valvasor lamberskim gradovom namenil posebno knjigo *Topographia arcium Lambergianarum*, ki je na Bogenšperku izšla leta 1679 in

⁵⁴ Na Gorenjskem sta značilna primera Črnelo blizu Domžal iz časa po letu 1449 (Stopar, *Grajske stavbe* 7, str. 26–30) in Strmol pri Cerkljah (Stopar, *Grajske stavbe* 6, str. 136–143). Na Notranjskem je treba omeniti protiturško utrjen dvor v Studnem pri Postojni (Sapač, *Grajske stavbe* 17, str. 160–165), pred drugo svetovno vojno arheološko raziskani protiturško utrjeni srednjeveški stolpasti dvor Gradišče oziroma Nagliški stolp v Starem trgu pri Ložu (Predovnik, Slovenska arheologija, str. 415–416) in tabor ob nekdanjem Auerspergovem srednjeveškem dvoru Nadlišek na Bloški planoti (Sapač, *Grajske stavbe* 18, str. 122–126), ki so najverjetneje vsi nastali v zadnji tretjini 15. stoletja. Rodovina Raunach je v zadnji tretjini 15. stoletja poskrbela za gradnjo tabornega obzidja okoli srednjeveškega dvora nad Sežano (Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 192–196).

⁵⁵ Smole, *Graščine*, str. 634–636.

Struktura kamnite zidave v spodnjem delu zunanje strani visokega ostanka severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja (Igor Sapač, 2018).

vsebuje 28 vedut.⁵⁶ Gradovi drugih kranjskih plemiških rodovin takšne pozornosti niso bili deležni. Lambergi so bili strastni graditelji in njihova gradbena dejavnost se je začela v 15. stoletju, ko so naglo napredovali po družbeni lestvici, vrhunec pa je doživela v 16. stoletju. Večina grajskih stavb, ki so jih na novo zgradili ali pa temeljito povečali in prezidali, je na Kranjskem predstavljala novost – tako v formalno-oblikovnem kot v funkcionalnem smislu.⁵⁷ Pred nastankom gradu Breg okoli leta 1470 je v okviru gradbene dejavnosti rodovine Lamberg izpričana samo gradnja v kompleksu nekdanjega gradu Črnelo blizu Domžal, ki pa so ga v 18. stoletju do tal podrli in je sedaj gradbene posege mogoče okvirno analizirati samo na podlagi Valvasorjeve upodobitve.⁵⁸ Po nastanku gradu Breg se je gradbena dejavnost rodovine Lamberg zelo razmahnila. Pri tem je značilno,

da se posamezne grajske gradnje vežejo na različne linije oziroma veje rodovine.

Snežniška in ortneško-otenštajnska linija rodovine Lamberg sta do sredine 16. stoletja poskrbeli za temeljito prenovo in razširitev gradov Snežnik na Notranjskem in Ortnek blizu Ribnice na Dolenjskem. Grad Snežnik, ki je v pisnih virih izpričan od leta 1269, so Lambergi dopolnili s protiturškim zunanjim obzidjem oziroma z vhodnim obzidnim oborom, ki je na vogalih okrepljen z valjastim in oglatim stolpom.⁵⁹ Oglati stolp je mogoče primerjati z dokumentiranim oglatim vogalnim stolpom zunanjega obzidja na Bregu. Z breškimi motivi so primerljivi tudi fasadni konzolni pomoli na Snežniku in na Valvasorjevi upodobitvi dokumentirana lesena podstrešna konzolna obrambna poletaža. Gradbena dela na Snežniku so najverjetneje opravili okoli leta 1530 in povezati jih je mogoče z Wolf(gang)om baronom Lambergom (1483–1550).⁶⁰ Približno takrat kot

⁵⁶ Valvasor, *Topographia arcium Lambergianarum*. Izvoda tega izjemno redkega dela hranita Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani in knjižnica Narodnega muzeja Slovenije. Prim. Reisp, Valvasorjeva Topographia Arcium Lambergianarum, str. 153–154.

⁵⁷ Prim. Žvanut, *Od viteza*, str. 164, 172–173.

⁵⁸ V baročnem dvorcu Črnelo se je ohranila kamnita napisna plošča iz srednjeveškega gradu Črnelo, ki navaja, da je gradnja leta 1449 začel Žiga (I.) pl. Lamberg. Zgolj ugibati je mogoče, kaj so takrat zgradili. Plemiški dvor je na tisti lokaciji stal že prej, saj je izpričan v listinah iz 13. oziroma 14. stoletja. Najbolj verjetno se zdi, da so takrat prvotni stolpasti dvor obdali z obzidjem in mu tako dali značaj utrjenega gradu. Protiturško zunanje obzidje, ki ga kaže Valvasorjeva upodobitev, gotovo ni nastalo pred zadnjo tretjino 15. stoletja. Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 7, str. 26–30 (z napačno navedbo, da je baročni дворец nastal s prezidavo nekdanjega gradu).

⁵⁹ Smole, *Graščine*, str. 449–451; Slana, *Iz zgodovine*, str. 23–27; Kos, *Vitez in grad*, str. 217–218; Sapač, *Grajske stavbe* 18, str. 132–162; prim. Žvanut, *Od viteza*, str. 173.

⁶⁰ Wolf(gang) baron Lamberg (1483–1550) je bil vnuk Jurija II. pl. Lamberga (1409–1490), ta pa je bil starejši brat graditelja gradu Breg Andreja I. pl. Lamberga († 1473). Wolfgang je skupaj z brati Jožefom I. (1489–1554), Krištofom († 1579), Melhiorjem († 1550), Ambrožem († 1551) in Gašperjem († 1544) leta 1544 dobil plemiški naslov baron na Ortneku in Otenštajnu ter gospod na Snežniku. Tako kakor njegov brat Jožef I. je bil v pomembnih cesarskih službah. V mladih letih se je na cesarski strani leta 1511 udeležil beneške vojne, v letih 1524 in 1525 pa se je boril v Italiji proti Francozom. Nato se je vrnil na Kranjsko in postal zakupnik gospostva Lož. Po vsej verjetnosti je imel največ besede pri posodabljanju gradu

Snežnik so temeljito prenovili in povečali tudi Ortnek, ki je nastal v drugi polovici 13. stoletja ali v prvi tretjini 14. stoletja in ki ga je Jurij II. pl. Lamberg kot deželno knežje skupno gospodstvo pridobil leta 1468.⁶¹ Ortnek so si leta 1514 kot zastavni gospodje delili Jožef I., Gašper, Gregor I. in Jurij III. pl. Lambergi, ki so bili vsi razen Gregorja I. sinovi pokojnega Jurija II. pl. Lamberga.⁶² Leta 1528 so Turki kar dvakrat pustošili tudi na območju Ribnice in Ortneka.⁶³ Zdi se, da so se Lambergi takoj zatem odločili za temeljito prezidavo in širitev srednjeveškega gradu v skladu z novimi renesančnimi usmeritvami.⁶⁴ Najbolj verjetno se zdi, da je imel odločilno besedo za obsežna gradbena dela na Ortneku njegov takratni prvi lastnik – ugledni in vplivni Jožef I. pl. Lamberg (1489–1554), ki se je sicer zaradi pomembnih služb na Ortneku zadrževal bolj poredko.⁶⁵

Najbolj obsežni del lamberskih grajskih gradenj je opravila črnelska linija. Sin njenega začetnika Jakoba pl. Lamberga († 1433), Žiga I. pl. Lamberg (roj. pred 1433), je leta 1449 gradil na Črnelu pri Domžalah in ustvaril družinski grad za svojo linijo Lambergov.⁶⁶ V prenovljeni grajski stavbi sta se najbrž rodila njegova sinova Žiga II. pl. Lamberg (omenjen 1499–1524) in Andrej II. pl. Lamberg s Črnela (okoli 1470–po 1526), ki sta kot gospoda na Črnelu izpričana med letoma 1512 in 1524.⁶⁷ Sinovi Žige II. – Andrej III.,

Jurij III., Janez III. in Danijel pl. Lambergi s Črnela – so se v zgodovino zapisali z obsežnimi grajskimi gradnjami. Andrej III. pl. Lamberg († 1542),⁶⁸ ki se je med potovanji po Italiji neposredno seznanil z italijansko renesanso, je začel leta 1529 graditi utrjen zgodnjerenesančni dvorec Jablje pri Mengšu in s tem je nastalo eno prvih značilnih renesančnih arkadnih notranjih dvorišč na grajskih stavbah v slovenskem prostoru.⁶⁹ Najverjetneje je bil povezan tudi z dokončanjem gradnje utrjenega zgodnjerenesančnega dvorca Stara Loka pri Škofji Loki.⁷⁰ Njegov brat Jurij III. pl. Lamberg s Črnela je v drugi četrtini 16. stoletja oziroma do leta 1550 na lokaciji porušenega starejšega srednjeveškega dvorca zgradil renesančni dvorec Zaprice pri Kamniku, ki je pri monolitnem glavnem poslopju dobil v osnovi enako tlorisno zasnovo kakor okoli leta 1470 zgrajeni grad Breg pri Ribnici.⁷¹ Andrejev in Jurijev brat Janez III. pl. Lamberg s Črnela je začel po letu 1526 graditi utrjen renesančni dvorec Brdo pri Lukovici, s katerim je bila prvič na Kranjskem uresničena geometrično popolnoma pravilna zasnova z notranjim arkadnim dvoriščem na kvadratni talni ploskvi.⁷² Četrti brat

Grafen und Fürsten von Lamberg; Smole, *Graščine*, str. 120, 634; Potočnik, *Grad Brdo*, str. 27–28. Andreja II. pl. Lamberga ne gre zamenjati z Andrejem I. pl. Lambergom z Brega pri Ribnici in Snežnika, niti z njegovim nečakom Andrejem III. pl. Lambergom s Črnela. Andrej II. se je leta 1511 poročil z Ano, leta 1489 rojeno hčerjo Pankraca Auersperga, ki je umrla pred 24. februarjem 1527, ko je Andrej II. napisal svojo oporoko. To je prva dokumentirana poročna zveza med Lambergi in Auerspergi, ki so bili sicer tekmeci in pogosto v konfliktih (Žvanut, *Od viteza*, str. 38, 47, 117; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 81, 89, 559).

⁶⁸ Andrej III. pl. Lamberg s Črnela je imel med letoma 1530 in 1537 delež gospodstva Črnelo, med letoma 1529 in 1542 pa tudi delež gospodstva Stara Loka. Umrl je leta 1542 (Smole, *Graščine*, str. 103, 120, 634). Poročen je bil s Katarino Estero, roj. baronico Dietrichstein. Bil je dobro izobražen in vpliven. Študiral je na univerzah v Bologni in na Dunaju. Leta 1520 je bil v Ferrari. V dvajsetih in tridesetih letih 16. stoletja je bil kranjski deželni oskrbnik in kranjski deželni upravitelj (1533–1538). Svojemu sinu Boltežarju II. pl. Lambergu – poznejšemu svetovalcu cesarja in spodnjeavstrijske vlade – je omogočil študij na Dunaju, v Bologni in Sieni (Simoniti, *Humanizem*, str. 123–124; Simoniti, *Vojaska organizacija*, str. 128; Otošec, Lamberg, str. 94; Žvanut, *Od viteza*, str. 102; Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg).

⁶⁹ Z velikim dvorcem so nadomestili srednjeveški dvor, ki je v pisnih virih izpričan v 14. stoletju. Dvorec je dokončal Seifrid Rasp (Potočnik, *Grad Brdo*, str. 27; prim. Žvanut, *Od viteza*, str. 172–173).

⁷⁰ Prim. Smole, *Graščine*, str. 120, 458; Stopar, *Grajske stavbe* 8, str. 103.

⁷¹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 551; Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja*, str. 117–119; Smole, *Graščine*, str. 120, 559, 635; Žvanut, *Od viteza*, str. 173.

⁷² Prim. Potočnik, *Grad Brdo*, str. 27. Med drugo svetovno vojno požgano in sedaj razvaljeno stavbo so začeli graditi kot nadomestilo za starejši srednjeveški dvor na isti lokaciji. Gradnja je okoli leta 1552 dokončal Janezov sin Andrej IV. pl. Lamberg († 1588). Prim. besedilo na 1552 izdelani napisni plošči nad glavnim grajskim portalom (Smole, *Graščine*, str. 102; Žvanut, *Od viteza*, str. 174; Stopar, *Grajske stavbe* 7, str. 12–17; Potočnik, *Grad Brdo*, str. 27–58).

Snežnik, saj je tam tudi prebival. Pokopan je v cerkvi svetega Jurija v Starem trgu pri Ložu, kjer je ohranjen tudi njegov odlični nagrobnik (Slana, *Iz zgodovine*, str. 28; Cevc, *Kiparstvo*, str. 45, 47, 48, 92; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, II. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg (<http://www.literature.at/viewer.alo?objid=11636&viewmode=fullscreen&scale=3.33&rotate=&page=52>)).

⁶¹ Slana, *Iz zgodovine*, str. 27–28; prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 341.

⁶² Smole, *Graščine*, str. 335.

⁶³ Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 423.

⁶⁴ Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 94–101; Sapač, *Razvoj*, str. 22, 54, 113–115, 221, 234.

⁶⁵ Jožef I. pl. Lamberg (1489–1554) je v starosti 10 let izgubil očeta in zatem ga je začel vzgajati vplivni cesarski vojskovodja ter ambiciozni graditelj Rajnpreht Rajhenburški (1434–1505). V starosti 17 let je zato prišel na dvor kralja Maksimilijana I. in se je na njegovi strani leta 1508 udeležil prve beneško-avstrijske vojne. Nato se je vrnil na Ortnek in se leta 1515 spopadel z upornimi kmeti. Leta 1523 je postal kranjski deželni upravitelj. Od leta 1526 je bil cesarski svetovalec na Ogrskem, pozneje pa tudi diplomat in cesarski poslanec na sultanovem dvoru v Carigradu, od koder se je vrnil leta 1531. Leta 1532 je drugič odšel na sultanov dvor. Leta 1535 je bil imenovan za vrhovnega dvornega mojstra na cesarskem dvoru. Leta 1544 je skupaj z brati dobil plemiški naslov baron na Ortneku in Otenštajnu ter gospod na Snežniku. Leta 1546 je bil imenovan za petinštiridesetega kranjskega deželnega glavarja, a je zaradi obveznosti na dvoru to to službo začel opravljati šele leta 1551. Nazadnje je bil komornik in višji dvorni mojster cesarskih otrok v Innsbrucku. Umrl je leta 1554 v Ljubljani in pokopali so ga v stolni cerkvi (Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, str. 32; Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 341; Otošec, Lamberg, str. 94; Slana, *Iz zgodovine*, str. 28; Hočevar, *Gospodstvo Ortnek*, str. 39–46; prim. Smole, *Graščine*, str. 335, 450).

⁶⁶ Glej opombo 54.

⁶⁷ Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der

Danijel pl. Lamberg je vsaj do leta 1537 živel na Črnelu in tam najverjetneje poskrbel za dokončanje obnove po kmečkem napadu leta 1515 ter za dodatne utrdbene gradnje, ki so dokumentirane z Valvasorjevo upodobitvijo.⁷³ V povezavi z gradbenimi dosežki se je v zgodovino zapisala tudi Danijelova hči Ana († 1568), ki je bila od leta 1555 poročena z Boltežarjem II. pl. Stubenbergom (ok. 1534–1583).⁷⁴ Zakonca sta dala okoli leta 1560 – domnevno po načrtih znanega renesančnega arhitekta Domenica dell'Allia (ok. 1500/1515–1563) – temeljito prezidati grad Vurberk pri Ptujju na Štajerskem, ki je takrat dobil elegantno renesančno podobo s trifornim oknom na notranjem arkadnem dvorišču.⁷⁵ Ambiciozno gradbeno dejavnost črnelske linije Lambergov v 16. stoletju je zaključil (Janez) Viljem pl. Lamberg († 1598), vnuk Jurija III. pl. Lamberga s Črnela in stotnik na Reki, ki je kot nadomestilo za v požaru leta 1581 uničeni srednjeveški stolpasti dvor Češenik blizu Črnela pri Domžalah takoj zatem zgradil povsem novi renesančni monolitni dvorec.⁷⁶ Gotovo je poznal bližnji dvorec Zaprice, ki ga je zgradil njegov ded, in morda je prav zato tudi dvorec Češenik dobil na vogalih diagonalno postavljene konzolne pomole. Prvi takšni pomol je dokumentiran tudi na Bregu pri Ribnici.

Vrsta izjemno ambicioznih in inovativnih gradbenih podvigov v okviru lamberskih gradov je povezana z linijo Lambergov z Gutenberka in Kamna oziroma z gutenberško-kamensko linijo rodovine Lamberg. Njen član Jakob III. baron Lamberg († 1569)⁷⁷ je dal na lokaciji manjšega srednjeveškega stolpastega dvora med letoma 1549 in 1558 zgraditi izjemno razsežni, monumentalni in reprezentativni novi renesančni utrjen dvorec Boštanj pri Žalni blizu Grosupljega, ki je bil do požiga med drugo svetovno vojno ena najodličnejših renesančnih arhitektur na Slovenskem. Poleg tega je obsežno renesančno prezidal in povečal srednjeveške gradove Kamen pri Begunjah na Gorenjskem (med letoma 1530 in 1553 oziroma 1569), Novi Gutenberg oziroma Glanz nad

vasjo Slatna pri Begunjah na Gorenjskem (med letoma 1531 in 1558) ter Gamberk v Zasavju (med letoma 1553 in 1569).⁷⁸

Z renesančnimi prezidavami srednjeveških gradov je povezana tudi boštanjka oziroma boštanjško-čreteška linija rodovine Lamberg. Na gradu Boštanj ob Savi blizu Sevnice, ki je Lambergom pripadal že vsaj leta 1515,⁷⁹ so v okviru protiturskega utrjevanja oziroma med obnovo po kmečkem uporu leta 1515 zgradili vhodni obor, zelo primerljiv s tistim na gradu Snežnik, in ga na prednjih vogalih okrepili z valjastima stolpoma.⁸⁰ Renesančno preobrazbo srednjeveškega boštanjkega gradu je najverjetneje dokončal Janez Viljem pl. Lamberg († 1574 ali 1581), ki je bil poročen z Ano, roj. pl. Auersperg.⁸¹ Žal je o opravljenih posegih težko soditi, saj je bil grad razvaljen že v Valvasorjevem času. Samo ugibati moremo tudi o z Lambergi povezanih morebitnih gradbenih posegih na gradu Cretež blizu Mokronoga na Dolenjskem. Lambergi so ga posedovali od 16. stoletja do leta 1696. Podobo, ki jo kaže Valvasorjeva upodobitev, je dobil s postopno rastjo od 12. do 17. stoletja in morda mu je značilno renesančno podobo s konzolnimi pomoli na vogalih nadel Boltežar pl. Lamberg († 1572), ki ga je dedoval po materi iz rodovine Kraig. V 18. stoletju so ga opustili in njegove renesančne prvine so v sedanji razvalini težko opredeljive.⁸²

V poznem 16. stoletju je ambiciozna gradbena vnaema Lambergov presahnila in šele v 18. stoletju se je nepričakovano poslednjič prebudila v monumentalni obliki. Takrat je vplivni Leopold Karel grof Lamberg (1708–1770) iz boštanjško-čreteške linije Lambergov na robu sedanjega parka Tivoli v Ljubljani med letoma 1752 in 1755 zgradil dvorec Leopoldsdruhe – imenovati ga je mogoče kar ljubljanski Versailles, ki so ga pozneje po Szögenyjih poimenovali Cekinov grad.⁸³ S Cekinovim gradom se je zaključila izjemno zanimiva arhitekturna dejavnost,

⁷³ Prim. Smole, *Graščine*, str. 120; Potočnik, *Grad Brdo*, str. 27–28.

⁷⁴ Prim. Loserth, *Geschichte*, str. 169, 200, priloga; Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg; Vidmar, *Grad Vurberk*, str. 64.

⁷⁵ Na ta podvig sta do leta 1952 spominjala marmornata grba Stubenbergov in Lambergov, ki sta bila skupaj vzdignana na vzhodni dvoriščni fasadi sedaj porušenega gradu. Stubenbergov grb je sedaj vzdignan nad glavnim vhomom v grad, Lambergov grb pa velja kot izgubljen in je dokumentiran na predvojnih fotografijah, ki jih hrani INDOK center v Ljubljani.

⁷⁶ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 508–509; prim. Smole, *Graščine*, str. 114; Žvanut, *Od viteza*, str. 173; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 84, 100, 501, 559.

⁷⁷ Jakob III. baron Lamberg je bil sin Gašperja pl. Lamberga in nečak Jakoba II. pl. Lamberga. Boril se je proti Turkom, leta 1546 je postal kranjski deželni upravitelj, med letoma 1554 in 1568 pa je bil kranjski deželni glavar (Otorepec, Lamberg, str. 94; Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg).

⁷⁸ Prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 337; Smole, *Graščine*, str. 96, 150, 634; Žvanut, *Od viteza*, str. 173; Stopar, *Grajske stavbe* 6, str. 36, 38, 72, 76 (z napačno navedbo, da so napisne plošče, ki dejansko pričajo o prezidavah gradov Kamen in Glanz, sedaj na prvotnih lokacijah); Stopar, *Grajske stavbe* 10, str. 36–55; Sapač, *Mesta, trgi, gradovi in samostani*, str. 738, 753–754, 765, 809, 819–820, 835. Vse našete grajske stavbe so sedaj razvaljene in o renesančnih gradbenih podvigih je mogoče sklepati samo na podlagi fragmentov.

⁷⁹ Smole, *Graščine*, str. 94; prim. Slana, *Iz zgodovine*, str. 27–28.

⁸⁰ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 493; Sapač, *Razvoj*, str. 97. Morda je vhodni obor na Boštanju nastal, ko je bil Boštanj v posesti snežniške linije rodovine Lamberg – in sicer breškega graščaka Gregorja I. pl. Lamberga († 1565) oziroma njegovega sina Lenarta († pred 1565). Prim. Slana, *Iz zgodovine*, str. 27–28.

⁸¹ Prim. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 82, 93, 558. V župnijski cerkvi v Boštanju ob Savi se je ohranil kakovostni celopostavni figuradni epitaf Janeza Viljema pl. Lamberga iz okoli leta 1570 (Cevc, *Kiparstvo*, str. 99–100).

⁸² Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg; Smole, *Graščine*, str. 119; Stopar, *Grajske stavbe* 11–12, str. 21–29; Sapač, *Razvoj*, str. 30, 47, 87, 165, 193.

⁸³ Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 120.

ki se je skoraj dve stoletji prej začela z gradnjo gradu Breg pri Ribnici.

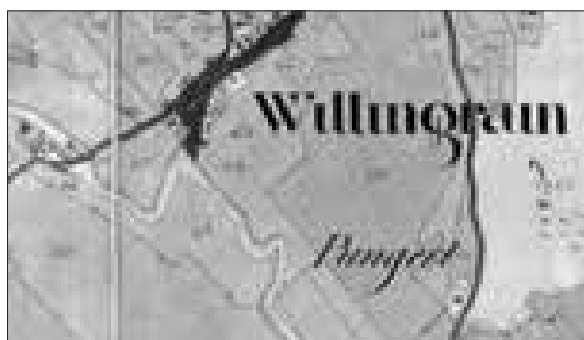
Usoda gradu Breg po dokončanju gradnje

Vse kaže, da se breški grad od dokončanja gradnje okoli leta 1470 do začetka propadanja v 18. stoletju gradbeno ni omembe vredno spremenil. Ostal je sedež zemljiškega gospodstva, ki je bilo bistveno manjše od sosednjih ribniškega in ortneškega. Podložniki breškega gospodstva so bili razpršeni po raznih vaseh.⁸⁴ Prihodki gospodstva niso bili posebno visoki in niso omogočili obsežnejših gradbenih sprememb, s katerimi bi v 16., 17. ali 18. stoletju grajski kompleks prilagodili novi renesančni oziroma baročni modi. Vse kaže, da gradu nikoli ni prizadel kakšen požar, tako kakor, denimo, sosednji ribniški grad. Korenitejše prezidave so onemogočile tudi številne menjave lastnikov in pogosto razpršeno lastništvo gospodstva.

Valvasor navaja, da so gospodje Lambergi grad Breg dolgo posedovali.⁸⁵ Po smrti Andreja I. pl. Lamberga leta 1473 je pripadel njegovemu mlajšemu sinu Gregorju I. pl. Lambergu, ki je dedoval tudi gradova Boštanj pri Sevnici in Snežnik. Leta 1524 je dosegel plemiški naslov baron. Umrl je leta 1565, star blizu sto let. Preživel je večino svojih sinov, nečakov in pranečakov.⁸⁶ Poročen je bil z Uršulo, roj. pl. Hohenwart(er).⁸⁷ Najbrž si je Gregor I. grad Breg sprva delil s svojim starejšim bratom Janezom II. pl. Lambergom, ki je brez potomcev umrl leta 1536.⁸⁸ Na to kaže omemba Janeza pl. Lamberga z Brega – *de Willingrein* – s konca 15. stoletja.⁸⁹ Ko sta na Bregu gospodovala zakonca Gregor I. in Uršula pl. Lamberg, je bil grad gotovo dovolj ugledna srednje velika plemiška rezidenca in od sredine 16. stoletja je imel – tako kakor sosednji ribniški grad in bližnji Turjak – vlogo protestantskega žarišča.⁹⁰ Lambergi so postali vneti pristaši Lutrovih nauk in zato ne preseneča, da je v breškem gradu konec avgusta 1562 pridigal Primož Trubar (1508–1586). To je bilo v obdobju, ko je bil Trubar med letoma 1562 in 1565 superintendent slovenske protestantske cerkve v Ljubljani in je prišel v Ribnico opraviti žalno slovesnost za pokojno Uršulo pl. Lamberg z Brega. Ob tej priložnosti je nameraval pridigati v ribniški župnijski cerkvi, a mu je ribniški župnik to preprečil. Obred je zato opravil na Bregu. Trubar se je sicer večkrat iz mest oziroma

Breg z gradom na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu, 1, sekcija 224).

Breg z zadnjim ostankom grajskega kompleksa v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823. Izrez (ARS, AS 176, N/N175/g/A08).

trgov zatekel v grajske stavbe; novembra 1563 se je iz Gorice umaknil na grad Rubije.⁹¹

Pred breškim graščakom Gregorjem I. pl. Lambergom so poleg njegove žene Uršule umrli tudi vsi njegovi odrasli sinovi: Janez III., Gerhard († 1556), Lenart in Wolf(gang) († 1550) pl. Lambergi. Lenart je živel na gradu Boštanj ob Savi, ni imel moških potomcev in ko so ga med bojnim pohodom zajeli Turki, se ni več vrnil na Kranjsko. Wolf(gang) je bil kranjski deželni vicedom in odbornik.⁹² Po Gregorjevi smrti leta 1565 so si zato breško gospodstvo razdelili njegovi vnuki in vnukinje. Prvo četrtno gospo-

⁸⁴ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 482, 488; Smole, *Graščine*, str. 103.

⁸⁵ Valvasor, *Die Ebre*, XI, str. 651.

⁸⁶ Slana, *Iz zgodovine*, str. 28. Leta 1485 je na gradu Breg še živela Andrejeva vdova Elizabeta pl. Lamberg (Bizjak in Preinfalk, *Turjaška knjiga listin. II*, str. 526–527).

⁸⁷ Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 341, 483.

⁹⁰ Prim. Voje, *Slovenci*, str. 85.

⁹¹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 351, 484, 548; Gestrin, *Reformacija*, str. 97; Zdunič, *Ribnica*, str. 55; Voje, *Slovenci*, str. 86; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25; Glavan, *Trubarjev album*, str. 117.

⁹² Slana, *Iz zgodovine*, str. 28; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

stva sta dobila brata Janez Krištof in Janez Ludvik pl. Lamberga, gospoda v Boštanju ob Savi, kot dediča njeguna pokojnega očeta Janeza III. pl. Lamberga. Drugo četrtno sta prejeli sestri Margareta, žena Janeza pl. Hofkirchna barona v Kolbnici in Ymendorfu, in Magdalena, žena barona Henrika Starhemberga, ki sta bili hčeri pokojnega Wolf(gang)a pl. Lamberga. Tretja četrtna je pripadla Evi, ženi Sigmunda Leysserja iz Kamerna (Camern), ki je bila hči pokojnega Gerharda pl. Lamberga. Zadnje četrtno je dobila Ana Marija, ki je bila hči pokojnega Lenarta pl. Lamberga. Ana Marija pl. Lamberg je kmalu umrla samska in njeno četrtno breškega gospostva sta dedovala njena bratranca Krištof in Janez Ludvik pl. Lamberg. Kmalu so tudi sestri Marjeta in Magdalena ter Eva prodale svoje deleže gospostva Janezu Krištofu in Janezu Ludviku pl. Lambergoma, ki sta tako združila Breg v svojih rokah. Posesti pa nista obdržala dolgo; bila sta zelo zadolžena in sta breško gospostvo morala prodati.⁹³

Od leta 1571 je bil lastnik Brega Friderik pl. Wernegkh, ki je bil eden od upnikov Lambergov. Grajska stavba je takrat omenjena kot trdnjava in dvorec z obzidjem.⁹⁴ Friderik pl. Wernegkh je kot lastnik Brega izpričan tudi v letih 1579 in 1582.⁹⁵ Leta 1593 se je skupaj s sinom Erazmom na cesarski strani udeležil bitke pri Sisku. Umril je pred 26. novembrom 1598.⁹⁶ Njegovi potomci so na Bregu gospodovali do leta 1686. Friderikova sinova Erazem in Oton Henrik pl. Wernegkha se v virih omenjata med letoma 1592 in 1616 in umrla sta pred letom 1619. Med letoma 1604 in 1607 so si breško gospostvo delili brata Erazem in Oton Henrik pl. Wernegkha ter brata Ahac in Janez Ambrož grofa Thurn-Valsassina; vsak od njih je imel eno četrtno. S kupno pogodbo, ki sta jo 19. novembra 1607 sklenila Ahacev sin Janez Ludvik grof Thurn-Valsassina in Erazem pl. Wernegkh, je delež baronov Thurnov prešel v last Wernegkhov. Po Erazmovi smrti sta breško gospostvo dedovala njegova sinova Adam Gotfrid in Herman Julij pl. Wernegkha. Zadnji je 13. februarja 1636 kupil tudi bratov delež. Njegovi sinovi in dediči Henrik Julij, Franc Erazem, Jurij Gotfrid in Janez Valerij baroni Wernegkhi so leta 1686 zaradi prezadolženosti prodali gospostvo Breg, skupaj z dvorcem Rožnik (Rosenprun) in dvorom Dobljče pri Črnomlju, svojemu svaku Janezu Krstniku baronu Wizensteinu (1645–1698).⁹⁷ Ta je bil od leta 1660 lastnik gospostev Lebek in Ponoviče. Njegova hči

Ana Poliksena (1678–1715) se je leta 1694 poročila z Vajkardom Leopoldom Ursinijem grofom Blagajem (ok. 1674–1719) in mu za doto v zakon prinesla Lebek in Ponoviče.⁹⁸ Breg je bil skupaj z dvorcem Rožnik v njeni lasti od leta 1707.⁹⁹ Po njeni smrti je pripadel njenemu možu, ki ga je obdržal do smrti leta 1719.¹⁰⁰ Zatem je gospostvo Breg dedoval njegov mladoletni sin Janez Gašper Ursini grof Blagaj (1717–pred 1732). Leta 1732 je njegov dedič in stric Sigmund Anton Ursini grof Blagaj (1686–1755) Breg prodal Francu Rudolfu pl. Oblaku baronu Wolkenspergu (1725–1803).¹⁰¹ Wolkensperg je Breg leta 1753 prodal ribniškemu graščaku Gvid(obald)u grofu Kobenzlu (1716–1797).¹⁰² Ta je zatem breško gospostvo združil z gospostvom Ribnica.¹⁰³

Breški grad gotovo že za Vajkarda Leopolda Ursinija grofa Blagaja ni imel rezidenčnega pomena. Grof je prebival v prenovljenem velikem baročnem dvorcu Ponoviče blizu Litije, ki je v zgodnjem 18. stoletju prevzel tudi vlogo središča zemljiških gospostev Lebek in Knežija oziroma Knežji pot.¹⁰⁴ Mor-da se je odločil, da – tako kakor Lebek in Knežijo – opusti tudi grad Breg. A bolj verjetno se zdi, da je breški grad obstal do časa po letu 1753, ko je izgubil funkcijo upravnega središča zemljiškega gospostva. Gvido(bald) grof Kobenzl na Bregu gotovo nikoli ni prebival. Če se je mudil na Ribniškem, mu je kot rezidenca služil ribniški grad, sicer pa se je v glavnem zadrževal na gradu v Štanjelu na Krasu in v dvorcu Lože pri Vipavi. Grad Breg je doletela podobna usoda kakor po letu 1716 renesančni Kobenzlov dvorec Šteberk blizu Loža na Notranjskem; čeprav ni bil posebno stara stavba in je imel ugodno lego v nižini, so ga v obdobju, zaznamovanem z racionalizmom in

⁹³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 484; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

⁹⁴ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 485–486.

⁹⁵ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 349; Smole, *Graščine*, str. 103.

⁹⁶ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 487–488, 523–524.

⁹⁷ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 488–491; Smole, *Graščine*, str. 103, 695; Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*, 17. stoletje, str. 189; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 651; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26.

⁹⁸ Smole, *Graščine*, str. 254–255, 377, 702 (z zmotno zapisano letnico poroke 1698); Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*, 16. stoletje, str. 262, 271; Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*, 17. stoletje, str. 187, 189.

⁹⁹ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, 6. zvezek (1662–1756), fol. 46. Za posredovani podatek se zahvaljujem dr. Mihui Preinfalku. Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 492; ARS, SI AS 774, fasc. 46: gospostvo Breg pri Ribnici: listina 1707; Smole, *Graščina Ribnica*, str. 101; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26.

¹⁰⁰ Smole, *Graščine*, str. 103; prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 341 (z zmotnimi podatki).

¹⁰¹ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, 6. zvezek (1662–1756), fol. 92. Za posredovani podatek se zahvaljujem dr. Mihui Preinfalku. Prim. Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*, 16. stoletje, str. 262, 271; Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*, 17. stoletje, str. 195, 202.

¹⁰² Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 492; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68; prim. Smole, *Graščine*, str. 255, 703.

¹⁰³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 492–494; Smole, *Graščine*, str. 103. Gvido(bald) grof Kobenzl je bil gospodar ribniškega gradu od leta 1742. Od leta 1764 je imel tudi grad v Štanjelu na Krasu in dvorec Lože pri Vipavi (Smole, *Graščine*, str. 271, 422, 596; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 256).

¹⁰⁴ Elegantni dvorec Ponoviče blizu Litije so okoli leta 1714 za Vajkarda Leopolda Ursinija grofa Blagaja – domnevno po načrtih uglednega arhitekta Carla Martinuzzija – zelo povečali in celovito preoblikovali v baročnem duhu. Prim. Sumi, *Arhitektura* 18. stoletja, str. 251.

Giovanni Daniele Donat, Portret Gvidobalda grofa Kobenzla, 1775 (Gorica, Fondazione Palazzo Coronini Cronberg).

varčevanjem, zaradi izgube funkcije upravnega središča zemljiškega gospostva preprosto razkrili in večino njegovega gradbenega materiala uporabili za nove gradnje.¹⁰⁵ Morda je usodo breškega gradu zapečatil požar trga Ribnica 18. julija 1778.¹⁰⁶ Zdi se, da so za obnovo ribniškega gradu in morda tudi nekaterih trških stavb začeli uporabljati stavbno gradivo iz zapuščenega breškega gradu. Morda so iz grajskega materiala v poznem 18. stoletju oziroma pred nastankom mape franciscejskega katastra leta 1823 zgradili tudi kamniti dvoločni most čez Bistrico ob mlinu zahodno od lokacije breškega gradu. Gotovo so najprej uporabili material iz v tistem času že povsem nepotrebnega zunanega grajskega obrambnega obzidja. Vsekakor so breški grad začeli podirati že pred zadnjim desetletjem 18. stoletja. O tem priča spremno besedilo k avstrijskemu vojaškemu zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787: »Stari grad na Bregu, sicer *Wilingrain*, je že razpadel – *ist schon Czerfall* – vendar se tam dobi zelo dober gradbeni material.«¹⁰⁷ Ko je

Zadnji ostanek gradu Breg okoli leta 1930 (Ilustrirani Slovenec, 7, 1931, str. 390).

30. julija 1810 sin in dedič Gvid(obald)a grofa Kobenzla Janez Filip grof Kobenzl (1741–1810) gospostvo Ribnica z Bregom in palačo v Ljubljani malo pred svojo smrtjo prodal ribniškemu oskrbniku Antonu Rudežu (1757–1829),¹⁰⁸ je bil breški grad gotovo že vsaj v pretežni meri razvaljen. Ribniški zgodovinopisec Anton Skubic se je motil, ko je zapisal, da je bil leta 1810 še cel.¹⁰⁹ Rudež je po letu 1810 samo dokončal rušenje, ki se je začelo pred letom 1787. Do nastanka mape franciscejskega katastra leta 1823 je od gradu ostal samo severni vogal oziroma severozahodna in severovzhodna stena njegovega glavnega poslopja.¹¹⁰ Po nastanku franciscejskega katastra, najverjetneje okoli leta 1830, je Anton Rudež oziroma njegov sin Jožef Anton Rudež (1793–1846) ob grajskem vrtu v Ribnici začel graditi pivovarno in za novo poslopje so uporabili kamen iz razvalin breškega gradu.¹¹¹ Zdi se, da pozneje ostankov gradu niso več rušili in da so se razvaline od druge polovice 19. stoletja do danes v glavnem ohranile v nespremenjeni obliki. Grajskih ostankov se je sčasoma oprijelo

vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja je breški grad označen kot štiriraktna stavba s pravokotnim notranjim dvoriščem. Pri tem očitno gre za zmotno upodabljanje, ki je nastalo zaradi majhnega merila. V resnici označeno notranje dvorišče predstavlja glavno grajsko poslopje, z rdečo barvo označeni trakti pa so bili v resnici medzidje med glavnim poslopjem in obrambnim obzidjem.

¹⁰⁸ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 366, 374–377, 492–494; Smole, *Graščine*, str. 422, Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 257.

¹⁰⁹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 494; prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, II, str. 557.

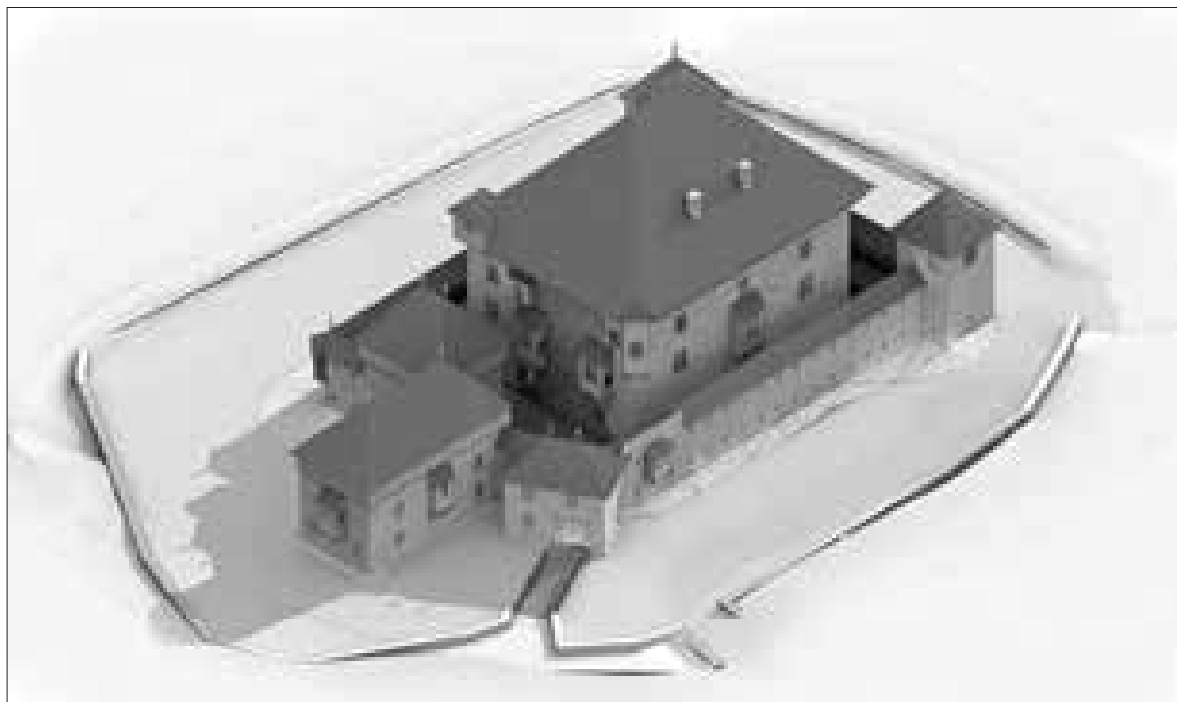
¹¹⁰ ARS, AS 176, N/N175/g/A08.

¹¹¹ Pivovarna v novem poslopju menda nikoli ni obratovala. Nadstropno poslopje so uporabili za stanovanjske namene ter ga med letoma 1843 in 1845 preuredili za nastanitev okrajnega komisariata. Med letoma 1848 in 1948 je bilo v tistem poslopju ribniško sodišče, sedaj pa so v njem prostori Upravne enote Ribnica. Poslopje nosi hišno številko Gorenjska cesta 9, Ribnica (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 493–494; Smole, *Graščina Ribnica*, str. 30, 100; prim. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68).

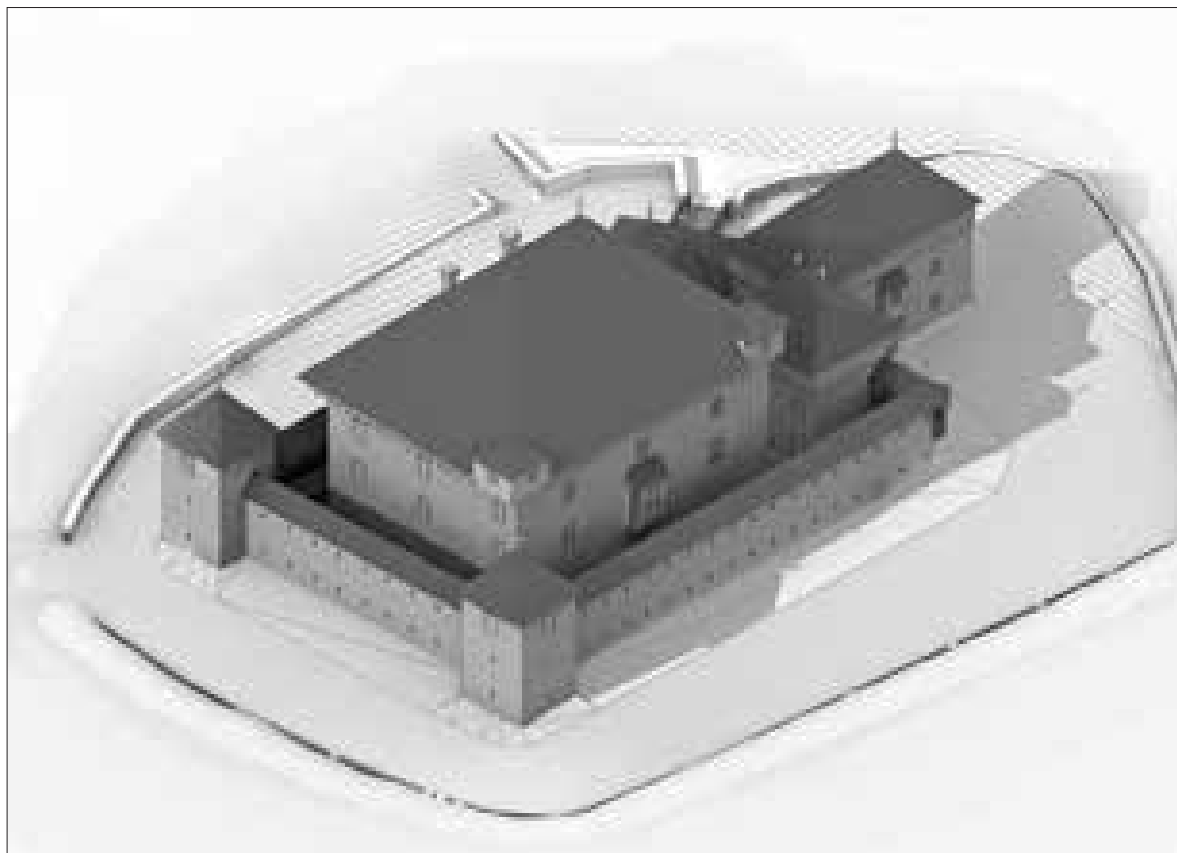
¹⁰⁵ Za dvorec Šteberk: Čufar in Lozar Štamcar, *Dendrokronološko datiranje*, str. 74–80; Sapač, *Grajske stavbe* 18, str. 178–181.

¹⁰⁶ Za požar: Golec, *Družba*, str. 400.

¹⁰⁷ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224, opisi, str. 50; prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26. Na avstrijskem

Grad Breg iz zraka s severne strani okoli leta 1500 z označenim sedanjim obsegom razvalin. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Luka Gotal na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Breg iz zraka z južne strani okoli leta 1500. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Luka Gotal na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Breg z vzhodne strani okoli leta 1500. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Luka Gotal na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Breg okoli leta 1500 z označenim sedanjim obsegom razvalin. Pogled na notranjo stran zunanjšega obrambnega obzidja in na glavno fasado glavnega grajskega poslopja. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Luka Gotal na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

ljudsko poimenovanje grad na Pungertu – po nekdanjem sadovnjaku (nemško *Baumgarten*, iz česar izhaja beseda Pungert oziroma Pungart), ki je južno od lokacije gradu označen tudi v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823.¹¹²

Nadaljnja usoda ostankov gradu Breg je nedorečena. Glede na ugotovljen velik kulturnozgodovinski pomen breškega gradu bi bilo treba njegove razvaline nedvomno razglasiti za kulturni spomenik. Poskrbeti bi bilo treba za odstranitev grmičevja in dreves, ki ogrožajo ostanke zidov, in v nadaljevanju zagotoviti redno košnjo grajskega območja. Z nekaj več poguma bi bilo mogoče razpadajoče ostanke zidov statično sanirati, območje celovito arheološko raziskati in ponovno urediti dostop do grajskega jedra čez nov mostovž nad grajskim jarkom. Kazalo bi razmisliti o možnosti ponovne napeljave vode v obrambni jarek in vključitve grajskih ostankov v urejen širši parkovni kompleks. S primerno ohranitvijo in ureditvijo ostankov breškega gradu bi Ribniško in s tem vsa Slovenija pridobila urejen dragocen kulturni spomenik več.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 173 – Imenjska knjiga za Kranjsko

SI AS 176/N/N175/g/A08 – Franciscejski kataster za Kranjsko (k. o. Gorenja Vas pri Ribnici), 1823

SI AS 774 – Gospostvo Ribnica, 1432–2005 (Gospostvo Breg pri Ribnici, 1707–1776)

INDOK – INDOK center pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije

Fototeka (Breg pri Ribnici)

Zbirka akvarelov (Breg pri Ribnici, avtor: Janko Trošt)

KMJ – Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto

Komelj, Ivan: Dolenjski gradovi. Pretipkani terenski zapiski iz let 1945–1949, zvezki I–XV. Rokopisni oddelek – mapa CLXVII (Inventarna knjiga rokopisov), Ms 81, št. 1 (leto dobave: 1956): Pretipkani zapiski o gradu Breg na enem listu z dvema prostoročnima skicama.

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana

Fototeka: Fotografije razvalin gradu Breg pred letom 1990

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Bizjak, Matjaž in Miha Preinfalk: *Turjaska knjiga listin. II. Dokumenti 15. stoletja*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2009 (Thesaurus memoriae. Fontes; 8).

Büren, Guido von in Alfred Schuler (ur.): *Die Burg in der Ebene*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2016 (Forschungen zu Burgen und Schlössern; 17).

Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.

Čufar, Katarina in Maja Lozar Štamcar: Dendrokronološko datiranje lesenega stropa iz dvorca Šteberk na Cerknškem. *Argo*, 47/2, 2004, str. 74–80.

Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških tabarov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.

Gerlanc, Bogomil (ur.): *Kočevsko. Zemljepisni, zgodovinski in umetnostno-kulturni oris kočevskega okraja. Vodnik z adresarjem*. Kočevje: Turistično olepševalno društvo, 1956.

Gestrin, Ferdo: Reformacija v Ribnici in okolici. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 95–101.

Glavan, Mihael: *Trubarjev album. Romanje s Trubarjem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.

Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja*. Ljubljana, 1999 (Doktorska disertacija na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).

Gradišnik, Marina, Darko Viler in Nadja Kovačič: *Janko Trošt. 1894–1975*. Ribnica: Rokodelski center, 2011.

Gradišnik, Marina: *Ribnica, veličina majhnosti. Ribniška zgodovina od prazgodovinske naselbine pri Žlebiču do devetdesetih let prejšnjega stoletja*. Ribnica: Muzej Miklova hiša, 2007.

Hočevcar, Teja: *Gospostvo Ortnek*. Velike Lašče: samozaložba, 2015.

Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.

Komelj, Ivan: Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem. Stavbno zgodovinski oris. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta I, 1951, str. 37–85.

Komelj, Ivan: Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 73–92.

Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.

Krajevni leksikon Slovenije. II. knjiga (ur. Roman Savnik ur.). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.

Lazar, Tomaž: Oborožitev slovenskih dežel v začetku 16. stoletja: münchenski rokopis Cod.

¹¹² ARS, AS 176, N/N175/g/A08. Z vulgarnim imenom Grad Pungart je breški grad označen tudi v registru nepremične kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije. (<http://rkd.situla.org/>)

- icon 222. *Zgodovinski časopis*, 71/1–2, 2017, str. 106–162.
- Loserth, Johann: *Geschichte des Altsteirischen Herren- und Grafenhauses Stubenberg*. Graz, Leipzig: U. Moser, 1911.
- Makarovič, Gorazd: Pričevanje gotskega stolpa Keblja o stanovanjski kulturi. *Etnolog*, 5 (LVI), 1995, str. 143–205.
- Otorepec, Božo: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 79–87.
- Otorepec, Božo: Lamberg. *Enciklopedija Slovenije*, 6. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 94–95.
- Potočnik, Mitja: *Grad Brdo skozi stoletja*. Novo mesto: Marcus, 2008.
- Predovnik, Katarina: Slovenska arheologija in raziskovanje gradov. *Kronika*, 60/3, 2012, str. 413–432.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 16. stoletje. 1. del. Od Barbov do Zetschkerjev*. Ljubljana: Viharnik, 2016 (Zbirka Blagoslovljeni in prekleti; 5).
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 17. stoletje. 1. del. Od Billichgrätzov do Zanettijev*. Ljubljana: Viharnik, 2014 (Zbirka Blagoslovljeni in prekleti; 4).
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, 1*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1995.
- Reisp, Branko: Valvasorjeva Topographia Arcium Lambergianarum. *Kronika*, 14/3, 1966, str. 153–154.
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinska problematika srednjeveških plemiških dvorov na območju Litijske, Šmartna in Gabrovke. *Kronika*, 59/3, 2011, str. 371–410.
- Sapač, Igor: Grad Krupa. Stavbnozgodovinski oris. *Kronika*, 58/3, 2010, str. 557–574.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Med Planino, Postojno in Senožecami*. Ljubljana: Viharnik, 2005 (Grajske stavbe 17).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Med Idrijo in Snežnikom*. Ljubljana: Viharnik, 2006 (Grajske stavbe 18).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Porečje Reke z Brkini*. Ljubljana: Viharnik, 2007 (Grajske stavbe 19).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. III. Območje Nove Gorice in Gorice*. Ljubljana: Viharnik, 2010 (Grajske stavbe 22).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. IV. Brda in Zgornje Posočje*. Ljubljana: Viharnik, 2011 (Grajske stavbe 23).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. V. Kras in Primorje*. Ljubljana: Viharnik, 2011 (Grajske stavbe 24).
- Sapač, Igor: Kaj je grad? Problematika terminološke oznake in temeljne definicije. *Kronika*, 60/3, 2012, str. 391–412.
- Sapač, Igor: Mesta, trgi, gradovi in samostani v Slavi vojvodine Kranjske. Popravki in dopolnitve. *Studia Valvasoriana. Zbornik spremljanih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2014, str. 703–892.
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Sapač, Igor: Srednjeveški stavbni zasnovi gradov v Črnomlju in Metliki. *Kronika*, 58/3, 2010, str. 531–556.
- Simoniti, Primož: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.
- Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48/1–2, 2000, str. 20–41.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Smole, Majda: *Graščina Ribnica*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1980.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan: Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens. *Simbole des Alltags – Alltag der Symbole. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag*. Graz: ADEVA, 1992.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Ob zgornjem toku Save. 1*. Ljubljana: Viharnik, 1996 (Grajske stavbe 6).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana: Viharnik, 1997 (Grajske stavbe 7).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Med Polhovim Gradcem in Smlednikom*. Ljubljana: Viharnik, 1998 (Grajske stavbe 8).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Med Goričanami in Gamberkom*. Ljubljana: Viharnik, 2000 (Grajske stavbe 10).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Porečje Krke*. Ljubljana: Viharnik, 2000. (Grajske stavbe 11–12).

- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Med Igom, Ribnico in Kočevjem*. Ljubljana: Viharnik, 2003. (Grajske stavbe 15).
- Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 1997.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem. Obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 2001.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem. Obdobje zrelega baroka*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007.
- Šumi, Nace: *Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1969.
- Šumi, Nace: *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1966.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*. Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogtums Crain*. Laybach, Nürnberg, 1689.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna. Wagensperg in Crain, 1679. Faksimilirana izdaja*. Ljubljana: Cankarjeva založba; München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia arcium Lambergianarum id est arces, castella et dominia in Carniola habita ... possident comites a Lamberg*. Bagenspergi: per Ioannem Weichardum Valvasor, 1679.
- Vidmar, Polona: Grad Vurberk: Lastniki, stavbe in oprema. *V ogleдалu časa. Zbornik občine Duplek*. Duplek: Občina, 2006, str. 57–89.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Wurzbach, Constant: *Das Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 14. Teil. Laicharding–Lenzi und Nachträge (II. Folge)*. Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1865.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

SPLETNI VIRI

<http://rkd.situla.org/>
<https://topografija.zrc-sazu.si/>

S U M M A R Y

Castle Breg near Ribnica in the Dolenjska region and its architectural-historical significance

The article presents the hitherto neglected architectural and historical significance of the Castle Breg near Ribnica in the Dolenjska region. The castle was built about 1470 for the then territorial princely steward of the Ribnica Castle, Andreas (I) von Lamberg (died in 1473), in place of a medieval manor house that was first indirectly mentioned in sources in 1241 and then directly in 1436 as hof *zum Willigen Rain*. After 1465, the manor house disappears from records and it was most likely destroyed by the Turks in 1469. The Breg Castle was built as one in a long series of fortifications to fend off the Turkish onslaught into the territory of present-day Slovenia. It was designed as a flatland, heterogeneous castle complex with a circular moat, an unattached one-storey defensive wall with one- to two-storey fortified towers and two two-storey auxiliary buildings adjoining it, as well as a higher monolith-like, two-and-a-half storey freestanding palace building in the centre. From the functional perspective, the castle served a well-balanced combination of defensive, residential, administrative, and economic purposes. Its design predominantly featured an intertwining of Gothic tradition and new early Renaissance trends. The remnants suggest a high-quality construction. The building analysis has found the Castle Breg to be an interesting example of architectural development, featuring a hybrid layout where a single architectural phase merged the concept of anti-Turkish fortification or *tabor* on the one hand and a proto-Renaissance noble mansion built on flatland and exhibiting late-Gothic architectural details on the other. The construction of the Breg Castle ushered in an era of an extremely rich building and architectural activity of the Lamberg family in Carniola, which lasted until the late sixteenth century and resulted in numerous new castle buildings, as well as remodelled and expanded medieval castle layouts. Ever since its construction about 1470, the Breg Castle structure remained unchanged until it fell to ruin in the eighteenth century. It was owned by the noble Lamberg family until 1571 and then passed on to the noble family of Wernegkh. In 1686, the castle came into the possession of Johann Baptist Baron of Wizenstein and after 1707 his son-in-law Weikhard Leopold Ursini Count of Blagaj (died in 1719). In 1753, Breg was purchased by the lord of Ribnica's manor, Guidobald Count of Kobenzl who merged the seigniories of Breg and Ribnica. After that, the

Breg Castle was abandoned and served as a stone quarry. The exploitation of the castle rubble to obtain construction material continued in the first half of the nineteenth century under the Rudež family, since 1810 the owners of the Ribnica and Breg seigniory.

Although very little is left of the castle today, it is still possible to make a sufficiently reliable interpretation of its illustrative architectural design from the last third of the fifteenth century.

Ostanki gradu Breg okoli leta 1930 (Zbirka razglednic Muzeja Ribnica, inv. št. 1592).

1.04 Strokovni članek

UDK 27-722.535(497.434Ribnica)"16"

Prejeto: 27. 5. 2018

Mitja Sadek

mag., višji arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: mitja.sadek@zal-lj.si

Poročilo o upravljanju ribniškega arhidiakonata (1633–1638)

IZVLEČEK

Prispevek vsebuje transkripcijo in prevod poročila o upravljanju ribniškega arhidiakonata med letoma 1633 in 1638. Za svojega predstojnika, oglejskega patriarha Marca Gradeniga, ga je napisal ribniški arhidiakon Francišek Maksimilijan Vaccano. V njem je natančno opisal stanje na cerkvenem in verskem področju v župnijah ribniškega arhidiakonata. Ta je spadal pod oglejski patriarhat in je v času poročila obsegal trinajst župnij: Dobropolje, Škocjan, Bloke, Lož, Cerknico, Kočevje, Kočevsko Reko, Osilnico, Kostel, Mozelj, Koprivnik, Črmošnjice in Ribnica.

KLJUČNE BESEDE

archidiakoniat, Ribnica, poročilo o upravljanju, Francišek Maksimilijan Vaccano, 17. stoletje

ABSTRACT

RIBNICA ARCHDEACONATE ADMINISTRATIVE REPORT FOR THE PERIOD OF 1633–1638

The contribution contains a transcript and translation of the Ribnica Archdeaconate administrative report for the period of 1633–1638. The report was drawn up by the Archdeacon of Ribnica, Franz Maximilian Vaccano, for his superior, the Aquileian Patriarch Marco Gradenigo. The document offers a detailed description of the situation in the ecclesiastical and religious spheres across the parishes within the Archdeaconate of Ribnica. The latter was part of the Patriarchate of Aquileia and in the period concerned embraced the following thirteen parishes: Dobropolje, Škocjan, Bloke, Lož, Cerknica, Kočevje, Kočevska Reka, Osilnica, Kostel, Mozelj, Koprivnik, Črmošnjice, and Ribnica.

KEY WORDS

archdeaconate, Ribnica, administrative report, Franz Maximilian Vaccano, seventeenth century

Prispevek vsebuje transkripcijo in slovenski prevod poročila o upravljanju ribniškega arhidiakonata med letoma 1633 in 1638. Izvirnik poročila, ki je napisan v latinščini, hrani Nadškofijski arhiv v Vidmu.¹ Za svojega predstojnika, oglejskega patriarha Marca Gradeniga, ga je napisal tedanji ribniški arhidiakon Francišek Maksimilijan Vaccano.² V njem je podal natančen opis verskega in cerkvenega stanja župnij ribniškega arhidiakonata. Ta je spadal pod oglejski patriarhat in je v času poročila obsegal trinajst župnij: Dobropolje, Škocjan, Bloke, Lož, Cerknico, Kočevje, Kočevsko Reko, Osilnico, Kostel, Mozelj, Koprivnik, Črmošnjice in Ribnico. Poročilo se začne s splošnim uvodom, po katerem Vaccano preide na problematiko upravljanja arhidiakonata. Najprej navede skupne odloke za župnijske in podružnične cerkve, zatem skupne odloke o cerkvenih zakramentih, poročilo pa konča z odloki, ki se nanašajo na posamezne župnike. Arhidiakon pogosto opozarja na različne napake, pomanjkljivosti in slabe navade, ki jih je v dobrih petih letih opazil med službovanjem v tem odmaknjenem, gozdnatem in nadvse revnem kmečkem okolju. Zdi pa se, da ga niso toliko presenetili revščina, pomanjkanje in že omenjeni manjši oziroma večji odkloni od cerkvenih pravil, kakor sam sprejem, ki ga je bil očitno deležen pri nekaterih tamkajšnjih prebivalcih. Že takoj v uvodnem delu poročila namreč omenja barbarske prebivalce južnega dela arhidiakonata, »ki so v svojem barbarstvu izredno hudobni, trdovratni in trmasti«. Kot posebej nevarno izpostavlja župnijo Kočevska Reka, kjer naj bi se dvakrat znašel celo v življenjski nevarnosti. Pri tem se je bržkone treba zavedati, da je Vaccano, ki je bil rojen leta 1609 v plemiški družini iz Šempasa na Goriškem, srečanje z omenjenimi »barbari« čakalo takoj po študijskih letih, ki jih je preživel v Rimu na bogoslovnem semenišču Collegium Germanicum. Lahko si le predstavljamo, kako je doživljal kulturne razlike med svetovljanskim Rimom ter odročnostjo kočevsko-notranjskih planot, ko je bil leta 1633 nastavljen za župnika in arhidiakona v Ribnici. Toda očitno so njegovo zavzeto delo opazili mnogi, kar mu je kasneje omogočilo izjemno kariero. Še kot ribniški arhidiakon je bil leta 1641 imenovan za generalnega vikarja ljubljanske škofije. Zaradi obilice dela mu je moral pri upravljanju arhidiakonata pomagati njegov namestnik Janez Dienstman, ki je bil med letoma 1627 in 1638 župnik v Dobropolju.³ Vacca-

*Francišek Maksimilijan Vaccano
(Tavano in Dolinar, Vaccano, str. 531).*

no je na čelu ribniškega arhidiakonata ostal vse do leta 1643, nato pa je opravljal številne visoke službe. Tako je bil med drugim pičenski škof, ljubljanski stolni prošt in tržaški škof. Umril je leta 1672 v Trstu, kjer je v stolnici tudi pokopan.⁴

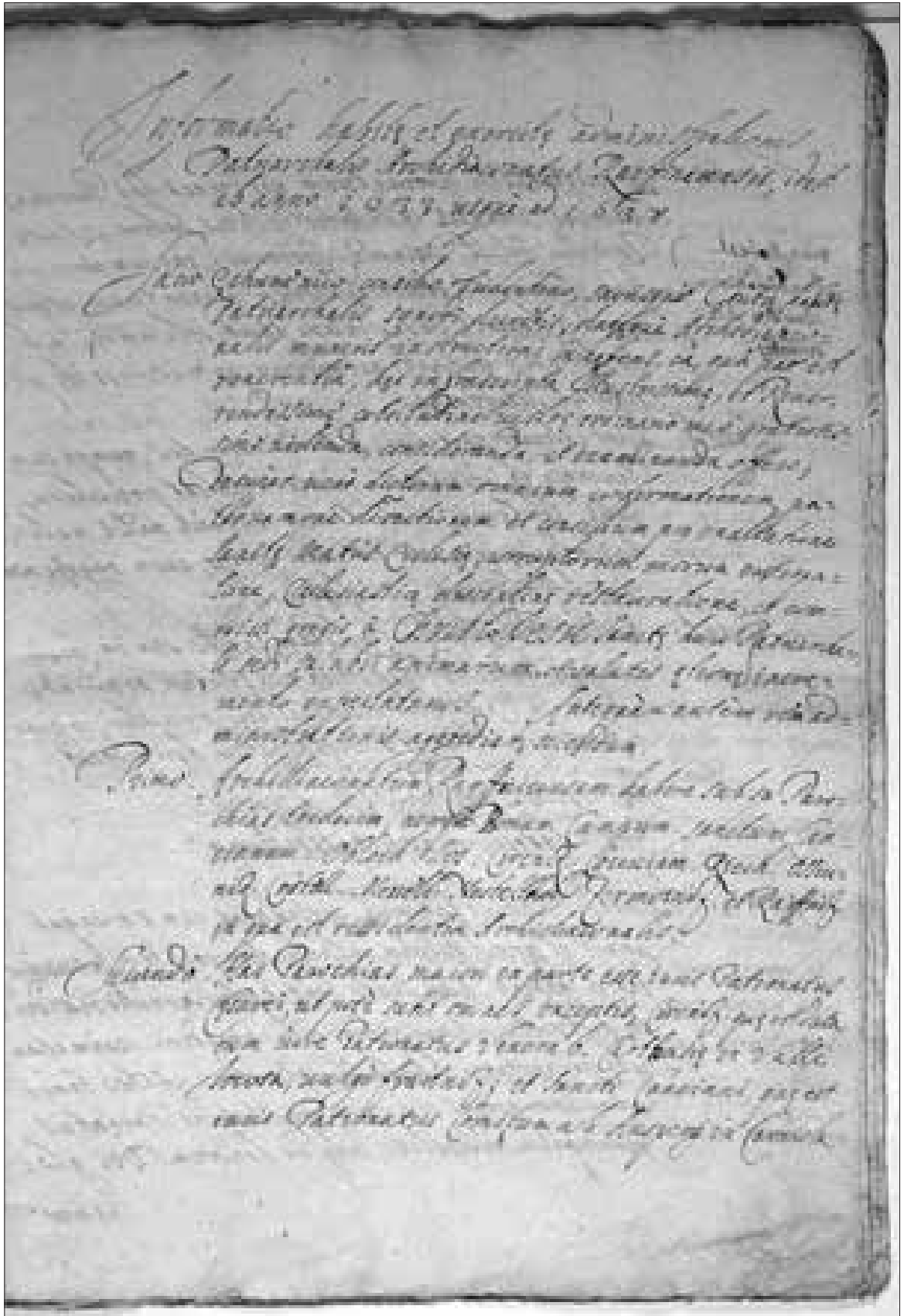
Latinski izvirnik je lahko berljiv in kaže na avtorjevo dobro jezikovno izobrazbo. Besedilo ima zelo malo okrajšav (najpogostejša je ligatura *ae*), ki pa sem jih v prepisu vse razvezal. Ob robu besedila v izvirniku je nekaj slabše čitljivih pripisov, ki jih nisem prevajal in so navedeni v opombah pod črto. Z virom sem se sicer prvič seznanil že pred približno petnajstimi leti, ko sem ga prevedel za Blaženko First, vodjo grafičnega kabineta Narodnega muzeja Slovenije, ki je izvirnik našla v videmskem arhivu. Za to objavo pa sem prvotni prevod precej popravil in ga opremil z opombami. Za nesebično pomoč pri razumevanju vsebine, za številne popravke besedila in strokovne nasvete se iskreno zahvaljujem dr. Lilijani Žnidaršič Golec.

¹ ACAU, fasc. 753.

² V literaturi ponekod tudi Vaccani.

³ Zanimivo je, da je bilo Dienstmanovo upravljanje dobropoljske župnije vse prej kot zgledno (prim. poglavje Osebni odloki, ki se nanašajo na gospode župnike, njihovo življenje in ugled).

⁴ Več o Vaccanovem življenju gl. Tavano in Dolinar, Vaccano, str. 530–531, in Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 139.

Prva stran poročila o upravljanju ribniškega arhidiakonata (ACAU, fasc. 753).

TRANSKRIPCIJA

Informatio habitae et exercitae administrationis Patriarchalis Archidiaconatus Raiffinicensis, id est ab anno 1633 usque ad 1638.

Sacro Echumenico concilio Tridentino, sacrisque Goritiae habitae Patriarchalis synodi decretis, dataeque Archidiaconalis muneris instructioni inhaerens, ea, qua par est reverentia, haec infrascripta Illustrissimae et Reverendissimae celsitudini vestrae ordinario meo gratiosissimo videnda, consideranda et examinanda offero. Desuper vero dictorum omnium confirmationem paternamque directionem et consilium pro exaltatione Sanctae Matris Ecclesiae, corruptorum morum extirpatione, Ecclesiasticae disciplinae restauratione et commissi gregis a Christo Jesu Sanctae huic Patriarchali sedi salubri animarum et salutis aeternae incremento expectaturus.

Antequam autem rem administrationis aggrediar, sciendum.

Primo: Archidiaconatum Rayffinicensem habere sub se Parochias tredecim, nempe Bonum Campum, sanctum Cancianum, Obloch, Los, Circniz, Coceuiam, Riech, Ossiuniz, Costell, Messell, Nestelthol, Zermosniz et Raiffniz, in qua est ressidentia Archidiaconalis.

Secundo: Has Parochias maiori ex parte esse iuris Patronatus Caesarei, ut pote sunt omnes exceptis, Circniz, quae est data cum iure Patronatus Venerabilis Carthusiae in Valle Iocosa, vulgo Fraitniz;⁹ et Sancti Canciani, quae est iuris Patronatus Comitum ab Ausperg (!) in Carniola.

Tertio: Ob exiguitatem proventuum non omnes has Parochias veros et canonicè installatos pastores habere. Utpote parochia Costell, Ossiuniz, Cersmoniz (!), quae cum circa confinia Turciae sint, et vix tantorum proventuum, ut quis sacerdos honeste se sustentare possit, solummodi ab Archidiaconis Raiffinicensibus per modum provisionis ibi ponuntur sacerdotes.¹⁰

Quarto: Quod inferior pars huius archidiaconatus, nempe sex parochiae in Coceuiensi Comitatu habent populum valde barbarum, in sua tamen barbarie valde malitiosum, durae cervicis, obstinati cordis, quem regere non tam difficile, quam periculosum est.

Quinto: Nullam parochialem ecclesiam ex illis sex in Coceuia excepta Sancti Bartholomaei esse dotatam, ac proinde vicinorum Elemosinis necessitatibus provideri, in quantum miserabiliter et miserabilissime fieri potest.

PREVOD

Poročilo o upravljanju ribniškega patriarhatskega arhidijakona za obdobje od leta 1633 do leta 1638.

V skladu s svetim Tridentinskim ekumenskim koncilom, s svetimi odloki goriške sinode⁶ in z nalogami arhidijakonske službe izročam Vaši presvetli in prečastiti visokosti, svojemu nadvse hvaležnemu ordinariju,⁷ s primernim spoštovanjem spodnje poročilo, da bi ga pregledali, pretehtali in preučili. Pri tem pričakujem potrditev vsega spodaj omenjenega, očetovsko usmerjanje in nasvete za povzdig svete matere Cerkve, za izkoreninjenje slabih navad, za prenovo cerkvene discipline in za povečanje črede, ki jo je Jezus Kristus zaupal temu svetemu patriarhatskemu sedežu za zdravje duš in večno zveličanje.

Preden preidem k samemu upravljanju, je treba vedeti sledeče.

Prvič, ribniški arhidijakon ima pod seboj trinajst župnij, in sicer Dobropolje, Škocjan,⁸ Bloke, Lož, Cerknico, Kočevje, Kočevsko Reko, Osilnico, Kostel, Mozelj, Koprivnik, Črmošnjice in Ribnico, kjer je sedež arhidijakona.

Drugič, večina teh župnij je pod cesarskim patronatom,⁵ pravzaprav vse razen Cerknice, ki spada pod patronat častitljive kartuzije v Bistri, ki ji v domačem jeziku pravijo Fraitniz, in Škocjana, ki je pod patronatom grofov Auersperg na Kranjskem.

Tretjič, zaradi prenizkih dohodkov vse omenjene župnije nimajo pravih župnikov, ki bi bili kanonično umeščeni. Ker so župnije Kostel, Osilnica in Črmošnjice blizu turške meje in nimajo toliko dohodkov, da bi se lahko kak duhovnik dostojno vzdrževal, ribniški arhidijakoni duhovnike tam postavljajo samo začasno.

Četrtrič, južni del tega arhidijakona, namreč šest župnij v Kočevski grofiji, ima nadvse barbarske prebivalce, ki so v svojem barbarstvu izredno hudobni, trdovratni in trmasti. Voditi jih ni samo težavno, ampak predvsem nevarno.

Petič, nobena izmed teh šestih župnijskih cerkva, razen cerkve sv. Jerneja v Kočevju, ni dotirana. Zato jih z najnujnejšim preskrbijo soseščani, ki jim dajejo miloščino, kar je vsega pomilovanja vredno.

⁵ *Vulgo Fraitniz*: gre za nemško obliko imena Bistra, ki je v sodobnih virih dejansko najpogosteje zastopana (prim. geslo Bistra v Slovenski historični topografiji – <https://topografija.zrc-sazu.si/>). Termin *vulgo* je tu očitno uporabljen kot nasprotje latinščini, izraz *Fraitniz* pa je bil tedaj očitno v splošni (pogovorni) rabi.

⁶ Sinoda v Gorici je potekala leta 1602.

⁷ Marco Gradenigo, oglejski patriarh med letoma 1629 in 1656.

⁸ Mišljena je župnija Škocjan pri Turjaku.

⁹ Omenjene župnije so bile pod patronatom deželnega kneza, ki je poleg nadvojvodskega nosil tudi cesarski naslov kot izvoljeni cesar.

¹⁰ Pripis ob robu: Non potest Archidiaconus admittere praesentatos.

His igitur praesuppositis et consideratis aggredi-or administrationem. Sum hic archidiaconus cano-nice installatus iam a quinque annis et primo qui-dem intuitu desperaveram, ut veritatem fatear; nam tanta erat archidiaconalis resistentiae destructio, ut non solum ubi comedere, verum etiam ubi pernoc-tare deberem, non daretur. A Deo tamen auxilium petens, et proprii mei Domini Parentis marsupium molestans, subii ad honorem¹¹ Dei gloriam omnem incommoditatem et sic pedetentim per patentes pu-blicas clerum Diocoesis meae convocavi, cui pluribus persuadere conatus fui, ut timorem Dei, lumbosque praecingendo castitatem sectaretur, lucernas arden-tes per bona data exempla in manibus teneret, vi-gilantiam, diligentiam in exercitio et executione sui pastoralis muneris adhiberet, operaretur denique, ut concredito gregi de salutaribus remediis ad aeterni-tatem abunde provisum esset, in omnibus tandem sic se exhiberet, ut non Iudicis, sed Patris in me experiri deberet argumenta.

At illi auditores tantum verbi Dei et non factores, prioribus insistendo vestigiis has meas admonitiones contemptui et derisui habuere, non curantes manda-ta mea Archidiaconalia, pluribusque in occasionibus mihi iustitiam volenti administrare resistentiam fa-ciendo, ut infra per singulas parochias discurrendo videre erit.

Hoc igitur in tempestoso mari alium remedii et salutis portum data spiritus sancti assistentia circum-spiciendo invenire potui, quam visitationem publi-care et circum vicinos dominos ad praestandum bra-chium saeculare vigore Caesareorum mandatorum requirere, quod facere debui per litteras, et adhibito capellano, qui cancellarii officio fungebatur, uniusque personae famulatu contentus favente numinis gratia aggressus sum.

Quia vero longum esset enumerare defectus in-ventos, qui ferme idem sunt in omnibus Parochiali-bus ecclesiis, ponam hic breviter decreta a me data tam parochialibus quam filialibus, non quidem omnia uni ecclesiae, sed pro cuiuscumque indigentia et ne-cessitate examinata prius possibilitate, commoditate, situ, barbarie populi, fundatione, proventibus, omni-bus denique consideratis, quae prudentis iudicii dic-tamine perpendenda et trutinanda videbantur, neque contentus syndicorum relatione; putabam enim non sic satis factum muneri meo; ipse in persona sum-mos et altissimos per montes, per loca praecipitosa, et cum evidenti discrimine vitae perlustrare volui eccle-sias omnes filiales sive campestris, et hoc quod antea insinuare debebam sine ulla mercede, ullo regali, ulla

Po tem uvodnem pregledu sedaj prehajam k upravljanju. Tukaj sem bil že pred petimi leti kano-nično umeščen za arhidiakona. Na začetku sem, če sem iskren, povsem ubupoval, kajti arhidiakonova rezidenca je bila tako uničena, da nisem vedel niti kje jesti niti kje spati. Boga sem prosil za pomoč, svojega lastnega gospoda očeta sem nadlegoval za denar in za večjo božjo slavo prestal vse možne nadloge. Najprej sem z javnim pismom previdno sklical duhovnike svoje škofije¹² ter jih skušal prepričati, naj stremijo k bogaboječnosti in čistosti, tako da zadržujejo spol-no slo, naj v rokah držijo svetilke, žareče od dobrih zgledov, pri opravljanju in izvrševanju svoje dušno-pastirske službe naj bodo čuječi ter marljivi. Delujejo naj tako, da bo čreda, ki jim je bila zaupana, obilno preskrbljena z rešilnimi sredstvi za večnost, pri vsem tem pa naj se vedejo, kot da v mojih besedah vidijo prepričevanje očeta in ne sodnika.

Toda tisti, ki so božjo besedo samo poslušali, a je niso udejanjali, niso odstopili od svojih prejšnjih poti ter so zaničevali in zasmehovali moja opozorila. Niso se menili za moja arhidiakonska navodila, in ko sem hotel izvrševati pravico, so se mi ob številnih pri-ložnostih upirali, kot bomo videli kasneje, ko bomo pregledovali posamezne župnije.

Ko sem pogledal naokrog, v tem viharnem morju nisem mogel najti drugega pristana ozdravitve in re-šitve, kakor da sem ob pomoči Svetega Duha nazna-nil vizitacijo¹³ in pri bližnji gospodi na podlagi ce-sarskih odlokov iskal podporo posvetnih oblasti, kar sem moral storiti pisno. Zadovoljil sem se s tem, da sem vzel s seboj kaplana, ki je opravljal službo kanc-lerja, in še eno osebo kot služabnika ter z milostjo Božje pomoči stopil na pot.¹⁴

Ker pa bi bilo predolgo naštevati napake, ki sem jih odkril, saj so pri vseh župnijskih cerkvah tako re-koč enake, naj tukaj na kratko opišem odloke, ki sem jih izdal tako župnijskim cerkvam kot tudi podružni-cam. Nisem pa izdal vsaki cerkvi vseh, ampak glede na njihove pomanjkljivosti in potrebe, potem ko sem poprej preučil njihove zmožnosti, okoliščine, lego, barbarstvo prebivalcev, mašne ustanove ter dohodke in ko sem naposled upošteval vse, kar se mi je zdelo vredno pretehtati in raziskati s previdno sodbo. Pri tem pa nisem bil zadovoljen s poročili ključarjev, saj sem menil, da niso bila zadovoljiva za potrebe moje službe.¹⁵ Sam osebno sem preko najvišjih gora, čez drn in strn v resni življenjski nevarnosti prepotoval vse podružnične ter poljske cerkve,¹⁶ in to brez vsa-

¹¹ Pravilno: maiorem.

¹² Mišljen je ribniški arhidiakonat.

¹³ Pri razumevanju tega dela besedila sem si pomagal z neobjavljenim prevodom dr. Eda Škulja, ki mi ga je tik pred objavo tega pri-spevka prijazno posredovala Marina Gradišnik. Zahvala gre tudi mag. Antonu Berčanu za vsa pojasnila.

¹⁴ Gl. op. 13.

¹⁵ Ključarji so upravljali s premoženjem cerkva.

¹⁶ Poljske cerkve (ecclesiae campestris) – navadno manjše podružnične cerkve, ki so stale zunaj naselij (na poljih, vrhovih hribov ipd.).

remuneratione, sperans a datore omnium bonorum, qui conductos operarios ad vineam ellaborandam sua mercede non defraudat, me correspondenti praemio per suam misericordiam donaturum.

DECRETA PAROCHIALIUM ECCLESIIARUM

Trabernacula (!) pro Venerabili eucharistia ad intus panno aliquo seriteo obducantur. Sit continua illuminatio et ubi vicinitas retinens visa, facta est ibi comminatio de non asservanda Venerabilis Eucharistia. Singulis octo, vel quatuordecim diebus renovetur. Edituorum scientiam in pinsendis hostiis experiri volui, barbaries enim et simplicitas aliquorum dubitare de hoc me coegit. Confraternitas corporis Christi instituenda et modus illam introducendi praescriptus: in deferenda Venerabilis Eucharistia ad infirmos, semper praecedat lumen et tintinabulum, clericus¹⁷ autem eam deferens in superpelitium, stolla, psalmizando et laudes Deo dicendo modeste procedat vel equitet. Firma clausura sit ad Venerabile, cuius clavis a Parocho semper servetur et hoc Venerabile sacramentum non detur publicis peccatoribus, hereticis, aliisque ab Ecclesia prohibitis.

Serventur fundationes adamussim et quia pluri-mae sunt, quibus satisfacere impossibile est, determinatum, ut singulis mensibus fiat in qualibet parochia sacrum unum cantatum pro defunctis cum recitatione unius nocturni et laudum;¹⁸ ad hoc autem sacrum invitandus populus in praecedenti festo nominando diem et horam et vocandus per pulsum omnium campanarum. In reliquo vero tempore anni celebrans sive Parochus sive Capellanus habeat intentionem semper pro vivis et defunctis fundatoribus et concreditis oviculis. In qualibet Parochia pro opportunitate sacerdotum sint ritualia Romana, sint missalia restituta, quot altaria, tot calices, pro quolibet calice duo vel tria purificatoria, duo corporalia, vella, bursae, pallae; planetae cum suis manipulis et stollis ad summum sint quinque ad numerum

kršnega plačila, darila ali povračila, kar bi sicer moral povedati že prej. Zato upam, da me bo podeljevalec vseh dobrin, ki delavce, najete za obdelovanje vinograda, ne prevara za njihovo plačilo, po svojem usmiljenju obdaroval s primerno nagrado.

ODLOKI ZA ŽUPNIJSKE CERKVE

Tabernaklje za sveto Evharistijo¹⁹ je treba od znotraj obleči s svilenim prtom. Razsvetljavo²⁰ je treba vzdrževati neprekinjeno. Kjer se prebivalci soseske tega ne bi držali, jim je treba zagroziti, da se sveta Evharistija tam ne bo hranila. Hostije naj se zamenjajo vsakih osem ali štirinajst dni.²¹ Pri cerkovnikih sem hotel preveriti znanje pripravljanja hostij, saj sta me barbarstvo in preproščina nekaterih prisilila, da sem o tem podvomil. Ustanovljena naj bo bratovščina sv. Rešnjega telesa, za katero sem predpisal, na kakšen način naj se uvede. Pri prinašanju svete Evharistije bolnikom morata biti vedno spredaj sveča in zvonec. Duhovnik, ki jo prinaša, mora biti oblečen v koretelj in štolo, peti mora psalme in hvalnice Bogu ter počasi hoditi ali jahati. Presveto naj bo trdno zaprto, ključe pa naj vedno hrani župnik.²² Tega presvetega zakramenta naj ne podeljujejo javnim grešnikom, krivovercem in drugim, ki jim to prepoveduje Cerkev.

Mašne ustanove je treba skrbno ohranjati. Ker pa so te številne in ni mogoče vseh izpolniti, je bilo določeno, naj se vsak mesec v vsaki župniji daruje ena peta sveta maša za umrle skupaj z molitvijo ene nočnice in hvalnic. Na to sveto bogoslužje je treba na nedeljo ali praznik pred tem povabiti ljudi ter jim povedati za dan in uro, na bogoslužje pa jih je treba sklicati z zvonjenjem vseh zvonov. Ob drugih dneh liturgičnega leta pa mora bodisi župnik bodisi kaplan mašni namen vedno opravljati za žive in umrle ustanovitelje ter zaupane mu ovčice. V vsaki župniji naj bodo duhovnikom na voljo Rimski obredniki²³ in veljavni misali. Prav tako naj bo toliko kelihov, kolikor je oltarjev. Za vsak kelih naj bosta dva ali trije purifikatoriji,²⁴ dva korporala,²⁵ dve zagrinjali za kelihe,²⁶ dva mošnjčka²⁷ in dva oltarna prta.²⁸ Mašnih pla-

¹⁷ V izvorniku je beseda podčrtana, ob robu pa stoji pripis *sacerdos*.

¹⁸ Pripis ob robu: Si est obligatio ex legato cunducens, debet exequi, si non, moderari vel petere dispensationem Apostolicam.

¹⁹ Evharistija z veliko začetnico je v besedilu rabljena v pomenu posvečene hostije, evharistija z malo začetnico pa v pomenu zakramenta sv. maše.

²⁰ Mišljena je večna luč pri tabernaklju.

²¹ Gl. op. 13.

²² Pomen: hostije naj bodo trdno zaprte v tabernaklju, ključe od tabernaklja pa naj hrani župnik.

²³ Rituale Romanum je rimski obrednik, izšel leta 1614.

²⁴ Purifikatorij: brisačka za čiščenje kelihov.

²⁵ Korporal: poškrbljen bel lanen mašni prt.

²⁶ Velum: svileno zagrinjalo za kelih.

²⁷ Bursae: mošnjčki za prinašanje sv. Evharistije ali sv. olja.

²⁸ Palla: bel platnen oltarni prt ali prt, s katerim se pokriva kelih.

quinque collarum (!) Ecclesiae. Sint albae saltem in miserabili parochia tres vel quatuor cum suis humeralibus et cingulis.

In quibusdam parochiis, ubi possibilitas est, statutum, ut pluviale cum tunicellis ematur, et ad hoc faciendum concurrant campestris ecclesiae et quod ad supradicta attinet ubi quid fractum, vel lacerum, ut reficiatur, ubi immundities, ut obstergetur, lavetur, purgetur: nitida sint demum omnia, quod etiam factum est circa ornatum altarium. Et quia sunt multae ecclesiae parochiales, quae multa valde habent altaria nullum ornatum habentia, determinavi, ut saltem antependium, mantilia requisita, crux cum carta secretorum, tintinabulum, urceoli et qualis qualis imago sive icona comparetur. In sacristia sint omnia bene ordinata, sit almare pro conservandis calicibus et ornatu calicum, sint cistae pro conservandis ornamentis, omnia bene clausa. Sit ibi locus pro lotionem manuum cum mantili appenso. Sit oratorium cum appensa carta pro praeparatione ad missam.

Determinatum, ut quolibet die festo coligatur elemosina pro quotidianis ecclesiarum expensis. Fiat inventarium omnium bonorum tam mobilium, quam immobilium ecclesiarum, subscriptum manu archidiaconali et parochi, cuius est ecclesia, cuius una copia authentica traddetur officio archidiaconali, ne per mortem aut discessum curatorum dispereant bona ecclesiarum.

Sit bona clausura ad sacristiam et ecclesiam, munda sint coemeteria, circumducantur muro, ne animalia effodiant defunctorum ossa; exsecantur arbores; ad pulsum communis Ave Mariae addatur pulsus pro defunctis, cuius signi causa et ratio publicanda populo.

Sint libri particulares, in quibus annotabuntur baptizati, defuncti et matrimonio iuncti sicuti etiam confirmati. Ornamenta sacra et quidquid benedicibile est, et tempore quo ego Archidiaconus sum ab alio sunt benedicta (!), quam a me, sint interdicta. Est enim respectus habendus ordinariorum. Sacra tecta conserventur. Annuae sint rationes ecclesiarum, nisi aliquid obstiterit impedimentum, quo tempore nempe faciendarum rationum non fiant multae expensae, quae expensae a me fuerunt determinatae, et qui plus consumpserit de proprio tenebitur. Die festo sive dominico ante sacrum et concionem nullus sepelliatur et quia tum diebus dominicis, festivis aliisque feriatis

ščev²⁹ z manipli in štolami³⁰ naj bo v skladu s petimi cerkvenimi barvami največ pet.³¹ V revnih župnijah naj bodo vsaj tri ali štiri albe z naplečniki in pasovi.³²

Sklenjeno je bilo, naj v tistih župnijah, kjer je to mogoče, kupijo pluvial s tunicelami.³³ Pri tem naku-pu naj poljske cerkve stopijo skupaj. Če bi se kaj od zgoraj omenjenih oblačil in opreme polomilo ali raz-trgalo, naj se popravi, če bi se kaj od tega umazalo, je to treba obrisati, umiti in očistiti. Vse se mora svetiti, kar naj velja tudi za oltarno opremo. Ker ima mnogo župnijskih cerkva veliko oltarjev brez vsakršne opre-me, sem odredil, naj si priskrbijo vsaj antependij,³⁴ potrebne brisače, križ s kanonskimi tablami, zvonec, vrčke in kakršno koli podobo ali kip.³⁵ V zakristiji naj bo vse lepo urejeno; tam naj bo omara za hranjenje kelihov in opreme za kelihe, tam naj bodo skrinjice za hranjenje okrasja, vse pa naj bo dobro zaprto. Tam mora biti mesto za umivanje rok z obešeno brisačo in oratorij³⁶ z obešeno tablo za pripravo na mašo.

Odrejeno je bilo, naj na vsako nedeljo in praznik pobirajo miloščino za vsakodnevne cerkvene izdatke. Izdelati je treba inventar vsega cerkvenega premo-ženja,³⁷ tako premičnega kot nepremičnega, ki ga morata podpisati arhidiakon in župnik tiste župnije. Overjeno kopijo inventarja je treba poslati arhidiakon-ski pisarni, da ne bi ob smrti ali odhodu skrbnikov³⁸ cerkveno premoženje izgini-lo.

Zakristija in cerkev naj bosta dobro zaprti. Pokopališča naj bodo čista in obdana z zidom, da ne bi živali izkopale kosti preminulih. Drevesa je treba posekati. K zvonjenju skupne avemarije naj dodajo zvonjenje za pokojne, o vzroku ter namenu tega zvo-njenja pa je treba ljudi obvestiti.

Voditi je treba posebne knjige in vanje beležiti krščene, umrle, poročene in birmane. Prepovedana je uporaba svetega okrasja in vsega drugega, kar zahteva blagoslovitev, če bi v času, ko sem arhidiakon, to blagoslovil kdo drug razen mene. Treba je namreč spo-štovati cerkveno hierarhijo. Posvečene reči naj se hrani-jo pokrite.³⁹ Cerkevne obračune je treba pripraviti vsako leto, razen če bi se pojavila kaka ovira. V času priprave teh obračunov ne sme nastati veliko izdatkov. Višino teh izdatkov sem določil jaz, in kdor bo potrošil več od tega, bo to plačal iz lastnih sredstev. Na praznik ali v nedeljo pred mašo in pridigo se ne sme nikogar pokopati. Ker ob nedeljah, praznikih in

²⁹ Planeta ali casula: mašni plašč.

³⁰ Manipel ali naróčnik se je – kot pove že ime – nosil na roki. Štola je dolgo in široko, šalu podobno ogrinjalo.

³¹ Liturgične barve: bela (album), rdeča (rubeum), zelena (viride), vijolična (violaceum) in črna (nigrum).

³² Alba: dolga bela mašna obleka; (h)umerale: naplečnik, liturgično pokrivalo; cingulum: pas za prepasovanje duhovniške obleke.

³³ Pluvial: plašču podobno oblačilo; tunicela: vrsta bogoslužne obleke.

³⁴ Antependij: poslikana ali izrezljana plošča oziroma okrasni prt na sprednji strani oltarne mize.

³⁵ Gl. op. 13.

³⁶ Prostor ali klečalnik, namenjen molitvi.

³⁷ Mišljeno je premoženje župnijskih in podružničnih cerkva.

³⁸ Mišljeni so ključarji.

³⁹ Gl. op. 13.

diebus multi ad divina officia, ad quae de praecepto tenentur, multis de causis venire non possunt, ego salutis illorum invigilans, determinavi, ut praedictis diebus cum est elevatio in sacrificio missae venerabilis Eucharistiae detur signum una campana, ut non potentes venire, admoneantur tunc temporis elevationem fieri; ac proinde illos debere mentem etiam ad deum elevare et se saltem aliquo modo participes reddere tantorum meritorum sacrificiis missae.

DECRETA PRO FILIALIBUS, SIVE CAMPESTRIBUS ECCLESIIIS

Efferendae cistae granariae, quas rustici solent in ecclesiis habere; refficiendi calices et patenae. Pro quolibet calice duo purificatoria. Item corporalia reliquusque calicis ornatus. Ubi non habentur calices, media data et praescripta ad emendos, sicuti etiam missalia. Ubi vestes sacrae lacerae, reficiendae; ubi non sunt, emendae. Reliquus sacerdotis ornatus sicut et altarium procurandus. Pro quolibet altari, si nihil aliud, saltem crux cum Tabula sacrorum. Multa lateralialia altaria interdicta, prout etiam quae in medio ecclesiarum erant, vel inproportionata, vel nullum plane habuerunt ornatum, nec in spe habendi erant. Clausura portarum super interdictione commendata; multi enim per hoc crassi abusus inventi. Ad ingressum portarum sint vasa lapidea infixata muro pro aqua benedicta. Coemeteria, in quibus ob imbrium hyemalium ingruentiam necessaria est sepultura, maxime autem tempore pestis partim fuerunt a me benedicta, partim benedicenda restant. Cistula pro elemosina cum duabus seris in qualibet campestri ecclesia fiat, quarum unam clavim parochus, aliam syndici teneant. Pro consuetudine locorum faciendarum rationis (!) ecclesiarum et si quando magna exhoritur difficultas consulendus archidiaconus.

Elligendi viri probi pro administratione illorum bonorum. Fundationes et obligationes ad sacra legenda aliaque fideliter praestanda. Cum sunt publici concursus frugalitas mandata non excedendo in sumptibus quatuor, quinque florenos. Quaedam ecclesiae totaliter interdictae, quoadusque renoventur, reparantur, invenianturque bona illarum ecclesiarum distributa et dispersa inter vicinos. Suspensi parochi a divinis, qui interdictum hoc non servaverint. Determinata stolla danda sacerdotibus et capellanis accedentibus quasdam ecclesias noviter aedificatas

drugih dela prostih dneh mnogi iz številnih razlogov ne morejo priti k božji službi, h kateri jih zavezujejo cerkvena določila, sem jaz, ki bdim nad njihovim zveličanjem, določil, naj bo na prej omenjene dni ob povzdigovanju med darovanjem svete evharistije dan jasen znak z enim zvonom.⁴⁰ Tako bodo tisti, ki ne bodo mogli priti, opozorjeni, da takrat poteka povzdigovanje, in bodo morali prav tako dvigniti svoje misli k Bogu ter bodo tako vsaj na nek način deležni mnogoterih zaslug mašne daritve.

ODLOKI ZA PODRUŽNIČNE IN POLJSKE CERKVE⁴¹

Skrinje za žito, ki jih imajo kmetje navado imeti v cerkvah, je treba odnesti ven. Obnoviti je treba kelihe in patene.⁴² Za vsak kelih naj bosta dva purifikatorija. Prav tako naj bodo tam korporali in ostala oprema za kelihe. Kjer ni kelihov, so bila dana sredstva in naročila, da jih kupijo, enako velja za misale. Kjer so bogoslužna oblačila raztrgana, jih je treba popraviti, kjer pa jih ni, jih je treba kupiti. Skrbeti je treba za preostalo duhovniško in oltarno opremo. Vsak oltar mora imeti najmanj križ s kanonskimi tablami. Mnogo stranskih oltarjev je bilo prepovedanih, pa tudi tistih, ki so bili sredi cerkva. Bili so bodisi nesorazmerno veliki bodisi sploh niso imeli opreme in tudi ni bilo upanja, da jo bodo dobili. Zapiranje vrat je zapovedano pod grožnjo interdikta. Glede tega je bilo namreč odkritih mnogo hudih zlorab. Pri vходу naj bodo kamnite posode za blagoslovljeno vodo pričvrščene na zid. Pokopališča, na katerih je zaradi obilnega zimskega deževja nujen pokop, najbolj pa v času kuge, sem delno sam blagoslovil, delno pa jih je še treba blagosloviti. Skrinjico za miloščino z dvema ključavnicama naj postavijo v vsaki poljski cerkvi. En ključ naj hrani župnik, drugega pa ključarji. Cerkevne obračune naj naredijo po krajevnih običajih, in če se pri tem pojavi večja težava, se je treba o tem posvetovati z arhidiaconom.

Treba je izvoliti poštene može za upravljanje premoženja teh cerkva. Treba je poskrbeti za mašne ustanove in obveznosti glede maš. Pri javnih shodih je treba biti varčen, pri čemer naj stroški ne presežejo štirih do petih goldinarjev. Uporaba nekaterih cerkva je povsem prepovedana, dokler te ne bodo obnovljene oziroma popravljene in ne bo pridobljeno njihovo premoženje, ki so si ga soseščani med seboj razdelili in raznesli. Župnikom, ki ne bodo spoštovali te prepovedi, se izreče prepoved opravljanja duhovniških opravil.⁴³ Določena je štolnina, ki jo je treba dati du-

⁴⁰ Pripis ob robu: Si possunt, nulla dispensatio, si non sunt excusati, valeat tamen admonitio.

⁴¹ Za razlago pojma »poljske cerkve« gl. op. 16.

⁴² Patena: pozlačen kovinski krožniček za mašnikovo hostijo.

⁴³ Suspensio a divinis: oblika cerkvene kazni, ki duhovniku prepoveduje vsakršno obliko posvečevanja; gl. Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 620.

pro celebratione missarum. Ecclesiae aedificatae sine scitu sedis Archidiaconalis interdictae.

Ad quamlibet ecclesiam constituendus aedituus, qui curam habeat ecclesiae et ordinarium pulsum vesperi, mane et ad meridiem, ad Ave Maria faciat. Cistula pro conservandis corporalibus, purificatoriis. Ubi nullum consecratum altare, procuretur portatile. Ecclesiae, quae ob exiguitatem luminis humiditate nimia dominantur, ut inde, quae observantur sicuti etiam ipsa altaria destructa per factionem maiorum fenestrarum debent illuminari. Arbores, quae radicuum suarum excrescentia ruinam parietum machinantur, seccandae. Aliqua altaria extra ecclesias interdicta. Ex ecclesiis filialibus accepta animalia in subsidium matricis ecclesiae cum scitu tamen Archidiaconi.

Notandum tres parochias, videlicet Circniz, Bonum Campum et Coceuiam habere Vicariatus, in quibus cum administrantur sacramenta, fuerunt eadem decreta relicta, quae supra in Parochialibus. Est etiam in Parochia Riech non quidem vicariatus, sed una ecclesia, in qua de veteri consuetudine asservari solet Venerabile Sacramentum, ac proinde in illa data decreta congruentia.

Notandum in hoc Archidiaconatu esse aliquot beneficia hinc inde dispersa per Parochias et habentur pro simplicibus, cum non sciatur fundatio, et nulla reperiantur scripta. In Parochia Raiffniz sunt tria; duo iuris Caesarei et unum iuris Confraternitatis Corporis Christi.⁴⁴ Quod a Reverendo Georgio Codricio possidetur. Alterum, quod est Sancti Andreae, meum est, tertium sanctorum Hermachorae et Fortunati possidetur a domino praeposito Mrav. In Parochia Boni Campi est unum Sancti Andreae iuris patronatus dominorum a Werney in Willigran possessum a domino praeposito Mrav. In Parochia Los sunt tria, unum Sanctae Barbarae iuris Patronatus acquisiti per ipsum Parochum, donec ei dentur expositae redemptionis pecuniae. Alterum est in arce Steberg Patronatus Caesarei possessum a seniore Capellano Caesareo domino Paulo Chnor.

Tertium est similiter iuris caesarei sub titulo sanctorum Petri et Pauli datum cuidam Caesareo Capellano Ferdinandi II pientissimae memoriae, ad quod non dum est confirmatus.⁵⁰ Circa haec beneficia, quae ad fundationem, quae ad ornatum et quae ad Canonicam possessionem visa fuerunt, necessaria mandavi, ordinavi.

hovnikom in kaplanom, ki prihajajo k nekaterim novozgrajenim cerkvam, da bi darovali maše. Uporaba cerkva, ki so zgrajene brez vednosti arhidiakonskega sedeža, je prepovedana.

Pri vsaki cerkvi je treba nastaviti cerkovnika, ki naj skrbi za cerkev ter zvečer, zjutraj in opoldne redno zvoni k avemariji. Tam naj bo tudi skrinjica za hranjenje korporalov in purifikatorijev. Kjer ni nobenega posvečenega oltarja, je treba preskrbeti portatile. Cerkev, v katerih je zaradi pomanjkanja svetlobe preveč vlage in v katerih so uničeni celo oltarji, morajo biti bolj osvetljene, zato je treba povečati okna. Treba je posekati drevesa, ki z razraščanjem korenin grozijo, da bodo zrušila stene. Prepovedani so nekateri oltarji, ki stojijo zunaj cerkva. Živina podružničnih cerkva je bila predana v pomoč matični cerkvi, vendar z vednostjo arhidiakona.⁴⁵

Treba je omeniti, da imajo tri župnije, namreč Cerknica, Dobropolje in Kočevje, vikariate, za katere so bili, ker se v njih delijo zakramenti, izdani enaki odloki kot za zgoraj omenjene župnije. V župniji Kočevska Reka sicer ni vikariata, ampak cerkev, v kateri v skladu s starim običajem hranijo presveti zakrament,⁴⁶ zato so bili tudi za to cerkev izdani enaki odloki.

Treba je omeniti, da je v tem arhidiakonatu nekaj beneficijev, ki so razpršeni po župnijah in jih štejemo za navadne, saj ne vemo za njihovo ustanovitev in o njih ni mogoče najti nobenih zapisov. V župniji Ribnica so trije: dva sta pod cesarskim patronatom, eden pa pod patronatom bratovščine sv. Rešnjega telesa. Slednjega ima častiti Jurij Kodrič.⁴⁷ Drugi, beneficij sv. Andreja, je moj, tretjega, beneficij sv. Mohorja in Fortunata, pa ima gospod prošt Mrav.⁴⁸ V župniji Dobropolje je beneficij sv. Andreja pod patronatom gospodov Werneckov z Brega, ki ga poseduje gospod prošt Mrav.⁴⁹ V župniji Lož so trije beneficiji, eden sv. Barbare, nad katerim ima patronat sam župnik, dokler mu ne bo povrnjen denar od odkupnine. Drugi je na gradu Šteberk pod cesarskim patronatom, ki ga ima višji cesarski kaplan, gospod Pavel Knor.

Tretji, sv. Petra in Pavla, je podobno pod cesarskim patronatom. Dan je bil nekemu cesarskemu kaplanu Ferdinanda II. blagega spomina,⁵¹ na katerega pa še ni bil potrjen. Za te beneficije sem ukazal in naročil vse, kar je potrebno glede ustanove, opreme in kanonične posesti.⁵²

⁴⁴ Pripis ob robu: Sunt simplicia et confirmantur ab illustrissimo patriarcha.

⁴⁵ Gre za živino, ki je pripadala podružničnim cerkvam in so jo te odstopile revnejšim matičnim (župnijskim) cerkvam. Gl. tudi op. 13.

⁴⁶ Mišljeno je sv. Rešnje telo.

⁴⁷ Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 137.

⁴⁸ Nikolaj Mrav, novomeški prošt v letih 1630–1639, pred tem župnik in arhidiakon v Ribnici (1619–1631).

⁴⁹ Willingrain: danes porušen grad na Bregu pri Ribnici na Dolenjskem.

⁵⁰ Pripis ob robu: confirmatio necessaria.

⁵¹ Ferdinand II. je umrl leta 1637, Vaccanovo poročilo pa je bilo napisano februarja 1638.

⁵² Gl. op. 13.

Sequuntur decreta circa sacramenta Ecclesiae, quamvis haec ratione ordinis et dignitatis praeponi debuissent superscriptis ecclesiarum decretis.

DECRETA DE SACRAMENTO BAPTISMI

Fontes lapidei pro baptisate cum requisitis item ubi erant impediētes Ecclesiam, remoti. Ordinata armariola pro conservandis requisitis et aqua baptismali suo tempore effundenda. Fontes bona clausura custodiendi, cuius clavis a Parocho servetur. Vascula pro liquoribus sacris, ubi fracta, reficienda, ubi absurda, interdicta. Item non asservanda in tabernaculis Venerabilis Eucharistiae. Inscribenda nomina baptizatorum, formam adhibendo ex Constitutionibus Patriarchalibus. De pulpito tempore concionis instruendus populus baptizare in necessitate. Prohibitum per saeculares extra ecclesiam abluere Sanctum Crisma aliasque superstitiones facere. A sede Archidiaconali accipiendi annuatim liquores sacri tempore debito. Coeteri comburendi.

DECRETA SACRAMENTI CONFIRMATIONIS

Circa sacramentum confirmationis iniunctum Dominis Parochis, ut dato casu visitationis alicuius generalis explicetur populo utilitas sacramenti huius. Quomodo sit suscipiendum, qua aetate, et dato tali casu sit liber, in quo annotabuntur omnia confirmationis nomina.

DECRETA SACRAMENTI POENITENTIAE

Prohibitum exercitium curae animarum non habentibus illam in scriptis. Aliquibus Capellanis a me concessa animarum cura. Mandatum de instruendo populo circa sacramentum Poenitentiae, circa peccata, eorum diversitatem, speciem, et eorum gravitatem; et hoc singulis saltem mensibus de pulpito tempore concionis aliaque rudimenta fidei explicando eodem tempore concionis, cum doctrina Christiana haberi commode in qualibet Parochia non possit. Confec-ta confessionalia cum appensione cartarum casuum reservatorum. Non audiendae confessiones in quibusdam ecclesiae angulis nec post altaria. Audiendae confessiones a sacerdote superpellitio et stolla induto. Cum maximo zello charitatis adeundum ad infirmos pro excipienda confessione. Confessio pro Paschate tempestive publicanda, admonendus populus de praecepto ecclesiae circa hoc sacramentum et de poena non servantis incurrenda. Ratione casuum

Sledijo odloki o cerkvenih zakramentih, četudi bi se spodobilo, da bi bili po redu in svojem dostojanstvu pred zgoraj navedenimi cerkvenimi odloki.

ODLOKI O ZAKRAMENTU KRSTA

Kamniti krstilniki naj bodo skupaj s pripadajočim odstranjeni tam, kjer so v napoto cerkvi. Urediti je treba omarice za shranjevanje pripomočkov za krst in za krstno vodo, ki mora biti izlita ob pravem času. Krstilniki naj bodo dobro varovani in zaklenjeni, ključ pa naj hrani župnik. Posodice za sveto vodo in olje je treba popraviti, kjer so poškodovane, in prepovedati njihovo uporabo, kjer so neprimerne. Prav tako se jih ne sme hraniti v tabernakljih s presveto Evharistijo. Treba je beležiti imena krščenih in se pri tem držati oblike, predpisane v patriarhovitih konstitucijah. Med pridigo je treba ljudstvo s prižnice poučiti, kako se krščuje v sili. Prepovedano je, da bi se posvetni ljudje zunaj cerkve mazilili s sveto krizmo in izvajali drugo praznoverje. Od arhidiakonskega sedeža je treba vsako leto ob predpisanem času pridobiti sveta olja, druga pa je treba zažgati.

ODLOKI O ZAKRAMENTU BIRME

Glede zakramenta birme je bilo gospodom župnikom naloženo, naj ob splošni vizitaciji ljudstvu predstavijo koristi tega zakramenta, kako ga je treba prejeti in v kateri starosti. Ob tej priložnosti naj v knjigo vpisujejo vsa imena birmancev.

ODLOKI O ZAKRAMENTU SVETE POKORE

Opravljanje dušnega pastirstva je prepovedano tistim, ki zanj nimajo pisnega dovoljenja. Dušno pastirstvo sem dovolil opravljati nekaterim kaplanom. Naročil sem, da je treba ljudi poučiti o zakramentu pokore, o grehah, njihovi raznovrstnosti, posameznih vrstah in njihovi teži. To in druge osnove vere je treba razlagati s prižnice vsaj enkrat na mesec med pridigo, saj se krščanski nauk težko primerno izvaja v vsaki župniji. Treba je napraviti spovednice, kjer naj visijo table s pridržanimi primeri. Ne sme se spovedovati po kotih cerkve ali za oltarji. Spoveduje lahko duhovnik, ki je oblečen v koretelj in štolo. Z največjo gorečnostjo ljubezni do bližnjega je treba priti k bolnikom, da bi se nam spovedali. Spovedovanje za veliko noč je treba objaviti pravočasno in ljudstvo opozoriti na cerkvene predpise glede tega zakramenta ter na kazen, ki bi zadela tiste, ki jih ne bi izpolnili. V zvezi s pridržanimi primeri je treba iti k arhidiakonu. V ne-

reservatorum adeundus Archidiaconus et in quibusdam casibus, qui nimium communes et ferme quotidiani sunt, data est Parochis a me licentia poenitentes absolvendi ab illis. Uno eodemque tempore non audiendae plurium confessiones. Congregatio habita totius Cleri ratione huius sacramenti, et conclusum, ut confessarii sedulo poenitentes examinent, cum rustici nil per se dicant; Confessarii non admittent methodum quamdam enumerandi peccata per decem praecepta sine specificatione, numero, et circumstantiis mutantibus speciem actus; continuabat enim mos adhuc ille Luteri de generali quadam confessione. Decedentes ex hac vita sine praestita obedientia hiuc praecepto ecclesiae non tradentur ecclesiasticae sepulturae inconsulto Archidiacono.

DECRETA SACRAMENTI MATRIMONII

Circa administrationem sacramenti matrimonii in omnibus et per omnia inhaerendum Concilio Tridentino, non obstantibus quibuscumque consuetudinibus et observantiis. Prohibitum Parochis dispensare in numero proclamationum matrimonialium sine scitu et in scriptis habita licentia a sede Archidiaconali. Administrandum hoc sacramentum in Parochiali tantum templo, alibi vero sine licentia Archidiaconali prohibitum. Non inhaerendum inveterato abusui de copulando in prohibitis gradibus. Bene attendendum ratione impedimenti affinitatis spiritualis. Non servandum tempus illud ante quadragesimam ficticie prohibitum, et contra ecclesiae statuta; vocant enim tres dominicas ante quadragesimam adventum, ita ut volens aliquis nubere, debeat per particularem dispensationem et pecuniariam dationem tale quid obtinere a Parochis. Copulandi debent esse confessi et sacra synaxi refecti. Ex aliena Parochia aut Dyoecesi nullus copuletur, si non habuerint fidem a proprio Parocho in scriptis, quam specificabit in annotatione praefatae copulationis in libro ordinario ad hoc constituto. Similiter specificabitur in eodem libro, si quae intercesserit dispensatio Papalis et nullus admittetur ad hoc sacramentum, qui dixerit alterum coniugem aut mortuum aut summersum, si non probaverit mortem coniugis debitis iuris probationibus. Copulati in prohibitis gradibus separandi quo ad torrum et mensam, quoadusque obtineatur dispensatio.

SACRAMENTI EXTREMAE UNCTIONIS DECRETA

Statutum, ut quilibet Parochus summam adhibeat operam, quatenus per conciones populus in-

katerih primerih, ki so nadvse razširjeni in skorajda vsakodnevni, sem župnikom dovolil, da spovedovanec dajo odvezo. Ob istem času se ne sme spovedovati več ljudi hkrati. V zvezi s tem zakramentom se je sestel zbor vse duhovščine, na katerem je bilo sklenjeno, da spovedniki spovedovance pozorno izprašajo, saj kmetje sami od sebe ničesar ne povedo. Spovedniki ne smejo dovoliti načina naštevanja grehov po desetih zapovedih brez natančne opredelitve, števila in okoliščin, ki spremenijo vrsto dejanja.⁵³ Do sedaj se je namreč nepretrgoma uporabljal Lutrov način splošne spovedi. Tistih, ki so umrli, ne da bi sledili temu cerkvenemu pravilu, se brez predhodnega posveta z arhidiaonom ne sme cerkveno pokopati.

ODLOKI O ZAKRAMENTU ZAKONA

Glede podeljevanja zakramenta sv. zakona se je treba vselej v vsem držati določb Tridentinskega koncila, ne glede na kakršne koli stare navade in pravila. Župnikom je prepovedano, da bi brez vednosti in pisnega dovoljenja arhidiakonskega sedeža odločali o številu poročnih oklicev. Ta zakrament je dovoljeno obhajati zgolj v župnijski cerkvi, drugje pa je to brez arhidiakonovega dovoljenja prepovedano. Ne sme se slediti stari zlorabi sklepanja zakonske zveze oseb v prepovedanih sorodstvenih kolenih. Dobro je treba biti pozoren na zadržek duhovnega sorodstva.⁵⁴ Ni se treba držati prepovedi za čas pred štiridesetdnevni postom, ki je napačna in proti cerkvenim določilom. Tri tedne pred postom namreč imenujejo advent, tako da bi morali tisti, ki bi se želeli poročiti, od župnikov pridobiti poseben spregled in dati denarni prispevek. Tisti, ki se nameravajo poročiti, morajo biti spovedani in okrepani s svetim obhajilom. Iz tuje župnije ali škofije se ne sme poročiti nikogar, ki ne bi imel od svojega župnika pisnega potrdila, ki ga je treba navesti v zapisu o tej poroki v posebej za to določeni knjigi. Podobno je treba v isti knjigi zabeležiti, če bi bil podan papeški spregled. K temu zakramentu se ne sme pripustiti nikogar, ki bi trdil, da je njegov zakonec umrl ali utonil, če smrti zakonca ne dokaže s potrebnimi pravnimi potrdili. Tiste poročene, ki so bili v prepovedanih sorodstvenih kolenih, je treba ločiti od postelje in mize, vse dokler ne dobijo spregleda.

ODLOKI O ZAKRAMENTU BOLNIŠKEGA MAZILJENJA

Določeno je bilo, naj se vsak župnik kar najbolj potruji in ljudstvo med pridigami pouči o prejema-

⁵³ Namreč iz negrešnega v grešno (ali obratno).

⁵⁴ Mišljen je odnos oziroma razmerje med udeleženci pri krstu (krstni boter, krstitelj, krščeneec) in tudi njihovimi sorodniki. Duhovno sorodstvo je do moderne dobe izhajalo tudi iz birmе (gl. Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 445–446).

struat in susceptione sanctae extremae unctionis. Explicetur sacramenti huius utilitas, et post sufficientem instructionem praecipendum omnibus et singulis utriusque sexus, ut illud recipiant; sin minus ubi visus fuerit aliquis contemptus, procedetur contra ipsum, ut Constitutiones mandant. Si autem hoc contigerit per negligentiam curati, tunc curatus sit ipso facto suspensus a divinis; quod si etiam parochus talem, in quo visus fuerit aliquis contemptus circa hoc sacramentum, attentaverit tradere ecclesiasticae sepulturae, eadem poena mulctabitur. Quod vero ad ritus servandos, servantur ii, quos Rituale Romanum praescribit. Quod ad stollam pro administratione sacramenti huius dandam attinet, nihil conclusum, quia determinatum ex unanimi totius cleri consensu statuendam.

DECRETA SACRAMENTI ORDINIS

Circa hoc sacramentum nihil determinatum est, quia non est intra sphaeram meae activitatis, solum prohibitum parochis suscipere ullum sacerdotem, qui prius non se praesentet sedi Archidiaoconali ostendatque formata. Neque ullus admittatur ad faciendas primitias eodem Archidiacono inconsulto.

Et haec quo ad sacramenta.

DECRETA PERSONALIA AD DOMINOS PAROCHOS, VITAMQUE, HONESTATEMQUE ILLORUM CONTINGENTIA

DECRETA SPECTANTIA DOMINUM IOANNEM SERZA PAROCHUM IN LOS

Vigore constitutionum synodaliū non se absentabit a ressidentia, neque diutius emanabit quam per tres dies, non habita licentia ab Archidiacono in scriptis. Renovatur et de novo mandatur servari decretum datum de reaedificatione templi, sin minus ex proprio domini parochi marsupio fiat. Ut supradicta decreta adamussim exequantur intra terminum unius anni post receptionem et publicationem, serio et districte mandatur sub poena interdicendarum ecclesiarum; quod si ex supina domini parochi negligentia aliquis defectus fuerit, alia iuris media prae manibus erunt accipienda.

nju svetega bolniškega maziljenja. Župnik naj najprej ljudem razloži koristi tega zakramenta, po dovolj temeljiti razlagi pa vsem in vsakomur, moškim in ženskam, naroči, naj prejemajo ta zakrament. Če bi kjerkoli opazili zaničevanje tega zakramenta, je treba proti temu ukrepati v skladu z določili konstitucij. Če pa bi se to zgodilo zaradi brezbriznosti duhovnika, se temu duhovniku samodejno izreče prepoved duhovniških opravil. Enaka kazen bo doletela župnika, ki bo poskušal cerkveni pogreb zagotoviti osebi, pri kateri je bil opažen prezir do tega zakramenta. Kar zadeva način podelitve, je treba ohraniti tisto, kar predpisuje Rimski obrednik. Kar se tiče štolnine, ki pritiče podeljevanju zakramenta, ni bilo sklenjeno nič, saj je bilo določeno, da je do tega sklepa treba priti z enodušnim soglasjem vse duhovščine.

ODLOKI O ZAKRAMENTU MAŠNIŠKEGA POSVEČENJA

Glede tega zakramenta ni bilo določeno nič, saj to ne spada med naloge moje službe. Bilo je le prepovedano, da bi župniki sprejeli duhovnika, ki se ne bi prej predstavil arhidiakonskemu sedežu ter pokazal dokazila o posvečenju in usposobljenosti. Prav tako naj se nikomur ne dovoli, da bi daroval novo mašo brez predhodnega posvetovanja z arhidiakonom.

To bi bilo vse, kar se tiče zakramentov.

OSEBNI ODLOKI, KI SE NANAŠAJO NA GOSPODE ŽUPNIKE, NJIHOVO ŽIVLJENJE IN UGLED

ODLOKI, KI SE NANAŠAJO NA GOSPODA JANEZA ŠERCA, ŽUPNIKA V LOŽU

Na podlagi sinodalnih konstitucij je brez pisnega arhidiakonovega dovoljenja prepovedano biti odsoten in ostati zunaj sedeža župnije dlje kot tri dni. Ponovi se in znova naroči, da je treba izpolniti odlok o prezidavi cerkve, v nasprotnem primeru naj stroške plača sam gospod župnik. Da bi se zgoraj omenjeni odloki dejansko izvršili v roku enega leta po njihovem sprejetju in objavi, to naročamo z vso resnostjo in strogostjo ter pod grožnjo interdikta nad cerkvami.⁵⁵ Če bo prišlo do kake napake zaradi nemarnosti in brezbriznosti gospoda župnika, bo treba sprejeti druga pravna sredstva, ki bodo na razpolago.

⁵⁵ Mišljene so podružnične cerkve loške župnije.

DECRETA DOMINUM BALTHASAREM BURZERUM PAROCHUM IN SANCTO CANCIANO CONCERNENTIA

Sub poena 25 florenorum prohibitum habere vinum vendibile sub tecto Parochiali ob multa absurda vitanda. Denuntiationes matrimoniales nunquam omittat, neque plures una die faciat sub poena arbitraria, inconsulta sede Archidiacionali. Sub poena arbitraria prohibetur, ne in alio quam Parochiali templo benedicat sponso, minusve in privatis domibus, quod etiam intelligi vollo de sacramento Baptismi et hoc inconsulta sede Archidiacionali. Si imposterum convictus de aliqua fornicatione, reviviscent coeterae eius omnes fornicationes et adulteria et pro singulo egregie castigabitur. Sororem, quam vi minusve ad sacrilege fornicandum, alteri Clerico subiecit, non teneat sub Parochiali tecto, alias tanquam contra infamem personam procedetur. Propter commissa scandala in ebrietatibus castigatus fuit pecunialiter cum comminatione suspensionis a divinis, si saepius ista commiserit. Ut spurium ex sacrilego et damnato coitu praedictae eius sororis cum clerico venientem et sepultum in sacristia parochiae exhumet, est enim contra decorem ecclesiae et decentiam morum.

DECRETA PAROCHI IN OBLOCH NULLA SUNT

quia antequam visitarem ex hac vita decessit, et qui iam ibi est parochus per modum provisionis positus nihil tale egit ante vel post visitationem ut indigeat decretis.

DECRETA PAROCHI IN CIRCUNIZ NULLA SUNT

quia per concessionem nescio qualiter emendicatam a foro Patriarchali dicit se exemptum a iurisdictione ordinaria archidiacionali Raiffnicensi et ideo visitare non potui.

DECRETA PAROCHI CIVITATIS COCEUIAE NULLA SUNT

quia ob continuos rumores rusticorum nulla ordinaria visitatio est facta; est tamen ibi iam unus Reverendus nomine Ioannes Herberus vir doctus et a

ODLOKI, KI SE NANAŠAJO NA GOSPODA BALTAZARJA WURZERJA, ŽUPNIKA V ŠKOCJANU

Da bi se izognili mnogim neprimernim rečem, je pod kaznijo 25 goldinarjev v župnišču prepovedano prodajati vino. Župnik naj ne izpušča poročnih oklicev in naj v enem dnevu brez posveta z arhidiakonom ne naredi več kot enega, sicer ga doleti arbitrarna kazen.⁵⁶ Pod grožnjo arbitrarne kazni je prepovedano, da bi župnik brez posveta z arhidiakonom blagoslovil zaročence kje drugje kakor v župnijski cerkvi ali celo v zasebnih hišah. Pričakujem, da bo to upoštevano tudi za zakrament krsta. Če bo v bodoče obsojen še za kako nečistovanje, bomo upoštevali vsa njegova dosedanja nečistovanja ter prešustva in za vsako posamezno bo strogo kaznovan. Svoje sestre, ki jo je na silo in z grožnjami predal drugemu duhovniku v svetoskrunsko nečistovanje, ne sme imeti v župnišču, sicer bomo proti njemu postopali kot proti nečastni osebi. Zaradi prestopkov, ki jih je zagrešil v pijanosti, je bil denarno kaznovan, zagrožena mu je bila tudi prepoved opravljanja duhovniških opravil, če bi to še kdaj ponovil. Pankrta iz svetoskrunske in preklete zveze med njegovo prej omenjeno sestro in duhovnikom, pokopanega v zakristiji župnijske cerkve, naj da izkopati, kajti to je v nasprotju s cerkvenim dostojanstvom in spodobnostjo.

ODLOKOV ZA ŽUPNIKA V BLOKAH NI,

ker je že pred mojo vizitacijo župnik umrl in tam začasno nastavljeni župnik pred vizitacijo ali po njej ni naredil nič takega, kar bi bilo v nasprotju z odloki.

ODLOKOV ZA ŽUPNIKA V CERKNICI NI,

ker je na podlagi dovoljenja, ki ga je na meni neznan način izprosil od patriarhatskega sodišča, izjavil, da je izvzet iz redne cerkvene oblasti ribniškega arhidiakona, zaradi česar tam nisem mogel vizitirati.

ODLOKOV ZA ŽUPNIKA MESTA KOČEVJE NI,

ker zaradi neprestanih kmečkih nemirov nobena redna vizitacija ni bila izvedena. Tam je sicer častiti Janez Herber, učenjak, ki ga dobro poznam. Na ta

⁵⁶ Arbitrarna kazen: kazen, o višini katere prosto presoja sodnik oz. nasploh tisti, ki jo določi.

me bene cognitus; ad hoc beneficium praesentatus a Caesarea maestate, sed nondum a celsitudine vestra confirmatus.⁵⁷

DECRETA DOMINI IOANNIS DIENSTMANI PAROCHI IN BONO CAMPO

Pro admissa et iussa administratione sacramenti matrimonii in prohibitis gradibus, nempe 3° et 4° inter iuniorem Periz et eius exorem meos Parochianos de Maseren, procurabit a sede apostolica (sicuti in suis promisit litteris datis 24. Ianuarii 1633 et apud officium Archidiaconale existentibus) dispensationem, et hoc intra terminum duorum mensium, sin minus de iure contra te procedetur tamquam contra apostolicae auctoritatis usurpatorem et dispensatorem.⁵⁸

Quod per montopolitanam (!) apostolicam visitationem iniunctum fuit, ne sub Parochiali tecto vinum venale haberetur, illud ipsum serio et districte mandatur, ne imposterum sub quacumque tandem formalitate hoc facere attentetur sub poena florenorum 100 causae alicui piae attribuendorum ipso facto irremisibiliter incurrenda.

Quod ad rusticos filialium ecclesiarum attinet hoc imposterum servandum iniungitur nempe ut census debitus a quolibet rustico detur ecclesiae sicuti etiam dimidium prinsenarum (!),⁶⁰ redemptionis, sive ut vocant *abkhauff*,⁶¹ item decimorum denariorum, poenarum et castigationum detur ecclesiae, alterum vero dimidium ipsi Parocho et quidquid hactenus de supradictis recepit, id onerando suam conscientiam restitui ecclesiis mandatum fuit, excipiendo poenas, de quibus intelligi vollo solum posthac. Quod vero attinet ad steuras et rabbotas, id ad ipsum parochum pertinere cognitum fuit, salvo tamen iure si contrarium probaretur et urbarium quo docuit haec ad ipsum pertinere sit probatum.

Quia post primum mandatum de non adeundo concubina sub poena florenorum 25, spretis omnibus eam convenire attentavit, ut per ipsiusmet confessionem constitit, fuit mandatum, quatenus termino dierum octo poenam debeat deponere aliter contra ipsum aliis iuris mediis procedetur.

Quia hactenus error iste irrepsit, ut spretis ecclesiae praeceptis et superiorum mandatis, attentaverit in privatis saecularium domibus sacramentum baptismi conferre, item quoad matrimonii celebrationem non inhaerere concilio Tridentino, comminatum fuit,

beneficij ga je prezentiralo cesarsko veličanstvo, vendar ga vaša visokost še ni potrdila.

ODLOKI ZA GOŠPODA JANEZA DIENSTMANA, ŽUPNIKA V DOBREPOLJU

Za dovoljeno in ukazano podelitev zakramenta svetega zakona med osebama v prepovedanih sorodstvenih kolenih, namreč v tretjem in četrtem, med Pericem mlajšim in njegovo soprogo, mojima župljanoma iz Grčaric, mora od apostolskega sedeža (kot je obljubil v svojem pismu z dne 24. januarja 1633, shranjenem v arhidiakonovem uradu) pridobiti spregled, in to v roku dveh mesecev. V nasprotnem primeru ga⁵⁹ bomo obravnavali kot osebo, ki se je polastila apostolske oblasti in jo izvajala.

Ker je bilo z metropolitno apostolsko vizitacijo določeno, da se v župniščih ne sme prodajati vina, resno in strogo ukazujemo, da se v bodoče v kakršni koli obliki tega ne poskuša narediti. Za to je zagrožena nespregljiva kazen sto goldinarjev, ki jih je treba darovati v pobožne namene.

Kar se tiče kmetov, podložnih podružničnim cerkvam, je treba v bodoče upoštevati, da mora dati vsak kmet cerkvi določen činž in polovico primščine, odkupnine, ki jo imenujejo *abkhauff*, prav tako polovico desetini v denarju, glob in kazni, drugo polovico pa mora dati samemu župniku. Ukazano je še bilo, naj župnik – in to nalagamo na njegovo vest – vrne cerkvam vse, kar je doslej prejel od zgoraj omenjenega, izvzemši globe, za katere hočem, da se jih upošteva samo od sedaj naprej. Ugotovljeno je bilo, da štibre in tlaške obveznosti pripadajo samemu župniku, razen če bi bilo pravno priznано nasprotno. Preveriti je treba tudi urbar, s katerim je dokazoval, da omenjene dajatve pripadajo njemu.

Ker ni upošteval prvega ukaza, da se pod kaznijo 25 goldinarjev ne sme približati priležnici in se je z njo ne glede na vse sestajal, kakor je razvidno iz njegove izpovedi, je bilo ukazano, da mora v roku osmih dni plačati omenjeno kazen, sicer bomo zoper njega ukrepali z drugimi pravnimi sredstvi.

Ker se je ta zabloda razpasla do te mere, da je ob zaničevanju cerkvenih predpisov in navodil predstojnikov v zasebnih posvetnih hišah delil zakrament krsta in ker se tudi pri sklepanju zakonskih zvez ni držal določil Tridentinskega koncila, je bilo zagroženo,

⁵⁷ Pripis ob robu: non habet facultatem exercendi, nisi confirmatio habita (?).

⁵⁸ Pripis ob robu: matrimonium nullum vel puniendus parochus (?).

⁵⁹ V izvorniku je uporabljena 2. oseba ednine: te.

⁶⁰ Pravilno: primitiarum (?).

⁶¹ V izvorniku nemška beseda v kurzivi. Gl. tudi op. 13.

si imposterum hoc fecerit, ipso facto esse suspensum a Divinis per tres menses et hoc toties quoties.

Vestimenta sacra, candelabra, vexila, cruces, mapae et coetera, si ad alium, quam ad proprium ordinarium pro benedictione detulerit, sint interdicta. In alio praeterquam sacro et benedicto loco nec per se nec per coperatores (!) suos perficiet tremendum illud sacrificium missae. Credita, quae sunt cuiusque ecclesiae, mandatum fuit Parocho, ut in hoc eius onerata conscientia exigit omnia adhibita diligentia, ut urbarium Caesareum seu Archiducale suorum Parochialium bonorum termino unius mensis procurat.

Ratione stollae in administrationis sacri matrimonio (!) intelligo de iure Parochiali, si intra terminum unius mensis non probaverit, antecessores suos, nempe Struchel et Rantium, plus accepisse quam quatuor Patios, sit prohibitum plus accipere, per hoc tamen nollo praeiudicatum stollae provenienti Capellano. Prohibitum fuit etiam illi, ne se immisceret in exercendis iis muneribus, quae autoritatis Archidiaconalis sunt. Iste reverendus parochus per susceptionem alterius Parochiae cessit hoc beneficium, ad quod ego per Caesarem fui praesentatus, nondum tamen confirmatus. Eadem tamen decreta servari facio a meis Vicariis et Capellanis.⁶²

DECRETA DOMINUM PAROCHUM IOANNEM IACHSIZ IN RIECH CONCERNENTIA

Quia in omnibus iste deliquit et omnium factum reus, iudicialiter formato processu privatus fuit beneficio, tandem sub alio diocoesi mortuus; longum enim esset omnia ennumerare (!), cum neque sciverit celebrare, templum tenuerit tamquam porcile, sacramenta vendiderit, in ipsa pixide sive ciborio, in quo asservari solent sacrae hostiae, inventi fuerint vermes praeter coeteras sordes, fuit concubinarium incorregibilis et saepius contra me volentem eum castigare totam plebem commovit, ita ut bis in evidenti fuerim vitae discrimine; ad illam Parochiam positus est reverendus Lavrentius Cumar meus olim capellanus per modum provisionis.⁶⁶

da mu bo v primeru, če bo v bodoče to počel, vsakič s samim dejanjem za tri mesece izrečena prepoved opravljanja duhovniške službe.

Če je bogoslužna oblačila, svečnike, bandera, križe, oltarne prte in druge predmete za blagoslov prinašal k drugemu ordinariju in ne k svojemu, je vse to prepovedano uporabljati. Na nobenem drugem kraju razen na posvečenem oziroma blagoslovljenem ne sme niti sam niti njegovi kaplani opravljati strahospoštljive mašne daritve. Glede dolgov do katere koli cerkve je bilo župniku naročeno, naj vse vestno in nadvse natančno izterja ter v roku enega meseca poskrbi za cesarski oziroma nadvojvodski urbar svojega župnijskega premoženja.⁶³

Glede štolnine za podeljevanje svetega zakona v skladu z župnijskimi pravicami ugotavljam, da mu bo v primeru, če v roku enega meseca ne bo dokazal, da sta njegova predhodnika Štrukel in Rancij prejela več kot štiri reparje, prepovedano prejemati več od tega.⁶⁴ S tem pa nočem vnaprej določiti štolnine za bodočega kaplana. Župniku je bilo tudi prepovedano vmešavati se v izvajanje tistih nalog, ki spadajo pod oblast arhidiakona. S sprejetjem druge župnije je častiti župnik odstopil beneficij,⁶⁵ na katerega je cesar prezentiral mene, vendar še nisem bil potrjen. Skrbim za to, da te odloke spoštujejo tudi moji vikarji in kaplani.

ODLOKI, KI SE NANAŠAJO NA JANEZA JAKŠIČA, GOSPODA ŽUPNIKA V KOČEVSKI REKI

Ker se je ta pregrešil v vsem in je bil za vse to tudi obtožen, mu je bil beneficij po končanem sojenju odvzet in je naposled umrl v drugi škofiji. Predolgo bi bilo namreč naštevati vse, saj ni znal niti maševati, njegova cerkev je bila podobna svinjaku, zakramente je prodajal, v ciboriju, v katerem hranimo svete hostije, so bili poleg druge nesnage odkriti črvi. Bil je nepopravljiv priležnik in večkrat je proti meni, ko sem ga hotel kaznovati, nahujskal vso župnijo, tako da sem bil dvakrat v resni življenjski nevarnosti. Na to župnijo je bil začasno nastavljen častiti Lovrenc Kumar, moj nekdanji kaplan.

⁶² Pripis ob robu: necessaria praesentatio et confirmatio.

⁶³ Župnija je bila pod patronatom deželnega kneza, ki je poleg nadvojvodskega nosil tudi cesarski naslov kot izvoljeni cesar, zato pridevnika »cesarski« in »nadvojvodski«.

⁶⁴ Repar je srebrnik v vrednosti štirih krajcarjev. Gl. tudi op. 13.

⁶⁵ Beneficij sv. Andreja.

⁶⁶ Pripis ob robu: provideatur de praesenti [...] praesentatus [...] non fiat nisi prius data notitia.

DECRETA PAROCHI IN CERMOSNIZ
GEORGII GATZNIG

Intermittat usuram, et ut vocant mercantias sub poena arbitraria, evitet ebrietates, scandala ex illis provenientia, sectetur castitatem, et serio admonitus propter commisam primam fornicationem.

DECRETA DOMINI PAROCHI IOANNIS
PETERLINI IN OSSIUNIZ

Ebrietates evitandas esse sub poena florenorum 25, omnia enim eius delicta ex his provenire reperi. Concubinam, quam habebat, dimisit, reassumpsit et propter hoc bis castigatus, iterum tamen et tertio recepit illam. Commendatus est illi cultus ecclesiarum, nam tanta est ibi barbaries, ut etiam illuc accedere perhorrescat homo.

DECRETA DOMINI PAROCHI IOANNIS
STAIRER IN NESTHELTOLL

Sub poena suspensionis a divinis per tres menses iniunctum est illi, ne amplius transferat vigiliis ab una die ad alteram, ne amplius in prohibitis gradibus et temporibus copulet sub poena florenorum 50. Mandatum est illi, ut non cohabitaret cum concubina sub tecto ipsius, sed habitet in Parochiali domo. Castigatus fuit bis propter scandala publica, suspensus semel a divinis per duos menses, cum examinatus de administratione sacramentorum nihil sciverit et legere sacrum ignoraverit, sub poena gravi prohibitum, ne in domo vinum venale habeat.⁶⁷

DECRETA DOMINI PAROCHI GEORGII
MIKULARIZ

Sub poena suspensionis a Divinis iurabit, ut nomina baptizatorum, matrimonio iunctorum, et cum morte vitam commutantium in particulare libro anotentur. Si imposterum cum concubina non solum commercium, sed vel colloquium habuerit, indicitur illi privatio beneficij ipso facto sine ulla alia declaratione, ut hoc propter incorrigibilitatem.

ODLOKI ZA JURIJA GAČNIKA, ŽUPNIKA
V ČRMOŠNJICAH

Naj se neha ukvarjati s posojanjem denarja in trgovino, sicer mu grozi arbitrarna kazen. Izogibati se mora pijančevanju in škandalom, ki izhajajo iz njega. Prizadeva naj si za moralno čistost, resno je bil opozorjen zaradi prvega zagrešenega nečistovanja.

ODLOKI ZA JANEZA PETERLINA,
GOSPODA ŽUPNIKA V OSILNICI

Izogibati se mora pijančevanju, za kar je zagrožena kazen 25 goldinarjev. Ugotovil sem namreč, da vsi njegovi prestopki izhajajo iz pijančevanja. Priležnico, ki jo je imel, je odslovil, potem ponovno sprejel in bil zaradi tega dvakrat kaznovan, a vendar jo je ponovno – že tretjič – vzel nazaj. Priporočeno mu je bilo, naj uredi zunanjščino cerkva, kajti tam vlada takšno barbarstvo, da se človek takoj ob prihodu kar zgrozi.

ODLOKI ZA JANEZA ŠTAJRERJA,
GOSPODA ŽUPNIKA V KOPRIVNIKU

Pod kaznijo prepovedi opravljanja duhovniške službe za tri mesece mu je bilo naloženo, da ne predstavlja vigilij z enega dne na drugega ter da ne poroča ljudi v prepovedanih kolenih in ob prepovedanem času, za kar mu je bila zagrožena kazen 50 goldinarjev. Dobil je ukaz, naj ne prebiva skupaj s priležnico v njeni hiši, ampak mora bivati v župnišču. Dvakrat je bil kaznovan zaradi javnega pohujšanja, enkrat mu je bila izrečena prepoved opravljanja duhovniške službe za dva meseca, ko med pregledom ni ničesar vedel o podeljevanju zakramentov in ni znal brati maše. Pod grožnjo hude kazni mu je prepovedano, da bi v župnišču prodajal vino.

ODLOKI ZA GOSPODA ŽUPNIKA
JURIJA MIKULARIČA⁶⁸

Pod kaznijo prepovedi opravljanja duhovniške službe mora priseči, da bo v posebni knjigi beležil imena krščenih, poročenih in preminulih. Če bo v prihodnje s priležnico občeval ali samo govoril, mu bo beneficij brez drugega pojasnila takoj odvzet, in to zaradi njegove nepopoljšljivosti.

⁶⁷ Pripis ob robu: quis confirmaverit praesentem sacerdotem?

⁶⁸ Iz seznama vseh župnij lahko sklepamo, da gre za župnika iz Kostela.

DECRETA DOMINI PAROCHI IOANNIS ES
IN MESSEL

Si concubinam intra octo dies non dimiserit, sit suspensus per annum ipso facto a divinis et si dimissam et in domo aliqua illius villae habitantem frequentaverit vel se permiserit ab ipsa visitari sub tecto Parochiali, taceo si commertium haberet, sit ipso facto a beneficio et officio privatus. Si se inebriaverit, ut se virum nesciat et ecclesiasticum, ut saepius iam per ipsius scandala data suis Parochianis demonstravit, toties quoties octo dierum carcere in pane et aqua castigabitur.

Notandum Parochiam Messell, Cermosnitz, Os-siuniz et Costell propter exiguitatem proventuum, barbariem hominum, et indigentiam sacerdotum debere etiam me debuisse multa dissimulasse etiam enormia scelera, ut greges illi Pastore quamvis etiam pessimo non desererentur.

Et haec sunt, quae tum generaliter tum particulariter per me ad maiorem Dei gloriam, Ecclesiae Catholicae incrementum, et animarum sanctae huic sedi Patriarchali concreditarum salutem decreta fuerunt. Quae ut adamussim servarentur, determinavi in Domino, ut singulis annis terna fiat congregatio totius Cleri in mea ressidentia, in qua, quae occurrunt proponenda, a Reverendis proponuntur, annotantur, et eo modo, quo fieri potest, providetur, fit in quadagesima particulare examen ratione scientiae et intelligentiae circa casus reservatos, circa excommunicationes coenae Domini et reservatas in pluribus locis. Proponuntur dubia circa administrationem sacramentorum, aliaque quam plurima, quae salutari animarum sunt necessaria. Et huic quinquenali sat laboriosae et discriminosa administrationis meae Archidiaconalis informationi collophonem imponens, me Illustrissimae et Reverendissimae Celsitudinis vestrae favori, gratiae et protectioni commendo.

Datum ex Raiffnicensi Patriarchali ressidentia Archidiaconali die 8. Februarii 1638.

Illustrissimae et Reverendissimae Celsitudinis Vestrae

Servus et Capellanus

Franciscus Maximilianus Vaccanus de Schönpass, Archidiaconus Patriarchalis etc., manu propria.

ODLOKI ZA JANEZA ESA, GOSPODA
ŽUPNIKA V MOZLJU

Če v osmih dneh ne odslovi priležnice, mu bo s tem dejanjem za eno leto izrečena prepoved opravljanja duhovniške službe. Če jo bo potem, ko jo bo odslovil, še vedno obiskoval na njenem domu v vasi, kjer prebiva, ali če bo dovolil, da ga ona obiskuje v župnišču, ali pa bo celo občeval z njo, bo takoj, ko bo to storil, ostal brez beneficija in službe. Če se bo tako napil, da bo pozabil, da je mož in duhovnik, kot je svojim župljanom že pogosto pokazal s svojimi pohujšljivimi dejanji, bo vsakič kaznovan z osmimi dnevi ječe ob kruhu in vodi.

Treba je opozoriti, da morajo župnije Mozelj, Črmošnjice, Osilnica in Kostel zaradi pičlih dohodkov, barbarstva ljudi in pomanjkanja duhovnikov mnogo stvari prikriti in da sem moral tudi sam prikriti veliko stvari, celo izredno hude zločine, da ne bi tamkajšnje črede ostale še brez teh, četudi zelo slabih pastirjev.

To so stvari, ki sem jih tako na splošno kot tudi bolj podrobno odredil v večjo božjo slavo, za rast katoliške cerkve in za zveličanje duš, ki so zaupane temu svetemu patriarhatskemu sedežu. Da pa bi se to resnično spoštovalo, sem se v Gospodu odločil, da vsako leto pri svojem sedežu trikrat skličem zbor vse duhovščine, na katerem bodo častiti duhovniki izpostavili to, na kar je treba opozoriti. To bomo zapisali in poskrbeli, da se v skladu z možnostmi reši. V postnem času bo v več krajih izvedeno posebno preverjanje znanja in razumevanja glede pridržanih primerov, prepovedi prejemanja obhajila in drugih pridržanih prepovedi. Izpostavljeni naj bodo dvomi glede podeljevanja zakramentov in številne druge zadeve, ki so nujne za zveličanje duš. In ko temu petletnemu poročilu o svojem precej napornem in težkem upravljanju arhidiakonata dodajam sklepni zapis, se vaši presvetli in prečastiti visokosti priporočam za naklonjenost, milost in zaščito.

Izdano 8. februarja 1638 v patriarhatski rezidenci ribniškega arhidiakona.

Vaše presvetle in prečastite visokosti

služabnik in kaplan

Frančišek Maksimilijan Vaccano iz Šempasa, patriarhatski arhidiakon itd., lastnoročno.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ACAU – Archivio della curia Archivescivile
Udinese
fasc. 753.

LITERATURA

- Kušej, Rado: *Cerkveno pravo katoliške cerkve*. Ljubljana: Založba juridične fakultete, 1927.
- Lavrič, Ana: *Ljubljanska škofija v vizitacijah 17. stoletja (Vizitacije kot vir za umetnostno zgodovino)*. Ljubljana: Elektronske izdaje Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta, 2007.
- Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*. Zagreb: JAZU, 1973–1978.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.
- Tavano, Luigi in France M. Dolinar: Vaccano (Vacani), Franz Maximilian (geslo). *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches (1648–1803). Ein biografisches Lexicon* (ur. Erwin Gatz). Berlin: Duncker u. Humblot, 1990, str. 530–531.
- Vincoletto, Roberta (ur.): *Visitaciones Generales – Status Dioecesis Justinopolitanae sub Episcopo Francisco Zeno 1660–1680*. Koper: Histria editiones, 2012.
- Žnidaršič Golec, Lilijana: *Cerkvene ustanove in službe v zgodnjem novem veku na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.

S U M M A R Y

Ribnica Archdeaconate administrative report for the period of 1633–1638

The contribution contains a transcript and translation of the Ribnica Archdeaconate administrative report for the period of 1633–1638. The Latin original is kept in the Archdiocesan Archives in Udine/Videm. The report was drawn up in February 1638 by the Archdeacon of Ribnica, Franz Maximilian Vaccano, and submitted to his superior, the Aquileian Patriarch Marco Gradenigo. The document describes in detail the situation in the ecclesiastic and religious spheres across the parishes within the Archdeaconate of Ribnica. The latter fell under the Patriarchate of Aquileia and in the period concerned embraced the following thirteen parishes: Dobropolje, Škocjan, Bloke, Lož, Cerknica, Kočevje, Kočevska Reka, Osilnica, Kostel, Mozelj, Koprivnik, Črmošnjice, and Ribnica.

The report begins with an overall introduction in which Vaccano draws attention to the scope of the archdeaconate, the patronage of parishes, their low revenues, and the »barbarism« of the population inhabiting the southern part of the archdeaconate. From the introduction, the author moves on to discuss the issue concerning the administration of the archdeaconate, first listing joint decrees for parishes and succursal churches and then providing a list of joint decrees on church sacraments. He concludes the substantive part of the report by bringing forth decrees that refer to individual parish priests.

The author of the report portrayed himself as a diligent leader and archdeaconate administrator who, undeterred by the poor ecclesiastic and economic conditions that prevailed in his parishes, continuously strove to elevate religious life as well as ensure proper administration of the sacraments and respect for ecclesiastical hierarchy. He pointed to a number of minor or major deviations from Church regulations and expected parish priests to lead their congregations by example. Parish priests, he noted, committed many impious deeds, particularly those of concubinage, selling wine at the parish house, and engaging in drunken feasts, which he endeavoured to put an end to, even by threatening with various sanctions. He stressed that his report was a result of numerous visitations and journeying from one parish to another, during which he also found himself in grave danger on a few occasions.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 75.046.3:27-774(497.434Ribnica)"16"

Prejeto: 2. 7. 2018

Blaženka First

prof. um. zgod. in filoz., muzejska svetnica, Narodni muzej Slovenije, Prešernova cesta 20, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: blazenka.first@nms.si

Ribniško obdobje Mojstra HGG**Zgodovinske okoliščine nastanka Geigerjevih slik v ribniški župniji**

IZVLEČEK

V štiridesetih letih 17. stoletja je oltarne slike za nekaj podružničnih cerkva v ribniški župniji naslikal Hans Georg Geiger pl. Geigerfeld, bolj znan kot Mojster HGG. Za ovrednotenje njegovega ribniškega opusa in za njegovo pravilno umestitev v prostor, čas in na ustrezno mesto v slovenski zgodovini umetnosti je potreben celovit pogled na ribniški distrikt v letih katoliške obnove. Članek pa skicira tudi kulturne, družbene in cerkvenoupravne razmere na širšem območju takratne Dolenjske, na katerem je delovala Geigerjeva delavnica. V luči vizitacijskega poročila ribniškega župnika in arhidiakona Frančiška Maksimilijana Vaccana in v kontekstu povezav med tedanjim lokalnim plemstvom (naročniki) pa vplivnimi kleriki in samostanskimi redovi (izvajalci programov posttridentinske katoliške obnove) se zrcalijo globlji vzvodi in zakonitosti Geigerjevega sakralnega slikarstva. Ključno vlogo v njem so imele grafične predloge – naročnikom jamstvo za korektnost rekatolizacijskih vsebin, slikarju pa vzor in opora pri formalnem in slogovnem podajanju naročene likovne snovi.

KLJUČNE BESEDE

oltarno slikarstvo, Mojster HGG, Hans Georg Geiger von Geigerfeld, Ortnek, grajska cerkev sv. Jurija, Frančišek Maksimilijan Vaccano, plemiške rodbine, Moscon, Lichtenberg, Erdödy, Khisl, ribniška župnija in arhidiakonat, kanonske vizitacije, grafične predloge, protestantizem, protireformacija, katoliška obnova

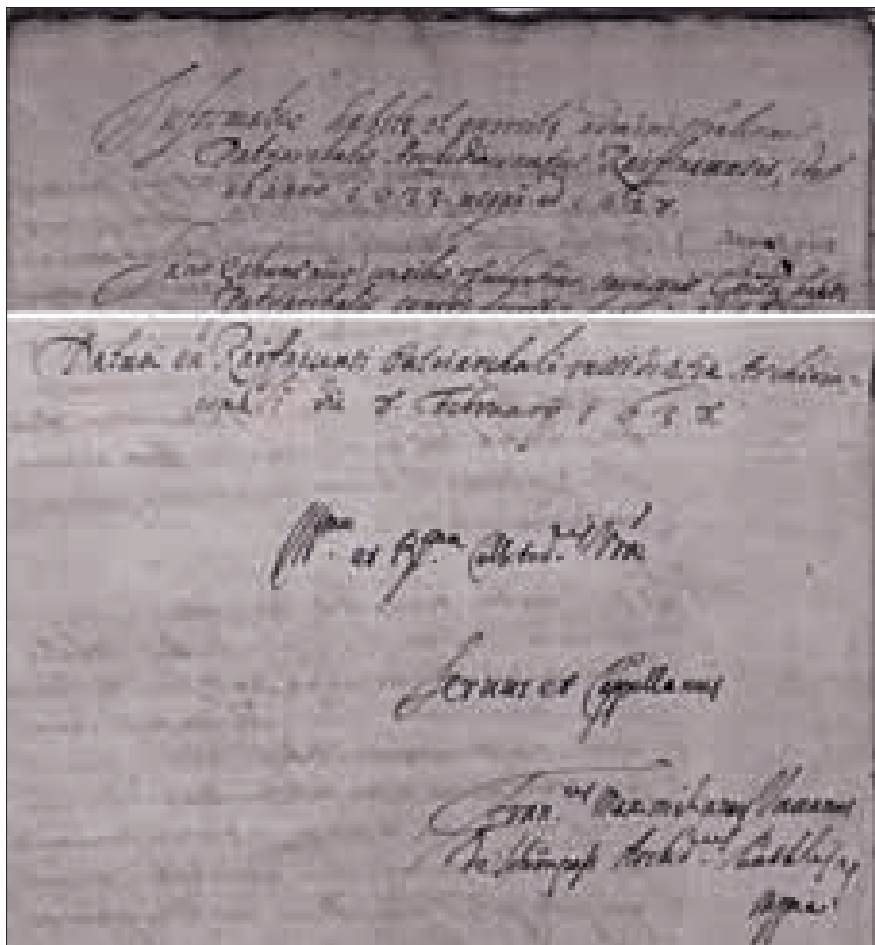
ABSTRACT

MASTER HGG'S RIBNICA PERIOD
HISTORICAL CIRCUMSTANCES OF THE CREATION OF GEIGER'S PAINTINGS
IN THE PARISH OF RIBNICA

In the 1640s, altar paintings for some of succursal churches in the parish of Ribnica were produced by Hans Georg Geiger von Geigerfeld, better known as Master HGG. To evaluate his Ribnica opus and properly place it in time and space as well as to accord it an appropriate place in Slovenian art history, it is necessary to conduct an overall survey of the Ribnica district in the period of Catholic restoration. The article, however, also provides an outline of the cultural, social and ecclesiastic-administrative conditions that dominated the wider area of the then Lower Carniola where Geiger's workshop operated. The visitation report drawn up by the parish priest and Archdeacon of Ribnica Franz Maximilian Vaccano as well as the connections between the local nobility of that time as commissioners on the one hand and influential clerics and monastic orders (the executors of the programmes of post-Trent Catholic restoration) on the other casts light on the deeper motivations and laws of Geiger's religious painting. Print templates were of pivotal importance: by offering guarantee to commissioners as to the correctness of re-Catholicisation contents and by serving as a model and recourse for the painter in his formal and stylistic conveying of the art matter commissioned.

KEY WORDS

altar painting, Master HGG, Hans Georg Geiger von Geigerfeld, Ortnek, St. George's castle church, Franz Maximilian Vaccano, noble families, Moscon, Lichtenberg, Erdödy, Khisl, parish and Archdeaconate of Ribnica, canonical visitations, print templates, Protestantism, Counter-Reformation, Catholic restoration

Francišek Maksimilijan Vaccano, Vizitacijski zapisnik *Informatio habitæ et exercitiæ administrationis Patriarchalis Archidiaconatus Raiffinicensis, id est ab anno 1633 usque ad 1638, 1638, Nadškofijski arhiv Videm.*

Ribniški patriarhatski arhidiakonot je bil v tridesetih letih 17. stoletja vse prej kakor vzoren; še več – življenjski slog tamkajšnje srenje je videti v marsičem povsem neprimeren. Razpuščeno in zakrknjeno je bilo menda laično ljudstvo, za njim pa niso prav nič zaostajali njegovi dušni pastirji. Zatohlo ozračje, v katerem so vladali barbarstvo in krivoverstvo pa slabe navade, hudobija, trdovratnost in trma, je ustvarjalo občestvo trinajstih župnij te cerkvenoupravne enote; svoj delež je pridal tudi tamkajšnji (nižji) kler.¹

Tako vsaj je stanje v svojem distriktu predstavil tedanji ribniški župnik in arhidiakon, mladi in zagnani dušni pastir Francišek Maksimilijan Vacca-

no² (enakega mnenja je bil tudi njegov predhodnik Nikolaj Mrav).³ A neizkušeni začetnik, ki se je že zgodaj spoprijel z zahtevnimi nalogami razmeroma visokega položaja, se zdi oster in neprizanesljiv ocenjevalec. Mladenič se je pri rosnih štiriindvajsetih z doktoratom iz teologije in filozofije vrnil s študija v Rimu in leta 1633⁴ iz sveta visoke kulture stopil v

¹ Zaradi prenizkih dohodkov za preživetje večina tamkajšnjih župnij ni imela pravih dušnih pastirjev, ki bi bili kanonično umeščeni; ponekod so jih zato ribniški arhidiakoni nastavljali le začasno. V župnijah Mozelj, Črmošnjice, Osilnica in Kostel je vizitator zaradi pičlih dohodkov, »barbarskih« župljanov in pomanjkanja duhovnikov pred patriarhom namenoma prikrikl številne nepravilnosti, »celo izredno hude zločine, da ne bi tiste črede ostale še brez tega, četudi zelo slabega pastirja.« AAU, *Informatio habitæ* (Poročilo o vodenju ribniškega patriarhatskega arhidiakonata za obdobje 1633–1638; prevod Mitja Sadek), str. 2, 23.

² V Šempasu pri Gorici rojeni Francišek Maksimilijan Vaccano (tudi Vac(c)ani in Vac(c)anus; 1609–1672), je poleg Ribnice upravljal še župniji Kočevje in Dobropolje, kot arhidiakon pa nadziral trinajst župnij ribniškega arhidiakonata, podrejenega oglejskemu patriarhatu. Leta 1641 je postal generalni vikar in stolni prošt v ljubljanski škofiji (a še nekaj časa upravljal ribniško župnijo), leta 1649 pičenski škof in leta 1654 pomožni ljubljanski škof. Leta 1656 je bil umeščen za ljubljanskega prošta in leta 1663 za tržaškega škofa. Dejaven je bil tudi v političnem življenju kot član deželnih stanov, kranjski deželni upravnik, podpredsednik in dolgoletni poslanec deželnega zbora in cesarjev svetovalec (Dolinar, *Vaccano*, str. 315).

³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 138.

⁴ Datum Vaccanove vrnitve iz Rima in začetka službe v Ribnici se v literaturi razlikuje. Skubic navaja letnico 1632 (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 140), Dolinar 1633 (Dolinar, *Vaccano*, str. 315).

stvarno življenje na surovem kranjskem podeželju.⁵ Po uvodnem, petletnem obdobju pastirske službe v težavnih razmerah materialnega pomanjkanja in vsesplošnega npravnega razkroja je leta 1638 oglejskemu patriarhu Marcu Gradenigu poročal o stanju v arhidiakonatu. Zavezan visokemu poslanstvu ga je presojal strogo: kot božji služabnik, poklican za duhovno vodstvo tamkajšnjega »barbarskega« občestva in odgovoren za usmerjanje zablodele duhovščine s krivih na prava pota.

V času vizitacij ribniškega arhidiakonata med leta 1633 in 1638 je bil Vaccano predan začetnik na svoji prvi službeni postaji; novopečeni teolog in zavzeti dušni pastir z velikimi pričakovanji, vsestranskimi načrti in visoko postavljenimi merili, naravnanimi na smernice in zahteve cerkvenega zbora v Tridentu, se je resno lotil dela. Z enako resnostjo kakor je pojmoval svojo nalogo – izvajanje katoliške obnove,⁶ ki je prišla po viharni fazi protireformacije – pa je presojal (in poskušal izboljšati) tudi razmere v svoji župniji in arhidiakonatu. In ker se je z nepravilnostmi, o katerih je poročal, neposredno spopadal sam, ni razlogov, da njegovemu poročilu o barbarstvu, nasilju, neurejenosti in »krivoverstvu« župljanov pa o neusposobljenosti in razvrzatu duhovščine (nepravilnosti pri izvajanju obredov, pijančevanje in prodaja vina v župniščih, škandali, konkubinatu ...) ne bi verjeli.

Cerkev sv. Jurija nad Ortnekom

Sredi te nebrzdanosti, zanikrnosti in »duhovne preproščine«, ki so v ribniškem distriktu očitno vladale še skoraj stoletje po Tridentinskem koncilu, pa je zasijal biser – svetišče skladnih proporcev in žlahtne notranjščine, povzdignjene z estetsko dognano liturgično opremo. To je bila prenovljena grajska cerkvičica sv. Jurija, povečana in ozaljšana naslednica svoje srednjeveške predhodnice,⁸ postavljene zraven gradu Ortnek nedaleč od Ribnice,⁹ sicer pa božja hiša, vpeta

v cerkvenoupravno mrežo ribniške župnije, ribniškega arhidiakonata in oglejskega patriarhata. Dolgo je bila podružnica župnije sv. Štefana v Ribnici, od leta 1809 do leta 1900 podružnica lokalne kaplanije oziroma lokalije sv. Gregorja pri Svetem Gregorju blizu Ortneka (leta 1876 je bila lokalija prekvalificirana v župnijo), od leta 1900 do leta 1901 pa župnije sv. Tomaža na Velikih Poljanah. Leta 1901 so sedež župnije iz cerkve sv. Tomaža prenesli v velikopoljansko cerkev sv. Jožefa – podružnica te je ortneško svetišče še danes.¹⁰

Zaradi bližine gradu in njune očitne povezave je v novejši strokovni in poljudni literaturi pogosto napačno predstavljena kot grajska kapela.¹¹ Ortnek-

Pavel Winter, Grajska cerkev sv. Jurija pri gradu Ortnek, 1914, grafitni svinčnik, Narodni muzej Slovenije.

⁵ Surovost potrjujejo podatki o pretepih, ubojih in celo umoru tamkajšnjih klerikov; nasilje so doživeli denimo župnik Krištof Plankelj in kaplan Jurij Paupertas v Ribnici, vikar Matija Juvan v Čemšeniku pa tudi sam Vaccano. Prim. AAU, *Informatio habitae*, str. 4, 21; Koblar, *Paberki*, str. 126–127; Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 138.

⁶ Vaccanov cilj, jasno izražen v vizitacijskem poročilu, je bil »razvoj svete matere Cerkve, odprava slabih navad, ponovna vzpostavitev cerkvene discipline in povečanje črede, ki jo je Jezus Kristus zupal temu svetemu patriarhatskemu sedežu, da bi reševal duše in prinašal večno zveličanje« (AAU, *Informatio habitae*, str. 1).

⁷ AAU, *Informatio habitae*, str. 16, 17, 18, 20, 21, 22–23.

⁸ Po Höflerju baročno predelana v času Valerija Moscona (Höfler, *Gradivo*, str. 155). V takšni podobi in razsežnostih, kakor jo poznamo iz 17. stoletja, je bila cerkev verjetno povsem na novo postavljena – od prvotne cerkvice očitno ni ostalo veliko.

⁹ Ortnški grad (tudi Stari grad nad Ortnekom) je stal na strmem obronku vzpetine Veliki Žrnovec na območju naselja Hudi Konec severno od Ribnice. Oton II. Ortenburški je tam leta 1161 postavil gradič – to je bil predhodnik poznej-

še graščine. Po izumrtju Ortenburžanov je leta 1418 grad z gospostvom prešel v roke grofov Celjskih, za njimi so ga leta 1456 podedovali Habsburžani. Postal je deželno knežja komorna posest (do leta 1589, ko so ga kupili Mosconi). Habsburški deželni knezi so ga dajali v zastavo baronom Lamberg; prvi zastavni posestnik je bil od leta 1462 Jurij, za njim Jožef in Wolf, zadnji Baltazar. Lambergi so grad predelali v duhu renesančne utrdbe. Leta 1589 je deželni knez (nadvojvoda Karel II.) grajsko posest prodal bratoma Moscon, Krištofu in Francu – sprva sta bila solastnika, po letu 1592 ga je Franc posedoval sam. Njegov sin Valerij, zadnji ortneški Moscon, je pred smrtjo leta 1646 posest z graščino, ki je bila v času Mosconov ponovno prezidana, prodal cistercijskemu samostanu v Štični. Od stiškega opata sta ga leta 1650 kupila Janez Jurij baron Lichtenberg in njegova žena, Valerijeva hči Regina Uršula, rojena Moscon. Lichtenbergi so grad posedovali do leta 1820, ko ga je kupil trgovec Johann (Janez) Kosler; v lasti njegovih dedičev je bil do konca 2. svetovne vojne. Povojna oblast je Koslerje razlatala, v državi Sloveniji pa so njihovi potomci denacionalizirani grad dobili ponovno v last. A od mogočne graščine ni ostalo veliko – danes je tam le še nekaj kamnov. Prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432; Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 348, 355, 356; Smole, *Graščine*, str. 334–335; Stopar, *Grajske stavbe, Dolenjska*, str. 94–101.

¹⁰ Historiat cerkvenoupravne organizacije svetišča je rekonstruiran po seriji šematizmov: *Catalogus Sacerdotum Archi-Dioecesis Labacensis*; *Catalogus cleri archidioecesis Labacensis*; *Catalogus cleri dioecesis Labacensis*; *Clerus Archidioecesis Labacensis*; *Lokal- und Personalstand der Diözes von Laibach in Verzeichniss über den Personalstand der Welt- und Klostergeistlichkeit der bischöflichen Laibachdiözes*.

¹¹ Za grajske kapele in grajske cerkve gl. Ambrožič, *Grajske kapele*, str. 555–574.

Grajska cerkev sv. Jurija pri gradu Ortnek,
foto. Fr. Kraševac, *Ilustrirani Slovenec*,
VI, št. 43, 26. 10. 1930, str. 340.

ška (zasebna) grajska kapela je bila, kakor je bilo pri gradovih najbolj pogosto, umeščena v stavbni kompleks znotraj grajskih zidov in posvečena Sv. Križu.¹² Patrocinj so pozneje očitno spremenili, saj jo v 19. stoletju imenujejo kapela Presvete Trojice. Morda pa je drug patrocinj povezan celo z drugo grajsko kapelo – na Ortneku sta bili namreč dve.¹³ V letih reformacije so tamkajšnji gospodje (tudi številni tržani in deloma kmečko prebivalstvo) sprejeli novo vero, v gradu uredili luteransko kapelo in v njej omogočili bogoslužje protestantskim predikantom.¹⁴ Ortneški grad je bil ena od postojank »krivega« nauka na tem območju. Prepričani luterani so bili Lambergi, tamkajšnji predhodniki Mosconov, poluteranili so se tudi Mosconi, prej pravoverni katoličani. Luteranska kapela je bila tako sestavni del ortneškega gradu – pa tudi ribniškega za časa zastavnega lastnika Adama barona Moscona (1601–1619)¹⁵ in za njim Janeza Jakoba grofa Khisla (1619–1641). Obe lokaciji sta bili shajališče in pribežališče ribniških »heretikov«. Shajali pa so se tudi na bližnjem Bregu, gradu po-

luteranjenih Lambergov, kjer je pridigal tudi Primož Trubar. Pripadniki obeh religij pa na tem območju očitno niso živeli v slogi; o skrajnosti njihovih verskih strasti priča denimo podatek iz Erbergovega arhiva v Dolu: leta 1638 je Franc baron Moscon menda iz verske vneme¹⁶ celo ustrelil kočevskega župnika Alberta Janeza pl. Erberga.

Prenovljena grajska cerkev – zrcalo protireformacijskega duha

Protireformacija se je s herezijo spoprijela načrtno; leta 1596 je nadvojvoda Ferdinand II. Habsburški od takratnega ribniškega arhidiakona Andreja Stecherja z dekretom zahteval popolno odpravo luteranstva v njegovem arhidiakonatu.¹⁷ Naslednja leta pa so prinesla trenutke dokončnih odločitev – številni plemiški novoverci na Ribniškem so se, kakor tudi drugi imenitneži modre krvi na Kranjskem, vrnili v naročje katoliške Cerkve in se tako izognili izgonu iz dežele.¹⁸

O dveh grajskih kapelah na Ortneku piše tudi kranjski publicist Heinrich Costa v popotnih spominih *Reiseerinnerungen aus Krain* (1848): »Nekdanjo luteransko kapelo v gradu so bili preuredili v gosposčinski urad, katoliška grajska kapela sv. Trojice pa je še prav lepo ohranjena.«¹⁹ Poleg obeh grajskih kapel pa omenja tudi »cerkvico, posvečeno sv. Juriju, ki stoji pred ortneškim gradom.«²⁰ Tudi Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* omenja tako cerkev sv. Jurija na Ortneku (*S. Georgii zu Orteneck*;²¹ uvršča jo med devetnajst podružnic župnijske cerkve sv. Štefana v Ribnici), kakor kapelo sv. Križa v ortneškem gradu.²²

V kontekstu katoliške obnove kot odziva na burno reformacijsko vrenje v ribniškem distriktu je

¹⁶ Takšna je razlaga dogodka v rokopisni notici Janeza Daniela barona Erberga v stari Bibliji (nekoč) v dolškem arhivu (gl. Kidrič, *Erberg*, str. 160).

¹⁷ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 754. To nalogo je opravil Krištof Plankelj, ribniški župnik in arhidiakon med letoma 1614 in 1619 (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 755).

¹⁸ Leta 1598 je nadvojvoda Ferdinand izdal patent, s katerim je zahteval dokončni izgon protestantskih predikantov in šolnikov ter prepovedal protestantsko bogoslužje v notranjeavstrijskih deželah. Leta 1599 je sledil patent o izgonu protestantskega prebivalstva meščanskega in kmečkega porekla, leta 1628 pa patent, ki je bodisi konverzijo bodisi izselitev zahteval še od protestantskega plemstva. Po poročilu oglejskega vizitatorja Pavla Bizancija je namreč v Ribnici po letu 1596 luteranska vera prevladovala; protestantski val se je poлегel šele v dvajsetih letih 17. stoletja. Notice o krivovercih v dolenskem distriktu pa je mogoče najti še leta 1762 (gl. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 115; Baraga, *Kapiteljski arhiv*, str. 300).

¹⁹ Costa, *Reiseerinnerungen*, str. 134–135.

²⁰ Prav tam, str. 135.

²¹ Valvasor navaja tudi vse tri oltarje: sv. Jurija, sv. Marije in sv. Lucije (Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 796). Zadnji omenjeni oltar je (bil) sicer posvečen sv. Luciji in sv. Barbari.

²² *Das Schloss/ und die Herrschaft Orteneck (crainerisch Oflènek) ligt in Mitter=Crain/ von Laybach sechs Meilwegs/ und von Reiffnitz drey Viertel Stunden / auf einem erhabenem Berge. Ist ein hübsch grosses Gebäu/ in welchem sich eine Capelle zum H. Kreutz befindet* (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 432).

¹² Höfler, *Gradivo*, str. 157; Ambrožič, *Grajske kapele*, str. 563.

¹³ S patrocinjem sv. Trojice jo navaja niz šematizmov ljubljanske nadškofije; gl. tudi Silc, *Župnije*, str. 330.

¹⁴ Grajske kapele so bile lastniška svetišča plemiške gosposke in s sacelani (grajskimi kaplani) vred izvzete iz jurisdikcije lokalnih škofov. Zato so kot varni otočki v morju cerkvene oblasti ponujale svoboden podij za pridigarstvo dejavnost predikantov (nastavljalo jih je poluteranjeno plemstvo) in za shajališča protestantskih vernikov (prim. Ambrožič, *Grajske kapele*, str. 566). V vizitacijskem zapisniku goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa iz leta 1753 je kapela omenjena kot zasebni oratorij brez navedbe patrocinija (prim. Höfler, *Gradivo*, str. 157).

¹⁵ Oglejski vizitator in poznejši patriarh Francesco Barbaro je leta 1593, že v dobi protireformacije, v vizitacijskem poročilu zapisal, da je v Ribnici zaman poskušal spreobrniti tedanjega ribniškega graščaka, mogočnega in bogatega luterana Adama barona Moscona (Gruden, *Zgodovina*, str. 808; Gestrin, *Reformacija v Ribnici*, str. 97).

Glavni oltar v grajski cerkvi sv. Jurija pri gradu Ortnek, okoli 1641; foto. France Mesesnel, 1938–1944, INDOK center.

Severni stranski oltar Marijnega vnebovzetja v grajski cerkvi sv. Jurija pri gradu Ortnek, okoli 1641; foto. France Mesesnel, 1938–1944, INDOK center.

Južni stranski oltar Sv. Lucije in sv. Barbare v grajski cerkvi sv. Jurija pri gradu Ortnek, okoli 1641; foto. France Mesesnel, 1938–1944, INDOK center.

elegantna grajska cerkev sv. Jurija poleg temeljnega poslanstva opravljala še dodatno nalogo. S svojo apolitično podobo, zlasti pa s premišljeno likovno tematiko novih oltarjev je bila inkarnacija prenovljenega verskega duha in nosilka jasnega simbolnega sporočila – zmage katoliške veroizpovedi nad nedavno luteransko zablodo. Oznanjala je triumf ob ponovni pravovernosti lokalnega plemstva in posredno vse okoliške srenje. Zmaga dobrega nad zlom – simbolično pravega nauka nad herezijo – je bila v post-tridentinski sakralni umetnosti ena od programske zastavljenih tem; ortneški glavni oltar jo je uprizoril kar trikrat: sv. Mihael v atiki premaguje kneza pekla, sv. Jurij v oltarnem nastavku in na antependiju pa metaforičnega zmaja. Namigi na aktualne plemiške nosilce te zmage so zajeti v svetniških likih: sv. Jurij je predstavljen povsem portretno, z značilnimi obraznimi potezami Mosconov (mladi vitez na konju je videti kakor kostumirani baron Janez Krstnik ali Jošt Jožef),²³ v atiki stranskega oltarja na evangelijski strani

²³ Ena temeljnih slogovnih značilnosti Mojstra HGG, avtorja ortneških oltarnih slik, je prav specifična obrazna tipologija; njegovi značilni obrazi so okrogli in zaobljeni, pravo nasprotje ozkega in podolgovatega portretno zaznamovanega obličja sv. Jurija.

Mojster HGG, »portret« sv. Jurija (okoli 1641), izrez, o./pl., Narodna galerija; portreti baronov Moscon: Hans Baptist (Janez Krstnik, prva polovica 17. st.), Jobst Josef (Jošt Jožef, sredina 17. st.) in Johann Baptist (Janez Krstnik, sredina 17. st.), izrezi, o./pl., Posavski Muzej Brežice.

pa sv. Valerij že s svojo imensko identiteto simbolično opozarja na takratnega lastnika ortneškega gospostva Valerija barona Moscona. Bi lahko bilo zgolj naključje (ali del povsem nepristranskega ikonografskega programa), da je sv. Valerij, v katoliški umetnosti na naših tleh tako redek svetnik, svoje mesto našel prav v Valerijevi grajski cerkvi? Bolj verjetna se zdi domneva, da je graščak namenoma pustil osebni pečat v »svoji« cerkvi, ki je prav v njegovih rokah dobila novo likovno podobo in po letih verske zablode zažarela

kot tempelj prave verske usmeritve.²⁴ Lastno navzoč-

²⁴ Objavljeni podatki o Valeriju v ohranjenih virih sicer niso usklajeni. Tako ni jasna njegova fizična navzočnost na Ortneku po letu 1629. Po nekaterih virih je živel na Ortneku in prenavljal grad in cerkev. Rodil se je protestantskim staršem z Ortneka; leta 1619 sta brata Bernardin in Valerij zaradi denarne stiske stišskemu samostanu vrnila zastavljeno samostansko zemljo in dohodke blizu Ortneka; Valvasor ga navaja med (sodnimi) pooblaščenca na Kranjskem za leta 1625, 1629, 1630, 1631, 1635/36 in 1637; 4. avgusta 1629 je bil v ljubljanski stolnici krstni boter Ani Ceciliji, novo-

nost in zasluge v »svojem« – zdaj katoliškem – sve-
tišču je ovekovečil s svojim simboličnim portretom,
likom svojega zavetnika. Umestil ga je na »svoj« oltar
(oltar Marijinega vnebovzeta na evangelijski strani),
ki sta ga z ženo Evo Marijo očitno tudi financirala.
Njune donatorske zasluge sta še sredi 20. stoletja sla-
vila grba, vkomponirana v oltarno predelo: desno grb
rodbine Lichtenberg (rodbina Valerijeve žene), levo
pa – po analogiji s stranskim oltarjem na epistelski
strani in glede na lik sv. Valerija v atiki – bržkone grb
rodbine Moscon.²⁵ Grb Mosconov je bil tudi sestavni
del glavnega oltarja in stranskega oltarja sv. Lucije in
sv. Barbare na epistelski strani.

S tako zgovornimi sporočili je bila cerkev pro-
titež nekdanjemu protestantskemu žarišču na ort-
neškem gradu in tamkajšnji luteranski kapeli. S
svojim bliščem, scenskimi učinki, protireformacijsko
likovno vsebino in znamenji donatorjev – plemiških
spreobrnjenec – je nazorno (in superiorno) pričala
o uspešno opravljeni nalogi: rekatolizaciji ribniškega
distrikta, zlasti pa o vrnitvi lokalnega poluteranjenega
plemstva v območje prave vere. Zato ni naključje,
da je bila prezidana in z vso skrbnostjo na novo
opremljena prav v tem obdobju – v tridesetih in
zgodnjih štiridesetih letih 17. stoletja. Mosconi so
tako na svojem gradu, ki je bil še nedavno okop pro-
testantizma, prekrili spomin na lastno zmoto in do-
kazali svojo ponovno pravovernost.

Povojna usoda spomenika

Sakralni spomenik je bil še do nedavna pravca-
ta celostna umetnina (*Gesamtkunstwerk*), saj je v
estetsko in slogovno usklajeno celoto povezoval vse
udeležene likovne zvrsti: arhitekturo (stavbno telo),

rojenki Jakoba pl. Gandinija in njegove žene Ane Marije;
23. novembra 1631 je bil prav tam ena od poročnih prič Jane-
zu Krstniku pl. Neumannu in njegovi nevesti Feliciti pl. Wiz,
20. aprila 1632 pa Valvasorjevim staršem – že pred tem je
bil kot priča navzoč pri podpisovanju poročne pogodbe; leta
1633 je bil udeležen pri prezentiranju novega kaplana v ribni-
ški župnijski cerkvi; stiški opat Rupert Eckart si je leta 1639
za plačilo deželnega davka od njega izposodil 1143 goldi-
narjev, zato pa mu je za tri leta zastavil desetino v ortneškem
deželskem sodišču; opat si je istega leta od Valerija izposodil
tudi 1333 goldinarjev. Prim. Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 88;
Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 3, 147; Skubic, *Zgo-
dovina Ribnice*, str. 138–139; Mlinarič, *Stična*, str. 496, 550,
566; Golec, *Valvasorji*, str. 173, op. 698; Golec, *Valvasorjev
izvor*, str. 220, 221, op. 31. Po drugih virih je z ženo Evo Ma-
rijo baronico Lichtenberg takoj po poroki leta 1629 zapustil
Kranjsko. Žena je leta 1674 umrla v Nürnbergu (Slana, *Lich-
tenbergi*, str. 177). To bi se sicer skladalo s podatkom, da je leta
1628 cesar Ferdinand II. iz slovenskih dežel izgnal luteransko
rodbino Moscon (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 756), ne pa
z dejstvom, da je bil Valerij z dokumentiranimi aktivnostmi v
daljšem obdobju navzoč na Kranjskem.

²⁵ Grb na levi strani oltarja na nobenem od ohranjenih posnet-
kov iz štiridesetih in petdesetih let prejšnjega stoletja ni vi-
den (prim. INDOK center, *Fotografska dokumentacija Ortnek*;
First, *Katalog del*, str. 75).

skulpturo (zlati oltarji, prižnica) in slikarstvo (oltarne
slike). V oceni slikarskih in rezbarskih del si je stroka
od nekdaj enotna: to so (bile) stvaritve, ki sodijo med
najkvalitetnejše dosežke svoje zvrsti in svojega časa
pri nas.²⁶ Elegantni liturgični objekti, ki so v »barbar-
skem« ozračju ribniškega distrikta udejanjali Vacca-
novega duha posttridentinske katoliške obnove, so
bili po dobrih treh stoletjih, v času nekega drugega
»barbarstva«, poškodovani ali celo povsem uničeni.
Po drugi svetovni vojni sta bili namreč stavba in nje-
na umetniško izbrušena oprema žrtev vandalizma;
do leta 1954 je bila božja hiša že povsem izropana in
opustošena. Stvaritve visoko razvitega manieristične-
ga sloga so bile oskrnjene: odtujeni, polomljeni in
požgani so bili kipi pa rezljana in pozlačena lesena
ornamentika, izginili so grbi in slike z oltarnih atik.
»Turisti« so ob slabem vremenu v cerkvi kurili z lese-
nimi fragmenti in rezljano ornamentiko dragocenih
zlatih oltarjev (kurišče je bila celo družinska grobnica
v prezbiteriju), ljubljanski zbiralci starin pa iz svetišča
vztrajno odnašali kipe.²⁷

Na temelju fotografske in pisne dokumentacije
in ustnega izročila je mogoče rekonstruirati povoj-

*Razdejana notranjščina grajske cerkve sv. Jurija pri
gradu Ortnek, 1954, foto. Ivan Komelj, INDOK center.*

²⁶ Stele, *Konservatorski zap.* XXX, 50–54; LV 50; Stele, *Varstvo
spomenikov*, str. 183; Železnik, *Rezbarstvo 17. stoletja*, str. 174
(Rezbarije ... sodijo v vrsto najkvalitetnejših pri nas); Cevc,
Slikarstvo 17. stoletja, str. 55–56 (z mojstrom HGG je naše
slikarstvo 17. stoletja doseglo kvalitativni vrh); Šumi, *Izbrani
spomeniki*, str. 157, 158–159 (Marija iz podružnične cerkve v
Goriči vasi sodi med najlepše ženske like v našem slikarstvu
17. stoletja; do take višine se lahko povzpne samo zares velik
umetnik).

²⁷ Železnik, *Rezbarstvo 17. stoletja*, str. 174.

Razdejana notranjščina grajske cerkve sv. Jurija pri gradu Ortnek, 1954, foto. Milan Železnik, INDOK center.

no usodo teh liturgičnih objektov.²⁸ Na fotografijah Franceta Mesesnela, posnetih med letoma 1938 in 1944, so oltarji še intaktni: vse slike so *in situ*, prav tako lesena oltarna arhitektura z rezljano dekoracijo, kipi in plemiški grbi. Leta 1946 na stranskih oltarjih ni več grbov, gimnazijski profesor Janko Trošt iz Ribnice pa je Zavod za varstvo kulturnih spomenikov obvestil tudi o krajih štirih evangelistov s prižnice.²⁹ Posnetek Frana Šijanca iz leta 1948 potrjuje Troštove navedbe: prižnica je zares brez kipov, stranski oltarji pa brez grbov, oznanjevalcev imovitih donatorjev – Mosconov, Lichtenbergov in (bržčas) Erdődyjev.³⁰ Na posnetku iz leta 1950 je glavni oltar brez naslovne slike, usnjenege antependija s podobo sv. Jurija in številnih kosov rezljane dekoracije; izginil je tudi grb rodbine Moscon.³¹ Slika v atiki je bila tega leta še na

svojem mestu, kmalu pa tudi te ni bilo več; vedno manj je bilo rezljanega okrasja.

Na pobudo konservatorja Marijana Zadnikarja iz leta 1950 je Zavod za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije začel reševati spomenik.³² Še istega ali naslednjega leta so v Ljubljano odpeljali slike s stranskih oltarjev (za sliko z glavnega oltarja takrat ni bilo sledu), leta 1954 pa na pobudo konservatorja Ivana Komelja (in predhodno upravnika Hotela Ortnek)³³ evakuirali lesene ostanke oltarjev in prižnice. Cerkev je bila takrat že povsem opustošena; izropana, polomljena in delno požgana je bila dekorativno rezljana in pozlačena plastika, izginile so tudi slike z atik stranskih oltarjev. Konservator Milan Železnik in restavrator Josip Lapuh sta fragmente polomljenih objektov in kosce raztresene ornamentike pripravila za preselitev na varno. Dragocene relikte so nato z vozom in konjsko vprego odpeljali do železniške po-

Prevoz razbitih liturgičnih objektov iz grajske cerkve sv. Jurija pri gradu Ortnek, 1954, foto. Milan Železnik, INDOK center.

²⁸ Avtorji fotografij so France Mesesnel (datum *post quem non* je leto 1944), Fran Šijanec (1948), Marijan Zadnikar (1950), Ivan Komelj (1954) in Milan Železnik (1954); nekaj posnetkov je anonimnih in nedatiranih. Zbirko hrani INDOK center, izvirne terenske zapise Franceta Steleta iz let 1925 in 1936 pa SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta. Ustno izročilo o dogajanju je še živo v Dolenjskem muzeju Novo mesto.

²⁹ Evangelisti so s prižnice izginili »na novo« [torej to ni bila prva kraja]. Trošt poroča tudi o vandalizmu na širšem območju: o vlomih in ropanju sakralnih zgradb ter o prodaji naropanih predmetov pred ribniško cerkvijo in v starinarnicah (INDOK center, *Arhiv spisov*, 6. 7. 1946, št. 395/46. V korespondenci je omenjen študent Jože Rigler, ki je odtujil grbe s stranskih oltarjev in jih nato prodajal Narodnemu muzeju (INDOK center, *Arhiv spisov*, 10. 7. 1946, št. 418/46).

³⁰ INDOK center, *Fotografska dokumentacija Ortnek*, First, *Katalog del*, str. 70.

³¹ Grb Mosconov, tedanjih lastnikov ortneškega gospostva, je bil nameščen med polkrožnim zaključkom slike v oltarnem

nastavku in trikotnim čelom atike. To je kvadriran grb z motivom orla v prvem in četrtem polju grbovnega štita in s po dvema vzpenjajočima se levoma z baklo v drugem in tretjem polju grbovnega štita. V srčnem štitu je mogoče slutiti žensko figuro s krono (?) v desnici in peresom oz. palmovo vejo (?) v levici (za pomoč pri razbiranju grba se zahvaljujem dr. Mihi Preinfalku). Enak grb je bil tudi sestavni del oltarja sv. Lucije in sv. Barbare (gl. INDOK center, *Fotografska dokumentacija Ortnek*; First, *Katalog del*, str. 62, 70).

³² Zadnikarjevo terensko poročilo navaja, da so »obiskovalci« vdrli v cerkev skozi zakristijo in jo razdejali. Izginili sta slika in ena od angelskih glav z glavnega oltarja, vsi kipci s prižnice, vhodna plošča v grobnico je bila razbita, grobnica opustošena. Vandali so lomili rezbarije in pisali z ogljem po slikah v stranskih oltarjih (INDOK center, *Arhiv spisov*, 16. 8. 1950, št. 147/50. Kaj se je dogajalo s sliko *Sv. Jurij v boju z zmajem* od njenega izginotja (pred letom 1950) do ponovne omembe leta 1954 do vstopa v Narodno galerijo, ni povsem jasno.

³³ Upravnik Jože Poljanšek je spodbudil Zavod za varstvo kulturnih spomenikov tudi z željo gostov, da bi zavarovali in rešili dragocenosti pred nadaljnjim propadanjem (INDOK center, *Arhiv spisov*, 21. 9. 1953, št. 84/53).

staje Ortnek in nato z vlakom Novo mesto.³⁴ Njihov novi dom je postal Dolenjski muzej.³⁵ V fragmentarnem stanju so jih sicer za daljši čas deponirali v kartuzijanskem samostanu v Pletterjah, po pleterski eri pa so pristali v ribniški Miklovi hiši. Danes so restavrirani; stranska oltarja sta postavljena v velikopoljski župnijski cerkvi sv. Jožefa (matični za razdežno ortneško podružnico), Narodna galerija pa začasno gosti glavni oltar, ki je po dolgih letih s pripadajočo sliko spet združen v veličastno celoto.

Po ustnem izročilu je slika *Sv. Jurij v boju z zmajem* pred letom 1950 prišla v Federalni zbirni center s skladiščem v ljubljanski Cukrarni,³⁶ v korespondenci med Zavodom za varstvo kulturnih spomenikov in župnijskim uradom Velike Poljane pa se štiri leta pogrešano delo leta 1954 spet omenja v ortneški cerkvi.³⁷ Kdaj je vstopilo v Narodno galerijo, ni znano; v stalno razstavo je bilo najbrž vključeno po končanem restavriranju leta 1958. Že pred tem so v isti delavnici³⁸ restavrirali tudi sliki s stranskih oltarjev in ju nato hranili na Zavodu za varstvo kulturnih spomenikov do leta 1954, ko so ju skupaj z oltarno plastiko preiselili v Dolenjski muzej.

Naročniki in donatorji

Še bolj kakor usoda ortneških zlatih oltarjev je osupljiva že zgolj navzočnost tako odličnih likovnih del v odročnem zatišju ribniškega podeželja. Z njimi se odpira vprašanje naročnika in izvajalca, z naročniško politiko pa tudi medsebojnih povezav tamkajšnjih cerkvenih avtoritet z lokalnim plemstvom. Likovnih stvaritev v starejših obdobjih ni pogojevalo zgolj razmerje med umetnikom in odjemalcem oziroma uporabnikom; pobudnik (večinoma tudi plačnik) umetnine, ne pa nujno tudi usmerjevalec njene ikonografske vsebine, je bil naročnik. Prav tako je

naročnik – skladno s svojimi pričakovanji in zmožnostmi – izbiral umetnike. Z ozirom na kvalitetno opremo v grajski cerkvi sv. Jurija se je tako od nekdanj ponujala domneva o zahtevnejšem naročniku in nadarjenem, dobro izšolanem izvajalcu. Do sklepanja o udeležbi plemstva pri genezi teh likovnih del, ki so tako zelo presegle tamkajšnje provincialno povprečje, pa ne vodi zgolj dejstvo, da sta cerkva in graščina stali v neposredni sosesčini, niti uveljavljena praksa, da so škofje (patriarhi) in vladarji svoje patronatske pravice za cerkve in župnije pogosto prepuščali lokalni gospodi, s čimer so jo obvezali, da je v vseh pogledih skrbela zanje. Precej bolj zanesljiv namig na plemiške zasluge pri tem naročilu so grbi rodbin Moscon, Lichtenberg in Erdódy (?),³⁹ vkomponirani v vse tri zlate oltarje.

V času nastanka ortneških oltarjev je bila večina župnij ribniškega arhidiakonata pod patronatom deželnega kneza.⁴⁰ Tamkajšnji župnik in arhidiakon

Grajska cerkev sv. Jurija pri gradu Ortnek, desno grad Ottenstein, v ospredju Ribnica; izrez s slike Sv. Jurij v boju z zmajem Mojstra HGG, okoli 1641, o./pl., Narodna galerija.

³⁴ Nekateri leseni deli oltarjev so bili še nedavno opremljeni z nalepkami JDŽ (*Jugoslovanske državne železnice*) v cirilici in latinici (podatki iz Dolenjskega muzeja Novo mesto).

³⁵ Ivan Komelj je predlog za prevoz liturgičnih objektov v Novo mesto utemeljil z domnevo, da je njihov avtor, Mojster HGG, Novomeščan (INDOK center, *Arhiv spisov*, 19. 5. 1954, št. 173/54).

³⁶ V Federalni (Ljubljana) in okrajne (Maribor, Celje, Novo mesto) zbirne centre so se po drugi svetovni vojni stekale zasežene oz. odtujene umetnine in starine, glasbila, knjige in drugi predmeti kulturne dediščine. Zaplembo in zbiranje v teh centrih je ukazala povojna oblast; gradivo je tako iz zasebne prešlo v državno last. Poleg etične oporečnosti same akcije je bila ta izvedena tudi brez (natančnejše) dokumentacije, zato je za provenienco zaseženega gradiva največkrat izgubljena vsakršna sled.

³⁷ Zavod za varstvo spomenikov je obvestil župnijski urad Velike Poljane, da bo Milan Železnik odpeljal sliko z ortneške cerkve v Ljubljano, kjer da bo restavrirana (INDOK center, *Arhiv spisov*, 21. 5. 1954, št. 173/4–54).

³⁸ Vse tri slike so restavrirali v restavratorski delavnici Zavoda za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije v poslopju ljubljanskega Narodnega doma.

³⁹ Motiv vzpenjajočega se jelena z bogatim rogovjem, običajno sicer nad kolesom, je temeljni heraldični element grbovnih ščitov rodbine Erdódy. Tak grb – z dvema vzpenjajočima se jelenoma – je bil nameščen na oltarni predeli stranskega oltarja sv. Lucije in sv. Barbare. Vzpenjajoči se jelen je tudi heraldični element grba rodbine Erberg (z Erbergi v tem kontekstu ni videti smiselne povezave) in (Lichtenberg)-Janežič. A ker so Janežiči postali plemiči šele v 18. stoletju, tudi grba v času okoli leta 1640, ko je nastal oltar, še niso imeli. Za strokovne napotke se zahvaljujem dr. Mihi Preinfalku.

⁴⁰ Izjema v ribniškem arhidiakonatu sta bili le župniji Cerknica (pod patronatom kartuzije Bistra) in Škočjan (pod patronatom grofov Auersperg). AAU, *Informatio habitae*, str. 1. Žup-

Grb rodbine Moscon na glavnem oltarju grajske cerkve sv. Jurija pri gradu Ortnek, okoli 1641, INDOK center.

Vaccano je v svojem vizitacijskem poročilu (1638) sicer zapisal drugače: kot patrona je navedel cesarja, a njegova formulacija je pravilna, saj je bil takratni cesar hkrati deželni knez. Pomembno vlogo pri li-

Grb rodbine Moscon na južnem stranskem oltarju grajske cerkve sv. Jurija pri gradu Ortnek, okoli 1641, INDOK center.

kovnem opremljanju cerkva na tem območju je imelo torej lokalno plemstvo, ki je tam izvajalo svetno oblast in ki je od cerkvenih in posvetnih avtoritet neredko sprejemalo patronate nad svetišči na svoji posesti. Tako so bili tudi naročniki pogosto eni in drugi: posvetna in cerkvena gospoda. Glede na to, da je bil v času nastanka novega cerkvenega inventarja grad Ortnek z vsem pripadajočim posestvom, na katerem je stala podružnica sv. Jurija, v lasti plemiške rodbine Moscon, je njihova vloga pri snovanju in izvedbi zlatih oltarjev razumljiva. Očitno pa so z gmotnimi deleži sodelovali tudi gospodje Lichtenberg in verjetno Erdődy. Znamenja zaslug za prestižno opremo, vredno aristokratske ambicioznosti tamkajšnjega plemstva, so namreč grbi vseh treh plemiških rodbin, dekorativno vkomponirani v oltarje.⁴¹

Rodbine Moscon, Lichtenberg, Erdődy, Khisl

Mosconi so v letih gospodovanja na Ortneku prezidali grad in bližnjo cerkev; povečano srednjeveško svetišče je dobilo novo preobleko bržkone v prvi tretjini 17. stoletja (v slogovnem obdobju med renesanso in barokom), manieristična liturgična oprema je nastala takoj zatem, v poznih tridesetih in zgodnjih štiridesetih letih. Ortneško gospostvo je bilo takrat v rokah zadnjega Moscona, Valerija, po njegovi smrti leta 1646⁴² pa je za štiri leta prešlo v last stiškega samostana.⁴³ Mosconi, pobudniki prenove in najverjetnejši naročniki nove opreme, so za svoje aristokratske ambicije – prestižni videz božje hiše na njihovem zemljiškem posestvu – gotovo nosili tudi glavno finančno breme. Kakšna pa je bila pri tem vloga Lichtenbergov in Erdődyjev, katerih grbi so bili prav tako sestavni del tamkajšnjih oltarjev?

Vse tri plemiške rodbine so bile sorodstveno povezane s porokami. Valerij baron Moscon se je leta 1629 poročil z Evo Marijo, hčerjo Volfa Ditrika pl. Lichtenberga,⁴⁴ Valerijeve hči Regina Uršula baronica Moscon pa leta 1650 na gradu Tuštanj z materinim bratrance, Janezom Jurijem baronom Lichtenbergom.⁴⁵ Novoporočeni par je slabe štiri mesece po

nijo Ribnica je verjetno ustanovil oglejski patriarh in njen patronat (ali zgolj prezentacijo) podelil tamkajšnjim fevdnikom (Höfler, *Gradivo*, str. 154). Patriarh je lokalnim fevdnikom patronat verjetno zgolj prepustil. To so bili sprva Ortenburžani, nato Čeljski, za njimi Habsburžani, pozneje cesar oz. deželni knez ali v njegovem imenu posestnik ribniškega gradu – v 17. stoletju Adam Moscon (1601–1619), nato Janez Jakob Khisl (1619–1641) in za njim Andrej Trillek (tudi Triller oz. Trillek).

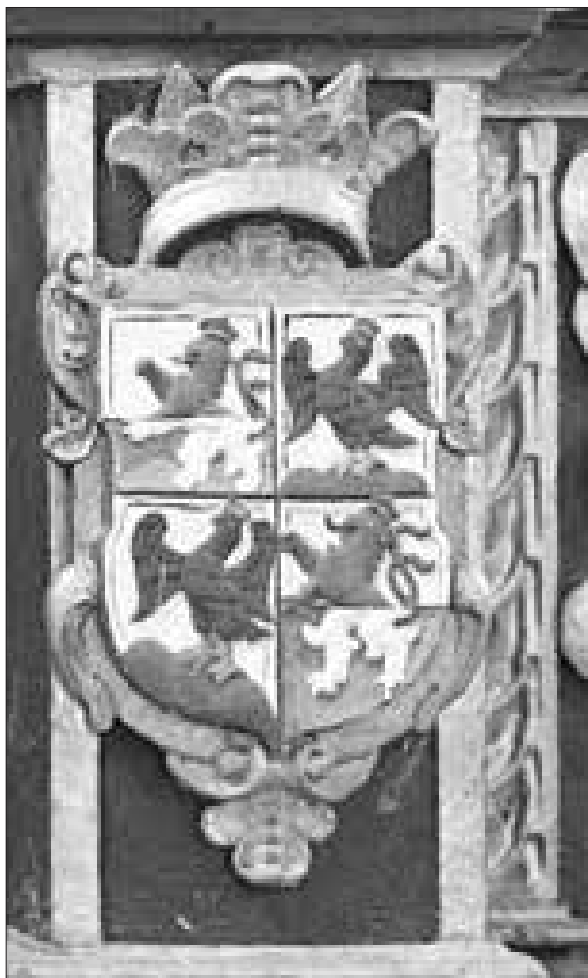
⁴¹ Grbi so sestavni del oltarne dekoracije in so pri stranskih oltarjih nameščeni simetrično kot zaključki oltarnih predel, pri glavnem pa grb povezuje zgornji polkrožni zaključek slike in trikotno čelo atike.

⁴² Natančni datum Valerijeve smrti sicer ni dokumentiran, z letom 1646 pa je datiran njegov zapuščinski inventar (gl. Smole, *Graščine*, str. 335).

⁴³ Gl. op. 9.

⁴⁴ Slana, *Lichtenbergi*, str. 177.

⁴⁵ Prav tam, str. 181. Rodbina Lichtenberg je izhodiščno sicer

Grb rodbine Schwab–Lichtenberg na severnem stranskem oltarju grajske cerkve sv. Jurija pri gradu Ortnek, okoli 1641, INDOK center.

poroki (po končani eri Mosconov, torej po smrti očeta oziroma tasta Valerija, in po štiriletnem stiskem intermezzu) od cistercijanske opatiije kupil ortneško gospostvo. Posest z gradom je tako spet prešla v profane roke in se z Regino Uršulo navezala na lastniško tradicijo Mosconov. Valerijeva hči Regina Uršula, zdaj baronica Lichtenberg, se je z možem preselila na grad, kjer so živeli že njeni predniki, verjetno celo sama.⁴⁶ Ortneška linija Mosconov se je z njo prelila

rodbina Schwab, a je svojemu rodbinskemu imenu sredi 16. stoletja dodala ime Lichtenberg. Leta 1547 je namreč Jurij, sin Janeza Schwaba in Margarete Lichtenberg, začel uporabljati obe imeni (Schwab–Lichtenberg), saj so bili Lichtenbergi bolj imenitni. Od leta 1573 so gospodje Schwab poimenovanje Schwab pl. Lichtenberg uporabljali že z ustimnim dovoljenjem nadvojvode Karla, s plemiško diplomo oz. s podelitvijo baronskega naslova leta 1660 pa so uporabljali le še ime Lichtenberg. Janez Jurij je umrl leta 1667, Regina Uršula leta 1694 (prav tam, str. 177, 181–182).

⁴⁶ Če se je družina Moscon izselila iz Kranjske, potem tudi Valerijeva hči Regina Uršula ni mogla živeti na gradu (prim. op. 24).

v rodbino Lichtenberg in se (ponovno) naselila na Valerijevem gradu. Regina Uršula in njen mož Janez Jurij baron Lichtenberg, zet pokojnega Valerija in bratranec njegove še živeče žene, očitno nista bila brezbrizna do ortneškega gospostva – nekdanje in ponovne rodbinske posesti – niti do »domače« cerkvice ob gradu.⁴⁷ Še bolj zavzeta za domače svetišče pa sta bila za časa njegove prenove graščinski posestnik Valerij in njegova žena Eva Marija, rojena Lichtenberg. Svoje zasluge za novo, umetniško dognano liturgično opremo je Valerij ovekovečil s svojim rodbinskim grbom na glavnem in južnem stranskem oltarju, njegova žena, rojena Lichtenberg, pa z grbom svoje rodbine na severnem stranskem oltarju.⁴⁸

Leta 1630 se je Valerijev sorodnik Jošt Jožef baron Moscon, lastnik številnih gradov na Kranjskem in Štajerskem, poročil z Elizabeto grofico Erdődy,⁴⁹ pripadnico visokega hrvaško-ogrškega plemstva, in to je obe rodbini povežalo za daljše obdobje. Elizabeta je bila hči hrvaško-slavonsko-dalmatinskega bana Tome II. grofa Erdődyja (1558–1624) in sestra Štefana (1585–1638), sremskega in peškega škofa; tako grofica kakor njen oče, brat in drugi člani te rodbine so bili velikodušni donatorji in mecenji (zlasti) frančiškanov in jezuitov. Prav s posredovanjem te plemiške rodbine je za oba redova na Hrvaškem delal tudi Mojster HGG (Hans Georg Geiger), avtor ortneških oltarnih slik. Grofje Erdődy so denarno podprli nastanek številnih sakralnih del, ki jih je – tako kakor na Ortneku – izdelala njegova slikarsko pozlatarska in polikromatorska delavnica. Njihova donatorska dejavnost pa tudi volila cerkvam in samostanom so

⁴⁷ Če se je Valerij kot domnevni protestant leta 1629 izselil iz Kranjske (v Nürnberg?; prim. op. 24), bi bila donacija sredstev za katoliško svetišče nenavadna poteza. Razumeti bi jo bilo mogoče le kot dejanje sentimentalne narave (vez z nekdanjim domom).

⁴⁸ Grb Lichtenbergov je združitev grbov rodbin Schwab in Lichtenberg (kakor je tudi rodbina Lichtenberg izhodiščno rodbina Schwab, gl. op. 45). To je kvadriran grb (brez srčnega štita) z motivom kronanega leva z dvignjenim repom v prvem in četrtm polju grbovnega štita in jastrebom z razprtimi krili v drugem in tretjem polju grbovnega štita (prim. Slana, *Lichtenbergi*, str. 174, 180).

⁴⁹ Že pred tem, leta 1602, se je oče Jošta Jožefa Janez Krstnik baron Moscon poročil z Marto baronico Gregorijanec, njena sestra Ana Marija pa je bila v zakonu s Petrom grofom Erdődyjem (gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 89, op. 48). Jošt Jožef baron Moscon, ki je bil od leta 1630 (1631?) v zakonu z Elizabeto grofico Erdődy, se je po ženini smrti (1652) pred letom 1656 poročil z Barbaro grofico Drašković, tudi pripadnico hrvaškega visokega plemstva. Rodbina Erdődy je imela posestva na Ogrskem pa v Slavoniji in na Hrvaškem severno od Kolpe – v krajih, kjer je slikal Mojster HGG (Hrvaško Zagorje, Varaždin). Na območju današnje Dolenjske pa so imeli grad Mirno (Toma Erdődy) in Mokrice – po smrti Jošta Jožefa barona Moscona (1677) je Nikola Erdődy grad prevzel po njegovi vdovi, drugi ženi in dedinji Barbari Drašković (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 89). Pripadniki obeh rodbin, Erdődy in Drašković, so ves čas radodarno financirali liturgično-likovno opremo cerkva in samostanov (poleg jezuitov in frančiškanov tudi pavlincev in kapucinov), bili pa tudi sicer vsestranski dobrotniki.

Grb rodbine Erdődy (?) na južnem stranskem oltarju grajske cerkve sv. Jurija pri gradu Ortnek, okoli 1641, INDOK center.

tako izpričani v primeru Nikole in Emerika pa grofice Elizabete (rojene Erdődy), žene Jošta Jožefa barona Moscona, kakor njune hčere Ane Elizabete baronice Moscon (po poroki grofice Auersperg). Vsi so v daljšem časovnem obdobju darovali sredstva za zidavo in opremo vrste hrvaških in kranjskih svetišč, ki jih je z liturgičnimi likovnimi izdelki opremljal tudi Geiger: za jezuitsko cerkev sv. Katarine v Zagrebu (v letih 1644, 1645, 1647, 1650, 1659, 1674, 1675–1677 in 1681), za jezuitsko cerkev sv. Frančiška Ksaverija v Zagrebu (1659), za frančiškansko cerkev Marijinega oznanjenja v Klanjcu (1660–1670; 1664, 1675) in (neohranjeno) pokopališko kapelo sv. Lucije ob klanjski frančiškanski cerkvi (1666/67), za frančiškansko cerkev sv. Vida v Brdovcu (1678) in njeno podružnico – kapelo sv. Sebastijana v Laduču,⁵⁰ na Ribniškem pa

⁵⁰ Ohranjene pogodbe med slikarjem in cerkvenimi oz. plemiški naročniki podajajo precej natančno sliko o številu naročenih del in njihovi tematiki, lokacijah naročil, identiteti naročnikov ipd. (HDA, *Acta irregistrata*, fasc. I, št. 252; št. 352; fasc. VIII, št. 154; gl. tudi Herkov, *Građa*, str. 70–71, 73–74; 79; Jiroušek in Vanino, *Izvori*, str. 125–127, 142; Repanić Braun, *Hans Georg Geiger*, str. 36–38).

so verjetno (tudi) z njihovo denarno pomočjo nastali ortneški oltarji. Tudi Erdődyji so običajno svoje donatorske zasluge ponosno zaznamovali z grbom. O tej navadi priča denimo pogodba, ki jo je Nikola grof Erdődy sklenil z Geigerjem za dela v kapeli sv. Frančiška Ksaverija v zagrebškem jezuitskem kolegiju. Donator je med drugim zahteval, da slikar »zgoraj na oltarju napravi njegov grb in napis«.⁵¹

Mojster HGG je na območju ribniške župnije slikal tudi za novo, ambiciozno zasnovano romarsko svetišče v bližnji Novi Štifti (zidati so ga začeli leta 1641 po naročilu Jurija Jerneja grofa Khisla) in za podružnico Naše ljube Gospe v Goriči vasi.⁵² V tej se je ohranilo sijajno platno *Sv. Družina*, poslikano najverjetneje v zgodnjih štiridesetih letih 17. stoletja.⁵³ Romarska cerkva je bila tako kakor bližnja ortneška takrat povečana in na novo opremljena. Tudi donatorje te prenove je mogoče iskati med tamkajšnjimi plemiči kot nadomestnimi patroni ribniške župnije. Lokalni gospodje so bili namreč dolžni gmotno podpirati gradnjo in obnovo cerkva zlasti v tistih župnijah, ki niso imele zadosti lastnega premoženja ali dotacij. Ribniška je bila po besedah Vaccana prav takšna,⁵⁴ zato je tamkajšnje petično plemstvo očitno radodarno razvezalo mošnjiček. Župnijo Ribnica, kamor so takrat sodile podružnice na Ortneku, v Goriči vasi in Novi Štifti, je (najbrž) ustanovil oglejski patriarh in patronat ali zgolj prezentacijo podelil tamkajšnjim fevdnikom.⁵⁵ V času Geigerjevih del je bil patron sicer deželni knez, a je to vlogo v njegovem imenu izvajal posestnik ribniškega gradu. To je bil takrat (od leta 1618 do leta 1637) rekatolizirani Janez Jakob sprva še baron nato pa grof Khisl in do 1641 njegov sin Jurij Jernej (pred Khisli od leta 1601 do leta 1619 protestant Adam baron Moscon oziroma njegova vdova Marija, rojena Edling, za Khisli pa od leta 1641 Jurij Andrej grof Trilleg).

Tudi Khisli in Mosconi, sosodje na dveh bližnjih gradovih, Ortneku in Ribnici, so bili v svaštvo; kar nekaj Khislovih deklet se je namreč poročilo v

⁵¹ »Zuerhu toga dusan bude moy czimer i piszmo na oltar gore naprauiti.« (HDA, *Acta irregistrata*, fasc. I, št. 352; Herkov, *Građa*, str. 74; Jiroušek in Vanino, *Izvori*, str. 126–127; Repanić Braun, *Hans Georg Geiger*, str. 37).

⁵² Ob prenehanju turških vpadov po porazu pred Dunajem leta 1683 so v katoliški koledar uvedli praznik Marijinega imena; takrat so spremenili tudi patrocinij ribniške podružnice, ki je odtlej posvečena Imenu Marijinemu. Valvasor cerkev še imenuje *Unsere liebe Frau*, kraj pa *Alt Kirchen oz. Gotschee*. Toponim *Stara cerkev* pri opisu podružnice ohranja tudi Skubic (Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 796; Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 248; First, *Katalog del*, str. 84).

⁵³ Platno je bilo najbrž umeščeno v tedanji glavni oltar (predhodnik sedanjega), zaradi prilagoditve v novi pa zelo obrezano (prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 247; Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 796; First, *Katalog del*, str. 84–91).

⁵⁴ AAU, *Informatio habite*, str. 2.

⁵⁵ Otorpec, *Doneski k zgodovini Ribnice*, str. 81, 82; Höfler, *Gradivo*, str. 156. To so bili tako kakor v primeru gradu Ortnek (gl. op. 9) najprej Ortenburžani, od leta 1418 Celjski in od leta 1456 Habsburžani.

rodbino Moscon. Marija Kristina, hči Janeza (Janeža) barona Khisla, se je leta 1592 omožila s Francem Mosconom,⁵⁶ od tega leta izključnim lastnikom gospostva Ortnek (pred tem sta bila z bratom Krištofom tri leta solastnika); istega leta (1592) je v njegove roke prešel tudi tastov grad Khiselstein.⁵⁷ Marija Kristina je bila Frančeva tretja žena, prej je bil v zakonu s Katarino Valvasor, sestro Janeza Krstnika Valvasorja,⁵⁸ s čigar dediščino so leta 1581 obogateli Janezovi nečaki – trije bratje Moscon, sinovi Katarinine sestre. Z Mosconi sta bili poročeni tudi sestri Katarina in Justina Valentin,⁵⁹ vnučinki Vida Khisla in sestrični omenjene Marije Kristine, žene Franca Moscona. V zakonu sta bila tudi Ana Marija baronica Khisl in Janez Krstnik baron Moscon,⁶⁰ starša Jošta Jožefa barona Moscona, poročenega z Elizabeto grofico Erdődy; torej je imel Jošt Jožef po materi Khislovo kri. Hči Jošta Jožefa in Elizabete grofice Erdődy je bila Ana Elizabeta baronica Moscon, poročena Auersperg (vsi trije, starši in hči so bili – že omenjeni – donatorji cerkva in samostanov, za katere je delal Mojster HGG). Janez Krstnik baron Moscon je leta 1602 stopil v drugi zakon z Marto Gregorijanec, sestro Ane Marije, poročene s Petrom grofom Erdődyjem.⁶¹

Snovalci ikonografskih vsebin

Plemiški donatorji so bili pobudniki za zidavo novih in preobrazbo obstoječih svetišč, pogosto so samostojno angažirali izvajalce likovnih del, in na svoje gmotne zasluge opozarjali z rodbinskimi grbi, ikonografskih tem pa nikakor niso izbirali sami. Za to niso bili niti usposobljeni niti pooblašeni. To potrjuje tudi podrobnost iz pogodbe med Nikolo grofom Erdődyjem in slikarjem Geigerjem za dela v kapeli sv. Frančiška Ksaverija v zagrebškem jezuitskem kolegiju. Grof je kot naročnik in plačnik natančno definiral naročilo; pri delih dekorativnega značaja (pozлата in dekorativna poslikava) je izvajalcu pustil proste roke, glede naročenih slik (naslovnega zavetnika v oltarnem nastavku in Blažene Device Marije v atiki) pa ga je prepustil navodilom jezuitov (prizore naj naslika tako, kakor bodo zahtevali patri jezuiti).⁶² Tudi pri snovanju slik za cerkve v ribniški župniji (Ortnek, Goriča vas, Nova Štifta) idejno vodstvo ni bilo v rokah svetnih naročnikov in plemiških donatorjev. Iskati ga je mogoče med tamkajšnjimi teološko izobraženimi cerkvenimi avtoritetami – te

so bile po sklepu Tridentinskega koncila povsod v katoliškem svetu pristojne za nadzor nad likovnimi vsebinami v sakralnih prostorih.

Ribniški župnik in arhidiakon Frančišek Maksimilijan Vaccano

Prvi, najbližji, najbolj izvedeni in najbolj odgovorni za pravilno likovno dikcijo posttridentinske cerkvene umetnosti na Ribniškem je bil nedvomno tamkajšnji župnik in arhidiakon Frančišek Maksimilijan Vaccano. Temeljito izšolan v Rimu, srcu katolištva (študiral je v uglednem semenišču *Collegium Germanicum et Hungaricum*), je lahko smernice in programe cerkvene prenovе od blizu spoznal že v letih študija. Katoliški vrh je politiko vodenja Cerkve v zahtevnem in kočljivem času verskega razkola, protireformacije in katoliške obnove načrtoval še zlasti skrbno. Vaccano se je tako znašel pri samem vrelcu, iz katerega so že dolgo vrele programske rešitve za izvedbo katoliške duhovne reforme; njihov pomembni del je bila tudi likovna umetnost. O njej so cerkveni očetje razpravljali na zadnji seji koncila v Tridentu (1563), a so postavili zgolj temelj za pravilno podajanje svetih vsebin, škofo pa pooblastili za nadzor nad njihovo doktrinarno neoporečnostjo. Bolj določni so bili poznejši interpreti koncilskih dekretov; ti so cerkveno umetnost jasneje usmerjali k pravilni rabi in svarili pred zlorabami, ki bi lahko vodile k napačnemu razumevanju krščanskih resnic.⁶³ Podobam so dodelili vlogo korektnih, nazornih in učinkovitih pomagal pri likovni interpretaciji cerkvenih dogem, krepitvi verskih čustev in slikanju vzorov krščanskega življenja. Škofje so nadzor nad pravilno uporabo svetih podob izvajali z vizitacijami vsak v svoji diecezi. Sicer pa so morali *Tridentinski credo* (formuliran leta 1564), ki je vseboval tudi stališče do svetih podob, izpovedati vsi, ki so prejeli kakšno cerkveno vodstveno funkcijo (*prelatura*); mladi Vaccano takrat sicer še ni bil škof, a kot arhidiakon je razmeroma visoko funkcijo že imel. Verouzpeved vesoljnega tridentinskega cerkvenega zbora se je v deveti točki glasila: *Najodločeneje trdim, da je treba imeti in hraniti podobe Kristusa in božje Porodnice vedno Device in drugih svetnikov ter jim izkazovati dolžno čast in češčenje*.⁶⁴

⁵⁶ Žabota, *Rodbina Khisl*, str. 16.

⁵⁷ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 121; Stopar, *Grajske stavbe, Gorenjska*, str. 95.

⁵⁸ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 89, op. 48.

⁵⁹ Žabota, *Rodbina Khisl*, str. 9.

⁶⁰ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 89, op. 48.

⁶¹ Prav tam.

⁶² HDA, *Acta irregistrata*, fasc. I, št. 352; Jiroušek in Vanino 1992/93, str. 126–127; Repanič Braun, *Hans Georg Geiger*, str. 37.

⁶³ Obsežne traktate je prispevala vrsta pokoncilskih teologov in likovnih teoretikov: louvainski profesor Johannes Molanus oz. Jan van der Meulen (*De picturis et imaginibus sacris*, 1570), Gilio da Fabriano (*Dialogo degli errori dei pittori*, 1564), milanski škof Carlo Borromeo oz. sv. Karel Boromejski (*Institutiones fabricae et suppellectilis ecclesiasticae*, 1577), po njegovem delu so se zgledovali Nemeč Jacob Müller (*Ornatus Ecclesiasticus / Kirchengeschmuck*, 1591), bolonjski nadškof in kardinal Gabriele Paleotti (*Discorso intorno alle immagini sacre e profane*, 1582) in Raffaello Borghini (*Il Riposo*, 1584). Za konkretizacijo tridentinskih napotkov in smernic za cerkveno umetnost v *Instrukcijah* Karla Boromejskega gl. Lavrič, *Ljubljanska škofija*, str. 21–22.

⁶⁴ Strle, *Vera Cerkev*, str. 271, 475–476; Lavrič, *Ljubljanska škofija*, str. 16.

O pravilni rabi sakralne umetnosti kot aktualnim problemom katoliške obnove se je torej Vaccano lahko poučil že v Rimu, srčiki katolištva. Lik mladega klerika se je oblikoval v okolju zlahtne krščansko humanistične kulture, ki jo je poleg filozofije prav umetnost dvignila na najvišjo raven. Tamkajšnje cerkveno učiteljstvo je v zavračanju protestantskega likovnega redukcionalizma še stopnjevalo naklonjenost do umetnosti. Tako bodoči ribniški župnik in arhidiakon, ki se je z vrhunskimi likovnimi stvaritvami v prestolnici svetovnega katolicizma srečeval na vsakem koraku, do umetnosti najbrž tudi pozneje ni bil ravnodušen. Po vrnitvi pa je bil v svoji župniji in arhidiakonatu k izvajanju aktualnih cerkvenih predpisov celo poklicno zavezan; dekreti so s cerkvenega vrha v Rimu – to je omogočala dosledna centralistična organizacija – tekoče dosegali tudi najbolj odmaknjene podeželske župnije. Vaccano je bil po službeni dolžnosti vizitator svojega distrikta, glede izvajanja umetnostnega programa pa, kakor je določal koncil, odgovoren nadrejenemu škofu (oglejskemu patriarhu). V ljubljanski škofiji je bil takrat vizitator Rinaldo Scarlichi, škof, ki je vestno upošteval cerkvene norme in postal s svojimi vizitacijskimi določili temeljni »zakonodajalec« za našo cerkveno umetnost 17. stoletja.⁶⁵ Vaccano, še tik pred ribniško službo gojenec uglednega rimskega kolegija, je stališča in navodila za izvajanje cerkvene obnove – tudi s sakralno umetnostjo – prejel neposredno od vodilnih teologov. Pri snovanju ortneških slik bi mu lahko bila nedavna rimska izkušnja (stik z visoko umetnostjo in najvišjimi cerkvenimi avtoritetami) vsekakor v oporo.

Stiški opat Rupert Eckart

V krog dolenjske duhovne in intelektualne elite, hipotetično udeležene pri snovanju novih ribniških platen, bi lahko uvrstili tudi stiškega opata. V letih preobrazbe ortneškega svetišča je to funkcijo opravljal pater Rupert Eckart,⁶⁶ sicer profes cistercijske matice Rein pri Gradcu; tudi on bi bil mogel biti sogovornik pri ikonografski zasnovi ortneških in drugih del v ribniški župniji. Cistercijski samostan v Stični – Ribnici najbližji duhovni pa tudi gospodarski, trgovski in kulturni center – je bil trdno vpet v dogajanje na tem delu Dolenjske; kot pomembno umetnostno žarišče je svoj vpliv razprostil čez precejšnji del Kranjske. Redovna skupnost je namreč poleg primarne (duhovne, kontemplativne, dušnopastirske in dobrodelne) opravljala tudi druge dejavnosti. Opatija je bila že vse od nastanka pomembna kulturna, izobraževalna in umetnostna os, okrog ka-

tere se je koncentrirala bogata gradbena, rokopisna, glasbena in likovna ustvarjalnost. Več stoletij je bila prizorišče arhitekturnega snovanja – zidav, dozidav in prezidav samostanskega kompleksa, gradila pa je tudi nove cerkve in donatorsko skrbela za njihovo opremo. Za svoje svetišče in za številne župnijske in podružnične cerkve je naročala umetniška dela pri uglednih slikarjih in kiparjih. Umetnostno razgledanost in pretanjen estetski občutek so opati dokazali tako z dognano zunanjo podobo sakralnih stavb kakor s kvalitetno opremo bogoslužnih in rezidenčnih notranjščin.

Poleg tega so bili stiški opati tesno povezani z lokalnim plemstvom. S člani številnih plemiških rodbin, tudi z Mosconi, je bil v stikih tudi takratni opat Rupert. Opati so Mosconom zastavljali svoje posesti in jih reševali iz denarnih težav, a si od njih po potrebi denar izposojali tudi sami⁶⁷ – in potrebe so bile velike, saj si je tamkajšnja (svetna in cerkvena) zemljiška gosposka v tridesetih letih 17. stoletja svoja bivališča preurejala po takratnem okusu in z vsem razkošjem, ki ga je prinesla nova doba. Izpričano pa je tudi osebno poznanstvo opata Ruperta in Valerija, naročnika ortneške cerkvene opreme, dveh vplivnih mož, katerih interesi so zadevali tudi umetnost.⁶⁸

Novomeška prošta Nikolaj in Francišek Mrav

Tudi naslednja lika v hipotetičnem likovnem scenariju ortneških oltarjev bi lahko bila povezana z naročniki in s snovalci njihovih ikonografskih vsebin, zlasti pa z izborom slikarja, avtorja oltarnih slik. V krogu očitnih in domnevnih udeležencev se ponujata kot morebitna priporočnika v Novo mesto priseljenega umetnika, ki je na Ribniškem tako sijajno odigral svoje dejanje. To sta bila takratni prošt novomeškega kapitlja Francišek Mrav in njegov predhodnik in verjetno starejši sorodnik Nikolaj Mrav. Francišek je bil od leta 1637 do leta 1639 dekan novomeškega kapitlja, od leta 1639 do leta 1650, torej v času opremljanja podružnic ribniške župnije, pa prošt v

⁶⁵ Lavrič, *Ljubljanska škofija*, str. 8. Tako Scarlichi leta 1631 kakor osem let za njim Vaccano sta podobno formulirala namen svoje vizitacije. Prim. AAU, *Informatio habite*, str. 1 in Lavrič, *Ljubljanska škofija*, str. 14.

⁶⁶ Pater Rupert Eckart je bil stiški opat med letoma 1638 in 1644 (Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 884).

⁶⁷ Dokumentirana so njihova srečanja in upniško-dolžniška razmerja: stiški opat Lavrencij Zupan je leta 1596 Kristofu in Francu Mosconom zastavil samostansko zemljo in dohodke blizu Ortneka. Leta 1600 je isti opat iz zastave reševal posest v gosposčini Ortnek, zastavljeno Kristofu Mosconu. Leta 1619 sta bila Frančeva sinova Bernardin in Valerij v denarni stiski in sta samostanu oz. takratnemu opatu, rekatolizatorju Jakobu Reinprechtu, to posest vrnila (ARS, AS 781, fasc. 2, 15. maj 1619 – po Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 496). Dne 17. maja 1626 je bil novoizvoljeni kostanjeviški opat Andrej uveden v novo službo v navzočnosti nekaterih uglednih mož – med njimi sta bila tudi stiški opat Matej Majerle in Janez Krstnik baron Moscon (ACOR, Fondi cistercijskih samostanov, B lat. 9. Stična, 2. junij 1626 – po Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 488, 509).

⁶⁸ Opat Rupert Eckart je si je leta 1639 od Valerija barona Moscona izposodil 1143 goldinarjev za plačilo deželnega davka (ARS, AS 781, fasc. 2, 29. avg. 1639 – po Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 550).

Novem mestu.⁶⁹ Njegov sorodnik Nikolaj je bil vezni člen med obema krajema, Ribnico in Novim mestom, zato bi lahko bil tudi vez med ribniškim naročnikom in novomeškim slikarjem. Bil je namreč vpet v obe okolji: od leta 1619 do 1630 je bil župnik (od 1620 tudi arhidiakon) v Ribnici,⁷⁰ od leta 1630 pa novomeški prošt in od 1632 dolenski arhidiakon. Z Mojstrom HGG sta bila torej od njegove (slikarjeve) naselitve v Novem mestu someščana. Čeprav je bil Nikolaj Mrav od leta 1630 kot prošt že na novi službeni postaji v Novem mestu, pa je vsaj še do leta 1631 ostal tudi ribniški župnik in arhidiakon.⁷¹

Tudi pozneje, ko ni več služboval v Ribnici, se je še vedno vračal tja; župnijo je takrat že vodil Vaccano, verjetni usmerjevalec ikonografskih vsebin v bližnjih podružnicah. Izpričano pa je tudi Nikolajevo poznanstvo z ortneškim graščakom in naročnikom Valerijem baronom Mosconom. Dokumentiran je namreč dogodek z dne 21. aprila 1633, ko so se šli Mrav kot predstojnik ribniške Bratovščine presvetege Rešnjega Telesa⁷² pri istoimenskem oltarju oziroma kapeli v ribniški župnijski cerkvi, pa Valerij baron Moscon in Adam Gotfrid pl. Werneck (Wernegkh); za kapelo te bratovščine so prezentirali novega kaplana Jurija Kodriča.⁷³ Torej so se vsi trije – Nikolaj Mrav, Vaccano in ortneški graščak Valerij – pred naročilom za oltarje že poznali. Tako bi lahko novomeški klerik slikarja someščana plemiškemu mecenu priporočil osebno – bodisi da je Geigerja poznal sam ali pa ga je poznal njegov sorodnik, aktualni novomeški prošt Frančišek Mrav. Lahko pa bi ga bil Nikolaj priporočil tudi svojemu stanovskemu kolegu, ribniškemu župniku in arhidiakonu Vaccanu, ki je za njim po enoletnem intermezzu nasledil ribniški arhidiakon. Podatek pa je pomemben tudi zato, ker jasno kaže Valerija kot plemiča s prezentacijsko pravico in brzokone – vsaj pri ortneškem sv. Juriju – tudi s patronatsko, saj sta bili ti pogosto povezani.

Videti je, da je imel tudi Nikolaj Mrav čut za lepoto sakralnega prostora, kar nakazuje podatek, da je kot župnik v Cerknici (službo je po svojih vikarijih opravljal vzporedno s funkcijo novomeškega pro-

šta) tam zgradil novo župnišče in olepšal župnijsko cerkev.⁷⁴ Torej je imel opraviti tudi s posli estetske narave in verjetno vsaj posredno z njihovimi izvajalci. Naklonjenost cerkveni umetnosti pa je leta 1647 pokazal tudi Frančišek Mrav; ko so zbirali sredstva za novi oltar v novomeški frančiškanski cerkvi, je ponudil barve in plano za sliko pa hrano za slikarja.⁷⁵

Iz vseh teh razmerij je očitno, kako prepletene so bile vezi med Mosconi, Khisli, Lichtenbergi in Erdődyji. Plemiške rodbine pa niso bile povezane le med sabo, ampak tudi z lokalnim klerom in redovi; povezave so običajno segale tudi v mednarodni prostor. V ta krog, v katerem so se rojevala likovna (in glasbena) dela, so bili vključeni tudi meniški redovi in kleriška inteligenca pa posvetni izobraženci in premožni meščani, mecenji in ljubitelji umetnosti. Lepota je bila del tega sveta, posvetna in cerkvena gospoda jo je hotela uživati v lastnem domu, v zasebni kapeli. Umetnike si je »posojala« lokalno in mednarodno in morda je tudi Mojster HGG stopil v naš prostor s posredovanjem katere od omenjenih osebnosti.

Slikar Hans Georg Geiger pl. Geigerfeld

Velika predstava pri ortneškem sv. Juriju (pa tudi na stranskih odrih v Goriči vasi in Novi Štifti) se je torej pripravljala v letih Valerijevega posedovanja ortneškega gospostva, Vaccanovega župnikovanja v Ribnici in njegovega vizitiranja tamkajšnjega arhidiakonata, verjetnega Khislovega ali Mosconovega »nadomestnega« patronata⁷⁶ in ob sodelovanju nekaterih vplivnih osebnosti in njihovih medsebojnih povezav v družbenem, kleriškem in cerkvenoupravnem sistemu na Dolenskem. Njen protagonist pa je bil (ob vseh uglednih soigralcih) slikar Hans Georg Geiger pl. Geigerfeld (okoli 1610–1681), bolj znan kot Mojster HGG. Z njegovim nastopom je božja hiša zažarela kot približek visokemu vzoru: pretanjnjeni umetnosti, kakršna se je v desetletjih katoliške obnove razcvetala na dvorih in v vplivnih verskih središčih, in včasih tudi na umetnostno manj razvitem obrobju pustila zapoznelo sled. S svojo delavnico je v ta odmaknjeni kotiček Kranjske vnesel nekaj internacionalno uglašenega manierističnega izrazja, kakršno je sicer v likovno naprednejših centrih izzvenelo že nekaj desetletij prej, pri nas pa je bilo zaradi vsebinske angažiranosti še vedno aktualno. Njegova dela v cerkvi sv. Jurija in v bližnjih svetiščih⁷⁷ so uspeš-

⁶⁹ Mlinarič *Stiška opatija*, str. 1104; Koblar, *Drobtinice*, str. 103–104.

⁷⁰ Tako kakor njegov naslednik Frančišek Maksimilijan Vaccano je tudi on potožil nad vsakovrstnimi zlorabami in inkonvenienkami, ki so se razpasle med ribniško duhovščino (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 138).

⁷¹ Koblar, *Drobtinice*, str. 103, 107; Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 138; Baraga, *Kapiteljski arhiv*, str. 167.

⁷² Po izumrtju Celjskih sta ribniško in kočevsko gospostvo prišli v roke Habsburžanov. Ribničani so cesarju Frideriku III. Habsburškemu leta 1457 prostovoljno obljubili zvestobo, v zahvalo za njihovo lojalnost pa je cesar v župnijski cerkvi ustanovil Bratovščino presvetege Rešnjega telesa z istoimenskim beneficijem; zanj je podaril od graščinske posesti pol grunta. Bratovščino je patriarh potrdil šele eta. 1619 na prošnjo župnika Nikolaja Mrava (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 137, 751).

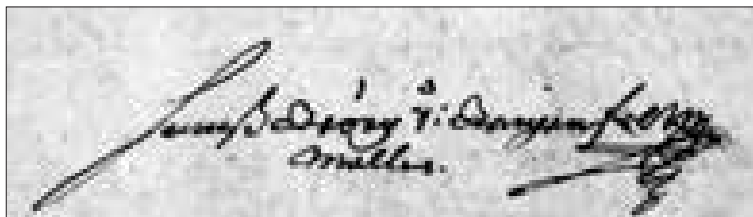
⁷³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 138–139.

⁷⁴ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 139.

⁷⁵ Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta*, str. 41.

⁷⁶ Ne glede na formalni patronat deželnega kneza je bil Jurij Jernej grof Khisl, takratni lastnik ribniškega gradu, zelo verjetno »nadomestni« patron ribniške župnije, Valerij Moscon pa kot lastnik gradu Örtnek tamkajšnje grajske cerkve sv. Jurija.

⁷⁷ Delavnica Mojstra HGG je svoje umetniške izdelke prispevala tudi za novo, ambiciozno zasnovano romarsko svetišče v bližnji Novi Štifti, sezidano po naročilu Jurija Jerneja grofa Khisla, in za podružnico v Goriči vasi.

Podpis Mojstra HGG (Hanns Georg v. Geigenfeldt) na pogodbi za dela v zagrebškem jezuitskem kolegiju, 27. feb. 1659, Hrvaški državni arhiv.

ni, četudi slogovno neaktualni odmev dominantnih vzorov, ki so v drugi polovici 16. stoletja preplavili mednarodni prostor z bizarno slogovno eleganco in posttridentinskimi ikonografskimi vsebinami. Ribniško območje brez teh spomenikov, ki tako občutno presejajo sočasne slikarske dosežke tamkajšnjega podeželja, ne bi bilo to, kar je, četudi je v zgodovinskem spominu v marsikaterem primeru ostala le še sled njihove nekdanje veličine.

Slikar je bil v zgodovini umetnosti dolgo navzoč kot *Mojster HGG* – s temi inicialami je signaliral svoja prva (znana) dela, vse tri slike in ortneških oltarnih nastavkih; eno od njih (*Marijino vnebovzetje*) je tudi datiral (1641). Ivan Komelj je leta 1954 monogram povezal z arhivsko dokumentiranim slikarjem Hansom Georgom Geigerjem pl. Geigerfeldom;⁷⁸ njegovo polno ime s plemiškim nazivom izpričujejo pogodbe v Hrvaškem državnem arhivu.⁷⁹ Z novomeškim slikarjem modre krvi so jih v latinskem, nemškem in hrvaškem jeziku skleпали hrvaški plemiči in očetje zagrebškega jezuitskega kolegija. Kdaj in od kod je prišel na Kranjsko,⁸⁰ kdaj in kako je prejel plemiški naziv – to so še vedno vprašanja brez odgovorov. V pogodbi iz leta 1659, ki jo je s slikarjem sklenil rektor zagrebškega jezuitskega kolegija pater Ivan Pfeleger, se je Geiger podpisal s plemiškim predikatom »von«.⁸¹ V drugi pogodbi iz istega leta ga naročnik Nikola grof Erdődy imenuje celo *knez*.⁸² Če sta ga že ob prihodu v naš prostor spremljala plemiški naziv in hkrati sloves odličnega slikarja, ni čudno, da se je kmalu znašel v službi tamkajšnje aristokracije. Kot naročnikom enakovredni pripadnik visokega stanu je imel do plemiških naročil nedvomno lažji dostop. Mladi prišlek (po starosti Vaccanov vrstnik), ki se je naglo vključil v dolensko družbeno elito, pa je v plemiških krogih užival še dodatno ugodnost: lahko se je legalno izognil cehovskim pravilom in začel delati takoj, ne da bi bil moral čakati na sprejetje v slikarski

ceh. Cehi so sicer zaradi neželene konkurence omejevali delo priseljencev; izjema so bili slikarji, ki jih je zaposlovalo plemstvo. Prva znana pravila Bratovščine slikarjev in kiparjev v Ljubljani in na Kranjskem iz leta 1677 so dovoljevala največ šest včlanjenih slikarjev in kiparjev. Izjema so bili sinovi članov in tisti, ki so se poročili z vdovami članov. Prosto delovanje pa je bilo zagotovljeno izučeni slikarjem v službi plemstva.⁸³

Mojster HGG se je naselil v Novem mestu in postal ugleden meščan, nekaj let je bil celo na čelu mestne uprave. Kar trikrat so ga izvolili za visoko javno funkcijo nosilca sodne in upravne oblasti – mestnega sodnika (*Stadtrichter* ali *judex*). Dveletni sodni *officio* je bil navadno v rokah premožnih meščanov iz vrst trgovcev in obrtnikov. Geiger ga je opravljal v letih 1660–1662, 1668–1670 in 1674–1676; zadnji mandat je sklenil predčasno.⁸⁴ Slikarjevo ime na seznamu novomeških sodnikov leta 1660 je prva pisna sled za njim v slovenskem prostoru. Na Hrvaškem je omemba zgodnejša: prva ohranjena pogodba z zagrebškimi jezuiti je datirana s 27. februarjem 1659. Sicer je pred tem po naročilu Mosconov in lokalnega klera že vrsto let delal po Dolenjskem. Po posredovanju Erdődyjev so bili njegovi odjemalci hrvaški jezuiti in frančiškani; slikarjeva dokumentirana povezava s frančiškani na Kranjskem pa je bolj praktične narave, a vendar namig, da je vez obstajala. Redovne skupnosti slovenskih in hrvaških frančiškanov so bile združene v skupno provinco Bosna-Hrvaška Sv. Križa;⁸⁵

⁸³ Ta pravila se skladajo z leta 1622 potrjenimi določbami gradske slikarske bratovščine, ki jo je ustanovil priseljenci italijanski slikar Pietro de Pomis. Ta (nedvomno v skladu z njegovimi osebnimi interesi) izvzemajo iz svojih določil tuje slikarje, če delajo v službi oblasti in plemenitašev v njihovih gradovih, hišah in samostanih (prim. Wallner, *Beiträge zur Geschichte*, str. 107–115; Wastler, *Die Ordnung*, str. 10–21; Wastler, *Die Maler Confraternität*, str. 121–126; Stele, *Monumenta artis*, str. 2).

⁸⁴ ARS, AS 1, šk. 257/RIII/1; I/133. Na ohranjenih seznamih novoizvoljenih sodnikov je trikrat vpisano ime *Hans Georg Geiger von Geigerfeldt*. Izbor med dvema kandidatoma je bil običajno na dan sv. Gala, 16. oktobra, Geigerjev zadnji mandat pa se je končal 25. avgusta (1676). V osmih dneh so morali izvoljeni sodniki v Ljubljani priseči cesarjevemu namestniku, vicedomu, da bodo vedno branili in varovali blaginjo mesta (Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta*, str. 63).

⁸⁵ Pramati slovenske frančiškanske province je bila bosenska vikarija, ustanovljena leta 1339. Zaradi turških vpadov so se mnogi redovniki iz Bosne zatekli v slovenske kraje (najprej

⁷⁸ Komelj, *Umetnost na Dolenjskem*, str. 116.

⁷⁹ HDA, *Acta irregistrata*, fasc. I, št. 252; fasc. I, št. 352; fasc. VIII, št. 154.

⁸⁰ Ime Geiger (arhaično Gaiger, Gaigher, Gyger) je bilo v 16. in 17. stoletju pogosto med umetniki na Tirolskem, Dunaju, Bavarskem in zlasti v Švici (gl. *Allg. Künstlerlexikon*, 47, str. 26–277; 51, str. 61–83; 66, str. 419–422).

⁸¹ HDA, *Acta irregistrata*, fasc. I, št. 252.

⁸² HDA, *Acta irregistrata*, fasc. I, št. 352.

Geiger je delal za frančiškane v Klanjcu in Brdovcu, ti pa so bili v stikih s slovenskimi redovnimi brati. Povezave med njimi pa tudi z drugimi redovi nakazuje pogodba za dela v zagrebškem jezuitskem kolegiju: naročnik Nikola grof Erdődy se je obvezal, da mu bo plačal 80 rimskih goldinarjev hrvaške veljave, polovico v gotovini, polovico pa v žitu, vinu, siru, maslu in slanini. Navedel je, da bodo novomeškemu slikarju blago dostavili v Brežice⁸⁶ – morda z eno od tovornih odprav, ki so iz Zagreba potovale v Brežice, kjer so prav tedaj začeli graditi frančiškanski samostan.

Umetnostne razmere v prvi polovici 17. stoletja na Slovenskem

Na Ribniško je Mojster HGG prišel z že formiranim slikarskim znanjem. Pridobil ga je v umetnostno bolj razvitem okolju, saj pri nas takrat ni bilo delavnice, ki bi zmogla slikarskega vajenca – četudi nadarjenega – izšolati do takšne tehnične veščine, kakršno je naš mojster pokazal na Ribniškem. V prvi polovici 17. stoletja je na Kranjskem primanjkovalo dobrih slikarjev, saj je reformacija zajela tok umetnosti in pretrgala njeno razvojno kontinuiteto. Nekaj zapisov iz obdobja protireformacije (iz začetne, Hrenove, dobe) priča o zadregah naročnikov zaradi skromnega števila in kakovosti domačih mojstrov. To vrzel so zapolnili tujci, bodisi povabljeni bodisi potujoči umetniki; migracije umetnikov so tudi sicer, neodvisno od naše specifične situacije, značilne za evropsko postrenesnančno kulturo. Tako je stiški opat Lavrencij Zupan, eden naših zgodnjih rekato-lizatorjev, leta 1584 prosil cistercijsko opatijo Rein pri Gradcu za umetnika, ker doma ni našel primerne-ga. S podobnim naročilom se je na Koroško obrnil ljubljanski škof Tavčar.⁸⁷ Tuje slikarje (in glasbenike) je v Ljubljano in Gornji Grad vedno znova vabil tudi škof Hren. Ljubljanski jezuiti so slike za glavni oltar v cerkvi sv. Jakoba naročili pri nizozemskem slikarju Gerardu Krönu, tujce je v svoji bakrorezni delavnici na Bogenšperku zaposloval Valvasor. Pri nas so delali nemški, nizozemski, koroški, salzburški, goriški in

furlanski avtorji.⁸⁸ Tudi Mojster HGG, odlično izšolani prišlek, je bil za naš prostor dobrodošla rešitev naročniških zadreg.

Grafični list kot slikarska predloga

Slikarji, ki so v novem okolju iskali delo, so poleg teritorialno pogojene likovne izobrazbe in z njo povezanih slogovnih dialektov s seboj prinašali tudi posebne slikarske pripomočke – grafične liste. Njihovi avtorji so jih vrezovali po lastnih likovnih invencijah in po tujih zamislih ali pa so v grafični medij »prevajali«⁸⁹ že obstoječe umetnine. Grafični listi so imeli v takratni slikarski praksi večstransko vlogo. Najprej informativno kot prenašalci zgledov visoke evropske umetnosti; tudi Mojster HGG je po zaslugi teh minucioznih stvaritev celo v odmaknjenosti dolenskega podeželja spoznaval največje mojstrovine renesančne in manieristične ustvarjalnosti. Slikarjem so bili hkrati vodniki pri lastnem slogovnem in oblikovnem izražanju, zbrani v mapah pa nepogrešljivi ilustrativni »katalog«, s katerim so lahko naročniku predstavili svoj ikonografski repertoar; pogosto pa je – nasprotno – želeni vzorčni primerek naročnik predložil slikarju.⁸⁹ Gotovo je tudi Gaigerju preneka-teri naročnik s svojim bakrorezom sugeriral izvedbo, saj je katoliška obnova terjala premissljeno programsko strategijo. Sakralne umetnosti, ki naj občestvu v cerkvenem prostoru nazorno oznanja pravo vero, duhovščina pač ni mogla prepustiti teološko neukemu slikarju, saj je bila za njihovo vsebino odgovorna nadrejenim.

V programu katoliške obnove pa je imel grafični list še eno, morda najpomembnejšo vlogo: bil je nosilec rekato-lizacijskih teoloških vsebin in predloga za prenos v slikarski medij. Grafika je bila namreč idejno prečiščena likovna vzporednica verskih dogem, saj je bila vsebinsko in oblikovno že preverjena v procesu cenzorskega pregleda pred publiciranjem. Tako kakor za natis knjige je bil tudi za tisk grafičnega lista potreben privilegij (potrdilo o primernosti oziroma pravica do objave), sicer tiskanje ni bilo dovoljeno.⁹⁰

v Belo krajino in leta 1469 v Novo mesto). Leta 1514 se je bosenska vikarija razdelila na dva dela: na svobodnem delu je bila vikarija *Bosna-Hrvaška Sv. Križa*, na teritoriju, ki so ga zasedli Turki, pa vikarija *Bosna-Srebrna*. Obe je papež Leon X. leta 1517 povzdignil v provinci. Prva se je do leta 1708 imenovala *Provincia Bosna-Hrvaška Sv. Križa*, nato pa preimenovala v *Provincio Hrvaško-Kranjsko Sv. Križa*. To ime je z manjšimi prekinitvami ohranila do leta 1900. Tedaj je bila s papeškim dekretom razdeljena na *Hrvaško provinco sv. Cirila in Metoda* in v *Kranjsko provinco Sv. Križa* (Škofljanec, *Red manjših bratov*, str. 37–52; Glavinić, *Origine*, str. 17–37).

⁸⁶ HDA, *Acta irregistrata*, fasc. I, št. 352. Pogodba je datirana z 22. novembrom 1659, Geiger je plačilo prejel po obrokih od februarja do septembra 1660; tega leta (1660) so v Brežicah začeli graditi frančiškanski samostan.

⁸⁷ Mikuš, *Umetnostnozgodovinska topografija*, str. 12; Lavrič, *Vloga ljubljanskih škofov*, str. 99.

⁸⁸ Steska, *Slovenska umetnost*, str. 8–10, 14–32; Stele, *Monumenta artis*, str. 1–8, 15; Cevc, *Slikarstvo 17. stoletja*, str. 41–45.

⁸⁹ Nekaj zapisov o grafičnih predlogah v rokah naročnikov se je ohranilo tudi v našem prostoru. Tako je škof Hren v svojih zapiskih nekajkrat omenil grafične liste, ki jih je kupoval od beneških, salzburških, lotarinških in nizozemskih trgovcev, knjigarjev in knjigotržcev in z njimi usmerjal slikarje (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I, str. 98, 102, 127, 146; II, str. 356, op. 75). Ohranjena je tudi ustanovna listina za jeseniško Bratovščino Marije rožnega venca pri podružnični cerkvi Marijinega vnebovzeta na Savi, izdana v Rimu leta 1623. Glede načrtovane slike so bile v njej formulirane natančne zahteve, zraven pa je bila domnevno priložena tudi predloga (Šerbelj, *Nicola Grassi*, str. 32).

⁹⁰ Tridentinski koncil je predlagal več strogosti pri podeljevanju papeških privilegijev in poostren nadzor nad knjižno in grafično produkcijo (Witcombe, *Copyright in the Renaissance*, str. 73). Privilegiji so v nadaljevanju varovali avtorje oz. njihove izdelke pred piratskim (grafičnim) kopiranjem.

Jacob van der Heyden, Vojvoda Friderik Württemberski na konju, izrez: figura konja, 20–a/30–a leta 17. st., Zagrebska nadškofija, Metropolit. knjižnica pri Hrvaškem državnem arhivu (Valvasorjeva zbirka).

ke rekatolizacijskih vsebinskih formul, v ozemeljsko in konfesionalno enovitost tedanje katoliške kulture zajele tudi sakralno slikarstvo ribniškega (in celotnega slovenskega) ozemlja. Le z njihovo podporo je Mojster HGG v dolensko provincialno okolje uvedel razmeroma visok likovni standard. Odtisi, ki jih je uporabljal za predloge, so prihajali iz največjih likovnih in rekatolizacijskih središč: katoliškega dela Nizozemske (Flandrije), Bavarske in Italije.

Flandrija

Vodilni grafični center v drugi polovici 17. stoletja severno od Alp je bil Antwerpen, prestolnica južne nizozemske katoliške province Flandrije; bogato mesto denarništvu, diamantov in nenadkriljivih bakroreznih delavnic pa je bilo tudi eno od žarišč evropske protireformacijske dejavnosti. Nizozemska se je namreč prav takrat v političnem in verskem pogledu razdelila na dvoje: Holandija si je izbojevala samostojnost in ostala protestantska, Flandrijo pa je s špansko nadoblastjo zajel val katolicizma.⁹⁴ Tako je postala v vseh pogledih, tudi z nadzorovano umetnostjo, odsev španskega rekatolizacijskega progra-

⁹⁴ Antwerpen je izgubil samostojnost leta 1585.

Mojster HGG, Sv. Jurij v boju z zmajem, okoli 1641, o./pl., Narodna galerija.

ma.⁹⁵ Virtuozna grafika flamskih mojstrov, v mednarodnem prostoru superiorna zaradi umetniške kvalitete, pa je hkrati zasijala tudi v najčistejši idejni luči. Bila je namreč zrcalo španske katoliške pravovernosti; grafični listi, likovni ekvivalenti teoloških resnic, so očiščeni nauk iz Španije – očistila ga je tamkajšnja inkvizicija – preko Flandrije presajali v druge predele katoliške Evrope.⁹⁶ Gonilo španskih rekatolizacijskih naporov je bil jezuitski red, ki je intoniral vseevropsko duhovno reformo in tudi sočasno sakralno umetnost. Slika je postala soigralka pri katoliški obnovi in katehetskem medij v jezuitski pedagogiki. Španska in z njo flamska umetnost sta zaradi tamkajšnje budne cenzure veljali za najbolj pravoverni. Flamska grafika je pogosto zrcalila likovne formule, ki so jih razvili španski jezuiti, poleg škofov najbolj skrbni varuhi

⁹⁵ Za vlogo Španije (in Flandrije) v slovenski likovni umetnosti gl. Menaše, *Marija*, str. 39.

⁹⁶ Grafični listi so s trgovskimi, še bolj pa z misijonarskimi odpravami dosegali tudi druge celine.

Raphael Sadeler I., *Sv. Jurij v boju z zmajem, konec 16./zač. 17. st., bakrorez, Dunaj, Albertina.*

Privilegije sta podeljevali državna in cerkvena oblast – na najvišji ravni so bili to cesar, papež, beneški senat ... Doktrinarno preverjeni in od najvišjih avtoritet potrjeni grafični listi, razmnoženi v velikih nakladah, so se razširili po vsej Evropi in pristali v mapah slikarjev in naročnikov. Slika kot posnetek pravoverne grafične predloge je naročnika obvarovala pred nevarnostjo doktrinarnih napak in s tem pred vnašanjem neprimernih vsebin v javne sakralne prostore. Tako je bil grafični list jamstvo pravilne rabe svete snovi, dobrodošli vir tematskih sugestij ali kar obrazec za »dobesedni« prenos doktrinarno neoporečnih prizorov v slikarski medij. To v letih Geigerjeve ustvarjalnosti v ribniški župniji, ki je bila še nedavno preplavljena z luteranstvom, ni bilo nepomembno.

Grafični listi kot slikarske predloge so Mojstra HGG spremljali pri vseh ribniških naročilih. Z nji-

mi je upodobil vsebine, značilne za katoliški spopad s protestantsko kritiko in za rekatolizacijsko duhovno obnovo: to so bili prizori sv. Jurija v boju z zmajem, Sv. Lucije in sv. Barbare in Marijinega vnebovzjetja na Ortneku, sv. Družine (s poudarkom na Marijinem liku) v Goriči vasi in Marije priprošnjice v Novi Štifti. Prvi je alegorični prikaz zmage dobrega nad zlom – simbolično prave vere nad herezijo, drugi opozorilo na prve svetnike mučence, umrle po Dioklecijanovem ediktu o preganjanju kristjanov;⁹¹ tako sta sveti Lucija in Barbara s svojo trdnostjo in neomajnostjo verniku ponujali zgled pravega kristjana. Zadnji pa sodijo v skupino najbolj spornih tem, ob katerih so se kresale iskre marioloških razprav med protestantskimi kritiki in katoliškimi apologeti – to je bil lik Božje Matere. Likovno podajanje marijanskih dogem, za protestante nesprejemljivih,⁹² od katoliških zagovornikov pa goreče branjenih verskih resnic, se je zaradi konfesionalnih nesoglasij v letih protireformacije še okrepilo. V obrambi pred ostrimi protestantskimi napadi je cerkveno učiteljstvo katoliške obnove marijanske teme s toliko večjo zavzetostjo ohranjalo tako v teološkem kakor v likovnem imaginariju; te dogme sta v teoretskih disputih in v umetnosti najbolj vneto zagovarjala bavarski teolog in pospeševalec sakralne umetnosti, jezuit Peter Kanizij in njegov španski brat Francisco Suarez, pri nas pa Tomaž Hren. V reprizi Marijinega kulta po Tridentinskem koncilu so prevladali prizori, ki so raje kakor Marijino smrt slikali Marijo kot zmagovalko in nebeško kraljico v motivih vnebovzjetja in kronanja,⁹³ pa tudi kronane Marije na oblakih. Takšne je – po grafičnih predlogah – slikal tudi Geigerjev čopič.

Provenienca Geigerjevih grafičnih virov

Dela v podružnicah ribniške župnije so torej zavenela v sozvočju z rekatolizacijskimi priporočili, ki kljub protestantskemu nasprotovanju niso odstopala od uveljavljenih verskih resnic in ikonografskih prototipov. Mojster HGG se je pri vseh prepustil vodstvu grafičnih predlog, s katerimi je vstopil v mednarodno slikarsko družino iste idejne in likovne usmeritve. Oblikovali so jo skupni duhovni vzgibi in likovni vzori, ki so jih grafični listi raznesli po vsej Stari celini. Ti so kot slikarske predloge, prenašal-

⁹¹ V letih 303 in 304 je rimski cesar Dioklecijan izdal štiri odloke o preganjanju in iztrebljanju kristjanov ter o vzpostavitvi verske enotnosti v državi. Zapovedal je mučenje in usmrtnice; nasilni ukrepi so bili sprva uperjeni proti škofom in duhovnikom (tudi proti cerkvam in drugim krajem molitve ter svetim spisom), leta 304 pa so jih razširili na vse kristjane.

⁹² Za protestantsko kritiko so bili v katoliški marijanski ikonografiji najbolj sporni motivi Marijino brezmadežno spočetje, Marija kot posrednica oz. priprošnjica in Marijino fizično vnebovzjetje (prim. Menaše, *Marija*, str. 35, 272–274). Prav te ikonografske motive je za ribniške podružnice slikal Mojster HGG.

⁹³ Schiller, *Ikonographie*, str. 133–137; Menaše, *Marija*, str. 35, 36, 137.

Camillo Procaccini, Počitek na begu v Egipt, izrez, pred 1587, jedkanica, Dunaj, Albertina.

Mojster HGG, Sv. Družina, 1639 ali 40. leta 17. st., o./pl., podruž. c. Imena Marijinega, Goriča vas.

Jan Sadeler I. po Lodovicu Carracciju in Camillu Procacciniju, Počitek na begu v Egipt, 1594–1600, bakrorez, Dunaj, Albertina.

Anonimni grafik, Doječa Madona, zrcalna kopija po Lodovicu Carracciju (1592), po 1592, jedkanica, Museo civico, Bassano del Grappa.

Melchior Küssel po Janu Sadelerju I., Počitek na begu v Egipt, izrez, ne po 1684, bakrorez iz albuma grafičnih predlog Matije Koželja, Narodni muzej Slovenije.

Jacques Callot, Počitek na begu v Egipt, 1610/1611 (?), bakrorez, Dunaj, Albertina.

Anonimni risar po Janu Sadelerju I., *Počitek na begu v Egipt*, akvarelirana risba s čopičem na pergamentu, ok. 1600, Galerija Mia N. Weiner, *Old Master Drawings and Sketches*, New York.

njene vsestranske brezhibnosti. Slika, ki je reproducirala že preverjene (cenzurirane), torej z idejnega vidika že odobrene grafične liste,⁹⁷ je zato brez težav vstopila v sakralni prostor. Njena neoporečnost je bila namreč potrjena že na predhodni stopnji grafične predloge, zato je bila naročnikom takšne slike prihranjena skrb glede njene korektnosti.

Bavarska

Superiorna grafika iz flamskih bakroreznic in založb je prepravila evropski prostor in široko razsejala ideale rekatolizacijske umetnosti. Po vsej Evropi pa so se razkropili tudi flamski grafiki. Tako so vrezovali denimo v Münchnu, enem največjih rekatolizacijskih žarišč – bavarska prestolnica je bila naslednje izhodišče Geigerjevih grafičnih predlog.⁹⁸ Versko politično gibanje in posebna oblika pobožnosti *Pietas*

Bavarica sta dosegla svoj zenit na tamkajšnjem dvoru in v dejavnosti z njim povezanih jezuitov. Notranje prenovne v duhu Tridentinskega koncila Cerkev ni izvedla zgolj iz lastne moči, ampak z občutno podporo posvetne oblasti. Sklep Augsburškega verskega miru iz leta 1555, po katerem deželni knezi določajo veroizpoved svojih podložnikov, so med katoliškimi knezi začeli prvi izvajati prav bavarski Wittelsbachi. Generacijo pozneje so jim sledili Habsburžani,⁹⁹ ki so takrat vladali tudi našim deželam; te so bile sestavni del upravne enote Notranja Avstrija s sedežem v Gradcu. Graški dvor, z bavarskim tudi sorodstveno povezan,¹⁰⁰ je protireformacijo notranjeavstrijskih dežel izvajal prav po vzoru bavarske.¹⁰¹

Vojvoda Viljem V. Pobožni, veliki bavarski rekatolizator, je bil steber južnonemške religiozne renesanse, njegova cerkev sv. Mihaela in pripadajoči jezuitski kolegij pa okop vere in zasebni spomenik vladarske hiše Wittelsbach. V njegovem silnem rekatolizacijskem zagonu je imela posebno vlogo prav umetnost. Cela »akademija« ustvarjalcev (arhitektov, kiparjev in slikarjev) je postavljala veličastno münchensko cerkev in urejala jezuitski kompleks ter skrbela za njuno umetniško opremo. To so bili najo-

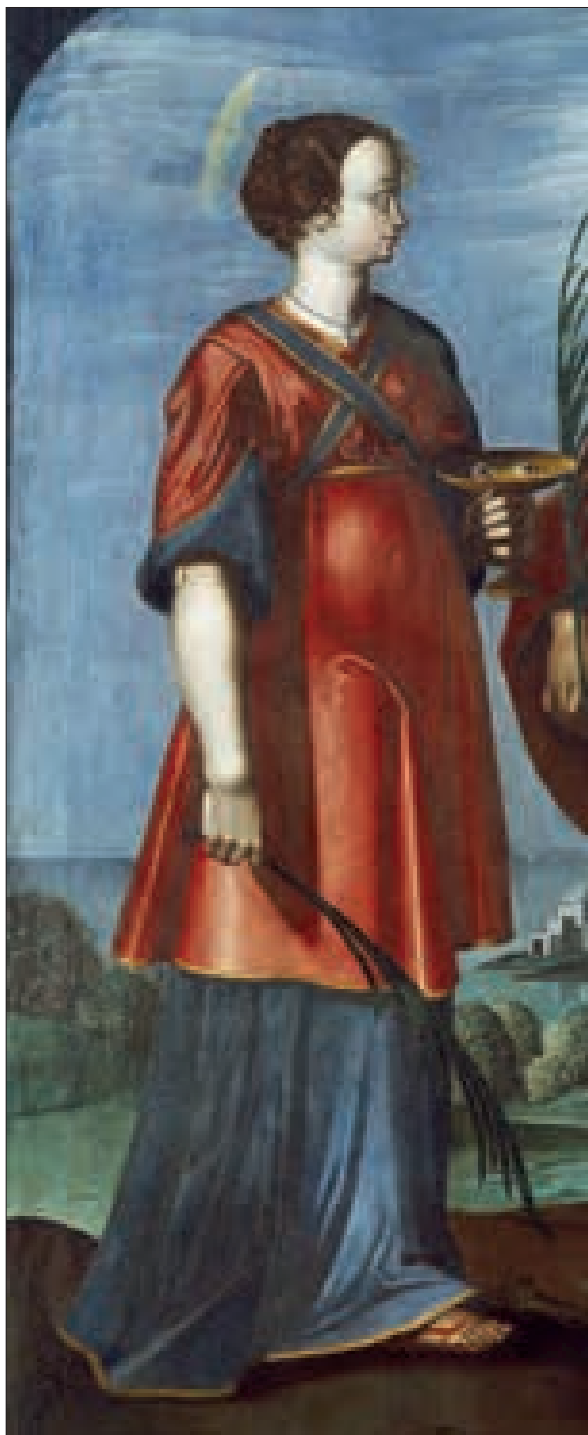
⁹⁷ V zelo svobodni in tolerantni Holandiji so bili privilegiji na dosegu roke celo za publiciranje neprikrito lascivnih in erotičnih tem. V istem obdobju, ko je v Flandriji stroga cenzura preverjala ideološko primernost vrezanih prizorov, je denimo ekstravagantni haarlemski virtuoz Hendrick Goltzius, avtor mitoloških in svetopisemskih tem, upodobljenih s polno mero erotike, prejel cesarski privilegij, a – skoraj se zdi kot šaljiv dodatek – pod pogojem, da v njegovih bakrorezih ne bo »vsebovanega nič spotakljivega ali nasprotnega naši pravi katoliški veri in postavam Svetega rimskega cesarstva« (gl. Mielke, *Manierismus in Holland*, str. 23–24).

⁹⁸ Na bavarskem dvoru je nastal eden od vzorčnih bakrorezov za sliko *Sv. Jurij v boju z zmajem* za podružnično cerkev sv. Jurija nad Ortnekom in za *Sv. Družino* v podružnični cerkvi Marijinega imena v Goriči vasi.

⁹⁹ Benedik, *Papeži*, str. 233.

¹⁰⁰ Nadvojvoda Ferdinand Habsburški, poznejši cesar Ferdinand II., se je poročil z hčerjo bavarskega vojvode Viljema IV. Marijo Ano Bavarsko, pred tem pa že njegov oče Karel z Viljemovo sestro, prav tako Marijo Ano Bavarsko.

¹⁰¹ Benedik, *Katoliška obnova in protireformacija*, str. 7–8.

Mojster HGG, sv. Lucija, izrez s slike Sv. Lucija in sv. Barbara, okoli 1641, o./pl., Narodna galerija.

dličnejši nemški in flamski mojstri,¹⁰² ki so v protireformacijskem ozračju in pod okriljem bavarskega

¹⁰² Za jezuitsko cerkev sv. Mihaela v Münchnu so delali Hans von Aachen, Friedrich Sustris, Pieter de Witte (v nemškem okolju im. Peter Candid), Christoph Schwarz, brata Jan I. in Raphael I. Sadeler, Hubert Gerhard idr.

Karel van Mallery po Antivedutu Grammaticu, Sv. Lucija, 1598, bakrorez, Dunaj, Albertina.

vojvode izoblikovali pretanjeno različico manieriističnega sloga. Dvorni grafiki so večino del iz cerkve (pa tudi risbe številnih, zlasti flamskih risarjev)¹⁰³ prevedli v grafiko; razmnoženi odtisi so z münchenskim stvaritvami seznanili vso Evropo, tudi Mojstra HGG.

¹⁰³ Med njimi je bil gotovo najplodovitejši Antwerpenčan Maarten de Vos; za prenos na bakrorezne plošče je pripravil okoli 2400 preliminarjih risb: 1600 lastnih invencij in 800 po tujih stvaritvah (Schuckman, *Maarten de Vos*, str 7). Čeprav je bil sprva protestant, je večino izdelal za potrebe protireformacijske katoliške Cerkve.

Italija

Tretji vir pritoka grafičnih listov v njegovo delavnico je bila Italija.¹⁰⁴ Predloge za njegove »ribniške« slike sicer niso neposredno italijanskega izvora, a vendar je pri vseh italijanska estetika zajeta posredno. Italijanske prvine so namreč vsebovali tudi grafični listi, vrezani severno od Alp; severni grafiki so se zgledovali pri Italijanih, tudi kadar so jih sami presegali. Flamska bakroreza, ki ju je Geiger preslikal za Ortnek in Goričo vas, pa ne vsebujeta zgolj italijanskih vplivov, temveč sta v celoti posneta po italijanskih invencijah. Mojster HGG je lik svete Lucije kopiral z bakroreza Flamca Karla van Malleryja, ta pa je v grafično tehniko prevedel sliko, katere avtor je Italijan Antiveduto Grammatica.¹⁰⁵ Tudi za *Sv. Družino* v Goriči vasi je uporabil predlogo flamskega grafika – Jana Sadelerja I., ta pa je motiv sestavil iz dveh bolonjskih jedkanic: Marijin lik je prevzel iz Carraccijeve, Jožefovega iz Procaccinijeve. Posnemal je bodisi celotne kompozicije bodisi eklektično sestavljal fragmente z različnih odtisov. Iz figuralnih »citatov« so tako nastajale nove celote, lahko pa so takšni hibridi nastali že na predhodni stopnji – na grafični predlogi.¹⁰⁶

Posredništvo – Gradec

Grafične predloge so bile torej za Mojstra HGG vrec ikonografskih sugestij, za naročnike pa varni način umeščanja novih slik, saj so pred vizitatorji (škofi) jasno zrcalile svojo, s tem pa tudi njihovo neoporečnost. Pritok grafike na naše ozemlje pa ni bil neposreden; pot je večinoma držala skozi Gradec, do leta 1619 dinastično središče Notranje Avstrije, kamor je sodila tudi Kranjska. Habsburški dvor v Gradcu je protireformacijo in politično rekatolizacijo izvajal po enotnem programu, ki so ga graški nadvojvode izdelali skupaj s Tirolsko in Bavarsko, prav tako je bila katoliška obnova zasnovana po skupnem programu v vseh notranjeavstrijskih deželah pod vodstvom graških nuncijev.¹⁰⁷ Vezi graškega dvora z bavarskim, obeh dvorov z domačimi pa tudi s španskimi in italijanskimi jezuiti, medsebojne povezave jezuitskih provinc na mednarodni ravni – vse to je omogočalo njihovo tesno sodelovanje in internacionaliziranje nekaterih segmentov materialne in

duhovne kulture. Jezuiti, v tesnih stikih z redovnimi brati po vsej Evropi, so bili most, ki je Španijo prek (španske) Flandrije pa Bavarske in nazadnje Gradca povezoval z našim ozemljem. To pa je bila tudi smer grafičnega pretoka in z njim likovnih vzorov vse do delavnice Mojstra HGG. Naš prostor, čez Gradec in z redovi (posredno) povezan z velikimi rekatolizacijskimi središči, je stal na poti te živahne izmenjave.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AAU – Archivio diocesano di Udine

Archivio Arcivescovile Udine, fond *Archivio della curia arcivescovile Udinese*, serija [*Chiese*] a parte imperii, pododdelek *Carniola inferna*, mapa 2, *Arcidiaconato di Reifnitz, Reifnitz 1631–1650*, ovojnica 753, *Informatio habitae et exercitae administrationis Patriarchalis Archidiaconatus Raiffinicensis, id est ab anno 1633 usque ad 1638*, 1638, str. 1–24 (neoštevilčene strani, sekundarna paginacija avtorice članka).

ACOR – Arhiv cistercijanske opatije Rein pri Gradcu

Fondi cistercijanskih samostanov, B lat. 9. Stična, 2. junij 1626.

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko
AS 781 Cistercijanski samostan in državno go-spodstvo Stična

HDA – Hrvatski državni arhiv

Acta irregistrata Colegii Societatis Iesu Zagrabienis

INDOK center – Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Direktorat za kulturno dediščino, Informacijski dokumentacijski center

France Stele, *Konservatorski zapiski XXX*, 1925, 50–54.

France Stele, *Konservatorski zapiski LV*, 1936, 50. Dokumentacija Ortnek, Arhiv spisov. Fotografiska dokumentacija Ortnek.

ČASOPISNI VIR

Ilustrirani Slovenec, 1930.

LITERATURA

Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker. München, Leipzig: G. K. Saur; Berlin, New York: W. de Gruyter, 47 (Gabor – Gallardus), 2005; 51 (Geeslin – Geranzani), 2006; 66 (Gunten – Haaren), 2010.

¹⁰⁴ Italijanska nota je zajeta v Geigerjevih predlogah za slike *Sv. Lucija in sv. Barbara* (Ortnek) in v *Sv. Družini* (Goriča vas) (prim. First, *Katalog del*, str. 73, 87–91).

¹⁰⁵ First, *Katalog del*, str. 73.

¹⁰⁶ Primer takšnega kompiliranja je bakrorez *Počitek na begu v Egipt* (1594–1600), predloga za Geigerjevo *Sv. Družino* v ribniški podružnični cerkvi Imena Marijinega v Goriči vasi. Flamec Jan Sadeler I. je v svojem bakrorezu združil lik *Doječe Madone* Lodovica Carraccija (1592) in Jožefov lik iz prizora *Počitek na begu v Egipt* Camilla Procaccinija (1587). Gl. First, *Katalog del*, str. 87–91.

¹⁰⁷ Benedik, *Katoliška obnova in protireformacija*, str. 7–8.

- Ambrožič, Matjaž: Grajske kapele in patronatni vpliv fevdalne gosposke na cerkveno življenje. *Kronika. Iz zgodovine slovenskih gradov*, 60, 2012, št. 3, str. 555–574.
- Baraga, France: *Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 1995 (*Acta ecclesiastica Sloveniae*, 17).
- Benedik, Metod: *Papeži. Od Petra do Janeza Pavla II*. Ljubljana: Mihelač, 1996.
- Benedik, Metod: Predgovor. *Bogoslovni vestnik. Katoliška obnova in protireformacija v Notranjeavstrijskih deželah 1564–1628. Zbornik slovenskih predavanj* 52, 1992, št. 1–2, str. 5–8.
- Catalogus cleri archidioecesis Labacensis*. Labaci (za leta od 1796 do 1805).
- Catalogus cleri dioecesis Labacensis*. Labaci (za leta od 1826 do 1905).
- Catalogus Sacerdotum Archi-Dioecesis Labacensis*. Labaci (za leta od 1793 do 1795).
- Cevc, Emilijan: Slikarstvo 17. stoletja. *Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem*, 1. Ljubljana: Narodna galerija, 1968, str. 39–71.
- Clerus Archidioecesis Labacensis*, Labaci (za leti 1806 in 1807).
- Costa, Heinrich: *Reiseerinnerungen aus Krain*. Laibach: Druck der Eger'schen Gubernial-Buchdruckerei, 1848.
- Dolar, France M.: Franc Maksimilijan Vaccano. *Slovenski biografski leksikon*, 4, *Táborská – Žvanut* (ur. Alfonz Gspan, Jože Munda, Fran Petre in uredniški odbor). Ljubljana 1980–1991, str. 315.
- First, Blaženka: Katalog del. V: Repanić Braun, Mirjana in Blaženka First: *Mojster HGG. Slikar plastične monumentalnosti*. Ljubljana: Narodna galerija, 2004, str. 62–91.
- First, Blaženka: Po sledi linearnega zapisa. Grafični viri za slikarstvo Mojstra HGG. V: Repanić Braun, Mirjana in Blaženka First: *Mojster HGG. Slikar plastične monumentalnosti*. Ljubljana: Narodna galerija, 2004, str. 41–56.
- Gestrin, Ferdo: Reformacija v Ribnici in okolici. *Kronika* 30, 1982, št. 2, str. 95–101.
- Glavinić, Franjo: *Origine della provincia Bosna Croatia...* Udine: 1648 (prevedel p. Bruno J. Korošak: *Opis frančiškanskih postojank v Hrvaški, Bosni in Kranjski*). Nova Gorica: Jutro, 2002.
- Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči, 2. *Kronika* 61, 2013, št. 2, str. 217–272.
- Golec, Boris: *Valvasorji. Med vzponom, Slavo in zatonom*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2015 (*Thesaurus memoriae, Dissertationes*, 2).
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Mohorjeva družba, 1910–1916 (ponatis, 1. del. Celje: Mohorjeva družba, 1992).
- Herkov, Zlatko: Građa za povijest umjetnosti. *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 10, 1962, št. 1–2, str. 62–80.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Kranjska*. Ljubljana: Viharnik, 2015.
- Jiroušek, Željko in Miroslav Vanino: Izvori o isusovačkoj akademskoj crkvi Svete Katarine u Zagrebu. *Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkoga reda u Hrvatskim krajevima*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe isusove; Beč: Hrvatski povijesni institut, 1992/1993, št. [10] 19, str. 1–162.
- Kidrič, France: Erberg. *Slovenski biografski leksikon*, 1, *Abraham – Lužar* (ur. Izidor Cankar, Franc Ksaver Lukman in uredniški odbor). Ljubljana: Združna gospodarska banka, 1925–1932, str. 160.
- Koblar, Anton: Drobtinice iz furlanskih arhivov. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 3, 1893, str. 101–109.
- Koblar, Anton: Paberki iz arhiva cistercijanskega samostana v Dunajskem Novem mestu. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 10, 1900, str. 119–127.
- Komelj, Ivan: Umetnost na Dolenjskem. *Turistični vestnik* 2, 1954, št. 4, str. 114–116.
- Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad, 1936.
- Lavrič, Ana: *Ljubljanska škofija v vizitacijah 17. stoletja. Vizitacije kot vir za umetnostno zgodovino*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2007.
- Lavrič, Ana: Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti / Die Rolle des Bischofs Tomaž Hren in der slowenischen bildenden Kunst. Ljubljana: SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, 1988 (*Dela / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede = Opera / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis I: Historia et sociologia*; 32. Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta. = Institutum historiae artium; 1).
- Lavrič, Ana: Vloga ljubljanskih škofov Janeza Tavčarja in Tomaža Hrena v likovni umetnosti katoliške obnove. *Bogoslovni vestnik. Katoliška obnova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628. Zbornik slovenskih predavanj* 52, 1992, št. 1–2, str. 99–109.
- Lokal- und Personalstand der Diözes von Laibach*. Laibach (za leta od 1813 do 1825).
- Menaše, Lev: *Marija v slovenski umetnosti*. Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- Mielke, Hans: *Manierismus in Holland um 1600. Kupferstiche, Holzschnitte und Zeichnungen aus dem berliner Kupferstichkabinett*. Berlin: Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, 1979.
- Mikuž, Stane: Umetnostnozgodovinska topografija grosupeljske krajine. *Inventarji kulturne dediščine*

- v Sloveniji. Ljubljana: Zavod RS za spomeniško varstvo, 1978.
- Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995.
- Otorepec, Božo: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. *Kronika. Ribnica na Dolenjskem*, 30, 1982, št. 2, str. 79–87.
- Preinfalk, Miha: Auerspergi in njihove povezave s Hrvaško. *Povjesni prilogi* 29, 2005, str. 79–97.
- Repanić-Braun, Mirjana: Hans Georg Geiger von Geigerfeld. Slikarjev opus in njegove oblikovno-slogovne značilnosti. V: Repanić Braun, Mirjana in Blaženka First: *Mojster HGG. Slikar plastične monumentalnosti*. Ljubljana: Narodna galerija, 2004, str. 13–40.
- Schiller, Gertrud: *Ikonographie der christlichen Kunst*, 4/II, *Maria*. Gutersloh: G. Mohn, 1980.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogthums Krain*. Görz: Selbstverlag des Verfassers, 1905.
- Schuckman, Christiaan (ur. D. de Hoop Scheffer): Maarten de Vos. *Hollstein's Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts 1450–1700*, 44. Rotterdam: Sound and Vision Interactive; Amsterdam: Rijksprentenkabinet, 1996.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine* (za natis priredil Anton Lesar). Buenos Aires: Editorial Baraga S.R.L., 1976.
- Slana, Lidija: Lichtenbergi na Tuštanju. *Kronika* 57, 2009, št. 2, str. 171–200.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stele, France: *Monumenta artis Slovenicae*, II. *Slikarstvo baroka in romantike / La peinture baroque et romantique*. Ljubljana: Akademski založba, 1938.
- Stele, France: Varstvo spomenikov. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 5, 1925, str. 180–185.
- Steska, Viktor: *Slovenska umetnost*, 1. *Slikarstvo*. Prevalje: Mohorjeva družba, 1927.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*. 1. *Gorenjska*. 1. knj., *Ob zgornjem toku Save*. Ljubljana: Viharnik, 1996.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*. 2. *Dolenjska*, 4. knj., *Med Igom, Ribnico in Kočevjem*. Ljubljana: Viharnik, 2003.
- Strle, Anton: *Vera Cerkev. Dokumenti cerkvenega učiteljstva*. Celje: Mohorjeva družba, 1977.
- Šerbelj, Ferdinand: *Nicola Grassi: tri oltarne podobe = tre pale d'altare*. Ljubljana: Narodna galerija, 1992 (Knjižnica Narodne galerije. Študijski zvezki; 1).
- Šilc, Jurij: Župnije in njihov krajevni obseg v ljubljanski škofiji sredi 19. stoletja. *Arhivi* 29, 2006, št. 2, str. 305–336.
- Škofljanec, Jože: Red manjših bratov (O.F.M.) in Provinca sv. Križa. *Frančiškani v Ljubljani. Samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja* (ur. p. Silvin Krajnc). Ljubljana: Samostan in župnija Marijinega oznanjenja, 2000, str. 9–79.
- Šumi, Nace: Izbrani spomeniki likovne umetnosti na ribniškem območju. *Ribnica skozi stoletja*. Zagreb: Skupščina občine Ribnica; Spektar Zagreb, 1982, str. 157–160.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Herzogthums Crain*. Laibach, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Verzeichnis über den Personalstand der Welt- und Klostergeistlichkeit der bischöflichen Laibachdiözes*. Laibach (za leta od 1808 do 1812).
- Vrhovec, Ivan: *Zgodovina Novega mesta*. Ljubljana: Matica slovenska, 1891.
- Wallner, Julius: Beiträge zur Geschichte der Laibacher Maler und Bildhauer im XVII. und XVIII. Jahrhunderte. *Mitteilungen des Muesalvereins für Krain* 3, 1890, str. 103–139.
- Wastler, Josef: Die Maler-Confraternität in Graz gegen die Störer und Frötter. *Mitteilungen des Historischen Vereins für Steiermark*, 1883, št. 31, str. 121–126.
- Wastler, Josef: Die Ordnung der von Peter de Pomis gegründeten Malerkonfraternität in Graz. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen*, 1891, št. 23, str. 10–21.
- Witcombe, Christopher L. C. E.: Copyright in the Renaissance. Prints and the Privilegio in Sixteenth Century. *Studio in Medieval and Reformation Traditions*, št. 100. Leiden–Boston: Brill, 2004.
- Žabota, Barbara: Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu. *Kronika* 51, 2003, št. 1, str. 1–26.
- Železnik, Milan: Osnovni vidiki za študij »zlatih oltarjev« v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 4, 1957, str. 131–182.
- Železnik, Milan: Rezbarstvo 17. stoletja na Slovenskem. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 7, 1965, str. 171–194.

S U M M A R Y

Master HGG's Ribnica period. Historical circumstances of the creation of Geiger's paintings in the parish of Ribnica

In the 1640s, the Ortnek castle church of St. George as well as some nearby succursal churches of the parish of Ribnica obtained a few altar paintings, the quality of which significantly exceeded that of contemporary achievements in painting across Lower Carniolan countryside. The paintings were produced by Hans Georg Geiger von Geigerfeld, better known by his initials HGG, with which he signed three Ortnek altar canvases. HGG's paintings were commissioned by the local nobility, which was re-

novating or rebuilding and furnishing the places of worship in the spirit of the triumph of Catholic faith over Protestantism, which not long before prevailed in the district of Ribnica. The bearers of this victory, to which certain symbolic signifiers in the church of St. George allude, were the then owners of the Ortnek Castle and, most likely, the (substitute) patrons of the local castle church – the Barons of Moscon. The renovated church was a reflection of their return to Catholic faith; apart from the image of St. Valerius (alluding to the owner Valerius Baron of Moscon), their meritorious donations were also evident from family coats of arms featured on altars: those of the Moscons and of noble families that were related to them through marriage – the Schwab-Lichtenbergs and (probably) the Erdődies.

Conceptual leadership in matters concerning iconographic contents was the task of the local church authorities. Presented as hypothetical collaborators in the design of commissioned religious scenes are the parish priest and Archdeacon of Ribnica Franz Maximilian Vaccano, Rupert Eckart, the abbot of the Cistercian Monastery of Stična, the major spiritu-

al, cultural, educational and economic centre in this part of Carniola, and Nikolaj and Frančišek Mrav, provosts from the collegiate chapter in Novo mesto, where Master HGG originated from.

Master HGG's painting was guided by print templates, which were the transmitters of conceptually correct re-Catholicisation contents as well as a source of information on high art at European Catholic courts and important Counter-Reformation centres that would otherwise hardly reach this remote provincial area. The print templates came from major art and re-Catholicisation nexuses of the then Europe: Flanders (southern part of the Netherlands, which was under Spanish rule and hence Catholic), Bavaria (the court of the great Counter-Reformer Duke William V of Wittelsbach in Munich), and Italy. They mostly reached the present-day Slovenian territory through Graz, the dynastic centre of the administrative unit of Inner Austria, which also embraced Carniola until 1619. The affiliation of Slovenian territory with the Inner Austrian capital was also manifest during the period in which Master HGG painted for the churches in the parish of Ribnica.

Ortnek, grajska razvalina okoli 1890 (reprodukcija razglednice iz okoli 1900), INDOK center.

Mojster HGG, Bog Oče, o./pl., okoli 1641, izgubljena slika z atike glavnega oltarja v grajski cerkvi sv. Jurija pri gradu Ortnek; foto. France Mesesnel, 1938–1944, INDOK center.

Prižnica v grajski cerkvi sv. Jurija pri gradu Ortnek; foto. France Mesesnel, 1938–1944, INDOK center.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 343.9:398.47(497.434Ribnica)"1700/1701"

Prejeto: 16. 8. 2018

Matevž Koširdoc. dr., Arhiv Republike Slovenije, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: matevz.kosir@gov.si

Čarovniški proces v Ribnici 1700–1701 – najbolj znan čarovniški proces na Kranjskem

IZVLEČEK

Ribniški čarovniški proces v letih 1700–1701 je zaradi večkratne objave izvirnega sodnega zapisnika in literarnih upodobitev eden najbolj znanih čarovniških procesov na Slovenskem. Časovno sovpada z daljšim obdobjem vrhunca čarovniških procesov na Kranjskem. Središčna predpostavka v procesu je bil koncept pakta s hudičem. Proces je skoraj zagotovo zahteval vsaj sedem žrtev.

KLJUČNE BESEDE

Ribnica, čarovniški procesi, sabbat, Marina Češarek, Janez Jurij Hočevar

ABSTRACT

RIBNICA WITCH TRIAL (1700–1701) – THE MOST FAMOUS WITCH TRIAL IN CARNIOLA

Thanks to multiple publications of the original court minutes and literary depictions, the Ribnica witch trial (1700–1701) is one of the most famous witch trials in the Slovenian territory. The trial coincided in time with the longer period when witch trials in Carniola reached their climax. Its central assumption was the concept of the pact with the devil. The trial almost certainly claimed the lives of at least seven victims.

KEY WORDS

Ribnica, witch trials, Sabbat, Marina Češarek, Janez Jurij Hočevar

In ker je v življenju častila hudiča
Marina Češarkova zvesto tako,
Na metli zdaj duša zletela je njena
Naravnost v dno pekla namesto v nebo.
(Anton Aškerc, *Ribniška čarovnica*)

Ribniški čarovniški proces leta 1701 je zaradi večkratne objave izvirnega sodnega zapisnika in literarnih upodobitev eden najbolj znanih čarovniških procesov na Slovenskem. Že leta 1852 ga je omenjal Vinko Ferreri Klun.¹ V slovenskem prevodu je sodni zapisnik leta 1864 objavil Anton Lesar v knjigi *Ribniška dolina na Kranjskem*, in sicer v poglavju »Poslednja čarovniška pravda v Ribnici«. ² Isti zapisnik je leta 1900 ponovno objavil Fran Višnikar,³ kasneje pa še Anton Skubic.⁴ Objave sodnega zapisnika so odmevale v leposlovju. Leta 1908 je Anton Aškerc procesu namenil daljšo pesnitev *Ribniška čarovnica*.⁵ Že leta 1897 je v podlistku v *Zori, glasilu slovenskega katoliškega dijaštva*, o ribniškem procesu izšla povest *Zadnja čarovnica*, ki jo je pod psevdonimom Angelar Zdenčan napisal Frančišek Kralj.⁶ Najbolj pa je k popularnosti procesa prispevala povest Frana Jakliča *Zadnja na grmadi*, ki je leta 1924 izhajala v podlistku, leta 1925 pa je izšla v knjižni obliki.⁷ Lesarjev naslov Poslednja čarovniška pravda je tako usodno zaznamoval tudi naslova kasnejših povesti.

Zgodovinske raziskave so pokazale, da čarovniški proces v Ribnici leta 1701 še zdaleč ni bil zadnji tovrstni proces na Kranjskem. Marina Češarkova ni bila zadnja žrtev čarovniških procesov na Slovenskem, z veliko verjetnostjo smemo domnevati, da celo ne zadnja v Ribnici. Tam je bila skoraj gotovo sežgana še Anka Končar, ki je bila med procesom v zaporu, izključene pa niso tudi nove žrtve. Na Slovenskem je sodstvo pozneje vodilo še zelo hude čarovniške pregone v Krškem (1701–1714), o procesih pa so poročila tudi od drugod. Zadnja čarovniška procesa na Slovenskem sta leta 1745 potekala v Metliki in Gornji Radgoni. V Gornji Radgoni je ena izmed osumljenih umrla v zaporu, druge so bile izpuščene, izid procesa v Metliki pa ni znan.⁸

Da je bil glas o ribniških čarovniških procesih živ, nakazuje tudi povest Josepha Buchenhaina (Jožef Anton Babnik) iz leta 1840, kjer gre sicer verjetno predvsem za literarno fikcijo, postavljeno v leto 1652, ki se po vsebini ne ujema s konkretnim procesom. Zanimivo je, da je avtor povest o čarovniškem procesu postavil v trg Ribnica.⁹

Velik pomen ribniškemu čarovniškemu procesu iz leta 1701 je dajalo dejstvo, da je dolgo veljal za edini čarovniški proces na Kranjskem, za katerega je bil ohranjen tako podroben sodni zapisnik, z vprašanji in odgovori osumljenih. Medtem ko je bilo na Štajerskem znanih več tovrstnih sodnih zapisnikov s čarovniških procesov, pa so na Kranjskem šele v zadnjem času znani podobni zapisniki z gospodstva Poljane (Predgrad ob Kolpi). Objava ribniškega sodnega zapisnika v 19. stoletju je vplivala tako na literarno kot znanstveno pozornost, ki jo je vzbudil proces, posledično pa je postala Marina Češarek najbolj znana žrtev čarovniških procesov na Kranjskem. Zato je zapisnik našel mesto tudi v knjigi *Arhivi – zakladnice spomina*.¹⁰ Obenem lahko na osnovi današnjega poznavanja čarovniških procesov v slovenskih deželah in širše v Evropi ugotovimo, da gre v primeru ribniškega procesa v vseh pogledih za tipičen čarovniški proces z vsemi elementi, ki jih je imela večina takratnih čarovniških procesov. To velja tako za način vodenja procesa, obtožbe in vsebino izsiljenih priznanj kot tudi za način, kako je bila žrtev izbrana, namreč na podlagi izsiljenih priznanj že obsojenih. Proces tudi časovno sovпада z daljšim obdobjem vrhunca čarovniških procesov na Kranjskem.

Tako ribniški proces ni bil osamljen, temveč je povezan z valom čarovniških procesov, ki so Kranjsko zajeli v devetdesetih letih 17. stoletja. Medtem ko je leta 1679 v gospodstvu Poljane (Predgrad ob Kolpi) krvni sodnik še oprostil ženski, obtoženi čarovništva, podobno leta 1689 celo več osumljenih v Ložu in Snežniku, pa so bila devetdeseta leta 17. stoletja na Kranjskem v znamenju razmaha čarovniških procesov, ki so se praviloma končali s sežigom na grmadi. Leta 1691 so se začeli čarovniški procesi v Ljubljani in na gospodstvu Poljane. Medtem ko so procesi v Ljubljani izzveneli leta 1694, so na gospodstvu Poljane vztrajali celotno desetletje, saj so grmade gorele še leta 1699. Poljanski procesi so zajeli številne podložnike vse do Vinice, Črnomlja in Lahinje ter Starega trga. Pod gospodstvo Poljane ni spadal le Stari trg ob Kolpi, ampak tudi Stari trg pri Kočevju. Junija 1699 so samo tri žrtve, sežgane kot čarovnice na gospodstvu Poljane, in sicer Nežica Klobučar (beračica brez prebivališča), Marina Malc (rojena Pik, stanujoča v Predgradu) in Katarina Šterk (rojena v Jelenji vasi, stanujoča v Paki), skupaj naznanile več kot osemdeset oseb, ki naj bi letale na Klek in tam sodelovale pri čarovništvu.¹¹ V kontekst teh sočasnih pregonov spadajo tudi čarovniški procesi v Ribnici, ki so z njimi povezani z dokaj identičnimi obtožbami in priznanji, načinom sojenja in iskanjem obtoženih, morda pa posredno celo prek naznanitev, saj zaradi manjkajočih sodnih spisov, kot so na primer zapisni-

¹ Klun, *Archiv für die Landesgeschichte*, 1, 1852, str. 63.

² Lesar, *Ribniška dolina na Kranjskem*.

³ Višnikar, *Kazenska pravda zoper čarovnice* v Ribnici l. 1701.

⁴ Skubic, *Zadnja čarovniška pravda v Ribnici*.

⁵ Aškerc, *Ribniška čarovnica*.

⁶ Zdenčan, *Zadnja čarovnica*.

⁷ Jaklič, *Zadnja na grmadi*.

⁸ Tratnik-Volasko in Košir, *Čarovnice: predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*.

⁹ Buchenhain, *Das Fass*, str. 269–278.

¹⁰ *Arhivi – zakladnice spomina*, str. 220–221, Zapisnik procesa proti Marini Šušarek in Luciji Kerznič zaradi čarovništva.

¹¹ Tratnik-Volasko in Košir, *Čarovnice*, str. 236–260.

Upodobitev čarovniškega sabata (Pierre de Lancre's Tableau de l'inconstance des mauvais anges et demons (1612)). Avtor upodobitve je poljski graver in slikar Jan Ziarnko. Hudič sedi na prestolu, obdan z najljubšimi čarovnicami.

Čarovnice so mu pripeljale žrtvovat otroka, na desni sta upodobljena čarovniška pojedina in ples, čarovnici v sredini kuhata točo, nad njimi pa letajo čarovnice in demoni.

ki ribniških čarovniških procesov iz leta 1700, nimamo celovitega pregleda.

Ribniški proces spada v koncept množičnih čarovniških procesov. Čarovnice v teh procesih niso bile sojene posamično. Središčna predpostavka v procesu je bil koncept pakta s hudičem. Pakt s hudičem je bila teorija, ki je lahko vsako nenaravno, nerazumljivo delovanje razložila kot sodelovanje s hudičem. Predstava o čarovniškem deliktu je bila sestavljena iz petih elementov: pakt s hudičem, spolni odnos s hudičem, letanje po zraku, udeleževanje sabata in škodljivo čaranje. Sabat je osrednja predstava evropske demonologije. Predstavljen je bil kot satanski kult, pri katerem so se pripadniki čarovniške družbe sestajali s hudičem. Sabat, ki naj bi potekal na visokih vrhovih, v primeru ribniških in poljanskih procesov je bil to Klek, je bil predstavljen kot satanska orgija. Tudi obtoženi Češarkova in Kerzničeva sta navedli, da so ju v čarovništvo uvedle že sežgane čarovnice. Potem ko so se na določenih mestih namazale s čarovniškim mazilom, so odletele na Klek, kjer je bil shod čarovnic. Poleg čarovnic in čarovnikov so bili na shodu tudi hudi duhovi. Vsi skupaj so najprej sedeli pri dolgi mizi, pili vsakovrstno vino ter jedli meso in druge jedi, med drugim bel, črn in zelen kruh. Igrali so jim goslači in piskači. Čarovnice so dobile svoje ljubčke, ki so bili hudi duhovi v človeški podobi; z njimi so plesale ter se nato telesno združile. Hudi duh je bil kosmat ter je imel hladno naturo. Čarovnice so se morale odpovedati Bogu in za vedno obljubiti popolno zvestobo hudemu duhu. Ta je čarovniško osebo opraskal do krvi in jo zapisal v svoj seznam. To

se je zgodilo ob njihovem prvem prihodu na Klek. Na shodu so oskrunile hostijo, ki so jo nato vrgle v mazilo za letanje. Mazilo so delale iz ženskega masla, otroških src in hostij, običajno ob praznikih, sobotnih večerih oziroma na veliki petek. Poleg udeleževanja shodov so tudi čarale, in sicer predvsem neurja, ter tako povzročale škodo na poljskih pridelkih. Neurja so naredile iz kvatrnega pepela in nekakšne moke. Spreminjale so se v ptice, sejalcem pobirale zrnje ter ga nosile v jamo na Klek. Kerzničeva je izjavila, da so čarovniški shodi potekali na Kleku v gradu in da je imela posebno nalogo, saj je morala stati na glavi in s svečo v zadnji plati svetiti ostalim pri mizi.¹²

Te izpeljave niso bile zmešano in nepovezano ljudsko verovanje, ampak racionalna in sistematična teorija. Škodljivo čaranje se je običajno zožilo na povzročanje škode na pridelkih ter čaranje toče in neurij. Sodniki so čarovnice obtoževali predvsem zveze s hudičem, kmetje pa so večinoma menili, da pripravljajo točo. Krvni sodnik je po začetku procesa na podlagi izsiljenih priznanj obtožnico navadno razširil proti številnim drugim osebam, ki so jih nanzanile obtožene, posebno če je bil prepričan o vseplošni čarovniški zaroti. Tak proces je lahko nato zahteval na desetine žrtev.¹³

Ribniški proces je skoraj zagotovo zahteval vsaj sedem žrtev. To so bile Marina Košir (umrla 2. marca 1700 v ribniškem zaporu zaradi mučenja), Jera Šober (leta 1700 zaprta, skoraj gotovo sežgana istega leta),

¹² Košir, Boj krvavi, str. 201–265.

¹³ Košir, Sabat v čarovniških procesih, str. 123–142.

Anka Zbačnik, Neža Rus (obe sežgani na grmadi v drugi polovici leta 1700 ali v začetku leta 1701), Marina Češarek, tudi Šušarek (sežgana 11. maja 1701 na grmadi), Lucija Kerznič, tudi Krznič oz. Kersnič (umrla v ribniškem zaporu 5. maja 1701 zaradi mučenja in bila zakopana, ponovno odkopana ter sežgana 11. maja 1701 skupaj s Češarkovo) in Anka Končar (leta 1701 zaprta, skoraj zagotovo sežgana).¹⁴ Žrtve so zaradi mučenja kot čarovnice naznanile druge osebe in tako sprožile plaz procesov. Če izhajamo iz Byloffove trditve o povezavi ribniških procesov iz leta 1700 in 1701,¹⁵ lahko sklepamo, da sta Marina Košir in Jera Šober naznanili Anko Zbačnik in Nežo Rus. Anka Zbačnik in Neža Rus sta, preden sta bili sežgani, izpričano naznanili Marino Češarek in Lucijo Kerznič. Marina Češarek pa je naznanila Anko Končar. Sme mo pa upravičeno domnevati, da s tem proces še ni bil končan. Samo dve izmed zgoraj usmrčenih sta naznanili več kot dvajset oseb. Da naznanjeni niso bili varni pred sodniki, pričata primera Anke Končar, ki je bila zaprta, potem ko jo je kot soudeleženko pri čarovništvu naznanila Češarkova, ter beneficiata pri Novi Štifti Mihaela Lamuta, ki je moral zaradi nevarnosti, da bi zaradi suma čarovništva prišel pred sodišče, leta 1701 zbežati iz Nove Štife v Črnomelj. To kaže, da je krvni sodnik dr. Hočevar proces želel nadaljevati. Ohranjen je le procesni zapisnik za del procesa proti Marini Češarek in Luciji Kerznič, pa še ta se je ohranil bolj po naključju in ne v okviru drugega arhivskega gradiva gospostva Ribnica. Zato ne moremo z zanesljivostjo trditi, da naznanitve niso imele za posledico novih aretacij, zaslišanj in obsodb.

Od žrtev vemo največ o Marini Češarek in Luciji Kerznič. Marina je bila stara okoli 40 let, bila je poročena in mati šestih otrok. Omožena je bila z ribniškim čevljarjem Anžetom Češarkom. Sicer je trdila, da je bila noseča, a se je s tem najverjetneje le skušala rešiti pred mučenjem in obsodbo, saj so babice med postopkom ugotovile, da ni bila noseča. Češarkova je bila tržanka iz Ribnice. Iz Ribnice so bile še Anka Zbačnik, Neža Rus in Anka Končar. Lucija Kerznič je bila stara okoli 60 let, imela je več otrok, živel pa je v Nemški vasi. Da sovaščani niso bili preveč navdušeni nad vodenjem procesov, lahko sklepamo iz nastopa treh prič, ki naj bi domnevno na vasi slabo govorile o Luciji Kerznič, a so se vse tri, ko so bile pozvane pred sodišče, izmikale in niso hotele dajati bremenilnih izjav zoper njo, češ da so bile takrat, ko so opravljale ali bile priče sumljivemu dogajanju, pijane.

Poleg obsojenih je bil osrednja oseba v ribniškem procesu krvni sodnik Janez Jurij Hočevar, »iuris utrisque doctor« (I. U. D.), se pravi doktor obojega (vsega) – svetnega in cerkvenega – prava. Ko je vodil ribniški proces, je imel 44 let. Rodil se je 2. oktobra 1656 v Novem mestu. Pravo je doštudiral na univerzi

v Padovi in tam leta 1686 doktoriral. Ko se je vrnil v Ljubljano, je postal odvetnik kranjskih deželnih stanov. Leta 1690 se je oženil z Marijo Katarino Mengalija, hčerjo ljubljanskega mestnega svetovalca. Imela sta štiri sinove in sedem hčera.¹⁶ Bil je vsestransko dejaven mož, ki je mnogo bolj kot po sodniški službi znan kot glasbenik, zvezdoslovec in član obeh ljubljanskih akademij: akademije »operosorum« in akademije »philharmonicorum«.¹⁷

Njegova sodniška pot je bila resda kratka, vendar krvava. Leta 1695 je nastopil službo kranjskega krvnega sodnika in že kmalu začel voditi tudi čarovniške procese. Cesarski krvni sodnik na Kranjskem je bil le deset let (1695–1705), vendar od leta 1703, ko je bil suspendiran, praktično ni opravljal sodniške službe.¹⁸ Ob nastopu službe leta 1695 ni imel veliko izkušenj s kazenskimi zadevami, kaj šele s čarovniškimi procesi, brez dvoma pa je imel pravno znanje. Kljub kratkosti njegove službe krvnega sodnika ga arhivski viri kažejo kot izjemno krutega preganjalca čarovnic. Po krutosti in zavzetosti v boju zoper čarovnice (vešče) bi ga lahko primerjali z znanimi preganjalskimi imeni, kot je bil na Štajerskem ljutomerski krvni sodnik Lampertič. Hočevar je službo cesarskega krvnega sodnika na Kranjskem nastopil po smrti starega krvnega sodnika Janeza Jurija Sambergerja. To je bil čas, ko so čarovniški procesi Kranjsko zajeli v polnem zamahu. Hočevarjev predhodnik na mestu deželnega krvnega sodnika Samberger sicer ni bil vedno navdušen preganjalec čarovnic, a je proti koncu službovanja stališče zaostrial, verjetno tudi zaradi zahtev deželnega vicedoma in notranjeavstrijske vlade. Leta 1689 je notranjeavstrijska vlada deželnemu vicedomu na Kranjskem poslala dopis, v katerem je nasprotovala temu, da v deželi Kranjski čarovniške obtožbe kaznujejo le z lažjimi kaznimi in da osumljence za plačilo izpuščajo iz ječ. Zato je vlada vicedoma opozorila, naj bo sodstvo v deželi pozornejše na omenjene delikte. Leta 1690 se je deželni vicedom zavzel za to, da bi za krvnega sodnika na Kranjskem postavili bolj izobraženega človeka, kot je bil Samberger, kar pa naj bi bilo težko za plačo samo 200 goldinarjev, s katero je moral sodnik vzdrževati hlapca, pisarja in konja. Vicedom je še omenil, da je krvni sodnik Samberger pri sojenju osumljenim čarovništva nezanesljiv, saj se je pri obtožbah čarovništva vedno znova posvetoval z različnimi učenimi osebami. Zaradi tega je bila na deželnega vicedoma naslovljena tudi pritožba iz Loža, češ da krvni sodnik čarovniški proces preveč zavlačuje. Tudi zemljiški gospodje so se zavzemali za to, da bi se proces končal čim hitreje, saj bi se na ta način izognili še višjim sodnim stroškom. Krvni sodnik Samberger je januarja 1695 umrl in mesto krvnega sodnika na Kranjskem je ostalo prazno. Notranjeavstrijska vla-

¹⁴ ARS, SI AS 1080, fasc. 16.

¹⁵ Byloff, *Hexenglaube*, str. 142 in 146.

¹⁶ Košir, *Boj krvavi*, str. 171–196.

¹⁷ Sivec in Prosen, Hočevar, Janez Jurij, *ES*, 4, str. 36.

¹⁸ Karlovšek, Janez Jurij Hočevar, str. 48–55 (v tisku).

da je zato, da bi bili procesi nemoteno vodeni dalje, 29. januarja 1695 na predlog kranjskega deželnega vicedoma za začasno opravljanje službe krvnega sodnika imenovala dr. Janeza Jurija Hočevarja. Ta je službo ponižno sprejel, opravil prisego in takoj nadaljeval nedokončane sodne postopke. 26. avgusta 1695 je bil s posebno resolucijo dokončno imenovan za deželnoknežjega krvnega sodnika na Kranjskem. Notranjeavstrijska dvorna komora mu je določila letno plačo v višini 200 goldinarjev, tajni svetniki pa so od kranjskih deželnih stanov zahtevali, da k njegovi plači prispevajo še svoj delež v višini 100 goldinarjev, tako da bo prejemal 300 goldinarjev na leto.¹⁹

Hočevar se je takoj po nastopu službe lotil vodenja čarovniških procesov pred deželskim sodiščem gospostva Poljane, kjer jih je leto pred tem že vodil njegov predhodnik. V začetku leta 1696 je pisal notranjeavstrijski vladi. Iz dopisa je razvidno, da ni niti najmanj dvomil o resničnosti čarovniških obtožb in da je proti osebam, osumljenim čarovništva, nastopal zelo ostro. Njegovo poročilo je shranjeno v deželnem arhivu v Gradcu. V njem sporoča, da se je huda pregreha čarovništva v gospostvu Poljane zelo razširila in da je v čarovniški družbi odkril tudi petletne otroke. Teh otrok pa po sodnikovem mnenju starši niso zapeljali le v pregreho čarovništva, ampak so z njimi tudi spolno občevali, kar je on sam ugotovil z »inspectio localis«. Občevali naj bi najbližji sorodniki kot sestre in brati. O tem je krvni sodnik najprej dvomil, čez čas pa je s preverjanjem na lastne oči ugotovil, da je to res. Čarovniški sabat je bil na Kleku, kot sporoča, in po njegovi razsodbi so sežgali tudi babico, ki je naznanila svoje otroke in vnuke. Eden njenih vnukov je priznal, da je letal na Klek in da ga je njegova stara mama namazala z mazilom. Hočevar je želel od graške vlade izvedeti, kako naj ravna v primeru otrok, saj po kazenskem redu za krvno sodstvo nepolnoletni otroci niso bili podvrženi kaznovanju. Ni vedel, ali jih lahko obsodi na smrt, zato je želel dobiti mnenje vlade. Pri tem je navedel primer dvanajstletnega dečka, ki so ga v istem poljanskem sodišču tri leta pred tem obsodili na smrt: trikrat so mu odprli žile, pa kljub temu ni izkrvavel.²⁰

Notranjeavstrijska vlada je v odgovoru z dne 31. marca 1696 zapisala, naj se v vseh zadevah drži določil za kazenska sodišča, ki sta jih zapisala cesarja Karel in Ferdinand. O vseh zapletenih vprašanih naj se posvetuje z drugimi krvnimi sodniki, zadeve premisli in izčrpno dokaže. V konkretnem primeru pa mu je ukazala:

1. naj se drži Karlovega in Ferdinandovega krvnega reda, v nepredvidenih primerih pa naj se posvetuje z drugimi kazenskimi sodniki;

2. kadar so v tako veliko pregreho vpleteni tudi nepolnoletni otroci, naj to takoj najavi deželnemu

glavarju, da se ti otroci z ukrepom deželnega glavarja ločijo od osumljene družine. Ta naj poskrbi, da bodo otroci prišli v »špital« ali v drug primeren kraj, kjer se bodo čednostno vedli in jih bodo prevzgojili.

Posebno v tretji točki pa ga je notranjeavstrijska vlada opozorila, da je iz njegovega poročila razvidno, da ni ravnal skladno s predpisi, saj ni bilo v njegovi pristojnosti, da »na lastne oči« ugotavlja, ali so mladoletni otroci nečistovali. Zato mu je v zadnji točki ukazala:

3. naj z »lastnimi očmi« ne preiskuje nečistovanja teh mladoletnih otrok, kajti to ni le proti splošni praksi, ampak tudi proti »vsem čednostim«. To se lahko izvede ali razišče le po zapriseženih ženskah ali babicah. Zato mu vlada ukazuje, naj se v prihodnje vseh takih dejanj v svoji osebi vzdrži.²¹

Notranjeavstrijska vlada je o procesu v gospostvu Poljane in o poročilu krvnega sodnika z dne 31. marca 1696 obvestila deželnega glavarja na Kranjskem. V dopisu je ugotovila, da se je čarovništvo v deželi Kranjski močno razširilo, zato je treba to pregreho kaznovati z vso resnostjo in brez spregleda ali čakanja.

Kmalu po nastopu službe je Hočevar sodil pred deželskim sodiščem Mehovo – Ruperč vrh nedaleč od rodnega Novega mesta. Pred sodišče je že leta 1694 prišla Neža Jerše. Takrat jo je sodnik, ki jo je dal mučiti, zaradi nepopolnih dokazov izpustil. Hočevar jo je leta 1696 na obnovljenem procesu dal hudo mučiti. Po trinajstih urah mučenja je priznala vse, kar so od nje zahtevali. Hočevar jo je obsodil na smrt. Po njegovem ukazu so 53-letno Nežo, mater treh otrok, aprila 1696 zaradi čarovništva nedaleč od ruperčvrškega gradu sežgali na grmadi.²²

Hočevar je nadaljeval tudi procese pred deželskim sodiščem Poljane ob Kolpi. Vse obtožene so po hudem mučenju priznale čarovništvo. 4. junija 1699 je Hočevar na gospostvu Poljane (Predgrad ob Kolpi) zaradi čarovništva obsodil na smrt 60-letno Nežo Klobučar, 40-letno Marino Malc in 28-letno Katarino Šterk. Obtožbe, ki so jih priznale, so bile zelo podobne tistim, ki so jih pozneje priznale tudi sojene v ribniškem procesu.

Leta 1700 je Hočevar začel čarovniški proces v Ribnici proti Marini Košir in Jeri Šober. Marina je 2. marca 1700 umrla zaradi hudega mučenja na čarovniškem stolu. Za njeno smrt se Hočevar ni bal okriviti njene sodelavke. Na ta proces se verjetno navezuje proces proti Anki Zbačnik in Neži Rus, ki sta bili sežgani pred ribniškim sodiščem in sta naznanili Marino Češarek ter Lucijo Kerznič, ki sta bili sežgani leta 1701. Sodnikova krutost je izpričana tudi v tem procesu, saj je Lucija zaradi hudega mučenja umrla v zaporu. Marina Češarek pa je kot »zadnja na grmadi« prišla v zgodovino ribniškega sodišča.

¹⁹ ARS, SI AS 1, š.k. 248.

²⁰ StLA, IO Reg. COP-1696-III-100.

²¹ Prav tam.

²² Tratnik-Volasko in Košir, *Čarovnice*, str. 223–224.

Prva stran zapisnika zaslišanja Lucije Kerznič zaradi čarovništva pred deželjskim sodiščem gospostva Ribnica, 3. maj 1701. Na levi strani so vprašanja, na desni odgovori zaslišane (ARS, SI AS 1080, šk. 12, fasc. 16).

Ribniško deželjsko sodišče je bilo nepriviligirano, zato ni smelo samo razsojati o življenju in smrti. Taka sodišča so sicer imela prisednike, morišče in sedež, vendar so morala za vodenje krvnih pravn po uvodnem postopku, ko so določeno dejanje označila kot hujše, poklicati krvnega sodnika, da je vodil proces in skupaj s prisedniki izrekel sodbo. Prisedniki na ribniškem procesu leta 1701 so bili Andrej Mordax kot zastopnik deželskega sodišča Ribnica, Janez Krstnik Remik, sodni pisar Ivan Gašper kot svetnik ter Jurij Lesar, Peter Puželj in Peter Vesel. Pri razglasitvi sodbe so bili poleg navedenih prisotni še Jakob Križnar, oskrbnik gospostva Breg pri Ribnici (Willingrain), Franc Pregelj, Volk Papež, Janez Pucelj, Jakob Nosan, Adam Šorman, Peter Pucelj in Jurij Škuba.

Velik del sodišč, pred katerimi so potekali čarovniški procesi, je bil nepriviligiran. Ta sodišča so poklicala deželnoknežjega krvnega sodnika, ki je bil nameščen pri deželnih uradih. Na Kranjskem je bil krvni sodnik nastavljen pri uradu deželnega vicedoma. Krvni sodnik je skupaj s sodnim pisarjem, rabljem in sodniškim hlapcem pripotoval pred sodišče, kamor so ga poklicali, in tam izvedel sodni postopek. Osumljenko je najprej zaslišal in skušal zmesi v vprašanji. Pri čarovniških procesih so včasih izvajali tudi različne preizkuse. Običajen preizkus je bilo iskanje

čarovniških znamenj. Pri tem so se dogajali »izgredi«, saj je sodno osebje hudičeva znamenja včasih iskalo tudi na intimnih delih. Takih očitkov je bil s strani notranjeavstrijske vlade deležen tudi krvni sodnik Janez Jurij Hočevnar. Ne glede na to, ali so iskali znamenja ali ne, je rabelj osebi, osumljeni čarovništva, vedno ostrigel vse lase in dlake ter jo oblekel v grobo konopljno srajco. To je storil zato, da si osumljeni v procesu ne bi mogli pomagati z različnimi amuleti. Pri zasliševanju so uporabljali mučenje – torturo. Pri uporabi torture so sicer veljala določena pravila, vendar pri čarovniškem deliktu, ki je bil označen za izjemen zločin, tu v praksi ni bilo omejitev. Tortura je bila pripomoček za iskanje resnice. Predvidenih je bilo več stopenj mučenja. Začeli so z lažjimi in nadaljevali z vse hujšimi. Prva stopnja je bilo navadno stiskanje palcev in bičanje; druga stopnja je bilo zvezovanje čez razrezano kožo in privijanje nog s španskim škornjem; tretja stopnja pa je bilo raztegovanje vseh vrst in čarovniški stol oziroma čarovniška koza. Raztegovanje so izvajali z obešanjem za roke, na lestvi in različnih raztezovalnicah, opremljenih z žebli ipd.²³

Čarovniški stol je bil opremljen s konicami na sedalu oziroma z zelo ostro ošiljenimi deskami. V

²³ Prav tam, str. 174–177.

uporabi je bilo več različic. Čarovniški stol je bil namenjen dolgotrajnemu mučenju. Osumljene so na njem večkrat pustili sedeti vso noč, včasih tudi dlje, kar pa je imelo mnogokrat za posledico njihovo smrt. Pri čarovniških procesih sta bila gnus in sovraštvo do »hudičevih čarovnic« nemalokrat dodaten motiv za še večje grozovitosti v procesu. Kot kažejo sodni spisi, je krvni sodnik dr. Janez Jurij Hočevar navadno začel kar z najhujšo obliko mučenja – s čarovniškim stolom. Žrtve so dejanja navadno hitro priznale, če pa so vztrajno zavračale obtožbe, so zaradi hudega mučenja umrle.

Vprašanja, na katera so morali obtoženci odgovoriti med torturo, so jim jasno sugerirala odgovor. Tako je bilo tudi pri ribniškem procesu. Če procesni zapisnik ribniškega procesa primerjamo z zapisniki s čarovniških procesov iz leta 1699 na gospostvu Poljane, ki jih je prav tako vodil dr. Janez Jurij Hočevar, odgovori žrtev kažejo podobnost, ki ne more biti naključna.

Čarovniška zaslišanja in preiskava so potekali tajno za zaprtimi vrati. Šele na koncu procesa, ko je osumljeni znova brez mučenja potrdil priznanje in je bila sodba že sprejeta, je sledila javna razglasitev. Na javni razglasitvi je moral osumljeni spet potrditi priznanje, sodba je bila nato javno razglašena in izvršena. Javna usmrtitev je bila na običajnem sodnem kraju, na katerem so stale tudi vislice. Usmrtitev je bila spektakel, ki je privabil radovedno množico. Rabelj in obsojeni so nosili grozljive kostume. Sodba se je izvršila na točno določenem prizorišču po predpisanem scenariju. Čarovnice so vedno sežigali, ker naj bi ogenj uničil zlo. To so večinoma storili tudi v primeru, če je osumljeni umrl v postopku, domnevno čarovniško osebo so celo izkopali in truplo sežgali. Temu je sledila sodna pojedina, ki jo je moral za sodnika pripraviti imetnik deželjskega sodišča. Ta je moral krvnemu sodniku plačati tudi potne stroške, dnevnice in takse ter stroške za pisarja, rablja in njegovega hlapca. Sodišče naj bi plačalo tudi oskrbo jetnikov in postavitev grmade.

Leta 1701 so se začeli čarovniški procesi v Krškem, kamor so poklicali krvnega sodnika. 8. januarja 1703 je notranjeavstrijska vlada od kranjskega deželnega vicedoma zahtevala, naj ji posreduje svoje mnenje o deželnem krvnem sodniku dr. Hočevarju, in ukazala, naj se krvni sodnik zaradi spora s pisarjem krvnega sodišča, skupaj z vsemi svojimi sodnimi zapisniki, znova zglaš v Gradcu pred notranjeavstrijsko vlado. Hočevar se je skušal opravičiti in izogniti prihodu v Gradec, kar je razvidno iz vicedomovega dopisa o zadevi krvnega sodnika. Vlada je vztrajala, naj se držijo njenega sklepa. Februarja 1703 naj bi Hočevar odpotoval v Gradec, saj je takrat notranjeavstrijska vlada zaradi njegovega odhoda predlagala začasno nastavitve nadomestnega krvnega sodnika dr. Paplerja, da ne bi zaradi Hočevarjeve odsotnosti s postopki čakali na njegovo vrnitev. Hočevar je zagovor pred notran-

jeavstrijsko vlado v Gradcu slabo opravil. Julija 1703 mu je zato vlada začasno odvzela sodniško licenco in mu do preklica prepovedala opravljati sodniško delo. Čez dve leti, aprila 1705, je bila Hočevarju s cesarskim ukazom dokončno odvzeta služba krvnega sodnika. Hočevar se je na ta sklep pritožil, vendar je maja 1705 notranjeavstrijska vlada potrdila sklep, na podlagi katerega mu je zaradi hudih prekrškov pri delu krvnega sodnika in ekscesov zavrnila prošnjo za abolicijo. Točnega vzroka za tako strogo odločitev vlade ne poznamo, vsekakor pa gre za izjemen ukrep, ki je bil velika redkost. Notranjeavstrijska vlada je bila od leta 1700 dalje vse bolj skeptična do preganjanja čarovnic, leta 1711 pa je sodiščem ukazala, naj pri čarovniških procesih ravnajo bolj previdno.²⁴

Čarovniški procesi niso bili enkratni zgodovinski pojav. Veliko vzporednic z njimi najdemo pri pregonih iz ne tako davne zgodovine. Tako lahko elemente čarovniških procesov najdemo pri nacističnih pregonih Judov, stalinističnih procesih, dachavskih procesih ipd. Paradoks čarovniških procesov je, da gre za pravno utemeljen kvazi razumen proces. Veliki lov na čarovnice ni bil voden v paniki, temveč je šlo za uradno nadzorovan postopek. Podpirali in vodili so ga deli vodilnih slojev takratne družbe. Pri tem so se sklicevali na pravno in teološko tradicijo, ki je bila že stoletja sestavni del kulturnega temelja zahodne civilizacije. Kljub kritikam so procesi trajali več kot 200 let, preden se je takratna družba soočila z veliko zmoto.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko
SI AS 1080, Zbirka muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv in Graz
IO Reg. COP-1696-III-100.

LITERATURA

Arhivi – zakladnice spomina (ur. Andrej Nared et al.). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije: Zgodovinski arhiv; Nadškofijski arhiv; Koper: Pokrajinski arhiv; Škofijski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv; Nadškofijski arhiv; v Novi Gorici: Pokrajinski arhiv; Celje: Zgodovinski arhiv; na Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2014.
Aškerc, Anton: Ribniška čarovnica. *Ljubljanski zvon* 28, 1908, št. 4, str. 212–223.

²⁴ Košir, Boj krvavi, str. 149.

- Byloff, Fritz: *Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern*. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1934.
- Buchenhain, Joseph: Das Fass. *Carniola, Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und geselliges Leben* III, št. 68–70, 1840, str. 269–278.
- Jaklič, Fran: *Zadnja na grmadi*. Na Prevaljah: Družba sv. Mohorja, 1925 (ponatis 2001).
- Karlovshek, Igor; Janez Jurij Hočevar. *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki*. Ljubljana: Odvetniška zbornica Slovenije, 2018 (v tisku).
- Klun, Vinzenz Ferreri: *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain*, 1. Heft. Laibach: Druck von Ignaz v. Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1852.
- Košir, Matevž: Boj krvavi zoper čarovniško zalego od Heinricha Institorisa do dr. Janeza Jurija Hočevarja. V: Jaklič, Fran: *Zadnja na grmadi*. Celje: Mohorjeva družba, 2001, str. 137–268.
- Košir, Matevž: Sabat v čarovniških procesih – evropski fenomen na Slovenskem od 16. do 18. stoletja. *Historični seminar II. Glasovi* (ur. Oto Luthar in Vojislav Likar). Ljubljana: ZRC SAZU, 1997, str. 123–142.
- Lesar, Anton: *Ribniška dolina na Kranjskem*. Ljubljana: A. Lesar, 1864.
- Sivec, Jože in Marija Prosen: Hočevar, Janez Jurij (geslo). *Enciklopedija Slovenije*, 4. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, str. 36.
- Skubic, Anton: *Zadnja čarovniška pravda v Ribnici*. *Slovenec*, let. 54, 27. 10. 1926, str. 3–4; 28. 10. 1926, str. 3–4.
- Tratnik-Volasko, Marjeta in Matevž Košir: *Čarovnice: predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Višnikar, Fran: Kazenska pravda zoper čarovnice v Ribnici l. 1701. *Slovenski narod*, let. 33, 14. 4. 1900.
- Zdenčan, Angelar: *Zadnja čarovnica*. *Zora: glasilo slovenskega katoliškega dijaštva* 3, 1897, zvezki od 1 do 10.

nica Valley in Carniola; 1864) and echoed in literature. Anton Aškerc devoted a long poem to the trial in 1908, entitled *Ribniška čarovnica* (*A Witch from Ribnica*). Even before that, in 1897, Francišek Kralj wrote the story *Zadnja čarovnica* (*The Last Witch*) under the pseudonym Angelar Zdenčan and published it in the feuilleton of the newspaper *Zora*. The greatest contribution to the popularity of the trial, however, was made by Fran Jaklič's story, entitled *Zadnja na grmadi* (*The Last One at the Stake*) – as a feuilleton in 1924 and as a book in 1925.

According to historical research, the Ribnica witch trial of 1701 was most certainly not the last one of such trials to have taken place in Carniola. Major significance attributed to the trial rests on the fact that it was long believed to be the only witch trial in Carniola for which such detailed court minutes have been preserved, including the questions and the suspects' answers. In every regard a typical witch trial, the Ribnica trial was made of the same elements as most such trials at that time: from how it was handled, the accusations and the forced confessions, to the way in which the victims were selected, i.e., through forced confessions of the convicted. The trial coincided in time with the longer period when witch trials in Carniola reached their climax. Its central assumption was the concept of the pact with the devil. The accused stated that they were introduced to witchcraft by other, previously convicted and burned witches. After rubbing flying ointment on parts of their bodies, they flew to Klek to attend a witches' gathering. In addition, they practiced sorcery, most notably conjuring storms to destroy crops.

The Ribnica trial almost certainly claimed the lives of at least seven victims. These were Marina Košir (died of torture on 2 March 1700 in Ribnica's prison), Jera Šober (imprisoned in 1700, almost certainly burned that same year), Anka Zbačnik, Neža Rus (both burned at the stake in the second half of 1700 or in the early 1701), Marina Češarek – also Sušarek (burned at the stake on 11 May 1701), Lucija Kerznič (died of torture on 5 May 1701 in Ribnica's prison; she was buried, exhumed and burned on 11 May 1701, along with Češarek), Anka Končar (imprisoned in 1701, almost certainly burned).

Another figure that featured prominently in the Ribnica trial, apart from the convicted witches, was the blood judge Janez Jurij (Johann Georg) Hočevar, doctor of secular and canon law. He was a versatile man, far less known for his administration of justice than for his talents in music and astronomy, as well as his membership in both Ljubljana academies: academia »operosorum« and academia »philharmonicorum«. His career as a judge was short but bloody. He assumed the office of the imperial blood judge for Carniola in 1695 and officially performed it until 1705. Hočevar undoubtedly holds an important place among witch persecutors in Carniola.

S U M M A R Y

Ribnica witch trial (1700–1701) – the most famous witch trial in Carniola

Thanks to multiple publications of the original court minutes and literary depictions, the Ribnica witch trial of 1701 is one of the most famous witch trials in the Slovenian territory. The court minutes in Slovenian translation were released by Anton Lesar in the book *Ribniška dolina na Kranjskem* (*The Rib-*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 316.353:343.712(497.434Ribnica)"1768"

Prejeto: 7. 9. 2018

Dragica Čečizr. prof. dr., Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva ulica 1, SI-6000 Koper
E-pošta: dragica.cec@zrs-kp.si

Ribnica v primežu strahu pred roparji – poskus vpada roparske skupine v Ribnico leta 1768

IZVLEČEK

Članek obravnava roparske vpade na Kranjsko v drugi polovici 18. stoletja, med njimi tudi poskus roparskega napada na Ribnico leta 1768. Po uradnih poročilih naj bi roparske skupine sestavljalo domnevno pravoslavno prebivalstvo, ki so ga v uradnih virih največkrat označevali kot »Vlache«, torej krščansko polnomadsko prebivalstvo Osmanskega cesarstva. Verjetno je šlo za skupine, v katerih so bili tudi krajišniki in drugi prebivalci Vojne krajine, saj so v času najintenzivnejših ropanj na tem območju potekale temeljne družbene spremembe. Nastanek roparskih skupin so spodbujale politične, gospodarske, okoljske, geomorfološke, klimatske in splošne družbene razmere ter bližina gospodarsko pomembnih povezovalnih cest. Članek pozornost posveča tudi kolektivnemu strahu in kolektivnemu spominu na roparje.

KLJUČNE BESEDE

roparske skupine, Vojna krajina, Ribnica, krajišniki, Vlachi, 18. stoletje

ABSTRACT

RIBNICA IN THE GRIP OF FEAR FROM BRIGANDS – AN ATTEMPTED BRIGAND RAID ON RIBNICA IN 1768

The article deals with brigand incursions into Carniola in the second half of the eighteenth century, including an attempted raid on Ribnica in 1768. According to official reports, gangs of brigands were composed of Orthodox population, most often labelled in official sources as »Vlachs«, i.e., Christian semi-nomadic peoples of the Ottoman Empire. It is highly likely that these gangs also included soldiers and other inhabitants of the Military Frontier, especially given the fundamental changes that were taking place at the time when brigandage in the area reached its height. Brigand gangs occurred due to political, economic, environmental, geomorphological, climate and general social conditions, as well as the vicinity of economically crucial transport connections. The article also focuses on the collective fear and collective memory of brigands.

KEY WORDS

gangs of brigands, Military Frontier, Ribnica, soldiers of Military Frontier, Vlachs, eighteenth century

Uvod

Osrednji namen pričujoče razprave je najprej opozoriti na roparske vpade, ki so se zgodili v Ribnici leta 1768. Bili so del v zgodovinski zavesti skoraj pozabljenega obdobja vsakoletnih ropanj, ki sta mu bila priča trško in podeželsko prebivalstvo dela Notranjske (od Planine, Unca, vasi v okolici Cerkniskega jezera, Bloške police, vznožja Snežnika in Loškega Potoka do Ribniške doline), Kočevskega, Bele krajine (Črnomelj, gospostvo Poljane ob Kolpi in območje ob Lahinji) in delov Dolenjske. Šlo je za roparske vpade domnevno bosanskih roparskih skupin, ki naj bi jih glede na sezname domnevnih storilcev sestavljalo pravoslavno prebivalstvo, ki so ga v uradnih virih največkrat označevali kot »Vlahe«, torej krščansko polnomadsko prebivalstvo Osmanskega cesarstva. Pri roparskih skupinah, ki so jih oblasti pogosto enačile z vojaškimi enotami, je šlo, sodeč po redkih podatkih, za pisano množico moških, med njimi tudi muslimanskih podložnikov Osmanskega cesarstva in, kot so namigovala številna poročila, tudi vojaških dezertarjev. Med kaznovanimi roparji se nekajkrat omenjajo pastirji,¹ včasih pa se roparske skupine povezuje tudi s trgovci, saj so bili Vlaha znani po trgovanju z Osmanskim cesarstvom.² Obtožb o vojaških dezertarjih si deželni uradniki niso vedno upali neposredno zapisati, saj je bila Vojna krajina od leta 1745 podrejena neposredno dvoru in dvornim uradnikom, zato so se deželni uradniki bali, da bi na dvoru padli v nemilost. Dezertarji so bili domnevno iz Vojne krajine, pa tudi iz Kranjske ter v določenih primerih iz ogrskih polkov. Za rope v Vipavski dolini in ribniškem gospostvu leta 1798 so obtožili »hrvaške vojake« oziroma »hrvaške dezertarje«, ki so se vračali z vojnih pohodov »v skupinah po 4, 6, celo deset in več«.³ V zgodovinskem spominu so se ohranili zlasti ropi, ki so prizadeli samostane ali gradove oziroma sedeže zemljiških gospostev, saj so jih lastniki verjetno »izkoristili« kot opravičilo za davčne spreglede ali vsaj za zamik plačila davkov. Veliko redkeje pa se je ohranil spomin na rope, ki so prizadeli popotnike, saj jih ti pogosto sploh niso prijavili deželskemu sodišču ali lokalnim oblastem, ki so bile zadolžene za zagotavljanje javne varnosti. In tudi če so jih prijavili, so lokalni uradniki na njihovo škodo običajno »pozabili«, kadar so morali – v redkih primerih – napisati poročilo. Med »pozabljene« rope sodi roparski napad na mitnico v Trati v kočevskem gospostvu leta 1717.⁴ Turški roparji naj bi samo med letoma 1758 in 1762 odnesli za več kot 11.000 goldinarjev premoženja, plen v letu 1762 pa je bil ocenjen na 2.500 goldinarjev.⁵

Če se je za prvo polovico 18. stoletja še ohranil spomin na velike roparske vpade, so bili roparski vpadi v 60. in 70. letih 18. stoletja kljub intenzivnosti v zgodovini pisju skoraj povsem spregledani.⁶ Nekoliko jih posredno omeni Josip Mal, ko opozori, da so se po letu 1815 »vrnili« bosanski roparji.⁷ Josip Gruđen je podal morda najbolj neprimeren povzetek delovanja roparskih skupin, ki so ropale po Kranjskem: na Gorenjskem so bili to rokovnjači, na Notranjskem istrski roparji in Čiči, na Dolenjskem in v Beli krajini pa uskoki in hajduki.⁸ Kratko omembo roparskih napadov v 18. stoletju najdemo tudi v zgodovini Idrije, kjer so leta 1765 oblikovali prostovoljno vojaško četo, ki so ji rudniške oblasti priskrbele 216 mušket. Povod za to sta bila načrtovani obisk Marije Terezije in roparski vpad v ne tako oddaljeni Planini 25. avgusta 1765, kjer je bilo ubitih več ljudi.⁹ V Idrijo roparji niso nikoli prišli, kar daje slutiti, da so roparske skupine najraje napadale najbolj ranljive in hkrati premožne: bogate potnike in tovornike na gospodarsko živahni cesti Trst–Dunaj.¹⁰ Šele če tam niso imele dovolj sreče, so iskale druge cilje, zlasti bogate prebivalce, ki so imeli zaradi različnih dejavnosti večje vsote gotovine (oskrbniki gospostev, mitničarji, trgovci), in cerkve.¹¹

Najpopolnejši pregled objavljenih zgodovinskih prispevkov o roparjih je pripravila E. Holz, ki na podlagi teh poročil, delne analize ljudskega izročila in študije treh različnih primerov upodobitev roparjev zaključuje, da se na Kranjskem zagotovo ni oblikoval motiv plemenitega roparja,¹² kakršnega na podlagi analize ljudskega izročila iz različnih delov Evrope, na čelu z najbolj znanim likom Robina Hooda, vzpostavi E. Hobsbawm. Njegova odmevna teorija o socialnem uporniku kot arhaični obliki socialnega protesta je naletela na številne kritike.¹³ Očitati so mu, da svojo teorijo o socialnih upornikih gradi predvsem na literarnih virih 19. stoletja, ki v prvi vrsti prinašajo pogled drugega (torej meščana), meščanski avtorji pa naj bi svoja dela namenjali spe-

⁶ V kontekstu raziskav o načinih kaznovanja roparjev jih je omenil zgolj Stariha, Kaj pomaga, str. 543–567.

⁷ Tako naj bi na Dolenjskem leta 1815 ropali skupina harambaše (verjetno bosanskega roparja) Kvotska in skupina Viska Kerpana. Po napadu na kočevski grad in zaradi domnevnega zadrževanja v okolici Novega mesta leta 1827 so naslednje leto v novomeški okraj, tako kot v 60. in 70. letih, pošiljali vojake. Posebej nevarno naj bi bilo na cesti med Novim mestom in Ljubljano. Že naslednje leto pa so tako kot sredi 60. let 18. stoletja ob reki Sotli povečali število vojakov, ki naj bi nadzorovali tihotapce, kot so konec 50. in v 60. letih že počeli na Notranjskem (ob cesti med Reko in Postojno) ter ob Kolpi (Mal, *Zgodovina*, str. 245, 246).

⁸ Gruđen, *Zgodovina*, str. 1084.

⁹ Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 128.

¹⁰ Prim. Holz, Ljudje in cesta.

¹¹ Cerkve, gradove in bogate prebivalce naselij kot glavne žrtve roparskih vpadov izpostavlja tudi takratni ribniški upravitelj Andrej Widmayer.

¹² Prim. Holz, Nekoč.

¹³ Prim. Hobsbawm, Social rebels.

¹ Prim. Stariha, Kaj pomaga.

² Mlinarič, Napad Uskokov, str. 102.

³ ARS, AS 14, fasc. 304, 3. 6. 1798.

⁴ ARS, AS 7, šk. 59, 30. 6. 1766.

⁵ ARS, AS 6, šk. 83, 24. 7. 1762.

cifični publiki in roparje predstavljali v romantični podobi. Kritiko je avtor upošteval v izdaji dela iz leta 1981, kjer govori zgolj še o roparjih. Hobsbawmova teorija je bila tako popularna, da so zgodovinarji oblike socialnega protesta iskali tudi v drugačnih virih, zlasti v sodnih aktih. M. Bertoša, ki izhaja predvsem iz Hobsbawmove teorije,¹⁴ poudarja, da splet okoljskih, gospodarskih in političnih okoliščin ter prava, ki posameznika marginalizira, privede do endemične pojavnosti roparjev. To teorijo bi lahko zaradi okoljskih in političnih okoliščin aplicirali tudi na območje Vojne krajine in Istre.¹⁵ V obeh primerih zaznamo enak strah in prepričanje o neprilagodljivosti, nasilnosti in kriminalnosti novih naseljencev. Kljub temu je med obema okoljema obstajala pomembna razlika: v Vojni krajini zločincev niso tako množično kriminalizirali s kaznijo izгона (socialne smrti), kot naj bi bilo značilno za Istro. Oblasti v Vojni krajini in na Kranjskem so bile celotno drugo polovico 18. stoletja prepričane, da posamezniki, zlasti moški, bežijo na osmansko stran in se tam združujejo v roparske skupine; po njihovem mnenju je bil to eden od načinov, da, iztrgani iz svoje socialne mreže, preživijo.

Čprav se vse velike teorije v zadnjem času s preučevanjem vsakdanjih praks soočajo s svojimi mejami in izjemami, pa je že v poročilih oblasti na različnih ravneh in iz različnih dežel habsburške monarhije povsem jasno, da so pojav takšnih roparskih skupin omogočale tako politične razmere – meje suverenih držav ter težavnost iskanja in kaznovanja domnevnih zločincev – kot tudi prostor, ki je omogočal pobege med različnimi deželami habsburške monarhije in Osmanskega cesarstva. Varnostna konferenca iz leta 1761 je zahtevala razglasitev splošne pomilostitve za dezertarje, ki so zbežali v času sedemletne vojne in se zaradi strahu pred kaznijo skrivajo v Bosni; ti dezertarji poznajo odročne kraje v karlovske generalatu in zato »uspešno« vpadajo na ozemlje monarhije, k čemur jih silita »stiska in pritisk turških roparjev«. Oblasti so menile, da roparji z orožjem ravnajo tako kot avstrijski vojaki in da celo nosijo dele avstrijske uniforme.¹⁶ V skupnem poročilu konference iz leta 1761, na kateri so sodelovali tudi kranjske oblasti, poveljnik karlovskega generalata in nekateri drugi predstavniki oblasti, so njeni udeleženci zahtevali, naj se v Banatu in karlovske generalatu izvede »lov« za kranjskimi vojaškimi ubežniki. Odločili so se tudi, da pošljejo v Travnik k bosanskemu paši (nadžniku ejaleta) agenta, ki bi ga plačali s 1400 goldinarji.¹⁷ A roparski vpadi tudi po letu 1761 še več

kot desetletje niso prenehali. Območje karlovskega generalata in Bihaške krajine so zaznamovale težke življenjske razmere, ki so jih dodatno zaostriale začasne klimatske spremembe in splošne klimatske razmere. K endemičnemu pojavljanju roparskih skupin so svoje prispevali še fiskalni in drugi pritiski, pa tudi militarizacija družbe, o kateri so uradniki praviloma molčali, četudi so bili dezertarji pogosto del roparskih skupin.¹⁸ Tudi podatke o klimatskih in gospodarskih razmerah je treba iskati drugje. Zato pa so »razsvetljeni« ali vsaj nekoliko izobraženi uradniki in deželna oblast razloge za roparske vpade toliko pogosteje iskali v kulturnih razlikah pri teh etničnih skupinah – ta praksa je v 18. stoletju še kako prisotna. Kmet je bil po splošnem prepričanju len in neumen. Če pa je bil pripadnik določene »etnične skupine«, kot so bili Vlaha ali Čiči, med tipičnimi značilnostmi njegovega značaja najdemo še nasilnost. Skratka, sodil je med »necivilizirane« divjake.

Roparski vpadi so bili za »veliko zgodovino« habsburške monarhije nekoliko nenavadni, saj so potekali preko območja, ki je bilo vojaško organizirano, četudi v propagandi 18. stoletja ni več predstavljalo »predzidu krščanstva« (*Antemurale Christianitatis*) in »Turek« ni bil več samo »dedni sovražnik« krščanske Evrope. Zgodovinski spomin na nevarnega »Turka« se je še ohranjal; prav tako je v ospredju ostajala obrambna funkcija Vojne krajine pred sicer že oslavljenim Osmanskim cesarstvom. Druga pomembna funkcija Vojne krajine je bila zdravstvena: »srce monarhije« naj bi varovala pred »pogosto« kužnim Osmanskim cesarstvom. Ta podoba je v zgodovinski pisju precej dominantna tudi zaradi dobro znanih ukrepov Jožefa II. po potovanju v Vojno krajino.¹⁹ Pogled s ptičje perspektive pa kaže, da nadzor še zdaleč ni bil tako učinkovit, kot bi si oblasti želele.

Problem javne varnosti

Roparske napade (tujih) roparskih skupin v 18. stoletju lahko razdelimo na več obdobj, ki jih zaznamujejo vojne, v katere je bila prisiljena ali se je vanje zapletala habsburška monarhija. Porast števila ropov oziroma nestrpnosti do tujcev lahko zasledimo po miru z Neapeljskim kraljestvom, po koncu nasledstvene vojne (1748).

Drugo polovico 18. stoletja lahko razdelimo na več faz. Prvo zagotovo predstavlja čas med letoma 1749 in 1758. Prvi ropi v tem obdobju so povezani predvsem z vračanjem dezertarjev in vojaških odpuštnikov, pozneje pa so bili odmevnih ropov osumljeni predvsem domači prebivalci.

Druge faze intenzivnih roparskih pohodov med letoma 1758 in 1778 ne moremo pripisati samo po-

¹⁴ Prim. Bertoša, *Zlikovci i prognanici*.

¹⁵ Tudi razmere v Bihaškem in Bosanskem sandžaku so bile v 18. stoletju zaostrene, prihajalo je tudi do uporov (prim. Hickok, *Ottoman*, četudi so določeni zaključki in terminologija v delu sporna (prim. Nenad Močanin)).

¹⁶ ARS, AS 6, šk. 83, 19. 1. 1761. Predlog je pripravil bankalni administrator Flachenfeld.

¹⁷ ARS, AS 6, šk. 83, 19. 1. 1761.

¹⁸ Prim. Čeč, Roparska vlačuga, ki predstavlja primer roparja dezertarja leta 1798 in njegove domnevne prilježnice.

¹⁹ Prim. Beales, *Joseph II.*, str. 366–367.

manjkanju vojakov zaradi sedemletne vojne (1756–1763) in vračanju krajišniških vojakov po njenem zaključku, četudi so deželne oblasti na Kranjskem in vojaške oblasti vzroke iskale tudi v vojni. »Vlaške« roparske skupine, kot jih označijo lokalne oblasti, niso bile edini krivec za slabo javno varnost na Kranjskem, vendar so bile dobri dve desetletji 18. stoletja ponovno v ospredju. Ko so po ropu gradu Gotnik (pri vasi Žabiče pri Ilirski Bistrici) na Notranjskem leta 1762 kranjske oblasti karlovškemu generalatu naprtilo krivdo, da so roparji prišli na Kranjsko, je poveljnik generalata Benvenuto Petazzi kritike zavrnil z utemeljitvijo, da je nemogoče varovati obe meji, s Kranjsko in z Osmanskim cesarstvom. Petazzi je poročilu dodal osnutek dopisa upravitelju Bosne, vezirju Mehmedu, v katerem je ocenjeval, da so turški roparji v štirih letih vpadov na Kranjsko odnesli za več kot 11.000 goldinarjev premoženja, plen v letu 1762 pa je bil ocenjen na 2.500 goldinarjev.²⁰

Že leta 1761 so vse oblasti ugotavljale, da je sodelovanje s Porto nemogoče. Iz nadaljevanja tega poročila in še iz nekaterih drugih je mogoče sklepati, da je bila oznaka »Vlah« roparjem dodeljena predvsem zato, da bi jih lahko ob pričakovanem sodelovanju osmanskih lokalnih oblasti kaznovali. Vlaha so bili namreč kristjani, zato so jim lahko sodili po kazenskem pravu monarhije. Z muslimani bi namreč v procesu sojenja imeli več težav, saj je bilo kazensko pravo povezano s temeljnimi krščanskimi dogmami. Še več, oblasti so menile, da roparske pohode Porta celo spodbuja, še posebej naj bi jih spodbujal paša iz bosanskega Travnika. Opozorile so tudi, da podobne pritožbe proti osmanskim podložnikom pri Porti ne zaležejo, saj pričanje kristjana proti muslimanu ne velja. Predlagale so celo povračilne ukrepe: če bi krajišniški podložniki prešli mejo in ropali bosanske podložnike, bi bilo teh ropov zagotovo manj. Prepričane so namreč bile, da je meja z Osmanskim cesarstvom, ki je dolga 45 ur, predolga, da bi jo lahko učinkovito nadzorovali, četudi bi nanjo poslali 3000 mož. Nadzor na meji naj bi bil nemogoč, saj je porasla z gozdom, tako da se roparji zlahka skrijejo pred čuvaji. Oblasti so bile tudi prepričane, da tem roparjem na Kranjskem pomagajo kranjski vojaški beguni. Obenem so opozorile na zgledno sodelovanje z Beneško republiko, s pomočjo katere so bili obsojeni in usmrčeni vsi roparji iz vasi Dane.²¹ Prelomni dogodek za kranjske politične oblasti in njihov odnos do teh roparskih skupin je bil roparski napad na Planino pri Uncu leta 1765,²² četudi so bili s stališča državnih oblasti zagotovo hujši ropi tisti, pri katerih so roparske skupine napadle pošne kočije z velikimi količinami gotovine. Eden takšnih je bil npr. leta 1755 na cesti Dunaj–Trst, ko so domnevno »lokalni« roparji

in »Čiči«, še ena skupina naseljenega prebivalstva na Kranjskem, dvakrat oropali pošno kočijo in odnesli velike vsote denarja. Če je bil pritisk po prvih ropih od zgoraj navzdol, so po ropih lokalnega prebivalstva in zlasti po letu 1762 deželne oblasti pritisnile na centralne oblasti.

V tretji fazi ropanj, med letoma 1780 in 1800, so glavni krivci za ropanja znova postali tisti, ki so veljali za glavne krivce že v 50. letih 18. stoletja. To so bili Čiči oziroma na splošno podložniki Beneške republike, ki se je takrat soočala z veliko politično in gospodarsko krizo. Poleg njih so po velikih vojaških pohodih po deželi hodili tudi vojaški dezertjerji. K takšnemu dožemanju je prispevalo odmevno prijetje beneške roparske skupine, ki se je pred beneškim pregonom zatekla na Gorenjsko in katere »pogumno« prijetje je podrobno opisal *Laibacher Zeitung* v letih 1787–1788.²³

Zagotavljanje javne varnosti

Skrb za javno varnost je tako kot skrb za socialno discipliniranje podložnikov pomenila enega od stebrov politike Marije Terezije. Za javno varnost na podeželju bi morala skrbeti podeželska deželska sodišča, ki pa so se tega bremena otepala. Posebej obremenjena so bila deželska sodišča na najpomembnejših transportnih poteh in ob deželnih mejah. Podložniki so bili namreč dolžni v okviru deželsko-sodne tlake pomagati upravitelju deželskega sodišča in njegovim hlapcem tako pri transportu kaznjencev kot pri »lovljenju« rekrutov, zapiranju domnevnih zločincev ter transportu izgnanih beračev in zločincev. Za del deželskih sodišč je bilo zelo mukotrpno tudi preganjanje roparskih skupin, pri katerem so bili dolžni sodelovati tudi njihovi podložniki.²⁴ Lastniki deželskih sodišč so se pogosto pritoževali nad takšnimi nalogami, češ da so drage in da so podložniki neuporabni. Navajali so, da podložniki nimajo orožja oziroma da ga ne znajo uporabljati. Še večji problem je bil, da je tovrstna obveznost pogosto prišla nenaodno in v času intenzivnega kmečkega dela. Strah pred roparji je postal tako ukoreninjen, da so bile pritožbe še kako na mestu, četudi so vse do uvedbe orožništva kmetje ostali glavna pomoč lastnikom deželskih sodišč pri lovljenju roparjev. Kljub vsem kritikam o njihovi neučinkovitosti so bili še vedno najcenejši način domnevnega zagotavljanja javne varnosti.

Ker je bilo za javno varnost zadolženo deželsko sodišče, ki je lahko bilo precej obsežno, roparji pa so oropali ali prizadeli katero koli vas v njem, so bili uradniki/oskrbniki deželskih sodišč pogosto precej neuspešni tako pri zagotavljanju varnosti svojih podložnikov in njihovega premoženja kot pri lovljenju

²⁰ ARS, AS 6, šk. 83, 24. 7. 1762.

²¹ ARS, AS 6, šk. 83, 19. 1. 1761.

²² Nekaj o tem ropu Stariha, Kaj pomaga.

²³ Holz, Nekoč, str. 84.

²⁴ Prim. Čeč, Odnos do mobilnega, in nekaj primerov tudi v: Čeč, *Revni*.

Ceste v Vojni krajini (Feletar, Hrvatske povijesne ceste, str. 11).

zločincev. Tudi precej razpotegnjena deželna sodišča ob glavni trgovski cesti Dunaj–Trst niso bila sposobna zagotoviti dovolj podložnikov, da bi lahko sledila roparski skupini, še manj pa skrbela za javno varnost. Ko so npr. leta 1766 roparji oropali Loški Potok, so se uradniki in podložniki iz Ribnice, kjer so imeli shranjeno vse orožje, tja odpravili šele, ko so do njih prišle novice o ropu oziroma ko so jih na to opozorili alarmi; kot je razvidno iz prakse, so ponovno vzpostavili star sistem alarmov – kresove in posebne visoke goreče palice, t. i. »alarmne« palice. V Loški Potok so seveda prišli prepozno. Po mnenju ribniškega upravnika so bili roparji ob njihovem prihodu že v snežniškem gospostvu in o njih v Loškem Potoku ni bilo ne duha ne sluha. Povzel je tudi novico iz drugega poročila, češ da so roparje 19. julija domnevno videli v okolici Nove Štife in zato prižgali alarmne palice.²⁵ Na poti iz snežniškega gospostva proti Čabru naj bi ljudje v zaselku Zakole usmrtili enega in ranili dva roparja, ki so jih po mnenju okrožnih uradnikov zakopali kar nekje na poti.²⁶

V času najhujšega pritiska roparskih skupin si lokalna deželna sodišča sicer niso upala preveč protestirati zaradi obremenitev svojih podložnikov pri zagotavljanju javne varnosti, občasno pa so to le storila. Leta 1776 se je npr. novomeški okrožni glavar obregnil ob organizacijo javne varnosti in zaščite pred roparji. Menil je, da se podložniki varovanju

upirajo, da nimajo potrebnega znanja o ravnanju z orožjem in da se po deželi pogosto razširjajo lažni alarmi, po katerih se podložniki samo poskrijejo. Prav tako trpi njihovo delo, saj je to čas, ko je delo najbolj intenzivno.²⁷ V določenih primerih je deželna oblast v pomoč deželskim sodiščem poslala vojsko, ki je v času najhujših roparskih vpadov v toplejšem delu leta postala del vsakdana. V času vojn je bilo vojakov, ki so ostali v posameznih deželah, malo; tako je največje breme iskanja roparjev ponovno padlo na podložnike. Po drugi strani so kljub številnim reformam težave povzročali vojaški odpustniki, torej nekdanji vojaki, ki jih niso mogli več uporabljati za opravljanje vojaške službe.²⁸ Za primerjavo: na Kranjskem in Primorskem je bilo (verjetno pozimi) leta 1754/1755 4752 pešakov, v celotni Notranji Avstriji pa je bilo leta 1784 v garnizonih 4416 vojakov, poleg njih pa še dodatnih 17.711 vojakov.²⁹

²⁷ ARS, AS 7, šk. 61, 8. 1. 1776.

²⁸ Prim. Wunder, *Invaliden-*, str. 350. Po koncu nasledstvene vojne so sicer zmanjšali obseg stalne vojske, a še vedno je na lokalne gospodke odpadla polovica odpuščenih vojakov, ki so morali dobivati podporo v višini vsaj 4 krajcarje na dan (Patent 28. 3. 1750 z začetkom veljavnosti 1. 5. 1750). Okoli leta 1740 sta namreč za oskrbo vojakov obstajala fond za češke dežele, ki je imel 214.705 goldinarjev kapitala, in fond za avstrijske dežele, ki je na leto omogočal dohodke le v višini 76.937 goldinarjev in 17 kr. Po koncu nasledstvene vojne je na ta fond pritisnilo 4000 novih invalidov iz čeških in avstrijskih dežel.

²⁹ Dickson, *Finance*, II, str. 357.

²⁵ ARS, AS 7, šk. 59, 20. 8. 1766.

²⁶ ARS, AS 7, šk. 59, 18. 8. 1766.

Glede vprašanja uporabe vojske za zagotavljanje javne varnosti je v deželi obstajalo toliko mnenj, kot je bilo različnih oblasti. Že leta 1762 je zaradi kritike kranjskih deželnih oblasti poveljnik karlovskega generalata Benvenuto Petazzi menil, da je edini način, kako zagotoviti varnost pred roparskimi skupinami, ta, da se na območjih, kjer najpogosteje vpadajo roparske skupine, postavi straže krajišnikov, kar so dvorni organi potrdili.³⁰ Na podlagi predloga komerčne intendance so že leta 1755 za nedoločen čas uredili dve postojanki s stalno vojsko na cesti med Postojno in Logatcem.³¹ Za določene rope, kot je bil rop poštna kočija pri Bazovici, je Marija Terezija prav tako leta 1755 razpisala nagrado 150 goldinarjev na roparja.³² Očitno so bile oblasti prepričane, da bo kljub pritisku roparskih skupin spodbuda podložnikov večja od strahu pred roparji, da bo torej prevladala želja po visoki nagradi.

Ker je bil problem roparskih napadov tako velik, so v 60. letih pripravili več posvetovanj, kako zaradi povečanega pritiska roparjev urediti varovanje najprej cest in nato celotnih okrožij. Leta 1761 so predstavniki komerčnega konsensa, reprezentance in komore ter drugih organov skupaj z vojaškimi oblastmi iz Vojne krajine pripravili dolgo poročilo o varnosti na komercialni cesti (Dunaj–Trst), karolinški cesti (Reka (Bakar)–Karlovec), primorski cesti (Trst–Reka) in drugih cestah.³³ Takšna poročila so bila v naslednjem desetletju pogosta. V predlogih se je ekonomski vidik – strošek vzdrževanja vojakov – mešal s strahovi in predsodki do nevarnega »drugega«. Poleg tega so posebej opozorili, da bi moral karlovski generalat loviti kranjske vojaške begune. Večina deželnih in okrajnih uradnikov ni bila navdušena nad krajišniško vojsko, saj je kljub reorganizaciji veljala za nezanesljivo in za leglo nevarnih ljudi,³⁴ a je bila cenejša od drugih enot stalne vojske. Za krajišniške vojaške tudi niso bili dolžni organizirati preskrbe z živežem, češ da se preživljajo³⁵ sami in da so navajeni »težkega dela«. Del oblasti je predlagal, da bi stražo na izpostavljenih odsekih glavnih cest prepustili podložnikom v gospostvih, preko katerih vodi takšna cesta (Kastav, Podgrad, Socerb, pa tudi Lipa).³⁶ Šlo je predvsem za varovanje manj pomembne ceste med Trstom in Reko. Ta predlog je bil z več argumenti zavržen. Najbolj utemeljen je bil zagotovo argument postojnskega okrožnega glavarja, da so prav med temi podložniki tudi roparji in da jih plačilo zgolj z odpisom davkov ali določeno dnevno vsoto, nižjo

od plačanega dninarskega dela (6 krajcarjev), ne bo odvrnilo od ropanja. Slednjič je obveljal predlog, da se v določenih krajih nastani določeno število rednih vojakov s poveljniki. Ta sistem so nato v šestdesetih letih še večkrat preverjali, dodajali in menjavali kraje z vojaškimi posadkami. Kljub tem načrtom so število vojakov vsako leto določale vojaške oblasti, zato pogosto ni bilo jasno niti to, na koliko postojank jih bodo poslali. Dvor je za leto 1762 potrdil napotitev zgolj od 100 do 150 vojakov karlovskega generalata v poletnem času,³⁷ kar je bilo sicer v skladu z enim od predlogov, a so pozneje v letih najhujših pritiskov in v času, ko monarhija ni bila v vojni, poslali večje število vojakov. Ker so bili stroški njihove oskrbe visoki, so se vsako leto, ko je prišlo do odmevnejših vpadov, vrstile kritike, da so glede na visoke stroške povsem neučinkoviti, saj je kljub temu prišlo do ropov, ki so povzročili veliko škode. S prisotnostjo vojske so bili pogosto nezadovoljni tudi lokalni upravniki gospostev, a le v času, ko je bil strah zaradi novih roparskih vpadov manjši. Leta 1768 pa so novice o novih roparskih skupinah prišle že zgodaj.³⁸

Spomladi 1768 so tako deželne oblasti kot poveljnik karlovskega generalata vojaško poveljstvo pozvali, naj vzdržuje stalne posadke ob glavni cesti Dunaj–Trst ter v treh postojankah v Vojni krajini in v Beli krajini: Mrkopalju, »Kamenskem« (Kamanjem?)³⁹ in Pobrežju (Freithurn). Stalna prisotnost vojske v poletnem času ni bila samo v interesu kranjskih deželnih oblasti in poveljnika karlovskega generalata, ampak tudi idrijske rudniške uprave, in sicer zaradi varnosti rudnika v Čabru, ki je bil pod njeno upravo, in Lazca, kamor so prav tako napotili vojaške. Leta 1768 so bile kranjske oblasti skrajno nezadovoljne tudi zato, ker so leto pred tem kazni zaradi ropov oprostili dva uskoška poveljnika.⁴⁰ Najpomembnejše je bilo zagotavljanje varnosti na komercialni cesti, ob kateri je bilo urejenih več vojaških straž, in sicer na Vrhniki, v Logatcu, Planini, Postojni, Cerknici in Ložu. Tu naj bi bili leta 1768 vojaki polka Buttler, ki naj bi poskrbeli še za manjši posadki v Trnovem pri Ilirski Bistrici in Zagorju. Vse večje posadke so namreč imele poveljnike z višjimi vojaškimi čini, še celo najmanjša v Zagorju je imela podčastnika. Postojnskemu okrožju so celo naložili, naj med Logatcem in Planino ter med Planino in Postojno uredi lesene »barake«, da se bodo vojaki na straži imeli ob slabem vremenu kam zateči.⁴¹ Na glavni trgovski poti med Trstom in Dunajem so res postavili dve leseni lopi (baraki),

³⁰ ARS, AS 6, šk. 83, 24. 7. 1762.

³¹ ARS, AS 6, šk. 83, 19. 7. 1755.

³² ARS, AS 6, šk. 83, 16. 12. 1755.

³³ ARS, AS 6, šk. 83, 19. 1. 1761.

³⁴ Leta 1759 so celo predlagali preselitev prebivalcev nekaterih vasi ob karolinški cesti, ker naj bi bili notorični roparji (prim. Karaman, Prilog, str. 143, 144).

³⁵ Za varstvo cest so namreč uporabili tudi konjeniške polke, kjer je bilo potrebno zagotoviti tudi preskrbo s krmo.

³⁶ ARS, AS 6, šk. 83, 19. 1. 1761.

³⁷ ARS, AS 6, šk. 83, 23. 10. 1762.

³⁸ Omenjeni rop je na kratko omenil tudi Stariha, Kaj pomaga.

³⁹ V Kamenju oziroma bližnjem Brlogu si je Benvenuto Petazzi od leta 1740 uredil rezidenco, zato je mogoče, da gre za ta kraj. Če so na Kranjskem čuvajnice dodajali, so se očitno v Vojni krajini spreminjale, leta 1759 so bile namreč samo na karolinški cesti.

⁴⁰ ARS, AS 7, šk. 60, 30. 4. 1768.

⁴¹ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 22. 6. 1768.

zatočišči za vojake, ki so varovali cesto. Ena je bila na Mačkovcu.⁴² V gradnjo teh barak je bil vključen drugi upravitelj, ki je upravljal posestvo brata lastnika Ribnice. Hošperk pri Postojni je namreč pripadel Janezu Karlu grofu Kobenzlu, hošperški upravitelj Valentin Pellerini pa bi lahko bil tudi v stikih z ribniškimi graščakom Gvidom Kobenzlom.⁴³ Obenem so prihajale nove vesti o domnevnih roparjih v okolici Čabra in roparjih, ki naj bi jih opazila vojaška straža v Trnovem pri Ilirski Bistrici in ki naj bi se usmerili proti Snežniku.⁴⁴ Dvoru so predlagali povečanje nagrade za ujete roparje – 100 goldinarjem naj bi dodali še 50 dukatov.⁴⁵ Tudi na karolini so bile že leta 1759 postavljene tri čuvajnice: v Mrkopalju, Vrbovskem in na Ravni Gori.⁴⁶ Obenem so od okrožnega glavarja zahtevali, naj ob sprožitvi alarma, s katerim so zbirali podložnike (podeželane), ki so morali sodelovati pri pregonu roparjev, te res zbere in jih napoti na postojanke, kjer naj bi pomagali vojakom pri iskanju roparjev. To je bila naloga deželjskih sodišč.⁴⁷

Konec maja je upravitelj Kobenzlovega gospodstva Hošperk Valentin Pellerini izstavil račun za postavitev obeh čuvajnic, a je postojnskemu okrožju obenem sporočil, da ju vojaška posadka, nastanjena v Planini, ne bo uporabljala, ker ima premalo vojakov.⁴⁸

Po poskusu vpada roparjev v Ribnico leta 1768 si je ribniški oskrbnik na vse načine prizadeval prepričati deželne oblasti, da bi vojaška posadka v Ribnici ostala tudi jeseni. Ribničani so bili povsem prestrašeni. Ko so sredi avgusta prejeli novico o ropu nekega podložnika Novega grada v gospodstvu Brod pri Ravni gori, ki so mu vzeli zgolj nekaj denarja, so prosili, naj jim dodelijo dodatne vojake, saj jih je v Ribnici samo 17.⁴⁹ Še močnejše pa je ribniški upravitelj pritiskal, ko so v Ribnici nastanjeni vojaki dobili ukaz, naj se konec avgusta od tam umaknejo. Opozarjal je, da ljudje živijo v strahu, da so ves čas na straži in da ne morejo v miru spati.⁵⁰ Deželno glavarstvo je njegovi prošnji ugodilo in dovolilo, da v Ribnico pošljejo dodatnih 20 vojakov.⁵¹ Nato je enako prošnjo dobilo tudi iz Kočevja in jo prav tako potrdilo.⁵²

Popolnoma drugačnega mnenja je bil dolenski okrožni glavar Franc Milbacher. Konec avgusta je poročal, da je od poveljnika Bassla dobil sporočilo, da ob vizitacijah/racijah niso zalotili nobenega roparja in da je moral biti rop novograjskega podložnika zgolj

naključje.⁵³ Enako je pozneje dvoru poročalo deželno glavarstvo in menilo, da je moral podložnika oropati kak potujoči lump.⁵⁴ Ko so hoteli oktobra v Ribnici ponovno zmanjšati število vojakov, se je ribniški upravitelj znova skliceval na obvestilo ogulinskega polka, da je bila opažena nova skupina roparjev,⁵⁵ ki naj bi šla proti Kranjski ali Banatu. Upravitelj je zahteval, da naj bi bil vodja roparjev julijskega napada zelo maščevalen in da je zaradi škode, ki jo je utrpel julija, grozil, da bo požgal tako grad kot trg Ribnica. Iz »avisa« je bilo znano, da naj bi šlo za znanega roparja Hasanpašo Smiljanića. Postojnski okrožni glavar je bil v nasprotju s prestrašenim ribniškim upraviteljem prepričan, da v tako pozni jeseni ni pričakovati, da bi skupina roparjev prišla na Kranjsko.⁵⁶

Spomladi 1779 ribniški grad in obzidje po požaru še vedno nista bila popravljena, zato je Guido grof Kobenzl svojemu novemu oskrbniku Jožefu Repetiču v enem od pisem polagal na srce, da je njegova prva skrb zaščita premoženja. Nadalje je Kobenzl junija 1782 oskrbniku v pismu poročal, da je tudi v Gorici nastala panika zaradi roparjev in da se je pozneje tja vrnila vojska in pomirila meščane; tako se ni ničesar več bati. Gorica je namreč imela stalno vojaško posadko. Kljub temu je pripomnil, da bi bilo za vse dobro, če bi »vojaška straža« prišla tudi na Ribniško. Le nekaj tednov zatem je Kobenzla zanimalo, ali je bila panika zaradi prihajajočih roparjev neutemeljena, saj bi se sedaj že moralo kaj slišati o njih. Obenem je oskrbniku svetoval, naj v Ribnici ostane 18 vojakov.⁵⁷ Čez nekaj dni pa mu je iz dvorca Lože, kjer je preživel poletne mesece, napisal, da vojaki, četudi so mirni, niso vedno najboljši gostje. Obenem ga je podučil, da jih mora v primeru nevarnosti sprejeti, da se ohrani mir.⁵⁸

Kljub kritikam in nasprotovanjem glede pomoči podložnikov pri varovanju določenih gradov in naselij so leta 1760 dolenskim gospodstvom razdelili orožje, ki je bilo deloma neuporabno. Očitno je bilo nasprotovanje postojnskega okrožnega glavarja tako vplivno, da so orožje priskrbeli samo enemu gospodstvu na Notranjskem – Jami (s sedežem v Predjamskem gradu), ki je bilo v lasti Kobenzlov. Le redka dolenska gospodstva so orožje zavrnila: med njimi Boštanj,⁵⁹ Krško,⁶⁰ Radeče,⁶¹ Slatnik,⁶² Mokronog⁶³

⁴² ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 15. 6. 1768.

⁴³ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 21. 5. 1768.

⁴⁴ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 27. 6. 1768.

⁴⁵ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 25. 6. 1768.

⁴⁶ Karaman, Prilog, str. 144.

⁴⁷ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 22. 6. 1768.

⁴⁸ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 21. 5. 1768.

⁴⁹ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 21. 8. 1768.

⁵⁰ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 24. 8. 1768.

⁵¹ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 26. 8. 1768.

⁵² ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 26. 8. 1768.

⁵³ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 26. 8. 1768.

⁵⁴ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 10. 10. 1768.

⁵⁵ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 14. 10. 1768.

⁵⁶ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 14. 10. 1768, deželno glavarstvo pa ga kljub temu pošlje vsem trem okrožjem (ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 15. 10. 1768). Poročila je pošiljal tudi pogosto skeptični novomeški okrožni glavar, poleg njega pa še upravitelj gospodstva Kočevje (14. 10. 1768, 13. 10. 1768).

⁵⁷ ARS, AS 774, šk. 24, 7. 6. 1782, 22. 6. 1782.

⁵⁸ ARS, AS 774, šk. 24, 5. 7. 1782.

⁵⁹ ARS, AS 7, šk. 24, št. 14, 24. 9. 1773.

⁶⁰ ARS, AS 7, šk. 24, št. 14, 21. 9. 1773.

⁶¹ ARS, AS 7, šk. 24, št. 14, 27. 9. 1773.

⁶² ARS, AS 7, šk. 24, št. 14, s. d.

⁶³ ARS, AS 7, šk. 24, št. 14, 27. 9. 1773.

in Kostanjevica, kjer je bil spomin na podobne rope še kako živ. Gospostvo Mokrice⁶⁴ pa je celo zapisalo, da ima dovolj svojega orožja. Med gospostva so razdelili od deset do več kot trideset pušk (glej tabelo 1). V požaru v Ribnici leta 1778 je v grajskem poslopu zgorelo 60 pušk, ki so jih dobili za varstvo pred roparji. Leta 1768 so tako uradniki menili, da je Dolenjska najbolj ogrožena in da je največji pritisk roparjev na območju med Ložem in Cerknico.⁶⁵

Tabela 1: Količina orožja po dolenjskih gospostvih okoli leta 1770

Gospostvo	Število pušk
Ruperč vrh ⁶⁶	20
Metlika, mesto	10
Metlika, gospostvo	10
Pobrežje	30
Črnomelj	15
Poljane	20
Kočevje	20
Ribnica	20
Ortnek	12
Žužemberk	15
Čušperk	15
Turjak	20
Poljane	18
Smuk	12
Pleterje	17
Kostanjevica, samostan	32
Otočec	20
Šrajbarski turn, Krško	19
Višnja Gora, mesto	12
Kostel	31
Višnja Gora, gospostvo	19
Jama	10
Novo mesto	12

Kulturne podobe Osmanskega cesarstva in osmanskih podložnikov

Spomin na strah pred roparji in roparskimi skupinami, ki so ropale v drugi polovici 18. stoletja, se je pomešal s spominom, polnim negativnih podob o turških roparskih vpadih v 15. in 16. stoletju, oziroma v omejenem obsegu do drugega obleganja Dunaja in miru leta 1699. A ker je obramba pred Osmanskim cesarstvom zaznamovala politično in religiozno identiteto habsburške monarhije, saj je omogočila ponovni vzpon habsburškega cesarstva, se je del te protiturške propagande ohranil.

Propaganda o nevarnem »Turku« je z mirom v Požarevcu 1718, ki je habsburški monarhiji odprl

pomemben gospodarski prostor, zgolj nekoliko stopila v ozadje. Osmansko cesarstvo ni bilo več prvi sovražnik, temveč gospodarski prostor priložnosti, ki naj bi ga izkoriščala zlasti novoustanovljena Orientalna kompanija. S tesnejšimi trgovskimi stiki je v ospredje stopila druga nevarnost, ki je ogrožala »zdravje državnega telesa«⁶⁷ – kuga. Osmansko cesarstvo naj bi »razširilo« kugo, ki je leta 1713 zajela tudi prestolnico monarhije; tudi kuga leta 1738 naj bi prišla iz Osmanskega cesarstva. Cesar Karel VI. je tako tudi na predlog sosednjih držav, med njimi Beneške republike, leta 1728 začel z gigantskim projektom vzpostavljanja sanitetnega kordona na 1900 km dolgi meji, ki je Osmansko cesarstvo ločevala od Vojne krajine, ozemlje pa se je raztezalo od Jadranskega morja in Like do Karpatov. Počasi, korak za korakom, naj bi mejo zapirali z neprehodnimi jarki, ograjami in vojaškimi stražami, ki naj bi bile tako gosto postavljene, da bi se lahko obveščale med seboj – od ene do druge naj bi se slišalo opozorilne topovske strele. Kordon naj bi stražili krajišniki, pogosto pa posebne enote serežanov.⁶⁸

45 ur dolga meja, kot so jo opisale oblasti v Vojni krajini, v nasprotju z velikimi idejami dvornih oblasti ni bila obvladljiva. Na pomembnih trgovskih povezavah so postavili karantene, t. i. »Kontumazstationen«, skozi katere so morali mejo prehajati ljudje, živina in blago. Ob nevarnosti epidemije je bila vzpostavljena 21-dnevna karantena. Leta 1770 je takšno postojanko opisal Schumacher, prevajalec in sopotnik Johanna Casparja Steubeja, ki je mejo prečkal pri Schuppaneku ob Donavi v Banatu. Kvadratno postajo sta zapirali bodičasti palisadi z dvema stolpoma. V tej »zgradbi« so bili prostori med sabo strogo ločeni, da ne bi prihajalo do stikov. Tam so morali popotniki in blago preživeti kontumacijsko dobo 21 dni. Veljala je stroga prepoved vsakršnega stika ali dotika. Vsak, ki bi se česar koli dotaknil, bi moral v karanteno. Hrano, ki jo je zagotavljala gostilna, so jim dostavljali s pomočjo mobilne mize, denar so morali razkužiti v kisu.⁶⁹ Politiko strogih karanten je Jožef II. na potovanju v Vojno krajino in Trst leta 1775 označil kot smešno, sistem zdravstvene preventive s sanitetnimi kordoni pa kot veliko oviro za trgovanje. Zahteval je njuno odpravo oziroma zmanjšanje sanitetnih kordonov.⁷⁰ A že pred to reorganizacijo je bil gigantski projekt vse prej kot učinkovit. Edini delujoči del sistema je bilo obveščanje krajišnikov, ki so, postavljeni po kordonu, opazili, da so kordon prešli turški podložniki in v letih najhujših pritiskov roparskih skupin samo povečevali splošno paniko. Posebej nemirna je bila meja, ki je od leta 1746 pripadala

⁶⁴ ARS, AS 7, šk. 24, št. 14, 25. 9. 1773.

⁶⁵ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 2. 9. 1768.

⁶⁶ ARS, AS 7, šk. 24, oktober 1760 in nedatiran iz leta 1760, ki skupaj vsebuje popis 336 kosov orožja, ki so ga razdelili deželskim sodiščem.

⁶⁷ Tako politiko poimenuje Erna Lesky. O strahu pred boleznijo, zlasti kugo, glej tudi Bratož, Med naravnim in družbenim, str. 713–734, in Bratož, Peste sul, str. 73–94.

⁶⁸ Roksandić, Posavska krajina, str. 77.

⁶⁹ Stollberg-Rillinger, *Maria Theresia*, str. 668–669.

⁷⁰ Dickson, *Finance*, str. 251–252, ustanovljena je bila leta 1753.

Razdelitev karlovskega generalata po reformi leta 1746 (Feletar, *Hrvatske povijesne ceste*, str. 41).

polkoma karlovskega generalata v Otočju in Liki, na osmanski strani pa so bili to predvsem Bihaški pašaluk in njemu podrejena (vojaška) glavarstva. Kordon je nadzorovala posebna sanitetna komisija, ki je bila po potovanju Jožefa II. v Vojno krajino prav tako razpuščena. Le redki vojaški poveljniki so si drznili sistem odkrito kritizirati, kot je leta 1761 storil grof Benvenuto Petazzi.⁷¹ Tudi leto pozneje je opozarjal, da straža na meji ne zadošča in da roparske skupine pač pridejo mimo straž serežanov, na katere streljajo, in četudi vojaki sprožijo alarme, roparji prej uidejo.⁷²

V očeh osrednjih oblasti so ljudje in prostor na drugi strani, tujci, postajali simbol nečistega in nevarnega. A kot del oddaljenega cesarstva so na dvoru in pri plemiških elitah osmanski podložniki postajali zaupanja vreden trgovec, prijatelj, pa tudi nasprotje krščanskim vrednotam.

Kranjske deželne oblasti so ohranjale zgodovinski spomin na prevlado nad osmansko vojsko. Poleg tega so Osmansko cesarstvo vedno bolj dojemale kot problem. Lokalno uradništvo praviloma ni iskalo vzrokov za nove napade roparskih skupin, ki so prihajale iz Osmanskega cesarstva, ampak je zgolj gasilo požar. Kranjske deželne oblasti karlovskega generalata niso odkrito obtoževale za povečanje števila vpadov roparskih skupin in posledično slabšanje javne varnosti na Kranjskem, so pa splošne politične, družbene in gospodarske razmere v generalatu nedvomno pripomogle k povečanju pritiska roparskih skupin

na Kranjsko. Na številnih zasedanjih, na katerih so se ukvarjali predvsem z varnostjo najpomembnejših gospodarskih oziroma trgovinskih poti, so Kranjci vojaške oblasti v Vojni krajini videli kot zaveznika pri zagotavljanju večje varnosti in prepričevanju dvora, da bi odobril dodatna sredstva za financiranje vojaških posadk, ki naj bi skrbele zlasti za javno varnost na posebnem socialnem prostoru ceste – torej za trgovce, njihove uslužbence furmane, popotnike in pošto. Vsi pa so za poslabšanje javne varnosti krivili predvsem skupine pravoslavne prebivalstva iz Bosne. Šele po prijemu nekaterih roparjev so kranjske deželne oblasti v enem od svojih poročil leta 1775 odkrito napadle politiko komerčnega konsensa, v poročilo pa so vpletle tudi motiv »nevarnega drugega«, lenega podložnika ter vojaškega dezertarja iz Vojne krajine. V 60. letih so namreč za težave krivile tako kranjske kot krajišniške dezertarje. V poročilu so tudi zapisale, da je bila Kranjska zaradi premika meje z Osmanskim cesarstvom 180 let »rešena« roparskih vpadov, vse dokler ni komerčna komisija iz vneme pri preganjanju tihotapcev s soljo med Postojno in Uncem postavila nekaj čuvajnic, v katere je nastanila hrvaške vojake. Ti so po dolgem in počez prečesali omenjene gozdove ter dobro poznali vse kraje in njihovo gmotno stanje. Ker niso imeli veliko zadolžitvev in ker so že imeli načrte, kaj bodo v prihodnosti počeli, so pogosto jahali po gozdovih, da bi jih bolje spoznali. Ker so jih veliko ubili in so nekateri umrli po svojih domovih, je ta nevarnost počasi minila, so zapisale. Dodale so: »Če bodo nadzorne točke t. i. 'solne komande' za preprečevanje tihotapljenja ponovno uporabljale 'Hrvate', se bo zgodilo enako.« Ti nadzorniki bodo prejahali vse poti in se potem vrnili domov. Ker niso vajeni dela, se bodo hitro začeli združevati v roparske bande, da bi preživeli, in se

⁷¹ Petazzi je bil poveljnik Vojne krajine do leta 1763. Za kratek čas ga je nasledil baron Filip Levin Beck (1763–1764), ki pa nikoli ni prišel v Vojno krajino. Šele leta 1768 so imenovali novega poveljnika Franza Preissa, ki je bil namestnik že od leta 1764. V tem času se je pritisk roparjev nekoliko zmanjšal (Beck, *Otočaner*, str. 82, 83).

⁷² ARS, AS 6, š. 83, 20. 9. 1762 in 4. 11. 1762.

spet ukvarjati z ropanjem. Zato je komisija menila, da morajo tobačni in solni nadzorniki »ibrajerje« ali uradne vojske opustiti, da bi bila dežela varna.⁷³

Vprašanje opredelitve pomena označbe tega ali onega posameznika kot »Vlaha/uskoka« ostaja odprto, v splošnem pa naj bi ta pojem bolj kot versko ali etnično skupino označeval polnomadske skupine prebivalstva, ki so jih na depopularizirana območja ob meji (v Vojno krajino) naseljevali tako v habsburški monarhiji kot v Osmanskem cesarstvu, zlasti na kraška območja. V Osmanskem cesarstvu se omenjajo nekatera središča »roparjev«, in sicer leta 1736 Velika Kladuša, v 60. letih pa Bihaška krajina/serhat z glavarstvi (kapudans) ob srednjem toku Une: Ostrožac, Krupa in Cazin. Postali so prototip »drugega« in nevarnega. Po mnenju Benvenuta Petazzija naj bi bila v začetku 60. let roparska »gnezda« naselja Ravnice. Skladno z mirovno pogodbo je omenjeni poveljnik karlovskega generalata glavarja v Ostrožcu pozval, naj preda 40 poimensko navedenih roparjev, da bi vrnili ukradeno premoženje in bili kaznovani.⁷⁴ A so jim poslali samo nedolžne ljudi, je menil Petazzi.⁷⁵ Vse oblasti, tako v Vojni krajini kot na Kranjskem, so roparskim skupinam pripisale podobno organizacijo, kot jo je do leta 1745 na najnižji stopnji poznala krajišniška vojska, s harambašo kot vodjem. Spomin na ropanja teh skupin, ob izraziti demonizaciji uskoka/Vlaha roparja, so ohranjali zlasti v Kostanjevici. Tam so dali v spomin na rop samostana Francu Jelovšku naslikati fresko, ki je zaradi drugih, za deželne oblasti spornih praks kostanjeviškega opata že v času nastanka postala tarča kritik.⁷⁶

Del roparskih skupin naj bi sestavljali vojaški beguni, četudi so poročila lokalnih oskrbnikov in upravnikov gospostev v drugi polovici 18. stoletja pri takšnem obtoževanju precej previdna. Nekoliko sicer izstopa poročilo iz Bakra leta 1762; napisal ga je italijansko govoreči upravitelj, ki je osmanske roparje enačil s Hrvati, njihovo nošo pa primerjal z nošo Dalmatincev, ki jo je kot uradnik v obmorskem naselju poznal.⁷⁷ Povsem drugače je bilo leta 1738, ko so deželne oblasti in prior kostanjeviškega samostana za rope najprej obtožili naseljene krajišnike iz Žumberka. Skupino naj bi vodila beguna, ki sta prej živela v Žumberku, potem pa se preselila na osmansko ozemlje. S pomočjo osmanskih oblasti so roparje iskali preko meja monarhije. Nekaj so jih našli in usmrtili.

Tako je npr. leta 1766 odmevala usmrtimev Sekana Mandiča iz roparske skupine, ki jo je vodil harambaša Janko Similjanić (Similianic). Vsem oblastem so poslali seznam roparjev, ki jih je izdal omenjeni ropar. V skupini je bilo nekaj kristjanov in nekaj muslimanov. Med njimi naj bi bila tudi dva krajišnika dezerterja, eden iz ogulinskega, drugi iz otočanskega polka.⁷⁸ Opis je zanimiv, saj so Janka Similjanića tudi sumili, da je vodil roparje, ki so leta 1768 napadli Ribnico. Sekan Mandić je kot člane roparske skupine, ki ga je zajela, navedel le bosanske podložnike. A med njimi naj bi bil tudi vojaški ubežnik Auran N., ki naj bi »pred leti« stražil v Postojni. Poznal je torej okolje, v katerem je skupina želela ropati. Drugi člani tolpe naj bi bili stari med dvajset in trideset let. Pet roparjev, vključno s poveljnikom, je bilo podložnikov glavarja Bresilovića v Ostrožcu, glavarstva v Bihaški krajini. Le harambaša je bil starejši, imel je okrog 40 let. Obleka naj bi bila razpoznavni znak posameznika, zato se včasih v poročilih o ropih teh roparskih skupin pojavljajo omembe plaščev, za katere so vsi vedeli, da so del vojaške uniforme krajišnikov. Tako je bilo tudi z roparsko skupino, ki je prišla v Ribnico. Vsi roparji naj bi nosili rdeče telovnike (suknjiče brez rokavov), dolge hlače, opanke in rdeče čepice, plašče pa so našli v njihovem »zapuščnem taboru«.⁷⁹

Po Napoleonovem pohodu leta 1798 so po ropih praviloma »odročnih hiš« tako lokalne oblasti kot okrožni glavarji v Postojni in Ribnici krivdo pripisali dezertertem iz cesarskih polkov, saj je bilo vojakov povsod veliko. Okrožni uradi so bili še veliko bolj neposredni: po ropu odročnih hribovskih zaselkov Kovk in Otlica (nad Vipavsko dolino)⁸⁰ so »hordo« po zunanem videzu opredelili kot vojaške dezerterte, že nekaj dni pozneje pa je postojnski okrožni glavar napisal, da gre za »hrvaške dezerterte«. Na podoben način so poročali tudi po ropu, ki se je kmalu zatem zgodil v ribniškem gospostvu.⁸¹

V ljudskem spominu se je strah pred »vlaškimi roparji« povezal z drugimi elementi nevarnega »drugega«, z že skoraj magičnimi značilnostmi. Skupine moških naj bi živele v jamah, napovedovali naj bi vreme; pred ropanji »martolozov« ponoči ni bilo varno nobeno človeško bitje, a po drugi strani podnevi niso imeli moči komur koli škodovati. Podnevi naj bi bile posebej v nevarnosti ženske, saj bi jih lahko ugrabili.⁸² Motiv »nevarnih roparskih krempljev« srečamo že v Valvasorjevih opisih, pa tudi stoletja pozneje. Demonizacijo tujega roparja kaže tudi uradno poročilo iz

⁷³ ARS, AS 6, šk. 83, 15. 3. 1775.

⁷⁴ Vojaški poveljniki in sandžakbegi v sandžakah so imeli široka pooblastila in so lahko delovali precej samostojno, lahko so sprejemali odločitve in celo širili svoje ozemlje (prim. Kreševljaković, *Kapetanije*).

⁷⁵ ARS, AS 6, šk. 83, 8. 7. 1762 in 24. 7. 1762.

⁷⁶ Mlinarič, *Napad Uskokov*, str. 105.

⁷⁷ Vsi so imeli bele hlače, nogavice deloma bele, deloma črne, deloma zelene ali rdeče, deloma takšne, kot so uniforme karlovskega generalata, zlasti primorske krajine. Kar se tiče čevljev, so imeli »natikače«, kakršne nosijo v Dalmaciji (ARS, AS 7, šk. 83, 9. 7. 1762).

⁷⁸ ARS, AS 7, šk. 59, 8. 8. 1766, seznam je poslal glavar iz Rakovice.

⁷⁹ ARS, AS 7, šk. 59, 15. 4. 1766.

⁸⁰ ARS, AS 14, šk. 304, 3349, 2. 6. 1798, 3551, 5. 6. 1798.

⁸¹ ARS, AS 14, šk. 304, 4748, 1. 8. 1798. 10. julija 1798 so iz Celovca, torej s sedeža višjega kazenskega sodišča, zahtevali, da se stori več za javno varnost, saj so primeri ropov »uradni«, ker je o njih pisal tudi *Laibacher Zeitung*.

⁸² Popit et al., *Od volkodlaka*, str. 72–73.

Žužemberka o roparskih vpadih. Tam naj bi roparji ubili kočevskega podložnika, ki je prišel v mlin; njegovo razkosano truplo naj bi razstavili na šestih različnih krajih.⁸³ Tudi ravnanje kočevskih podložnikov z glavo ubitega roparja leta 1768 opozarja na to, da so roparje dojemali kot nekaj tujega in vsiljivega.

Zgodbi o roparjih in ropu cerkve iz Loškega Potoka kažete, kako so se »uradni« strah pred roparji in različne novice, povezane z neposredno izkušnjo z roparji, razširile med lokalnim prebivalstvom. Vsaj pri zapisu pesmi o ropu župnišča in cerkve pa je k ohranjanju zgodovinskega spomina na rop verjetno pripomogel tudi oškodovani duhovnik. Ker je bil strah pred roparji v teh desetletjih velik, ne preseneča zapis o tem, da so tisti, ki so pesem znali in so že pomrli, verze peli s tresočim glasom: »Prelubi sveti Jošt tebi, pogledaj na altar / tacim romarjem k sebi, ne daj priti nikdar. Prelub sveti Jerni, vzemi svoj nož v roke / od tukej ga zaženi, tatovam v' serce.«⁸⁴ Očitno se je pesem – in s tem spomin na dogodek – ohranila predvsem v eni generaciji.⁸⁵ Tudi duhovnik, ki je upravljal vikariat, je bil že nekaj let po ropu premeščen v drug kraj in k drugi cerkvi.

»Staro pesem o ropu cerkve« v Loškem Potoku in zgodbe o martolozih je v prvi polovici 19. stoletja domnevno zapisal duhovnik Janez Zima in zapis predal poljskemu etnologu Emilu Korytku. Ta je objavil še eno zgodbo o roparjih.⁸⁶ Zapisovanje tovrstnega ljudskega izročila je v tem prostoru spodbujal predvsem sin lastnika gospostva Ribnica Jožef Rudež, ki se je v času svojega »izobraževanja« povezal z Jernejem Kopitarjem.⁸⁷ Ko so slovenski etnologi iskali zgodovinski dogodek, ki je pustil pečat v ljudskem spominu in izročilu o martolozih,⁸⁸ vlaških vojakih, ki so jih nekoliko preveč posplošeno enačili s plačanimi vojaki bosanskih obmejnih enot, so dogodek postavljali v čas dokumentiranih vpadov osmanskih milic leta 1528, pozneje pa so našli tudi zapise o ropu cerkve okoli leta 1668, ki naj bi se ohranili v določenih zgodovinskih virih. A neverjetne podobnosti zapisov zgodbe o roparskih martolozih in ropu cerkve so se najverjetneje dokončno izoblikovale po dogodkih leta 1766 in 1798, saj jih označuje kar nekaj elementov in motivov, povezanih z obema epizodama roparskih vpadov, ki so v omenjenih letih prizadeli Loški Potok.

Prvi rop so pripisali roparski skupini turških Vlahov, drugega pa hrvaškim vojaškim dezertarjem. Podatki o prvih so se verjetno ohranili zgolj v gradivu

deželnih oblasti, ki jih tovrstni raziskovalci ponavadi že zaradi strukture gradiva ne poznajo, medtem ko sta o ropih domnevnih vojaških odpustnikov pisala tako glavni uradni časopis *Laibacher Zeitung*, ki je za to leto izgubljen, kot tudi *Lublanske novice*. Ta časopis je julija povzel govorice, da se na Ribniškem »čutijo tatovi in tolovaji«. Poročal je tudi, da so poskusili napasti župnišče v Škocjanu, kjer so ranili hlapca. Oropali so samotno hišo ob cesti, sedaj pa imajo »gneздо« pri Sv. Ani nad Ribnico.⁸⁹ Največji pečat pesmi so verjetno dali dogodki leta 1766, ko so cerkev v Loškem Potoku in tamkajšnjega duhovnika oropali domnevno »vlaški roparji«. Ribniški oskrbnik, ki je poročal o škodi, v svojem kratkem uradnem poročilu leta 1769 ni več omenjal uspešnega lova roparjev leto pred tem, morda zato, ker je bilo poročilo namenjeno samo popisu škode.⁹⁰ Leta 1798 je okoli deset hrvaških roparjev prišlo iz smeri Postojne. Pri Loškem Potoku so našli nože in ostanke ognja. Roparji naj bi okradli in pretepli mlinarja. Odvzeli naj bi mu hrano, obleko, perilo, žepno uro in 40 zlatih dukatov ter mu povzročili za skupno 600 goldinarjev škodo. Blaž Knaus iz Loža je sporočil, da so roparji ujeli tri drvarje, Valentina Knausa, Gašperja Slugo in Jurija Lebstuka, ki naj bi jim kazali pot do Karlovca.⁹¹

Zgodba o »martolozih« v Loškem Potoku naj bi bila povezana z nastankom vasi »pred 250 leti«, kot piše v njenem uvodu. Domnevamo lahko, da so se v ljudskem spominu zgodnejši motivi zgolj povezali z novjšimi dogodki, ki so predstavljali kolektivni strah in zaznamovali vsakdan. V zgodbi o martolozih najdemo tudi element, da po prvem mraku ljudje niso bili več varni pred njimi, zato so Potočani pri kape-li sv. Lenarta postavili zasilno utrdbo, v kateri so se po sončnem zahodu zbirali in ostajali do jutra. Šele takrat so se vrnili v svoje kočje. To je trajalo dolga leta. Zgodba se je nadaljevala z domnevnimi dogodki iz leta 1798. Ljudje iz neke hiše pri Matevljeku so nekoč po sončnem zahodu nekoliko zamudili. Ko so bili ravno pri jedi, so nenadoma prišli roparji ter jih vse ujeli in odgnali. Nikdar več jih ni bilo videti in nikjer več ni bilo sledu o njih. Vsem zgodbam in uradnim poročilom pa je skupen tudi motiv, da se roparji skrivajo v gozdovih. Zaradi skrivališč, ki jim jih ponuja gozd, se lahko skrivajo v zasedi, bežijo in imajo svoje »tabore«.

Po odmevnih ropih leta 1765 so se naslednje leto obvestila o domnevnih vpadih roparskih skupin kar vrstila. Eno od poročil iz kraja, ki je zelo blizu Loškemu Potoku, je poročilo mitničarja na Travi. Vsebuje podobno motiviko, kot je zapisana v omenjeni pripovedki. Konec junija 1766 se je namreč prejemnik na mitnici na Travi deželnim oblastem pritožil, da se v okoliških gozdovih skriva štirinajstglava roparska

⁸³ ARS, AS 7, šk. 61, 11. 12. 1770.

⁸⁴ Popit et al., *Od volkodlaka*, str. 76, 144.

⁸⁵ Že nekaj let po ropu 1770 je oškodovani vikar prijavil za 260 goldinarjev škode, 157 goldinarjev škode pa so z ropom in drugo škodo, ki so jo povzročili v cerkvi sv. Lenarta, naredili roparji (ARS, AS 7, 61, 23. 11. 1770).

⁸⁶ Popit et al., *Od volkodlaka*, str. 72–73.

⁸⁷ Skubic, *Ribniška dolina*, str. 377, 378.

⁸⁸ Tak je prevod, izvornikov za pripravo članka ni bilo mogoče preveriti. V izvornem zapisu so morda označeni kot »Vlahi«.

⁸⁹ *Lublanske novice*, 7. 7. 1798.

⁹⁰ ARS, AS 7, šk. 61, 23. 11. 1770.

⁹¹ ARS, AS 14, šk. 305, 7. 6. 1798.

skupina. Novice, ki so se o roparskem napadu razširile leto pred tem, so očitno povzročile vsesplošno paniko. Vaščani Trave, Srednje vasi, Črnega Potoka, Drage, Podpreske in Podplanine so, kot nadaljuje poročilo, zapuščali svoje hiše, se ponoči skrivali po gozdu, jarkih in gričevju ter skrivali svoje premoženje. Da bi vsaj malo prestrašili roparje, so kurili ognje, na Travi pa so tudi streljali.⁹²

Del roparske skupine, ki je leta 1766 oropala cerkev v Loškem Potoku, naj bi pozneje, kot so govorila uradna poročila, zajeli in ubili krajišniški vojaki. Tudi motiv razčetverjenja roparjev v ljudskem spominu ni nov in nenavaden, saj je šlo za pogosto uporabljeno pravno sredstvo, namenjeno splošni preventivi, torej zastraševanju in s tem odvrčanju od novih zločinov. Tudi trupla med pregonom v Ribnici in na Kočevskem ubitih roparjev so zahtevali razobesiti na kolesa ob glavnih prometnih poteh. Zgodba je bila del novice o gibanju roparske skupine, ki je leta 1766 oropala Loški Potok. Poročilo, ki so ga poslali iz Čabra, je, drugače kot ribniško (navedeno na drugem mestu), navajalo opravičilo, da roparjem niso mogli slediti, ker kmetje niso bili oboroženi, ter da nimajo novice o tem, ali so jim sledili vojaki ogulinskega polka, ki so bili blizu in naj bi jih bilo 40.⁹³ A že kmalu so kranjske deželne oblasti zapolnile vrzeli, povezane s to roparsko skupino. Nadrejeni ogulinskemu polku so v začetku septembra poročali, da so ranili štiri roparje. Našli pa so samo eno truplo, ki so ga nameravali razčetveriti in razstaviti na štirih mestih, tudi ob karolinški cesti.⁹⁴

Zgodba se konča s tipičnim motivom skritih zakladov, češ da še sedaj kažejo kraj, kjer so bila jamska bivališča roparjev. Tam so si predstavljali velikanske zaklade v zlatu in srebru, zlasti pa v cerkvenih predmetih, kelihih in mašnih plaščih. Tudi v tem ljudskem izročilu se prepletajo elementi, ki so bili del retorike lokalnih uradnikov in drugih avtoritet, pomešani z novicami, ki so očitno prav z njihovo pomočjo dosegle lokalno prebivalstvo. Določene novice so se preoblikovale v zgodbe in se v lokalnem kolektivnem spominu vedno znova spreminjale.

Razmere v karlovschem generalatu in Vojni krajini

Drobci v različnih poročilih, ki so jih ob roparskih vpadih pošiljali deželnim uradom, dajejo slutiti, da krivde za roparske vpade na Kranjsko niso nosili samo »bosanski roparji«, ampak tudi krajišniki. Razmere v Vojni krajini so bile zelo zaostrene. Po mnenju enega najvplivnejših zgodovinarjev Karla Kaserja je ravno v tem času potekal proces ključnih družbenih sprememb v Vojni krajini, svoje pa so dodale še klimatske spremembe, ki so večkrat na kocko postavile osnovno

preživetje. Na problem politike habsburškega dvora do Vojne krajine, ki je pogosto izvajala prehude pritiske na lokalno prebivalstvo in je lahko vodila tudi v večjo pojavnost roparskih skupin, je opozoril tudi Roksandič.⁹⁵ V zadnjem razcvetu študij o Vojni krajini namreč mlajša generacija raziskovalcev poudarja pomen okoljskih dejavnikov ter politično-teoretskih in praktičnih okoliščin, ki so se udeležile prav v Vojni krajini.⁹⁶ Roksandič je tako politični odnos habsburške monarhije do jugovzhodnega dela države označil kot »apostolsko misijo«, saj je, ko je v začetku 18. stoletja Osmanskemu cesarstvu iztrgala eno najplodnejših evropskih ravnin, imela z novim ozemljem velike načrte. A južni del habsburške monarhije je premogel tudi področja, ki so bila gospodarsko povsem zaostala in na katerih je začela država izvajati intenzivne reforme in discipliniranje podložnikov.⁹⁷ Karlovske generalat je skupaj z dolgo mejo z Osmanskim cesarstvom predstavljal popolno nasprotje novopridobljenim ozemljem, saj je bil prenaseljen, zlasti pa zaradi okolja posebej izpostavljen klimatskim dejavnikom. Svoje je k težkim življenjskim razmeram prispevala tudi narava krajišniške službe.

Zato ni nenavadno, da je Jožef II. na potovanju po Vojni krajini ta prostor označil kot zelo reven. Tako je zgolj potrdil podatke, ki jih navaja K. Kaser in ki dajejo slutiti, da je šlo v resnici za zelo revno območje. Tako je bilo v času stiske povsem mogoče, da so začeli moški, po vsej verjetnosti nekdanji vojaki ali vojaški beguni, ropati tudi v precej oddaljenih, a bogatejših krajih. V poročilu je cesar še dodal, da sta Karlobag in Senj mesti revežev, na Reki pa ljudje umirajo od lakote.⁹⁸ Tako je cesar, ki je pogosto kritiziral gospodarske razmere v določenih delih monarhije, opisal rezultate procesa, ki se je začel leta 1745. Nasledstvena vojna in zunanjepolitični pritiski so namreč monarhijo finančno in politično spravili na kolena. Področje, na katero so zelo zgodaj posegli z reformami, je bila reorganizacija Vojne krajine. Reformisti so, sledeč ideologiji pridnosti, ki je podložnika dojemala kot premalo produktivnega oz. lenega, malodane utopično zahtevali učinkovite vojake in obenem samozadostne kmete. Vojaški upravi in prebivalstvu Vojne krajine so vsaj v karlovschem generalatu postavili v marsičem nasprotujoče si zahteve, vse v duhu vseobsegajočega socialnega discipliniranja in ideologije pridnosti, ki je od podložnika zahteval večjo učinkovitost in produktivnost; tudi od krajišnikov, ki so jih tudi v času miru k vojaški obveznosti najpogosteje poklicali poleti, pa naj je šlo za vojaške posadke na sanitetnem kordonu ali za vojaške okrepitve pri različnih nalogah zagotavljanja javne varnosti in nadzora nad trgovino. V »obdobjih

⁹² ARS, AS 7, šk. 59, R-2-4, 30. 6. 1766.

⁹³ ARS, AS 7, šk. 59, 16. 8. 1766.

⁹⁴ ARS, AS 7, šk. 59, 1. 9. 1766.

⁹⁵ Roksandič, Posavska krajina, str. 77.

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ Prav tam, str. 64.

⁹⁸ Dickson, *Finance*, str. 251–252, ustanovljena je bila leta 1753.

miru« naj bi krajišniki vojaško službo opravljali 90 dni.⁹⁹ Noben raziskovalec še ni odgovoril na vprašanje, koliko krajišnikov je bilo poleti v drugih deželah, ki so jih z deželnim ali državnim denarjem vzdrževali, da bi pomagali pri zagotavljanju javne varnosti ali izvajali trgovinski nadzor. Po reorganizaciji leta 1745 so največji pritisk občutili prav moški v karloškem generalatu, kjer je bilo v vojsko vpoklicanih kar 75 % vseh za vojsko sposobnih mož. To je prispevalo tudi k večjemu številu dezerterjev. Ponavadi je bilo izvajanje vojaških nalog omejeno na poletni čas, torej na čas, ko bi krajišniške družine najbolj potrebovale dodatno delovno silo, saj so bile popolnoma odvisne od samooskrbe. Ravno v času temeljnih sprememb v organizaciji Vojne krajine je prišlo do najhujšega pritiska vlaških roparjev na tisti del Kranjske, ki je bil najbližje Vojni krajini in Bosni, torej v Beli krajini, na Kočevskem, Ribniškem, Bloški Polici in naprej proti t. i. »komercialni« cesti Dunaj–Trst.

V zgodovinopisju se je uveljavila teza, da je reorganizacija Vojne krajine leta 1745 sprožila proces militarizacije družbe. Karel Kaser tako trdi, da vojaška služba krajišniškim svobodnim kmetom do reorganizacije leta 1745 ni pomenila velikega bremena, saj so varovanje Vojne krajine prevzemale plačane vojaške posadke obmejnih utrd.¹⁰⁰ Tudi poveljnik Vojne krajine Benvenuto Petazzi je leta 1761 opozarjal na spremembe, ki so se v Vojni krajini zgodile v času njegove vlade. Po njegovem mnenju naj bi v času generala Scherzerja¹⁰¹ tu vladale drugačne razmere, saj so bili graničarji na svojih domovih, turški roparji pa niso imeli nobenega kranjskega ubežnika, ki bi jih vodil po sicer nepoznanem terenu.¹⁰² Zato se je vzpostavila simbioza svobode (svobodne posesti), vojaške službe in zemljiške posesti. Med krajišniki, z izjemo poveljnikov, ni bilo družbenostatusnih in ekonomskih razlik, vojaški poveljniki (vojvode) pa so imeli zgolj vojaško oblast.¹⁰³

S spremembo načina financiranja Vojne krajine leta 1745 se je začelo temeljno družbeno prestrukturiranje, ki se je končalo okoli leta 1770 ter sta ga zaznamovali militarizacija in birokratizacija družbe. Vojna krajina je sicer še delovala kot varnostni korдон, a s stališča monarhije je bila njena pglavitna naloga napolniti 11 polkov, ki so se borili v velikih vojnah po Evropi. Leta 1760 je po nekem poročilu vojnega sveta v avstrijskih vojaških enotah sodelovalo 25.199 krajišnikov, pri čemer so verjetno upoštevali celotno Vojno krajino in Transilvanijo, ki je bila pod

vojaško upravo. Ob koncu vojne (1763) so v Vojni krajini ocenjevali, da razpolagajo s 49.800 vojaki.¹⁰⁴

Ekonomske razmere v Vojni krajini je določalo še nekaj specifičnih okoliščin. Prodaja zemlje je bila z zakonom iz leta 1754 skoraj nemogoča, je pa bilo od srede 18. stoletja posameznikom omogočeno, da so delo iskali tudi zunaj Vojne krajine.¹⁰⁵ Prevladovala je blagovna menjava, gotovine je bilo v Vojni krajini malo, kar je še dodatno oteževalo plačevanje davkov. Gotovina je bila zelo zaželen plen roparjev, četudi so včasih odnašali precej nenavadne stvari. Trgovska in obrtniška središča so bila redka, čeprav so jih centralne oblasti v drugi polovici 18. stoletja s političnimi in gospodarskimi usmeritvami kameralizma spodbujale. Mestne oblasti v Črnomlju so se še leta 1736 po ropu samostana v Kostanjevici pritoževale, da niso dobile obvestil o ropu, in menile, da je skozi mesto skupina zagotovo potovala, a da ji niso posvečali pozornosti. Roparska skupina je bila povsem podobna drugim skupinam krajišnikov z otovorjenimi konji, ki so pogosto prihajali v Črnomelj in prodajali svoje blago.¹⁰⁶ Kako slabe so bile splošne ekonomske razmere v karloškem generalatu, priča tudi dejstvo, da v njem nikoli niso uvedli takse za plačilo ene od dveh uniform, ki so ju po reformi dobili krajišniški vojaki, kot so storili v preostalih generalatih Vojne krajine. Denarni obtok je bil namreč tu majhen. Prav v karloškem generalatu je bil, sodeč po številnih spremembah uvedenih davkov, davčni pritisk najhujši. Leta 1774 pa so tudi v njem kot zadnjem od generalatov uvedli t. i. »Dienstkonstitutivum«, to je delno povračilo stroškov družinam, ki so prispevale več kot enega vojaka. S tem sistemom so revnim družinam povrnilo večino sredstev, ki so jih morale plačati z zemljiškim davkom in glavarino. Na ta način naj bi postali pobegi pred vojaško dolžnostjo manj privlačni. Že leta 1779 so zemljiški davek znižali za 6 %, glavarino za moške, ki ne služijo v vojski, pa so v tem generalatu za razliko od preostalih generalatov Vojne krajine¹⁰⁷ povsem odpravili. Strinjati se je treba s Karlom Kaserjem, ki trdi, da je zniževanje davkov vsakih nekaj let dokazovalo, da so bile splošne gospodarske razmere zelo slabe. To posebej velja za karloški generalat, ki je obsegal Liko, kjer so se davčni prihodki države zmanjšali kar za 26,5 %. To je mogoče pripisati tudi popolni odpravi davka na pašne površine, a Kaser na to ne opozori.

To domnevo dodatno potrjuje podatek iz leta 1785, ko je po generalatu divjala živinska kuga. Največ poginulih živali je bilo med drobnico. Eno izmed uradnih poročil je trdilo, da zaradi pogina živali niso mogli posaditi polovice posevkov. Podatek o velikem deležu poginule drobnice opozarja tudi na

⁹⁹ Kaser, *Freier Bauer*, str. 461, citira Hietzingerja.

¹⁰⁰ To trditev bi bilo treba v prihodnje nekoliko omiliti, saj je splošno znano, da so krajišniške enote sodelovale v vseh večjih vojaških spopadih habsburške monarhije, vsaj od leta 1699 tudi na zahodnih bojiščih.

¹⁰¹ Leopold Scherzer je bil poveljnik karloškega generalata med letoma 1748 in 1754, Petazzi pa med letoma 1754 in 1763.

¹⁰² ARS, AS 7, šk. 83, 20. 9. 1762 in 4. 11. 1762.

¹⁰³ Kaser, *Družbene spremembe*, str. 351–351.

¹⁰⁴ Dickson, *Finance*, II, str. 535.

¹⁰⁵ Kaser, *Freier Bauer*, str. 483, 494.

¹⁰⁶ Mlinarič, *Napad Uskokov*, str. 102.

¹⁰⁷ Tam je glavarina ostala do leta 1800.

Centri in utrdbe v Vojni krajini (Feletar, *Hrvatske povijesne ceste*, str. 32).

koncentracijo obdelovalne zemlje pri sorazmerno majhnem delu prebivalstva (delež poginule drobnice je bil 85 %, volov pa 2,8 %).¹⁰⁸ Pri zemljiški izmeri iz leta 1804 so ugotovili, da večina obdelovalne zemlje v karlovschem generalatu sodi v III. kategorijo (54 %). Državne oblasti so že v 18. stoletju ugotavljale, da sta regimenta v Liki in Otočcu prenaseljena in da je preskrba z živežem zaradi kvalitete zemlje in neustreznih obdelovalnih tehnik nezadostna.¹⁰⁹ Da je bilo stanje kmetijstva v politično tako želeni samozadostni Vojni krajini vse prej kot zadovoljivo, priča še eno poročilo: v prvi polovici 19. stoletja so v karlovschem generalatu ugotavljali veliko pomanjkanje plugov, bran in delovne živine.

Davčni sistem pa se je še naprej spreminjal: skladno z jožefinskimi reformami so leta 1787 bistveno znižali davek, ki je bil od tedaj naprej odvisen od donosnosti zemlje in poljščine, ki so jo pridelovali. Za polja so plačevali zgolj 48 % prvotnega davka. V 90. letih 18. stoletja so davke še znižali, četudi se je razlika med skupno pobranimi davki med letoma 1786 in 1791 zmanjšala zgolj za 12 %.¹¹⁰ Količina pobranih

davkov se je v karlovschem generalatu zmanjševala vse do leta 1846.

Po davčnih spremembah v karlovschem generalatu leta 1779 se je počasi zmanjšal tudi pritisk roparskih skupin na Kranjsko, z izjemo vojnega časa ob koncu 18. stoletja. Takrat so kranjske deželne oblasti ponovno menile, da ropajo skupine vojaških begunov ali krajišniških vojakov, ki se vračajo v Vojno krajino in napadajo predvsem odročne hiše.¹¹¹ Zato so v kriznih razmerah ravno v tem generalatu uvedli pomoč v žitu, ko ga je primanjkovalo, ter njegovo vračilo v času, ko ga je bilo več. Žito bi morali prevzeti v Karlovcu, a to zaradi pomanjkanja vlečne živine pogosto ni bilo mogoče. To se je npr. zgodilo med veliko eksistenčno krizo v letih 1764–1766, katere vzroke so oblasti pripisale zaporedju sušnih let, pogostih neurij in »napadov glodavcev«.¹¹² O nekaj slabih letinah so poročali že leta 1759.¹¹³ V polke so takoj poslali večje količine žita, za katerega ni znano, ali so ga kdaj vrnili. Četudi so prebivalce v času eksistenčnih kriz podpirali na podlagi načel naravnega prava, je bila uprava Vojne krajine upravno gledano še vedno vojaška.

¹⁰⁸ Kaser, *Freier Bauer*, str. 481.

¹⁰⁹ Prav tam, str. 476–477.

¹¹⁰ Prav tam, str. 462–466.

¹¹¹ Prav tam, str. 459–461.

¹¹² Prav tam, str. 480.

¹¹³ Karaman, *Prilog*, str. 143–145.

Prav v času te krize je prišlo do hudega pritiska roparskih skupin na Kranjsko, kriza pa naj bi bila najhujša leta 1766, ko naj bi se izselilo veliko družin. Podobne razmere so vladale tudi v določenih regijah drugih delov monarhije.

Roparski napad na Ribnico leta 1768

Ribnica ni bila povsem na glavni poti roparskih skupin, ki so po redko poseljenem delu Žumberka in Čabra pod Snežnikom vpadale v najranljivejši del živahne in bogate gospodarske povezave – t. i. komercialne ceste, ki je edino pomembno pristanišče v monarhiji, Trst, povezovala z glavnim mestom države.¹¹⁴ Ribnica pa je vendarle ležala na širšem območju, po katerem so roparske skupine iz Vojne krajine prihajale na Kranjsko. Tudi za to zaledje so kranjske deželne oblasti že predvidele posamezne vojaške postojanke in določile mesta, kjer so z alarmi zbrale podložnike, da so vojakom pomagali pri preganjanju roparskih skupin. Če leta 1767 ni bilo veliko pravih ali »lažnih poročil« o domnevnih vpadih roparskih skupin, se je leto 1768 začelo povsem drugače. Že maja so poročali, da naj bi se v okolici Čabra zadrževalo več roparjev. Najprej so poročali o domnevno šestih roparjih, ki so napadli kočevskega podložnika Drogarja (Dragarja?). Po drugem poročilu pa naj bi na tem območju opazili kar 40 roparjev. Upravnik gospostva Ribnica Andrej Widmayer je že v začetku maja zaprosil za vojaško posadko.¹¹⁵ Strah pred roparji je bil velik in tako so se številke o velikosti roparske skupine pogosto razlikovale. Še večkrat pa je prihajalo do lažnih alarmov. Tisti, ki je v prvi polovici leta 1768 opozarjal na nevarnost, je bil ravno ribniški upravnik Widmayer.¹¹⁶ Tudi poveljnik karlovškega generalata, ki se je sicer zadrževal v Ljubljani, je maja poročal, da so roparji prečkali mejni kordon in zaobšli vojaške postojanke, zato so dvema krajišniškima polkoma ukazali premik na ozemlje, kjer naj bi se zadrževali roparji – torej proti gospostvom Čabar, Kočevje in Ribnica.¹¹⁷

V drugi polovici julija so deželne oblasti dobivale informacije (te so krožile tudi od upravnika do upravnika), da so roparji oropali pravoslavni »vlaški« samostan Gomirje, ogrožali pa naj bi tudi podložnike ogulinskega polka.¹¹⁸ Kranjske oblasti

so vsem okrožjem poslale poziv, da morajo slediti pripravljenim smernicam, ter jim ukazale, naj zaščitijo trgovski povezavi med Trstom in Dunajem ter Trstom in Reko.¹¹⁹ Že nekaj tednov pred prihodom roparske skupine v Ribnico so prihajala poročila o domnevnih roparskih skupinah, ki so jih opazili na Kranjskem. Tako naj bi konec junija roparje videli v okolici Snežnika,¹²⁰ v drugem poročilu pa so zapisali, da so vojaki, nastanjeni v čuvajnici na Kamenskem v Vojni krajini, dobili obvestilo, da so roparje videli ob karlovški cesti. Roparska skupina naj bi iz Osmanskega cesarstva konec junija vdrla ravno na območje otočanskega polka. To novico pa so kmalu preklkali, češ da je poveljnik Bassi iz Ogulina preprečil prehod osmanskih podložnikov.¹²¹ Nov alarm zaradi roparjev so sprožili 22. julija, ko je domnevno velika roparska skupina ropala v okolici Mrkopalja¹²² in izvedla več drugih ropov. Kmalu se je razširila novica, da so roparji oropali glažuto na Sušici in poveljnike vojske na Ravnih gori, pozneje pa še mitnico na Brodu.¹²³

Mesta in trgi so se zaščitili tudi sami. Tako so v Ribnici organizirali stalno stražo. Ta je ponoči 28. julija 1768 opazila, da želi nekdo preplezati mestno obzidje. Glede na strah, ki so ga že pred tem povzročile roparske skupine, in nekaj mesecev stare prošnje ribniškega upravnika so se Ribničani ustrašili, da gre za roparski napad. Roparska skupina, ki je prišla na Kranjsko poleti 1768, je bila večja, a ne največja od tistih, ki naj bi vpadle na Kranjsko. Štela naj bi 16 ljudi. Preden jih je ribniška straža pregnala, so bili v okolici Ribnice že vsaj en dan. Sledi so našli na nekem travniku blizu graščinske pristave, saj so tam pustili dokolenke in nekaj napol pečene mesa. Pozneje je ribniški oskrbnik Andrej Widmayer svoje poročilo še nekoliko dopolnil, saj naj bi roparji pustili štiri »hrvaške« plašče¹²⁴ in približno 10 goldinarjev gotovine.¹²⁵ Že dan pred napadom pa so na nekem travniku našli napol pečeno meso, »gamaše« ali »dokolenke« in slab kos »Bercana«.¹²⁶ Niso pa našli sledi ženskih ali nemških in madžarskih oblek, kot je nekaj dni prej trdil upravnik Kostela.¹²⁷ Že ob tem odkritju so takoj obvestili vojaško poveljstvo, da so postrili straže in obvestili sosednja gospostva.¹²⁸ Naslednjo noč so Ribnico z vojaškimi patroljami stražili tudi tržani. Roparji so sicer poskušali preplezati obzidje med vojaškima patroljama, a so jih straže opazile ter jih pognale v beg. Enega od roparjev so ubili in zmagoslavno privlekli na grajsko dvorišče, kjer je čez

¹¹⁴ Promet po komercialni cesti je bil že po podatkih o prometu v pristaniščih Reka in Trst precej večji, četudi se je gospodarski razvoj Reke po letu 1776 zelo hitro povečal. V splošnem pa je vendarle veljalo, da je bila karolinška cesta namenjena predvsem transportu žita in drugi oskrbi Vojne krajine. Medtem ko so po komercialni cesti vozili različno pomorsko blago, tekstil, so zaradi gospodarske moči Trsta tja po cesti potovali bogati popotniki, v poštnih kočijah pa so prevžali tudi večje vsote gotovine (Prim. Erceg, Stanje, str. 373–418; Gestrin in Mihelič, *Tržaški pomorski promet*).

¹¹⁵ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 7. 5. 1768.

¹¹⁶ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 9. 5. 1768.

¹¹⁷ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 4. 5. 1768.

¹¹⁸ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 22. 7. 1768.

¹¹⁹ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 29. 7. 1768.

¹²⁰ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 27. 6. 1768.

¹²¹ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 5. 7. 1768 in 8. 7. 1768.

¹²² ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 23. 7. 1768.

¹²³ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 23. 7. 1768.

¹²⁴ Najverjetneje je šlo za del uniform krajišnikov.

¹²⁵ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 3. 8. 1768.

¹²⁶ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 23. 7. 1768.

¹²⁷ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 23. 7. 1768.

¹²⁸ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, poročilo upravitelja Andreja Widmayerja.

Karavanske poti pred karolino (Feletar, Hrvatske povijesne ceste, str. 49).

dva dni upravitelju gospostva in deželnskega sodišča že povzročal težave. Deželne oblasti so ga namreč sklenile razstaviti na običajnem morišču, vidnem s pomembnih prometnih poti. Nekaj roparjev so ranili; skupino naj bi domačini in vojaki zasledovali do meje deželnskega sodišča, vojaki pa naprej proti Rakitniku, Grčaricam in Gotenici. Med pregonom so ubili še enega roparja. Nek kočevski podložnik je s puško domnevno (oziroma po uradni verziji) v samoobrambi, potem ko je ropar že streljal s pištolo, ubil še enega roparja, ki pa so ga takoj pokopali.¹²⁹

Zasledovanje roparjev je bilo praviloma neuspešno. Večina poročil lokalnih civilnih in vojaških oblasti na Kranjskem in v Vojni krajini se je ob roparskih vpadih zgolj opravičevala, da so se roparji hitro umaknili in zbežali. Vendar je bilo v ribniškem primeru drugače. Takoj so sprožili vse mehanizme, ki so jih do poletja 1768 zaradi stalnih roparskih vpadov vzpostavili na Kranjskem: upravnik je takoj obvestil sosednja deželnska sodišča in vsi so začeli s t. i. vizitacijami prostora oziroma z zasledovanjem roparjev. Vendar so se po poročanju lokalnih uradnikov, vsaj tistih, ki so poročila posredovali višjim oblastem, roparji zelo hitro premikali, tudi čez meje deželskih sodišč, kjer poročevalec ni imel več pristojnosti in ni smel nadaljevati s pregonom. V enem od poročil iz Ribnice so pohvalili, da je vojaška straža, ki so ji pomagali ribniški meščani, ranila vsaj štiri do pet ropar-

jev, enega pa ubila.¹³⁰ Neki obrtnik, brvar Gradišnik, je s skupino vojakov zasledoval roparje, ki so se skrili v bližini Ribnice. Ko se je malo oddaljil od skupine, so ga roparji ubili s sabljo.¹³¹ V prejšnjih letih so bili med žrtvami napadov samo oropani, ki so jih roparji zalotili v hišah, leta 1766 pa vojak, ki je s kolegi spremljal popotnike na najnevarnejšem delu komercialne ceste. V Ribnici je bil med zasledovanjem roparjev ranjen tudi en vojak. S šibro so ga zadeli v stegno.¹³² Ker so deželne oblasti menile, da so roparji še vedno v deželi, so bile pripravljene takoj plačati nagrado v višini 400 goldinarjev, ki je bila obljubljena s patentom slabi dve leti pred tem, 15. oktobra 1766.¹³³ Upravnik je prosil, naj z nagrado pomagajo vdovi, in opozoril na izjemno sodelovanje tržanov, saj je ubiti obrtnik pred ropom rešil tako gospostvo kot cerkev in tržane.¹³⁴ Opozoril je tudi na sirote, ki so ostale brez očeta.¹³⁵ Čez deset let med pogorelci res ne najdemo obrtnikove vdove, nihče pa se tudi leta 1778 ni ukvarjal z barvarstvom. Oblasti so tako ravnale zato, da bi spodbudile podobno obnašanje drugih meščanov in podložnikov.

¹³⁰ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 29. 7. 1768.

¹³¹ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 5. 8. 1768, 3. 8. 1768.

¹³² ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 29. 7. 1768.

¹³³ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 5. 8. 1768.

¹³⁴ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 3. 8. 1768.

¹³⁵ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 30. 7. 1768 in 5. 8. 1768.

¹²⁹ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 5. 8. 1768.

Kolektivna panika na Kranjskem po poskusu ropa v Ribnici

Omenjeni poskus ropa je na Kranjskem močno odmeval, veliko bolj kot rop in ubijanje v Planini nekaj let prej. Prav zaradi tega dogodka in povsem drugače kot v drugih primerih, ko so okrožni glavarji dobili poročila o roparskih vpadih na »odročne« hiše, je panika zajela celotno notranjsko okrožje, kamor so roparji najpogosteje prihajali. Če dolenski okrožni glavar roparjem ni posvečal velike pozornosti, češ da je lažnih obvestil več kot pravih, je bilo popolnoma drugače v Postojni, kjer je bil spomin na hude roparske vpade še zelo živ.

Panika je povzročila kroženje cele vrste novic o tem, kje naj bi bili videli roparsko skupino. Posebej močan kolektivni strah je zajel okolja, kjer so že imeli neposredne izkušnje z ropanjem takšnih roparskih skupin. Najbolj prestrašeni so bili v Ribnici, pa tudi v Planini in na Čerkniškem polju, kjer so roparji ropali že zadnji dve leti. Novica o roparjih, ki so jih nekaj dni po napadu v Ribnici videli v okolici Unca, je prišla hitro. Okrožnemu glavarju v Postojni sta jo sporočila dva planinska podložnika in dva vojaka. Vojska je gozd okoli ceste pregledovala z »dveh strani«, kjer naj bi videli roparje, a je iskanje ostalo brez uspeha. Zato je lokalna oblast sklepal, da so verjetno videli samo dezertirje polka Palfy. Kmalu za tem je prišla novica, da sta dva kmeta s štirimi voli odšla v gozd po drva in da se je vrnil samo eden s tremi voli, enega pa so zadržali roparji. Naslednji dan so vojaki pregledali travnik v Ribnici, na katerem so domnevno »taborili« roparji in si pripravljali meso. Do ribniškega upravitelja je prišla tudi novica, da je neki kmet pri cerkvi v Novi Štifti videl čudne in zelo različno oblečene ljudi, ki bi lahko bili roparji.

Verjetno so tudi vojaški poveljniki okrožnemu glavarju pošiljali novice o domnevnih roparjih. Okrožni glavar v Postojni je tako morda o isti novici zapisal, da so v Dolnji vasi pri Ribnici menda videli novo roparsko skupino, a da novice ne morejo potrditi, dokler se vojska ne vrne.¹³⁶ Po svarilih, ki so jih dobili le nekaj dni po ropu, 25. julija 1768, so takoj zaprosili za vojaško okrepitev. Že naslednji dan je v Razdrto prišlo 100 novih »nemških« vojakov, torej stalna vojska, ki so jo sestavljali polki avstrijskih dandnih dežel.¹³⁷ Del teh so že okoli poldneva poslali proti Uncu, ker so dobili obvestilo, da so v gozdu nedaleč od naselja videli dva roparja. V Postojni je vojaško poveljstvo vsak dan prerazporejalo vojake. Najprej je del vojaške posadke, kar 30 vojakov, s hrano za več dni poslalo proti Sodražici, povečalo pa je tudi število vojakov vojaške posadke na Uncu.¹³⁸ Šele ob takšnih novicah je prišel ukaz, da morajo vsakemu

poštnemu vozu dodeliti dovolj veliko vojaško spremstvo.¹³⁹

Kljub poročilom, ki so dajala vtis, da ima vojska razmere pod nadzorom, se je moral čez nekaj dni postojnski okrožni glavar opravičiti, ker vojska ni sledila poročilom. Nedaleč od Čabra v vasi Terstje so namreč verjetno isti roparji oropali nekega kramarja, domnevno zato, ker so upali, da bodo pri njem dobili smodnik. Glavar je trdil, da za temi roparji vojska ni poslala okrepitev, saj so se vojaki že vračali proti svojim postojankam ob komercialni cesti in so bili zato predaleč od kraja dogodka, da bi bili uspešni pri zasledovanju roparjev.¹⁴⁰ Ista roparska skupina naj bi v glažuti pri mostu Sušca lastniku ukradla za 1500 goldinarjev blaga in 400 goldinarjev gotovine.¹⁴¹ Glede na poročilo iz Vrbovske so namreč že skleпали, da je roparska skupina 1. avgusta pri Delnicah med Starim Lazom in Ravno goro prečkala karolinško cesto in se nato po najkrajši poti odpravila do meje z Osmanskim cesarstvom.¹⁴² Metliški mestni svet je tako povzel poročilo posadke »komande« v Kamenskem v ogulinskem delu sanitetnega kordona na meji z Osmanskim cesarstvom. Pri čuvajnici sanitetnega kordona pri Mihailavičevem – Selišu (?) so roparji na več mestih poškodovali ograjo. Na drugi strani je namreč za beg več kot prikladen »turški« gozd.¹⁴³ Tako kot ob prečkanju karlovške ceste vojaki roparjev niso videli, še manj pa so jim sledili; sporočili so le, da so »srečno« prečkali kordon in se vrnili na turško ozemlje.¹⁴⁴ V poročilu dvoru pa so prikazali drugačno podobo zasledovanja, ki je vojaške posadke postavljala v svetlejšo luč. Trdili so, da je pri prehodu roparjev čez karolinško cesto prišlo do streljanja in da je bila pri tem na vsaki strani ustreljena po ena oseba.¹⁴⁵ Poročilo iz karlovškega generalata pa je k temu dodalo podatek, da so pri prečkanju meje ranili še enega roparja. Skupaj so ubili dva in ranili enega roparja, medtem ko so bile žrtve na strani vojakov večje: roparji so ubili tri in ranili sedem vojakov.¹⁴⁶ Ribniški upravitelj Andrej Widmayer je tako čez nekaj dni razpolagal z vsemi novicami o roparski skupini.¹⁴⁷

Ribniški upravitelj je domneval, da se je zaradi hitrega alarma, ki so ga sprožili, in hitrega pregona pri glažuti na Ravni gori roparska skupina razdelila na dva dela. Menil je, da je ropar, ki je bil ustreljen pri Stranski vasi, zaradi strelne rane zaostal za skupino.¹⁴⁸

¹³⁹ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 29. 7. 1768.

¹⁴⁰ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 8. 8. 1768.

¹⁴¹ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 2. 8. 1768.

¹⁴² ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 30. 7. 1768 in 5. 8. 1768.

¹⁴³ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 12. 8. 1768.

¹⁴⁴ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 7. 8. 1768.

¹⁴⁵ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 12. 8. 1768.

¹⁴⁶ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 9. 8. 1768.

¹⁴⁷ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 3. 8. 1768.

¹⁴⁸ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 3. 8. 1768.

¹³⁶ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 1. 8. 1768.

¹³⁷ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 12. 8. 1768.

¹³⁸ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 1. 8. 1768.

Že naslednji dan je poročilo poslalo postojnsko okrožje, ki je poročalo, da so se začeli v svoje postojanke vračati vojaki, ki so jih proti Ribnici poslali iz Planine, Cerknice in Loža.¹⁴⁹ Ker je deželno glavarstvo okrožja okaralo, češ da ne poročajo o roparskih napadih, se je okrožno glavarstvo v Novem mestu stoično branilo, da dobiva veliko preveč in pogosto nasprotujočih si obvestil o roparskih napadih.¹⁵⁰ Dodalo je, da so dogodki v Kočevju morda samo poskus podložnikov, da bi dobili nagrado: v ta namen naj bi s pomočjo vojske poslali glavo že prej mrtvega roparja.¹⁵¹ Ko so domnevno v bližini Grčaric našli tega vojaka, je prišlo v okolico Gotenice in Grčaric 92 vojakov ogulinskega polka. Ti so potrdili, da je bila glava, ki so jo prinesli upravitelju, res roparjeva.¹⁵²

Še bolj kot z nagradami se je dolenjski okrožni glavar ukvarjal z glavo ubitega roparja. Ker so podložniki in kočevski upravitelj glavo ubitega roparja kot dokaz za svoje dejanje prinesli v Novo mesto, kjer so doživeli precej hladen sprejem okrožnega glavarja, očitno niso vedeli, kaj bi naredili z njo. Velike ideje kazenske teorije o generalni prevenciji¹⁵³ in ukazi nadrejenih oblasti, da morajo glavo razstaviti na morišču, so jim bili tuji. Prav tako so ta del roparjevega telesa dojemali kot nekaj tujega in sočutja nevrednega. Po mnenju okrožnega glavarja so glavo odvrgli v Krko pri Poljanah, čez nekaj dni pa jo je reka naplavila v grmovje v bližini opekarne v Novem mestu.¹⁵⁴ Glavar je deželne oblasti pozval, naj ukrepajo, a te so mu odgovorile, naj zadevo pusti pri miru, ker se ne zdi pametno, da bi še kaj storili, pač zaradi splošno znanega dejstva, da so Kočevci (kočevski kmetje) neumni.¹⁵⁵

Kdo v Ribnici se je bal roparjev oziroma kako premožni so bili ribniški tržani

Ribnica ne leži ob pomembnih prometnih poteh¹⁵⁶ ali na glavni poti, po kateri so v bližino komercialnih cest prihajale roparske skupine. Med letoma 1760 in 1770 so po poročilih, ki so jih prejemale deželne oblasti, oropali vsaj 41 podložnikov in povzročili za okoli 3176 goldinarjev škode.¹⁵⁷ Na Uncu, kjer razpolagamo z najnatančnejšim popisom škode, so vlomili v štiri hiše in pobrali oziroma popili nekaj vina, seveda pa je bila zaželeno tudi gotovina. Odnášali so še tekstil, obleke, sveče, rute, pripomočke za dojenčke in celo eno ponev. Ranili so nekaj živine. V Dolenji vasi in Otoku so oropali 11 prebivalcev in povzročili škodo v višini 238 goldinarjev. Tudi tu so

odnesli vosek, nogavice, moške in ženske obleke, robce, celo en prstan, kozarce in drugo posodje, otroške srajčke, nekaj moke, slano meso in mast.¹⁵⁸

Le nekaj let za tem (1778) je Ribnico prizadel hud požar, ki se je »tako hitro širil, da ga je bilo nemogoče ustaviti«, kot so zapisali v uradnem poročilu. Takrat je nastal vir, ki kaže premoženjsko stanje trga in njegovih prebivalcev. Podatki so primerljivi s stanjem v Ribnici slabih deset let prej. Seveda so takoj našli krivca in opisali potek nesreče. Oskrbnik Repetič je grofu Kobenzlu posredoval celo manj »uradno« zgodbo, da je ženska, ki je zakrivila požar, najprej reševala svoje premoženje, namesto da bi »sprožila« alarm, torej sporočila drugim, da gori.¹⁵⁹ Ogenj se je najprej razširil proti gradu, veter pa je pripomogel, da je, še preden so zazvonili za alarm, zajel večino hiš v Ribnici, večinoma kritih s slamo. Pogorel je celoten trg z 111 hišami in gospodarskimi poslopji, poleg njega pa še cerkev in grad. Največja težava je bila v tem, da je bila večina ljudi na poljih in ni mogla gasiti.¹⁶⁰

Če je bilo največ vrednih premičnin v gradu, je bilo »blaga«, ki bi zanimalo roparje, malo, saj se Gvido Kobenzl ni več pogosto mudil v Ribnici. Temu je verjetno botrovalo dejstvo, da je imel v lasti dvorec Lože pri Vipavi, pa tudi neprestan strah pred roparskimi vpadi ga je v letih po požaru odvrčal od obiska Ribnice. Kot nadzornike gradnje novega gradu je raje pošiljal svoje zaupnike. Leta 1782 je upravniku pisal, da pride v Ribnico, če ne bo novic o roparjih. A te so kmalu zatem prišle in grof je našel opravičilo, da je obisk odpovedal.

Iz popisa škode ob požaru leta 1778 je razvidno, da se je roparjev deset let prej najbolj bal oskrbnik gospodstva, ki je po požaru prijavil kar 19.900 goldinarjev škode. Med uničenim inventarjem je bilo veliko pohištva, slik, tekstila in prediva (finih niti za namizne tkanine, finega platna, posteljnih niti, razčesane preje), sena in druge krme. V kašči gospodstva bi roparji verjetno našli kar precej žita. Julija 1778 je bilo v njej 456 mernikov različnih žit in lanenega semena (prosa je bilo 126 mernikov, pšenice 114 mernikov, največ pa ovs, kar 350 mernikov v vrednosti 451 goldinarjev in 50 krajcarjev). V gradu je bilo tudi 378 goldinarjev in 32 krajcarjev gotovine, ki jih je oskrbnik zbral za deželno kontribucijo, in 60 mušket, ki so jih dobili za zaščito pred roparji. Oprema kapele je bila precej skromna in vredna samo 8 goldinarjev, medtem ko je bila »turška flinta« v orožarni vredna kar 60 goldinarjev. V gradu ni bilo nakita ali oblek, saj je bil lastnik gospodstva takrat odsoten.

Ko so bili otroci graščaka Gvida Kobenzla majhni, je bila družina očitno večkrat v Ribnici, pozneje

¹⁴⁹ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 8. 8. 1768.

¹⁵⁰ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 5. 8. 1768.

¹⁵¹ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 11. 8. 1768.

¹⁵² ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 30. 7. 1768.

¹⁵³ Prim. Studen, *Rabljev zamah*.

¹⁵⁴ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 15. 8. 1768.

¹⁵⁵ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-4, 20. 8. 1768.

¹⁵⁶ Prim. Helmedach, *Das Verkehr*, in Holz, Ceste.

¹⁵⁷ ARS, AS 7, šk. 60, R-2-5, 11. 12. 1770.

¹⁵⁸ ARS, AS 7, šk. 59, Cerknica, 21. 8. 1766, in Hošperk, 21. 8. 1766.

¹⁵⁹ Nedatirano, verjetno upravnikovo pismo v ARS, AS 774, šk. 28, korespondenca Gvida Cobenzla, s. d.

¹⁶⁰ ARS, AS 7, šk. 24, F-13-1, 19. 7. 1778.

pa grof zaradi šibkega zdravja in obnavljanja gradu v Ribnico ni prihajal. Dajatve, zlasti žito, ki so ga morali prinašati podložniki, so deloma hranili v Ribnici, deloma pa so ga prepeljali v Lože pri Vipavi,¹⁶¹ tam pa je upravitelj verjetno poskrbel za zaloge v grofovih rezidencah v Stanjelu in Gorici.¹⁶²

Polovico škode je požar povzročil z uničenjem zgradb: gradu, vrtno hišo in hišo sodnega sluga z mesnico. Veliko več neposredne materialne škode je imel oskrbnik gospostva Jožef Repešič s šestčlansko družino. Novi upravnik gospostva, ki je službo nastopil zgolj leto pred požarom,¹⁶³ je samo pri izgubljeni obleki škodo ocenjeval na 918 goldinarjev, pri čemer je bila vrednost ženskih oblek celo nekoliko večja od moških, četudi je bil najdragocenejši komplet moške obleke z zlatimi zapirali vreden skoraj štirikrat več kot svilena ženska obleka. Skupno škodo je ocenjeval na 2670 goldinarjev in 32 krajcarjev, škodo brez gotovine pa na 1901 goldinarjev in 1 krajcar. V lasti je imel puško, dve pištoli, srebrne kavne žličke in žličke za sol, srebrno tobačnico in srebrne zaponke za čevlje. Njegovo premično premoženje, vključno z žitom, je bilo vredno 2670 goldinarjev; v tem znesku je všteti tudi 762 goldinarjev gotovine. Za primerjavo: v gospostvu Snežnik so škodo v gradu ocenjevali na 3820 goldinarjev, pri čemer so roparji ukradli 2350 goldinarjev gotovine, 300 goldinarjev pa naj bi znašala škoda nekaterih podložnikov.¹⁶⁴

Poleg aktualnega upravitelja gospostva Ribnica se je lahko roparjev najbolj bal bivši oskrbnik gospostva Andrej Widmayer. Ta je v požaru izgubil dve zlati ogrlici, ena je pripadala njegovi ženi, dvoje uhanov, okrogle uhan, zlat prstan z diamantom in rubinom, 15 biserov, 5 srebrnih žlic in 12 srebrnih kavnih žličk, 3 pare zaponk za čevlje in nekaj posode iz cinka. Roparje, ki so iskali tudi orožje, bi zagotovo razveselili španski puški, »cevi«, okrašeni s srebrnimi okraski, velika posoda za kavo iz dobrega cina, noži

in sladkornica, cel kup prtičkov in prtov ter drug hišni tekstil. Widmayer je imel kar pet parov čevljev, precej nogavic, nekaj suknjičev in telovnikov, puško in pištolo, pa tudi 39 funtov masti in precej žita: 37 mernikov pšenice in 10 mernikov drugih žit.

Med škodo so ribniški tržani prijavi malo gotovine, ker so jo pred požarom verjetno rešili. V požaru je 14 od 100 popisanih oškodovancev pogrešalo 544 goldinarjev in 57 krajcarjev, pri čemer veliko gotovine niso imeli niti točaji niti premožni trgovci. Večina obrtnikov ni bila tako premožna, čeprav med njimi najdemo bogatega krznarja, krojača in čevljarja. Usnarji in najbolj številni obrtniki – krznarji so bili v splošnem revni,¹⁶⁵ a so imeli nekateri med njimi velike zaloge kož/krzna. Zaloge žita, ki so bile prijavljene kot škoda v požaru, niso bile velike, so pa sredi julija nekateri tržani v shrambah še imeli mast, osoljeno meso, vino ali redkeje kako drugo živilo. V Ribnici so imeli tudi velike zaloge vina, ki so ga pogosto prijavljali kot škodo, ki so jo povzročili roparji, in verjetno nekaj živine, ki je bila včasih prav tako plen roparjev. Ribnica si je morala navkljub hudi škodi relativno hitro ekonomsko opomoči, saj jo kot zelo lep trg že čez nekaj desetletij opisuje Hoff.¹⁶⁶

Posledice požara v Ribnici

Večini prebivalcev je nevarnost požara vzbudila velik kolektivni strah, ki se je v Ribnici v vsej intenzivnosti pokazal sredi suše poleti 1778.¹⁶⁷ Lastnik gospostva Gvido Kobenzl je novico o požaru dobil zelo hitro; ponudil je pomoč, a se hkrati opravičeval, da so razmere vse prej kot rožnate. Takoj po požaru je upravniku poslal pismo, v katerem mu je sporočil, da sicer obžaluje škodo, ki so jo utrpeli Ribničani, a da je tudi sam zelo oškodovan in jim zato ne more pomagati.¹⁶⁸ Pozneje je pogorelim tržanom le namenil 100 goldinarjev pomoči, svojemu upravniku pa 200, kar je bila v primerjavi s škodo, ki so jo utrpeli nepremičnine, a tudi v ognju zgorela hrana, material in orodje, nezatna pomoč. Upravitelj gospostva Jožef Repešič

¹⁶¹ Po bratu Ludviku ga je Gvido podedoval leta 1764 (Smole, *Graščine*, str. 271).

¹⁶² Sodeč po pregledani korespondenci, Kobenzl tudi zaradi šibkega zdravja ni prihajal v Ribnico; za letno rezidenco je raje izbiral Gorici precej bližje Lože pri Vipavi (nekoliko drugače po drugem viru: Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 367, 364). Sin Filip v svojih spominih Ribnico dojema kot gospostvo, ki je omogočalo preživetje očeta in družine (prim. Arneht, *Graf Philipp Kobenzl*, str. 6).

¹⁶³ Glej pogodbo lastnika Gvida Kobenzla z njim, sklenjeno 24. 4. 1777 (ARS, AS 774, šk. 11, 24. 4. 1777). Poleg Ribnice je Gvido Kobenzl, ki je živel deloma v Gorici, deloma v Stanjelu in Lozah, imel v lasti še ti dve goriški gospostvi. Leta 1770 je postal upravitelj gospostev mladoletnih nečakov Franca in Ludvika, ki ju je verjetno deloma nadzoroval že prej, saj je bil njun oče Janez Karl Filip Kobenzl od leta 1754 do smrti leta 1770 državni namestnik v Bruslju. Tudi Gvidov sin Filip se je pod stričevo protekcijo strmo vzpenjal. Najprej je leta 1777 Jožefa II. spremljal na potovanju po Franciji, leta 1779 postal vicekancler, v letih 1792–1793 pa je za kratek čas nasledil Kaunitza. Ludvik je bil nekaj let (1802–1805) zunanji minister.

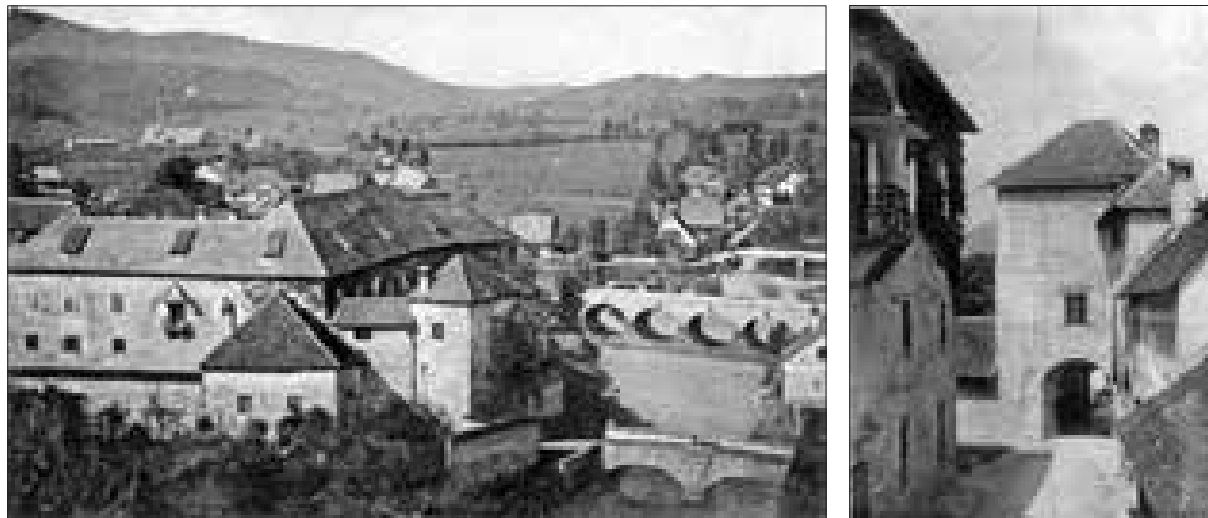
¹⁶⁴ ARS, AS 7, šk. 61, R-2-5, 1. 12. 1770.

¹⁶⁵ Že zaščita krznarjev in njihovih pravic v pravdi proti cerkniškim in novomeškim krznarjem leta 1753 ter ustanovitev lastne bratovščine sv. Kozme in Damjana leta 1751 je nakazovala, da so pomembna skupina trškega prebivalstva (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 366).

¹⁶⁶ Prim. Hoff, *Historisch*, str. 115. V popisu priimkov, ki jih je v knjigi o zgodovini Ribnice navedel A. Lesar, je precej priimkov, ki so bili popisani v požaru leta 1778. Manjkajo predvsem trgovci in gostači (Prim. Lesar, *Ribniška dolina*).

¹⁶⁷ V sodobnejši literaturi se pogosto meša datume požarov, kar je treba pripisati napaki, ki jo je v obsežnem kronološkem pregledu naredil Anton Skubic. Iz popisa škode, ki so jo posredovali deželnim oblastem, pa tudi iz korespondence med upraviteljem gospostva in lastnikom, grofom Gvidom Kobenzlom, je namreč povsem jasno, da je grad pogorel v požaru leta 1778 (prim. ARS, AS 7, šk. 24, F-13-1). Skubic napačno navaja, da je grad pogorel šele leta 1784: Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 365, 759. V požaru leta 1778 je pogorela tudi ribniška cerkev, ki naj bi po Skubicu pogorela že leta 1755.

¹⁶⁸ ARS, AS 774, šk. 28, 20. 7. 1778.

Ribniški grad po požaru (Zbirka razglednic Muzeja Ribnica, inv. št. 1520 in Fototeka Muzeja Ribnica, št. 143).

je v prvem poročilu trdil, da je požar številne tržane spravil na beraško palico.¹⁶⁹

Deželne oblasti se s škodo v Ribnici niso ukvarjale. Prošnjo za pomoč so sicer naslovile na lastnika gospostva, a se je ta opravičil, da je v požaru sam utrpel veliko škodo in da ne more pomagati. Tako so deželne oblasti zaprosile zgolj za prispevke za obnovo cerkve (in župnišča). Novembra je grof Kobenzl svojemu upravniku napisal, da so minili časi, ko so deželani zažigali svoje gradove, ker so od stanov dobili več, kot so izgubili.¹⁷⁰ A vendarle je upal, da ga bodo za naslednjih šest let oprostili plačevanja davkov. V mesecih po požaru je upravniku poslal cel kup navodil. Ker se je začela vojna, mu je ukazal, naj uredi samo najnujnejše, da bodo lahko pospravili žito. Obenem je svetoval, naj uredi več manjših kozolcev za seno. V več pismih je pričakoval, da bo cena žita v tem letu zelo narasla. V začetku leta 1779 je namreč pisal iz Gorice, da je na Krasu huda stiska z žitom, in oskrbnika prosil, naj pošlje še nekaj prosa.¹⁷¹

V ribniškem gospostvu je bilo v naslednjih letih še nekaj manjših požarov, a lastnik gospostva ni nikoli več priskočil na pomoč z denarnim prispevkom – kot je dejal, zaradi številnih drugih stroškov in težav (lakote v njegovih goriških gospostvih, gradnje in nizkih prihodkov gospostva).¹⁷²

Čeprav si požar v Ribnici in dokumentacija o njem zaslužita natančnejšo obravnavo, saj smo ju v tem članku obravnavali samo vzorčno, za primerjavo škod, ki so jih povzročile različne okoliščine, lahko zapišemo, da bi se morali prebivalci bolj bati požarov kot roparjev. A kot kaže korespondenca v naslednjih letih, je oskrbnik Repešič lastniku gospostva sicer

omenil požare, ki so prizadeli to ali ono vas, ta pa jih je obžaloval,¹⁷³ medtem ko sta se z novicami o roparjih v pismih ukvarjala vsako pomlad, ko so na Kranjsko prišle novice o roparjih, ki so prešli kordon. Sredi pomladi leta 1779 je Kobenzl pisal v Ribnico, da če bi bile vse novice o roparjih resnične, bi imeli z njimi že vojno. Izrazil je upanje, da bi se vojna čim prej končala, tako da se bodo vojaki vrnili in poskrbeli za varnost v deželi; menil je namreč, da je mir pred vrati.¹⁷⁴ Obenem je zahteval, naj okoli gradu čim prej zgradijo obzidje, in dodal, da je njihov strah odveč, saj roparji vedo, da v požganem kraju ne morejo obogateti. Poleg tega je oskrbniku naročil, naj prosi za orožje in vojake, kot so počeli v preteklosti.¹⁷⁵ V letu, ko je pogorela Ribnica, so namreč roparji oropali Kočevje.¹⁷⁶

Zaključek

Strah pred roparji, posebej »vlaškimi«, je bil kolektivni strah, ki pa so ga deželne elite dojemale drugače kot lokalno prebivalstvo. Ta strah je imel, kot trdijo nekateri avtorji, velik vpliv na politične odločitve.¹⁷⁷ Če sodimo po številnih razpravah in obsežnem arhivskem gradivu kranjskih deželnih oblasti, so roparji pomenili veliko grožnjo javni varnosti. Ta pa je bila eden glavnih ciljev političnoteoretskega koncepta »dobre policije«. Lokalni prebivalci so pritiskali predvsem na deželne oblasti, naj jih pred roparji zaščitijo z vojsko, in pri tem pogosto izkoriščali poročila o prehodih meje ali ropanjih nekje drugje, krivdo pa so skladno s stereotipi najprej pripisali vojaškim

¹⁶⁹ ARS, AS 7, šk. 24, F-13-1, 19. 7. 1778.

¹⁷⁰ ARS, AS 774, šk. 24, 5. 11. 1778.

¹⁷¹ ARS, AS 774, šk. 28, 8. 1. 1778.

¹⁷² ARS, AS 774, šk. 28, 13. 3. 1778.

¹⁷³ ARS, AS 774, šk. 28, 13. 3. 1778.

¹⁷⁴ ARS, AS 774, šk. 28, 29. 4. 1779.

¹⁷⁵ ARS, AS 774, šk. 28, 1. 5. 1779.

¹⁷⁶ Prim. Holz, Nekoč.

¹⁷⁷ Prim. Matt, Current.

dezerterjem in Vlahom, ker so bili »drugi« tudi v Osmanskem cesarstvu. Niso pa razmišljali o kompleksnih problemih, zaradi katerih so ravno v letih najhujših stisk »nastajale« roparske skupine. V ljudskem spominu se je podoba roparja pomešala s podobno »drugega«, ki so jo načrtno gojile deželne in lokalne oblasti. V dolgem zgodovinskem spominu pa so napadi roparskih skupin hitro utonili v pozabo. Če tudi so požari v lokalnih skupnostih lahko povzročili več škode kot roparji, so se ljudje v drugi polovici 18. stoletja precej bolj bali roparskih skupin.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 6, Reprezentanca in komora
AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem
AS 14, Gubernij v Ljubljani
AS 774, Gospostvo Ribnica

LITERATURA

- Arko, Mihael: *Zgodovina Idrije. Zgodovina Idrije: Idrija*, 1993.
- Arneth, Adolf: *Graf Philipp Cobenzl und seine Memoiren*. Wien: Gerold, 1886.
- Bach, Franz: *Otočaner Regiments-Geschichte: vom Ursprung dieser Gegend, ihrer Bevölkerung und ihrer Schicksale*. Otočac, 1854.
- Beales, Derek: *Joseph II. In the shadow of Maria Theresa, 1741–1780*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Bertoša, Miroslav: *Zlikovci i prognanici*. Pula: Libar od grozda, 1989.
- Bratož, Urška: Kuga in prestopki zoper zdravje: iz fragmentov sodnih procesov (Koper, 1630–31). *Acta Histriae* 23, 2015, str. 713–734.
- Bratož, Urška: Peste sul e oltre il confine asburgico-veneto: un'epidemia per ricostruire la popolazione (Capodistria, 1630–31). *Popolazione e storia* 16, 2015, str. 73–94.
- Čeč, Dragica: Odnos do mobilnega dela prebivalstva od 18. stoletja dalje na primeru glavnih deželnih vizitacij. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih in Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010, str. 191–207 (Zbirka Zgodovinskega časopisa).
- Čeč, Dragica: *Revni, berači in hudodelci v 18. stoletju na Kranjskem*. Ljubljana, 2008 (doktorska disertacija).
- Čeč, Dragica: Roparska vlačuga. *Acta Histriae* 17, 2009, št. 3, str. 559–586.
- Dickson, Peter George Muir: *Finance and Government under Maria Theresa, 1740–1780*, 1 in 2. del. Oxford: Oxford University press, 1987.
- Erceg, Ivan: Stanje pomorstva grada Rijeke u vrijeme reinkorporacije (1776.-1777.). *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 3, 1960, str. 373–418.
- Feletar, Petar: *Hrvatske povijesne ceste: Karolina, Jozefina i Lujzijana: prometno-geografska studija o povezivanju kontinentalne i jadranske Hrvatske*. Zagreb: Meridijani, 2016.
- Gestrin, Ferdo in Darja Mihelič: *Tržaški pomorski promet 1759/1760*. Ljubljana: SAZU, 1990.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, 1. zvezek. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1910.
- Helmedach, Andreas: *Das Verkehrssystem als Modernisierungsfaktor: Strassen, Post, Fuhrwesen und Reisen nach Triest und Fiume vom des 18. Jahrhunderts bis zum Eisenbahnzeitalter*. Wien: Böhlau, 2002.
- Hickok, Michael Robert: *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*. Leiden and New York: Brill, 1997.
- Hobsbawm, J. Eric: *Bandits*. New York: Pantheon Books, 1981.
- Hoff, Heinrich Georg: *Historisch-, statistisch-, topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain, und demselben einverleibten Istrien*. Ljubljana, 1808.
- Holz, Eva: Ceste in ljudje. *Kronika* 41, 1993, 3, str. 143–154.
- Holz, Eva: Ljudje in cesta – razmere od Marije Terezije do leta 1848. *Historični seminar* (ur. Oto Lutar). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Holz, Eva: Nekoč, v starih časih ... Utrinki o razbojništvu na Kranjskem. *Kronika* 57, 2009 (V zlatih črkah v zgodovini), str. 81–96.
- Holz, Eva: *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center ZRC SAZU, 1995, str. 127–147.
- Karaman, Igor: Prilog historiji trgovine između ugarsko-hrvatskog zaleda i sjevernog Jadrana u drugoj polovini 18. st. (Protokol komercijalnog direktorija u Beču od 29. XI. 1759. o uredenju prometa na magistrali Sisak-Karlovac-Rijeka). *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 13, 1968, str. 137–148.
- Kaser, Karl: Družbene spremembe v hrvaško-slavonski Vojni krajini po koncu financiranja s strani notranjeavstrijskih stanov. *Zgodovinski časopis* 43, 1989, str. 349–357.
- Kaser, Karl: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der Kroatisch-Slawonischen Militärgrenze (1535–1881)*. Graz, 1986.
- Kreševljaković, Hamdija: *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost, 1980.
- Lesar, Anton: *Ribniška dolina na Kranjskem*. Ljubljana, 1864.

- Lesky, Erna: Die österreichische Pestfront and der k.k. Militärgrenze. *Saeculum* 8, 1957, str. 82–106.
- Matt, Susan: Current Emotion Research in History: Or, Doing History from the Inside Out. *Emotion Review* 3, 2011, str. 117–124.
- Mlinarič, Jože: Napad Uskokov na kostanjeviško cisterco leta 1736. *Kronika* 27, 1979, str. 100–106.
- Popit, Ilja, Anton Rudež, Jožef Rudež in Janez Zima: *Od volkodlaka do Klepca: vsakovrstna praznoverna mnenja, šege ter pripovedi Ribničanov, Potočanov, Krašovcev in Osilničanov*. Radovljica: Didakta, 2010.
- Roksandić, Drago in Nataša Štefanec: *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*. Budapest: CEU History Department, 2000 (International Project Conference Papers, 4).
- Roksandić, Drago: Posavska krajina/granica od 1718. do 1739. godine. *Ekonomška i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 3, 2007, str. 62–82.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1975.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stariha, Gorazd: »Kaj pomaga, če ga enmalo zaprejo, ko ga nič ne štrafajo ...«: o kaznovanju roparjev in tatov od začetka 18. do začetka 19. stoletja na Kranjskem s predstavitvijo nekaj konkretnih primerov. *Acta Histriae* 21, 2013, str. 543–567.
- Stollberg-Rilinger, Barbara: *Maria Theresia. Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie*. München: C. H. Beck, 2017.
- Studen, Andrej: *Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.
- Wunder, Bernd: Die Institutionalisierung der Invaliden-, Alters- und Hinterbliebenenversorgung der Staatsbediensteten in Österreich (1748–1790). *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 92, 1984, št. 3–4, str. 341–406.

surrounding Lake Cerknica), Bloška Polica, the foot of Mt. Snežnik, Loški potok, Ribniška dolina, the wider Kočevje area, and Bela krajina (White Carniola) (Črnomelj, the seigniory of Poljane ob Kolpi, and the Lahinja River basin) was marked by summer raids of brigands plundering along the roads Vienna–Trieste and Karolina (Rijeka (Bakar)–Karlovec) and creating collective panic among the local population. They attacked settlements, hamlets, and secluded houses along their incursion route into Carniola. These incursions were presumably made by Bosnian groups of Orthodox brigands, most often designated in official documents »Vlachs«, i.e., Christian seminomadic peoples of the Ottoman Empire. There are some evidences, that they also included Muslim inhabitants of Bosnia. Military deserters as potential brigands are mentioned particularly during the time of intense recruitment before numerous wars waged by the Habsburg Monarchy and in the wake of major military campaigns. Otherwise, the usual culprits were Ottoman subjects. The designation Vlach in reference to these brigands was used primarily in legal-political context and did not necessarily signify members of a certain ethnic group. Brigand gangs were most likely composed of men, subjects of the Ottoman Empire as well as inhabitants of the Military Frontier, who were driven to brigandage by their social and political circumstances (the plight of serfs, tax and military pressure, underdeveloped low-yield agriculture, almost completely natural economy and hence shortage of money, the cultural image of the »Other«, the legal system, the boundary between two sovereigns, religious differences) and opportunities (new transport connections for heavy and slow-moving freight, postal carriages). An additional facilitating factor in the second half of the eighteenth century was highly unfavourable climate conditions, which further undermined the already low agricultural yields. Apart from the general conditions that led to rampant brigandage carried out by sizable gangs, the article also presents an attempted raid on Ribnica (1768) and compares this incident with another collective calamity, i.e., a major fire that hit the market town ten years later (1778). Attention is also given to the collective memory of concrete raiding incursions and the question of how collective fears affected political decisions.

S U M M A R Y

Ribnica in the grip of fear from brigands – an attempted brigand raid on Ribnica in 1768

In the second half of the eighteenth century, the daily life of both market towns and rural areas in the south-westernmost corner of present-day Slovenia (Jablanica), Inner Carniola (Planina, Unec, villages

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 334.712(497.434Ribnica)"1802/1803"

Prejeto: 11. 8. 2018

Boris Golec

dr., izr. prof., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Potujoči Ribničani na začetku 19. stoletja

Suhorobarji, krošnjarji in drugi popotniki z Ribniškega v luči seznama
potnih listov iz let 1802 in 1803

IZVLEČEK

Prispevek obravnava seznam potnih listov, ki jih je leta 1802 in v prvih petih mesecih leta 1803 izdalo zemljiško gospostvo Ribnica. Podatki o prosilcih za potni list so v veliki večini primerov podatkovno bogati: ime in priimek, bivališče, starost, prosilčeva telesna konstrukcija, osebni stan (poročen ali samski), ciljni kraj in namen potovanja ter višina plačanih pristojbin. Čeprav so podatki o namenu potovanja oziroma o vrsti potnega lista precej pavalni, pri ciljnih krajih pa so praviloma zajete v paketu vse cesarsko-kraljeve dežele, je seznam prvovrsten vir o krajevnem izvoru ter starostni in socialni strukturi fantov in mož, ki so se v začetku 19. stoletja sezonsko ukvarjali s trgovino, predvsem s suhorobarstvom in krošnjarstvom. Seznam je v prilogi objavljen v slovenskem prevodu. Na njegovi podlagi si je za ta čas mogoče ustvariti prepričljivo podobo tipičnega Ribničana, potujočega prodajalca izdelkov domače lesne obrti.

KLJUČNE BESEDE

Ribnica, potni listi, suha roba, krošnjarstvo, trgovina

ABSTRACT

*TRAVELLING MEN OF RIBNICA IN THE EARLY NINETEENTH CENTURY
WOODENWARE MAKERS, PEDDLERS AND OTHER TRAVELLERS FROM THE RIBNICA AREA
ACCORDING TO THE LIST OF PASSPORTS FROM 1802 AND 1803*

The article focuses on the list of passports, issued by the seigniory of Ribnica in 1802 and the first five months of 1803. In most cases, the data provides ample information on passport applicants: name and family name, residence, age, the applicant's physical construction and civil status (married or single), the destination and purpose of the journey, and the amount of fees paid. Although the data regarding the purpose of the journey or the kind of passport is rather general, while the places of destination usually encompass all imperial-royal territories, the list provides an excellent source on the local origin, age and social composition of boys and men who in the early nineteenth century engaged in seasonal trade, notably woodenware and peddling. The appended list, published in Slovenian translation, enables us to construct a convincing portrayal of a typical inhabitant of Ribnica, a traveller selling the products of cottage wood industry.

KEY WORDS

Ribnica, passports, woodenware, peddling, trade

O ribniškem suhorobarstvu in krošnjarstvu je bilo napisanega že veliko, pri čemer so se s to tematiko v glavnem ukvarjali etnologi. Zato spoznanja povečini temeljijo na pričevanjih in drugih virih od druge polovice 19. stoletja dalje, starejša obdobja pa ostajajo zaradi pomanjkanja pisnih virov precej zanemarljiva, omejena bolj ali manj na normativne zapise od leta 1492 dalje.¹ V pričujočem prispevku se ne bomo ukvarjali s pojavoma kot takšnima,² ampak ju bomo zajeli v obravnavo obsežnega seznama izdanih potnih listov, ki je nastal v začetku 19. stoletja pri gospostvu Ribnica in ki osvetljuje krošnjarstvo in prodajo suhe robe kot daleč najpogostejša razloga poslovnih potovanj mož in fantov z Ribniškega. Seznam je v prilogi objavljen v slovenskem prevodu z namenom, da doseže čim širši krog uporabnikov in olajša nadaljnje raziskave.

Osrednja pozornost pričujočega prispevka je namenjena suhorobarstvu in krošnjarstvu. Iz poznejših obdobij je znano, da suhorobarju ni bilo dovolj samo prejeti plačilo za les in delo, ampak je od vsega začetka skrbel tudi za samoprodajo svojih izdelkov. Poleg tega so suhorobarji na svojih krošnjarskih poteh opravljali pomembno delo potujočih obrtnikov, ki po podeželju popravljajo staro in pokvarjeno leseno orodje. Najznačilnejša stroka v sklopu suhe robe je bilo rešetarstvo; v širšem besednem pomenu so bili rešetarji prodajalci vseh vrst izdelkov suhe robe – krošnjarji.³ Kot bomo videli, lahko pri potnih listih iz let 1802 in 1803 pod prodajo lesenih izdelkov z veliko verjetnostjo štejemo tudi kategoriji krošnjarstvo in trgovina. Potni listi tako v prvi vrsti podajajo sliko potujočih suhorobarjev krošnjarjev, ki so bili zunaj ribniškega območja znani preprosto kot Ribničani. Takšna oznaka jih ni opredeljevala samo po poreklu, ampak je pomenila tudi opravilo in poklic.⁴

Seznam potnih listov kot zgodovinski vir

Seznam oziroma protokol potnih listov, shranjen v fondu Gospostvo Ribnica v Arhivu Republike Slovenije, je bil odkrit po naključju. V tiskanem arhivskem inventarju fonda iz leta 1980 namreč podatek o njegovem obstoju pogrešamo.⁵ Ob ureditvi fonda so ga uvrstili v razdelek Naborno-okrajna gosposka Ribnica in mu dali delovni naslov Protokol izdanih potnih listov 1802.⁶ Iztrgan iz konteksta postavlja

vprašanja, na katera nimamo vedno zanesljivih odgovorov, vendar to za samo povednost vira ni ključnega pomena.

Seznam je res nastal pri nabornookrajni gosposki Ribnica, poldržavnem uradu, ki ga je upravljalo ribniško zemljiško gospostvo, čeprav je v naslovu navedeno drugače, da je namreč potne liste izdalo gospostvo Ribnica: »Protocoll über die von der Herrschaft Reifniz ausgefolgten Pässe. Für das Jahr 1802.« V prid takšnemu spoznanju ne govori samo analogija z drugimi tovrstnimi oblastvi, ki so izdajala potne listine,⁷ ampak tudi dejstvo, da vsi prejemniki potnega lista niso bili podložniki ribniškega gospostva.⁸ Navedba v naslovu seznama, da je potne liste izdalo gospostvo Ribnica, je sicer do določene mere upravičena, saj so bili okrajni uradniki dejansko uslužbenci gospostva.

Na vprašanje, čemu je bil seznam namenjen, posredno odgovarjata dva zapisa, prvi sredi seznama z datumom 3. avgust 1802 in drugi na koncu, datiran 22. maja 1803. Ob rekapitulaciji prejetih pristojbin je namreč v obeh primerih zapisano, koliko je znašal odbitek stroškov za pošiljanje potnih listov okrožnemu uradu v Novo mesto. Potrjevanje potnih listin pri okrožnem uradu za Dolenjsko⁹ ponuja tudi razlago, zakaj so prosilcem za redne, enoletne potne liste zaračunavali razmeroma visoko pristojbino 10 krajcarjev za sla (*Bothenlohn, Bothengang*). Več kot očitno je, da je bil seznam namenjen okrožnemu uradu kot višji instanci in da ne gre za sprotno evidenco, ampak za prepis, ki ga je od začetka do konca napisala ista roka. Zaključujeta ga podpis enega od gosposčinskih uradnikov kot prejemnika zbranih pristojbin in datacija 22. maj 1803. Vsebina tudi v časovnem pogledu ne ustreza v celoti naslovu dokumenta, ki pravi, da gre za protokol potnih listov za leto 1802, saj datirani vpisi izdanih dokumentov segajo vse do 16. maja 1803, sledita pa še dva nedatirana.

Seznam je vsekakor prepis dela protokola potnih listov, ki ga je ribniško gospostvo v tabelarični obliki vodilo dlje časa.¹⁰ Vsakemu izdanemu potnemu listu so namenjene naslednje rubrike: zaporedna

¹ Prim. zlasti: Bras, Suha roba; Bras, Krošnjarstvo; Trošt, Ribniška suha roba.

² Suha roba je izraz, ki se je uveljavil na širšem ribniškem območju in pomeni izdelke domače lesne obrti (Bras, Suha roba, str. 371), krošnjarstvo pa trgovanje po hišah (iz kraja v kraj), pri katerem prodajalec sam prenaša blago (Bras, Krošnjarstvo, str. 40).

³ Trošt, Ribniška suha roba, str. 31.

⁴ Prav tam.

⁵ Prim. Smole, *Graščina Ribnica*, str. 87–88.

⁶ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, šk. 41, Naborno-okrajna gosposka Ribnica.

⁷ Npr. nabornookrajna gosposka Turjak (ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, šk. 13, Rusticalia, Listine, Potni listi, 25. 2. 1805).

⁸ To je pokazala primerjava seznama s sočasnim urbarjem gospostva Ribnica, v katerem številnih prejemnikov potnega lista ne najdemo (ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 16, priložni urbar gospostva Ribnica 1798–1810).

⁹ Običajno prakso potrjevanja potnih listov pri okrožnem uradu potrjuje potni list, ki sta ga naborni okraj in okrajna gosposka grofije Turjak 25. februarja 1805 izdala Matevžu Levstku iz Velikih Lašč za enoletno trgovanje z živino. Datum potrditve pri okrožnem uradu Novo mesto »za potrebe znotraj dežele« (*für inländischen Bedarf*) je 8. marec. ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, šk. 13, Rusticalia, Listine, Potni listi.

¹⁰ Tovrstna protokola z drugačnimi rubrikami za leti 1802 in 1806 sta se ohranila v ljubljanskem mestnem arhivu in sta nastala pri tamkajšnjem magistratu (ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 521, Cod. XXI, št. 25, zapišnik potnih listov l. 1802; šk. 522, Cod. XXI, št. 26, zapišnik potnih listov za l. 1806).

Post Nro.	Namen des Paßwerbers	Wohnort	Haus Nro.	Alter	Telesna postava	Datum	Bestimmungsort	Dauer des Passes	Gattung des Passes
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

Začetek seznama potnih listov (ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, šk. 41, Naborno-okrajna gosposka Ribnica).

številka (*Post Nro.*), ime prosilca za potni list (*Namen des Paßwerbers*), kraj bivanja (*Wohnort*) s hišno številko (*Haus Nro.*), starost (*Alter*), telesna postava (*Qualifikation*),¹¹ dan izdaje dokumenta (*Datum*), ciljni kraj (*Bestimmungsort*), trajanje (*Dauer des Passes*) in vrsta potnega lista (*Gattung des Passes*) ter tri vrste pristojbin: pristojbina za žig (*Stempl*), taksa (*Tax*) in selnina – pristojbina za sla (*Bothenlohn* oziroma *Bothengang*), vsaka posebej in nato skupna vsota vseh (*Zusammen*).

Glede na formalnosti lahko potne liste razdelimo v dve skupini: oštevilčene, tj. tiste, ki so bili izdani za eno leto, in druge. Številko so dobili tisti, ki so morali še po potrditev na okrožni urad v Novem mestu. Od skupno 542 jih je nemajhen delež, 158 ali 29,2 %, brez zaporedne številke. Pri teh je šlo, razen izjemo (št. 213 in 214), za potne liste s krajšim trajanjem in zato brez dodatne potrditve okrožnih oblasti. Dokaz za to je neobračunana selnina (*Bothenlohn* oziroma *Bothengang*) v višini 10 krajcarjev, obvezna pri prvi skupini. Razen imena in priimka ter višine

drugih dveh plačanih pristojbin so vse druge rubrike pri teh potnih listih skoraj vedno ostale prazne, za kakšen potni list oziroma namen potovanja gre, pa je vpisano kar v eni od začetnih rubrik, in ne v za to predvideni rubriki Vrsta potnega lista. V to skupino so uvrstili t. i. začasne potne liste (*Interimpfaß*), potne liste za žito, živino, svinje, les, mast in sol ter mitninske prepustnice (*Freipfaß*).¹² V nekaj primerih je tudi navedeno, kam je bil popotnik namenjen – v glavnem v hrvaške kraje (Reka, Petrinja, Karlovac, Hrvaška) in Trst – in koliko časa mu velja listina (en mesec, šest tednov, enkrat šest mesecev, enkrat vse leto). Med prejemniki tovrstnega potnega lista po enkrat srečamo tudi študenta in vojaka, dvakrat je dokument označen kot zdravstveni potni list (*Sanitätspfaß*), dokumenta z veljavnostjo pol leta pa sta dobila štiridesetletnik iz trga Ribnica, ki se je zaradi pepelkarstva odpravil na Beneško, in mož, ki je potreboval začasni potni list in je prebival na Dunaju. Začasni potni list z veljavnostjo kar vsega leta, izdan Antonu Lovšinu za lesne izdelke, je posledica dej-

¹¹ Qualifikation. – Nemški izraz utegne biti zavajajoč. Da gre za telesno postavo in ne morda za gmotni položaj ali kaj drugega, sta razkrili izrecni navedbi postave na dveh mestih, pri št. 76 in 146 (*mitterer Statuer*).

¹² V tej skupini je včasih navedena vrsta potnega lista (*Viehpaß*, *Getreidpaß*, *Holzpaß*, *Salzpaß*, *Freipfaß*), včasih pa oseba kot svinjski ali živinski trgovec (*Schweinhändler*, *Viehhändler*) oziroma kot trgovec s klavno živino, teleti ali mastjo (*Stechviehhändler*, *Kälberhändler*, *Schmalzhändler*).

stva, da redni potni list, ki so ga Lovšinu izdali dva tedna prej, 15. aprila 1802, dotlej še ni bil potrjen pri okrožnem uradu v Novem mestu, njemu pa se je mudilo na pot in ni več mogel čakati. Iz enakega razloga je bilo izdanih še nekaj začasnih potnih listov, katerih trajanje ni navedeno. O tem priča dejstvo, da so isti ljudje poleg potnega lista takšne vrste dobili tudi rednega, izstavljenega malo prej.

Potni listi so bili izdani izključno moškim, vedno posamič, le izjemoma isti dokument dvema skupaj, in še to samo neoštevilčeni dokumenti, ko je šlo za kratkotrajno žitno ali živinsko trgovino. Nekajkrat tudi ni podatkov o prejemnikih, ampak srečamo le sumarne navedbe: »5 potnih listov za svinjek; »župnija Ribnica nadomesti 4 žige«, »župnija Ribnica povrne 5 žigov«.

Datum izdaje potnega lista nikakor ne pomeni časa odhoda njegovega nosilca na pot. Glede na datum lahko sicer sklepamo, da se popotnik odtlej ni več dolgo mudil doma, toda do dejanskega (prvega) odhoda z doma je lahko trajalo tudi več tednov ali celo mesecev. Prvič že zato, ker rednega enoletnega potnega lista praviloma ni bilo mogoče dobiti kadar koli, o čemer pričajo maloštevilni datumi izdaje. Takrat je gosposočinska pisarna izdala hkrati tudi po več deset potnih listin. Kdaj se bodo v Ribnici izdajali potni listi, so morali biti potencialni prosilci obveščeni vnaprej, bodisi prek gosposočinskega sla bodisi s prižnice. In drugič, izdaja potne listine ni pomenila, da so možje in fantje že opremljeni za pot, saj je vsak potni list z veljavnostjo enega leta moral potrditi okrožni urad v Novem mestu, kamor je listine odnesel gosposočinski sel. Postopek je tako lahko trajal tudi več tednov. Iz potnega lista, izdanega leta 1805 na Turjaku, denimo, razberemo, da je šlo med izdajo in potrditvijo za časovno razliko enajstih dni,¹³ upoštevati pa je treba še vrnitev sla domov in čas, ki je pretekkel do izročitve potnega lista prejemniku. Prosilci za potni list so si ga torej morali priskrbeti pravočasno »na zalogo«, da so bili ob času nameravanega odhoda na pot z njim že preskrbljeni. Izdaje potnih listin v zimskem času tako ne pomenijo nujno, da so se nosilci na potovanje odpravili že pozimi.

Kronologija izdanih potnih listov¹⁴

Leto in mesec	oštevilčeni potni listi	drugi potni listi	skupaj
Leto 1802			
januar	23	1	24
februar	19	11	30
marec	0	8–9	8–9
april	33	12–13	45–46

¹³ Gl. op. 9.

¹⁴ Neoštevilčeni, večinoma začasni potni listi nimajo vedno datacije. Dvakrat ni mogoče z gotovostjo določiti meseca izdaje – marec ali april 1802, april ali maj 1803 –, zato sta v rubriki »drugi potni listi« navedeni dve števili.

maj	18	5	23
junij	33	5	38
julij	15 ¹⁵	6	21
avgust	22	15	37
september	81 ¹⁶	6	87
oktober	0	4	4
november	53	9	62
december	34	4	38
Skupaj 1802	332¹⁷	87	419
Leto 1803			
januar	0	44	44
februar	0	5	5
marec	30	7	37
april	1–2	11	12–13
maj	20–21	4	24–25
Skupaj 1803	52¹⁸	71	123
1802 in 1803	384	158	542

Pri razporeditvi izdanih potnih listov po mesecih na prvi pogled preseneča visok delež izdanih v zadnjih štirih mesecih leta 1802: od septembra do decembra jih naštejemo 191, kar je skoraj polovica vseh (45,6 %), upošteva samo enoletne potne liste pa celo več kot polovica (168 ali 50,6 %). Krošnjariji in suhorobarji so si dokumente priskrbeli vnaprej, saj jesenski meseci niso bili primerni za začetek potovanja. Iz poznejšega časa je namreč znano, da so od doma odhajali spomladi ali še prej in da so se vračali jeseni ali celo pozneje.¹⁹ Pomenljiva je tudi primerjava prvih petih mesecev leta 1802 z enakim obdobjem leta 1803. Med skupnima številoma izstavljenih dokumentov skoraj ni razlike (131 oziroma 123), zato pa zbodejo v oči velike diskrepance po posameznih mesecih. Januarja in februarja 1803 denimo ni bil izdan niti en potni list za letoletno potovanje (leta 1802 je bilo takih 42), nato pa je praznino v znatni meri odtehtal marec 1803 s 30 izdanimi dokumenti, medtem ko leta 1802 v tem mesecu niso zabeležili niti enega. Sklepati je mogoče, da je bila praznina v prvih dveh mesecih leta 1803 posledica velikega števila izdanih potnih listov v novembru in decembru prejšnjega leta, pa tudi dejstva, da so se pristojbine s 1. marcem 1803 – če že ne kar z novim letom – znatno povišale. Visoko število potnih listov, izdanih 31. decembra 1802 (31), je prejkone posledica tega, da so se tarife dvignile že z novim letom in so šli ribniški uradniki ljudem tako na roko. Znatne razlike spet opazimo med obdobjema april–maj 1802 (51 enoletnih potnih listov) in april–maj 1803 (samo 22), pri čemer ne vemo, kakšen je bil trend v naslednjih mesecih leta 1803. Na drugi strani je gosposočinska pisarna januarja 1803 s potnimi listi krajšega trajanja

¹⁵ Številka 129 je podvojena.

¹⁶ Številki 213 in 214 se nanašata na župnijska potna lista, katerih vsebina ni navedena.

¹⁷ Konča se pri številki 331, ker je številka 129 podvojena.

¹⁸ Od številke 331 do 382.

¹⁹ Šega, Ribniški krošnjariji, str. 9.

suhorobarstvom, in krošnjarstvom je bila meja zelo tanka. Težko je reči, kdaj je krošnjarstvo poleg suhe robe vključevalo še kaj drugega ali sploh samo drugo blago in kdaj je šlo za povsem identično vsebino. Podobno je s pojmom trgovina, ki je verjetno največkrat pomenil isto kot leseni izdelki in krošnjarstvo. Na te tri kategorije skupaj je leta 1802 prišlo kar 288 ali 87,2 % vseh enoletnih potnih listov, leta 1803, ko pojma trgovina ne zasledimo, pa 38 ali 73,1 %. Od drugih kategorij je leta 1802 najpogosteje zastopano ročno delo s 23 potnimi listi ali slabimi 7 %, leta 1803 pa sadeži z 8 potnimi listi ali dobrimi 15 %.

Pri neoštevilčenih potnih listih, izdanih za krajši čas, so bili obe leti v absolutni številčni premoči žitni listi za transport žita, ki jim sledijo potni listi za svinje in živino. V zvezi z žitom ne gre prezreti, da je bil pomemben tržni kraj za žito Sodražica, kjer je vsak četrtek potekal tedenski žitni sejem, ki so ga obiskovali tudi sejmarji od drugod in je bil pomembnejši od slabo obiskanega ponedeljkovega sejma v Ribnici.²³ Po svinje in živino so z Ribniškega največ hodili na Hrvaško. Kar nekaj prejemnikov teh potnih listov srečamo sicer tudi med prejemniki enoletnih potnih listin, kolikor ne gre kdaj za soimenjake. Pri začasnih potnih listih namreč praviloma pogrešamo druge podatke, razen imena in priimka ter včasih še kraja bivanja.

Namen potovanja

Potni listi	1802	1803
Oštevilčeni enoletni		
leseni izdelki	158	37
krošnjarstvo	95	1
trgovina	35	
ročno delo	23	
sadeži	–	8
trgovec	6	
semena	1	
trgovec s sadeži	–	1

8. 1. 1802 leseni izdelki, 31. 12. 1802 krošnjarstvo; Jakob Košir iz Kota 8. 1. 1802 leseni izdelki, 24. 11. 1802 krošnjarstvo; Miha Tanko iz Kota 8. 1. 1802 leseni izdelki, 31. 12. 1802 krošnjarstvo; Jožef Andolšek iz Jelovca 10. 2. 1802 trgovina, 31. 12. 1802 leseni izdelki; Jakob in Janez Detoni iz Ribnice 10. 2. 1802 trgovina, 1. 3. 1803 rezani izdelki; Anton Tanko iz Slatnika 10. 2. 1802 leseni izdelki, 1. 5. 1803 krošnjarstvo; Gregor Čampa iz Hrovače 15. 4. 1802 krošnjarstvo, 31. 3. 1803 leseni izdelki; Mihael – Miha Belaj iz Sinovice 15. 4. 1802 leseni izdelki, 31. 3. 1803 rezani izdelki; Matija Šilc iz Kota 15. 4. 1802 krošnjarstvo, 31. 3. 1803 leseni izdelki; Anton Lovšin iz Zamosteca 2. 5. 1802 krošnjarstvo, 1. 5. 1803 leseni izdelki; Jožef Bevka iz Lipovščice 2. 5. 1802 krošnjarstvo, okoli 1. 5. 1803 leseni izdelki; Luka Trope iz Slatnika 2. 5. 1802 krošnjarstvo, 1. 5. 1803 leseni izdelki; Matija Mihelič iz Gorenjih Lazov 2. 5. 1802 krošnjarstvo, ok. 1. 5. 1803 leseni izdelki.

²³ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 232, k. o. Ribnica, cenilni elaborat, Uvod, & 7, s. d., po 1830; prav tam, N 278, k. o. Sodražica, cenilni elaborat, Uvod, & 7, s. d., po 1830.

svinjski trgovec	1	
muzikant	5	
krzno in svinje	2	
rezani izdelki (les)	2	3
krojaški izdelki	–	2
lončar	1	
kramarsko blago	1	
Skupaj	330	52
Neoštevilčeni drugi		
žitni potni list	20	40
svinjski trgovec	7	
potni list za svinje	5	
živinski trgovec	2	8
trgovec s teleti	2	
zdravstveni potni list	2	
trgovec s klavno živino	1	
živinski potni list	1	
trgovec z mastjo	1	
leseni izdelki	1	1
solni potni list	1	
pepelika	1	
obrt	1	
študent	1	
vojak		1
Skupaj	46	50

Za razliko od namena potovanja nas seznam potnih listov pusti veliko bolj nepotešene, ko gre za vprašanje, kam so bili potujoči Ribničani namenjeni. Rubrika Ciljni kraj (*Bestimmungsort*) je namreč pri enoletnih potnih listih izpolnjena zelo pavšalno. Izmenjujeta se samo dve navedbi, ki pomenita isto: enkrat najdemo c. kr. dedne dežele, drugič pa zgolj c. kr. dežele. Oboje gre razlagati kot dežele habsburške hiše, torej kot celotno ozemlje Avstrijske monarhije, od leta 1804 Avstrijskega cesarstva. Če bi bilo mišljeno območje celotnega Svetega rimskega cesarstva, bi bila formulacija gotovo temu ustrezna. Kar torej zadeva glavno dejavnost ribniških popotnikov, tako niti približno ne vemo, kdo je hodil s krošnjo samo po domači kranjski deželi in kdo se je podal tudi drugam. Glede na to, da noben potni list ni bil izdan le za Kranjsko, bi sicer lahko sklepali, da so vsi ali velika večina prejemnikov odhajali tudi v druge dežele, vendar je takšna domneva preveč tvegana. Krošnjarjem oziroma suhorobarjem so v ribniški gosposki pisarni po uradniški rutini pač izdajali potne listine z enotno, skrajno splošno navedbo cilja. Ta pove le toliko, a zelo jasno, da Ribničanov v tistem času ni bilo mogoče srečati v deželah, ki jih najdemo v literaturi: Italija, Grčija, Španija, Levant, Afrika in Indija.²⁴

Pri potnih listih s krajšim trajanjem naletimo enkrat na bližnjo italijansko »tujino«, in sicer pri pepelkarju, ki je dobil potni list za Beneško, maloprej priključeno Avstriji, sicer pa srečamo Hrvaško in ne-

²⁴ Trošt, Ribniška suha roba, str. 39.

kaj tamkajšnjih krajev (Karlovac, Petrinja, Reka) ter dvakrat Trst in enkrat Primorsko.

Kot smo že povedali, so se pristojbine za potne liste razlikovale, odvisno od tega, ali je bila potrebna še potrditev okrožnega urada v Novem mestu ali ne. Pri zadnjih so bile razlike tudi glede na dolžino veljavnosti dokumenta. Prejemniki enoletnih potnih listov so leta 1802, razen redkih izjem, plačevali po 34 krajcarjev, od tega 15 za žig, 9 za takso in 10 krajcarjev selnine (za sla v Novo mesto in nazaj). Tovrstni potni listi so postali neprimerno dražji s 1. marcem 1802, če že ne morda z novim letom. Za žig je bilo treba odtlej plačati osemkrat toliko kot prej, kar 2 goldinarja, za takso pa sta obstajali dve tarifi: 9 krajcarjev (kot prej) in 15 krajcarjev. Skupaj z nespremenjeno višino selnine (10 krajcarjev) je moral prejemnik po novem plačevati več kot 2 goldinarja (2 gld in 19 kr oziroma 2 gld in 25 kr), kar je štirikrat toliko kot prejšnje leto (34 kr). Razlogov za dvig pristojbin ne poznamo; prav tako nimamo podatkov o tem, ali oziroma v kolikšni meri so povišani stroški vplivali na individualne odločitve prositi za potni list.

Pri drugih potnih listih je odpadla selnina, znatno nižja je bila pristojbina za žig (3 krajcarje ali sploh nič), taksa pa se je gibala med 7 in 21 krajcarji. Tako so prejemniki žitnih potnih listov, verjetno vsi namenjeni v Karlovac, 10. februarja 1802 plačali 3 krajcarje za žig in 21 krajcarjev takse. Najvišjo pristojbino za žig so v tej skupini določili študentu Matevžu Lavriču, doma iz Loškega Potoka, in sicer 15 krajcarjev.²⁵ Kako da je od šolajočih se fantov z Ribniškega samo on potreboval potni list in kam je bil namenjen, ostaja odprto vprašanje. Najverjetneje je potoval v Gradec ali na Dunaj in bil v tem času edini Ribničan na univerzi. S 1. marcem 1803 so se dvignile tudi pristojbine za tovrstne potne liste. Za žig je bilo odtlej treba največkrat plačati 6 krajcarjev, pa tudi 30, medtem ko se je taksa vrtela med 7 in 45 krajcarji. Določeno vlogo pri zaračunavanju pristojbin je igrala tudi solidarnost. Invalid Anton Bevka iz Dan, ki je trgoval z lesenimi izdelki, je, denimo, 27. februarja 1802 potni list dobil zastonj (*gratis*).

Kdo so bili ribniški popotniki?

O popotnikih z Ribniškega na začetku 19. stoletja imamo zelo uporabne osebne podatke. Za tiste, ki so prejeli enoletni potni list, so to poleg imena in priimka skoraj brez izjeme kraj bivanja s hišno številko, starost ter podatek o stanu (poročen, samski) in telesni konstrukciji (velika, srednja ali majhna postava). V nadaljevanju se bomo pri statistični obdelavi osebnih podatkov praviloma omejili na leto 1802, za

katero imamo, za razliko od leta 1803, celovit nabor podatkov.

Zanimiva slika se ponuja pri starostni strukturi in osebнем stanu prosilcev. Pri tem je upoštevanih tudi tistih devet prosilcev, ki so v istem letu prejeli po dva potna lista, enega v prvih mesecih in drugega konec leta 1802. Od 333 oseb (dejansko torej 324), za katere imamo podatek o starosti, je bilo starih od 15 do 20 let dobra petina (70 ali 21,0 %). Sledi najštevilčnejša skupina, starih med 21 in 30 let, v katero se uvrščata skoraj dve petini vseh (131 ali 39,3 %). Tudi starostna skupina 31–40 let je s slabo četrtino vseh (77 ali 23,1 %) razmeroma močno zastopana, medtem ko starejši od 40 let odtehtajo le eno šestino (55 ali 16,5 %), kar je manj kot skupina mladostnikov do 20. leta starosti. Zanimljivo je zlasti delež tistih po 50. letu, ki ne dosega niti petih odstotkov (16 ali 4,8 %), pri čemer sta bila le dva, stara 64 in 67 let, starejša od 60 let.

Sorazmerno s starostjo raste delež poročenih, ki je v starostni skupini 15–20 let še zanemarljiv (7 ali 10 %), v skupini 21–30 let dosega že okoli tri petine, pri prosilcih, starejših od 30 let, pa presega 90 odstotkov; pri tistih med 41. in 60. letom nemara dosega celo 100 %, če upoštevamo, da za dva nimamo podatka, ali sta bila oženjena ali samska. Nekakšno mejo predstavlja 25. leto, saj je po tej starosti samskih prosilcev le še za vzorec, približno vsak dvajseti. Gledano v celoti med populacijo prosilcev najdemo dobro tretjino samcev (33,9 %), dobre tri petine zakonskih mož (61,9 %) in 4,2 % z neznanim osebnim statusom, pri čemer je morala biti večina zadnjih po analogiji oženjena.

Najmlajši popotniki so bili stari šele 15 let in so dobili potni list za lesene izdelke, štirje leta 1802 in eden naslednje leto. Za dva, oba iz Sušja, je gotovo, da na pot nista šla sama, ampak s spremstvom, saj sta sočasno z njima dvignila potni list njuna sorodnika iz iste hiše. Pri Štefanu Tanku je šlo najbrž za očeta, 44-letnega poročenega Simona Tanka, pri Janezu Lesarju pa za starejšega brata ali strica, samskega 33-letnika Andreja Lesarja. Bržkone je tudi ostale tri mladostnike na njihovi (prvi) poti spremljal kak starejši sorodnik ali znanec, le da ni bil iz iste hiše oziroma iz ožjega sorodstva. Tako je v isti hiši kot 15-letni Jur Vesel iz Jurjevice 8, ki je potni list dvignil 1. marca 1803, živel 50-letni Martin Lesar, ki so mu potni list izdali zadnji dan leta 1802, in sicer za krošnjarstvo. Tudi 16-letni Matija Klun iz Zamosteca je šel spomladi 1803 na pot skupaj s starejšim sorodnikom, verjetno očetom, 57-letnim oženjenim Gregorjem Klunom iz iste hiše.

Povečini so bili prosilci za potni list stari od 17 do 27 let, tj. skoraj polovica (161 ali 48,4 %), več kot polovica teh pa si še ni ustvarila družine (94 ali 58,4 %). Poročeni možje so odhajali z doma precej teže, čeravno je njihov delež, gledano v celoti, presegal tri petine. Prvi večji upad je mogoče zaznati po

²⁵ Skoraj brez dvoma je identičen z Matevžem Lavričem iz Loškega Potoka, ki ga leta 1799 najdemo v petem, poetičnem razredu ljubljanske gimnazije (Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 335).

Starost in osebni stan prejemnikov potnih listov leta 1802

starost v letih	število	poročeni	samski	ni podatka
15	4	0	4	
16	3	0	3	
17	15	0	15	
18	17	0	17	
19	14	3	10	1
20	17	4	12	1
15–20	70	7	61	2
	(21,0 %)	(10,0 %)	(87,1 %)	(2,09 %)
21	16	6	10	
22	19	6	11	2
23	18	13	5	
24	12	3	9	
25	13	8	4	1
26	6	5	1	
27	14	13	0	1
28	7	6	1	
29	11	5	4	2
30	15	12	3	
21–30	131	77	48	6
	(39,3 %)	(58,8 %)	(36,7 %)	(4,6 %)
31	9	8	1	
32	7	7	0	
33	16	12	3	1
34	11	10	0	1
35	9	9	0	
36	4	4	0	
37	2	2	0	
38	11	10	0	1
39	3	3	0	
40	5	5	0	
31–40	77	70	4	3
	(23,1 %)	(90,9 %)	(5,2 %)	(3,9 %)

starost v letih	število	poročeni	samski	ni podatka
41	7	7	0	
42	6	6	0	
43	2	2	0	
44	4	3	0	1
45	5	4	0	1
46	3	3	0	
47	5	5	0	
48	2	2	0	
49	3	3	0	
50	2	2	0	
41–50	39	37	0	2
	(11,7 %)	(94,9 %)		(5,1 %)
51	3	3	0	
52	3	3	0	
53	2	2	0	
54	2	2	0	
55	1	1	0	
56	0	0	0	
57	0	0	0	
58	1	1	0	
59	1	1	0	
60	1	1	0	
51–60	14	14	0	
	(4,2 %)	(100 %)		
64	1	0	0	1
67	1	1	0	
61–67	2	1	0	1
	(0,6 %)	(50 %)		(50 %)
Skupaj	333	206	113	14
	(100 %)	(61,9 %)	(33,9 %)	(4,2 %)

35. letu, po 55. letu pa je bilo tovrstno potovanje že prava redkost. Med 333 prejemniki potnih listov leta 1802, za katere vemo, koliko so bili stari, najdemo takšnih le pet in leta 1803 enega samega. Samo dva, oba leta 1802, sta bila starejša od 60 let. Pomenljivo je, da si je zadnji, najstarejši »potujoči Ribničan« z obravnavanega seznama, 67-letni Jurij Gnidica iz Dolenjih Lazov, naložil na hrbet lažje breme, saj je šlo za prodajalca semen.

Ugotovitve o starostni strukturi in osebni stanu popotnikov z Ribniškega, ki so se v veliki večini ukvarjali s trgovino z domačimi lesenimi izdelki, nas privedejo do naslednjega sklepa. Tipični Ribničan krošnjar oziroma potujoči suhorobar torej ni bil brkat možakar srednjih ali poznih let, poročen in s kopico otrok, ampak krepak mladev v letih, ko si je šele iskal družico in ko običajno še ni imel lastne posesti.

Kar zadeva krajevni izvor prejemnikov potnih listov v celotnem obdobju 1802–3, je, razen v dveh primerih, znan za vse, ki so dobili dokument z veljavnostjo enega leta, pri drugih pa je naveden neprimer-

no redkeje. Vse osebe, z izjemo petih, so prebivale na Ribniškem. Med prejemniki enoletnih potnih listov so bili od drugod trije iz Lopate v Suhi krajini, od prejemnikov potnih listin s krajšim trajanjem pa je eden prav tako domoval v Suhi krajini, in sicer v Prevolah, medtem ko je drugi kot kraj bivanja izkazoval »rezidenčno mesto Dunaj«.

Geografska pripadnost prejemnikov enoletnih potnih listov, v veliki večini torej suhorobarjev in krošnjarjev, se močno ujema s podobo iz poznejšega časa, iz druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja, ko je bilo glavno žarišče suhe robe območje Sodražice.²⁶ Njeno težišče je bilo tudi v začetku 19. stoletja na območju severno in severozahodno od Ribnice. Neprimerno slabše so bili na seznamu potnih listov zastopani kraji južno od trga, nekje na sredini pa se je znašel Loški Potok, ki leži na jugozahodu onstran Velike gore. Glede na občinske meje iz leta 1817, določene po francoski zasedbi (1809–1813), je

²⁶ Trošt, Ribniška suha roba, str. 35–36.

Prejemniki enoletnih potnih listov po krajih²⁷

Kraj	število prejemnikov leta 1802	število prejemnikov januar–maj 1803	Skupno število prejemnikov	Pripadnost kraja glavni občini leta 1817 ²⁸
Travnik	31	1	32	Loški Potok
Sušje	26	7	33	Ribnica
Sodražica	20	1	21	Sodražica
Zamostec	20	4	24	Sodražica
Slatnik	18	12	30	Ribnica
Vinice	18	–	18	Sodražica
Retje	17	–	17	Loški Potok
Kot pri Novi Štifti ²⁹	16	3	19	Ribnica
Zapotok	15	4	19	Sodražica
Breže	15	3	18	Ribnica
Jurjevica	13	3	16	Ribnica
trg Ribnica	12	4	16	Ribnica
Žimarice	7	1	8	Sodražica
Jelovec	7	–	7	Sodražica
Ravni Dol	7	–	7	Sodražica
Sinovica	7	3	10	Sodražica
Šegova vas	7	–	7	Loški Potok
Globel	6	1	7	Sodražica
Lipovščica	6	3	9	Sodražica
Dolenja vas	6	–	6	Dolenja vas
Gorenji Lazi	5	3	8	Sodražica
Bukovica	5	–	5	Ribnica
Mali Log	5	–	5	Loški Potok
Gora	4	–	4	Loški Potok
Goriča vas	4	1	5	Dolenja vas
Dane	4	–	4	Ribnica
Hrib	4	–	4	Loški Potok
Sajevec	3	–	3	Ribnica
Lopata	3	–	3	Hinje
Nova Štifta	2	–	2	Sodražica
Prigorica	2	–	2	Dolenja vas
Podklanec	2	–	2	Sodražica
Gorenja vas	2	1	3	Ribnica
Dolenji Lazi	2	–	2	Ribnica
Preska	1	–	1	Sodražica
Hrovača	1	1	2	Dolenja vas
Žlebič	1	1	2	Ribnica
Zapuže	1	–	1	Ribnica
Srednja vas	1	–	1	Loški Potok
Otavice	1	–	1	Dolenja vas
Skupaj	327	57	384	
	40 krajev	19 krajev	40 krajev	

²⁷ Tistih devet oseb, ki se v istem letu (1802) kot prejemniki potnega lista pojavijo dvakrat, je upoštevanih samo prvič. Drugi potni list je ena oseba prejela 1. novembra, ena 24. novembra, preostalih sedem pa 31. decembra.

²⁸ Po: *Haupt-Ausweis*.

²⁹ Sprva je kraj nekajkrat izrecno naveden kot Kot pri Novi Štifti (Winkl bei Neüstift), nato pa samo z imenom Kot (Winkl). Da gre vedno za Kot pri Novi Štifti, je bilo mogoče ugotoviti na podlagi primerjave imen in hišnih števil s sočasnim urbarjem ribniškega gospostva (ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 16, priročni urbar gospostva Ribnica 1798–1810).

najmočneje zastopana glavna občina Ribnica, v obeh letih skupaj s 152 izdanimi enoletnimi potnimi listi (v 13 krajih). Za petami ji je glavna občina Sodražica s 143 potnimi listi (v 14 krajih), polovico manj je bilo izdanih potnih listov osebam iz Loškega Potoka (70 v 7 krajih) in tako rekoč zanemarljivo število 16 (v 5 krajih) osebam z območja glavne občine Dolenja vas. Tri potne liste so dvignili Suhokrajinci iz Lopate, z območja zunaj ribniškega okraja, vsi doma iz glavne občine Hinje v okraju Žužemberk. Tako je skoraj dve

petini izdanih potnih listin (39,6 %) prišlo na osebe iz glavne občine Ribnica, le nekaj manj na tiste iz glavne občine Sodražica (37,3 %), na Loški Potok slaba petina (18,2 %) in na glavno občino Dolenja vas manj kot dvajsetina (4,2 %).

Zelo podobno sliko dobrih sto let prej ponuja Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689). Med vasmi Srednje Kranjske navaja 18 vasi z ribniškega območja, od katerih je bilo 12 suhorobarskih in šest lončarskih.³⁰ Domača lesna obrt je po Valvasorju domovala v sedmih vaseh ožjega ribniškega območja: Bukovica,³¹ Dane, Gorenja vas, Jurjevica, Kot, Sajevic in Sušje, v štirih vaseh sodraškega območja: Ravn Dol,³² Sodražica, Zamostec in Žimarice, od vasi v Loškem Potoku pa jo omenja na Gori. Neposredna primerjava s seznamom potnih listov z začetka 19. stoletja sicer ni mogoča, ker pri Valvasorju številnih ribniških vasi ni, npr. Travnika, Slatnika, Vinic in Retja, ki so se v letih 1802–3 po številu izdanih potnih listov uvrščale v sam vrh. Vse, ki jih omenja Valvasor, so na seznamu sicer izpričane, a je med njimi nekaj takih z majhnim številom potnih listin, npr. Bukovica in Dane. Na drugi strani je Valvasor dragocen pričevalec o razširjenem lončarstvu v šestih vaseh: Dolenja vas, Goriča vas, Hrovača, Nemška vas, Otavice in Prigorica.³³ Vse ležijo južno od Ribnice, na območju poznejše glavne občine Dolenja vas, od koder je v začetku 19. stoletja izviralo zelo malo prejemnikov potnih listov, kar pomeni, da z lončenino niso trgovali na daljavo. Tako je bil med letnimi potnimi listi en sam izdan lončarju, in sicer prav človeku iz Dolenje vasi.

Nabor oseb, ki so se na Ribniškem ukvarjale s prodajo suhe robe oziroma s krošnjarstvom na večje razdalje, je bil vsekakor večji od tega, ki je zajet na seznamu potnih listov v nekaj manj kot 17 mesecih od januarja 1802 do maja 1803. Na to, da so se prodajalci lesenih in drugih izdelkov rekrutirali iz večjega bazena, kaže že naslednja ugotovitev: med januarjem in majem 1803 najdemo med 57 prejemniki enoletnih potnih listov 13 ali skoraj četrtino (22,8 %) takšnih, ki jih leta 1802 pogrešamo.

³⁰ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 214–216. Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 420.

³¹ Pri Bukovici, ki se glede na abecedni vrstni red pojavlja prva, Valvasor pravi, da se njeni prebivalci večinoma preživljajo z izdelovanjem lesene posode, kot so škafi, lončki, velike in majhne mentrge, žlice, čebrice za mast, krožniki, skleda, škatle, reta, obodi za sita in podobni leseni predmeti, ki jih nosijo po vsej deželi (Valvasor, *Die Ehre II*, str. 214). Pri drugih vaseh zgolj pravi, da je dejavnost prebivalcev takšna ali podobna kot v Bukovici (prav tam, str. 214–216).

³² Valvasor vas imenuje s slovenskim imenom, v mestniški obliki *Urauneh*, in jo določno postavlja na Ribniško (*im Reiffnizer Bodem*) (Valvasor, *Die Ehre II*, str. 216). Po njem je celo Anton Skubic povzel ime Ravne (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 420), vendar vasi s takšnim imenom na Ribniškem ni, ampak najdemo le istoimenski zaselek pri Velikih Poljanah in vas Ravne na Blokah, oba že zunaj ribniškega območja.

³³ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 214–215. Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 420; Trošt, Ribniška suha roba, str. 37.

V precejšnji zadregi se znajdemo pri vprašanju o socialni strukturi na seznamu zajetih oseb. Vprašanja, kdo je (že) bil posestnik, kakšna je bila njegova posest in koliko ljudi je morala preživljati, ostajajo neodgovorjena. Iz istega časa imamo sicer urbar gospodstva Ribnica za obdobje 1798–1810, vendar zajema le območje župnije Ribnica in lokalije Dolenja vas, torej brez območja Sodražice in Loškega Potoka.³⁴ Poleg tega niso bili vsi popotniki podložniki ribniškega gospodstva. Za obravnavano ozemlje je slabo tudi stanje župnijskih zapisnikov duš (status animarum), saj so večinoma poznejšega nastanka.³⁵

Objavljeni seznam ob pritegnitvi urbarskih in župnijskih virov (zapisnikov duš in matičnih knjig) omogoča nadaljnje raziskave socialne strukture oseb, ki so se v začetku 19. stoletja ukvarjale s suhorobarstvom in krošnjarstvom, mi pa smo se poskusno lotili samo vasi Sušje, ker je po številu izdanih enoletnih potnih listov na prvem mestu (33). Od 28 gospodarjev, urbarskih obveznikov, smo jih lahko s prejemniki potnih listov identificirali zgolj 14 ali 15. Pomenljivo je, da med temi niso bili samo mali posestniki s četrtrinsko ali osminko hubo – ti so v vasi prevladovali (20) –, temveč tudi gospodarja polovične hube in 5/8 hube; v vasi sta za 5/8 hube veljali sicer le dve posestni enoti, in sicer največji.³⁶ Za primerjavo navedimo ugotovitve J. Trošta iz srede 20. stoletja. Do takrat so na Ribniškem kmetije, ki so lahko redile par konj, že davno opustile lesno obrt, tako da je ta medtem postala domena malih kmetov in kočarjev.³⁷

Pomudimo se še pri telesni konstrukciji popotnikov. Podatki so za leto 1802 na voljo za 303 osebe, če odštejemo tistih osem, ki se v istem letu pojavijo dvakrat, za leto 1803 pa za 49. Kriteriji za uvrstitev v kategorije majhna, srednja in velika postava nam seveda niso znani. Šlo je lahko tudi za zelo subjektivno presojo uradnika. A kakor koli, ribniški popotniki, ki so prejeli potni list za vse leto in so se praviloma ukvarjali s suhorobarstvom oziroma krošnjarstvom, so bili le redko visoki. Visoka postava je leta 1802 navedena samo pri štiridesetih ali pri vsakem osmem (13,2 %), polovici so pripisali srednjo postavo (111 ali 50,2 %), dobri tretjini pa majhno (111 ali 36,7 %). Podobna razmerja srečamo leta 1803: 4 visoki (8,2 %), 25 srednje velikih (51,0 %) in 20 majhnih (40,8 %). Gledano v celoti naštejemo tako eno osmino visokih (44 ali 12,5 %), polovico srednje velikih (177 ali 50,3 %) in dobro tretjino majhnih (131 ali 37,2 %).

³⁴ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 16, priročni urbar gospodstva Ribnica 1798–1810. Prim. Juričič Čargo in Žnidaršič Golec, *Vodnik po urbarjih*, str. 220.

³⁵ Začetek 19. stoletja pokrivajo le statusi animarum ribniške župnije, statusi župnij Sodražica, Loški Potok in Dolenja vas pa so mlajši. Prim. popise fondov župnij v Nadškofjskem arhivu Ljubljana.

³⁶ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 16, priročni urbar gospodstva Ribnica 1798–1810, fol. 654–680.

³⁷ Trošt, Ribniška suha roba, str. 30.

Fotografiji trga Ribnica in krošnjarjev z začetka 20. stoletja (ARS, AS 774, Gospodstvo Ribnica, šk. 47, Razno).

Na koncu se na kratko ustavimo še pri prejemnikih potnih listov s krajšim trajanjem. Kraji so tu navedeni tako redko, da se v 17 mesecih nobeden ne pojavi več kot trikrat. Tolikokrat sta izpričana trg Ribnica in Jurjevica, po dvakrat Sodražica, Rakitnica, Slatnik in Zapotok, po enkrat pa Dane, Žimarice, Breg, Breže, Zapotok, Mali Log, Podklanec, Globel, Dolenji Lazi, Gorenja vas, Ravni Dol in Zalužje. Poleg krajev z Ribniškega najdemo enkrat še Prevole v Suhi krajini in enkrat »rezidenčno mesto Dunaj«. Iz Prevol je bil podložnik župnijske cerkve, ki je dobil potni list z neznanim namenom za en mesec, z Dunaja pa prejemnik začasnega potnega lista za pol leta, glede na priimek Pajnič sicer domačin z Ribniškega. Njegov primer priča, da so se Ribničani v tem času vsaj začasno že naseljevali tudi v cesarski prestolnici.

Namesto sklepa

V prispevku smo opozorili le na nekatere pojave in vidike, ki jih omogoča analiza seznama potnih listov. Objava seznama v prilogi – pri vsakem potnem listu prvih enajst rubrik, torej brez podatkov o plačanih pristojbinah – je izhodišče za nadaljnje analize in iskanje odgovorov še na druga vprašanja. Kot rečeno, bi bilo s pomočjo dodatnih virov mogoče natančneje raziskati socialno (posestno) strukturo popotnikov, ki smo se je zgolj dotaknili. Ne nazadnje bi lahko s pritegnitvijo potencialnih novih virov natančneje osvetlili vsebino v seznamu uporabljenih pojmov, ki zadevajo namen potovanja (leseni izdelki, krošnjarstvo idr.), in tudi sama potovanja, o katerih vemo najmanj.

PRILOGA: Protokol izdanih potnih listov gospostva Ribnica v letih 1802–1803³⁸

Zap. št.	Ime prosilca za potni list	kraj bivanja	h. št.	starost	postava	stan	datum	ciljni kraj	trajanje potnega lista	vrsta potnega lista
1	Matija GORŠE	Zamostec	1	45	srednja	por.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
2	Janez POŽAR	Globel	5	27	velika	por.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
3	Jožef BELAJ (Wella)	Žimarice	20	22	majhna	sam.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
4	Jurij PIRC	Žimarice	6	35	srednja	por.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
5	Anton MIHELIC	Žimarice	19	18	srednja	sam.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
6	Matevž MARŠIČ	Jelovec	2	19	srednja	sam.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
7	Andrej ARKO	Nova Štifta	2	17	majhna	sam.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
8	Anton LOVŠIN	Slatnik	6	23	srednja	sam.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
9	Matija VERAIČIČ	Vinice	25	49	srednja	por.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
10	Janez ŠMALC	trg Ribnica	48	24	velika	por.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
11	Tomaz STUPICA	Preska	3	49	srednja	por.	8. 1. 1802	c. kr. Dežele	1 leto	leseni izdelki
12	Anton ČAMPA	Vinice	9	28	velika	sam.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Anton ČAMPA	Vinice	9	28	velika	sam.	3. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
13	Anton AMBROŽIČ	Sušje	14	16	majhna	sam.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
14	Jernej KERZE	Vinice	22	29	srednja	por.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
15	Jožef TANKO	Kot pri Novi Štifti	3	23	majhna	por.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
16	Jakob KOŠIR	Kot pri Novi Štifti	13	31	srednja	por.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
17	Jakob PRIJATELJ (Perjathu)	Zapotok	7	33	majhna	por.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
18	Miha TANKO	Kot pri Novi Štifti	15	45	majhna	por.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
19	Luka MIHELIC	Breže	17	24	srednja	sam.	8. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
20	Miha SKOPIN	Dolenja vas	71	21	srednja	sam.	9. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
21	Andrej BARTOL	Jurjevica	5	18	majhna	sam.	9. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
22	Martin ČAMPA	Kot	16	18	srednja	sam.	9. 1. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
23	Tomaz PEROVŠEK	Žimarice	12	17	velika	sam.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežele	1 leto	leseni izdelki
24	Miha PRIJATELJ (Perjathu)	Zamostec	21	33	majhna	por.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežele	1 leto	leseni izdelki
25	Tomaz TANKO	Kot	3	51	srednja	por.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežele	1 leto	leseni izdelki
26	Luka ČAMPA	Kot	16	24	majhna	por.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežele	1 leto	leseni izdelki
27	Andrej ARKO	Ravni Dol	5	41	srednja	por.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Anton ILC	žitni potni list						Karlovac		
–	Anton ILC	žitni potni list								
–	Tomaz ŠILC	žitni potni list								
–	Jožef LESAR	žitni potni list								
–	Matija STARC	žitni potni list								
–	Matija ZOBEC	žitni potni list								
–	Anton POGORELC	žitni potni list								
–	Miha PETEK									
28	Janez DETONI	trg Ribnica	31	25	srednja	sam.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežele	1 leto	trgovina
29	Jakob DETONI	trg Ribnica	31	38	srednja	por.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežele	1 leto	trgovina
30	Jurij TANKO	Slatnik	10	–	–	por.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežele	1 leto	trgovina
31	Gregor KOVAČIČ	Jelovec	7	17	majhna	sam.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežele	1 leto	trgovina
32	Anton KOVAČIČ	Zamostec	25	30	srednja	por.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežele	1 leto	trgovina

³⁸ Nemska osebna imena so poslovenjena (npr. Georg – Jurij, Johann – Janez), slovenska pa samo prečrkovana v sodobni slovenski črkopis (Jur, Miha, Jernej). Priimki so navedeni v sodobni obliki in imajo po potrebi, če je razlika z izvirnikom velika, v oklepaju tudi izvorni zapis, npr. Češarek (Scheshark).

33	Andrej ZAVRAČAN	Gora	34	23	srednja	por.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežeze	1 leto	trgovina
–	Matija MALEŠIČ	mitninska prepustnica	–	–						
34	Anton ANDOLŠEK	Gora	7	17	majhna	sam.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežeze	1 leto	trgovina
35	Anton PETEK	Goriča vas	–	22	srednja	sam.	8. 1. 1802	c. kr. dedne dežeze	1 leto	trgovina
36	Jožef ANDOLŠEK	Jelovec	3	20	srednja	sam.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežeze	1 leto	trgovina
–	Franc FEGEC	trg Ribnica	–	19	srednja	sam.	8. 2. 1802	c. kr. dedne dežeze	1 leto	obrt
37	Anton TANKO	Slatnik	10	17	majhna	sam.	10. 2. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	leseni izdelki
38	Štefan TANKO	Sušje	13	15	majhna	sam.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežeze	1 leto	leseni izdelki
39	Simon TANKO	Sušje	13	44	velika	por.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežeze	1 leto	leseni izdelki
40	Andrej VESEL (Vesseu)	Globel	10	20	srednja	por.	10. 2. 1802	c. kr. dedne dežeze	1 leto	leseni izdelki
–	Jurij SLAMNIK	trg Ribnica	82	40	srednja	por.	17. 2. 1802	na Beneško	6 mesecev	pepelikarstvo
41	Matija VESEL (Vesseu)	Slatnik	15	15	majhna	sam.	10. 2. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	leseni izdelki
42	Jakob TERDAN	Sušje	24	18	majhna	sam.	10. 2. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	leseni izdelki
–	Luka ŠTERBENK	Sodražica trgovec s teleti					26. 2. 1802	Trst		
–	Anton BEVKA (Weuka) ³⁹	Dane invalid					27. 2. 1802	–		leseni izdelki
–	Janez DETONI	začasni potni list za 6 tednov					1. 3. 1802			
–	Jakob DETONI	začasni potni list za 6 tednov					1. 3. 1802			
–	Anton JAMNIK	Žimarice živinski trgovec					2. 3. 1802			
–	Janez LEVSTEK (Lebstuk)	Sodražica živinski trgovec					2. 3. 1802			
43	Janez LEVSTEK (Lebstuk)	Sodražica	15	37	majhna	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	leseni izdelki
44	Luka MAJHER	Dolenja vas	–	25	srednja	sam.	15. 4. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	leseni izdelki
–	Matija RAJER	Prevole podložnik župnijske cerkve	15	–	–	–	5. 3. 1802		1 mesec	
45	Matija PLATNAR	Prigorica	24	24	velika	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	leseni izdelki
–	Jernej KNAVS	Retje trgovec s teleti					5. 3. 1802			
46	Miha PEČAR	Globel	15	19	srednja	sam.	15. 4. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	–
47	Gregor ZAJC	Goriča vas	21	19	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	–
–	Martin KOPLAN	Rakitnica živinski potni list					10. 3. 1802			
–	Luka RIGLER	Breg trgovec z mastjo					6. 3. 1802			
–	Jernej KORDIŠ	za izdelavo potnega lista za Reko					–			
48	Janez AMBROŽIČ	Goriča vas	12	26	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	–
49	Martin OBERSTAR	Kot	14	29	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	–
50	Valentin HENIGMAN (Hönigman)	Dolenja vas	61	52	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	–
51	Gregor ČAMPA	Hrovača	26	30	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	krošnjarstvo
52	Jurij PUCELJ (Puzl)	Kot	12	27	majhna	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	krošnjarstvo
53	Martin ARKO	Lipovščica	1	30	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežeze	1 leto	krošnjarstvo

³⁹ Brez plačila pristojbin (gratis).

54	Jakob ŠILC	Globel	19	36	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
55	Matija ŠILC	Kot	17	48	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
56	Gregor LOVŠIN	Breže	30	34	majhna	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
57	Matija LOVŠIN	Sušje	8	17	majhna	sam.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
58	Matija ČAMPA	Slatnik	26	28	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
59	Janez ZOBEC	Dane	20	24	majhna	sam.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
60	Matija ŠEŠARK	Zapotok	10	23	srednja	sam.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
61	Anton PUCELJ (Puzl)	Gorenja vas	9	20	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
62	Anton GORŠE	Kot	20	41	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
63	Anton PUCELJ (Puzl)	Slatnik	19	22	srednja	sam.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
64	Miha BELAJ (Wellai)	Sinovica	2	28	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
65	Matija PUCELJ (Puzl)	Sinovica	7	29	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
66	Jernej PINTAR	Sinovica	5	40	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
67	Martin CVAR	Slatnik	4	42	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Janez GERBEC	Breže trgovec s klavno živino					7. 4. 1802			
68	Matija PEROVŠEK	Zamostec	33	32	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
69	Anton LOVŠIN	Sodražica	69	35	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
70	Štefan LOVŠIN	Jurjevica	23	33	majhna	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
71	Martin PINTAR	Žlebič	4	33	majhna	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
72	Andrej DEJAK	Sušje	6	59	srednja	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
73	Matevž CVAR	Gorenji Lazi	2	41	majhna	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Jurij PAJNIČ	Jurjevica, svinjski trgovec					7. 4. 1802			
74	Jakob LOVŠIN	Zapotok	20	21	majhna	por.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
75	Jur LOVŠIN	Zapotok	20	17	majhna	sam.	15. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
76	Jurij DEVJAK	Lipovščica	6	23	srednja	sam.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Jožef PAJNIČ	Jurjevica	17	33	velika	sam.	2. 5. 1802	Hrvaška	–	svinjski trgovec
77	Jožef BEVKA (Weuka)	Lipovščica	9	32	majhna	por.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
78	Jožef GORNIK	Kot pri Novi Štifi	10	33	velika	por.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
79	Matija MIHELIC	Gorenji Lazi	5	23	srednja	sam.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
80	Matevž CVAR	Zamostec	32	19	srednja	sam.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
81	Gregor ŠILC	Gorenji Lazi	1	27	majhna	por.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
82	Luka TROPE	Slatnik	8	17	srednja	por.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Janez KOZINA	Zapotok svinj- ski trgovec					20. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
83	Matija ERKO	Lipovščica	3	23	majhna	sam.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
84	Martin ARKO	trg Ribnica	39	34	majhna	por.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Valentin HENIG- MAN (Hönigman)	začasni potni list					23. 4. 1802			
85	Anton LOVŠIN	Zamostec	42	33	srednja	por.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
86	Jernej ARKO	Zamostec	31	29	majhna	por.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Peter LOVŠIN in Gregor KOVAČIČ	župnijska svinj- ska trgovca					24. 4. 1802	c. kr. dežele		
–	Jakob ŠTAMPFEL	hlapec Jurja Pajniča					24. 4. 1802	Hrvaška	1 mesec	
87	Jurij ORAŽEM	Zamostec	24	19	velika	sam.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
88	Janez POGORELC	Sodražica	7	19	velika	sam.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Matija KOZINA	Jurjevica, svinj- ski trgovec					24. 4. 1802			
89	Štefan AMBROŽIČ	Sušje	19	21	majhna	sam.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Tomaž KNOL	trg Ribnica	50	–			24. 4. 1802	Trst	1 mesec	
–	Franc DEJAK	Rakitnica, svinjski trgovec					26. 4. 1802			
90	Franc KOPLAN	Dolenja vas	63	23	velika	por.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
91	Gregor ZBAŠNIK	Dolenja vas	13	40	srednja	por.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo

–	Anton LOVŠIN	Sodražica	69	–	začasni potni list		29. 4. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
92	Anton KUS	Gora	43	47	srednja	por.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	za 1 žig za župnijski potni list									
93	Andrej TANKO	Kot	3	15	majhna	sam.	2. 5. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
94	Mihael MAROVT	Sodražica	41	34	majhna	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
95	Jožef VIDIC	Breže	7	32	velika	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Štefan KONTE s sinom Janezom	trg [Ribnica]					30. 4. 1802			
96	Jožef TERDAN	Sušje	28	27	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
97	Anton TERHLEN	Podklanec	11	21	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
98	Martin MERHAR	Prigorica	19	30	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Martin MERHAR	začasni potni list					10. 5. 1802			
99	Jernej BENČINA	Travnik	64	28	velika	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Jernej BENČINA	začasni potni list					14. 5. 1802			
100	Matija ČAMPA	Bukovica	4	31	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
101	Tomaž ERKO	Zamostec	29	20	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
102	Andrej NOSAN	Goriča vas	24	18	majhna	sam.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
103	Jur LOVŠIN	Sušje	2	18	majhna	sam.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
104	Miha KOŠIR	Sušje	15	23	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
105	Gregor PUCELJ (Puzl)	Bukovica	17	35	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
106	Miha STARC	Gorenji Lazi	4	24	–	sam.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
107	Matevž ORAŽEM	Zapotok	9	33	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
108	Miha PIRNAT	Zapotok	22	38	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
109	Janez KOŠMERL	Zamostec	2	35	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Jožef TERDAN	začasni potni list					24. 5. 1802			
110	Luka KLUN	Bukovica	6	18	majhna	sam.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
111	Andrej MARN	Jurjevica	33	35	majhna	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
112	Jakob PIRC	Dane	26	23	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
113	Jurij PUCELJ (Puzl)	Vinice	19	25	Velika	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
114	Jur STARC	Gorenji Lazi	4	17	srednja	sam.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
115	Gregor BEVKA (Weuka)	Jurjevica	19	49	velika	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
116	Anton ARKO	Ravni Dol	7	30	majhna	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
117	Jur ARKO	Vinice	26	22	majhna	sam.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
118	Marko ARKO	Sušje	11	22	srednja	sam.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Gregor ZBAŠNIK	Mali Log			potni list za les					
–	Janez in Matija ZOBEC	žitni potni list za Petrinjo					10. 6. 1802			
119	Anton ŠMALC	Slatnik	1	23	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
120	Jernej PUŠL	Sodražica	18	20	majhna	sam.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
121	Matija PRIJATELJ (Perjathu)	Jelovec	10	20	majhna	sam.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
122	Miha LOVŠIN	Slatnik	5	32	majhna	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
123	Jurij LOVŠIN	Vinice	12	19	srednja	sam.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
124	Štefan AMBROŽIČ	Sušje	19	44	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
125	Jakob GORŠE	Kot	6	30	srednja	por.	20. 6. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Gregor TERHLEN	Podklanec za potni list za les								
126	Jakob LESAR	Zapotok	14	32	majhna	por.	–	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Jakob LESAR	začasni potni list					24. 6. 1802		6 tednov	leseni izdelki
–	Jur OBERSTAR	trg Ribnica žitni potni list v Karlovac					28. 6. 1802			
127	Anton LOVŠIN	Zapotok	2	18	majhna	sam.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
128	Jernej PETELIN	Slatnik	26	25	majhna	por.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
129	Jurij GNIDICA	Dolenji Lazi	20	67	srednja	por.	20. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	semena
129	Matija TROPE	Slatnik	21	54	srednja	por.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki

130	Andrej PUCELJ (Puzl)	Vinice	19	27	srednja	por.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
131	Matija ŠILC	Slatnik	22	38	velika	por.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
132	Jakob AMBROŽIČ	Sajevec	5	18	majhna	sam.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
133	Martin AMBROŽIČ	Ravni Dol	1	42	srednja	por.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
134	Mihael LOVŠIN	Ravni Dol	4	42	velika	por.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
135	Andrej ARKO	Breže	27	29	majhna	sam.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
136	Martin ZOBEC	Dane	15	27	majhna	por.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
137	Anton PAPEŽ	Lopata	12	22	srednja	por.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
138	Jožef LOVŠIN	Bukovica	16	52	srednja	por.	21. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
139	Štefan ŠMALC	Breže	23	25	srednja	por.	3. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
140	Matija ERKO	Vinice	4	38	majhna	por.	3. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
141	Miha LOVŠIN	Slatnik	14	33	velika	por.	3. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
142	Andrej LOVŠIN	Vinice	12	22	srednja	sam.	3. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
143	Matevž BARTOL	Travnik	30	20	majhna	sam.	3. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
144	Andrej ŠILC	Breže	25	35	srednja	por.	26. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
145	Martin ČAMPA	Breže	25	19	srednja	sam.	26. 7. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	za 5 potnih listov za svinje									
146	Miha PRIJATELJ (Perjathu)	Zamostec	36	21	srednja	sam.	3. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
147	Miha KLUN	Sajevec	1	21	velika	sam.	3. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
148	Matija VESEL (Vesseu)	Vinice	18	25	velika	por.	3. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Janez MOČNIK	svinjski trgovec						c. kr. dežele		
–	Janez GERBEC	svinjski trgovec								
–	Franc KOPLAN	svinjski trgovec								
–	Janez LEVSTEK (Lebstuk)	svinjski trgovec								
–	Anton JAMNIK	svinjski trgovec								
149	Štefan PAJNIC	Travnik	10	34	srednja	por.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
150	Andrej MIHELIC	Jelovec	6	25	srednja	por.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
151	Jožef LOVŠIN	Sajevec	11	40	srednja	por.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
152	Jurij TURK	Travnik	57	20	majhna	sam.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
153	Jurij PAJNIC	Travnik	10	21	majhna	sam.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
154	Anton LESAR	Slatnik	20	21	srednja	por.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Anton LESAR	Slatnik začasni potni list								
–	župnija Ribnica nadomesti 4 žige po 15 krajcarjev									
155	Matija POGORELC	Sodražica	7	19	majhna	sam.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
156	Janez ZORE	Lopata	11	31	majhna	sam.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
157	Anton LEVSTEK (Lebstuk)	Sodražica	48	36	srednja	por.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
158	Jernej LOVŠIN	Vinice	8	41	srednja	por.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
159	Marko CVAR	Sušje	21	50	srednja	por.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
160	Jakob GERBEC	Travnik	21	52	srednja	por.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
161	Martin LESAR	Zapotok	24	38	velika	por.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Martin LESAR	Zapotok	24	38			16. 8. 1802			
162	Martin VIDMAR	Retje	19	25	srednja	por.	16. 8. 1802	c. kr. dežele	1 leto	rezani izdelki (les)
163	Jožef KOŠIR	Ravni Dol	7	30	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
164	Matevž BELAJ (Wellaý)	Globel	9	31	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Matevž BELAJ (Wellaý)	Globel začasni potni list					19. 8. 1802			
165	Anton LEVSTEK (Lebstuk)	Sodražica	32	30	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
166	Janez ŠTUPICA (Stupza)	Breže	26	18	majhna	sam.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
167	Tomaž BENČINA (Wentschina)	Travnik	17	48	velika	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki

168	Simon BENČINA (Wentschina)	Travnik	47	22	srednja	sam.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
169	Valentin PAJNIČ	Travnik	10	30	majhna	sam.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
170	Matija ŠILC	Jurjevica	17	37	velika	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
171	Jernej LOVŠIN	Sušje	8	27	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
172	Matija ŠILC	Jurjevica	28	43	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Jožef KOŠIR	Dolenji Lazi			žitni potni list v Karlovac		24. 8. 1802			
–	Matija ŠTUPICA (Stupza)	Dolenji Lazi			žitni potni list v Karlovac		25. 8. 1802			
–	Matija KLUN zdravstveni potni list									
173	Andrej BARTOL	Travnik	14	20	majhna	sam.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
174	Andrej PAJNIČ	Travnik	9	18	majhna	sam.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
175	Simon PAJNIČ	Travnik	11	17	majhna	sam.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
176	Peter ARKO	Dolenja vas	88	33	majhna	sam.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	lončar
–	Franc PAJNIČ	rezidenčno mesto Dunaj			začasni potni list	por.	1. 9. 1802		1/2 leta	
177	Anton ŠILC	Lipovščica	5	30	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovec
178	Štefan RUPERČIČ	Retje	16	32	velika	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovec
179	Miha BARTOL	Retje	19	24	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovec
180	Jakob DEBELAK	Retje	12	39	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovec
181	Jur GREGORIČ	Retje	18	27	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovec
182	Matija KOŠIR	Retje	63	22	velika	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovec
183	Janez MAHORIC	Retje	16	38	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	
184	Andrej BARTOL	Hrib	3	22	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
185	Martin PIRNAT	Sinovica	6	34	velika	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
186	Andrej ČAMPA	Kot	5	19	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
187	Matija ARKO	Dolenji Lazi	4	25	velika	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
–	Miha ILC	žitni potni list					4. 9. 1802			
–	Anton KERNČ	žitni potni list					4. 9. 1802			
–	Anton ILC	žitni potni list					4. 9. 1802			
188	Luka PAHULE	Bukovica	3	35	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
189	Jakob ČAMPA	Vinice	9	35	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
190	Jožef ROJC	Retje	30	33	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
191	Matevž VESEL (Vesseu)	Sodražica	44	28	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
192	Gregor RUS	Travnik	72	31	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
193	Štefan VESEL (Vesseu)	Travnik	63	26	majhna	sam.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
194	Janez IVANČIČ	Retje	58	47	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
195	Simon KERNČ	Retje	9	47	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
196	Gregor DEBELAK	Travnik	25	27	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
197	Blaž LAVRIČ	Retje	2	27	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
198	Valentin VESEL (Vesseu)	Hrib	9	28	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
199	Jerni BARTOL	Hrib	10	22	majhna	sam.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
200	Jurij PAJNIČ	Jurjevica	2	35	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
201	Tomaž VESEL (Vesseu)	Mali Log	21	38	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
202	Štefan VESEL (Vesseu)	Mali Log	21	21	majhna	sam.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
203	Jakob LAVRIČ	Retje	7	26	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
204	Jurij KOŠMERL	Retje	35	23	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
205	Matija KOZINA	Jurjevica	1	60 ⁴⁰	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krzno in svinje
206	Martin KOZINA	Jurjevica	1	17 ⁴¹	majhna	sam.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krzno in svinje
207	Matija PEROVŠEK	Sušje	18	26	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	kramarsko blago

⁴⁰ V izvorniku sta pomotoma zamenjani hišna številka in starost.

⁴¹ Kot v prejšnji opombi.

208	Gregor AMBRO- ŽIČ	Sušje	15	23	velika	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
209	Matija LESAR	Breže	32	38	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
210	Martin TEKAVC	Jurjevica	22	41	majhna	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
211	Anton PUST	Breže	32	38	srednja	por.	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
212	Gregor ZIDAR	Breže	–	–	–	–	11. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
213	župnijski žigi po 15	Slatnik								
214	krajcarjev	Slatnik								
215	Jerni GREGORČ (sic)	Zapotok	16	23	velika	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
216	Peter GREGORIČ	Šegova vas	13	44	srednja	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
217	Lenart KRAJC	Zapuže	2	43	srednja	por.	25. 9. 1802	c. kr. Dežele	1 leto	krošnjarstvo
218	Anton BOH (Woch)	Breže	18	29	majhna	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
219	Anton ŠEGA	Ravni Dol	2	18	majhna	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
220	Simon ŠEGA	Ravni Dol	2	47	majhna	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
221	Janez BARTOL	Jelovec	8	19	majhna	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Matija MALEŠIČ (Malesitsch)	žitni potni list					18. 9. 1802			
222	Simon BAMBIC (Wambitsch)	Travnik	55	25	majhna	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
223	Simon DEBELAK	Travnik	53	33	srednja	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
224	Jurij BENČINA (Wentschina)	Travnik	20	29	majhna	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
225	Matevž PINTAR	Sinovica	5	21	majhna	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
226	Matevž BELAJ (Wellai)	Sodražica	87	33	srednja	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
227	Anton ZIDAR	Breže	20	55	srednja	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
–	Matevž LAVRIČ	študent					20. 9. 1802			
228	Valentn BENČINA (Wentschina)	Travnik	56	25	srednja	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
229	Anton VESEL (Vesseu)	Srednja vas (pri Dragi)	2	20	majhna	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
230	Jernej ARKO	Zamostec	10	54	srednja	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
231	Jakob GORŠE	Mali Log	9	17	srednja	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
232	Štefan BENČINA	Travnik	56	27	majhna	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
233	Karel VAGNER (Wagner)	Travnik	73	30	majhna	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
234	Štefan RUS	Travnik	23	24	majhna	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
235	Jožef VESEL (Ves- seu)	Travnik	12	16	srednja	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
236	Matevž LEVSTEK (Lebstuk)	Travnik	50	23	majhna	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
237	Simon LEVSTEK (Lebstuk)	Travnik	43	24	majhna	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
238	Luka BENČINA	Travnik	54	30	majhna	por.	25. 9. 1802	c. kr. Dežele	1 leto	ročno delo
239	Miha ŠEGA	Šegova vas	16	21	majhna	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
240	Valentin ŠEGA	Šegova vas	8	33	srednja	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
241	Miha BENČINA	Šegova vas	15	22	velika	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
242	Luka ŠEGA	Šegova vas	16	25	–	sam.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
243	Tomaz KOŠIR	Sušje	30	21	–	por.	25. 9. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
244	Gregor HOČEVAR	Slatnik	16	26	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
245	Jur ZORE	Lopata	11	46	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
246	Jur LAVRIČ	Hrib	14	27	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Gregor DEBELAK	Mali Log	14	58	–	por.	26. 11. 1802	Primorska	1 leto	živila
–	Miha PETEK	žitni potni list			–		28. 11. 1802			
247	Matevž KOŠIR	Travnik	32	24	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
248	Jur KRAJC	Travnik	36	21	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
249	Janez KLUN	Gorenja vas	19	41	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
250	Jur TANKO	Zapotok	25	51	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
251	Martin TANKO	Zapotok	26	22	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
252	Gregor GRUDEN	Sušje	4	23	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
253	Janez KNAVS	Travnik	93	21	–	sam.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
254	Janez TURK	Retje	4	22	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
255	Lenart GREGORIČ	Šegova vas	13	28	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina

256	Jurij ČAMPA	Sodražica	30	34	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
257	Matija VIDIC	Jurjevica	31	45	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
258	Tomaž KOŠIR	Zamostec	27	22	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
259	Anton KOVAČIČ	Zamostec	25	30	–	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
260	Mohor VALENTIN	Retje	28	18	–	sam.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	trgovina
261	Jurij PEROVŠEK	Zimarice	42	38	velika	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
262	Jožef MAROLT	Zamostec	4	31	velika	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
263	Jakob BARAGA (Waraga)	Zamostec	9	41	srednja	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Anton ŠEGA	Ravni Dol začasni potni list	2	18			18. 10. 1802	c. kr. dežele	1 mesec (1 Mond)	leseni izdelki
254	Matevž PETRIČ	Otavice	2	17	majhna	sam.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
265	Jurij OBERSTAR	trg Ribnica	41	31	srednja	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
266	Jurij OBERSTAR	Lipovščica	6	19	srednja	sam.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
267	Urban VESEL (Vesseu)	Travnik	11	20	srednja	sam.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	rezani izdelki (les)
268	Franc PAJNIC	Travnik	16	18	srednja	sam.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	južni sadeži
269	Jakob ŠTUPICA (Stupza)	Sinovica	3	39	srednja	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
270	Matevž MARN	Dane	14	47	srednja	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
271	Matija PUCELJ (Puzl)	Sušje	12	42	srednja	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
272	Martin PUCELJ (Puzl)	Vinice	14	21	srednja	sam.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Martin PUCELJ (Puzl)	začasni potni list								
273	Matija ŠEGA	Šegova vas	4	34	srednja	por.	1. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Janez KLUN	Gorenja vas začasni potni list					24. 10. 1802			
–	Gregor GRUDEN	začasni potni list					26. 10. 1802			
–	Anton GNIDCA	zdravstveni potni list					29. 10. 1802			
–	Matija ORAŽEM	Zalužje solni potni list					3. 11. 1802			
274	Anton VESEL (Vesseu)	Retje	18	22	srednja	sam.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
275	Jur VESEL (Vesseu)	Vinice	10	36	srednja	por.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
276	Anton LOVŠIN	Sušje	2	20	majhna	sam.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Jur ZORE	začasni potni list					15. 11. 1802			
–	Anton LOVŠIN	začasni potni list					15. 11. 1802			
277	Matija ČAMPA	Sodražica	34	24	majhna	sam.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
278	Lovrenc GOVŽE	Breg	79	40	srednja	por.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
279	Luka GOVŽE	Breže	17	36	majhna	por.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
280	Janez PRIJATELJ (Perjathu)	Zapotok	6	24	srednja	sam.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
281	Jakob KOŠIR	Kot pri Novi Štifti	13	32	srednja	por.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
282	Matija LESAR	Breg	9	27	velika	por.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	muzikant
283	Gregor VESEL (Vesseu)	Mali Log	24	42	majhna	por.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	muzikant
284	Matevž LEVSTEK (Lebstuk)	Sodražica	18	23	majhna	por.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	muzikant
285	Franc VOLF	Sodražica	50	16	majhna	sam.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	muzikant
286	Jožef GORNIK	Sinovica	5	42	velika	por.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
287	Bolte MARŠIČ	Jelovec	9	20	majhna	sam.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
288	Blaž MIHELIC	Zamostec	11	46	srednja	por.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
289	Andrej ŠEŠARK	Zapotok	10	19	majhna	por.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
290	Andrej LOVŠIN	Vinice	12	53	srednja	por.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
291	Andrej LESAR	Sušje	7	33	srednja	sam.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
292	Janez LESAR	Sušje	7	15	majhna	sam.	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo

293	Anton KOŠIR	Sodražica	16	29	velika	–	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
294	Matija KOŠIR	Sodražica	16	30	srednja	–	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
295	Matija GREGORIČ	Podklanec	7	29	srednja	–	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
296	Jernej ARKO	Sodražica	33	33	srednja	–	24. 11. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Matija GORNIK	Žimarice	22	17	majhna	–	24. 11. 1802	c. kr. dežele	3 mesece	muzikant
297	Matija KOŠIR	Sušje	15	19	srednja	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
298	Tomaž LOVŠIN	Sušje	16	45	srednja	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
299	Tomaž ARKO	Gora	11	20	srednja	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Boštjan CEBIN in [N.] DEJAK	žitni potni list					30. 11. 1802			
–	Andrej KNAVS	žitni potni list					30. 11. 1802			
–	Miha LESAR	Sušje	22	64	srednja	–	9. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
300	Janez DEBELAK	Sodražica	67	20	velika	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
301	Jurij KOŽAR	Slatnik	8	22	srednja	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
302	Luka ROJC	Retje	68	44	srednja	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
303	Simon ČAMPA	Slatnik	11	34	velika	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Jakob DIVJAK	žitni potni list					9. 12. 1802			
–	Jur HOČEVAR	žitni potni list					13. 12. 1802			
304	Jakob LEVSTEK (Lebstuk)	Sodražica	63	25	majhna	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
305	Jakob LOVŠIN	Zamostec	43	27	majhna	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
306	Matija ZAJC	Žimarice	29	22	srednja	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
307	Ignac ARKO	trg Ribnica	33	18	velika	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	ročno delo
308	Anton AMBROŽIČ	Sušje	14	17	majhna	–	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
309	Gregor ZAJC	Goriča vas	11	20	velika	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
310	Jožef LEVSTEK (Lebstuk)	Globel	8	30	majhna	sam.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
311	Peter TANKO	Kot	19	34	srednja	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
312	Miha TANKO	Kot	15	46	majhna	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Matija ZAJC	začasni potni list	29	22			24. 12. 1802			
313	Matija ARKO	Zamostec	10	22	majhna	sam.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
314	Bolte DERNAC	Zamostec	6	51	srednja	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
315	Gregor PUCELJ (Puzl)	Vinice	21	39	srednja	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
316	Bolte CVAR	trg [Ribnica]	30	34	srednja	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
–	Gregor SAMSA	žitni potni list					2. 1. 1803			
–	Vencel LAVRIC	žitni potni list					2. 1. 1803			
–	Primož RUS	žitni potni list					2. 1. 1803			
–	Anton VESEL (Vesseu)	žitni potni list					2. 1. 1803			
317	Matija KOVAČIČ	Vinice	25	45	velika	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
318	Anton PUCELJ (Puzl)	Sušje	10	53	velika	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
319	Martin LESAR	Jurjevica	8	50	srednja	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
320	Jakob MERTIČ	Vinice	2	34	srednja	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
321	Miha PINTAR	Sinovica	5	29	srednja	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
322	Matija MIHELIC	Kot	1	23	srednja	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
323	Jurij ARKO	Breže	5	31	srednja	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
324	Anton ČAMPA	Vinice	9	29	velika	sam.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
325	Andrej BOH (Woch)	Sodražica	34	26	majhna	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
326	Anton ORAŽEM (Eraschem)	Zamostec	24	31	majhna	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
327	Andrej ARKO	Nova Štifta	2	20	velika	sam.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
328	Bolte ARKO	Nova Štifta	2	17	srednja	sam.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
329	Jožef ANDOLŠEK	Jelovec	3	18	srednja	sam.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
330	Andrej VESEL (Vesseu)	Globel	10	21	srednja	por.	31. 12. 1802	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Anton KNAVS	žitni potni list					3. 1. 1803			
–	Jur LESAR	Jurjevica začasni potni list					4. 1. 1803			
–	župnija Ribnica povrne 5 žigov po 15 krajcarjev									

–	Jakob LOVŠIN	začasni potni list					–			
–	Anton KOŠIR	začasni potni list vojak					5. 1. 1803			
–	Jur ŠTUPICA (Stupza)	žitni potni list					7. 1. 1803			
–	Anton ORAŽEM	žitni potni list					7. 1. 1803			
–	Matija MALEŠIČ (Malesitsch)	žitni potni list					7. 1. 1803			
–	Anton ŠILC	žitni potni list					7. 1. 1803			
–	Anton ILC	žitni potni list					8. 1. 1803			
–	Jakob NOSAN	žitni potni list					8. 1. 1803			
–	Andrej KOŠIR	žitni potni list					8. 1. 1803			
–	Matija KOŠMERL	žitni potni list					8. 1. 1803			
–	Matija KNAVS	žitni potni list					8. 1. 1803			
–	Tomaz ZBASNIK	žitni potni list					8. 1. 1803			
–	Matevž MARŠIČ	žitni potni list					8. 1. 1803			
–	Urban KOŠIR	žitni potni list					8. 1. 1803			
–	Jakob RUS	žitni potni list					5. 1. 1803			
–	Jur RUS	žitni potni list					5. 1. 1803			
–	Simon ČAMPA	žitni potni list					5. 1. 1803			
–	Jakob LEVSTEK (Lebstuk)	žitni potni list					5. 1. 1803			
–	Marko ARKO	žitni potni list					5. 1. 1803			
–	Jožef VIDIC	žitni potni list					5. 1. 1803			
–	Tomaz ARKO	žitni potni list					5. 1. 1803			
–	Anton ARKO	žitni potni list					5. 1. 1803			
–	Mihael AMBROŽIČ	žitni potni list					9. 1. 1803			
–	Sebastjan POŽAR	žitni potni list					9. 1. 1803			
–	Lovrenc PUCELJ (Puzl) in Gregor VESEL (Vesseu)	žitni potni list					26. 1. 1803			
–	Jurij ARKO	žitni potni list					27. 1. 1803			
–	Jožef ARKO	žitni potni list					27. 1. 1803			
–	Matija MALEŠIČ in Matevž LOVŠIN	žitni potni list					27. 1. 1803			
–	Jurij ARKO	žitni potni list					28. 1. 1803			
–	Janez ČAMPA	žitni potni list					28. 1. 1803			
–	Matija DEJAK	žitni potni list					3. 2. 1803			
–	Urban KNAVS	žitni potni list					8. 2. 1803			
–	Anton BOH (Woch)	žitni potni list					14. 2. 1803			
–	Marko CVAR	žitni potni list					17. 2. 1803			
–	Štefan AMBROŽIČ	začasni potni list					24. 2. 1803			
331	Štefan AMBROŽIČ	Sušje	5	52	velika	por.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	trgovec s sadeži
332	Blaž HUDOLIN	Sodražica	22	36	velika	por.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	rezani izdelki (les)
333	Janez AMBROŽIČ	Goriča vas	12	27	srednja	por.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
334	Jožef ARKO	Lipovščica	7	20	majhna	sam.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
335	Jakob in Janez DETONI	trg Ribnica	31	30	srednja	sam.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	rezani izdelki (les)
336	Jur VESEL (Vesseu)	Jurjevica	8	15	srednja	sam.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
337	Andrej CVAR	Jurjevica	30	16	srednja	sam.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
338	Jožef PUCELJ (Puzl)	trg Ribnica	103	26	majhna	sam.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	krojaški izdelki
339	Jur ČELEŠNIK	trg Ribnica	–	24	majhna	sam.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	krojaški izdelki
340	Matija KLUN	Zamostec	26	16	majhna	sam.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
341	Gregor KLUN	Zamostec	26	57	srednja	por.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
342	Martin PINTAR	Zlebič	4	34	majhna	por.	1. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Tomaz LOVŠIN	žitni potni list					7. 3. 1803			
–	Matevž LOŽAR	žitni potni list					10. 3. 1803			
–	Andrej LOŽAR	žitni potni list					10. 3. 1803			
–	Jožef PUCELJ (Puzl)	začasni potni list					12. 3. 1803			

–	Simon NOSAN	časni potni list						13. 3. 1803			
–	Jur ČELEŠNIK	časni potni list						15. 3. 1803			
343	Gregor ČAMPA	Hrovača	26	31	srednja	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
344	Andrej DEJAK	Sušje	6	60	srednja	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
345	Janez ŠMALC	trg Ribnica	48	25	velika	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
346	Anton PUCELJ (Puzl)	Slatnik	23	19	srednja	sam.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
347	Mihael BELAJ (Wellai)	Sinovica	2	29	srednja	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	rezani izdelki (les)
348	Matija PUCELJ (Puzl)	Sinovica	7	30	srednja	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
349	Jakob PRIJATELJ (Perjathu)	Sinovica	2	26	velika	sam.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
350	Štefan AMBROŽIČ	Sušje	19	22	majhna	sam.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	sadeži
351	Jurij PUCELJ (Puzl)	Kot	12	28	majhna	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	sadeži
352	Lukas TROPE	Lipovščica	13	41	srednja	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	sadeži
353	Matevž CVAR	Gorenji Lazi	2	42				31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	sadeži
354	Gregor ŠILC	Gorenji Lazi	1	28	majhna	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	sadeži
355	Janez KOZINA	Zapotok	10	18	srednja	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	sadeži
–	Baltazar MARŠIČ	časni potni list						29. 3. 1803			sadeži
356	Franc PAJNIČ	Travnik	10	38	majhna	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	sadeži
357	Jakob TERDAN	Sušje	24	18	majhna	sam.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	sadeži
358	Matija ŠILC	Kot	17	49	srednja	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
359	Gregor LOVŠIN	Breže	30	35	majhna	por.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
360	Štefan MARŠIČ	Žimarice	–	–	–	–		8. 4. 1803	–	–	leseni izdelki
361	Matija LOVŠIN	Sušje	8	18	srednja	sam.		31. 3. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Tomaž VESEL (Vesseu), Gašper LEVSTEK (Lebstuk)	Travnik	–	–	–	–		15. 4. 1803	–	–	–
362	Matija ČEŠAREK (Scheschark)	Zapotok	26	24	srednja	sam.		1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
363	Jakob LOVŠIN	Zapotok	20	22	majhna	por.		1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
364	Jur LOVŠIN	Zapotok	20	19	majhna	sam.		1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
365	Jožef TANKO	Kot	1	24	majhna	por.		1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
366	Jožef TERDAN	Sušje	28	28	srednja	por.		1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
367	Anton LOVŠIN	Zamostec	49	34	srednja	por.		1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
368	Jur LOVŠIN	Sušje	2	19	srednja	sam.		1. 5. 1803	c. kr. Dežele	1 leto	leseni izdelki
369	Anton PUCELJ (Puzl)	Gorenja vas	9	21	srednja	por.		1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Jakob TERDAN	časni potni list						19. 4. 1803			leseni izdelki
370	Miha POŽAR	Globel	15	20	srednja	sam.		–	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Franc DEJAK	trgovec z živino			mitninska pre-pustnica			2. 4. 1803			
–	Jur PAJNIČ	trgovec z živino			mitninska pre-pustnica			2. 4. 1803			
–	Jožef PAJNIČ	trgovec z živino			mitninska pre-pustnica			2. 4. 1803			
–	Franc KOPLAN	trgovec z živino			mitninska pre-pustnica			2. 4. 1803			
–	Gregor KOVAČIČ	trgovec z živino			mitninska pre-pustnica			2. 4. 1803			
–	Matevž KOZINA	trgovec z živino			mitninska pre-pustnica			2. 4. 1803			
–	Andrej LOVŠIN	trgovec z živino			mitninska pre-pustnica			2. 4. 1803			

–	Anton JAMNIK	trgovec z živino			mitnin- ska pre- pustnica		2. 4. 1803			
371	Štefan LOVŠIN	Jurjevica	23	34	srednja	por.	–	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Luka LOVŠIN	Ravni Dol začasni potni list					24. 4. 1803			
372	Jožef BEVKA (Weuka)	Lipovščica	9	33	majhna	por.	–	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Jakob PRIJATELJ (Perjathu)	začasni potni list					2. 5. 1803			
–	Anton PUCELJ (Puzl)	začasni potni list					2. 5. 1803			
373	Anton LOVŠIN	Slatnik	6	24	majhna	por.	1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
374	Miha LOVŠIN	Slatnik	5	33	majhna	por.	1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
375	Luka MIHELIC	Breže	17	25	srednja	sam.	1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
376	Luka TROPE	Slatnik	8	18	srednja	por.	1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
377	Matja ČAMPA	Slatnik	26	29	srednja	por.	1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Anton PODRAŽE	Slatnik	2				9. 5. 1803	do konca junija		
378	Anton TANKO	Slatnik	10	18	majhna	sam.	1. 5. 1803	c. kr. dežele	1 leto	krošnjarstvo
379	Janez BEVKA (Weuka)	Dane	23	42	majhna	por.	–	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
380	Jernej ARKO	Zamostec	42	30	majhna	por.	–	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
–	Jožef TANKO	začasni potni list					16. 5. 1803			
381	Mihael ARKO	Breže	31	33	srednja	por.	–	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki
382	Matija MIHELIC	Gorenji Lazi	5	24	srednja	por.	–	c. kr. dežele	1 leto	leseni izdelki

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati: N 232, N 278.

AS 774, Gospodstvo Ribnica: knj. 16, šk. 13, 41 in 47.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige: šk. 521 in 522.

LITERATURA

Bras, Ljudmila: Krošnjarstvo, geslo v: *Enciklopedija Slovenije. 6. zvezek*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 40–41.

Bras, Ljudmila: Suha roba, geslo v: *Enciklopedija Slovenije. 12. zvezek*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 371–372.

Črnivec, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.

Haupt-Ausweis über die Einteilung des Laibacher Gouvernements in Provinzen, Kreise, Sektionen, Bezirksobrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser und Seelenzahl in Jahre 1817. [Laibach, 1817].

Juričič Čargo, Danijela in Lilijana Žnidaršič Golec: *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije, Zvezek 1: Urbarji v Zbirki urbarjev in fondih zemljiških gospodstev*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.

Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Za natis priredil Josip Lesar. Buenos Aires: Editorial Baraga S. R. L., 1976.

Smole, Majda: *Graščina Ribnica* (Graščinski arhivi, Zvezek 4). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1980.

Šega, Polona: Ribniški krošnjarji v tujem in v domačem okolju. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 38 (1998), št. 1–2, str. 6–11.

Trošt, Janko: Ribniška suha roba v lesni domači obrti. *Slovenski etnograf* 3/4 (1950/51), str. 28–67.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Reisende Reifnizer am Beginn des 19. Jahrhunderts. Verkäufer von Holzwaren, Hausierer (Kraxenträger) und andere Reisende aus dem Raum Reifniz im Lichte eines Verzeichnisses von Reisepässen aus den Jahren 1802 und 1803

Der Beitrag widmet sich einem Verzeichnis von Reisepässen, die im Jahre 1802 und in den ersten fünf Monaten des Jahres 1803 von der Grundherrschaft Ribnica (Reifniz) ausgestellt wurden. Die im Verzeichnis vorhandenen Daten über die Antragsteller der Reisepässe sind meistens sehr inhaltsreich: Name und Vorname, Wohnort, Alter, die körperliche Konstitution, Personalstand (ledig oder verheiratet), Zielort und Reisezweck sowie die Höhe der bezahlten Gebühren. Obwohl die Angaben über den Zweck der Reise bzw. über die Art des Reisepasses eher pauschal sind und als Zielorte in der Regel alle kaiserlich-königlichen Länder vorkamen, ist das Verzeichnis eine ausgezeichnete Quelle über die Herkunftsorte, Alter und die soziale Struktur von Burschen und Männern, die sich am Beginn des 19. Jahrhunderts saisonal mit dem Handel, vor allem mit dem Verkauf von zu Hause erzeugten Holzserzeugnissen (»suha roba«) und als Hausierer betätigten. Die beiden Tätigkeiten, die man auf Grundlage der hier behandelten Quelle schwer voneinander trennen kann – meistens handelt es sich um eine einzige Tätigkeit – sind im slowenischen Raum eben besonders typisch für das Gebiet Reifniz, deshalb ist das Verzeichnis der Reisepässe umso eine wertvollere historische Quelle.

Das Verzeichnis ist jedenfalls die Abschrift eines Teiles eines Protokolls über die Reisepässe, den die Reifnizer Grundherrschaft in tabellarischer Form durch längere Zeit führte. Prinzipiell wurden alle Rubriken nur bei Reisepässen mit einer Gültigkeitsdauer von einem Jahr ausgefüllt. In den beiden Jahren waren das zusammen 384 bzw. 542 Anträge. Das betraf größtenteils jene Männer, die zu Hause erzeugte Gegenstände aus Holz oder andere Erzeugnisse

zum Verkauf anboten und sie in Tragen (»Kraxen«) von Ort zu Ort trugen. Andere Reisepässe wurden für kürzere Dauer ausgestellt, bis zu maximal einem halben Jahr. Darunter waren Reisepässe für Getreide, Vieh, Schweine, Holz, Fett und Salz sowie Freipässe. Reisepässe wurden ausschließlich an Männer vergeben, immer einzeln, nur ausnahmsweise erscheint ein Dokument für zwei Personen gemeinsam.

Das Verzeichnis der ausgestellten Reisepässe wird in der Beilage in slowenischer Übersetzung abgedruckt. Das Verzeichnis ermöglicht, sich ein überzeugendes Bild eines Reifnizers als wandernden Verkäufer von Holzwaren, die in heimischer Produktion hergestellt worden waren, zu machen. Eben diese Personen waren die allermeisten Empfänger der ein Jahr gültigen Reisepässe.

Ein interessantes Bild zeigt sich bei der Altersstruktur und beim Personalstand der Antragsteller für den ein Jahr gültigen Reisepass. Im Jahre 1802 (für dieses Jahr sind die Daten vollständig) war ein gutes Fünftel zwischen 15 und 20 Jahre alt, die zahlenmäßig größte Gruppe war im Alter zwischen 21 und 30 Jahren und umfasste fast zwei Fünftel aller Antragsteller, die Gruppe 31–40 ein schwaches Viertel, während ältere als 40 Jahre nur ein Sechstel ausmachten. Nach dem 55. Lebensjahr war eine solche Reise eine große Ausnahme. Parallel zum Lebensalter stieg auch der Anteil der verheirateten Personen. Im Ganzen betrachtet findet sich unter den Antragstellern ein gutes Drittel lediger, vor allem jüngerer Personen, und gut drei Fünftel verheirateter Männer. Der typische Reifnizer Hausierer war demnach nicht ein reifer Mann mit Schnurbart mittleren oder älteren Alters, verheiratet mit einem Haufen Kinder, sondern ein kräftiger junger Mann in den Jahren, in denen er erst auf der Suche nach einer Lebenspartnerin war und er gewöhnlich noch nicht über eigenen Besitz verfügte.

Die geographische Zugehörigkeit der einjährigen Reisepassbezieher entspricht sehr stark jenem Bild aus späterer Zeit, aus der zweiten Hälfte des 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, als das Zentrum der Holzwarenerzeugung (»suha roba«) das Gebiet von Sodražica war (nördlich von Ribnica/Reifniz). Ein sehr ähnliches Bild zeichnet gut ein Jahrhundert früher auch J. W. Valvasor in der *Ehre des Herzogtums Krain* (1689).

1.04 Strokovni članek

UDK 908:27-774(497.434Ribnica)"1822"

Prejeto: 20. 6. 2018

Blaž Otrinmag., arhivski svetovalec, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Krekov trg 1, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: blaz.otrin@rkcc.si

Topografsko-zgodovinski opis župnije Ribnica, vikariata Sodražica in lokalije Dolenja vas pri Ribnici iz leta 1822

IZVLEČEK

V letih 1821–1823 je na pobudo ljubljanskega škofa Avgüstina Gruberja na podlagi navodil, ki jih je podal škofijski konzistorij, nastala serija topografsko-zgodovinskih opisov župnij. Leta 1822 so tako nastali opisi župnije Ribnica, vikariata Sodražica in lokalije Dolenja vas pri Ribnici, ki so v prevodu predstavljene v tem sestavku. Iz njih so razvidni gospodarski in verski utrip krajev, nastanek šolstva, zapisi izročil o izstopajočih dogodkih, gradnjah cerkva itd. Zelo ostre, a hkrati zabavne so ocene značaja in nravi tamkajšnjih prebivalcev. Opisi so po obsegu in kakovosti različni, a so pravi biseri lokalne zgodovine, saj poročajo tudi o dogodkih, ki niso omenjeni nikjer drugje.

KLJUČNE BESEDE

Sodražica, Dolenja vas pri Ribnici, Ribnica, Nova Štifta, Gora pri Sodražici, zgodovina župnij

ABSTRACT

TOPOGRAPHICAL AND HISTORICAL DESCRIPTION OF THE PARISH OF RIBNICA, THE VICARLATE OF SODRAŽICA AND THE LOCAL CHAPLAINCY OF DOLENJA VAS PRI RIBNICI (1822)

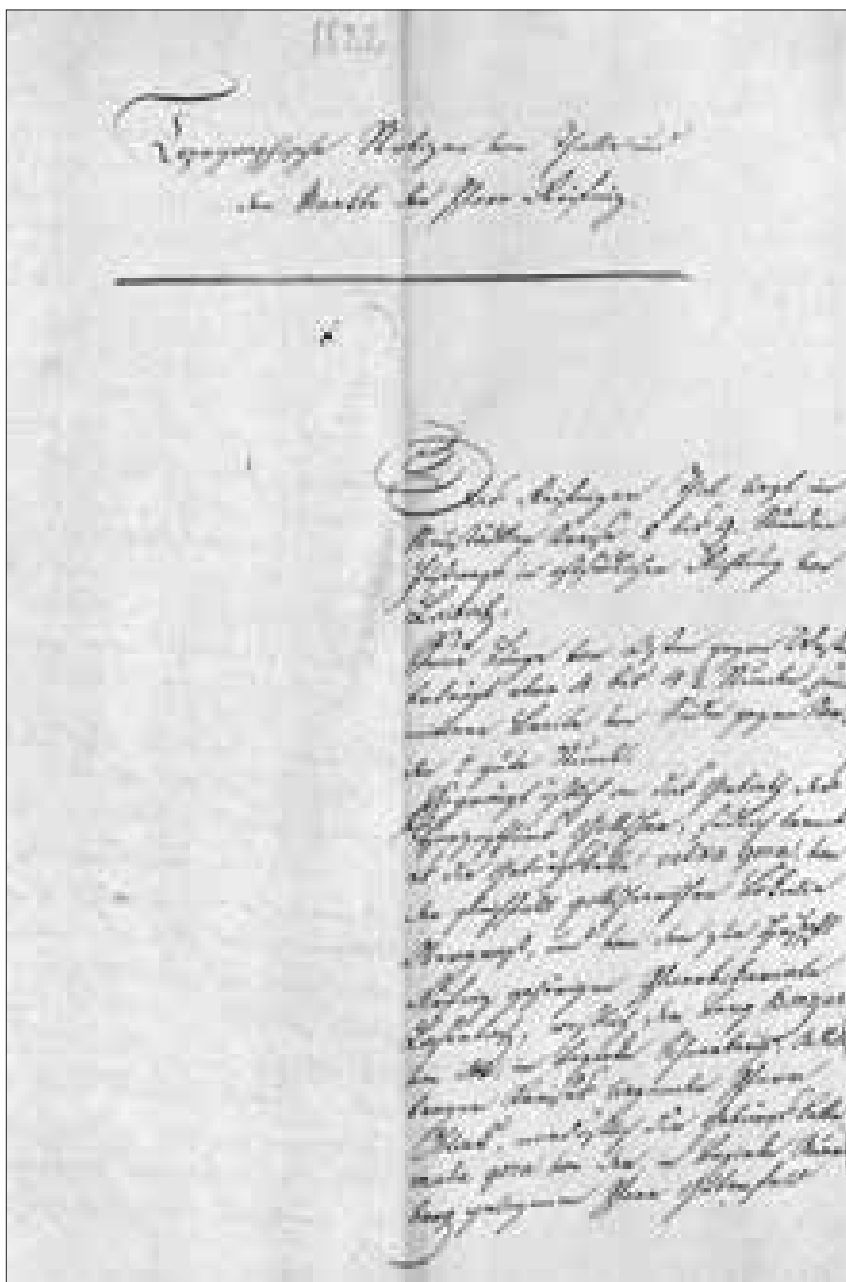
In the period of 1821–1823, a series of topographical and historical descriptions of parishes was produced on the initiative of the Bishop of Ljubljana Avgustin Gruber and following the instructions set by the diocesan consistory. The descriptions of the parish of Ribnica, the vicariate of Sodražica, and the local chaplaincy of Dolenja vas pri Ribnici, which are presented here in translation, were compiled in 1822. They provide an account of local economic and religious life, the beginning of education, as well as records concerning extraordinary events, church construction, and so forth. Character portrayals of the local population are at once harsh and amusing. Although varying in quality and scope, the descriptions are true gems of local history, as they also report on events that cannot be found anywhere else.

KEY WORDS

Sodražica, Dolenja vas pri Ribnici, Ribnica, Nova Štifta, Gora pri Sodražici, history of parishes

V letih 1821–1823 je na pobudo ljubljanskega škofa Avgušтина Janeza Jožefa Gruberja nastala serija topografsko-zgodovinskih opisov župnij. Škof Gruber je s podatki in opisi želel priti do zgodovinskega opisa škofije, ki bi pripomogel k poznavanju zgodovine dežele in bil v slavo škofiji.¹ Žal svoje namere ni utegnil dokončati oz. je bila le delno izvršena, saj je bil leta 1823 imenovan za knezonadškofa v Salzburgu, kamor je iz Ljubljane odšel v prvih dneh leta 1824.²

Gruber je v letih 1821–1823 vizitiral dvanajst od skupno devetnajstih dekanij, kolikor jih je bilo tedaj v ljubljanski škofiji. Do danes se je ohranilo 74 opisov dušnopastirskih postojank, vseh postojank skupaj pa je bilo tedaj v ljubljanski škofiji 250. Opisi so po obsegu in kakovosti različni, mnogi izmed njih pa so pravi biseri za lokalno zgodovino, saj poročajo o podatkih, ki niso navedeni nikjer drugje oz. so zelo slikoviti in zanimivi. Opisi so tudi prvi poizkus celostnega opisa zgodovine župnij in jih lahko uvrstimo v čas začetne-

Prva stran Topografskih zapisov o dolini in trgu župnije Ribnica (NŠAL 10, Ribnica, 1822).

¹ NŠAL 4, šk. 101, f. 28/38, št. 580, 4. 5. 1821.

² Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 270, 271.

ga vala historizma, ki je v središče zgodovinskih raziskav postavil kritiko pisnih virov, to pa je postopoma pripeljalo do sistematičnega zbiranja in vrednotenja arhivskega gradiva. V dopisu duhovnikom iz leta 1821 je ordinariat izrecno navedel, naj črpajo iz župnijskih spisov in le iz verodostojnega izročila ter naj popišejo vse zgodovinske napise na spomenikih.³

Opisi so nastali na podlagi opornih točk oz. vprašalnika, ki ga je škofijski konzistorij poslal dekanom in je vseboval sledeče točke:

1) Kraj, temperatura, rodovitnost tal, starost in ime kraja: število hiš in prebivalcev, njihova glavna gospodarska panoga (*Hauptnahrungszweig*), odličnost njihovega značaja. Ali je reformacija tam pustila sledi? Kdaj je bila dosežena vrnitev h katoliški veri? Ali obstaja kak ubožni zavod? Ali je tam kak gospodski grad, ki se lahko ponaša s starostjo in znamenitostmi?

2) Župnija in župnijska cerkev. Sledovi obstoja iz najstarejših listin. Kateri škofiji je prej pripadala? Kakovost cerkve in njena lega, patrocini in patronat. Ali je v fari in cerkvi kdaj gorelo, je trpela zaradi protestantizma, turških vpadov ali česa podobnega? Ali so v cerkvi in župniji prisotne antikvitete, pomembne listine in predvsem avtentične relikvije? Kako daleč segajo najstarejši protokoli? Vrstni red gospodov župnikov, kolikor daleč dopuščajo podatki, in opazke o njihovih najodličnejših zaslugah. Ali so prisotne grobnice, pomembne za zgodovino, napisi in podobno? Podružnične vasi in podružnične cerkve in kaj znamenitega prihaja od tam?

3) Šola. Od kdaj? Ali so sledovi kake šole iz starih časov? Njeno stanje.⁴

22. aprila 1822 je škofijski konzistorij dekanom v Vačah, Smartnem pri Litiji, Ribnici in Kočevju naznanil, da bosta birma in vizitacija tisto leto v njihovi dekaniji, točne datume pa jim je sporočil 5. avgusta.⁵ Konec avgusta in v začetku septembra 1822 je škof vizitiral dekanijo Ribnica, ki je bila takrat zelo obsežna in je pokrivala tudi velik del Suhe krajine. K dekaniji je spadalo enajst dušnopastirskih postojank: župniji Ribnica in Dobropolje, vikariati Sodražica, Loški Potok, Ambrus, Struge, Velike Lašče in Hinje ter lokalije Dolenja vas pri Ribnici, Sv. Gregor in Rob. Ob vizitaciji so duhovniki oddali tudi opise župnij. Za dekanijo Ribnica so ohranjeni vsi, razen lokalije Rob. Kaj je vzrok temu manku, ni znano; morda lokalni duhovnik opisa preprosto ni sestavil ali pa se je kasneje izgubil. Navodila je ribniški dekan verjetno prejel že aprila, tako da so imeli duhovniki nekaj mesecev časa za pisanje. Iz opisov je razvidno, da je prvo besedilo sestavil dekan v Ribnici, ostali pa so mu sledili.

V tem sestavku bomo predstavili tri dušnopastirske postojanke, in sicer župnijo Ribnica, vikariat Sodražica in lokalijo Dolenja vas pri Ribnici, ki so bile pred preureditvijo župnij del prazžupnije Ribnica in se tudi najbolj pokrivajo s krajevno opredelitvijo Ribniško.

Omenjeni opisi se po kakovosti razlikujejo, saj opis Dolenje vasi v izvorniku obsega le tri, Ribnica enajst, Sodražica pa kar petnajst strani, priložen pa je celo lično izdelan zemljevid vikariata z vrisanimi mejami ter skicami cerkva, gradov in vasi. Iz opisov so razvidni gospodarski in verski utrip krajev, nastanek šolstva, velika revščina, ki se je zrcalila v skromni prehrani, katere glavna oz. skoraj edina sestavina je bil krompir, ter izročila o izstopajočih dogodkih in gradnji cerkva. Zelo ostre, a hkrati zabavne so ocene značaja in nravi tamkajšnjih prebivalcev, kar pa ne čudi, saj je šlo za čas, ko je v Cerkvi prevladoval moralni rigorizem. Opis vikariata Sodražica je bil osnova za pisanje kronike, ki so jo od takrat naprej pisali v Sodražici.

Pisci vseh treh besedil so bili takratni predstojniki dušnopastirskih postojank. Župnijo Ribnica je opisal dekan Valentin Prešeren (1779–1833), stric Franceta Prešerna, ki je v Ribnici služboval med letoma 1819 in 1833; opis Sodražice je prispeval vikar Matevž Kavčič (1783–1850), ki je v Sodražico prišel šele oktobra 1821, a se je v kratkem času očitno zadosti vživel v okolje, da je lahko napisal imeniten opis. Kavčič sicer ni podpisan, a je iz rokopisa nedvoumno, da gre za njegovo roko. Dolenjo vas je opisal lokalni kaplan Martin Kagnus (1779–1836), ki je tam deloval med letoma 1817 in 1836.⁶

Izvorno besedilo je napisano v nemščini, deli besedila pa v latinščini, a le, ko je šlo za prepis napisov oz. dokumentov. Spodaj objavljeno besedilo je prevod iz nemščine, latinščina je ohranjena, ker gre za prepis dokumentov, prevod pa je v opombi.⁷ Besede v oglatem oklepaju so prepis originalnega besedila, bralcu pa bodo v pomoč pri razumevanju teksta, saj gre ponekod za zelo redko oz. specifično uporabljene izraze. V oglatem oklepaju so tudi originalni priimki, ko se prvič pojavijo v tekstu. Originalni teksti so v fondu NŠAL 10, Škofijski arhiv Ljubljana, župnije, pod gesli: Ribnica, Sodražica in Dolenja vas pri Ribnici za leto 1822.

Topografski zapisi o dolini in trgu župnije Ribnica

Ribniška dolina leži v novomeškem okrožju, osem do devet ur hoda od Ljubljane proti jugovzhodu. Njena dolžina od vzhoda proti zahodu znaša okoli štiri do štiri-

³ Več o kontekstu nastanka in opisih gl. Otrin, Prizadevanje, str. 95–110.

⁴ NŠAL 4, šk. 101, f. 28/38, št. 580, 4. 5. 1821.

⁵ NŠAL 4, protokol škofijske pisarne 1819–22, 22. 4. 1822, št. 441, 5. 8. 1822, št. 761.

⁶ NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, Dolenja vas pri Ribnici, Ribnica, Sodražica.

⁷ Za prevode iz latinščine se zahvaljujem sodelavki Julijani Visočnik.

ri ure in pol hoda, njena povprečna širina od juga proti severu pa je dobra ura hoda. Na vzhodu meji na območje vojvodine Kočevske, gorska veriga Velika gora jo južno loči od kočevske lokalije Gornja Trava in od gospostvu Ribnica pripadajočega župnijskega vikariata Loški Potok, zahodno jo hrib Boncar [Berg Bonzar]⁸ loči od župnije Bloke, ki leži v okraju Snežnik, v okrožju Postojna, severovzhodno jo gorska veriga Mala gora loči od župnije Dobropolje, ki leži v okraju Turjak, in župnijskega vikariata Struge ali od tako imenovane Sube krajine, in končno jo proti severu hriba Žrnovec [Shernouz] in Šoba [Shoba] ločita od lokalije sv. Gregor, ki pripada okraju Ribnica in glavni občini Lašče.

Ker dolina leži razmeroma visoko, je klima precej hladnejša, tako da tu plodovi zrastejo štirinajst do dvajset dni kasneje kot ob bregovih reke Krke. Tu ni vinogradov in ajde, po pšenici lahko na strnišču pridelajo le ozimni ječmen ali kvečjemu rž, vendar uspeh ni zagotovljen.

Sicer je zrak suh in zdrav, tla so razmeroma rodovitna, z izjemo nekaterih močvirij in skalne okolice. Veliko je svežih izvirov in potokov, bogatih z ribami, ki se vsi ponovno izgubijo v podzemlje. Vseskozi dobro uspevata pšenica in koruza [Kukurutz]. Tod odlično uspeva krompir, ki je glavna prehrana prebivalcev in ga zelo pogosto gojijo, saj prinaša raznovrstne okusne plodove.

Ime kraja Ribnica [Reifniz] v deželni jeziku [Ribbenza] prihaja od z ribami bogatega potoka z istim imenom, ki izvira pol ure stran od trga in se po dveh urah toka pri Dolenji vasi pogrezne v zemljo.

Grad gospostva Ortnek in propadajoča razvalina gradu Breg, ki je združena z gospostvom Ribnica, dajeta dolini z dolgim odprtim pogledom na kočevsko mejo romantično podobo.

Cerkev in grad v Ribnici, detajl z zemljevida vikariata Sodražica za leto 1822 (NŠAL 10, Sodražica, 1822).

Prebivalci doline (približno 8.000) živijo v trgu Ribnica in v 39 vaseh, ki pripadajo deloma župniji Ribnica, deloma pa župnijskemu vikariatu Sodražica in lokaliji Dolenja vas, ki sta se izločila iz Ribnice. Vsi so Slovani in se od ostalih Kranjcev razlikujejo tako po čisti govorici ter po oblačilih, načinu življenja in navadah.

O njihovem značaju v glavnem ne morem reči nič dobrega, čeprav je veliko poštenih in miroljubnih prebivalcev. Izstopajoče poteze njihovega značaja so lakomiselnost, hinavščina, preklinjanje, prepirljivost, nagnjenost k goljufiji in poželjivost. Nasprotno od tega posedujejo veliko spretnosti in delavnosti ter jim ne moremo odreči talentov in bistroumnosti.

Pridelki od zemlje ne zadoščajo za številno prebivalstvo, zato se kmetje poleg poljedelstva ukvarjajo še z nadomestno obrtjo, pri čemer prednjači izdelovanje lesenih rešet in reta, sledi pa lončarstvo.

Domnevamo, da izdelovalci suhe robe [Reutermacher], ki jih najdemo v vikariatu Sodražica in v velikem delu župnije Ribnica ter s svojo robo krošnjarijo po vsej Hrvaški, Slavoniji, spodnji Madžarski, Stajerski, Koroški, Salzburški, Tirolski, Furlaniji, Istri in Dalmaciji, domov prinesejo denar in denarno vrednost v višini najmanj 10.000.

Nič manj v dolino ne pride od lončarstva, s katerim se ukvarja več kot 200 ljudi, v glavnem iz Dolenje vasi, in prinese od 6 do 8.000 goldinarjev CM.⁹ Največ izdelajo črne posode [schwarzes Erdgeschirr] z domačim vretenom, dokončajo jo z različnimi stroji, nato pa jo delno s konji [Saminpferden] in delno z vozovi dobavljajo na Hrvaško, v Istro, Trst in Furlanijo.

Poleg tega številni Ribničani prodajajo moko in živila v Trst.

Preden se je v trgu Ribnica razcvetela suha roba, so številni navadni ljudje na Hrvaško in Štajersko prodajali ovčje kože, tudi Ribničani so polhove kože predelovali v tako imenovane poljske plošče [Billichtaferln], ki so jih kot najljubšo kosmato podvolako [Rauchfutter] prodajali predvsem na Nizozemsko in v cesarstvo, vendar je kot žrtev mode njihova vrednost močno padla.

Religija je tu tako kot povsod po Kranjskem katoliška; ni mogoče najti niti najmanjše sledi, da bi tu bila nekoč sprejeta reformacija, kar tudi ni prav verjetno, ker bi se sicer verjetno ohranilo kako izročilo, kot recimo v sosednjih gospostvih Ortnek in Turjak, kjer lahko še dandanes vidimo luteranske kapele.

Večina Ribničanov, z izjemo nekaterih, ki dajatve plačujejo župniji Ribnica in gospostvu Ortnek, je podložnikov gospostva Ribnica, ki ima sedež v trgu Ribnica. Gospostvo je nekoč pripadalo grofom Kobenzlom, od leta 1810 pa po nakupu od prejšnjih lastnikov pripada gospodu Antonu Rudežu [Rudesch].

Trg Ribnica ima 150 hiš in približno 1000 prebivalcev; prevladujejo kmetje in obrtniki različnih poklicev, pri čemer je največ suhorobarjev in usnarjev. V

⁸ V zapisu je navedeno [Berg Bonzar]. Danes je Boncar zaselek na pobočju gore Drnik, ki predstavlja tudi zahodno mejo župnije.

⁹ Konvencijske valute.

njem razen zelo dobro opremljenega gradu, župnijske cerkve in župnišča ni pomembne stavbe.

Gospodski grad [Das herrschaft. Schloss] je verjetno zelo star, a je po požarih in poznejših popravilih doživel velike spremembe in danes ponuja le malo znamenitosti, v njem ni nobenega zgodovinskega spomenika, v njegovih arhivih pa ni mogoče najti niti ene listine, ki bi segala dlje od 16. stoletja.

Župnija Ribnica je pod deželnoknežjim patronatom in je nesporno ena najstarejših v deželi. To je razvidno že iz dejstva, da je bil tu pred ukinitvijo arhidiakonata vedno sedež dolenskih nadduhovnikov, v stari, v župnišču najdeni listini iz leta 1427 pa lahko preberemo, da je bil usakokratni ribniški arhidiakon vedno patron tega beneficija. Čas njenega nastanka, tako kot njena starejša zgodovina, je zaradi popolne odsotnosti podatkov in listin zavrit v globoko temo, ki jo malo osvetli le Valvasorjeva kronika. Gotovo je to, da je včasih ta okoliš spadal pod oglejski patriarhat, leta 1751, ob ukinitvi oglejskega patriarhata, je prišel pod nadškofijo Gorica in končno leta 1788 pod škofijo Ljubljana.

Župnijska cerkev stoji sredi trga Ribnica in je posvečena svetemu Štefanu, papežu. Ko je skupaj z večjim delom trga Ribnica leta 1778 pogorela, je bila glede na v cerkvi najdeni napis (*Destruktio CrVDeLI In CendIo pIetate renoVatVr*)¹⁰ na novo zgrajena leta 1780. Gradbeni slog cerkve ni nič posebnega. Cerkev ne brani znamenitih listin, napisov, grobnic, relikvij ali kakršnih koli zgodovinskih spomenikov. Enako velja za vse podružnice: sv. Trojica v Hrovači, sv. Marija v Goriči vasi, sv. Lenart v Nemški vasi, sv. Frančišek Ksaverij v Sajevcu, sv. Križ v Jurjevici, sv. Tomaž v Poljanah in sv. Ana na Gori.

Najstarejši v župniji Ribnica obstoječi protokoli so iz leta 1427, ko je bil ustanovljen beneficij, civilni registri [die Civilregister] pa z berljivimi črkami segajo komaj v čas po letu 1630.

Vrstni red župnikov, kolikor daleč so dopuščali podatki iz Valvasorjeve kronike ter vseh znanih listin iz župnišča in gospostva Ribnica, je sledeč:

Leta 1510 Leonardus Wurffel, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1538 Jakob Škerbec [Schkerbez], župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1543 Andreas N., župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1571 Peter Kubar, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1581 Andrej Merula, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1588 David Reifberger, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1600 Luka Knafelj, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1613 Karl Pessler, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1620 Christoph Plankelius, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1628 Nikolaj Minu, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1631 Adam Puhar [Puzher], župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1632 Franc Max. Vaccano, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1644 Joan. Jacob dell'Argento, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1670 Janez Ludvik Schönleben, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1677 Thomas Renner, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1700 Ludovicus Cobalius, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1730 do 1744 Karel Žiga grof Petazzi [Petaz], kasnejši ljubljanski prost.

Leta 1745 do 1754 Lovrenc Tobija Revc [Reuz], župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1755 do 1756 Janez Gašper Šemic [Schemizh], župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1756 do 1762 Janez Jakob Bajc [Waiz], župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1763 do 1787 Joan. Bapt. Ciobavio, župnik v Ribnici in nadduhovnik na Dolenjskem.

Leta 1787 do 1803 Valentin Ule [Ulle], zadnji nadduhovnik in od leta 1788 po združitvi arhidiakonata z ljubljansko škofijo župnik in dekan v Ribnici.

Leta 1807 do 1818 Bonaventura Huml, kasnejši stolni kanonik v Ljubljani.

Leta 1819 do ... Valentin Prešeren [Prešern], pisec tega.

Med zgoraj navedenimi možmi velja posebej opozoriti na Janeza Ludvika Schönlebna, ki je bil eden najbolj učenih Kranjcev in si je s svojimi deli: *Aemona vindicta*, *Annales Carniolia* in *Genealogia* pridobil nesmrtnost v zgodovini dežele.

Začetek ribniške šole sega v čas med letoma 1770 in 1775. O tem, da bi šola obstajala že prej, ni sledov. Pač pa tu še živi Jakob Petek [Petteg], ki je ob ustanovitvi šole popisoval bero za dotične šolarje, uporni starši pa so mu povzročali zlo in mu grozili celo s smrtjo. Šola se je kljub temu začela in bila čedalje bolj obiskovana, pri čemer sta s svojo marljivostjo in zglednim življenjem največ prispevala prva učitelja Repšič [Repeschitz] in Rihter [Richter], ki sta tu ljudem še vedno v lepem spominu. V času župnika in dekana Bonaventure Humla, ki je bil velik prijatelj šole, je šola dobila še več podpore in je ob vsestranski podpori doživela razcvet.

Pri tukajšnji šolski ustanovi je en šolski pomočnik [Schulgehülff] oz. učitelj prvega razreda, ki je deloma plačan iz mežnarjeve bere, delno iz prispevkov verskega sklada, in še en učitelj drugega razreda, ki je obenem or-

¹⁰ Prevod: »Uničeno od strašnega ognja so spoštljivo obnovili.« V kronogramu je izpisana letnica 1780.

ganist; njegovi dohodki so povečini iz žitne bere celotne župnije.

Župnišče Ribnica, 28. 8. 1822
Valentin Prešeren,
župnik in dekan.

Topografska opazanja o župnem vikariatu Sodražica¹¹

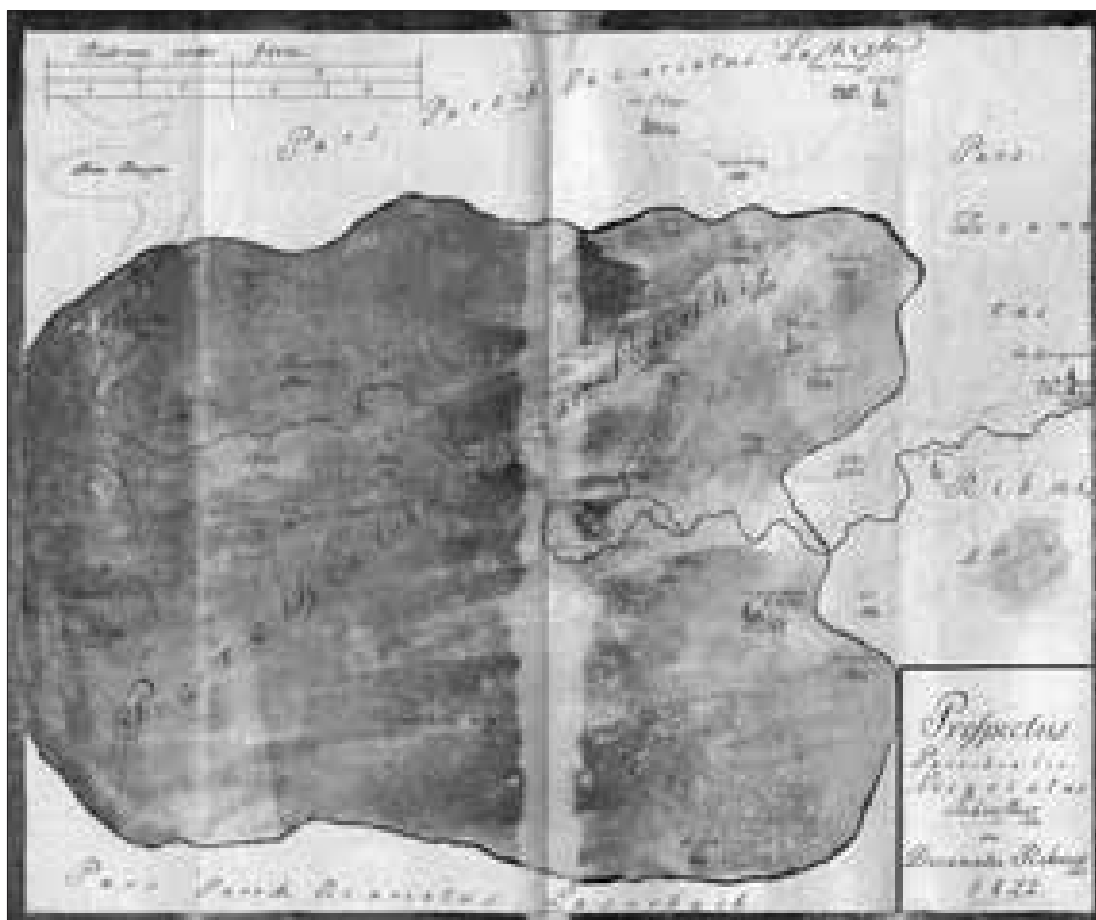
Kar se tiče imena kraja, je že od pradavnih časov znan edino pod imenom Sodražica [Soderschiz]. Obkrožen je s hribi, in sicer s tistimi, ki z južne strani tvorijo mejo med Sodražico in Loškim Potokom, in gorsko verigo, ki se vije od Kočevske proti zahodu do gore Boncar [Berge Bonzar],¹² na severu je povezava Boncarja s tistimi gorskimi verigami, ki se skupaj imenujejo Slemena [Slemene] in se proti vzhodu končajo z ozkim predelom ravnine. Razgleda na eno ali drugo stran okolice se tu ne moremo veseliti, kajti ne vidi se nič drugega kot gorske verige, ki jih obilno zasedajo gozdovi in grmičevje. Če se lahko tu veselimo obilnih in zdravih izvirov, ki čisti kot

kristal privrejo na dan iz okoliških gorskih verig ter ljudem in živalim omogočajo nenehno dobrotno osvežitev, mora velik del tukajšnjega sveta toliko pogosteje trpeti nezanemarljivo pomanjkanje in slabosti.

Ta kraj je torej okoli in okoli obkrožen s hribi, tla so precej dobro oskrbljena z vodo ali pa so močvirnata, zato nastaja soparen, vlažen in nezdrav zrak, zaradi česar pogosto razsajajo nalezljive bolezni.

Glede rodovitnosti tal lahko pripomnimo, da je tu uspešna le ena preprosta setev, ki pa je pogosto izpostavljena poplavam, požarom, zgodnji ali pozni dozorelosti in stotim drugim neugodnostim, zato kmetje tu povečini uživajo le skromen pridelek.

Glede izpeljave imena Sodražica se je, kolikor je znano, treba zateči k etimologiji pomena. To pomeni, da lahko ime Sodražica [Soderschiz] zanesljivo povežemo s sestavljen besedo [Solterschizh], saj je tu včasih potekala živahna trgovina s soljo; Potočani, Jurjevičani, Babno-poljci [Laserbacher, Jerover, Babenfelder] in mnogi drugi so preko hribov iz Reke sem prinašali sol in jo povečini z Dolenjci preprodali za žito.

Zemljevid vikariata Sodražica iz leta 1822 (NŠAL 10, Sodražica, 1822).

¹¹ [Topografische Bemerkungen über das Pfarrvikariat Soderschiz.]

¹² Danes Drnik.

Povezava besede Sodražica bi bila torej sledeča: besedi sol [Sol] in tržič [tershizh] bi se združeno imenovali [Soldershizh], ker pa je navada, da se pri besedi sol v imenovalniku pri izgovoru izpusti črka l in se reče le [so], bi bila tako potem [Sotershizh]. Namesto tega so očitno težko izgovorljivi t zaradi mehkejšje izgovorjave spremenili v d. V vsaki govornici je namreč navada, da se težki glasovi zamenjajo z mehki in mehki s težkimi; tako bi se ime namesto [Soldershizh] imenovalo [Sodershizh] ali [Sodershiza].

Obstaja pa še ena splošno znana etimološka razlaga imena Sodražica, četudi Sodražičanom verjetno ni všeč, in sicer naj bi to poimenovanje izhajalo iz znane slovenske besede [soderga]¹³ (toča ali sodra), s katero navadno v zaničevalnem tonu poimenujemo skupino ljudi, ki so različnega izvora, starosti, spola, značaja oz. nasploh skupaj zbrana sodrga.¹⁴ In morda ta besedna razlaga ni tako neutemeljena, kajti če pomislimo na raznolike primke prebivalcev, lahko hitro pridemo do takega sklepa. Tukaj so namreč sledeči priimki: Hönigmann, Ostermann, Levstik [Leustik] (Leibstück), Bartol [Barthol], Marolt [Marout] (Mayerfeld), Cvar ali Cvajer [Zwar oder Zweyer], Silc [Schilz], Hočevar [Hozhevar], Tanko, Matko, Arko, Mihelič [Mihelizh], Gregorič [Gregorizh], Kovarič [Kovazhizh]. Iz njih je razvidno, da je večina tukajšnjih priimkov nemškega oz. hrvaškega izvora.

Končno je še ena razlaga, ki Sodražičanom ne more biti v čast, in sicer da se Sodražica primerja s Sodomom. In resnično, kdor je ali mora biti s temi ljudmi tesno povezan, bo to primerjavo gotovo odobral. – Primerjava z nekdanjo Sodomom bi bila mogoča tudi zaradi lege oz. tal, kajti tako, kot je bilo tam veliko vodnih izvirov in podzemnih lukenj, je tudi tu veliko vodnih izvirov. Ljudje trdijo, da je notranjost tal votla, zato se bojijo, da se bodo pogreznili.

Število hiš v vseh pripadajočih vaseh je natanko 350, v njih pa živi 2103 prebivalcev.

Ime vasi	št. hiš	št. prebivalcev
Sodražica	89	540
Jelovec	10	67
Globel	19	115
Zavrata in Podklanec	22	126
Žimarice	60	360
Zamostec	51	288
Gorenji Lazi	10	76
Sinovica	9	54
Preska	4	30
Zapotok	27	165
Vinica	27	155

¹³ V smislu sodre – padavine v obliki drobnejših ledenih zrn.

¹⁴ [Nebst dem gibt es auch eine andere etymologische, obgleich nicht wohl den Sodershizern gefällige, doch allgemein bekannte Erklärung des Wortes Sodershiz, nämlich von dem bekannten slawenischen Worte Soderga (Hagel oder Schlossen), womit man gewöhnlich in einem verachtenden Tone eine Menge Leute zu benennen pflegt, die von verschiedener Herkunft, Alter, Geschlecht, und Charakter sind, oder überhaupt ein zusammen geröthetes Gesindel.]

Lipovščica	11	61
Nova Štifta	2	10
Ravni Dol	9	56
	350	2103

Glavna gospodarska panoga tukajšnjih ljudi je poleg manj pomembnega kmetijstva prodajanje suhe robe po sosednjih deželah, kot so Hrvaška, Slavonija, Štajerska, Koroška, Kranjska, Kras, Vipava itd. Nekateri trgujejo s prašiči ter jih jeseni in pozimi peljejo v Trst, mnogi, posebno kajzarji, nosijo v Trst prodajat kokoši in jajca, da se lahko borno prehranjujejo, oblečejo ter plačujejo davke in dajatve. Tega ne bi bili zmožni, če ne bi mogli v tujih krajih krošnjari, kajti njim odmerjeno območje še zdaleč ne more zadoščati, da bi se lahko preživljali in nahranili, in to še toliko bolj, ker je večina primorana, da si vse leto žito kupuje na tedenskem trgu v Sodražici, ki že od pradavnih časov poteka vsak četrtek. Od vseh plodov tu najbolj uspeva krompir in tukajšnjim prebivalcem daje dnevno hrano, saj je v večini hiš na mizi vsaj trikrat dnevno.

Zadosti je razlogov, da lahko o odlikah njihovega značaja povemo, da so precej zvitii oz. zahrbtni in sebični, kajti barantanje jim je že privrojeno. V tem smislu ne zgrešimo veliko, če rečemo, da so podobni poljskim judovskim krošnjarjem. Poleg tega, kar se tiče naslade, veselja do igre, pijančevanja in drugih razvad, ostalo ljudstvo ne želi nič zaostajati, kajti takšno prepovedano blago rado sprejme v drugih deželah in ga ob prodajanju prenese v domovino. Tega se oprimejo tudi drugi, ki sicer ostanejo v domovini. V zvezi z religijo je vredno omeniti, da lahko mnoge prištevamo k muhavim in brezbrzižnim. So tudi taki, ki ob nedeljah in zapovedanih praznikih pogosto izpustijo službo božjo, v času posta brez slabe vesti kršijo postne zapovedi, meso jedo kadarkoli, tudi če so petki ali sobote, mnogi več let izpuščajo spoved – in tako zloba in pozabljanje Boga tu nista nič novega. Da so nekateri tako izrojani, ni nič čudnega, saj se potikajo povsod po svetu in tam v naglici prevzamejo le tisto, kar ugaja poželjivosti. Ob trgovini tako eni pridejo v stik s staroverci, drugi s protestanti, spet drugi s prepovedanimi katolici in od njih raje vzamejo zlo kot dobro. Tako se kot strup v srce vernikov prikrađe vsečni indiferentizem in hočejo Boga, ki se ne bi vtikal vsepovsod, kajti malo-dušje do vsega religioznega je postalo že zelo razširjeno.

Reformacije se ne moremo dotakniti, ker ni podatkov o njej in tudi med ljudmi o tem ne kroži ustno izročilo. V tej župniji tudi ni nobenega gradu.

Ubožni inštitut sestoji le v tem, da je na dva praznika, na veliko noč in božič, ob popoldanski službi božji nabirka med župljani, zbrani denar pa se nato razdeli med revne. Poleg tega je pokojni sodraški župni vikar gospod Martin Muhovič [Muhoviz] zapustil 157 gld 38 kr, ki so naloženi pri zasebniku v Sodražici in od katerih letne obresti znašajo 6 gld 18 kr.

Vikariat je bil vzpostavljen iz stare župnije Ribnica, in sicer novembra 1753. Na mestu župnijske vikariatne cerkve je stala majhna kapela, in kot pravi stara ljudska zgodba, so jo posvetili sv. Miklavžu, ker je voda pogosto

Cerkev v Sodražici, detajl z zemljevida vikariata Sodražica iz leta 1822 (NŠAL 10, Sodražica, 1822).

poplavljala in ker naj bi v prejšnjih časih grozile hude povodnji. Bila pa je podružnična cerkev matrne cerkve v Ribnici. Tu ni mogoče najti podatkov, kdaj natančno je bila zgrajena sedanja cerkev, vendar lahko sklepamo, da je morala biti zgrajena tik pred ustanovitvijo vikariata, kajti glavni oltar je bil postavljen leto prej, leta 1752. Da ni tako stara, pričata tudi njena oblika in slog. Oblikovana je v novem gradbenem duhu, da bi lahko vanjo postavili nov glavni oltar, iz česar sledi, da bi lahko bila postavljena približno leta 1750. Kasneje, okoli leta 1773, so prizidali dve stranski kapeli, da bi pridobili prostor za več ljudi, vendar je ta prostor nekoliko premajhen, da bi lahko danes sprejel vse ljudi. Je pa cerkev zračna in ima razmeroma visoke oboke. V njej je pet oltarjev, in sicer sv. Marije Magdalene, ki je čaščena kot zavetnica cerkve in župnijskega vikariata, sv. Margarete Kortoni, sv. Andreja, sv. Luka in sv. Miklavža. Cerkev ima orgle, ki jih je leta 1803 postavil pokojni gospod Martin Muhovič, in samo dva zvonova iz litine iz leta 1796, od katerih je manjši počen. Cerkev leži na nekoliko močvirnih tleh med župniščem, učiteljskim stanovanjem in nekaj drugimi hišami, bolj na koncu vasi Sodražica, jugovzhodno proti Ribnici.

Patrocinij praznujemo vsako leto na nedeljo po prazniku sv. Marije Magdalene. Tu naj pripomnimo, da so bile nekdaj pred praznikom sv. Marije Kortoni skozi celotno osmino spokorne pridige in spovedovanje. Patron cerkve in celotnega vikariata je gospostvo Ribnica.

Ni znano, da bi cerkev v času protestantizma in turških vpadov utrpela kakršnekoli spremembe, pač pa so jo okoli leta 1759, kot pravi zanesljiva govorica, poizkušali oropati roparji, tako imenovani Ličani [Lykaner],¹⁵ vendar so bili pregnani in niso naredili druge škode, kot da so spili nekaj bokalov vina in na begu ustrelili nekega moškega.

Kasneje, pred približno 28 leti, torej leta 1795, je bila ob požaru cerkev nekoliko poškodovana, in sicer na praznik svetega Rešnjega telesa, ko je ob popoldanski službi

božji pod cerkveno streho izbruhnil ogenj. Neki mladenič je med službo božjo na cerkvi [auf der Kirche] kadil tobak in med kresanjem je en del padel med ostružke, ki jih je bilo veliko, saj so pred tem ravno prekrili cerkev in zvonik. V tem primeru je zagorela le streha zvonika, notranjosti cerkve pa je bilo prizaneseno, medtem ko je grozovit plamen kar dve uri pustošil po vasi.

Končno je bila tukajšnja cerkev v času vladavine Francozov leta 1813 nekega sobotnega popoldneva oskrunjena, ker sta se v njej do krvi stepla fanta, ki sta tja prišla k velikonočni spovedi. Po poročilu, ki je bilo po tem dogodku poslano na dekanat Ribnica, je takratni gospod dekan Bonaventura Huml cerkev do nadaljnjega razglasil za profano in do nadaljnjega odloka prepovedal opravljanje božje službe v njej. In tako se je zgodilo, da so takoj naslednjo nedeljo ob šestih zjutraj, ko sicer poteka zgodnja služba božja, v spremstvu ljudi najvišje Dobro prenesli v podružnično cerkev v Novo Štifo. Tam je bila nato opravljena običajna služba božja – in tako je ostalo 14 dni. Po preteku tega časa, v nedeljo, je bila po dovoljenju takratnega visokocastitega gospoda ordinarija Antona Kavčiča od zgoraj imenovanega dekana, visokocastitega gospoda Bonaventure Humla, ob navzočnosti številne množice ljudi ponovno slavnostno posvečena oz. obnovljena. Ob tej priložnosti je dekan zbrani množici povedal: Moja hiša je hiša molitve, vi pa ste iz nje naredili razbojniško.

Najstarejši tukajšnji protokoli, torej krstne, poročne in mrliške knjige, ne segajo dlje kot do leta 1753, ko je bil ustanovljen vikariat.

Vrstni red tukajšnjih župnih vikarjev, kaplanov in duhovnih pomočnikov [Ausfußpriester] je sledeč:

1. Franc Morač [Moratsch], prvi župnik od 1753 do 1759.
2. Janez Krstnik Kalin [Callin], župni vikar od 1759 do 1772, tu umrl, potem ko je 13 let dostojanstveno upravljal tukajšnji urad.
 - Luka Ferdinand Kastanovic [Castanovic], subsidar, 1759.
 - Matija Tomšič [Thomshizh], subsidar, 1760.
 - Jurij Čelesnik [Zhelesnik], subsidar, 1761.
 - Janez Mohorčič [Mohorzhez], subsidar, 1761.
 - Tomaz Albanese, subsidar, 1762.
 - Franc Kraos [Craos], subsidar, 1764.
 - Matija Tomšič [Thomshizh], subsidar, 1765.
 - Janez Krstnik Lesar [Lessar], subsidar, 1766–1772.
 - Franc Rinke, direktor v Novi Štifi, 1768.
 - Anton Zupardi, subsidar, 1769.
 - Primož Lukan, subsidar, 1772.
3. Janez Krstnik Lesar [Lessar], župni vikar od 1773 do 1777, tu umrl.
 - Franc Repešič [Repeshizh], subsidar, 1777.
 - Gregor Zbačnik [Sbazhnik], subsidar, 1777–1794.
4. Franc plemeniti de Stabile, župni vikar 1777–1796.
 - Martin Muhovic [Muhovic], kaplan, 1794–1796.

¹⁵ Verjetno uskoki iz Like.

5. *Andreas Skotin*, župni vikar, 1796–1798.
Ignac Muha, kaplan, 1796.
Franc Okorn, kaplan, 1796.
Valentin Demonte, kaplan, 1798.
Miha Bogataj [Wagataj], administrator, 1798.
6. *Martin Muho*vič [Muhovizh], župni vikar 1800–1803, tu umrl, zaslužen za izboljšanje cerkve in pobožne ustanove.
Dominik Andriussi, kaplan, 1801.
7. *Jože Vidic* [Vidiz], župni vikar 1804–1807.
Jakob Karpe, kaplan, 1806.
8. *Jože Bučar* [Wuzhar], župni vikar, 1808–1810.
Jurij Svetina, kaplan, 1808.
Štefan Ogulin, kaplan, 1809.
9. *Andrej Brus* [Wruss], župni vikar, 1810–1815, tu umrl, potem ko je z resnično apostolsko vnemo deloval v Gospodovem vinogradu.
Jernej Paternoster, kaplan, 1810.
Matevž Kavčič [Kautschitsch], kaplan, 1812, je uvedel učenje branja pri mladini, ki so ga nato gospodje kaplani in župni vikarji nadaljevali in podpirali.
Martin Orehek [Oreheik], kaplan, 1814.
Anton Mencinger [Menzinger], kaplan, 1814.
10. *Jurij Senkel*, župni vikar, 1815–1820.
Janez Avbelj [Aubel], kaplan, 1815.
Jakob Bradaška [Bradaska], kaplan, 1816.
Matevž Brus [Bruss], kaplan, 1817.
Janez Albreht [Albrecht], kaplan, 1819.
11. *Janez Knavs*, župni vikar, 1810–1821, umrl v Ribnici, potem ko je imel posebne zasluge za napredovanje branja.
Jurij Košmerlj [Kosmerl], kaplan, 1820.
12. *Matevž Kavčič* [Kautschitsch], župni vikar 1821.
Jurij Krašovic [Krasovizh], kaplan, 1821.

C) Nagrobni napisi, ki jih še vidimo v cerkvi, so:

a) Po umrlem gospodu Janezu Kalinu, ki je tu 13 let častno vodil dušnopastirski urad, je v cerkvi nagrobni kamen, na katerem je razločno zapisano:

[1772
Hodie mihi cras tibi
Tuba soluta tacet
Divini nuntia verbi.
Crede Joannes erat
Nomen & omen habes,
lux erat in Sodersbizh
coecis
Nunc faeda caligo
Apparet Callin
Fulget in arce Dei.]¹⁶

¹⁶ Prevod:

»1772
Danes meni, jutri tebi.
Nevezana trobenta molči
Sli Božje besede.
Verjemi: Janez je bil.
Imaš ime in znamenje.

Nagrobni kamen v cerkvi v Sodražici, kakor ga je prerisal in prepisal sodraški vikar Kavčič (NŠAL 10, Sodražica, 1822).

b) Po umrlem gospodu Janezu Lesarju iz leta 1777 – napisa na njegovem grobnem kamnu ni več mogoče prebrati.

c) Po umrlem cerkvenem ključarju Luku Lesarju, velikem dobrotniku župnijskovikariatne cerkve in celotnega župnijskega vikariata, ki je vzpostavil ustanovo za 100 goldinarjev za gospoda kaplana. Njegov grobni kamen je tako obrabljen, da lahko razločno preberemo le letnico 1772.

d) Za neko Marijo Ambrožič [Ambrosizh].

Podružnične cerkve so le tri: a) ona, Naše Ljube Gospe, cerkev v Novi Štifti, b) svetega Marka, cerkev v Zapotoku, c) tista, Naše Ljube Gospe, cerkev na Gori.

a) Podružnična cerkev v Novi Štifti je obenem božjepotna cerkev, ki so jo začeli graditi leta 1641, povsem

V Sodražici je bila luč za slepe
Zdaj pa gnila megla
Pojavi se Kalin
in sveti v Božji utrdbi«

dokončali pa so jo leta 1671. Posvečena je bila šele leta 1743, in sicer s strani takratnega visokočastitega gospoda Leopolda grofa Petazzija, škofa v Trstu. Cerkev je grajena okroglo oz. kupolno ter je zelo visoka in prostorna; ima osem oltarjev, svete stopnice in tri dobro uglašene, razmeroma velike zvonove, u f s.

Da bi podal tudi krajši pregled te cerkve, bom navedel nekaj iz tukaj najdene stare matrikule,¹⁷ posebej iz njenega začetka.

[Origo hujus Ecclesiae

Anno Incarnati Verbi 1641 Indict: IX. sedente ad Clavum Petri Pontifice Maximo Urbano VIII. Imperatore Augusto Ferdinando III Austriaco, eodemque Carniolae Duce. Gubernante Provinciam Carniolae Titulo Supremi Capitanei Illustrissimo Principe Joanne Antonio Duce Krumlovij, Principe ab Eggenberg etc. Vice-Capitaneo vero Illustrissimo et Excellentissimo Domino Wolfgango Engelberto S. R. I. C. ab Aversperg et Gottschee Cum Arcem et Dominium Reiffenizense proprietario jure obtineret Illustrissimus Dominus Joannes Jacobus C. Kisl etc.

Dominica post Festum S. Martini Eppi. et Confessoris positus est primus lapis hujus Ecclesiae sub Patrocinis Immaculatae Semper Virginis Deiparae Mariae assumtae per R. Dominum Franciscum Maximilianum Vaccano tunc Parochum Reiffenizensem et Archidiaconum Inferioris Carnioliae.

Et anno sequenti 1642 Illustrissimus Dominus Georgius Andreas de Triglegg Castrum et Dominium Reiffenizense emtionis jure in se transtulit, ac paulo post ex largis piorum elemosinis Ecclesiae aedificio initium dedit, quod deinde iisdem subsidiis continuatum praefati Domini Baronis anno 1667, defuncti frater germanus Joannes Fridericus Baro de Triglegg pene absolutum, anno 1671 tecto cupulae et hoc globo, eique superposito Mariae Sanctissimo nomine ac desuper imminente stella exornari curavit.

Cui globo Ego Joannes Ludovicus Schoenleben SS. Theologiae Doctor Protonotarius Apostolicus Plebanus Reiffenizensis et Archidiaconus Inferioris Carniolae plures Sanctorum, quorum nomina deperdita sunt, Reliquias, Crucem praeterea Caravacensem Hispanicam ligneam et hoc schediasma pro posterorum memoria impositui, quin et de more sacrum hoc signum instar Crucis prius quam tecto imponeretur benedixi. Praesentibus Illustrissima Domina Anna Catharina Baronessa Vidua de Triglegg nata Comitissa Kobenzel, nec non Capellanis meis Divinorum Cooperatoribus Presbyteris: Luca Zurmon Vicario meo, Elia Luschnak, Jacobo Paulin, Mathia Shushark et Domino Vincentio Schormon Arcis Reiffenizensis Praefecto, ejusque filio Wolfgango Schormon et pluribus aliis utriusque filio Wolfgango Schormon et pluribus aliis utrisque sexus.

In Nomine patris et Filii et Spiritus Sancti

Id testor, qui scripsi mea manu, apposito etiam meo consueto sigillo.

Joannes Ludovicus Schönleben Archidiaconus.

Reiffenizii 17. Februarii 1671

Hujus Originale invenitur in globo cupulae deaurato, quo Ego ipse iterum reposui, ubi invenni.]¹⁸

[Haec Ecclesia fuit consecrata die 10ma Augusti 1743 et omnia quinque Altaria (exceptis tribus, quae postea erecta fuerunt) per Illustrissimum et Reverendissimum Dominum Dominum Leopoldum Comitem a Petazi Eppum Tergestinum, qua ipsa die confirmavit hic 1018 personas. Consecrationis seu Dedicacionis dies est assignata Dominica post festum S. Martini Eppi. Et Confessoris. Ita attestor, qui fui testis ocularis: Matthaeus Ferdinandus Forta pro tempore Vicarius loci. Fuit visitata per Reverendissimum Dominum Vicarium Generalem Goriensem Petrum Adamum Suppantichsch die 24. Augusti 1753.]¹⁹

¹⁸ Prevod: »Začetek te cerkve. Leta 1641 po učlovečeni Besedi, v času devete indikcije, ko je bil varuh ključev sv. Petra papež Urban VIII., avstrijski cesar in kranjski vojvoda Ferdinand III., ki je upravljal provinco Kranjsko kot najvišji glavar, pod vodstvom plemenitega kneza Janeza Antona Krumlovskega, plemenitega kneza Eggenberga itd., viceglavarja, zares plemenitega in prevzvišenega gospoda Wolfganga Engelberta, grofa svetega rimskega cesarstva, turjaškega in kočevskega, ko je dobil v last ribniški grad in gospostvo plemeniti gospod Janez Jakob g[ro]f Khisl itd. V nedeljo po prazniku sv. Martina, škofa in spoznavalca, je bil postavljen temeljni kamen te cerkve pod patrocinijem Brezmadežne, vedno Device, Bogorodice, Marije v nebesa vzete, po spoštovanem gospodu Frančišku Maksimilijanu Vaccanu, ki je bil takrat župnik v Ribnici in arhidiacon na Dolenjskem.

In naslednje leto, 1642, je plemeniti gospod Jurij Andrej pl. Trilleg po kupnem pravu ribniški grad in gospostvo prenesel nase in kmalu zatem je s pomočjo izdatnih darov vernikov dal zagon za gradnjo cerkve, ki se je potem nadaljevala z istimi sredstvi omenjenega gospoda barona leta 1667. Ko je ta umrl, je rodni brat Janez Friderik baron Trilleg gradnjo skoraj končal; leta 1671 je poskrbel, da je bila opremljena s kupolasto streho in s to zemeljsko kroglo, na katero je postavljeno presveto Marijino ime in nad njim od zgoraj visi zvezda.

Tej zemeljski krogli sem jaz, Janez Ludvik Schönleben, doktor sv. teologije, apostolski protonotar, ribniški župnik in arhidiacon Dolenjske, v spomin zanamcem predal na spominsko ploščo več svetnikov, katerih imena so izgubljena, in relikvij; poleg tega karavaški križ iz španskega lesa – to znamenje (karkor križ) pa sem v skladu s svetimi običaji blagoslovil, preden je bilo postavljeno na streho. V prisotnosti: plemenite gospe Ane Katarine baronice Trilleg, rojene grofice Kobenzl, in mojih kaplanov, pomočnikov v Božji službi, prezbiterji: moj vikar, Luka Zurmon, Elia Lušnak, Jakob Pavlin, Matija Shushark, gospod Vincencij Schormon, predstojnik ribniškega gradu, in njegov sin Wolfgang Schormon ter številni drugi obeh spolov.

V imenu Očeta, Sina in svetega Duha.

To potrjujem jaz, ki sem napisal lastnoročno, tudi s pripetimi svojim običajnim pečatom.

V Ribnici, 17. februarja 1671.

Izvirnik je mogoče najti v pozlačeni krogli kupole, saj sem jo sam ponovno odložil tja, kjer sem jo našel.«

¹⁹ Prevod: »To cerkev je 10. avgusta 1743 skupaj z vsemi petimi oltarji (razen treh, ki so jih postavili pozneje) posvetil plemeniti in prečastiti gospod Leopold grof Petazzi, tržaški škof. Na isti dan je tukaj birmal 1018 oseb. Za dan posvetitve oz. maziljenja je bila določena nedelja po prazniku sv. Martina, škofa in mučenca. Kot očividec tako pričujem Matevž Ferdinand Forta, za časa tukajšnji vikar. Cerkev je 24. avgusta 1753 vizitiral prečastiti gospod goriški generalni vikar Peter Adam Zupančič.«

¹⁷ Matrikula ni več ohranjena.

[Haec Ecclesia habet campanas tres, calices quinque, ciborium unum argenteum deauratum, capiens hostias septingentas, paramenta tredecim, pluviale unum et duas dalmaticas. Errecta item hic est confraternitas S. Scapularis anno 1715. Existit statua pro processionibus menstruis, habet Organum, vexillum unum magnum, duo parva, missalia quinque, rituale unum, albas septem, vasculum pro sacro oleo, item SS. Eucharistiae Sacramento, talaria duo, suppellicea sex, horologium unum, mappas sufficientes, quae de anno in annum pro Eleemosina a fidelibus offeruntur, instrumentum pro hostiis pensendis.]²⁰

Med ljudmi kroži tudi stara govorica, ki ni vredna, da bi jo omenil, a jo bom kljub temu na kratko navedel, a s tem nočem soditi o nastanku cerkve v Novi Štifti. Med tukajšnjimi ljudmi je razširjena tradicija, da naj bi pred časom v vasi Susje živel zakonski mož, ki naj bi se mu ponoči prikazala Marija, z njim govorila, mu naročila, kje naj ji postavijo cerkev, in mu v ta namen dala točne načrte. Naročila naj bi mu, naj gre v grad Ribnica in tam sporoči njeno zahtevo. On se je temu upiral in dejal: »Iz mene se bodo norčevali in me vrgli v ječo.« Nato mu je Marija odgovorila: »Vse to se bo res zgodilo, vendar bo tisti gospod, ki bo to storil, takoj oslepel, in ko te bo izpustil, bo ponovno videl kot prej.« In tako naj bi se vse zgodilo, kot naj bi mu rekla Marija, in tako so po predloženem načrtu na določenem kraju zgradili cerkev.

Cez nekaj časa, ko se mu je prikazala Marija in z njim govorila, je želel vedeti, ali jo tudi njegova žena vidi in sliši, in jo je vprašal: »Žena, ali kaj slišiš?« Žena: »Nič ne slišim.« Mož: »Ali kaj vidiš?« Žena: »Tudi vidim ne nič.« Mož: »Kako je mogoče, da ti nič ne slišiš in

tudi nič ne vidiš, ko se jaz pogovarjam z božjo Materjo, ko se mi prikaže?« Nato je žena izrazila željo, da bi rada videla Božjo Mater, in prosila svojega moža, naj doseže, da se bo to zgodilo. Mož je prošnjo takoj posredoval Mariji, vendar neuspešno. Nato naj bi Marija odgovorila, da njegova žena ni vredna, da bi jo videla, ker naj bi, ko je bila samska, dvakrat grešila zoper čistost in nato še enkrat, ko je bila že poročena. Toliko je o teh babjih čenčah [Weibertant] znanega med domačini. Upam sicer, da se ne boste razjezili, ker tu pišem o takih neumnostih, kajti tu je Marija prikazana kot opravljiva ženska, ki naj bi razširjala neenotnost in spor med poročenimi. quod absit. –

Tu stoji velika in prostorna stavba za bivanje s šestimi sobami za duhovnike, ki so tam nastavljeni kot beneficati po pokojnih grofih Kobenzlih, in za druge duhovnike, ki tja pridejo z ljudstvom, ki z različnih področij pogosto roma tjakaj.

Pri tej cerkvi so štirikrat letno procesije [Excursus], in sicer 1) na prošnji teden, 2) ob nedelji sv. Trojice, 3) na Marijino vnebovzetje, 4) na mali šmaren.

b) Podružnična cerkev sv. Marka v Zapotoku je stara gradbenega sloga z lesenim zmozničnim stropom in tlemi iz kamnitih plošč. Zgrajena je bila leta 1111 po Kristusovem rojstvu. Ima tri oltarje in dva majhna zvonova. K tej cerkvi spadajo sledeče vasi: Zapotok, Vince, Gorenji Lazi, Sinovica in Preska. Tam vsako leto potekajo tri procesije [Excursus], in sicer prva na božič, druga na svetega Marka in tretja na prošnji teden. Končno je tam tudi pokopališče za zgoraj imenovane vasi.

c) Podružnična cerkev na Gori z imenom Maria ad nives (Marija Snežna). Kolikor ljudje vedo, naj bi bila ta cerkev stara okoli 600 let, torej naj bi bila zgrajena okoli leta 1220. Ščasoma se je prebivalstvo povečalo, zato je bila tam leta 1791 ustanovljena ekspozitura, ki obstaja še danes. Tudi v prihodnje je nujno potrebno, da je tam nastavljen kurat, kajti prvič je Gora dobro uro in pol oddaljena od Sodražice, drugič pa je pot do tja zelo strma in kamnita ter je zato pozimi ob snežnih metežih

Cerkev v Novi Štifti, detajl z zemljevida vikariata Sodražica iz leta 1822 (NŠAL 10, Sodražica, 1822).

Cerkev sv. Marka v Zapotoku, detajl z zemljevida vikariata Sodražica iz leta 1822 (NŠAL 10, Sodražica, 1822).

²⁰ Prevod: »Cerkev ima tri zvonove, pet kelihov, en srebrni ciborij, ki je pozlačen in sprejme sedemsto hostij, trinajst paramentov, en pluvial in dve dalmatiki. Tukaj je bila leta 1715 ustanovljena bratovščina svetega Škapulirja. Tu je kip za mesečne procesije, prav tako so tukaj orgle, eno veliko bandero, dve majhni, pet misalov, en obrednik, sedem alb, posodica za sveta olja in zakrament svete evharistije, dva talarja, šest suppelicejev, ena ura, prtčiči, ki zadoščajo, letno jih v dar dajejo verniki, in priprava za rezanje hostij.«

Cerkev na Gori pri Sodražici, detajl z zemljevida vikariata Sodražica iz leta 1822 (NŠAL 10, Sodražica, 1822).

in velikih zametih [großen Verwedungen] za duhovnike in ljudstvo posebej težavna. Duš je tam več kot 400. Tja spadajo sledeče vasi: Janeži, Petrinci, Kračali, Betonovo in Kržeti.

Cerkev ima dva oltarja in dva srednje velika zvonova. Tja iz Sodražice potekajo tri procesije [Excursie]: prva na prošnji teden, druga na nedeljo po sv. Rešnjem telesu in tretja na nedeljo po Mariji Snežni, na božič pa v primeru, da tam ni kurata.

Tam je tudi pokopališče.

Vrstni red tamkajšnjih kuratov je sledeč:

1. Franc Šaunik [Shaunig] od 1791 do 1792.
2. Jožef Bruner od 1792 do 1795.
3. Jurij Štimic [Stimiz] od 1795 do 1800.
4. Jože Zabija [Zabia] od 1800 do 1801.
5. Jurij Štimic [Stimiz] od 1801 do 1812.
6. Jurij Zbačnik [Sbazbnig] od 1813.

3) Šola v Sodražici obstaja od leta 1796, vendar takrat še ni bilo primerne učilnice za redni pouk, zato je moral učitelj poučevati v zanj namenjenem stanovanju, vse dokler niso zraven zgradili učilnice. Da bi kolikor je mogoče ustregli najvišji volji našega preljubega monarha in deželnih očetov, so leta 1816 pod gospodom župnijskim vikarjem Jurijem Senklom v sodelovanju s patronom, gospostvom Ribnica, zgradili prostorno šolsko učilnico za petdeset do šestdeset šolarjev, ki je resnično urejena vse do zunanjega ometa. Od takrat solo v Sodražici šolska mladina obeh spolov pogosteje in bolj množično obiskuje, in to tako med tednom kot ob nedeljah in praznikih.

Lokalna cerkev Dolenja vas

Lokalna cerkev v Dolenji vasi je bila prvotno podružnična cerkev matrne cerkve v Ribnici. Podružnica je stala zunaj vasi na polju. Od vasi je bila oddaljena pol ure. Takrat je bila posvečena sv. Marjeti. Morda so jo zaradi precejšnje oddaljenosti od vasi opustili in vse do prezbiterija odstranili. Preostanek tiste cerkve še danes stoji in služi kot pribežališče ljudi ob nenadnem silovitem dežju, kadar delajo na polju.

Leta 1765 so Dolenjevaščani zgradili novo cerkev v sredini vasi in jo posvetili sv. Roku. V času ustanovitve lokalije leta 1788 je bila ta podružnica povzdignjena v župnijsko cerkev in oskrbljena s kaplanom. K tej novi župniji so spadali kraji: Dolenja vas, Prigorica, Rakitnica, Blate, Kot, Nemška vas, Lipovec in Makoše, oddani od matrne župnije sv. Štefana papeža v Ribnici. Po odstopu takratnega župnika Pregla je bila župnija Dolenja vas spremenjena v lokalijo, kar je še danes, zadnje tri imenovane kraje pa so ponovno priključili materni cerkvi.

Ob mogočem povečanju števila duš je postala ta pred kratkim zgrajena cerkev zanje premajhna, cerkev in cerkveni paramenti so zaradi vlažne lege utrpeli veliko škodo. Iz teh razlogov so se farani pod lokalnim kaplanom Andrejem Albrehtom [Albrecht] po njegovem prigovarjanju odločili, da bodo zgradili novo cerkev. Leta 1814 so se že lotili dela in gradnja je bila že v istem letu zaključena.

Proti volji Dolenjevaščanov so visokočastiti gospod škof Anton Kavčič, lokalni kaplan Albreht in gospostvo Ribnica določili, da se cerkev zgradi na tej vzpetini, kjer stoji sedaj, tako da je z vseh strani obvarovana pred nevarnostjo požara. Je dovolj prostorna, da sprejme sedanje število duš, bržkone lahko sprejme več kot 2000 duš. Prezbiterij, glavni oltar in stranski oltarji so poslikani in so dobili nove oltarne stene [Altarblätter]. Cerkev ima en 24-centni zvon, tako da se lahko s te majhne vzpetine sliši po vsej lokaliji, prejšnji zvon pa je bil le 1,5-centni. Gradnjo cerkve so župljani plačali sami, le ko so videli, da so stroški proti vsem pričakovanjem višji, kot so prej predvidevali, so se zatekli k prošnji za zakonsko konkurenco, a so bili zaradi samogradnje in pomanjkanja računov zavrnjeni, vendar z dano obljubo, da bodo, če bodo imeli pri cerkvi še kake potrebe, ob upoštevanju formalnosti lahko dobili podporo.

Patrocinij sv. Roka praznujemo na nedeljo po sv. Roku, ko na božjo službo iz matrne cerkve v Ribnici pošljejo enega kaplana.

Vrstni red dušnih pastirjev v tej lokaliji je sledeč:

Štefan Pregel, župnik od 26. julija 1788 do 1791.

Modest Šraj [Schrey], lokalni kaplan od 17. septembra 1791 do 1792.

Janez Jencič [Jentschitsch], provizor od 1792 do 1794.

Janez Oražem [Oraschem], provizor od 1794 do 1795.

Andreas Stegner, lokalni kaplan od februarja 1795 do decembra 1795.

Martin Muhovič [Muhovitz], lokalni kaplan od aprila 1796 do oktobra 1800.

Jurij Štimic [Stimiz], lokalni kaplan od 1800 do decembra 1801.

Ludvik Lesjak [Lessiak], lokalni kaplan od decembra 1801 do aprila 1804.

Mihael Avguštin [Augustin], lokalni kaplan od maja 1804 do aprila 1813.

Andrej Albrecht, lokalni kaplan od maja 1813 do junija 1815.

Luka Zajc [Saitz], lokalni kaplan od oktobra 1815 do novembra 1816.

Martin Kagnus, lokalni kaplan od 16. aprila 1817 dalje.

Lokalija ima dve podružnici: sveti Peter v Prigorici in sv. Vid v Rakitnici. K prvi spada le vas Prigorica z 69 hišami in 402 dušama, k drugi spadajo vas Rakitnica s 53 hišami in 315 dušami, vas Blate z 10 hišami in 59 dušami ter Kot s 7 hišami in 36 dušami. Dolenja vas šteje 111 hiš in 616 duš. Skupno število duš lokalije Dolenja vas je 1428.

Tu ni znamenitosti. Kar se tiče temperature, rodovitnosti tal, glavnih gospodarskih panog župljanov in odličnosti njihovega značaja, je bilo zadosti povedano že v dekanatu Ribnica.

*Lokalija Dolenja vas, 9. 9. 1822
Martin Kagnus, lokalni kaplan*

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana

NŠAL 4, Nadškofjski arhiv Ljubljana, Škofjski arhiv Ljubljana 4.

NŠAL 10, Nadškofjski arhiv Ljubljana, Škofjski arhiv Ljubljana – župnije.

NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn.

NŠAL, ŽA Sodražica.

LITERATURA

Dolinar, France M.: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.

Lokal und Personal-Stand, der Diözes von Laibach. Ljubljana, 1822.

Otrin, Blaž: Prizadevanje škofa Avgušтина Gruberja za topografski in zgodovinski oris župnij ljubljanske škofije. *Acta Ecclesiastica Slovenia*, št. 38. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2016, str. 95–110.

Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 17. stoletje. I. del Od Billichgrätzov do Zanettijev*. Ljubljana: Viharnik, 2014.

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (ur. Vincenc Rajšp in Majda Ficko). Zvezek 1. Ljubljana: ZRC SAZU, ARS, 1995.

S U M M A R Y

Topographical and historical description of the parish of Ribnica, the vicariate of Sodražica and the local chaplaincy of Dolenja vas pri Ribnici (1822)

In the period of 1821–1823, a series of topographical and historical descriptions of parishes within the Diocese of Ljubljana was produced on the initiative of the Bishop of Ljubljana, Avguštin Gruber. Seventy-four of them have been preserved to the present day. The descriptions of the parish of Ribnica, the vicariate of Sodražica and the local chaplaincy of Dolenja vas pri Ribnici, which are presented here in translation, were compiled by senior clergymen on the bishop's visitation to the deanery of Ribnica in 1822, in line with the questions that were previously submitted by the diocesan consistory. The documents vary in length and quality: the original description of Dolenja vas comprises only three pages, that of Ribnica eleven, and the description of Sodražica no fewer than fifteen, on top of which it even includes a finely drawn map of the vicariate, with delineated boundaries, as well as sketches of churches, castles and villages. Each topographical description of a place gives an account of parish boundaries, soil fertility, climate and industries that provided the local population a source of income and livelihood. In addition to woodenware, an industry typical of the area, references are also made to pottery, agriculture and fur trade, which had by then already been extinguished. People evidently lived in great poverty and suffered from nutritional deficiencies, as their diet was principally based on potatoes, which they consumed on working days, three times per day. In the case of Sodražica, the vicar conducted an interesting and amusing analysis of the origins of the place name by associating with the former salt trade, the notion of sodrga (Eng.: lowlife), and even Sodom. All authors provided rather scathing character portrayals of the inhabitants, describing them as deceitful, selfish, thoughtless, etc., which is not so surprising, considering the moral rigorism that pervaded the Church at the time. The descriptions provide the history of pastoral outposts and churches, as well as extraordinary events such as the Uskok's attacks on Sodražica (1759), a church fire in Sodražica (1795) and Ribnica (1778), the construction of the church at Dolenja vas (1814), and the desecration of that in Sodražica (1813). The text on Sodražica also encompasses a description of the branch parish of Gora and a transcription of documents on the pilgrimage church at Nova Štifta which adds new insights to what is already known. The lists of priests were com-

piled based on available documents. Also described is the beginning of education in three places. Finally, what further makes these descriptions veritable gems

of local history is the abundance of data that cannot be found anywhere else, as well as the strikingly vivid and interesting accounts.

Ribnica v začetku 20. stoletja (Zbirka razglednic Muzeja Ribnica, inv. št. 654).

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 929Holzapfel I.:376-056.263"18"

Prejeto: 27. 3. 2018

Dunja Dobaja

dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: dunja.dobaja@inz.si

Ignacij Holzapfel, župnik in dekan v Ribnici, dobrotnik gluhoneme mladine

Ustanovitev ljubljanske gluhonemnice in ohranjanje spomina na Ignacija Holzapfla

IZVLEČEK

Prispevek se v prvem delu osredotoča na življenje in delo ribniškega dekana Ignacija Holzapfla. Raziskava je pokazala odsotnost poglobljenih virov o tem dobrotniku gluhoneme mladine, tako da se prispevek omejuje na osnovno predstavitev njegove življenjske poti. Drugi del prispevka je namenjen ljubljanski gluhonemnici, katere ustanovitev je tesno povezana z Ignacijem Holzapflom. Ta je namreč prispeval največjo vsoto denarja za izgradnjo učno-vzgojne ustanove, ki je slovenskim gluhonemim otrokom omogočila učenje v slovenskem jeziku. Pred njeno ustanovitvijo so se namreč ti solali v nemških zavodih daleč od doma.

KLJUČNE BESEDE

Ignacij Holzapfel, Kranjska čbelica, Slavinja, Ribnica, gluhonemnica v Ljubljani, gluhonema mladina

ABSTRACT

**IGNACIJ HOLZAPFEL, PARISH PRIEST AND DEAN OF RIBNICA, BENEFACTOR
OF DEAF AND MUTE YOUTH
FOUNDING OF LJUBLJANA'S DEAF-MUTE INSTITUTE AND PRESERVING
THE MEMORY OF IGNACIJ HOLZAPFEL**

In the first part, the article describes the life and work of the dean of Ribnica, Ignacij Holzapfel. Given the absence of detailed sources on the benefactor of deaf and mute youth that was revealed during research, the article limits itself to drawing a basic outline of his life. The second part focuses on the deaf-mute institute in Ljubljana, the founding of which was closely linked to Holzapfel. In other words, he contributed the biggest amount of funds towards the construction of the above-mentioned educational institution, which provided Slovenian deaf and mute youth with the possibility to learn in the Slovenian language. Prior to its establishment, deaf and mute youth received education in German institutions far away from home.

KEY WORDS

Ignacij Holzapfel, Kranjska čbelica, Slavinja, Ribnica, deaf-mute institute in Ljubljana, deaf and mute youth

Kdo je bil Ignacij Holzapfel?

Ignacij Holzapfel se je rodil 15. julija 1799 v Trziču na Gorenjskem očetu Francetu in materi Elizabeti, roj. Dobrin. Po izročilu so bili starši premožni, saj naj bi imeli v lasti kar dve hiši. Holzapfel se je rodil dve leti po prvem prihodu Francozov na Kranjsko, ko so na slovenskih tleh ostali le slaba dva meseca. Za dalj časa so slovensko ozemlje zasedli leta 1809 in ustanovili Ilirske province. Nova uprava in zakonodaja sta, kljub temu da se je cesarska Francija že močno oddaljila od prvotnih načel francoske revolucije, za ozemlja, ki so leta 1809 prišla pod francosko oblast, pomenili velik napredek in prvi stik z moderno meščansko družbo.¹ Francoska vojska je po Napoleonovem porazu v Rusiji pričela zapuščati Ilirske province poleti 1813. Avgusta in septembra istega leta je avstrijska vojska ponovno zasedla Ljubljano in slovensko ozemlje. Večina slovenskega prebivalstva je Francoze ohranila v slabem spominu. Spomin nanje se je pričel spreminjati konec 19. in v začetku 20. stoletja, a le med bolj svobodomiselnimi slovenskimi izobraženci, ki so v obdobju zaostrenih nacionalnih razmer v Avstro-Ogrski monarhiji zadnje desetletje ali dve pred njenim razpadom Francoze slavili kot osvoboditelje. Izhajali so s stališča, da je francoska oblast v treh letih obstoja Ilirskih provinc za Slovence storila več kot avstrijska oblast v celem stoletju.²

Avstrijska oblast na območju nekdanjih Ilirskih provinc ni odpravila vseh francoskih ukrepov. Ohranila je tiste, ki niso ogrožali absolutističnega režima, torej tiste, ki so si prizadevali za gospodarsko in upravno modernizacijo ter krepitev osrednje državne moči. V družbenem in gospodarskem razvoju so se v prvi polovici 19. stoletja, podobno kot v drugih deželah Habsburške monarhije, tudi v slovenskih deželah nadaljevali procesi, ki so jih spodbudile fiziokratske in absolutistične reforme, hkrati pa so se pričele pojavljati nove proizvodne oblike in pridobitve moderne dobe – železnica, parni stroj in strojne tovarne. Novosti so se v bližini večjih tržišč in pomembnih prometnih poti uveljavljale hitreje kot v odmaknejših vaseh in krajih.³ Tako je na primer trg Ribnica železniško progo dobil šele konec 19. stoletja. 27. septembra 1893 so slavnostno odprli prvi odsek dolenskih železnic, to je progo iz Ljubljane preko Grosupljega in Ribnice do Kočevja. Proga do Kočevja naj bi imela predvsem gospodarski pomen, saj bi vzpostavila povezavo z nahajališči rjavega premoga v Kočevju, hkrati pa pospešila izvoz lesa in lesnih izdelkov s kočevskega in ribniškega območja.⁴

Vrnimo se k Ignaciju Holzapflu. V letih 1812–1818 je v Ljubljani obiskoval gimnazijo, v letih

1818–1820 ljubljanski licej in v letih 1820–1824 teološki študij.⁵ Bil je sošolec kasnejšega škofa Friderika Barage. V duhovnika je bil posvečen 21. septembra 1823, ko je še obiskoval tretji letnik bogoslovja. Naslednje leto je bil nameščen za kaplana v Kamniku, kjer je služboval v letih 1824 in 1825. Že takrat je kazal željo po pesnikovanju in pisanju. V obdobju obiskovanja bogoslovja je namreč pripadal skupini kranjskih dijakov, ki si je prizadevala nadaljevati delo Valentina Vodnika za uveljavljanje slovenske posvetne poezije. Vodnik je pričel v začetku leta 1797 izdajati *Lublanske novice*, prvi časopis v slovenskem jeziku. Časopis je izhajal štiri leta.⁶

Vodnikovi nekdanji gimnazijski učenci – kazniški kurat Janez Cigler, kamniški kaplan Ignacij Holzapfel in upokojeni duhovnik Franc Ksaver pl. Andrioli – so septembra 1824 deželno vlado prosili za dovoljenje izdajati slovenski tedenski list *Slavinja*, ki bi izhajal kot priloga časopisa *Laibacher Zeitung*. Holzapfel je svoje navdušenje izrazil v pesmi: »Zbud se Slavinja iz lipove sence! Vstan in se hlapa modrice napij! Poj! In veselja popolna ti bodi, v srcih Slovencev spet srečo novo!«⁷ Vsebina *Slavinje* naj bi bila nepolitična in domovinska. Njenega izdajanja Višji policijski in

Ignacij Holzapfel, dekan v Ribnici v letih 1848–1868
(ŽUR, t. e. 16, *Gluhonemnica Holzapfel*, 1940).

¹ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 24–25.

² Prav tam, str. 29.

³ Prav tam, str. 30–33.

⁴ Gradišnik in Horžen, *Ribnica, veličina majhnosti*, str. 42.

⁵ Jakopič, Holzapflove oporoka, str. 75.

⁶ Jakopič, *Dobrotnik gluhe mladine*, str. 82.

⁷ Jakopič in Knavs, *Duhovniki, začetniki pouka za gluhe*, str. 163–164.

cenzurni urad ni odobril, saj so se na Dunaju bali premočnega slovenskega preporoda. K prepovedi izdajanja je prispevalo tudi negativno mnenje škofa Antona Alojzija Wolfa, ki je bil povprašan za nasvet. Izjavil je, da se omenjenim duhovnikom njegove škofije tako z moralnega kot političnega vidika sicer ne more ničesar očitati, da pa nimajo dovolj znanja za izdajanje tovrstnega tednika.⁸

Pet let po neuspelem poskusu z listom *Slavinja* je bibliotekar ljubljanske licejske knjižnice Miha Kastelic zbral skupino slovstveno navdihnenih prijateljev. Spomladi 1830 mu je uspelo izdati prvo številko pesniškega zbornika *Kranjska čbelica*, ki je izhajala enkrat letno. Glavni pesnik *Kranjske čbelice* je bil France Prešeren, duhovni vodja pa Matija Čop. Poleg omenjenih med čbeličarje sodijo tudi bogoslovni profesor Jakob Zupan, Blaž Potočnik, župnik v Št. Vidu nad Ljubljano, Janez Cigler, župnik v Višnji Gori, znan po povesti *Sreča v nesreči*, ki jo je pohvalil celo Fran Levstik, Jurij Kosmač, bibliotečni sluga v licejski knjižnici, in Ignacij Holzapfel, ki je bil takrat kaplan pri sv. Jakobu v Ljubljani.⁹ Slednji je sodeloval le pri prvi številki, v kateri je objavil sledeče pesmi: Na posipu hudiga grada, Pod slapom v povodnji, Vetrice na vetrnici in Spomlad.¹⁰

Že po četrty številki leta 1833 je *Kranjska čbelica* prenehala izhajati, ker je Kastelic izgubil voljo za nadaljnje delo zaradi preostre cenzure v času Metternichovega absolutizma.

Leta 1834 je Holzapfel postal župnik v Črnomlju. Tam je spisal knjigo *Venc nedolžnosti*. Leta 1858 je v časopisu *Zgodnja danica* izšla njegova pesem Posvetna nečimurnost. Holzapfelovemu sodobniku Francetu Prešernu¹¹ njegove pesmi niso bile všeč, zato je spesnil zabavljiv epigram Lesničnjaku in Levičnjaku: »Kako bi neki sladke pel Lesničnjak? Kako bi neki prave pel Levičnjak?«. V *Kranjski čbelici* je objavljala tudi duhovnik Jernej Levičnik, ki ga Prešeren v epigramu zaradi rime imenuje Levičnjek. Holzapfela poimenuje Lesničnjak, saj njegov priimek pomeni lesnika (divja jablana). Čeprav so bile Prešernu Holzapfelove pesmi kisle kot lesnike, si je Holzapfel kljub temu pridobil omembe vredno literarno ime.¹² Bil je predan slovenskemu jeziku in domači grudi.

Ignacij Holzapfel v Ribnici (1848–1868)

Leta 1848 je Holzapfel postal župnik in dekan v Ribnici na Dolenjskem. Svoje novo delovno mesto

je zasedel v letu velikih političnih sprememb. Leta 1848 je zahodno in srednjo Evropo zajel val revolucij.

Ribnice takrat revolucionarno vrenje ni zajelo, so se pa posledice revolucionarnega obdobja pokazale nekoliko kasneje. V drugi polovici 19. stoletja je prebujanje narodne zavesti sprožilo živahno društveno življenje. Narodna čitalnica v Ribnici je prva potrjena pravila dobila leta 1870. Skrbela je za ljudsko knjižnico in javno čitalnico ter prirejala gledališke predstave, plese in maškarade.¹³

Holzapfel je v Ribnici nasledil župnika Janeza Adama Travnca.¹⁴ Traven je izstopal po hudem rigorizmu, zlasti glede odveze pri spovedi in prejemanju obhajila. V svojih spisih je zagovarjal najstrožji nauk o pokori in spreobrnjenju. Holzapfel je tožil, da v župniji več kot polovica ljudi že več kot 20 let ni prejela obhajila.¹⁵ Vpliv Holzapfelovega druženja s Friderikom Barago (1797–1868),¹⁶ misijonarjem in kasnejšim škofom v Cincinnatiju v Ohio, s katerim sta bila v letih 1820–1824 na teologiji sošolca, je povzročil, da Holzapfel ni bil pristaš janzenističnega rigorizma. Iz virov izvemo, da se je celo strogi Holzapfel, ki je »pasel duše s palico v roki«, spotikal nad temi tridimi nauki.¹⁷

Janzenizem je skupno ime za dogmatično, moralno in politično gibanje v 17. in 18. stoletju. Njegov začetnik je bil leuvenški teološki profesor in nato škof v Ypernu Cornelij Jansen (1585–1638).¹⁸ Učil je, da je človek po Adamovem grehu izgubil zmožnost delati dobro. Samo dejavna milost mu omogoča delati dobro. Bog je človeka brez njegovih zaslug ali krivde določil za zveličanje ali pogubljenje. Na področju teologije je Jansen odklanjal filozofijo, na njeno mesto je postavljala Sveto pismo in cerkvene očete, poudarjal je moralni rigorizem in pravice škofov proti papežu, nasprotoval cerkvenim redovom in papeževi nezmotljivosti ter državni oblasti dopuščal posegati v cerkvene zadeve. Cerkev je njegov nauk sicer večkrat obsodila, a se je janzenizem v različnih oblikah hitro širil po Evropi.¹⁹

Na Slovenskem teološkega (dogmatičnega) janzenizma ne poznamo. Vzdevek »janzenisti« ali »filo-

¹³ Gradišnik in Horžen, *Ribnica, veličina majhnosti*, str. 41.

¹⁴ Traven je umrl leta 1847. Do Holzapfelovega prihoda ga je nadomeščal kaplan Anton Kraševac (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 645).

¹⁵ Dolinar, Jožefinizem in janzenizem, str. 170.

¹⁶ Friderik Baraga se je na Dunaju seznanil z duhovnikom Klemensom Dvoržakom, ki je med ljudmi pridigal o božji ljubezni in dobroti ter pomenu krščanskega usmiljenja. Pridigal je preprosto in iskreno. Previdno, a vztrajno je nastopal zoper napake in razvade ljudi ter jim vcepjal ljubezen do Boga in Cerkve. Veliko je spovedoval. S spovedanci je ravnal skrajno milo, vendar resno. Zavzel se je zlasti za mlade izobražence, ki so se sestajali v njegovem skromnem stanovanju. Na srečanjih so brali verske knjige in se pogovarjali o tekočih dogodkih. Dvoržak je pripadal redu redemptoristov (Jaklič in Šolar, *Friderik Baraga*, str. 22–23).

¹⁷ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 209.

¹⁸ Dolinar, Jožefinizem in janzenizem, str. 166.

¹⁹ Prav tam.

⁸ Lego, »Slavinja«, prvi slovenski tednik, str. 316.

⁹ Pregelj in Tomšič, *Slovstvena zgodovina*, str. 51.

¹⁰ Jakopič, Dobrotnik gluhe mladine, str. 83.

¹¹ V letih izhajanja *Kranjske čbelice* sta si bila s Prešernom tudi po bivališčih zelo blizu. Holzapfel je bil namreč v letih 1829–1834 kaplan pri Sv. Jakobu v Ljubljani. Prešeren je v istem času stanoval v bližnji Rožni ulici (Kolar, Literarni sprehod po Ljubljani, str. 111–112).

¹² Jakopič, Holzapfelova oporoka, str. 75.

janzenisti« se je prijel dveh skupin, ki sta bili po svojih interesih in delovanju popolnoma različni. V prvo skupino, zbrano okrog ljubljanskega škofa Janeza Karla Herbersteina (redni škof v letih 1772–1787), sodijo pristaši reformnega katolicizma, v drugo pa pristaši janzenizmu sorodnega moralnega rigorizma.²⁰ Za obe skupini je značilno, da odločno odklanjata vse dogmatične zmote janzenizma, čeprav sta z janzenistično literaturo temeljito seznanjeni. To jima je v branje priporočal tudi ljubljanski nadškof Mihael Brigido v svojem pastirskem pismu leta 1804. V svojih nazorih sta skupini večinoma umirjeni. Po hudem rigorizmu sta izstopala le omenjeni Janez Traven in duhovnik Gašper Švab.²¹

Duhovščina je v predmarčnem obdobju ohranjala pomembno mesto v javnem življenju. Kljub temu je delež duhovnikov med izobraženci upadel, kar je bila posledica laizacije družbe. Študij bogoslovja je bil v finančnem smislu še vedno najbolj dostopen in je med kmečkim prebivalstvom še vedno užival velik ugled. Kljub temu je naraščalo število Slovencev, ki so se odločali za študij drugih smeri in si izbrali bogoslovje šele takrat, ko pri drugem študiju niso bili uspešni. Duhovščina je bila zato glede nazorov precej neenotna.²²

Kot dekan v Ribnici je Holzapfel postal častni konzistorialni svetnik (škofov svetovalec) in okrajni šolski nadzornik. Leta 1858 je bil odlikovan s Franc Jožefovim zlatim zaslužnim križem. Slovel je kot dober šolnik.²³ Po osnovnošolskem zakonu iz leta 1805, imenovanem Politična šolska ustava, ki je z nekaterimi dopolnitvami ostal v veljavi do leta 1869, sta bila v ospredju poudarjanje vzgojnega pomena verouka in zamenjava posvetnega šolskega nadzorstva s cerkvenim na krajevni, okrajni in deželni ravni. Krajevni šolski nadzorniki so postali župniki, ki so nadzirali vsebino in metode pouka, vedenje učiteljev in učencev ter odnos staršev do šole. Na naslednji stopnji so funkcijo šolskih nadzornikov opravljali dekani ali njihovi namestniki, ki so poleg dela učiteljev nadzirali tudi skrb krajevnih oblasti za vzdrževanje šole in učitelja ter za šolski obisk. Na škofijski ravni so delovali škofijski šolski nadzorniki, ki so o rezultatih svojega dela poročali deželni oblastem.²⁴

Istega leta kot Holzapfel, torej leta 1848, je v Ribnico kot učitelj prišel Josef Raktelj, ki je pri vodenju takratne dvorazredne šole sodeloval s Holzapflov. V njunem času se je ribniška ljudska šola še bolj razvila in tudi število učencev se je povečalo.²⁵ Raktelj je leta 1856 postal nadučitelj v takratni že trirazrednici. Iz šolske kronike izvemo, da je bilo leta 1848 na šoli 57 učencev in učenk. Do leta 1864 se je število povečalo

na 341 rednih učencev, starih med 8 in 12 let, ter več kot 200 t. i. »nedeljskih« učencev.²⁶ Sprejeli bi jih še več, a je primanjkovalo prostora.²⁷

Ribniška šola ima bogato tradicijo in je bila v tistem času zelo uspešna. Obiskovali so jo učenci iz vseh kranjskih krajev, pa tudi od drugod. O njenem pomenu pričajo »Zlate bukve«, najstarejši šolski spomenik iz leta 1808.²⁸ V času Ilirskih provinc se je v njej šolal France Prešeren, ki je zapisan tudi v Zlati knjigi odličnjakov ribniške šole. Velike zasluge za uspeh ribniške šole je imel dekan Huml, ki se je zavedal pomena izobraževanja. Šolam v svoji dekaniji je predložil pravilnik o poteku pouka v nedeljski šoli in redni šoli, leta 1808 pa je v ribniški šoli vpeljal »Zlate bukve«.²⁹

Holzapflov veličastni spomenik v Ribnici je župna cerkev. Uresničil je to, o čemer naj bi razmišljali že dvajset let. Stara cerkev je bila zaradi številnih poškodb dotrajana in za vse vernike premajhna. Ribnica je bila središče misijonskega okrožja – prafara, ki se je razprostirala od Ljubljanskega barja do Kolpe ter od Metlike do Cerknice. Ribniška cerkev je posvečena sv. Štefanu, papežu mučencu. Prvotna cerkev je imela en zvonik in je dobila vrsto poškodb. Leta 1764 jo je poškodovala strela, vendar so jo popravili, leta 1778 pa jo je uničil požar, tako da so jo morali obnoviti. V drugi polovici 19. stoletja so se Ribničani lotili gradnje nove cerkve.³⁰ 29. oktobra 1866 je Anton Kos, prošt ljubljanskega kapitlja in škofov generalni vikar, blagoslovil in položil vogelni kamen. Zidarska dela sta prevzela ljubljanska mojstra Faleschini in Frejs, ki sta delo odstopila Frucotu in Silvestru Vinceruttiju. Farani so darovali in prinašali gradbeni material. Predsednik »stavbenega vodstva« je skrbel, da so imeli delavci vseskozi dovolj gradbenega materiala. Celotni stroški za gradnjo cerkve brez oltarjev so znašali 67.000 goldinarjev. Poleg župljanov sta denar prispevala cesar kot patron (8.000 goldinarjev) in sama župnija Ribnica pod vodstvom Ignacija Holzapfla (10.000 goldinarjev).³¹ Izvor preostalih finančnih sredstev iz vira ni razviden. Vodili so natančno evidenco prispevkov župljanov. Andrej Pogorelec,

²⁶ Številni vaški otroci med tednom niso mogli obiskovati šolskega pouka zaradi domačih delovnih obveznosti in oddaljenosti od šole. Zato so od začetka 19. stoletja dalje ob nedeljah organizirali začetne in ponavljalne nedeljske šole, kjer so se šoloobvezni otroci učili brati, pisati in računati. Za pomoč pri poučevanju je škof Anton Martin Slomšek napisal učbenik *Blaže in Nežica v nedeljski šoli* (Prva triada. Nedeljska šola branja, pisanja, računanja in petja – Učna ura iz leta 1865. <http://www.ssolski-muzej.si/slo/aboutmuseum.php?page=27> (datum dostopa 26. 3. 2018)).

²⁷ ZAL, RIB 37, t. e. 1, a. e. 1, Osnovna šola Ribnica, Kronika Ljudske šole (1848) 1875–1977.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Gradišnik in Horžen, *Ribnica, veličina majhnosti*, str. 36.

³⁰ Gradišnik, »Purgerji, rešetarji in lončarji ...«, str. 61.

³¹ ŽUR, Tage-Buch od leta 1868, Kronika župnije Ribnica 1866–1917, Zidanje nove farne cerkve v Ribnici od leta 1866–1868, Leto 1866, str. 1.

²⁰ Prav tam, str. 166–167.

²¹ Prav tam, str. 170.

²² Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 40.

²³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 646.

²⁴ Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, str. 34–35.

²⁵ Gradišnik in Horžen, *Ribnica, veličina majhnosti*, str. 40.

Stara cerkev v Ribnici, ki so jo leta 1866 porušili (Ribnica skozi stoletja, str. 102).

nekdanji vojak iz Goriče vasi, je zapisoval, kaj je kdo pripeljal za cerkev. Vodenje računov je bilo zaupano ribniškemu posestniku in tobakarju Friedrichu Logerju, ki je svoje delo opravljal brezplačno.³²

O zidavi cerkve se je v Ribnici spletlo veliko zgodb.³³ Ignacij Holzapfel, ki je kot ribniški dekan vodil gradnjo, se je s cerkvenimi ključarji sporekel glede vhoda v cerkev. Dekan Holzapfel je vztrajal, da mora vhod nove ribniške cerkve gledati proti župnišču, torej proti vzhodu, ključarji pa so vztrajali, da mora gledati proti glavnemu trgu. Zmagala je njihova ideja. V času gradnje nove cerkve je bogoslužje

potekalo v majhni leseni kapelici. Nova cerkev je bila dograjena novembra 1868.³⁴ Holzapfel ni dočkal njene izgradnje, saj je umrl 21. januarja 1868. 23. januarja je bil pokopan na pokopališču v Hrovači.³⁵

Izvirne Holzapflove podobe ne poznamo. Očitno se ni dal nikoli slikati. Ob 40-letnici zavoda je učiteljski zbor poskušal najti njegovo fotografijo, a zaman. Da bi ob proslavi te okrogle obletnice v zavodu le imeli primerno pokojnikovo sliko, je predmetni učitelj Ivan Erbežnik po opisu starih Ribničanov, ki so se Holzapfla še spominjali, izdelal dve njegovi sli-

³² Prav tam.

³³ Gradišnik in Horžen, *Ribnica, veličina majhnosti*, str. 40.

³⁴ Gradišnik, »Purgerji, rešetarji in lončarji ...«, str. 61.

³⁵ ZAL, RIB 37, t. e. 1, a. e. 1, Osnovna šola Ribnica, Kronika Ljudske šole (1848) 1875–1977.

Francoski most, ribniški grad in cerkev, dograjena leta 1868 na temeljih stare (Ribnica skozi stoletja, str. 103).

ki. Ena je bila v gluhonemnici, druga pa v ribniškem župnišču.³⁶ Po opisu Ribničanov, ki so ga imeli v spominu še iz otroških let, je bil majhne, čokate postave, plešast, trdih obraznih potez in strogega pogleda.³⁷ Po opisu sodobnikov je bil zelo pameten mož, do sebe strog in odločen, pravičen, iskren in zelo dober do trpečih.³⁸ Vpogled v njegovo osebnost in odnos do župljanov nam izpričujejo cerkvena oznanila, ki jih je sestavljal k svojim pridigam. Kot primer poglejmo oznanilo iz leta 1861 ob škofovem obisku.³⁹ Približeval se je namreč čas birmе. Holzapfel je župljane podrobno poučil, kako morajo ravnati ob obisku visokega cerkvenega dostojanstvenika in kako se morajo starši in otroci pripraviti na birmo. Staršem je svetoval, naj otroke nanjo pripravijo s pogostimi molitvami in družinskim postom, ne pa z »gizdovimi« oblačili – skratka, brez »posvetne prevzetnosti«, saj »Bog le ponižnim svojo gnado daje«. ⁴⁰ Prav tako jim je svetoval previdnost pri izbiri botrov. Ti naj bi bili

pošteni in bogaboječi, kar pomeni, da se je bilo treba izogibati »očitnih grešnikov«, to je pijancev, prešuštnikov itd. Ob obisku škofa, ki naj bi v župnijo prišel iz smeri Sodražice, je župljanom zabičal pobožno zadržanje, ne pa povzročanje hrupa in nespametnega izražanja navdušenja. Spotaknil se je tudi ob njihova oblačila. Zlasti župljane, ki so stali v prvi vrsti ob cesti, po kateri naj bi prišel škof, je poučil, da ga morajo pričakati v snažnih oblekah in urejeni. Podrobna navodila so sledila tudi v primeru, da bi škof pridigal pri maši. Poudaril je, da so dobrodošli le tisti, ki si resnično želijo poslušati pridigo in jo tudi ponotranjiti. Vsem tistim, ki bi v cerkev prišli le iz radovednosti, je svetoval, naj ostanejo doma, saj je bila cerkev že tako pretesna.

Holzapfel tudi dogajanja po birmi ni prepustil naključju. Staršem je odločno odsvetoval obisk gostiln, da »ne bodo Sv. Duha prec perve ure z vinskim duhom iz sebe pognali«. ⁴¹

Zanimiva so tudi njegova opozorila staršem glede izostajanja njihovih otrok od pouka. Očitno je bilo izostajanje precej razširjeno, saj je Holzapfel ugotavljal, da je pogosto prisotna le polovica dečkov. Kot kaže, so bile razlog za izostajanje neugodne vremenske razmere, ki jih je Holzapfel komentiral s temi

³⁶ Prav tam.

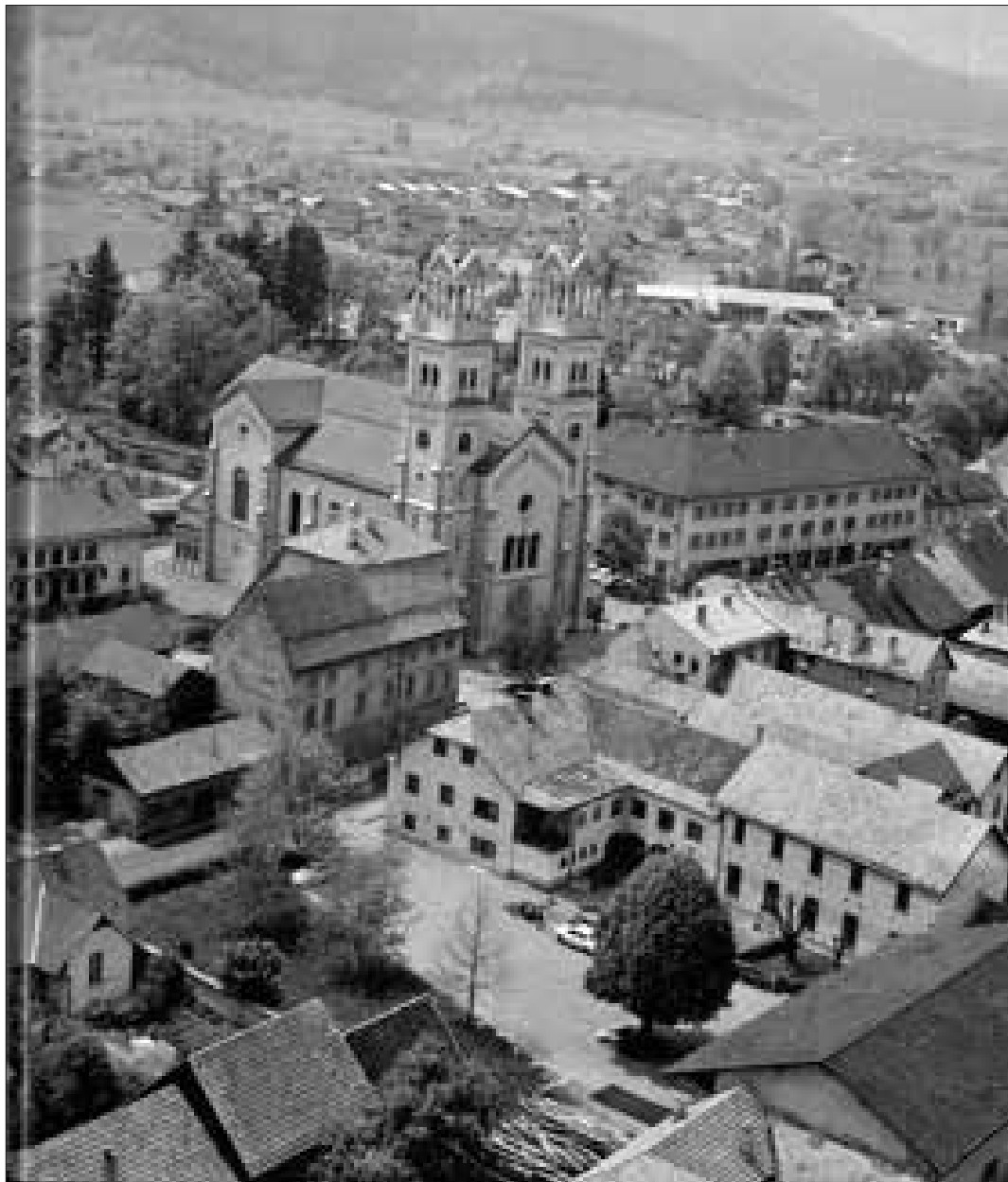
³⁷ Mazi, Holzapfel med Ribničani, str. 4.

³⁸ Jakopič, Dobrotnik gluhe mladine, str. 83.

³⁹ Mazi, Holzapfel med Ribničani, str. 4. Vir ne navaja imena škofa, a sklepam, da gre za ljubljanskega škofa Jerneja Vidmarja, ki je to funkcijo opravljal v letih 1860–1871 (op. avtorice).

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Prav tam.

Ribnica s cerkvijo danes (Ribnica skozi stoletja, s. p.).

besedami: »Na vsak dež ali sneg ne sme šolar porajtati. Človek se mora v mladih letih vterduvati, saj kruh ne raste za pečjo.«⁴² Da bi starše zdramil, jim je jasno zažugal, da vsak otrok, ki bo imel 20 »pik« (verjetno neopravičenih ur, op. avtorice), ne bo mogel napredovati v naslednji razred oziroma končati šole, kajti »cerkvene in cesarske postave niso slama, da bi jih vsaki z nogami teptal.«⁴³

Ignacij Holzapfel je kot »varuh« svojih župljanov te podrobno poučil o vseh vidikih njihovega življenja. Bil je načelen in neposreden v svojih svarilih, a hkrati

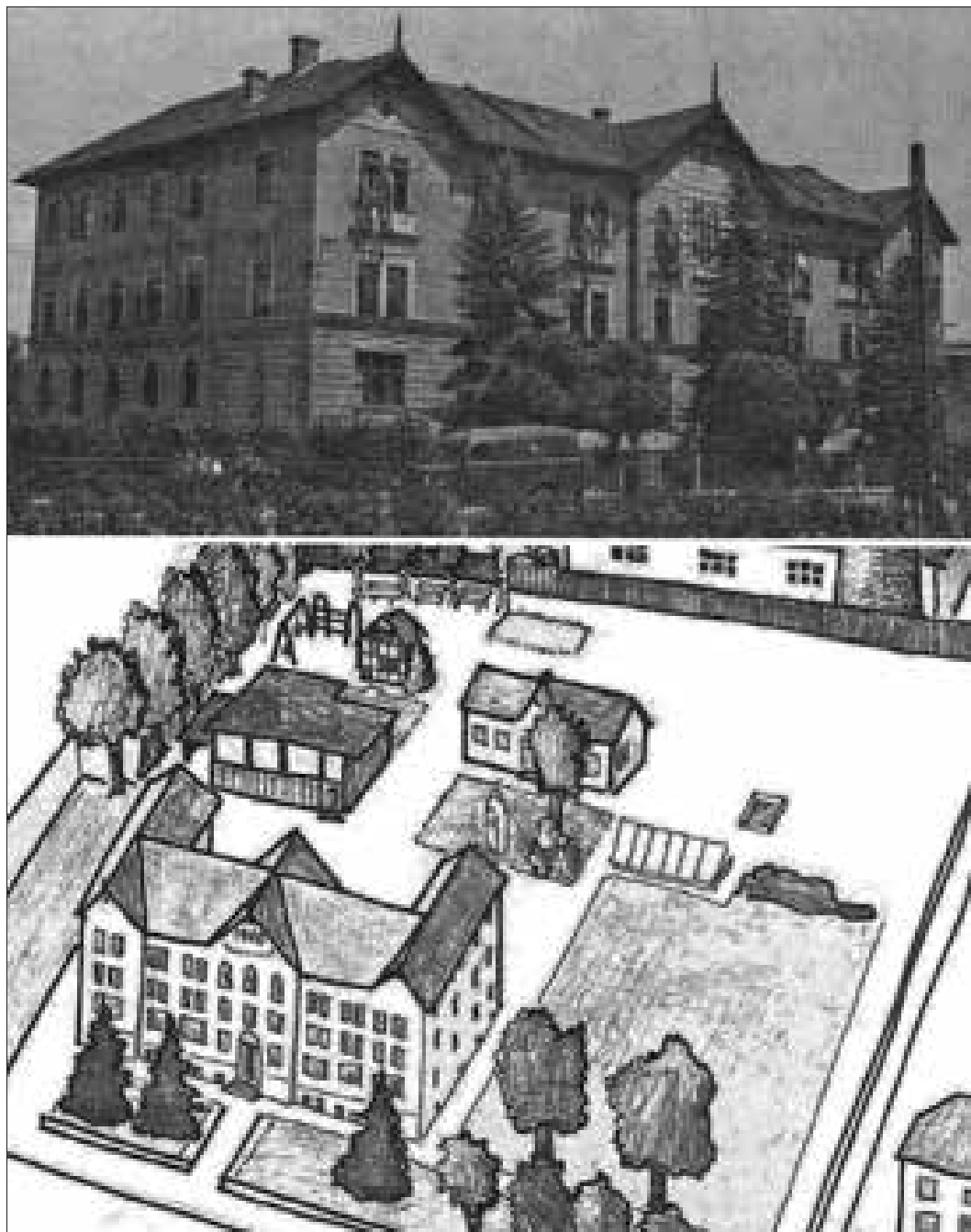
pripravljen pomagati in delati v skupno dobro. Nekateri sodobniki so ga opisali takole: »Na znotraj je bil blag in dober kot orehovo jedro, čeprav je po zunanje zgledal kot zelena orehova lupina.«⁴⁴

Kakorkoli, ta mož je v oporoki svoje premoženje namenil izgradnji prepotrebnega zavoda za gluho-nemo mladino. Gluhonemnica v Ljubljani je drugi njegov trajni spomenik.

⁴² Prav tam.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 645.

Ljubljanska gluhoemnica s pripadajočim vrtom (Pavlič, Gluhi nekoč in danes, str. 7).

Ignacij Holzapfel, dobtnik slovenske gluhoeme mladine

Holzapfel je v svoji oporoki z dne 1. julija 1862, spisani v nemškem jeziku, skoraj vse svoje prihranke namenil gradnji šole za gluhoeme otroke na Kranjskem. Po zapuščinski razpravi je ostala čista zapuščina v znesku 52.962 goldinarjev.⁴⁵ Povod za to njegovo plemenito volilo je bilo spoznanje, da se

mora slovenska gluhoema mladina šolati v nemških zavodih, ki so jo versko in narodno odtujevali od slovenskih izročil. Usodo gluhoemih otrok je imel priložnost spoznati v svoji neposredni bližini, saj je bilo tudi v okolici Ribnice več nešolanih gluhoemih otrok. Zato si je prizadeval za izgradnjo šole za gluhoemo mladino na slovenskih tleh, kjer bi pouk potekal v slovenskem jeziku. O pouku in vzgoji gluhoeme mladine je bil verjetno že toliko poučen, da se je zavedal pomena njenega strokovnega vzgojno-izobraževalnega pouka, saj ji je omogočil pridobitev

⁴⁵ Jakopič, Začetek, str. 153.

določenih obrtniških poklicev, pri katerih gluhomost ni bila ovira.⁴⁶ S tem se je gluhomim odprla pot do samostojnega življenja.

Z volilom Ignacija Holzapfla je bila dejansko sezidana gluhomnica, kot je bilo zapisano na spominski plošči v veži nekdanjega zavoda na Zaloški cesti. Manjše zneske za njegovo zgraditev so prispevali tudi drugi dobrotniki. Med ustanovitelji se omenja Francišek Holdheim, kar je psevdonim za prelata Franciška Schmida, ki je leta 1830 prispeval osem delnic cesarsko-kraljeve avstrijske nacionalne banke pri cesarsko-kraljevem ilirskem guberniju za zgraditev zavoda za gluhoneme otroke s Kranjskega in Koroškega. Leta 1850 se je njegov ustanovni sklad razdelil med obe kronovini.⁴⁷ Med dobrotniki se omenjajo še druga imena – tako na primer ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf, ki je v oporoki leta 1858 osem državnih zadolžnic zapustil gluhomnici, ki naj bi jo ustanovili v Ljubljani. Med ustanovitelji je naveden tudi dunajski duhovnik Franc Ser. Dafner, ki je v oporoki leta 1861 izgradnji zavoda v Ljubljani namenil 3.000 goldinarjev.⁴⁸

To so le nekatera imena, ki so omogočila ustanovitev tako prepotrebnega zavoda za gluhomemo mladino v Ljubljani. V Avstriji je bil prvi zavod za gluhoneme ustanovljen na Dunaju leta 1779. Pod vplivom dunajskega zavoda so bili v Avstriji ustanovljeni še drugi tovrstni zavodi, tako v Linzu leta 1812, Gradcu leta 1832 in Celovcu leta 1846. Potrebe po ustanovitvi gluhomnice so bile vse večje tudi v Ljubljani. Gluhonemi otroci z nekdanje Kranjske so se, kot rečeno, šolali v tujih zavodih, predvsem v Linzu in Gradcu, in sicer v nemškem jeziku. Stroške za njihovo šolanje so krili z dohodki iz ustanov in volil za gluhoneme, ki so jih naklonili dobrotniki, a le za omejeno število otrok.⁴⁹

Sredstva za ljubljansko gluhomnico so torej zbirali že dolgo pred dejansko ustanovitvijo zavoda, ki so jo zavračevale splošne prosvetne razmere v tistem obdobju. Oblasti se namreč dolgo niso mogle sporazumeti, katera od njih je dolžna skrbeti za pouk gluhomim. Ko je novela k šolskemu zakonu iz leta 1883 to dolžnost dodelila deželni oblasti, so leta 1889 izvedli popis gluhomim otrok na Kranjskem. Našteli so 128 šoloobveznih otrok. Glede na to visoko število in dejstvo, da so tuji zavodi gluhomeme otroke s Kranjskega zaradi prenapoljenosti z domačimi gojenci začeli odklanjati, je bila vedno bolj v ospredju potreba po ustanovitvi lastnega zavoda. Jeseni 1889 je deželna vlada kupila zemljišče in pripravila gradbene načrte. 28. oktobra 1900 je bila otvoritev gluhomnice v Ljubljani ob današnji Zaloški cesti. Uradno se je imenovala Kranjski

ustanovni zavod za gluhoneme. Sprva je bila zasebni zavod za vzgojo in izobraževanje gluhih otrok, leta 1905 pa je postala državni zavod. Pouk je potekal v slovenščini.⁵⁰ Namen zavoda je bil gluhomeme otroke naučiti glasovnega govora in jim s tem omogočiti kasnejše samostojno življenje, hkrati pa jih, v skladu z duhom časa, versko vzgojiti in pripraviti na prejem svetih zakramentov ter jih tako narediti za koristne člane družbe.⁵¹

Ljubljanska gluhomnica pa ni bila prvi slovenski zavod za gluhoneme. Kanonik Valentin Stanič je namreč leta 1840 ustanovil gluhomnico v Gorici. Ljubljanska gluhomnica tudi ni bila prvi tovrstni zavod na Kranjskem. V zavodu Ubogih šolskih sester de Notre Dame v Šmihelu pri Novem mestu je bila na pobudo župnika Antona Peterlina leta 1886 ustanovljena šola za gluhonema dekleta. Z ustanovitvijo ljubljanske gluhomnice je dejavnost šole v Šmihelu prenehala. Gluhonemi dečki so se do ustanovitve ljubljanske gluhomnice šolali v Gorici, Gradcu, Linzu in Celovcu.⁵²

Kljub temu da je Holzapfel za gluhomemo mladino volil svoje celotno premoženje in bil s tem njen največji dobrotnik, njegovo ime v gluhomnici ni bilo ovekovečeno. Spominski plošči v zavodski veži sta sicer imeli vklesano njegovo ime v slovenskem in nemškem jeziku, drugje v zavodu pa ni bilo niti njegove slike niti njegovega imena. Ko so po prvi svetovni vojni iz uradov, šol in zavodov izginjali nemški napisi, je bil iz zavoda odstranjen tudi omenjeni napis. To je gluhomnica ob praznovanju 40-letnice ustanovitve poskušala popraviti. Dobila je Holzapflov sliki, na vrtu pa njegov marmorni kip, ki ga je izklesal gluhomni akademski kipar Ivan Strekelj, nekdanji gojenec zavoda. Kip je bil med okupacijo postavljen na vrtu gluhomnice in odkrit ob skromni slovesnosti. Strekelj je za svoje delo prejel 2.000 lir. S tem je zavod lajšal njegovo takratno brezposelnost. Ignaciju Holzapflu je gluhomnica na ta način izrazila globoko hvaležnost. Kip so poimenovali »Naš oče«. Ime je predlagal učitelj Vilko Mazi, in sicer zato, ker je Holzapfel iskreno pokazal očetovsko skrb za gluhomeme otroke in ker je bilo omenjeno ime za gojenca zavoda artikulacijsko lažje izgovorljivo.⁵³

Svojo 40-letnico je gluhomnica praznovala na pragu druge svetovne vojne 26., 27. in 28. oktobra 1940. Ta obletnica je bila toliko pomembnejša zato, ker je banska uprava vodstvu gluhomnice končno zagotovila razširitev zavoda, ki se je po prvi svetov-

⁵⁰ Prav tam, str. 75–76.

⁵¹ ARS, AS 2032, Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, t. e. 3, a. e. 1, Začetek in zgodovinski razvoj gluhomnice v Ljubljani. Več o glasovno-govorni metodi poučevanja gluhomim otrok gl. Dobaja, Gluhomnica v Ljubljani 1919–1940, str. 385–396.

⁵² Dobaja, Gluhomnica, str. 76.

⁵³ ARS, AS 2032, Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, t. e. 3, a. e. 1, Začetek in zgodovinski razvoj gluhomnice v Ljubljani.

⁴⁶ ARS, AS 2032, Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, t. e. 3, a. e. 2, Kronika.

⁴⁷ Jakopič, Začetek, str. 153.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Dobaja, Gluhomnica, str. 75.

*Grob Ignacija Holzapfla v Hrovači
(osebni arhiv avtorice).*

ni vojni soočal s hudo prostorsko stisko. Ljubljanska gluhoemnica je bila namreč edini tovrstni zavod v slovenskem delu jugoslovanske države.⁵⁴

V okviru praznovanja obletnice si je vodstvo gluhoemnice prizadevalo pripraviti slovesnost tudi v Ribnici – potekala naj bi 28. oktobra. V cerkvi na pokopališču v Hrovači, kjer je Holzapfel pokopan, je bila predvidena maša zadušnica za vse dobrotnike, ki so pripomogli h graditvi gluhoemnice, po maši pa bi sledili slavnostni govor enega izmed učiteljev zavoda, zahvalni govor enega izmed gojencev in položitev venca na grob.⁵⁵ Ob tej priložnosti je vodstvo gluhoemnice za potrebe slavnostnega govora ribniški dekanat zaprosilo za posredovanje obsežnej-

ših podatkov o življenju in delu dekana Holzapfla. Dekanat podatkov ni mogel posredovati, saj je ugotavljal odsotnost poglobljene študije o dobrotniku gluhoemne mladine.⁵⁶ Ravnateljstvo gluhoemnice in učiteljski zbor sta tako slavnostni govor oblikovala na podlagi podatkov, ki jih je o Holzapflu zbral ribniški dekan Anton Skubic. Skubic je ves prosti čas v Ribnici posvetil raziskovanju virov in slovstva za krajevno zgodovino. Iz njegovih rokopisov je notar Josip Lesar v Argentini ob stoletnici njegovega rojstva leta 1876 izdal delo z naslovom *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*.⁵⁷

Šola za gluhoemno mladino se je leta 1966 preselila v nove prostore na Vojkovi ulici v Ljubljani (Bežigrad). Številni gluhoemni so osebno pomagali, da je bil doprsni kip Ignacija Holzapfla prenesen v park novega zavoda.⁵⁸

Zaključek

Ribniški dekan Ignacij Holzapfel je ostal ljudem v spominu kot strog, bistroumen, a pravičen mož. Bil je načelen v svojih dejanjih in je enako pričakoval od svojih župljanov, ki jim je v cerkvenih oznanilih marsikdaj namenil ostre besede. Njegov prvi trajni spomenik je ribniška cerkev sv. Štefana, ki je bila zgrajena s sodelovanjem in prispevki vseh župljanov. Njene izgradnje ni dočakal, saj je prej zbolel in umrl.

Drugi njegov trajni spomenik je ljubljanska gluhoemnica, ki je bila zgrajena iz volil različnih dobrotnikov, med katerimi je največ prispeval prav Holzapfel. Svoje premoženje je v oporoki namenil gradnji zavoda za gluhoemno mladino, ki se je šolala v nemških zavodih in se s tem odtujevala domači grudi. Tudi s tem dejanjem je pokazal svojo rodoljubnost – tako kot že veliko prej pri neuspešnih poskusih izdajanja slovenskega tednika *Slavinja*. Z izgradnjo zavoda za gluhoemno mladino v Ljubljani leta 1900 se je slovenski gluhoemni mladini odprla pot do samostojnega življenja.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 2032, Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

RIB 37, Osnovna šola Ribnica, Kronika Ljudske šole, (1848) 1875–1977.

⁵⁴ Več o tem Dobaja, *Gluhoemnica*, str. 74–90.

⁵⁵ ŽUR, t. e. 16, a. e. 252, *Gluhoemnica Holzapfel*, l. 1940. Gluhoemni so se na grobu svojega dobrotnika poklonili tudi ob gostovanju gledališke skupine Društva gluhoemnih v Ljubljani v Ribnici leta 1939 (Rupnik, *Ko se zapro vrata zavoda ...*, str. 145).

⁵⁶ ŽUR, t. e. 16, a. e. 252, *Gluhoemnica Holzapfel*, l. 1940.

⁵⁷ *Ribnica skozi stoletja*, str. 52.

⁵⁸ Jakopič, *Dobrotnik gluhe mladine*, str. 83.

ŽUR – Župnijski urad Ribnica
 Gluhonemnica Holzapfel, l. 1940, t. e. 16.
 Tage-Buch od leta 1868, Kronika župnije Ribnica 1866–1917.

LITERATURA

- Ciperle, Jože in Andrej Vovko: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja I (do 1848)*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1988.
- Dobaja, Dunja: Gluhonemnica v Ljubljani 1919–1940. *Zgodovina otroštva* (ur. Aida Škoro Babič, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012, str. 385–396.
- Dobaja, Dunja: Gluhonemnica v Ljubljani v prizadevanjih za razširitev zavoda v obdobju med obema vojnama. *Prispevki za novejšo zgodovino* LVII, 2017, št. 2, str. 74–90.
- Dolar, France M.: Jožefinizem in janzenizem. *Zgodovina cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik z uredniškim odborom). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 153–171.
- Gradišnik, Marina in Vesna Horžen: *Ribnica, veličina majhnosti: ribniška zgodovina od prazgodovinske naselbine pri Žlebiču do devetdesetih let prejšnjega stoletja*. Ribnica: Muzej Miklova hiša, 2007.
- Gradišnik, Marina: »Purgerji, rešetarji in lončarji ...«: k zgodovini trga Ribnica na Kranjskem. *Zgodovina za vse* XIII, 2006, št. 1, str. 60–74.
- Jaklič, Franc in Jakob Šolar: *Friderik Baraga: ob 100-letnici Baragove smrti*. Celje: Mohorjeva družba, 1968.
- Jakopič, Bogo in Bogdan Knavs: Duhovniki, začetniki pouka za gluhe. *Socialno delo* 45, 2006, št. 3/5, str. 24–30.
- Jakopič, Bogo: Dobrotnik gluhe mladine. Ignacij Holzapfel (1799–1868). *Mohorjev koledar 2009* (ur. Matija Remše). Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2008, str. 82–83.
- Jakopič, Bogo: Holzapflova oporoka. *Kronika* 31, 1983, št. 1, str. 75.
- Jakopič, Bogo: Začetek Kranjskega ustanovnega zavoda za gluhoneme v Ljubljani. *Kronika* 18, 1970, št. 3, str. 153–154.
- Kolar, Ivan: Literarni sprehod po Ljubljani: Šempetrsko predmestje in Vodmat. *Jezik in slovstvo* 3, 1957, št. 3, str. 111–112.
- Lego, Jan Vaclav: »Slavinja«, prvi slovenski tednik. *Ljubljanski zvon* 6, 1886, št. 5, str. 316.
- Mazi, Vilko: Holzapfel med Ribničani. *Slovenski poročevalec* 11, 1950, št. 143, str. 4.
- Pavlič, Slavko: Gluhi nekoč in danes. *Zgodovina gluhih v Ljubljani. Konferenca Gluhi v Ljubljani, nekoč in danes, 16. 10. 2014*. Ljubljana: Društvo učiteljev gluhih Slovenije, 2015.
- Pregelj, Ivan in France Tomsič: *Slovstvena zgodovina Slovencev, Hrvatov in Srbov v vprašanjih in odgo-*

- vorih*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1938.
- Ribnica skozi stoletja*. Ribnica: Skupščina občine Ribnica in založba Spektar Zagreb, 1982.
- Rupnik, Vinko: Ko se zapro vrata zavoda ... *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940* (ur. Rudolf Dostal in Drago Supančič). Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940, str. 140–147.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.
- Vodopivec, Peter: *Od Poblinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

SPLETNI VIR:

- Prva triada. Nedeljska šola branja, pisanja, računanja in petja – Učna ura iz leta 1865. V: <http://www.ssolski-muzej.si/slo/aboutmuseum.php?page=27> (datum dostopa 26. 3. 2018).

S U M M A R Y

Ignacij Holzapfel, parish priest and dean of Ribnica, benefactor of deaf and mute youth. Founding of Ljubljana's deaf-mute institute and preserving the memory of Ignacij Holzapfel

The article focuses on the life and work of the dean of Ribnica, Ignacij Holzapfel, who was originally from Tržič and whose occupation as a priest also led him to Ribnica. Holzapfel assumed the posts of dean and consistory counsel as well as district school supervisor in the revolutionary year of 1848, which left no direct impact on Ribnica. The consequences of the revolutionary period only became apparent years later. In the second half of the nineteenth century, the awakening national awareness gave rise to a lively social life. The national reading club in Ribnica obtained its first certified regulations in 1870. It maintained the people's library and a public reading room, as well as organised theatre performances, dances, and masquerades.

One lasting monument to Holzapfel in Ribnica is the magnificent church, for the construction of which he devotedly collected funds all of his life. Holzapfel also raised contributions for the deaf-mute institute in Ljubljana, another lasting monument to his name. In his last will and testament, he left his entire property for the construction of what was to become the institute for deaf and mute youth from Carniola, which had theretofore received edu-

cation in German institutes and thus alienated itself from the Slovenian language and home. Although he was not the sole donor, Holzapfel's contribution was undoubtedly the biggest and most crucial as it actually enabled the construction of the above-mentioned institution. By doing so, Holzapfel also provided many future generations of deaf and mute youth with education, vocational training as well as a chance of leading an independent life.

Last but not least, Ignacij Holzapfel was a poet and writer. He was a contemporary of France Prešeren, the central poet of Kranjska čbelica [The Carniolan Bee], the first almanac of poetry in the Slovenian language. In its first issue, the almanac also featured a few of Holzapfel poems. Although Prešeren found his poems as »sour as crab apples«, Holzapfel made a noteworthy literary name for himself. He was devoted to the Slovenian language and his native soil.

1.04 Strokovni članek

UDK 27-774(497.434Ribnica)(093.3)

Prejeto: 12. 6. 2018

Anton Berčan

mag., župnik in dekan v Ribnici, Škrabčev trg 15, SI-1310 Ribnica
E-pošta: anton.bercan@rkc.si

Kronika župnije Ribnica

IZVLEČEK

Kronika župnije Ribnica, ki obravnava obdobje med letoma 1868 in 1917, je pomemben zgodovinski dokument, ki prinaša predvsem opis takratnega verskega življenja v župniji. Poleg tega razkriva razne nesreče, kot so požari ali vremenske nepravilnosti, pa tudi razvoj kraja samega. V njej zasledimo zapis o napeljavi vodovoda, elektrifikaciji itd. Kroniko so 50 let pisali štirje ribniški dekani ter je izraz njihovega razmišljanja in pogleda na takratna dogajanja. To je bil čas politične delitve Slovencev in prve svetovne vojne. Župnijska kronika je samo en pogled na dogajanje v župniji in njeni bližnji okolici.

KLJUČNE BESEDE

Ribnica, Kronika, Cerkev, dekan, župnija

ABSTRACT

RIBNICA PARISH CHRONICLE

The Ribnica parish chronicle, encompassing the period between 1868 and 1917, is an important historical document that primarily focuses on describing religious life in the parish, but also sheds light on numerous disasters such as fires or extreme weather, as well as on the development of the town itself. The chronicle contains a record regarding the introduction of a water supply system, electrification, etc. Compiled by four Ribnica's deans over the span of fifty years, the chronicle reflects their thinking and views of events that occurred in the period concerned. This was a time marked by political dissension among the Slovenes and the First World War. The parish chronicle offers only one perspective on the events that took place in the parish and the surrounding area.

KEY WORDS

Ribnica, chronicle, Church, dean, parish

Zgodovinski okvir

Župnijska kronika je dokument, ki prikazuje in opisuje dogodke tekočega leta v župniji. Zanj ni posebnega obrazca, pač pa vsak župnik na svoj način opisuje dogodke, ki se mu zdijo pomembni in ki naj bi ostali zapisani v zgodovini.

Župnijske kronike so zanimiv dokument časa, v katerem so nastajale, in so toliko bolj zanimive, kolikor obširneje so dogodki opisani. Poudariti pa je treba, da so jih pisali župniki, in to s svojega zornega kota. Zato so včasih pristranske oziroma gre za osebne poglede kronistov.

Josip Lesar, ki je v Argentini urejal in leta 1976 izdal Skubičevu *Zgodovino Ribnice in ribniške pokrajine*, je v Pojasnilih in dopolnilih zapisal ugotovitev cerkvenega zgodovinarja in arhivarja dr. Maksa Miklavčiča, da je veliko ribniškega župnijskega gradiva med zadnjo vojno (1941–1945) izginilo: »*Novější slovenski zgodovinar, pokojni dr. Maks Miklavčič, ki se je morebiti ukvarjal tudi z lokalno zgodovino našega avtorja, je kratko ugotovil v Slovenskem biografskem leksikonu III (1967) zgodovinske razprave A. Skubica in publikacije, kjer da so bile objavljene ali ohranjene v rokopisih; ugotovil pa je tudi žalostno dejstvo, da je med zadnjo vojno iz ribniškega župnijskega arhiva izginil 'Skubičev spis v rokopisu: Kronika ribniške župnije'. Iz te navedbe se more sklepati, da je izginila samo od Skubica pisana kronika župnije. Kronika pa je obstajala že od leta 1730, ko jo je začel pisati tedanji arhidiakon dr.*

Karol Žiga grof Petazzi in so jo za njim pisali tudi njegovi trije nasledniki na arhidiakonatu in na katero kroniko se Skubic pogosto opira v svojih izvajanjih. Kroniko pa so po vsej verjetnosti pisali tudi vsi ribniški dekani od Uleta do Dolinarja, ki jo Skubic včasih omenja, in jo je prav gotovo pisal tudi A. Skubic za svojo dobo, ker je mogel globoko spoznavati pomembnost takega dela, pisanega od njegovih prednikov arhidiakonov in dekanov. Ali je izginila samo 'Kronika v rokopisu', to je Skubiceva ali pa tudi celotno delo 'Kronika' pisano od Skubicevih prednikov, iz Miklavčičeve navedbe ni možno jasno spoznati. Vsekakor je izguba ribniške župnijske kronike (delne ali celotne) nepopravljiva škoda, ako je za vselej ta arhivska neprecenljiva vrednota uničena.»¹

Ribniško župnišče je bilo ob koncu II. svetovne vojne poškodovano in neprimerno za bivanje. Stavba je bila podržavljena in za bivanje je oblast določila Petelinovo hišo za župnijsko cerkvijo na drugem bregu Bistrice. Hiša je bila zaplenjena, ker so se lastniki po vojni izselili. Iz delno poškodovanega župnišča je bil prenesen arhiv in matične knjige, kar je bilo po pripovedovanju domačinov »zmetano na kup v enem kotu«. Od tu so bile odnesene številne matične knjige. Kaj vse je bilo takrat odneseno, pa najbrž ne ve nihče.

V 60. letih prejšnjega stoletja so sezidali današnje župnišče in tako so morali spet vse prenesti v novo stavbo. Gradivo so zložili v omare, popisa arhiva niso sestavili. Tudi takrat se je lahko kaj izgubilo oziroma založilo.

Notranjost cerkve sv. Štefana v Ribnici okoli leta 1880 (Zbirka razglednic Muzeja Ribnica, inv. št. 629a).

¹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 620.

V letih 2011 in 2012 je mag. Brane Kozina začel urejati župnijski arhiv. Do sedaj je urejenih 99 tehničnih oziroma 930 arhivskih enot. Ob prelaganju materiala, spisov, map, knjig in podobnega sem na dnu ene od do sedaj zaprtih omar našel precej debelo knjigo, ki je spominjala na matično knjigo oziroma nekakšen seznam.

To je bilo zgodovinsko odkritje. Ta debela rokopisna knjiga je bila župnijska kronika, ki je obravnavala čas od leta 1868 do 1917. Pisali so jo štirje ribniški župniki dekani, in sicer Martin Skubic od leta 1868 do 1891, Martin Povše od leta 1891 do 1896, Franc Dolinar od leta 1896 do 1913 in Anton Skubic od leta 1914 do 1917. Kronika je odraz časa, zato jo moramo umestiti v čas, da moremo razumeti njena sporočila.

Konkordat med Avstrijskim cesarstvom in Svetim sedežem (cesar Franc Jožef I. in papež Pij IX.) je katoliški Cerkev zagotavljal privilegiran položaj v avstrijski državi, vendar je kmalu postal vprašljiv zaradi družbeno-kulturne ofenzive liberalizma, ki je nasprotoval monopolu Cerkev in se je posebej okrepil z uvedbo ustavnega življenja v letih 1860 in 1861. Z nastopom dualizma leta 1867 je vladajoča liberalna stranka s podrobnejšo zakonodajo 1868 konkordatu spodnesla tla in ga kljub nasprotnemu stališču papeža in avstrijskega škofovstva leta 1870 odpovedala. To je bil čas padca papeške države in zasedbe Rima. Začasno zrahljani odnosi med Cerkvijo in državo so se polagoma uredili. V javnosti je bila ves čas nadaljnega obstoja monarhije močna in živa zavest tesnega sožitja med obema stvarnostma v še vedno »katoliški« Avstriji. »Avstrijakantstvo« Cerkev je nemara prišlo do izraza tudi na I. vaticanskem koncilu, ko so se slovenski škofje držali avstrijske manjšine, ki je nasprotovala razglasitvi dogme o papeževem nezmotljivem učiteljstvu, vendar so jo po italijanski nasilni zasedbi Rima 1870 le razglasili in z veličastnimi »Pijevimi« procesijami izrazili zvestobo papeštvu. »Avstrijska zavest« naših škofov je izhajala iz dejstva, da so škofje tega obdobja, razen Missie in Karlina, akademske naslove pridobivali na dunajski univerzi, tamkajšnji zavod Avguštinje pa je bil kovačnica avstrijskih cerkvenih kadrov. Nemški liberalizem je proti koncu stoletja počasi izgubljal moč, v političnem življenju in socialnem pogledu pa se je krepilo krščanskosocialno gibanje. V Avstriji so se začeli zaostrovati narodnostni boji, ki so imeli močan odmev tudi v cerkvenem življenju.²

Katoliško Cerkev so v tem času vodili štirje papeži: Pij IX., Leon XIII., Pij X. in Benedikt XV. Ti so ob raznih priložnostih omenjeni v kroniki.

Pij IX.

»December 1869. Se zbere vesoljni zbor v Rimu 8. decembra 1869, v katerem je bila leta 1870 oklicana verska resnica, da je rimski papež v verskih resnicah nezmotljiv.

Avrust 1871. Na dan presvetega Srca Jezusovega 1871 je bila obhajana petindvajsetletnica papeža Pija IX. kot papeža.

6. julija 1872. Je bila procesija k Novi Štifti zaradi rešenja očeta papeža Pija IX., kateremu je laški kralj Emanuel vzel zunaj Vatikana vse Rimske dežele. Molitve so bile sprožene od družbe sv. Mihaela na Dunaju (g. Babnik, kaplan iz Dolenje vasi je pridigoval).

21. junija 1874 se je obhajala osemindvajsetletnica papeža Pija IX. s slovesno mašo.

April. Leto 1875 je bilo sv. leto, razglašeno od papeža Pija IX., pri nas oznanjeno šele velikonočna nedelja 1875. Na belo nedeljo se je v naši fari pričelo, in sli smo v procesiji popoldan po krščanskem nauku molit v štiri cerkve: v domačo farno, potem v Hrovačo, Goričo vas in Nemško vas. Posamezni so morali te cerkve 15 krat obiskati. O procesiji z duhovnom je bilo zadosti 3krat.

1877 Drugo nedeljo po binkoštih so sv. oče Pij IX. obhajali 50-letnico. – Trg Ribnica razsvetljen. Na dan sv. Alojzija so papež Pij IX. obhajali 21-letnico papeštva.

1878 7. februarja so umrli sv. oče in papež Pij IX., zaradi tega so nam premilostljivi knezoškof zaukazali danes po krščanskem nauku zvoniti v vseh cerkvah zadnjo uro z velikim zvonom eno uro. – Ponedeljek, torek in sredo so trikrat na dan s trojnim prenehljajem, v ponedeljek ob ½ 8 bodo bile in slovesna črna maša. – Cerkevno pobožnost za srečno izvolitev novega papeža bo danes ob 11. uri. Ob 9. uri bo sv. Rešnje telo izpostavljeno.«

Leon XIII.

»1878, Novi papež Leon XIII. so bili izvoljeni 20. februarja.

Leta 1883 so sv. oče Leon XIII. zapovedali, da se roženkanska nedelja prav slovesno obhaja, celi mesec pri sv. maši moli sv. Rožni venec – ali pa mesec november ali december in to vsako leto.

1889, Sv. oče Leon XIII. zapovedujejo, da bi verni zopet letos meseca oktobra prav goreče molili sv. rožni venec doma, posebno v cerkvah pri sv. maši, in podelijo zato odpustke.

20. nedelja po binkoštih se je brala papeževa okrožnica radi spomenika, katerega so Rimljani postavili Giordanu Brunu, odpadniku od sv. Cerkev.

19. 2. 1893 Se je slovesno obhaja 50 letnica škofovanja Leona XIII. Na predvečer je bil trg razsvetljen.

1. 1. 1898 so obhajali papež Leon XIII. diamantno sveto mašo, zato je bila po slovesni sv. maši ob 10. zabvalna pesem Te Deum in se je po cerkvi pobiralo za sv. očeta, da jim prinesejo tudi Ribničanje jubilejni dar.

² Prim. Kralj, Versko in cerkveno življenje, str. 183.

Cerkev sv. Štefana v Ribnici pred letom 1900 (Zbirka razglednic Muzeja Ribnica, inv. št. 675n).

11. 6. 1899 Sv. oče Leon XIII. so izdali okrožnico, s katero se opominja vse človeštvo, naj bi se letos posvetilo presvetemu Srcu Jezusovemu. Zato se je v petek 9. 6., t. j. na praznik presv. Srca Jezusovega v soboto in nedeljo obhajala slovesna tridnevnic; vsak dan po sv. maši so se molile novo potrjene litanije presv. Srca Jezusovega, v nedeljo se je vsa fara posvetila presv. Srcu Jezusovemu z novo posvetilno molitvijo. Nato se je zapel *Te Deum*.

20. 2. 1902 je sv. oče Leon XIII. nastopil 25. leto svojega vladanja, zato je bila sv. maša *coram Exposito* z zabvalno pesmijo.

8. 3. 1903 Danes, kvaterno nedeljo, se obhaja po vsej škofiji slovesno 25 letnica vladanja sv. očeta Leona XIII. Zato je sinoči, v soboto zvečer ob 7. pol ure slovesno zvonilo po vseh cerkvah v fari. Med zvonjenjem je bil trg razsvetljen. Po bližnjih hribih pa so žgali kresove. Danes pa je bila ob 10. slovesna sv. maša z leviti in pridiga o sv. očetu ter zabvalna pesem.

20. 7. 1903 Danes 4. uri in 4 minute popoldne je izdihnil svojo preplago dušo veliki Kristusov namestnik

na zemlji, papež Leon XIII. Zato je 27. 28. in 29. julija zvonilo po vseh cerkvah po trikrat na dan. 29. julija je bilo slovesno opravilo z leviti za + sv. očeta, kar se je naznanilo tudi javnim oblastem in uradom.«

Pij X.

»4. 8. 1903 Ta dan je bil izvoljen nov sv. oče v osebi vzoritega g. kardinala in beneškega patriarha Jožefa Sarto, ki je prevzel ime Pij X. Novi papež so stari 68 let. Rojeni so bili 2. junija 1835.

9. 8. 1903 Danes so bili v Rimu v baziliki sv. Petra z veliko slovesnostjo kronani novi papež Pij X.

9. 8. 1903 Danes je bila ob 10. uri ob slovesna zahvalna maša s *Te Deum* zaradi srečne izvolitve novega papeža Pija X.

29. 5. 1904 Sv. oče Pij X. so ob svojem nastopu vladanja razpisali svetoletne odpustke. Pogoji so poleg navodil tudi enkratni strogi post in trikratni obisk župne cerkve. Post se oznani za vso faro skupaj na en dan t. j. 1. junija, dan pred praznikom sv. Rešnjega telesa.

25. 10. 1908 smo obhajali spomin zlate maše sv. očeta Pija X.; zato je bila ob 10. slovesna sveta maša, v predvečer je po *Ave Mariji* pol ure slovesno zvonilo.

16. 11. 1909 vsled današnje 25-letnice škofovstva papeža Pija X. je bilo naslednjo nedeljo zabvalno opravilo v župni cerkvi (zjutraj).

30. 3. 1913 Na belo nedeljo se pričelo sv. leto, katero so sv. oče Pij X. razpisali v spomin prostosti, katero je pred 1600 leti cesar Konstantin podelil sv. Cerkvi, in katero bo trajalo do praznika brezmadežnega Spočetja M. D. v adventu. Za odpustke je treba vredno prejeti zakramenta sv. pokore in sv. Rešnjega telesa, šestkrat obiskati župnijsko cerkev in pri vsakem obisku moliti po namenu sv. očeta, ter kako miloščino podeliti revežem ali v kak dober namen.

20. 8. 1914 ob 1. uri ponoči so umrli sv. oče Pij X., kar je v Ribnici naznanil veliki zvon. Po tem je zvonilo tri dni po vseh cerkvah.«

Benedikt XV.

»5. 9. 1914 je prišla prepoved, da zaradi vojske ne smejo prirejati skupnih romanj. Ta dan so bili izvoljeni novi papež, bolonjski nadškof Jakob Della Chiesa kot Benedikt XV.; v nedeljo nato je bila zabvalna pesem.

7. 2. 1915 so se vršile po vsej Evropi od papeža ukazane molitve za mir. Po sv. maši ob 6. zjutraj se je izpostavilo sv. Rešnje telo; nato smo molili psalm *Usmili se me, o Gospod in določene molitve*. Sv. Rešnje telo je bilo izpostavljeno do 6. ure zvečer. Ob tej uri smo molili žalostni del sv. rožnega venca, papeževo molitev za mir zapeli vrstico slovensko – pri čemer so ljudje ihteli ganotja, po litanijah vseh svetnikov se je podelil blagoslov.

24. 5. 1915 Na praznik Marije Pomočnice kristjanov je napovedala verolomna naša zaveznica Italija Avstriji vojsko. Prišlo je nekaj beguncev iz obmejnih krajev. Italijanske oglarje v gozdu pri sv. Ani je orožni-

štvo polovilo kot ujetnike. Ljudstvo je bilo silno ogorčeno na Italijo. Vse želi Italiji pogin. – Danes binkoštni ponedeljek popoldne imamo eno uro izpostavljeno sv. Rešnjemu telu in molimo za zmago in papeževe molitve za mir.

2. 11. 1915 Danes, vernih duš dan, smo duhovniki na papeževo pismo z dne 10. avgusta smeli prvič opraviti tri sv. maše. Verniki so se jih udeleževali z veliko vnemo. Za te praznike je bilo v Ribnici nad 1500 sv. obhajil.

14. 11. 1915 Danes na dan sv. Jozafata, smo prebrali v cerkvi pastirski list, ki po naročilu sv. očeta Benedikta XV. in poljskih škofov določa 21. dan t. m. za dan molitve in milodarov za nesrečne Poljske, pruske, ruske in avstrijske, ki največ trpe v tej svetovni vojski; na njih zemlji že 16. mesec divja strašna vojska.«

Ljubljanska škofija

Ljubljansko škofijo je v letih 1860–1875 vodil Jernej Vidmar. Bil je velik zagovornik slovenščine v Cerkvi, a premalo odločen v zapletenih političnih razmerah, bolj je bil privržen ohranjanju tistega, kar je ustvaril njegov predhodnik Anton Alojzij Wolf. Vendar pa je ustanovil *Ljubljanski škofijski list* in 43 novih župnij. Udeležil se je I. vatikanskega cerkvenega zbora, 13. julija 1873 pa je posvetil ribniško župnijsko cerkev.³

Po predčasnem odstopu škofa Vidmarja je ljubljansko stolico zasedel Janez Zlatoust Pogačar, ki je bil ljubljanski škof v letih 1875–1884. Ob nastopu je razglasil, da morajo duhovniki z vsestransko izobrazbo, ljubeznijo in lepim zgledom svet pridobiti za Kristusa. Uvedel je pastoralne konference in župniške izpite ter povečal število župnij. Bil je velik rodoljub.

Za njim je na ljubljanski škofijski sedež prišel Jakob Missia, ki je škofijo vodil do leta 1898, ko je bil imenovan za goriškega nadškofa in postal prvi slovenski kardinal. Njegovo življenjsko vodilo je bilo: vse prenoviti v Kristusu. S krščanskimi načeli je treba prekasiti narodno življenje, očistiti verovanje vseh nekrščanskih primesi in ga prepojit s čistim naukom, da bodo dejanja vedno in povsod zares krščanska, sad čiste vernosti. Zato je hotel imeti složno, gorečo in požrtvovalno duhovščino. Missijevo pastoralno delovanje je zajelo najrazličnejša področja cerkvenega in javnega življenja. Njegov škofovski vpliv je presegal zgolj ljubljanski okvir, saj je bil tajnik avstrijskega episkopata in je tako soustvarjal cerkveno politiko v državi. Duhovnost klera je pospeševal z uvedbo sodalitete Presvetega Srca Jezusovega, poskrbel je za povečanje števila redovniških postojank in v Ljubljano poklical jezuite (1887), na Selo v Ljubljani pa

karmeličanke. V času njegovega škofovanja je bilo v škofiji ustanovljenih 13 samostanov. Za katoliško prebujo med Slovenci je začel s katoliškimi shodi. Prvi je bil v Ljubljani leta 1892.

Ko je Missia leta 1898 postal goriški nadškof, je na njegovo mesto v Ljubljano prišel Anton Bonaventura Jeglič, ki je v 32 letih škofovanja dal ljubljanski škofiji neizbrisani pečat. Njegovo škofovsko geslo je bilo: Po Mariji k Jezusu! Hotel je, da se vse življenje prepere s katoliško mislijo in versko močjo. Duhovnikom je vsako leto namenil posebno poslanico, uvedel redne konference dekanov in znova oživil škofijske sinode. Z enako skrbjo je oblikoval versko podobo raznih stanov. Pisal je knjige, razširjal Marijine družbe, v škofiji uvedel čiščenje sv. Rešnjega telesa, leta 1905 ustanovil zavod sv. Stanislava, nadaljeval s katoliškimi shodi ter omogočil vrnitev cistercijanov in kartuzijanov, katerih samostane je ukinil Jožef II. Na Rakovnik so v njegovem času (1901) prišli salezijanci. Z Jegličem Cerkev v škofiji postane ne le verska, ampak tudi družbena sila.⁴

Če hočemo razumeti določene zapise Franca Dolinarja, ki je bil dekan v Ribnici v letih 1896–1913, in Antona Skubica (dekan od 1914 do 1940), je treba omeniti tako imenovano ločitev duhov v začetku devetdesetih let 19. stoletja. Ta ločitev je pripeljala do nastanka dveh glavnih političnih strank: Katoliške narodne (od leta 1905 Slovenske ljudske stranke) in Narodno-napredne. Z delovanjem v Slovenski ljudski stranki so si laiki in kleriki prizadevali, da bi Slovenci dosegli večjo zrelost na vseh ravneh družbenega življenja, oziroma so skušali zagotoviti politične, gospodarske, socialne in druge pravice slovenskega človeka in naroda. Uspeh vsake stranke je vselej odvisen tudi od njenega organiziranja na terenu. Tu so bili duhovniki temeljni dejavnik, saj so pogosto vodili strankine krajevne odbore ter tako skrbeli za njeno uveljavitev med ljudstvom. Velike zasluge za uspeh stranke so poleg drugih gotovo imeli dolgoletni voditelj stranke dr. Ivan Šusteršič (rojen 29. 5. 1863 v Ribnici), njen ljudski tribun Janez Evangelist Krek (kaplan v Ribnici 4. 6. 1892–29. 8. 1892) in knezoškof Anton Bonaventura Jeglič, pod čigar pokroviteljstvom je stranka delovala.⁵

Jeglič je sicer vedno poudarjal, da noče posegati v taktiko stranke, ampak hoče paziti, da bo ta pri svojem delovanju ohranjala krščanska načela. V svojem dnevniku zapiše: »Nikdar pa nisem hotel stopati preveč v ospredje, tudi nisem kaj omejeval gibanja naših prvakov, akoravno nisem vselej odobral vsega, ampak sem le na to pazil, da se ne bi pogazila krščanska načela: iz razloga, da se naši stranki ne bi mogel očitati klerikalizem.«⁶ Veliko je bilo napisanega v zvezi z Je-

³ Kronika: »13. julija. Šesto nedeljo po binkoštih to je 13. julija 1873 je bila nova farna cerkev v Ribnici z velikim oltarjem vred od prevzvišenega g. škofa Jerneja Vidmarja, kateri so do izvoljenega novega škofa še službo opravljali, posvečena. Replikvije svetnikov v velikem oltarju so: sv. Kasta, Fortunata in Sekunda.«

⁴ Tekst o ljubljanskih škofih je povzeten po: Kralj, Versko in cerkveno življenje, str. 184.

⁵ Juhant et al., Katoliško gibanje, str. 274.

⁶ Otrin in Čipić Rehar (ur.), Jegličev dnevnik, str. 458.

gličevo podporo majniški deklaraciji leta 1917. S tem je spodbudil veliko deklaracijsko gibanje za združitev jugoslovanskih dežel. Jeglič je spoznal, da od avstrijskih oblasti ni pričakovati naravnih pravic narodov in da je država pred razpadom. Nasprotno pa je bil dr. Šusteršič fanatično lojalna do habsburške dinastije in avstrijanstva. Seveda je bil do oblasti tudi kritičen. Spričo razdora med njim in dr. Krekom zaradi njegove zagledanosti v ohranitev avstrijske monarhije je nastala velika škoda.⁷

Razdor med škofom Jegličem in dr. Šusteršičem se je poznal tudi med duhovniki. To je razvidno tudi iz *Kronike župnije Škocjan*, ki opisuje, kako je prišlo do razdora med dekanom Antonom Skubicem in škocjanskim župnikom Janezom Jerebom.⁸

Pisci ribniške župnijske kronike

Martin Skubic

Rodil se je 9. novembra 1814 v Veliki Stari vasi, župnija Polica pri Grosupljem. Ljudsko šolo je obiskoval v Ljubljani, gimnazijo v Novem mestu in bo-

Dekan Martin Skubic
(*Skubic, Zgodovina Ribnice*, str. 212).

goslovje v Ljubljani. V duhovnika je bil posvečen 5. avgusta 1839. Njegovo prvo duhovniško mesto je bilo v Semiču, kjer je bil subsidiarij in tretji kaplan. Tu je ostal devet mesecev, nato pa je odšel za kaplana in kateheta v Metliko. Zatem je bil kaplan v Kočevju, kjer je ostal šest let. Leta 1849 je postal administrator v Črnomlju ter leta 1852 župnik in dekan v Semiču. 14. oktobra 1868 je prišel v Ribnico kot župnik in dekan.

Njegov tretji naslednik na župnijskem in dekanatskem sedežu Anton Skubic ga opiše takole:⁹

»V Ribnici je dobil novo cerkev sicer dozidano, vendar še čisto prazno. Dne 8. 11. istega leta je bila blagoslovljena, potem pa jo je bilo treba opremiti. Misli je bilo treba najprej na nov veliki oltar. Res so naročili lep, slogu primeren kamenit oltar pri Ign. Tomanu v Ljubljani. Kipe svetnikov je napravil sloveči France Zajec, oltarno sliko sv. Štefana, papeža in mučenca, pa Franc Globočnik, profesor na višji realki v Ljubljani, ki pa se je pozneje pod dekanom Francetom Dolinarjem umaknila novi Groharjevi sliki. Pribodnje leto si je omislil nov križev pot, ki ga je po Führihu slikal Matija Koželj v Kamniku. Dne 25. 5. 1875 sta bila blagoslovljena nova stranska oltarja. Izdelal ju je Matelič, delovodja pri vdovi rajnega kamnoseka Ign. Tomana. Kipe sv. Jožefa, sv. Antona Pušč., sv. Neže in sv. Uršule je izvršil podobar Zajec iz Ljubljane. Oltarni sliki Marije rožnovenske in sv. Janeza Ev. je slikal slikar Wolf iz Ljubljane. Veščaki trdijo, da je slika sv. Janeza Ev. eno najboljših Wolfovih del.

Dne 13. 7. 1873 je škof Jernej Vidmar posvetil ribniško župnijsko cerkev in glavni oltar. Pripeljal je s seboj za veliki oltar svetinje sv. Kasta, Sekunda in Fortunata. Naslednji dan pa je birmal 908 birmancev. Leta 1874 je dobila cerkev nove orgle, ki jih je izvršil France Goršič v Ljubljani. Delo je za tisto dobo krasno in je še sedaj dobro ohranjeno. Ker je eno največjih Goršičevih del, so jim na prošnjo župnijskega urada (to je dekana A. Skubica!) prizanesli tudi ob prvi svetovni vojni, da niso pobrali piščali, dasi je v ta namen že prišel v Ribnico vojaški odposlanec, pa se je dekanu vendarle posrečilo zadnji trenutek preprečiti vandalsko dejanje. Leta 1878 je bil za Veliko noč postavljen nov božji grob, delo Janeza Gosarja iz Dupelja, dekoracije pa je slikal slikar A. Jebačin. Istega leta so se postavile na korih tudi bronsirane mreže iz listega železa, ki jih je izdelala kneza Auersperga livarna na Dvoru pri Žužemberku, postavil pa jih je ključavničar Anton Kersnič iz Hrvače.

Leta 1880 je dal dekan Martin Skubic poslikati presbiterij. Delo je na presno izvršil sloveči slikar Wolf (r. 1825, u. 1885). Na okroglem oboku vidiš presv. Trojico, pred njo pa ob vsaki strani prelepo skupino angelov, ki obdajajo troedinega Boga. Na stranskih stenah presbiterija so slike štirih evangelistov ter podobi Mojzesa in sv. Janeza Krst. v naravni velikosti na zlati podlagi. Nižje pa so v krogih (medaljonih) doprsne slike cerkvenih očetov sv. Ambroža, sv. Avguština, sv. Hieronima

⁷ Prim. Juhant et al., *Katoliško gibanje*, str. 275–277.

⁸ Prim. Škulj, *Jerebova kronika*, str. 406–409.

⁹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 211–217.

in sv. Gregorija. Naj na tem mestu še pristavim, da je slika Brezmadežne, ki visi ob Marijinih praznikih in pobožnostih v glavnem oltarju, tudi Wolfovo delo.

V spomin na sv. misijon, ki se je obhajal leta 1883, je dal dekan Martin Skubic napraviti veliki zvon, imenovan misijonski zvon ali misijonar. Tehtal je 35 starih stotov in 71 funtov. Pogoltnila ga je I. svetovna vojna.

Zadnje večje delo, ki ga je izvršil Martin Skubic, pa je bilo slikanje prečne ladje l. 1890. Kakor pridna čebeličica je zbiral več let na tihem, za tako delo potrebno vsoto tako da so farani, ko je bilo delo dovršeno, kar čudili, kje je dobil zopet toliko denarja. Glavna opora mu je bila gotovo bratovščina sv. Ursule, ki šteje v Ribnici lepo številno udov. Delo je srečno izvršil slikar Matija Koželj iz Kamnika.

Kakor za lepoto župnijske cerkve je Martin Skubic skrbel tudi za dostojnost podružnic; pri vseh je dal napraviti velika dela, tako da ima le malo kaka župnija tako lepe podružnice, kakor jih ima ribniška.

Kakor za lepoto hiše božje tako je Martin Skubic skrbel tudi za duševno lepoto svojih župljanov. Bil je prvi, ki je bil prost vsega janzenističnega duha; zato je vneto deloval kot dušni pastir, bolj z ljubeznijo kot s strogostjo. Širil je razne bratovščine in družbe, kakor: Bratovščina sv. Ursule, tretji red sv. Frančiška, družbe treznosti, bratovščino Naše ljube Gospe, Dejanje sv. Detinstva itd. Leta 1883 in 1887 je poskrbel za sv. misijon, leta 1890 pa vpeljal 40-urno pobožnost v predpustnih dnevih, ki rodi vsako leto krasne duhovne sadove. Bil je velik prijatelj šole in šolske mladine; zato je bil že v Semiču in nekaj časa tudi v Ribnici okrajni šolski nadzornik. Takoj ob svojem nastopu je začel spisovati župnijsko kroniko, kamor je zapisoval vse važnejše dogodke v župniji prav do svoje smrti. Krasila ga je izredna gostoljubnost, usmiljenost do revežev, skromnost in ponižnost, vestnost v uradnih poslih, gibčnost peresa in odločnost, kadar je bilo potrebno braniti Cerkev in njene pravice.

Bil je mnogokrat odlikovan. Kot dekan je postal obenem škofov duhovni svetnik; leta 1885 častni občan ribniški, 1886 častni kanonik ljubljanskega stolnega kapitulja. Sam Bog pa ga je odlikoval s tem, da mu je dal srečo 4. 8. 1889 peti zlato mašo. Leta 1890 je dobil viteški križec Franc Jožefovega reda za mnogotere zasluge v cerkvi in šoli.

Po pardnevni boleznii je dekan zatisnil svoje oči dne 9. 4. 1891 ob 3. zjutraj. Kako je ljudstvo ljubilo svojega dušnega pastirja, je pričal ganljivo jok ob njegovem pogrebu 11. 4. Ribničani ga ne bodo pozabili in še danes nabajaš po mnogih hišah njegovo sliko. Grobni napis pa omenja njegovo delo potomcem z reki: Gospod, ljubil sem lepoto tvoje hiše. Ps 25,8 – dajal je ubogim, njegova pravičnost ostane vekomaj. 2 Kor 9,9.«

Martin Skubic je bil zvest zapisovalec raznih obnovenih del, pobožnosti, dogodkov, pa tudi požarov in drugih nesreč. Nikjer pa ni njegovega lastnega komentarja, ampak samo zvesto poročilo.¹⁰ Navedi-

mo opis velikega požara 8. julija 1887, kot ga je opisal dekan Martin Skubic:

»8. julija. Zvečer ob 8. uri velik požar v Ribnici. Zanelil je neki France Pucelj stavbarski pomagač pri Pazarju; skedenj in hlev obenem – pogorele so vse hiše proti Pildarju na desni in levi strani zunaj notarjeve – in potem od Burgerja proti trgu nazaj do Debelakove hiše (Jože Pelc h. št. 47). Škode blizu 80000 gld. 29 hiš je pogorelo in od h. št. 52 proti Gorenji vasi vsa poslopja. Gospod Rudež so takoj pripustili 53 hoj posekati pogorelecem. Svitli cesar Franc Jožef so darovali 500 f in deželni odbor ravno toliko. – Ljubljanska branilnica (nemškutarka) ni dala na prošnjo nobenega vinarja. G. Rudež Teodor je dovolil, da se med njegovim vrtom, Pungert imenovan, naredi novo cesto in nad hišami od h. št. 70 do trškega mlina zasežene zemlje so vzeli le 3 gld. in od gmajne pri Pilderju do h. št. 70 so dovolili zid tako predstaviti, da je cesta med h. št 70 in nasprotno Zottarjevo h. št. 62 en seženj širša postala brez vse plače.«

Martin Povše¹¹

Župnik in dekan Martin Povše se je rodil v Št. Juriju pod Kumom 11. novembra 1833. V mašnika je bil posvečen v nunski cerkvi v Ljubljani 26. julija 1859. V Št. Lovrencu ob Temenici je kaplanoval do jeseni 1860, na Čemšeniku do leta 1863 in v Polhovem Gradcu do leta 1868, župnikoval pa v Rakitni do 9. februarja 1876, ko so ga umestili v župnijo Senčur pri Kranju. V župnijo Ribnica je bil umeščen 20. oktobra 1891. Tja je prišel 11. novembra, na svoj godovni dan, in bil naslednji dan slovesno umeščen.

Martin Povše Ribničanom sprva ni bil nič kaj po godu, ker je bil majhne postave. Sam piše v kroniki:

»10. 3. 1895 Ta dan je bilo po ukazu knezoškofijstva izpostavljeno sv. Rešnje telo v javno češčenje, da bi Bog odvrnil nadaljnjo sneženje in kake silne povodnji vsled velikega snega. Sneg je namreč padal dan na dan. Padlo ga je tako visoko, da se je dekanu M. Povšetu, ko je hodil iz župnišča skozi vrt v cerkev, videl samo čop ob bireta. Seveda dekan pa je bil tudi mož majhne postave in šibak, tako da že zaradi tega Ribničanom, ki so dokaj izbirčni, ni imponiral in ni bil kdovekaj priljubljen. Pri prvem snidenju in pogledu so godrnjali Ribničanje, češ, čemu nam pošiljajo takega 'ministranta' za dekana. A dekan Povše, ko je o tem zvedel, jim je dobro zasolil ob priliki na prižnici: 'Pomnite, da mož se ne meri od pete do glave, ampak od oči do vrh glave t. j. po čelu in razumu'.«

V času dekana Povšeta je bila odprta »Dolenjska železnica«. O tej pomembni pridobitvi za Ribniško dolino je v kroniko zapisal:

Lesar napisal knjižico *Življenje in delovanje rajnega gospoda Martina Skubica, častnega kanonika, dekana in župnika ribniškega, knezoškofovskega konzistorijalnega svetovalca, viteza Franc Jožefovega reda, i. t. d* (Ljubljana, 1892).

¹¹ Zapis o dekanu Povšetu je povzet po Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 218.

¹⁰ O življenju in delu Martina Skubica je ribniški rojak dr. Jože

Dekan Franc Dolinar, zgoraj desno (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica: Družina Pakiž. Original v zasebni lasti).

»27. 9. 1893 Se je otvorila nova 'Dolenjska železnica' proga Ljubljana–Novo mesto in Ljubljana–Kočevje v veliko veselje našega prebivalstva, kajti doslej so se morali Ribničanje voziti v Ljubljano le s pošto, in so porabili za en obisk Ljubljane 2 ali več dni.«

Velika pridobitev je bil tudi vodovod, ki so ga slovesno odprli leta 1894:

»7. 6. 1894 Po sklepu odbora za slovesno otvarjenje novega vodovoda ribniškega se je ta slovesnost vršila v četrtek, dne 7. junija. Cerkveni del te slovesnosti je bil ta-le: Ob 9. uri je bila slovesna sv. maša z leviti, potem je bilo na trgu pri velikem vodotoču blagoslovljenje naprej vode studenčnice, potem vodovoda in vodotoča. Na to so pevci zapeli kratko pesem. Po petju je bil kratek pozdrav došlih p. n. gospodov dostojanstvenikov in drugih gostov. Po tem govoru je najimenitnejši in najvišji g. dostojanstvenik vodovod otvoril in izročil javni porabi. Potem so se vsi podali zopet v cerkev, kjer so zapeli *Te Deum* v zahvalo, da se je delo srečno končalo. – Necerkevni del slovesnosti pa je bil – javni ples pod lipo. – Vodovod se je napeljal tudi v faroško vežo.«

6. julija 1895 se je peljal v Drago na vizitacijo in se ob slabem vremenu prehladil. Zdravja je iskal na Rovih na Gorenjskem; naposled je šel v Rudolfinum v Gorico, kjer je ostal do 13. februarja 1896. V kroniki je zanimiv zapis ob odhodu na zdravljenje:

»Ganljivo se je za ta čas poslovil od svojih faranov z besedami: 'Dragi Ribničanje! Da si zdravje okrepim, morem se za nekaj tednov po nasvetu zdravnikov v kraj milejšega podnebja podati. Priporočam se vam v molitev, da se preje čvrst in zdrav povrnem med vas. Obnašajte se ta čas pošteno pametno in nesvarljivo, da, ko se povrnem, ne bom nobenih napačnosti od Vas slišal.'«

Dekan Martin Povše je umrl 29. aprila 1898. Tudi

on je bil vesten zapisovalec dogodkov, ki jih ni komentiral. Tako je tudi njegova kronika podobna kroniki Martina Skubica.

Franc Sal. Dolinar¹²

Po dekanu Martinu Povšetju je ribniško župnijo dobil Franc Dolinar, dotlej župnik v Horjulu. Rodil se je 24. januarja 1841 pri Sv. Križu v župniji Poljane nad Škofjo Loko. V mašnika je bil posvečen 1. avgusta 1863. Kot kaplan je deloval v Dragatušu, Velikih Laščah in Horjulu, kjer je bil pozneje tudi župnik, tako da je tam služboval skupno 28 let. 27. oktobra 1896 je bil umeščen v župnijo Ribnica. V Ribnici so ga z velikim slavljem sprejeli 11. novembra, štiri dni zatem pa se je župljanom predstavil v cerkvi; ob tej priložnosti je imel govor kanonik Sušnik iz Ljubljane.

Dolinar je bil izboren dušni pastir; posebno je ljubil spovednico, kaplani so ga nazivali le za »očeta«. Božjo službo je opravljal natančno in je veliko storil za olepšavo cerkve; v letih 1907 in 1908 je dal poslikati še glavno ladjo in na novo pobeliti cerkev od zunanaj. Prenovil je podružnico Sv. Frančiška, kjer je dal leta 1902 postaviti nov marmornat veliki oltar in prekriti cerkev. Prenovil je tudi podružnico sv. Ane. Pod njegovim vodstvom se je veliko storilo na podružnici v Goriči vasi in pri Sv. Križu; tamkajšnja prenovljena kapela božjega groba je njegovo delo. Leta 1909 je dal sezidati popolnoma novo cerkev na pokopališču v Hrovči, le zvonik je ostal stari. To delo oznanja kronogram »Parce MIserIS hiCCe DefVnCtIs«

¹² Zapis o dekanu Dolinarju je povzet po Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 219 sl.

(Prizanesi revežem tukaj umrlim) (1909). V času njegovega pastirovanja je bila v Ribnici ustanovljena mladeniška in deklška Marijina družba, tretji red sv. Frančiška, katerega udje so bili prej vpisani po drugih župnijah. Leta 1911 je Dolinar oskrbel sv. misijon. Malodane vse cerkve ribniške župnije so dobile pod njim nova bandera.

Ob 60-letnici vladanja cesarja Franca Jožefa I. leta 1908 je Dolinar dobil viteški križec Franc Jožefovega reda, v začetku 1909 pa je postal častni kanonik ljubljanskega kapitlja. 3. avgusta 1913 je obhajal zlato mašo hkrati s svojima tedaj še živječima sošolcema Karlom Klinarjem, upokojenim duhovnikom pri Novi Štifti, in Henrikom Dejakom, bivšim in upokojenim župnikom v Vrhpolju pri Vipavi, ki sta zlato mašo obhajala pri stranskih oltarjih, skupaj pa so zapeli zahvalno pesem. Ob tej priložnosti je Marijina družba dekanu Dolinarju poklonila šopek cvetic, med katere je bilo vpletenih 27 zlatnikov po 10 kron, duhovščina pa mu je podarila lepo zvezdo, na kateri je bilo v spomin 50-letnice vžitih 50 ogrskih cekinovi po 10 kron.

Po zlatomašni slovesnosti je dekan Dolinar precej oslabil. Kot novomašni govornik se je 11. avgusta 1913 na Velikih Poljanah prehladil ter si nakopal naduho in vodenico, ki ga je spravila pod zemljo. 22. septembra 1913, dober mesec po zlato maši, mu je ob 1. uri popoldne zapel mrtvaški zvon. Ljudstvo je kar navalilo na župnišče, ko je izvedelo za žalostno novico o smrti priljubljenega pastirja. Pogreb 24. septembra je bil veličasten. Vodil ga je generalni vikar Janez Flis, pridigal pa je dr. Jožef Lesar, častni kanonik in ribniški rojak, ki mu je govoril tudi na zlato maši; pokojnika je na zadnji poti spremljalo 60 duhovnikov. Svoje malo premoženje je v oporoki zapustil župnijski cerkvi, »svoje spovedance, katerih ni malo«, pa je prosil, naj zmolijo zanj kak rožni venec.

Dekan Franc Dolinar je rednemu zapisovanju dogodkov, praznovanj in obnov dodajal sočne komentarje, zaradi česar je kronika zanimiva. Že na samem začetku piše:

»11. 11. 1896 Ta dan je bil z velikim slavljem sprejet novi župnik in dekan Franc Dolinar. Pripeljal se je ob ½ 4. uri z vlakom iz Ljubljane. Na kolodvoru je bil sprejem velikanski. Velika množica ljudstva z inteligenco vred mu je šla v sled nasproti. Zlasti se je odlikovala dolga vrsta deklet v narodnih nošah. Pot do farovža je bila na novo posuta s peskom, mlaji so stali ob tej poti in topiči so pokali. Toda ne malo se je zavzel novi dekan, ko mu kmalu nato nekdo prinesel račun naj plača pesek, s katerim so mu pot posuli; za njim pride drugi z računom, ki je pesek vozil; kmalu za njim se prijavi tretji, ki je pesek dal; četrti je zahteval plačilo za mlaje, peti za smodnik in streljanje. O drugih pa naj zgodovina molči. Novi dekan je rade volje saldiral vse račune, a dobil seveda zelo neugodne vtise o značaju ribniškega ljudstva.

11. 8. 1898 Danes obhaja družba sv. Cirila in Metodova veliko skupščino v Ribnici. Na prošnjo družbenega

vodstva se opravi ob ½ 10 uri tiba sv. maša, potem pa je skupščina v hotelu A. Arko. Trg je krasno dekoriran, posebno slavolok na kolodvorski ulici ugaja.¹³

26. 2. 1900 je prišel v Ribnico k sklepu sv. misijona g. knez in škof Anton Bonaventura Jeglič, ki je spovedoval, ter z govorom in slovesno procesijo zaključil prekorišno pobožnost. – Dekan Fr. Dolinar je k tej procesiji povabil tudi uradnike, ki pa se povabili niso odzvali. Zato dekan od slej naprej uradnikov ne vabi več k cerkvenim slovesnostim, ampak se samo oznanijo na prižnici (cesarsko mašo pa jim dekan samo 'naznani'). Nekaj časa so uradniki postrani gledali, ker jih dekan ni vabil in se cerkvenih slovesnosti in procesij niso udeleževali, dasi so bili v cerkvi zanje prostori vedno pregrnjeni. Ko so pa videli, da jim utegnejo 'uniforme' v omarah spletneti, če jih ne bodo nosili, so se čez par let zopet oblekli in prišli k procesiji. In sedaj hodijo brez 'povabila', samo na oznanilo s prižnice.

17. 2. 1901 Knezoškof Anton Bonaventura je izdal nov red za cerkvene sedeže. Dekan ga je začel izvrševati, toda završalo je po fari. Malkontenti so šli v škofijo se pritoževati, kjer jim je bilo res tudi ugodeno. Glavni vzrok, zakaj se jim je ugodilo, je bil ta, ker so Ribničanje trdili, da se je posameznim hišam ob zidanju nove cerkve za njihovo veliko prispevanje in vožnjo zagotovil sedež v cerkvi. Zato so se možje sešli dne 17. 2. k razgovoru v župnišču ter so napravili svoj red, kakršnega so po večini sami hoteli. Radi tega je vedno mnogo nereda in sitnosti pri oddajanju cerkvenih sedežev, ker bi vsak za par vinarjev imel rad sedež zase in svoje potomce za večne čase.

19. 5. 1901 Od raznih strani se je prijaviła želja, da bi ljudje imeli radi lesen pod po cerkvi, da bi jim ne bilo treba po zimi zmrzovati. Zato se je oznanilo, naj tisti, ki imajo dosti lesa, pripeljejo kak 'krclj' v ta namen. Najprej so nekateri sami po sebi to obljubili. Ko pa je bilo treba krclje pripeljati, sta pripeljala dva vsak po en droban krcljiček – in nič več. Ker teh dveh krcljičkov ni bilo mogoče razžagati tako na drobno, da bi se pokrilo 300 m² po cerkvi je vsa stvar zastala.

Leto 1902 Za stol na zvoniku pri sv. Ani (glej 16. 11. 01) so jeli nabirati doneske naši rojaki Amerikanci in so v svoji darežljivosti nabrali 3148.86 K. S tem velikodušnim darilom bi se cerkev zelo lično uredila, seveda predvsem zvonik popravil. Prebivalci lastne podružniške občine namreč iz Gorenje vasi, Lazov, Zapuž in Brega so bili pa predvsem dolžni kaj prispevati za popravo svoje podružnice in bi po najmanjšem morali dati vožnjo in sploh tlako zastanj, – in podružnica bi

¹³ O shodu v Ribnici je Zgodnja Danica leta 1899 objavila poročilo v treh nadaljevanjih (št. 41, 42 in 45), ki ga je napisal nadučitelj Josip Levičnik. Slavolok na Kolodvorski ulici je tudi nanj napravil velik vtis: »Omeniti moram tudi originalnega slavoloka pri vhodu v trg, o katerem so vedno veseli Ribničanje hoteli dokazati, da smo v deželi 'sube robe, rajt in račet, loncev in brent'. Lesni trgovec g. Matej Pakiž je namreč iz samih obovod, sit, rešet, žlic, putribov in drugih domačih lesnih proizvodov sestavil visok slavolok, ki bi vzbujal pozornost v vsaki razstavi. Vse je hvalilo to originalno misel« (Zgodnja Danica, 13. 10. 1899, št. 41, str. 52).

bila v ugodnih premoženjskih razmerah. Toda, kakor hitro so izvahali, da so Amerikanci poslali nekaj novcev, je hotel biti vsak voznik in vsak tlačan iz teh doneskov mastno plačan – secundum naturam Ribnicensem magnimodo egoisticam. Tako, mesto da bi cerkvi kaj dali, so od nje imeli masten dobiček. Na ta način so težko v Ameriki prisluženi novci pošli, pograbili so jih domačini in podružna cerkva je ostala na dolgu. Popravljen pa je vendar le – Deo gratias!

9. 11. 1902 je bilo slovesno posvečevanje novega kamenitega velikega oltarja v podružnici sv. Franciška.

8. 11. popoldne se je pripeljal presvetli g. knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič iz Ljubljane in prinesel svetinje, ki so se vzdale v oltar. Ob 5. uri popoldne istega dne so se prepeljale svetinje k sv. Francišku, drugi dan (9. 11.) pa je knezoškof pri sv. Francišku izvršil slovesno opravilo. Oltar je fiksni. S takim oltarjem se more ponasati malokatera podružnica v škofiji; tudi mnogo farnih cerkev bi ji zavidalo. Ravno takrat je bila tudi cerkev sama popravljen; isto tako so se novi kovinski svečniki omislili. Oltar je delo kamnoseka Toman iz Ljubljane, slika sv. Franciška v oltarju pa je izvršil slikar Jebračin iz Ljubljane. Vse delo je dokaj stalo; stroški so se pokrili s tem, da so se sosesčani zavzeli plačati vsak svoj del; nekaj so nabrali in poslali Amerikanci, tudi presvetli g. knez in škof je prispeval svojih 100 K. Kamnoseku Tomanu se je plačalo za delo 3132.26 K.¹⁴

13.–16. 2. 1904 (to je: pustne dni) se je vršila kakor prejšnja leta 40-urna pobožnost v čast sv. Rešnjemu telesu. Sv. zakramente je prejelo do 3000 vernikov. S prižnice so duhovniki prosili, naj se ob tej priliki opustijo pustne norčije. Kljub temu so nekateri ribniški divjaki maskirani letali po trgu in zvonili z velikim zvoncem ('burovžem'). Na pepelnični dan so z pokopavanjem 'pusta' smešili cerkvene obrede in peli: 'Ti ga boš pil, jaz ga bom pil, tebant bo pa sline cedil.' Zato so bili na tožbo državnega pravdnštva kaznovani. – List Slovenski narod je nato očital, koliko duhovniki ob tej priliki popijejo in pojedjo ter da hodijo samo 'žret' v Ribnico. Zato so sosednji duhovniki dejali, da ob takih prilikah več ne pridejo v Ribnico 'žret'. Duhovniki so ob teh dneh spovedovali 14 ur na dan. Ker gostilničarji in trgovci, ki so ob tej priliki največ dobička imeli, proti temu pisanju niso protestirali in so še naprej Slovenski narod podpirali, se je sklenilo opustiti pobožnost, zlasti

ker so nekateri očitali, koliko morajo dati za pobožnost pri ofru, dasi letos ni prišlo nič več nego 34 gl. Zato: pobožnost in ofer odpade.

4.–7. 3. 1905 Pustni dnevi so: 40-urna pobožnost letos izostane (vide lansko to časno opombo). Po trgu norijo pustne šeme, kakor druga leta. Trgovci in gostilničarji vzdihujejo, ker ni omenjene pobožnosti, torej tudi ne mastnega zaslužka. Drugi ljudje pa molčijo.

1. 5. 1905 To leto so se uredile šmarnice po določitih škofjske sinode. Doslej so se obhajale od leta 1898 tako, da je bila zjutraj sv. maša coram Exposito, zvečer pa branje in litanije. Sedaj pa se je opustilo zjutraj izpostavljanje Najsvetejšega. Stare ženice svojega dela željne, so s svojim pomožnim zborom nekaj časa regljale, potem pa je nastal mir.

12. 8. 1905 je treščilo na Bregu v znamenit hrast ob glavni cesti. Ta hrast je bil velikan in je meril v obsegu 8 metrov. Rastel je baje po sodbi izvedencev 1000 let. Strela ga je vžgala, da je od znotraj stlel in so ga morali podreti. Kupil ga je od Rudeža Franc Križman, mesar in gostilničar v Ribnici, da s častiljivim starčkom kuba 'ajmoht'. Sic transit gloria mundi!

V času župnikovanja dekana Dolinarja je Ribnico zaznamovala velika pridobitev: elektrika. O tem sam piše:

»Koncem marca 1909. Ribniški ključavničar Jakob Oražem h. št. 110 se je ojunčil in podvzel parno elektrarno. Koncem marca so se že po trgu in privatnih stanovanjih zasvetile žarnice. Župnišče je bilo eno prvo poslopj, ki je dobilo moderno razsvetljavo. Čez par mesecev se je napeljala elektrika tudi v župno cerkev. V cerkvi je čez 100 žarnic in ena obločnica. Naprava je stala krog 2500 K, brez obločnice, ki je veljala krog 280 K.«

Tudi »politika« je bila pod dekanom Dolinarjem vključena v kroniko.

»12. 10. 1905 Danes je bila konkurenčna obravnava za popravo župne cerkve v Ribnici. Stala bo vsa poprava krog 14.000 K. Obravnava se je izvršila prav v redu; nihče drugi ni ugovarjal, le graščak Anton Rudež je nekaj mrmral. Dekan bi bil že davno rad cerkev popravil, pa se mu je smililo ljudstvo, ki mora sezidati novo šolo, novo cerkev v Hrovači, in ima že itak stroškov ogromno. Liberalci pa so dekana v svojih časnikih napadli, da pusti cerkev razpadati, in to je bila lepa prilika, da se je vpeljala hitro konkurenčna obravnava. Povzročil je namreč ni dekan, ampak liberalci s svojim strupenim jezikom.

26. 12. 1905 je bil v dvorani hranilnice in posojilnice političen shod Slovenske ljudske stranke ob priliki dopolnilne volitve za deželni zbor vsled smrti Primoža Pakiža. Udeležba je bila tako velikanska, da udeleženci niso mogli vsi v dvorano. Pridrli so tudi nasprotniki iz Sodražice in Loškega potoka, katerim se je posrečilo shod popolnoma razbiti. Nato se je vršil zaupen shod 300 mož na prostornem farovškem hodniku.

25. 2. 1906 V državnem zboru so kanili nekateri brezverci staviti predlog za razdružljivost sv. zakona. Zato so se po vsi državi pobirali podpisi zoper to nakano. V Ribnici se je nabralo podpisov 2913. Nekateri trža-

¹⁴ Otrin in Čipić Rehar (ur.), Jegličev dnevnik, str. 172: »9. November. Sinoči sem prišel v Ribnico, da posvetim nov oltar v podružnici svetega Franciška. Sinoči in danes kljub dežju mnogo ljudi pri svetih zakramentih, hvala Bogu, da imajo verniki do škofa veliko zaupanje. – Dež je prenehal, lahko smo prišli v cerkev, prav lepa je, veliki oltar je popravil, ali bolj večinoma na novo naredil g. Toman. Slika je lično izdelal g. Jebračin. V posrskih oltarjih so slike Mencingarjeve: sveti Janez Nepomuk in sveta Barbara v ječi. – Obred se je lepo dovršil, imel sem primeren govor: trajalo je od devetih do dvanajstih in en četrt. – Popoldne je Marijina družba priredila predstavo, dekleta Sveto Nežo, mladeniči pa igro Kralj Herod. Akoravno je bila prva predstava, vendar se je prav dobro obnesla, kaplana Koblar in Traven sta lepe uspehe dosegla.«

Prihod dekana Antona Skubica v Ribnico 16. aprila 1914 (Zbirka razglednic Muzeja Ribnica, inv. št. 574).

ni, trgovci, uradniki in učitelji se niso hoteli podpisati. Pravice podpisati se je imel vsakdo, nad 14 let star. V ljubljanski škofiji se je nabralo krog 241.000 podpisov za nerazdružnost zakona.

21. 3. 1906 Danes je bila v Ribnici znamenita obravnava. Zidati je treba namreč novo šolo. Ljudstvo hoče imeti novo šolo na starem prostoru tik župne cerkve, nekaj liberalnih tržanov pa jo hoče izriniti od cerkve, ven iz trga ob cesti na kolodvor. Temu so se ljudje silno upirali. Vendar se je posrečilo nekaterim dobiti večino občinskih odbornikov pri skupni seji vseh odborov v šolski občini zato, da se vsaj deška šola zida zunaj trga, dekliška pa naj ostane pri cerkvi. Ne da bi se vsa stvar postavno uredila, so jeli kar na lastno pest zidati zunaj trga. Ljudje so temu upirali, podali so več sto podpisov zoper novo stavbo. Dvakrat so šli možje v Ljubljano k deželnemu predsedniku Teodorju Schwarzu.

Dne 21. marca je bila razpisana nova obravnava v Ribnici. Do 400 mož je prišlo k obravnavi, ki so glasno protestirali proti novi zidavi. Deželna vlada v Ljubljani je zvedela, da je na čelu ljudstva, ki protestira, ribniški kaplan Anton Skubic. Zato je poslala viteza Kalteneggerja, deželnega referenta, k kaplanu Skubicu, da ga pregovori. A kaplan se ni hotel za pičico vdati, ampak je odposlanca deželne vlade zavrnil, naj se pogaja z ljudstvom, ki bo šolo plačevalo. Ta je tudi obljubil, da skliče novo obravnavo. Dne 1. junija je šla zopet nova deputacija k deželnemu predsedniku Schwarzu, ki se je takrat mudil v Kočevju. Nato se je vršila res nova obravnava, pri kateri je bila velikanska večina zoper novo stavbo zunaj trga. A kljub temu je deželni šolski svet v Ljubljani nekaterim liberalcem na ljubo odločil, da se zida šola zunaj trga. Ljudstvo se je pritožilo na ministrstvo, pa je bila pritožba odbita. In sedaj se bo šola za dečke prihod-

nje leto zidala dalje – zunaj trga. Ljudstvo pa z neko srdito nevoljo gleda na to novo stavbo.«

V času dekana Dolinarja je prišlo do večje politične diferenciacije, kar se pozna tudi v kroniki. Če sta bila Martin Skubic in Martin Povše zgolj kronista, je Dolinar že komentator raznih dogodkov, pa naj gre za odnos do ljudi ali za različne politične poglede. Delitev duhov je privedla do nastanka dveh vodilnih političnih strank in s tem do delitve ljudi v javnem življenju.

Anton Skubic

Anton Skubic se je rodil na Lipoglavu 24. marca 1876, v duhovnika pa je bil posvečen 14. julija 1900 v Ljubljani. Njegovo prvo kaplansko mesto je bilo v Rovtah nad Logatcem (samo 19 dni), nato tri leta v Cerknici, med letoma 1903 in 1907 pa je bil kaplan v Ribnici. Od tu je šel za kaplana na Vrhniko, leta 1909 je prevzel župnijo Jesenice in od tam je leta 1914 prišel v Ribnico.¹⁵

Njegov prihod v Ribnico ni bil samoumeven in enostaven. Sam piše v kroniki na začetku leta 1914:

»16. april 1914. Ta dan – četrtek po veliki noči – je prišel novi g. dekan Anton Skubic z Jesenic v Ribnico.

S tem je bil glavni boj, ki se je bil vsi zimo, končan. Kajti toliko prerekanja in toliko intrig ni bilo kmalu kje na svetu kakor pretečeni interkalarni čas.

Že pred smrtjo, posebej pa po smrti rajnega g. Dolinarja so ljudje slutili, da aspirira na ribniško mesto neki gospod, ki ga nikakor niso marali že od poprej, ko je tukaj

¹⁵ Podatki so iz njegove knjige: Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 221.

kaplanoval.¹⁶ Nastala je takoj stranka proti stranki, ki so se tem bolj prostile med seboj, ko je ob enem volilni boj za deželni zbor začel. Ko je bil volilni shod v novembru v naši dvorani in so se postavljali kandidati, se je pokazala grozna needinost, ki si je dala tudi duška v surovem nastopu nekaterih. Vprašanje dekanovo se je pomešalo z vprašanjem kandidata naše stranke.¹⁷ Možje Ribničanje so hoteli takoj od začetka č. g. Antona Skubica za dekana, nekateri tudi za deželnega poslanca. Ker je bila ta needinost tako usodepolna je izjavil g. Skubic, da on noče biti kandidat za deželni zbor.¹⁸ S tem je ta needinost odpadla, če ravno je ostala še druga: Kdo bo naš deželni poslanec: ali Šimčev iz Jurjevice ali Petrov iz Goriče vasi. Šele prihod gospod dr. Šušteršiča iz Ljubljane je napravil nekako edinost s tem, da je bil proglašen Šimčev iz Jurjevice za kandidata. Izvolitev dekana s strani vlade odložena ravno radi teh deželnih volitev in domačih preprirov na poznejši čas. Ribničanje pa so si prizadevali, da dobe tolikanj priljubljenega g. Antona Skubica za dekana, in zato so večkrat prosit šli v škofijo. Tu so pa zavzemali nekateri gospodje župniki naše dekanije in še celo kaplani, popolnoma nasprotno stališče: delovali so z vsemi sredstvi zoper g. Skubica, nabirali med seboj podpise in tako vnaprej, da je bilo joj. Nehalo je vse medsebojno občevanje, farovžna ribniškega so se izogibali, konference sodalitatitatis so bile jako napete. Ljudje so se zgražali: kakšno sovraštvo in kakršna zavist je med duhovniki. Da se malo spozna napetost le mali dokaz. Ribničanje so rekli, če pride gregorjski gospod za dekana, mu zaklenejo cerkvena vrata. Nasprotno pa so se gospodje med seboj zavzeli, da če bo g. Skubic dekan in bi prišel na vizitacijo k njim, ne bi mu kosila dali v farovžu, ampak ga poslali v kako gostilno, v Ribnici pa ne bi po konferencah nikdar v farovžu jedli. Po vseh teh strašnih homatijah naj dalje počí glas, da je c. kr. vlada kot patrona ribniške fare prezentirala č. g. Ant. Skubica za župnijo ribniško. Sedaj veselje na eni strani, jezca na drugi.

¹⁶ Tu je govora o Francu Krumperstarju, župniku pri Sv. Gregorju, ki je bil ribniški kaplan v letih 1894–1898.

¹⁷ Škof Jeglič piše v dnevniku 10. januarja 1914: »Za Ribnico je hudo. Ljudje hočejo na vsak način g. Skubica. Ako ga ne dam, bo mržna na duhovne, ki se Skubica branijo, in bodo duhovni mnogo vpliva izgubili, tudi prihodnje volitve bodo čudno zmešane, že sedaj so nekateri radi tega odpadli. Nekaj duhovnov pa se še brani Skubica. Na čelu jim je župnik Krumperstar, sicer izvrsten, toda trdoglav gospod. Pisal sem mu, če ima toliko moralne moči, da se bo premagal in se novega dekana ne ogibal, akoravno mu ni všeč. Noče se takoj odati. To me boli. No, po zrelem premisleku in po posvetovanju z nekaterimi gospodi sem danes odposlal na vlado terno in na prvem mestu imenoval g. Skubica. Šaj v teh okolnostih nobeden drugih gospodov ne bi mogel uspešno delovati, pa bi liberalci napredovali. Ako smem odstraniti župnika, quem mala plebs odit [ki ga zlobno ljudstvo sovraži], akoravno po krivici, kako bi smel vrvati župnika, proti kateremu se vse upira« (Otrin in Čipić Rehar (ur.), Jegličev dnevnik, str. 579).

¹⁸ To je bilo naročilo škofa Jegliča: »Za Ribnico sem g. Skubicu naročil 1. Naj si prizadeva gospode zediniti in 2. Naj Ribničanom koj spočetka iz glave izbije vsako misel, da bi ga kandidirali za poslanca, naj reče, da v tem slučaju si bo koj drugam pomagal. Obljubil je. Tega zadnjega se nekateri prav resno boje in ne brez vzroka« (Otrin in Čipić Rehar (ur.), Jegličev dnevnik, str. 579).

16. april 1914 je bil domnjen za prihod novega gospoda župnika. Župnija se je za ta sprejem z vso slovesnostjo pripravljala. Nekaj mož se je peljalo naproti do Grosupljega, nekaj ga je čakalo v Ortneku. Na našem kolodvoru pa se je zbrala množica občinskih mož, z župnim upraviteljem na čelu. Z gospodom Skubicem se je pripeljalo 11 gospodov iz Jesenic in iz Grosupljega, ki so mu bili častno spremstvo, to je ljudstvo jako imponiralo tem bolj, ker ni bilo dekanijskih gospodov razen dveh nobenega. V lepem sprevodu so potem korakali vsi iz kolodvora. Pred deško šolo je stala šolska mladina, dečki – en deček je pozdravil gospoda in izročil šopek. Pri vходу v trg stal je jako lep slavolok, pri njem so čakali požarne brambice, Orli in dekleta v narodnih nošah. Pevci so zapeli in vsaka korporacija je gospoda pozdravila. Dalje v trgu so stale šolske deklice, zopet je ena izmed njih pozdravila in izročila lep šopek cvetlic. Nekaj pred cerkvijo je pod svojo zastavo stala dekliška Marijina družba. Prednica je nagovorila in podelila lep šopek med ogromno množico, ki je radostno priletela pozdraviti novega župnika. Zvonovi so ves čas slovesno zvonili, odkar je prišel vlak. Sodraški top je pa na holmcu grmel v pozdrav. Pri cerkvenih vratih je župni upravitelj nagovoril s stolo in povabil novega g. dekana, naj stopi v cerkev in svojim novim faranom da prvokrat blagoslov z Najsvetejšim. In šle v cerkev te množice, in donele so orgle v slovesen pozdrav. – To je bil prihod g. Skubica, od ljudstva blagrovan, od večine gospodov – ignoriran.

18. april 1914 V soboto so prišli presvetli g. knezoškof, instalirali novega dekana. Sprejeli so jih na kolodvoru možje. V nedeljo so presvetli pridigali in vernikom razložili, zakaj so jim dali tega dušnega pastirja. Tudi ta dan ni bilo gospodov iz zgornjega konca blizu. G. knezoškofu so prišle solze na oči, ko so opazili to držanje gospodov. Pri jedi so imenovali g. Skubica tudi dekanom.¹⁹

Med prvo svetovno vojno, 23. julija 1915, je v Ribnici izbruhnil velik požar. Dekan Anton Skubic je temu dogodku namenil veliko prostora, še posebej zato, ker se je v pomoč prizadetim vmešala politika:

»23. 7. 1915 Danes ob pol 5. uri popoldne je žalostno zapel veliki zvon naznanjujoč ljudstvu, da v trgu Ribnica gori. Zanetili so otroci pri h. št. 119. na Veliki Mlaki. Veter je vlekkel ravno proti trgu in cerkvi, zato je bila v par minutah vsa Velika in velik del Male Mlake v ognju. Posebna nevarnost je bila, ko se je vnela visoka graščinska pristava, kozolec in gospodarsko poslopje. Tam je bilo spravljene nad 90 velikih voz sena in v kozolcu mnogo pšenice. Veter je nesel cele pesti gorečega sena čez cerkev, visoko okrog jabolk na zvoniku. Proti Mali

¹⁹ Jeglič: »Včeraj sem bil v Ribnici, da umestim novega župnika. Povabljeni so bili vsi gospodje. Od disidentov je prišel samo g. Pavšič, ostali so se pismeno izgovorili. Tudi na moj odgovor so mi v dopisu z dne 14. aprila odgovorili, da odstopajo od prošnje v tej zadevi in hočejo opustiti nadaljnje korake in so pripravljeno voljno nase vzeti posredovanje nasprotnikov, trdijo pa, da so postopali ne iz 'osebnih, ampak iz stvarnih razlogov' etc. In 'obžalujejo, če so me žalili'. Takoj sem odgovoril, da osebno nisem bil žaljen, pač pa kot pastir jako žalosten in da je prazen strah o politični nevarnosti radi Skubica (prav tam, str. 589).

Mlaki je ogenj kar požigal. Morda četrte ure za tem, ko je jelo goreti pri hiši ob občinski ubožnici, je ogenj že prijel župniški svinjak. Dekan Skubic je ravno pomagal blapcu napregat konje, da jih odpelje v Hrovačo, pa priteko otroci praviti, da gori že svinjak. Dekan je še s enim možem iz Hrovače (Lenčkom) skočil na nizko streho in sta ogenj udušila. Trikrat se je ogenj prijel tudi Ulčarjevega hleva (h. št. 34) nasproti cerkve na glavnem trgu, pa so vendar zadušili. Mnogo je odnesel visoki grad, da se ni ogenj razširil na ves trg. Požarne brambe so hitro bile na mestu: domača, iz Jurjevice, iz Sušja, Sodražice, Dolenje vasi, Velikih Poljan, Velikih Lašč, Dobropolja; iz Kočevja in Stare Cerkve so se pripeljale z vlakom. V Ljubljani je bila konsignirana ena stotinja vojakov s parno brizgalno za pomoč, pa je okrajni glavar zvečer odpovedal pomoč, češ ker so požar že omejili. Gorelo je še celo noč in naslednje dni. Šele 6 dni po prvem požaru je bil ogenj popolnoma zadušeni. Posebno pridno so gasile in gonile brizgalne dekleta iz trga in vasi, nekatere celo noč, dočim so nekateri tržani popivali in popevali po gostilnah. Škodo so cenili na ca. 300.000 K, dočim je znašala zavarovalnina le 132.000 K, katero vsoto pa so nekatere zavarovalnice prav judovsko odtrgovale; posebno sta se v tem odlikovale 'Slavija' in graška 'Wechselseitige'. Najkulantnejše je izplačevala ljubljanska 'Vzajemna'. Pogorelo je 21 gospodarjem (brez gostačev) 52 poslopij, z obleko, krmo, hrano, orodjem. Rešili so le nekaj malega. Samo v graščinski pristavi je izgorelo osem voz in vsi kmetijski stroji. Pri ljudeh in živini ni bilo nesreč. Pogorela je tudi elektrarna, last Jakoba Oražem h. št. 110. Žalostno je bilo videti, ko so imeli ljudje razneseno opremo in obleko po travnikih, zlasti po graščinski 'Mlaki'. Mnogi so prinesli svojo obleko in opravo tudi v cerkev, da si je bila sama v nevarnosti. Pogorele so hišne številke: 144 (deloma), 145, 146, 147, 127, 126, 125, 124, 122, 119, 112, 111, 117, 116, 114, 109, 113, 169, 128, 110, 123, in graščinska pristava. Vrh tega je pogorelo tudi mnogo gostačev.«

Josip Lesar, ki je uredil Skubičevo *Zgodovino Ribnice in ribniške pokrajine* ter jo izdal v Buenos Airesu, je v dodatku te knjige dekana Skubica opisal kot izredno nadarjenega, inteligentnega in marljivega človeka.²⁰ Bil je voditeljska osebnost s samozavestnim, skoraj aristokratskim nastopom. Skubic se je vsega tega zavedal, pa tudi Ribničani so bili na svojega dekana ponosni, kakor je bil tudi on vedno ponosen na svojo Ribnico.

Skubic je v Ribnici deloval 26 let. Kot svoje poklicno delo ni razumel samo cerkveno-pastoralnega dela, ampak tudi delo na gospodarskem, kulturnem, političnem in socialnem področju. Imel se je za javnega delavca, ki ima dolžnost, da svoje ljudstvo vodi na vseh teh področjih in da sam odloča, kje je njegovo vodstvo potrebno.

Ob začetku prve svetovne vojne se je v Ribnici posvetil ranjencem, ki so bili v zasilni vojaški bolni-

Dekan Anton Skubic
(Skubic, *Zgodovina Ribnice, Uvod*).

šnici. Da bi jim mogel prinašati tolažbo v njihovem jeziku, se je naučil češkega, poljskega in ukrajinskega jezika. Za osnovno komunikacijo se je naučil tudi romunščine in madžarščine. Bil je pravi poliglot, saj je nemščino, hrvaščino in italijanščino obvladal že iz dijaških let, pozneje pa se je naučil še francoščine, da je lahko zgodovinske listine bral tudi v tem jeziku. Latinščina pa je bila v tistem času med duhovniki še skoraj občevalni jezik.

Dekan Skubic je bil vodilna osebnost tudi v političnem življenju. Med prvo svetovno vojno je veljal za enega vodilnih stebrov Slovenske ljudske stranke. Bil je zvest sodelavec strankinega načelnika dr. Ivana Šusteršiča in dr. Evgena Lampeta. Povsem jima je zaupal ter z njima vred verjel v zmago avstro-ogrske države in v njen nadaljnji obstoj. Z Jegličevim pristopom k majski deklaraciji je začela razpadati tudi SLS. Skubic je ostal na Šusteršičevi strani, a Šusteršič je moral po končani vojni oditi. Drugi vodilni člani so se umaknili v ozadje, tako tudi Skubic. Njegovo mesto v kočevskem okraju je prevzel mladi dolenjevaški župnik Karel Škulj, ki je zastopal jugoslovansko smer politike SLS. Kljub temu je Skubic do smrti veljal za nespornega voditelja stranke v tem okraju.

Tudi v novi državi je Skubic politično in gospodarsko deloval v okviru župnije in dekanije. Politično se je navezal na dr. Marka Natlačena in še vedno je

²⁰ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 609 sl.

imel velik vpliv. Zelo je podpiral kulturno življenje in bil glavni govornik na raznih prireditvah.

Ena njegovih največjih želja je bila, da bi okoli sebe zbral vse živeče ribniške intelektualce. Našel je več kot 90 takrat živečih ljudi z visokošolsko izobrazbo. Največ je bilo duhovnikov (40), zdravnikov (11) in profesorjev (12).

Poleg duhovniške službe je Skubic največ časa posvetil preučevanju ribniške zgodovine. To njegovo delo širši javnosti ni bilo znano, saj ga je opravljal skorajda v tajnosti. Poznalo ga je zelo malo ljudi. Ostalo je v rokopisu, ki ga je po drugi svetovni vojni zbral ribniški rojak, duhovnik prof. Franc Fric, župnik v Trnovem. Poskrbel je, da je celoten rokopis prišel v Italijo in nato v Argentino, kjer ga je notar Josip Lesar leta 1976 izdal v knjigi *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*.

Skubic je umrl 5. januarja 1940. Pogreb je vodil ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman. Od njega so se poslovili ban dr. Natlačen in najvišji politični predstavniki.

Sklep

Kronika, ki se pripravlja za tisk, je zgodovinski dokument, ki prikazuje 50-letno tako versko kot tudi kulturno, gospodarsko in politično življenje ribniške župnije. Ohranjena je še kronika za leto 1940/41, ki jo je pisal Skubičev naslednik, dekan Viktorijan Demšar.

Skubic v svojih virih omenja kroniko, ki naj bi obstajala že za leto 1730 in ki naj bi jo pisal takratni župnik in arhidiakon Karel Žiga grof Petazzi. Ti viri so zaenkrat izgubljeni. Morda jih bomo kdaj odkrili. Upajmo, saj kot pravi sv. Pavel: »Upanje pa ne osramoti« (Rim 5,5).

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI

Zgodnja Danica, 1899.

LITERATURA

Juhant, Janez, Zvonko Bergant in Janez Markeš: *Katoliško gibanje in Slovenci kot narod. Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Metod Benedik). Ljubljana: Družina, 2002, str. 271–284.

Kralj, Franc: *Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda. Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 173–194.

Lesar, Jože: *Življenje in delovanje rajnega gospoda Martina Skubica, častnega kanonika, dekana in župnika ribniškega, knezoškofovskega konzistorijalnega svetovalca, viteza Franc Jožefovega reda, i. t. d.* V Ljubljani: Ribniška farna cerkev, 1892.

Otrin, Blaž in Marija Čipić Rehar (ur.): *Jegličev dnevnik*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2015.

Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.

Škulj, Edo: *Jerebova kronika župnije Škocjan pri Turjaku*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 2007 (*Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 29).

S U M M A R Y

Ribnica parish chronicle

Parish chronicles record and describe events that occur in a parish over the current year. They are a historical account of the time in which they are created, and their documentary interest correlates with the amount of detail captured in the descriptions of events. Nevertheless, being written by parish priests themselves, they may sometimes be biased by reflecting the chroniclers' personal points of view.

The chronicle of the parish of Ribnica has long been considered lost, even though the pre-war dean Anton Skubic mentioned in his description of Ribnica's history the Chronicle of the Archdeacon of Ribnica, Count Petazzi from 1730. Recently, however, a discovery has been made of the chronicle written by four Ribnica's deans – Martin Skubic, Martin Povše, Franc Dolinar, and Anton Skubic – for the period between 1868 and 1917. The chronicle contains interesting insights into e.g. the town's development (water supply system, railway, electricity), natural disasters (fires), extreme weather, harvest, political events (elections), and notable figures that worked in the parish or were related to it. The last part of the chronicle describes the turmoil created by the First World War and its impact (drafting, economic crisis, scarcity, moral decay, etc.). Although the fifty-year chronicle only provides an insight into just one fragment of the history of the Ribnica parish, it is important for the understanding of the period concerned.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 75.046.3:27-523.42(497.434)"18/19"

Prejeto: 31. 8. 2018

Ana Puceljdipl. um. zgod., Galerija Miklova hiša, Cesta na Ugar 6, SI-1310 Ribnica
E-pošta: pucelj.ana@gmail.com

Stensko slikarstvo v župnijski cerkvi sv. Štefana v Ribnici na Dolenjskem

IZVLEČEK

Stensko slikarstvo v župnijski cerkvi sv. Štefana v Ribnici na Dolenjskem je nastalo v zadnji četrtini 19. in v začetku 20. stoletja, natančneje, med letoma 1880 in 1907. Obravnavana likovna produkcija odseva splošne značilnosti tedanje slovenske cerkvene ustvarjalnosti ter sledi uveljavljenim vsebinskim in slogovnim likovnim vzorcem, ki so značilni za 19. stoletje. Freske so nastajale v več fazah in so delo slikarjev Janeza Wolfa, Antona Jebačina, Matije Koželja in Franceta Stareta. Med njimi velja izpostaviti Wolfov prispevek, ki ga je mogoče opredeliti kot najkakovostnejšega med omenjenimi.

KLJUČNE BESEDE

Ribnica, cerkveno slikarstvo, freske, 19. stoletje, slovensko slikarstvo, Janez Wolf, Matija Koželj, naročništvo

ABSTRACT

MURAL PAINTING IN THE PARISH CHURCH OF ST. STEPHEN IN RIBNICA

Mural painting in the parish Church of St. Stephen in Ribnica was produced in the last quarter of the nineteenth and early twentieth century or, more accurately, between 1880 and 1907. The artistic production presented in this article reflects the overall characteristics of religious creativity in the Slovenian territory of the time and follows the established substantive and stylistic art trends, typical of the nineteenth century. The frescoes were produced in several stages by painters Janez Wolf, Anton Jebačin, Matija Koželj, and France Stare. Special mention ought to be made of Wolf's contribution as the finest of the four.

KEY WORDS

Ribnica, religious painting, frescoes, nineteenth century, Slovenian painting, Janez Wolf, Matija Koželj, commissioning

Uvod

Razmah stenske likovne produkcije je ribniška župnijska cerkev doživela v zadnji četrtini 19. in v začetku 20. stoletja, skladno z razcvetom tovrstne umetnosti povsod na Slovenskem. Gre za plodno dobo, v kateri je na Kranjskem nastalo precejšnje število likovnih del na področju oljnega in stenskega slikarstva. Stensko slikarstvo je ob koncu predpreteklega stoletja zasnovano predvsem v poznonazarenskem slogu. Figuralne kompozicije so pogosto povzete po različnih nazarenskih predlogah ali pa zgled iščejo v vzorcih preteklih mojstrov. Vodilo Cerkve je bilo usmerjeno predvsem v ohranjanje preteklih slogov ter je zagovarjalo čim manjše vnašanje modernosti. V modernih likovnih delih namreč Cerkev ni zaznala dovolj izraženih krščanskih idej, kar je posledično pomenilo umetnost brez pravega namena.¹ Da bi se izognila »neustrezni« sakralni likovni produkciji, je Cerkev že sredi 18. stoletja izdala posebna določila, ki so narekovala formalne in vsebinske zahteve glede upodabljanja posameznih oseb in motivov. Cerkevna likovna produkcija je morala v 19. stoletju v popolnosti ustrezati kriterijem in željam cerkvene oblasti.²

Razlog, da so bila v župnijski cerkvi v Ribnici najplodnejše obdobje likovne ustvarjalnosti osemdeseta in devetdeseta leta 19. stoletja, je poleg splošnega razcveta tovrstnega slikarstva mogoče pripisati tudi tedaj novozgrajeni cerkveni stavbi. Stara ribniška župnijska cerkev je bila namreč leta 1866 zaradi slabega stanja porušena. Nadomestila jo je novozgrajena cerkev, sezidana v historističnem neoromanskem slogu.³ Današnja podoba je cerkev dobila med letoma 1866 in 1868, zaradi česar je bila na omenjeno obdobje vezana večina notranje likovne opreme.⁴

Za nastanek umetniške produkcije v ribniški župnijski cerkvi so zaslužni številni duhovniki, ki so konec 19. in v začetku 20. stoletja upravljali ribniško župnijo. V času od začetka gradnje nove cerkve do zaključka poslikav se je v ribniški župniji zvrstilo pet dekanov in upraviteljev, med katerimi velja izpostaviti predvsem dekana Martina Skubica in Frančiška Saleškega Dolinarja.

Martin Skubic je v ribniški fari služboval med letoma 1868 in 1891 ter je nadomestil Ignacija

Holzapfla, ki je bil zaslužen za zidavo nove cerkve.⁵ Skubic je takoj po umestitvi cerkev skoraj v celoti opremil in se v zgodovino Ribnice zapisal kot eden najpomembnejših krajevnih cerkvenih naročnikov tedanjega časa. Poleg ostale opreme je prve stenske poslikave naročil kmalu po posvetitvi novozgrajene farne cerkve leta 1873. Leta 1880 je pri Janezu Wolfu naročil poslikavo prezbiterija, deset let zatem pa poslikavo prečne ladje pri Matiji Koželju.⁶ Med letoma 1891 in 1896, ko so se po Škubicu izmenjali trije župni upravitelji in duhovniki, v okviru obravnavane teme ni prišlo do nobenega večjega umetnostnega naročila.

Leta 1896 je bil v Ribnico umeščen duhovnik Frančišek Saleški Dolinar, ki je v župniji deloval do leta 1913. V času njegovega službovanja so bila dokončana vsa zunanja in notranja dela v ribniški cerkvi, obnovil pa je tudi številne podružnične cerkve. Leta 1907 je naročil slikanje vzdolžne ladje, ki kronološko predstavlja zadnjo stensko poslikavo v cerkvi.

Poleg Skubica in Dolinarja so kasneje v okviru vzdrževanja in obnavljanja nastale umetniške produkcije pomembno vlogo odigrali štirje duhovniki. Prva dogovarjanja o obnovi fresk je domnevno sprožil Anton Padovanski Skubic, ki je v Ribnici deloval med letoma 1914 in 1940. V letih 1940–1946 je delo nadaljeval njegov namestnik Viktorijan Demšar. Dogovarjanja so, tako kot pri Skubicu, zaradi druge svetovne vojne ostala nerealizirana. V okviru konservacije stenskih poslikav je treba omeniti Stanislava Erzarja, ki je po vojni, v letih 1945–1949, obnovil poškodovano cerkev in zaščitil Wolfove freske v prezbiteriju. Največ se je v tem okviru zgodilo v času službovanja dekana Alojzija Dobrovoljca, ko so bili med letoma 1965 in 1966 dejansko izvedeni vsi restavratorski in konservatorski posegi na freskah.⁷

Likovna podoba cerkvene notranjščine je nastajala skoraj štirideset let, od leta 1880 do 1907. Zidava nove ribniške cerkve je pomenila velik finančni in materialni vložek, kar je bil glavni razlog za postopno opremljanje notranjščine. Najprej sta bila leta 1870 izdelana glavni oltar in prva oltarna slika Franca Globočnika,⁸ leta 1871 Koželjev križev pot, leta 1873 oba stranska oltarja z umeščenimi Wolfovimi slikami, kasneje pa še orgle in božji grob.⁹ Šele po izdelavi in umestitvi temeljne bogoslužne opreme v cerkev so se pokazale možnosti za poživitev in dekoracijo stenskih površin. Logično je, da je zaradi bogoslužnega pomena Skubic najprej naročil poslikavo prezbiterija, ki velja za najsvetejši prostor v cerkvi. Do poslikave prezbiterija je nastajanje likovne produkcije v cer-

¹ Kovačič, *Sakralno tabelno*, str. 61.

² Prav tam, str. 87–88.

³ Ipavec, *Kronika*, str. 17. Cerkev sv. Štefana je zasnovana kot bazilika, katere tloris sledi obliki latinskega križa. V notranjosti jo zaznamuje visok triladijski dvoranski prostor, ki zaradi stranskih empor spominja na baziliko s transeptom. Višjo glavno ladjo obdajata dve nekoliko nižji stranski ladji ter nakazana prečna ladja. Nad stranskima ladjama sta empori, ki sta oprti na sople in povezani s pevskim korom na vzhodni strani cerkve. Celoten ladijski prostor je križno obokan. Prezbitelj na zahodu zaključuje nižja polkrožna apsida (Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 107, 597).

⁴ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 723.

⁵ Prav tam, str. 211.

⁶ Prav tam, str. 214–216.

⁷ Prav tam, str. 653–654.

⁸ Rojen leta 1825 v Trziču, umrl leta 1891 v Ljubljani (Steska, Globočnik, Franc; dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi202613/#slovenski-biografski-leksikon>).

⁹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 214.

kvi potekalo brez večjih zapletov. Prej kontinuirano dogajanje je bilo med letoma 1880 in 1907 dvakrat prekinjeno. Med letoma 1880 in 1890, ko je Koželj poslikal prečno ladjo, je bilo v cerkvi izvedeno le eno pomembno delo. Leta 1884 je bil izdelan veliki misijonski zvon. Glede na to, da je Skubic denar za poslikavo prečne ladje zbiral več let, je mogoče predvideti, da je opremljanje cerkve nekoliko zastalo prav zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Poleg tega si je Skubic ves čas svojega delovanja prizadeval tudi za olepšavo podružničnih cerkva, kar je zahtevalo dodaten denarni vložek.¹⁰ Sedemnajstletno umetnostno zatišje v cerkvi je prekinil novonameščen dekan Frančišek Saleški Dolinar. Leta 1907 je po njegovem naročilu ladjo ribniške cerkve dekorativno poslikal France Stare. S tem so bila zaključena vsa večja likovna in ostala olepševalna dela v cerkvi.¹¹

Poslikava prezbitarija

Prve stenske poslikave v novozgrajeni cerkvi so nastale leta 1880, ko sta v prezbitariju svoj pečat pu-

stila slikarja Janez Wolf¹² in Anton Jebačin.¹³ Prezbitarij zapolnjuje bogata dekorativna poslikava, ki sledi obstoječim arhitekturnim značilnostim prostora in uokvirja vseh enajst figuralno zasnovanih fresk. Wolfovo figuralno in Jebačinovo ornamentalno delo je pomenilo osnovo za vse nadaljnje stenske poslikave v prečni in glavni ladji.

V apsidalni polkupoli nad glavnim oltarjem je upodobljen ikonografski motiv *sv. Trojice v slavi*, ki je postal aktualen predvsem v baroku in je veljal za prototipno upodobitev znotraj baročnih oltarjev.¹⁴ Gre za značilno upodobitev sv. Trojice (Bog Oče, Kristus ter sv. Duh v obliki goloba), postavljene na nebeški prestol med oblaki ter obdane s kori angelov.

Kljub temu da gre za tradicionalni tip upodobitve sv. Trojice, obravnavano delo nekoliko odstopa od tedaj uveljavljenih cerkvenih zahtev glede slikanja tovrstnih stvaritev. Leta 1743 je papež Benedikt XIV. v sklopu pravil za cerkveno umetnost izdal določilo o upodabljanju sv. Trojice, ki je prepovedovalo vse pretekle oblike tovrstnega motiva. Od srede 18. stoletja dalje sta bila za cerkvene naročnike sprejemljiva

Janez Wolf: Sv. Trojica, 1880, polkupola v prezbitariju.

¹⁰ Prav tam, str. 215–217.

¹¹ Prav tam, str. 219.

¹² Rojen leta 1825 v Leskovcu pri Krškem, umrl leta 1884 v Ljubljani (Wurzbach, Johannes Wolf, str. 292).

¹³ Rojen leta 1850 v Ljubljani, umrl leta 1927 v Ljubljani (Steska, Anton Jebačin, str. 390).

¹⁴ Braunfels, Dreifaltigkeit, str. 534.

Janez Wolf: Sv. Marko, Sv. Matej, Sv. Janez Krstnik, 1880, južna stena prezbitarija.

Janez Wolf: Mojzes, Sv. Janez, Sv. Luka, 1880, severna stena prezbitarija.

le dva načina upodobitve sv. Trojice. Prvi je zahteval upodobitev Boga Očeta kot starca z dolgo belo nerazdeljeno brado in okroglim nimbom, v katerem je križ ali enakostranični trikotnik; na glavi ima tiaro ali krono, v roki drži žezlo in zemeljsko kroglo ter je oblečen v belo oblačilo. Na njegovi desni sedi rjavolasi Kristus z razdeljeno kratko brado, oblečen v rdeče ali belo oblačilo, ogrnjen s plaščem, s križnim nimbom okoli glave, križem v roki ter vidnimi petimi ranami. Sv. Duh naj bi imel križni nimb in naj bi, obdan s svetlobo, plaval nad obema figurama.¹⁵ Drugi sprejemljivi način upodabljanja, ki je po mnenju cerkve tudi najbolj priljubljen, se je od prvega razlikoval predvsem v upodobitvi Boga, ki je namesto žezla v rokah nosil razpelo. Poleg tega mu je za razliko od Kristusa, ki je moral biti upodobljen s križnim nimbom, pripadala trikotna, šesterokotna ali štirikotna oblika avreole. Kljub jasnim smernicam Cerkve glede slikanja sv. Trojice so od njih, posebno v detajlih, slikarji mnogokrat odstopali.¹⁶ V Wolfovem primeru se odstopanja kažejo predvsem v podobi Boga Očeta, ki ga je slikar sicer naslikal kot starejšega moža z žezlom in zemeljsko kroglo, opustil pa je detajl krone ter belo oblačilo. Prav tako je prezrl eno od zahtev pri upodobitvi Kristusa, kjer ni v popolnosti sledil barvnim določilom. Kristusa je le delno naslikal v rdečem oblačilu, namesto bele, kot so narekovala določila, pa je pri spodnjem oblačilu uporabil kobaltno modro barvo. Od tedanjih cerkvenih pravil deloma odstopa tudi podoba sv. Duha, ki je sicer obdan s svetlobo, manjka pa mu križni nimb okoli glave.

Kljub temu da je Wolf že v začetku sedemdesetih let na temelju dotedanjih zgledov gradil lasten slog, je v obravnavani upodobitvi še vedno mogoče zaslediti vplive sočasne in pretekle umetnosti. Pri tem gre opozoriti predvsem na vplive nazarenske tradicije in beneškega izročila.¹⁷ Beneški vpliv se najočitneje razodeva pri slikanju razkošne draperije ter uporabi toplih in harmonično usklajenih barv. Svetle barve so običajno značilne tudi za nazarenske slikarje, vendar jim Wolf dodaja značilen beneški, topel pridih. Kljub zgledovanju pri beneških slikarjih so Wolfova dela še vedno nazarensko predelana in prečiščena ter izžarevajo večjo mero poduhovljenosti.¹⁸ Poleg beneškega in nazarenskega pridiha je v obravnavani freski mogoče čutiti Wolfov pomik proti realizmu, ki se odraža predvsem v manj lepotno oblikovanih obrazih.¹⁹ Realistično se je trudil oblikovati predvsem zgubane starčevske obraze, kamor sodi podoba Boga Očeta. Poznejša restavracija freske je odkrila, da je slikar obraz omenjene figure celo večkrat spreminjal in popravjal.²⁰

¹⁵ Flis, *Umetnost v bogočastni službi*, str. 234–235.

¹⁶ Kovačič, *Sakralno tabelno*, str. 90–91.

¹⁷ Mesesnel, *Slikar Janez Wolf*, str. 110.

¹⁸ Prav tam, str. 118.

¹⁹ Dvoržak Schrott in Moder, *Slikar Janez Wolf*, str. 43.

²⁰ Prav tam, str. 37.

Triumfalni ikonografiji v polkupoli sledi vsebina s svetniško ikonografijo, ki je predstavljena na stenah prezbiterja. V polkrožno zaključenih slepih arkadah je na severni in južni steni prezbiterja naslikanih šest monumentalno upodobljenih svetnikov. Na južni steni so od leve proti desni upodobljeni sv. Marko, sv. Matej in sv. Janez Krstnik ter na severni steni v isti smeri Mojzes, sv. Janez in sv. Luka. Celopostavne svetnike je Wolf naslikal s tradicionalnimi atributi: sv. Marka z levom, sv. Mateja z angelom, sv. Janeza Krstnika z jagenjčkom in križem, Mojzesa s ploščama postave, sv. Janeza z orlom ter sv. Luko z volom. Vse štiri celopostavne figure stojijo v kontrapostu, opremljene so z atributi, evangelisti pa v rokah držijo zvitke, knjige in peresa, kar predstavlja njihov uveljavljen način upodabljanja.²¹ Vse podobe, z izjemo Mojzesa, imajo okrog glave naslikan okrogel nimb v zlati barvi, kar ustreza tedanjim cerkvenim določilom glede slikanja svetnikov.²² Mojzes pa je tradicionalno upodobljen z zlatimi rožički, ki so posledica napačnega prevoda hebrejske besede za svetniški sij.

V Wolfovem opusu se v okviru upodobitev skupine svetnikov ali evangelistov pogosto pojavljajo osebe iz Stare zaveze. Tovrstni zasnovi lahko sledimo tudi v prezbiteriju ribniške cerkve, kjer je poleg štirih evangelistov in Janeza Krstnika upodobil starozavezne preroka Mojzesa. Podoben koncept združevanja figur oziroma prizorov iz Stare in Nove zaveze lahko srečamo tudi kasneje, pri nekaterih Wolfovih učencih oziroma v delih avtorjev tako imenovane Kranjske skupine.²³

Obravnavane upodobitve svetnikov v nekaterih segmentih presegajo okvire, ki jih je Cerkev postavila glede upodabljanja svetih oseb v sakralnem prostoru. Podobno kot pri sv. Trojici tudi pri upodobitvah svetnikov poleg sicer prevladujočih idealističnih tendenc srečujemo posamezne realistične poteze. Svetniki so naslikani kot trdni, zemeljski ljudje, ki z držami in izrazitimi obrazi razkrivajo notranje razpoloženje. Očitna realistična prvina je tudi vključevanje avtoportretov in portretov v cerkveno sliko, kar je značilno tako za renesančno umetnost, po kateri se je Wolf zgledoval, kot tudi za nazarensko umetnost.²⁴ Za Wolfa je značilno prav upodabljanje avtoportretnih potez, kar se odraža v obravnavani upodobitvi sv. Marka. Praški cerkveni zbor je leta 1860 izrecno

²¹ Škarbina, *Kršansko katoliška simbolika*, str. 203.

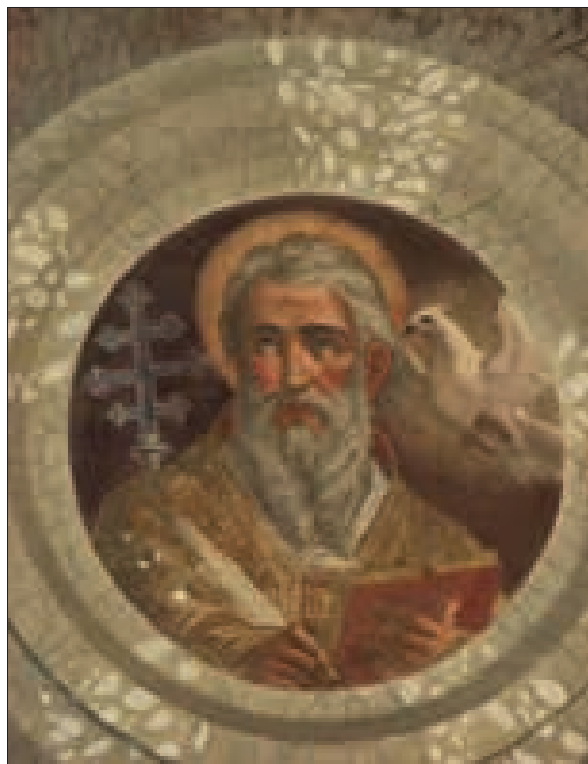
²² Flis, *Umetnost v bogočastni službi*, str. 232.

²³ Menaše, *Marijanska ikonografija*, str. 253. Izraz Kranjska skupina pomeni skupino slikarjev, ki so v letih 1860–1920 delovali predvsem na Kranjskem oziroma na širšem območju osrednje Slovenije. Skupino sestavlja četverica slovenskih slikarjev: Matija Koželj, Matija Bradaška, Simon Ogrin in Anton Jebačin. V veliki meri gre za posredne ali neposredne Wolfove učence, ki pripadajo isti generaciji, povezuje pa jih tudi podobno območje delovanja. Uveljavili so se s poslikavami figuralno-ornamentalnega značaja, sčasoma pa je začela v njihovem opusu vse bolj prevladovati ornamentika (Žigon, *Cerkveno stensko slikarstvo*, str. 66–102).

²⁴ Žigon, *Janez Wolf*, str. 82–83.

*Janez Wolf: Sv. Ambrož, 1880,
južna stena prezbiterijskega.*

*Janez Wolf: Sv. Gregor, 1880,
južna stena prezbiterijskega.*

*Janez Wolf: Sv. Hieronim, 1880,
orig. severna stena prezbiterijskega.*

*Janez Wolf: Sv. Avguštín, 1880,
orig. severna stena prezbiterijskega.*

*Izidor Mole: Sv. Ciril, 1960–1975,
južna stena prečne ladje.*

*Izidor Mole: Sv. Metod, 1960–1975,
južna stena prečne ladje.*

prepoval prisotnost portreta v cerkveni umetnosti. Cerkev je želela, da je vse, kar ji služi, izraz notranjega in nadnaravnega življenja, ne pa posvetnega.²⁵ Realizem je bil najmanj primeren slog za cerkveno slikarstvo, saj je bilo z njim težko ugajati naročnikovim željam, poleg tega pa je bilo združevanje portretnosti in zahtevanih nadzemskih vzgibov težko izvedljivo.²⁶ Kljub jasnim zahtevam in določilom je bila Cerkev do realizma v cerkveni umetnosti do določene mere še vedno tolerantna in prilagodljiva.²⁷ Wolf se je večinoma uspešno prilagajal cerkveni tradiciji in zahtevam naročnikov, včasih pa je od njih nekoliko odstopal.

Pod celopostavnimi figurami svetnikov so sprva na vsaki strani prezbiterja v lunetah nad vrati dobili prostor *štirje medaljoni z doprskimi podobami cerkvenih očetov*. Na južni steni sta še vedno medaljona s sv. Ambrožem in sv. Gregorjem Velikim, na severni pa sta bili upodobitvi sv. Hieronima ter sv. Avguština. Slednja so zaradi vgraditve zračnih loput v prvi polovici sedemdesetih let²⁸ premestili v ladjo, na severno

steno križišnega dela.²⁹ Vsi štirje cerkveni očetje so opremljeni z atributi ter postavljeni pred zlato ozadje. Sv. Ambrož je upodobljen s panjem čebel, sv. Gregor Veliki s papeško palico in golobom, sv. Hieronim s knjigo in levom ter sv. Avguštin v škofovski opravi s knjigo in otrokom. Vsi razen sv. Hieronima so naslikani kot starci z dolgimi sivimi bradami, le sv. Hieronim ima temne lase in brado. Pri njem je mogoče ponovno zaslediti Wolfove avtoportretne poteze.

Izvirnim Wolfovim medaljonom so v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja³⁰ po naročilu tedanjega dekana Alojzija Dobrovoljca dodali medaljona z doprskimi upodobitvama slovanskih apostolov **sv. Cirila in sv. Metoda**.³¹ Umeščena sta na južno ste-

²⁵ Flis, *Umetnost v bogočastni službi*, str. 230.

²⁶ Komelj, *Obrazi*, str. 21.

²⁷ Menaše, *Marijanska ikonografija*, str. 252.

²⁸ Cevi za potrebe instalacije centralne kurjave v cerkvi so bile naročene že leta 1969, po posredovanju krajanov pa naj bi kurjavo v cerkvi namestili šele okrog leta 1973. Domnevno so bile takrat v severno steno prezbiterja vgrajene tudi zračne lopute (Arhiv župnije Ribnica, a. e. 844, š. 85).

²⁹ Mesesnel, *Slikar Janez Wolf*, str. 138.

³⁰ V župnijski dokumentaciji ni mogoče zaslediti datuma nastanka medaljonov. Izidor Mole bi ju lahko naslikal že leta 1966, ko je restavriral fresko Jezusa v hiši Simona farizeja, lahko pa sta nastala kasneje, v sedemdesetih letih, ko so zaradi vgraditve zračnih loput v prezbiteriju v ladjo premaknili Wolfova medaljona.

³¹ Upodobitve sv. Cirila in Metoda so postale aktualne predvsem v času narodnega prebujenja sredi 19. stoletja in predstavljajo pomemben sestavni del ikonografskega programa številnih slovenskih cerkva. Tovrstna tematika je v tem času v Cerkvi postala simbol cerkvene edinosti. Upodabljanje Cirila in Metoda se je, med drugim tudi zaradi nekaterih pomembnih dogodkov, aktivno nadaljevalo v 20. stoletju. Med dogodki, ki so časovno najbližje nastanku ribniških medaljonov, velja izpostaviti predvsem pettosti jubilej ljubljanske škofije. Leta 1961 je bila povzdignjena v nadškofijo in je za primar-

Janez Wolf, Anton Jebačin: dekorativna poslikava prezbiterja, 1880.

no prečne ladje, pod Koželjevo fresko, kot pendant Wolfovima medaljonom na severni strani. Naslikal ju je Izidor Mole.³² Apostola sta naslikana z značilnimi atributi. Ciril je upodobljen kot bradat menih v meniškem habitu s kapuco, v rokah pa drži knjigo ter zvitek s cirilsko abecedo, ki, kot naslednica glagolice, simbolizira pismenstvo. Metod je upodobljen v značilni škofovski opravi, roke ima sklenjene v molitvi, v ozadju pa je naslikan patriarški križ.³³

V času nastajanja figuralno zasnovanih fresk je bila v prezbiteriju narejena tudi **dekorativna poslikava**, ki je povečini delo Wolfovega pomočnika Antona Jebačina. Ta je v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja delal pretežno kot pomočnik tedanjih cerkvenih slikarjev, med drugim tudi Janeza Wolfa. Kot je bilo značilno za vse pomočnike, je tudi Jebačin v tem času slikal predvsem stenske dekoracije, med-

tem ko se je Wolf ukvarjal s figuralno zasnovanimi poslikavami. Jebačin se je tudi kasneje, kot samostojen slikar, uveljavil predvsem s freskami ornamentalnega značaja.³⁴

Jebačin je pod vodstvom in nadzorom svojega učitelja ustvaril barvito dekorativno poslikavo, ki prekriva severno in južno steno prezbiterja ter apsidalni del. V skladu z arhitekturo je izvedena v neoromanskem slogu in sledi načinu prekrivanja sten s »preprogami« oziroma ploščami, ki predstavljajo imitacijo pisanega marmorja. Pilastrini so poslikani s stiliziranimi rastlinskimi in cvetlično-vitičnimi motivi, ki se navezujejo na izročilo srednjeveškega knjižnega slikarstva, s katerimi so hoteli poudariti srednjeveški značaj prostora. Razpoloženski vsebini dekorativnega sistema se pridružuje tudi funkcionalni vidik, izrazito ornamentalno so namreč poslikani nosilni deli stavbe, pri čemer gre za jasno poudarjanje same stavbne strukture. Pilastrini so poslikani z dvema različnima, a hkrati harmonično usklajenima

na zavetnika izbrala sv. Cirila in Metoda (Lavrič, Sv. Ciril in Metod, str. 93–117).

³² Rojen leta 1927 v Logu pri Brezovici, umrl leta 1998 v Brezovici pri Ljubljani (Lesjak, *Izidor Mole*, str. 5).

³³ Lavrič, Svetniški zavetniki ljubljanske (nad)škofije, str. 467.

³⁴ Žigon, Poslikave cerkva, str. 73–81.

dekorativnima vzorcema. Z dekorativnimi vzorci sta okrašena tudi oba loka nad glavnim oltarjem, ki sta poslikana pretežno v zlatih in umazano belih tonih. Polje križnega oboka je živo modro tonirano in poslikano z zlatimi zvezdicami, pri čemer gre za značilen nazarenski način krašenja obokov, ki so pogosto ponazarjali nebeško zvezdno nebo.³⁵

Na severni strani apside je na marmoriranem ozadju naslikana imitacija kamnite napisne plošče s kronogramom *MAGNO DEO AC TVTELARI SVO VOVERVNT PAROCHIANI RIBNICENSES*, iz katerega je mogoče razbrati letnico 1880.

Tako za Wolfa in Jebačina kot tudi za ostale slikarje 19. stoletja je na splošno značilno posnemanje starejših slogov, kar se odraža tudi v ornamentiki. Slikarji so namreč imeli na voljo vzorčne oziroma predložne knjige, ki so bile razširjene po vsej Evropi. V slednjih je bilo mogoče najti tako originalne ornamentalne vzorce preteklih slogov kot že sodobno preoblikovane ornamentalne poslikave, povzete po starejših zgledih. Vzore za neoromansko vitično ornamentiko je Wolf verjetno črpal iz številnih potovanj po Evropi, zagotovo pa jih je iskal tudi v predložnih knjigah in podobnih razpoložljivih virih. Osnova za ornamentiko ribniške cerkve je domnevno nemška, in sicer iz obdobja druge polovice 12. in začetka 13. stoletja.³⁶ Vitice in cvetlice srčastih oblik pa so bile značilne predvsem za zgodnjoromanske rokopise.³⁷

Poslikava prečne ladje

Deset let za poslikavo prezbiterija je bilo naročeno slikanje prečne ladje, ki ga je prevzel kamniški slikar Matija Koželj.³⁸ Leta 1890 je z ornamentalnimi in figuralnimi freskami poslikal celotno prečno ladjo, pri čemer se je slogovno prilagajal starejši Wolfovi in Jebačini poslikavi vzhodnega dela cerkve. Tako kot v prezbiteriju tudi v prečni ladji ornamentalna poslikava obkroža četverico figuralno zasnovanih fresk, ki so na obeh straneh slavočne stene ter na severni in južni strani prečne ladje.

Na slavočni steni sta nad severnim in južnim stranskim oltarjem freski z upodobitvama Apoteoze

sv. Uršule in sv. Frančiška Asiškega. Idejo za omenjeni freski sta dali tedaj najbolj razširjeni bratovščini v župniji, Bratovščina sv. Uršule³⁹ in Tretji red sv. Frančiška.⁴⁰ Obe bratovščini je v ribniško župnijo razširil dekan Martin Skubic.⁴¹ Želel je, da se novoustanovljenima bratovščinama dodeli spominsko mesto v cerkvi, kar je dosegel s freskama nad stranskima oltarjema. Freski naj bi vse člane in ude bratovščine ter tretjega reda tudi v nadaljnje spodbujali h krščanski gorečnosti in stanovitnosti.⁴²

Nad južnim stranskim oltarjem, posvečenim Rožnovenski Materi božji, je freska *sv. Uršule v nebeški slavi* z devicami. Upodobitev svetnice, ki jo je častila omenjena bratovščina, predstavlja samostojno zasnovano Koželjevo kompozicijo.⁴³ Prizor sv. Uršule z devicami je naslikan v klasični trikotni kompoziciji s simetrično razvrščenimi figurami in značilno postavitvijo na oblake.⁴⁴ V ozadju se med oblaki žarkasto razliva sončna svetloba. Sv. Uršula v kontrapostu stoji na sredini prizora, okrog nje pa je na oblakih upodobljenih enajst tovarišic oziroma mučenk.⁴⁵ Svetnica je naslikana na tradicionalen način: na glavi ima krono in okrog nje okrogel svetniški sij, oblečena je v zna-

³⁹ Po ukinitvi bratovščin v času Jožefa II. je bratovščina sv. Uršule in njenih tovarišic ponovno zaživela leta 1850 (Kolar, Slovenska Cerkev, str. 41). Najprej so jo v Celju obudili kapucini, leta 1857 je dobila cerkveno potrjenje, leta 1899 pa se ji je pridružila tudi samostojna bratovščina sv. Uršule pri sv. Jakobu v Ljubljani (*Bratovščina sv. Uršule*, str. 154–155). Bratovščino sv. Uršule so vernikom priporočali številni duhovniki in škofje, zaradi česar se je v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem precej hitro razširila. Največji vzpon je doživela med letoma 1850 in 1870. Poleg duhovnikov in kapucinov jo je razširjalo predvsem ljudstvo, kar potrjuje njeno priljubljenost med verniki v tedanjem času (Benkovič, *Častivci in častivke*, str. 132–134). Bratovščina sv. Uršule naj bi člane vodila k pobožnemu življenju in srečni smrti, pri čemer so lahko člani pobožnosti in molitve opravljali po svoji izbiri. Med pobožna dela je poleg obiska cerkve sodilo tudi darovanje cerkvenega okrasja (Lavrič, *Ljubljanske baročne bratovščine*, str. 55).

⁴⁰ Tretjega reda sv. Frančiška sicer ne uvrščamo v krog pravih bratovščin, vendar pa jim je po načinu delovanja zelo soroden. V Ljubljani je bil domnevno ustanovljen že leta 1715 (Lavrič, *Zgodovinska in umetnostna dediščina*, str. 113–114). V drugi polovici 19. stoletja se je po priporočilu papeža Leona XIII. precej razširil, vodili in razširjali so ga dekani in župniki po posameznih župnijah (Zobec, *Red za ljudi*, str. 6–8). Namen tretjega reda je bil vodenje verske skupnosti po poti krščanske nauka in življenja ter spodbujanje pokore in spokornosti med verniki (Lah, *Tercijari*, str. 22–23).

⁴¹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 217.

⁴² Lesar, Martin Skubic, str. 178.

⁴³ Šteska, Slikar Matija Koželj, str. 6.

⁴⁴ Žigon, Matija Koželj, str. 92.

⁴⁵ Zaradi pomanjkanja zgodovinskih dokazov še vedno ni mogoče dokončno ugotoviti, kdo so bile ženske, ki spremljajo sv. Uršulo. Nekateri domnevajo, da so bile mučenke, sestre, neveste in hčere vojakov tebajske legije, drugi pa predvidevajo, da so bile redovnice kölnskega samostana, katerega prednica naj bi bila tudi sv. Uršula (Dolenc, sv. Uršula, str. 186–187). V knjigah, vezanih na bratovščino sv. Uršule, pa je večinoma predstavljena legenda o sv. Uršuli kot edini hčeri britanskega kralja Dioneta, device pa naj bi bile njene družice na poroki, ki naj bi jih po slovesnosti ponudili Agripovim vojakom za žene (Dolinšek, *Bratovščina Sv. Uršule*, str. 30–34).

³⁵ Žigon, *Cerkveno stensko slikarstvo*, str. 18. Modro toniran obok je edina stenska poslikava v cerkvi, ki je bila deležna kritike ribniških vernikov. Jožef Lesar je namreč v *Zgodnji Danici* zapisal, da so sicer vse slike v ribniški cerkvi mojstrsko izdelane, le modro nebo na križnem oboku je nekoliko preživelo (Lesar, Martin Skubic, str. 173).

³⁶ Po pregledu literature je bilo mogoče pri primerjavi ribniške ornamentike z izvirnimi romanskimi rokopisi največ sorodnosti zaslediti pri nemških ali avstrijskih rokopisih, ki so nastali približno v drugi polovici 12. oziroma na začetku 13. stoletja (Winkler, *Die Buchmalerei*; Swarzenski, *Die Salzburger Malerei*).

³⁷ Tymms in Wyatt, *The art of illuminating*.

³⁸ Rojen leta 1842 v Vesci pri Vodicah, umrl leta 1917 v Kamniku (Šteska, Koželj Matija; dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi297932/>).

Matija Koželj: Sv. Uršula v slavi, 1890, južna stena prečne ladje.

Matija Koželj: Sv. Frančišek Asiški v slavi, 1890, severna stena prečne ladje.

čilen dolg plašč, v levici drži zmagoslavno bandero s križem in puščico, ki je znamenje njenega mučeništva.⁴⁶ Pogled usmerja v nebo, s čimer je poudarjena njena pobožnost, obenem pa nakazuje na prisotnost nevidnega Boga v nebesih. Pod njenimi nogami je na oblaku naslikan bel golob, ki je po legendi sv. Kunitbertu pokazal mesto, kjer je bila pokopana sv. Uršula.⁴⁷

Nad osrednjo figuro sta pred sončnimi žarki v ozadju na vsaki strani naslikana angela. Levi angel, z razkritim zgornjim delom telesa, v rokah nosi lorvorov venec in dve palmovi vejici, kar predstavlja simbol zmage nad mučeništvom. Desni angel v levici drži lilijo, ki je simbol čistosti in devištva, ter sv. Uršulo zaznamuje kot zmagovalko. Pod svetnico na

oblakih kleči enajst tovarišev oziroma mučenk. Po legendi naj bi v času prihajajoče smrti mučenice poklekale, sklenile roke k molitvi ter pogled obrnile v nebo.⁴⁸ Venci, ki jih nosijo na glavi, so simbol devištva in mučeništva.

Kot pendant freski z Apoteozo sv. Uršule je na severni strani slavoločne stene nad stranskim oltarjem sv. Janeza Evangelista upodobljena *Apoteoza sv. Frančiška Asiškega*. Freska je naslikana v klasični trikotni kompoziciji. Svetnik kleči na oblakih z razprostrtimi rokami ter s pogledom, usmerjenim navzgor, kjer je naslikan sv. Duh v podobi goloba, obdan z nebeško svetlobo. Oblečen je v habit, okrog pasu pa ima cingulum s tremi vozli, ki simbolizirajo tri zaobljube. Okrog glave ima značilen okrogel svetniški sij, na

⁴⁶ Nitz, *Ursula*, str. 523.

⁴⁷ Škarbina, *Kršansko katoliška simbolika*, str. 583.

⁴⁸ Dolinšek, *Bratovščina Sv. Uršule*, str. 47.

Valentin Metzinger: *Sv. Frančišek in tretji red, 1733, orig. Frančiškanski samostan Kamnik.*

rokah in nogah pa so vidne Kristusove rane. Na pu-
hastih oblakih ga na levi in desni spremljata angela.
Desni angel v rokah nosi cvetje, med katerim so bela
in rdeča vrtnica ter lilija, ki simbolizirajo neomajno
vero in čistost⁴⁹ ter predstavljajo znamenja čednosti,
ki si jih prizadevajo upoštevati tretjeredniki.⁵⁰ Levi
angel v rokah drži zvitek s pravili tretjega reda, kar
pojasnjuje napis *regula tertii ordinis*.

Sv. Frančiška Asiškega v polkrogu obdaja dva-
najst izbranih aristokratskih tretjerednikov in tretje-
rednic, ki ponižno klečijo pod svetnikom ter pogled
usmerjajo kvišku. Skupino tretjerednikov sestavljajo
na levi strani ženske, na desni moški.

Na levi je v prvem planu naslikana sv. Elizabeta
Ogrska (Turingijska), grofica, ki jo častijo tudi kot
frančiškansko tretjerednico. Naslikana je v aristo-
kratskih oblačilih, beraška torba okrog pasu jo sim-
bolično predstavlja kot pomočnico ubogih in okrep-

čevalko lačnih.⁵¹ Kot atribut oblasti je pred njenimi
nogami naslikano žezlo, odložena krona pa je simbol
ponižnosti in njene skromne narave.⁵² Za njo je upo-
dobljena sv. Marjeta Cortonska, ki jo kot spokorno
tretjerednico včasih imenujejo tudi frančiškanska
Magdalena.⁵³ Upodobljena je v obleki tretjerednice z
belim pasom in zakritimi lasmi, v rokah drži križ in
orodje, s katerim so mučili Kristusa (sulica in goba,
nataknjena na palico).⁵⁴ V njenem ozadju je upodob-
ljena sv. Hijacinta Marescotti, tretjerednica klari-
škega samostana. Upodobljena je v značilni redovni
obleki, v rokah drži križ in bič, ki simbolizira njeno
strogost do sebe v času spreobrnjenja in redovnega
uboštva.⁵⁵ Poleg sv. Frančiška je naslikana sv. Klara,
njegova učenka in soustanoviteljica klaris, ženske
veje frančiškanskega reda. Oblečena je v značilno rja-
vo redovniško opravo, njeni lasje so prekrti z belo
ruto, čez katero je nameščen črn pajčolan.⁵⁶ Kot veli-
ka častilka sv. Rešnjega telesa v rokah drži svoje naj-
bolj prepoznavno znamenje, monštranco.⁵⁷ Za njo je
upodobljena sv. Frančiška Rimska, ki se je kot vdova
zapisala k benediktinskim tretjerednicam. Naslikana
je kot nuna v značilni benediktinski redovni obleki z
belo tančico, ki prekriva lase, v rokah pa drži križ. Po-
leg nje je kot simbol njenega spremljevalca in njene
pobožnosti upodobljen angel.⁵⁸

Na desni strani je v prvem planu naslikan fran-
coski kralj sv. Ludvik IX., ki je kot svetniški lik za-
radi svoje ponižne in dobrotljive ter hkrati junaške
narave uresničil ideal srednjeveške Cerkve. Kljub
vladarskemu položaju je živel skromno, v skladu
z načeli frančiškanskih tretjerednikov.⁵⁹ Oblečen
je v kraljevsko oblačilo, s svojim izrazom in kvišku
usmerjenim pogledom kaže na ponižnost in vdanost
sv. Frančišku. Pri njegovih nogah sta kot znamenje
viteštva upodobljena ščit s tremi lilijami in žezlo,
ki predstavlja simbol kraljeve oblasti. Na glavi ima
kraljevsko krono, v rokah pa na blazini nosi trnovo
krono, ki simbolizira njegovo ponižnost.⁶⁰ Na Fran-
čiškovi desnici je upodobljen sv. Anton Padovanski,
cerkveni učitelj, ki je bil član frančiškanskega reda.
Upodobljen je v značilni redovni opravi frančiška-
nov, v rokah pa nosi lilijo kot znamenje nedolžnosti
in čistosti.⁶¹ V drugem planu je za sv. Ludvikom IX.
upodobljen sv. Bonaventura, kardinal in cerkveni uči-
telj, ki velja za drugega ustanovitelja frančiškanskega
reda.⁶² Oblečen je v frančiškansko redovno obleko,

⁵¹ Smole, *Sv. Elizabeta Ogrska*, str. 385–386.

⁵² Hahn in Werner, *Elisabeth von Thüringen*, str. 134.

⁵³ Giovagnoli, *The Life of Saint Margaret of Cortona*, str. 26.

⁵⁴ Pfeleiderer, *Die Attribute der Heiligen*, str. 59.

⁵⁵ 's-Hertogenbosch, *Hyazintha Marescotti*, str. 559.

⁵⁶ Škarbina, *Kršansko katoliška simbolika*, str. 452.

⁵⁷ Dolenc, *Sv. Klara*, str. 357.

⁵⁸ Squarr, *Franziska Romana*, str. 328–329.

⁵⁹ Smole, *Sv. Ludvik IX.*, str. 482.

⁶⁰ Škarbina, *Kršansko katoliška simbolika*, str. 454.

⁶¹ Lavrič, *Ikonografija sv. Antona Padovanskega*, str. 172.

⁶² Martelanc, *Ikonografija*, str. 126–127.

⁴⁹ Germ, *Simbolika cvetja*, str. 69–103.

⁵⁰ Lesar, *Življenje in delovanje*, str. 29.

Matija Koželj: Kristus v farizejevi hiši, 1890, južna stena prečne ladje.

pri nogah ima naslikan kardinalski klobuk, v rokah pa nosi knjigo, simbol cerkvenih učiteljev.⁶³ Za sv. Bonaventuro je domnevno upodobljen rimski papež Inocenc III., pri katerem je sv. Frančišek leta 1210 dobil potrditev prvih redovnih pravil.⁶⁴ Naslikan je v prepoznavni papeški opravi, v rokah pa nosi zvitek kot simbol potrditve redovnih pravil. Za njim je naslikan papež Honorij III., ki velja za enega najboljših administratorjev in mirovnikov v zgodovini papeštva.⁶⁵ Papež Honorij III. je prvi pravno potrdil vodilo (regula) frančiškanskega reda.⁶⁶ Poleg tega je kot podpornik frančiškanov po izročilu nekaterih virov sv. Frančišku odobril »porciunkulski odpustek«, ki je predstavljal pomemben segment v okviru širjenja frančiškanskega reda.⁶⁷ Upodobljen je v značilni papeški opravi. Za njim je naslikan Sv. Kazimir, poljski kraljevič, ki je bil poznan po ponižnosti, skromnosti ter popolni vdanosti Cerkvi in Bogu.⁶⁸ Upodobljen je kot mlad vitez, na vrhu glave ima naslikano značilno pokrivalo velikega vojvode. Figure, ki stoji v ozadju na desni strani, ni mogoče identificirati.

V bližini stranskih oltarjev sta na severni in južni steni križiščnega dela dve figuralno zasnovani freski, Jezus v hiši Simona farizeja ter Vrnitev izgubljenega sina. Prizora sta umeščena na steno nad spovednico, kar delno pojasnjuje izbor motiva ter njegovo povezavo z idejo o spokornosti in odpuščanju. Obe kompoziciji na freskah sta povzeti po lesorezih nazarenskega slikarja Juliusa Schnorra von Carolsfelda,⁶⁹ ki so bili objavljeni v okviru znamenite Biblije v slikah.⁷⁰

Na južni steni križiščnega dela je upodobljen prizor iz Lukovega evangelija, ki predstavlja *Jezusa v hiši Simona farizeja*, ko se sreča z grešnico. Kompozicija je povzeta po Schnorrovi upodobitvi *Jezus in grešnica*.⁷¹ Več kot polovica današnje freske predstavlja kopijo izvirne Koželjeve, ki je bila med drugo svetovno vojno zaradi bombardiranja cerkve uniče-

⁶³ Škarbina, Keršansko katoliška simbolika, str. 387.

⁶⁴ Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 104.

⁶⁵ Honorius III pope; dostopno na: <https://www.britannica.com/biography/Honorius-III>.

⁶⁶ Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 104.

⁶⁷ 's Herogenbosch van, Franz (Franziskus) von Assisi, str. 290.

⁶⁸ Miklavčič, Sv. Kazimir, str. 559.

⁶⁹ Nemški slikar. Rojen leta 1794 v Leipzigu, umrl leta 1872 v Dresdnu (Haja, Julius Veit Hans Schnorr von Carolsfeld; dostopno na: https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Schnorr-Carolsfeld_Julius-Veit-Hans_1794_1872.xml;internal&action=hilite.action&Parameter=schnorr).

⁷⁰ Najbolj znano delo nazarenskega slikarja Juliusa Schnorra von Carolsfelda Biblija v slikah je izšlo že leta 1851. Biblija je obsegala 240 lesoreznih upodobitev iz Stare in Nove zaveze in je predstavljala priljubljeno delo tedanjega časa; tovrstne motive so namreč kot predloge uporabljali številni cerkveni umetniki (Mesesnel, Slikar Janez Wolf, str. 76).

⁷¹ Schnorr von Carolsfeld, *Die Bibel*, taf. 189.

Matija Koželj: *Vrnitev izgubljenega sina*, 1890, severna stena prečne ladje.

na. Po naročilu dekana Alojzija Dobrovoljca je leta 1966 zgornji dve tretjini slike ponovno naslikal slikar Izidor Mole.⁷² Zaradi pomanjkanja fotografske dokumentacije pred Moletovim posegom sem se pri obravnavi freske oprla na Koželjev osnutek, ki predstavlja edini ohranjen dokument, povezan z izvirno stensko poslikavo.

V osrednjem delu freske je naslikan Jezus, ki sedi pri mizi, obloženi z jedmi, pred njim pa skesana kleči spokornica. Novejša literatura spokornico navaja kot brezimno, ki je pogosto nepravilno interpretirana kot Marija Magdalena.⁷³ Kristus sedi na stolu, nogo ima položeno na pručko, roke pa v gesti blagoslova dviguje nad glavo grešnice. Spokornica, ki kleči pod njim, ima v duhu spoštovanja in skesanosti roke sklenjene v molitvi, pogled na obrazu, po katerem polzi solza, pa je ponižno usmerjen v tla. Poleg nje je naslikana alabastrna posodica z oljem, s katerim je mazilila Jezusove noge in mu jih brisala z dolgimi svetlimi lasmi, ki ji nežno padajo preko ramen. Dolgi, ob telesu padajoči lasje so po krščanskem izročilu zakrivali njeno telo, ko so jo oropali oblačil.⁷⁴

Judje so imeli navado, da so ob prihodu v dom povabljenim umivali prašne noge ter njihovo glavo

mazilili z dišečim balzomom. Zgodba pravi, da je to delo namesto Simona farizeja opravila grešnica. Kristusove noge je umivala s solzami in mazilila z balzomom.⁷⁵ Oblečena je v dolgo oblačilo vijolične barve, ki v krščanstvu tradicionalno simbolizira spokornost. Poleg osrednjih dveh protagonistov so za mizo upodobljeni Simon in dva farizeja, ki z začudenjem spremljajo dogodek. Začudenost pričevalcev dogodka predstavlja značilen del upodobitve obravnavanega motiva.⁷⁶

Izidor Mole se je pri ponovni naslikavi motiva verjetno zgledoval po Schnorrovi upodobitvi. Ozadje, ki ga je Koželj na osnutku nekoliko spremenil, je Mole namreč povzel po Schnorru. Na današnji freski je torej v ozadju motiva naslikana vinska trta, ki simbolizira rodovitnost in božjo hrano ter povezanost med ljudstvom in Bogom. Na mizi je poleg pijače naslikano grozdje, simbol odrešitve in zveličanja.⁷⁷

Kot pendant freski Jezusa v hiši Simona farizeja je na severni steni prečne ladje upodobljen motiv *Vrnitev izgubljenega sina*, ki je za razliko od južne freske še vedno izvirno Koželjevo delo in je prav tako kopija Schnorrovega lesoreza.⁷⁸

⁷² Žigon, *Poslikave cerkva*, str. 21.

⁷³ Dolenc, *Sv. Marija Magdalena*, str. 194.

⁷⁴ Škarbina, *Keršansko katoliška simbolika*, str. 390.

⁷⁵ Prav tam, str. 389–390.

⁷⁶ Prav tam, str. 390.

⁷⁷ Ferguson, *Signs & Symbols*, str. 31–39.

⁷⁸ Schnorr von Carolsfeld, *Die Bibel*, taf. 198.

Matija Koželj: Načrt za slikarijo v stranskih kapelah farne cerkve v Ribnici, 1890 (Zapuščina Matije Koželja).

V polkrožno naslikanem okvirju je upodobljen prizor iz Lukovega evangelija, ki predstavlja eno najprepoznavnejših zgodb iz Svetega pisma. Naslikan je prizor, ko se sin raztrgan in mršav vrača k očetu. Beraško palico je odložil na tla, pokleknil pred očeta ter si v znak kesanja in sramu z levico prekril obraz. Oče je predstavljen kot dobrotljiv in sočuten starec, naslikan je v razkošnem rdečem oblačilu, z belimi lasmi in dolgo sivo brado. Kljub trdni in močni postavi z njegovega obraza sevata dobrotljivost in odpuščanje. V znak sprejemanja se k izgubljenemu sinu obrača z iztegnjenimi rokami, ki ga želijo objeti, z levico pa stiska njegovo desno roko. V drugem planu na desni strani je z osuplim in nekoliko jeznim izrazom na obrazu upodobljen starejši brat, ki zavistno spremlja dogajanje v ospredju. Na levi pa je naslikan razveseljen hlapec, ki po očetovem naročilu izgubljenemu sinu prinaša najboljše oblačilo. V ozadju prizora so

med stebroma naslikane tri stopnice, ki simbolizirajo Božjo milost in odpuščanje. Stopnice opominjajo na Božjo dobrotljivost, ki se z nebeškega prestola spušča navzdol k nizkim na zemlji.⁷⁹ V zgornji tretjini freske so na oblaku naslikani trije angeli, ki z barvami svojih oblačil predstavljajo tri božje kreposti: modra je znamenje vere, rumena upanja in rdeča ljubezni.⁸⁰

Matiji Koželju je poleg figuralnih prizorov pripisana tudi **dekorativna poslikava prečne ladje**. Kot je bilo splošno značilno, je tudi Koželj kot slikar stenskih dekoracij in predstavnik poznonazarenskega historizma s poslikavami obujal starejše načine krašenja notranjščin, ki jih je zasnoval glede na obstoječi prostor in njegove arhitekturne lastnosti.⁸¹

⁷⁹ Merz, Erklärungen, str. 31.

⁸⁰ Ipavec, *Vodnik*, str. 29.

⁸¹ Rovšnik in Žigon, *Matija Koželj*, str. 22.

Matija Koželj: dekorativna poslikava prečne ladje, 1890.

Poslikava prečne ladje odraža značilen nazarenski duh Koželjevega stenskega slikarstva. Poleg tega je treba pri obravnavani poslikavi upoštevati, da je bil vzhodni del cerkve poslikan že deset let prej in je zahteval prilagoditev novih vzorcev starejši poslikavi. Prilagajanje starejši poslikavi je zrelega slikarja zagotovilo nekoliko omejevalo pri svobodnem razvijanju nove dekoracije. Zato je pri poslikavi prečne ladje, skladno z Wolfovo poslikavo prezbiterija in arhitekturo neoromanske cerkve, uporabil večinoma romanske vzorce.

Z romansko vitično ornamentiko, ki jo definirajo predvsem stilizirane romanske cvetlice, je smiselno poudaril celostno arhitekturno strukturo prečnega dela cerkve.⁸² Dekorativno izstopajo obočni dekorativni pasovi in stenske površine, ki obkrožajo obe veliki okni, diagonalni polkrožni loki obeh križnih obokov ter štirje pilastri pred prezbiterijem.⁸³ Koželj je skladno z Wolfovo dekoracijo uporabil sorazmerno pisane barve, ki jih med seboj veže harmonična usklajenost. Z umirjeno, a hkrati pisano barvitostjo v rumenih, modrih, zelenih, rdečih, rjavih in oker to-

nih je prečni ladijski prostor polihromno oblikovan in smiselno dopolnjen.

Iz akvarelne risbe, ki je bila narejena kot osnutek za stensko poslikavo južne stene prečne ladje in južnega dela slavoločne stene, je razvidna tudi dekoracija. Ob primerjavi risbe z dejansko poslikavo je mogoče opaziti razliko v ornamentalnih vzorcih. Koželj je na osnutku predvidel več različnih vzorcev, od katerih je le en ornamentalni pas ostal enak, ostali so spremenjeni. Tovrstne spremembe prvotno načrtovanih vzorcev bi verjetno lahko pripisali zahtevi po prilagajanju ornamentike starejši Wolfovi poslikavi. Pri dejanski poslikavi je namreč mogoče opaziti veliko mero sorodnosti med Koželjevo in Wolfovo ornamentiko.

Koželj se z opisanim, značilno nazarenskim načinom slikanja predstavlja predvsem pri poslikavi razmeroma novodobnih cerkvenih notranjščin.⁸⁴ Z dekorativnimi freskami v ribniški cerkvi je dokazal smisel za poslikavo prostora, hkrati pa poslikave kažejo na slikarjevo premišljeno in v skladu z danimi možnostmi zasnovano oblikovanje dekorativnega koncepta. Raznobarvna dekoracija prečne ladje v ribniški župnijski cerkvi tako nedvomno sodi med Koželjeva kvalitetnejša dela.

Poslikava vzdolžne ladje

Stene glavne in stranskih ladij z emporama so bile dolgo prekrile le z bledimi barvami, brez ornamentalnih vzorcev. Zasilna poslikava ladje je bila leta 1880 zaupana Janezu Wolfu, ki je v tistem času delal v prezbiteriju. Bleda slikovna obdelava ladijskih sten je to podobo obdržala do leta 1907, ko je celoten ladijski prostor dekorativno poslikal ljubljanski sobni slikar France Stare.⁸⁵ Pri poslikavi glavne in stranskih ladij ter empor se je navezoval na starejšo Wolfovo in Koželjevo poslikavo.

Iz posameznih umetnostnozgodovinskih opisov, ki se navezujejo na Koželjevo ornamentiko v ribniški cerkvi, je mogoče razbrati nepravilno tezo, da naj bi kamniški slikar leta 1890 poleg figuralnih fresk dekorativno poslikal tudi celotno ladjo.⁸⁶ V župnijski kroniki je namreč zabeležen podatek, da je bilo zad-

⁸⁴ Žigon, Matija Koželj, str. 95.

⁸⁵ V literaturi in razpoložljivih zgodovinskih virih ni bilo mogoče najti biografskih podatkov o Francetu Staretu. Edini pogojno uporaben vir predstavljajo zglaševalne pole, znotraj katerih je bilo mogoče zaslediti dva sobna slikarja, ki sta imensko in časovno ustrezna. Prvi je sobni slikar France Stare, rojen leta 1857 v Dobu, ki je umrl leta 1926. Drugi pa je sobni slikar France Stare, mojster pri Glušiču, rojen leta 1878 v Dobu, umrl leta 1923. Zaradi pomanjkljivih podatkov ni mogoče zaključiti, da gre za istega sobnega slikarja, ki je poslikal ladjo ribniške cerkve (ZAL, LJU 500, Mesto Ljubljana, Domovinski oddelek, MF-688).

⁸⁶ Andreja Žigon in Borut Rovšnik v katalogu navajata, da je poslikava ladje v celoti delo Matije Koželja. Po najnovejših raziskavah gre za nepravilno trditev (Rovšnik in Žigon, *Matija Koželj*, str. 62).

⁸² Žigon, Matija Koželj, str. 92.

⁸³ Žigon, *Cerkveno stensko slikarstvo*, str. 85.

France Stare: dekorativna poslikava glavne ladje, 1907.

nje slikarsko delo v cerkvi izvedeno šele leta 1907, v času cerkvene obnove. Po naročilu dekana Frančiška Saleškega Dolinarja je glavno ladjo poslikal ljubljanski sobni slikar France Stare.⁸⁷ V tem času so bila poleg slikanja ladje leta 1906 izvedena vsa zunanja popravila cerkve,⁸⁸ v letih 1907 in 1908 pa je bila prenovljena notranjščina.⁸⁹

Šprva je bilo predvideno, da bo slikarsko delo v ladji opravil Anton Jebačin, ki je že leta 1880 skupaj z Wolfom poslikal prezbiterij.⁹⁰ Kasneje je iz do zdaj neznanih razlogov slikanje ladje namesto Jebačina opravil Stare.⁹¹ Slikanje glavne in stranskih ladij se je glede na podatke iz oznanilne knjige verjetno začelo poleti 1907 in je bilo predvidoma zaključeno oktobra istega leta.⁹²

Kvaliteta Staretovega dekorativnega prispevka je kljub nezvenečemu imenu slikarja zadovoljiva in ne

presega standardnih okvirjev tedanje cerkvene likovne produkcije pri nas.

Sklep

Obravnavana stenska likovna produkcija predstavlja pomemben segment v okviru ustvarjanja celote cerkvenega prostora. Ribniška župnijska cerkev ima poleg oljnih in kiparskih likovnih stvaritev tudi kakovosten nabor figuralno in dekorativno zasnovanih fresk. V tem okviru velja izpostaviti predvsem Wolfovo ornamentiko in figuralne prizore v prezbiteriju. Wolfov prispevek k dekoriranju ribniške župnijske cerkve je v celoti najkvalitetnejša poslikava v prostoru, hkrati pa omenjene freske dobro prezentirajo avtorjev slog iz osemdesetih let 19. stoletja. Poleg slogovnega prikaza in njegove umestitve v umetnikov opus Wolfove poslikave orisujejo tudi tedaj splošno uveljavljene likovne vzorce znotraj cerkvenega slikarstva. Wolfovo dejavnost v Ribnici je bilo mogoče spremljati tudi na podlagi izvirne dokumentacije, ki jo hrani župnijski arhiv.

Poleg Wolfove poslikave tudi preostala obravnavana dela ne odstopajo od splošno uveljavljenih vzorcev cerkvenega slikarstva na Slovenskem v 19. stoletju. Skladnost s tedanjo širšo slovensko likovno produkcijo se kaže tako v slogovnih kot tudi ikonografskih značilnostih.

Wolf je s svojo poslikavo prezbiterija novodobne historistične cerkve ustvaril eno prvih nazarensko zasnovanih poslikav pri nas.⁹³ Z romansko stensko dekoracijo se je prilagodil obstoječim arhitekturnim oblikam in z njo povezal v nazarenskem duhu naslikane figuralne prizore. Slogovno mu je pri ornamentalni in figuralni poslikavi prečne ladje sledil Matija Koželj, kasneje pa tudi France Stare pri dekorativni poslikavi vzdolžne ladje. Slikarja sta se prvotno sicer naslonila na predhodno Wolfovo delo, vendar je njuno delo kljub temu zahtevalo prilagoditev danim arhitekturnim značilnostim posameznega cerkvenega prostora. Wolf je s poslikavo prezbiterija postavil trden nazarenski temelj, na katerega sta se oprla tako Koželj kot tudi Stare. Poznonazarenski slog, ki se kaže v delih vseh treh obravnavanih ustvarjalcev, svoje mesto deloma odstopa tudi ornamentalno usmerjenemu historizmu, ki se jasno kaže predvsem v prilagajanju slikarij arhitekturnemu slogu. V drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja je namreč cerkvena likovna produkcija slogovno sledila predvsem historičnim načelom, ki so se v okviru stenskega slikarstva uspešno združila z nazarenstvom.⁹⁴

V obravnavani stenski produkciji tudi v ikonografskem smislu ni mogoče zaznati specifičnih odstopanj od razmer drugod na Slovenskem. Ikonografski program v cerkvi je zasnovan na podlagi

⁸⁷ Arhiv župnije Ribnica, Kronika (Konec oktobra 1907).

⁸⁸ V župnijski kroniki (Konec oktobra 1907) je sicer zapisano, da so bila vsa notranja in zunanja popravila cerkve izvedena med letoma 1907 in 1908. V letu 1906 pa je naveden podatek, da so se tega leta izvedla vsa zunanja popravila cerkve. Zaradi manjše časovne distance sem se pri navedbi začetka popravil zunanosti cerkve oprla na podatek iz leta 1906 (Arhiv župnije Ribnica, Kronika (Leto 1906)).

⁸⁹ Arhiv župnije Ribnica, Kronika (Konec oktobra 1907).

⁹⁰ Arhiv župnije Ribnica, a. e. 157, š. 9.

⁹¹ Arhiv župnije Ribnica, a. e. 157, š. 9.

⁹² Arhiv župnije Ribnica, a. e. 25, š. 2.

⁹³ Žigon, Stensko slikarstvo, str. 244.

⁹⁴ Prav tam, str. 29–33.

tedaj splošno uveljavljenih vzorcev, okusa naročnika in nekaterih specifičnih razmer v lokalnem prostoru. V prezbitერიju kot najsvetejši točki v cerkvi je mesto dobila sv. Trojica, obdana z apostoli, cerkvenimi očeti in dvema starozaveznima osebamama. Tovrstni ikonografski vzorec je v slovenskem prostoru pogosto prisoten in ne predstavlja nobene novosti v cerkveni umetnosti 19. stoletja. Triumfalna ikonografija je pomenila temeljno poslanstvo Cerkve, vloga apostolov in cerkvenih očetov pa je bila usmerjena v opominjanje vernikov, naj ne pozabijo na zapisano tradicijo.⁹⁵

Za razliko od prezbitერიja je poslikava prečne ladje nekoliko bolj povezana s tedanjimi lokalnimi razmerami. Koželj je na slavaločni steni upodobil Apotheozo sv. Frančiška Asiškega in sv. Uršule. Omenjena svetnika sta bila v ribniški župniji med verniki in duhovščino precej priljubljena. Bratovščina sv. Uršule in Tretji red sv. Frančiška sta tedaj veljala za najbolj razširjeni in dejavni verski skupnosti v ribniški župniji. Bratovščine so imele na splošno precej pomemben vpliv na življenje v župniji. Prispevale so h kolektivni pobožnosti in dejavnejšemu verskemu življenju ter s tem vernikom omogočale duhovno oblikovanje in rast.⁹⁶ Člani so poleg temeljne namembnosti posamezne bratovščine pogosto skrbeli tudi za urejenost in lepoto bogoslužja.⁹⁷

Upodobitvi priljubljenih svetnikov torej predstavljata poklon omenjenima bratovščinama in njuni aktivni dejavnosti med verniki. Po drugi strani pa se ikonografski izbor svetnikov sklada s tedaj splošnim in tradicionalnim izborom svetniških upodobitev v širšem slovenskem prostoru. Misijonarski in mučniški svetniki so vernike nagovarjali k izpolnjevanju božjega načrta in sledenju skupni poti, ki so jo narekovala krščanska načela.⁹⁸

Idejo za ikonografski program fresk na severni in južni steni prečne ladje je prispeval naročnik sam. Dekan Skubic se je pri izbiri motiva oziral predvsem na mesto, ki ga imata freski v cerkvi.⁹⁹ Zaradi njune umestitve nad stranskima spovednicama je motiv usmerjen predvsem v prikaz in poveljevanje ideje o spokornosti in odpuščanju. Koželj je po naročnikovem predlogu naslikal po Schnorru prevzeta motiva, Vrnitev izgubljenega sina ter Kristus v farizejevi hiši. Upodobitve spokorniške svetnice so bile v 19. stoletju še posebej pogoste, saj so imele pomembno vlogo pri opozarjanju vernikov na ponižnost, spokornost in očiščenje.¹⁰⁰

Da je bil ikonografski koncept poslikave v Ribnici ustrezno zastavljen, potrjuje tudi *Pridiga o priliki blagoslovljenja podob v prezbitერიju dekanijske cerkve*

v Ribnici,¹⁰¹ ki je bila v tednih po blagoslovu fresk objavljena v *Zgodnji Danici*. V prispevku je mogoče zaslediti zanimive vsebinske razlage novonaslikanih podob, ki so bile podane s strani cerkvenega uslužbenca – tedanjega kanonika in deželnega poslanca Karla Kluna, ki je blagoslovil freske.¹⁰² Tovrstno pojmovanje in razlaganje cerkvenih podob ter njihovega namena in pomena odgovarja tedanjemu dojetanju sakralne umetnosti v cerkvenih (naročniških) krogih, kar je posledično vplivalo na versko javnost.

Poleg skladnosti slogovnih in ikonografskih vzorcev tedanjemu duhu ustreza tudi naročniška dejavnost, ki je potekala pod taktirko uvodoma predstavljenih ribniških dekanov. Naročništvo stenskih poslikav v cerkvi je po številu in obsegu naročil večinoma vezano na obdobje, ko je v Ribnici služboval Martin Skubic. Z nastopom službe je prevzel naloge, da v novozgrajeno cerkev, ki so jo postavili pod taktirko dekana Ignacija Holzapfla, vnese likovno vsebino. V okviru stenske dekoracije je zaslužen za naročilo in izvedbo Wolfove poslikave v prezbitერიju ter Koželjevega likovnega prispevka v prečni ladji. Zadnje stensko slikarsko delo, poslikavo vzdolžne ladje, pa je naročil dekan Frančišek Saleški Dolinar.

Naročništvo je bilo v prvi vrsti vezano na dekane oziroma župnijske upravitelje, določeno veljavo pa so v tem okviru imeli tudi verniki oziroma tedaj aktivna krščanska združenja, ki so pogosto prispevala k financiranju cerkvenega okrasa. Primer tovrstne prakse predstavlja financiranje poslikave prezbitერიja, pri čemer je pomemben denarni delež prispevala posameznica, Marija Lovšin.¹⁰³ Slikanje prečne ladje pa je v veliki meri omogočila bratovščina sv. Uršule, ki je z darovanjem posredno vplivala tudi na izbiro motiva na slavaločni steni.¹⁰⁴

Cerkveni naročniki so v okviru opremljanja pomembne cerkvene stavbe (župnijska cerkev) prednost dajali predvsem že uveljavljenim in priznanim umetnikom. Hierarhija med umetniki se je pogosto izoblikovala na podlagi umetnostnih kritik, objavljenih v tedanjem časopisju, njihova uspešnost pa je lahko temeljila tudi na medsebojnih priporočilih med naročniki. Umetniki so poleg upoštevanja likovnih kriterijev in želja Cerkve ugled pridobivali tudi s primernim krščanskim življenjem ter poznavanjem vere in svetih misli.¹⁰⁵ Pomembno vlogo so v tem okviru pripisovali tudi uspešno opravljenemu delu posameznega umetnika. Naročništvo je namreč pogosto temeljilo na osebni zaupanju, ki je bilo plod uspešnih preteklih izkušenj med naročniki in umetniki. Kot primer lahko navedemo uspešno Wolfovo in Koželjevo slikarsko izkušnjo v Ribnici v sedemdesetih letih 19. stoletja, na podlagi katere je njuno delo

⁹⁵ Preininger, *Cerkveno slikarstvo*, str. 68.

⁹⁶ Ambrožič, *Kanonski in teološki vidiki bratovščin*, str. 548.

⁹⁷ Volčjak, *Pregled predjožefinskih bratovščin*, str. 10.

⁹⁸ Preininger, *Cerkveno slikarstvo*, str. 68.

⁹⁹ Lesar, *Življenje in delovanje*, str. 28.

¹⁰⁰ Preininger, *Cerkveno slikarstvo*, str. 68.

¹⁰¹ Klun, *Pridiga*.

¹⁰² Trobec, *Ogled po Slovenskem*, str. 357.

¹⁰³ Arhiv župnije Ribnica, *Kronika* (Leto 1880).

¹⁰⁴ Arhiv župnije Ribnica, *Kronika* (Leto 1890).

¹⁰⁵ Z., *Marsikaj*, str. 265.

poželo odobravanje naročnika in vernikov. Wolf je med letoma 1873 in 1874 za ribniško cerkev naslikal štiri oljne stvaritve, med katerimi izstopajo tri oltarne podobe, leta 1871 pa je bil za cerkev narejen križev pot, ki ga je izdelal Matija Koželj.¹⁰⁶ Poleg splošne uveljavljenosti obeh avtorjev v tedanjih cerkvenih naročniških krogih bi lahko torej njun izbor povezali tudi z zaupanjem, ki sta ga v ribniškem okolju pridobila že v začetku sedemdesetih let.

Obdobje druge polovice 19. in začetka 20. stoletja je pomenilo plodno dobo, v okviru katere so na Kranjskem nastala številna slikarska in freskant-ska dela. »Uradno cerkveno umetnost« omenjenega obdobja zaznamuje predvsem nazarenska tradicija, katere pomembna komponenta je tudi historizem. Historična usmeritev nazarenstva se najočitneje kaže prav v monumentalnem stenskem slikarstvu, ki vzpostavlja komunikacijo z arhitekturo in je v veliki meri vezano na vzorovanje po tujih nazarenskih predlogah.¹⁰⁷ Poleg tega se je v slovenskem religioznem slikarstvu ponekod še vedno obdržala zakoreninjena baročna tradicija, ki jo je sredi stoletja sicer izpodrinilo nazarenstvo, vendar je njen odmev ostal prisoten vse do začetka 20. stoletja.¹⁰⁸ Pri obravnavani stenski likovni produkciji se s podeželsko baročno tradicijo skoraj ne srečujemo več. Njeno prisotnost bi lahko iskali le še v fragmentih figuralno zasnovanih fresk, kjer najočitneje izstopajo predvsem postavitve svetih protagonistov na oblake. Kljub značilnim baročnim kompozicijam pa tovrstne freske nimajo več tipičnega baročnega učinka. Ribniško cerkev bi lahko označili kot tipično nazarensko zasnovano celotno umetnino, ki je prekinila stik s preteklo tradicijo in podlegla nekoliko sodobnejšemu cerkvenemu umetnostnemu okusu.

Nazarenstvo, ki se je kot nemška umetnostna smer uveljavilo predvsem v religioznih krogih, je v slovenski kulturni prostor poleg Pavla Künla, Goldensteina, Jožefa Tomina, Mihaela Stroja in drugih prodrlo tudi z Janezom Wolfom. Wolf je s poznonazarenskim tokom poleg uvajanja novih slogovnih prvin pripomogel tudi k povzdignjenju statusa umetnika obrtnika v ustvarjalca z višjim poslanstvom. Stik s tovrstno tradicijo so slovenski umetniki navezali predvsem prek svojih učiteljev in prijateljev ali pa so se z nazarenskimi deli seznanili na raznih študijskih potovanjih po Evropi.¹⁰⁹

Nazarenci so v ospredje postavljali pretežno religiozno in zgodovinsko motiviko, ki je vizualno podobo dobivala predvsem s pomočjo stenskega slikarstva in ilustracij priljubljenih zgodovinskih legend. Slovenski slikarji so se v tem okviru predali pretežno cerkvenim naročniškim krogom, ki so nazarensko

umetnost sprejemali z odprtimi rokami, za umetnike pa je bilo delo za cerkvenega naročnika pomemben vir zaslužka.

Wolf je kot eden izmed posrednikov nazarenske smeri v slovenski prostor po zgledu nemških nazarencev vzore iskal predvsem v starejši umetnosti. Zaradi šolanja v Benetkah je nanj vplivalo predvsem beneško renesančno slikarstvo, sicer pa osnovne poteze njegovega dela kažejo značilnosti nazarenske umetnosti, ki odmevajo v poudarjanju figuralike, idealizaciji figur, maloštevilnih kompozicijah ter ustvarjanju čustvenega razpoloženja in pripovednosti. Neposreden nazarenski vpliv pa v Wolfovem opusu pomeni posnemanje bodisi izvornih nazarenskih del ali iskanje zgleda v vzorcih preteklih mojstrov. V tem so mu sledili tudi drugi slovenski cerkveni umetniki, ki so lahko znanje in vedenje črpali neposredno od svojega učitelja. Poznonazarenska idealistična smer druge polovice 19. stoletja je namreč zaznamovala velik krog Wolfovih učencev, s katerimi se je utrjena likovna pot obdržala vse do začetka 20. stoletja. Med Wolfove učence prištevamo njegovega pomočnika Antona Jebačina, posredno pa tudi Kamničana Matijo Koželja.¹¹⁰

Nazarenski slog se je tudi pri nas populariziral s pomočjo reproduktivnih grafik, ki so omogočile hitro širjenje vzorcev in predlog.¹¹¹ Slovenski pripadniki poznonazarenske smeri so posegali po različnih grafičnih predlogah nazarenskih mojstrov, ki so bile razširjene po celotni Evropi. V okviru stenskega slikarstva so si pogosto izposojali zasnovano figuralnih kompozicij, idejne predloge arhitekturnih in krajinskih ozadij ter različne obrazne tipe. Kljub istemu vzoru pa se razlikovanje med tovrstnimi slovenskimi umetniki kaže predvsem v načinu posnemanja tujih umetniških del. Pri Matiji Koželju opazimo večjo zvestobo izvornim umetniškim delom, ki jih redko samostojno preoblikuje. Wolfova, sicer nekoliko zrelejša dela pa kljub posnemanju še vedno izžarevajo avtorjevo osebno likovno govorico in v veliki meri predstavljajo uspešno, samostojno predelavo originalov.

V obravnavani figuralni stenski likovni produkciji se vzorovanje po nazarenskih predlogah kaže tako pri Wolfovem kot pri Koželjevem delu. Pri Wolfu so se sorodnosti s tujimi deli pokazale predvsem pri posnemanju obrazne fizionomije svetih oseb, ki jih je mogoče zaslediti v posameznih Schnorrovih in Correggiovih delih. Kljub iskanju vzorov drugje so Wolfove figure še vedno zrelo predelane in ne kažejo natančnih neposrednih navezav na starejša tuja dela. Bolj kot iskanje tujih predlog je mogoče pri celopostavnih figurah v prezbitერიju zaslediti sorodnosti in povezave z deli znotraj avtorjevega opusa. Obrazni tipi so se torej skozi Wolfovo slikarsko pot večkrat

¹⁰⁶ Sign in dat. d. sp. na XIV. postaji: M. KOŽELJ/1872 in I. sp. na VIII. postaji: Matija Koželj z'slikal v Kamniku l. 1871.

¹⁰⁷ Žigon, *Cerkveno stensko slikarstvo*, str. 9–10.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 21.

¹⁰⁹ Kovačič, *Sakralno tabelno*, str. 66.

¹¹⁰ Žigon, *Nekaj misli*, str. 115.

¹¹¹ Žigon, *Različni vidiki*, str. 139.

ponavljali, njihova osnova pa so bila pogosto tudi dela tujih beneških ali nazarenskih slikarjev.

V ribniškem opusu Matije Koželja v primerjavi z Wolfvim opazimo nekoliko bolj neposreden stik s tujimi ali domačimi likovnimi deli. Poseganje po starejših domačih vzorih je bilo pri Koželju sicer prisotno pretežno v zgodnjem obdobju, ribniški primer pa kaže, da se je, sicer redko, obdržalo tudi pozneje. Severna freska s prizorom Apoteoze sv. Frančiška Asiškega je dlje časa veljala za samostojno Koželjevo kompozicijo, po pregledu opusa Valentina Metzingerja,¹¹² ki ga je Kamničan rad kopiral, pa so se pri omenjenem delu pokazale očitne sorodnosti z Metzingerjevo sliko Sv. Frančiška in tretjerednikov, ki je bila narejena za kamniški frančiškanski samostan. Drugi dve Koželjevi freski, Kristus v farizejevi hiši in Vrnitev izgubljenega sina, ki sta na severni in južni steni prečne ladje, pa predstavljata neposredni kopiji Schnorrove upodobitve biblijskih motivov. Schnorrova biblija v slikah je bila umetnikom na voljo tudi v večjem formatu, ki je omogočal natančnejši preis kompozicij.¹¹³ Za Koželja je bilo namreč značilno precej natančno kopiranje tujih del, po katerih je povzemal bodisi celotne kompozicije ali le posamezne like in jih naknadno sestavljal v nove celote. Za tako imenovane samostojne kompozicije se je slikar sicer vestno pripravljaj, vendar so si tovrstna dela v nekaterih segmentih še vedno zelo sorodna in so pogosto naslikana na enak način: trikotna kompozicija, simetrična razvrstitev figur, postavitev na oblake ter ponavljanje idealiziranih obrazov in kretenj.¹¹⁴

Umetnike je poleg slogovnih nazorov in želje po pridobivanju novih idej v zgledovanje po vzorcih preteklih mojstrov vodila predvsem Cerkev, ki je zapovedovala ohranjanje preteklih slogov v religiozni umetnosti ter zagovarjala odsotnost modernega. Cerkev v modernosti ni znala prepoznati prave krščanske ideje, zato jo je dojemala kot umetnost brez pravega namena.¹¹⁵ Da bi religiozna umetnost v največji meri ustrezala svojemu namenu, je začela Cerkev izdajati posebna določila, ki so pogosto zelo nazorno usmerjala cerkvene likovne ustvarjalce. Zelene umetnostne nazore je Cerkev širila predvsem prek lastnega časopisja, s čimer je o »ustreznem« umetniškem okusu obveščala tako umetnike kot tudi versko javnost. Izoblikovala je vrsto natančnih določil in pravil, s katerimi je imela nadzor nad vso nastalo likovno produkcijo. Oblikovno in kompozicijsko podobo umetniških del je Cerkev določala posredno, z namigovanjem na zgledovanje po umetnosti preteklih obdobj, ter neposredno, z določili, ki so navajala natančne zahteve glede upodabljanja posameznih svetih oseb ali celotnih ikonografskih motivov. Cerkev se je zavedala, da

je mogoče krščanske nazore in vrednote širiti tudi s pomočjo umetnosti, pri čemer je še pomembnejšo vlogo od formalne plati umetniških del igrala njihova vsebina. Namen cerkvene umetnosti 19. stoletja je bil namreč pri vernikih vzbujati pobožna čustva ter jih spodbuditi k življenju in poistovetenju z naslikano figuro.¹¹⁶ Ikonografski program je bil torej prilagojen vernikom in usmerjen v funkcionalizem. Za doseganje cilja je morala ikonografija temeljiti na domačnosti in razumljivosti, ki sta predstavljali osnovo pri dojetanju umetnosti povprečnih vernikov.¹¹⁷ Umetnost lahko v tem kontekstu razumemo kot likovno orodje časa, s katerim se je vera približala slehernemu verniku, hkrati pa je s tem prispevala k institucionalni revitalizaciji. Umetniška dela niso stremela k revolucionarnim ikonografskim novostim, temveč je Cerkev prek njih posredovala le temeljna krščanska načela, ki so jih verniki brez težav prepoznali in prenesli v vsakdanje »krščansko« življenje.¹¹⁸ Poleg figuralno zasnovanih fresk je Cerkev z določili in nasveti deloma usmerjala tudi dekorativno stensko slikarstvo. Iz tega je mogoče dognati, da dekoracija ni bila zgolj suhoparno prekrivanje sten, temveč je v sklopu ustvarjanja celostne umetnine (cerkve) igrala pomembno vlogo. Njena vloga se je navezovala predvsem na vzbujanje zelenega razpoloženja v cerkvi, ki bo vernike umirilo in pripravilo za resnost obreda.¹¹⁹

V obravnavani produkciji je mogoče zaslediti le nekatera minimalna odstopanja od omenjenih cerkvenih pravil in določil glede religioznih upodobitev. Pri tem velja izpostaviti predvsem Wolfovo naklonjenost uporabi avtoportretnih potez, ki jih je mogoče zaznati na obrazih celopostavnih svetnikov v prezbitariju. Za nazarensko umetnost je bilo vključevanje portretov v cerkveno sliko sicer običajno, vendar je bila Cerkev do tega precej odklonilna. Kljub temu da je bil realizem v cerkveni umetnosti nesprejemljiv, se je v številnih delih vseeno pojavljaj, vendar le fragmentarno.¹²⁰ Poleg realističnih tendenc se nekatera odstopanja kažejo še v nedoslednem upoštevanju barvnih določil pri slikanju oblačil svetih oseb, sicer pa obravnavane freske ustrezajo tedanjim cerkvenim umetnostnim zahtevam.

Poleg omenjenih cerkvenih določil, ki so bila objavljena v okviru literature in religiozne periodike, je za cerkveno umetnost na Kranjskem skrbelo tudi leta 1894 ustanovljeno Društvo za krščansko umetnost. V ljubljanski škofiji je delovalo do leta 1931.¹²¹ Z ustanovitvijo društva je Cerkev dobila dodatno moč in pregled nad cerkveno likovno produkcijo. Namen društva je bil usmerjen predvsem v pospeševanje krščanske umetnosti, gojenje krščanskega lepočutja

¹¹² Krščen leta 1699 v Saint-Avoldu ob Moselli v Loreni, umrl leta 1759 v Ljubljani (Dauner, Valentin Metzinger, str. 242).

¹¹³ Rovšnik in Žigon, *Matija Koželj*, str. 16.

¹¹⁴ Žigon, *Cerkveno stensko slikarstvo*, str. 67.

¹¹⁵ Kovačič, *Sakralno tabelno*, str. 61.

¹¹⁶ Menaše, *Marija*, str. 168.

¹¹⁷ Menaše, *Marijanska ikonografija*, str. 252–253.

¹¹⁸ Preininger, *Cerkveno slikarstvo*, str. 69.

¹¹⁹ Stele, *Cerkveno slikarstvo*, str. 23.

¹²⁰ Kovačič, *Sakralno tabelno*, str. 103.

¹²¹ Cevc, *Društvo za krščansko umetnost*, str. 361.

ter spremljanje oziroma nadzorovanje stare in novonastale cerkvene likovne produkcije.¹²² Društvo je imelo veliko vlogo predvsem pri ozaveščanju duhovnikov, vernikov, obrtnikov in umetnikov o pomenu ohranjanja stare umetnosti in privzgajanju okusa za novo.¹²³ Slednje je pomenilo tudi promocijo izbranih umetnikov, ki jim je društvo izposlovalo številna cerkvena naročila.

Društvo za krščansko umetnost si je poleg slogovnih usmeritev tedanje cerkvene umetnosti prizadevalo tudi za spomeniškovarstveno dejavnost. V okviru društvene periodike so bila objavljena praktična navodila duhovnikom za varovanje in ohranjanje sakralne kulturne dediščine.¹²⁴ Organizirana spomeniškovarstvena dejavnost se je na Slovenskem začela že leta 1850 z ustanovitvijo Centralne komisije za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov na Dunaju.¹²⁵ Njena ustanovitev je pomenila temelje za vse nadaljnje spomeniškovarstveno delo v avstrijskem in slovenskem prostoru. Leta 1911 je po formalni decentralizaciji in reorganizaciji komisije začel v Ljubljani delovati Deželni spomeniški urad za Kranjsko.¹²⁶ Delo na področju varstva spomenikov je zaradi izbruha prve svetovne vojne hitro zastalo in je zares zaživel šele po vojni z ustanovitvijo Spomeniškega urada za Slovenijo (1918).¹²⁷ V tem času se je tudi v Ribnici pojavila zavest o varovanju in obnavljanju stenskih poslikav v župnijski cerkvi. Prvi dokumentiran strokovni pregled stanja fresk je leta 1921 za Spomeniški urad Slovenije opravil konservator France Stele.¹²⁸ Kljub ugotovitvi, da so freske zaradi vlage precej ogrožene, do posebnih spomeniškovarstvenih ukrepov ni prišlo. Dogovarjanja o dejanski obnovi fresk so se ponovno pojavila v času dekana Viktorijana Demšarja, ki je leta 1940 zaprosil restavratorja Petra Železnika za pomoč pri odstranjevanju plesni. Železnik je načrt za obnovo fresk pripravil v dialogu s konservatorjem Francetom Mesesnelom.¹²⁹ O morebitnih prenovah v cerkvi so morali duhovniki poleg stroke obvestiti tudi škofijski ordinariat.¹³⁰ Načrtovana obnova fresk je bila zaradi vojne odložena in ni bila realizirana do leta 1965. Dekan Alojzij Dobrovoljc je med letoma 1962 in 1964 Zavod za spomeniško varstvo zaprosil za ponoven pregled in dokončno obnovo fresk.¹³¹ Restavracija stenskih poslikav v prezbiteriju in ladji je bila realizirana v letih 1965 in 1966.¹³²

Obravnava restavratorskih del v ribniški cerkvi

igra veliko vlogo pri določanju avtentičnosti in izvirnosti stenskih slikarij. Pri tem velja opozoriti predvsem na Koželjevo fresko *Kristusa v farizejevi hiši*, ki je bila med drugo svetovno vojno skoraj v celoti uničena. Ponovno je bila naslikana leta 1966, v času obnove prečne ladje.¹³³ V tem času je bila ponovno naslikana tudi celotna dekoracija v prečni in vzdolžni ladji, ki je bila poškodovana zaradi vlage. Kljub ponovni naslikavi omenjenih dekorativnih in figuralnih motivov velja restavracija fresk v ribniški cerkvi za enega bolj pravilnih in uspešnih primerov obnove nazarenskih slikarij pri nas. Minimalna barvna in oblikovna odstopanja ne vplivajo na ohranjanje značilnega razpoloženskega vzdušja, ki so ga ustvarile izvirne, v nazarenskem duhu zasnovane stenske poslikave.¹³⁴

Društvo za krščansko umetnost je med drugim skrbelo za nakup predloženih knjig, iz katerih so cerkveni slikarji črpali idejne predloge za figuralno in dekorativno zasnovane freske.¹³⁵ Najbolj znane predložne knjige nazarenskih in starejših likovnih del so se v slovenski prostor razširile že pred ustanovitvijo društva. Po vsej Evropi so se v obliki grafik in kasnejše fotografij razširile že do srede 19. stoletja.¹³⁶ Po tovrstnih predlogah sta posegala tudi slikarja Janez Wolf in Matija Koželj. Pri obravnavani stenski likovni produkciji je bilo v okviru figuralnih fresk pri Koželju mogoče zaslediti predvsem naslonitev na Schnorrove motive, na Wolfa pa je poleg slednjega vplival tudi Correggio.¹³⁷

Predložne knjige so poleg figuralnih kompozicij vsebovale tudi ornamentalne vzorce, med katerimi je prevladovala predvsem srednjeveška ornamentika, vezana na značilnosti sočasnega cerkvenega stavbarstva. V cerkveni arhitekturi predpreteklega stoletja je imel namreč odločilno vlogo historizem, zaradi česar se je tovrstna arhitektura zgledovala predvsem po srednjeveških slogih. V Ribnici so denimo arhitekturne vzore za cerkev iskali v romaniki, čemur so bile posledično prilagojene likovne stvaritve. V novodobni cerkveni arhitekturi je imela namreč pri vtisu celote dekoracija izredno velik pomen. Ne le da arhitekturo povezuje s figuralnimi slikarijami, temveč s svojo razčlenjenostjo in barvitostjo ustvarja imaterialno ozračje in uresničuje idealno predstavo cerkvene stavbe

¹²² Arhiv župnije Ribnica, a. e. 857, š. 87.

¹²³ Žigon, *Obnavljanje*, str. 208–209.

¹²⁴ Seznam novopridobljenih knjig, objavljen v zadnjih treh društvenih izvestjih, je uporaben dokument o številu in dostopnosti predloženih knjig v slovenskem prostoru (Knjižnica, *Tretje izvestje*, str. 17–21; Knjižnica, *Četrto izvestje*, str. 13–17; Knjižnica, *Peto izvestje*, str. 23–27). Nabor knjig, ki je bil slovenskim umetnikom pri nas dostopen že pred ustanovitvijo društva, pa je zaradi pomanjkanja informacij težko opredeljiv.

¹²⁵ Mesesnel, *Slikar Janez Wolf*, str. 116.

¹²⁶ Italijanski slikar. Rojen leta 1494 v Correggiu (danes Emilija Romanja), umrl prav tam leta 1534 (Gronau, *Correggio*, str. 459).

¹²² Poročilo. *Tretje izvestje*, str. 3.

¹²³ *Cerkovnik*, Društvo za krščansko umetnost, str. 288.

¹²⁴ Dostal, *Varstvo spomenikov*, str. 56–81.

¹²⁵ Hoyer, *Spomeniško varstvo*, str. 214.

¹²⁶ Baš, *Organizacija spomeniškega varstva*, str. 28.

¹²⁷ Hazler, *Sto let organiziranega varstva*, str. 16.

¹²⁸ MZK, INDOK, AS, 72/1921.

¹²⁹ Arhiv župnije Ribnica, a. e. 258, š. 16.

¹³⁰ Arhiv župnije Ribnica, a. e. 262, š. 16.

¹³¹ Železnik, *Ribnica*, str. 239.

¹³² MZK, INDOK, AS, 105 – 1965; 68 – 1966.

kot mistično–razpoloženskega prostora.¹³⁸ Po drugi strani pa je bil z usklajenostjo dekoracije in obstoječe arhitekture ustvarjen smiselno zasnovan cerkveni prostor, kar je posledično prispevalo tudi k lažjemu razumevanju arhitekturne členovitosti s strani laikov (vernikov). Slikar je torej moral že pred zasnovo stenske dekoracije razumeti arhitekturo ter poznati temeljne konstruktivne zakone in pomen posamičnih konstruktivnih členov. Z ornamentiko je moral slediti obstoječemu arhitekturnemu slogu ter stremeti k povzdignjenju izbranih arhitekturnih členov, s čimer je bilo mogoče pokazati njihov pomen.¹³⁹

V predložnih knjigah z dekorativnimi vzorci, ki so dostopne v slovenskem prostoru, ni bilo mogoče zaslediti vzorcev, ki bi jih lahko povezali z Wolfovo ornamentiko v prezbiteriju ribniške cerkve. Wolf si je namreč pri dekoriranju večinoma prisvojil le koncept srednjeveških stenskih ali knjižnih poslikav (srčasti listi, somerna vitična rast), le redko pa jih je slepo kopiral. Zaradi svobodno zasnovanega oblikovanja vzorcev bi pri Wolfovih poslikavah težko iskali jasne in neposredne vzore iz predložnih knjig. Za razliko od Wolfa Koželjeva ornamentika odslikava nekoliko bolj neposredne vzore. Posamezne vzorce, ki krasijo severno in južno steno prečne ladje, je bilo mogoče zaslediti v knjigi *Der Ornamentenschatz*,¹⁴⁰ ki jo je Društvo za krščansko umetnost kasneje med umetniki precej promoviralo. Knjiga, ki je prvič izšla leta 1887, je vsebovala risane in slikane vzorce od egiptiške umetnosti do 18. stoletja. Naslonitev na bizantinske in romanske vzorce je bilo poleg dejanske poslikave mogoče zaslediti že v Koželjevih osnutkih za ornamentalno poslikavo prečne ladje.

Obravnavana umetniška produkcija v župnijski cerkvi sv. Štefana v Ribnici se po pregledu in raziskovanju sočasno nastale cerkvene produkcije sklada s tedaj splošno uveljavljenimi vzorci v sakralni umetnosti 19. stoletja. Ribniška cerkev je v slovenskem umetnostnem prostoru dragocena predvsem zaradi prikaza celostnega nazarenskega značaja prostora in zgodovinske pričevalnosti tedanjega časa. S posameznimi stenskimi poslikavami pa lahko na nacionalni ravni po kvaliteti izstopa le z Wolfovim likovnim prispevkom.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv župnije Ribnica.

Kratka navodila Spomeniškega urada v Ljubljani za ohranitev arhivov in glavna načela spomeniškega varstva (15. 3. 1928), a. e. 262, š. 16.

¹³⁸ Žigon, *Cerkveno stensko slikarstvo*, str. 16–18.

¹³⁹ Flis, *Umetnost v bogocastni službi*, str. 242–243.

¹⁴⁰ Dolmetsch, *Der Ornamentenschatz*.

Kronika župnije Ribnica 1866–1917, Ribnica. *Naročilo cevi pri trgovskem podjetju Metalka*, a. e. 844, š. 85.

Oznaniška knjiga 1902–1913. Domenica IX. post Pentec. 21. 7. 1907, a. e. 25, š. 2.

Pismo Petra Železnika dekanu Viktorijanu Demšarju (23. 10. 1940), a. e. 258, š. 16.

Tipkopis Sto let sedanje farne cerkve. Ribniška farna cerkev 1868–1968, a. e. 857, š. 87.

Zapisnik narejen pri seji stavbnega odbora v Ribnici dne II. maja 1906 (2. 5. 1906), a. e. 157, š. 9.

Zapisnik seje stavbnega odbora za popravo farne cerkve sv. Štefana v Ribnici dne 17. novembra 1907 (17. 11. 1907), a. e. 157, š. 9.

MZK, INDOK – Ministrstvo za kulturo, INDOK center

Arhiv spisov (AS), 27/1921. *Uradni zapis Franceta Steleta o zadevi farne cerkve v Ribnici* (9. 5. 1921), 72/1921.

AS, 105 – 1965, *Dnevnik restavratorskih del v prezbiteriju župne cerkve v Ribnici* (1. 7.–26. 7. 1965), 105–1965.

AS, 68 – 1966, *Dnevnik restavratorskih del v dekanjski cerkvi v Ribnici na Dolenjskem* (27. 6.–27. 7. 1966), 68–1966.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 500, Mesto Ljubljana, Domovinski oddelek MF–688.

LITERATURA

Ambrožič, Matjaž: Kanonski in teološki vidiki bratovščin z ozirom na slovensko Štajersko. *Patriae et Orbi*. Ljubljana: Založba ZRC, 2015, str. 529–549.

Baš, Franjo: Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. *Varstvo spomenikov V*, 1955, str. 13–37.

Benkovič, Jož.: Častivci in častivke presv. Rešnega Telesa. *Venec cerkvenih bratovščin*, IV/9. Ljubljana: Katoliška Bukvarna, 1900, str. 131–134.

Bratovščina sv. Uršule. *Venec cerkvenih bratovščin*, VI/10. Ljubljana: Katoliška Bukvarna, 1902, str. 154–156.

Braunfels, Wolfgang: Dreifaltigkeit. *Lexikon der christlichen Ikonographie. Allgemeine Ikonographie*, I. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1994, str. 525–537.

Cerkovnik, Gašper: Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XLIII. Ljubljana: Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo, 2007, str. 288–305.

Cevc, Anica: *Valentin Metzinger 1699–1759. Življenje in delo baročnega slikarja* (Narodna galerija, 21. 12. 2000–1. 4. 2001). Ljubljana: Narodna galerija, 2000.

- Cevc, Emilijan: Društvo za krščansko umetnost. *Enciklopedija Slovenije*, II. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 361.
- Dauner, Gudrun: Valentin Metzinger. *Allgemeines Künstler-Lexikon: die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, zv. 89. New York: W. de Gruyter, 2016, str. 242–243.
- Dolenc, Jože: Sv. Klara. *Leto svetnikov III*. Celje: Mohorjeva družba, 2000, str. 353–358.
- Dolenc, Jože: Sv. Marija Magdalena. *Leto svetnikov III*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov, 1973, str. 194–197.
- Dolenc, Jože: Uršula, devica in mučenka. *Leto svetnikov IV*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov, 1973, str. 186–188.
- Dolinšek, Andrej: *Bratovščina Sv. Uršule in njenih tovarišic za srečno zadnjo uro ter za medsebojno krščansko podučevanje in bratovsko opominjevanje k lepemu življenju*. Maribor: Bratovščina, 1890.
- Dolmetsch, Heinrich: *Der Ornamentenschatz*. Stuttgart: J. Hoffmann, 1887.
- Dostal, Jožef: Varstvo spomenikov in naše cerkve. *Peto izvestje društva za krščansko umetnost v Ljubljani 1907–1912*. Ljubljana: Društvo za krščansko umetnost, 1913, str. 56–81.
- Dvoržak Schrott, Alenka in Gregor Moder: *Slikar Janez Wolf*. Ljubljana, 1972 (diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta).
- Ferguson, George: *Signs & Symbols in Christian Art*. New York: Oxford University Press, 1955.
- Flis, Janez: *Umetnost v bogočastni službi*. Ljubljana: [s. n.], 1908.
- Germ, Tine: *Simbolika cvetja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002.
- Giovagnoll, Canon Anthony Francis: *The Life of Saint Margaret of Cortona*. Philadelphia, 1888.
- Gronau, Georg: Correggio. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler: von der Antike bis zur Gegenwart*, VII. Leipzig: E. A. Seemann, 1912, str. 459–466.
- Hahn, K. in F. Werner: Elisabeth von Thüringen. *Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen*, VI. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1994, str. 134–140.
- Haja, M.: Julius Veit Hans Schnorr von Carolsfeld. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, X, št. 50, 1994, str. 414–415. Dostopno na: https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Schnorr-Carolsfeld_Julius-Veit-Hans_1794_1872.xml;internal&action=hilite.action&Parameter=schnorr.
- Hazler, Vito: Sto let organiziranega varstva kulturne dediščine na Slovenskem. *Glasnik slovenskega etnološkega društva*, LIII/3/4. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2013, str. 16–23.
- Honorius III pope. *The New Encyclopaedia Britannica*, VI. Chicago [etc.]: Encyclopaedia Britannica, 1997, str. 40. Dostopno na: <https://www.britannica.com/biography/Honorius-III>.
- Hoyer, Sonja Ana: Spomeniško varstvo. *Enciklopedija Slovenije*, XII. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 214–217.
- Ipavec, Maks: *Kronika župnije Ribnica 1987–2003*. Ribnica: Župnija, 2003.
- Ipavec, Maks: *Vodnik po cerkvah ribniške župnije*. Ribnica: Župnijski urad, 1997.
- Klun, Karol: Pridiga o priliki blagoslovljenja podob v prezbiteriju dekanijske cerkve v Ribnici. *Zgodnja Danica*, XXXIII/46, 1880, str. 363–364; XXXIII/48, 1880, str. 377–378; XXXIII/49, 1880, str. 386–387.
- Knjižnica. *Četrto izvestje društva za krščansko umetnost v Ljubljani za leta 1903–1906*. Ljubljana: Društvo za krščansko umetnost, 1907, str. 13–17.
- Knjižnica. *Peto izvestje društva za krščansko umetnost v Ljubljani 1907–1912*. Ljubljana: Društvo za krščansko umetnost, 1913, str. 23–27.
- Knjižnica. *Tretje izvestje društva za krščansko umetnost v Ljubljani za l. 1899–1902*. Ljubljana: Društvo za krščansko umetnost, 1902, str. 17–21.
- Kolar, Bogdan: Slovenska Cerkev v razponu med domom in svetom. *Vloga cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989, str. 41–53.
- Komelj, Milček: *Obrazi. Slovensko slikarstvo XIX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija, 1999.
- Kovačič, Nataša: *Sakralno tabelno slikarstvo poznega 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana, 2008 (diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta).
- Lah, V.: Tercijari ali tretji red sv. Frančiška Serafiškega. Celovec: Družba sv. Mohora, 1881.
- Lavrič, Ana: Ikonografija sv. Antona Padovanskega. Upodobitve na Slovenskem. *S patri smo si bili dobri. Tri stoletja brežiških frančiškanov* (ur. Jože Škofljanec). Krško: Zavod Neviodunum; Ljubljana: Brat Frančišek, 2013, str. 169–203.
- Lavrič, Ana: Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Bratovščine pri redovnih cerkvah. *Arhivi* 34/2, 2011, str. 41–64.
- Lavrič, Ana: Sv. Ciril in Metod v slovenski umetnosti. *Acta historiae artis Slovenica*, XXI/1, 2016, str. 93–120.
- Lavrič, Ana: Svetniški zavetniki ljubljanske (nad)škofije. *Ljubljanska škofija: 550 let* (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Nadškofija, 2011, str. 457–492.
- Lavrič, Ana: Zgodovinska in umetnostna dediščina frančiškanskih bratovščin. *Acta historiae artis Slovenica*, XIX/2, 2014, str. 95–122.
- Lesar, Jožef: Martin Skubic. *Zgodnja Danica*, XLV/22, 1892, str. 172–173; XLV/23, 1892, str. 178–179.
- Lesar, Jožef: *Življenje in delovanje rajnega gospoda Martina Skubica*. Ljubljana: Ribniška farna cerkev, 1892.

- Lesjak, Teja: *Izidor Mole*. Novo mesto: Gimnazija, 1999.
- Martelanc, Tanja: Ikonografija kapucinskega reda na Slovenskem v 18. stoletju. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, 2011, str. 121–144.
- Menaše, Lev: *Marija v slovenski umetnosti*. Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- Menaše, Lev: Marijanska ikonografija in položaj slovenskega slikarstva v 19. stoletju. *Zbornik za umetnostno zgodovino XIV–XV, 1978–1979*, str. 249–255.
- Merz, Heinrich: Erklärungen zu der Bibel in Bildern von Julius Schnorr von Carolsfeld. *Die Bibel in Bildern*, II. Leipzig, 1860, str. 1–38.
- Mesesnel, France: Slikar Janez Wolf. *Zbornik za umetnostno zgodovino XXII*, 1986, str. 15–102.
- Miklavčič, Maks: Sv. Kazimir. *Leto svetnikov I*. Celje: Mohorjeva družba, 2000, str. 558–560.
- Nitz, Gaynor: Ursula. *Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen*, VIII. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1994, str. 522–527.
- Pfleiderer, Rudolf: *Die Attribute der Heiligen. Ein alphabetisches Nachschlagebuch zum Verständnis kirchlicher Kunstwerke*. Ulm: Heim. Kerler, 1898.
- Poročilo. *Tretje izvestje društva za krščansko umetnost v Ljubljani za l. 1899–1902*. Ljubljana: Društvo za krščansko umetnost, 1902, str. 3–6.
- Preininger, Kristina: *Cerkveno slikarstvo prve polovice 19. stoletja na Slovenskem. Domača tradicija in sodasni evropski vplivi*. Ljubljana, 2016 (magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta).
- Rovšnik, Borut in Žigon, Andreja: *Matija Koželj 1842–1917*. Kamnik: Kulturni center, 1986.
- Sapač, Igor in Franci Lazarini: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: FA, MAO, 2014.
- Schnorr von Carolsfeld, Julius: *Die Bibel in Bildern*, II. Leipzig, 1860.
- 's Herogenbosch van, Gerlach: Franz (Franziskus) von Assisi. *Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen*, I. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1994, str. 260–316.
- 's-Hertogenbosch van, Gerlach in O. Schmucki: Hyazintha Marescotti. *Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen*, VI. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1994, str. 559–560.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.
- Smole, Majda: Sv. Elizabeta Ogrska. *Leto svetnikov IV*. Celje: Mohorjeva družba, 2000, str. 385–386.
- Smole, Majda: Sv. Ludvik IX. *Leto svetnikov III*. Celje: Mohorjeva družba, 2000, str. 482–485.
- Squarr, Christel: Franziska Romana. *Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen*, VI. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1994, str. 328–329.
- Stele, France: *Cerkveno slikarstvo. O njegovih problemih, načelih in zgodovini*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1934.
- Steska, Viktor: Anton Jebačin. *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga*. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka, 1925, str. 390.
- Steska, Viktor: Globočnik, Franc (1825–1891). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi202613/#slovenski-biografski-leksikon>.
- Steska, Viktor: Koželj Matija. *Slovenski biografski leksikon*, IX. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka, 1932. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi297932/>.
- Steska, Viktor: Slikar Matija Koželj (1842–1917). *Carniola. Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, IX/1–2, 1918, str. 1–12.
- Swarzenski, Georg: *Die Salzburger Malerei: von den ersten Anfängen bis zur Blütezeit des romanischen Stils. Studien zur Geschichte der deutschen Malerei und Handschriftenkunde des Mittelalters. Denkmäler der süddeutschen Malerei des frühen Mittelalters*. Leipzig: K. W. Hiersemann, 1908.
- Škarbina, Jož.: Keršansko-katoljska simbolika. *Slovenski prijatelj: časopis za cerkev, solo in dom*, VII/4, 1858, str. 193–203; VII/7, 1858, str. 385–394; VII/8, 1858, str. 449–457; VII/10, 1858, str. 577–584.
- Trobec, J.: Ogled po Slovenskem in dopisi. Iz Ribnice. *Zgodnja Danica*, XXXIII/45, 1880, str. 355–358.
- Tymms, W. R. in M. D. Wyatt: *The art of illumination*. London: Wordsworth Editions, 1987.
- Volčjak, Jure: Pregled predjožefinskih bratovščin na ozemlju goriške nadškofije na Kranjskem. *Acta historiae artis Slovenica*, XXI/2, 2014, str. 9–34.
- Winkler, Erich: *Die Buchmalerei in Niederösterreich von 1150–1250*. Wien: Krystall, 1923.
- Wurzbach, Constant: Johannes Wolf. *Biographisches Lexikon Österreichs*, 57. Band. Wien: L. C. Zarnarski, 1889, str. 292–294.
- Z., Marsikaj o cerkveni umetnosti. *Zgodnja Danica*, XXIV/33, 1871, str. 265–266.
- Zobec, Salvator: *Red za ljudi živeče mej svetom*. Ljubljana: Tretji red, 1922.
- Železnik, Milan: Ribnica. *Varstvo spomenikov*, IX, 1962–1964, str. 239.
- Žigon, Andreja: *Cerkveno stensko slikarstvo poznega 19. stoletja na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba, 1982.
- Žigon, Andreja: Janez Wolf, 1825–1884. Ob stoletnici smrti. *Zbornik za umetnostno zgodovino XX*, 1984, str. 77–84.
- Žigon, Andreja: Matija Koželj in stensko slikarstvo. *Kamnik: 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*. Kamnik: Kulturna skupnost, 1985, str. 89–96.

Žigon, Andreja: Nekaj misli ob Mesesnelovem besedilu in oznaka Wolfovega oljnega slikarstva. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XXII, 1986, str. 103–121.

Žigon, Andreja: Obnavljanje in ohranjevanje stenskih slikarij druge polovice in poznega 19. stoletja. *Varstvo spomenikov*, XXII, 1979, str. 205–214.

Žigon, Andreja: *Poslikave cerkva poznega 19. stoletja v osrednji Sloveniji: Matija Koželj, Matija Bradaska, Simon Ogrin, Anton Jebačin*. Ljubljana, 1977 (magistrsko delo).

Žigon, Andreja: Različni vidiki nazarenske umetnosti v teku 19. stoletja. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XX, 1984, str. 135–141.

Žigon, Andreja: Stensko slikarstvo poznega 19. stoletja na Slovenskem. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XIV–XV, 1978–1979, str. 243–248.

vity of the time and follows the established substantive and stylistic art trends, typical of the nineteenth century. The said production also owed much to numerous priests who administered the Ribnica parish at the end of the nineteenth and in the early twentieth century. Among them, special mention within the framework of commissioning ought to be made of deans Martin Skubic and Frančišek Saleški Dolinar. The frescoes were produced in several stages (1880–1907) by painters Janez Wolf, Anton Jebačin, Matija Koželj, and France Stare.

The first mural paintings in the newly built church were produced in 1880, when painters Janez Wolf and Anton Jebačin left their mark on the presbytery. The latter displays an elaborate decorative painting that harmoniously incorporates the architectural elements of the space and frames eleven figurative frescoes featuring triumphant and saints' iconography. Wolf's figurative and Jebačin's ornamental works provided the basis for all subsequent mural artwork performed in the central nave and the transept. Ten years after the mural of the presbytery was completed, the painting in the transept was commissioned and entrusted to Matija Koželj, a painter from Kamnik, who covered the entire transept with ornamental and figurative frescoes in 1890. The Romanesque-style decoration surrounds four figuratively designed frescoes depicting Biblical scenes. The last major artwork in the church was the decorative painting with which house painter France Stare from Ljubljana covered the entire nave area in 1907. His work performed in the central and side naves, as well as matronea was based on the earlier Wolf's and Koželj's painting.

In the 1960s, all the paintings in the parish church were repaired and restored due to mechanical and other damage caused to them. Whereas a considerable part of the figurative paintings in the presbytery and the transept were restored, the ornamental painting in the transept and the central nave was almost completely removed and painted anew. Despite minor changes, the repaired painting has preserved the original character of the church.

S U M M A R Y

Mural painting in the parish Church of St. Stephen in Ribnica

The parish Church of St. Stephen in Ribnica may be classified as a typical Nazarene-style integral work of art that broke away from the past tradition under the influence of a slightly more modern religious artistic taste. It is the accomplishment of the representatives of Slovenian late-Nazarene style who left their strongest mark in the field of mural painting. Since the Ribnica parish church obtained its present appearance between 1866 and 1868, most of its interior artistic décor is associated with the period spanning the second half of the nineteenth and the beginning of the twentieth century. The mural artwork presented here was in congruence with religious art of this kind that flourished across the Slovenian territory. It reflects the overall characteristics of religious creati-

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 347.235(497.434Sodražica)"1753/1936"

Prejeto: 25. 8. 2018

Matjaž Ambrožič

doc. dr., duhovnik, znanstveni sodelavec, Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI-1001 Ljubljana
E-pošta: matjaz.ambrozic1@guest.arnes.si

Ribniška graščaka Anton st. in Anton ml. Rudež – poslednja patrona župnije Sodražica

IZVLEČEK

Ribniško gospostvo je patronatne pravice nad sodraškimi župnijskimi vikariatom izvrševalo od njegove ustanovitve leta 1753, v letih 1862–1936 pa tudi nad župnijo. Sprva so jih izvrševali njegovi lastniki grofje Kobenzli, od leta 1810 pa graščaki Rudeži. Sporne so postale leta 1936, ko je patron ing. Anton Rudež ml. prodal ribniški grad in del veleposestva vojaškemu erarju in začel trditi, da ni več patron, ker bi sicer moral sofinancirati popravila župnijskih stavb v Sodražici. Patronatnih bremen prav tako ni želel sprejeti vojaški erar, saj je grad in posest kupil brez vknjiženih bremen. Zapletu je sledila več let trajajoča sodna obravnava zadeve, ki ni dobila pravega epiloga.

KLJUČNE BESEDE

župnija Sodražica, gospostvo Ribnica, grofje Kobenzli, Anton Rudež st., Anton Rudež ml., patronat

ABSTRACT

LORDS OF THE RIBNICA MANOR ANTON RUDEŽ SR. AND ANTON RUDEŽ JR. AS THE LAST PATRONS OF THE PARISH OF SODRAŽICA

Ribnica seignior exercised the rights of patronage over the parish vicariate of Sodražica since its founding in 1753 and over the parish itself in the period of 1862–1936. Initially, the rights of patronage were exercised by its owners, the Counts of Kobenzl, and from 1810 onwards by the lords of the Ribnica's manor, the Rudež family. The patronage rights became a point of dispute in 1936, when the patron, engineer Anton Rudež Jr., sold the Ribnica manor and part of the large estate to the military treasury, claiming that he was no longer the patron, because this would oblige him to co-fund the restoration works on parish buildings in Sodražica. However, the military treasury refused to shoulder the burden of patronage as well, having bought the manor and the estate free of debt. The controversy led to a lengthy legal dispute, which never reached a closing epilogue.

KEY WORDS

parish of Sodražica, seignior of Ribnica, Counts of Kobenzl, Anton Rudež Sr., Anton Rudež Jr., patronage

Uvod

Patronat ima svoj izvor v germanski dobi cerkvene – kanonskega prava, ki je trajala od Pipina Malega do Gratiana (8.–12. stol.). Njen značilni pojav so bile t. i. lastniške cerkve s prevladujočim vplivom laikov – zemljiških gospodov – na cerkvene zadeve. Ti so zidali cerkve, jih opremili in vzdrževali. Pri njih so samovoljno nastavljali duhovnike. V srednjem veku so imele cerkve in cerkvene ustanove tudi svoje zavetnike (zaščitnike) – odvetnike, advokate (nem. Vogt). Ti so imeli za nalogo braniti pred napadi svoje cerkvene stranke in cerkveno premoženje tudi z oboroženo silo, ali pa so jih zastopali pred sodiščem. Iz nekdanje lastniške pravice pri lastniških cerkvah in beneficijah, ki je slonela na lastništvu ali njemu podobnemu razmerju, je nastal patronat. Patron je smel predlagati – prezentirati klerika, ki naj se podeli cerkev ali beneficij pod njegovim patronatom, toda predlaganega klerika je imenovala in potrdila cerkvena oblast – običajno krajevni škof.

Pomembno je razlikovati med javnimi in zasebnimi patronati. Javni patronati so bili tisti, ki jih je izvrševal vladar ali v njegovem imenu vlada. Mednje so na slovenskem ozemlju spadali deželnoknežji patronati in patronati verskega sklada. Vsi ostali so bili zasebni patronati. Med zasebne patronate so prištevati tudi tiste, ki so bili združeni z državnimi domenami, pa patronate cerkvenih dostojanstvenikov in korporacij (ustanov) ter mestnih občin.¹

Najvažnejša patronova pravica je bila prezentacijska pravica predlagati klerika za vsako izpraznjeno mesto (službo) pri patronatni cerkvi oziroma beneficiju. Predlog se je imenoval prezentacija (lat. praesentatio). Na slovenskem ozemlju se je prezentacija vršila nekoliko drugače, kakor jo je določal *Zakonik kanonskega prava* iz leta 1917.² Kleriški patron je od škofa dobil listo treh kandidatov (terno), ki jih je škof na podlagi konkurznega razpisa³ imel za najvrednejše. Izmed njih je potem patron enega izbral. Tudi pri javnih patronatih se je postopalo na podlogi terna-predlogov ordinarijev. Laiškemu patronu pa je škof poslal seznam vseh sposobnih prosilcev (t. i. kvalifikacijsko tabelo) za dotično mesto ali službo, izmed katerih je patron enega predlagal.⁴

Pravico do preživnine je imel patron, ki je brez svoje krivde zašel v revščino. V tem primeru sta bila cerkev ali beneficij zavezana, da ga vzdržujeta tudi v primeru, če se je patronatnim pravicam odpovedal v korist cerkve ali pa si je ob ustanovitvi izgovoril ren-

to, ki se je izkazala za nezadostno. Patroni so imeli tudi častne pravice. V patronatni cerkvi so smeli imeti svoj grb ali drug znak svoje rodbine z odgovarjajočim napisom. Pri cerkvenih procesijah in pogrebih so imeli v sprevedu prednost pred ostalimi laiki. Na izbranem mestu v cerkvi so lahko imeli svoj sedež, vendar je ta moral stati izven prezbiterija in ni smel imeti baldahina. Ob smrti so imeli v patronatni cerkvi pravico do zvonjenja, slovesnega mrliškega opravlila in pokopa.⁵

Zakonik kanonskega prava iz leta 1917 je našteval patronove dolžnosti. Dolžnost nadzora nad upravo cerkvenega premoženja je patron imel kot član cerkvenega predstojništva. Gradbena dolžnost je patrona s plačilom stroškov bremenila takrat, ko se je pokazala potreba po popravilu cerkve ali nadarbinskih poslopij ali pa potreba novogradnje pri razpadajoči cerkvi. Dolžnost dotacije je patrona bremenila v primeru, če je patronat izviral iz dotacije.⁶ Patronom pa ni bilo treba prispevati k stroškom, ki so nastali zaradi pomnoženih izdatkov za bogoslužje, ali pa za povečanje cerkve, če se je pomnožilo prebivalstvo.⁷

Patronatne zadeve so se pred drugo svetovno vojno odvijale po smernicah, ki so bile zakoličene v dobi jožefinizma. Cesar Jožef II. (1780–1790) je zastopal stališče, da mora vsaka župnija imeti svojega patrona. Patronat nad novoustanovljenimi jožefinskimi župnijami je prevzel verski sklad v primeru, če ga je domači zemljiški gospod odklonil. Patronom je bila naložena obsežna gradbena dolžnost, ki ni prenehala, četudi so se svojim pravicam odpovedali. Na ta način so patronati postali realna bremena, kar po kanonskem pravu nikdar niso bili. Starejši predpisi o patronatnih bremenih so ostali tudi po avstrijskem konkordatu (1855) sprva nespremenjeni. Novo ureditev so prinesli deželni zakoni v šestdesetih letih 19. stoletja. Razbremenitev patronov je obstajala v tem, da je bila njihova tangenta⁸ skrčena na tretjino (na nekdanjem Kranjskem na petino) gradbenih stroškov. Dve tretjini oziroma štiri petine stroškov je padlo na župljane.⁹ Zakon o medverskih odnosih z dne 7. maja 1868 je v čl. 9 to lastnost patronatov poudaril in določil, da so pri realnem patronatu patronatne dolžnosti neodvisne od veroizpovedi patrona. V verski zakonodaji, izdani 7. maja 1874, pa je država v čl. 32 obljubila, da se bodo patronatna razmerja uredila posebej, kar pa se vse do razpada monarhije ni zgodilo. Patronatna razmerja so v Kraljevini Jugoslaviji zaradi agrarne reforme, ki je nameravala razlastiti

¹ Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 197–198.

² *Corpus Iuris Canonici 1917*, kan. 148, 149, 455.

³ Ko je bila župnija zaradi smrti, odstavitve ali premetitve bivšega župnika izpraznjena, je škofijski ordinariat razpisal konkurzni razpis za novega župnika, na katerega so se prijavili zainteresirani duhovniki, ki so imeli opravljen župniški izpit oziroma so izpolnjevali razpisne pogoje.

⁴ Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 199–200.

⁵ *Corpus Iuris Canonici 1917*, kan. 1455; Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 201.

⁶ *Corpus Iuris Canonici 1917*, kan. 1469.

⁷ Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 202.

⁸ Tangenta je bila na konkurenčni obravnavi določen prispevek posameznega zavezanca za kritje gradbenih stroškov. Patronom je nemalokrat država naložila tisto, česar ni mogel ali hotel nositi kdo drug.

⁹ Wahrmund, *Das Kirchenpatronatrecht*, str. 199.

tudi cerkveno posest, postala nevzdržna, saj so bila s patronati povezana javnopravna realna bremena.¹⁰ Zadevo naj bi razrešil konkordat.

Leta 1934 je stopil v veljavo zakon o razrešitvi rodbinskih fidejkomisov, ki je od upravičencev zahteval, naj prijavijo svojo patronatno pravico na osnovi fidejkomisne listine.¹¹ V neratificiranem konkordatu med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo, podpisanem 25. julija 1935, je bilo v čl. 18 določeno, da bo Katoliška Cerkev v Jugoslaviji prejemala letno državno subvencijo, s katero bo pod državnim nadzorstvom sama upravljala. Čl. 21 je določal, da bodo morali biti ukinjeni vsi javni kot tudi zasebni patronati.¹²

Na podlagi agrarne reforme za veleposestva je v letih 1937–1939 prišlo do odkupa patronatnih bremen knezov Auerspergov na Kočevskem. Številna gospostva so patronatne pravice ohranile do druge svetovne vojne, med in po njej pa jih zaradi razmer niso več mogle izvrševati.

Patroni grofje Kobenzli

Ozemlje župnije Sodražica je stoletja spadalo pod okrilje župnije Ribnica. Zaradi pastoralnih potreb je goriški nadškof Karel Mihael grof Attems 1. septembra 1753 ustanovil v Sodražici župnijski vikariat. V ustanovni listini je bila opredeljena zlasti prezentacijska vloga patrona grofa Kobenzla z naslednjimi besedami: »V večem spomin. Nastavljeni vikar v Sodražici pod ribniško župnijo na Kranjskem, naše goriške nadškofije, naj bo predlagan (prezentiran) od presvetlega gospoda grofa Kobenzla, tamkajšnjega zemljiškega gospoda in naj bo potrjen, če bo najden za sposobnega in primernega, od visoko častitega ribniškega župnika.«¹³ Nadškof Attems je vikariat očitno ustanovil na lastno pobudo brez predhodnega soglasja patrone ribniške župnije vladarice Marije Terezije. Ta je nadškofu 8. marca 1754 sporočila, da za ustanovitev novih ustanov potrebuje najprej njeno – deželnoknežje soglasje, saj sta bili župniji Ribnica in Bloke deželnoknežji in kot taki pod njenim patronatom. Nadškof je bil pozvan, naj v prihodnje predloži načrte za ustanovitev novih dušnopastirskih ustanov. Sodraški vikariat je bil naposled potrjen 9. oktobra 1755.¹⁴

Grof Gvidon Kobenzl (1712–1797) je ob ustanovitvi sodraškega župnijskega vikariata kot zemljiški gospod postal patron z vsemi pravicami in dolžnost-

mi, ki so bile povezane s patronatom, kar so si takrat gospodje šteli v veliko čast.¹⁵ Patronat je bil zvezan s posestvom, zato se je za patrona označevalo *Praedium Reiffnicense* – ribniško gospostvo. Tako je bilo omenjeno tudi v šematizmu *Cathalogus Cleri* za leto 1864, ko je bil sodraški vikariat že povišan v samostojno župnijo.¹⁶

Iz zadnjih let patrona grofa Gvidona Kobenzla se je ohranilo nekaj zanimivih drobcov. Ko je leta 1795 pogorela cerkev v Sodražici, so se mnogi spraševali, kako jo bodo zopet pozidali oziroma popravili. 17. julija 1795 je nadškofijski urad v Ljubljani pisal ribniškemu dekanu, naj s pomočjo patronatne gosposke (Patronats Herrschaft) v Ribnici napravi predračun, da ga bo mogel predložiti deželnemu uradu, kar priča, da o patronatu ni bilo nobenega dvoma ali spora.

20. novembra 1795 je bilo razpisano mesto vikarja v Sodražici s poudarkom, naj bo na koncu dano na znanje, da vsakdo, ki na to misli, svojo prošnjo naslovi na ribniško gospostvo grofa Kobenzla kot patrona, da bi ga lahko dosegla v šestih tednih.¹⁷

24. januarja 1796 je bil nastavljen za vikarja v Sodražici Franc Kopčaver. Ribniškemu dekanu je bila od nadškofijskih uradov dana naloga, naj ga v soglasju z zastopnikom grofa Kobenzla umesti. Grof je bil takrat odsoten, ker se je bal Francozov.¹⁸

O izvrševanju patronata s strani grofa Gvidona Kobenzla priča tudi napis na malem zvonu božjepotne cerkve pri Novi Štifti, ki se glasi: SVB ILUST: DOM: DOM: GUIDONE COMITE COBENCEL PATRONO MAXIMO HUIUS ECCLESIAE. ANNO 1797 I: I: S: [Pod presvetlim gospodom gospodom Gvidonom grofom Kobenzlom, največjim patronom te cerkve. Leta 1797 Janez Jakob Samassa.]¹⁹

Očitno pa je najemnik ribniškega gospostva, Anton Rudež I., patronu Gvidonu Kobenzlu povzročal

¹⁰ Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 207–210.

¹¹ Ambrožič, *Ustanovitve zasebnih kanonikatov*, str. 66.

¹² *Enchiridion dei Concordati*, str. 902, 904–906, 920.

¹³ »Ad perpetuam rei memoriam. Vicarius in Sodersiz sub parochia Reiffnicensi in Carniolia, Nostrae Goritiensis Archi. Dioecesis. exponendus praesentabitur ab Illmo. Dno. Comite Cobenzl, tamquam terrestri domino, et confirmabitur, si aptus seu idoneus repertus fuerit a Multum Rdo. Dno. parochia Reiffnicensi.« NŠAL, Župnije, š. 303, Dekanijski urad ordinariatu, Ribnica, 26. 9. 1938.

¹⁴ Volčjak, *Goriška nadškofija*, str. 97, 98.

¹⁵ Grofje Kobenzli, gospodje s Proseka, so prevzeli ribniško gospostvo leta 1700, ko ga je Ludvik Gundakar Kobenzl priženil in podedoval po svoji prvi ženi Ani Katarini grofici Trilleck (Trilleg). Ker ni imel moških potomcev, ga je leta 1738 prodal svojemu bratu Janezu Gašperju Kobenzlu. Leta 1742 ga je prevzel njegov sin Gvidon (tudi Gvidobald) Kobenzl (1712–1797), po njegovi smrti pa je pripadlo samskemu vnuku Janezu Filipu Kobenzlu (1741–1810), ki je bil priznan za lastnika leta 1798. Leta 1810 je ribniško gospostvo prodal Antonu Rudežu I. iz Kobjeglave, ki je bil od leta 1787 njegov oskrbnik, od leta 1789 pa najemnik (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 360–374; Smole, *Graščine*, str. 421–422).

¹⁶ NŠAL, Župnije, š. 303, Dekanijski urad ordinariatu, Ribnica, 26. 9. 1938.

¹⁷ »So wird solches zu dem Ende bekannt gemacht, damit jene, welche dafür anzuhalten gedenken, ihre an Gr. Kobenzl Herrschaft Reifnitz als Patron eingerichtete Bittschriften binnen 6 Wochen einzureichen wissen mögen.«

¹⁸ NŠAL, Župnije, š. 303, Dekanijski urad ordinariatu, Ribnica, 26. 9. 1938.

¹⁹ OA Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 2, Nova Štifta, 6. 10. 2000.

Sodražica pred letom 1918 (Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 430).

težave, zato je ta moral patronatne obveze plačevati iz svojega. Ko je leta 1795 udarila strela v zvonik novoštiftarske cerkve, najemnik Rudež ni dovolil nikarkršnih popravil. Želel je, da bi se opustila. Grof Kobenzl je leta 1797 pred Francozi iz Gorice pribežal v Ribnico. Prosili so ga, naj da popravi novoštiftarsko cerkev, kar je kot patron rad storil in prispeval 250 fl. Ob nabavi omenjenega zvona novoštiftarska cerkev ni imela denarja »deloma zaradi nevoščljivosti graščinskega najemnika, deloma zaradi lizunstva obeh cerkvenih ključarjev, ki sta nosila denar, kar ga je padlo v pušico, pri priči v grad najemniku in sta se mu lizala in sta se mu lizala, kakor da bi bilo to pridobljeno po njuni pridnosti«. ²⁰

Patroni Rudeži

Leta 1810 je prešel po nakupu ribniškega gospodstva patronat na Rudeže. ²¹ Jožefinistično naravnani Anton Rudež I. (1757–1823) je le stežka sprejemal patronatna bremena, kar se je kazalo vse do njegove smrti. Jožef Rudež I. (1793–1846) je bil pri ljudeh in Cerkvi bolj priljubljen. Samski Jožef Rudež II. (1819–1871) je 20. aprila 1854 dovolil likvidirati neko pobotnico za cerkev v Sodražici. Podpisal jo je s pripombo: »Odobreno od patronatnega gospodstva Ribnica. Jožef Rudež.« ²² Iz navedenega je bilo razvidno, da se je ribniško gospodstvo imelo za patrona še po letu 1848, ko je bil ukinjen fevdalizem in je bila izvršena zemljiška odveza. ²³

Tudi v naslednjih desetletjih arhivska dokumentacija priča o izvrševanju patronata s strani Rudežev. 9. oktobra 1860 je ljubljanski knezoškofijski ordinariat sporočil ribniškemu dekanu, da je v neki sporni zadevi glede patronata v Sodražici in Loškem Potoku goriški metropolit kot druga instanca potrdil sodbo ljubljanske škofije, da je *praedium* Ribnica patron župnij Sodražica in Loški Potok. ²⁴ Tukaj je dekan Anton Skubic napačno zapisal, saj Sodražica leta 1860 še ni bila samostojna župnija, pač pa še vedno župnijski vikariat.

Jožef Lesjak je bil za sodraškega župnijskega vikarja prezentiran (predlagan) 10. avgusta 1850. ²⁵ 11. januarja 1861 se je na prošnjo za potrditev zadolžnic mašnih ustanov prvič podpisal kot župnik in pri dataciji uporabil naziv župnijski urad, ²⁶ čeprav ga sočasni dokumenti knezoškofijskega ordinariata še vedno naslavljajo kot župnijskega vikarja. Patronat nad sodraško župnijo in šolo je v času povišanja v župnijo okoli leta 1862 izvrševal lastnik ribniškega gospodstva Jožef Rudež II.

Leta 1871 ga je nasledil brat dr. Teodor Rudež (1838–1908). Za časa njegovega izvrševanja patronata je bilo s prezentacijami sodraških župnikov nekaj zapletov. ²⁷ 24. junija 1874 je bila zoper župnika

²⁴ NŠAL, Župnije, š. 303, Dekanijski urad ordinariatu, Ribnica, 26. 9. 1938.

²⁵ NŠAL, Župnije, š. 302, Vikar Lesjak kapitularnemu konzistoriju, Sodražica, 8. 6. 1859; Ordinariat novomeškemu okrožnemu sodišču, Ljubljana, 15. 7. 1872.

²⁶ NŠAL, Župnije, š. 302, Župnik Lesjak finančni prokuraturi, Sodražica, 11. 1. 1861.

²⁷ Laiškemu patronu je škof poslal seznam vseh sposobnih prosilcev (t. i. kvalifikacijsko tabelo) za dotično mesto ali službo, izmed katerih je patron enega predlagal. Prezentacija se je morala izvršiti v štirih mesecih, po kanonskem pravu izpred leta 1917 pa je bil ta čas le šest tednov. Če patron v roku

²⁰ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 366–367.

²¹ Več o Rudežih in njihovem rodovniku gl.: Rudež Kosler, *Dnevnik Olge Rudež Kosler*, str. 1–42.

²² »Bewilliget von der Patronats Herrschaft Reiffnitz. Josef Rudesch.«

²³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 374–379.

Lesjaka podana ovadba zaradi motenja javnega miru in žaljenja cesarskega veličanstva. 7. junija je med pridigo kritiziral preklık konkordata, ministra Beusta in cesarjevo zadržanje. Okrožno sodišče v Novem mestu ga je 11. decembra 1874 obsodilo na zaporno kazen treh mesecev,²⁸ ki pa jo je cesar Franc Jožef I. 12. avgusta 1875 omilil na osem dni zaradi zavze-manja ordinariata in župnikove starosti 66 let.²⁹ Župnijski upravitelj je 25. junija postal kaplan Damijan Pavlič. Istega dne so bili interesenti za novega sodraškega župnika pozvani, naj svoje prošnje posredujejo ribniškemu gospostvu.³⁰ Dekan Martin Skubic je potek župniškega razpisa 29. junija skušal zaustaviti, saj so bili pritožbeni postopki do pravnomočnosti sodbe še v teku. Tudi Lesjak se kar tako ni želel ločiti od uživanja župnijske nadarbine, zato je o zapletenem stanju dekan Skubic 18. julija poročal kapitularnemu konzistoriju. Avgusta se je o problematiki odstranitve župnika Jožefa Lesjaka odvijala živahna korespondenca med vodstvom škofije, deželno vlado, pravosodnim ministrstvom in ministrstvom za uk in bogočastje. Dejansko je v tovrstnih primerih prihajalo do kolizije med določili t. i. majskih zakonov iz leta 1874 in kanonskim pravom. Lesjak je želel na župniji ostati vsaj do jurjevega – 23. aprila 1876,³¹ a njegovi prošnji oblasti niso ugodile. 10. avgusta 1875 je župnik kaplanu moral izročiti matične knjige in pisarniške posle,³² vodenju župnije se je Lesjak pod pritiskom cerkvenih in svetnih oblasti odpovedal 17. avgusta. Tri dni kasneje je kapitularni konzistorij zaprosil, da bi do odobritve pokojnine zadeve ostale takšne, kot so bile, a ni bil uslišan.³³ Obsodba je nedvomno botrovala župnikovi smrti 11. septembra 1875 ob 1^h popoldne v Ribnici, kjer je bil pri zdravniku. Zakramente mu je podelil dekan Skubic, ki je prevzel v upravo tudi župnikovo zapuščino.³⁴

ni predložil svojega kandidata, se je aplicirala prosta podelitev (libera collatio) ordinarija. V primeru pravde zaradi prezentacijske pravice med ordinarijem in patronom ali med sopatroni samimi oziroma med predlaganimi kandidati zaradi prednosti (precedence) na listi se je podelitev odložila do končanja spora (Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 199–200).

²⁸ NŠAL, Župnije, š. 302, Župnijski urad ordinariatu, Sodražica, 29. 5. 1875.

²⁹ NŠAL, Župnije, š. 302, Okrožno sodišče ordinariatu, Novo mesto, 24. 8. 1875.

³⁰ NŠAL, Župnije, š. 302, Ordinariat ribniškemu dekanijškemu uradu, Ljubljana, 25. 6. 1875; Nota deželnega predsednika ordinariatu, Ljubljana, 3. 7. 1875, Nota deželnega predsednika ordinariatu, Ljubljana, 25. 8. 1875.

³¹ NŠAL, Župnije, š. 302, Župnik Lesjak kapitularnemu vikarju, Sodražica, 4. 7. 1875.

³² NŠAL, Župnije, š. 302, Okrajno glavarstvo župniku Lesjaku, Kočevje, 8. 8. 1875; Ordinariat deželni vladi, Ljubljana, 21. 8. 1875.

³³ NŠAL, Župnije, š. 302, Dekanijski urad ordinariatu, Ribnica, 29. 6. 1875; Dekanijski urad kapitularnemu konzistoriju, Ribnica, 18. 7. 1875; Lesjak kapitularnemu konzistoriju, Sodražica, 20. 8. 1875; Župnijski urad ordinariatu, Sodražica, 9. 9. 1875; Dekanijski urad ordinariatu, Ribnica, 24. 9. 1875.

³⁴ NŠAL, Župnije, š. 302, Dekanijski urad ordinariatu, Ribnica, 11. 9. 1875.

Prvi je za izpraznjeno sodraško župnijo 28. avgusta 1875 zaprosil Janez Ev. Oblak, župnik pri Sv. Heleni (Sv. Helena – Dolsko).³⁵ V naslednjih tednih sta prošnji oddala še Ignac Böhm, lokalni kaplan v Šentjakobu ob Savi, in Matej Jereb, lokalni kaplan v Javorju. Novi knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar je priporočil v izbiro opolnomočenemu solastniku ribniškega gospostva in patronu sodraške župnije dr. Teodorju Rudežu, ki je bil c. kr. notar v Ljubljani, Ignaca Böhma. 3. novembra je pisal patronu, ta pa se je dva dni kasneje pisno obrnil na ordinariat.³⁶ Ignac Böhm je naposled odstopil od kandidature, zato je ordinariat razpis moral ponoviti. Nanj so se prijavi: Janez Arko, lokalni kaplan na Jančah, Jožef Voglar, kaplan v Škočjanu, in Peter Mohar, kaplan v Predosljah. Škof Pogačar je patronu Rudežu predlagal v izbor Jožefa Voglarja,³⁷ ki je bil 30. januarja prezentiran in 19. aprila 1876 umeščen za novega sodraškega župnika.³⁸

Patron ing. Anton Rudež st.

1. marca 1902 je knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič takrat novemu patronu ing. Antonu Rudežu st. (1871–1938)³⁹ izmed štirih kandidatov za novega sodraškega župnika priporočil Ivana Čebaška.⁴⁰ Patron ga je prezentiral 5. marca, za sodraškega župnika pa je bil potrjen 7. aprila istega leta. Kandidature ekspozita Dominika Janeža z Gore škof ni podprl.⁴¹ Že 13. aprila pa je Čebašek knezoškofu Jegliču napisal pismo, v katerem ga je zaprosil, naj ga ne pošlje v Sodražico, saj se je župniji želel odpovedati. Kot razlog je navedel pismo, ki je opisovalo nezaupanje med duhovščino in ljudmi v Sodražici. Ker je vse osebno premoženje dal za cerkev, bi za selitev potreboval še dodatnih 1.000 kron dolga.⁴²

Škofu ni preostalo drugega, kot da je Čebaškovo odpoved sprejel in za upravitelja župnije 25. aprila

³⁵ NŠAL, Župnije, š. 302, Župnik Oblak ordinariatu, Sv. Helena – Dolsko, 28. 8. 1875.

³⁶ NŠAL, Župnije, š. 302, Ordinariat Qualifications-Tabelle, Ljubljana, oktober 1875; Ordinariat patronu Rudežu, Ljubljana, 28. 10. 1875; Patron Rudež ordinariatu, Ljubljana, 5. 11. 1875.

³⁷ NŠAL, Župnije, š. 302, Kaplan Voglar patronu Rudežu, Škočjan, 2. 1. 1876.

³⁸ NŠAL, Župnije, š. 302, Ordinariat Qualifications-Tabelle, Ljubljana, 27. januar 1876; Patron Rudež ordinariatu, Ljubljana, 30. 1. 1876; Ordinariat patronu Rudežu, Ljubljana, 31. 1. 1876; Ordinariat deželni vladi, Ljubljana, 19. 4. 1876.

³⁹ Ing. Anton Rudež st. se je rodil 21. julija 1871. Gozdarstvo je študiral na Dunaju. Leta 1902 je za očetom prevzel ribniški grad in veleposest. Bil je liberalni poslanec v kranjskem deželnem zboru, po prvi svetovni vojni pa je postal predsednik Zveze lesnih proizvajalcev Jugoslavije. Umrl je 6. decembra 1932 v Ribnici (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 379–380; Rudež Kosler, *Dnevnik Olge Rudež Kosler*, str. 17).

⁴⁰ NŠAL, Župnije, š. 302, Kvalifikacijska tabela – Ordinariat patronu Rudežu, Ljubljana 1. 3. 1902.

⁴¹ NŠAL, Župnije, š. 302, Patron Rudež ordinariatu, Ribnica, 5. 3. 1902; Ordinariat Župniku Čebašku, Ljubljana, 7. 4. 1902.

⁴² NŠAL, Župnije, š. 302, Župnik Čebašek knezoškofu Jegliču, Crni Vrh, 13. 4. 1902.

*Ing. Anton Rudež st.
(Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 378).*

1902 imenoval dotedanjega ribniškega kaplana Josipa Brešarja, ki je v Sodražico prispel 14. maja, Ivana Travna pa je premestil za kaplana v Ribnico.⁴³ Brešarjevi nastavitvi je nasprotoval patron ing. Anton Rudež st., saj je na javnem shodu v Ribnici domnevno blatil delovanje njegovega očeta kot načelnika cestnega odbora. Ordinariat ga je opomnil, da kot patron po cerkvenih zakonih nima pravice predlaganja župniškega upravitelja.⁴⁴ Patron Rudež se je nameraval udeležiti tudi primopredaje, a je iz užaljenosti, ker ga župniški upravitelj v cerkvi ni slovesno sprejel, odšel. Dekan Dolinar mu je pojasnil, da to pri primopredaji novega župniškega upravitelja ni navadi, saj ni župnik.⁴⁵

Dekan Franc Dolinar je 20. junija 1902 ordinariatu posredoval prošnjo upravitelja Brešarja za zasedbo izpraznjene sodraške župnije. Njeno ugodno rešitev je priporočil v primeru, če se ne bi javil noben drug kandidat, saj mu je bil predhodno omenjeni zaplet s patronom Rudežem dobro znan.⁴⁶ Škofijski ordinariat je v dopisu patronu Rudežu izrazil mne-

nje, da je upravitelj Brešar kot edini prosilec sposoben duhovnik in pravšen za sodraškega župnika, saj si je v kratkem času pridobil zaupanje ljudi. Patron zaradi vmešavanja župnika Franca Krumpestarja iz Sv. Gregorja in še nekaterih dekanijskih duhovnikov, ki naj bi ostalim zainteresiranim duhovnikom preprečevali kandidacijo, Brešarja kot edinega prosilca ni hotel prezentirati, saj naj bi mu bile kratene patronske pravice. Ordinariat mu je problematiko ponovno pojasnil in ga prosil, naj se vzdrži starih zamer. Rudež pa ni odnehal. Brešar mu je bil neljub in si ni predstavljal sodelovanja z njim. Ordinariatu je navrgel očitek, ker se je kandidaturi že ob prvem razpisu na pritisk duhovščine moral odpovedati ekspozit z Gore, Dominik Janež. Zahteval je, da naj ordinariat proti njegovi volji Brešarja ne umesti za novega sodraškega župnika. Ordinariat je na koncu popustil in za izpraznjeno župnijo ponovno izvedel razpis.⁴⁷

Med zapletenim iskanjem novega župnika je Josip Brešar ostal župniški upravitelj do 2. oktobra 1903, ko je odšel v Velesovo. To kaže na celoletno taktiziranje knezoškofa Jegliča, ki je očitno mislil, da si bo Rudež premislil. Med tem so se za razpisano sodraško župnijo prijavili štirje kandidati. Jeglič je Rudežu izmed njih za prezentacijo predlagal Frančiška Travna, kaplana v Senčurju. Pri tem se je oprl na mnenje sinodalnih izpraševalcev, ki so tudi ocenjevali kandidate. Patron Rudež tokrat ni imel ugovorov in je 2. novembra 1903 za novega sodraškega župnika prezentiral Frančiška (Franca) Travna,⁴⁸ ki je dekret o imenovanju dobil ob umestitvi 10. decembra 1903. Temporalije mu je vpričo patrona Rudeža in ključarjev izročil dekan Dolinar 12. januarja 1904.⁴⁹

Za časa 30-letnega župnikovanja Frančiška Travna so se v Sodražici lotili dveh projektov, ki sta »zahtevala« denarno podporo patrona Rudeža; leta 1908 prenove župnišča in v letih 1927–1928 povečave župniške cerkve, ki pa so jo izpeljali brez t. i. konkurenčne obravnave in posledično brez patronove finančne udeležbe.

Že jeseni 1904 so župljani skupaj z župnikom Travnom začeli načrtovati prezidavo župnišča. Ustanovili so poseben odbor, ki je bil odgovoren za izvedbo konkurenčne obravnave, s katero naj bi izbrali najugodnejšega izvajalca. Priprave so se zavlekle in se premaknile z mrtve točke šele februarja 1908, ko so bili oblastem predloženi v odobritev načrti in stroš-

⁴³ NŠAL, Župnije, š. 302, Ordinariat dekret Brešarju, Ljubljana, 25. 4. 1902; Ordinariat dekanijskemu uradu, Ljubljana, 25. 4. 1902; Dekanijski urad ordinariatu, Ribnica, 2. 6. 1902.

⁴⁴ NŠAL, Župnije, š. 302, Patron Rudež ordinariatu, Sodražica, 14. 5. 1902; Ordinariat patronu Rudežu, Ljubljana, 27. 6. 1902.

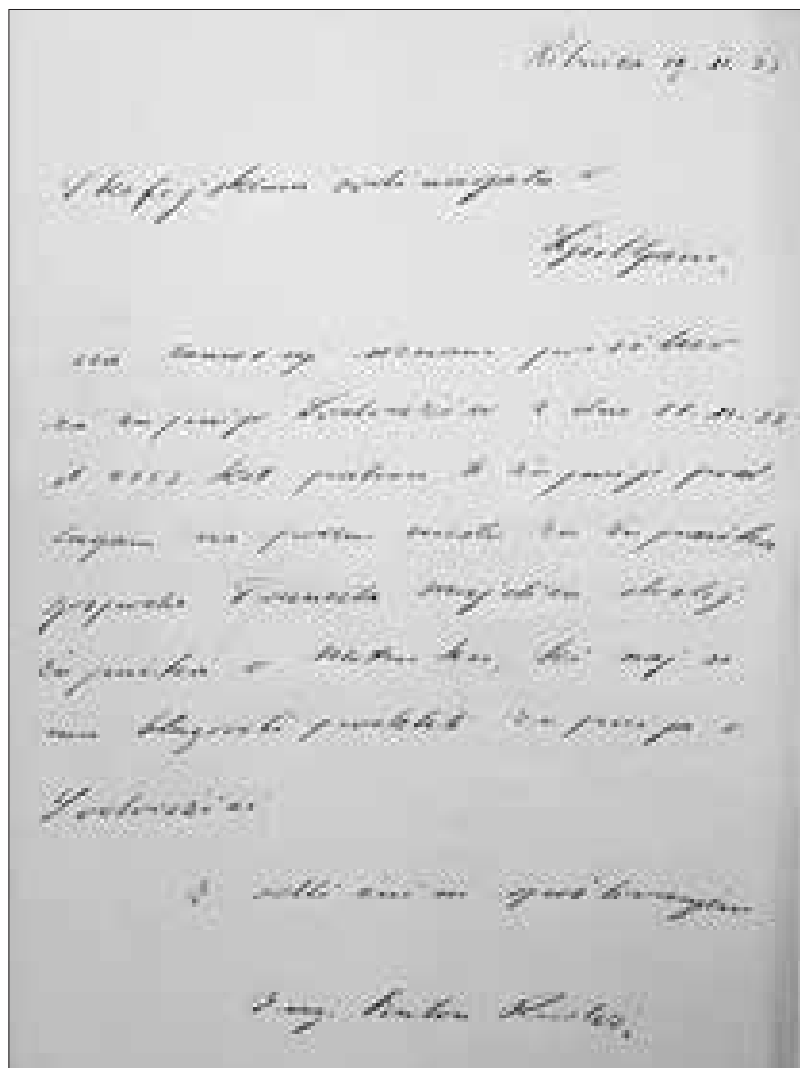
⁴⁵ NŠAL, Župnije, š. 302, Zapisnik, Sodražica, 14. 5. 1902.

⁴⁶ NŠAL, Župnije, š. 302, Upravitelj Brešar ordinariatu, Sodražica, 18. 6. 1902; Dekanijski urad ordinariatu, Ribnica, 20. 6. 1902.

⁴⁷ NŠAL, Župnije, š. 302, Ordinariat patronu Rudežu, Ljubljana, 28. 6. 1902; Patron Rudež ordinariatu, Ribnica, 31. 7. 1902; Ordinariat patronu Rudežu, Ljubljana, 16. 8. 1902; Patron Rudež ordinariatu, Ribnica, 31. 8. 1902; Ordinariat patronu Rudežu, Ljubljana, 5. 9. 1902.

⁴⁸ NŠAL, Župnije, š. 302, Ordinariat kvalifikacijska tabela, Ljubljana, 1903.

⁴⁹ NŠAL, Župnije, š. 302, Knezoškof Jeglič patronu Rudežu, Ljubljana, 31. 10. 1903; Patron Rudež ordinariatu, Ribnica, 2. 11. 1903; Ordinariat dekret Travnu, Ljubljana, 10. 12. 1903; Dekan Dolinar ordinariatu, Ribnica, 14. 1. 1904.

*Patron A. Rudež ml. predlaga za sodraškega župnika F. Majdiča
(NŠAL, Župnije, š. 303, Patron Rudež ordinariatu, Ribnica, 19. 11. 1933).*

kovnik. Svojo tangento je za obnovitvena dela prispeval tudi patron Rudež.⁵⁰

26. aprila 1927 je župnik Traven škofjskemu ordinariatu posredoval načrte za povečavo župnijske cerkve. Za gradnjo niso razpisali običajne konkurenčne obravnave, pač pa so se odločili za zbiranje prostovoljnih prispevkov župljanov in dobrotnikov. Ordinariat je župnika opomnil, naj se glede tega pogovori s patronom. Po takrat še veljavni avstrijski zakonodaji so bili patroni dolžni kriti do 2/3 stroškov, če je do povečanja cerkve prišlo zaradi povečanega števila prebivalstva, kar pa se v sodraški župniji ni zgodilo. Cerkev je bila premajhna, njeno povečanje pa je bilo združeno z velikimi stroški, ki pa jih župljani sami niso zmogli povsem pokriti. Preživljali so se s

krošnjarjenjem in kmetovanjem, ki pa je bilo odvisno od vremenskih razmer. Velikega župana ljubljanske oblasti je škofjski ordinariat zaprosil za finančno pomoč v višini 10.000 din. Ministrstvo za vere je odobrilo le 3.000 din.⁵¹

Prizadevanje ing. Antona Rudeža ml. za ukinitvev patronata

Dolgoletni župnik Franc Traven je bolehal in naposled umrl 29. avgusta 1933.⁵² Uprava župnije je bila še istega dne izročena kaplanu Francu Starmanu,

⁵⁰ NŠAL, Župnije, š. 302, Ordinariat župnijskemu uradu, Ljubljana, 12. 12. 1904; Ordinariat deželni vladi, Ljubljana, 15. 2. 1908; Ordinariat župnijskemu uradu, Ljubljana, 15. 2. 1908.

⁵¹ NŠAL, Župnije, š. 303, Župnijski urad ordinariatu, Sodražica, 26. 4. 1927; Ordinariat župnijskemu uradu, Ljubljana, 30. 4. 1927; Ordinariat velikemu županu, Ljubljana, 19. 8. 1927; Ministrstvo za vere ordinariatu, Beograd, 10. 12. 1927; Veliki župan ordinariatu, Ljubljana, 27. 1. 1928.

⁵² *Letopis Cerkve na Slovenskem*, Ljubljana 2000, str. 432.

ki je v Sodražico prispel 1. marca istega leta.⁵³ Za izpraznjeno sodraško župnijo se je na razpisu javilo kar deset kandidatov. Ribniški graščak ing. Anton Rudež ml.⁵⁴ je 19. novembra 1933 za novega župnika prezentiral Franca Majdiča, ki je bil poprej župnik v Motniku. Umeščen je bil 31. decembra istega leta.⁵⁵

Po svojem prihodu je župnik Majdič kmalu ugotovil, da sta župnišče in gospodarsko poslopje potrebna večjih popravil. Na obeh je puščala streha. V župnišču je bilo potrebno prepleskati sobe in okna ter urediti peči. Potreboval je tudi urejen hlev, saj se je ukvarjal s prašičerejo. Za obnovitvena dela je 24. aprila 1934 zaprosil kočevsko sresko načelstvo, naj razpiše konkurenčno obravnavo.⁵⁶

Zadeva se zatem skoraj tri leta ni premaknila z mrtve točke. Vmes so 22. septembra 1936 prodali ribniški grad in del veleposestva patrona Rudeža vojaškemu erarju. Prodaja je načrtovana dela dobesedno zavrla, saj Rudež po njej ni hotel ostati patron. Ribniški dekan Anton Skubic je dva meseca prej, 30. julija 1936, opozoril Ministrstvo za vojsko in mornarico, da je veleposestvo ing. Antona Rudeža ml. združeno z realnim patronatom nad župnijama Sodražica in Loški Potok.⁵⁷ Ministrstvo je 13. novembra 1936 poveljstvu dravske divizije in dekanu Skubicu sporočilo,⁵⁸

da je kupljena posest prosta bremen, Rudežu pa, da mu je preostalo še dovolj nepremičnin, iz katerih bi lahko plačeval patronatne obveznosti.⁵⁹

Na prej omenjeno prošnjo župnijskega urada Sodražica, vloženo po škofijskem ordinariatu in po naročilu kraljevske banske uprave z dne 2. maja 1934, je na podlagi razglašala kočevskega sreskega načelstva z dne 1. februarja 1937 šele 13. februarja istega leta v Sodražici potekala konkurenčna obravnavo za izvedbo popravil na župnišču in nadarbinskem gospodarskem poslopju. Posredno je sprožila postopek, po katerem naj bi se Rudeži patronata znebili. Ing. Anton Rudež ml. je na njej celo izjavil, da ni nikakršen patron, zato tudi ni nameraval ničesar prispevati. Obravnavo je bila burna tudi zaradi pobude nasprotnika Cerkve in domače duhovščine Antona Lavrenčiča iz Sodražice, ki je bil brat liberalnega poslanca. Svoje somišljenike je na tiho pripeljal na obravnavo in jih naščuval zaradi poraza na občinskih volitvah. Pristaši Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) obravnave niso jemali za politično zadevo, zato se je, razen občinskih odbornikov in župnika, niso udeležili. Nazadnje so potrebnost popravil priznali vsi, a so nasprotniki pri volitvah v stavbni odbor imeli odločilno besedo in večino. Župnik ni videl možnosti, da bi z njimi lahko sodeloval. Ordinariat mu je svetoval priziv v primeru, če bi glasovali tudi ljudje brez glasovalne pravice. Glede patrona je izjavil, da je imetnik ribniškega gospostva vedno tudi patron sodraške župnije. Patron je nenazadnje leta 1903 prezentiral župnika Travnica, leta 1933 pa župnika Majdiča.

Sresko načelstvo v Kočevju je 12. marca 1937 na podlagi izida konkurenčne obravnave določilo obseg popravil na župnišču in gospodarskem poslopju v vrednosti 40.585 din in strošek postopka 500 din. Patron je bil dolžan kriti 20 % stroškov v znesku 6.553,50 din, ostali stroški pa so bili naloženi župniji Sodražica.

Popravilo nadarbinskega hleva je maja 1937 zastalo, ker se je patron Rudež pritožil na bansko upravo, kasneje pa se je pritožil tudi državni vojaški erar. Ko je Rudež prodal grad in del bližnjih zemljišč vojaškemu erarju, je menil, da poslednji več zavezanec patronatnih bremen. Morda je Rudež s svojim obnašanjem taktiziral, saj so v tistem času pričakovali, da bo sprejet konkordat med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem, v katerem je bila predvidena ukinitve patronatnih pravic in obveznosti, kar pa se ni zgodilo. Banska uprava je naposled 15. maja 1937 izdala odločbo, s katero je razveljavila odločbo sreskega načelstva v izreku, da je patron župnijske cer-

⁵³ NŠAL, Župnije, š. 303, Ordinariat dekret Starmanu, Ljubljana, 22. 2. 1933; Ordinariat banski upravi, Ljubljana, 20. 3. 1933.

⁵⁴ Ing. Anton Rudež ml. (Toni) se je rodil 9. decembra 1903. Gozdarstvo je študiral na Dunaju in v Zagrebu. Bil je veleposestnik in industrialec. Z bratom Petrom Markom je vodil podjetje Rudež ing. A. & M., lesna industrija in trgovina, Ribnica na Dolenjskem. Ustanovil ga je oče leta 1906, brata pa sta ga povečala leta 1934, ko so parno žago prestavili iz Jelenovega Žleba v Ribnico, v neposredno bližino železniške postaje. Žaga je imela parno lokomobilno, polnojarmenik, jarmenik, dve ameriški krožni žagi, 7 običajnih krožnih žag, parilnice, sušilnico in lastno elektriko. Letno je predelala 15.000 m³ lesa iz lastnih in ostalih okoliških gozdov. Skoraj celotno proizvodnjo je podjetje izvažalo v razne evropske države in v Severno Afriko. Imelo je okoli 70 stalnih uslužbencev in do 40 sezonskih delavcev in voznikov. Za potrebe veleposestva je zgradil gradič z upravnim poslopjem na Ugarju. Anton Rudež ml. se je 28. junija 1938 ustrelil zaradi depresije. Njegov sin edinec Jurij je bil rojen 13. novembra 1935, umrl pa je 5. aprila 1997 (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 379–380; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 634; Gradišnik, *Ribnica, veličina majhnosti*, str. 38–39; Rudež Kosler, *Dnevnik Olge Rudež Kosler*, str. 17–18).

⁵⁵ NŠAL, Župnije, š. 303, Ordinariat patronu Rudežu, Ljubljana, 11. 11. 1933; Patron Rudež ordinariatu, Ribnica, 19. 11. 1933; Ordinariat dekret Majdiču, Ljubljana, 31. 12. 1933; Župnik Majdič ordinariatu, Motnik, 17. 12. 1933; Banska uprava ordinariatu, Ljubljana, 1. 2. 1934.

⁵⁶ NŠAL, Župnije, š. 303, Župnijski urad ordinariatu, Sodražica, 24. 4. 1934; Ordinariat banski upravi, Ljubljana, 26. 4. 1934.

⁵⁷ NŠAL, Župnije, š. 303, Dekan Skubic Ministrstvu vojske in mornarice, Ribnica, 30. 7. 1936.

⁵⁸ »Komandantu Dravske divizijske oblasti. Vrača se ovaj akt molbom, da se župnom uredu u Ribnici saopšti, da su kupljene nekretnine od inžinjera g. Rudeža Antona iz Ribnice prenete na državu bez ikakvih tereta odnosno bez kakvih obaveza prodavčevih upisanih na ove nekretnine u pogledu patronata nad pomenitim župskim uredima. No napominje

se, da g. Rudež Anton ima još dosti nepokretnog imanja, te ima čim da jamči uredu za izpunjenje patronarskih obaveza. Po zapovesti Ministra zastupa Načelnika inžinjerski pukovnik [podpis].« NŠAL, Župnije, š. 303, Ministrstvo vojske in mornarice dekanu Skubicu, Beograd, 13. 11. 1936.

⁵⁹ NŠAL, Župnije, š. 303, Ordinariat sreskemu načelstvu, Ljubljana, 10. 11. 1939.

*Mnenje banske uprave škofijskemu ordinariatu 1938
(NŠAL, Župnije, š. 303, Banska uprava ordinariatu, Ljubljana, 1. 9. 1938).*

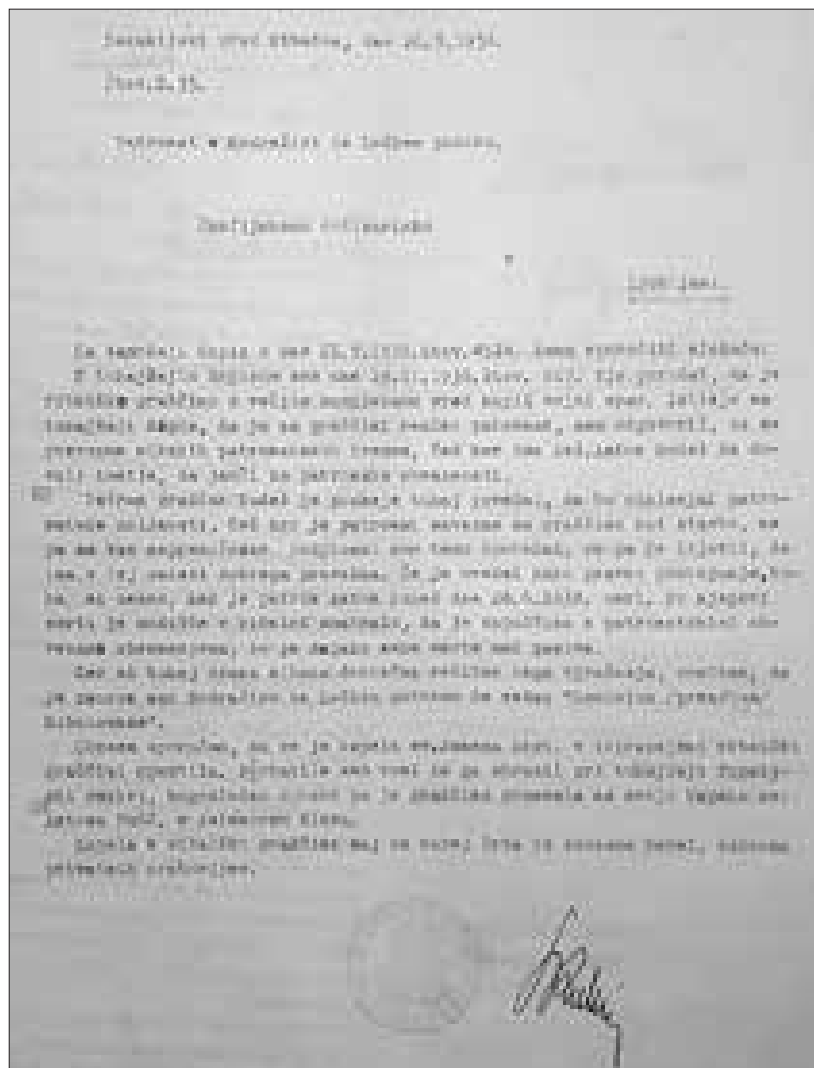
kve in nadarbine pritožitelj iz razloga, ker prvostopenjsko oblastvo za to ni bilo pristojno. Potrdilo pa je prvostopenjsko odločbo, kolikor je izrekala, da je patronat pri omenjeni župnijski cerkvi in nadarbini obstajal. S tem je zavrgla Rudeževo pritožbo, pa tudi pritožbo Ludovika Vesela iz Podklanca, ki je menil, da so ljudje v zadnjih 30-ih letih že dosti prispevali za pokopališče, cerkev, župnišče in šolo. Rudež je bil nazadnje pripravljen darovati prostovoljni prispevek, če bi se z župnijo pogodil za črtanje patronata, sresko načelstvo pa je ordinariatu svetovalo odkup patronatnih bremen.⁶⁰

⁶⁰ NŠAL, Župnije, š. 303, Župnijski urad ordinariatu, Sodražica, 14. 2. 1937; Ordinariat župnijskemu uradu, Ljubljana, 16. 2. 1937 in 16. 3. 1937; Župnijski urad ordinariatu, Sodražica, 4. 5. 1937; Banska uprava župnijskemu uradu, Ljubljana, 15. 5. 1937; Sresko načelstvo zapisnik Rudež, Ribnica, 2. 6. 1937; Ordinariat banski upravi, Ljubljana, 18. 6. 1937; Župnijski urad ordinariatu, Sodražica, 22. 6. 1937.

21. julija 1937 se je župnik Majdič pogovarjal s patronom Rudežem. Ta mu je dejal, da se načelno ne priznava za patrona, ker je prodal svoj grad vojaškemu erarju, torej bi bil kvečjemu sopatron. Pripravljen je bil dati vsoto, ki bi jo sam določil. O patronatnih obveznostih niso hotele slišati ničesar tudi vojaške oblasti, saj so nepremičnine od Rudeža kupile brez bremen. Zaradi zapletenega položaja se popravila na gospodarskem posloplju konec junija sploh niso začela, zato je bil župnik zaskrbljen, kam bo spravil posušeno seno. Problematika je župnika Majdiča zelo obremenjevala, zato ni čudno, da je bil 11. decembra 1937 odpeljan na zdravljenje v ljubljansko Leonišče.⁶¹

Zaradi tožbe državnega erarja Kraljevine Jugoslavije je upravno sodišče v Celju z razsodbo

⁶¹ NŠAL, Župnije, š. 303, Župnijski urad ordinariatu, Sodražica, 12. 12. 1937.

*Pojasnilo dekana Skubica škofijskemu ordnariatu 1938
(NŠAL, Župnije, š. 303, Dekanijski urad ordinariau, Ribnica, 26. 9. 1938).*

27. decembra 1937 razveljavilo odločbo banske uprave zaradi pomanjkljivega postopka. Banska uprava je nato s svojo rešitvijo 30. avgusta 1938 razveljavila zgoraj navedeno prvostopenjsko odločbo iz istega razloga in predmet vrnila prvostopenjskemu sreskemu oblastvu v ponovno postopanje in odločanje. Pri prvi konkurenčni obravnavi namreč ni dala možnosti vojaški upravi, da oživi svoje pravice in zaščiti svoje pravne koristi kot konkurenčni zavezanec, saj je z nakupom gradu in 17 ha 60 a zemljišč patronat postal sporen.⁶²

Banska uprava je 1. septembra 1938 ordinariatu predlagala, da bi se patronata »ribniške graščine« (gospodstva) nad župnijama Sodražica in Loški Potok ukinila z odkupom. Patronatno razmerje namreč ni več odgovarjalo sodobnim načelom cerkvenega in

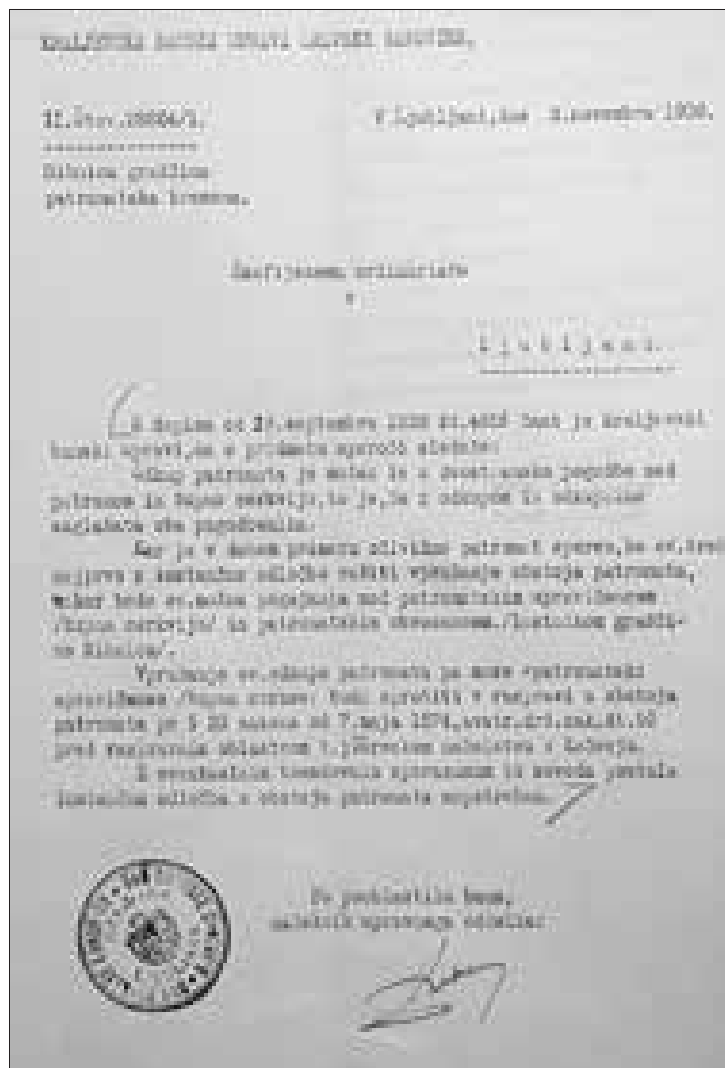
javnega prava. Tudi zakon o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih je predvideval ukinitvev patronatnih razmerij.⁶³

3. novembra 1938 je banska uprava ordinariatu sporočila, da je odkup patronata možen le z dvostransko pogodbo med patronom in župnijsko cerkvijo, če s tem soglašata oba pogodbenika. Spornost obstoja patronata je bilo potrebno rešiti z instančno odločbo, nakar bi bila možna pogajanja med patronatnim upravičencem in patronatnim zavezancem. Vprašanje odkupa patronata bi lahko patronatni upravičenec sprožil v razpravi o obstoju patronata po zakonodaji iz leta 1874 pred kočevskim sreskim načelstvom.⁶⁴

⁶² NŠAL, Župnije, š. 303, Sresko načelstvo odločba, Kočevje, 2. 1. 1940.

⁶³ NŠAL, Župnije, š. 303, Banska uprava ordinariatu, Ljubljana, 1. 9. 1938.

⁶⁴ NŠAL, Župnije, š. 303, Banska uprava ordinariatu, Ljubljana, 3. 11. 1938.

*Sporočilo banske uprave škofijskemu ordinariatu 1938
(NŠAL, Župnije, š. 303, Banska uprava ordinariatu, Ljubljana, 3. 11. 1938).*

Zadeva s priznanjem ali pa odkupom patronata se je še naprej vlekla, medtem pa je 28. junija 1938 ing. Anton Rudež ml. napravil samomor. Do konca je trdil, da je patronat vezan na grad, ki ga je prodal, in ne na zemljišča, ki jih je še obdržal. Po Skubičevem mnenju naj bi okrajno sodišče v Ribnici priznalo obremenitev Rudeževe zapuščine s patronatnim bremenom ok. 20.000 din.⁶⁵

Sresko načelstvo je 14. oktobra 1939 ponovilo konkurenčno obravnavo v Sodražici. Zastopnik državnega erarja in zastopnik mladoletnega Jurija Rudeža sta vsak s svojo argumentacijo zanikala obstoj patronata, »ker ni bilo ustanovne listine«, kar pa ni bilo res. Zagovarjala sta naslednje mnenje. Če je prej obstajalo patronatno razmerje, ki je bilo zvezano z zemljiškim gospostvom, je bilo razrešeno leta 1848.

Da patronat ni obstajal, naj bi bilo razvidno tudi iz tega, da župnija Sodražica ob smrti ing. Antona Rudeža ml. ni odredila zvonjenja in sodelovanja pri pogrebem sprevodu, poleg tega pa ni bilo dokazano 40-letno priposestvovanje. Od škofijskega ordinariata posredovanih listin zastopnika nista priznavala za ustanovne listine.

Zastopnik državnega erarja je pri razpravi navedel, da je državni sklad leta 1936 kupil od pokojnega ing. Rudeža grad v Ribnici s približno 17 ha zemljišč. Niti ob sklenitvi pogodbe, niti kdaj pozneje, ni bila vojaška uprava kot kupec bodisi obveščena od prodajalca, bodisi od cerkvenih oblasti, da na kupljenih nepremičninah obstaja patronat in da ima vojaška uprava pravice in dolžnosti patrona. V kupni pogodbi je bilo izrecno navedeno, da se kupljene nepremičnine prenašajo proste vseh bremen. Iz zemljiške knjige obstoj patronata res ni bil razviden, Skubičevo opozorilo ministrstvu pa je zastopnik zamočlal.

⁶⁵ NŠAL, Župnije, š. 303, Dekanijski urad ordinariatu, Ribnica, 26. 9. 1938.

Iz okoliščin, da je patron veleposestvo ribniškega gradu in ne vsakokratni lastnik gradu, naj bi bilo razvidno, da je šlo za realni patronat. Nesmiselno bi bilo tudi, da bi se kdorkoli obvezal vršiti patronatne dolžnosti zgolj kot lastnik gradu in ne tudi pripadajoče posesti. Pogodbe, ki so se sklepale z državnim skladom, so bile vezane na formalne predpise, zato državni sklad ni mogel prevzeti dolžnosti, ki v pogodbi niso bile izrecno navedene. Vojaška uprava ni niti pogodbeno, niti molče prevzela nase nikakršnih dolžnosti, razen kupnine, ki jo je plačala.

Zastopnik mladoletnega Jurija Rudeža je ugovarjal in zatrjeval, da tudi v primeru obstoja patronata dediča ne zadevajo obveznosti, ker je s kupno pogodbo njegov oče prodal grad z zemljišči vojaški upravi za 1.738.590 din, skupna vrednost celotnega posestva pa je bila nekaj let prej ocenjena na 2.400.000 din. Patronatne dolžnosti in pravice so bile po mnenju Rudeževega zastopnika združene z lastništvom gradu, kar naj bi izhajalo iz tega, da je bil patronat združen z gosposko ribniške doline, kar pa je bilo leta 1848 odpravljeno. Omenjenega leta je grajska posest obsegala 4.000 ha, na začetku 20. stoletja se je skrčila na 1.900 ha, pri prodaji gradu in dela zemljišč vojaški upravi leta 1936 pa je obsegala le še 1.000 ha. Patronatne dolžnosti in pravice se niso obdržale pri tistih veleposestnikih, ki so zemljišča pridobili. Če je obstajal patronat, je bil realen v toliko, da je bil vedno zvezan le s posestvom gradu samega in ne z rodbino. To naj bi bilo razvidno iz tega, da so patronat zemljiške gosposke izvajali prejšnji lastniki gradu grofje Kobenzli pred letom 1810. Zaradi navedenega naj bi patronatne dolžnosti in pravice s prej navedeno pogodbo prešle na vojaško upravo, tudi če v pogodbi niso bile posebej omenjene.

Do tovrstnega argumentiranja upravna oblast (sresko načelstvo) kot nepristojna ni mogla zavzeti stališča. Interpretacije je navedla zaradi osvetlitve problematike. Stranki sta skušali dokazati, da patronat nad cerkvijo in župnijo v Sodražici ni obstajal, ker so manjkale ustanovne listine. Tej argumentaciji je sodraški župnik Majdič ugovarjal, češ da mu je ribniški dekan Anton Skubic potrdil, da je on sam videl pri župniku Travnu ustanovno listino.⁶⁶ Majdič je tudi izjavil, da je ing. Anton Rudež ml. užival patronatne pravice do svoje smrti in da je med drugim prezentiral tudi njega. Leta 1908 je njegov oče prispeval tudi zahtevano zakonito patronsko tangento za popravila župnišča.⁶⁷

Ordinariat je 10. novembra 1939 sreskemu načelstvu pojasnjeval, da je bil realni patronat v preteklosti običajno vezan na gospostvo (nem. Herrschaft, lat. praedium, dominium) in ne na vsakokratnega lastnika gradu. Gospostvo Ribnica je bilo patron obeh

župnij, saj do leta 1936 o tem ni nihče dvomil, gospostvo pa je tudi izvrševalo patronatne pravice in dolžnosti. Ministrstvo je bilo o patronatnih bremenih obveščeno dva meseca pred prodajo ribniškega gradu in zemljišč. Patronatne dolžnosti res niso bile vpisane v zemljiško knjigo, veljale pa so kljub temu, saj so bile javnopravne dolžnosti in se podobno kot davki in bera niso vknjiževale. Če bi se upoštevalo mnenje Ministrstva za vojsko in mornarico, bi moral bremena nositi Rudežev dedič, sicer bi bilo so-patron tudi ministrstvo in bi moralo nositi sorazmerna bremena. Dejstvo, da ing. Antonu Rudežu ml. ob smrti ni zvonilo v Sodražici in da sodraški župnik ni sodeloval na pogrebu, na zadevo ni moglo vplivati.

Glede dileme, ali je patronat obstajal samo nad cerkvijo ali tudi nad župniščem, so bili na škofiji jasni. Rudež je namreč trdil, da je bilo sodraško župnišče po videzu novejšega datuma. Z ozirom na vpliv, ki so ga patroni imeli v 18. stoletju, ni dvoma, da je takratni patron Kobenzl sodraškemu vikarju takrat pomagal postaviti hišo. Patron Rudež je tudi leta 1908 prispeval za kritje stroškov pri popravilu župnišča.⁶⁸

Na podlagi izida konkurenčne obravnave ter zakonodaje in zaslišanja škofijskega ordinariata je sresko načelstvo z odločbo, izdano 2. januarja 1940, odločilo, »da patronat pri cerkvi in župniji Sodražica obstaja, glede določitve subjekta patronata pa se stranke napotijo na redno civilno pravdo«. Zavrnilo je tudi ugovora zastopnika mladoletnega Jurija Rudeža in zastopnika državnega erarja.

Obremenitev patrona je imela osnovo v § 8 zakona z dne 20. julija 1863. Naložitev plačila ostalih stroškov je bila utemeljena na predpisu § 11 istega zakona in § 36 zakona z dne 7. maja 1874, ker se je ugotovilo, da v predmetni zadevi poleg patrona ni drugih dejavnikov, ki bi bili po pogodbi, ustanovi ali kakem drugem pravnem naslovu dolžni prispevati k stroškom. K plačilu se ni moglo pritegniti cerkveno premoženje, nadarbinar (župnik) pa je prejel dopolnilo h kongru in ni bil zavezan nositi stroškov.

Sresko načelstvo je naposled določilo še obseg popravil (gnojišče, svinjaki, gnojna jama, stranišča, ograja, ostrejša na gospodarskih poslopih in njihovo prekritje, pleskanje oken, tri nove peči, preložitev štedilnika in krušne peči) v skupni vrednosti 41.159 din. Patron naj bi nosil 20 % stroškov, ostale pa župnija. Vodstvo nad deli je prevzel stavbni odbor, ki so ga sestavljali Franc Majdič, Rudolf Lovšin, Anton Lovrenčič st., Jože Pšenica in Ivan Kovačič.⁶⁹

Ordinariat je 13. junija 1940 župniku Majdiču posredoval mnenje za kočevsko sresko načelstvo, v

⁶⁶ Prepise ustanovnih listin hrani tudi NŠAL.

⁶⁷ NŠAL, Župnije, š. 303, Sresko načelstvo odločba, Kočevje, 2. 1. 1940.

⁶⁸ NŠAL, Župnije, š. 303, Ordinariat sreskemu načelstvu, Ljubljana, 10. 11. 1939.

⁶⁹ NŠAL, Župnije, š. 303, Sresko načelstvo odločba, Kočevje, 2. 1. 1940.

katerem je ponovno poudaril dejstva, da je ribniško gospostvo nedvomno patron sodraške župnije.⁷⁰

Zadeva s patronatom in obnovo poslopij je župnika Majdiča zaposlovala celotno poletje 1940. V tistem času je ordinariat z reševanjem podobnih zadev imel izkušnje tudi drugje, saj je bilo tudi škofijsko gornjegrajsko gospostvo patron številnim župnijam na Štajerskem. Škofijska patronatna bremena so se odkupovala po 20.000 din na župnijo, deloma v gotovini, deloma v gozdu. Na podlagi agrarne reforme za veleposestva je v letih 1937–1939 prišlo do odkupa patronatnih bremen kneza Auersperga na Kočevskem. Za odškodnino je posamezni župniji namenil 8–10 ha gozda.⁷¹ Patronatnih pravic in bremen nad župnijo Polšnik se je leta 1940 z odkupom želel rešiti tudi zadnji lastnik gospostva Grmače Richard baron Apfaltrern, kar pa mu zaradi okupacije ni uspelo.⁷² Epiloga morebitnega odkupa Rudeževega patronata prav tako ni bilo zaradi začetka vojne.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
Župnije, š. 302 in 303, Sodražica.

ZASEBNI VIRI

OA Ambrožič – Osebni arhiv Ambrožič
Terenski zapiski zvonov, zv. 2.

LITERATURA

Ambrožič, Matjazh: Ustanovitve zasebnih kanonikatov ljubljanskega stolnega kapitlja. *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani 1707* (ur. Metod Benedik). Ljubljana: Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkev pri Teološki fakulteti, Društvo Mohorjeva družba, 2008, str. 48–84.

Ambrožič, Matjazh: Patronatne pravice in obveznosti gospostva Grmače. *Kronika* 59, 2011, str. 525–546.

Corpus Iuris Canonici. Romae, 1917.

Enchiridion dei Concordati. Due secoli di storia dei rapporti Chiesa-stato (ur. Erminio Lora). Bologna: Edizioni Dehoniane, 2003.

Gradišnik, Marina: *Ribnica, veličina majhnosti: ribniška zgodovina od prazgodovinske naselbine pri Zlebiču do devetdesetih let prejšnjega stoletja*. Ribnica: Muzej Ribnica, 2007.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine, 1937.
Kušej, Rado: *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Ljubljana: Založba juridične fakultete, 1927.

Letopis Cerkev na Slovenskem. Ljubljana: Nadškofija Ljubljana, 2000.

Rudež Kosler, Olga: *Dnevnik Olge Rudež Kosler. Utrinki iz slovenske zgodovine*. Ribnica: samozaložba (Katja Zorc Kobi in Jurij Rudež), 2001.

Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Volčjak, Jure: *Goriška nadškofija na Kranjskem v času apostolskega vikarja in prvega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa (1750–1774)*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2017 (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 39).

Wahrmund, Ludwig: *Das Kirchenpatronatrecht und seine Entwicklung in Oesterreich*. Bd. II. Wien: s. n., 1896.

S U M M A R Y

Lords of the Ribnica manor Anton Rudež Sr. and Anton Rudež Jr. as the last patrons of the parish of Sodražica

The founding of the parish vicariate of Sodražica in 1753 led to the formation of a new pastoral institution which did not inherit the same patron as its home parish of Ribnica. Rather, the patronage was newly granted to the then owners of the Ribnica seigniorium – the Counts of Konbenzl.

According to the preserved archival documentation, the duties and rights of patronage following the purchase of the seigniorium in 1810 were also more or less diligently performed by the new owners, the Rudež family. This is most evident from the calls for the patron's presentation of the new vicar or, rather, parish priest. The large estate pertaining to the castle in Ribnica held patronage of the parishes of Sodražica and Loški Potok. The owners acknowledged this and enjoyed their patronage rights.

The exercise of these rights, however, became a point of dispute in 1936, when the last patron, engineer Anton Rudež Jr., no longer wanted to be a patron, having sold the Ribnica manor and a few nearby land plots to the military treasury. Nevertheless, in 1937, the Kočevje district authorities determined the scope of restoration works on the parish

⁷⁰ NŠAL, Župnije, š. 303, Ordinariat župnijskemu uradu, Ljubljana, 13. 6. 1940.

⁷¹ NŠAL, Župnije, š. 303, Župnijski urad ordinariatu, Sodražica, 25. 6. 1940; Ordinariat župnijskemu uradu, Ljubljana, 27. 6. 1940.

⁷² Ambrožič, Patronatne pravice, str. 528.

house and the agricultural building, based on the findings of competition proceedings. The patron was obliged to cover 20% of the expenses and the rest was imposed on the parish of Sodražica. The planned restoration works were then delayed due to patron Rudež's appeal to the Banovina administration and later the state military treasury filed complaints to interim rulings. Anton Rudež committed suicide in 1938, before the court proceedings were completed.

In line with the provision no. 33/1 of the act of 7 May 1874, the administrative authority only passed a decision regarding the existence of patronage, the dispute over which was decided by the regular court, in accordance with Paragraph 2 of the same provision. Two parties that were considered for (co)patronage under given circumstances mostly presented in the proceedings their claims and statements relating to the dispute over patronage. The latter was tied to *praedium* – the large estate of the former Ribnica seignory rather than the castle as a building.

The subject of the ruling was therefore how much consideration as co-patrons might also be given to parties other than Rudež who, in one way or another, acquired parts of the large estate.

Based on the outcome of the competition proceedings (1939) concerning the renovation of the parish house and the agricultural building, as well as legislation and the hearing of the diocesan ordinariate, the district authorities passed a decision in 1940 »acknowledging the existence of patronage over the church and parish house in Sodražica and instructed the parties in dispute to settle the subject of patronage by launching regular civil proceedings«. The court rejected the objections raised by the representative of the then minor Jurij Rudež and the representative of the state military treasury. The district authorities ultimately determined the scope of restoration works. The legal dispute never reached a closing epilogue due to the onset of the Second World War.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 330.341.424(497.434Ribnica)"18/19"

Prejeto: 31. 8. 2018

Marina Gradišnikmag., višja kustosinja, Muzej Ribnica, Cesta na Ugar 6, SI-1310 Ribnica
E-pošta: marina.gradisnik@guest.arnes.si

Gospodarska slika Ribnice od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne

IZVLEČEK

Prispevek osvetljuje čas, v katerem sta obrtnike zaznamovala dokončen premik od klasične cehovske ureditve k obrtni svobodi in pospešena industrializacija. Ribnica kot pomembno obrtniško središče ni mogla ubežati spremembam, ki so jih te novosti prinašale. Čas gospodarskega napredka je v Ribnico na začetku 20. stoletja pripeljal parne stroje, ki so napovedali novo »industrijsko dobo«. V tem času so nastala tudi prva podjetja, ki so največji razcvet doživela v času med svetovnima vojnama. Napredek, ki se je dogajal z bliskovito hitrostjo, je spreminjal potrebe prebivalcev, zato lahko v tem času opazimo počasno izginjanje določenih obrti (krznarstvo, irharstvo, usnjarstvo), vzporedno pa pojav novih (mehanikarstvo, električarstvo, fotografski studio), ki so sledile potrebam modernih časov.

KLJUČNE BESEDE

Ribnica, obrtniki, obrtna združenja, 19. stoletje, 20. stoletje, industrializacija

ABSTRACT

RIBNICA'S ECONOMIC SITUATION FROM THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY TO THE SECOND WORLD WAR

The article sheds light on the time marked by accelerated industrialisation, in which craftsmen made a definitive break from the classical system of guilds and a step towards freedom of trade. The changes entailed by these novelties also inevitably affected Ribnica as an important craft centre. The economic progress in the early twentieth century introduced to Ribnica steam engines that heralded the coming of a new »industrial era«. This time also witnessed the establishment of the first enterprises, which experienced their biggest boom between the two world war wars. Swift progress changed the needs of the inhabitants and resulted in the gradual dying out of certain industries (fur, wash leather and leather trade) while at the same time also leading to the emergence of new ones (mechanics, electricity, photographic studio) that were better suited to the demands of modern times.

KEY WORDS

Ribnica, craftsmen, craft guilds, nineteenth century, twentieth century, industrialisation

Uvod

Ko govorimo o gospodarstvu v Ribnici, večinoma najprej pomislimo na ribniško rokodelstvo – suho robo in lončarstvo. Te obrti, ki so ime Ribnice ponesele v svet, so bile značilne predvsem za podeželje, medtem ko jih v središču doline, v ribniškem trgu, skoraj ne zasledimo. V trgu je sicer bila prisotna prodaja izdelkov iz lesa tako v obliki krošnjarenja kot v obliki klasične distribucije izdelkov, kar zasledimo na popisnih listih – poleg oznake obrti trgovina oziroma poleg obrti trgovina z lesom. V prispevku so predstavljene obrti, ki so bile v tem času prisotne v Ribnici, in nekateri nosilci teh dejavnosti. Sezname niso popolni, ker so nepopolni tudi ohranjeni registri, vendar se z zbranimi podatki zagotovo približamo realnemu gospodarskemu utripu Ribnice.

V uvodnem delu prispevka so predstavljeni gospodarski pogoji v obravnavanem obdobju v monarhiji (od leta 1867 Avstro-Ogrski) in Kraljevini SHS (od leta 1929 Kraljevini Jugoslaviji), katerih del je bila tudi Ribnica, zato so njihovi ukrepi še kako narokovali gospodarski razvoj Ribnice.

Ribnica je v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja doživela vrsto upravnih in gospodarskih sprememb. V tem času se je kljub izseljeniški mrzlici število prebivalstva in hiš nenehno povečevalo. Konec 19. stoletja je v Ribnico prišla telegrafska postaja, uredili so vodovod, kanalizacijo in elektrifikacijo ter vzpostavili železniško povezavo, sledila pa je tudi ostala modernizacija.

Za utrip kraja je skrbelo pestro društveno in s tem povezano družabno življenje. Ribnica se je vedno bolj odpirala navzven in se predstavljala kot priljubljen turistični kraj. Upravičevala je svoj status trga kot pomembnega zbirališča in središča, za katero je bil značilen povečan pretok informacij in storitev. Vendar ob tem ne smemo pozabiti, da še vedno govorimo predvsem o agrarnem območju, kjer je večina obrtnikov še vedno imela kmetijo in vsaj kakšno glavo živine. Prebivalci središča so res prevzemali meščanske vzorce, a to meščanstvo je bilo še vedno v tesni povezavi z zemljo.

Z uvajanjem novih upravnih sprememb in modernizacije se je povečevalo število državnih uslužbencev (zdravnikov, notarjev, sodnikov, učiteljev, železniških uslužbencev idr.), vendar je Ribnica ostajala predvsem pomembno obrtniško središče, ki je zadovoljevalo potrebe prebivalcev središča in okolice. Čas gospodarskega napredka pa je v Ribnico na začetku 20. stoletja pripeljal tudi zametke prvih podjetij, ki so predvsem v času med svetovnima vojnama v celoti razvila svoj potencial.¹

Obrtna svoboda – nove priložnosti in pasti

Obrtna svoboda

Prelom v gospodarstvu sta sredi 19. stoletja povzročila leta 1848 izdani zakon o zemljiški odvezi in njegova izvedba v petdesetih letih ter obrtni zakon, sprejet leta 1859. Čeprav je bila cehovska ureditev uradno ukinjena na začetku 19. stoletja, je ostala neformalno v veljavi vse do sprejetja obrtnega zakona. Zagovorniki cehov so razumeli, da sodobna družba prinaša spremembe in da cehovska ureditev v njej ne bo preživela, vendar so se obrtne svobode bali, saj so menili, da bo prinesla preveč obrtnikov in premalo strank, kar bi posledično pomenilo premalo dohodka. Z obrtnim zakonom je bila dokončno uveljavljena obrtna svoboda. Obrtnik je lahko postal vsak, ki je sam upravljal svoje premoženje in še ni bil kaznovan. Zadoščala je le prijava, ki jo je vložil pri upravni oblasti, ne da bi moral izpolnjevati kakršne koli pogoje. To so bile tako imenovane »proste obrti«. Z zakonom so bile uvedene tudi obrti druge vrste – koncesionirane obrti, za katere je bilo treba dobiti oblastveno dovoljenje – koncesijo ali izkaz o usposobljenosti.²

Število registriranih obrtnikov je po letu 1860 zelo naraslo, vendar so številni kmalu propadli. Večja ponudba na trgu in s tem večja konkurenca sta obrtnike stiskali v kot, zato so začeli že kmalu pripravljati spremembo zakonodaje. Poskušali so doseči, da bi obrt lahko opravljal le tisti, ki se je za to izučil in ima izkaz o strokovni usposobljenosti oziroma izkaz o izučenosti.³

Leta 1883 so obrtniki dosegli, da je bila med že uveljavljene obrti uvedena tretja vrsta obrti – rokodelstvo. Posebnost te kategorije je bila, da za izvajanje obrti ni bila dovolj le prijava, temveč tudi izkaz kvalifikacije.⁴ Dokaz o usposobljenosti je bil uspešno opravljen mojstrski izpit, ki je obsegal preverjanje praktičnega in strokovno-teoretičnega znanja.⁵

Spremembe v obrtni zakonodaji je prinesla tudi novela zakona o spremembah in dopolnitvah obrtnega reda iz 5. februarja 1907. To je bila zadnja večja sprememba v staroavstrijski obrtni zakonodaji, ki je ostala v veljavi tudi v novi jugoslovanski državi, in sicer vse do leta 1931, ko je bil sprejet *Zakon o obrtih*.⁶

² Pančur, *Obrtna svoboda*, str. 37.

³ Prav tam, str. 38.

⁴ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 479.

⁵ *Obrtnik*. 1. 10. 1883, str. 50–52.

⁶ Počivavšek, *EN GROS*, str. 24–36. Leta 1931 je bil z novim zakonom ukinjen tudi t. i. krošnjarski patent, ki je bil v takšni obliki v veljavi od leta 1852, ko ga je potrdil cesar Franc Jožef: ... Kočevarjem, Poljancem in Ribničanom je bilo dovoljeno, da prodajajo ostrige, laško olje, rožiče, citrone, datlje, vino iz Drage, fige, granatna jabolka, lešnike, kapre, kostanj, limone, lovorjeve liste, mandlje, školjke, pomaranče, riž, sardele, želve, grozdje, cibebe in drugo blago, s katerim so smeli trgovati že dotlej (Šega, *Način življenja*, str. 42).

¹ Gradišnik, *Ribniški trg*, str. 8–13.

Vsi ti ukrepi in vpliv industrializacije so pripomogli k transformaciji gospodarstva iz agrarnega v neagrarno, v industrijo, obrt in promet z intenzivnejšo industrializacijo, pa tudi k živahnemu ustanavljanju novih industrijskih obratov oziroma širjenju in posodabljanju obrtnih delavnic.⁷

V drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja je bilo največ sprememb na področju gospodarskega razvoja. Jože Šorn umešča obdobje dokončnega oblikovanja meščanske kapitalistične družbe na Slovenskem v čas med letom 1870 in prvo svetovno vojno.⁸

Ne glede na to, da je bila industrializacija dežele v porastu, je imela tradicionalna obrt še vedno velik pomen, in to celo v industrijsko razvitih avstrijskih deželah. Obrtniki so se pogosto pritoževali nad slabšimi pogoji, ki jih imajo v primerjavi z industrijo, vendar jim po prepričanju Andreja Pančurja ni šlo tako slabo. Seveda so bile nekatere panoge v resni krizi, določene obrti so zaradi razvoja industrije propadle, tiste, ki se jim je uspelo prilagoditi spremembam, pa so celo prosperirale.⁹

Delovni čas

V predindustrijski dobi ni obstajala izrazita delitev med delom in prostim časom. Vsak posameznik je sam določal, kdaj bo delal in kdaj počival. To je pomenilo v povprečju daljši, a tudi bolj fleksibilen in manj intenziven delovnik. Obrtnik je npr. lahko zaprl svoj obrat zaradi dela na polju (košnja, pobiranje pridelka idr.) ali oblike spontane družabnosti.¹⁰ Praviloma je delovni teden trajal od ponedeljka do sobote, pri nekaterih obrtneh vse dni v tednu. Delati so začeli ob 6. ali 7. uri zjutraj in zaključevali med 16. in 18. uro. Nekateri obrtniki, kot so peki, mesarji in gostilničarji, so lokale odpirali že ob 4. ali 5. zjutraj.¹¹ O nedeljskem počitku ni bilo dosti govora, razen v okviru Čerkve, ki je na to opozarjala predvsem iz religioznih razlogov. Med obrtniki pa je na splošno veljalo prepričanje, da se je treba odzvati takrat, ko se pokaže priložnost za zaslužek. Prve zahteve po nedeljskem počitku so se pojavile šele leta 1895, ko so trgovcem zaradi potrebnega nedeljskega počitka prepovedali prodajanje v trgovinah in uvedli obvezen nedeljski počitek med 12. in 17. uro. S kasnejšimi predpisi se je delo ob nedeljah vedno bolj omejevalo, vendar so na podeželju trgovine praviloma ostajale odprte, saj so ljudje pogosto prav nedelje izkoristili za nakupe. Za posamezne nedelje (božič, žeganje ipd.) pa je bilo nedeljsko delo dovoljeno celo do osem ur.¹²

Za druge obrtnike v trgu so veljale druge posebne določbe, ki niso bile vezane na trgovsko dejavnost.

Poleg pekov, ki so pekli ponoči, so zgodaj zjutraj začeli delati mesarji, ki so se pripravljali mesa lotili ob štirih zjutraj, in gostilničarji, ki so že zgodaj kuhali obroke. Med zgodnejšimi so bili tudi kovači, ki so začeli ob 6. uri in delali do 18. ali 19. ure zvečer, včasih pa tudi dolgo v noč.¹³ Večinoma so upoštevali delovni čas, vendar se je ta tudi podaljšal, kadar je bilo treba delo dokončati. Pogosto pred cerkvenimi prazniki, prvim obhajilom, birmo, porokami ipd. so šivilje, krojači in čevljarji delali, dokler ni bilo delo opravljeno. Gostilne so bile praviloma odprte do 22. ure.

Zaposleni in njihova zaščita

Z razvojem gospodarstva se je povečalo število zaposlenih v neagrarni proizvodnji, zato so vedno več skrbi namenjali njihovi zaščiti. Urediti je bilo treba predvsem nezgodno in bolniško zavarovanje zaposlenih. Bolniška blagajna je bila uvedena že z zakonom leta 1883. Delovala naj bi pod okriljem obrtnih združenj, vendar ni mogla zaživeti, ker tudi ustanavljanje združenj ni potekalo v skladu z zakonom.¹⁴ Prvi uredbi, ki sta dejansko urejali to problematiko, sta iz let 1887 in 1888. Nezgodno zavarovanje je bilo načeloma obvezno, toda obveznost ni veljala v vseh obrtnih podjetjih. Bolniško zavarovanje je bilo prisilno za vsa obrtna podjetja, obsegalo pa je samo podporo bolnikom in porodnicam ter izplačilo pogrebne. ¹⁵ Organizacija in izvedba teh novosti v praksi podjetnikom ni vselej ustrezala in tudi na ribniškem območju ni bilo nič drugače. Okrajno glavarstvo Kočevje je poslalo zahtevek, da obrtniki za svoje delavce prispevajo denar v skupno okrajno blagajno. Na ta dopis so ribniški obrtniki, združeni v pripravljani odbor obrtne zadruge, odgovorili, da bodo zavarovanje delavcev sami uredili v okviru obrtne zadruge, ki jo ustanovljajo.¹⁶ Prav ustanavljanje različnih stanovskih združenj naj bi vodilo do večje preglednosti in boljšega informiranja obrtnikov v zvezi s postopki, ki so se uvajali. Združenja naj bi skrbela za denarne fondse za delavce, ki bi zboleli ali bi bili zaradi poškodb na delu nezmožni za nadaljnje delo.¹⁷

Celovitejše socialne smernice za zaščito delavcev je sprejel zakon leta 1922. Z njim je bilo poleg že

¹³ Počkar, *Dve gasi*, str. 116.

¹⁴ »V bolniško blagajnico plačevati morajo vsi mojstri in vsi pomočniki tistih mojstrov, ki spadajo k zadrugam, izmuzeni so le vajenci. Donesek kojega plačevati mora mojster za vsakega od svojih pomočnikov iz lasnega, ne sme biti višji, kakor polovica onega doneska, kojega bode plačeval pomočnik. Donesek pomočnika ne sme presegati 3% zasluženih goldinarjev. Blagajna mora bolnim udom izplačevati vsaj polovico dnevnega zaslužka. Plačevati se ima v slučajih daljše bolezni vsaj do trinajstega tedna. Mojstri morajo odpadle doneske pomočnikov, od zaslužka utergati in v blagajno vplačevati, od tistega dne, ko sprejmejo pomočnika v delo« (Obrtnik, 1. 10. 1993, str. 50–52).

¹⁵ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 500.

¹⁶ ZAL, SI ZAL RIB / 0002 Občina Ribnica, a. e. 1325.

¹⁷ Počivavšek, *EN GROS*, str. 28–30.

⁷ Slovenska novejša zgodovina, str. 78.

⁸ Šorn, *Začetki industrije*, str. 10.

⁹ Pančur, *Obrtna svoboda*, str. 23–42.

¹⁰ Sieder, *Socialna zgodovina*, str. 99.

¹¹ Počkar, *Dve gasi*, str. 116.

¹² Počivavšek, *EN GROS*, str. 337.

prej znanega nezgodnega in bolniškega zavarovanja uvedeno še zavarovanje za onemoglost, starost in smrt. Številni socialni ukrepi v smislu zaščite delavca, uvedeni v dvajsetih letih 20. stoletja, so bili posledica revolucionarnih gibanj v povojnih letih.¹⁸

Verjetno lahko povojnemu času pripišemo tudi prvo znano delavsko stavko v Ribniški dolini, ki je potekala v ribniški opekarni. Delavci so se uprli zaradi neenakosti plačila in pogojev dela med delavci slovenske in italijanske narodnosti. Delavci so se združili, ustanovili sindikat in začeli stavkati. Bili so uspešni.¹⁹

Leta 1922 je bil sprejet zakon o zaščiti delavcev, ki je urejanje delovnih razmerij predvidel v sklopu individualnih in kolektivnih pogodb. Delovni čas v trgovini in obrti pa je bil na novo urejen leta 1929.²⁰

Ravno z namenom urejanja razmer delavcev je bila leta 1936 ustanovljena Podružnica Narodne strokovne zveze v Ribnici, ki je morala »skrbeti za ureditev službenega in delovnega razmerja, časa in mezde; sodelovati pri sklepanju delovnih pogodb med delavci in delodajalci in njihov izpopolnjevanje ter varovati kulturne in socialne interese svojih članov.«²¹ Svojim članom je zveza nudila brezplačno pravno pomoč v primeru sporov, nastalih v delovnem razmerju. Dedicem umrlega člana je plačala pogrebščino.

Oblike obrtnih združenj v Ribnici

Trgovske in obrtne zbornice je v Avstriji urejal zakon iz leta 1850. Poleg osnovne naloge zagotavljanja interesov svojih članov so imele tudi politično vlogo. Njihovi predstavniki so imeli mesto v državnem zboru in deželnih zborih.²² Trgovinska in obrtna zbornica za Kranjsko je bila ustanovljena 12. januarja 1851. Sestavljala jo je 15 članov (8 iz trgovine in 7 iz obrti). Njena naloga je bila pospeševanje trgovine, obrti in industrije, koordinacija povezovanja gospodarskih podjetij ter vključevanje avstrijskega gospodarstva v evropske in svetovne gospodarske tokove. Pomembno delo je opravila na področju organiziranja trgovskega in obrtnega šolstva ter pri ustanavljanju obrtnih zadrug in novih trgovskih in industrijskih podjetij.²³

Oblikovanje stanovskih obrtnih združenj je bilo uvedeno že v obrtnem redu iz leta 1859, z zakonom leta 1883 pa so ta postala obvezna. Člani združenj so bili prek njih seznanjeni z novostmi v zakonodaji, skrbela so za spoštovanje delovnih in učnih pogodb, za ustrežna razmerja med mojstri in zaposlenimi, za

reševanje sporov med njimi, za strokovno šolstvo, za vzpostavljanje ustanov za podporo članov v primeru bolezni idr.²⁴

V Ribnici porast stanovskih združenj opažamo predvsem v času med svetovnim vojnama. Obstajala so ločena združenja za trgovce, gostilničarje, kovinarje, čevljarje in krojače, in sicer za posamezen okraj, mesto, sodni okraj ali več občin skupaj.

Za nekatere panoge so obstajala združenja za ozemlje celotne Dravske banovine. Njihove podružnice so delovale po posameznih krajih, npr. Društvo jugoslovanskih obrtnikov za Dravsko banovino podružnica v Ribnici je bilo ustanovljeno leta 1934. Tudi kadar združenje ni bilo registrirano kot podružnica, je bilo praviloma del širše stanovske organizacije.

V Ribnici je delovala tudi Zadruga krojačev in krojačic za sodni okraj Ribnica in Velike Lašče; kdaj točno je bila ustanovljena, ni podatka. Ohranjeno gradivo je iz let 1933 in 1934. Člani te zadruge s prebivališčem v ribniškem trgu so bili po popisu iz leta 1934:²⁵

Ime in priimek	Hišna številka	Funkcija v zadrugi
Angela Češarek	63	
Franja Češarek	106	odbornica
Marija Kompore	56	
Angela Marolt		odpotovala
Helena Petelin	139	
Cilka Pucelj	51	odbornica
Ivana Pelc	158	
Franc Češarek	59	
Štefan Češarek	66	
Anton Dejak	21	
Leopold Knol	103	

Krojači in šivilje so imeli največ težav s konkurenco na črnem trgu. Ogromno šivilj in krojačev je delalo doma in odžiralo posel obrtnikom, ki so bili uradno registrirani in so plačevali davke. Na sestankih združenja so veliko časa posvečali temu problemu. V ribniškem trgu na seznamu iz leta 1933 izmed »neupravičenih obrtnikov in obrtnic« v okolici na podeželju najdemo kar 22 imen »konkurentov«. Našteti so le tisti, ki so redno opravljali obrt, ostalih je bilo še več.²⁶

Od leta 1922 je delovala Čevljarska zadruga za sodni okraj Ribnica in Velike Lašče. Do leta 1935 je bil predsednik društva ali tajnik Ivan Čampa, kasneje pa Ivan Ložar. V združenje niso bili včlanjeni vsi čevljarji v okraju. Leta 1933 so bili člani združenja iz trga Ribnica naslednji:

¹⁸ Sieder, *Socialna zgodovina*, str. 203.

¹⁹ Lubej, *Parna opekarna*, str. 35.

²⁰ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 497.

²¹ ARS, SI AS 68, a. e. 7386.

²² Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 481.

²³ ARS, SI AS 448, historiat.

²⁴ Počivavšek, *EN GROS*, str. 27.

²⁵ ARS, SI AS 448, Okrožni odbor obrtniških združenj, 5/49.

²⁶ Prav tam.

Ime in priimek	h. št.	Št. pomočnikov	Št. vajencev
Ivan Čampa	48	1	1
Matija Honigmann	96	1	2
Karol Primišar	114		

Članarina v združenju je za leto 1937 znašala 500 din. Kot zanimivost, kako so se obrtniki soočali s prihodom industrijske konkurence, navajam prepis iz zapisnika redne letne skupščine Združenja čevljarjev Ribnice iz 30. avgusta 1936: »... predsednik poroča o borbi proti tvrdki Bata, katere podružnico smo dobili tudi v Ribnici. Združenje je poslalo na različna pristojna mesta ostre protestne note, toda ostale so brez uspeha. /.../ omeni tudi o različnih tečajih, katere privreja združenje, tako o prikrojevalnem tečaju v Dobrempolju in o knjigovodskem tečaju v Ribnici. Med tem poročanjem je prišlo med gotovim članstvom, menda podhujskanemu od gotovih oseb, do velikih prerekanj in skoraj bi rekli do živinskega vpitja. Gotovo članstvo bi rado, da bi se danes volilo novega predsednika in novo upravo ...«.²⁷ Čevljarjev, ki niso bili vključeni v združenje, je bilo seveda veliko več. V obravnavanem obdobju je v Ribnici delovalo 15 registriranih čevljarjev.²⁸

Zadruga kovinarjev za sodni okraj Ribnica in Velike Lašče je delovala vsaj od leta 1926. To dokazuje ohranjeni zapisnik sedmega občnega zbora združenja, ki je leta 1933 potekal v Ribnici. Občni zbor leta 1933 je potekal v prostorih načelnika združenja Alojzija Češarka v Ribnici (h. št. 20). K zapisniku je bil priložen seznam članov društva iz tega obdobja s številom njihovih vajencev ali pomočnikov. Seznam obsega člane iz celotnega sodnega okraja, vendar so tu izpostavljeni le registrirani v trgu Ribnica:

Ime in priimek člana	Obrt	Št. pomočnikov	Št. vajencev
Alojzij Češarek	ključavničar	1	1
Alojz Grča	puškar	/	/
Janez Pucelj	kovač	/	1
Janez Lesar	kovač	1	
Anton Oražem	ključavničar	2	4
Vinko Burgar	klepar	2	1
France Gorše	klepar	/	1
Janez Pucelj	kovač	/	/

Iz ohranjenega gradiva je tudi razvidno, da je zadruga namenjala finančno podporo Obrtno nadaljevalni šoli v Ribnici.²⁹

Za prvega načelnika Zadruga gostilničarjev v Ribnici, kasneje imenovane Združenje gostilniških podjetij v Ribnici, je bil na ustanovnem zboru zadruge 2. februarja 1915 izvoljen Ivan Lovšin (h. št. 70), za podnačelnika pa Josip Podboj (Slavinov) (h. št. 69). V ribniškem muzeju so ohranjeni originalni za-

pisniki sej od ustanovitve zadruge do 19. julija 1939. Ti zapisniki so odlični pričevalci časa in problematike, s katero so se gostilničarji soočali. Članstvo v zadruzi je bilo številčno, vsaj glede na zapisnik z dne 28. marca 1930, saj je v tem času zadruga štela kar 110 članov.³⁰

V Ribnici je deloval tudi Gremij trgovcev za sodne okraje Ribnica in Velike Lašče ter občini Dražica in Trava kočevskega sodnega okraja. Kdaj je bil ustanovljen, ni podatka, zagotovo pa je bil aktiven leta 1926, ko vest o njegovem delovanju zasledimo v časopisu *Trgovski list*. Načelnik je bil v tem času Josip Divjak, trgovec iz Ribnice. V prispevku poročajo, da je gremij trgovcev v Ribnici »... priredil dne 10. januarja t. l. popoldne v Sodražici, dne 17. januarja t. l. popoldne v Dobrempolju in dne 24. januarja t. l. popoldne v Velikih Laščah in Ribnici sestanke radi napovedi osebne dohodnine in drugih važnih stvari!«³¹ V istem prispevku je tudi vabilo na sestanek gremija z dnevnim redom: »... v nedeljo, dne 7. t. m. ob 15. po prihodu popoldanskega vlaka iz Ljubljane v gremijalni pisarni sestanek s sledečim dnevnim redom: 1. Pogoj za carine prosti uvoz strojev in naprav; 2. Taksna prostost trgovskih opominov in blagajniških blokov; 3. Besedilo nove krošnjarske naredbe; 4. Raznoterosti. Ker bo sestanek važen, zato se ga blagovolite gotovo udeležiti.«³²

Že v osemdesetih letih 19. stoletja je bil oblikovan začasni odbor Obrtne zadruge Ribnica, ki je pripravljala ustanovitev zadruge. Kdaj je bila zadruga ustanovljena, ni podatka. Od leta 1919 pa je tu delovala Zveza lesnih obrti v Ribnici, ki si je pridobila neke vrste posredništvo za krošnjarske potne liste. Združevala je 528 članov, povečini zdomarjev.³³

Zametki industrije

Prvi parni stroj v ribniški opekarni Parna žaga in opekarna A. Peterlin in tovariši z začetka 20. stoletja pomeni začetek novega obdobja v gospodarskem razvoju kraja. V Ribnici se pričnejo oblikovati podjetja: Tovarna telovadnega orodja JOR (od leta 1910), M. Rudež in A. Rudež & Company (v Ribnici verjetno od leta 1933).³⁴ Čeprav je delovala v manjšem obsegu, pa v ta sklop uvrščamo tudi Pletilnico žičnatih in žimnatih sit Emil Pakiž (od leta 1920).

Za nastanek ribniške opekarnice je bil izpolnjen prvi osnovni pogoj – velika zaloga dobre glinice, ki je tu ni manjkalo. Nahajališča glinice so bila zlasti na desni strani reke Bistrice proti Veliki gori.

Ustanovitev podjetja *Tvrdka A. Peterlin in tovariši opekarna in parna žaga* sega v leto 1899. V različnih

³⁰ Muzej Ribnica, t. e. 8D.

³¹ *Trgovski list*, 6. 2. 1926, str. 8, »Delovanje Gremija v Ribnici«.

³² Prav tam.

³³ Gradišnik, *Živoljenje*, str. 85.

³⁴ Družina Rudež je imela že od leta 1900 veliko parno žago v Jelenovem Žlebu, tega leta pa so jo preselili bližje železnici (Matić, *Knjiga gostov*, str. 124–130). Gl. tudi op. št. 43.

²⁷ ARS, SI AS 448, Okrožni odbor obrtniških združenj, 5/50.

²⁸ Gradišnik, *Živoljenje*, str. 148.

²⁹ ARS, SI AS 448, Okrožni odbor obrtniških združenj, 5/51.

Predstavitve različnih športnih rekvizitov, izdelanih v Tovarni telovadnega orodja – JOR (Digitalna zbirka Pokrajinskega muzeja Kočevje, original v zasebni lasti).

Parna žaga in opekarna v Ribnici (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica, original je v zasebni lasti).

virih in literaturi se pojavljajo različne letnice, najpogosteje letnica 1901, ker je bilo takrat podjetje uradno registrirano. Nove raziskave pa delovanje opekarne postavljajo že v leto 1899, saj o obstoju tvrdke priča ohranjena pogodba z dne 3. oktobra 1899, ko je Franc Pust opekarni prodal dve njivi, Johana Levstik, rojena Nadler, pa eno.³⁵ Glavni ustanovitelj podjetja je bil Andrej Peterlin, ki je imel že pred tem registrirano obrt opekarstva (že leta 1882). Za partnerje pri oblikovanju podjetja si je izbral še tri prijatelje iz ribniškega trga: Andreja Podboja, Franca Pirkerja in Josipa Kluna. Načrte za izgradnjo tovarne, ki je zrasla na Veliki Mlaki (h. št. Ribnica 172), so izdelali na Dunaju, zgrajena pa naj bi bila leta 1906. Poleg opekarne je v podjetju od leta 1903 delovala tudi žaga.

Leta 1919 je Jakob Oražem opekarni prodal elektrarno in oskrbo Ribnice z elektriko. Zato v dvajsetih letih 20. stoletja zasledimo delno spremembo v poimenovanju – opekarna, parna žaga in elektrarna.

Konec dvajsetih let je prišlo do zamenjave večinskega lastnika podjetja, saj je Andrejev sin Filip Peterlin leta 1927 svoj del prodal Ivanu Klunu. Podjetje se je takrat preimenovalo v »Ivan Klun in tovariša«. Število zaposlenih se je gibalo od 75 do 130 oziroma 164 leta 1940. Med zaposlenimi v ribniški opekarni je bilo več Italijanov, med njimi so bili opekarski mojster, opekarski predelavec, dninar (zanj ni posebej navedeno delo, ki ga je opravljal), žagar ter trije delavci brez opisa del. Po letu 1919 je število Italijanov upadlo; na vprašalni poli tega leta piše, da je bilo v podjetju zaposlenih 60 delavcev po narodnosti Italijanov, leta 1924 pa le sedem.³⁶

Jakob Oražem je obrtniško pot začel kot kovač in ključavničar, obrt je registriral že leta 1888.³⁷ V publikaciji *50 let telesne vzgoje v Ribnici* je navedeno, da naj bi prav njegovo navdušenje nad telovadnim društvom Sokol pripomoglo k temu, da je skupaj s svojimi sinovi, ki so bili vsi med ustanovitelji sokolskega društva v Ribnici leta 1906, zasnoval *Tovarno telovadnega orodja JOR* (Jakob Oražem Ribnica). Nastanek tovarne telovadnega orodja postavljamo v leto 1909/1910. Poleg obstoječe strojne delavnice so uredili še mizarstvo in sedlarsko delavnico.³⁸

Prva svetovna vojna je nadaljnji razvoj ustavila. Med vojno je Oražem delal tudi za vojsko. A ko je leta 1915 požar uničil večino hiš na Veliki Mlaki, so do tal pogorele tudi Oražmove delavnice.³⁹ Po prvi svetovni vojni so Oražmovi projekti dobili nov zagon. Vedno bolj se je posvečal razvoju telovadnega orodja.

Že v dvajsetih in tridesetih letih je postal ključni izdelovalec telovadnega orodja v takratni državi. Prav tako se je razvijal izbor izdelkov, na kar kažejo prospekti in ceniki iz let 1922/23, 1924 in 1928/1929. Prvi so pisani le v slovenščini, drugi že v srbohrvaščini.⁴⁰ Za razvijanje in izdelovanje izdelkov so potrebovali različne profile obrtnikov; zaposlovali so krojače, mizarje, kovinarje in kasneje tudi projektante. Oražem je bil dobavitelj orodja za šolske telovadnice, sokolska društva, vojsko in mornarico. Njegovi sinovi Anton, France in Jakob so delali v podjetju, sin Veljko pa se je zaposlil na Kreditni banki v Ljubljani. Tudi sin Stane je sprva delal v očetovem podjetju, sredi dvajsetih let 20. stoletja pa je prevzel vodenje elektrarne in vodarne v Kočevju, kamor se je z družino tudi preselil.⁴¹

Les je bil pomemben gospodarski dejavnik v življenju družine Rudež, ki je imela od leta 1810 v lasti ribniško gospostvo. Že Anton Rudež (1871–1932) se je po končani gimnaziji odločil za študij gozdarstva na Dunaju in tudi prvorojenega sina, prav tako Antona (1903–1938), je poslal študirat gozdarstvo na Dunaj in v Zagreb. Oče Anton je leta 1901 na jasi v Jelenovem Žlebu postavil parno žago z ogromno cisterno za vodo.⁴² Po nastanku Kraljevine SHS je postal predsednik Zveze lesnih proizvajalcev Jugoslavije. Kasneje sta sinova Anton in Marko še za časa očetovega življenja ustanovila lesno podjetje *M. Rudež in A. Rudež & Company*, ki je trgovalo s severno Afriko, Italijo in Anglijo. Zaradi prevoza lesa do ribniške železniške postaje sta zgradila novo cesto preko Rakitnice, ki je pot znatno skrajšala. Podjetje je imelo tudi tovornjak za prevoz lesa. Kasneje sta leseno žago iz Jelenovega Žleba preselila v Ribnico, v neposredno bližino železniške postaje. Zraven je bilo skladišče lesa.⁴³

V Ribnici je bila večja žaga, tako imenovana Križmanova parna žaga, katere lastnik je bil Franc Križman. V bližini žage sta bila bazen za vodo in večje skladišče lesa.⁴⁴

⁴⁰ Gradišnik, *Življenje*, str. 176–177.

⁴¹ Dušan Oražem. Intervju leta 2016.

⁴² Zraven žage sta bili dve hiši za delavce in nekoliko stran še dve. V repertorijih za Kranjsko iz leta 1900 je Jelenov Žleb naveden kot zaselek, v katerem živijo štiri ženske in trije moški. Verjetno so bili to oskrbniki posestva – gozdarji in lovski čuvaji z družinami. V bližini je Rudež zgradil lovsko kočjo za osem oseb, leta 1906 pa še kapelo, da so prebivalci naselbine lahko imeli mašo vsakih 14 dni. V to lovsko hišo so Rudeži radi zahajali, tam so sprejemali številne goste; ti so svoje vtise zapisovali v knjigo gostov, ki jo še vedno hranijo potomci (Matič, *Knjiga gostov*, str. 123–124).

⁴³ Po podatkih iz *Dnevnika Olge Rudež* (Matič, *Knjiga gostov*, str. 130) in *Krajevnega leksikona Dravske banovine* (str. 220) so žago v Ribnico preselili leta 1933, medtem ko je v tipkopisu kronike družin Seeman, Kosler in Rudež zapisan podatek, da je bila žaga v Ribnici postavljena še za časa življenja Antona Rudeža starejšega, ki je umrl decembra 1932 (Schöppl, *Kronološki pregled družin*, str. 277).

⁴⁴ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

³⁵ Lubej, *Parna opekarna*, str. 29.

³⁶ ZAL, SI ZAL RIB / 0027 Opekarna in parna žaga, t. e. 1, a. e. 7.

³⁷ Leta 1906 je Oražem postavil prvo elektrarno v Ribnici, s katero je v letih 1909–1919 skrbel tudi za javno razsvetljavo ribniškega trga. Leta 1919 jo je prodal ribniški opekarni (Gradišnik, *Ribniški trg*, str. 88–90).

³⁸ Gregorka in Vazzaz, *Razvoj*, str. 184.

³⁹ Petelin, *Od kovačije*, str. 15.

Glede na množičnost prodaje ribniških rešet, sit in ret vsepovsod po svetu ni nenavadno, da je tu nastal obrat *Emil Pakiž in tovariši – Izdelovanje žičnih, medenih in žimnatih sit in suhe robe*. Če se opremo na spomin sorodnikov, lahko sklepamo, da so se člani družine s to dejavnostjo ukvarjali že prej,⁴⁵ vendar je bila prva uradna registracija te obrti v ribniškem trgu na naslovu Ribnica 84 leta 1920.⁴⁶

S to dejavnostjo se je v vasi Jurjevica že prej ukvarjal Emilov ded Simon Pakiž,⁴⁷ zaenkrat pa ni znano, da bi se z njo ukvarjal tudi oče Matevž. Kmalu po prvi svetovni vojni je Emil skupaj z bratrancem Antonom Pakižem iz Dan ustanovil Pletilnico žičnih, medenih in žimnatih sit in suhe robe. Za izdelovanje sit je imel pet strojev. Delavnica je bila ločena od primarne hiše, spodaj je bila delavnica s stroji, zgoraj pa stanovanja za zaposlene. V delu njegove hiše so sita izdelovali, zbijali skupaj in razpošiljali naročnikom. Poleg izdelovanja mrež so pri suhorobarjih kupovali lesene obroče, jih sestavljali skupaj v končne izdelke ter prodajali naprej. Pri Pakižih niso delali samo mreže za sita, temveč tudi mreže za ograje in drugo. Odjemalce so imeli tako v svojem okolju kot po celotni takratni državi (govorim o predvojnem obdobju).⁴⁸

Pri pomembnejših podjetjih, ki so zaznamovala predvsem lokalno okolje, moramo omeniti še stavbenika Alojzija Hrena. Poleg gradbeniške dejavnosti, s katero je pomembno zaznamoval Ribnico v tridesetih letih 20. stoletja (in tudi še po vojni), sta imela z ženo v središču trga trgovino z gradbenim materialom. Njegovo gradbeno podjetje je zaposlovalo številne ljudi iz okolice. Podatki o številu zaposlenih so dostopni za obdobje od 1931 do 1942.⁴⁹

Raznolikost obrtniškega sveta

Struktura in število obrtnikov v Ribnici sta se skozi čas spreminjala. V 18. stoletju so v Ribnici delovali naslednji obrtniki: sedem čevljarjev, trije kovači, štirje krojači, petnajst krznarjev, en mesar, dva mizarja, en mlinar, en sedlar, dva tkalca, dva tovarnika, trije vinotoči, dva zidarja, en kramar in en založnik tobaka, torej skupaj 45 obrtnikov.⁵⁰

Razmerje med obrtniki, obrtniki, vezanimi na zemljo, ter čistimi kmeti lepo pokažejo podatki cenilnega operata, kjer je zapisano, da je v ribniškem trgu leta 1830 živelo 126 kmetov, 20 obrtnikov in 61 takih, ki so se ukvarjali s kmetijstvom in obrtjo.⁵¹ V Ribnici so bile prisotne obrtniške delavnice, ki so

delovale predvsem v družinskem krogu. Pomagal jim je pomočnik ali vajenec. Pomočniki in vajenci so se z leti menjavali.

Življenje in razvoj obrti so narekovala spremembe, ki jih je prinašal čas. Nekatere obrti so nazadovale po številu nosilcev oziroma so v določenem obdobju zaradi spremenjenih navad kupcev živetarile in postopoma povsem prenehale z delovanjem.

V nadaljevanju so zbrane obrti, katerih nosilci so v dokumentih navedeni kot nosilci določene panoge. Upoštevani so samo obrtniki za območje ribniškega trga od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne. Pri navedenih podatkih je treba upoštevati, da je posameznik obrt morda opravljal samo eno leto ali vse življenje, čeprav to ni zavedeno.

Zbrani podatki pričajo o razgibanem obrtniškem življenju. Seznam obrtnikov je bil sestavljen s pomočjo arhivskih podatkov iz Arhiva Republike Slovenije, predvsem iz ohranjenega gradiva Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, ter Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Deloma je bil dopolnjen s pomočjo ustnega spomina posameznikov in arhiva ribniškega muzeja.

Številke, ki so zapisane v oklepajih poleg imena nosilca določene obrti, pomenijo hišno številko stavbe v Ribnici, kjer je imel obrtnik registrirano dejavnost.

Usnjarstvo

V ribniškem trgu je bila usnjarska obrt zelo razvita, vendar se je ravno v času, ki ga raziskava zajema, pričelo njeno zamiranje, na kar opozarja padajoče število nosilcev te obrti.

Med letoma 1850 in 1883 so v Ribnici delovali štirje irharji.⁵² Zadnja letnica verjetno ne pomeni konca dejavnosti, ampak leto, ko je obrtnik, v tem primeru Johan Nossan, dobil podaljšano obrtno dovoljenje; do kdaj je to dejavnost opravljal, ni bilo mogoče ugotoviti.

Med letoma 1850 in 1887 je bilo v davčnem katastru kot nosilcev obrti usnjarstva – strojarstva zavedenih devet oseb.⁵³ V 20. stoletju imamo med usnjarji – strojarji le še družino Burger (h. št. 121), ki jo med usnjarji zasledimo že v 19. stoletju in se je s strojarstvom ukvarjala še vse do druge svetovne vojne.⁵⁴

Vrvarstvo

Znana ribniška vrvarska družina je bila družina Šmalc. Začetnik vrvarske obrti na naslovu Ribnica 78 je bil Matevž Šmalc, ki je tu leta 1890 zgradil vrvarsko delavnico.⁵⁵ Obrt je nadaljeval sin Anton.⁵⁶ V

⁴⁵ Marjana Starc. Intervju leta 2008.

⁴⁶ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn listi, Okraj Kočevje.

⁴⁷ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

⁴⁸ Marjana Starc. Intervju leta 2008.

⁴⁹ Leta 1931 je imelo podjetje zavarovanih 79 oseb, leta 1932 70, leta 1933 75, leta 1934 46, leta 1935 41, leta 1936 33, leta 1937 65, leta 1938 52, 1939 51, 1940 75, 1941 13 in leta 1942 sedem oseb (Zupančič, *Modernizem*, str. 21).

⁵⁰ Golec, *Družba*, str. 571.

⁵¹ Šifrer, *Katastrska občina*, str. 3.

⁵² ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn listi, Okraj Kočevje.

⁵⁵ ZAL, SI ZAL RIB / 0002 Občina Ribnica, a. e. 2887.

⁵⁶ Anton Šmalc je vrvarsko obrt registriral leta 1931 (ARS, SI AS 448, t. e. 331, št. 157).

Vrvar Matevž Šmalc pri delu (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica, original v zasebni lasti).

Ribnici se je s to obrtjo sredi 19. stoletja ukvarjala tudi družina Gelze.⁵⁷ Od leta 1901 naprej v dokumentih srečamo vrvarja Ivana Zadnika (h. št. 106).⁵⁸ Zadnji ribniški vrvar je bil Franc Mate,⁵⁹ ki se je obrti izučil pri Šmalčevih, kasneje pa je imel kot mojster svojo vrvarsko delavnico pri Petelinovih (Suščevih) v trgu. Tik pred drugo svetovno vojno si je v Mali Hrovači pri Ribnici zgradil hišo in delavnico.⁶⁰

Klobučarstvo

V 19. stoletju je bil kot klobučar zabeležen Johan Gregorič (h. št. 67).⁶¹ Zadnja znana oseba, ki se je v Ribnici ukvarjala s klobučarsko obrtjo, je bil Franc Trampuž. Obrt je v Ribnici prijavil leta 1932.⁶² Njegova hčerka je obujala spomine: »/.../ za svoj posel je iskal kraj, kjer bi z izdelovanjem klobukov dovolj zaslužil. Ostal je v Ribnici, kjer je spoznal Nežo Tomšič, izučeno šiviljo. Poročila sta se leta 1934. Žena Neža je šivala za svoje stranke in v klobučarski delavnici poma-

gala pri ženskih klobukih. Šivala je dodatke h klobukom, notranje robove, podlogo in zunanje okrasne trakove s pentljami raznih oblik in velikosti.»⁶³

Čevljarstvo

V Ribnici je delovalo 15 čevljarjev, sedem od njih v 19. stoletju. Sem lahko prištejemo še Mathiasa Hönigmann, ki je dovoljenje dobil že leta 1891, čeprav je z opravljanjem dejavnosti nadaljeval še v 20. stoletju. Med čevljarji je bilo veliko takšnih, ki so dejavnost, predvsem pozimi, opravljali »na črno«.⁶⁴

Krojaštvo in šiviljstvo

Med dostopnimi podatki najdemo 14 registriranih krojačev in krojačic, od tega jih je 6 to dejavnost opravljalo v 19. stoletju, in 4 registrirane šivilje, ki so vse dovoljenje za obrt dobile v letih 1925–1927.⁶⁵

Med krojači v Ribnici je bil tudi Štefan Lovšin, ki je obrt uradno prijavil leta 1936.⁶⁶ »Štefan Lovšin – Zotlarjev je imel delavnico v svoji nizkopritlični hiši št. 37 z osvetljenim reklamnim napisom 'Modno krojaštvo – Lovšin Štefan'. Malo pred vojno je staro hišo podrl in začel zidati novo, enonadstropno. Ta čas je lokal preselil na h. št. 47 (Debeljakovi). Delal je tudi uniforme oficirjem stare jugoslovanske vojske in jih imel tudi razstavljene v izložbi.«⁶⁷

Mesarstvo

V Ribnici je bilo pred drugo svetovno vojno šest mesarjev: Janez Bregar, Ivan Podboj, Josef Podboj,

Šteklíčkova oče in sin na dvorišču svoje hiše in mesarije okrog leta 1925 (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica, Original v zasebni lasti).

⁵⁷ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

⁵⁸ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn listi, Okraj Kočevje.

⁵⁹ Obrtno dovoljenje izdano leta 1927 (ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn listi, Okraj Kočevje).

⁶⁰ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

⁶¹ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

⁶² ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn listi, Okraj Kočevje.

⁶³ Pakiž, Pogled, str. 34.

⁶⁴ Gradišnik, Življenje, str. 146–148.

⁶⁵ Prav tam, str. 148–150.

⁶⁶ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn listi, Okraj Kočevje.

⁶⁷ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

Slavko Podboj, Anton Lovšin in Franc Lovšin. Vsi, razen Franca Lovšina, ki je imel svojo mesarijo v najemu pri Činklu (h. št. 48), so obrt podedovali. Pri Podbojevih, p. d. Cenetovih (h. št. 25), je zagotovo obstajala od začetka 19. stoletja, pri Bregarjevih (h. št. 93) pa od srede 19. stoletja. Pri Slavinu (h. št. 69) in Činklnu (h. št. 48) je bila obrt prenesena, ko sta se tja priženila Podbojeva (Cenetova) sinova. Pri Šteključku (h. št. 27) je bila tudi mesarija, vendar ne vemo, od kdaj. Morda je razvoj obrti povezan z obrtjo trgovine z zaklanimi prašiči, za katero je Anton Lovšin, p. d. Šteključov (h. št. 27), leta 1870 že plačeval davek.⁶⁸

»Anton Lovšin – p. d. Šteključek je delal samo te navadne debele klobase, dokler ni k njemu prišel mesarski pomočnik iz Ljubljane, doma iz avstrijske Koroške, Franc Mrak. Šele on je popestril izbiro mesnih izdelkov in so jih nekaj časa razstavljali tudi v izložbi, seveda pozimi. Ko smo šli ob nedeljah po maši k njemu po meso za juho ali pečenko, je vedno na vago vrgel še malo jeter, nam otrokom pa odrezal košček navadne salame.«⁶⁹

Vseh imetnikov obrtnega dovoljenja za opravljanje mesarske dejavnosti je bilo 10, vsi, razen že omenjenega Franca Lovšina (ki je imel mesarijo v najemu) in Josefa Lauridona (h. št. 3), s katerim mesarska obrt na tem naslovu preneha, so bili nasledniki družinske obrti.⁷⁰

Mizarstvo in tesarstvo

Med mizarji najdemo brata Antona in Ivana Arka (h. št. 33). Po pripovedovanju⁷¹ je imel Anton obrt v svoji rojstni hiši (h. št. 33) pri Rajhovich, ⁷² ko pa je domačijo prevzel njegov brat Ivan, se je z družino preselil in delal v delavnici pri bratu, svojo obrt pa je imel prijavljeno tudi na svoji novi lokaciji (h. št. 94).⁷³ Med mizarji najdemo tudi Josipa Češarka (h. št. 91), ki je imel registrirano obrt od leta 1927:⁷⁴ »Češarek Josip (Škrl) je imel domačijo na h. št. 94. Tukaj je imel baje tudi hlev. Ne vem, zakaj je to stavbo prodal oziroma zamenjal za zemljišče Filipa Peterlina.«⁷⁵ Franc Vesel se je spominjal še enega mizarja, in sicer Ivana Petelina (h. št. 150), p. d. Barbkin, ki je imel registrirano obrt stavbnega mizarstva, izdeloval pa je tudi krste: »Mislim, da je to Ivan Petelin (h. št. 150). Spomnim se ga, da je izdeloval krste, saj je imel na frčadi neko reklamo za te stvari. ... Že pred drugo svetovno vojno si je sezidal novo hišo z delavnico na desnem bregu Bistrice, nasproti sedanjega župnišča /.../.«⁷⁶

Med mizarji se je v obravnavanem obdobju zvrstilo 13 nosilcev te obrti, od tega jih je 7 obrt opravljalo pretežno v 19. stoletju.⁷⁷

Brivsko-frizerska obrt

Za nosilce te obrti so podatki pred letom 1895 skopi. Iz dnevnika Avgusta Juvanca, ki se je s to obrtjo ukvarjal od leta 1895 naprej,⁷⁸ lahko razberemo, da je salon prevzel po Josipu Müllerju.⁷⁹ Do tridesetih let 20. stoletja se je v Ribnici s to obrtjo ukvarjal le Avgust Juvanc. Za brivca in frizerja sta se izučila tudi njegova sinova Štefan in Bogomil, prav slednji je od leta 1937 nadaljeval družinsko obrt v Ribnici.⁸⁰ Jožef Kalčič (h. št. 47) je leta 1932 dobil uradno potrjeno obrtno dovoljenje, istega leta je odprl salon v Ribnici, vendar je že leta 1936 obrt v Ribnici odjavil; v istih prostorih je nato z obrtjo od leta 1937 nadaljeval Marjan Gril (h. št. 47).⁸¹

Frizer in brivec Avgust Juvanc s sinovoma Bogomilom in Slavkom pri delu v družinskem salonu (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica, original v zasebni lasti).

⁶⁸ Gradišnik, *Živoljenje*, str. 151–152.

⁶⁹ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

⁷⁰ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

⁷¹ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

⁷² Obrtno dovoljenje od leta 1897 (ARS, SI AS 448, t. e. 323, številni listi, Okraj Kočevje).

⁷³ Gradišnik, *Živoljenje*, str. 152.

⁷⁴ ARS, SI AS 448, t. e. 323, številni listi, Okraj Kočevje.

⁷⁵ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Gradišnik, *Živoljenje*, str. 152–154.

⁷⁸ ARS, SI AS 448, t. e. 323, številni listi, Okraj Kočevje.

⁷⁹ Dnevnik Avgusta Juvanca, ohranjen v rokopisu. Original hrani družina Juvanc.

⁸⁰ ARS, SI AS 448, t. e. 323, številni listi, Okraj Kočevje.

⁸¹ ARS, SI AS 448, t. e. 331, št. 183.

Sedlarstvo

Sedlarstvo je bilo v tesni povezavi z jermenarstvom in torbarstvom. Poglavitni izdelki sedlarjev so bili konjski komati ter naglavni goveji komati.⁸² Med registriranimi sedlarji v Ribnici najdemo pet oseb, vendar so kar tri iz družine Knol, ki je bila od leta 1872 do druge svetovne vojne v Ribnici sinonim za to obrt.⁸³

Prevoznništvo

Prevozniki so skrbeli za prevoz oseb, najprej s kočijami in vozovi, kasneje z avtomobili. Pogosto so skrbeli za prevažanje oseb z vlaka v trg ali kam drugam. Poleg poklicnih prevoznikov so za prevoz potnikov skrbeli tudi lastniki hotelov, v Ribnici npr. Arko.⁸⁴ Pomembna naloga je bil tudi prevoz pošte na postajo ali z nje. Zjutraj, ko je pripeljal vlak iz Ljubljane, so odpeljali pošto za Kočevje in dobili pošto iz Ljubljane, popoldne pa obratno. S tem poslom so se v Ribnici ukvarjali Franc Pelc (h. št. 41),⁸⁵ Ivan Bregar (h. št. 93), Anton Pelc (h. št. 33) in Franc Pelc (h. št. 89).⁸⁶

S prevozom oseb se je v 19. stoletju ukvarjal Johan Pauser (h. št. 54),⁸⁷ medtem ko v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja v registru najdemo še Ivana Novaka (h. št. 84), Franca Pelca (h. št. 41), Ludvika C. Tschinkla (h. št. 48) in Davorina Oniča (h. št. 10).⁸⁸

V davčnem katastru najdemo tudi *izdelovalca pepelike*⁸⁹ in *steklarja*. Kot izdelovalec pepelike je bil registriran Johan Pelc (h. št. 34), zasledimo ga leta 1861 in 1874, kot steklar pa Anton Peteln (h. št. 144), zasledimo ga še v letih 1850 in 1883.⁹⁰

Soboslikarstvo

Kot soboslikarja sta zavedena Franc Šušteršič (h. št. 45) leta 1883⁹¹ in v tridesetih letih 20. stoletja Viktor Tomažin (h. št. 182).⁹²

Kolarji

V 19. stoletju sta se s to obrtjo ukvarjala Markus Oberstar (h. št. 59) in Michael Nadler (h. št. 17),⁹³ po vsej verjetnosti pa tudi Gregor Lovšin (h. št. 162), ki ga kot kolarja zasledimo v začetku 20. stoletja.⁹⁴ Leta 1931 je dovoljenje za opravljanje kolarske obrti dobil Jože Lovšin (h. št. 162).⁹⁵

Zidarska obrt

Anton Lesar se v svoji knjigi *Ribniška dolina na Kranjskem*, ki je izšla leta 1864, pritožuje, da se prebivalci te doline vse preveč ukvarjajo z gostilniško obrtjo in premalo na primer z obrtmi, kot je zidarska. V drugi polovici 19. stoletja v ribniškem trgu najdemo le zidarja Antona Venturinjia (h. št. 10).⁹⁶ Čez šestdeset let so se razmere očitno izboljšale, saj leta 1925 županstvo poroča: »Za občino Ribnica ni sedaj nikake krajevne potrebe za izdajo novih stavbenih koncesij, ker je potrebam prebivalcev popolnoma zadoščeno. Zidarska dela izvršujeta mojstra Josip Hren in Janez Pahulje oba iz Prigorice, katera imata že koncesije ...«⁹⁷

Pečarski in keramični obrat

S to obrtjo se je ukvarjal Franc Widerwohl (h. št. 172), obrtno dovoljenje je dobil leta 1939.⁹⁸

Puškarstvo

Alojz Grča se je v Ribnico priselil kmalu po prvi svetovni vojni in prijavil puškarsko obrt.⁹⁹ Koliko se je v resnici ukvarjal s puškarstvom, ni znano. Ljudje se ga spominjajo predvsem kot mehanika, ki je popravljal vse: kolesa, krpal zračnice itd. Je pa Alojz Grča zaveden tudi kot lovski čuvaj, tako da je bil očitno aktiven lovec.¹⁰⁰ Že leta 1863 v Ribnici kot puškarska zasledimo Jakoba Kopišarja (h. št. 148).¹⁰¹

Ambulantno brušenje¹⁰²

S to obrtjo se je ukvarjal Jožef Pohale (h. št. 43), obrtno dovoljenje je dobil leta 1929.¹⁰³

⁸² Bogataj, *Domače obrti*, str. 98.

⁸³ Gradišnik, *Živoljenje*, str. 164.

⁸⁴ Vodopivec, *Prispevek*, str. 120.

⁸⁵ Franc Pelc (od leta 1922) in Ivan Bregar (od leta 1923) sta imela uradno koncesijo za prevažanje oseb (ZAL, SI ZAL RIB / 0002 Občina Ribnica, a. e. 1450 in a. e. 1466).

⁸⁶ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

⁸⁷ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

⁸⁸ ZAL, SI ZAL KOČ/0001, Okrajno glavarstvo Kočevje, t. e. 63, a. e. 169.

⁸⁹ V nemškem jeziku Pottaschensieder – kdor pepelik ali sol iz navadnega pepela napravlja (Cigale, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*).

⁹⁰ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

⁹¹ Prav tam.

⁹² ZAL, SI ZAL RIB/0002 Občina Ribnica, a. e. 904.

⁹³ SI AS 448, Zbornica za obrt in trgovino, knj. št. 290.

⁹⁴ ZAL, SI ZAL RIB/0002 Občina Ribnica, a. e. 2824.

⁹⁵ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn listi, Okraj Kočevje.

⁹⁶ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

⁹⁷ ZAL, SI ZAL RIB/0002 Občina Ribnica, a. e. 1915.

⁹⁸ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn listi, Okraj Kočevje.

⁹⁹ Prav tam.

¹⁰⁰ Gradišnik, *Živoljenje*, str. 173.

¹⁰¹ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

¹⁰² Ambulantno brušenje je ime obrti, ki je navedeno v obrtnem listu, kaj točno to pomeni, ni znano.

¹⁰³ ARS, SI AS 448, t. e. 331, št. 271.

Kamnoseštvo

Andreas Erker je bil v davčni kataster za trg Ribnica vpisan leta 1884, vendar ob njegovem imenu ni zavedene hišne številke.¹⁰⁴ Kasneje v ribniškem trgu ni zabeleženega nobenega kamnoseka več.

Urarstvo

Po pregledanih dokumentih je bil Petrič edini urar v ribniškem trgu, vendar najdemo med ustanovnimi člani tamburaškega društva Andreja Kezeleta, ki je zaveden kot urar v Ribnici.¹⁰⁵ S tem podatkom ga lahko datiramo v leto 1893. Kezeleta so nadomestili Petriči; Matijo Petriča srečamo že leta 1904.¹⁰⁶ Kasneje je obrt nadaljeval njegov sin Rudolf Petrič.¹⁰⁷

Pleteninarstvo

S to obrtjo se je ukvarjala Franciška Klinar (h. št. 1), obrtno dovoljenje je dobila leta 1925.¹⁰⁸

Sodavičarstvo

V predvojnem času so bile pijače, ki jih je pripravljala sodavičar, edine brezalkoholne pijače, ki so jih prodajali v gostilnah. Sodavičarji so z njimi oskrbovali gostilne. »Ivan Klun, po domače Bukovčan, je imel na dvorišču stavbo, v njej pa stroj za polnjenje sodavice. Proizvajali so dve vrsti pijače; mi smo po domače rekli 'sifon' in 'krahrle'.«¹⁰⁹ Poleg omenjenega Ivana Kluna, ki je imel dovoljenje za opravljanje obrti že od leta 1914,¹¹⁰ najdemo po letu 1932 kot sodavičarja ribniškega lekarnarja Josipa Ančika (h. št. 164).¹¹¹

Konjederstvo

V arhivih sta kot konjederca zabeležena Štefan Hamberger (h. št. 148)¹¹² in Anton Joras (h. št. 151), ki je imel od leta 1912 dovoljenje za opravljanje obrti v sodnih okrajih Velike Lašče in Ribnica, od leta 1927 pa tudi v sodnem okraju Kočevje.¹¹³

Dimnikarstvo

Franc Höge je po do zdaj pregledanih podatkih edini znani ribniški dimnikar. Obrt je imel prijavljeno v različnih obdobjih na različnih lokacijah po

Ribnici (h. št. 10, 23, 136). Obrtno dovoljenje je dobil leta 1904.¹¹⁴

Fotograf

Ta obrt spada med nove obrti, ki so se razvile ob splošnem tehničnem napredku. Kdaj točno je bil v Ribnici registriran prvi fotograf, ni natančnega podatka, vendar lahko glede na zbrane pisne in ustne podatke sklepamo, da se je to zgodilo v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja. Omenjata se Veličan Bešter (h. št. 45), ki je obrtno dovoljenje dobil leta 1937,¹¹⁵ in znani ribniški fotograf Josip Divjak, ki je imel atelje v hiši svojega očeta (h. št. 50).¹¹⁶

Krošnjarstvo

Prodaja znamenite ribniške suhe robe je bila prisotna tudi v trgu. S prodajo in preprodajo lesenih izdelkov so se ukvarjali številni ribniški trgovci. Prodajalce sit in rešet najdemo že v davčnem katastru, vendar je veliko bolj nazoren popis iz leta 1887, kjer je zapisano, da je v ribniškem trgu 163 hiš in 1013 duš, od katerih je kar 15 zdomarjev oziroma krošnjarjev. Pri popisu so zapisane le hišne številke in ob njih število oseb, ki se na tem naslovu ukvarjajo s prodajo suhe robe.¹¹⁷ Kasneje, na začetku 20. stoletja, lahko glede na hišne številke evidentiramo še nekatere krošnjarje, ki jih med naštetimi še ne najdemo, na primer: Simon Gorše (h. št. 111), Ivan Vesel (h. št. 38), Franc Lovšin (h. št. 61), Franc Klun (h. št. 88)¹¹⁸ in Ivan Klun (h. št. 159).¹¹⁹

Izdelovanje bisernih gumbov

Pred drugo svetovno vojno je v Ribnici to obrt opravljal Jože Čihal (h. št. 47)¹²⁰ – verjetno od leta 1939, ker je takrat odjavil obrt v Škofji Loki. Možno je tudi, da je imel že prej obrt prijavljeno v obeh krajih. Jože Čihal je bil Čeh, poročil se je z Mimi Pelc – Debeljakovo iz Ribnice. Izdeloval je gube, tako krojaške kot tudi harmonikarske.¹²¹

Izdelovanje posteljnih vložkov/modrocev

Poleg izdelovanja posteljnih vložkov je bilo na naslovu Ribnica 105 registrirano žičarstvo in rešetarstvo

¹⁰⁴ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

¹⁰⁵ ARS, SI AS 68, a. e. 540.

¹⁰⁶ ZAL, SI ZAL RIB/0002 Občina Ribnica, a. e. 2824.

¹⁰⁷ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn. listi, Okraj Kočevje.

¹⁰⁸ ARS, SI AS 448, t. e. 331, št. 158.

¹⁰⁹ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

¹¹⁰ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn. listi, Okraj Kočevje.

¹¹¹ ZAL, SI ZAL RIB/0002 Občina Ribnica, a. e. 2263.

¹¹² ZAL, SI ZAL RIB/0002 Občina Ribnica, a. e. 2042.

¹¹³ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn. listi, Okraj Kočevje.

¹¹⁴ ARS, SI AS 448, t. e. 331, št. 259.

¹¹⁵ Prav tam, št. 265.

¹¹⁶ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

¹¹⁷ ZAL, SI ZAL RIB/0002 Občina Ribnica, a. e. 2679.

¹¹⁸ Klun, Jaklčev s trga, je hodil suho robo prodajat z vozom na Hrvaško. Francetov sin, Jože Klun, je pred drugo svetovno vojno, leta 1939, na tem naslovu odprl trgovino z mešanim blagom (ZAL, SI ZAL KOČ/0001 Okrajno glavarstvo Kočevje, t. e. 63, a. e. 169).

¹¹⁹ Gradišnik, *Življenje*, str. 173.

¹²⁰ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn. listi, Okraj Kočevje.

¹²¹ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

Janez Debeljak – Kramarčkov (desno), učitelj in gostilničar, pred svojo hišo (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica, original v zasebni lasti).

(Proizvodnja žičnih in lesenih izdelkov). Dovoljenje je iz leta 1932, vendar lahko glede na zapise na popisnem listu sklepamo, da so obrt na tem naslovu opravljali že veliko prej in je bila tega leta le overovljena. Ime obrtnika je Janez, medtem ko je priimek neberljiv.¹²²

Pekarstvo in slašičarstvo

Peki v Ribnici so kruh pekli v klasičnih pečeh iz opeke, razen pri Novakovih, p. d. Suščevih, kjer so že pred prvo svetovno vojno uredili parno peč. Informatorka, potomka Novakovih, se je spominjala družinske obrti:

»V pekariji smo imeli po dva pomočnika, vajence pa tudi zmeraj, včasih po tri. Pri hiši smo imeli vajence in pomočnike, pa tudi dekle. ... Kremšnite smo delali in sladoleđ. ... Veliko smo delali tudi po naročilu: torte, pa recimo te pletenice, če je katera rodila ... V redni prodaji je bil pa kruh, žemlje in kuhane preste.«¹²³

Pekovske izdelke so prodajali tudi mimo prodajaln. S to obrtjo se je v Ribnici ukvarjala Angela Kovačič (h. št. 202). Pri peku je nakupila kruha in žemelj, jih zložila v koš in tako oprtana hodila po žagah in drugih mestih, kjer je bilo skupaj več ljudi.¹²⁴ V Ribnici sta takšen način prodaje uporabljali vsaj dve pekarni, pri Drobničevih, p. d. Pepelarjevih, in Novakovih, p. d. Suščevih. Kruh so prodajali po hišah ne le po trgu, pač pa tudi po okoliških vaseh.

¹²² Verjetno gre za Janeza Skubeta, ki ga po reambulančnem katastru najdemo na tej hišni številki (ARS, SI AS 448, t. e. 331, št. 54–55).

¹²³ Tinca Vučemilović. Intervju leta 2008. Informatorka je potomka družine Novak in je tudi sama nadaljevala družinsko tradicijo.

¹²⁴ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

Od druge polovice 19. stoletja do tridesetih let 20. stoletja so v Ribnici kruh pekli trije peki, leta 1935 pa dobi dovoljenje za pekovsko obrt še četrti – Jožef Ferlič (h. št. 70).¹²⁵ Število pekov se ni bistveno spreminjalo, menjavali so se le nosilci te obrti. Leta 1939 je v Ribnici podružnico svoje slašičarne iz Kočevja odprl Ali Abdi Bejtović.¹²⁶

Gostilna – krčma, točilnica in prodajalna alkoholnih pijač

Gostilne so imele nekoč pri razvoju kraja pomembno vlogo, saj niso bile le prostor druženja, ampak predvsem prostor kroženja informacij in sklepanja dogovorov. Družbeni položaj gostilničarjev je bil ugleden. Pogosto so iz njihovih vrst izšli vplivni trški gospodje, tudi župani. Nekatere gostilne so bile registrirane samo za točenje pijače, druge tudi za ponudbo tople hrane, tretje še za prenočišče. Vse to pa velikokrat ni zadostovalo, zato so se gostilničarji pogosto ukvarjali še z dopolnilno obrtjo: imeli so pekarije, mesarije, trgovine in prevoznitvo. Nekateri so imeli registrirane tudi javne tehtnice za tehtanje živali in vozov, s čimer so si zagotovili dodaten zaslužek in hkrati povečali obisk v gostilni.¹²⁷

Janez Debeljak, potomec ribniške družine Debeljak, p. d. Kramarčkovih, se je takole spominjal domače gostilne: *»... Stara mama je imela gostilno, potem sta jo pa naša dva prevzela, bolj zato, da se je obdržala; naša dva sta bila oba učitelja. Od gostilne ni bilo zaslužka, saj je bilo takrat v Ribnici okoli 24 gostiln. Pri Pakižih so*

¹²⁵ ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 1212.

¹²⁶ ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 448.

¹²⁷ Gradišnik, *Življenje*, str. 154–162.

Naziv dejavnosti/obrta	Število nosilcev obrta	obdobje
krčmar ali krčmarica	57	31 / obdobje 19. stoletja (izdaja dovoljenj od 1850 do 1891) 26 / obdobje 20. stoletja (izdaja dovoljenj od 1902 do 1940)
točilnica žganja	4	Obdobje 19. stoletja
točilnica vina in žganja	1	Zavedena leta 1871
točilnica vina	3	Obdobje 19. stoletja (izdaja dovoljenj od 1865 do 1877)
točilnica vina, piva in žganja ter ponudba hrane in sprejemanje gostov na prenočevanje	4	Vsi štirje so zavedeni leta 1882.
prodaja alkohola	6	1 / obdobje 19. stoletja (prvič zaveden leta 1876) 5 / obdobje 20. stoletja (izdaja dovoljenj od 1909 do 1935) Dva nosilca te obrta sta bila hkrati nosilca gostilničarske obrta.
• prodaja vina	3	2 (Ivan Podboj in Benedikt Radonič) sta se s to dejavnostjo ukvarjala od leta 1922 oziroma 1928 naprej.
• trgovina s pivom (zaloge piva, pivo v sodih in steklenicah)	2	Za to obrt sta bila registrirana dva različna nosilca na istem naslovu v različnih obdobjih.
• trgovina z žganjem v zaprtih steklenicah	1	Za to obrt je bila leta 1909 registrirana Margarethe Škerbec.

Pravila za krčmarje iz leta 1869 (ZAL, SI ZAL RIB/002 Občina Ribnica, a. e. 3156).

bili tarokisti, pri Oniču šabisti, mislim, vsaka gostilna je imela svoj krožek, nasproti Picka so bili Slemenci, tam sta bili dve vdovi Slemenčevi, tam so gospodje hodili itd.»¹²⁸

Nekatere gostilne so imele balinišča in kegljišča. Leta 1935 je po popisu v ribniškem trgu delovalo 21 gostiln.¹²⁹

Priloženi številčni seznam nosilcev različnih oblik gostilniške dejavnosti je sestavljen na podlagi razpoložljivih arhivskih podatkov.¹³⁰

Prosta obrt in trgovina

V tem poglavju so predstavljene trgovine z mešanim blagom in kramarije. V teh trgovinah je bil izbor izdelkov zelo pester, saj so prodajali od živil in tekstila do gradbenega materiala. V tem sklopu je zabeleženih 26 posameznikov.¹³¹ Od tega jih 12 najdemo

Pred Šmalčevo trgovino z mešanim blagom, kjer so prodajali tudi zaloge žime in morske trave (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica, original v zasebni lasti).

¹²⁸ Janez Debeljak. Intervju leta 2008.

¹²⁹ ZAL, SI ZAL RIB / 0002 Občina Ribnica, a. e. 1277.

¹³⁰ Gradišnik, *Živoljenje*, str. 154–162.

¹³¹ Prav tam, str. 166–172. K popisu lahko dodamo še Jožefa Kluna (h. št. 88) (obratno dovoljenje za trgovino z mešanim blagom iz leta 1939 (ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 512)) in Marijo Pust (h. št. 50) (dovoljenje po možu od leta 1920 (ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 765)).

že v 19. stoletju. Po ustnih virih pa so v Ribnici poleg že upoštevanih v 20. stoletju delovale še štiri trgovine z mešanim blagom, vendar jih v arhivih ni mogoče zaslediti. To so bile Pri Pirkerju (h. št. 31), Pri Klunu – Bukovčanu (h. št. 49) ter še ena na Mlaki, ki so jo odprli nekaj let pred drugo svetovno vojno – Pucelj (h. št. 113). Trgovino z mešanim blagom je imela tudi družina Šmalc.¹³²

V sklopu trgovina z usnjem in s surovimi kožami najdemo sedem nosilcev obrti, tri od njih v 20. stoletju.¹³³

Kot trgovci so bili registrirani tudi posamezniki, ki so imeli prijavljeno obrt trgovine s posameznimi, jasno določenimi izdelki. Vseh skupaj je bilo 18, med njimi so bili v 19. stoletju uvedeni trgovina za prodajo soli na drobno, prodajo petroleja na drobno, trgovec z žitom, trgovina z železnim materialom in dve trgovini s špecerijskim blagom.

V 20. stoletju pa najdemo večji nabor različnih trgovskih dejavnosti: prosta obrt z narejenimi čevlji, prosta obrt trgovanja z raznovrstno kuhinjsko emajlirano posodo in kleparsko (galanterijsko) posodo doma in po sejnih, koncesijska obrt prodaje ljudskih in meščanskih šolskih knjig in molitvenikov, prosta obrt trgovanja z galanterijo in šopki ob raznih priložnostih, trgovina z železnim in gradbenim materialom, prosta obrt – trgovina z dežniki, slaščicami, galanterijo, zelenjavo, brezalkoholnimi pijačami idr.¹³⁴

K trgovcem spadajo tudi tisti, ki so trgovali z živino; tu gre predvsem za trgovino, tesno povezano z opravljanjem mesarske obrti.

V Ribnici je bila zelo razvita tudi trgovina z lesom, katere velik porast zasledimo v 20. stoletju. Tudi če sklepamo, da so podatki za 19. stoletje pomanjkljivi, gre kljub temu za izjemna odstopanja. V drugi polovici 19. stoletja so se s to obrtjo v Ribnici uradno ukvarjali le 3 nosilci obrti, v 20. stoletju pa kar 22. Število trgovcev je naraslo predvsem v času med obema vojnama.¹³⁵

Med trgovinami naj izpostavimo trgovino Borovo *Tvrđka Bata jugoslovanske tvornice gume i obuće d.d. Borovo, prodajalnica Ribnica* (h. št. 48), ki je bila prva

¹³² Gradišnik, *Živoljenje*, str. 168.

¹³³ Prav tam. K popisu lahko dodamo še Martina Oniča (h. št. 10–11) (obratno dovoljenje iz leta 1920 (ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 755)) in Josipa Riglerja (h. št. 3–4) (obratno dovoljenje iz leta 1920 (ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 779)).

¹³⁴ Gradišnik, *Živoljenje*, str. 154–162.

¹³⁵ Prav tam, str. 170. K popisu lahko dodamo še Ivana Podboja (h. št. 25) (obratno dovoljenje 1920 (ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 761)), Cirila Picka (h. št. 54) (obratno dovoljenje 1930 (ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 764)), Marcela Ramborška (h. št. 161) (obratno dovoljenje 1920 (ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 784)), Antona Češarka (h. št. 192) (obratno dovoljenje 1935 (ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 1236)), Ivana Selška (h. št. 20) (obratno dovoljenje 1920 (ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 1441)) in Bernarda Adamiča (h. št. 65) (obratno dovoljenje 1919 (ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 1498)).

*Odrptje Kožarjeve mehanične delavnice in trgovine
(Digitalna zbirka Muzeja Ribnica,
original v zasebni lasti).*

samostojna prodajalna industrijske obutve v Ribnici. Kdaj so jo odprli, ni bilo mogoče ugotoviti, zagotovo pa je že delovala leta 1936.

Po pripovedovanju Franca Vesela je imela trgovina Bata cene urejene tako, da so bile zaokrožene, npr. 49,50 din ali 59,50 din itd. Ko si tam kaj kupil, si za reklamo dobil balon ali iz kartona izdelano »pokalico«. ¹³⁶ Leta 1939 je bilo poleg prodaje obutve poslovodji Francu Kralju izdano tudi dovoljenje za opravljanje obrti **negovanja nog – pedikure**. ¹³⁷

V Ribnici je bilo registriranih 5 nosilcev **ključavničarske obrti**, 2 v drugi polovici 19. stoletja, Franc Zadnik (h. št. 127) in Jakob Oražem (h. št. 110), ¹³⁸ ter 3 v prvi polovici 20. stoletja, Alojz Češarek (h. št. 20), Franc Gorše (h. št. 107) in Anton Oražem (h. št. 110). ¹³⁹

Obrt **mehanikarstva** je imel leta 1920 registrirano Alojzij Grča, ki ga omenjamo že kot puškarja. ¹⁴⁰ Kot mehanikarja sta bila zavedena tudi Janez Vesel (h. št. 38) ter Jernej Kožar (h. št. 36), ki je imel obrtno dovoljenje od leta 1938, poleg mehanikarske obrti je imel tudi trgovino. ¹⁴¹

Nosilec **kinematografske obrti** je bilo Sokolsko društvo, v imenu društva je zabeležen poslovodja Josip Ančik, lekarnar. Kot kinooperaterja sta navedena Stane Grča in Leopold Kersnič. Obrtno dovoljenje je bilo izdano leta 1932. ¹⁴²

Kot **kovači** so bile v 19. in v 20. stoletju registrirane tri osebe. Kot zanimivost lahko omenimo, da so kovaško obrt ne glede na to, da so se nosilci obrti menjavali, opravljali na istem naslovu – Ribnica h. št.

113 in 115. ¹⁴³ Zadnja podkovska kovača v Ribnici na Mlaki sta bila Janez Pucelj (h. št. 115) ¹⁴⁴ in Jakob Pucelj (h. št. 113). ¹⁴⁵

V 19. stoletju sta imela kleparsko obrt registrirano Franc Batriani (h. št. 60) in Johan Loušin (h. št. 30), ¹⁴⁶ v 20. stoletju pa Vinko Burger (h. št. 158), ki je obrtno dovoljenje dobil leta 1926, leta 1939 pa tudi dovoljenje za kritje z lesocementom (smolo). ¹⁴⁷

Poleg že omenjenih parnih žag je obstajala še **žaga na vodni pogon** (h. št. 104). Ob njej je bil osrednji **trški mlin**, zato so temu območju Ribničani rekli *trški maln*, lastnike *malna* pa imenovali Malnski. V obravnavanem času so se zamenjali trije lastniki, in sicer Johan Čelešnik, Simon Pakiž ¹⁴⁸ in Franc Ilc, ki je obrtno dovoljenje pridobil leta 1906. Po smrti Franca Ilca je bila obrt prenesena na njegovo vdovo Marjeto Ilc, v tridesetih letih 20. stoletja pa na sina Stanislava Ilca. ¹⁴⁹

Zaključek

Po pregledu obrti je razvidno, da so v Ribnici zastopane vse obrti, ki so značilne za to obdobje. Enake obrti srečamo tudi v drugih slovenskih krajih. Razlika je bila predvsem v številu obrtnikov posamezne obrti in deloma v ponudbi, vse to pa je bilo povezano predvsem s potrebami in številom prebivalstva, ki je kupovalo storitve in izdelke obrtnikov raziskovanega območja. Ribniška posebnost so krošnjarji, trgovci s suho robo, ki so značilni za te kraje in so zagotovo njihov prepoznavni znak.

Večkrat je bilo poudarjeno, da so se obrti prilagajale spremembam časa. Tako lahko na prehodu iz 19. v 20. stoletje opazimo padec števila obrtnikov usnjarske in irharske panoge, medtem ko je krznarska obrt popolnoma izginila že v drugi polovici 19. stoletja, čeprav je v prvi polovici tega stoletja med ribniškimi obrtmi še predstavljala pomemben delež. Z izginjanjem nekaterih obrti zasledimo porast novih obrti s področja mehanike in tehnike. Poleg mehanikov v 20. stoletju v Ribnici najdemo tudi električarje, fotografa in celo kino. Po številu nosilcev obrti sta nedvomno najštevilčnejši gostilniška in trgovinska obrt. Kot zanimivost lahko izpostavimo porast trgovine z lesom v času med obema vojnoma – v drugi polovici 19. stoletja najdemo le tri trgovce z lesom, v 20. stoletju pa njihovo število v trgu Ribnica zelo naraste, saj jih naštejemo kar 22.

Prelom iz 19. v 20. stoletje je zaznamovala industrializacija Ribnice. Čeprav je bila industrija le v zametkih, so podjetja, ki so se tu razvila, delovala

¹³⁶ Franc Vesel. Intervju leta 2008.

¹³⁷ Gradišnik, *Živoljenje*, str. 172.

¹³⁸ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

¹³⁹ ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 4023.

¹⁴⁰ Prav tam.

¹⁴¹ ARS, SI AS 448, t. e. 353, Okraj Kočevje.

¹⁴² ZAL, SI ZAL KOČ/0001 Okrajno glavarstvo Kočevje, t. e. 63, a. e. 169.

¹⁴³ Gradišnik, *Živoljenje*, str. 177.

¹⁴⁴ ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 1458.

¹⁴⁵ ZAL, SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica, a. e. 1267.

¹⁴⁶ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

¹⁴⁷ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn listi, Okraj Kočevje.

¹⁴⁸ ARS, SI AS 448, knj. št. 290.

¹⁴⁹ ARS, SI AS 448, t. e. 323, števn listi, Okraj Kočevje.

uspešno in s svojim delovanjem segla preko lokalnih meja. Postavila so pomembne temelje, iz katerih so se na Ribniškem po drugi svetovni vojni razvila podjetja, ki so pisala nove uspešne zgodbe.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek, 19. st.–1941

SI AS 448, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, 1850–1948

MUZEJ RIBNICA

Združenje gostilniških podjetij. Zapisniki občnih zborov in sej (1915–1939).

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

SI ZAL KOČ/0001 Okrajno glavarstvo Kočevje

SI ZAL RIB/ 0002 Občina Ribnica

SI ZAL RIB/ 0027 Opekarna in parna žaga

ZASEBNI ARHIV DRUŽINE JUVANCA

Dnevnik Avgusta Juvanca.

ZASEBNI ARHIV IVANE DOLENC

Dopisni listi in trgovinske vrečke, ki pričajo o hišni obrti družine Šmalc.

ČASOPISNI VIRI

Obrtnik (Der Gewerbsmann). Strokovni list za obrtnike, 1883.

Trgovski list, 1926.

USTNI VIRI

Janez Debeljak – Kramarčkov (1929–2017). Intervju leta 2008.

Dušan Oražem (roj. 1927). Intervju leta 2016.

Marjana Starc – Pakiževa (roj. 1949). Intervju leta 2008.

Franc Vesel – Sinovski (1931–2011). Intervju leta 2008.

Tinca Vučemilović – Suščeva (roj. 1942). Intervju leta 2008.

LITERATURA

Bogataj, Janez: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.

Cigale, Matej: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*. Laibach: J. Blasnik, 1860.

Matić, Dragan: *Knjiga gostov v Jelenovem Žlebu (Mathildensruhe). V: Dnevnik Olge Rudež Kozler.*

Utrinki iz slovenske zgodovine. Ribnica: K. Zorc Kobi, J. Rudež, 2001, str. 123–132.

Gregorka, Boris in Jelica Vazzaz: *Razvoj telovadnega orodja*. Ljubljana, 1984.

Gradišnik, Marina: *Življenje v ribniškem trgu v 19. in prvi polovici 20. stoletja*. Ljubljana, 2010 (magistrsko delo).

Gradišnik, Marina: *Ribniški trg v 19. in prvi polovici 20. stoletja*. Ribnica: Rokodelski center, 2017.

Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja*. Ljubljana, 1999 (doktorska disertacija).

Krajevni leksikon Dravske banovine: krajevni repertoar z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujko-prometnimi podatki vseh krajev dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine, 1937.

Lesar, Anton: *Ribniška dolina na Kranjskem*. Ljubljana: A. Léser, 1864.

Lubej, Tjaša: *Parna opekarna v Ribnici (1900–1969)*. Ljubljana, 2015 (diplomsko delo).

Pakiž, Alenka: *Pogled v babičino skrinjo XXIV del. Rešeto. Glasilo občine Ribnica*, september 2007, str. 34.

Pančur, Andrej: *Obrtna svoboda na zatožni klopi. Konservativni nazori o obrtništvu v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem. Zgodovina za vse 6*, 1999, str. 23–42.

50 let telesne vzgoje v Ribniški dolini: 1906–1956 (ur. Andrej Arko et al.). Ribnica: Propagandna komisija zletnega odbora, 1956.

Petelin, Miloš: *Od kovačije do tovarne telovadnega orodja JOR*. Ljubljana, 2003 (diplomsko delo).

Počkar, Ivanka: *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov. Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic*. Brežice: Društvo za oživitve mesta Brežic; Krško: Valvasorjev raziskovalni center; Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2005.

Počivavšek, Marija: *EN GROS k EN DETAIL. Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2012.

Schöppl, Hans: *Kronološki pregled družin Seeman, Kosler, Rudež, Gollmayer, Mach*. Dunaj, 1940 (tipkopis v nemškem jeziku).

Sieder, Reinhard: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis, ZRC, 1998.

Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992 (ur. Jasna Fischer et al.). Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

Šega, Polona: *Način življenja krošnjarjev iz Ribniške doline v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana, 1999 (doktorska disertacija).

Šifrer, Mojca: *Katastrska občina Ribnica v luči franciscejskega katastra*. Ljubljana, 1988 (seminarska naloga).

Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja, 1984.

Vilfan, Sergej: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.

Vodopivec, Peter: Prispevek k zgodovini kočevske železnice. *Kronika* 30, 1982, str. 117–122.

Zupančič, Bogo: *Modernizem na deželi. Delo ribniškega stavbenika Alojzija Hrena. Prispevek k razumevanju stavbeništva med obema vojnama in po drugi svetovni vojni v Ribniški dolini*. Ribnica: Galerija Miklova hiša, 2004.

nessed a notable decline in the number of craftsmen specialising in leather and wash leather industry, while fur trade died out by the second half of the nineteenth century, after still representing an important share of Ribnica crafts in the first half of the same century. The disappearance of some crafts led to a growing emergence of new ones in mechanical and technical fields. In addition to mechanics, the early twentieth-century Ribnica also boasted electricians and even a stationed photographer and a cinema theatre in the 1930s. Numerically the strongest industries were undoubtedly tavern-keeping and trade. Another noteworthy trend was the growing wood trade in the period between the two world wars: the number of wood traders in the market town of Ribnica quickly rose from three in the second half of the nineteenth century to no less than twenty-two in the twentieth century.

The time of economic development also brought about the establishment of the first enterprises in Ribnica in the early twentieth century, such as the gymnastics equipment producer JOR, a steam mill and brickworks, and a wire net manufacturer. These enterprises fully developed their potential between the two world wars by expanding their sales across the local boundaries.

Ribnica's trade composition in the period concerned was extremely diverse and on a par even with cities. The difference was primarily in the number of trade holders, which corresponded to the needs and the number of the local population utilizing their services. Ribnica also boasted peddlers, i.e., vendors of woodenware, as typical representatives and hallmarks of this area.

S U M M A R Y

Ribnica's economic situation from the second half of the nineteenth century to the Second World War

The article aims to shed light on Ribnica's economic development in the second half of the nineteenth and the first half of the twentieth century. The said period was primarily marked by the craftsmen's freedom of trade and accelerated industrialisation, which also affected Ribnica as an important craft centre.

Crafts adapted to the changes of time. Thus, the turn of the nineteenth and twentieth centuries wit-

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94:355.48(497.434)"1943"

Prejeto: 1. 6. 2018

Tadeja Tominšek Čehulić

mag. zgod., Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1102 Ljubljana
E-pošta: tadeja.tominsek-cehulic@gov.si

Tadej Cankar

univ. dipl. zgod. in obr., Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1102 Ljubljana
E-pošta: tadej.cankar@gov.si

Primož Tanko

univ. dipl. zgod., univ. dipl. lit. komp., Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1102 Ljubljana
E-pošta: primoz.tanko@gov.si

Tanja Žohar

prof. zgod., univ. dipl. lit. komp., Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1102 Ljubljana
E-pošta: tanja.zohar@gov.si

Sledi bitke pri Jelenovem Žlebu v virih in javnih razpravah

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek govori o nenačrtovanem srečanju partizanske in italijanske vojske pri Jelenovem Žlebu 26. marca 1943. Prikazati skuša, kaj o bitki sporočajo partizanski in italijanski dokumenti. Članek želi pretresti arhivske vire o žrtvah spopada in pokopu padlih vojakov ter predstaviti odsev bitke v kulturi spominjanja.

KLJUČNE BESEDE

Jelenov Žleb, italijanska vojska, partizanska vojska, pokop žrtev, kultura spominjanja

ABSTRACT

TRACES OF THE BATTLE AT JELENOV ŽLEB IN SOURCES AND PUBLIC DEBATES

The article deals with the encounter battle that occurred between the Partisan and Italian armies at Jelenov Žleb on 26 March 1943. Its aim was to show how the combat action was presented in Partisan and Italian documents, closely examine archival sources regarding its casualties and the burial of the fallen soldiers, as well as demonstrate the reflection of the battle in the culture of remembering.

KEY WORDS

Jelenov Žleb, Italian army, Partisan army, burial of casualties, culture of remembering

Marčevski spopad presenečenja

26. marca 2018 je minilo 75 let od velikega spopada pri Jelenovem Žlebu v Veliki gori nad Ribnico. Spopad je potekal med partizanskimi brigadami in italijanskim bataljonom divizije Macerata 26. marca 1943 ter v zgodovino pisju nastopa kot zadnja bitka partizanske protiofenzive, začete jeseni leta 1942 kot odgovor na izredno nasilno italijansko ofenzivo poleti istega leta. Bitka in interpretacija dogodkov sta še vedno aktualni temi. Žal sta postali tudi politična tema, če sodimo po aktualnem dogajanju pri Jelenovem Žlebu in kar dveh poslanskih vprašanjih, postavljenih leta 2017.¹ Ne nazadnje, četudi nehote, tudi pisci tega prispevka nekoliko dregamo v to osje gnezdo, čeprav le z namenom razjasnitve vzgibov in vprašanj, ki sprožajo te razprave in interpretacije.

Tema je bila že večkrat obravnavana v različnih – znanstvenih in laičnih – pregledih.² Tudi v tem prispevku gre za poskus rekonstrukcije dogodkov na podlagi arhivskih virov, pretežno iz Arhiva Republike Slovenije. Gotovo bi v tem kontekstu veljalo pregledati arhive italijanskih vojaških enot v italijanskih arhivih, ki bi morda razjasnili še katero nejasnost, vendar tudi ta prispevek ponuja tako pregled gradiva kot njegovo kritično analizo in umestitev v širši kontekst.

Članek je razdeljen v štiri poglavne dele, in sicer po arhivskem ključu provenience; prvi del predstavlja vire partizanske strani, drugi del italijanske vire, tretji del pa kasnejše vire o pokopih in prekopi trupel, vse do italijanskega prekopa v šestdesetih letih. Zadnji del je namenjen pogledu na oblikovanje spomina na veliko bitko in njen odsev v kulturi spominjanja.

»Partizanski juriši so zmagovali strahoviti ogenj italijanskih Bred«³

Sredi marca 1943 je Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije Tom-

šičevo, Šerčerjevo, Cankarjevo in Gubčevo brigado vključil v napade na postojanke prostovoljne protikomunistične milice (Milizia volontaria anticomunista, MVAC) ali vaških straž v Suhi krajini. Po bojih z italijanskimi enotami, ki so trajali od 15. do 19. marca, so se vse štiri brigade umaknile proti Ribniškemu polju, kjer so se v noči med 22. in 23. marcem razporedile zahodno od Ribnice pod Veliko goro.⁴

Po poročilu Operacijskega odseka Glavnega štaba je 25. marca prišlo do spopada med partizanskimi in italijanskimi enotami pri Danah, na grebenu za vasjo Zadolje.⁵ Partizanske brigade so odbile močno italijansko vojsko, ki je imela podporo topov, tankov, oklepnih vozil in letal. Po bitki je štab Dolenjske operativne cone sklenil brigade umakniti čez Veliko goro proti Podpreski in Dragi, saj je domneval, da so se na Veliko goro, za hrbet brigadam, povzpele italijanske enote.⁶

Naslednji dan, 26. marca 1943, dopoldne sta se Gubčeva in Cankarjeva brigada v bližini Jelenovega Žleba srečali z močno italijansko vojsko, ki je po dobro vodeni bitki doživela dotlej najhujši poraz, Glavni štab pa v poročilu pohvali tako borce kot »njihove vodnike, ki so z spretnim manevriranjem dokazali, da je z odločnostjo in obkoljevanjem mogoče zlomiti še tako veliko sovražno premoč.«⁷ Zbrani podatki o udeležencih govorijo, da naj bi se v bitki borilo približno petsto partizanskih borcev.⁸

Podrobneje je spopad pri Jelenovem Žlebu opisal poveljnik Dolenjske operativne cone Milovan Šaranović v pregledu bojev in operacij udarnih slovenskih brigad v času od 12. decembra 1942 do 3. maja 1943.⁹ Slaba dva meseca po bitki je zapisal, da je bil predvideni načrt, da se Tomšičeva in Šerčerjeva brigada v noči med 25. in 26. marcem 1943 iz Podgore in Dan preko Velike gore in Jelenovega Žleba premestita na položaje okoli Podpreske, Gubčeva in Cankarjeva brigada pa iz okolice Zadolja in Rakitnice preko Glazute do Drage. Okoli devete ure zjutraj je pri Jelenovem Žlebu izvidniške enote Gubčeve in Cankarjeve brigade presenetilo streljanje bolj oboroženih italijanskih enot. Med spopadom je drugi bataljon Gubčeve brigade dobil ukaz, naj se povzpne na Malo Belo steno in se Jelenovemu Žlebu približa s severne strani, italijanskim vojakom za hrbet in v levi bok, del Cankarjeve brigade, ki se je znašla v frontalnem spopadu z Italijani, pa se je preusmeril v napad na desni bok italijanske vojske – partizanske enote so tako v

¹ Poslanski vprašanji Jožeta Tanko, zastavljeni Vladi Republike Slovenije 10. 7. 2017 in 28. 9. 2017. Dostopno na spletni strani Državnega zbora Republike Slovenije.

² Gl. Ferenc, *Fašisti brez krinke*; Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, poglavje *Ofenzivnost partizanske vojske v Slovenski novejši zgodovini*, v partizanskih monografijah o Gubčevi in Cankarjevi brigadi, brošurah, diplomski nalogi Nine Rojec ...

³ ARS, SI AS 1845, f. 189/II, ovoj 6, Sijajna zmaga Gubčeve in Cankarjeve brigade nad italijanskimi fašisti v Jelenovem Žlebu. Dokumenti partizanskega izvora, ki se nanašajo na bitko pri Jelenovem Žlebu in jih hrani Arhiv Republike Slovenije, so v fondih SI AS 1845, Brigade petnajste divizije; SI AS 1851, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije; SI AS 1847, Brigade štirinajste divizije; SI AS 1869, Četrta operativna cona narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Dnevniški zapiski in kronike brigad poročajo predvsem o količini zaplenjenega orožja in številu padlih. V fondu SI AS 1887, Zbirka narodnoosvobodilnega tiska, so tudi tri brošure z naslovom *Boj v Jelenovem žlebu*, v katerih je literarizirano opisana bitka, kot avtor pa je podpisan Mate.

⁴ Mikuž, *Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja*, str. 99.

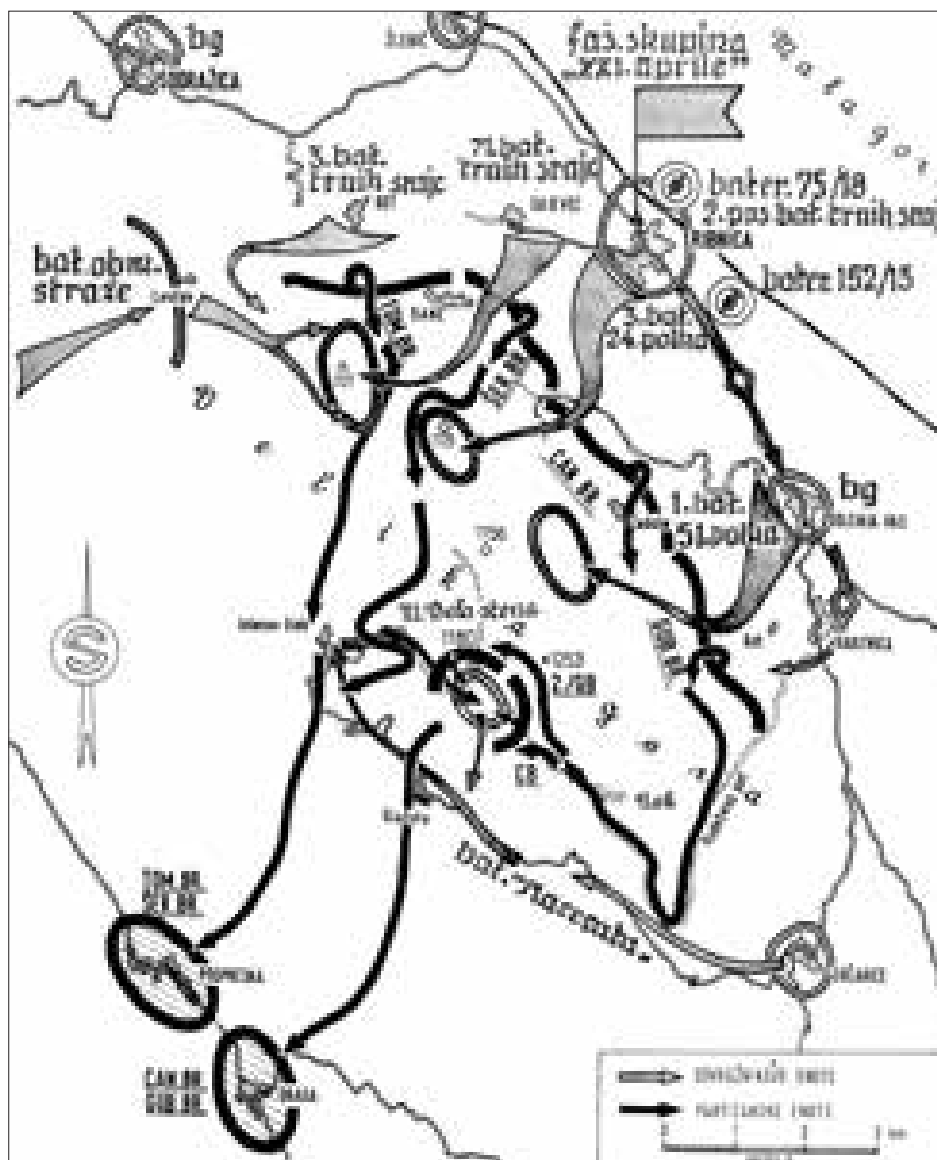
⁵ ARS, SI AS 1851/180, Operacijski odsek Glavnega štaba (GŠ) – operacijsko poročilo borbe v Sloveniji, 3. 4. 1943.

⁶ Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 409–411.

⁷ ARS, SI AS 1851/180, Operacijski odsek GŠ – operacijsko poročilo borbe v Sloveniji, 3. 4. 1943.

⁸ Grgič, *Bitka v Jelenovem Žlebu*, Delo, 18. 3. 1998.

⁹ ARS, SI AS 1869/VI/103, Milan Šaranović: Operacije na Dolenjskem 1943, 20. 5. 1943. Zbornik dokumentov o NOV Jugoslavije, VI/5, dok. št. 102, str. 278–328.

Razvoj bitke s premiki partizanskih in italijanskih enot (Klanjšček, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem).

obliki podkve obkolile nasprotno vojsko. V nadaljevanju poročilo hvali pogum partizanskih borcev, ki so se kljub slabi opremljenosti, samo z ročnimi bombami, zoperstavili številčnejši nasprotnikovi vojski, pri tem pa zaplenili večjo količino italijanskega orožja. Tiste nasprotnikove vojake, ki so bili pri Jelenovem Žlebu, vendar niso aktivno sodelovali pri spopadu, so posamezne partizanske enote preganjale proti Glažuti ter tako zaplenile dodatno orožje in strelivo. Dve uri trajajočo bitko je Šaranović ocenil kot najsvetlejšo točko dotedanjih bojev ter jo predstavil kot primer pogumne drže in požrtvovalnosti partizanskih borcev.¹⁰ Ko je bila bitka že zaključena, so do Jelenovega Žleba prispele tudi enote Tomšičeve in Šerčerjeve brigade, ki so med premikom preko Trav-

ne gore slišale spopad in prihitele na pomoč. Bitko v svojih dnevniških zapisih bežno omenjata tudi borca Tomšičeve brigade.¹¹

Partizanski dokumenti o bitki večinoma govorijo na kratko in predvsem v številkah – z naštevanjem zaplenjenega orožja. Materialni uspeh partizanske zmage v spominu na bitko poudarja tudi Dušan Majcen – Nedeljko, ki nadaljuje, da je bilo treba za uspešen boj nasprotniku odtujiti kar največ artilerijskega orožja ter s tem okrepiti udarno in moralno moč vojske.¹²

¹⁰ Prav tam.

¹¹ ARS, SI AS 1847/I/024, Pero Popiyoda: Tomšičeva brigada 1942/43; ARS, SI AS 1847/I/025, Šilih Niko: Dnevnik brigade za čas od 3.8.1942 do 6.8.1943, O začetkih partizanstva na Dolenjskem.

¹² ARS, SI AS 1845, f. 189/II, ovoj 6, Sijajna zmaga Gubčeve in Cankarjeve brigade nad italijanskimi fašisti v Jelenovem Žlebu.

Telegram generala Cesarettija, 26. 3. 1943 (ARS, SI AS 1775, f. 674).

ga zbora Gastone Gambaro skušal doseči tako žele-
no taktično preobrazbo italijanskih enot. Že januarja
istega leta je namreč v okrožnici poudaril, da morajo
italijanske enote opustiti taktiko hajk in ofenziv, ki
jih vodijo divizijska poveljstva, temveč naj partiza-
ne s pomočjo hitrih in gibljivih specialnih oddelkov
potisnejo v gozdove ter jim onemogočijo preskrbo.¹⁵
Tudi ti specialni (arditski) bataljoni niso bistveno
spremenili načina italijanskega bojevanja, kar se je
ravno pred spopadom pri Jelenovem Žlebu pokazalo
v Suhu krajini, ko je imel 3. specialni bataljon samo
19. marca kar 19 mrtvih in 16 ranjenih.¹⁶

Že 23. marca 1943 je poveljstvo divizije Isonzo
od domačina izvedelo, da so Tomšičeva, Cankarjeva
in Gubčeva brigada v bližini Starega Loga, od ko-
der naj bi se podale proti Ribnici.¹⁷ Tudi za kasnejše
partizanske premike, tako za 25. kot 26. marec 1943,
je poveljstvo 11. armadnega zbora izvedelo bodisi od
zajetih partizanov, partizanskih dezertarjev ali doma-
činov. Poročila so bila v zvezi s številom prihajajočih
partizanov napihnjena, saj so predvidela 2.500 dobro
oboroženih mož, ki naj bi bili razporejeni med Ra-
kitnico, Zadoljem in Danami, premikali pa naj bi se
čez Lenček in Jelenov Žleb. Poleg tega je italijansko

¹⁵ Mikuž, *Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja*, str. 101; Fe-
renc, *Fašisti brez krinke*, str. 93–94.

¹⁶ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 95.

¹⁷ ARS, SI AS 1775, f. 674a/ IX, ovoj 21, Dnevna poročila o
operacijah divizije Isonzo, marec–avgust 1943.

vojaško poveljstvo pričakovalo, da bo stalo nasproti borcem, ki dobro poznajo teren.¹⁸

Italijanski načrt, za katerega izvedbo so 25. marca 1943 dobili okrepitev,¹⁹ je torej že za dan pred bitko pri Jelenovem Žlebu predvidel obkolitev partizanov in preprečitev njihovega premika na zahod, torej prek Lenčka in Jelenovega Žleba. Poleg tega je partizanski dezertar izpovedal, da so partizanske enote ob treh ponoči krenile proti Jelenovemu Žlebu. Morda bi italijanski načrt celo uspel, če ne bi bataljon divizije Macerata v pomembnem trenutku, natančneje, 25. marca 1943 ob osmih zvečer, ostal brez radijske zveze.²⁰ Klic na pomoč je izzvenel v prazno, saj njegovo nadrejeno poveljstvo ni vedelo, da bataljon ni mogel slediti ukazom o premiku na Veliki vrh, za hrbet partizanom, prav tako ni bilo zveze z udarno skupino črnih srajc 21. april.²¹

Kako so se počutile italijanske enote? Telegram bataljona divizije Macerata, poslan že 26. marca ob desetih zvečer, v opisu stiske razkriva, da je bil bataljon ob nenadnem trku ob partizanske enote prepričan, da je s približno 490 možmi stal nasproti premočnemu sovražniku, ki naj bi se bojeval z okrog 1.500 dobro oboroženimi možmi, prihajajočimi s severa, zahoda in vzhoda. Italijanske položaje naj bi napadal z avtomatskim orožjem, zlasti močno in večče pa z ročnimi bombami. Po ukazu komandanta bataljona je sledil njegov umik na jug.²² To ni bila rešitev, saj so italijanske sile padle pred cevi dveh bataljonov Cankarjeve brigade.²³ V poročilu udarne skupine črnih srajc 21. april je sklep o bitki predstavljen tako, da je bataljon divizije Macerata »... izdržal oster boj, napaden s strani močnejšega sovražnika, ki je bežal pred našimi kolonami proti jugozahodu.«²⁴

Naslednji dan je 1. bataljon 51. pehotnega polka divizije Cacciatori delle Alpi prečesal območje spopada in našel veliko golih trupel padlih italijanskih

vojakov, po poročilu približno sto, specialni bataljon št. 2 pa nekaj neuporabnega vojaškega materiala.²⁵

Za italijanske enote je bil to zagotovo poraz.

Posledice spopada pri Jelenovem Žlebu

Smrtne žrtve spopadov so eden pomembnejših pokazateljev,²⁶ ki govorijo o naravi vojaškega spopada. Na tem mestu so zelo umestne primerjave izgub vojskujočih se enot. Z izgubami italijanske vojske v času zasedbe Ljubljanske pokrajine med 2. svetovno vojno se je ukvarjal tudi dr. Tone Ferenc. Ferenc je na podlagi znanstvene metode ugotovil, da je med 6. aprilom 1941 in 31. avgustom 1943 na območju delovanja enot 11. armadnega zbora, kjer naj bi v 145 postojankah delovalo več kot 45.000 mož, padlo 85 častnikov in 1.115 vojakov italijanske vojske, ranjenih je bilo 131 častnikov in 1.843 drugih, pogrešani pa so bili 3 častniki in 282 drugih pripadnikov italijanskih vojaških enot. Tone Ferenc sicer opozarja, da so podatki za prve tri mesece leta 1943 po vsej verjetnosti premajhni. Kot vidimo, prikaz ne seže do kapitulacije Italije 8. septembra 1943.²⁷ V to število je torej mogoče umestiti italijanske izgube pri Jelenovem Žlebu. Zgolj primerjave števila padlih povedo, da je bitka pri Jelenovem Žlebu po najbolj ustaljenih ocenah o 106 padlih italijanskih vojakih terjala 8,8 % vseh italijanskih smrtnih žrtev v omenjenem obdobju. V spopadu je padla skoraj četrtina (22 %) vseh italijanskih borcev in častnikov, ki so v njem sodelovali. Kaj je to pomenilo za bataljon divizije Macerata, verjetno ni treba posebej izpostavljati. Poveljstvo divizije Macerata je že 26. marca zvečer poveljstvu 11. armadnega zbora poročalo, da je njen bataljon pri Jelenovem Žlebu obračunal s 300 partizani, sam pa naj bi imel 250 padlih, ranjenih, pogrešanih in mož, ki so jih po umiku pustili za seboj.²⁸ Naslednji dan je isto poveljstvo podalo novo, zmernejše poročilo, ki je govorilo o 41 mrtvih, 60 pogrešanih, ki so bili kasneje najdeni mrtvi, ter 94 rešenih vojakov.²⁹

Ta poročila so morala vznemiriti nadrejena italijanska vojaška poveljstva. Le kako jih ne bi, če so jih vznemirile že izgube v bitki udarne skupine črnih srajc 21. april v Suhi krajini samo nekaj dni prej (19. marca 1943), kjer je padlo 19 črnosrajčnikov. Ne

¹⁸ ARS, SI AS 1775, f. 680a/I, ovoj 32, Poročilo poveljstva 11. armadnega zbora o spopadih med 22. in 27. marcem 1943 na območju Dan, Ribnice in obronkih Velike gore.

¹⁹ Prav tam. Navedena je tudi moč italijanskih enot, ki so imele tedaj na voljo 7 bataljonov, dve topovski bateriji, oklopni vlak, vod oklopnih vozil, vod lahkih tankov in nekaj pripadnikov prostovoljne protikomunistične milice (t. i. vaških straž). V spopad v Jelenovem Žlebu so poslali bataljon divizije Macerata, 1. bataljon 51. pehotnega polka divizije Cacciatori delle Alpi, 71. bataljon črnih srajc, bataljon obmejne straže, bataljon divizije Isonzo, specialni bataljon št. 3 in rezervni specialni bataljon št. 2.

²⁰ Prav tam. ARS, SI AS 1775, f. 680a/II, ovoj 40, Kratek pregled aktivnosti udarne skupine črnih srajc 21. april, avgust 1942–marec 1943, str. 5. Zbornik dokumentov o NOV Jugoslavije, VI/5, dok. št. 202, str. 653–667.

²¹ Prav tam. Mikuž, *Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja*, str. 100.

²² ARS, SI AS 1775, f. 674, Telegram generala Cesarettija, 26. 3. 1943.

²³ Ambrožič, *Cankarjeva brigada*, str. 153, 154.

²⁴ ARS, SI AS 1775, f. 680a/II, ovoj 40, Kratek pregled aktivnosti udarne skupine črnih srajc 21. april, avgust 1942–marec 1943, str. 5. Zbornik dokumentov o NOV Jugoslavije, VI/5, dok. št. 202, str. 653–667.

²⁵ ARS, SI AS 1775, f. 680a/II, ovoj 40, Kratek pregled aktivnosti udarne skupine črnih srajc 21. april, avgust 1942–marec 1943, str. 9. Zbornik dokumentov o NOV Jugoslavije, VI/5, dok. št. 202, str. 653–667.

²⁶ Več o tem v geslih o viktimologiji (žrtvoslovju) v: Heinsohn Gunnar, *Lexikon der Völkermorde*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuchverlag, 1998; *Pravo*, 2. razširjena in spremenjena izdaja, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2003.

²⁷ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 101.

²⁸ ARS, SI AS 1775, f. 674, Telegram generala Cesarettija, 26. 3. 1943 ob 22:00 o bitki pri Jelenovem Žlebu.

²⁹ ARS, SI AS 1775, f. 680a/I, ovoj 32, Poročilo poveljstva 11. armadnega zbora o spopadih med 22. in 27. marcem 1943 na območju Dan, Ribnice in obronkih Velike gore. Zbornik dokumentov o NOV Jugoslavije, VI/5, dok. št. 199, str. 650.

Dušan Bravničar – Mate, *Boj v Jelenovem žlebu*, 1943; naslovnica novele (ARS, SI AS 1869/VI/103).

moremo niti mimo dejstva, da ne v Žumberku³⁰ konec januarja 1943, kjer so italijanske enote izvajale ofenzivo, ne v Suhi krajini sredi marca 1943, ko je šlo za partizansko protiofenzivo, ni padlo³¹ toliko italijanskih borcev kot prav pri Jelenovem Žlebu.³² Po drugi strani lahko italijanske izgube primerjamo s podatkom o padlih pripadnikih udarne skupine črnih srajc 21. april, ki je po podatkih omenjene enote od avgusta 1942 do konca marca 1943 utrpela 193 padlih,³³ torej so bile izgube bataljona divizije Macerata pri Jelenovem Žlebu res velike.

Veliko povedo tudi predlogi za odlikovanja italijanskih vojakov, ki so sodelovali v marčevskih spopadih v Suhi krajini. Poveljnik 11. armadnega zbora Gastone Gambarà je potrdil odlikovanja za 17 pripadnikov bataljona divizije Macerata, ki bodisi kot

ranjeni pri Jelenovem Žlebu niso zapustili položaja bodisi so med bojem reševali ranjene soborce, poleg tega pa še za 7 črnosrajčnikov udarne skupine 21. april za boje 25. marca v Danah in 26. marca 1943 pri Jelenovem Žlebu. Bruno Lucini, načelnik štaba 11. armadnega zbora, je v okrožnici aprila 1943 predlagal, naj seznáme odlikovanih za marčevske boje v Suhi krajini, med drugim tudi pri Jelenovem Žlebu, razpošljejo vsem italijanskim enotam, s čimer bi poskusili doseči dvig njihove morale in borbenosti.³⁴ Torej so spopadi v Suhi krajini italijansko vojsko demoralizirali. Kljub nekaj bitkam ob italijansko-nemški demarkacijski črti, ki so sledile maja in junija istega leta, v katerih so italijanske enote prevzele borbena iniciativo,³⁵ pa vojna sreča do kapitulacije Italije septembra 1943 ni bila več na strani italijanskih enot.

V partizanskih dokumentih je akcija v Suhi krajini označena kot uspešna – Glavni štab poroča, da je v bojih med 19. in 23. marcem 1943 padlo 350 Italijanov in pripadnikov MVAC, 25 je bilo ujetih, več kot 700 pa jih je ostalo brez oborožitve. Že dan

³⁰ Mikuž, *Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja*, str. 99: takrat je padlo 59 italijanskih vojakov, 60 pa je bilo ranjenih.

³¹ ARS, SI AS 1775, f. 688, ovoj 6, Predlog za odlikovanje Renza Montagne, poveljnika udarne skupine črnih srajc 21. april, za boje med 16. in 20. marcem v Suhi krajini, ko je v spopadih padlo 60 pripadnikov njegovih enot.

³² Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 94.

³³ ARS, SI AS 1775, f. 688, Povzetek aktivnosti udarne skupine črnosrajčnikov 21. april od avgusta 1942 do konca marca 1943.

³⁴ ARS, SI AS 1775, f. 688, ovoj 7, Predlogi za odlikovanja.

³⁵ Mikuž, *Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja*, str. 102; Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 97.

pred bitko pri Jelenovem Žlebu se je italijanska vojska pri Danah, na grebenu za vasjo Žadolje, spopadla s partizani, pri tem pa so Italijani izgubili 35 mož ter bili primorani svoje enote umakniti proti Ribnici.³⁶ Šaranović je v svojem poročilu zapisal, da je ta dan (25. marca 1943) v spopadih padlo približno 100 italijanskih vojakov, pri čemer so bile partizanske izgube majhne. Samo v bojih v okolici Dan je padlo 60 italijanskih vojakov, del pa med italijanskim umikom proti Dolenji vasi in Ribnici – med žrtvami naj bi bil tudi častnik.³⁷

Partizanski dokumenti o žrtvah spopada pri Jelenovem Žlebu poročajo bolj skopo, padli so običajno omenjeni med izgubami italijanske strani oziroma med naštevanjem zaplenjenega orožja. Kronika Gubčeve brigade v statistiki za leto 1943 Jelenov Žleb omenja kot večjo akcijo, padle v bitki pa moramo iskati med 1050 padlimi italijanskimi vojaki leta 1943.³⁸ Politični komisar brigade je v svojih zapiskih ocenil, da se je pri Jelenovem Žlebu partizanska vojska spopadla z okoli 600 vojaki divizije Macerata; izmed teh so v bitki padli 103.³⁹

Cankarjeva brigada je leta 1943 preštela 1433 mrtvih italijanskih vojakov, od tega 200 pri Jelenovem Žlebu.⁴⁰ Tudi v operacijskem poročilu Glavnega štaba je zabeleženih več kot 200 padlih pri Jelenovem Žlebu, medtem ko število ranjenih (še) ni znano.⁴¹ Prav toliko padlih omenja tudi Šaranović,⁴² ki verjetno povzema Glavni štab, kar pa je malo pretirana ocena italijanskih izgub. Ranjenec v bitki, Lojze Colarič, piše o 550 Italijanih, ki so pri Jelenovem Žlebu čakali v zasedi – na bojišču jih je obležalo 150.⁴³ Precej manj smrtnih žrtev na italijanski strani je zabeležil politični komisar Cankarjeve brigade Jože Borštnar – 93 mrtvih. Borštnar sicer že dan pred bitko, 25. marca, ko so potekali boji pri Danah, omenja 30 mrtvih italijanskih vojakov.⁴⁴

Partizanska stran je v bitki pri Jelenovem Žlebu utrpela malo izgub; dokumenti, ki govorijo o bitki, o izgubah povečini poročajo s statističnega vidika. Šaranović je pisal o štirih padlih in nekaj lažje ra-

njenih partizanih,⁴⁵ prav toliko padlih je v spominih na bitko omenil Majcen,⁴⁶ ki je pri številu ranjenih konkretnjejši – bilo naj bi jih 23. Jože Borštnar piše o dveh umrlih soborcih – »Obrstar, plus Maks« – in 17 ranjenih.⁴⁷ Komandir Obrstar in Maks sta imeni, omenjeni tudi v kratki literarizirani zgodbi z naslovom *Boj v Jelenovem žlebu*, vendar tam njuna smrt ni zabeležena. V zgodbi je sicer opisana smrt borca z imenom Roman, prav tako pa avtor omeni približno 150 padlih italijanskih vojakov.⁴⁸ Cankarjeva brigada je v letnem pregledu preštela šest padlih in deset ranjenih pri Jelenovem Žlebu, ki jih je prištela k 221 mrtvim in 321 ranjenim partizanom leta 1943.⁴⁹ Glede na to, da je ta dokument nastal več mesecev po spopadu, je verjetno, da je med žrtve prištet tudi kateri izmed tistih borcev, ki so bili med bitko ranjeni in so kasneje ranam podlegli.⁵⁰

Naj omenimo, da so italijanska poročila precej pretiravala z višino izgub, ki naj bi jih italijanske enote prizadejale partizanom v marčevskih bojih v Suhi krajini. Pred nadrejenimi je bilo verjetno treba nekako upravičiti poraze. Polmesečno statistično poročilo, ki priznava 106 padlih lastnih vojakov in 102 ranjena, navaja, da naj bi italijanske enote v spopadu pri Malih Belih stenah pri Jelenovem Žlebu partizanom prizadejale 364 žrtev.⁵¹ Nekaj nižje ocene partizanskih izgub pri Jelenovem Žlebu so povzeli obveščevalni organi slovenskega protipartizanskega tabora, ki govore o več kot 200 padlih partizanih.⁵² Pisci zgodovine z istega političnega pola žal ne interpretirajo spopada pri Jelenovem Žlebu, zato njihovega pogleda na to vprašanje ne moremo podati. Najdemo zgolj idejno-politično pogojeno interpretacijo spopada izpod peresa Nikolaja Jeločnika (alias Staneta Kosa), medvojnega domobranskega propagandista, ki govori o tem, da spopad pri Jelenovem Žlebu partizanska stran dojema kot pomembno zaključno bitko lastne protiofenzive.⁵³

Obstaja sicer tudi zmernejše poročilo udarne skupine črnih srajc 21. april, ki poveljstvu 11. armadnega zbora poroča, da naj bi do 26. marca 1943 zjutraj padlo 48 partizanov (sicer) zaradi akcij dan poprej,

³⁶ ARS, SI AS 1851/180, Operacijski odsek GŠ – operacijsko poročilo borbe v Sloveniji, 3. 4. 1943.

³⁷ ARS, SI AS 1869/VI/103, Milan Šaranović: Operacije na Dolenjskem 1943, 20. 5. 1943. Zbornik dokumentov o NOV Jugoslavije, VI/5, dok. št. 102, str. 278–328.

³⁸ ARS, SI AS 1845, f. 189/I, ovoj 10, Kronika IV. slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade (SNOUB) M. Gubec.

³⁹ ARS, SI AS 1845, f. 189/I, ovoj 5, Zapiski iz notesa politkomisarja tov. Rudija.

⁴⁰ ARS, SI AS 1845, f. 189a, mapa 1 (t. e. 3), Borbe V. brigade.

⁴¹ ARS, SI AS 1851/180, Operacijski odsek GŠ – operacijsko poročilo borbe v Sloveniji, 3. 4. 1943.

⁴² ARS, SI AS 1869/VI/103, Milan Šaranović: Operacije na Dolenjskem 1943, 20. 5. 1943. Zbornik dokumentov o NOV Jugoslavije, VI/5, dok. št. 102, str. 278–328.

⁴³ ARS, SI AS 1845, f. 189a/III, Dnevnik partizana V. SNOUB Iv. Cankarja, doma iz Dola pri Sv. Križu, 1. 1.–21. 9. 1943.

⁴⁴ ARS, SI AS 1845, f. 189a/II, Dnevnik tov. Jožeta Borštnarja, politkomisarja.

⁴⁵ ARS, SI AS 1869/VI/103, Milan Šaranović: Operacije na Dolenjskem 1943, 20. 5. 1943. Zbornik dokumentov o NOV Jugoslavije, VI/5, dok. št. 102, str. 278–328.

⁴⁶ ARS, SI AS 1845, f. 189/II, ovoj 6, Sijajna zmaga Gubčeve in Cankarjeve brigade nad italijanskimi fašisti v Jelenovem Žlebu.

⁴⁷ ARS, SI AS 1845, f. 189a/II, Dnevnik tov. Jožeta Borštnarja, politkomisarja. Že dan prej, ko so Italijani izvajali hajko proti partizanom, Borštnar piše o dveh padlih in štirih ranjenih partizanih.

⁴⁸ ARS, SI AS 1887/I/513–515, Boj v Jelenovem Žlebu.

⁴⁹ ARS, SI AS 1845, f. 189a/I, Borbe V. brigade.

⁵⁰ Takšen primer omenja tudi udeleženec spopada Lado Kocijan, Spomini na boj v Jelenovem Žlebu, *Svobodna misel*, 15. 2. 2017.

⁵¹ ARS, SI AS 1775, f. 680/V, Polmesečni pregled izgub italijanskih enot.

⁵² ARS, SI AS 1912, f. 110b, dok. št. 60372.

⁵³ Kos, Stalinistična revolucija na Slovenskem, str. 249.

sezname padlih partizanov

sezname padlih partizanov

Številka, datum, ime, priimek	Ime, priimek, mesto, država	Datum, mesto, država	Mesto padla												Mesto, kjer so našli trupla			
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12				
1873 1874 1875 1876	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1877 1878 1879 1880	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1881 1882 1883 1884	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1885 1886 1887 1888	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1889 1890 1891 1892	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1893 1894 1895 1896	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1897 1898 1899 1900	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1901 1902 1903 1904	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1905 1906 1907 1908	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1909 1910 1911 1912	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1913 1914 1915 1916	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1917 1918 1919 1920	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1921 1922 1923 1924	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1925 1926 1927 1928	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1929 1930 1931 1932	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1933 1934 1935 1936	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																
1937 1938 1939 1940	Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar) / Božidar (Božidar)	partizanski																

Polmesečni pregled izgub italijanskih enot (ARS, SI AS 1775, f. 680/V).

vendar mislijo, da je dejansko število višje, ranjenih naj bi jih bilo približno 70. Ob tem naj bi med 23. in 25. marcem zajeli 25 oboroženih partizanov, medtem ko naj bi se jih 26. marca predalo še 5, eden pa naj bi bil zajet.⁵⁴

Seznam smrtnih žrtev druge svetovne vojne,⁵⁵ ki ga je s pomočjo znanstvene metode sestavil Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, je posredoval podatke o šestih identificiranih padlih partizanih pri Jelenovem Žlebu (dva borca Gubčeve in štirje borci Cankarjeve brigade) in petih, morda šestih (en partizan Gubčeve brigade namreč ni naveden z datumom, temveč le z letnico smrti) padlih v Danah z okolico dan prej. To je glede na partizanske vire in število zapisanih na spomeniku padlim partizanom pri Jelenovem Žlebu bolj verjetno.

Pokopi padlih

Pri nekaterih padlih partizanih je navedeno, da so svojci vložili prošnjo za prekop iz Glažute oziroma Jelenovega Žleba. Eden je bil prekopan v Dolgo vas, za druge ni jasno, ali je bil prenos trupla izveden. Na

podlagi arhivskega gradiva kraja pokopa ni bilo mogoče ugotoviti za vse padle partizane.⁵⁶

Imena partizanskih žrtev bitke pri Jelenovem Žlebu ter mesto njihovega prvotnega pokopa so torej znani le okvirno. Še manj določni pa so navedeni podatki v primeru njihovih padlih nasprotnikov, saj so arhivski dokumenti v Arhivu Republike Slovenije v zvezi s tem sorazmerno skopi. Iz medvojnih arhivskih dokumentov je ob dejstvu, da so bile italijanske izgube v primerjavi s partizanskimi nesorazmerno visoke, mogoče ugotoviti naslednje:

- Italijanski poraz, ki je bil predvsem posledica dejstva, da so se enote Cankarjeve in Gubčeve brigade v srečanju z italijanskimi četami taktično spretnjeje in hitreje odzvale na nepredvideno situacijo, se je sprevrgel v neorganiziran umik. Italijanski vojaki so v spopadu z nasprotnikom, ki je nanje hkrati pritiskal z boka in višjih položajev, umirali tako na položajih nad cesto, ki vodi pod Malimi Belimi stenami k Jelenovemu Žlebu, kot tudi pod njo.
- Večje število italijanskih vojakov naj bi med umikom padlo v prepadno brezno neposredno pod zgoraj omenjeno cesto, kjer so umrli.

⁵⁴ Zbornik dokumentov o NOV Jugoslavije, VI/5, dok. št. 200, str. 651–652.

⁵⁵ Smrtne žrtve, elektronski vir.

⁵⁶ ARS, SI AS 281, š. 4, dok. št. 3010, Prošnja za prekop Janeza Oberstarja; š. 2, dok. št. 1462, Prošnja za prekop Maksa Pitine, š. 2, dok. št. 1193, Prošnja za prekop Jožefa Žagarja.

- Umik preživelih italijanskih vojakov bataljona divizije Macerata skozi gozdove v smeri Glažute in naprej proti Grčaricam je bil neorganiziran, tako da je večina padlih obležala na strmem pobočju, kjer je potekal spopad, na cesti in v omenjenem breznu. Umikajoči se italijanski vojaki, pripadniki bataljona divizije Macerata, mrtvih soborcev tako niso odnesli z bojišča. To so storile druge italijanske enote, ki so na področje spopada prišle naslednji dan.⁵⁷

Italijanske smrtne žrtve spopada lahko – glede na usodo njihovih zemeljskih ostankov – vsaj po poročilih v arhivskih virih razdelimo v tri skupine. Prvo predstavljajo padli na samem območju spopada. Iz ohranjenih pričevanj je znano, da so bili med številnimi italijanskimi vojaki, ki so v spopadu obležali na ožjem območju bojev, tudi ranjenci. Nekaj so jih italijanski soborci očitno rešili že med umikom, čeprav naj bi italijanske enote ob pobiranju mrtvih naslednjega dne reševale tudi ranjence. Iz arhivskih virov ni mogoče jasno razbrati podatkov o ravnanju zmagovalcev bitke s to kategorijo žrtev spopada;⁵⁸ o njihovi nadaljnji usodi lahko torej glede na naravo

Brezno pod cesto, ki vodi k Jelenovemu Žlebu
(foto: Primož Tanko).

spopada in okoliščine, v katerih je delovala partizanska vojska, le sklepamo. Šaranović v delu svojega poročila poleg padlih nasprotnikovih vojakov omeni tudi »veliko število ranjencev«. V drugem delu poročila na kratko navede, da je ostalo živih »samo nekaj vojakov, ki so se predali«. Isti vir o nadaljnji usodi zajetih nasprotnikov ne poroča. Dušan Majcen – Nedeljko v dokumentu *Sijajna zmaga Gubčeve in Cankarjeve brigade nad italijanskimi fašisti v Jelenovem žlebu* skopo navede: »Ujetnikov partizani takrat nismo imeli nobenih.« O italijanskih ranjencih priča tudi Lado Kocijan, *Spomini na boj v Jelenovem Žlebu*. Lado Kocijan je bil kot pripadnik 2. bataljona Gubčeve brigade neposreden udeleženec spopada na vrhu Malih Belih sten in bil v bitki ranjen tudi sam. Med gradivom v fondu SI AS 1860, *Slovenske vojne partizanske bolnišnice*, pred kapitulacijo Italije ni mogoče zaslediti podatkov o oskrbi ranjencev italijanske narodnosti.⁵⁹ Vsekakor pa iz poročil izhaja, da so partizanske enote po spopadu (in pred nadaljevanjem poti v vasi Draga in Podpreska) zbrale orožje, opremo in oblačila premaganih italijanskih vojakov. V partizanskih spominskih zapisih in italijanskih poročilih ne najdemo podatkov o tem, da bi zmagovalci s trupli padlih nasprotnikov ravnali nepietetno, četudi jih niso pokopali.⁶⁰ Potem ko so jih naslednjega dne zbrali in odpeljali, so za pokop v dokaj oddaljenem Kočevju poskrbeli sami Italijani. Drugače je bilo s trupli padlih vojakov, ki so ostala v težko dostopnem breznu neposredno pod cesto: iz arhivskih dokumentov lahko razberemo, da jih italijanske čete iz brezna niso izvlekle niti 27. marca 1943 niti kasneje. Podobno žalostna usoda je doletela tudi neugotovljeno število italijanskih vojakov, ki so se ranjeni umikali skozi gozdove proti Glažuti in Grčaricam ter pri tem umrli. Takšne primere omenjajo tako povojna poročila kot spomini pripadnikov partizanskega tabora, ki so na ostanke trupel italijanskih vojakov naleteli v poznejših mesecih.⁶¹

Iz ohranjenih arhivskih virov je danes težko zanesljivo ugotoviti število italijanskih žrtev, ki so pripadale vsaki od teh skupin. Največ dokumentov, ki se dotikajo te problematike, je ohranjenih v arhivskem fondu SI AS 1931, *Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije*, škatla 1493, zadeva Grobovi, parki 1945–1970. Dokumenti povedo, da je povojna slovenska oblast v letih 1945 in 1946 sledila usmeritvam zvezne vlade ter zapovedala popolno uničenje vseh pokopališč in posameznih grobov, v katerih so bili pokopani bodisi vojaki oku-

⁵⁷ Gl. op. 25 in 30.

⁵⁸ ARS, SI AS 1775, f. 680a/ II, ovoj 40, Kratak pregled aktivnosti udarne skupine črnih srajc 21. april, avgust 1942–marec 1943, str. 6. Zbornik dokumentov o NOV Jugoslavije, VI/5, dok. št. 202, str. 653–667.

⁵⁹ Za podatek se zahvaljujemo za arhivsko gradivo partizanskih bolnišnic pristojni arhivistki Poloni Trobec Mlakar in zgodovinarju Blažu Štanglju.

⁶⁰ ARS, SI AS 1845, f. 189a/III, Dnevnik partizana V. SNOUB Iv. Cankarja, doma iz Dola pri Sv. Križu, 1. 1.–21. 9. 1943.

⁶¹ ARS, SI AS 1931, š. 1578, Pogovori z vosovci, kolut 17 (VOS na Kočevskem, pričevanje Hinka Kavčiča).

Navodilo Ministrstva za notranje zadeve okrožnim narodnoosvobodilnim odborom, 12. 6. 1945 (ARS, SI AS 1931, š. 1493).

patorjevih sil ali enot, ki so z njimi sodelovale.⁶² Iz dokumentov prav tako izhaja, da je v naslednjih letih prišlo do uničevanja oziroma temeljitega zanemarjanja vojaških grobov nasprotnih sil. V primeru voja-

ških pokopališč okupacijskih sil (ne pa tudi pokopališč in grobov pripadnikov z okupatorjem sodelujočih protipartizanskih vojaških enot) je do delnega premika prišlo po letu 1950, ko je Federativna ljudska republika Jugoslavija (FLRJ) ratificirala leto prej sprejete Ženevske konvencije. Prav zaradi dejstva, da je Jugoslavija v naslednjih letih z Republiko Italijo sklenila več sporazumov o ureditvi vojaških grobov in pokopališč oziroma prenosu ostankov žrtev vojn

⁶² ARS, SI AS 1931, š. 1493, navodilo Ministrstva za notranje zadeve (MNZ) (minister Zoran Polič) okrožnim narodnoosvobodilnim odborom, 12. 6. 1945; navodilo MNZ (pomočnik ministra Boris Kocijančič) okrožnim oddelkom in okrajnim odsekom za notranje zadeve, 14. 8. 1946.

v domovino, je okoli leta 1957 prišlo do zbiranja podatkov o padlih italijanskih vojaki in njihovih grobovih.⁶³ V dokumentih, ki so se opirali na pričanja lokalnega prebivalstva in so zaradi časovne oddaljenosti dogodkov deloma netočni, je navedeno: na območju Jelenovega Žleba naj bi pod »takozvano belo skalo« padlo tristo Italijanov, od katerih naj bi jih Italijani večino odpeljali, štirideset pa naj bi jih ostalo v »dvajset metrov globokem in skoro nedostopnem« prepadu pod cesto. Neidentificirani očividci naj bi navedel, da so posamezni v bitki ranjeni in izgubljeni italijanski vojaki umirali tudi kasneje v okoliških gozdovih.⁶⁴

Natančno je popisano italijansko vojaško pokopališče v Kočevju, ki je stalo ob (kasneje opuščnem) civilnem pokopališču na Roški cesti.⁶⁵ Tu je bilo pokopano večje število vojakov: povojna oblast je njihovo število ocenjevala na okoli petsto, pri čemer se je opirala le na približne cenitve ljudi, živčih v okolici pokopališča. Kljub poizvedbam in poskusom pridobitve natančnejših podatkov iz mrljskih matičnih knjig in od uprave pokopališča v Kočevju oblasti imen in števila pokopanih italijanskih vojakov ni uspelo pridobiti. Italijanska vojska je pokope, med katerimi naj bi se najboljše najti po izrecni navedbi priče nanašal prav na padle pri Jelenovem Žlebu, na zastraženem pokopališču v nočnem času vedno izvajala sama; prav tako je sama vodila evidenco pokopov, ki naj bi jo ob umiku septembra 1943 odnesla s seboj. Samo pokopališče, ki ga je do takrat urejala in vzdrževala italijanska vojska, je bilo do leta 1957 – gotovo načrtno – povsem zanemarjeno. Lesene križe in betonske nagrobnike, s katerimi so bili označeni posamezni grobovi, so raznesli okoliški prebivalci. Sami grobovi do trenutka nastanka poročila sicer niso bili prekopani, so pa bili temeljito zravnani in zaraščeni.⁶⁶

Kakšna je bila nadaljnja usoda zemeljskih ostankov italijanskih vojakov, tako tistih v prepadu na območju spopada kot tistih na zapuščenem kočevskem italijanskem pokopališču? Dokumentov, ki bi vključevali natančen odgovor na to vprašanje, v arhivskem fondu SI AS 1931 ni mogoče zaslediti. Z vprašanjem se je v praksi ukvarjala mešana italijansko-jugoslovanska delegacija, ki je bila oblikovana na podlagi že

omenjenih meddržavnih sporazumov.⁶⁷ V povezavi z njenim prihodom in delom – večino izkopov je na območju Slovenije očitno opravila jeseni 1963 – je v navedenem fondu ohranjenih le nekaj fragmentarnih dokumentov. Komisija (oziroma njen jugoslovanski del) je na širšem območju Kočevja predvidela izkop okoli 220 posmrtnih ostankov italijanskih vojakov na desetih lokacijah, pri čemer pa ni razvidno, ali sta med njimi tudi grobišče pri Jelenovem Žlebu in zapuščeno kočevsko italijansko pokopališče.⁶⁸ Ali so bili posmrtni ostanki na navedenih lokacijah kasneje dejansko ekshumirani, pa kasnejša poročila navedene komisije jasno in določno ne povedo. Na to, da je bilo kočevsko italijansko vojaško pokopališče tedaj vsaj deloma ekshumirano, bi sicer lahko skleпали iz zelo sumarnih, vsebinsko skromnih in maloštevilnih poročil navedene komisije. Dokument s 23. oktobra 1963⁶⁹ navaja, da so bili v Kočevju (in ne na njegovem širšem območju, ti podatki so vodeni ločeno) do tedaj ekshumirani ostanki 97 italijanskih vojakov, Državni sekretariat za notranje zadeve (DSNZ) pa je v vzporednem dokumentu (Spisek grobov italijanskih vojakov padlih v II. svetovni vojni, v območju Slovenije)⁷⁰ število italijanskih grobov v samem Kočevju ocenil na tristo (od katerih je izkopanih 72 identificiranih in 25 neidentificiranih ostankov trupel). Ekshumacije italijanskih vojaških grobov so glede na navedbe v dokumentih v Sloveniji verjetno izvajali tudi kasneje; iz dokumentov pa žal ni razvidno, ali tudi na območju Kočevja.⁷¹

»Verjameš, to bi bilo treba napisati, da se ne pozabi. Pomisli, ko bomo imeli na kupe težkega orožja – kdo se bo spominjal neke težke brede iz Jelenovega žleba.«⁷²

Kultura spominjanja, kot piše Jerše v *Slovenski kraji spomina. Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav*, je »sodoben spominski diskurz 20. stoletja, ki se podaljšuje v 21. stoletje« ter je »izrazit fenomen modernih in postmodernih družb«. ⁷³ Spomin na bitko pri Jelenovem Žlebu ta fenomen spominskega

⁶³ Italijanska stran je namreč jugoslovanski poslala seznam vojaških grobišč/pokopališč, ki pa ni zajemal vseh znanih lokacij. Gl. ARS, SI AS 1931, š. 1493, poročilo z dne 16. 11. 1957.

⁶⁴ ARS, SI AS 1931, š. 1493, Poročilo o pregledu grobišč pokopanih italijanskih vojakov med II. svetovno vojno, 13. 9. 1957. Glede števila žrtev v prepadu pod cesto Lado Kocijan v *Spominih na boj v Jelenovem Žlebu* navaja: »Kot se je ugotovilo dosti let kasneje, jih je kar 48 končalo v kraškem breznu pod cesto.«

⁶⁵ Vhod na manjše pokopališče (merilo naj bi okoli sedemsto kvadratnih metrov) so označevali macesni, ki na mestu nekdanjega pokopališča rastejo še danes.

⁶⁶ ARS, SI AS 1931, š. 1493, Podatki o grobovih italijanskih vojakov, padlih v drugi svetovni vojni, 25. 8. 1957; Poročilo o pregledu grobišč pokopanih italijanskih vojakov med II. svetovno vojno, 13. 9. 1957.

⁶⁷ Sporazum o prenosu posmrtnih ostankov italijanskih vojakov, 12. 2. 1960, dopolnjen s Protokolom o ureditvi administrativno finančnih vprašanj za izvršitev sporazuma, 26. 10. 1960.

⁶⁸ ARS, SI AS 1931, š. 1493, Orientacioni plan rada na ekshumacijama talj. vojnika na području Socijalističke republike Slovenije, 27. 7. 1963.

⁶⁹ ARS, SI AS 1931, š. 1493.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Vsekakor pa so bili dotlej neekshumirani ostanki s prostora italijanskega vojaškega pokopališča preseljeni ob prostorskem preurejanju kočevske pokopališke dejavnosti (in odprtju novega/sedanjega pokopališča) konec šestdesetih let 20. stoletja.

⁷² Šimen (Vitomil Zupan), *Jelenov žleb*; Kratka igra ob obletnici partizanske zmage v Jelenovem žlebu, 26. 3. 1944. Gradivo v Arhivu Centra za teatrologijo in filmologijo, Partizanska zbirka, objavljeno v Troha, *Partizanska dramatika*.

⁷³ Jerše, *Slovenski kraji spomina*, str. 248.

diskurza pravzaprav utrjuje in kaže možnosti za razvoj *perspektiv zgodovinskih raziskav*, ki temeljijo tako na širokem naboru arhivskega gradiva kot na teoretičnem premisleku skozi časovno premiso spominjanja.

»Spominski diskurz tako nikakor ni le /.../ praznično opravilo, privzdignjeni govor na prazničnih slovesnostih /.../ je nujno potreben vzvod za oblikovanje identitete skupnosti ter identitetno, tj. idejno ali ideološko, nazorsko, nacionalno /.../ temelji, na katerih in s katerimi vsakokratna politična skupnost oblikuje sebe, legitimira svoja oblastna razmerja in se daje prepoznati drugim skupnostim.«⁷⁴ Identiteta in legitimacija partizanskega boja, ideje in uspeh se kristalizirajo v obliki spominjanja na Jelenov Žleb, na vlogo zmagovitega spopada v zavedanju, da gre za enega večjih vojaških uspehov v prvi polovici vojne. Konstrukcija kraja spomina, *la lieu de memoire*, identitetne točke⁷⁵ se je pričela takoj pa koncu spopada, tako z novicami na letakih kot v *Slovenskem poročevalcu*.⁷⁶

Le dan po bitki je v Podpreski, kjer so po spopadu prenočevali brigade, Dušan Bravničar - Mate napisal kratko novelo z naslovom *Boj v Jelenovem žlebu*,⁷⁷ ki literarizirano povzema poglobitve poteze spopada. Besedilo je bilo vrsto let v berilih za osnovne šole, v šestdesetih letih pa so ga iz njih izvzeli, kot navaja Mate v enem od pisem bralcev v delu 1998.⁷⁸

Natančno leto po spopadu je bila v Črnomlju, na takrat osvobojenem ozemlju, uprizorjena kratka drama Vita Zupana z naslovom *Jelenov žleb* v režiji Lojzeta Potokarja. Namenjena je neposredno utrjevanju spomina na spopad, poudarja poglobitve poteze boja in junaštva partizanov, vendar pa ohranja pieteto in distanco do mrtvih sovražnikov.⁷⁹

Leta 1983 je v zbirki *Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem* kot 33. zvezek izšla drobna knjižica z naslovom *Jelenov žleb*. Obsega poglobitve podatke o spopadu, ki jih je zbral Lado Ambrožič - Novljan, spomine udeležencev in pesem Vide Brest s preprostim naslovom *Jelenov žleb*, ki povzema celotno dogajanje tistega dne. Dodani so še podatki o spominskih obeležjih na območju krajevne zveze borcev Ribnica in zapis o Ogenjci.

⁷⁴ Prav tam, str. 250.

⁷⁵ Potreben bi bil premislek o politični vlogi spopada v primerjavi s spopadoma na Osankarici in v Dražgošah. Gre za situacijo, ki v širšem kontekstu ni pomenila vojaškega prestiža, kot je bilo osvobojeno ozemlje oziroma močna partizanska vojska sredi nemškega območja, čeprav bi rezultat veljalo predstaviti kot tak. Italijanska vojska namreč po tem spopadu ni več izvajala večjih operacij na območjih, ki so bila oddaljena od postojank in poglobitvenih komunikacijskih poti.

⁷⁶ *Slovenski poročevalec*, 14. 4. 1943.

⁷⁷ ARS, SI AS 1887/1/513–515.

⁷⁸ Bravničar, *Bitka v Jelenovem žlebu*, Delo, 4. 4. 1998. Po njegovi navedbi so ga iz berila izvzeli zaradi njegove kazenske upokojitve leta 1963. *Boj v Jelenovem žlebu* je ponatisnila Ljubljanska banka leta 1980 kot oštevilčene faksimile.

⁷⁹ Troha, *Partizanska dramatika*.

Bronasti spomenik Stojana Batiča
(foto: Danilo Divjak).

Ohranjanje spomina na spopad pri Jelenovem Žlebu je dobilo potrditev oziroma je Jelenov Žleb postal kraj spomina najkasneje s postavitvijo bronastega spomenika po ideji Stojana Batiča 22. junija 1958, torej dobrih 15 let po spopadu. V okviru ohranjanja tradicije in vzpostavljanja kraja spomina so po bitki pri Jelenovem Žlebu poimenovali tudi ulico v Beogradu, in sicer v krajevni skupnosti Savski venac.⁸⁰

Redni obiski združenj borcev in delovnih organizacij na ekskurzijah⁸¹ ter pogosto pojavljanje v zapisih kažejo na to, da je Jelenov Žleb vrsto let živel v zavesti ljudi in predvsem udeležencev proslav oziroma spominskih slovesnosti.

Posebej intenzivno je poročanje medijev ob okroglih obletnicah, denimo ob postavitvi spomenika leta 1958, ter ob 35. in 40. obletnici spopada, leta 1978 in 1983, ob 50. obletnici pa je v *Delu* izhajala serija osmih člankov Silva Grgiča z naslovom *Bitka v Jelenovem žlebu*.⁸² Podobna serija je izhajala tudi pet let kasneje, le da ima devet delov, prikazuje pa nekoliko širši obseg informacij in vsebinsko zastavljeno analizo obeh strani.⁸³

⁸⁰ Lakota, *Še pomnite tovariši ...*, Delo, 27. 3. 1978.

⁸¹ Gl. M. B., *Obiskali so Ogenjco in Jelenov žleb*; Prelec, *Izlet v Jelenov žleb*; M. R., *Jelenov žleb*; Vesna P., *Izlet v Jelenov žleb*.

⁸² Grgič, *Bitka v Jelenovem Žlebu*, Delo, 22.–30. 3. 1993.

⁸³ Grgič, *Bitka v Jelenovem Žlebu*, Delo, 15.–25. 3. 1998.

Ob vzpostavitvi lokalne samoupravne skupnosti občine Ribnica je ta za svoj praznik izbrala datum partizanske zmage. Na ta praznik so redno potekale proslave in podelitve nagrad, in sicer občinskih priznanj in plaket Jelenov Žleb. Plakete podeljuje Zveza združenj borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Slovenije (ZZB NOB) Ribnica, ki to tradicijo ohranja še danes. Občina Ribnica je svoj občinski praznik na ta dan praznovala vse do leta 1991, ko so za občinski praznik določili 23. oktober, saj je bil na ta dan leta 1492 razglašen cesarski patent.

Ta sprememba je partizanske borce zbolela leta 1998, ko je na proslavi ob 55. obletnici spopada, na kateri se je zbralo več kot 700 ljudi, tedanji župan Jože Tanko v pozdravnem nagovoru poudaril, da je bila ta bitka »ena redkih nespornih bitk, kjer so si stali nasproti pripadniki različnih narodov, ne pa rojaki /.../ tako da ta zmaga ni predmet različnih sodb in resnic.«⁸⁴ Ta izjava je spodbudila jezen odziv borcev, še posebej zaradi navedbe »edina čista«⁸⁵ bitka. Poleg te vrednostne sodbe je Tanko pojasnil tudi razloge za zamenjavo datuma občinskega praznika na 23. oktober, na dan, ko je leta 1492 cesar Friderik III. podložnikom Kočevja, Ribnice, Loža in še nekaterim dovolil krošnjariiti z domačim blagom. Precejšnje odobravanje pa je požel Janez Butara iz Pokrajinskega štaba Slovenske vojske Novo mesto; na njegovo pobudo sta leta 2001 ZZB NOB in Slovenska vojska Rudeževo pot od Rakitnice do Jelenovega Žleba opremili z informacijskimi tablami in jo razglasili za *Pot spominjanja slovenske vojske*.⁸⁶

Nejevolji in jezi dogodki prilivajo olja na ogenj skoraj vsakih deset let. Prej omenjeni bronasti spomenik Stojana Batiča je bil leta 2007 ukraden, policija pa je preiskavo zaključila z ugotovitvijo, da so bili na delu zbiralci barvnih kovin. ZZB NOB Ribnica je spomenik nadomestila z dvema velikima kamnitima ploščama. To obeležje je ostalo nedotaknjeno manj kot deset let – do februarja 2017, ko so ga neznanči razbili, policija pa žal storilcev (še) ni odkrila;⁸⁷ iz poškodb na spomeniku lahko sklepamo, da ni šlo za premoženjsko korist, temveč je bil namen zgolj uničiti spomenik.

Tu se moramo vrniti na izhodiščno vprašanje vzpostavljanja kraja spomina kot referenčne točke zgodovine in identitete. Zmaga nad močnejšim sovražnikom je odlična točka za utrjevanje identitete, povezanosti in ponosa. Ob pregledu gradiva in odmevov na dogodek, tradiciji spominjanja in prirejanja proslave ter obeh postavitvah spomenika in prizadevanjih za vnovično obnovo je sporočilo o pomenu Jelenovega Žleba jasno. Po drugi strani pa ta referenčna

točka spomina morda ravno zaradi *čiste bitke* in nesporne zmage povzroča travme, ki se kažejo v razbijanju spomenikov ter dvomu v dosedanje raziskave in arhivske vire. Zato so vedno ključnega pomena nove in poglobljene raziskave tako zapletenih vprašanj.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 281, Federalni odbor za organizacijo prenosa padlih borcev za Slovenijo

SI AS 1773, Poveljstvo 14. pehotne divizije Isonzo

SI AS 1775, Poveljstvo enajstega armadnega zbora

SI AS 1776, Poveljstvo 153. pehotne divizije Macerata

SI AS 1777, Poveljstvo 22. pehotne divizije Cacciatori delle Alpi

SI AS 1831, Občina Ribnica

SI AS 1842, Zbirka gradiva raznih enot italijanske vojske

SI AS 1845, Brigade petnajste divizije

SI AS 1847, Brigade štirinajste divizije

SI AS 1851, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije

SI AS 1869, Četrta operativna cona narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije

SI AS 1887, Zbirka narodnoosvobodilnega tiska

SI AS 1895, Prostovoljna protikomunistična milica

SI AS 1912, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Informacijski oddelek

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije

SI AS 2044, Zbirka gradiva italijanskih okupacijskih oblasti

OBJAVLJENI VIRI

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, Borbe v Sloveniji 1943 (ur. Fabijan Trgo et al.), del. VI, knjiga 5. Beograd: Vojnoistoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1956.

ELEKTRONSKA ZBIRKA PODATKOV

Tominšek Čehulič, Tadeja, Mojca Šorn, Dunja Dobaja in Marta Rendla: *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej 1941–1946*, elektronski vir. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

⁸⁴ Fajfar, *V spomin na bitko pri Jelenovem Žlebu*, Nedelo, 29. 3. 1998.

⁸⁵ Rado – Janez, Tone – Mihec, *Hej brigade, grenka pilula desničarske televizije*, Sobotna priloga, 2. 4. 1998.

⁸⁶ Divjak, izjava.

⁸⁷ Divjak, izjava.

LITERATURA

- Ambrožič, Lado: *Cankarjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975.
- Ambrožič, Lado: *Gubčeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1972.
- Ferenc, Tone: *Fašisti brez krinke*. Maribor: Založba Obzorja, 1987.
- Guštin, Damijan: *Ofenzivnost slovenske partizanske vojske*. Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. del (ur. Jasna Fischer). Ljubljana: Cankarjeva založba, 2005, str. 676–680.
- Jerše, Sašo: Slovenski kraji spomina. Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav. *Zgodovinski časopis*, 71, 2017, št. 1/2, str. 246–267.
- Klanjšček, Zdravko: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*. Ljubljana: Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1977.
- Kos, Stane: *Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945*, 1. del, druga, popravljena izdaja. Ljubljana: samozaložba, 1994.
- Mikuž, Metod: *Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja*. Ljubljana: Prešernova družba, 1970.
- Rojec, Nina: *Partizanska protiofenziva in bitka v Jelenovem Žlebu*. Loški Potok: diplomsko delo, 2015.
- Troha, Gašper: *Partizanska dramatika med ideologijo in umetnostjo*. Ljubljana: diplomsko delo, 2002.
- Vojna enciklopedija*. Zvezek 9. Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1967.

TISKI

- Bravničar, Dušan: *Bitka v Jelenovem žlebu*. *Delo* (4. 4. 1998).
- Fajfar, Simona: *V spomin na bitko pri Jelenovem Žlebu*. *Nedelo* (29. 3. 1998).
- Grgič, Silvo: *Bitka v Jelenovem žlebu*. *Delo* (22. 3. 1993–30. 3. 1993), letnik 35, številka 66–73.
- Grgič, Silvo: *Bitka v Jelenovem žlebu*. *Delo*, (14. 3. 1998–25. 3. 1998), letnik 40, št. 61–70.
- Lakota, Božidar: »Še pomnite tovariši ...« *Delo* (27. 3. 1978).
- Rado – Janez in Tone – Mihec: *Hej brigade, grenka pilula desničarske televizije*. *Sobotna priloga* (2. 4. 1998).

SPLETNI VIRI

- B., M.: *Obiskali so Ogenjco in Jelenov žleb*. *Zbor občanov* (1982), letnik 22, številka 15. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-WK8V2RRH>.
- Prelc, Angela: *Izlet v Jelenov žleb*. *Javna tribuna* (1972), letnik 11, številka 90. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-MM-8TGDZT>.

www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-MM-8TGDZT.

- P., Vesna: *Izlet v Jelenov žleb*. *Dogovori* (1973), letnik 1, številka 4. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-0H5S0KGGH>.
- R. M.: *Jelenov žleb*. *Naša komuna* (4. 10. 1983), letnik 20, številka 13. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-JJ1G8UE1>.
- Velike zmage naših brigad. *Slovenski poročevalec*, Ljubljanska izdaja, letnik 4, številka 11 (14. 4. 1943). Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-Z721SBN2/16a7a2a1-536e-48b8-aa3d-0128645d9e34/PDF>.

SPLETNA STRAN

- Svobodna misel, 15. 2. 2017. *Spomini na boj v Jelenovem žlebu* [spletna stran]. Dostopno na: <http://www.svobodnabeseda.si/spomini-na-boj-v-jelenovem-zlebu> [28. 5. 2018].

USTNI VIR

- Izjava Danila Divjaka avtorju Primožu Tanku, januar 2018.

S U M M A R Y

Traces of the Battle at Jelenov Žleb in sources and public debates

This year (2018) marks the seventy-fifth anniversary of the Battle at Jelenov Žleb. Even though a great deal of time has passed since then, regular commemorations suggest that the event has not sunk into oblivion. Given its scope and character, as well as the number of casualties, it is interesting to note that its memory is mainly preserved at a local level. In terms of Slovenian memorial landscape (and the memory of the part of the past that continues to divide the nation honouring the tradition of the Slovenian Partisan movement), the Battle at Jelenov Žleb remains largely unnoticed, pushed to the margins by better-attended and organised events at Dražgoše, Osankarica, and Javorovica. This is surprising also because the said battle did not represent a defeat (as did the decimation of the Pohorje Battalion), a clash between Slovenian fractions (the few Slovenes engaged on the Italian side merely served as guides), and because it did not culminate in the occupier's direct reprisals against civilians (the case of Dražgoše).

Nevertheless, the battle is still of relevance today, as evidenced e.g. by two questions raised in the parliament last year (2017). Another manifestation

of how strong feelings can bring up events from the distant past was last year's destruction of two memorial plaques at the site of the battle. The authors of this article aimed to confront archival sources with testimonies and memories, and thus gather the most accurate possible account of the course of the battle and its aftermath.

Any kind of dealing with military history will unavoidably clash with the fact that the combat reports of the opposing sides provide strikingly different estimates of their own and the enemy's fighting forces. Even greater disparities tend to occur in casualty reports, where the enemy's side is usually ascribed greater losses than actually sustained. The Battle at Jelenov Žleb is no exception in this regard, although

a careful examination reveals that more »moderate« reports from both sides provide similar estimates, at least regarding Italian losses. In any event, the comparison of the reports compiled by both sides proved necessary, for it enabled a reconstruction of the early stages of the battle and some of its significant repercussions (not only human losses on both sides but also losses in armament and equipment suffered by the Italian forces). Some questions, however, could not be provided with definitive and unequivocal answers solely based on archival and memorial sources. For this reason, such divergent interpretations as well as further research into individual aspects of this undoubtedly major and bloody battle at Jelenov Žleb will also be possible in the future.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 398:001.8(497.434Ribnica)(091)

Prejeto: 8. 6. 2018

Domen Češarekdipl. bibl., urednik domoznanske zbirke, Knjižnica Miklova hiša Ribnica, Škrabčev trg 21, SI-1310 Ribnica
E-pošta: cesarek.domen@gmail.com

Zgodovina raziskovanja pripovednega izročila na območju Ribniške doline

IZVLEČEK

Prispevek obravnava zgodovino raziskovanja pripovednega izročila na območju Ribniške doline. Ribnica je z vidika slovske folklorne dediščine znana predvsem po šaljivih pripovedih in značilnem humorju, ki predstavlja pomemben del nesnovne kulturne dediščine. O načrtnem zbiranju etnografskega gradiva Ribničanov lahko govorimo že v predromantičnem obdobju. Na tem območju so delovali nekateri pomembnejši slovenski predstavniki in misleci romantične dobe. Z zbiranjem folklornega gradiva so se prvi ukvarjali zadnji ribniški graščaki – Rudeži. V luči prizadevanj za slovensko nacionalno prebujanje se je v Ribnici večkrat ustavil prijatelj Jožefa Rudeža, poljski etnograf Emil Korytko, ki je v 19. stoletju slovenske intelektualce spodbudil k zbiranju folklornega gradiva. V članku so omenjeni raziskovalci, ki so v svojih raziskavah kakorkoli obravnavali ribniško pripovedno izročilo in zbirke pripovedi, ki se vsebinsko navezujejo na Ribniško dolino.

KLJUČNE BESEDE

Ribnica, Sodražica, Dolenjska, zgodovina, etnografija, etnologija, folkloristika, pripovedno izročilo, slovska folklor

ABSTRACT

HISTORY OF FOLK LITERATURE STUDIES IN THE RIBNICA VALLEY

This article outlines the history of collecting folk tales in the Ribnica valley. In regard to folk literature, Ribnica is mostly known for its humorous narratives and the characteristic humour of its inhabitants, which constitutes an important part of intangible cultural heritage. The beginning of the systematic collection of ethnographic materials goes back to the pre-Romantic era. The Ribnica valley was home to some of the most important Slovenian representatives and thinkers of the Romantic period. The first collectors of folk materials were the last lords of Ribnica's manor – the Rudež family. During the time of Slovenian national awakening in the nineteenth century, a friend of Jožef Rudež, Polish ethnographer Emil Korytko paid several visits to Ribnica and encouraged Slovenian intellectuals to collect folklore materials. The article mentions researchers who have in any way dealt with Ribnica's oral tradition and various collections of narratives related to the Ribnica valley.

KEYWORDS

Ribnica, Sodražica, Lower Carniola, history, ethnography, ethnology, folkloristic, folk tales, folk literature

Uvod

Ribniška dolina je bila v prvi polovici 19. stoletja eno od pomembnih stičišč slovenske folkloristike, saj so na tem območju delovali pomembnejši predstavniki in misleci romantične dobe, ki so se zavzemali za načrtno zapisovanje slovstvene folklorne. Kljub pestrosti predhodnih raziskav in kasnejših etnoloških prizadevanj za ohranitev obrtniške tradicije so kasneje le redki prepoznali potencial načrtnega terenskega raziskovanja slovstvene folklorne. Sistematičnega raziskovanja ljudskega pesništva se je lotila etnomuzikologinja Zmaga Kumer, ki je leta 1968 izdala znamenito zbirko *Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini*. V načrtni terenski raziskavi, ki je potekala med letoma 1963 in 1966, je zajela celotno območje Ribniške doline. V poglavju Zbirke ljudskih pesmi iz Ribniške doline¹ je že obravnavala zgodovino zbiranja ljudskih pesmi. Tako širokega sistematičnega zbiranja ali raziskovanja slovstvene folklorne se od takrat ni lotil nihče več.

Ribniška dolina je zgodovinopisju znana predvsem po suhorobarski in lončarski obrtniški tradiciji. Ribničani, ki so svoje izdelke prodajali po širšem srednjeevropskem prostoru, niso bili znani le po obrti. V spominu ljudi so prepoznavni po iznajdljivosti, šegavosti, značilnem narečju, videzu in svojevrstni podeželski miselnosti. Vse to je vplivalo na nastanek šaljivih zgodb o Ribničanih, ki so bile nekoč raztresene po celotnem slovenskem etničnem ozemlju. Na nastanek tovrstnih povedk je delno vplival značilen ribniški humor, ki ribniško narečje začini z domiselnimi besedami in frazami. Za povrh pa Ribničani radi kako šalo namenijo tudi sebi. Prisotnost humorja tudi v današnjem času dokazuje, da je jezik živ in pomemben za obstoj lokalne identitete, ki kljubuje v prostoru in času. Ribniški humor in ljudski lik Ribničana v luči slovstvene folkloristike predstavljata pomemben del nesovne kulturne dediščine Slovencev, ki bi mu morali v prihodnosti posvetiti bistveno več pozornosti tudi s strokovnega vidika. V tej objavi pa ne bomo govorili le o šaljivih povedkah, saj Ribniška dolina s širšega vidika pripovednega izročila ne zaostaja za drugimi pokrajinami.

Slovstvena folklor (označena tudi s terminoma ljudsko in ustno slovstvo) se je skozi čas, spomin, prostor in edinstveno jezikovno poetiko ohranjala v pesemskem in pripovednem izročilu. Zvrsti ljudskega pripovedništva (pripovedi) delimo na pravljice in povedke, slednje pa se delijo še na: legende, bajke (bajčne/bajeslovne povedke) ter zgodovinske, razlagalne, socialne, šaljive idr. povedke. Krajši folklorni žanri so uganke, pregovori, zagovori, vraže, kletvice, zbadljivke in drugi frazami. Zaradi svoje časovne oddaljenosti je slovstvena folklor pomemben vir tudi za različne interdisciplinarne raziskave. V pričujoči

objavi bo obravnavana zgodovina raziskovanja pripovednega izročila na območju Ribniške doline. Sumarični pregled posameznih raziskovalcev, zapisovalcev in njihovih zbirk je omejen na območje Ribniške doline in nekdanje meje ribniškega gospostva, katerega naslednici sta današnji občini Ribnica in Sodražica. V članku so omenjeni raziskovalci, ki so v svojih raziskavah kakorkoli obravnavali ribniško pripovedno izročilo in zbirke pripovedi, ki se vsebinsko navezujejo na Ribniško dolino, vendar so bile zbrane zunaj tega območja.

Sledi pripovednega izročila v baroku

Med prve znane zapisovalce ribniškega pripovednega izročila uvrščamo kranjskega polihistorja **Janeza Vajkarda Valvasorja** (1641–1693). Čeprav tedaj še ne moremo govoriti o folkloristiki, etnologiji ali kulturni antropologiji kot znanstvenih vedah, lahko njegovo metodo imenujemo antropološko zaradi njegove naravoslovne usmerjenosti, holističnega obravnavanja in terenskih metod.² Valvasorjeva enciklopedija *Slava vojvodine Kranjske* (1689) je polna dokazov, kako se je njen avtor trudil dognati razne posebnosti v naravi. V zvezi z njimi je zapisal vrsto pričevanj, ki jih je sam imel za verodostojna, danes pa so le del slovstvene folklorne. Marsikatera njegova zapisana povedka se nanaša na vodo in nekatera jezera, ki se skrijejo, kadar jih kdo želi najti.³ Tako je v prvi del enciklopedije v poglavju *O izviroh, toplicah in jezernih na Srednjem Kranjskem* vključil tudi mitsko povedko o skritem jezeru v ribniški Veliki gori, ki je bilo po pripovedovanju domačina polno rib, sredi jezera pa naj bi rasel narobe obrnjen javor. Obstoja jezera ni mogel dokazati. K pripovednemu izročilu lahko štejemo tudi njegov opis potoka Rakitnica, v katerem omeni povedko o morskih ribah, ki naj bi jih v vodi videvali domačini. V tretjem delu enciklopedije pa v opisu ribniškega trga omenja znano zgodovinsko povedko o čudežu, ki se je zgodil med turškim napadom na Ribnico. Povedka pravi, da je Turke zaslepila podoba cerkve sv. Štefana in jih odvrnila od napada na Ribnico.⁴

Drugi najstarejši zgodovinski vir, ki priča o duhovni kulturi Ribničanov, je znameniti sodniški zapisnik poslednje čarovniške pravde na Kranjskem, ki je leta 1701 potekala v ribniškem gradu. V ohranjenem zapisniku zagovora obtožene Marine Šušarek (Češarek) lahko prepoznamo značilnosti vraž in bajčnih povedk o čarovnicah, ki so danes del slovstvene folklorne. V njem izvemo za mesti shajanja čarovnic pri Sv. Marjeti v Dolenji vasi in na gori Klek, sestavine za izdelavo mazila za letenje, tipične vraže, povezane

² Slavec Gradišnik, *Etnologija na Slovenskem*, str. 519.

³ Stanonik, Janez Vajkard Valvasor, str. 186.

⁴ Valvasor, *Die Ehre*, I, str. 233; 238–239; III, str. 467.

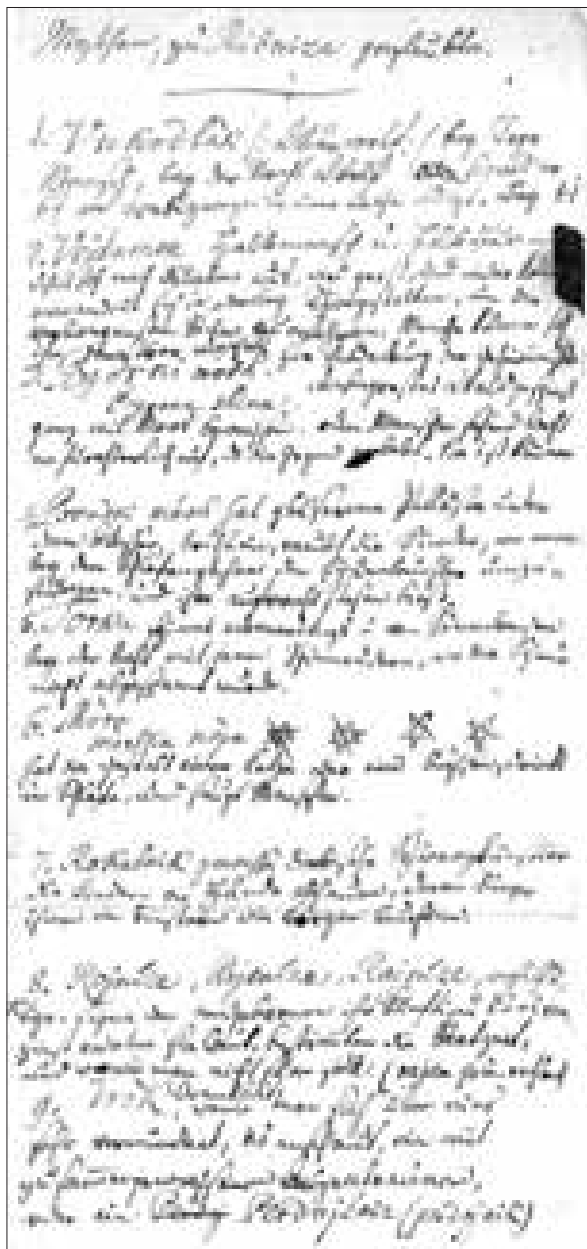
¹ Kumer, *Ljudska glasba*, str. 43–52.

s čaranjem, ter opis dogajanja na shodu s hudičem.⁵ Zapisnik, ki še danes buri duhove, je ne le pomemben zgodovinski vir, ampak tudi edinstven pokazatelj tedanjih verovanj Ribničanov. Etnologinja Mirjam Mencej v svojih znanstvenih objavah ugotavlja, da se tovrstna verovanja v čarovnice v nekaterih slovenskih krajih ohranila vse do danes.⁶

Raziskovalci pripovednega izročila od konca 18. stoletja naprej

Dobro stoletje po čarovniškem procesu v Ribnici lahko že govorimo o prvih začetkih raziskovanja ribniške slovstvene folklorne, ki sega v obdobje predromantike. Zbiranju in raziskovanju slovenske slovstvene folklorne so pozornost posvetili izobraženci, sprva z večjim poudarkom na ljudskem pesništvu,⁷ kasneje pa so prepoznali tudi pomembnost pripovednega izročila. Prva sled zapisovanja je rokopisni spisek bajnih bitij, naslovljen *Mythen zu Ribniza geglaubt*, ki ga je med duhovniškim službovanjem v Ribnici zapisal duhovnik, jezikoslovec in pesnik **Valentin Vodnik** (1758–1819). V rokopisu je naštel in opisal bajna bitja, ki so se pojavila v folklornem izročilu Ribničanov: *vukodlak*, *vejdamec*, *pogorni mož*, *povodni mož*, *torka*, *mora/morska noga*, *rokalnik*, *rojenice* in *vrok*.⁸ Vodnik, ki je bil sošolec in prijatelj Antona Rudeža, je zapis najverjetneje povzel po njegovih rokopisih, do katerih je prišel v času službovanja (1788–1793) v Ribnici.⁹ Vodnik že okoli leta 1791 omenja, da je pripovedi zapisoval njegov tedanji sošolec in kasnejši ribniški graščak A. Rudež.¹⁰ Domnevo potrjuje dejstvo, da podobna spisa o bajnih bitjih zasledimo tudi v Korytkovem zborniku. Korytko je rokopise dobil iz Rudeževih rok in jih je nato prevedel v poljščino. Povezavo med njimi je opazil etnolog Milko Matičetov, ki je v Korytkovi zapuščini odkril še tretjo, v celoti nemško verzijo omenjenega seznama z naslovom: *Allerhand abergläubische Meynungen, und Gebräuche der Reifnizer*.¹¹ Vodnikov zapis je v primerjavi z ostalimi variantami krajši, kako besedo pa je tudi poenostavil ali popravil.¹²

Zadnji ribniški graščaki Rudeži, sprva po naravi trdi, nato pa pri ljudeh priljubljeni gospodarji, so bili vso prvo polovico 19. stoletja in tudi pozneje tesno vpeti v prizadevanje za slovensko nacionalno prebujanje. **Anton Rudež** (1757–1829), rojen v Kobjeglavi na Krasu, je prve raziskovalne izkušnje najverjetneje pridobil že med študijem filozofije v Ljubljani, kjer

Valentin Vodnik: *Mythen zu Ribniza geglaubt* (Miti, v katere verjamejo Ribničani).

se je srečal z največjimi misleci tedanjega časa. Nanj je verjetno vplivala tudi narodnobuditeljska mladina Pohlinovega kroga.¹³

Antonovo raziskovalno delo je nadaljeval njegov sin **Jožef Rudež** (1793–1846). Zbiralci, kot je bil Jožef, so pobudo za zbiranje začutili zlasti ob branju Valvasorja in Antona Tomaža Linhart.¹⁴ Kot njegov oče je bil tudi Jožef v prijateljskih stikih z najvidnejšimi predstavniki slovenskega romantičnega gibanja.

⁵ Jaklič in Košir, *Zadnja na grmadi*, str. 201–265; ARS, AS 1080, fasc. 16.

⁶ Mencej, *Coprnice so me nosile*.

⁷ Kropelj, *Pravljica in stvarnost*, str. 16.

⁸ NUK, Ms 540, Razno, št. 12.

⁹ Kumer, Rudeževa zbirka, str. 129.

¹⁰ Popit idr., *Od volkodlaka do Klepca*, str. 5.

¹¹ Stanonik in Jež, *Nekaj folklornih zapiskov*, str. 111.

¹² Popit idr., *Od volkodlaka do Klepca*, str. 112.

¹³ Kumer, Rudeževa zbirka, str. 129. Gl. tudi Stopar, *Grajske starobe*, Dolenjska 4, str. 129.

¹⁴ Popit idr., *Od volkodlaka do Klepca*, str. 5.

Bil je Vodnikov učenec, med študijem na Dunaju pa je bil njegov mentor Jernej Kopitar, ki ga je spodbujal k pisanju ter navduševal za slovanstvo in zbiranje etnografskega gradiva. Kasneje je J. Rudež Kopitarju pošiljal narečne besede za njegove jezikovne spise.¹⁵ Verjetno je prav na njegovo pobudo¹⁶ leta 1812 anonimno objavil svoj prvi etnografski članek z opisom porok v Ribnici, na Krasu in v Loškem Potoku, ki ga je izdal v časopisu *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*. Sledila je študija o Kočevskih Das Herzogthum Gottschee (Gothschee), ki jo je leta 1823 izdal v časopisu *Arnstadt's Vorzeit und Gegenwart*. Objava zajema opis noš, šeg in cerkvenih podružnic na Kočevskem. Dodane so tudi ljudske pesmi in kočevsko besedišče. Članek z znanstvenega vidika velja za pionirsko delo na področju slovenske etnografije. Znano je, da je v teh letih skupaj s svojim očetom zbiral tudi ribniško etnografsko gradivo.

Z njegovo etnografsko dejavnostjo so bili verjetno seznanjeni tudi drugi zbiralci in preučevalci slovstvene folklore. Leta 1827 ga srečamo na svatbi Antona Čopa v Šmarju na Dolenjskem, ki se je v udeležil kot ženinova priča, medtem ko je bil nevestin spremljevalec Andrej Smole, ki se je podobno kot on zanimal za ljudske pesmi. Jožef se je spoznal tudi s Prešernom ter morda od njega in Smoleta izvedel za etnografa in političnega aktivista, Poljaka **Emila Korytko** (1813–1839), in njegove etnografske načrte.¹⁷ Korytko je bil zaradi političnih aktivnosti interniran v Ljubljano, kjer je bival do svoje smrti. 23. junija 1838 je v časopisu *Illyrisches Blatt* objavil poziv za zbiranje Prijateljem slovanstva na Kranjskem,¹⁸ ki je v prvi polovici 19. stoletja slovenske intelektualce spodbudil k načrtnemu zbiranju etnografskega gradiva.¹⁹ Da sta Rudeža etnografsko gradivo načrtno zbirala že pred njegovim pozivom, pove Korytko, ki je 28. julija 1838 v časopisu *Illyrisches Blatt* omenil, da mu je Jožef Rudež že izročil pesmi, ter nadaljeval: »Zbral jih je že pred daljšim časom, ko se je še v dobi za Kranjsko nemerljivo Voldnika zavzemal z vsem žarom za vse narodne stvari.«²⁰ Rudež mu je poleg ljudskih pesmi poslal »tudi pomembne zapise o ljudskem verovanju«. Rudeževi prispевki v Korytkovi zapuščini obsegajo 28 rokopisnih listov,²¹ ki jih bom obravnaval kasneje. Ljubljano je Korytko smel zapustiti v drugi polovici leta 1838. Na Rudeževo pobudo je Ribnico obiskal med 15. in 19.

avgustom, 7. septembra ter med 4. in 11. novembrom. Rudež ga je bogato podprl z etnografskim gradivom.²² Tedaj so verjetno nastali Korytkovi zapisi treh pripovedi iz Ribniške doline, ki jih danes v dveh snopičih hranijo v Korytkovem zborniku.²³ Prva bajčna povedka govori o votlini v bližini Retij, v kateri sedi škrat in v vodi nekaj koplje. Sledi razlagalna povedka o zidu v bližini ortneškega gradu, tedaj že zaraščenem z mahom in rastlinjem, o katerem pravijo, da bi, če ga ne bi bilo, Turki zavzeli vso Kranjsko. Tretja bajčna povedka govori o jami Tenteri, v kateri so imeli gostijo hudič in čarovnice.²⁴ Zaradi omenjenih zapisov lahko Korytko uvrstimo ne le med zbiralce ribniškega etnografskega gradiva, temveč tudi med zapisovalce. Ni znano, ali je Korytko pripovedi zapisal na poti v Ribnico ali jih je dobil pri Jožefu Rudežu.

V zapuščinskih gradivih se je najverjetneje ohranil le del etnografske zbirke Rudežev. Danes ni znano, kakšna je bila usoda gradiva in kakšen je bil dejanski obseg zbirke, ki sta jo v času svojega življenja Rudeža hranila v ribniški graščini. Znano je, da je Jožef za svoje raziskovalne potrebe po Kopitarjevem navodilu sistematično uredil »slovensko knjižnico«.²⁵ Domnevamo, da je del grajske knjižnice skupaj z zbirko kasneje prevzel njegov sin, politik **Karel Dragotin Rudež** (1833–1885), ki je v Gracarjevem turnu v Hrastju pri Šentjerneju uredil zasebno knjižnico. Sodeč po navedbi kraja v pismu s prepisi iz očetove etnografske zbirke, ki ga je poslal Franu Levstiku, je bila zbirka tedaj v omenjenem gradu. Treba je omeniti, da pismo vsebuje tudi dva Karlova zapisa povedk o volkodlakih. Prvo je slišal pri nekem domačinu v Ribnici, drugo pa mu je posredoval pisatelj Janez Trdina.²⁶ Ko se je Rudeževa potomka Vlasta Rudež poročila z gozdarskim inženirjem Herbertom Schöpplom, je grad postal last družine Schöppl. Kljub temu da je graščak med drugo svetovno vojno sodeloval z lokalnim odborom Osvobodilne fronte, so slovenski partizani grad požgali, v njem pa je zgorela tudi grajska knjižnica z več kot 6000 deli.²⁷ Kaj vse je obsegala Rudeževa grajska knjižnica in ali je bila v njej tudi dragocena etnografska zbirka, ostaja še nepojasnjeno.

¹⁵ Levec, Karol Rudež, str. 122.

¹⁶ Kumer, Rudeževa zbirka, str. 130.

¹⁷ Prav tam, str. 130.

¹⁸ Korytko, Den Freunden des Slawenthums, str. 97–98.

¹⁹ Kako zelo pomembna je bila njegova pobuda, zgovorno piše Fran Levstik v uvodu svojega potpisno-programskega spisa *Potovanje iz Litije do Čateža*: »Ako bi mi tudi imeli Vuka, nima mo pesmi, da bi nam jih zbiral, in ko bi prav imeli pesmi, gotovo nam bi manjkalo Vuka; saj se to, kar je cvetelo med ljudmi, nam je moral pokazati neslovenec – Korytko« (Levstik, *Zbrano delo*, str. 10).

²⁰ Kumer, *Ljudska glasba*, str. 45–46; Korytko, *Slowenische Volkslieder aus Krain*, str. 118–119.

²¹ Novak, *Emila Korytko nemški članki*, str. 34.

²² Slovenska biografija. Jožef Rudež. Spletni vir: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi291086/>.

²³ NUK, MS 455/II, dva snopiča, str. 25–28; 29–36.

²⁴ Stanonik, *Folkloristični portreti*, str. 160 in 162.

²⁵ Slovenska biografija. Jožef Rudež. Spletni vir: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi524204/>.

²⁶ Žigon, K. Rudež Levstiku, str. 243–245. Znano je, da je Karlovo zasebno knjižnico uporabljal tudi Trdina, ki je v svojem spominskem spisu zapisal: »Rudež mi je skrbel tudi najboljše za slovensko čtivo, ki mi nikdar ni pošlo. Posojal mi je jako dragocene knjige o Rusiji, pa tudi najboljše dela klasične ruske literature« (Trdina, *Moje življenje*, str. 77). Gostitelj mu je v jugovzhodnem stolpu gradu uredil stalno prebivališče in tako ni naključje, da so tam nastale pisateljeve znamenite *Bajke in povesti o Gorjancih* (Stopar, *Grajske starobe, Dolenjska 1*, str. 49).

²⁷ *Dolenjski biografski leksikon*. Schoeppl, Herbert. Spletni vir: <http://www.nm.sik.si/si/eknjiznica/bioleks/>.

Druga sled o usodi etnografske zbirke Rudežev vodi k ribniškemu knjigovezu Jožetu Zabukovcu – Primšarju, ki naj bi hranil staro rokopisno knjigo pripovednega izročila iz Ribniške doline. Ta je po njegovi smrti izginila neznanokam. Je bila to knjiga etnografskih raziskav graščakov Rudežev? Znano je, da je Zabukovec v času povojnega rušenja ribniškega gradu rešil nekaj knjig, ki bi lahko bile del grajske knjižnice, vendar danes ni povsem jasno, kakšna je bila usoda njegove zasebne knjižne zbirke.

V Knjižnici Miklova hiša Ribnica so prepoznali potencial etnografske zbirke rodbine Rudež in začeli z načrtnim zbiranjem gradiva. Leta 2018 je domoznanska zbirna mapa *Etnografska zbirka rodbine Rudež* vsebovala: korespondenco (2), članke (3), opise prazničnih šeg (5), vraže (62), prošnje in zagovore (7), izštevalnice (2), opise bajnih bitij (12) in ljudske pesmi (26). Zapuščina Rudežev, ki jo kot del Korytkovega zbornika hrani Narodna in univerzitetna knjižnica, obsega naslednje že omenjene v nemščini zapisane bajne povedke: *Volkodlak, Vedamec, Pogorni mož, Pogorna žena, Povodni mož, Torka, Mora, Rokavniki, Rojenice, Sveti Kurent, Torka, Trinog in Kanja*. Sledijo vraže in šege: *Praprotno seme, Urok, Bradavice, Zlatenica, Mrzlica, Stonog zoper zlatenico, Izvin ali izpah, Kula, Roparice, Znižani roj, Nosečnica, Božjast, Kruljenje, Ščurke odženeš, Za žensko, Kača ne uide, Kačo ubiješ, Gadnja, Sršen, Čmerika, Oteklina, Kačji ugriz, Psa predati volkovom, Volk, Pričarano brezno, Razbudnik zoper vred, Togotnica, Korenček, Dojenček, Plug, Seme, Pilpogačica, Nevihhta, Podkevni koren, Maslo, Zaprtje, Kopito, Kukavica, Volčje meso, Jetika, Trebuh, Griža, Krastača, Sreča v ljubezni, Venček, Kres, Vejice, Vreme, Klavski nož, Čara, Zdelo, Lučice, Prisiliti jo, da ostane, Če grozi, Grča, Čmrljeva svečica, Stolček, Nag na pašo, Razbeljeno železo, Gnojne vile, Bezgov les, Glog, Kresna in velikonočne šege, Kolači in gospodarček, Porod, Dekliščina in Smrt*; ter zagovori: *Ribniški zagovor zoper kačji pik, Zagovor zoper strup (izgovarjanje sterpenine), Zagovor na kruh in Zagovor zoper prisad (prisat zagovarjati)*. Pripovedno gradivo je bilo v celoti objavljeno v knjigi *Od volkodlaka do Klepca: vsakovrstna praznoverna mnenja, šege ter pripovedi Ribničanov, Potočanov, Krašovcev in Osilničanov*. Zbrano gradivo se v prihodnosti zagotovo ne bo branilo posebne knjižne izdaje, ki bi etnografsko delo graščakov Rudežev celovito in dokončno ovrednotila.

V letih 1833–1838 je na Gori pri Sodražici kot ekspozit deloval duhovnik, pesnik in pomemben zbiralec folklornega gradiva **Matevž Ravnikar – Poženčan** (1802–1864). V času kaplanovanja na Gori je v okolici Ribniške doline zbral veliko pravljič in ljudskih pesmi, s katerimi je zalagal tako Stanka Vraza kot Emila Korytka. Slednji naj bi ga na Gori tudi obiskal.²⁸ V njegovi rokopisni zapuščini je na koncu

drugega zvezka v zbirki, naslovljeni *Stare medljudne pesmi zložene pred 19. stoletjem*, zapisanih šest pravljič: *Mutasta sestra reši dva zakleta brata, Kraljič in tolovaj, Dva ljubka, Dekle reši enega gospoda, Rešena deklica in Bajzis*.²⁹ Zadnja je bila leta 1843 objavljena v zagrebškem časopisu *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*, v katerem Ravnikar navaja, da o bajzisu pripovedujejo v Ribnici.³⁰ Marija Stanonik zato sklepa, da lahko vseh šest pravljič iz tega zvezka pripišemo temu območju.³¹ Malo znano je, da je v času Ravnikarjevega delovanja na Gori nastal spis *Maličje ali Mitologija ob kratkim*,³² ki ga je želel leta 1837 objaviti v *Ilirski Pratici*, vendar je ostal neobjavljen. Spis velja za prvi poskus rekonstrukcije slovenskega mitološkega sistema.³³ V spisu, ki ga je zapisal v metelčici, našteva in opisuje bogove iz slovenske in širše slovanske mitologije, vključuje pa tudi grške, rimske in egipčanske bogove. Naj omenim še njegovo pesniško zapuščino, v kateri izstopajo pripovedne pesmi: *Ribniška Alenčica, Ribniška Jerica*³⁴ ter *Trdoglav in Marjetica*, ki vsebujejo motive iz bajčnih povedk in pravljič. Za pesem *Trdoglav in Marjetica* v njegovi zapuščini najdemo različici pesmi, ki sta bili zapisani na Gori pri Sodražici³⁵ in v Jurjevici.³⁶ Ravnikar danes velja za prvega zapisovalca slovenskih pravljič in povedk v slovenščini.³⁷

Blejec **Janez Krstnik Zima** (1808–1838) je v času duhovniškega službovanja (1837–1838) v Loškem Potoku zbiral različno folklorno gradivo z območja Loškega Potoka. Njegovi zapisi so danes del Korytkovega zbornika, njihovo avtorstvo pa je ugotovil Ilja Popit.³⁸ Zapisi iz Loškega Potoka so v Korytkov zbornik najverjetneje prišli prek J. Rudeža, ki jih je Korytku izročil skupaj z lastnimi zapiski.³⁹ V njegovi zbirki se na to območje navezujeta dve bajni povedki: *Volkodlak iz Sodražice* in *Volkodlak (Vovkodlak) v Travnici gori* (Travna gora nad Sodražico). Mednje lahko prištevamo tudi bajčno povedko *Rojenice*, v kateri omenja krošnjarja s suho robo.⁴⁰

Kranjski zgodovinar, topograf in publicist **Henrik Costa** (1796–1871) v svojem potopisnem delu *Reiseerinnerungen aus Krain* iz leta 1848 za Ortnek omeni bajčno povedko o zlati kokoši in sedmih piščancih, ki naj bi bili zakopani pod ruševinami gradu Ottenstein, ter povedko o medvedu, ki je prestrašil družino, ki se je zabavala na ruševinah gradu.⁴¹

²⁹ NUK, MS 483, zv. 2, str. 38–52.

³⁰ Poženčan, Bajzis, str. 111–112.

³¹ Stanonik, *Zgodovina slovenske*, str. 116.

³² NUK, MS 432, str. 107–114.

³³ Stanonik, *Interdisciplinarnost*, str. 272.

³⁴ NUK, MS 479, str. 11–12.

³⁵ NUK, MS 483, zv. 2, str. 15–20.

³⁶ Prav tam, zv. 1, str. 80–82.

³⁷ Stanonik, *Folkloristični portreti*, str. 121.

³⁸ Popit idr., *Od volkodlaka do Klepca*, str. 137–139.

³⁹ Kidrič, Paberki o Korytku, str. 301.

⁴⁰ Popit idr., *Od volkodlaka do Klepca*, str. 86, 88 in 90.

⁴¹ Costa, *Reiseerinnerungen aus Krain*, str. 135.

²⁸ Kidrič, Paberki o Korytku, str. 686; Stanonik, *Folkloristični portreti*, str. 115.

Leta 1852 se je v Ribnici ustavil duhovnik, potopisec in zgodovinar **Mihael Verne** (1797–1861) in jo opisal v potopisu Potovanje po nekterih jugo-slaven-skih krajih. Njegov potopis je za nas pomemben, saj gre morda za najstarejši znani zapis šaljive povedke o Ribničanu: »*Ne vém tedaj, od kod pride, de se toliko smešnic od Ribničanjev pripoveduje, ki so vunder večidel bistriga uma. Veliko sim jih že slišal, pa ta le mi narbolj dopade: 'Nek Ribničan, ki je z lonci večkrat tudi v Terst prišel, je bil hudo zbolel, in ko mu je duhoven dušo priporočeval in ga opominjal, de naj reče še troje sladkih imen, je z veliko težavo, ker je že komaj dihaval, rekel: cüker, med pa Teržaške fige'.*«⁴²

Med zapisovalce in raziskovalce ribniškega pripovednega izročila lahko uvrstimo tudi **Frana Levstika** (1831–1887). Ribničane omenja v znamenitem potopisno-programskem spisu *Popotovanje od Litije do Čateža* (1858), kjer med prvimi omenja njihov šaljivi značaj in šaljive povedke: »*Narod šale ne čisla samo v navadnem pogovoru, kakor nam kažejo mnogo ribniške smešnice, ki so ravno po Ribnici nar bolj znane; ... Saj vemo vsi, da šaljivi Ribničan obide križem svet ...*«⁴³ Znano je, da je leta 1850 upesnil znano ribniško bajko Kamniti svatje, ki jo je objavil v *Ljubljanskem časniku* pod psevdonimom Gornicki,⁴⁴ leta 1877 pa je v časopisu *Vertec* anonimno objavil šaljivo povedko Ribničan in Gorenjec.⁴⁵

Levstik pa ni obravnaval le ribniškega humorja. Pred pozabo je ohranil spomin na ribniškega berača in trubadurja Pikinega Jožka, ki je bil v njegovem času poznan v Ribnici in bližnjih krajih. **Pikin Jožko – Jože Lovšin** (1790–1865) – je bil rojen v Ribnici.⁴⁶ Ime je dobil po materi, ki so jo imenovali Pika, menda zato, ker je bila pikasta. Jožek ni bil navaden berač, sam se je ponosno imenoval general vseh beračev.⁴⁷ Zaradi svojevrstne pojave, tipičnega ribniškega značaja, narečja, pripovedovanja in petja so o njem nastajale različne šaljive povedke, ki so se fragmentno ohranile v literarnih delih Frana Levstika⁴⁸ in Josipa Stritarja⁴⁹ ter v časopisnih objavah. V časniku *Rogač: ilustrovan zabavni list* je bila denimo o njem objavljena povedka Prepoznano kesanje.⁵⁰ Pikinega Jožka je slovenska slovstvena folkloristika in etnomuzikologija v okviru preteklih raziskav ljudskega pesništva ter pripovedništva popolnoma spregledala.

V Sušju rojeni duhovnik, pisatelj in zgodovinar **Anton Lesar** (1824–1873) je leta 1864 izdal prvi poskus zapisa zgodovine Ribniške doline: *Ribniška dolina na Kranjskem*. Že v uvodu nazorno obravnava

funkcijo in razširjenost šaljivih povedk o Ribničanih, ki so se v njegovem času širile med ljudmi. »*Komu na Kranjskem ni znano ime Ribničan, bodisi po kupčii ali obrtnii, le Ribničanom lastni, bodisi po brezštevilih pravljicah, ki so o Ribničanih povsod v ustih že malih otrok, bodisi poslednjič po jeziku, kteremu se marsikateri, skorej zasmehovaje ga, radi posmehujejo. Pravlice o Ribničanih bi nam dale sicer, misliti, da so zgolj tumpici, bedaki in neumni ljudje, ker skorej vse vlečejo poslušavca na smeh, in marsikoga še na zasmeh. Kar se je kdaj kje neumnega zgodilo, se Ribničanu podtika. Temu spisu ni namen preiskavati, od kod da to izbaja; tudi ne zagovarjati jih ali celo skazovati, da se jim tú in tú krivica godí na dobrem imenu, marveč hočem se zapisati nekaj teh pravlic, da se ne pogube.*«⁵¹ V poglavju *Nekaj pravljic o Ribničanih* je s tem namenom objavil pet šaljivih povedk: *Povajst od zgübljenega kojna 'novaka', Kaj si je vse lončar skušil?, Kaj Ribničanje o stvarjenju gora mislijo?, Kaj se je pripetilo lončarju, ko je šel na božjo pot na Urbásovo goro, in O Ribniškem ognji.*⁵² Veljajo za prve zapise šaljivih povedk o Ribničanih, ki so bili objavljeni v knjižni obliki. V poglavju *O Sodraski cerkvi, duhovnii in njeni zgodovini* je objavil še razlagalno povedko o nastanku cerkve sv. Miklavža, predhodnice današnje župnijske cerkve sv. Marije Magdalene.⁵³

V Štrekljevi zapuščini najdemo zbirko *Pripovedke slov. naroda, nabrane med Laščami in Ribnico*, ki jo je zbral **Fran Peterlin – Sreboški**. Peterlin je bil rojen leta 1845 v Srobotniku pri Velikih Laščah.⁵⁴ Leta 1873 se je poročil z Nežo Klun (Jaklnova), rojeno leta 1832 v Gorenji vasi pri Ribnici, kjer je krajši čas tudi bival. Po zadnjih znanih podatkih se je skupaj z družino kasneje iz Ribnice preselil v Ljubljano, kjer je odprl gostilno.⁵⁵ Za njegov najzgodnejši znani zapis velja neobjavljeni esej *Kaj je Slovanom najdražji*, ki ga je leta 1863 poslal Miroslavu Vilharju. Želel ga je objaviti v zbirki spisov, ki naj bi na Vilharjevo pobudo⁵⁶ izšli v čast Janezu Bleiweisu ali v Vilharjevem časopisu *Naprej*. V eseju je obravnaval kulturne in folklorne povezave med Slovani. Omenil je predkrščanska božanstva, kot sta Mali bog Božič in Črni bog, ter belokranjsko različico imena velikonočnega praznika »vuzem«, ki naj bi po njegovem mnenju izhajali iz predkrščanskih časov. V članku se je opiral tudi na Bleiweisa in Franceta Prešerna.⁵⁷ Članek ni izšel, ker so Vilharja zaradi narodnobuditeljskih političnih aktivnosti zaprli, časopis *Naprej* pa je iz tega razloga »utihnil« po manj kot enem letu rednega izhajanja. Pripovedno izročilo, ki ga je zbiral, je sprva objavljajl v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*. Tako

⁴² Verne, Potovanje po nekterih, str. 142.

⁴³ Levstik, *Zbrano delo*, str. 24 in 27.

⁴⁴ Levstik, Kamniti svatje, str. 60.

⁴⁵ Levstik, Ribničan in Gorenjec, str. 187.

⁴⁶ Debeljak, *Ribnica skozi stoletja*, str. 118.

⁴⁷ Stritar, Pikin Jožek, str. 181.

⁴⁸ Levstik, *Skrilovska mladost*, str. 1–2.

⁴⁹ Stritar, Pikin Jožek, str. 179–185.

⁵⁰ Prepoznano kesanje, str. 45.

⁵¹ Lesar, *Ribniška dolina*, str. 1.

⁵² Prav tam, str. 20–23.

⁵³ Prav tam, str. 9.

⁵⁴ ŽA Velike Lašče, Status animarum Velike Lašče.

⁵⁵ ŽA Ribnica, Status animarum Ribnica.

⁵⁶ Odbor za knjigo dr. Bleiweisu, Dopisi, str. 35.

⁵⁷ NUK, MS 492, mapa št. 31.

leta 1864 zasledimo objavi dveh pravljic Rojenice⁵⁸ in Škratelj,⁵⁹ s pripisom: *Nabral na Dolenskem Fr. Peterlin*. Teh zapisov v Štrekljevi zapuščini ni. Kot je leta 1865 razvidno iz časopisnih objav, je Peterlin želel svojo zbirko, imenovano *Domačin*, periodično objavljati v 6 posameznih zvezkih,⁶⁰ k čemur sta ga spodbujala tudi Janez Bleiweis in Anton Lesar. Leto kasneje je v pismu prosil Levstika, da bi izdal njegovo zbirko pripovedi *Copernice*, toda ni znano, kako se je na njegovo prošnjo odzval Levstik. Iz pisma je še razvidno, da je Peterlin pripovedi zbiral s pomočjo drugih zapisovalcev, ki pa niso želeli biti imenovani. Poleg pripovednega izročila je Levstiku pošiljal tudi narečne besede, ki jih je Vodnik zbiral za slovar.⁶¹ Slovar ni nikoli izšel, ohranjen pa je v rokopisu. Kasneje izvemo, da je zbirko v več delih pošiljal Slovenski Matici, zanjo pa je želel prejeti plačilo.⁶² Sklepamo, da mu knjige ni uspelo izdati. Njegova zbirka *Pripovedke slov. naroda, nabrane med Laščami in Ribnico*⁶³ je danes del Štrekljeve zapuščine. Zbirka obsega šest zvezkov, v katerih so zapisane naslednje pravljice in bajčne povedke s sestavino pravljice: *Babilonski stolp*, *Copernice* (25), *Copernik* (2), *Glaževa gora*, *Kače* (6), *Kaj ptiči pojo*, *Kralj Matijaš*, *Krojač*, *Kurent*, *Lilija in maček*, *Mlinar*, *Mora*, *Rojenice* (3), *Rojenice in terta*, *Rojenice in 3 voščila*, *Rudečokapci*, *Škrat* (2), *Škratelj*, *Tolovaji*, *Vrag*, *Zacoprane kraljične*, *Zacoprane sestre*, *Zakleta kraljična*, *Zaklete sestre*; zgodovinska povedka: *Kraljevi kres (turški kres)*; šaljive povedke: *Kako se iz starih žensk naredijo mlade*, *Ne zaničuj nobenega človeka*, *Pisana pravica*, *Toliko čevljev*; razlagalne povedke: *Konj*, *Kraljiček*, *Krt in rak*, *Kukavica*, *Medved*, *Mravlje*, *Sova*; legende: *Čudni papež* (2), *Lakomni bogatin*, *Lintver* (*Zmaj ali pozoj*), *Sv. Mark in Luka*, *Sv. Matija*; šege in vraže: *Božič* (9), *Kadenje z zeljši veliki teden*, *Kokoš*, *Kukavica* (7), *Mavrica*, *Na mizi*, *Podobe svetnikov*, *Svinja*, *Vovk*, *Vraža o petelinu*, *Zajec Zvezde*; vremenska pravila: *Prosenec*, *Svečan* (2), *Suhec* (2), *Mali traven* (2), *Veliki traven* (4), *Rožnik ali Kresnik* (2), *Mali srpan* (2), *Veliki srpan*, *Kimovec* (3), *Vinotok ali kozopersk* (2), *Listopad* (2), *Gruden* (2); zbirka vsebuje tudi ljudske pesmi: *Fantovška pod oknom o ženitovanji*, *Moj ljubi*, *Rožice*, *Slanica*, *Sv. Anton poravnava krivico*, *Zdravice* (4); zapis igre: *Otroška igra* in dva pregovora. Peterlinova zbirka je v obliki tipkopijsa pripravljena za morebitno knjižno izdajo. Številni citati v različnih znanstvenih objavah dokazujejo, da je njegova zbirka aktualna še danes.

Ob Peterlinovi zbirki v Štrekljevi zapuščini hranijo tudi folklorno zbirko **Antona Zobca**. Adamov Anton je bil leta 1869 rojen v Hrovači, pozneje je postal železniški uradnik in je nazadnje služboval v

Beljaku. Zobec je kot gimnazijec na območju Ribnice zbiral pesmi in pravljice. Fran Levec je njegovo zbirko skupaj z drugimi poslal Karlu Štreklju.⁶⁴ V zvezku je v rokopisu ohranjenih 29 ljudskih pesmi⁶⁵ ter 36 vraz in pregovorov,⁶⁶ ki so bili zbrani okoli leta 1876 v Ribniški dolini.⁶⁷ Med drugim je v Štrekljevi zapuščini tudi Zobčev zapis pravljice *O treh junakih*; objavljena je bila v časopisu *Domače vaje*, ki je izhajal v Alojzijevišču, nekdanjem deškem semenišču. Prepis pravljice je v svojo zbirko vključil **Davorin Petelin**, Wiesthaler je zbirko izročil Levcu, ta pa Štreklju, ki se mu je zanjo zahvalil. Petelinova zbirka, ki jo hranijo v Štrekljevi zapuščini, vsebuje tudi varianto ribniške razlagalne povedke *Okameneli svatje*.⁶⁸

Leta 1883 je literarni zgodovinar **Fran Wiesthaler** (1849–1927) v *Ljubljanskem zvonu* objavil članek *Volkodlak in vampir s posebnim ozirom na slovensko bajeslovje*, ki vsebuje dve bajčni povedki o volkodlakih. Prvo je zapisal tedanji petošolec M. Mračč v Zapotoku pri Sodražici, drugo pa graščak Karel Rudež v Ribnici. Članek je prvi znanstveni prispevek, ki je vključeval primere pripovednega izročila iz Ribniške doline.

Istega leta kot Wiesthaler je literarni zgodovinar **Fran Levec** (1846–1916) v *Ljubljanskem zvonu* objavil še tri bajčne povedke o volkodlakih, ki jih je zapisal v Dolenji vasi pri Ribnici, Sv. Gregorju in Borovcu pri Karlovcu.

V letu 1891 je **J. Kromar** iz Dolenje vasi v časopisu *Vertec* objavil tri povedke: *Pri ožagi*,⁶⁹ *Lovčev spomin*⁷⁰ in *Francozov grob*.⁷¹

V časopisu *Argo: Zeitschrift für krainische Landeskunde* je leta 1900 izšel članek *Volkssagen aus Krain: Die Berbara*,⁷² v katerem je arheolog **Alfonz Müllner** (1840–1918) obravnaval bajeslovno bitje berbara iz Dolenje vasi.

Leta 1901 je v časopisu *Štajerc* izšel anonimni članek *Moj prijatelj Ribničan*,⁷³ v katerem je anonimni zapisovalec objavil sedem pripovedi suhorobarja Janeza, ki ga je avtor srečeval na sejmi v Mariboru. Članek v primerjavi z drugimi zapisovalci tovrstnih šaljivih zgodb izstopa po načinu zapisovanja, saj iz vsebine izvemo, kdo je informator in zapisovalčevo predzgodbo, ki jo je dodal pred vsako pripovedjo. V zapisu je čutiti previdnost pred nevsječnostmi, ki so jih tedaj povzročale šaljive povedke o Ribničanih. V članku je zapisovalec objavil šest Janezovih anekdotnih povedk: *Janez prvokrat pri velikonočnem izpraševanju*, *Janez prvokrat v Ljubljani*, *Kako je Janez*

⁶⁴ Kumer, *Ljudska glasba*, str. 49.

⁶⁵ ISN SAZU, ŠZ IV. a, 166.

⁶⁶ ISN SAZU, ŠZ 7/47–51.

⁶⁷ Kropelj, *Karel Štrekelj*, str. 142.

⁶⁸ ISN SAZU, ŠZ 7/36, 1; Kropelj, *Karel Štrekelj*, str. 129.

⁶⁹ Kromar, *Pri ožagi*, str. 46.

⁷⁰ Kromar, *Lovčev spomin*, str. 70.

⁷¹ Kromar, *Francozov grob*, str. 95.

⁷² Müllner, *Volkssagen aus Krain*, str. 168.

⁷³ Moj prijatelj Ribničan, str. 1–4; 1–3.

⁵⁸ Peterlin, *Rojenice*, str. 178.

⁵⁹ Peterlin, *Škratelj*, str. 194 in 201.

⁶⁰ Dopisi, str. 268; Novice, str. 288.

⁶¹ NUK, MS 491, II. Korespondenca.

⁶² Slovenska matica, Poročilo, str. 59.

⁶³ ISN SAZU, ŠZ 6/307–308; ŠZ 7/217, 1–223, 8.

imenitnega gospoda razjezil, *Kako je Janez nedolžnemu dve klobuti dal, Lastnosti Janezove neveste, Koliko je bogov in šaljivo povedko Kako je Ribničian Urban konja jesti odvadil.* Avtor je že v naslednji številki objavil članek Rešetar Franc.⁷⁴ V njem je podobno kot v predhodnem objavil več šaljivih povedk, le da se tokrat navezujejo na suhorobarja Franca. Objavil je naslednje šaljive povedke: *Kako je Franc ribo spekel, Zakaj je žabam groš dal, Kaj je Francu iz glave zrastle in Zakaj mu je pes poginil.* Zapisovalcu lahko pripišemo še povedko Presrečen Ribničian,⁷⁵ ki je v *Štajercu* izšla istega leta.

Dobrepoljčan **Anton Hren – Kompoljski** (1880–1936), poznan predvsem kot mladinski pisatelj, je leta 1903 v časopisu *Zvonček* objavil šaljivo povedko Pripovedka o Ribničianu.⁷⁶

S slovstveno folkloro se je srečeval tudi v Hrovači rojeni jezikoslovec, pater **Stanislav Škrabec** (1844–1918). Škrabec se slovenski slovstveni folklori ni posebej posvečal, se je pa v svojih jezikoslovnih razpravah nanjo nekajkrat skliceval.⁷⁷ Obravnaval jo je predvsem z jezikoslovnega stališča, a se je na tematiko spoznal tudi z metodološkega vidika. V svojih pismih je razmišljal tudi o pripovednem izročilu iz Ribniške doline. V pismu, datiranem 19. 6. 1879, izvemo, da se je za zbiranje slovstvene folkloro zanimal njegov brat **Mihael Škrabec** (1857–1923), ki mu je Stanislav v pismu svetoval in ga prosil za domače pripovedno gradivo: »*Kar se tiče ribniške govorice, bi mi z natančnimi opazkami o posebnostih, ki jih zlasti po drugih vaseh, bilo prav vstreženo; pa tudi v Hrovači se gotovo marsikaj more slišati, kar je meni neznano. Posebno bi mi bile ljube kake narodne pripovedke ali istorije v ribniškem narečju pisane. Seveda mora biti pri takih rečeh vse natanko tako zapisano, kakor se izgovarja in ravno s tistimi besedami, ako tudi ne bi bile dobre slovenske besede ... Kar imaš spisane 'od lončarja', mi le pošlji, prav veselilo me bo; potlej Ti bom tudi lažje bolj natanko povedal in pokazal, kako se imajo take reči pisati. Ako ti je mogoče, pošlji mi tudi 'Požigalca', ker me prosijo tukajšnji kleriki, ki ga niso še brali.*«⁷⁸ V naslednjem ohranjenem pismu, napisanem 28. septembra 1879, izvemo, da mu je brat poslal eno od šaljivih povedk. »... *Knjige, ki si mi jih poslal, sem vse o pravem času dobil, in zraven tudi smešnico, ki si jo napisal v ribniškem narečju.*«⁷⁹ Kasneje v dveh pismih 3. junija 1880 in 15. marca 1881 piše, da se je Miha zanimal tudi za zapisovanje ljudskih pesmi. »*Da zapisuješ narodne pesmi, je prav; seveda kake celo vmazane soderge ni treba, taka je 'narodu' povsod le na sramoto. Prave stare narodne pesmi slovenske so čisto nedolžne, kakor vidimo zlasti, da so še dandanašji serbske in ruske. Pisati*

se morajo seveda popolnoma tako, kakor se v resnici pojejo, ne samo od besede do besede, temuč tudi od čerke do čerke, ali bolj rečeno od glasa do glasa; ponarejene in popravljene narodne pesmi nimajo nobene vrednosti.«⁸⁰ »*Pesmi, ki si mi jih poslal, sem dobil. Vmes so nekatere, ki so že tu ali tam natisnjene in sploh znane; nekatere nimajo nič pravega jederca v sebi in misli vse zmedene; nekatere pa imajo ko narodne pesmi nekoliko vrednosti, samo to bi bilo želeti, da bi bile natanko tako zapisane kaker se pojo.*«⁸¹ Iz korespondence je razvidno, da je bil Miha Škrabec zapisovalec slovstvene folkloro, vendar obseg njegove zbirke ni znan. Stanislav Škrabec se je kasneje k ribniškim pripovedim vrnil še v pismu Vatroslavu Oblaku. Poslal mu je v ribniškem narečju napisano šaljivo povedko *Kaj se je prgudlu lončarja, ku je šu ne bužjo puot ne Urbasovo goruo.* Povedko je »*pred kakimi 24 leti profesor Lesar v programu ljublj. realne priobčil ...*«⁸¹ Gre za podoben zapis, kot ga je Anton Lesar leta 1864 objavil v knjigi *Ribniška dolina na Kranjskem*, vendar ga je Škrabec zapisal v bolj dovršeni fonetični obliki. Marija Stanonik hipotetično sklepa, da bi šlo lahko tudi za Mihov zapis »*od lončarja*«, ki ga omenja v pismu,⁸² vendar za to trditev ni pisnih dokazov. Škrabčeva pisma so zanimiv uvid v tedanje poglede na zapisovanje slovstvene folkloro.

Najbolj številčno zbirko šaljivih anekdot o Ribničianih je zapisal **Franc Kramar** (1890–1959) iz Matene pri Igu. V njegovi zbirki, ki je del Štreklejeve zapuščine, je ohranjenih 32 primerov anekdot o Ribničianih, ki jih je zapisal med letoma 1907 in 1914:⁸³ *Ribniška, Kakú v Ribnci župana vuoljé?, Kakú sa Ribnčenje z žakli 'dan' v ciérku nasil?, Kak sa v Ribnc bruske medil?, Kakú sa v Ribnc rš mlatil, Kakú je Ribnčen j s svoje ajde čbiéle prepuódu?, 'Dajte nu še toku rečt k ste prejt!', Kakú je Ribnčen sróv, Pa ji je le štata zvejdu, Tri sladke besejde, Nasričn človək, Ta je biv pa kumšt n ta, Al žihr nmalə vn h paskuóčm?, Če nemaš v glavə, maš pa v petáh, Pa ga je le vgnóv, Kakú Ribnčen ráke laví?, Zakaj je v Ribncə tuóča pabila?, Marha, movčə, če ne bó še ənkət dražji, 'Ta stara', Kakú je Ribnčanov sin kojné napajov, 'Pú j h něj adstuópa!', Kakú je `an Ribnčen sojo rito nepiru, Takulé je, k človək prejt na vej!, Kə bə pa án tú prejt vejdu, bə jh pa vkróv na bə biv, Kakú se je Ribnčanov sin spovdvov, Kakú je en Ribnčen spet sojga kojné nezaj dobiv in 'Strah' in štramasta baba.*⁸⁴ Kramar velja za enega najuspešnejših zbiralcev narodopisnega gradiva pri nas. Zbiranje ga je tako navdušilo, da je želel izdati knjigo *Ižansko narodno blago*, katere del bi lahko bile tudi ribniške anekdote. Rokopis je izročil Slovenski matici, v pregled ga je dobil Fran Milčinski, ki se je odločil priporočiti ga za natis, a je izdajo knjige preprečila prva svetovna vojna.⁸⁵

⁷⁴ Rešetar Franc, str. 1–3; 1–2.

⁷⁵ Presrečen Ribničian, str. 4.

⁷⁶ Hren, Pripovedka o Ribničianu, str. 314.

⁷⁷ Stanonik, *Folkloristični portreti*, str. 293.

⁷⁸ Škrabec, *Jezikoslovna dela*, str. 311.

⁷⁹ Prav tam, str. 312.

⁸⁰ Prav tam, str. 312.

⁸¹ Prav tam, str. 348–351.

⁸² Stanonik, *Folkloristični portreti*, str. 305.

⁸³ Šrimpf Vendramin, Butalci in Sūha roba, str. 466.

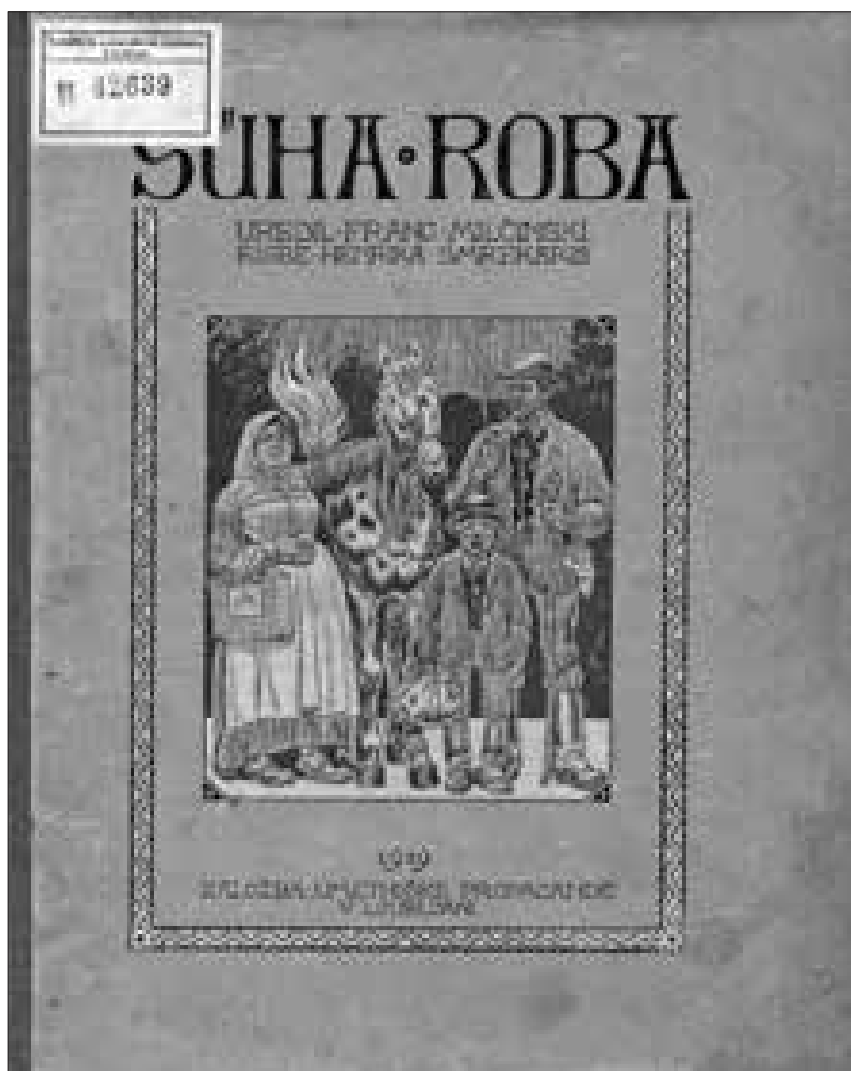
⁸⁴ ISN SAZU, ŠZ 5/151–181; 186; 222.

⁸⁵ Kroječ, *Karel Štrekelj*, str. 121.

Nova prizadevanja za raziskovanje v obdobju novejših zgodovine

Konec prve svetovne vojne je v Evropo prinesel nove spremembe. Po vsej Evropi je bilo v razmahu zanimanje za preučevanje in ohranjanje nacionalne kulture, kar je bilo značilno tudi za novonastale države, ki so se na zemljevidu Evrope pojavile po prvi svetovni vojni.⁸⁶ V luči teh prizadevanj je že kmalu po prvi vojni izšla zbirka šaljivih zgodb o Ribničanih, naslovljena *Süha roba*, ki jo je leta 1919 izdal pravnik in pisatelj **Fran Milčinski** (1867–1932). Zbirka zajema 18 sledečih si zgodb: *O zelju in žgancih*, *O ribniškem konju in kdo je neumen*, *Kaj je vse skusil Ribničan Matevž*, *Kaj je še pravil lončar Matevž s svojih poti*, *Od krot, graščaka in lisca*, *Navihani vrabci*, *Izza davnih dni*, *Matevževa Mina*, *Povajst od zgubljenega*

konja novaka, *kakor jo je rad na dolgo in široko razlagal lončar Matevž*, *Lončar Matevž pripoveduje, kako so se mu sprožile grablje in kako je potem v graščini delal križ*, *Oče Matevž in sin Matijec kaj sta doživela v majstu*, *O kočniku z globoko korenino in kako je kapa dobila cof*, *Kako so vsepovsod čislali Matijčevo učenost*, *O ribniških šolarjih in o učenem liscu*, *Kako je sveti Anton kaznoval prelomljeno obljubo*, *Lončar Matevž pripoveduje, kako sta s sinom Matijcem opravila božjo pot*, *O bobovi jubi in kako se je Matevžev Matijec meril z Gorenjcem*, *Kako je Ribničan lovil konja in O ribniškem ognju*. Kot je navedel avtor, so nanj vplivale povedke iz Lesarjeve *Ribniške doline na Kranjskem*, Levstikova povedka *Ribničan in Gorenjec*, rokopisne zbirke in ustni viri. Kot je razvidno iz njegove korespondence, je Milčinski pred prvo svetovno vojno dobil v vpogled gradivo Franca Kramarja.⁸⁷ Povsem verjetno je,

Fran Milčinski – Süha roba.

⁸⁶ Češarek, Kenda in Petrič, Uredniški komentar, str. 10.

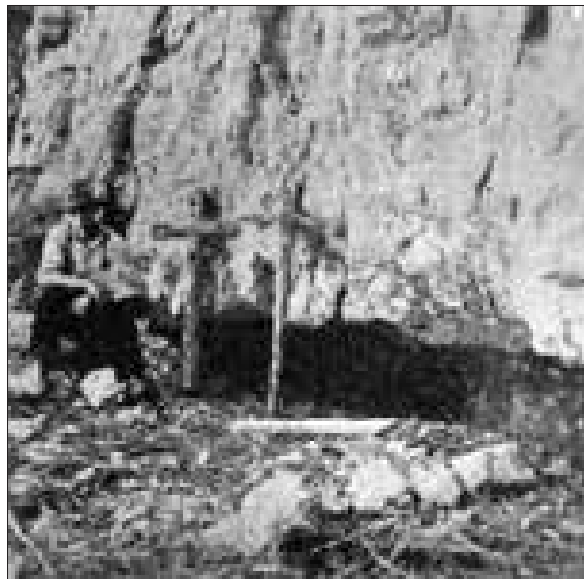
⁸⁷ Šrmpf Vendramin, Butalci in Süha roba, str. 465; Kroepej, Franc Kramar, str. 219.

da se je tedaj seznanil tudi z njegovimi zapisi zgodb o Ribničanih, ki so kasneje vplivali na nastanek zbirke *Süha roba*. Kot ugotavlja Katarina Šrampf Vendramin, je pripovedno izročilo o Ribničanih vsaj delno vplivalo tudi na njegovo kasnejšo zbirko humoresk *Butalci* (1949).⁸⁸ Pomembno je omeniti še ilustracije *Sühe robe*, ki so delo slikarja Hinka Smrekarja. Prizadevanja za ohranjanje in obujanje narodne folklore so že pred prvo svetovno vojno in po njej pokazali Vesnjani – predstavniki Umetnostnega kluba Vesna, katerega član je bil tudi Hinko Smrekar. Vesnjani so svoje poslanstvo videli v obujanju ter ohranjanju starih povedk in pravlji, hkrati pa so razvili enoten formalni jezik, ki bi ga lahko označili kot »pripovedni« realizem.⁸⁹ Eden boljših primerov sodelovanja med Vesnjani, zapisovalci in literarnimi predelovalci folklornega izročila je prav *Süha roba*. Delo velja za prvo samostojno izdajo zbirke pripovednega izročila na območju Ribniške doline. Omenimo še Milčinskijevo zbirko *Pravljice*, ki je izšla leta 1911. V njej je prvič objavil pravljico *Trdoglav in Marjetica*, ki je nastala po vzoru že omenjenih različic pripovedne pesmi, ki jo je zapisal Matevž Ravnikar-Poženčan.

S podobnim namenom so v tem obdobju pričeli izhajati tudi različni geografski priročniki, vodiči in atlasi, ki so geografske zanimivosti popestrili s pripovednim izročilom. Pisec prvih slovenskih turističnih in planinskih vodnikov je bil **Rudolf Badjura** (1881–1963), ki je leta 1922 izdal vodnik *Jugoslovenske Alpe: lečilišta, letovišta, kupatila, prirodne znamenitosti, izleti, alpske ture*, v katerega je vključil tudi pripovedno izročilo o ribniški Veliki gori. Opisuje dodal razlagalno povedko o okamenelih svatih in bajčno povedko o Lintvernovi jami, ki se vsebinsko navezuje na kamnite Bele stene v Veliki gori.⁹⁰ Pripovedi kasneje omenja še v delu *Ljudska geografija: Terensko izrazoslovje* (1953), v katerem je kot zanimivost dodal še fotografijo vhoda v Lintvernovo jamo, kjer sedi Badjura in ob njem lesena križa, ki sta nekoč kot zaščita proti zmaju stala pred vhodom v jamo. Njegovi zapisi in fotografsko gradivo so redki primeri dokumentiranja terenskega raziskovanja na tem prostoru.

Pesnik in mladinski pisatelj **Francišek Ločniškar** (1885–1947) je leta 1927 v časopisu *Zvonček* objavil šaljivo povedko Ribničan in lonci.⁹¹

Literarni zgodovinar, jezikoslovec in folklorist **Jakob Kelemina** (1882–1957) je leta 1930 izdal zbirko *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*. Zajema časopisne objave, ki so izhajale v drugi polovici 19. stoletja. Delo velja za prvo in edino sumarno zbirko slovenskega ljudskega pripovedništva.⁹² V zbirko so bile vključene že omenjene bajčne

Lintvernova jama (Rudolf Badjura, Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje (1953)).

povedke o volkodlakih, ki sta jih zbrala K. Rudež in F. Levec, ter Müllnerjeva povedka o berbari. Povedke je obravnaval tudi v mitološkem uvodu.⁹³

Kočevski učitelj **Wilhelm Tschinkel** (1875–1938) je leta 1931 izdal znamenito zbirko pripovednega izročila z območja Kočevske, naslovljeno *Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen (Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljičah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih)*. Zbirka vsebuje tudi nekaj pripovedi, ki se vsebinsko navezujejo na ribniški prostor, predvsem na vas Grčarice pri Ribnici, ki je bila nekoč del kočevskega jezikovnega otoka. V poglavju *Okameneli* izvemo za dve razlagalni povedki. *Okamenela poročna povorka* je varianta znane povedke o nastanku okamenelih svatov, druga povedka, *Okameneli mož*, pa se vsebinsko navezuje na Grčarice. Sledi poglavje *Izginula vodovja*, v katerem je zapisana razlagalna povedka *Jezero pri Grčaricah*, ki govori o nastanku vasi Grčarice. Na vas se navezuje še povedki z bajeslovno vsebino *Štompfa – Parta* in *Škrat* ter legenda *Sv. Kristof kot varuh zakladov*. Na nekdanjo vas Jelendol v bližini Grčaric se navezuje povedka *Uročevalec kač*. Zapisi so zanimiv pokazatelj kulturnih povezav med kočevskimi Nemci in sosednjimi Ribničani. Zbirka kot celota je neprecenljiv in edinstven dokument o nekdanji bogati folklorni dediščini kočevskih Nemcev. Zbirka bi šla v pozabo, če je ne bi leta 2004 ponovno natisnili v izvorniku s slovenskim prevodom. Uredila sta jo Alojzij Pavel Florjančič in Marija Stanonik.

Z zbiranjem pripovednega izročila se je ukvarjal tudi šolnik, publicist in režiser **Tone Trdan** (1910–

⁸⁸ Šrampf Vendramin, *Anekdote o Lemberžanih*, str. 242.

⁸⁹ Kenda, *Podobe*, str. 211.

⁹⁰ Badjura, *Jugoslovenske Alpe*, str. 403.

⁹¹ Ločniškar, *Ribničan in lonci*, str. 194.

⁹² Stanonik, *Folkloristični portreti*, str. 222.

⁹³ Kelemina, *Bajke in pripovedke*, str. 19, 25, 101–102 in 201.

1963) iz Prigorice. Pripovedno izročilo je objavljajl v časniku *Mlado jutro*. Povečini gre za pravljice in povedke iz različnih krajev Slovenije. Ribniškega pripovednega izročila se je dotaknil v opisnem članku Okameneli svatje.⁹⁴ V njem je zapisal povedki o Lintvernovi jami in okamenelih svatih. Pisal je tudi mladinske povesti *Od Ribn'ce do Rakitn'ce*.⁹⁵

Za sistematično zbiranje pripovednega izročila v prvi polovici 20. stoletja je bil v največji meri zaslužen Podmladek Rdečega križa v Sodražici, ki ga je vodila osnovna šola v Sodražici. Izdajali so glasilo *Iz naše doline*, ki je izhajalo med letoma 1935 in 1939. Podmladek je vodila učiteljica **Olga Vodopivec – Vrbičeva**,⁹⁶ ki je najverjetneje tudi urejala glasilo. V glasilu si je šola prizadevala zbrati pripovedno gradivo z zgodovinsko, etnološko, folklorno in leposlovno tematiko. Učence so spodbujali k pisanju in ohranjanju kulturne dediščine, vezane na območje Sodražice. Na njihovo prizadevanje je verjetno vplival učni predmet domoznanstvo, saj so v glasilu razvidne predhodne določene tematike, ki so bile predpisane v učnem načrtu Kraljevine SHS.⁹⁷ Ideja je prerasla učni načrt do te mere, da so za glasilo pisali tudi posamezniki, ki niso bili člani podmladka, med drugim tudi učiteljice. Skupaj so zabeležili in ohranili veliko neprecenljivega pripovednega gradiva. Na veliko žalost je njihovo delo prekinila druga svetovna vojna. V nadaljevanju navajam izbrane pripovedi, ki so bile objavljene v glasilu, saj bi natančen popis gradiva presegal okvir te objave. Povedke z bajeslovno tematiko: *Zaklad nad Zamostcem, Kako je zaklad gorel na naši njivi, Trinožni stolček, Mrkobradec, Kačji krotilec, Zaklad pod skednjem, Pošast v Globoki jami, Zaklad v Travnici gori, Kako sta se mikastila Bolte in vrag, Na novi cesti, Zaklad pod Malo pečjo, Kako so na Vinicah kopali zaklad, Zaklad in divji lov, Spomin starega moža, Zlata koklja z zlatimi piščeti, Zaklad nad Zamostcem, Čarovnica, Kačja krona, Zaklad pod našo hišo, O polnoči pod Kosmatim dolom, Hu čarovnica, Zopet čarovnica, Kako so Gregorju nagajali vragi*; legende: *Sveta Ana, Zgodba o voličih in sv. Antonu, Nezgodna sv. Miklavža, O postanku »Žegnanega studenca« in Nove Štifte*; strašljive povedke: *Strah na pokopališču (2), Kako se je vrag peljal skozi Sodražico, Strah v gozdu, Strah v skednju, Strah pri kamnologu, Prazen strah, V mlinu straši, Kakšni so strahovi, Strah, Strahovi na pokopališču, Kako so hodili župnik Matevž Kavčič nazaj, Vragi se guncajo, Hudičeva kočija*; razlagalne povedke: *Pri »Bču«, Zakaj se imenuje studenec Podgoro »žegnan« studenec, O nastanku »Že-*

gnanega studenca« in Nove Štifte, O postanku cerkve na Gori; zgodovinske povedke: *Hranilnica v zamostarskem bregu, Svetila, Zgodba o gorniški Alenčki, Kako je bilo nekdanj, Vremenska opazovalnica, Zamostarska desetina, Zamostarski grad, Ustno izročilo o vinaškem veterinem mlinu, Vas Zapotok, Moj rojstni kraj, Kako je pogorela vas Sinovica, Zgodovina vasi Vinice, Vas Jelovec, Strah v Globeli, Vas Podklanec, O Boncarju, Vas Ravni dol, Spoznajmo domači kraj!, Zgodovina naše hiše, Roparji v ribniški dolini, Spomin na stričevo novo sveto mašo in začetek svetovne vojne, Svetovna vojna, Doživljaji iz svetovne vojne, Kako je bilo mojemu očetu v svetovni vojni, Lepa si pomlad zelena, brž ko se ozele niš, mladim fantom žalost striš, Kaj je doživel ata med vojno, Nikdar več vojne!, Dogodek iz svetovne vojne, Kaj so doživeli in kje so bili moj oče med vojno, Vojna, vojna, Naš vsakdanji kruh, Markov sejem, Roparski napad pri Sveti Ani, Sodražica v Napoleonovem času, Kapelice in znamenja v naši občini, Otroška procesija iz Zamostca na Strmco, Živinska kuga v Podklancu, Gorričevske Mrtve doli v Mali gori, Vaški pastir, Spomin na svetovno vojno; socialne in doživljajske povedke: *Zgodba o tibotapcu, Polharji, Lov na polhe, Po polhe v breg nad Lipovšico, Kako sva z bratom lovila polhe, Kaj vse se vidi po svetu, Pri mojem dedu, Mrkobradec, Naša hiša gori, Lovec Jernejc, Kaznovana skopost, S suho robo proti Karlovcu, Z očetom na Gorenjsko, Lovska, O loteriji, Koline, Kako smo nabirali žir, Brezposelni (2), Cestar, Stric koliko je ura?, Na sejmu, Cerkevica na Sedlu, Kako je oglar kazal roparjem pot na Križno goro, Potiška pesem, Ob slovesu iz šole, V bolnici, Kako smo pogozdovali, Tatovi na sadnem vrtu, Vaški skopuh, Strah v bregu nad Zamostcem, Čudni Primož, Kako so živeli v starih časih, Zgrešeno življenje, Danski golob, Mož s stekleno robo, S suho robo proti Brežicam, Naš prvi suhorobar v Črni gori, Divji lovci, Aeroplani v Ribnici, Kozaki; šaljive povedke: *Kako je Ribničan Bolta sejmoval, Kako je Ribničan konja rešil iz zapora, Dobro pripravljena poštevanka, Garibaldijeva potegavaščina, Kako je šel Ribniški Janezek prvič k spovedi, Prebrisan Ribničan, Nžonov Jurij in njegova žena Marjana, Sto volkov; etnološke povedke: *Ličkanje, Sladka kaša – otroška paša, Kadar manemo, Kako delamo obodi, Domač praznik, Velikonočni prazniki, Na pustni dan, Pustni terek, Terice, Božični čas, Čebelarstvo v naši dolini, Naši krošnjarji*; pravljica: *Kako je treščilo*. Glasilo bi bilo treba objaviti v posebnem ponatisu ali knjižni zbirki skupaj s strokovnimi komentarji. Dobrodošla bi bila vsaj njegova digitalizacija.***

Iz učnega načrta za predmet domoznanstvo, ki ga je pripravila in poučevala učiteljica v Dolenji vasi in publicistka **Nežika Klun** (1887–1937), je razvidno, da je bilo v načrt vključeno tudi pripovedno izročilo iz Ribniške doline. Učni načrt je vključeval naslednje povedke: *Nova Štifta, Pravljica o okamenelih svatih, O Novi Štifti, Prigoda dveh lovcev in Turki v Ribnici* (prepis že omenjene Valvasorjeve povedke). Njena bogata zapuščina je skupaj z osebno knjižnico ohr-

⁹⁴ Trdan, Okameneli svatje, str. 222.

⁹⁵ Trdan, Od Ribn'ce do Rakitn'ce, št. 47–52.

⁹⁶ Vovko, Osnovna šola v Sodražici, str. 92.

⁹⁷ Stanonik, *Interdisciplinarnost*, str. 416. V prvem razredu naj bi spoznali dom z okolico, življenje ljudi, versko življenje v domači hiši in krajevne šege. V drugem razredu naj bi se poučili o družini in zadrugi ter spoznali bajke, pravljice in pesmi o velikih osebnostih iz domače preteklosti (prav tam).

njena skoraj v celoti in le vprašanje časa je, kdaj se bo v njej našla še kaka pripovedna snov.

Pomembno zbirateljsko delo je opravil etnograf, topograf, lutkar in slikar **Janko Trošt** (1894–1975). Idričan je v Ribnici od leta 1930 do 1945 deloval kot ravnatelj meščanske šole, kasneje je ustanovil zadružno Suha roba in vodil priprave za ustanovitev ribniškega muzeja, ki ga je kot ravnatelj tudi vodil. V času bivanja v Ribnici je zapisoval predvsem humoreske in anekdote, ki odslikavajo utrip časa in prostora, ko je v Ribniški dolini deloval Trošt. Zajemajo obdobje med obema vojnama in čas po drugi vojni. Leta 2012 je v sklopu Troštovega leta izšla zbirka *O Ribnici in Ribničanih: zapisi Janka Trošta*, ki zajema njegove do tedaj še neobjavljene zapise. Knjigo je jezikovno uredila Marjana Starc. Leta 2014 je izšla še zvočna knjiga z istim naslovom. V knjigi so objavljene povedke z zgodovinsko, socialno in šaljivo tematiko: *Ribniški furmani, Škrljevi kevdrc, Velike Obrnišče in Miklov vinograd, Ribniški parlament, Kako so Ribničani molili, Brumni kos, Ribničani v peklju, Premočna pokušnja, Ribniški vodovod, Nemogoče, Zamenjani vlogi, Diplomatski pogovor ribniških kapisonov, Kdo naj plača ceho?, Polhi, Kako je Pirker konju štatljivost odpravil, Tomažev Polde in Janezek Javornik (Čik – Janez), Prežlahtna cvetica, Pfefer – revizor, Pfefer – geometer, Sodnijski sluga Murgel, Uradne ure, Danski golob, Golob kot jedec, Godovno voščilo, Raznekov Francek in žakelj, Komotni prosjak, Ribniška previdnost, Pakižev Lipe, Ni vsakomur dano, da bi norel, Piltavor in izgubljeni jezik, Mojster Lukež in žena Jera, Vsak pol, Kako so Italijani Ribnico zasedli, Nezaželen gost, Dolenjevaška zadruga, Mili osli, Pridiga, Korl – špica, Dojenček iz Strug, Hardigata, Krajncani na ohceti, Ribniške gospe, Ribničani in Darwinova teorija, Žoržek – usmiljeni trgovec, Dosledna štednja, Preklican pozdrav, Gorenjski Papež, Oče in sin, Ribničani in ljubljanski neboder, Uganka, Veseli večer; in uganka, spisek frazemov ter vzdevkov: Uganka, Ribniške rečenice, Če se Ribničani napije vina, Vzdevki. Naj omenim še Troštovo edino objavljeno humoresko z naslovom Bajtarske, ki jo je objavil v časopisu *Razori*.⁹⁸ Domnevamo, da je bilo njegovih zapisov še več, saj je med vojno ribniška meščanska šola pogorela – takrat je bila poleg inventarja in šolske knjižnice uničena tudi Troštova etnografska zbirka, ki jo je zbral v letih delovanja v Ribnici. Če verjamemo dr. Niku Kuretu, ki je spisal sestavek o Janku Troštu za *Slovenski biografski leksikon*, je takrat zgorela zbirka z več kot šeststo Troštovimi risbami ornamentov in dekoracij na lesu, kovini, pohištvo in v stavbarstvu.⁹⁹ Zbirko pripovednega gradiva je k sreči prepisal in s tem rešil Tone Petek.¹⁰⁰ Izvirni zapisi so po njegovi smrti izginiti.*

Dolgeletni kulturni delavec, učitelj in pomočnik

ravnatelja v ribniški osnovni šoli **Tone Petek** (1922–2004), rojen v Ribnici, je bil podobno kot njegov prijatelj Trošt zbiratelj in zapisovalec povedk o Ribničanih. V zbirki *Ribniško blago* je zapisal 42 šaljivih povedk, reke, narečne besede in citate. Šaljive povedke, ki jih je naslovlil *Vesele zgodbe*, si sledijo: *To sem pa jaz, Imam še lansko, Kaj si iskala, Živega ali mrtvega, Ardigočka, Sveča je sosedova (varianta št. 27, 28), Na procesiji, Ni res, Odlok o klarju, Nisem kriv, Pildarčkov repete, Še meni en golaž, Ribniške gavge, Ribniški cvetki, Vaša konj, K peku, Trotoar je pa moj, Kakšne cerkve, Se bo še skolmala, Ne velja, Dobra šprica, Ta tambor, Saj imam ključe v aržetu, Kolega bestialis, Na konjičku, Majhen, ampak hud, Svečo posodil, Uro ustavil, Šipe zvrčale, Sveča je sosedova, Le naprej, smo plac naredili, Še ponoči ne da miru, Posodite no, lojtre, Konjička bom kupil, Hitra žalna koračnica, Bo »gori plačaljš«, Še študira, Hribčki in dolince, Naj živi!, Slika bo ob štirih, Lepa kot Kopicca, Dokler bo zdržalo, Kako notri ostane, Vidiš ogenj. Petkova etnografska zbirka bo predvidoma izšla leta 2019.*

Pisatelj, pesnik, dramatik in publicist **Lojze Zupanc** (1906–1973) je leta 1939 v časopisu *Zvonček* objavil tri anekdote o Ribničanih. Naslovlil jih je Tri ribniške za dobro voljo: *Lončeni top, Ribniške žaljivke* ter *O Ribničanu, Kočevarju in konjski kljusi*.¹⁰¹

Bančni uslužbenec in radijec **Janez Andoljšek Ježov iz Hrovače** (1901–1945) je med letoma 1926 in 1941 v ribniškem narečju zapisoval številne radijske igre in povedke v prozni obliki, s katerimi je nastopal na Radiu Ljubljana.¹⁰² Pri pisanju so ga navdihnili značilen ribniški humor in lastne izkušnje iz življenja v Ribniški dolini. V njegovi zbirki so naslednje radijske igre: *Glüh snbač, Ribnčen in Prlek, Ne smejn dan u Ribnc, Žjana tri vogale podpjera, al pa šter razdjera, Na Silvestrovo, Vasovajne, Pouharji, Žjenska radovajdnost*. Zapisal je tudi nekaj šaljivih povedk: *Fantk ima btico, Koku smo se bli u Ribnc ne vouka spūstl, Ribnška nova maša, Koku se je fantk šulou, Koku je Ribnčen sujga kojna spoznou, Nagamejtna tejkma, Kaj se je pripetilo lončarju, ko je šel na božjo špt na Urbasovo goro, Koku se je bil Ribnčen zupr granščini pūntou, Ta mūhasta Mica, Nejkaj o nevošljivost, Koku sta rešetar in lončar pokuro dejlala, Koku je sv. Antuon kaznovou preluomneno oblūbo, Nezaj u planinsk raj, Ob šterdesetlejtnc poruoke*. Njegova zbirka je bila leta 2013 izdana v knjigi *Le tūlku vam povejm*.

Ribniški muzej hrani tipkopis *Kronološkega pregleda družin Seemann, Kosler, Rudež* iz leta 1940 avtorja **Hansa pl. Schöppla**, ki ga je muzeju predala Katja Zorc Kobi. V tipkopisu sta zapisani tudi dve bajčni povedki iz ortneškega gradu; prva je o črnem jezdecu, druga pa o zlati kokoši z zlatimi piščeti.

Leta 2010 je izšla zbirka pripovednega izročila pravljicarja **Antona Dremlja – Resnika** (1910–1960)

⁹⁸ Trošt idr., *O Ribnici in Ribničanih*, str. 8.

⁹⁹ Gradišnik idr., *Janko Trošt*, str. 16.

¹⁰⁰ Trošt idr., *O Ribnici in Ribničanih*, str. 13.

¹⁰¹ Zupanc, *Tri ribniške*, str. 80–81.

¹⁰² Andoljšek, *Le tūlku vam povejm*, str. 5.

iz Petrušnje vasi pri Ivančni Gorici, ki ga je v letih 1950, 1951, 1956 in 1959 zabeležil etnolog Milko Matičetov. V zbirki je objavljenih 9 šaljivih povedk o Ribničanih: *Ribničan in kobilje jajce (dve različici)* *Kaku je Ribničan v dreku padu*, *Kaku so v Ribnici cerkev prestavili*, *Ribničan in koza (dve različici)*, *Ad Ribničana, kaku je šov v lublana*, *Ad Ribničana, k je mov vola Rjavca*, *Ad Ribničana, kaku je po Lublan čez nuč prosu*, *Oče Reciprestor v Ribnici ogenj gasi* in spominska povedka z bajeslovno vsebino: *Ribniški žedni, čebele in Lintvernova jama*.

Leta 1959 je začelo izhajati šolsko glasilo *Krošnja* osnovne šole dr. Franceta Prešerna Ribnica. V prvih številkah so prvič izšle lokalno dobro znane bajeslovni povedki: *Zmaj pri sveti Marjeti* in *Pripoved o Ribnici* (bajka o nastanku Ribnice) ter razlagalna povedka: *Okameneli svati*. Povedke so na pobudo urednika, profesorja **Janeza Debeljaka** (1932–2005), zapisali učenci. Rado Radešček omenja, da je Debeljak »zbral precej ljudskega pripovednega blaga Ribniške doline«. ¹⁰³ Debeljak je kasneje nekaj povedk objavil v knjižici *Kulturnozgodovinski utrinki iz Ribniške doline* (1966). Kot sourednik jih je vključil tudi v zbornik *Ribnica skozi stoletja* (1982), ki je izšel ob 900-letnici domnevno prve omembe Ribnice. Zborniku je dodal še Lesarjevo razlagalno povedko *O nastanku cerkve v Sodražici*, Levstikovo pesem *Kamniti svatje* in Valvasorjevo povedko *O jezeru v Veliki gori*.

Umetnostni zgodovinar in topograf **Stane Mikuž** (1913–1985) je leta 1963 pod mentorstvom Milka Matičetova v časopisu *Slovenski etnograf* objavil članek *Nekaj narodopisnih drobtinic*, v katerem je zajel pripovedno izročilo z območja krajevne skupnosti Sv. Gregor – Slemen. Rezultat Mikuževe terenske raziskave je bil nabor pesmi, pravljic, povedk in vraž, ki jih ni naslovil. V bajčnih povedkah, v katerih nastopajo bajeslovna bitja, se pojavljajo svetinje, rojenice, bele žene, divji mož, mora, smrt in coprnice. Članek je posvetil Borisu Orlu. Orel je v letih 1948–1961 vodil ekipe, ki so zbirale etnološko gradivo na območju Dolenjske in Primorske. Kljub temu da je Orel sodeloval z Jankom Troštom, ¹⁰⁴ Ribnica ni bila vključena v njegove terenske raziskave.

Ribniško pripovedno izročilo je pritegnilo tudi v Ribnici rojeno etnomuzikologinjo **Zmago Kumer** (1924–2008). Leta 1968 je izdala znamenito zbirko *Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini*. Poleg bogatega nabora pesemskega izročila je v zbirko vključila šaljivi povedki *Dve ribniški smešnici*, legendo *Storija o voličkih sv. Antona* in razlagalno povedko *O nastanku studenca Pr bčč*. Dodala je še uganke, izreke, vraže in vremenske prerokbe. Na koncu uvodnega poglavja se je dotaknila tudi ribniškega humorja. ¹⁰⁵

Pisatelj, prevajalec in urednik **Miha Mate** (1942–2006), rojen v Goriči vasi, je izdal veliko poljudnih člankov in literarnih del, ki v literarni obliki obravnavajo anekdote in humoreske iz življenja Ribničanov. Mate je navdih za svoja dela črpal v Ribniški dolini, kjer je preživel mladost. Kot je sam dejal, mu je domišljijo prva razvijala mama, ki je znala na tisoče pravljic in zgodb. Šegavosti pa se je nalezl od ribniških krošnjarjev in lončarjev, »ki so s svojimi suhorobarskimi in lončarskimi izdelki križemkraž obredli svet ter z vedrim obrazom in zasukanimi šalami odpirali vrata, a tudi srca se tako skopuških gospodinj,« je dodal. ¹⁰⁶ Leta 1972 je izdal knjigo *Široka usta: veselo in pikre Ribničana Urbana*, ki je kasneje doživela tudi uprizoritev kot monokomedija Slovenskega stalnega gledališča v Trstu. ¹⁰⁷ Leta 1999 je izdal zbirko *Smeš in solze moje doline*, v kateri je objavil 25 šaljivih povedk iz Ribniške doline: *Tiste zime*, *Sveti Miklavž*, *Gospodična Jejbnata*, *Ciganka Micka*, *Cigan Štefan*, *Mesar Krapež*, *Piskrc in Pokrovka*, *Policač Ferdo*, *Lovec Jergec in njegov pes Fido*, *Podrepna muha*, *Činčonček*, *Brihtna glavca*, *Prifrknjeni Jurko*, *Kebrček Peter*, *Sedlar Konjska glava*, *Krošnjar Urban*, *Krofasti Luka*, *Frizer Žajfca*, *Fotograf Lampca*, *Ravnatelj Globus*, *Čevljar Čanžek*, *Matevž Rikverc*, *Taprisčna Johanca*, *Lov na mesec* in *Zazrt v ogledalo mladosti*. Omeniti je treba še njegova literarna dela *Leskova mladost* (1976), *Bosopeta družina* (1982) in *Kurja vojska* (1985), v katerih opisuje svojo mladost. Njegove zgodbe so prežete z duhovitimi anekdotami, ki so nastale po zgodbah iz ljudskega pripovedništva. S tem je nadaljeval tradicijo slovenskih humorističnih pisateljev, na primer Frana Milčinskega. ¹⁰⁸

Etnolog **Tone Cevc** (1932–2007) je leta 1974 v znanstveni reviji *Traditiones* objavil članek *Okamenela živa bitja v slovenskem ljudskem izročilu*; ¹⁰⁹ v raziskavo je vključil tudi 6 različic razlagalnih povedk o dolenjevaških okamnelih svatih.

Novinar in slovenist **Rado Radešček** (1946–2006) je leta 1983 v delo *Slovenske legende* vključil znane povedke iz Ribniške doline, ki mu jih je posredoval profesor Janez Debeljak. Sam si je kraje ogledal, opisal in mitološke motive podkrepil z razlago. Obravnaval je: Levstikovo pesem *Kamniti svatje* in Badjurov zapis povedk *Okameneli svatje* ter *Lintvernova jama*. Vključil je tudi bajčne povedke, ki jih je skupaj z učenci zbral Debeljak: *Bajka o nastanku Ribnice* in *Zmaj pri sveti Marjeti*. Radeščkovo delo je eden redkih primerov dokumentiranega terenskega raziskovanja na tem območju.

Istega leta je v zbirki *Velike slikanice* izšla ilustrirana slikanica *Zlata ribica: slovenska ljudska pravljica*, ki jo je uredil Niko Grafenauer. Po vzoru ribniške

¹⁰³ Radešček, *Slovenske legende*, str. 198.

¹⁰⁴ Gradišnik idr., *Janko Trošt*, str. 19.

¹⁰⁵ Kumer, *Ljudska glasba*, str. 42.

¹⁰⁶ Mate, *Smeš in solze moje doline*, str. 61.

¹⁰⁷ Mate, *Široka usta*, str. 94.

¹⁰⁸ Kajzer in Mate, *Bosopeta družina*, str. 139.

¹⁰⁹ Cevc, *Okamenela živa bitja*, str. 82–85.

etnološke motivike jo je ilustriral Marjan Manček. Pravljiča naj bi izhajala iz Ribniške doline, čeprav za to trditev nimamo pisnih dokazov.

Leta 1985 je izšla zbirka pripovedi *Srebrni zvon*, v kateri je pesnik in pisatelj **Rudolf Mohar** (1909–1990) izbral in literarno priredil povedke, zbrane na območju Loškega Potoka, Notranjske, Ribniške doline in Kolpske doline. Zbirka vsebuje štiri povedke z območja Ribniške doline: »*Bom car*«, *Zlata ribica*, *Okamneli svatje* in »*Tam Jera*«. Zapuščina, ki jo hrani njegova družina, vsebuje še štiri neizdane pripovedi iz Loškega Potoka.

Ribniška učiteljica **Polona Golouh** je leta 1997 izdala zbirko *Babica in dedek pripovedujeta: koku je blu u star'h cajt'h u rib'nšk' dolin'*. V njej je objavila povedke, ljudske pesmi in pregovore, ki jih je zbrala v letih 1996–1997 skupaj z učenci podružnične šole Sušje. Zbirka vsebuje naslednje pripovedi: *Vas Breže skozi čas*, *Črednik*, *V Ameriko*, *Zdomarji*, *Kako je bilo v starih časih*, *Stari ata pripoveduje*, *Košnja*, *Kako se je melo proso*, *Domače platno*, *Teritev lanu*, *Žetev in mlatenje pšenice*, *O ličkanju koruze*, *Kako se je v starih časih pralo*, *Perice*, *Kakšne so bile banke*, *Namesto elektrike ...*, *Sušenje jabolčnih krblicev*, *Vse o jedi in kuhinji pred 70 leti*, *Pestrna*, *Deklica in kač*, *Moje otroštvo*, *V šolo v Ribnico*, *V šolo*, *Skončeva teta pripoveduje*, *Spomin na otroška leta*, *Življenje v preteklih časih*, *Nevezgojena mladina*, *Klemenova babica pripoveduje*, *Zanimivi utrinki iz moje mladosti*, *Selitev v novo hišo*, *Pripoved Lejine babice*, *Kajina stara mama pripoveduje*, *Rojstvo hčerke proti koncu vojne*, »*Heci med vasmí*«, *Petje na koru*, *Poroka v starih časih*, *Petje na vasi*, *Kako so meli proso*, *Kako so ljudje nekoč živeli*, *Spomin iz otroštva – zgodnica o medu*, *Zgodba o ujeti lisici*, »*Ofiranje*«, *Moj Miklavž*, *Tadebeli četrtek v postnem času*, *Obcet*, *Čudež v Nemški vasi*, *Marija je pomežiknila*, *Kako je mlekar hudičke vozil*, *Srečanje s hudičem ter Zgodba o čebelah in hostiji*.

V sklopu zbirke *Glasovi* je leta 2000 izšla knjiga *Kaku se kej narod ribta: folklorne pripovedi od Litije do Čateža*, v kateri je učiteljica **Ida Dolšek** zbrala tudi pet šaljivih povedk o Ribničanih: *Tuk zaliege*, *Sma ih damá pacáli*, *Nej s ta pravoga klicov*, *Ribāncān u Lublan* in *Spudne hlače*.

Leto kasneje je v sklopu iste zbirke izšla knjiga pripovedi *Krvapivc: vse sorte iz dežele Desetega brata, osrednje Suhe krajine, domovanja Turjaških, do Kočevskega*, novinarja in publicista **Jožeta Primca** in učiteljice **Zlate Kastelic**. Jože Primc je v zbirko zajel tudi nekaj povedk iz Ribnice. Podrobnemu terenskemu zapisovanju se zaradi bolezni ni posvetil. Kot informator je sodeloval tudi Tone Petek, že omenjeni zapisovalec etnografskega gradiva. V zbirko so vključene naslednje povedke: *Okameneli svatje*, *Sodni dan in mačkina kri*, *Katra – mož beseda*, *Strah pri križu*, *Strah na postaji*, *Nova Štifta*, *Oče nagle jeze*, *Ribnica v začetku petdesetih*, *Ljudje*, *Narava*, *Riba v grbu*, *Konj očetu odgriznil del ušesa*, *Konj si je zlomil nogo*, *Dobra*

»*šprica*«, *Gasilska konjenica*, *Novi hlapec*, *Ribniški cvetki*, *Nisem iz vaše fare*, *Ribniške gauge*, *Gauge*, *Kako so Ribničani lovili veverico*, *Usmiljeni trgovec*, *Ribniška previdnost*, *Prezabteven gost*, *Kam po šoli*, *Drago prenočišče*, *Krvavo stegno*, *Sonce na špagci*, *Kobilja jajca in Cumpranca bo prletejla*.

Tadeja Klun je leta 2001 diplomirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani, Oddelek za slovenski jezik in književnost, z diplomskim delom *Slovenska slovstvena folklor: s primeri iz Ribnice do 20. stoletja*, ki obravnava različne literarne vrste in zvrsti slovstvene folklore na primerih, zapisanih na območju Ribniške doline. V raziskavi je uporabila tudi gradivo, ki sta ga zbrala Fran Peterlin – Sreboški in Zmaga Kumer. Diplomsko delo velja za prvo raziskovalno delo, ki podrobno obravnava slovstveno folkloro na območju Ribnice in njene okolice.

Leta 2003 je v sodelovanju z Muzejem Ribnica in televizijo R kanal nastal dokumentarni film *Ribniški običaji okrog božiča in novega leta*. Dokumentarec zajema povedke, ki so jih pripovedovali informatorji s širšega območja Ribniške doline. Vsebina filma je nastala na podlagi gradiva, ki sta ga zbrali zgodovinarica **Marina Gradišnik** in etnologinja **Polona Rigler Grm**.

Literarna zgodovinarica in etnologinja **Marija Stanonik** je leta 2003 izdala zbirko *Slovenske povedke iz 20. stoletja*, v katero je vključila tudi tri povedke iz Ribniške doline: *Okamneli lovec*, *Medved, ki je zasovražil človeka*, in *O Turkih*.

Majda Slabe je istega leta izdala zbirko *Življenjske pripovedi iz Ribniške doline*, v kateri je objavila intervjuje s 17 pripovedovalci iz Ribniške doline. Za zbiranje življenjskih zgodb jo je navdušila etnologinja in filozofinja Mojca Ramsak, ki je bila pri raziskavi njena mentorica. Delo je osredotočeno predvsem na življenjske povedke, prostor pa je namenila tudi etnološkim povedkam s poudarkom na prazničnih šegah.

Milena Ožbolt je leta 2004 v sklopu zbirke *Glasovi* izdala knjigo *Andrejeva stopinja: folklorne pripovedi iz Loške doline, Blok, Loškega potoka in okolice Cerkniskega ter Babnega Polja*. V zbirko so vključene tudi pripovedi Marije Anzeljc iz Hudega vrha, rojene v Kotu pri Novi Štifti. Večina pripovedi je iz časa njenega otroštva. Pripovedovala je naslednje pravljice: *Od čarounika sã stekliene gorje*, *Od zlatga tička*, *Učieraj sã jo ti dobieu, dãnãs jo buoš pa ti!*; in povedke: *Jo pãrnesã o pounoči ne britaf!*, *Šac*, *Uruokã*, *So jo imajlã ze čarounico*, *Najkaj bo, so reklã*, *Naj muogla diüša ne uãn ne nuotrã*, *Žiegãn se oda!*, *Sviète Ælcije stoučãk*, *Kok smo svajtilã ze Božãč*, *Te buodo u-pieč*, *Danes ne, bo jütrã še en dan*, *Aleluja*, *Tud mi smo mielã prosu*, *Bolajzãnã*, *Če je bla bolajzãn*, *Babca otruke nuosã*, *Teličke pa Sviæt Antuon ne svajt spraula*, *Strah*, *So oã mladí umrlã*, *So pudna tãkãlã*, *U-babji lükãnã*, *Kürje kuože*, *Matã bojo pãrneslã krüha*, *Joj, je blu tok dobru!*, *Stuorja*. Marijin mož France Anzeljc, rojen na Gori pri Sodražici, je

pripovedoval povedke: *Pəsoglaucə, Žiegnanə stedjencə, O Francuožab so pajlə, S-faglamə b-punočancə, Krauca je smietano popila, Kok smo smučalə, Sməči u-pieč ze štraf in Kok smo šlə po otruoke*, ki se vsebinsko navezujejo na sodraški okoliš.

Publicist **Ilja Popit** je leta 2010 izdal knjigo *Od volkodlaka do Klepca: vsakovrstna praznoverna mnenja, šege ter pripovedi Ribničianov, Potočanov, Krašovcev in Osilničianov*, v kateri je zbral in uredil že omenjene zapise Antona in Jožefa Rudeža ter zapise iz Loškega Potoka, ki jih je zbral duhovnik Janez Zima. Delo na koncu vsebuje poglavje s podrobnimi opombami o zapisovalcih, vsebini zgodb in avtorjevem raziskovanju etnografskega gradiva.

Etnologinja **Katarina Šrimpf Vendramin** je leta 2013 v znanstveni reviji *Studia mythologica Slavica* objavila članek Anekdote o Lemberžanih in vpliv ljudskega izročila na *Butalce* Frana Milčinskega, v katerem analizira vpliv šaljivih povedk o Lemberžanih na nastanek *Butalcev*. V kontekstu raziskave kot potencialne kandidate za *Butalce* omenja tudi šaljive povedke o Ribničianih. To povezavo dodatno podkrepi leto kasneje v prispevku *Butalci in Süha* roba Frana Milčinskega med slovensko pripovedno tradicijo in avtorstvom, ki je izšel v zborniku *Simpozija Obdobja*.

Šaljive zgodbe je raziskovala tudi etnologinja in umetnostna zgodovinarica **Monika Kropelj Telban**, ki je leta 2015 izdala zbirko *Smeh je pol zdravja: navihane in šaljive slovenske ljudske pripovedi*. Vanjo je vključila tudi tri šaljive povedke o Ribničianih, ki sta jih napisala Fran Levstik in Franc Kramar. Značilnosti povedk o Ribničianih je podrobneje obravnavala tudi v uvodnem poglavju. Nekaj ribniških povedk je Kropeljeva objavila in obravnavala že leta 1995 v delu *Pravljica in stvarnost: odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljehve zapuščine*. Objavila je posamezne povedke, ki so jih zapisali Fran Peterlin – Sreboški, Franc Kramar in Davorin Petelin.

Leta 2013 je izšla zbirka *Usaka vas ima suj glas*, ki jo je v okviru evropskega projekta *V iskanju identitete* izdala Knjižnica Miklova hiša Ribnica. V delu so zbrane povedke v ribniškem narečju, ki so jih v sklopu raziskovalne naloge terensko zbirali učenci osnovne šole dr. Franceta Prešerna v Ribnici pod mentorstvom **Metke Kljun, Anice Mohar, Marjane Starc** in **Vanje Cebin**.

Tri ribniške anekdote so leta 2014 izšle v zbirki *Glasovi*, in sicer v knjigi *So z vilicami pisali: folklorne pripovedi iz občine Grosuplje in okolice*. Bibliotekarka **Marija Samec** je v njej objavila šaljivo povedko *Boštjanski baron in Ribničian*.

Leto kasneje je v isti zbirki izšla še *Za skrbi je še jutri cajt: folklorne pripovedi z začetka zasavskega bribovja od Besnice do Velike Stange*, v kateri je **Bojan Jerlah** objavil tri šaljive povedke, zapisane v Besnici: *Hlapec je skočil, Urbanova smola* in *Urbanova zvičaja*.

Leta 2015 je bibliotekar in domoznanec **Domen Češarek** v mednarodni znanstveni reviji *Studia mythologica Slavica* objavil članek *Izročilo o psoglavcih, volkodlakih, volčjem pastirju in Atili* v mitski krajini Sodražice, v katerem je obravnaval mitološko izročilo na območju Sodražice. Avtor je v članku želel pojasniti izvor lokalnega poimenovanja za prebivalce Sodražice – Psoglavci. V članku sta bili prvič objavljeni povedki o Starem gradu pri Zamostcu ter Atili in pasjeglavcih, ki ju je Jože Zabukovec – Primšar bral informatorki Zinki Benulič iz že omenjene izgubljene rokopisne knjige z ribniškim pripovednim izročilom. Leta 2016 je Češarek v omenjeni reviji objavil članek *Mala gora pri Ribnici: mitološko izročilo v prostoru*, v katerem je obravnaval mitološko izročilo na območju ribniške Male gore. Leta 2017 je Češarek za domoznansko zbirko pripravil posebno zbirno mapo *Anekdote o Ribničianih*, ki vsebuje 74 šaljivih povedk, leta 2018 pa je v domoznansko zbirko vključil že omenjeno zbirno mapo *Etnografska zbirka rodbine Rudež*. Na področju terenskega raziskovanja je aktiven od leta 2013. Leta 2018 bo na območju Ribniške doline izvedel načrtno terensko raziskavo pripovednega izročila. Rezultati raziskave bodo leta 2019 objavljeni v knjižni obliki.

Zaključna misel

Izbor gradiva priča o zgodovini zbiranja pripovednega izročila, ki ga ponujajo arhivski in objavljeni viri. Kot je razvidno iz članka, ostaja neobjavljenih kar nekaj zbirk pripovednega gradiva, ki čakajo na morebitne knjižne izdaje. Kljub temu je treba pozornost preusmeriti na terensko zbiranje pripovednega gradiva, ki bi pokazalo širšo sliko ribniškega folklornega izročila. Med zbranim gradivom najbolj izstopajo šaljive povedke, vendar v objavo niso bili vključeni krajši anonimni vici o Ribničianih, ki so nekaj polnili časopise, zato pregled gradiva še zdaleč ni popoln. Razširjenost tovrstnega gradiva dodatno potrjuje fenomen ribniškega humorja, ki bo v prihodnosti potreben posebne strokovne obravnave in zaščite na najvišji državni ravni. Na podlagi podrobne in dobro pripravljene interdisciplinarne študije bi lahko ribniški humor zaščitili in uvrstili na *Unescov seznam nesnovne kulturne dediščine*. Konvencija nesnovno kulturno dediščino opredeljuje kot različne vsebine, med katerimi navaja: »ustna izročila in izraze, vključno z jezikom kot nosilcem nesnovne kulturne dediščine«. ¹¹⁰ Iz vsebine sklopa je razvidno, da bo v primeru oblikovanja predloga za zaščito treba veliko storiti tudi z jezikoslovnega vidika, saj ribniški govor do danes še ni dobil narečnega slovarja.

¹¹⁰ Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine. Spletni vir: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlImpid=20082>.

Turistični trendi v Evropi kažejo, da sinhrono povezovanje naravne, nesnovne in materialne kulturne dediščine omogoča razvoj kakovostne turistične ponudbe, ki bi lahko vsebinsko popestrila že obstoječo lokalno ponudbo. Materialna kultura (npr. obrtna tradicija) s tovrstnimi povezavami postane še bolj vsebinsko privlačna, nesnovno kulturno dediščino pa ohranimo pred pozabo. Taka praksa se na obravnavanem območju trenutno kaže v povezovanju poimenovanj vaških skupnosti, ki so v Ribniški dolini dobile različne vzdevke. Še posebej poveden je vzdevek »psoglavac«, ki so ga dobili Sodražani in ima izvor v bajeslovju. S tem namenom so vzdevek utelesili v kipu psoglavca, ki stoji sredi sodraškega trga. Od leta 2004 domačini vsako leto prirejajo kulturni dogodek, imenovan *Psoglavski dnevi*. Bajeslovno pripovedno gradivo, ki se vsebinsko navezuje na prostor, bi lahko zaživel v načrtno zastavljenih naravoslovno-etnoloških poteh, ki bi s posebnimi informacijskimi tablamami obiskovalca opozarjale na mitološko izročilo. Z namenom promocije in spodbujanja ribniškega humorja in govora bi lahko obudili festival humorja, ki je nekdaj že potekal v Ribnici. Z gostovanjem ali sodelovanjem s tujimi sorodnimi festivali bi tudi Slovenijo postavili na zemljevid narodov z bogato tradicijo ljudskega pripovedništva. In kar je najpomembnejše, tovrstna prizadevanja bi na lokalni in državni ravni okrepila zavedanje in spoštovanje do nesnovne kulturne dediščine ter ji tako lažje omogočila nadaljnji obstoj.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1080, Zbirka muzejskega društva za Kranjsko, muzejskega društva za Slovenijo in historičnega društva za Kranjsko (Collectanea), fasc. 16.

ISN SAZU – Inštitut za slovensko narodopisje: Slovenska akademija znanosti in umetnosti

ŠZ – Štrekljeva zapaščina

ŠZ 5/151–181; 186; 222, Kramar Franc.

ŠZ 6/307–308, Peterlin Fran Sreboški.

ŠZ 7/217, 1–223, 8, Peterlin Fran Sreboški.

ŠZ 7/36,1, Petelin Davorin.

ŠZ 7/47–51, Petelin Davorin (izvirnik zapisal Zobec Anton)

ŠZ IV. A, 166, Zobec Anton.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica

MS – Zbirka rokopisov, redkih in starih tiskov

MS 432, Ravnikar Matevž: Ilirska Pratika za leto 1837, str. 107–114.

MS 455, Korytko Emil: Korytkov zbornik II, dva snopiča, str. 25–28; 29–36.

MS 479, Korytko Emil: Zbirka slovenskih narodnih pesmi, str. 11–12.

MS 483, Ravnikar Matevž: zv. 1, str. 80–82; zv. 2, str. 15–20; 38–52.

MS 491, Levstik Fran: II. Korespondenca, Franc Peterlin (1866).

MS 492, Levstik Fran: VI. Tuji rokopisi, Doneski za Bleiweisov album, mapa št. 31.

Ms 540, Vodnik Valentin: Razno gradivo, št. 12.

ŽA (Župnijski urad) Ribnica

Status animarum Ribnica

ŽA (Župnijski urad) Velike Lašče

Status animarum Velike Lašče

LITERATURA

Andoljšek, Janez: *Le tülku vam povejm*. Kranj: Narava, 2013.

Badjura, Rudolf: *Jugoslovenske Alpe: lečilišta, letovišta, kupatila, prirodne znamenitosti, izleti, alpske ture. 1. deo, Slovenija: praktični vodič*. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr & amp; Fed. Bamberg, 1922.

Cevc, Tone: Okamnella živa bitja v slovenskem ljudskem izročilu. *Traditiones* 3, 1974, št. 1, str. 81–112.

Costa, Henrik: *Reiseerinnerungen aus Krain*. Laibach: Druck der Eger'schen Gubernial-Buchdruckerei, 1848.

Češarek, Domen, Matija Kenda in Nejc Petrič: Uredniški komentar. *Slovenske bajeslovne in pripovedne podobe*. Ljubljana: Društvo Slovenski staroverci, 2016.

Debeljak, Janez idr.: *Ribnica skozi stoletja*. Ribnica: Skupščina občine; Zagreb: Spektar, 1982.

Dopisi. *Kmetijske in rokodelske novice* 23, 1865, št. 33, str. 264–268.

Gradišnik, Marina, Darko Viler in Nadja Kovačič: *Janko Trošt: 1894–1975*. Ribnica: Rokodelski center – zavod za rokodelstvo, muzejsko in galerijsko dejavnost, 2011.

Hren, Anton [Kompoljski]: Pripovedka o Ribničanu. *Zvonček* 4, 1903, št. 12, str. 314.

Jaklič, Fran in Matevž Košir: Zapisnik čarovniškega procesa. *Zadnja na grmadi*. Celje: Mohorjeva družba, 2001, str. 201–265.

Kajzer, Janez in Miha Mate: Vedre vragolije bosopete družčine [spremna beseda]. *Bosopeta družčina*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

Kelemina, Jakob: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva: z mitološkim uvodom*. Bilje: Studio Ro, Založništvo Humar, 1997.

Kenda, Boštjan: Podobe. *Slovenske bajeslovne in pripovedne podobe*. Ljubljana: Društvo Slovenski staroverci, 2016.

- Kidrič, France: Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani. *Ljubljanski zvon* 30, 1910, št. 5, str. 298–306; 682–688.
- Korytko, Emil [ein Slave aus Norden]: Den Freunden des Slawenthums in Krain. *Illyrisches Blatt* 25, 1838, str. 97–98.
- Korytko, Emil: Slowenische Volkslieder aus Krain (Slovenske pesmi kranjskiga naroda). *Illyrisches Blatt* 30, 1838, str. 118–119.
- Kromar, J.: Francozov grob. *Vertec* 21, 1891, št. 6, str. 95.
- Kromar, J.: Lovčev spomin. *Vertec* 21, 1891, št. 4, str. 70.
- Kromar, J.: Pri ožagi. *Vertec* 21, 1891, št. 3, str. 46.
- Kropej, Monika: Franc Kramar in njegova zbirka »Ižanskega in drugega narodnega blaga«. *Traditiones* 34, 2005, št. 2, str. 217–239.
- Kropej, Monika: *Karel Štrekelj: iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Kropej, Monika: *Pravljica in stvarnost: odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih Štrekljeve zapuščine*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1995.
- Kumer, Zmaga: *Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini*. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1968.
- Kumer, Zmaga: Rudeževa zbirka slovenskih ljudskih pesmi. *Slovenski etnograf* 20, 1967, str. 129–142.
- Lesar, Anton: *Ribniška dolina na Kranjskem*. Ljubljana: A. Lézar, 1864.
- Levec, Fran: Karol Rudež. *Ljubljanski zvon* 5, 1885, št. 2, str. 121–123.
- Levstik, Fran [anonimno]: Ribničan in Gorenjec. *Vertec* 1877, str. 187.
- Levstik, Fran [Gornicki]: Kamniti svatje. *Ljubljanski časnik* 15, 1850, št. 1, str. 60.
- Levstik, Fran: Skrilovska mladost in »Pikin Jožek«. *Slovenski narod* 7, 1879, št. 88, str. 1–2.
- Levstik, Fran: *Zbrano delo. Knj. 4: Pripovedni in satirični spisi; Mladinski spisi; Prevodi; Dodatek*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1954.
- Ločniškar, Frančišek: Ribničan in lonci. *Zvonček* 28, 1927, št. 8, str. 194.
- Mate, Miha: *Smeš in solze moje doline*. Ljubljana: Kmečki glas, 1999.
- Mate, Miha: *Široka usta: vesele in pikre Ribničana Urbana*. Stari trg ob Kolpi: Koce, 1993.
- Mencej, Mirjam: *Coprnice so me nosile: raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 2006.
- Moj prijatelj Ribničan. *Štajerc* 2, 1901, št. 24, str. 1–4; št. 25, str. 1–3.
- Müllner, Alfonz: Volkssagen aus Krain: Die Barbara. *Argo* 8, 1900, št. 9, str. 168.
- Novak, Vilko: Emila Korytko nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu. *Traditiones* 1, 1972, št. 1, str. 27–52.
- Novice. *Učiteljski tovariš* 5, 1865, št. 18, str. 286–288.
- Odbor za knjigo dr. Bleiweisu na spomin: Dopisi: Ljubljana. *Naprej* 1, 1863, št. 9, str. 35.
- Peterlin, Fran: Rojenice. *Kmetijske in rokodelske novice* 22, 1864, št. 22, str. 178.
- Peterlin, Fran: Škratelj. *Kmetijske in rokodelske novice* 22, 1864, št. 24, str. 194; 22, 1864, št. 25, str. 201.
- Popit, Ilja, Anton Rudež, Jožef Rudež in Janez Zima: *Od volkodlaka do Klepca: vsakovrstna praznoverna mnenja, šege ter pripovedi Ribničanov, Potočanov, Krašovcev in Osilničanov*. Radovljica: Didakta, 2010.
- Požencan, Mirko: Bajzis. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* 9, 1843, št. 28, str. 111–112.
- Prepozno kesanje. *Rogač: Ilustrovan zabavni list* 2, 1887, št. 6, str. 45.
- Presrečen Ribničan. *Štajerc* 2, 1901, št. 8, str. 4.
- Radešček, Rado: *Slovenske legende*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983.
- Rešetar Franc. *Štajerc* 2, 1901, št. 26, str. 1–3; 3, 1902, št. 1, str. 1–2.
- Slavec Gradišnik, Ingrid: *Etnologija na Slovenskem: med čermi narodopisja in antropologije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2000.
- Slovenska matica: Poročilo o XX. skupščini Matičinega odbora. *Kmetijske in rokodelske novice* 29, 1871, št. 8, str. 59.
- Stanonik, Marija in Niko Jež: Nekaj folklornih zapiskov iz zapuščine Emila Korytko. *Traditiones* 14, 1985, str. 109–122.
- Stanonik, Marija: *Folkloristični portreti iz 20. stoletja: do konstituiranja slovenske slovstvene folkloristike*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013.
- Stanonik, Marija: *Folkloristični portreti iz treh stoletij: od baroka do moderne*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
- Stanonik, Marija: *Interdisciplinarnost slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008.
- Stanonik, Marija: Janez Vajkard Valvasor in slovstvena folklor. *Jezik in slovstvo* 35, 1990, št. 7/8, str. 185–187.
- Stanonik, Marija: *Zgodovina slovenske slovstvene folklore: od srednjega veka do sodobnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Dolenjska 1. Porečje Krke*. Ljubljana: Viharnik, 2000.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Dolenjska 4. Med Igom, Ribnico in Kočevjem*. Ljubljana: Viharnik, 2003.
- Stritar, Josip: Pikin Jožek. *Lešniki*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1906.
- Škrabec, Stanislav: *Jezikoslovna dela – 4. del*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 1998.
- Šrmpf Vendramin, Katarina: Anekdote o Lember-

- žanih in vpliv ljudskega izročila na Butalce Frana Milčinskega. *Studia mythologica Slavica* 16, 2013, str. 233–246.
- Šrmpf Vendramin, Katarina: Butalci in Süha roba Frana Milčinskega med slovensko pripovedno tradicijo in avtorstvom. *Recepcija slovenske književnosti* [simpozij]. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014.
- Trdan, Tone: Od Ribn'ce do Rakitn'ce. *Mlado jutro* 1938, št. 47–52.
- Trdan, Tone: Okameneli svatje. *Mlado jutro* 6, 1936, št. 28, str. 222.
- Trdina, Janez: *Moje življenje*. Ljubljana: Študentska založba, 2013.
- Trošt, Janko idr.: *O Ribnici in Ribničanih: zapisi Jan-ka Trošta (About Ribnica and its people: stories and other texts written and collected by Janko Trošt)*. Ribnica: JZ Rokodelski center – zavod za rokodelstvo, muzejsko in galerijsko dejavnost, 2012.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.
- Verne, Mihael: Potovanje po nekterih jugo-slaven-skih krajih – 5. pismo. *Kmetijske in rokodelske novice* 10 1852, št. 36, str. 142–143.
- Vovko, Andrej: Osnovna šola v Sodražici (1811–1941). *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 26, 1978, št. 2, str. 88–94.
- Zupanc, Lojze: Tri ribniške za dobro voljo. *Zvonček* 40, 1939, št. 4, str. 80–81.
- Žigon, Avgust: K. Rudež Levstiku: 12 pisem (Iz Levstikove ostaline). *Ljubljanski zvon* 45, 1925, št. 2, 106–112; št. 3, 170–175; št. 4, 237–245.

S U M M A R Y

History of folk literature studies in the Ribnica valley

The article outlines the history of collecting folk tales in the Ribnica valley. The said area is mostly known to historiography for its traditional wood-ware and pottery industries. Local tradesmen

sold their products across the wider Middle European area, where they were known not only for their crafts but also for their humorous narratives. The summary survey of individual researchers, records, and their collections is limited to the Ribnica valley and the former border of the Ribnica area, which today encompasses the municipalities of Ribnica and Sodražica. The article mentions researchers who have in any way dealt with the Ribnica oral tradition and various collections of narratives related to the Ribnica valley.

The first who stumbled upon this topic was probably the Carniolan polymath Johann Weikhard von Valvasor. The traces of spiritual culture lead to the famous record of the last witch trial in Carniola, which was held in Ribnica.

The beginning of the systematic collection of ethnographic materials goes back to pre-Romantic era. The first written record is the manuscript list of fairy tales, titled *Mythen zur Ribniza geglaubten*, which was compiled by priest and linguist Valentin Vodnik during his priesthood service in Ribnica. In this short manuscript, Vodnik presented the creatures that appeared in Ribnica's folklore tradition. The manuscript is supposedly a transcription of the collection that was produced by the last lords of Ribnica's manor – the Rudež family, who were the first known collectors of folk materials in the area. During the time of Slovenian national awakening, Polish ethnographer Emil Korytko paid several visits to Ribnica. Jožef Rudež presented him with valuable ethnographic materials, which Korytko would later include in his collection.

The author of the article also presents new findings about the destiny of the famous Rudež collection. During that period, the collectors Matevž Ravnikar-Požencan and Fran Peterlin-Sreboški were active in the Ribnica valley as well importantly contributing to the collection of intangible cultural heritage. Later on, Anton Lesar, Fran Levstik, Fran Milčinski, Henrik Costa, Janko Trošt, Olga Vodopivec, Zmaga Kumer and others were also collecting or discussing folk tales of this area. Despite the variety of previous ethnographic studies and subsequent ethnological efforts to preserve the traditional wood-ware and pottery industries, only a few would recognise the potential of systematic field research of oral traditions.

1.04 Strokovni članek

UDK 908(497.434Ribnica)"19"

Prejeto: 13. 8. 2018

Nada Lavričprof. fr. in it. v pokoju, Kolodvorska ulica 9, SI-1310 Ribnica
E-pošta: nada.lavric5@gmail.com

Vesna Lavrič, rojena Bernot (1927–2006)

IZVLEČEK

Povod za nastanek članka je želja urediti in popisati zapuščino Vesne Lavrič, rojene Bernot, družbeno dejavne in vsestranske osebe. Rojena Ljubljankanka se je z možem v Ribnico priselila leta 1951, začela poučevati na tedanji nižji gimnaziji, kasneje osemletni osnovni šoli, in postala prava Ribničanka. Njen vstop v obdobje odraslosti je hkrati začetek graditve socialistične družbe v Sloveniji; zavzeto je delovala na številnih področjih. Strokovna predmetna učiteljica je močno vplivala na generacije učencev. Pripomogla je k ustanovitvi in razvoju številnih društev: Rdeči križ, gasilsko, gobarsko, jamarsko, planinsko, prirodoslovno in turistično društvo ter društvo upokojencev. Pričevanja in zapisi o njej hkrati izrisujejo podobo segmenta življenja v 2. polovici 20. stoletja v Ribnici.

KLJUČNE BESEDE

Vesna Lavrič, Ribnica, društva, osnovna šola Ribnica, Rdeči križ

ABSTRACT

VESNA LAVRIČ, NÉE BERNOT (1927–2006)

The article was inspired by the desire to arrange and take an inventory of the legacy of Vesna Lavrič, née Bernot, a socially engaged and versatile personality. Born in Ljubljana, she moved with her husband to Ribnica in 1951. There, she started teaching at the lower grammar school (later eight-year primary school) and became a veritable inhabitant of Ribnica. Her young adulthood coincided with the initial stages of the construction of a socialist society in Slovenia; she ardently engaged in numerous fields. As a vocational class teacher, she strongly influenced generations of pupils. She contributed to the establishment and development of many associations: the Red Cross, fire service, mycological, speleological, mountaineering, natural science and tourism societies, and the society of pensioners. Accounts and records on Vesna Lavrič simultaneously draw a portrait of one segment of the life in the second half of the twentieth century in Ribnica.

KEY WORDS

Vesna Lavrič, Ribnica, societies, Primary School Ribnica, Red Cross

Uvod

Vesna Lavrič, rojena Bernot, je močno zaznamovala družbeno življenje Ribnice v letih 1951–2003. Ljubljancanka po rodu se je podeželskemu okolju popolnoma prilagodila. Bila je izredno dejavna na različnih področjih. Naloge, ki si jih je zadala, je opravljala odgovorno in strokovno. Njena starša sta bila prepričana in dejavna socialisti, otroke sta vzgajala v tem duhu. »Socializem je nekaj lepega, dobrega, vzvišenega. Nič takega se pa ne da doseči brez truda. Potrudi se tudi ti, da zmaga čimprej ta vzvišena ideja. Iz sebičnosti delaj nesebično za socializem, ki bo rešil vso človeško družbo in z njo tudi – tebe!«¹ Vesna je ta načela vzela za svoja, zato je razumljivo, da se je tako mlada vključila v OF in po vojni z vsemi silami sodelovala pri izgradnji nove socialistične družbe. Z možem Dušanom sta delila socialistični duh in ga posredovala svojim trem otrokom.

Absolventka biologije prirodoslovno-matematične fakultete se je zaposlila na nižji gimnaziji, kasneje osemletni osnovni šoli, v Ribnici in na njej kot predmetna učiteljica poučevala vse do upokojitve leta 1983. V njeni delovni knjižici je en sam vpis. Vso svojo zrelo življenjsko dobo je preživela v Ribnici, tesno vpeta v družbeno in družabno življenje.

Vesna je poučevala prirodoznanje. Bila je zahtevna,

stroga, a priljubljena učiteljica, če sodimo po dobro obiskanih in uspešnih obšolskih dejavnostih, ki jih je vodila. Aktivno je sodelovala v organizaciji Rdeči križ (v nadaljevanju RK) in vodila dejavnosti: krvodajalstvo, prva pomoč, mladi člani RK – podmladek. Veliko uspeha je imela kot poverjenica Prešernove družbe in Mladinske knjige. Strokovno je podpirala gobarsko društvo in veliko gobarila. V turističnem društvu je pomagala oblikovati danes tradicionalno in prepoznavno prireditev Ribniški semenj suhe robe in lončarstva. Za svoja prizadevanja in uspehe je prejela veliko pohval, priznanj in jugoslovansko odlikovanje red zaslug za narod s srebrno zvezdo.

Sledeči zapis, ki podrobneje utemeljuje navedene trditve, je podkrepjen z obsežno dokumentacijo iz osebne arhiva Vesne Lavrič in z ustnimi viri.

Biografski podatki

Vesna se je rodila v Ljubljani 6. novembra 1927. Sestre v porodnišnici so bile nune in mlada mama ter novorojenka sta bili po pripovedovanju Ize Bernot deležni šikaniranja, saj starša nista bila člana katoliške skupnosti in tega nista želela niti za svoje otroke. Oče Zvonimir Bernot in mama Iza Bernot, rojena Prijatelj, sta bila napredna, svobodomiselnina in angažirana. Oba sta delala v uredništvu časnika *Naprej*,

Krstni list Vesne Katarine Bernot (ZAVL).

¹ Bernot, *Socializem in vera*, predgovor avtorja.

glasila slovenskih socialistov. Zvonimir (1879–1955) je na univerzi v Pragi študiral filozofijo in klasične jezike, v Berlinu pa novinarstvo. »Poklicno se je ukvarjal s publicistiko (*Vera in socializem*, 1922). Po koncu 1. svetovne vojne je vstopil v JSDS, se ob delitvi stranke odločil za njeno desno krilo, 1921 postal njen tajnik, nato načelnik pokrajinskega načelstva ter urednik glasila *Naprej*.«² Iza Bernot (1899–1987), po rodu Primorka, se je s starši, zavednimi Slovenci, po razpadu Avstro-Ogrske iz Trsta preselila v Ljubljano.³ Bila je dobro izobrazena, govorila je več jezikov. Prevezla je delo v tajništvu glasila *Naprej* in tam spoznala Zvonimirja Bernota. Po vojni je delala kot novinarka ter se leta 1960 upokojila kot članica uredniškega odbora in novinarka revije *Kmečki glas*.⁴

Vesna se je otroštva rada spominjala. Dobila je še sestro in dva brata. Oče je imel iz prvega zakona še hčerko in dva sina. Družina je bila povezana, hodili so na izlete v okolico Ljubljane, oče je na otroke prenašal svoje zanimanje za rastlinstvo in živalstvo ter za slovenske knjige. Denarja je pri hiši vedno primanjkovalo. Stanovali so v suhem, sončnem stanovanju v hiši pod Ljubljanskim gradom. Tudi iskanju pravega stanovanja so starši posvetili veliko pozornosti. Ob hiši je bilo ogromno dvorišče z velikimi kostanji. Pod kostanji so možje balinali. Otroke so pošiljali po nakupih, otroci so radi sodelovali, saj je kak novčič pristal v njihovem žepu.⁵

Leta 1934 je prišel čas za vpis v šolo. Pred Vesninim vpisom v šolo so Bernotovi vse štiri otroke nankrat peljali h krstu in za ta obred izbrali slovensko starokatoliško cerkev.⁶ Vesna je začela obiskovati državno dekleško osnovno in višjo narodno šolo v Liceju v Ljubljani.⁷ Leta 1938 je šolanje nadaljevala na državni ženski realni gimnaziji.⁸ Učila se je množice tujih jezikov: srbohrvaščine, francoščine, italijanščine, nemščine, ruščine, angleščine in latinščine. V dijaški knjižici iz šolskega leta 1940/41 je priimek Bernot prečrtan in nadomeščen s Prijatelj, dekleškim priimkom matere.⁹

Spričevalo o nižjem tečajnem izpitu z dne 31. 7. 1942 je dvojezično, italijansko-slovensko, priimek pa materin. Iz zapisa iz šolskega leta 1942/43 pa je razvidno, da je bila iz verouka neocenjena. V šolskem letu 1943/44 risanja in telovadbe niso poučevali. Pouka v tretjem razredu gimnazije v letu 1944/45 ni

obiskovala, ker je bila v zaporu in taborišču zaradi sodelovanja v OF.¹⁰

Vojni čas je preživela kot dijakinja, srednješolka. Družino v tem obdobju zgovorno opiše pismo Miklavža: »Ljubi otroci! Kar milo se mi stori, če pomislim na vaše skrite želje, kaj vse naj bi vam Miklavž prinesel. Potrebujete obleke, obutve, perila, robcev itd. Tudi kakšna lepa in dobra knjiga in primerna igra, na primer namizni tenis, nogomet itd. bi vam bila dobrodošla. Toda, če pomislimo, da je danes na tisoče ljudi brez strehe, brez obleke in obutve, na tisoče v tujini – na tisoče otrok brez starišev in na tisoče starišev, ki so izgubili svoje otroke – potem ste lahko zadovoljni, da spadate med one srečne, ki se lahko v svojem domu, dasi skromno živijo. – Če nam bo usojeno dočakati konec vojne, potem bo tudi za vas vse boljše in tudi Miklavž ne bo pozabil vašim željam ustreči. Dotlej bodite pridni, ne prepirajte se med seboj, kajti na sedanji vojni vidite in občutite kam, – v kakšne grozote dovede sovražstvo – Potrebno je torej, da ubogate stariše, poslušate nasvete starejših in se učite na zgledih, da sledite vedno le dobremu in se vztrajno izogibate vsem slabostim, da boste enkrat lahko spoštovanja vredni člani človeške družbe. Vaš Miklavž.«¹¹

Vesna se je med vojno vključila med aktiviste Osvobodilne fronte ter doživela zapor in taborišče. 1. avgusta 1944 jo je aretiral gestapo in zaprl v samico na sodniji. Čez tri tedne so jo prepeljali v policijske zapore, v Prisilne delavnice na Poljanskem nasipu. 20. septembra 1944 se je s »transportom« odpeljala z ljubljanske železniške postaje in pristala v taborišču Anzendorf pri Melku, podružnici Mauthausna. Ker so bili jetniki zaradi bližine zaveznikov slabo varovani, je s skupino trinajstih pobegnila. Uspelo ji je priti v Medvode, kjer je bila do konca vojne.¹²

V Ljubljano se je vrnila maja 1945 in letnik končala v svobodi z izpiti pred Stalno izpitno komisijo za aktiviste in borce.¹³ V šolskem letu 1945/46 je že v novi Jugoslaviji obiskovala zadnji letnik gimnazije in junija 1946 maturirala na II. ženski realni gimnaziji v Ljubljani. Jeseni 1946 se je vpisala na Prirodoslovno matematično fakulteto, oddelek biologija.

Po osvoboditvi, že septembra 1945, se je s sestro in bratom udeležila delovne brigade v Bohinju, otroci so šest tednov pripravljali drva. Kljub mladosti so kritično opazovali in ugotavljali zlorabe. V pismu so svoja razmišljanja prenesli očetu, ki jim je obširno odgovoril, med drugim je zapisal: »Socialist je tisti, ki se zaveda, da je član družbe, da z njo napreduje in nazaduje, in da torej nič ne pomaga, če se sam s svojo

² Filipič, Zvonimir Bernot (geslo) v *ES*, I, str. 251–252.

³ Oče je bil zaposlen na železnici in je imel na izbiro selitev na Sicilijo ali v Jugoslavijo.

⁴ Hutar, Zvonimir Bernot, str. 87.

⁵ Ustni vir, Vesna Lavrič.

⁶ ZAVL, Krstni list, Slovenska starokatol. cerkev v Ljubljani, 31. VIII. 1934.

⁷ V četrtem razredu se je šola preimenovala in postala Druga državna dekleška ljudska šola kneginje Zorke Ljubice (op. a.).

⁸ ZAVL, Dijaška knjižica je dvojezična, slovenščina in cirilica.

⁹ Vesnina sestra Jasna Demšar je večkrat povedala, da so v šolskih dokumentih vsem štirim Bernotovim otrokom priimke zamenjavali, kot da očetov priimek ni zakonit.

¹⁰ ZAVL, ohranjena korespondenca iz tega časa; opis delovanja širše družine v: Gosnar in Novak, *Mama, živ sem in zdrav*; čas v taborišču, kot ga je sojetnica Marta Grom opisala v knjigi *Izpoved žene* (v tej knjigi je Vesna imenovana Cilka).

¹¹ ZAVL, Pismo Miklavža (Ize Bernot) otrokom, Ljubljana, 6. 12. 1943.

¹² ZAVL, Izjava Marte Grom o sointerniranki tov. Vesni, tipkopis, 3 strani, Ljubljana, 8. 11. 1974.

¹³ ZAVL, Spričevalo Stalne izpitne komisije za aktiviste in borce za sedmi razred gimnazije, Ljubljana, 25. avgust 1945.

Poročna fotografija Vesne in Dušana Lavriča, 1950 (ZAVL).

Maturantka se je udeležila gradnje proge Brčko–Banovići,¹⁵ prve zvezne akcije (5. 7. 1946–1. 9. 1946). Naslednje leto je kot študentka odšla na gradbišče železniške proge Šamac–Sarajevo¹⁶ (12. 6. 1947–20. 9. 1947). Domači so jo pričakovali po šestih tednih, prispela pa je po trinajstih. V študentskih letih v Ljubljani je bila zelo družabna. Pešala je, kolesarila in planinarila. Obiskovala je opero in dramo, predstave si je ogledovala na študentskem stojišču. Tudi na ples je rada šla. Po deseti uri ni bilo več treba plačati vstopnine, zato sta z bratom odšla na ples ob desetih.¹⁷

Zaposlitev v Ribnici

Vesna Bernot je bodočega moža Dušana Lavriča spoznala v študentski družbi v Ljubljani. Poročila sta se v Ljubljani 4. marca 1950. V Ribnico sta se priselila leta 1951, ko Vesna še ni dopolnila 24 let. Dušan Lavrič se je rodil v Travniku, v Loškem Potoku, torej se je vrnil v domače okolje. Profesor zgodovine in zemljepisa je bil nekaj časa tudi ravnatelj osnovne šole v Ribnici. Prišla sta, da bi poučevala na šoli. Tako odločitev sta sprejela tudi zato, ker je primanjkovalo učiteljev. Potreba po učnih močeh je bila res velika, zato naj bi se študentje čim prej zaposlili. Svet za prosveto in kulturo Ljudske republike Slovenije je vse absolvente biologije povabil na razgovor.¹⁸ Vesna

Izkaznica zveze borcev, 10. 3. 1950 (ZAVL).

*družino skuša iztrgati – ne bo se iztrgal, vsaj popolnoma ne, ker je vpliv družbe odločilen. Zato pa seveda socialist ne sme vreči puške v koruzo, ampak mora delati na to, da se družbene razmere izpremenijo.*¹⁴

14 ZAVL, Očetovo pismo, 14. 9. 1945.

15 ZAVL, Prošnja za dodelitev štipendije 1948.

16 ZAVL, Knjižica rezultatov tekmovanja udeležencev v delovni brigadi; Posvetilo v knjigi Ivo Andrič, *Na Drini čuprija*.

17 Ustni vir, Natan Bernot.

18 ZAVL, Poziv Sveta za prosveto in kulturo LRS glede njene namestitve, Ljubljana, 13. 9. 1951.

Učiteljski zbor, šolsko leto 1953/54; na sliki so z leve 1. vrsta: Vanič, Dušan Lavrič, Draga Drobnič, Milena Vobič, Ambrožič, Anton Petje; 2. vrsta: NN, Mara Stojkovič, Mila Jordan, Katja Škuta; 3. vrsta: Zajc, Dora Novak, Vesna Lavrič, Maks Drobnič (ZAVL).

se je odločila, čeprav ni opravila vseh izpitov in so doma tej odločitvi nasprotovali. 1. oktobra 1951 se je zaposlila na šoli v Ribnici, na nižji gimnaziji.¹⁹

Ko sta prišla vsak s svojim kovčkom, ju je pričakala izpraznjena pisarna. Spala sta dobesečno na tleh. Po rojstvu otroka se je mlada družina naselila v šolskem kletnem stanovanju. V pismu iz leta 1952 Dušan Vesni piše: »Staro šolo obnavljajo, da je veselje. Popravljen in prenovljen bo vsa stavba. Ravnokar so pričeli z deli za obnovo stanovanja in telovadnice v kleti.«²⁰ Kasneje je družina dobila svoj dom v ravnateljstevem stanovanju v Deški šoli. Na prostranem vrtu je bilo veliko sadnega drevja, Vesna je gojila zelenjavo.

Predmetna učiteljica s strokovnim izpitom²¹ in pedagoškimi izpiti je poročala o svojem delu: »Učni program bo do konca leta predelan po podrobnih učnih načrtih, ki sem jih pripravila v začetku leta. Botaniko predelujem precej v naravi, zato ne grem točno po učnem načrtu, vendar pa z njim v skladu in bo do konca leta tudi realiziran. Je pa tak pouk veliko bolj zanimiv in življenjski, otroci so navdušeni in imam verjetno prav zaradi tega v šestih razredih tako malo nezadostnih ocen, medtem ko jih je bilo druga leta pri botaniki največ. Otroci delajo zunaj tudi skupinsko, kar jih precej navdušuje.

Za pouk se pripravljam, pismeno le redko; kadar se mi zdi snov težja. Otrokom skušam pokazati vse primerke, ki jih obravnavamo. Če nimam slike ali predmeta samega, jim pa prinesem pokazat vsaj slike iz kakšne

knjige, včasih tudi preberemo kakšen zanimiv sestavek. Učila skušam kar največ uporabiti. Otroci pa mi prav radi prinesejo pokazat v šolo kaj živega (ribe, pupke, želvo...). Te primerke si pogledamo skupno, potem pa jih pokažem še v druge razrede. Učenci na splošno obvladajo stvarino, eni bolj drugi manj. Mnogi se težko ali nerodno izražajo, zato jim moram pomagati z dopolnilnimi vprašanji. Manjka jim govornih vaj. Nočem, da bi se učili na pamet! Učence hočem naučiti predvsem misliti, zato hočem že pri podajanju nove snovi čim več dobiti od njih samih, ker so tako prisiljeni aktivno delati in si vse bolj zapomnijo. Zdi se mi, da se prirodopisnih predmetov doma sploh ne uče, razen redkih izjem. Učence ob vsaki priliki seznanjam tudi z vsemi družbenimi dogajanjem, opozarjam jih na dnevni tisk, razne revije in knjige, kjer dobe lahko še več o snovi, ki jo predelujemo. Zato prav radi segajo po knjigah in časopisih in mi tudi radi poročajo o stvarih, ki se jim zde bolj zanimive. Predvsem v 6. razredih so dijaki precej vedoželjni in se zanimajo za mnoga področja iz prirodoslovja, tudi za podrobnosti včasih, kar ni v učnem programu. Zdi se mi prav, da se tudi o teh stvarih pogovorimo, saj se jim na ta način širi splošno obzorje znanja, ker je v zvezi z njihovim interesom. (Npr. sestavek iz Proteusa). Take ure nimam za izgubljene, nasprotno, zdi se mi celo, da otroci precej pridobijo, ker res z zanimanjem sledijo. Vse ure torej izrabim in zahtevam disciplino. Le redki so primeri, ko se nekateri le ne morejo umiriti in jih je treba večkrat opomniti.

Z dijaki imam tovariški odnos in dober kontakt, skušam biti kar najbolj pravična in upam, da mi je to tudi uspelo. Otroci se obračajo na mene z mnogimi drugimi vprašanji. Npr. iz prirodnih ved, zemljepisa, atmosfere,

¹⁹ ZAVL, Odločba o nastavitvi pripravnika v državni službi, 7. 10. 1951.

²⁰ ZAVL, Pismo, 25. 7. 1952.

²¹ ZAVL, Diploma o strokovnem učiteljskem izpitu, Ljubljana, 26. 11. 1958.

Učiteljica Vesna Lavrič z učenci v Kadica, 17. 5. 1973 (ZAVL).

poletih v veselje, mrkih, na katere me tudi opozore in celo iz športa, kjer sem pa le malo kje bolj doma.

Učencem, ki se težko uče, svetujem, kako naj se uče in jim včasih tudi posebej kaj razložim. Z učenci, ki se bolj zanimajo za prirodopis, pa imamo redno prirodopisni krožek, kjer tudi učenci sami predavajo. Za krožek je precej zanimanja. Prav tako mora biti pri krožku disciplina, pustim pa jim, da sede kakor hočejo, torej ne v šolskem redu.

Ob prilikah raznih proslav in praznovanj skušam navduševati otroke tudi v izvenšolsko delo in jih vključevati v razne organizacije, predvsem v RK. Pri krožku pa morajo voditi sami evidenco o prisotnosti in temah predavanj. Tako smo tudi skupno sestavljali poročilo za prirodoslovno društvo in pripravljali program za dan mladosti. S starši imam le toliko stika, kolikor se sami zanimajo za otroke, ker nimam svojega razreda.

V šoli odgovarjam za prirodopisni kabinet, vodim prirodopisni krožek in pomagam pri organizaciji podmladek RK. Izven šolsko delam predvsem v organizaciji RK, sem tajnik občinskega odbora RK Ribnica, član plenuma GO RKS,²² vodim tečaj ŽVM v Ribnici in tam tudi predavam. Sem tudi predsednik komisije za krvodajalstvo. Sem tudi član sveta za stanovanjske zadeve in član potrošniškega sveta trgovskega podjetja Merkur.²³

Vesna je kot glavni predmet poučevala prirodopis, po potrebi pa tudi zemljepis, kemijo, glasbo, telovadbo ... Zadnja leta je učila prirodopis in tehniko, za kar se je temeljito pripravila. Razredništvo je bilo

njena vsakoletna naloga. Vodila je tudi obvezni tečaj prve pomoči za sedmošolce. Na šoli je bila mentorica mladim članom RK.²⁴

Vsa leta je vodila prirodoslovni krožek, ki je v šolskem letu 1958/59 začel delovati na Osnovni šoli Ribnica na Dolenjskem, nekdanji nižji gimnaziji. Podrobno poročilo o delu je poslala Prirodoslovnemu društvu Ljubljana; med drugim piše: »Krožek je sodeloval tudi v paradi na Dan mladosti, člani so nosili nagačene živali, Proteus in herbarije.«²⁵ Učence je opozarjala na revije in posredovala naročila. V poročilu navaja, da je na revijo *Proteus* naročenih 15 učencev. Prirodoslovno društvo Slovenije je spremljalo njeno delovanje in ji podelilo zlato značko Prirodoslovnega društva Slovenije.²⁶ Mentorji so bili večkrat nagrajeni z ekskurzijo, ena od razglednic priča o obisku Bele krajine. Ko so na šoli uvedli prometno vzgojo in kolesarski izpit, je bila seveda spet med odgovornimi. Vsako nalogo je vzela resno in poskušala doseči čim več, vzgajati širše, preverjati znanje na tekmovanjih, sodelovati z društvi in povezovati. Njena zagnanost ni bila neopažena. Svet za preventivo in vzgojo v cestnem prometu ji je 23. aprila 1977 podelil značko s srebrnim vencem.²⁷ Tudi Avto moto društvo Ribnica se je je večkrat spomnilo z zahvalo.

Hči Nada se spominja: »Ko pomislim na mamo učiteljico, je na prvem mestu slika, kako zjutraj odhaja v

²⁴ Dolgoletna somentorica in sodelavka pri Rdečem križu, mentorica podmladka Marica Golija.

²⁵ ZAVL, Poročilo, 30. 5. 1959.

²⁶ ZAVL, Zlata značka Prirodoslovnega društva Slovenije, 23. 4. 1987.

²⁷ ZAVL, Značka s srebrnim vencem, 23. 4. 1977.

²² GO RKS, glavni odbor Rdečega križa Slovenije.

²³ ZAVL, Vesna Lavrič, tipkopis, 2 strani, poročilo o svojem delu.

službo. Vedno je nosila haljo, vedno si je uredila misli in vse preverila. Pred oknom si je očistila nohte, preden se je obula, si je zloščila čevlje. Zbrana, urejena, pripravljena. Samo tako je bila lahko kos neštetim nalogam, ki jih je prevzela.»²⁸

Knjige

Knjige je imela izredno rada, veliko je brala. Ustvarila je bogato knjižnico, okoli 2000 enot. Knjižnica je odraz njenega širokega zanimanja za različna področja. Tu so otroške in mladinske knjige, poezija, romani, zbirka Sinji galeb, Kondor, Sto romanov, enciklopedije, leksikoni, priročniki od preživetja v naravi do smučanja, potopisi, biografije, učbeniki, umetnost, glasba, faksimile ... Knjige je kupovala tudi zato, ker je menila, da mora intelektualec podpirati izdajanje knjig. Knjige je tudi posojala.

Pomagala je širiti bralno kulturo. Že leta 1953 je postala poverjenica Prešernove družbe in pridobivala naročnike za letno zbirko.²⁹ Leta 1984 je prejela

Silhueta Vesne Lavrič, v Kavarni Nebotičnik, 31. 1. 1961 (ZAVL).

priznanje Prešernove družbe za tridesetletno sodelovanje, v letih 1986–1990 pa tretjo nagrado Najboljši poverjenik. Ljudi je znala navdušiti, zbirko je osebno izročala. Njeno plačilo za delo so bile knjige za lastno zbirko ter za darila sorodnikom in prijateljem.

Na šoli je bila poverjenica Mladinske knjige. Zbirala in posredovala je naročila za Čebelico.³⁰ Odgovorna je bila tudi za naročanje revije *Pionir*. Za sodelovanje v nagradni igri revije *Pionir* sta mentorica in učenec zmagovalec odpotovala na izlet v Dubrovnik.³¹ Od ustanovitve Sveta knjige je bila njegova zvesta članica.

Kultura jo je spremljala na vsakem koraku. Obiskovala je razstave, koncerte, ostala je zvesta gledališču. Celo sama je sodelovala v amaterskem gledališču. V pismu mami piše: »*Svojo vlogo kot Adela v drami Dom Bernarde Albe sem kar dobro odigrala.*«³²

Delovanje v društvih

Rdeči križ

V RK je vse življenje aktivno sodelovala na vseh področjih njegovega delovanja. Že v otroških letih je imela izostren občutek za soljudi. Pomagala je sorodnikom, sosedom in prijateljem. Logično nadaljevanje je v obdobju odraščanja pomenila vključitev v dejavnosti mladine Osvobodilne fronte. Po kapitulaciji Italije je prek organizacije AFŽ (Antifašistična fronta žena) opravila partizanski sanitetni tečaj.³³ To je bilo prvo izobraževanje v nujenju prve pomoči, ki ga je kasneje nadgrajevala ter postala predavateljica in izpraševalka.

Po prihodu v Ribnico je na pobudo dr. Janeza Oražma prevzela mesto tajnice Občinskega odbora Rdečega križa Ribnica.³⁴ Leta 1958 je bila tajnica Krajevne organizacije Rdečega križa Ribnica.³⁵ V zimskem času je organizirala tečaj za VŽM (vaška ženska mladina), govorila je o skrbi za zdravje in delila nasvete za higieno. RK je imel nalogo razdeljevanja humanitarne pomoči – UNRE, skrbel je za šolske malice in mleko v prahu. Člani RK so obiskovali ležeče bolnike. Organiziranje krvodajalskih akcij je bilo obsežna naloga. Treba je bilo izdelati in razdeliti vabila ter poskrbeti za obveščanje v celoti. Organizator je moral uskladiti prevoz krvodajalcev z avtobusi, zagotoviti malice in pomoč skupini za odvzem krvi ter najti ustrezne prostore.

³⁰ ZAVL, Pismo mami 6. 4. 1965 – naročila je dodatnih 35 izvodov Čebelice.

³¹ ZAVL, Ohranjena fotografija.

³² ZAVL, Pismo mami, Ribnica, 13. 3. 1959.

³³ ZAVL, Priloga k vlogi za priznanje obdobja sodelovanja v NOB v delovno dobo.

³⁴ ZAVL, Ocenjevalni list ravnatelja 1953/54.

³⁵ ZAVL, To potrjuje članska izkaznica, po podpisu sodeč, je bil tedaj predsednik KO RK Šmalc, verjetno zdravnik.

²⁸ Ustni vir, Nada Lavrič.

²⁹ ZAVL, Knjižni program Prešernove družbe za leto 1954.

Srebrna plaketa Skupščine Rdečega križa Jugoslavije (ZAVL).

Krvodajalka je bila od svoje polnoletnosti do šestdesetega leta starosti. Že leta 1958 je prejela zlato značko krvodajalca, kar pomeni, da je kri darovala 25-krat.³⁶ Leta 1987 pa je kri darovala že 50-krat.³⁷

Leta 1969 je obiskovala 80-urni tečaj prve pomoči in naredila izpit za bolničarja ter tako postala prostovoljna bolničarka RK.³⁸ Leta 1976 je pri Strokovnem centru za prvo pomoč opravila izpit iz programa prve pomoči (v nadaljevanju PP), določenega za učitelja praktičnega pouka v vseh tečajih s področja vede o PP.³⁹ Vodila je tečaje PP na osnovni šoli, v šoli za voznike in za ekipe PP pri Civilni zaščiti (v

nadaljevanju CZ). Prezela je vlogo organizatorke in izpraševalke. Postala je vodja ekip PP pri CZ in članica občinskega štaba CZ. Sodelovala je na vajah.⁴⁰ Za dolgoletno predano delo je dobila zlati znak CZ, Republiški štab CZ pa ji je podelil bronasti znak. V pismu mami piše: »V nedeljo sem morala celo v parado kot vodja PP, nimam pa časa, da bi si nabrala vršičke.«⁴¹ V prihodnje se je sodelovanja v paradi dosledno izogibala, ker se ni želela javno izpostavljati.

Na osnovni šoli je bila mentorica mladim članom RK. Izobraževala se je na seminarjih za svetovalce.⁴² Mladino je usmerjala, usposabljala in organizirala za humanitarno delo. Izobraževala je ekipe PP in jih vodila na tekmovanja. Mladi člani RK so pomagali pri

³⁶ ZAVL, Glavni odbor Rdečega križa Slovenije podeljuje zlato značko v znak zahvale in priznanja za darovano kri. Ljubljana, 4. VI. 1958.

³⁷ ZAVL, Diploma za 50-krat darovano kri, 1987.

³⁸ ZAVL, Izkaznica prostovoljnega bolničarja-ke Rdečega križa, izdana 9. 4. 1969.

³⁹ ZAVL, Izkaznica učitelja praktičnega pouka v vseh tečajih s področja vede o prvi pomoči, izdana dne 22. 3. 1976.

⁴⁰ ZAVL, Karton organa – osebni karton udeleženca ZTV »osvetnik« - 74.

⁴¹ ZAVL, Pismo, 1972.

⁴² ZAVL, Izkaznica, 3. 2. 1978.

izvedbi krvodajalskih akcij in obveščanju; poleg tega so vsako leto obiskali ležeče bolnike.

Dela v RK ni bilo malo in pridobiti je bilo treba sodelavce, kar pa ni bilo lahko. V pismu piše: »Rdeči križ mi gre že na živce, nihče nima časa niči za sejo, jaz naj bi se pa raztrgala.«⁴³ Tudi organiziranje krvodajalske akcije ni malenkost. Skrbelo jo je: »Jutri začnemo s krvodajalsko akcijo, nič ne vem, kako bo.«⁴⁴

Do osamosvojitve leta 1991 in še nekaj let po njej je ostala aktivna članica odbora Občinske organizacije Rdečega križa. V 80. letih je bila več mandatov predsednica organizacije.⁴⁵ Za svoje delo v organizaciji je prejela več priznanj RK: zlati znak priznanja za dolgoletno ustvarjalno delo v Rdečem križu Slovenije pri krepitvi solidarnosti in humanih odnosov med ljudmi ter napredku zdravstvene kulture, srebrno plaketo za izredno prizadevanje in dosežen poseben uspeh pri delu v zvezi z uresničevanjem ciljev in nalog Rdečega križa Jugoslavije, priznanje za sluge za krvodajalstvo za dolgoletno plemenito delo pri razvijanju solidarnosti med ljudmi na področju krvodajalstva, diplomno v znak priznanja in zahvale za humanost in patriotizem v krvodajalski službi LR Slovenije ter jubilejno priznanje.

Turistično društvo

Vesna se je že leta 1951 včlanila v Turistično zvezo Slovenije.⁴⁶ Zelo rada je potovala ter spoznavala kraje in ljudi. S svojo nepogrešljivo Škodo je prevožila vso Jugoslavijo, izbirala je vedno nove poti, stranske so ji bile bolj všeč.

V Turistično društvo Ribnica, v register društev vpisano 4. 2. 1969, se je vključila z vso odgovornostjo ter sodelovala pri organizaciji in izvedbi Ribniškega sejma. Poiskala je izdelovalce domače obrti, obiskala jih je in se dogovorila za sodelovanje. S svojim avtom jih je skupaj z orodjem, izdelki in materialom pripeljala na mesto prikaza in ob koncu odpeljala domov. Potem jih je obiskala še enkrat, ko jim je prinesla honorar. Med letoma 1986 in 1993 je bila predsednica tega društva.⁴⁷ Nagrada za opravljeno delo so bila poučna potovanja, kar ji je bilo v največje veselje. Leta 1998 je prejela častni bronasti znak Turistične zveze Slovenije za uspešno delo pri razvoju turizma.

Planinsko društvo Ribnica

Bila je navdušena planinka. Že kot študentka se je leta 1948 vpisala v Planinsko društvo Ljubljana in izkaznico napolnila z žigi. Izkaznica Planinskega

društva Ljubljana-Moste nosi letnico 1965. Kdaj je postala članica Planinskega društva Ribnica, iz dokumentacije ni razvidno, najstarejši ohranjen zapis je iz leta 1992. Hodila je na planinske pohode in dežurala v koči pri Sv. Ani. Sodelovala je pri članskih delovnih akcijah. Privabljala je mladino. Prejela je tudi več pohval.⁴⁸

Odlomek iz pisma, ki ga je pisala mami, nazorno pokaže, kako je ponotranjila poklic učiteljice in kako rada je mladini naredila veselje. Z njo ni bilo nikoli dolgčas. »Kaj pa Dare? Ali bi mi lahko skomandiral, da bi peljala 12 fantov na ogled v Hladilnico (kmet.gosp. šola)? Obljubila sem jim tudi, da jih bom peljala nekam v hribe za kak dan. Sem se pa že malo odvadila. Morda bi hotel takrat Dare z nami?«⁴⁹ Šlo je za slušateljke Kmetijsko gospodarske šole Ljudske univerze, na kateri je predavala. Dare pa je bil njen mlajši brat, agronom, zaposlen v Hladilnici v Zalogo.

Društvo za raziskovanje jam Ribnica

Vključila se je v jamarsko društvo in pomagala po svojih močeh. Iz ohranjene izkaznice, izdane 12. maja 1977, izvemo, da je članica postala leta 1965. Kot naravoslovka se je zanimala za geologijo in seveda jo je privlačil tudi jamski svet. Navduševala je mlade, jih spodbujala in vozila na teren. Uspešna je bila pri pridobivanju sredstev za društvo in prvo jamarsko opremo je s svojim avtom pripeljala iz tujine. Fantje, tako jih je v pogovoru imenovala, so jo cenili in sledili njenim nasvetom. Za dolgoletno sodelovanje v organizaciji ji je Jamarska zveza Slovenije podelila srebrno častno značko.⁵⁰

Gobarska družina

Čeprav se je Vesna rodila v mestu in tam odrasla, je imela naravo nadvse rada. V Ribnico je z veseljem prišla zaradi gozda in lepote narave. Poznala je gozd in nabirala gozdne sadeže, iz dreva je kuhala marmelado, šla je tudi na polharijo, gob pa je nabrala ogromno. Družina je uživala v dobrotah, kot so lisičke s krompirjem, rižota z jurčki, ocvrte dežnikarice ter gobe v kislu in slanici. Seveda se je včlanila v društvo, tekmovala v spoznavanju gob in tudi zmagala. Nabirala je gobe za razstavo in za pripravo sejemske gobjih polpet. Organizirala je predavanja, ker je poznala kolege iz stroke. Veliko pozornosti so v gobarski družini tudi po njeni zaslugi posvečali skrbi za okolje in ravnovesje v njem. Znali pa so se tudi veselo družiti.

⁴³ ZAVL, Pismo mami, 12. 5. 1959.

⁴⁴ ZAVL, Pismo mami, 6. 4. 1965.

⁴⁵ ZAVL, Dokumentirano za čas 1976–1987, tajnik v tem času Drago Turnšek, prejšnja predsednica Vida Cvar.

⁴⁶ ZAVL, Izkaznica Turistične zveze Slovenije, 30. 1. 1953, vpisana v društvo 1951.

⁴⁷ Arhiv Turističnega društva Ribnica.

⁴⁸ ZAVL, Pohvala, Meddruštveni odbor Planinskega društva Ljubljana, 2001; Pohvala Planinske zveze Slovenije, 2004.

⁴⁹ ZAVL, Pismo mami, 13. 3. 1959.

⁵⁰ ZAVL, Srebrna častna značka Jamarske zveze Slovenije, Novo mesto, 12. 6. 1982.

Odlikovanje red zaslug za narod s srebrno zvezdo, Beograd, 6. 10. 1989 (ZAVL).

Gasilsko društvo

Aktivno je sodelovala tudi z gasilci, čeprav ni bila izprašana gasilka. Gasilci so prepoznali njene vodstvene in organizacijske sposobnosti. Povabili so jo, naj se vključi v usposabljanje za gasilskega častnika, za kar pa se ni odločila. V zapuščini je gasilska slika, na kateri so gasilski častniki, udeleženci tečaja.⁵¹ Vesna je edina ženska v civilu. Predavala je PP na gasilskih tečajih različnih stopenj. Z gasilci je bila povezana kot članica občinskega štaba CZ, odgovorna za PP. Delala je predvsem z mladimi gasilci. Ribnica je 25. in 26. septembra 1982 gostila III. srečanje pionirjev Slovenije na temo Preprečujemo požar. Mesto so preplavili mladi gasilci, ki so prenočevali pri družinah. Predsednica organizacijskega odbora srečanja je bila Vesna Lavrič. Zanesljivo, odgovorno in

delavno sodelavko so gasilci cenili. O tem pričajo priznanje GD Ribnica leta 1986, Občinsko gasilsko priznanje I. stopnje za požrtvovalno in uspešno delo v gasilstvu in na področju požarne varnosti leta 1980⁵² ter priznanje predsedstva Občinske gasilske zveze članu GD za 20-letno požrtvovalno delo v gasilski organizaciji leta 1993.⁵³

Društvo upokojencev

Kmalu po upokojitvi je leta 1985 postala članica društva upokojencev. Takoj je prevzela organizacijo izletov. Pripravila je podroben načrt, pozanimala se je, kaj si je na poti vredno ogledati, ter poiskala dobre in cenovno ugodne gostilne. Skrbela je za veselo razpoloženje, sestavila si je seznam zdravic, da so si jih lahko peli, celo šale si je zapisovala v poseben blok,

⁵¹ ZAVL, Fotografija, II. častniški tečaj občinske gasilske zveze, Ribnica, 31. 1. 1981.

⁵² ZAVL, Občinsko gasilsko priznanje, v Ribnici, 20. 3. 1980.

⁵³ ZAVL, Priznanje gasilske zveze Slovenije, v Ribnici 1993.

Podpis Vesne Lavrič, s katerim je overovala številne dokumente, spričevala, izkaznice, poročila, vabila in priznanja (ZAVL).

da jih je imela vedno pri roki. Pravijo, da so bili izleti z njo nepozabni. Ko tega ni več zmogla, so jo zelo pogrešali. Na dan starostnikov, 1. oktobra, so se upokojenci družili pri njeni počitniški hiši pod Sv. Ano.

Zaključek

Ko ji je, neugnani delavki, bolezen upočasnila korak, se je težko sprijaznila s svojo nemočjo. Hudo bolna se je še vedno lotila cvrtja krofov za družino in prijatelje, ker je to pač vsako leto v pustnem času večkrat počela.

Med Ribničani velja, da je bila Vesna Lavrič v svojem življenjskem obdobju najaktivnejša in najbolj vsestranska družbena delavka v Ribniški dolini. Učenci se je spominjajo s spoštovanjem in izrazi pohvale.

Družba je že zgodaj prepoznala njen velik prispevek, saj je leta 1977 dobila priznanje Osvobodilne fronte slovenskega naroda za zasluge pri vsestranski politični aktivnosti,⁵⁴ leta 1989 pa jugoslovansko odlikovanje red zaslug za narod s srebrno zvezdo.⁵⁵ Leta 2004 je za dolgoletno uspešno in ustvarjalno delo na področju humanitarnih dejavnosti ter širšem družbenem področju prejela občinsko Gallusovo priznanje.⁵⁶ Na podelitev se je potrudila priti, čeprav se je opirala na palico. Vse življenje pa je hitela, tekla in težko jo je bilo dohajati. Umrla je 26. oktobra 2006.

VIRI IN LITERATURA

NEOBJAVLJENI VIRI

ZAVL – Zasebni arhiv Vesne Lavrič, hrani Nada Lavrič, Ribnica.

USTNI VIRI

Iza Bernot (1899–1987), Ljubljana.
Natan Bernot (1931–2018), Ljubljana.

⁵⁴ ZAVL, Občinska konferenca socialistične zveze delovnega ljudstva Ribnica, priznanje, 26. 4. 1977.

⁵⁵ ZAVL, Predsedstvo SFRJ, odlikovanje, red zaslug za narod s srebrno zvezdo, 6. 10. 1989.

⁵⁶ ZAVL, Občinski svet Občine Ribnica, Gallusovo priznanje, 22. 10. 2004.

Jasna Demšar (1930–2013), Ljubljana.
Vesna Lavrič (1927–2006), Ribnica.
Nada Lavrič (1954), Ribnica.

LITERATURA

Bernot, Zvonimir: Naša moč je v zavednosti! Čitajte Cankarja! (Iz zapuščine Zvonimirja Bernota). *Borec, revija za zgodovino, antropologijo in književnost*, letnik LVI, številka 612–616, 2004, str. 131–137.

Bernot, Zvonimir: *Socializem in vera*. Ponatis člankov iz Ljudskega glasu. Ljubljana, dne 1. maja 1922.

Filipič, France: Zvonimir Bernot (geslo). *Enciklopedija Slovenije*, I. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, str. 251–252.

Galičič, Boris Tedi: *Društvo za raziskavo jam Ribnica. 40 let 1957–1997*. Ribnica, september 1997.

Gosnar, Jože in Drago Novak: *Mama, živ sem in zdrav*. Ljubljana: Založba Borec, 1984.

Grebenc, Katja in Maruša Prelesnik: *Ribniški semenj, Raziskovalna naloga*. Ribnica: Miklova hiša, september 2006.

Grom, Marta: *Izpoved žene*. Koper: Založba Lipa, 1964.

Hutař, Vera: Zvonimir Bernot (1879–1955). *Borec, revija za zgodovino, antropologijo in književnost*, letnik LVI, številka 612–616, 2004, str. 85–130.

Klun, Alenka: *Ribniški biografski leksikon, Raziskovalna naloga*. Ribnica: Miklova hiša, november 2006.

Kozina, Brane: Šolstvo v Ribnici v obdobju 1941–1945. *Mikužev zbornik*. Historia 4, 1999, str. 319–334.

Puželj, Janez in Franc Janez Klun: *60 let GZ RIBNICA in 130 let PGD RIBNICA*. Ribnica: Gasilska zveza, PGD, 2015.

Vidovič Miklavčič, Anka: Spremna beseda. *Borec, revija za zgodovino, antropologijo in književnost*, letnik LVI, številka 612–616, 2004, str. 139–142.

S U M M A R Y

Vesna Lavrič, née Bernot (1927–2006)

Class teacher Vesna Lavrič, née Bernot, moved from Ljubljana to Ribnica in 1951. Her parents, Zvonimir Bernot and Iza Bernot, née Prijatelj, were well-educated, progressive, and engaged freethinkers. Vesna was profoundly influenced by her primary family. She faithfully abided by the patterns of life from her home sphere and passed them on to the new living environment with her commitment and

example. She received employment at the lower grammar school (later eight-year primary school) in Ribnica and remained there until she retired. Her husband, Dušan Lavrič, professor of history and geography, subsequently headmaster and socio-political official, made an important contribution to creating Ribnica's reality. Vesna taught natural science. She was a demanding and strict but also popular teacher, as may be gathered from the well-attended and successful extra-curricular activities she led. She actively participated in the Red Cross organisation

as well as coordinated blood donation, first aid, and the Red Cross Youth. She met with enormous success serving as the trustee of the Prešernova družba and Mladinska knjiga publishing houses. She provided expert support to the mycological society and helped the tourism society to introduce what is now a traditional and recognisable Ribnica Woodenware and Pottery Fair. Her success and endeavours earned Vesna Lavrič much praise and recognition, as well as the Yugoslav Order of Merits for the People with Silver Star.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 394(497.434Ortnek)"1945/..."

Prejeto: 17. 8. 2018

Polona Rigler Grm

univ. dipl. ing. geografije, etnologije in kulturne antropologije, direktorica, kustosinja
Rokodelski center Ribnica, Cesta na Ugar 6, SI-1310 Ribnica
E-pošta: polona.rigler@guest.arnes.si

Življenje Poljancev pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja življenje Poljancev pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej. Razdeljen je na pet vsebinskih sklopov: 1. povezovalne vsebine: šola, cerkev in družina Kosler; 2. preživetvene strategije: kmetijstvo, obrt, trgovina, izseljenišvo, medsebojna pomoč in druženje; 3. vojno in povojno obdobje; 4. infrastruktura in komunikacije ter 5. družina Gregorič. Predstavljene vsebine se po izsledkih preučevanja delijo na štiri strukturirana območja: Poljane, Samoče (Vrh, Žukovo, Škrajnek, Bukovec), Ortnek z družino Kosler in Gorenje Podpoljane. Citati ustnih pričevanj, zapisani v knjižnem jeziku, ponazarjajo strokovne obrazložitve posameznih vsebinskih sklopov.

KLJUČNE BESEDE

Poljane, Samoče, Ortnek, družina Kosler, družina Gregorič, šola, cerkev, vojno in povojno obdobje, infrastruktura, preživetvene strategije, kmetijstvo, izseljenišvo, trgovina, obrt, gostilna, suba roba, zadružništvo, medsebojna pomoč, druženje

ABSTRACT

LIFE OF THE INHABITANTS OF POLJANE BEFORE, DURING AND AFTER THE SECOND WORLD WAR

This article describes the life of the inhabitants of Poljane before, during and after the Second World War. It is divided into five sets of contents: 1. cohesive contents: school, church, and the Kosler family; 2. survival strategies: agriculture, crafts, trade, emigration, mutual assistance, and association; 3. war and post-war period; 4. infrastructure and communications, and 5. the Gregorič family. In terms of findings, the contents are divided into four structured areas: Poljane, Samoče (Vrh, Žukovo, Škrajnek, Bukovec), Ortnek with the Kosler family, and Gorenje Podpoljane. The quotes from oral accounts, which are recorded in literary language, convey expert explanations for individual sets of contents.

KEY WORDS

Poljane, Samoče, Ortnek, Kosler family, Gregorič family, school, church, war and post-war period, infrastructure, survival strategies, agriculture, emigration, trade, crafts, tavern, woodenware, cooperatives, mutual assistance, association

Uvod

Preučevanje kulture in načina življenja Poljancev se je začelo leta 2009, in sicer s sodelovanjem Muzeja Ribnica in Turističnega društva Grmada. Začeli smo z zbiranjem intervjujev ter fotografskega in dokumentacijskega gradiva. Biografska metoda in nestrukturirani intervjuji so temelj interpretiranim zapisanim in predstavljenim vsebinam. Posneli, prepisali in analizirali smo 14 intervjujev, ki smo jih analizirali po etnološki klasifikaciji. Neorganizirane vsebine pomenijo množico podatkov, ki nam veliko povedo o osebnosti informatorja in njegovem življenju, kar bistveno prispeva k verodostojnosti interpretacijskega gradiva.

Zapisane vsebine predstavljajo življenje Poljancev po prvi svetovni vojni, med drugo svetovno vojno in po njej. Vsebinsko so razdeljene na povezovalne sklope: šola, cerkev in družina Kosler, preživetvene strategije, kmetijstvo, obrt, trgovina, izseljeništvu, medsebojna pomoč in druženje, vojno in povojno obdobje, infrastruktura in komunikacije ter družina Gregorič.

Citati ustnih pričevanj, ki sodijo k ustni zgodovini, so zapisani v knjižnem jeziku in ponazarjajo strokovne obrazložitve posameznih vsebinskih sklopov. Na ta način je bilo zbranih in raziskanih veliko zgodovinskih informacij o posameznikih, družinah, pomembnih dogodkih in vsakdanjem življenju. Intervjuji so potekali z ljudmi, ki so bili vključeni v pretekle dogodke. Njihove spomine in dožemanja za

prihodnje generacije ohranjamo v obliki zvočnega zapisa. Ta način je omogočil pridobitev informacij z različnih vidikov. Večine teh informacij ni mogoče najti v pisnih virih, nanašajo pa se tudi na zbrane podatke in pisna dela. Znanja in vedenja, ki jih predstavlja ustna zgodovina, so velikokrat strokovna metoda etnologije, ki je pionirka tovrstnega načina preučevanja.

Zapisana vsebina se po izsledkih preučevanja deli na štiri območja in področja: Poljane, Samoče (Vrh, Žukovo, Škrajnek, Bukovec), družina Kosler z Ortnekom in Gorenje Podpoljane. Na podlagi izsledkov raziskovanj sklepamo, da so osnovni vzroki nians med temi območji komunikacija in načini povezovanja. Obravnavan je mali človek na mikro ravni, ki predstavlja delček mozaika širšega, narodovega, globalnega.

Povezovalne vsebine: šola, cerkev, družina Kosler

Šola

Obvezna šola na Poljanah pri Ribnici je bila ustanovljena leta 1880. Ustanovila sta jo okrajni glavar Wilhelm Dollhof in Okrajni šolski svet, ki sta imela sedež v Kočevju. Šola je bila zasnovana kot mešana enorazredna ljudska šola. Isto leto je bil izvoljen prvi krajevni šolski svet, ki si je z učiteljevo pomočjo prizadeval za gradnjo šolske stavbe. Šolski odbor so sestavljali župan Franc Andolšek kot predsed-

Fotografija iz šolskega leta 1932/1933, učiteljica Ljudmila Jamnik – Bajec (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

Farna cerkev sv. Jožefa leta 1900 (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

nik, gostilničar Franc Andolšek (podpredsednik) in oskrbnik na Koslerjevem posestvu Jožef Göderer kot član. Pričetek gradnje šole sega v leto 1884, pouk v novi stavbi pa se je pričel leto pozneje.

V času šolanja večine informatorjev sta bila učitelja Ljudmila Jamnik (1928–1946 in 1950–1952) ter učitelj Stane Buda (1936–1943), ki sta bila po pričevanjih zelo stroga. V šoli so imeli verouk, učili so se računstvo, lepomis, pisanje, branje, v višjih razredih tudi zemljepis in zgodovino. Poleg teoretičnega je bilo obvezno tudi praktično znanje. Šola je imela šolski vrt, njivo in sadno drevje, za katero so pod nadzorom učitelja skrbeli otroci. Dečki so se učili vrtnarskih in poljedelskih veščin, deklice pa ročnih del.¹

»Se spomnite, kako je bilo včasih v šoli? So bili strogi? Strogi so bili. Spomnim se, da je Jamnikova našega tako tepla, da se je kadilo iz hlač. Na Ledeniškem Stanetu je zlomila metlo, ki je imela debel ročaj, tako ga je tepla. Nas je poklicala pred tablo, nekateri so bili zelo trdi, tako da so jo res lahko razjezili, da bi jih lahko upravičeno kar zdrobila. Samo danes pa tega ne smeš narediti. Jamnikova je bila stroga, je bila ta prava, veliko je zahtevala, saj nas je hotela dobro naučiti. Ni ji bilo vseeno.«²

Cerkev

Na Poljanah pri Ribnici je na binkoštno nedeljo 1899 potekala slovesnost, ustanovljena je bila na-

mreč nova župnija.³ Do 2. vatikanskega koncila leta 1965 so maševali v latinskem jeziku, vsak duhovnik je maševal pri svojem oltarju. Pobožnost se je kazala pri vsakodnevnih molitvah, saj so ljudje vsak večer doma molili vsaj enega od treh rožnih vencev. Molili so pred jedjo in po njej, kajti molitev je bila del vsakdana vsakega posameznika in družine.⁴ Ko je proti večeru zazvonilo Ave Marijo, so se vsi otroci vrnili domov. Pobožnost se je pri ženskah kazala tudi prek članstva v Marijini družbi, v katero je bilo včlanjenih veliko Poljank.⁵ Do povojnega časa je bilo v cerkvi pogosto kaznovanje otrok. Vera je imela velik vpliv na norme posameznika in skupnosti. Cerkevna določila so imela verjetno večji vpliv na klerikalno kot na liberalno usmerjene družine in posameznike.⁶ Obhajanje cerkvenih praznikov, reden obisk svete maše in obiskovanje verouka ob nedeljskih popoldnevih je bilo za vsakega kristjana nekaj običajnega. Verska vnema se je kazala ob delovnih in koledarskih šegah

³ *Zgodnja Danica*, 16. 6. 1899, str. 190.

⁴ Molitev je bila močno prisotna pri posamezniku, v družini in cerkvi, kar narekujejo verske norme, takratna vernost in čas, ki ga je bilo več, saj je bila večina ljudi doma, seveda pa je bilo to tudi stvar navade.

⁵ Ustni vir: Marta Adamič. Marijina družba je bila cerkvena organizacija, katere člani so se po Marijinem zgledu trudili biti čim boljši kristjani. Članice so bile oblečene v tako imenovane kroje, okrog vratu so imele na veržici obešeno Marijino svetinjo. Držati so se morale strogih pravil, skupaj so ob procesijah cerkvenih praznikov hodile za Marijinim kipom. Ob poroki in smrti so članicam zapele primerno pesem za posamezno slovesnost in v ta namen veliko molile.

⁶ Ustni vir: Martin Gregorič.

¹ ZAL, SI ZAL RIB/ 0041, OŠ Velike Poljane, MF 68.

² Ustni vir: Marija Novak.

ter šegah življenjskega kroga.⁷ Hodili so tudi na romanja k Novi Štifti, na Rakovnik, k Mariji Pomagaj na Brezje in k Svetemu Antonu v Dobropolje. Čaščenje farnega zavetnika svetega Jožefa, farno žegnanje, je v župniji še danes velik in pomemben praznik.⁸

Kar nekaj faranov se je odločilo za duhovni poklic. Iz Gorenjih Podpoljan po materi izvira misijonar Pedro Opeka.

»*Kar malo povejte o Petru. Peter je Marijin sin, moj nečak. Marija je bila zelo milo dekle. Rada je dala revnim ljudem. Če je videla revnega človeka, mu je kaj dala ali pomagala. Okrog Ortneka je bilo veliko revnih ljudi. Bila je zelo pobožna, in vedno ko je molila, je molila tudi k sveti Tereziji, ki je priprošnjica za misijonarje. Bila je uslišana, saj ima sina misijonarja, ki je rojen v Argentini.*«⁹

Družina Kosler

Janez Kosler II., ki se je rodil leta 1780 v Kočevski Reki, je s krošnjarjenjem in trgovino z južnim sadjem v zelo kratkem času pridobil precejšnje bogastvo. Leta 1820 je na dražbi kupil grad Ortnek s pripadajočimi posestvi. Zaradi velikih gozdnih površin na Karlovcu in v Ortneku se je začel kmalu ukvarjati z gozdarstvom in gradnjo žag na vodni pogon. Prav zaradi koriščenja gozda se je zavzemal za izgradnjo

železniške proge od Ljubljane do Kočevja s potniško in tovorno postajo v Ortneku, kar se je leta 1893 uresničilo.¹⁰

Velike Poljane so bile na različnih ravneh povezane s Koslerjevimi. To potrjujejo pričevanja o tem, kako so prispevali za Občino Velike Poljane, se udeleževali ustanovnih sestankov ter finančno pomagali pri gradnji in opremljanju župnišča in cerkve, napepljavi vodovoda ter gradnji ceste in železnice. Družina je imela velik vpliv na okolje z gospodarskega in družbenega vidika.¹¹

Po pripovedovanju informatorjev sklepamo, da so imeli Koslerjevi spoštljiv odnos do delavcev. Oskar Kosler je bil pred drugo svetovno vojno in med njo birmanski boter vsem otrokom svojih delavcev. Po obredu v cerkvi so zanje v gradu pripravili bogato gostijo. Nanje nikoli niso pozabili za Miklavža ali za božič, ko so pod drevescem pripravili darila. Delavci so vedno dobili drva za kurjavo, tudi elektriko so imeli iz njihove turbine. Kmetom so pomagali z rezanjem lesa in materialom, če so jih doletele nesreče.

V Ortneku je bilo takole. Kosler je vse pokupil. Tu je bil mlin, kjer je bila potem žaga. Vse je pokupil in ljudi izplačal. Potem ko je odkupil, je začel ustvarjati po svoje. Ljudem je dal stanovanja in službe. Kosler se je centraliziral, tako se je reklo v komunizmu, saj je centralizacija pomenila vse, zato je vse pokupil. Ko se je Oskar vrnil

Graščina Ortnek pred drugo svetovno vojno (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

⁷ Kuret, *Praznično leto Slovencev*, 1, str. 10.

⁸ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 15, 16.

⁹ Ustni vir: Jože Marolt.

¹⁰ Kos, *Koslerjevi na Ortneškem*, str. 10.

¹¹ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 21.

s študija v Avstriji, je začel razvijati žago. Bil je zelo sposoben in pameten. Začel je razvijati tudi železniško postajo. Govorilo se je, da je postaja zaradi Janeza Koslerja II. tukaj v Ortneku, sicer bi šla proga čez Poljane.¹²

Preživetvene strategije

Medsebojna pomoč

Vaška skupnost Poljane je bila močno povezana, prav tako so bili tesni medsosedski odnosi, veliko je bilo medsebojne pomoči in družjenja. Vaščani so imeli skupen vodnjak; uporabljali so ga vsi, ki niso imeli svojega. Dogovorili so se o uporabi v sorazmernem deležu. Za napajanje živine so uporabljali vaški studenec. Prav tako so na vaški zemlji licitirali travo in se tako dogovorili glede košnje – kdaj in kje bo kdo kosil.

Uspešnost in premožnost družine in skupnosti sta bili odvisni od organiziranosti ter od družinskih, sosedskih in medkrajevnih odnosov. Vedno je bilo treba slediti potrebam časa. Morali so imeti določena znanja za delo in gospodarjenje. Glavno besedo pri hiši je imel oče, ki je bil gospodar. Nekatere premožnejše družine so imele do začetka petdesetih let 20. stoletja pri hiši hlapce in dekle. V obdobju, ki ga obravnava ta

prispevek, so si ljudje nudili medsebojno pomoč. Na njive so hodile pomagat sosede in ženske iz bližnje okolice. Za plačilo so po navadi dobile hrano in pijačo, občasno je bilo delo plačano z denarjem.

Medsebojna pomoč je v preteklosti koristila tako revnim kot bogatim. Pomagali so si sorodniki in sosedge – to je bilo vitalnega pomena za preživetje družin. Nepogrešljiva je bila pri velikih kmečkih opravilih, nakupu kmetijskih strojev in avtomobilov, gradnji hiš in gospodarskih poslopij ter pri premagovanju družinskih stisk.¹³ Revnejši so hodili pomagat na njive in travnike, premožnejši pa so jim vračali s prevoznimi sredstvi in kmetijskimi stroji, saj so imeli konje, pozneje traktorje in prikolice. Revnejši so si na ta način zagotavljali osnovno preživetje. Na Poljanah so veliki travniki, tako imenovane senožeti. Pospravljanje sena je pomenilo veliko koscev in grabljic, posledično je bilo v vasi slišati veliko petja in smeha.¹⁴

»Karolina z Rigla, Francetova, je znala zelo dobro peči. Postregla je tudi koscem, ki so kosili drugod, ne pri njih. Rekla je: 'Tole je ostalo od malice.'«¹⁵

Družjenje

Do uveljavitve mehanizacije pri kmečkih opravilih in množičnejšega zaposlovanja so ljudje ob

Drobničevi iz Žukovega, zbrani ob grabljenju v Senožetih (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

¹² Ustni vir: Jože Willewaldt.

¹³ Rigler Grm in Rožman, *Iz hiše v svet*, str. 29.

¹⁴ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 59, 60.

¹⁵ Ustni vir: Martin Gregorič.

*Družba poljanskih pevcev, zbrana pri Matjaku v Ortneku
(Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).*

različnih priložnostih veliko peli. Peli so, ko so zvečer sedeli na klopcah, se zbirali na vasi, hodili kosit in grabit v Senožeti, postavljali mlaje ob porokah in sedeli v gostilni, seveda pa tudi ob vseh družinskih in cerkvenih praznikih in svetih mašah. Ljudje so se družili pri delu, v gostilni, na veselicah, plesih, prireditvah, družinskih praznovanjih, ob letnih šegah, šegah življenjskega kroga in cerkvenih praznikih. Tako so se ob druženju ohranjali medsebojni, medsosedski in prijateljski stiki. Za časa mladosti in aktivne dobe večine informatorjev so se družili sredi vasi pri kapelici ali pri posameznih hišah. Danes so Poljanci povezani prek krajevne skupnosti in različnih društev (Gasilsko društvo, Športno turistično društvo Grmada). Na ta način se krepijo medsebojni in medsosedski odnosi.¹⁶

»Kako je bilo na vasi? Bilo je zanimivo, zabavno in družabno. Jaz sem bil mlad v tistih časih, ko smo se mladi zvečer dobili v našem hlevu. Imeli smo velik hlev, velik hodnik, in ko smo zvečer nakrmili živino, smo se tam dobili. Imeli smo različne pogovore, potem smo šli ven in začeli peti. Ste tudi fantje peli? Ste peli tudi dekletom ali samo na vasi? Tudi dekletom. V vasi so bila tri zbirališča, trije 'punkti', smo rekli. Eden je bil v dolnjem delu, eden pred kapelico in eden v gornjem delu. Vseposod je bila dobra akustika. Seveda smo peli tudi dekletom. Na začetku je bilo tako, da mladoletni fantje nismo smeli biti zunaj, ko je odbilo Ave Marijo.«¹⁷

Družili so se ob pustu in Miklavžu. Ob svetem Miklavžu so imeli prireditve tudi v šoli. Obhajanje godov je bilo do osemdesetih let 20. stoletja eno pomembnejših praznovanj. God farnega zavetnika svetega Jožefa je bil zelo pomemben praznik. Moški so hodili peš »ofirat«. Tisti, ki so imeli doma konje, so imeli zvončke, s katerimi so šli »ofirat«, drugi so šli s pokrovkami. S seboj so imeli godca, tako da so lahko kaj zapeli. Postregli so jim z rožičevimi žinkrofi, kvašenimi flancati ali drugim pohanjem.¹⁸

Po drugi svetovni vojni so se družili ob poslušanju radia in gramofonskih plošč. Zbirali so se v tistih hišah, kjer so to tehniko imeli, na primer pri »Andrjancovih«.

Po nacionalizaciji Koslerjeve posesti leta 1946 je Hotel Ortnek prevzel lastnik z Reke. Hotel je bil prostor družabnega življenja prebivalcev, v hotelski restavraciji so sklepali posle, dekleta in fantje so se tam družili, plesali ter se spoznavali na plesih in drugih prireditvah, ki jih je organiziral hotel.¹⁹ Od druge polovice petdesetih let 20. stoletja je bila v Ortneku daleč naokrog poznana gostilna Matjak. Najpogostejše so se tam zbirali moški in se pogovarjali o aktualnih družbenih zadevah, kmetijstvu in vsakodnevnih novicah. Tam so se dobivali tudi člani posameznih združb in se pogovarjali o zadevah, ki so se jih najbolj tikale, kot npr. lovstvo, čebelarstvo in kmetijstvo.

¹⁶ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 62.

¹⁷ Ustni vir: Martin Gregorič.

¹⁸ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 63.

¹⁹ Ustni vir: Martin Gregorič.

*Zbrana družba Poljancev na Grmadi v sedemdesetih letih 20. stoletja
(Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).*

Poljanci in Slemenci so se v petdesetih letih 20. stoletja večinoma srečevali v Hotelu Ortnek na plesu, ki je bil navadno vsako nedeljo, razen v postnem času. Slemenci so pripravljali gledališke igre, ki so jih hodili gledat tudi Poljanci. Skupaj so hodili vasovat, pri čemer jim je bil v pomoč Nebeške Tonček s Praproč, ki je bil dober harmonikar. Fantje so ob sobotah hodili ličkat koruzo na Škrlovido v kako hišo, kjer so bila dekleta. Ker so imeli s seboj Tončka, so lahko tudi plesali.

Druženje otrok je potekalo prek igre. Igra otrok na vasi je bila pomemben del druženja in preživljanja prostega časa, predvsem v nedeljo in med prazniki. Igrali so se konje, karte, tarok, domine in fižolkanje; pasli so ovce, se skrivali in lovili ter igrali z žogo (npr. nogomet).²⁰

»Priateljevali smo in se do približno 15. leta veliko igrali. Ko sem bil star 15 let, sem ostal doma na kmetiji. Tisto leto nisem imel veliko družbe, ker so drugi večinoma ali odšli v šole ali se šli učiti za poklic. Veliko sem se družil s Kotarjevim Lojzom, Andolškovičevim Cirilom, svojim bratom in Ivančevim Lojzom. Ta je zdaj v Franciji. On je velikokrat spal pri nas, ves čas sva bila skupaj. Spomnim se, da smo skupaj pasli ovce. Imeli smo trop ovac, približno deset. Pasli smo jih vso jesen in občasno kaj ukradli. Pekli smo jajca, na ovce pa seveda pozabili,

zato so nam ušle. Zvečer je prišel oče, ko jih je bilo treba prignati domov, pa jih ni bilo nikjer. Pekli smo tudi krompir, se skupaj igrali in še kaj. **Se spomnite, katere igre ste se igrali?** Igrali smo se zapik, to je bilo glavno. To smo se igrali na vasi, kjer je bilo nekaj zapikov. Eden nas je iskal, in kdor se ni rešil, je moral naprej mižati in nas loviti. Kadar so bili pirhi, smo sekali jajca, igrali smo se tudi z žogo, saj smo žoge takrat že imeli. Igrali smo nogomet, rokometa še ne, tudi košarke še nismo poznali.²¹

Grmada je vrh Male gore nad Velikimi Poljanami na nadmorski višini 887 metrov. Poljanci so leta 1960 na njej zgradili dom. To je prostor druženja, različnega družbenega in turističnega dogajanja ter cilj ene od planinskih poti. Ker je dostopna za pohodnike, nanjo prihaja veliko pohodnikov iz Struške, Dobrepoljske in Ribniške doline ter iz Slemen in Velikih Lašč. Od zgraditve doma tam vsako leto za 1. maj kurijo kres, po letu 1990 je vsako prvo nedeljo v avgustu srečanje turistov, od leta 2000 se avgusta srečajo kolesarji, za božič pa poteka pohod z baklami iz Velikih Poljan.

»Veliko smo hodili na Grmado, saj smo takrat gradili kočo. Delali smo izkrop in tam kopali tudi vso noč. Vem, da sem nakladal zemljo na samokolnico, takrat sem bil za vožnjo polne samokolnice skoraj predroben. Drugi so mi rekli: 'Kaj boš ti, kmet?' Zato sem se takrat počutil

²⁰ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 67.

²¹ Ustni vir: Jože Andolšek.

malo zapostavljenega. Sicer pa smo se takrat na Grmadi veliko družili.»²²

Kmetijstvo

Preživetje večine družin je bilo povezano s kmetijstvom. Temelj družinske ekonomije je bilo kmetijstvo, predvsem živinoreja in gozdarstvo.²³ Velikost kmetije merimo v hektarjih, razdelimo pa jo na njive, travnike in gozd. Družine so si ves živež, tako za prehrano ljudi kot živali, do šestdesetih let 20. stoletja pridelale same. Pridelovali so fižol, krompir, zelje, repo, koruzo in žita: pšenico, ječmen, oves, proso, ješprenj, ajdo in lan. Šlo je za samooskrbo, večji kmetje so del viškov tudi prodali. Opuščanje poljedelskih kultur se je zaradi množične industrializacije začelo po drugi svetovni vojni. Preživljali so se tudi z lovom, polhanjem in čebelarstvom.

Delitev dela na kmetiji je bila jasna. Ženske so skrbele za gospodinjstvo in otroke, njihovo delo je bila tudi molža, hranjenje prašičev, okopavanje, pletev, žetev in grabljenje. Moški so bili zadolženi za gospodarjenje, delo v hlevu in gozdu, košnjo in manjša popravila na kmečkem gospodarstvu. Večje kmetije so imele za pomoč pri delu hlapce in deklet, ki so pomagali pri vseh gospodinskih in kmečkih opravilih. Dekle so pomagale pri vseh ženskih opravilih, hlapci pa pri moških. V odnosu do gospodarja in gospodinjice so bili v podrejenem položaju.

Socialni status kmečke družine določata velikost kmetije in število stavb kmečkega gospodarstva. Kmetje so se po velikosti svojih kmetij delili na bajtarje, kajzarje, četrtruntarje, polgruntarje, tričetrtruntarje in cele gruntarje. Kmetija je lahko imela v lasti različne objekte, kot so hiša, hlev, kozolec, skedenj, svinjak, kašča, drvarnica, stranišče na štrbunk, vodnjak in listnica.²⁴

»Je vaša kmetija velika? Naša kmetija meri več kot 30 hektarjev. Je ena večjih na Poljanah? Zdaj ne več, ko so nekateri kupili veliko gozda, včasih pa je bila kar velika. Kaj pa takoj po vojni? Takrat pa je bila. Rekli so, da je velikosti pol grunta. Tako velikih je bilo samo nekaj kmetij na Poljanah. Verjetno so bile tako velike še Adamkova, Kvasova, Gregčeva in Betičeva. Ostali so bili v glavnem četrtruntarji in kajzarji, ki so imeli samo njivico in malo gozda, poleg tega so hodili v službo.»²⁵

»Vi ste bili tudi lovec. Ste še vedno? Še vedno sem. Koliko ste bili stari, ko ste začeli? Če bi pripovedoval vso zgodbo, je predolga. Bolje pa bi bilo, da bi nihče tega ne prinesel k hiši. Kdo je pa prinesel? Oče, saj so bili tam tudi 'raubšiči' in so imeli pred drugo vojno svoj zakup. To je hudičeva strast, ki je nikomur ne privoščim. Je hujše kot karte, da boš vedela. Veliko veselja sem imel

Marjeta Levstek pleve korenje na požeti ječmenovi njivi. Žukovo v sedemdesetih letih 20. stoletja (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

Prevoz gnoja z gnojnim vozom in kravami pri Fistrovih (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

Šustarjevi pospravljajo seno v Senožetih (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

do lova. Kdaj ste se včlanili med lovce? Že petdeset let imam dovoljenje, to je bilo leta 1960. Ste prej kaj 'raubšicali'? Ti bom pošteno povedal, da sem 'raubšical'. Včasih ste morali biti ljudje bolj korajžni kot danes. Bolj, bolj. Bilo je čisto drugače kot danes. So vas kdaj do-

²² Ustni vir: Jože Andolšek.

²³ Rigler Grm in Rožman, *Iz hiše v svet*, str. 6, 7.

²⁴ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 29.

²⁵ Ustni vir: Martin Gregorič.

Lovci ob lovskem plenu (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

Francka in France Drobnič z omejenim rojem čebel (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

bili? Seveda so me, hudiča. Enkrat me je dobil Andrej Pernar. Kaj je bilo potem? Je sledila kazen? Ne, ni bilo nič, moral pa sem na sodišče. Takrat je bil sodnik pokojni Plut. Dejal je, da je premalo dokazov, da me ne more kaznovati. In ste potem še kaj 'raubšicali'? Ne, nisem. Po sodni obravnavi sem dobil lovsko dovoljenje. Ker sem že pred tem prosil za včlanitev v lovsko družino, je sodišče odredilo, da me morajo sprejeti. Takrat je že bila lovska družina? Da, bila je. Tudi že pred vojno? Ne,

pred vojno je bilo privat, tudi Kosler je imel svoje lovišče in svoje lovce.»²⁶

»Ste vedno polbali? Da, mama je bila vseskozi polbar. Je nastavljala tukaj okrog? Vse okrog hiše. V katerih gozdovih? Tukaj, v našem gozdu pa vse do Petelinjeka je hodila. Je veliko naložila? Še kar. Koliko se je naložilo polbov? Toliko, kot jih je bilo. Prinesla jih je dvajset, trideset. Potem smo pa mi začeli s tem. Tudi vi? Seveda, to te potegne, nimaš kaj.»²⁷

Obrt

Pred drugo svetovno vojno je bilo v vasi veliko obrti: posodarstvo, obodarstvo, orodjarstvo, zobotrebčarstvo, mesarstvo, tkanje lanu, čevljarstvo, šiviljstvo in krojaštvo.

»Oče je bil čevljar. Tako priden je bil, da je lahko zemljo dokupoval. Izkopal je tudi grmovje, da je nastala njivica. Je bila to kajža? Kajža, kajža. Bi rekla, da še kajža ni bila. Bila je bajta in tale hrib. Vse drugo so dokupili. Že stari oče je dokupoval zemljo. To se pravi, da je bil vaš stari oče čevljar. Čevljar, da. Bil je izučen in je hodil okrog po hišah. In vaš oče je bil tudi čevljar? Tudi, ampak je kasneje obrt opustil. Kdaj? Potem ko so fantje zrasli, na začetku druge vojne. Šival je v hiši in imel tam mizico in šivalni stroj. Kaj je pa delal? Kakšni čevlji so bili takrat? Čevlji, škornji in 'kamaše', ki si jih nataknil. 'Kamaše' in škornji, to je bilo vsako posebej. Kovačičev Jože je hodil samo gledat in se je navadil delati. Bil je zelo pameten. Samo gledal je pa se je naučil in si je sam vse naredil.»²⁸

Pri pridobivanju rokodelskih veččin so si krajanji pomagali, seveda najbolj tisti, ki so bili v dobrih sosedskih in sorodstvenih odnosih. Mlinarstvo in urarstvo nista bila povsod razširjena in ju ni obvladalo veliko ljudi. Pogoj za mlinarstvo je voda, ki jo je na območju »Luknškega malna« dovolj. Voda v Ortneku je Poljancem omogočala tudi umivanje, plavanje in pranje, saj Poljane nimajo tekoče vode.²⁹

Gostilne

Na Poljanah je bila gostilna pri Andolškovih – Mežnarjevih. V Ortneku so imeli do nacionalizacije gostilno Koslerjevi, leta 1956 pa jo je prevzel France Petrič – Matjak. V gradu je po drugi svetovni vojni obratoval Hotel Ortnek. Zaradi železniške postaje, pošte, trgovine, glavne ceste, furmanstva in vojašnice je imela gostilna v Ortneku veliko gostov in je lahko cvetela.³⁰

²⁶ Ustni vir: France Drobnič.

²⁷ Ustni vir: France Drobnič.

²⁸ Ustni vir: Marija Novak.

²⁹ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 39.

³⁰ Prav tam, str. 44.

Gostilna na Poljanah pri Mežnarjevih (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

Prevoznništvo – furmanstvo

Za boljše preživetje in večji finančni prispevek h kmetiji so se večji kmetje ukvarjali še s prevozništvom. Pred vojno so prevažali les predvsem za graščaka Koslerja, po nacionalizaciji pa za gozdno gospodarstvo. Delo je zahtevalo boljšo in dražjo opremo, močne konje in dovolj krme, da so jih nakrmili. Furmani so morali biti dobro oblečeni in obuti, saj je bilo treba v zimskem času zgodaj odhajati od doma, že okrog štirih zjutraj, v mrazu in snegu. Premožnejši prebivalci so si pozimi za zaščito pred mrazom okoli meč ovili ovojke («onuče»), izdelane iz «cajha» (trpežna

bombažna tkanina) in lodna (volnena tkanina za lovske obleke).³¹

»**Kaj ste še imeli doma poleg kmetije?** Krave smo imeli pa konje. Furali smo tudi. **Kam ste furali?** Vseposod. Ze prej je oče fural deske s Karlovice, saj je bila tam žaga in je vozil na postajo v Ortnek. Koslerju je vozil. Vozil je tudi iz Loškega Potoka na postajo v Zlebič ali v Ortnek. Vozil je tudi različne stvari kmetom. **Je delal usluge?** Potem so pa oni vrnili s čim drugim? Ne, nič niso vrnili. To je bilo za zaslužek. Med tem časom niso delali suhe robe, spet pa so jo začeli delati po letu 1970. **Je tudi vaš oče delal suho robo oziroma kje ste se naučili Suho robo?** To se pri nas dela že tristo let, rod za rodom. Tristo let je že ta hiša, tristo let je že star naš rod.«³²

Furman Janez Ambrožič – Betičev (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

Trgovina

Socialni položaj družine so izboljšali tudi s prodajo kmetijskih viškov, kot so orehi, jajca, maslo, mleko, fižol ... S prodajo so se ukvarjale večinoma ženske. Po drugi svetovni vojni so zadruga organizirale odkupe živine. V času Jugoslavije je železniški prevoz omogočil prodajo živine, posebno telic, v Grčijo, Makedonijo in Srbijo.³³

Tudi les je bil eden od virov preživetja. Po drugi svetovni vojni so množično prodajali jamski les za rudnike in druge namene, po letu 1951 tudi podjetju

³¹ Prav tam, str. 47.

³² Ustni vir: Jože Marolt.

³³ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 42.

Zbiranje mleka na Poljanah za prodajo v Mlekarno Velike Lašče (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

Inles v Ribnici. Ves čas so ga uporabljali tudi za izdelovanje suhe robe.

»Potem so se začeli ukvarjati z živinorejo. Takrat se je dalo od tega kar dobro živeti. Bike in telice so prodajali v južne kraje. **Ali je bilo to že šestdesetega, sedemdesetega leta?** Že prej in tudi še potem. Pred šestdesetim letom je bilo najbolje. Bili so sejmi, kjer so licitirali živino. Ljudje so pripeljali bike in telice in so licitirali.«³⁴

Izseljenišvo

Glavni vzrok preseljevanja v Ameriko je bilo preživetje. Osnovni vzrok je bila velika zadolženost kmetij zaradi visokih davkov, druga vzroka sta bila še preveliko število ljudi – demografska eksplozija – in preustroj zemljiškoposestnih struktur. V Ameriko je odšlo veliko Poljancev, skoraj iz vsake hiše kdo.³⁵

Iz statusa animarum ribniške župnije, h kateri so konec 19. stoletja spadale Poljane, je razvidno, da se je med letoma 1877 in 1891 veliko Poljancev izselilo v Ameriko. Iz podatkov lahko razberemo, da so odšli iz 14 od skupno 46 hiš, domov se jih je vrnilo slabih 7 odstotkov.³⁶

»**Ali so odšli zaradi zasluzka?** Da, Ribničanje so hodili že prej, oni so šli že prej čez morje. Oče je šel kasneje. Prevzel je grunt, na katerem je bilo veliko dolga. Njegov oče mu je rekel: 'Ti moraš v Ameriko, da boš tam kaj zaslužil, da boš lahko dolg odplačal.'«³⁷

Viktor Novak – Šuštarjev v Clevelandu (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

³⁴ Ustni vir: Martin Gregorič.

³⁵ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 49.

³⁶ Kante, *V Ameriko*, str. 90.

³⁷ Ustni vir: Jože Marolt.

Infrastruktura in komunikacije

Železnica

Železnica je pomemben transportni in komunikacijski vir, omogoča razvoj gospodarstva in napredek kraja. V Ortnek ter naprej do Ribnice in Kočevja je vlak pripeljal leta 1893. V Ortneku je bila potniška in tovorna postaja. Veliko zaslug za progo skozi Ortnek imajo Koslerji, ki so prispevali zemljo in les za izgradnjo.³⁸

Železniška postaja Ortnek (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

Postaja Ortnek je zaradi parka z vodnjakom veljala za eno najlepših postaj (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

Cesta

Gradnja glavne ceste Ljubljana–Kočevje se je začela po drugi svetovni vojni. Gradbena dela je vodil ruski inženir Mihail Vladimirov. Domačini so jo imenovali Mačkova cesta, ker je bil takrat na oblasti Ivan Maček, ki je bil po drugi svetovni vojni, do leta 1953, podpredsednik vlade LRS in minister za gradnje, od leta 1951 pa predsednik njenega Gospodarskega sveta.³⁹ Ivan Maček je imel kot politik pomembno vlogo pri različnih odločitvah, tako je imel odločilno besedo tudi pri gradnji glavne ceste Ljubljana–Kočevje.

³⁸ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 74.

³⁹ https://sl.wikipedia.org/wiki/Ivan_Ma%C4%8Dek.

Glavne poti iz Ortneka do Velikih Poljan so speljane po treh različnih trasah. Prva trasa pelje mimo Koslerjevih grajskih poslopij, druga mimo Willewaldtovih in tretja, zadnja, ki jo je leta 1980 načrtoval gradbeni tehnik Peter Karner, je obstoječa asfaltirana cesta.⁴⁰

Pošta

V Ortneku je bil eden prvih poštnih uradov odprt leta 1868. Takrat je bila pošta pri Prezlovih, pozneje pa v Koslerjevih prostorih v Cegunci. Pošiljke so začeli raznašati v začetku šestdesetih let 20. stoletja. Dokler jih ni raznašal poštar, so krajanji sami hodili ponje na pošto. Prvi pismonoša je bil Jože Willewaldt, ki je pošto najprej raznašal peš, konec šestdesetih let 20. stoletja pa z mopedom.⁴¹

Telefon

Telefonija je bila na obravnavanem območju vzpostavljena v začetku sedemdesetih let 20. stoletja.

Poštar Jože Willewaldt pred pošto v Ortneku (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

⁴⁰ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 74.

⁴¹ Prav tam, str. 75.

Kdor je želel imeti telefon in elektriko, je moral sam urediti prostor za telefonsko in električno infrastrukturo ter priskrbeti les za drogove.⁴²

»Kdaj je bila ustanovljena pošta v Ortneku? Prej kot v Ribnici. Nekje imam listek, ki sem ga dobil za slovo. Tukaj je vse napisano. Velike Lašče, Ribnica. Ortnek in drugo. Piše: pošta Ribnica leta 1884, Ortnek pa leta 1868. Kakšna razlika, a ne? V Sodražici je bila zelo pozno, v Velikih Laščah, tam je bila pošta za cerkvijo, pa je bila ustanovljena leta 1871. Tole sem malo preučeval. Pošta v Ortneku je bila Koslerjeva, saj je on dal prostor. Najprej je bila pošta na hodniku v gostilni, saj veš, v Cegunci.«⁴³

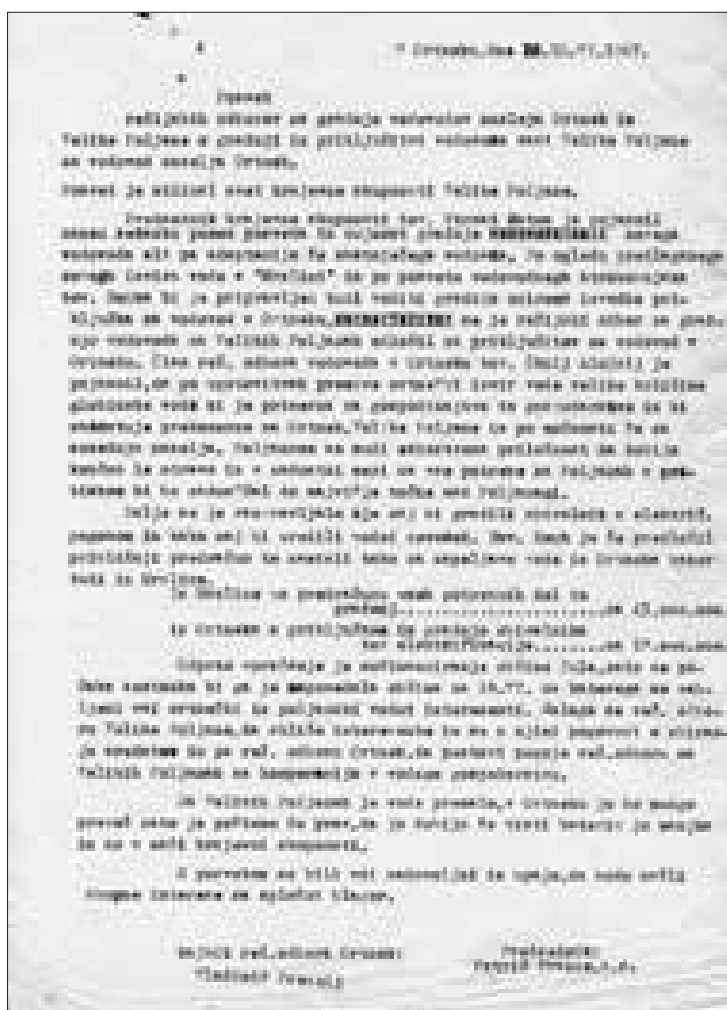
Elektrika

Poljane so se državni električni infrastrukturi priključile leta 1938, Ortnek pa šele leta 1948, saj je ne-

kaj elektrike že pred drugo svetovno vojno prispevala Koslerjeva parna žaga. Bližnji Koslerjevi delavci so si do svojih hiš lahko napeljali elektriko z žage, ostali Ortnečani pa je niso imeli.⁴⁴

Voda

Pitna voda je bila vedno velik problem. Večina domačij je imela kapnico, saj vodovoda dolgo niso dobili. Franc Andolšek – Lukešček je bil prvi župan občine Velike Poljane, ki je poskušal rešiti problem pitne vode. V času njegovega županovanja je bil leta 1880 zgrajen prvi vodohram. Higijenski zavod je leta 1930 na Velikih Poljanah pri Beču zgradil rezervoar s 150 m³ vode. Leta 1977 so praznovali odprtje vodovoda, ki je bil napeljan izpod naselja Graben v Slemenih. Od leta 1996 za vodovod skrbi Hydrovod Kočevje.⁴⁵ Samoče še danes nimajo vodovodne napeljave.

Posvet za gradnjo vodovoda za Ortnek in Velike Poljane leta 1967 (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

⁴² Prav tam, str. 77.

⁴³ Ustni vir: Jože Willewaldt.

⁴⁴ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 78.

⁴⁵ Prav tam, str. 80.

Vojno in povojno obdobje

Vojno obdobje

Med drugo svetovno vojno so prebivalci hodili kopat jarke, posojali so konje in tudi sami prevažali za vojsko. Ne glede na to, kdo je potrkal na vrata, partizani, domobranci, Italijani ali Nemci, so prebivalci opravili zeleno storitev oziroma dali hrano, obleko in obutev.⁴⁶

Pripovedovalci se doživeto spominjajo otroštva v času vojne in zgodb iz vojnih časov, povezanih z življenjem ljudi. Bilo je pomanjkanje osnovnih dobrin, obutve in oblačil. Zagotovili so si jih z medsebojno delitvijo in predelovanjem starih kosov oblačil. Iz pripovedovanj izvemo, kako so Italijani pri maši z orožjem motili obred. Bilo je običajno, da se je po vasi med raznimi praznovanji, v šoli, cerkvi in pri delu slišalo pokanje, tega so bili vsi navajeni.

Nekatere družine so bile partizanske, druge domobranske. Tako so prebivalce večkrat ustražovali domobranci, partizani, Italijani ali Nemci. Po hišah so potekale hišne preiskave, ustražovali so otroke. V vojnem času so bile pogoste usmrtitve, moški so morali oditi v taborišča, zato je bilo življenje družin zaradi nenadnih izgub zelo težko. Gregoričev oče je moral oditi v taborišče v Beljak, kjer je bil zaradi bogatega znanja, ki ga je pridobil na delu v rudniku v Ameriki, zelo cenjen. Kjer so kopali zaklonišča, je bil delovodja. Dobil je tudi plačilo, zato je domov pošiljal pakete z različnimi dobrinami.

Spremenile so se tudi gospodarske razmere in posledično denarne vrednosti. Nekateri so pred drugo svetovno vojno kupovali delnice, da bi otrokom omogočili šolanje, potem pa so zaradi vojnih razmer izgubile vrednost.

Med drugo svetovno vojno je nekaj fantov zaradi vojnih razmer najprej odšlo v škofijsko gimnazijo Šentvid pri Ljubljani, po vojni so pobegnili na Koroško, od tam pa v Ameriko, kjer so si ustvarili novo življenje. Tako pot so si izbrali tisti, ki se niso mogli opredeliti niti za partizane niti za domobrance. Enega so skoraj vzeli k partizanom, pa so ga zaradi poznanstva domačina partizana izpustili. Potem je odšel za dva meseca k domobrancem in naprej v gimnazijo Šentvid.

Vas Gorenje Podpoljane bi bila požgana, če se ne bi eden od partizanov potrudil in šel v Lašče prosit Italijane in laške komuniste, naj ne požgejo vasi. Ko je bila vas rešena, so se prebivalci zaobljubili, da bodo po vojni v zahvalo postavili kapelico.⁴⁷ To so tudi storili, saj v vasi danes stoji kapelica, med drugo svetovno vojno pa je bil na tem mestu križ. V kapelici stoji Marijin kip, ki ga je prej uporabljala Marijina družba.

Kosler je med vojno pred Italijani rešil veliko pre-

bivalcev. Vas Maršiči so hoteli Italijani požgati, pa jih je Kosler prepričal, naj tega ne storijo. Pred domačini je imel prednost, ker je znal italijansko ter je bil umirjen, razsoden in razumen človek.⁴⁸

»**Kako se spominjate vojnih časov?** Mi otroci smo jih preživljali po svoje, po otroško. Čeprav ni bilo soli, obutve. Vem, da je imela stara mama suknjene čevlje, večje copate in je šel dopoldne eden v njih v šolo, popoldne pa jaz, čeprav sem bil manjši. Preprosto ni bilo mogoče kupiti dobrih čevljev. Sicer pa je bilo zanimivo, pokalo je, streliva je bilo, pušk in vsega. Ampak vedno je žvižgalo. Vem, da je na naš vrt enkrat padla granata. Dejali so, da je priletela od Svetega Roka in da so jo vrgli domobranci, ki smo se jih zelo bali. Na srečo ni bil nihče poškodovan, razen Marinska in nekega Franceta, ki je bil mojih let, njega je tudi bomba. Sicer ni bilo kaj posebnega. Pri nas sploh ne. Po svoje smo se bali orožja. Bomba je kar prišla in padla. Močno je pokalo. Smodnika je bilo veliko, ker smo razdirali strelivo, kjer si hotel, je bilo strelivo. Razdrli smo ga, naredili luknjo, pokrili in zažgali, potem pa je počilo. Vsak je imel svojo puško. Imeli smo prave puške. Še po vojni sem našel minometno granato, ko sem šel peš iz Ribnice. Našel sem jih šest. Iskat smo jih šli enkrat za prvi maj, ko so bile na Poljanah procesije oziroma povorke. **Ali je bilo to po vojni?** Po vojni so bile povorke. Vrhuska stara mati je bila že stara in zelo pobožna, saj je vedno imela v rokah rožni venec in molila. Vprašali so jo: 'Ivana, kam pa greš?' 'Grem na povorko.' 'Zakaj?' 'Moram' saj imam pokojnino. **Kako so bile videti povorke?** Zastave so bile in vsak je moral imeti svoj transparent. Vzklíkali smo: 'Živel prvi maj, živela komunistična partija, smrt fašizmu, svoboda narodu.' Tako je bilo.«⁴⁹

Povojno obdobje

Po drugi svetovni vojni je bila na Ribniškem, tako kot drugod po Sloveniji, gospodarska kriza. Predpisane so bile obvezne oddaje, v trgovinah je bila količina živil omejena, ljudje so jih dobili le na karte. Da je bilo sploh mogoče kaj dobiti, so morali kmetje obvezno oddajati živila, kar je bilo za manjše kmete veliko breme.

Zadružništvo je oblika gospodarske organizacije, ki ima pridobitniško naravo. Jugoslovanski zakon iz leta 1937 je zadrugo opredelil kot združbo nedoločenega števila članov s spremenljivim številom poslovnih deležev, ki se je vsak član udeležuje neposredno. Zadruga naj bi ustanovljali z namenom pospeševanja gospodarstva članov s skupnim opravljanjem poslov po načelu vzajemne pomoči članstva. Nove družbene razmere po drugi svetovni vojni so vplivale tudi na oblikovanje kmečkega gospodarstva. Razvijati se je začelo zadružništvo.⁵⁰

⁴⁶ Ustni vir: Marija Novak.

⁴⁷ Ustni vir: Jože Marolt.

⁴⁸ Ustni vir: Jože Willewaldt.

⁴⁹ Ustni vir: Martin Gregorič.

⁵⁰ Žibert, Zadružno povezovanje, str. 73.

Druga svetovna vojna je delovanje združnih organizacij začasno ustavila. Ustanovljen je bil Inicijativni združni odbor za Slovenijo, in sicer z namenom, da bi zavaroval združno premoženje in združništvo preoblikoval v skladu z novim družbenim redom, v katerem je združništvo postalo opora državnemu gospodarskemu sektorju. Nastajale so obnovitvene, živinorejske, nabavno-prodajne, lesno-produktivne, obrtne in druge zadrug. Leta 1946 je bil sprejet temeljni zakon o zadrugah, izvajala se je agrarna reforma in kolonizacija, ki je dokončno odpravila kmečke dolgove. Neuspešen poskus kolektivizacije kmetijstva s kmečkimi delovnimi zadrugami v letih 1948–1953 je povzročil, da so te prenehale delovati in se reorganizirale v splošne, nabavno-prodajne kmetijske zadrug. Po prehodu v delavsko in družbeno samoupravljanje ter uvedbi bolj liberalnih predpisov o kmetijskih zadrugah so te postale množične, poslovno dobro povezane in učinkovite organizacije, v katere so bili včlanjeni skoraj vsi kmetje. Združništvo je konec petdesetih let doseglo izreden gospodarski vzpon ter pridobilo veliko politično in materialno moč, ki je začela ovirati skladnost družbenega razvoja na škodo delavskega razreda. Zato so bili sprejeti novi predpisi o kmetijskih zadrugah, ki so zadrug vse bolj izenačevali s podjetji ter jih spodbujali k ustanavljanju velikih družbenih posestev in kmetijskih kombinatov. Zdržne zveze so bile razpuščene, kmetijske zadrug so morale opustiti gozdarsko dejavnost; poleg tega so se začele za-

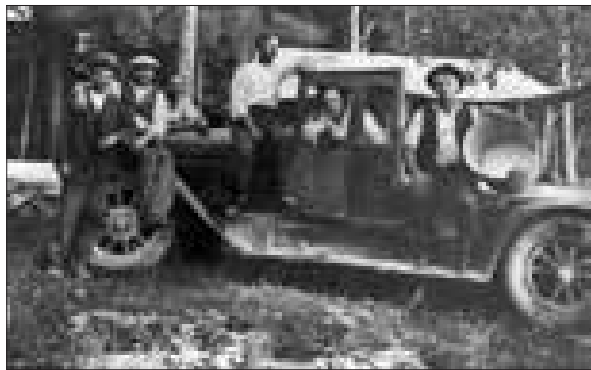

Republiška razstava rodovniške živine v Ljubljani okrog leta 1954. Tablo živinorejskega okraja Kočevje nosi nadkontrolor Matija Andolšek. Plemenski bik Jelen je last Miheličevih iz Kota, kamor se je poročila Ana Mihelič – Gregoričeva, ki vodi bika v krogu. Predstavljena je bila najboljša živina živinorejcev iz posameznih zadrug (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

druge spajati s podjetji. Število zadrug se je bistveno zmanjšalo in leta 1965 je v Sloveniji delovalo samo še 78 kmetijskih zadrug. Napočilo je eno najbolj neugodnih obdobjev združništva in zasebnega kmetijstva. Na srečo ni trajalo dolgo, saj je tudi med politiki prevladalo spoznanje, da zaradi specifičnih razmer v Sloveniji brez kmeta ne bo mogoče pridelati hrane. Leta 1970 je bilo združništvu ponovno pri-

Alojz Andolšek – Ivančev orje njivo, brazde popravlja Andrej Gregorič. Traktor je bil kupljen z denarjem, zasluženim na delu v Nemčiji (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

Tovorni avto iz leta 1928 za prevažanje robe po sejmih v Italiji (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

Gregoričeva trgovina s suho robo v Pazinu (Digitalna zbirka Muzeja Ribnica. Original v zasebni lasti).

znano pomembno mesto v razvoju zasebnega kmetijstva.⁵¹

Na obravnavanem območju so bile zadruga na Poljanah, v Ortneku, Sodražici, Ribnici, Dolenji vasi in Loškem Potoku. V Ortneku so bile tudi živinska tehtnica, preša in mlatilnica. Zadruga so organizirale odkupe živine, ki so potekali večinoma na sejmih. Sejmi za plemensko živino so navadno potekali v Ortneku pri Koslerjevem kozolcu, nekajkrat pa tudi na Poljanah.⁵²

»V Ortneku sta bili trgovina in kmetijska zadruga, kjer so odkupovali živino in pridelke. Ta zadruga je bila kar dobra, saj smo imeli veliko robe. Imeli smo tudi živinsko tehtnico ter prostor za hlode in živino. Vse to smo prodajali in vse se je prodalo. Potem se je vse spremenilo, vse skupaj je šlo v Ribnico. Vse so pobrali, tehtnica je bila uničena, zadruga ni bilo več.«⁵³

Konec 60. let, večinoma pa v 70. letih 20. stoletja so začeli uvajati osnovno **kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo** in opremo. Razvoj in napredek kmetije sta bila povezana z nakupom različnih kmetijskih in gozdarskih strojev, kot so traktorji, kosilnice, prikolice, nakladalke za seno, obračalniki, trosilniki za gnoj, motorne žage, gozdarski vitli in prikolice kibarice. Veliko manjših kmetov je po vojni začelo hoditi v službe, saj je bilo doma premalo možnosti za preživetje, potrebe po razvoju so postajale vse večje. Zaradi mehanizacije so imeli ljudje več časa, saj je zahtevala manj delovne sile.⁵⁴

Povojno družbeno gospodarstvo je zahtevalo ukinitve zasebne trgovine in obrti, spodbujalo pa je **zaposlovanje**. To je bilo obdobje, ko so ljudi po eni strani prosili, naj se šolajo, da bodo izobraženi in bodo zato lažje vodili kmetije, po drugi strani pa se je začelo množično zaposlovanje, torej tudi opuščanje kmetij.⁵⁵ Poljanci so se zaposlili predvsem v industriji.

Posledično se je spremenila struktura gospodarstva. Kmetje so obdržali kmetije in se začeli zaposlovati, največ v bližnjih podjetjih Riko in Inles v Ribnici. Odhajali so tudi na delo v Nemčijo.⁵⁶ Kmetije so postajale kmečko-delavske. Poljanci so sledili takratnemu družbenemu gospodarstvu, obdržali so kmetije in hodili na delo, saj so tako lažje in hitreje napredovali.

»V socializmu ni bilo slabo. Vsi smo imeli možnost napredovati in se izobraževati. Prej smo bili vsi doma. Vsak je imel svoj denar. Kdor je hotel, je lahko počasi napredoval. Nekateri so šli na delo v Nemčijo. Takoj po vojni je bilo težko, saj so bile obvezne oddaje, kmete pa so silili v zadrugo, čez nekaj časa pa se je to umirilo. Potem si lahko dobil kredit za stroje, tudi službe so bile, kmetijstvo pa je začelo stagnirati. Socializem je bil dober, samo premalo se je delalo, preveč se je trošilo, zato je verjetno propadel.«⁵⁷

Povojno obdobje je bilo obdobje **nacionalizacije** posesti ter **obvezne oddaje** kmetijskih pridelkov, živine in lesa. Nacionalizirana je bila celotna Koslerjeva posest, vsi objekti in žaga, ki je obratovala tudi med drugo svetovno vojno. Leta 1951 je pogorela, po požaru so vsi zaposleni na žagi dobili delo v Inlesu.⁵⁸

Družina Gregorič

Družina Gregorič je kmečka, obrtniška, trgovska, izseljeniška, delavska in izobražena družina. Družinsko gospodarstvo je mešano. Gospodarski načini so se skozi preučevani čas spreminjali, tj. prilagajali so se globalnim gospodarskim in ideološkim spremembam.⁵⁹ Je edina družina s proučevanega območja, ki vključuje vse vsebine, ki jih obravnava ta prispevek. V kraju je imela veliko družbeno vlogo, saj je bil France Gregorič župan občine Poljane, pred drugo svetovno

⁵¹ Adamič, Razvojna obdobja, str. 8.

⁵² Rigler Grm, *Moja vas*, str. 90.

⁵³ Ustni vir: Martin Gregorič.

⁵⁴ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 92.

⁵⁵ Prav tam, str. 90.

⁵⁶ Prav tam, str. 93.

⁵⁷ Ustni vir: Martin Gregorič.

⁵⁸ Rigler Grm, *Moja vas*, str. 93.

⁵⁹ Prav tam, str. 7.

vojno pa je imela živilsko trgovino, tako da je prebivalstvo oskrbovala z živili.

France Gregorič, ki je kot izseljenec v tridesetih letih 20. stoletja delal v Ameriki, je povabil svojo družino, naj se mu pridruži. Žena Franciška se za selitev ni odločila, saj bi to pomenilo propad domače kmetije. Zasluzek od dela v Ameriki je družini omogočal boljši status in razvoj kmetije.⁶⁰ Suho robo so Gregoričevi prodajali v hrvaški Istri (Pazinu), ki je spadala pod Italijo, in po sejmi v Italiji. Množična prodaja se je začela s prihodom vlaka, ki je omogočal prevoz večje količine blaga in posledično širjenje prodajne mreže. Po vojni je bilo treba zaradi politične in območne drugačnosti ponovno pridobiti dovoljenja za prodajo po vseh državah. Kljub temu so Gregoriči še nekaj časa obdržali trgovino v Pazinu, ker pa je bila želja po ohranitvi kmetije močnejša, so trgovino opustili.⁶¹ Boljši socialni status je družini omogočila tudi živilska trgovina. Z njo se je ukvarjala predvsem mama. O naprednosti in boljšem položaju družine priča lastniški tovorni avto za prevažanje suhe robe iz trgovine v Pazinu na sejme v Italijo, v Rim in Trst.⁶²

Hčerko Ano so poslali v gospodinjstvo šolo. Poročila se je v suhorobarsko in zdomarsko družino k Miheličevim – Kounikarjevim v Kot. To je primer poroke socialne endogamije, s pomočjo katere se je ohranjal socialni status družin.⁶³

»Pri nas smo imeli trgovino že pred vojno in še nekaj časa po njej. Vodila jo je mama, ki je bila tako energična, da je imela vse v svojih rokah. Tudi oče je pomagal. Po vojni smo tudi furali, oče seveda ni šel takoj prodajat v Istro.«⁶⁴

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
SI ZAL RIB/ 0041, OŠ Velike Poljane, MF, 68

ČASOPISI

Zgodnja Danica, 1899.

USTNI VIRI

Marija Novak, rojena 1928 na Velikih Poljanah, živi prav tam.

Jože Marolt, rojen 1933 na Gorenjih Podpoljanah, živi prav tam.

France Drobnič, rojen 1933 na Žukovem, umrl 2014, živel prav tam.

Martin Gregorič, rojen 1933 na Velikih Poljanah, umrl 2012, živel prav tam.

Jože Willewaldt, rojen 1935 v Ljubljani, umrl 2012, živel v Ortneku.

Marta Adamič, rojena 1941 na Prapročah, živi na Hudem Koncu.

Jože Andolšek, rojen 1944 na Velikih Poljanah, živi prav tam.

LITERATURA

Adamič, France: Razvojna obdobja slovenskega združenstva. *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani*, zvezek 24, 1975, str. 7–20.

Kante, Viktorija: *V Ameriko*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2002 (diplomsko delo).

Knežević Hočevar, Duška: *Etnografija medgeneracijskih odnosov. Dom in delo na kmetijah skozi življenjske pripovedi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013.

Kordiš, Ivan in Marija Makarovič: *Dva bregova eno srce. Življenjske pripovedi iz doline Kolpe in Čabranke*. Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje, 2002.

Kos, Lucija: *Koslerji na Ortneškem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2005 (seminarska naloga).

Kuret, Niko: *Praznično leto Slovencev*. Prva knjiga. Ljubljana: Družina, 1989.

Oblak, Marija: *Koslerjevi v prostoru in času*. Velike Lašče: OŠ Velike Lašče, 1995.

Rigler Grm, Polona in Irena Rožman: *Iz hiše v svet. Življenje suhorobarskih in zdomarskih družin Ribniške doline v drugi polovici 20. stoletja*. Ribnica: Miklova hiša, 2010.

Rigler Grm, Polona: *Moja vas, njen podedovani obraz*. Ribnica: Rokodelski center Ribnica, 2017.

Žibert, Marjana: Zadržano povezovanje kmetov v vaseh v okolici Kranja od njegovih začetkov do druge svetovne vojne. *Kronika* 44, 1996, str. 72–81.

SPLETNI VIRI

https://sl.wikipedia.org/wiki/Ivan_Ma%C4

⁶⁰ Prav tam, str. 108.

⁶¹ Prav tam, str. 105.

⁶² Prav tam, str. 108.

⁶³ Prav tam, str. 109. Socialna endogamija je oblika zakonske zveze, kjer se med seboj poročajo ljudje, ki se ukvarjajo z enako vrsto dela in pripadajo isti družbeni skupini.

⁶⁴ Ustni vir: Martin Gregorič.

S U M M A R Y

Life of the inhabitants of Poljane before, during and after the Second World War

Collected, recorded, studied, analysed, and interpreted stories of the inhabitants of Poljane pri Ribnici offer the most direct accounts of village life. Through oral tradition, our informants' memories reach back into the second half of the nineteenth century, while their active memories span the period from the 1930s to the present day. By drawing on the inhabitants' memories and experiences, this article presents their life stories and casts light on various aspects of life in the northern part of the Ribnica valley. These aspects make up pieces of the emerging mosaic about family life and particularly family economy, which was closely associated with cultural forms and elements such as old customs, trade, tavern-keeping, as well as mutual assistance, especially in relation to the families' livelihood strategies, i.e., emigration, crafts, woodenware production and peddling, cooperatives.

Even in the nineteenth century, the number of rural households that still based their sustenance exclusively on farming was negligent and their different survival strategies were determined by social belonging. More and more people started to seek work in America due to the overpopulation of their home area, non-existence of domestic industry until the beginning of the 1960s, and widespread debt among farmers. Others emigrated for personal reasons related to the need for individualisation; for instance, children rejected their parents' authority in choosing their life partners and gave up inheriting the family

farm to pursue their happiness and livelihood abroad. And even successors of farms left for America in the hope to get rich. Some of them never returned, leaving the abandoned estates to provide the daily bread for the locals.

In addition to farming, the inhabitants of Poljane sustained themselves by performing other marketable activities: selling surplus agricultural products, woodenware making, peddling, gathering, selling and trading surplus produce in the market, and seasonal work such as forest jobs, transport, wagonry. Modes of economy changed with the passing of time and in congruence with state and global economic as well as ideological changes. For instance, after the Second World War, employment in the developing local industry grew under the influence of the socialist ideology, which praised the working class and prevented tradesmen from pursuing growth opportunities. Woodenware craftsmanship and peddling were gradually dying out. Local economy was, furthermore, crucially determined by natural conditions – limited possibilities for agriculture on the one hand and good conditions for cattle-farming and forestry on the other figured as important economic factors in crafts and farmers' cooperatives.

The diversity of family lifeways may also be ascribed to cultural differences between differently defined social groups of the population. These were most pronounced in the social and economic co-existence of farmers and the owners of the Ortnek mansion – the Kosler family, which to some extent also provided the local population with a source of income.

Family economy should be investigated in relation to the workings of state, political, social and economic processes. In this light, the family economy of the inhabitants of Poljane may be seen as torn between the state and local environments.

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si)

ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštewane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- želim postati naročnik *Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino* z letom _____ naprej
 Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 EUR

za upokojence: 18,00 EUR

za študente: 18,00 EUR

za ustanove: 30,00 EUR

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: zaposlen študent upokojenec ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljite na naslov ali fax:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

